# Майдан. Свідчення

## *Київ, 2013–2014 роки*

**За редакцією**
**Леоніда Фінберга та Уляни Головач**

ДУХ І ЛІТЕРА

kmbs
Києво-Могилянська
Бізнес Школа

**УДК 821.161.2(082)»2013/2014»**

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»

ЦЕНТР ЄВРОПЕЙСЬКИХ ГУМАНІТАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ЄВРЕЙСТВА

**М141** **Майдан. Свідчення. Київ, 2013–2014 роки.** За редакцією Леоніда Фінберга та Уляни Головач. – К.: Дух і Літера, 2016. – 784 с.
(Сер. «БІБЛІОТЕКА СПРОТИВУ, БІБЛІОТЕКА НАДІЇ»).
**ISBN 978-966-378-438-0**

Ця книга – добірка свідчень про події Революції Гідності в Україні (листопад 2013 – лютий 2014 років). Зібрано та публікуються розповіді оборонців, медиків, священиків, митців – людей різного віку та фаху, мешканців практично всіх регіонів країни. Вони були учасниками й свідками Майдану – етапу «народження нової нації».

Майдан, поза сумнівом, стане одним із важливих символів української новітньої історії. Багатоголосся думок, представлених у книзі, ми певні, зацікавить як сьогоднішніх, так і прийдешніх читачів.

Видавці: *Костянтин Сігов* та *Леонід Фінберг*

Над книгою працював авторський колектив:
*Олена Андреєва, Уляна Головач, Леся Лисенко, Наталія Риндюк,*
*Леонід Фінберг* (керівник)

Організатор збирання свідчень: *Анна Прохорова*

Коректура: *Наталія Анікеєнко, Наталія Мінько*
Комп'ютерна верстка: *Світлана Невдащенко*
Дизайн обкладинки: *Вадим Кавсан*
Дизайн серії: *Іван Григор'єв*

Колаж обкладанки створено на основі фотографій
*Сергія Моргунова* та *Олександра Саврука*

**Спільний видавничий проект Києво-Могилянської Бізнес-Школи та видавництва «ДУХ І ЛІТЕРА»**

Видання підготовлене за підтримки Міжнародного фонду «Відродження». Позиція фонду може не збігатися з думками авторів текстів.

**ISBN 978-966-378-438-0**

# ЗМІСТ

## ЧАСТИНА ДРУГА: 19 СІЧНЯ – 17 ЛЮТОГО

**ЗАМІСТЬ ЕПІЛОГА**

# Передмова

**Майдан – знакова подія новітньої української історії, яка означила цивілізаційний вибір народу та країни.** І цей вибір – європейські цінності: свободи та права людини, верховенство права і гарантії прав меншин у взаєминах суспільства та влади. Альтернатива цьому добре відома нашому народові – знищення чи паплюження національної культури, відсутність держави як інституції, що має стояти на захисті своїх громадян, безліч жертв та понівечених доль.

Знаємо, раби не бунтують: на захист прав гідності встають люди, для яких свобода є цінністю. Майдан став ареною протистояння між народом та корупційною владою негідників, для яких ані людина-громадянин, ані інтереси нації не були пріоритетами.

За перемогу Майдану заплачено найдорожчим – життям сотень кращих синів та дочок народу, тисячами поранених. Це – велика ціна, проте, на жаль, в історії людства інакше не буває.

Ми перемогли на цьому етапі важкої дороги до свободи. Але за свободу, за гідність треба боротися щодня – інших шляхів немає.

Фіксація подій та осмислення феномену Майдану – в текстах свідчень учасників. Ми зібрали їх та представляємо на суд читачів.

***

**Ризикуючи життям в ім'я гідності та свободи, люди обстоювали свої переконання – «протистояли духом»**. Такою була мотивація дій. Майдан сподівався на те, що влада прислухається до сотень тисяч і мільйонів голосів, які об'єдналися заради змін – не сталося. На початку подій був мирний протест та бажання знайти рішення в конституційний спосіб. Проте дуже швидко влада показала, що вона ігнорує опонентів та воліє спиратися на силове придушення мирного протесту. Відповіддю Майдану була масовість учасників, а коли влада застосувала зброю – мужнє відстоювання своєї правоти. «Кожен, хто приходив на Майдан, додавав гарантію безпеки», – це розуміли всі. Бувало, що збиралися десятки й сотні тисяч людей. Однак вночі чи в моменти прямого протистояння з озброєними охоронцями влади, оборону тримали наймужніші – справді герої. Вибір був нелегким. «Найважче було прийняти рішення – залишити все, що в тебе є, й піти», – говорив один з бійців. «Я розуміла, що в будь-який момент можу загинути» – ділиться своїм пережиттям інша учасниця подій. Розповідали – кожен по-своєму – як долали страх. А водночас стверджували, що «Майдан був найспокійнішим місцем», бо чим далі від подій, тим було страшніше. Формулювалися постави гідності: «Коли загинули хлопці, коли гинули наймолодші, ми вже не мали права не йти в бій». Чимало людей Майдану намагалися зробити все, щоб не допустити кровопролиття. Але влада, яка поводилася дедалі агресивніше, не йшла на діалог з народом, такого шансу не залишала. Люди розповідали, як не могли себе змусити кидати «молотова» чи бруківку. Хтось так і не зміг перейти цей бар'єр, а інші бралися за зброю в безвиході вибору – чи поразка і приниження, чи перемога.

Якщо на початку Майдану барикади були більше символічними, а діалоги мирними та ненасильницькими, то в січні і пізніше відбувалися справжні збройні зіткнення. Влада не йшла на поступки, і ставало дедалі зрозумілішим, що мирного вирішення конфлікту

не буде: «Люди почали кидати *молотов* від безнадії – з того боку їх ніхто не чув». Радикалізація, в тому числі серед учасників Майдану, зростала, і не було тому ради.

В січні–лютому 2014 року відбулися найдраматичніші та найтрагічніші події. Беркутівці та інші «спецназівці» почали стріляти – спочатку гумовими кулями, а потім і бойовими патронами. Вони наче на полюванні цілили людям в очі, в перенісся, для них не було бар'єрів – вбивали і журналістів, і медиків. «Бійці отримували поранення один за одним», – розповідав сотник із Самооборони Майдану. Вбитих уже теж рахували десятками. Відповідь Майдану була адекватною – зброю застосували проти охоронців влади. Сподівання спецназівців, що вони безкарно вбиватимуть, не виправдалися. І коли почали стріляти в них – силовики спочатку відступили, а потім розбіглися. Так Майдан переміг своїх опонентів не тільки духовно, а й збройно.

***

Чимала частина свідчень книги – розповіді про події від бійців Самооборони. Важко переоцінити їхні ролі в перемозі Майдану – це вони винесли на своїх плечах найбільший тягар протистояння, це вони найбільше постраждали, це їм було найтяжче. Наведу лише декілька цитат із свідчення одного з бійців – Тараса Тима:

– «Коли з нашого боку почалися перші жертви, коли почалися оті захоплювання в полон, побиття, ще не смерті, просто такі брутальні речі, що людей роздягали, випускали голими бігти до себе, били, тоді було видно, як народ не те, що озлоблюється, але народ стає якимось таким жорсткішим – так, у нас боротьба, і ми будемо битися до останнього, тому що на нашому боці є правда»;

– «Там, на тій передовій весь час була стіна зі щитів дерев'яних, і це було найважче – стояти і тими дерев'яними щитами просто стримувати постріли і гранати, і під постійним потоком води з водомета».

***

Мабуть, **одним із найдивовижніших феноменів Майдану стала його самоорганізація.** Спеціалізовані, ефективно діючі групи охопили величезний спектр потреб Майдану. Люди створювали інфраструктуру спротиву – на різних етапах це були то наметові містечка, то барикади; то мобільні медичні бригади, то польові медичні пункти і підпільні госпіталі. Були сформовані групи охорони поранених у лікарнях та постачання ліків для поранених. Добровольці забезпечували Майдан дровами під час лютих морозів, виготовляли саморобну зброю, щити та бронежилети – цей перелік дуже легко продовжити. Було забезпечено інформаційну підтримку Майдану – сотні журналістів висвітлювали події та протистояли державницькій брехні: інтернет-спільнота інформувала світ про події Майдану десятками мов, а юристи організували правовий захист заарештованих учасників подій. Кухні Майдану годували десятки тисяч людей щодня протягом майже трьох місяців протистояння.

Дуже важливим чинником подій став Автомайдан, роль якого і в забезпеченні ресурсами, і в порятунку поранених, і в організації тиску на владу важко переоцінити. Працювали й аналітичні центри, які намагалися допомогти лідерам Майдану формувати стратегії дій, прогнозувати етапи протистояння з владою і адекватні дії майданівської спільноти.

Важливі ролі були й у певних бізнес-спільнот: вони – здебільшого люди малого та середнього бізнесу – забезпечували ресурсні потреби Майдану: інфраструктурні, медичне устаткування, дорогі ліки тощо. Люди, що узурпували владу «дістали всіх», і тому громадяни об'єднали свої зусилля в боротьбі з нею.

«Люди приходили, бачили, що треба, і робили», – розповідають наші респонденти. «В цій революції кожен виконав свою місію та відіграв свою роль» – про це говорять майже всі. На Майдані було багато освічених творчих людей, які задавали певний стиль боротьби із системою. «Ми підтримували ненасильницький спротив всіма можливими шляхами», – ділиться своїм досвідом Андрій Меаковський. На Майдані і навколо Майдану відбувалися перформанси, мистецькі акції музикантів, поетів, художників, дизайнерів. Працював Відкритий університет Майдану, в рамках якого було прочитано сотні блискучих лекцій. В Українському домі функціонувала Бібліотека Майдану – в мирні етапи книжки користалися великою популярністю.

Окремі свідчення у цій книзі розповідають про мистецтво Майдану: про ікони, написані в ті дні та освячені священиками, малюнки на касках і щитах. На сотнях і тисячах промовистих фотографій відтворено обличчя учасників цього воістину історичного дійства.

Неможливо в короткій передмові розповісти про ролі усіх груп – учасників Майдану. Але про деякі з них, зокрема про медиків і священиків, треба сказати обов’язково.

***

Потреба в медичній допомозі майданівцям була величезною. В мирні періоди треба було допомагати хворим – витримати морози було нелегко. Але дуже скоро почали з’являтися люди, побиті охоронцями і прислужниками влади – беркутівцями і «тітушками». На Майдані було створено оперативні медичні бригади, а згодом і медичні пункти, які поступово переросли в госпіталі. Влада спробувала тиснути на Майдан і через лікарні – майданівцям відмовляли в медичній допомозі, поранених викрадали або кваліфікували як злочинців і запроторювали до тюрем. Майдан відповів створенням власної мережі осередків медичної допомоги, організацією груп безпечного транспортування поранених, охороною в лікарнях. Проте найдраматичніші події відбулися тоді, коли війська влади почали стріляти у людей. Медики під кулями виносили поранених і часто самі ставали мішенями для вбивць. Мужність медичних працівників вражала, хоч лікарі часто наголошували, що вони аполітичні. Але у відповідь на агресію влади, як спеціалісти і як громадяни, приходили на Майдан. Будучи вірними клятві Гіппократа, допомагали не тільки демонстрантам, а й солдатам внутрішніх військ. «Це був час хірургів, – говорили лікарі Майдану. Свідчили: «Ми шили не тільки на столах, а й на стільцях і на підлозі», «ми реанімували на тротуарах». Думаю, що про ці сторінки подій ще буде більш докладно розказано з часом.

***

«Люди асоціювали свою позицію як боротьбу на стороні Добра», – свідчить отець Василь Рудейко. І десятки, сотні священиків усіх Церков, а також рабини і муфтії, були в цьому солідарні зі своїм народом. «Те, що там відправлялася літургія, освячувало жертву не тільки тих людей, що були на Майдані, а мільйонів людей по всій Україні, – говорить отець Михайло Димид. – Через літургії ця жертва ушляхетнювалася, і це важливо».

«Ми не маємо права мовчати, коли Божі заповіді порушуються», – наголосив отець Богдан Огульчанський. Священики благословляли людей, що відстоювали біблійні цінності, сповідали вірних, підтримували людей словом в моменти розпачу і зневіри: «І дуже важливо, що священики були поруч з людьми, які падали жертвами, яким треба було закрити очі і над якими треба було помолитися».

Майдан об’єднав віруючих різних релігій. Про це свідчили представники майже всіх релігійних громад. Чи вдасться втриматися на цій висоті духу? – Будемо сподіватися. Але

й сьогодні очевидно – Майдан був ареною людяності, віри й надії, і роль духовних осіб, які допомагали своїм вірянам, – гідна поваги, осмислення і наслідування.

***

Характерно, що громада київського Майдану об'єднала людей з усієї країни – це не був регіональний спротив. На захист свободи встали всі, хто поділяв вибір Майдану: і галичани, і буковинці, і жителі Півдня та Сходу України. Свідки звертають увагу і на значну участь жінок у спротиві: «Ми, жінки, не тільки бутерброди робили», і на участь молоді в доленосних подіях: «Він запитав, чи є мені 18. Я сказав, що є», і на ролі людей старшого віку, особливо киян, і на етиці солідарності Майдану: «Єднаймося, бо ми того варті!».

Майдан розмовляв і українською, і російською, і це була двомовність порозуміння, а не розбрату. Події тих днів руйнували стереотипні характеристики українців – «моя хата з краю» – народ повстав та захистив себе і своїх нащадків. Надія на краще майбутнє, хоча й дуже обережно, чимало разів звучить у свідченнях – «місто стане добрішим» чи «країна бідна, але вона вже інша».

***

Про все не розповіси, але майже все є у свідченнях наших респондентів – учасників Майдану. Їхні тексти, я певен, будуть читати, перечитувати та вивчати і наші нащадки. І це попри суб'єктивізм розповідей, їхню фрагментарність та емоційність – а як інакше! – і, може, надмірні надії на майбутнє. Але такі особливості жанру усної історії.

Ми записали понад 300 спогадів – лише частина їх увійшла до книги. Тексти були розшифровані та відредаговані. Перед нами було досить складне завдання: з одного боку, зберегти автентичність оповідей, а з іншого – зробити тексти доступними для сприйняття потенційного читача. Ми залишили за рамками книжкової публікації недоказові судження респондентів, які переповідали те, що самі не бачили. Також поза книгою залишилися емоційні обвинувачення на адресу інших учасників подій. Ми намагалися відтворити хронологію Майдану, його географію, ролі різних спільнот і людей. А тому, збираючи свідчення, ми квотували кількість респондентів з різних груп. Ми свідомо не брали інтерв'ю у лідерів – намагалися почути отих «звичайних» творців історії. Чи вдалося нам стати хронікерами свідків та подій – судити читачам. Ми намагалися виконати свою роботу відповідально та професійно.

Сприймаємо підготовку та видання Книги свідчень Майдану як частку великої роботи, яку здійснюють також і інші учасники подій – свідки та дослідники сучасної української історії. Лише всі разом ми зможемо максимально достовірно задокументувати доленосні дні для майбутніх поколінь. Насамкінець хочу подякувати усім своїм колегам, чиї імена вміщено в книзі. Без майже дворічної щоденної роботи більше ніж ста людей цей Проект ніколи би не відбувся.

Цю книгу ми присвячуємо пам'яті тих, хто віддав своє життя за майбутнє України*.

*Леонід Фінберг*

* Книга «Майдан. Свідчення. Київ, 2013–2014 роки» є частиною проекту записів Oral history про події тих років. Нами записано та розшифровано більш ніж 300 інтерв'ю, які з часом будуть в інтернеті у відкритому доступі.

# ЗАМІСТЬ ПРОЛОГА

# «МИ ВЖЕ НЕ БУДЕМО ЖИТИ В КРАЇНІ, В ЯКІЙ ЖИЛИ ДО ЦЬОГО ЧАСУ»

**Тарас Тимо:**
***«Народ був не клієнтом революції, а її суб'єктом»***

**Андрій Андрушків:**
***«Я бачив жертовність людей, які хотіли змін»***

**Михайло Димид:**
***«Чудо Майдану, що таки більшість людей відкривали свої серця одночасно»***

**Леся Шевчук:**
***«Вот этот батюшка, этот крестик, эти мантры»***

**Ольга Стрельцова:**
***«Говорят, что лучших Бог забирает на небо, но от этого не легче»***

**Леся Литвинова:**
***«Финальную оборону держала такая горстка»***

**Ростислав Паранько:**
***«Це були абсолютно негламурні речі»***

**Роман Зінченко:**
**«Народний госпіталь – *це тилова служба Майдану*»**

## Тарас Тимо:
## «Народ був не клієнтом революції, а її суб'єктом»

***Директор бібліотеки Українського католицького університету, за освітою – богослов***

Буквально декілька тижнів стояння Майдану я весь час думав, чи дотягне він до того, що було в «помаранчеві» часи. Десь у мене такий образ був Помаранчевого Майдану*, як чогось великого...

І пізніше я себе зловив на думці, що вже ніхто не міряє «помаранчевими» мірками, події пішли вже зовсім в інше русло. Якщо йдеться про масштабність змін, здвигу народу, якихось змін свідомості – це було дуже потужно. Отже, я перший тиждень на Майдан не їздив, бо підтримував Майдан львівський. До кінця тижня мене все-таки пробрало, що треба поїхати в Київ на Майдан. Львів – Львовом, але основні події відбуваються в Києві. Я ще з одним своїм товаришем-іноземцем і з Андрієм Косарем, моїм колегою ще одним, і з його дружиною – ми поїхали разом на Майдан. Це було десь 6–7 грудня. Побули там десь чотири дні. Це була моя перша поїздка на Майдан. Після того я їздив ще як мінімум разів п'ять–шість.

**Для мене особисто Майдан мав три етапи.** Перший – грудневий, під знаком такого фестивалю проходив, постійної музики – Руслана, ті ліхтарики, спів гімну. Загалом був дух дуже мирного протистояння – всі найбільше боялися провокаторів, щоб, борони Боже, щось не виходило за рамки мирного. Другий етап почався, мабуть, від Грушевського все-таки. Може, трошечки перед подіями на Грушевського. Було відчутно, що цей фестивальний формат Майдану себе вичерпав. Уже людей скоріше дратували, ніж веселили ті співи і ті всі гасла, і ті ліхтарики. Вони вже стали трошки з сарказмом сприйматися, бо минуло практично півтора місяці, і жодних результатів це не принесло. І дуже чітко було видно, що влада чекала на настання Нового року і свят, щоб цей Майдан розтанув сам по собі. Потім було зрозуміло, що, хоча він і не розтанув, але він насправді нікому не загрожує. І такий момент істини настав 19 січня, на Богоявлення, коли народові вже було зрозуміло, що якщо зараз щось не відбудеться, то дальше Майдан просто розчиниться – незрозуміло, що його чекає. І це якраз викликало той спалах, який відбувся 19, 22 та 23 січня. І це вже став зовсім інший Майдан. Це став Майдан з насильством і кров'ю, але ще з малою кров'ю. І вже третій етап Майдану – це 18 лютого і до кінця режиму Януковича, я б так сказав. Не знаю, чи буде ще четвертий етап Майдану і який там ще буде.

**Воно починалося як Євромайдан.** Мене від самого початку найбільше вразила мобілізація людей, яка походить десь із глибини. Тобто не просто собі людям стало гірше жити, і тому вони вийшли на Майдан. Не просто не підписали договору, і люди обурилися і вийшли за той договір. Я, будучи на грудневому

---

* Помаранчева революція – кампанія протестів та інших актів громадянської непокори в Україні як реакція на масові фальсифікації, що вплинули на результати президентських виборів у 2004 році.

Майдані, дуже скептично ставився до всієї тієї риторики Євромайдану... Але на чисто емпіричному рівні, я вважаю, що цей вибух людського незадоволення був підігрітий у великій мірі масованою кампанією в медіа, яка тривала з вересня чи з жовтня місяця по всіх каналах. І люди просто не сприйняли такого різкого розвороту. Я думаю, соціологічно воно відіграло свою дуже важливу роль... Зрештою, ніхто за євроінтеграцію не помирав би, якщо на то пішло. Євроінтеграція – це є суто економічний, геополітичний вибір, який для нас є, мабуть, позитивним. Але все-таки для мене набагато сильнішим був вибір Майдану як Майдану країни, а не якогось там Євромайдану в розумінні євроінтеграційних процесів.

**Дуже чітко виявилося, що народ є більше, ніж сума людей, які його складають...** Я все більше і більше ставав переконаний, що ключову роль у Майдані відіграють якісь дуже глибинні пласти в свідомості людей. Я не є прихильником жодних містифікацій... Але справді є щось таке колективне, надсвідоме чи підсвідоме, як його назвати. Коли люди збираються, між ними виникає внутрішній духовний зв'язок, і це дає якусь енергію і набагато більший результат, ніж можна було б очікувати. Наприклад, такий позитивний пафос козаччини – звідки він взявся? Ти ходиш по Майдану і бачиш, що хлопці почали стригтися по-козацьки. Просто звичайні молоді хлопці, які вчора були так, а нині вони підстрижені, як козаки. Люди починають говорити про Майдан як про Січ. Перше, ніж це вербалізується, ти бачиш маленькі крупинки того феномена, які тебе просто вражають. Я підкреслюю, що те, що я маю на увазі, це не те, що якісь ряжені або якісь історичні реконструкції. Що прийшли там козаки і принесли свій тулумбас чи куліш варили, як то у Львові буває на різні свята. То не про це йдеться. Це якісь такі невловимі механізми поведінки, взаємин, якийсь блиск в очах – як люди починають співати ті пісні, як вони починають вітатися, як вони починають згадувати якихось героїв Холодного Яру, якихось героїв попередніх епох, якось їх відтворювати. І це відбувається абсолютно спонтанно... Вся ця героїка УПА, привітання «Слава Україні!» – «Героям слава!». Кажуть, що воно походить із початку ХХ століття. Але фактично воно канонізованим стало в часи ОУН–УПА. Можливо, було аж забагато цих кричалок. Тут вже «Свобода» аж пересолювала, звичайно. Дуже багато прапорів, це також весь час вражало. Бо я це сприймаю як відновлення певної історичної справедливості. Й особливо, коли ми на Хрещатику це спостерігали. Майдан і Хрещатик, коли недільне віче або коли Майдан стоїть собі тихо вночі, і ти бачиш: весь Майдан і весь Хрещатик всіяний прапорами – українськими, європейськими і червоно-чорними. На тлі сталінських будинків, які нагадують про радянську епоху, воно вражало. Я думав про п'ятдесяті роки, коли це все будувалося після війни – в кінці сорокових. Яка атмосфера панувала тоді в суспільстві. Тоді вважалося, ми розбили націоналістів, придушили спротив. І тут пройшло сімдесят років...

Я хочу сказати, що те, що той Майдан відбувся і все оце відродив, показує, що є певні речі, які попри емпіричну поразку, досвід невдачі, ніде не діваються. Вони все одно вилізуть кудись і вилізуть переможними. Це було для мене одним з найбільших відкриттів. І мені здається, що якщо народ це розуміє, то воно лікує від певних історичних ран, бо те, про що ми звикли думати, що воно – поразка,

воно не було поразкою. Воно було просто довготерміновою перемогою. Тобто дуже розтягнутою в часі перемогою.

*Ви говорите про національно-визвольний дух Майдану. І це правда. Але ж сила Майдану помножувалася тим, що він об'єднав дуже різних людей – різних за мовою, за вірою, за політичними переконаннями. Що ви могли б сказати про Майдан з перспективи цієї різноманітності?*

Це також не на Майдані винайшли. Цей феномен також історія допомагає зрозуміти. Адже в УПА також були єврейські загони, як їх там називали. І на Майдані кого тільки не було: якісь футбольні фанати і представники маргінальних молодіжних рухів, і традиційні українські націоналісти, і просто люди, яким сподобалося, що це якась жива сила, яка готова за щось боротись, і вони туди приєдналися без жодного огляду на мову, без жодного огляду на релігію, без жодного огляду на соціальний стан. Там можна було бачити, вже пізніше, коли переходити до етапу силової боротьби, можна було бачити на тих барикадах і людей, які мають свої бізнеси і офіси, юристи активно підключались. І можна було бачити людей із соціальних низів і з різних частин України. І я думаю, що це природно, тому що, як влучно написав один мій друг у «Фейсбуці», у цих подіях наклалося декілька революцій, що стається дуже рідко: національно-визвольна, соціальна, антикорупційна, антиколоніальна. І коли ті чотири революції накладаються одна на одну, то очевидно, що ми зустрічаємо прояви, які би були немислимими, якби говорилось про щось одне – чи соціальну, чи національну, чи якусь іншу революцію. Багато було розмаїття релігійного. Насправді українські Церкви на загал проявили себе дуже добре на Майдані. Може, за винятком декількох... Я знаю, що було декілька протестантських Церков, які виразно не підтримали Майдан, засудили Майдан, підтримали Януковича. Ми знаємо, що Московський патріархат дуже-дуже мало підтримував Майдан. Тільки робив певні жести, щоб не зовсім відмовитися від Майдану, але і не підтримував його по суті на лінії ієрархії. Але були священики з усіх інших конфесій, які активно підтримували.

*Але повернімося до Майдану. Ви, здається, були там під час того, що називають грудневою спробою розгону?*

Ми тоді були на Майдані якраз, а ввечері, перед штурмом, сіли в поїзд їхати додому. І вже в поїзді через інтернет слідкували за тим, що відбувається. Було дивно, бо коли ми виходили з Майдану, там грала музика, люди собі набивали мішки снігом, прибирали сніг з Хрещатика. Кияни казали, що Хрещатик ще ніколи не був такий чистий, як тими днями. І все було дуже гарно, але цей штурм людей також розрухав. До цього моменту, я пам'ятаю, що ті барикади буди символічними. А коли ми приїхали десь за тиждень знову на Майдан, то це вже були справжні барикади. Ходили тоді в інтернеті фотографії, з яких було видно, що це геніальні інженерні витвори, справжні оборонні конструкції. І треба враховувати те, що вони так просто спонтанно були зроблені... Це теж так вражало, що у людей якось нізвідки таке завзяття і вміння взялося. Ці оборонні споруди – це був перший крок...

**Але суперечність між революцією і танцями продовжувалася ще цілий грудень.** Після грудневого штурму вже люди почали усвідомлювати, що все-таки

треба мати якийсь захист. Тим більше, що почали десь там арештовувати майданівців, десь там хапати поза периметром Майдану. Але ще продовжували повторювати: «Нє-нє, ми хочемо залишатися мирним протестом». Але в глибині, мені здається, абсолютна більшість людей розуміли, що так не буває. На жаль. Тобто ми живемо в такому світі, де так не буває. Ми один раз мали такий тинди-ринди, у Помаранчевій революції, і що воно дало? Чим воно закінчилось? Я думаю, що одна із безпосередніх таких глибших причин, чому Помаранчева революція зазнала абсолютного краху на практичному рівні, тому що за неї не було заплачено. Це цинічно звучить чи страшно звучить... Але, на жаль, такою є людська природа. Щоб народити дитину, треба пережити біль: кров мусить з людини піти, і слиз, і все негарне. Це все неприємно, це все негарно, і боляче, але інакше діти не народжуються. Так само і тут.

**Коли на Грушевського почалися ці події, я там був від самого початку.** Може, півгодини після самого початку ми прийшли. Я не був безпосередньо на передовій і не бився. Мої фізичні дані мене не кваліфікували як великого бійця. І коли напад був наших на міліцію, все-таки для мене це був шок! Для мене побачити, що одна людина кидає в іншу бруківкою – це був шок. Насправді, коли мене попросили подати бруківку, я відмовився. Тому що для мене це було як участь у злі, співучасть у гріху. Я передаю комусь камінь, щоб він кинув іншій людині в голову цей камінь. Я не міг цього робити.

**У перший день там, на Грушевського, я не торкався бруківки.** Я дивився, що відбувається. Коли з нашого боку почалися перші жертви, коли почалися оті захоплювання в полон, побиття, ще не смерті, просто такі брутальні речі, що людей роздягали, випускали голими бігти до себе, били, тоді було видно, як народ не те що озлоблюється, але народ стає якимось таким жорсткішим, як росіяни кажуть – «*ожесточается*»: так, у нас боротьба, і ми будемо битися до останнього, тому що на нашому боці є правда.

**А вже на другий день – ми вже подавали бруківку, помагали ті «коктейлі» носити і шини палити... Воно вже сприймалося як боротьба за правду.** Але треба було першої іскри. Я не знаю всіх деталей. Може, ми колись з'ясуємо, що це все було по-іншому. А так, як воно виглядає зараз, то треба завдячувати «Правому сектору», що вони це зробили. Тому що, якби вони тоді цього не зробили, то Майдан або розійшовся би, або був би легко розігнаний як деморалізований. Вони вдихнули абсолютно нове дихання в ці протести, і це, я б так сказав, на хвилі моменту істини. Люди зрозуміли, що влада запресувала їх в кут цими законами. А опозиція є абсолютно безсила, щоб щось зробити, і вони полишені самі на себе, і зараз зубами просто треба хапатися за ту бруківку, за ту гуму і за що там можна, і відстоювати своє. І люди це робили. І найбільш вражаюче для мене було, коли кияни просто масово почали сунути на Майдан, коли були ті бої на Грушевського, особливо на другий, на третій день. І уже 22 січня – це вже як кульмінація, коли вже смерті людей стали дійсністю. Кияни просто масово привозили шини, привозили «коктейлі» або пляшки на «коктейлі» цілими ящиками, якийсь бензин. Таке було враження, як, скажімо, сталась якась трагедія – загорівся, скажімо, якийсь готель, і люди там

масово постраждали, і ціле місто везе якісь бинти. Цього я міг би очікувати від киян. Але що кияни будуть везти, по суті, зброю на Майдан – хай не вогнепальну, а якусь таку зброю... Це таки великий крок у розвитку суспільства відбувся.

Я мав багато дискусій з різними своїми друзями. В нас такі мирні люди, гіперчутливі. І дуже багато людей вважає, що це занадто, це погано, це насильство... Я не так це сприйняв. На той момент я вже прийшов до усвідомлення, що, на превеликий жаль, ми ще не є суспільством, де співанням гімну й мужнім стоянням місяцями на морозі можна щось змінити. На жаль, ні. І тоді, якщо «на жаль – ні», у нас є дві альтернативи: або змиритися, проковтнути цю всю путінську «інтеграцію», а це вже було зрозуміло в той час, що Янукович продав все, що можна, і таким чином приректи Україну, по суті, на знищення; або братися за те, за що хлопці взялися. І це було, я вважаю, дуже правильно.

І вже 22-го, це ще один такий день, що закарбувався в пам'яті. Була така інформація, що 22 січня буде зачистка Майдану. Почався якийсь певний наступ і там, і на Грушевського, і людей побили. І вже фактично до Українського дому дійшла міліція з того боку. З того боку на Інститутській був наступ. І очевидно, що розрахунок був такий, що люди будуть розходитись з Майдану, бо є пряма загроза. А людей стає все більше і більше.

**Це – як Батий на Київ...** Ну, хтось пішов, очевидно. Але дуже багато людей прийшло, і що мене здивувало – масово жінки поприходили. Ми пішли до Жовтневого палацу нагорі. І там теж мурашник: носять з кранів воду, поливають схили того горба, на якому палац стоїть. А тоді ще було багато снігу, був сильний мороз, ну і розрахунок був такий, що якщо «Беркут» буде штурмувати, то щоб цей штурм зайняв якомога більше часу, бо у палаці є досить багато поранених. І щоби встигнути відійти з пораненими, їх заздалегідь не винесеш на мороз, треба силовиків якось затримати. Для того поливали водою. І це жіноцтво там аж кипіло, носили ту воду, поливали. І для мене це був якийсь сюр. Ти бачиш тих хлопців, одягнених в лати рицарів. Там дуже багато людей було, які мали навіть реконструйовані рицарські обладунки. Дуже багато імпровізованих: люди пообв'язували руки якимись телефонними довідниками, тому що грубий журнал дає можливість захиститися, рука не ламається при ударі. Купа різних винаходів: якість булави саморобні, якісь на ланцюгу середньовічні штучки, що крутяться і голову можуть розбити, не знаю, як це називається. Якісь такі неймовірні види кустарної, в момент зробленої зброї. І все таким всенародним здвигом і при тому, що ніхто нікого не те, що не кличе на Майдан, навпаки – виганяє, а люди, навпаки, приходять. У цей час на Грушевського вже були вбиті. Ми укріпляли Жовтневий палац, а там постійно приходили з Грушевського, що там одного вбили, а вже двох вбили... А там працюють снайпери. А вважайте, що з готелю «Україна» теж можуть працювати снайпери. Хоча, насправді, тоді ще це не підтвердилося... Одним словом, тоді і перші смерті пішли: Нігоян, Жизневський, зник Вербицький, Сеник поранений був... Ми пішли пару разів упродовж того часу, що ми були біля Жовтневого, на Грушевського – подивитися, що там робиться. То там просто стіна з чорного диму була...

**Це був такий досвід, з одного боку, трохи страшний. Бо ти боїшся підходити близько, час від часу якісь постріли, гранати, але це втягувало.** Ми, чесно кажучи, думали, що штурм Майдану буде дуже скоро. Але в певний момент він чомусь зупинився. Вони пройшли половину Грушевського, майже до Європейської площі, і зупинилися. Ми не знали, чому так, але ж, власне, зупинилися. Може, тому що комусь прийшла в голову ця ідея геніальна – розкидати скати і підпалити. І коли ми їх тільки підпалили, вони зупинилися. Бо, я так розумію, що «Беркут», – вони дуже неповоротка структура. Вони мусять мати наказ. У них є відпрацьовані сценарії дії, як щось тільки виходить поза сценарій, вони зупиняються і чекають наказу. А ті, поки там дадуть наказ, радяться, і це їх поки затримало серйозно. А наші побачили, що їх це затримало, і почали докидати й докидати тих скатів. А вітер, слава Богу, стелився проти них. І із-за скатів хлопці кидали каміння, «коктейлі Молотова», що тільки можна було. Це було просто дивовижно. Той рух людей зверху, з Костьольної вулиці, з Подолу – звідти впродовж доби весь час привозили скати і «коктейлі», що тільки можна, щоб укріпляти цю лінію оборони, і завдяки тому Майдан вистояв. І ми вже тільки помагали там носити, ті скати підкидали у вогонь.

**Це вже лютий місяць. Терор не зменшувався.** Всі вже готові, що мусить бути якась розв'язка. Це все дуже загострюється. Ті перші жертви, їх вже пам'ятали всі, їх канонізували, їхні портрети були скрізь, і всі сподівалися, що це вже останні жертви.

Я думав, чесно кажучи, що це була кульмінація на Грушевського і що дальше буде якась політична тріщина. Я все-таки довіряв цим розмовам про те, що «Партія Регіонів» посиплеться через санкції, станеться розкол більшості у Верховній Раді, буде ще якась штовханина, але десь воно мусить вийти на фінішну пряму політичними методами.

**На вівторок, 18 лютого, оголосили той похід до Верховної Ради.** Я планував бути до неділі, але через «мирну ходу» – така важлива подія – вирішив, що треба залишитися. Я пам'ятаю, ми прийшли у вівторок зранку. Я був з Ростиком Паранько*. Остання поїздка робоча на Майдан. Ми записалися в Сотню «УДАРу» львівського, у нас там знайомий був. Це така була сотня дуже мирна, вона просто охороняла барикаду на Хрещатику, від Бессарабки. Там була кухня, якій теж треба було допомагати, дрова рубати. В господарський підрозділ, можна сказати, записались, щоб, може, чимось бути корисними, але з огляду на те, що в Ростика п'ятеро дітей, в мене четверо дітей, ми не такі-то уже й бійці, принаймні, я. Ми вирішили, що ми не ліземо в дуже силові підрозділи, а просто будемо допомагати. Ми кілька днів ходили допомагали, а власне, коли мав бути цей мирний похід до Верховної Ради, ми пішли окремо. Ростик пішов раніше трохи, а я з квартири, де ми ночували, пізніше прийшов. Десь 11-та година. Пішов прямо в Маріїнський парк, уже там усі були построєні, стояли. Відчуття було тоді піднесене, в мене особисто. І я думаю, що у багатьох було.

Мені здавалося, що справа, яка відбудеться сьогодні, і буде великою мірою вирішенням. І Верховна Рада мала збиратися, і ми дуже масово з Майдану пішли у Маріїнський парк, до Верховної Ради. Я подумав, що або є якась підкилимна

* Свідчення Ростислава Паранька див. на с. 55.

домовленість, або є просто розуміння, що це найкращий момент, коли зайти у Верховну Раду. Бо кілька разів зі сцени і в якихось таких розмовах з політиками звучало, що «це треба зробить». Якось так було сказано. Ніколи прямим текстом, але так підведено, що ви спокійно тут до вівторка стійте, а у вівторок все буде. І так люди йшли, з таким настроєм. Трохи в тій Самообороні панувала ейфорія вже до того часу, тому що Майдан явно простояв довше, ніж влада планувала, він консолідувався, сотні Самооборони ставали все чисельнішими і ліпше оснащеними, ліпше організованими. Навіть такі голоси були, що ніякої ліквідації чи зачистки Майдану не буде. Буде жорсткий бій, якщо вони сюди поткнуться, бо тут є афганці, є вишколена Самооборона. Ну, як показав досвід, це було значно, значно перебільшено – ця готовність Самооборони, особливо афганців, оборонятися. Одна справа – приїхати на мирний протест, на тому мирному протесті трохи пограти м'язами, а зовсім інша справа – прийняти реальний бій, який потім і стався. Цей похід під Верховну Раду, він був, мені здається, просто колосальною авантюрою й безвідповідальністю з боку політиків. Тому що він виглядав таким чином: від супердобре оснащених і трохи озброєних, реально озброєних самооборонівців... (Коли я говорю, що вони були озброєні, то це означає, що хтось мав 16-кілограмову залізну булаву або якісь там ланцюги з шипами, хоч я переконаний, що там були хлопці, які мали і вогнепальну зброю десь. Не так багато їх було, але мали.) І до жіночок, просто в вишитих сорочках, які прийшли покрасуватися, підтримати мирний мітинг. І ця вся многота людей просто туди посунула, перемішалася.

З якоїсь причини почалася перша потасовка. «Беркут» пішов у наш бік, наші хлопці їх відбили, причому дуже так нормально, ефективно відбили. Люди почали в той час розбирати бруківку, подавати, створили цілі купи. Просто були чудеса самоорганізації, як люди швидко орієнтуються, що треба робити. Як на моторчику люди бігали. І «коктейлі» носили. І досить добре стояли в Маріїнському парку, і досить успішно воювали на Інститутській, на тій вулиці, як вона називається, та, що перпендикулярно до Інститутської, що йде до Верховної Ради...* Там, де захопили офіс «Партії Регіонів», і ще там якісь зробили сутички успішні з «Беркутом». Але потім «Беркут» пішов у дуже жорстку контратаку по Інститутській. Я якраз був там у той час. І ця атака була досить неочікувана, і на Інститутській було досить мало людей. І вони зуміли зайти в тил, чи так, принаймні, у фланг. У бік тим, що стояли в Маріїнському парку. А ззаду ще велика ватага «тітушок» нападала також, з боку «Арсенальної». І тих «тітушок» вдалося відбити, їх Самооборона досить серйозно побила, забрали в декого травматичні пістолети – це явно кримінальники були з ножами, з пістолетами, з дринами різними, з тими своїми «колорадськими» лєнточками, пов'язаними. Їх відбили. І тільки їх відбили, як напав «Беркут» збоку, і тоді дуже неочікувано ті кримінальники, які були біля Верховної Ради, і «Беркут» вдарили у лоб. І відбулося таке затиснення, під кутом 90 градусів. З флангу і з тилу людей. Дуже швидка контратака. Насправді, це було таких п'ять хвилин ганьби для сотень Самооборони, бо вони не тільки не зуміли стримати натиску чи відсунути «Беркут», а вони, насправді, дуже нескоординовано втікали. Між ними були такі, хто

* Вулиця Липська.

стояв до останнього. Ну, таких відсотків двадцять, може, тридцять, а сімдесят–вісімдесят попросту неорганізовано відходили, а дехто попросту й втікав. В принципі, втікання в тій ситуації, напевно, було оправдано, тому що, якщо ціла організація не має достатньо стійкості, щоб вистояти, то тих двадцять відсотків, що залишилися, не мали шансу вистояти. «Беркут» був явно значно сильніший. І «Беркут» мав все-таки ті гранати, які робили свою справу, тому що якби йти в рукопашний... Вони не йшли в прямий рукопашний бій. Вони спочатку розсіювали натовп чи лаву людей, гранатами. Люди не могли від тої гранати не розбігтися. Тому що воно б'є і тим газом, і осколками, і коли люди падають від тої гранати, були й загиблі, яким граната десь тут вибухнула. Ті гранати, то була така тактична перевага силовиків. Зрештою, стріляння кулями гумовими так само. Наші цьому нічого не могли протиставити. Хоча деякі хлопці билися дуже відчайдушно, але були такі, що просто тікали. По суті ця контратака в Маріїнському розсіяла сотні Самооборони за 5–7 хвилин, це був просто бліцкриг такий. Дуже багатьох затримали, багатьох побили, багатьох вбили, і це призвело до дуже великої деморалізації. Люди були насправді розчаровані, не було ні доброї координації, ні доброго командування такого глобального. Парубій взагалі невідомо, де був в той час. Він десь ніби був в Маріїнському, потім казали, що в нього чи був якийсь напад, чи інсульт легенький – чи це правда, чи неправда, я не знаю. Я думаю, що він міг бути підкошений просто психологічно і нервово. Що ми зробили – просто повернулися такою невеликою групою людей, просто вернулися від Маріїнського парку до Бессарабки і прийшли назад до Майдану. Це зайняло певно десь 40 хвилин чи годину, цей круг зробити. Ми були переконані, що всі розбиті, люди з Майдану зараз вертаються на Майдан, ну і дальше десь будемо бачити, що робити. Але, насправді, поки ми прийшли, я пам'ятаю, що я зайшов в кав'ярню, взяв каву, там працював телевізор. Ну, я дізнався, що «Беркут» проходить барикади на Грушевського взагалі без будь-якого спротиву, тобто означає, що ті, хто там був – вони або відійшли, або були якось затримані, або витіснені, абощо. Хоч до того казали, що «Правий сектор» дуже жорстко бився з «Беркутом». І на Грушевського «Беркут» не міг прорватися. А тут картинка показує, що «Беркут» – біля Українського дому. І тут картинка перемикається – і «Беркут» проходить на Інститутській барикаду першу, і на моїх очах, буквально за 2 хвилини через другу – ту, що під мостом, і займає Жовтневий палац. Це було настільки шокуюче.

**Ми вернулися на Майдан. Там дуже мало людей. Виглядало, що Майдан дуже швидко зачистять.** Майдан порідів просто неймовірно. Думаю, дві–три тисячі людей було на Майдані. Тобто дуже мало. Може, там три–п'ять, я не можу так оцінити. Були люди в Профспілках. А «Беркут» просто захопив Жовтневий палац, і дуже агресивним чином бруківку з тої площадки підвищеної Жовтневого палацу вони кидали на Майдан. І просто з горба вниз в атаку на Майдан. І неймовірний крик почався зі сцени. Голос ведучого: «Що ви робите, що ви робите?!» Але це риторичні запитання. Там було тоді дуже багато політиків провідних на сцені. Люди просто збіглися реально. То вже у Верховній Раді все закінчилося. Люди збіглися: і депутати, і представники Церкви, і владика Борис [Гудзяк] наш був тоді – дуже багато людей знаних в суспільстві стояли на сцені. І почали зразу всіх жінок, дівчат

одразу до сцени, під сцену, а чоловіки – робіть, що можете. Багато людей почали залишати Майдан, бо поки була для відступу можливість.

**Беркутівці такою хвилею добігли і в певний момент зупинилися.** Це тоді було, як чудо, бо вони могли таким ножем просто піти до самої сцени і почати все бомбити. Але я зрозумів: у них був такий наказ – підтягнутися на позиції і чекати, поки з Європейської площі підтягнуться. З Європейської площі тим часом не вийшло. Знову ж таки, завдяки «Правому сектору», який спалив їм БТР. Вони мали БТРом протаранити барикаду, і ми маємо відео, що БТР вдаряє в барикаду, і коли він вдарив в барикаду, люди, які сиділи на барикаді, їх просто викинуло на кілька метрів, бо дуже сильний удар був. Люди ніби так тримали барикаду, хоча вона і сама по собі була досить велика. Але ці кілька секунд затримки дали хлопцям можливість просто десятки тих «коктейлів» кинути – і він спалахнув. Таким чином ми спалили один БТР, потім, здається, ще другий. І це стримало, тому що, насправді, ті не могли атакувати, хто вже був на Майдані, тому що план був інший. Тому що план був: і ті, і ті разом зачищають Майдан і витісняють в сторону Бессарабки, а там ті не змогли прорватися зразу, вони змогли прорватися лише через хвилин 10–15. Але цієї паузи було достатньо, аби наші зробили таку палаючу барикаду з шин і почали вже кидати все, що можна – і намети вже скидати і все, щоби зробити димову завісу. І знову дим стелився просто-таки на них. Утворилась така барикада біля стели, там, де засновникам Києва пам'ятник. І така лінія оборони. І пізніше, коли прорвали з Європейської і підійшли до кута Будинку профспілок, ми збудували таку саму барикаду. Бо вже побачили, що вона ефективно зупиняє. Хоча, якби вони мали наказ, я думаю, що вони б запросто могли через цей вогонь перескочити. Але наказу вони не мали. Я думаю, знову спрацював той самий принцип, що вони нездатні діяти самостійно – план визначений зірвався, а для перетрактовки плану потрібне було узгодження з начальством. Відповідно, вони зупинилися.

Почалося довге протистояння, коли люди вже чулися, як в обложеному місті: ми просто тут є, і ми тут є до кінця, і все, що горить, треба палити. За години три–чотири вже не було нічого, що могло б горіти. Уже навіть і кіоски, які там стояли, торгівельні, просто порозламували, і це все носили, бо треба ж було підтримувати постійний вогонь цього кільця барикад. Стела була захоплена «Беркутом», але ця лінія, де сходи до стели, там були барикади, і так аж до рогу Будинку профспілок, буквою «Г» такою ніби. І на цей весь обшир треба було досить багато палива. Там кияни почали доносити якісь скати, які могли. Але дороги були поперекривані, там стояли автоматчики якісь, не пускали машини. Усе виглядало на те, що Майдан просто задушать. Але і людей, чесно кажучи, аж такого напливу не було. Тому що коли почали дзвонити дзвони, тоді в ніч 11 грудня, то, кажуть, що Київ тоді дуже масово посунув на Майдан. А в цю ніч, 18 лютого, люди приходили, але також і відходили. Багато людей бачили, що не втримати Майдан, і просто відходили. Було тисяч десять, може, максимум двадцять на піку. А треба би було, щоб було сто тисяч, щоб нічого не можна було зробити. Я трохи читав навіть в інтернеті через мобільний уночі, що мало, мало, мало киян... Підтягуються ще, все одно мало. Народ спить, народ не йде. Такі були сигнали. Але Майдан просто втрима-

ла ця стихійно організована оборона – хтось з тих хлопців був в Самообороні, хтось не був. Хтось був у «Правому секторі», хтось був у «лівому секторі», не має значення. Хто був – йшли наперед, там вже всі каски, щити, захист попередавали один другому – хто що міг. Так що там, на тій передовій весь час була стіна зі щитів дерев'яних, і це було найважче – стояти і тими дерев'яними щитами, просто стримувати постріли і гранати, і під постійним потоком води з водомета. Просто він постійно поливав, спочатку тільки гасив шини. Це нічого не давало, бо їх знову підпалювали. Кинув «коктейль» – воно знов горить. Але поливали тих хлопців. Вони були вщент мокрі. Вночі було досить зимно. То ввечері як почалося, так вони цілу ніч поливали, до 8-ї ранку поливали.

**Це було просто чудо, що Майдан в ту ніч вистояв...** Було декілька намагань штурму: там «Беркут» «черепахою» пробував, але їх закидали «коктейлями», бруківкою, і вони мусили втікати. Такий клінч утворився – ні ті, ні ті. Люди не дуже масово, але ті люди, які прийшли, показали себе з найліпшої сторони. Це була дуже стресова ніч. Буквально кожних 5–10 хвилин вибухи гранати – і несуть пораненого, вибухи гранат – і несуть. Лікарів туди, лікарів туди, лікарів туди. І ті маленькі бригади лікарів, по двоє–троє бігають. І ти просто йдеш по Майдану – і тут калюжа крові. Вони когось бандажують, там калюжа крові... Тоді багато було дуже поранених людей. І, звичайно, цей підпал Будинку профспілок, це була така драма, сама в собі... Поки приїхала пожежна, її спеціально затримали, її не пускали. Поки приїхала, то гасити там майже не було що. Але вони ще встигли порятувати тих людей, які застрягли на найвищих поверхах, тою своєю стрілою познімали людей. Але до ранку Майдан вистояв. Я був десь до 8-ї ранку, до того моменту, коли стало ясно, що багато приїхало підмоги. Це не було тисячі людей, але автобус, два, три, тут автобус, два, три, знову приїхали... Хтось потім у «Фейсбуці» це описував так живо, що люди стояли вже з останнього – і тут до них біжить сотня свіжих; і то для них таке, що от львів'яни приїхали, там тернопіляни приїхали. Їх там не пускали, вони там пробивалися, але вони таки приїхали. «Фух, уже можна відійти!»

У всякому разі для мене образом героїзму тої ночі найбільше залишилися ті хлопці, що стояли під крижаною водою. Я був на другій лінії: я приносив щось, я бігав там, давав. Ти чуєш, що в тебе мокрі ноги, ти вже змерз, тобі складно. А вони стоять під прямим струменем води, просто фанерними щитами прикриваються. Вони вже поскидали з себе одяг – тільки в футболках, тому що який сенс стояти у мокрій куртці, вщент мокрій. Вони просто стоять. І так стоять, стоять і стоять. І весь час ведучий зі сцени просить до них підійти, їх замінити. Якась була ротація, але хлопці, я переконаний, були такі, що стояли... Когось міняли, когось не вистачало. Увесь час з передової був крик: «Де ви є? Приходьте! Дивіться, тут щит лежить, треба більше людей! Підносьте то, підносьте то!» Насправді на передовій були десятки людей, не сотні навіть. У тій частині, куди я найчастіше підходив, я би сказав, там скупчення – двадцять хлопців, тридцять хлопців зі щитами. Вони просто тримали позиції, вони не могли нічого, очевидно, відбивати. Але ті також не могли їх пробити. І це була така ситуація. І вони так до ранку стояли, і потім нові прийшли, і так цілий день стояли.

**19-го вже принаймні прямих атак, прямих боїв не було.** Машина поливала далі, перестрілки якісь були, і ми потім довідаємося, що були вбиті. І десь вдень 19-го було зрозуміло, що Майдан вистояв. Хтось каже, що зранку 19-го це вже було зрозуміло. Але принаймні, коли ми йшли година сьома чи восьма з Майдану, я зустрів, ще на Майдані будучи, кількох знайомих, які явно з передової йшли. Говорили, що далі буде. То вони кажуть: «Ну, то що? Ми вистояли, а що з того? Скільки ми ще так можемо вистояти? До нас люди не підтягуються. Уже восьма ранку, вже б мали тут бути десятки тисяч людей, а ми бачимо, що тільки два автобуси зі Львова приїхали. То скільки ми ще так протримаємося?» Такий був радше настрій негативний. Але ми тим не менше пішли спати, і коли ми встали, прийшли, годинка третя чи четверта дня, на Майдан, то все було так само.

**Ніч на 20-те.** І ми вже ніби вийшли на ніч, але десь біля другої ночі, може, першої навіть, я відчув, що я дуже втомлений з попередньої ночі, і продроглий, і щось хворий чувся, і я бачив, що прибувають нові люди, якихось загострень нема, Майдан стоїть. Я вирішив, що я йду спати. Ми пішли з Петром Дідулою* тоді разом на квартиру. Ми були переконані, чесно кажучи, що, напевно, до ранку Майдан ще зіжмуть. З одного боку, ніби Майдан вистояв, з другого боку, ти бачиш, що вони теж стоять, і вони теж можуть ще притиснути. А тоді ще якраз пішли чутки, що там десант військових довозять з Дніпропетровська, а звідси, а звідси, а там іде якийсь новий «Беркут» іще звідкись, а там їх затримали, але вони пробилися... Тому коли ми зранку проснулися, і Петро каже: «Ти знаєш, наші відкинули їх аж до Інститутської і назад захопили Грушевського». – Кажу: «Як, то щось не може бути, яку контратаку, якими силами?» – Каже: «А от так от, зранку трошки дим розвіявся, і наші побачили, що біля стели нема вже *Беркуту*»... Я потім все це аналізував. То що відбулося? З нашого боку було все більше і більше смертей. До ранку 20-го числа вже не було аргументів, щоби стримати деяких наших від використання зброї. Хоча там казали, що Парубій забороняв, що всі забороняли, що ні в якому разі не можна. Але це вже не мало жодної логіки, ця заборона... Це вже просто був наш «*последний решительный бой*». І я бачив хлопців зі снайперськими гвинтівками ще в ніч з 18-го на 19-те. Пацана одного бачив, але я думаю, що він мав пневматичну рушницю. І двох чи трьох афганців, що мали, я не розуміюся на зброї, але я переконаний, що це була повноцінна військова зброя, снайперська. Вони старалися щось там стріляти, але це було скоріше для відлякування.

Але в певний момент захопили Консерваторію, приміщення Консерваторії, із неї дуже добре проглядалися позиції «Беркуту», і вони десь під ранок 20-го числа почали постріловати «беркутів». І кажуть, що другий фактор, що ця атака швидко захлинулася, це, власне, крім того, що там БТР підпалили, ще те, що стріляли. Але вони стріляли переважно по ногах, бо серед цих військових, ментів, є дуже багато поранених в ноги і тільки декілька вбитих. Це підтверджує те, що наші хлопці казали, що вони стріляли не на враження, але на попередження – так і було. І це пояснює, чому першим побіг «Беркут», який лишився біля стели, тому що це найближче до Жовтневого і їх найлегше було стріляти. Після відстрілу якоїсь кількості їх вони про-

---

* Свідчення Петра Дідули див. на с. 380.

сто не витримали і залишили позиції. І тоді почалось просто лавинне відступання «Беркуту», вони вже були деморалізовані на той момент. Вони були змучені, дуже сильно змучені, бо їх теж була обмежена кількість і вони ротувалися не так, щоб вони там мали час відпочити. І тоді наші пішли в контратаку. Перше, що вони зробили, вони захопили Жовтневий палац, а там вже був бій з автоматами. Там погинули хлопці. А потім при відході, власне, беркутівці, кажуть, що стріляли. А потім був наступ по Інститутській. Ну, це вже всі знають, що там відбулося. Це, мабуть, все.

**Альтернатива до того, що відбулось, це було просто здатися. І такі голоси теж були.** Я багато дискусій мав з різними своїми друзями – і закордонними, і тутешніми – про те, чи добре, що Майдан став насильницьким. Однозначно, що не добре. Неправильне формулювання. Просто багато людей мали такі, як я кажу, романтичні, нереалістичні уявлення, що цей режим вдасться повалити такими просто гуманними заходами. І те, що ті ненасильницькі способи боротьби були недовикорстані – це однозначно. Це могли бути якісь адресні пікети помешкання суддів, які садять, пікети, де живуть «беркути», якісь інші такі, зовсім ненасильницькі методи, але цільові уже такі, які дістають. Але організація з боку організаторів Майдану, тобто людей, які взялися той Майдан спрямовувати, була фатальна. Це все, що відбулося, воно відбулося завдяки самоорганізації людей, тому що люди наші відкрили в собі якісь дуже позитивні риси: і ідеологічного, і духовного, і практичного характеру, і з мілітарного боку, і з організаційного, і отой дух самопожертви, і багато чого ще. Це, насправді, дуже добре, бо це збудувало народ. Тобто народ був не клієнтом революції, а її суб'єктом. Не те, щоб був якийсь там штаб, що планував, а народ просто виконував. Народ це сам робив. І це дуже добре. Але що це закономірно, логічно перетекло в такі події – це теж просто даність. Від того ніде не дінешся, воно десь так «мало бути», тому що іншого розв'язку воно просто не могло мати.

Я ходив на якусь презентацію одного з лідерів польської «Солідарності»*. Його запросили на круглий стіл в Києві. Він казав, що ні в якому разі не можна перейти в насильницьке протистояння. Там, де насильницьке протистояння, там поразка. Хтось йому задав запитання: «Що зараз Майдану робити?» Це було після Грушевського зразу. То він каже: «Ну, треба розійтись. Я вам скажу, як людина зі свого досвіду життєвого, який пройшов *Солідарність*, просидів в тюрмі, був там якимось діячем політичним у Польщі» (я не запам'ятав його прізвища). Що насправді треба з гідністю розійтися, треба запросити якогось морального лідера, який просто зі сцени має сказати людям гірку правду: що ви зробили дуже багато, і це дуже добре, але зараз ми більше нічого не зможемо, розходьтеся по домах, працюйте кожен на своєму місці, за рік чи за півтора ми знову зберемося і скинемо цю владу. Всі були дуже розчаровані такою відповіддю, але він це говорив щиро, так як він це бачив. Але нам було зрозуміло, що з якоїсь польської перспективи воно, може, так і треба було б діяти, але ми знаємо точно, що ми не маємо права собі цього дозволити.

На щастя, вистояли.

---

* «Солідарність» – незалежна профспілка польських робітників, створена у вересні 1980 року. Згодом переросла у широкий суспільно-політичний рух, який боровся з комуністичним режимом.

Усі думки, які я висловив, це моє особисте сприйняття, але я намагався бути коректним щодо фактів, наскільки я їх пам'ятаю і знаю.

## Андрій Андрушків:
## «Я бачив жертовність людей, які хотіли змін»

*28 років, родом із села Корчів Сколівського району Львівської області. Тепер мешкає в Ірпіні. За освітою – богослов. Працює PR-менеджером у Києві*

**10 грудня вже почалася вся ця канітель з якимись імовірними розгонами Майдану.** Перший був дзвіночок – це ми сиділи на роботі, і хтось подзвонив, каже: «Прибігайте на Михайлівську, там солдати під'їжджають, треба перекривати». Я приїхав на Михайлівську з дружиною, з роботи, ми швиденько добралися. Там були три машини солдат-курсантів, зі щитами, і їх передислоковували на Грушевського. І там я зустрів Лізу Шапошник – це дівчинка-інвалід, яка на кухні в Будинку профспілок... Я бачив, вона дуже швидко працювала і дуже довго, могла робити багато тупої монотонної роботи і якась весела завжди була. Там я зустрів Володю В'ятровича, ми з ним не друзі, просто до того моменту я останній раз вітався з ним і говорив у Львові під університетом Франка на мітингах. І моя подруга Віра [Бий] з Католицького університету. Ми з ними спустилися з Михайлівської до Українського дому, вони підійшли до початку Грушевського, вишикувалися. Був Єгор Соболєв, і була можливість щось сказати їм. Я кажу: «Віра, давай щось скажемо хлопцям». Віра почала говорити. Ми думаєм: ну є ж варіант, ось вони, ось я, є якийсь мегафон, можна їм щось сказати. Я говорив, що скоріш за все більшість із вас є люди охрещені чи охрещеними є ваші батьки, бабусі, і є така річ, що на кожній літургії в кожній церкві будь-якої конфесії, їх тисячі по Україні, кожен день на літургії моляться за військо державне. Ну, реально за кожного з вас. І на вечірній кожного дня в будь-якій церкві співається такий псалом, у якому є рядки: «Блажен муж, який не йде на раду нечестивих». Я кажу: «Хлопці, ви ж зараз співпрацюєте з нечестивими людьми, які просто побили людей (тоді ще просто побили). У вас є прекрасний шанс це діло саботувати». Вони якісь такі були – ніби зрозуміло, що в них щось всередині ворушиться, бо вони і очі відводять, вони розуміють, що в такий заміс вони попали, і їм би хотілося вирватись. Принаймні, мені так здавалось.

11 грудня в мого батька день народження. Ми коли зайшли, серед ночі дзвонить мама, і як би теж є два варіанти: можна взяти трубку, і вона чітко зрозуміє по звуку, де ти знаходишся. А можна не взяти і довести до інфаркту. Став за наметами в районі Головної пошти, якраз коли нам каски дали. Вона: «Андрію, ти де?» – Я кажу: «Я на Майдані». – «Ні, Андрію, ви де?» – Я кажу: «Ми на Майдані». – Вона каже: «Слава Богу». І я розумію, що мама дивиться зараз телевізор і розуміє, що відбувається. І вона каже: «Тато поїхав до вас». 11-го числа він ввечері був вже тут. Там зустрілися, я кажу: «Тату, ми вас не чекали, ми думали, що ми вас привітаємо,

коли додому приїдем. Але в нас для вас є подарунок, ми вам хочемо подарувати Майдан». Тато тоді дуже плакав... (*плаче*). Блін...

**Ще грудень був, глупий грудень. Я тоді ставив музику вночі...** Це було... Не знаю, десь у той час, у середині грудня, написала Руслана у «Фейсбуці», що потрібні на нічну сцену ведучі, діджеї. Я і написав, що в мене є такий досвід – веду корпоративи, можу крутити дискотеки. Вона мені щось за півгодини відписала: «Приходьте, от мій номер, чи можете бути сьогодні?» – «Так, звісно». Я прийшов, не пам'ятаю, коли це було точно. Спочатку просто ставив музику, потім бували моменти, що ведучого нема, такі заминки, я розумів, що пуста сцена... Там були дівчата Аліна і Аліна, ще Наталя. Ну і я брав мікрофон і щось говорив до людей, те, що міг сказати, заспокійливі речі про якісь цінності, любов, мир... Я дуже добре пам'ятаю, що не було ведучого в ніч з 20 на 21 грудня. Це була найдовша ніч в році. Вона реально найдовша. І я тоді ставив музику, і теж було так дуже емоційно – людей тоді вже було дуже-дуже мало на Майдані вночі, десь до ранку залишилося може 150. І в цей момент... Просто сонце сходить. Коли ти стоїш на сцені Майдану, ти бачиш схід сонця, там спочатку сіріє, потім світліє. На Майдані ще темно, а там, де готель «Україна» – за ним уже видно. І це якось так було: ну, найдовша ніч на Майдані так закінчилась. Тоді вже мороз такий був.

**А це вже було 22 січня.** Ми прокинулися з дружиною в знайомої на квартирі, після якогось нічного чергування, ми щось допомагали, щось носили. Оксана там на кухні працювала, і ми в кінці попали до подруги, вона в центрі живе, а зранку прокинулись і почули, що вбили Нігояна. То взагалі не налазило ні на яку голову... Я взяв свій мегафон. Ми прийшли до лінії оборони, я виліз на парапет, почав щось до цих вевешників, «Беркуту» віщати, вони стукали щитами, мені здавалося, що ці люди не розуміють, що сталося, що з їхнього боку щойно застрелили людину. Ну, я не знаю, хочеться завжди все міряти якимись людськими мірками, але ті люди, які були з того боку, це були люди із фільмів «*Властелин колец*» зі сторони орків. Тому що ці люди сміялися нам в обличчя, кричали: «Так вам і надо!» – і я розумів: ці *ребята* готові вбити ще не одного.

**18 лютого. Біля готелю «Київ»...** Я пішов на роботу і дружина пішла на роботу. Ми разом працюємо. Я ще думав зранку прийти на Майдан, прогулятися до Верховної Ради... Ну, ми прийшли в офіс, працювали-працювали, виходили на якісь перекури, і десь в районі 11-ї стало зрозуміло, що це якась жесть у Маріїнському. Почали писати, що потрібні медикаменти. А в нас в офісі від госпіталю залишилась купа всього, що ми не встигли передати на Майдан. Там були перев'язочні матеріали, обезболюючі, купа шприців – ми це взяли в чотири кульки і поїхали в Маріїнський парк. Дійшли до Будинку офіцерів, віддали це все на вході хлопцям із Самооборони. І що було далі... Там якась двіжуха в Маріїнському йде – нам не видно: якісь вибухи, постріли, але це ще було в районі 1-ї дня. Оксана каже: «Давай вийдемо на Інститутську, глянемо, що там». Ми виходимо на Інститутську, вже друге перехрестя, вже за Лютеранською, я просто не орієнтуюся в поперечних вулицях, але до Шовковичної ми ще не дійшли точно. От ми ідем, ідем, пройшли за готель «Київ» – це ж навпроти Маріїнського – це перехрестя. Ми просто стояли в

натовпі, сама двіжуха була ще дуже далеко. Там було видно – якісь машини горять. Був постріл, я так зрозумів, що з даху – гумова куля просто попала мені в плече, я був без каски, без нічого, але вона видно, що здалеку летіла, тому вона просто вдарилася. Я був у пальто, тому вона відскочила і впала на землю. Ну, от ти взагалі можеш бути не в епіцентрі подій, і тобі можуть вибити око. Я нічим не кидав, нікого не бив у той момент, я вів дружину за руку, ми стояли в натовпі. «Беркут» почав наступати, ми відбігли назад до Кріпосного, побачили – там «Беркут» догнав людей, уже загнав у Кріпосний, ми там допомагали відтягувати поранених.

**18 лютого. На Інститутській...** Прийшов Назар, наш знайомий із Самооборони, сказав, що в Будинок офіцерів ще треба медикаменти. Ми поїхали назад в офіс, взяли шість здоровенних пакетів. Ми розуміємо, що ми їх не донесемо. Колега погодився допомогти... Приїхали на Майдан, віднесли в Профспілки, піднялися по Інститутській до метро «Хрещатик». І в той момент якраз по Інститутській погнав «Беркут» усіх до барикади... Там творилося!.. Ну, люди були у вузенькому проході, крики якісь такі, було зрозуміло, що ті, хто стоять на барикадах, не можуть кидати «коктейлями», тому що між своїми і чужими взагалі немає різниці, є великий ризик – під *френдлі фаєр* своїх загнати. Ми так повільно відійшли до Жовтневого. «Беркут» уже просто гнав усіх. Я пам'ятаю чітко: ми стоїмо біля Жовтневого, я кажу іти вниз. Я з якимись хлопцями опинився на мосту, пробували кидати каміння, але «Беркут» якось так технічно зупинився на відстані. І вони почали заходити з флангу, дружина вже стояла в цій колійці, яка передавала каміння наверх, я там помагав їх лупати, потім прийшов чувак, сказав: «Давай я». Я став у колійку, ми передавали-передавали, я не знаю, скільки часу. Зверху були якісь постріли, в кінці-кінців «Беркут» зайняв і Жовтневий, і міст, і вже почали збігати в сторону Майдану – це був такий жосткий момент. Беркутівець, який перший добіг до першого краю моста, де був молот, яким розлупували каміння, він взяв цей молот і запустив у людей. У нього така зміщена траєкторія польоту, у молотка, він летить на людей, «беркутівці» на «Глобусі», вони фотографують це, щось оруть. Почали кидати «коктейлі», ми почали розтягувати намети, тому що воно все почало горіти, ну і не було ні вогнегасників, ні води, нічого. Такий був градус відчаю: всім було зрозуміло, що треба чимось оборонятися, нема чим, і позиція була... Тому що ми були внизу, їм по нас кидати чи стріляти по нас – як плювати з балкону. І з'явився нарешті Назар. Назар був забарикадований у Будинку офіцерів, Назар сказав нам, що вбили людей. От... І він казав, що скоріше за все нам всім сьогодні кінець... Почало темніти, це десь під восьму вечора, пам'ятаю, що ми заходили в Будинок профспілок, пропонували. Там Мусій. Я коли заходив, я кажу: «У нас є офіс, ми готові забирати людей». Він питає, чи це по Межигірській. Я кажу: «Так». – Він каже: «Класно, ми туди вже направляли з Грушевського, будемо відправляти. Добре, добре».

**18 лютого. Профспілки...** Заходиш – і в ніс б'є цей запах, як у дитинстві віддираєш лейкопластир з рани і воно так підвонює... Я ще пам'ятаю, отець Михайло Димид, перший ректор Богословської академії у Львові, він дуже багато ночей провів на Майдані, і якраз в той час ішов суд у Львові, його періодично викликали в суд, здається, за Межигір'я його судили. Священик, батько чотирьох чи п'яти

дітей. Я пам'ятаю, що ми заходим у Профспілки, а там от як на другий поверх підійматися по сходах, у тому куточку... Він нас впізнав. Він був із донькою на Майдані... І ми спускаємся вниз, і отець Михайло – а він невисокого росту – біля сходів стоїть і сповідає чувака із Самооборони, йому десь років 20–22, він високий, здоровий, *немерянный*, він так покірно коло того отця стоїть, щось там розказує на вухо, цей його сповідає.

**19 лютого. Світанок. А ми всі чорні, все чорне і просто хотілося плакати від того, що відбувається.** Там на валу була куча всяких патиків. Наше завдання було просто підпалити ці патики і закидати «коктейлями» вхід. Увесь цей час «Беркут» наступає, наступає на цю барикаду, в кінці кінців, на мій погляд, та барикада ще могла утримуватися зі сторони Європейської, але просто прорвалися зі сторони Жовтневого, зійшли вниз – і всі відступили назад. І ми ті «коктейлі», які були в нас в руках, кидали в наступаючий «Беркут». От... Відступили на рівень Будинку профспілок, там... Уже була повна вакханалія. Брат стріляв по «Беркуту» з якоїсь піротехнічної штуки, яку знайшов. Ми щось там кидали, періодично відступали, причому в мене було чітке розуміння, що треба було кинути два «коктейлі» і бігти назад, не стояти з *ребятами* в першому ряду. За це мені... Ну, от зараз стидно, і тоді навіть трошки було стидно. Але я розумію, що брат, він не був постійно у цьому всьому, він їздив, і в нього був чи азарт, чи що. У нього маленька дитина, і я розумію, що мені треба якось, ну, все ж таки... Ну, от типу межа. Ми всі: і я сам, і мої близькі. Є якесь таке бажання їх все одно захистити. Ну, не настала, слава Богу, та межа, коли я б сказав своїй дружині: «Все, вали під сцену, ми станемо тут і будемо просто вбиватися на смерть». Ми щось там кидали, потім носили, розбирали намети і кидали у вогонь, потім шукали «коктейлі» біля Лядських воріт, щось із наметів виносили біля стели, біля монумента засновникам Києва теж щось кидали. Але закінчувалося вже все, вже не було чим кидати, вже підходили якісь чуваки, казали: «Ідіть в ті ще дальні намети, там сплять люди, знімайте з них ковдри, витягайте з-під них матраци і йдіть паліть це все, тому що воно завтра буде нікому не потрібне». Настав день, зрозуміло було, що глядь: ну, вдень – то нас ніяк. І ми забрали хлопців двох, які просто спали під ялинкою в якихось там шмотках.

**19 лютого. Ранок. Чуваки зі Львова приїхали! Їм це вдалося!** Ідуть зі сторони Бессарабки *ребята* такі – в чистому такому одязі, їх хтось питає: «Хлопці, ви звідки?» – Вони кажуть: «Ми зі Львова» (*плаче*). Ти розумієш, що ці люди приїхали зі Львова? Що це 550 км, що їм це вдалося, що нас зараз хтось поміняє, що ми поспимо?! Ну і це ще така гордість, тупо, за своїх. Я меломан – я до того дуже якось скептично ставився до такого рядка з «Братів Гадюкіних»*, знаєте цю пісню «Хлопці з Бандерштадту»? – «А ми ся подивим, коли потреба стане: хто полізе в льох, а хто під кулі піде». І я зрозумів, що, глядь, це про нас. Не приїхали люди, не сказали: «Ми з Житомира, ми з Вінниці, ми з Черкас». Перші люди, які організовано потрапили на Майдан у вигляді боєздатної одиниці, – це були чуваки зі Львова. Ну, може, це містечковість, але це така гордість за своїх. Якось так стало легше, реально. Дуже якось... Було вже світло, новий день. Перед тим 18-го числа було сонячно дуже, а

* Український рок-гурт, популярний наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років.

цього ранку було так хмарно, куча цього диму, а зі сторони готелю «Україна» були оці промені і так якось... Ну реально, я не знаю, це як в якомусь фільмі...

*Я тільки хотіла сказати, що це Тарантіно нагадує...*

Так, цей... «Від заходу до світанку». Ми забрали цих *ребят*, з-під ялинки просто незнайомих, і ми дійшли до ЦУМу, почали підніматися по Хмельницького вверх. Це було, може, півдев'ятої, і нам назустріч ішли поодинокі люди. Жіночка одна йшла назустріч і каже типу: «*Ребята, а вход на Майдан открыт*?» – Ми кажемо: «Так, ось зараз повернете за барикадою і зайдете на Майдан». – Вона каже: «*Отлично. Пойду хоть хлеба и бензина занесу*». І це... Ну, реальна рядова жіночка, вона готова інвестувати в бензин.

Ми ще з чуваками поїхали, глянули під Бровари, там уже були барикади, щоб зупиняти автобуси з «тітушками». Це такий був розмір самоорганізації, він просто вражав. І ми вернулися в Київ, із якогось надцятого разу заїхали в центр, через усі блокпости, зупинилися зі сторони Бессарабки. За нами зупинилося ще одне таксі, звідти виліз хлопець – це я дуже добре пам'ятаю. Йому десь років 22–24 було, він був із маленьким рюкзаком. Він подивився на барикаду, було видно йому барикаду. Уже далі Хрещатик цей у наметах. І вигляд такий у нього був, ніби він тут уперше, тому що він вилазить, він оглядається. Тому що людина, яка тут не вперше, вона вилізає і йде кудись. Цей аналізує ситуацію, оглядається, і ну видно, що він дуже щасливий, що він сюди доїхав... Оце щось у нього було – і він закриває двері, прощається з таксистом і біжить у сторону Майдану.

**19 лютого. Вечір. Ми пішли в Консерваторію з батьком і братом.** Ми розпрощалися, Діма поїхав додому, Макс теж кудись поїхав. Я пішов на Майдан, там був мій батько, ми з батьком зустрілися черговий раз на Майдані, я не знаю, це був четвертий чи п'ятий його приїзд. Ми зустрілися, ну, він такий був достатньо замучений, було зрозуміло, що йде така позиційна оборона, просто палять, просто періодично хтось щось кидає, якийсь «коктейль», а звідти періодично летять гранати, але постійної оборони немає. І ми пішли в Консерваторію. Знайшли там собі місце. Брата співробітник – не знаю, як його звати, у нього клікуха – Морда; вони там якось зручно сіли всі разом, а я поки прийшов, на мене місця вже не було. Поки вони там спали, я тусувався внизу, бо вони були на другому поверсі. Десь там присідав, спав, потім виходив, таскав якісь мішки, тому що сказали, що треба барикадувати входи в туалети, вікна забарикадовувати – ми це все таскали туди. І одним із тих, хто таскав мішки, був Богдан Сольчаник. Я Богдана дуже добре не знаю, я з ним ніколи навіть не спілкувався, так щоб більше, ніж «Привіт!» – «Привіт!» Богдана дуже добре знав мій брат. Богдан – інших моїх друзів і знайомих дуже близький товариш, але ми якось із ним ніколи не контактували. І Богдан побачив мого брата, він спав під колоною, почав казати: «Привіт, Андрушків, вставай, досить спати». А потім була якась тривога пів шостої ранку чи в п'ятій. І я побіг розбудив брата, усіх – усі повибігали. Але це щось непонятка була: ніби ніхто вже не наступає, але всі вже встали. І ми щось так стояли, курили, знов усі щось почали тягати далі, якісь мішки, фасувати, відносити. А Тарас дуже шкодує, що розминулися вони з Богданом. Вони не встигли поспілкуватися, якось Богдан кудись...

А весь цей час на Консерваторії за колоною з нашого боку сидить чувак з якоюсь гвинтівкою. Ну, точно з вогнепальною зброєю. І він періодично стріляє по стороні «Беркуту», туди, під стелу. От... Це я теж дуже добре пам'ятаю. Там сидів хтось з нашого боку, тому що, якби він був не з нашого боку, він би просто розстріляв нас, тому що ми стояли в дуже освітленому місці десь на відстані метрів двадцяти від тої колони – по нас можна було з рогатки попадати. От...

Десь зранку почало підрозрулюватися, почали нові й нові люди приходити, вони там якимись організованими загонами заходили на Майдан. Це десь було піввосьмої. Ну я кажу: «Ну що, поїхали додому поспимо?» Я забрав батька, брата, викликали таксі, таксі не змогло приїхати до ЦУМу, максимум могло до парку Шевченка. Ми аж туди дійшли, сіли в таксі і поїхали додому. Ми бачили – просто зі сторони вокзалу такими організованими колонами народ валив, зі сторони Святошино, від електричок навіть народ ішов колонами з якимись клунками. Я собі пригадав один ранок з періоду ще мирного Майдану, коли я музику там ставив цілу ніч. Над ранок перше метро відкрилося, почали прибувати нові люди. Якісь жіночки з клунками, дідусі з великими клітчатими сумками. До нас прийшов дядько, каже: «Дайте мені слово». Йому дали слово. Він сказав, що приїхав з Вінниці, привіз дві сумки сала, хліба домашнього, приніс ще щось, щоб зігрітися. Руслана це не одобряє, але він рекомендує тому, хто захоче: «Підходьте до мене», – він сказав. І я зрозумів, це ще тоді було, що, блін, якщо приїхав чувак з Вінниці, привіз сало для оцих от нещасних студіків, то щось це все значить.

**Подзвонила знайома, що Богдана Сольчаника вбили.**

**Подзвонив Діма і сказав, що будемо варити протитанкові «їжаки».** Вони вже купили кутник металевий. Каже: «Треба, щоб ти допоміг супроводжувати. Будеш у мене в машині сидіти. Якщо що – будем просто відбиватися... Якщо нас буде перевіряти міліція». І ми варили. Ну, варили сварщики, ми це все розносили за барикади. Були на польових кухнях в районі метро «Хрещатик» якісь жінки, які готували бутерброди, казали: «Їжте, хлопчики, їжте, ви там за нас стоїте, а ми тут». Було вже стільки народу. Реально тоді здалось, що, блін, ну, навіть якщо танками, так просто ми вже не здамося. Щось вісімнадцять тих «їжаків» ми в той вечір зварили, порозносили їх попід, за барикади, потім барикаду біля Українського дому дуже довго укріпляли, розбирали бруківку. Прийшла десь у той час моя дружина, прийшла моя подруга, і я якось у той момент відірвався від роботи. Ми вирішили попити чаю, і я зрозумів, що у них обличчя... Ну, старіші років на десять. Люди зовсім по-іншому виглядають.

Наступного дня мені прийшли перекази – куча, від знайомих з Європи, зі Штатів, моментально. Там була немаленька якась сума. Ми купили купу металу, наварили щось тридцять цих «їжаків». Знайшли фірму, яка торгує металом, там в мене був Ростик, друг мій. Ми приїхали, доставили, наварили, рознесли і розносили уже так пізно-пізно вночі, вже було, може, за 20 хвилин перша.

**21 лютого. Як відеозапис прокручуєш в голові...** Відспівували вже перших. І от 20-го, коли оголошували імена перших загиблих зі сцени, 20-го люди були такі... Вони не проявляли жодної реакції. От Майдан. Люди просто стояли, і ні-

чого з ними не відбувалося. А 21-го уже всі ридали. Чи, може, це від відчуття якоїсь більш-менш безпеки було, я не знаю. Але це була дуже чітка різниця, коли ти йдеш, несеш цей «їжак», несеш їх удвох чи втрьох з кимось, і ти ідеш через ревучих людей, ревуть всі, жінки... Ну, жінки – то понятно, а тут хлопці, чоловіки, такі суворі всі – усі плачуть.

Тоді ж туалети під ялинкою, їх там через блокування, здається, довго не чистили, і це було щось п'ять робочих туалетів на весь Майдан, і вони були жостко забиті. І їх чистили якісь чуваки, їх неможливо було почистити цією машиною, яка їх приїхала вичищати. І туди лізли якісь теж чуваки з Майдану, вони прям, можна сказати, руками чистили ці туалети. Це блін, от... Ну, народ – він різний. Але той, що був там у ті найтяжчі часи, то я не знаю, народ-богоносець чи що... Ну це ті люди, які мають у масовках на іконах якихось стояти. Їх усіх треба намалювати. Ті шеренги жінок, студенток, красивих дядьків, які подають бруківку отак безперервно прям, без перекурів, вони настільки різні...

**Одне за одним – всі ті обличчя...** Ну от чого бабця? Чого їй там сидіти? Ну, що їй та євроінтеграція? Ну, пенсія в неї буде на 10 гривень більша чи менша. Ну, це не бізнесмен, не представник малого бізнесу, не середній клас, не студенти, у яких все життя попереду, а бабці. Мене то дуже завжди дивувало. Я коли згадую отих перших бабусь, які тащили на Михайлівську оті перші свої пиріжки. Або Будинок профспілок 2 грудня, коли кухня відкрилась. Там були різні пакети. Були великі, із супермаркетів, мішки з крупами, багети, тушонки. А були кульочки маленькі, там було півбатона або кусочок вареної ковбаси. Якби в мене була ця ковбаса вдома... Ну, я людина іншого достатку, я би подумав, що якось тупорило цей кусочок ковбаси нести. Або там чотири пакетики чаю «Ліптон»... А воно все це в такому пакетику. Або ще шматочок домашнього пирога з яблук. Ти цей пакетик береш – розумієш, бачиш людину, яка його принесла, і в тебе все стає в голові, що не хочеться втратити... Тому от коли зараз кажуть, що «треба *услышать голос Донбасса, Юго-Востока...*» – А я кажу: «Блін, *ребята*, ну ми ж три місяці стояли-орали за право виносити питання на порядок денний політиків... Ми заслужили його – ви не заслужили. По великому рахунку – ні». Тому що... Я бачив жертовність людей, які хотіли змін. І я бачив, що це не один день, це не якась емоція.

Священики Майдану – це просто люди, якими я захоплююся, деякими з них дуже. Це люди, які знаходили слова три місяці. І це не однакові були слова. Це народження нової української теології визволення, чи що, як би це назвати.

Забув сказати: я от чітко пам'ятаю чувака, якому руку відірвало. Він дуже голосно кричав, ми його відтащили під ялинку. І я пам'ятаю оцих, там були студентки-медики, їм усім було років по дев'ятнадцять, там не було якогось супермена старшого, вони йому якось перебинтовували, зупиняли кров, кололи лідокаїн, цей хлопець кричав дуже голосно. Я навіть не бачив його обличчя. Я бачив, ці студентки... Як вони це все самовіддано роблять...

*Замість епілогу*

На початок неділі Великого посту є таке читання в Євангелії, коли паралізо-

ваного приносять друзі. Ну, там історія така, що Ісус Христос ще тільки починає проповідувати. Він проповідує, скоріше за все, в домі Петра в Капернаумі, але він уже такий достатньо популярний, і набиваються в дім люди – багато, не можуть люди зайти. І він уже робив перші чудеса з оздоровленням. І приходять четверо. Несуть свого друга, друг паралізований. Вони його приносять, розуміють, що не можуть зайти в дім, і в той момент вони такі: «*Не зайдем*». А цей паралізований. Вони вилазять на дах, розбирають дах, і спускають прям до Ісуса цього на носилках, і євангеліст пише так: «Ісус, побачивши їхню віру, сказав цьому: "Встань і йди"». І я от реально, мені... Я в цю неділю, коли читав це Євангеліє, я зрозумів, що насправді, якби в нас не було цих четвірок з носилками в білих футболках з хрестами, якби не було цих сотень людей, які просто так, як мої знайомі, людей в кровищі грузили собі в машини на задні сидіння і везли кудись, то якби не було цієї нашої віри, нам би всім був капець. Тому що, якби ми... От було видно, що люди в щось вірять. І в щось таке, що, воно сильніше, ніж вся ця ситуація, ніж вони самі. Ясно, що це все перебільшення, якась гіперболізація, але там наверху хтось реально бачив, що ми дуже сильно віримо в цю штуку. Бо якби ми тоді не вірили, це все закінчилося би 18-го числа Майданом з горами трупів, попаленими від Лядських воріт аж до ЦУМу. Це моє чітке переконання.

## Михайло Димид:

## «Чудо Майдану, що таки більшість людей відкривали свої серця одночасно»

***Протоієрей Української Греко-Католицької Церкви. Народився в Бельгії в українській родині, доктор богослов'я, перший ректор Львівської богословської академії***

Майдан довго тривав і проходив різні етапи. Можна сказати – Майдан дозрівав... На другому Майдані з'явилася Церква, чи краще сказати, з'явилася релігія, бо я говорю і про юдеїв, і про мусульман, і про кришнаїтів. І вони набрали дуже потужної сили, хоч вони служили, вони не претендували на якусь роль. Вони, як на мене, були тією духовною силою, яка зліплювала ті різношерсті прояви самого Майдану.

Я відправляв щодня літургію. Коли не був там, то старався через «Фейсбук» запрошувати священиків, щоб приїжджали, і літургія була, і Київський деканат так само своїх волонтерів висилав. Таким чином, молитовний намет був відкритий цілодобово, і там охочі молилися, хрестилися, одружувалися, миропомазувалися, сповідалися. Я це називав найголовнішим храмом України.

**І те, що там відправлялася літургія, це освячувало жертву мільйонів людей по всій Україні, які брали участь у Майдані.** Різні жертви були. Мати, яка вдома сидить і переживає за свого сина чи за свого чоловіка, люди, які збирають гроші по громадських організаціях, церквах, люди, які збирають медикаменти чи якийсь

теплий одяг, люди, які їдуть на Майдан, які організовують поїздки на Майдан, і таке інше. Тут не йдеться лише про тих, які були на Майдані, які недосипали, недоїдали, а й тих, хто холод терпіли, а потім тих, хто були ранені, тих, хто життя віддали. Все є жертвою, і ця жертва, вона через ті літургії, які відправлялися в самому серці Майдану, освячувалася, вона обожнювалася, вона ушляхетнювалася, і це є дуже-дуже важливо.

**З іншого боку, Майдан так само Церквам допоміг.** Кожна Церква має таку собі форму егоїзму, це можна назвати клерикалізмом чи якось інакше. Кожна Церква має свою форму, де перед християнством проходить церковність, а з цього багато очистилося на Майдані. І ще така річ, Церкви навчилися молитися разом, щоб молитва одного була молитвою всіх. І я навіть давав приклад того: не конечно християни, а були і мусульмани, і євреї – вони молились.

Я завжди був і є прихильником того, що ми в Україні є однією Церквою: ми не є там православної – однієї-другої – конфесії чи греко-католицької, ми є Київською Церквою. А решта – це все проблеми, які не стосуються нас, а стосуються Москви, Рима чи Царгорода, але не нас. І що нам треба відважніше один одного пізнавати, один одного шанувати, говорити про те, що ми шануємо в інших, і разом молитися, незалежно від того, що будуть говорити інші центри. Це на Майдані ставалося, і це прекрасно. Так що, на мій погляд, кожен із нас і я особисто маємо відважніше йти цією дорогою.

Зі мною поруч був отець Леонід, редемпторист*. Він був моїм героєм на Майдані. Бо я був героєм *(сміється)*, а він був моїм героєм. Він монах, який служить десь поблизу Луцька. І він, власне, був тим, хто перший там в оранжевому наметі правив. Він там був і вдень, і вночі. І весь час молився, весь час з людьми молився, молився, молився. Моя молитва іншою була: для мене літургія була важливою, а потім я розмовляв з людьми, і дуже багато часу. Він сорок днів побув, тоді каже, що вичерпаний, що не може більше. Потім був цікавий чоловік Олександр. Він сам служить в Іспанії, також греко-католик. Отець Леонід такий Божий чоловік, такий смиренний, а цей Олександр такий екстраверт, він там з афганцями братається, з бабками свариться, тобто гарно, але зовсім інший тип. Він там благословляє жіночу сотню... І ще був такий отець Василь Рудейко**, який спеціалізувався у нічній сторожі. Тобто щоразу, як він їхав на Майдан, то нічну молитву провадив, уночі розмовляв з людьми. Я тільки один тиждень уночі побував. Потім я вирішив, що для мене заважко, адже я говорю ще й протягом дня (інтерв'ю, проповідь), – це дуже важливо так само... Це три отці, з якими я найбільше контактував. А священиків було чимало, такі, які приїжджали на день–два, такі, які були тижнями. Були також два православних архієреї, весь час ходили... Римо-католицькі священики були...

**Окрім літургій на Майдані, я вважав своїм завданням щоденну проповідь.** На основі подій на Майдані, посилаючись на Євангеліє та Апостол, я писав щодня

* Редемптористи – заснований 1732 р. Чин Найсвятішого Ізбавителя для проповідницьких місій і духовного служіння. Українська гілка редемптористів постала стараннями митрополита Андрея Шептицького.

** Свідчення о. Василя Рудейка див. на с. 672.

проповідь і щодня її виголошував на диктофон, щодня її подавав у «Фейсбуці». Я написав близько 96 проповідей. Я подавав «Боже слово для Майдану» – текст із Апостола, Євангелія, потім – «Проповідь для Майдану». Отже, це був мій спосіб... І з журналістами багатьма спілкувався.

Молодий журналіст із «Коментарів» брав у мене інтерв'ю по телефону. Ми заприязнилися, так, здалека, а потім через «Фейсбук». І як вже почалися заворушення в Криму, я його попросив, чи міг би він перекласти одну християнську молитву кримськотатарською мовою в знак солідарності. Він написав мені, що там є такі терміни, які йому не відомі, він не знає, як їх перекласти. Тоді він запропонував перший вірш із Корану. Я цей вірш англійською, російською, кримськотатарською мовами помістив на власній сторінці у «Фейсбуці». Більшість сприйняла позитивно, але деякі дуже негативно зреагували на те, що греко-католицький священик проповідує тут мусульманську молитву – якась єресь. Я їм так делікатно сказав, що наш Бог – Бог християн, Бог мусульман і Бог євреїв – один і той самий Бог. Немає ніякого святотатства – ми можемо молитися молитвою мусульман чи євреїв. І я дав приклад папи Івана Павла ІІ, який неодноразово відвідував їхні святині і молився разом з ними їхніми молитвами.

*Що було найскладнішим?*

Не знаю навіть. Можу сказати, що на Майдані я розумів свою обмеженість, власну маленькість... І якщо я є в контакті з Богом, то все добре. Тобто Він діє через мене тоді. Тому не мушу спеціально мучитися сам, що мені робити, Він мене поставить на відповідне місце, у відповідний час – я там буду. І я от це відчував дуже сильно. А з іншого боку, я відчував дуже сильно фізичне змучення, але цей момент Божого провидіння, Божого покрову дуже сильно відчував, як ніколи в житті. І в тому я відчував велику радість. Велика втома, фізична трудність, але надзвичайна надія, надзвичайно велика радість. Тобто тут було питання – бути, просто бути, якщо ти просто є, ти не мучишся дуже. Ти дієш, тебе Дух провадить. І тих наших хлопців, які пішли і загинули, так само Дух провадив. І так само медсестер, які ходили, допомагали; вони трошки боялися – кожен боявся, ніхто не може сказати: «Я йшов, я не боявся». Кожен боявся, але сила Божа, якщо ти відкривав своє серце, тобою керувала.

**І я думаю, чудо Майдану, що таки більшість людей відкривали свої серця одночасно, і це так само є для мене великим чудом.** На Майдані кожен по-своєму мусив ставити перед собою екзистенційні питання: хто керує тим світом? Чому існує зло? Як поборювати зло? Чи зло є тільки там? Чи в мені так само? Від кого треба починати? Господь Бог дуже допоміг, щоб серця людей були відкритими, дуже широко відкритими – а вже тоді немає труднощів. Так, як є в стосунках любові: ти любиш, то не стараєшся, ти не захищаєшся, ти любиш, просто любиш, і тим самим ти віддаляєш якісь загрози, якісь побоювання, якусь свою невпевненість – ти любиш. І це була така форма, для мене божественна форма любові. Оце було прагнення народу – прагнення народу не було Європа, чи «Янукович – геть!», чи «Росія – ворог!», ні, це неправильно. Це все є додаткові моменти, але тут боротьба, тут ідеали були: свобода, правда, світло, істина. Тобто ці універсальні правди,

якими кожна людина сповнена вже задля свого створення за образом Бога і до яких вона має прагнути.

Два найскладніші дні – це той день, коли весь Майдан горів: капличка згоріла, Профспілки згоріли, коли безліч поранених було. А другий – коли та стрільба страшна була і коли десятки людей лежали мертвими перед тобою. Оце два найскладніші дні, які були. Але потім з'явилося світло...

**Світлом була для мене маса простих киян, які приходили, допомагали**. Жінки носили кожна по дві торби продуктів, чоловіки йшли з двома шинами, розумієте, і так один за одним йшли. Все було перекрито, ніби не було доступу, нічого, тут йде один, другий, третій, сотий йде, п'ятисотий. Тут була відчутна сила народу, єдність народу, що нічого нас в цій боротьбі не подолає... На мою думку, це була титанічна боротьба, це була боротьба не тільки такого земного масштабу, але це була боротьба для нашого народу, яку можна порівняти з боротьбою на небесах, коли архангел Михаїл («хто як Бог») вів боротьбу проти того ангела, який мав ім'я Люцифер («той, хто приносить світанок»), і я вважаю, для українського народу Майдан був такою титанічною надземною боротьбою.

**Ми бачили багато проявів мистецтва на Майдані.** Люди виражають власні почуття різними способами: молитвою, співами, танцями... А тут і мистецтво, образотворче мистецтво, різного роду креативності – і на Майдані ми це мали. Мистецтво, в якому брала участь більшість людей, – це взяти шматочок дерева і написати на ньому місце свого походження, і з того утворити цілі стіни. Мистецтво – це також пісня, різні гурти українські, польські, білоруські приїжджали для того, щоб підтримувати Майдан, виявляти свою солідарність з ним, душі людей підносити через пісню, через музику. Так само Майдан – це ікони, які відіграли велику роль. Був на Майдані іконописець Лев Скоп*, який на дошках, котрі люди приносили йому з Майдану, писав ікони. На Майдані також були ікони привезені: приміром, я привіз дві запрестольні, дві навісні ікони Господа нашого Ісуса Христа і Пресвятої Богородиці. Ці ікони були і на великій сцені, і в оранжевому наметі, потім у військовому наметі. Їх написала моя дружина Іванка. Ікона Богородиці згоріла, а ікону Христа викладач Київського університету врятував, вже коли намет горів.

Люди приносили масу, тобто десятки ікон, різних образів, так що капличка була всередині прикрашена навіть дуже дорогоцінними іконами, які мали кілька століть. Одна пані принесла таку ікону, і я її відрадив: «Слухайте, пані, тут в церкві дуже багато ікон, а ту ікону ви собі тримайте». Тоді ми домовилися, що пані житиме в наметі, в якому немає ікони, так що вона цю ікону, родинну реліквію, краще триматиме в наметі й освячуватиме нею тих людей, які поруч.

І різні наліпки – «Янукович – геть!», чи, скажімо, зображення різних політиків: Путіна, Азарова та інших. Така народна творчість, яка або на автонаклейних наліпках була, або на звичайних, – десь у друкарні надруковані 100 чи 200 примірників, які серед народу десь роздані. Це також є творчістю мистецькою. На Майдані був т. зв. свій мистецький клуб. На Хрещатику, ближче до КМДА, митці збиралися і змальовували ту ситуацію тривоги, надії, яку вони відчували. Ну і ще була Шопка і

* Свідчення Левка Скопа див. на с. 580.

Святий Миколай. Мені найбільше Святий Миколай залишився в пам'яті, як він там собі, як господар, стояв поважно, але такий милосердний, люблячий. Такий, яким він був у житті і в традиції залишився. Але найбільшим для мене мистецтвом були мільйони, нехай сотні тисяч квітів, які люди приносили на могили тих, хто загинули на Майдані. І десятки віршів, які люди склали на честь загиблих і на честь самого Майдану, тобто самого цього пориву до свободи, до гідності. Це цілком імовірно, що такий зрив народний спричинив творчість, тобто він відкрив багато гарної людської енергії, яка хоче якось матеріалізуватися, і кожен її матеріалізує у свій спосіб. Гадаю, що це є початок, ми ще багато побачимо проявів мистецтва, бо Майдан – це історична подія українського народу в XXI столітті. То є дуже потужна історична подія, на основі якої вже почала творитися нова міфологія українського народу, і вона потужно розвиватиметься, і це дуже потрібно нашому народу. Тут мистецтво відіграє неабияку роль. І воно промовляє там, де не промовляють інші, так би мовити, конвенційні, загальноприйняті засоби масової інформації чи засоби окультурення: школа, мас-медіа, політичні промови тощо. Як на мене, Святослав Вакарчук – це один із таких митців, його творчість була присутня на Майдані, і він вніс і вносить свою потужну підтримку, свій вклад, у цю нову історію. Я думаю, що в його творчості ще буде багато пісень на цю тему, але він не єдиний. Про нього говорю, бо він є – я не хочу сказати слово «іконою», хоч вживають це слово – таким прикладом для молодого покоління. І це є дуже будуючий приклад, шляхетний приклад.

## Леся Шевчук:

## «Вот этот батюшка, этот крестик, эти мантры»

***33-річна киянка, фельдшер і реабілітолог***

**Мой Майдан начался с января месяца.** Я очень долго шла... В какой-то момент мы с подругой, она работает в Центре сердца, беседовали. Я говорю: «Настя, я уже не могу сидеть». Она говорит: «Я тоже». Вот мы и пришли в *Профспілки* работать и попали в операционную.

**Тогда еще рутинная работа была...** Перевязки, были воспалительные процессы, простудные заболевания.

**А вот 18 февраля уже такое началось...** Конечно, «самое яркое», в негативном плане, происходило в конце февраля. Помню, работаю в Военном госпитале и смотрю: скорые помощи – одна за другой, одна за другой!.. Я сорвалась с работы, прибежала... Мы стелили матрасы, одеяла – и ложили раненых вдоль стеночки. Все бегают, все что-то делают, а я смотрю на пациентов, смотрю на коридор и думаю: «Боже мой, а куда же их?» И начинаю быстро стелить эти матрасы, потому что в операционной было достаточно докторов и медсестер, каждый был занят работой. Суетиться не надо было. Я начала в коридоре готовить лежачие места. Подвинула столы, застелила их, чтобы еще были лежачие места, как операционная дополнительная. Помогал мне охранник. Он вел раненых, а я их укладывала. Но их

было столько, что нужно было уже усаживать! Я начинаю их усаживать, а они не могут сидеть. У них контузия. Одного усадила, и он сразу же головой об землю – тудух! Смотрю, а там же рубленые, резаные раны, и оно все сочится. Еще и головой ударился! Следующие головы я начинала ловить. У меня рука синяя была. То есть полусидя, он откидывается головой об стенку, потому что сил нет совершенно – они идут еле-еле! Я ловлю эти головы. А эта голова, получается, по руке, в любом случае, со всей силы... И они молчат. Никто не говорит об обезболивании.

**Знаете, у каждого своя картинка запечатлелась...** Вот я разговаривала с друзьями: у кого кровь, у кого открытые раны, а у меня – глаза. Потому что я укладывала раненых, все на меня смотрят, а я помочь в этот момент не могу, ведь мне нужно дальше всех укладывать. Операционные заняты, все доктора заняты. А мне надо дальше работать. И у меня был один из таких, может быть, сложных для меня моментов: мне из всех надо было выбирать самых тяжелых – а всем ведь нужна помощь! И я сортировала – взяла это на себя... И эти глаза, которые все смотрят на тебя, смотрят и молчат. Никто не плачет, никто не стонет...

И помню мальчика... Эти глаза вообще забыть не могу... Ребят усаживаешь, они сидеть не хотят. «Да все нормально! Я пошел!», а он же в шоке, у него переломы. «Я не могу, там мои друзья, мне надо идти». А я говорю: «Да куда же ты идешь!» И понимаю, что надо ласковое слово, нужна просто поддержка, им ничего не надо, они должны чувствовать, что они нужны, что они делают нужное дело. «Там брат, там отец», – говорят. – «Ну куда ты, ну, подожди». – «Нет-нет, я не могу, я здесь отсиживаюсь! Мне нельзя здесь отсиживаться. Мне надо идти». А он и идти не может. Он даже встать не может! Даже подняться. Они все мокрые. Им холодно. И одежду надо менять, а эти глаза, этот мальчик, который сидит на стуле и смотрит на меня. Я веду одного пациента, второго. А он смотрит на меня. Я думала, что им кто-то занимается, потому что он был напротив склада медикаментов. И там были доктора. Мне казалось, что у него что-то с глазами, и там как раз работали офтальмологи. Но, оказывается, им никто не занимался. Он просто сидел, а ему, наверное, лет не больше 20-ти. Там и глаз не видно, такие щечки. Я спрашиваю: «Котечка, тобой кто-то занимается?» А он еле-еле отвечает: «Нет». Я говорю: «А что у тебя, где?»... Надо обязательно спрашивать, потому что не сразу можно понять, где, что... Он может хоть как-то определить, поскольку я вижу только очень сильно разбитое лицо. А он говорит: «*Беркут* меня придавил, а *титушки* добивали молотком». Его просто били молотком. Потом его забрали в больницу на «скорой», но он умер. Я не знала, что им никто не занимается... Если бы я знала, настолько ему плохо, я бы...

**Эта кровь везде...** Раздетые ребята полностью. С них, как с решета, вынимают осколки, пули. С одной стороны, с другой... Стоят переполненные огромные мусорные ящики... Перчатки просто не успеваешь менять... На это все уже не обращаешь внимания. Весь сам в крови. Там уже 4-й этаж занят. Спрашивают: кто умеет шить?.. Кричат: «Коридор!» Какой коридор, когда тут все такие «коридорные». Куда уже кого? Но потом выше этажами, ниже этажами начинают оказывать помощь, в конце концов, уже и на 1-м этаже. Был вначале наш 3-й этаж. Никак не могу понять, почему 3-й? Я сразу им говорила – тяжело поднимать пациентов, лестница такая

узкая, очень неудобно! Был такой момент, когда работаешь, работаешь, а потом раз: смотришь и не понимаешь, то ли ты в фильме каком-то находишься, то ли в реальной жизни. Думаю, не может быть столько пострадавших. И терпят люди, терпят.

**Нас систематически травили газом.** Огонь очень быстро распространялся. У нас всегда был респиратор. А в этот раз настолько сильно потравили газом: глаза слезились, горло болело.

**Потом «Беркут» в окошечко постучался.** Они дали нам возможность уйти. Где-то за часа два до всего этого подошел Автомайдан и говорит: «Медики, кому надо уезжать, давайте». Но все равно все работали. Потому что каждый чувствовал ответственность. Никто никуда не расходился. И мы проверяли все, когда были на 1-м этаже: заходили во все кабинеты, туалеты. Откуда нашлись потом трупы, ведь мы все этажи проверили?

Все, кто мог, как мог помогали, работали... Были открыты три кафешки – «*Млинці*», «Чебуречная» и... не помню название третьей*. Спасибо Анатолию**, хозяину этих «*Млинців*» – самой первой кафешки, в которой мы работали.

**Наутро мне надо было идти на работу в Военный госпиталь.** Но, опять же, долго там быть не смогла. Как раз захожу – и самое страшное, что на территории госпиталя тоже война: там много военных, проверяют. Я попросила девочек, чтобы дали медикаменты. А они говорят: «*А у нас вилучили медикаменти*». Говорю им: «Дайте хоть что-нибудь, какой-нибудь перевязочный материал, потому что у нас в *Млинцях* ничего нет». Руся сообщает, что нечем шить. Я в госпитале спросила: «А можно какой-нибудь перевязочный материал в будущем?» – «Нет. Сейчас такое распоряжение, что перевязочные материалы будут выделяться на пациента».

**Перед этим в Военном госпитале заранее выписывали всех пациентов. Для того, чтобы в случае чего, госпитализировать «Беркут» и вэвэшников.**

*То есть даже не 18 февраля? Они к этому заранее готовились?*

Да, заранее! И Военный госпиталь был весь под охраной. И у кого какие там были сбережения, все начали мне нести. Даже пациенты аккуратненько переносили к машине все собранное маленькими партиями, чтобы хоть что-то вынести. И я приехала обратно на Майдан, опять в «*Млинці*»... Потом люди начали все больше и больше нести медикаментов...

В тот же день, или днем позже, я проходила на Майдане мимо казаков! Они были полураздеты, достали тулумбасы. У меня до сих пор на заставке фотография этих вот тулумбасов, этих казаков. Они стояли и отбивали ритм – не то что мурашки, а слоны бегали по коже! И вот то, что мы все вместе были – это действительно сила, это задавало ритм, это поддерживало. Каждый как мог помогал.

**20 февраля начали стрелять снайперы.** И по медработникам начали тоже стрелять... У меня на работе был мой рабочий майдановский телефон. Не все знали, что он у меня есть. Я и не сильно это афишировала. Самые близкие люди знали,

* У цих невеличких кафе, які були розташовані на майдані Незалежності, 19 лютого відкрили польові госпіталі.

** Свідчення Анатолія Поливяна див. на с. 633.

а свой телефон я отключала. А тогда, конечно, среди друзей и знакомых кипиш. Лесю подстрелили! Была тревога. Мы начали снимать хирургические халаты, потому что были мишенью. Хотя мы и клеили кресты скотчем, чтобы было видно, что мы – медработники, нас трогать не надо. Я очень много там своей работы выполняла и некоторые вещи координировала. И вот ребята стояли, я подошла к ним и начала разговор. И тут выстрел! У меня даже волосы зашевелились. (У меня цвет волос рыжий, яркий, поэтому я заметна.) Руслан взял меня за шкирку и оттянул в сторону – мог быть второй выстрел! Я даже не поняла, что это такое. То есть хотели «снять» (застрелить) меня, хотя было видно, что я – медработник! Хочу сказать, что нам давали нательные крестики, которые там сейчас очень многие носят, – это действительно такая защита, не только я это почувствовала, потому что осталась жива. Очень многие пациенты говорили: «Я не знаю, каким чудом остался жив, есть только одно объяснение – вот этот вот крестик, который, наверное, меня спас».

Был такой момент: когда ребята шли в бой, по-другому я сказать не могу, стоял батюшка – их всех благословлял, а с другой стороны людей несли. Те идут туда, а тех выносят оттуда...

**Вот этот батюшка, этот крестик, эти мантры...** Я хотела рассказать еще про мою подружку Катю, она буддистка, работала в мобильной бригаде. И когда это все происходило, она очень близко подошла к передовой и начала молиться там по-буддистски... Читала мантры. И вот возле нее взорвалась бомба. Она говорит: «Такой был взрыв, что я даже рот открыла. Даже боялась посмотреть на свои ноги. Потому что взрыв был возле меня»... Одежда вся оказалась целая, а потом она, когда уже пришла домой, увидела на ноге треугольник – ранку в виде треугольника, вершиной вверх. Вершиной вверх – это жизнь. История из категории – хочешь верь, хочешь не верь! И как снайпер хотел меня «снять», то есть застрелить, а пуля пролетела мимо, когда людей просто «снимали» на раз...

## Ольга Стрельцова:

## «Говорят, что лучших Бог забирает на небо, но от этого не легче»

***42-річна киянка, медичний працівник***

*Когда ваши коллеги рассказывают о Майдане, они с особой теплотой и восторгом вспоминают о вас как о человеке, который прошел через весь Майдан и помогал как медик. Какая у вас была мотивация*?

Вы знаете, я очень люблю свою страну. То, что «*Украина понад усе!*», – для меня это действительно было «*понад усе*». Моя дочь после 2004 года начала говорить на украинском языке. Ей проще – она на украинском в школе училась, а у нас-то в советские времена украинских школ почти не было, нас учили на этом языке (на русском) разговаривать. И ты понимаешь, что когда тебе нужно быстро говорить,

то легче на нем, а когда есть время подумать, то мне очень нравится на украинском *розмовляти, все добре, гарно*. Мотивация была, конечно, одна – чтобы этот бардак прекратился!

В 2004 году я стояла на Майдане против Януковича. Конечно, если бы он, придя к власти, сделал то, что обещал, хотя бы своему региону, который за него голосовал! А так – это подлость какая: за тебя люди в таком количестве проголосовали, а ты так их обманул. А мы так вообще его не воспринимали.

В 2004 году мы целой компанией были на Майдане, а наши дети, ребенок у меня тогда был маленький, все сидели у меня дома, в одном месте, не по всех хатах, чтобы не страшно было ночевать самим. И мы приходим домой, а дети не спят, смотрят «5-й канал» и кричат: «Ющенко!», все в ленточках обвешанные. Мы их взяли на Майдан, когда было понятно, что никаких отговорок уже не будет.

Тогда тоже было страшновато, тогда во всех дворах на Печерске были автобусы с военными, было опасно детей брать. Слава Богу, хоть ума хватило не воевать с собственным народом, а в этот раз – беспредел.

Теперь вот дочка моя первая побежала на Майдан, а мы с мужем уже за ней. Мы, бывало, кормили там молодых ребят, приносили им теплые вещи. А когда увидели этот жуткий разгон, конечно, это все приобрело для нас совершенно другой оттенок, и мы уже пошли серьезно помогать. Сережа записался в Самооборону, я – в медицинский штаб, и мы начали там дежурить между работами.

**Я была очень удивлена, что не подтвердился тот стереотип, будто приехала только Западная Украина.** Конечно, оттуда было много, и я преклоняюсь перед этими людьми, они молодцы, но было очень много людей и из других областей. Я даже помню людей из Енакиево – родины нашего бывшего гаранта, из Донецка, Днепропетровска.

**Был как-то дедушка из Донецка, на святого Николая похож, такая белая борода.** Он сидел на улице, это было после полуночи, было очень холодно. Мы грелись возле бочки и разговаривали, а он сидел там молча, сосредоточенно смотрел в одну точку и о чем-то своем думал. В пальтишке таком классическом, будто в театр собрался. Я спросила, откуда он. Он ответил, что из Донецка. А я спрашиваю: «Чего вы сидите?», а ребята подкалывали: «Вы же говорили, что пойдете ночевать?» А он недалеко от Майдана у друзей жил. Дедушка говорит: «Да-да, сейчас, еще немного посижу и пойду. У меня такой страх. Я с 10 на 11 декабря, когда был первый штурм, шел домой, а потом смотрю, а они подымаются – каски, и так много! Я к ним, а у них такие лица, будто у них чип в голове какой-то, просто какие-то безумные лица! Я говорю: "Хлопцы, вы куда?" А они говорят: "Иди, дед, пока живой". Я понял, что они идут на Майдан, а на Майдане об этом не знают. Я говорю им: "Ребята, вы что, там же люди стоят за то, что и вам нужно, вашим детям, как вы можете идти против них?!"» Они его отшвырнули, и этот дед бежал от «Беркута» на Майдан, а там с людьми всю ночь «подпирал» Институтскую. Он говорит: «Я теперь боюсь уйти, у меня был такой перепуг, будто что-то здесь случится, и пострадают люди». Вот он хотел, наверное, собой закрыть всех. Он в прошлом был связан как-то с военной службой, сказал, что знает, как в советские

времена велась психологическая обработка людей. Говорит: «Когда я увидел эти глаза – это не глаза здоровых людей, такая агрессия!» Очень интересный у нас был дедулечка! Он просто молча сидел. Потрясающие были люди!

Помню, наши медики с сотниками вступали в дискуссию на исторические темы. Большинство из присутствующих там – это люди с высшим образованием. Я просто была в восторге от них, люди шли сознательно, они понимали всю важность Майдана.

Если характеризовать в общем, то были разные люди, но я не видела тогда там пьяных. Я знаю людей, которые пострадали на Майдане, знаю мужчину из Днепропетровска, он из 4-й Казацкой сотни. 18 февраля, когда погиб Сережа, «титушки» людей прижали к дому и забивали арматурой. Этот мужчина прикрыл руками голову. Ему все равно разбили голову и растрощили обе руки: от локтя и до кисти полностью! А он пожилой, с такими усами – казак! С прической соответствующей. Когда его избивали, к нему подошла женщина, схватила его за шкирку и начала: «Ах ты, старый хрыч, сколько можно!» То есть устроила ему сцену, как жена. И его перестали бить, беркутовцы сами не ожидали, обалдели, что женщина кинется его тоже бить. И она его оттуда вытащила, мимо «Беркута» провела и по дороге говорит: «Меня зовут Лена, идем в больницу». В общем, отвели его в больницу, наложили гипс. И вот так его эта женщина вывела оттуда, просто спасла. Мы его тогда забрали к себе.

*Как часто вы были на Майдане?*

Ходили каждый день. С ночевками – пару раз в неделю, когда особо серьезные вещи происходили. Вот в январе, когда на Грушевского все началось, с 19-го по 22-е мы были каждый день, причем и днем, и ночью. Я договорилась и не ходила на работу, Сережа как раз в то время не работал – в общем, мы там были круглосуточно. Потом я сильно заболела и неделю вообще не ходила, но дальше мы практически все время были. 19 января на Грушевского началось серьезное противостояние, 22-го погибли Жизневский, Нигоян... Это было страшно, конечно. Я первый раз увидела, как взрываются эти гранаты, первые несколько часов вся содрогалась от этих звуков. Потом это все выедало глаза...

**Как медику мне, честно говоря, было страшно увидеть такое количество раненых в мирное время.** Причем, как мне ребята объясняли, «Беркут» бросал эти гранаты так, что они взрывалась не на земле, а в воздухе, и получались рваные раны в верхней части туловища, очень кровоточащие.

**У нас был медпункт там, где *Інститут української мови*.** Прямо недалеко от «Беркута» у нас не закрывались двери: раненых несли, несли, несли. Ребят некуда было класть, а им нужно было и раны зашивать, очень серьезные травмы были... Эти ребята так стойко, мужественно все это переносили, старались даже звуков никаких не издавать, когда им оказывали помощь. И бывало, что ты этого человека бинтуешь, а он уже бежит, и ты бинт по дороге докрепляешь, потому что «*там же хлопці, хлопцям потрібна допомога*». И они все летят, они видят только эту дверь, им надо туда – назад.

**Вот он же может в своем возрасте!** Пришел один дедушка, очень пожилой, я даже не могу предположить, сколько ему лет, с абсолютно интеллигентным видом, одет в пальто. А там, на Грушевского, все время били по металлическим листам, чтобы постоянно был подбадривающий звук. И он порезал палец об этот металлический лист. Палец не столько болел, как ему просто мешала эта кровь – она текла, пачкала. Он говорит: «Завяжите чем-то, чтобы не текло». Я ему обрабатываю рану, и мне было так удивительно: сколько ему лет, что он здесь делает? Я ему говорю: «Скажите, откуда вы?» – А он говорит: «Из Вирджинии». – «Чего же вам дома не сидится?» – А он: «А я помочь хочу». – Я спрашиваю: «Чем же вы, извините меня, в вашем возрасте здесь поможете?» – А он отвечает: «Ну я же могу бить по листу. Вот и приехал помочь стучать». Для меня это верх такого мужества: человек уже в возрасте, а он хоть какую-то свою лепту хочет внести. Меня такие люди восхищают! Смотришь на них и сам как-то взбадриваешься.

**Это было 22 января...** Я как раз с 21-го на 22-е уехала ночевать домой. Было какое-то затишье, думаю, утром приеду. Утром приехала и Нигояна уже не видела. Сказали, что погиб один мальчик. Я зашла в наш медпункт на Грушевского и увидела Жизневского. Он лежал на столе. Я думала, что ему еще помощь оказывают, потому что врачи возле него крутились, что-то делали. А потом смотрю: какой-то бледный такой, подхожу ближе, он до пояса раздет был, там такая дыра была, и я понимаю, что вижу молодого человека, которого уже убили... Я вышла на улицу, было очень холодно, казалось, что мне просто дыхания не хватит... Кто тогда мог подумать, что будет гораздо больше убитых? Я помню свое состояние, меня очень трясло, ко мне подошел мужчина из 4-й Казацкой сотни – они охраняли медпункт – и говорит: «Ты не плачь. Это честь для мужчины – так умереть». Я так запомнила его слова. Когда убили моего мужа, все время у меня крутилось это в голове. На меня очень повлияли эти слова.

**А потом начались штурмы, наш медпункт забросали гранатами, было 7 гранат брошено.** Причем никто не смотрел, есть там люди или нет. Понятно, что там были люди – раненые, медики. В последний момент успели открыть дверь на черный ход, мы выскочили и побежали на Майдан. А еще снег лежал, тяжело было бежать, а мы с кульками и ранеными. Ребята нас прикрывали, потому что мы не понимали – погонятся беркутовцы за нами или нет? Мы прибежали на Майдан, отдышались и поняли – мы уже вроде как в безопасности.

И тут меня осенило, что у меня муж остался там! Он был с ребятами в Самообороне. У меня тогда второй начался мандраж – что делать? И он час не выходил на связь. Я уже себе представила все самое страшное, потом он появился, с простреленными рюкзаком и курткой, как решето. Там были еще резиновые пули, они все попробивали, но его не задело.

**Потом мы ночевали на Майдане, потому что боялись, что беркутовцы пойдут дальше.** Я помню, как отправляла *sms* всем подряд, сколько у меня денег хватило: «Люди, срочно на Майдан». Наверное, уже через минут сорок сбежались все мои друзья, знакомые, хотя все, что происходит, и так знали через интернет, видели, что уже какая-то техника по городу ездит.

Все съезжались, было очень много людей. Шел снег, и я помню, как все люди гребли этот снег в мешки, причем никто не говорил это делать – просто лежали мешки, и люди брали, у кого что было под рукой, чем можно грести снег. Трамбовали эти мешки, ставили их. А другие люди видели, что стоят мешки, и сами их тащили на баррикаду. Это все происходило абсолютно произвольно, этим никто не управлял. Просто люди сначала были в шоке, а потом понимали: там разбирают брусчатку – значит, ее надо разбить и нести куда-то поближе. Точно так же с этим снегом. Находили применение всем, кто там был.

*Расскажите о работе вашего медицинского штаба.*

Вообще штаб был в *Профспілках*, все медикаменты там были. Организовано все было хорошо. Мы приходили на дежурство, у нас был инструктаж. В каждую сотню, если хватало, отправлялось три медика – это в мирное время, когда не было боевых действий. С медиками обязательно шли 1–2 человека из Самообороны, которые охраняли их даже внутри Майдана. Каждый час мы должны были отзваниваться, нам приносили еду, все отлажено было просто идеально. Самоорганизация – это лучше всего, не надо, чтобы кто-то организовывал, люди сами все прекрасно могут. И ночью мы смотрели, у кого какие травмы, кому перевязку сделать, у кого что болит – у кого сердце, у кого голова. Если что-то серьезное – вызывали «скорую». Был четкий инструктаж, что мы должны делать. Если ночь, то это было с 22:00 до 7 утра.

Я помню, что 19 января пришла в медицинский штаб просто спросить, нужна ли помощь. А они все мечутся, руководство говорит: «Все одели каски, идем на Грушевского». Я еще не знала, что там происходит. Сказали: «Брать только хирургию. Не брать таблеточки от горла, живота, головы, а именно хирургию». Я говорю: «Почему? А если у кого-то сердце болит?» А на меня кто-то так посмотрел и говорит: «Да там месиво, какое там сердце! Берите только хирургию».

Мы там работали в экстремальных условиях. Находился старший кто-то – как правило, это был какой-то мужчина, который более-менее нас направлял. Потом мы колотили соду, чтобы промывать глаза – сказали, что щелочь помогает при этих газах. Но мы не знали, какой именно газ пускают. Он не слезоточил, а больше поражал дыхательные пути. Очень сильный кашель был и привкус, как по мне, был горчичный. У меня, кстати, после этого очень сильно упало зрение. Мы встречались с медиками Майдана, и все говорят, что у тех, кто был не в медпунктах, а на улице, у всех резко ухудшилось зрение.

Я также была и внутри, когда нужно было, например, раненых доставлять. На Грушевского было по-разному: если сильно нужны были люди, то шли на улицу, если много раненых в медпункте, то работали в медпункте. Но мы работали именно от медицинского штаба в *Будинку профспілок*.

**Героями, конечно, были и медики. Бесстрашные абсолютно: по ним стреляли, и все равно они бежали оказывать помощь.** Врачи были разные, многие без медицинского образования. Заходит человек в медпункт и говорит: «Я хочу помогать». – Спрашиваю: «Вы медработник?» – «Нет». – «Чем же вы нам поможете?» – «Я могу полы мыть». – Говорю: «Мойте». На полу тоже надо было порядок наводить.

Это были и хирурги, и стоматологи, и массажисты. В таких условиях и капельницы ставили, и все, что нужно было сделать до больницы. Тем более, что в больницу было сложно и страшно отправлять людей, потому что они потом терялись и вообще пропадали. Приезжали люди на своих машинах, даже к нам в медпункт, и говорили: у нас машина, можем отвезти в больницу в Киевскую область.

Из-за того, что коллектив менялся, нельзя сказать, что все время работали одни и те же люди. Потом, когда начали писать списки, чтобы хоть какую-то грамоту дать, кинулись – а мы зачастую не знаем ни фамилий друг друга, ни телефонов, ни кто откуда. Сложно было потом найти человека.

Повезло мне увидеть таких людей. Все были молодцы, не могу выделить кого-то, там просто другие бы не удержались. У меня есть знакомая девочка, она в этом году оканчивает мединститут, ее избил «Беркут». Хотя стоит дите совсем зеленое, поднимает руки, показывает, что я – медик, в футболке, каске медработника. «А он с таким матом размахивается, – рассказывает она, – и прямо меня по этим рукам дубинкой со всей силы. Я не знаю, как он мне не сломал руки». Руки у нее так опухли, что девочку положили в больницу.

**Как-то сознание отвергало такое количество раненых людей.** В принципе, работа была знакомая, но были моменты, когда мне просто хотелось сесть в угол, закрыть лицо руками и сказать, что это не со мной происходит, что я этого не вижу и не хочу видеть. Это было тяжело морально, я приходила домой, закрывала глаза и опять видела всех раненых. Мы на передовой получали людей, которым надо было зашивать раны и бинтовать, останавливать кровотечение. И мы максимально старались людей куда-то отправить, если там что-то серьезное, потому что в таком полевом медпункте нет условий для операции.

Был у нас мальчик, он пришел на Грушевского, травмы у него были незначительные, но взгляд такой, как будто он сквозь меня смотрит. Думаю, как же его в таком состоянии сейчас выпустить на улицу? Он какой-то дезориентированный. Спрашиваю: «А ты вообще спал сегодня?» – Он говорит: «Нет». А сам из Белой Церкви. Я подошла к охране и спрашиваю: «А можно этого мальчика положить, чтобы он поспал, хотя бы пару часов отдохнул?» Они постелили ему возле лифта, на отшибе, в медпункте на Грушевского. И тут начинаются эти штурмы, и я про него забыла. Мы выбегаем из этого медпункта, на полдороге я вспомнила, что у нас там мальчик спит. Думаю, хотела, как лучше, а может, убила человека! Но тут ребята мне говорят: «Да забрали мы твоего мальчика». Слава Богу, все нормально, забрали, живой.

Еще, помню, было два мальчика-строителя. Их беркутовцы раздели, облили на морозе водой, выпустили к нам, а в спину стреляли большими резиновыми пулями. Может, убить ими и нельзя, но они довольно глубоко проникают в мышцу, и достать их сложно. Надо хорошо разрезать, зацепить и вынуть. Я помню, как они к нам забегают: два голых хлопца, с которых просто идет пар. Мы не знаем, что с ними делать: или их одевать и растирать, или эти пули доставать? Их бегом уложили, и кто-то трет, кто-то режет, кто-то колет – кошмар!

*Сергей Шаповал, ваш муж, был в Самообороне. Вы можете рассказать о его Майдане? Он вместе с этим Майданом уже вошел в историю.*

Что рассказывать? Любил он эту страну, поэтому и рисковал так. Хотя у него не было ни оружия, ни щита, была бита и обычная строительная каска – не знаю, честно говоря, от чего она защищает. Когда он ходил по ночам охранять баррикады, он ее и не брал. Он готов был этот Майдан защищать, каждый сантиметр, это было ему важно. Он настолько хотел, чтобы наш президент поменялся, ему уже до такой степени все это надоело и не устраивало правительство. Ради детей, ради своей страны он готов был идти на многое. Дочка моя сказала, что даже если бы он знал, что так случится, он все равно бы пошел. Это были принципиальные вещи для него. И я ни разу ему не сказала: «Не иди». И он ни разу не сказал, чтобы я сидела дома. У нас это было так: решили и пошли. Я понимала, что это опасно, что с ним может что-то случиться, но удержать его дома – мне как-то это в голову не приходило. Дома сидеть и смотреть по телевизору, как все происходит, было нереально. Там мне было легче все пережить. Хороший, очень добрый был человек. Я его знала тридцать лет, а последние семь лет у нас с ним была семья. Конечно, сейчас очень тяжело привыкнуть, что его нет, потому что он много лет был и другом, и мужем, мне его не хватает. Он настолько был по духу близкий мне человек. Он тоже любил *вышиванки,* всякие украинские сувениры. Мы любили ездить отдыхать в Яремче. Патриот был!

*Почему он выбрал именно Самооборону?*

Сначала он ходил не в Самообороне, просто приходил. В основном в сотнях жили люди приезжие, и они друг друга знали, ночевали вместе. Киевляне стеснялись взять еду, которую предлагали на Майдане, ведь мы можем дома поесть, а они не могут... Сергей скромничал сначала, но потом записался в Самооборону, у них, по-моему, была 11-я Сотня. Рождество мы с ним провели на Майдане вместе. Его отправили охранять именно медиков. Всю ночь мы были на Майдане, люди ходили, колядовали, пели – здорово было. Провели ночь в Афганской сотне. Афганцы вместе собирались. А вот людей, которые так приходили, определяли по сотням, не спрашивая куда хочешь.

Он пошел на эту *мирну ходу* даже без каски, без биты, с голыми руками пошел воевать. Он не воевать, собственно, шел, а просто людей поддерживать. И в тот день он не был в Самообороне, просто сам по себе пошел. Это было 18 февраля. Мы пришли с ним вместе на Майдан, *мирна хода* была. Мы поднялись по Институтской вверх, к Дому офицеров. Хотели люди пройти к Верховной Раде, там должны были голосовать за закон про возвращение Конституции 2004 года. Там, конечно, все перекрыли, людей не пускали, было очень много антимайдановцев или «титушек». У них такие лица – этого просто не передать. Если бы по телевизору показывали, то можно было сказать, что специально сняли – обкуренные или обколотые. Непонятно, что за люди, почему они себя так вели.

Потом начали бросать гранаты... Люди разбирали в Мариинском парке брусчатку... Потом все вроде бы затихло. Мне надо было съездить на работу, это было в начале первого... Сережа говорит: «Иди, что – первый раз гранаты бросают?» Предчувствия не было никакого – действительно, не первый раз, бывало и хуже. Я поехала на работу, он мне позвонил в час, спросил, как я доехала. В полвторого

я ему позвонила, и он уже трубку не брал. То ли он не мог ее взять, то ли это уже случилось, не знаю. Он когда звонил, то ничего не сказал, что там что-то такое страшное.

Я звонила ему до двух часов дня, в полтретьего я ушла с работы, поскольку поняла, что с ним что-то случилось – он не может так долго не брать трубку. Мы встретились с подругой Леной, к тому времени уже перекрыли метро, мы поймали такси, чтобы нас подвезли ближе к Майдану. И когда мы ехали, с Сережиного номера мне кто-то позвонил и представился милицией. Им нужно идентифицировать абонента, чей это номер. Я подумала: да, конечно, милиции расскажи, кто абонент. Говорю: «Дайте абоненту трубку, я с ним поговорю». – «Мы не можем дать ему трубку», – ответили. «Почему?» – «Потому что он на операции в 17-й больнице».

Мы поехали в 17-ю больницу, там увидели очень много афганцев, которые окружили больницу, чтобы ребят никто не вывозил. Было много раненых, они просто сидели на подоконниках, на полу, каталках, кушетках. Мы Сережу там не нашли, оббежали все отделения, нам сказали, что и в операционной такого нет. Мы пешком спустились вниз на Красноармейскую, и уже туда подошла моя дочка. Лена меня оставила, побежала на Майдан, потому что у нее там был муж.

Мы с дочкой, не зная, что делать, начали звонить в «Евромайдан SOS»... И тут дочкина подружка прислала фотографию из Дома офицеров, там, где Сережа убитый. Мы прибежали туда, там все закрыто. Начали стучать во все двери. Нам сказали, что все трупы уже увезли и никто не знает, куда.

**Уже было темно. А мы стоим с дочкой – с одной стороны постоянно что-то взрывается на Майдане, так было страшно, а люди бедные стоят и поют гимн.** Эти взрывы на фоне гимна... А с другой стороны, с «Арсенальной», были «титушки» в огромном количестве. И я понимаю, что уехать оттуда нельзя, метро перекрыто, автобусы туда не ходят. Я стою вместе с девочкой, реально страшно – заступиться некому, никакой милиции, и какие-то непонятные пьяные люди ходят. Потом мы созвонились со знакомыми, за нами приехали на машине. Мы начали искать Сергея по моргам, нашли его на Оранжерейной. Но нам его не показали. Нас три дня «мариновали». Говорю: «Покажите, кого мы хороним, мы хотим на него посмотреть». На фотографии было видно, что, скорее всего, он, но, знаете, какая-то надежда: может, в больнице; может, арестовали; может, похож человек... То есть уже понимаешь, что это уже все, но хватаешься за последнюю надежду.

Три дня, с утра до вечера, мы ждали, чтобы приехал следователь из РОВД, который ведет это дело, потому что только при нем мы могли опознать тело.

Потом хоронили, отпевали на Майдане. Я видела столько людей, незнакомых мне абсолютно, которые скорбели вместе с нами. Столько слов говорили... Мы шли, а нам: «Держитесь, крепитесь!»... Вообще, Майдан – это были особые наши люди и особый наш народ – тот, который через все это прошел.

**У меня даже спрашивали: «А ты не злишься на Майдан, что он у тебя отнял Сережу?»** У меня даже в мыслях никогда такого не было. Сережа любил Майдан и вообще считал, что это место святое. Столько там молитв было произнесено, столько там было пережито людьми, такая сплоченность была, взаимовыручка и

поддержка. Он любил Майдан, и вины Майдана здесь абсолютно нет. Я пытаюсь объяснить себе, что это судьба, но все равно как-то удивительно, что ходили вместе, были все время вместе, а его нет, а я есть.

**Нужно было его отвезти в медучреждение, а «скорые» не пропускали.** Его занесли в Дом офицеров, он был ранен, ему не смогли оказать медицинскую помощь... И он просто умирал, батюшка молился, люди пытались что-то сделать, но у него четыре ранения были несовместимые с жизнью, по крайней мере, в том месте, где он находился. Если бы его быстро доставили в больницу и прооперировали – возможно, какой-то шанс был бы, но этого не было сделано, поэтому можно только развести руками. Мы нашли доктора, который был рядом с ним, он мне это все рассказал, объяснил. Признался, что говорил Сереже: «Мы тебе поможем, все будет хорошо», хотя сам уже видел, что ничего не будет.

**Почему в него стреляли? Ни оружия у человека, ничего. Почему выбрали именно его? Камуфляжные штаны? Так там половина была в камуфляжных штанах.** Первое время так было больно. Думала, чтобы на меня что-то рухнуло – вот он перестал дышать, и я перестану. И сейчас больно, я до сих пор не могу поверить, что это случилось. Я не знаю, в кого они стреляли, кто стрелял. Генпрокуратура ведет следствие, мы видели видео за этот день и даже опознали Сережу. Ему ребята дали закрытый мотоциклетный шлем, он стоит с голыми руками, люди с битами, со щитами, а он стоит вот так: рюкзак на спине и шлем на голове – и все.

Конечно, идет следствие, но такое впечатление, что это больше нужно родственникам, чем государству. Там нашли каких-то трех беркутовцев и пытаются на них все повесить. Восстановить картину: кто, как, что – это, вообще, несложно. Не понимаю, почему этого никто не делает? Столько свидетелей, столько народу!

*А какие у него были ранения?*

У него были ранения в печень, легкие, предплечье и кисть. То есть человека тупо расстреляли, взяли и изрешетили – безоружного, будто он мог защититься.

**Самые сложные и опасные ситуации в нашей жизни мы пережили вместе на Майдане.** Вот на Грушевского была история, когда я его час ждала и не знала, что с ним. Когда он мне позвонил и сказал, что он живой и что он на территории Майдана. Я ему сказала, в какой я палатке. Он ко мне шел, а я сижу в этой палатке, метет снег. И когда я его уже увидела, то просто села в этот снег и не могла уже идти – села и начала плакать. Он ко мне подошел, присел возле меня, обнял. Смотрю, а у него тоже слезы на глазах. Говорю: «А ты чего плачешь?» – А он: «Мне так приятно, что ты меня любишь». – «Сережа, Боже мой, я думала, что уже все, что я тебя больше не увижу». Ждала час, а мне показалось, что полдня прошло. Я до такой степени этот час молилась, что, наверное, Бог дал мне этот месяц: 22 января – 18 февраля, практически месяц, раз я так не готова была, не хотела его отпускать.

*Люди, которые вас знали, говорят, что вы были очень особенная пара...*

Не знаю. Он всем рассказывал, что двадцать лет меня ждал. Мы были знакомы, но не встречались. У него была своя жизнь, у меня – своя. Но вот повзрослели, в очередной раз встретились и поняли, что что-то нужно менять в этой жизни.

И это было настолько долгожданно. Он был всегда рядом, всегда. Поэтому сейчас так тяжело. Такое впечатление, что он наслаждался каждой секундой и минутой, он везде был со мной и дочкой. Мы семь лет жили вместе. Он настолько умел дарить свои чувства!

Очень любил мою дочку, они такие друзья были! Если какая-то сложная ситуация была, то она в первую очередь говорила ему, а потом уже мне. Как-то подобрала дочка собаку на улице, а у нас уже два подобранных кота живут, естественно, я возмутилась, потому что двухкомнатная квартира – зачем нам столько животных? Она знала, что я так скажу, и позвонила Сереже (нас не было дома), все ему объяснила. Но я поняла это, когда уже пришла домой и увидела собаку. И только набрала воздух в легкие, чтобы возмутиться, они наперебой стали кричать: «А я буду выгуливать, а я буду кормить!» В общем, рассмешили меня, и осталась у нас эта собака...

Я иногда даже думала, что если б я была не такая, если б я не пошла на Майдан, если бы я была против, может, и он бы не пошел, может, живой бы остался? То есть я свою вину чувствую, хотя моя дочка говорит: «Мама, ты что – с ума сошла? Он бы все равно пошел!» Может, он из-за меня? Может, он меня охранять там хотел? Сложно об этом говорить, можно было бы у него спросить, но мы как-то об этом и не говорили. Говорят, что лучших забирает Бог на небо, но от этого не легче.

Вот так получилось, такая история. Мы настолько сроднились за эти семь лет, я даже не представляла, что можно так прикипеть к человеку. Такая вот у нас была «майдановская жизнь», последняя.

## **Леся Литвинова:**
## «Финальную оборону держала такая горстка»

***38-річна киянка, за освітою – режисер телебачення***

Для меня все началось после разгона студентов. Именно с этого момента мы с мужем начали искать какой-то формат участия. Мужу проще – он оператор, прожил весь Майдан там. Параллельно работал над документальным фильмом. Когда начало холодать, я вспомнила о своих дровах на даче. Их мы сожгли, когда праздновали юбилейные перевезенные двести тонн. Сосед у меня лесозаготовщик – ему надо было только находить транспорт. Поначалу это было легко, потому что в самом начале люди ничего не боялись. Одну фуру завезли, другую фуру завезли. Скинулись с друзьями на бензин и на оплату. По двадцатке сбросились. Потом – было посложнее.

*С 10 на 11 декабря?*

Попозже. А тогда муж был там, муж сестры и папа были там. А я была дома, просто по состоянию здоровья. Был трудный момент беременности. А так я всю зиму провела за рулем. Дрова перевозили раз в два дня. Я брала грузовик, чтобы довести его до нужной точки. Ребята на месте пилили-складывали, снова загру-

жали. Тут, уже в Киеве, присоединялась вторая машина. Автомайдана. И дальше мы ехали двумя машинами, сопровождая грузовик. Две машины – связь по рации.

*С Автомайданом сразу был контакт ?*

Да. Когда это все только начинало организовываться.

*Вы были с кем-то знакомы? Это были друзья или вообще все спонтанно?*

Я с Сашей Кравцовым* была знакома. Нашлись спонтанно, начинали с участия в акциях.

*А на какой момент уже работала налаженная схема?*

К декабрю уже было все очень активно. Возвращаясь к первому разгону, когда была прямая трансляция и видно, что муж там, а ты выйти не можешь – вот это и была переломная точка страха. У некоторых после Грушевского, после первых трупов, кто-то в январе, кто – в феврале. У меня – тогда. Я разбудила старших детей и сказала: «Смотрите – страна закончилась», потому что страна, какой мы ее знали, закончилась. Безумная была ночь. Зима – один сплошной «заруль». Дровами занимались вечером, дабы не рисковать. А по ночам я возила желающих, потому что надо было возить людей для смены. Была бесконечная потребность в транспорте. И я таким образом познакомилась с многими действительно интересными людьми, с которыми поддерживаем отношения и сейчас.

*Расскажите о людях.*

Самый удивительный «товарищ-партизан», которого, увидев в полной экипировке, подумывала в машину не сажать – здоровенный «шкаф», десантник, а оказался задушевным созданием, которое зарабатывает на жизнь сувениркой. Практически все на Майдане – ленточки, флажки и т. д. – его рук дело. Он в это вложил все свои средства. И продолжает. Часть 14-й Сотни превратилась в Нацгвардию. По сей день собираем с ним на все, потому что у нас по сей день Нацгвардию не обеспечили, что бы ни рассказывали. А тогда на определенном этапе поняли, что можно побольше перевозки дров делать. Начиная с декабря был еще и госпиталь у нас дома. Дети переехали к бабушке, а у меня периодически жили и лечились. Удержать кого-то долго было невозможно. Вот это и было для меня самое тяжелое, потому что привозишь без сознания (тяжелое отравление или контузия). Огнестрела не было – только единичные случаи. Очень сложное – дробь резиновая, ее ни одним рентгеном потом не найти. Крупная – легко, мелкая – нелегко, некрозы начинались. Очень толковый хирург помогал. Он всю зиму по первому звонку приезжал на дом на все вызовы. Славик действительно приезжал по любому поводу. Так вот, после процедур контуженому говорили: «Три часа не вставать, контузия может вылезти чем угодно», а он только встав – «я к своим», – делает два шага и падает. Опять же, оклемавшись, снова повторяет то же самое. И вот так несколько суток. И сделать ничего не можешь. Много было отравленных газом, непонятно даже, каким. Уже когда был разгон в Мариинке, я привезла оттуда девочку в неадеквате, которая трое суток после газа не могла прийти в себя.

* Свідчення Олександра Кравцова див. на с. 438.

Первые сутки она была в принципе в отключке. Ничего не понимала. Даже после того как я ее просто отмывала – мне было плохо неделю.

*В больницы потом передавали раненых?*

Нет. Что творилось в больницах, мы хорошо знали. Кого можно было – старались не в больницах лечить. Подпольных госпиталей было великое множество. Один хирург тяжелых оперировал даже в морге. В конце начали вывозить в Польшу.

А в процессе работы становилось понятно, у кого что лучше получается, кому с чем легче работается. Находили друг друга прямо на месте. Структура Майдана выстроилась за считанные недели. У каждого был свой кусочек работы.

*А 18 и 19 февраля – тоже так спонтанно?*

Спонтанно. Происходило на каком-то личном, интуитивном доверии. С медиками познакомилась на *Водохрещі*. Когда начали увозить первых раненых и в «скорых» уже сидела милиция, медики поняли, что более разумно отдавать людей нашим. Правда, они не хотели знать, куда их увозили. По принципу: «меньше знаю...» Пару раз увезла, меня уже знали и знали, что мне можно позвонить. Где-то к концу декабря остро стал вопрос о незасвеченных машинах. Мне повезло, что я не попала ни на одну из подобных акций, когда ГАИ переписывали номера и дальше была история с повестками в суд.

Ребята стали использовать машины «чистенькие». Моя была «чистенькой», но позже засветилась у Сашки Кравцова под судом. Это январь был, после Рождества через неделю, после первого суда. Я приехала домой, не успела подъехать, а у меня стоит патрульная под подъездом. «*Береженого Бог береже*» – постояла в кустах, они никуда не деваются, поехала куда-то. Позвонила мужу. Стала звонить друзьям, спрашивать, что у меня под домом, отзвонились уже часа в три. У них терпения хватило на трое суток. Еще карантин на недельку – вообще не появлялись дома, пожили у друзей. Дома – из людей никого, животные поголодали (морская свинка), а кот уехал еще с детьми. Потом наблюдатели не возвращались. Сил на всех не хватало. С этого момента с машинкой стало посложнее. Но в то же время и проще – не надо было уже прятаться, прямо на Майдан заезжала. Раньше ехала только до Подола, а дальше нельзя было светиться.

*Вы не остановились и в те страшные февральские дни?*

18 февраля у моей средней дочки день рождения. Клялась и божилась, что этот день проведу с ней. До этого не было ни одного выходного. В определенный момент мы поняли, что свои 15 лет мы уже заработали. И либо мы их, либо они нас. Ребята из сотен вообще не понимали, как народ за периметром существовал. Так и ощущалось, чем ближе к Майдану – тем было лучше. И утром 18-го: «Честное слово, Поля, придешь со школы – я буду дома. Папа будет дома. Отпразднуем». Я тогда забрала Кравцова, он уже был без машины, без прав, но на свободе. Красивое было утро, прямо сказочное. Солнечное, яркое. Кинематографичная картинка была, когда сотни уходили вверх по Институтской – эти флаги на просвет. Нащелкала фотографий и пошла домой, по дороге заскочив в Украинский дом. Единственное, что меня насторожило – это то, что на Грушевского зажгли

шины. Часов в 10 утра стало понятно, что там нехорошо. Стало понятно, что совсем плохо, когда с профиля «Партизана» пришли сообщения: «Забирай, у нас тут жопа!» Я – последняя, кому он бы так писал. Несмотря на нежные отношения, он нередко раньше говорил: «Марш домой!» – очень трепетно относился к тому, что я вся такая большая, круглая и беременная. Я понимаю, что кто-то с его аккаунта пишет. Это когда прошла первая волна. Уже ребята были в Доме офицеров и развернули госпиталь. Еще до второй, когда смели всех окончательно. Уговаривала себя, что обещала ребенку, но когда уже медики начали кричать-звонить, что не могут ничего подвезти, материалов нет – я просто схватила все, что было в доме. Подхватила приятеля, и поехали к Дому офицеров. Были двоякие впечатления – мы поехали по набережной. И пока мы ехали по набережной, то просто сверху по кручам скатывались люди. Это были «титушки», много зеленых, почти школьников, ну и конкретных «титушек» тоже. Они нашли, куда бежать. То же самое было потом и с Самообороной, они просто не знали, куда еще деваться. Если б этот путь отступления люди знали – в Мариинке полегло бы значительно меньше. Зрелище падающих «титушек» подарило нам воодушевление, но когда мы повернули наверх, то воодушевление немного спало.

А дальше были перевозки туда-сюда людей, бесконечный сбор денег на лекарства и так далее. Мой телефон разошелся по сети, и мне звонили по всем поводам. И про дрова, и про медикаменты, и про продукты. Активизировались люди: звонили, предлагали – и я ездила, искала.

*К тому моменту метро уже не работало?*

Нет. Перекрыли метро. Транспорт ходил, просто в городе царила конкретная паника. И этот момент я осознавала уже слабо. Деньги, лекарства, люди, вещи – все слилось. Дальше Мариинки проехать уже нельзя было. Всех эвакуировали. Народные депутаты выхватывали ребят и прятали в комитетах Верховной Рады. Госпиталь разобрали. И где-то часов в шесть вечера сестра тоже пыталась доехать до Майдана. Муж был там, и отец мужа – каски надо было завезти. Я ее подхватила. В это время город практически стал. Мне помогло то, что, мотаясь с дровами, я почти досконально изучила подворотни центра, где можно проскочить. Поразило, что машин практически не было. Припаркованных – негде яблоку упасть. Сестра позвонила мужу, чтоб он подошел к нам – каски передали. И тут позвонил мне мой муж с вопросом: «Ты где?!» А я все врала ему. Что можно скрывать – скрывала. Во время событий на Грушевского я доблестно клялась, что дальше Михайловской не езжу. Но тут он говорит: «А я машину твою из окна вижу. Сейчас что-то будет». Буквально через пару минут звонок от знакомого, который стоял возле Октябрьского. Он кричит: «Уходи! Уходи, идет лавина!» Мы успели ребятам все всунуть, созвонились с медиками на Михайловской площади. Когда приехали туда, нам сказали: «*Там починається жах*». Взяли четырех легких раненых, сестра поехала домой, а я привезла ребят к себе, разместились. А там был сумасшедший дом. Всю ночь созванивались с медиками и забирали тех, кого надо было. Со всех сторон было «запечатано», и мы с Лешей крутились по небольшому кругу – вот это было самое кошмарное.

Где-то к пяти утра, не попав туда, куда хотели, пробыв в разведке, переместились на БСП. Машины там не пропускали, а «скорым» давали ездить. Волонтеров тогда было мало еще, и как-то все было бестолково. Но опять-таки, за несколько часов это выросло во что-то невероятное. Леша сразу пошел с мальчиками дежурить, а я тогда с утра прошлых суток еще не ложилась. К моменту нашего приезда еды там было пару батонов, а позже – мы целые сумки отправляли обратно на Майдан, потому что невозможно было уже с этим совладать. Когда начались машины с ранеными и родственники начали подъезжать, самым востребованным оказался психолог, которая пришла делать бутерброды. Она очень мягко и спокойно работала с людьми... Рассказать и объяснить это – невозможно.

Часов в 10 вечера сестра набрала, сказала, что муж звонил – скоро будет дома. Часов в 12 она сообщила, что отец мужа погиб и что нужно каким-то образом забрать тело. Оказывается, еще в районе 10-ти часов вечера Игорь на минутку отвернулся. Папа побежал «коктейли» взять или еще что-то, а они до этого не отходили друг от друга ни на секунду. Игорь потом рассказал: «Я обернулся – а бати нет, трубку не берет, грохот сумасшедший. Кричали: "Коридор!" Папку не узнал – лежал с лицом, кровью залитым. Подхватили, положили в Доме профсоюзов на стол, стали расстегивать. Сзади – еще один раненый, я пошел с ним помогать. Выкладываю его на стол, смотрю: все – папы нет. И хирурги руками разводят, показывают. Две пули – в сердце и в живот». И всю ночь Игорь просидел рядом с отцом, и всю ночь Дашка звонила ему, а он отвечал: «Все в порядке, я с папой рядом. Не волнуйся». Потом, когда начали гореть Профсоюзы, там и раненых не особо успевали выносить. Игорь и один парень вынесли четверых погибших.

И тут, на фоне этого всего, барышня, руководитель волонтерства, нам говорит: «Вроде наших на Красном хуторе в атвозак пакуют. Надо проверить». И я решила для успокоения поехать. Взяла Лешу и еще одного парня. А там людей не просто увозили автозаком, их привозили автозаком. Лешка, пока побежал к главврачу что-то узнать, как раз автозак и приехал в сопровождении еще двух машин с «беркутами». Нас было всего человек десять, из которых мужиков только Леша и тот парень, что был с нами. Остальные – бабы. И вот Леша выходит от главврача и начинает кричать так, что люди повысовывались из окон (а он человек очень уравновешенный и обычно так бы никогда не сделал). Стал кричать: «Сюда привозят людей из СИЗО, сильно побитых или с сильными ранениями! Их здесь оперируют и забирают обратно! Они за утро забрали девять человек, и там за утро не осталось ни одного живого! Не было никаких шансов выжить! Они сейчас одного привезли и должны троих забрать, они сейчас лежат под аппаратами обеспечения жизнедеятельности, они сейчас отключат и увезут!» Мы-то начали звонить и просить, чтобы кого-то прислали, но время-то все равно идет. Те полчаса, наверное, и были для меня финальным аккордом во всем этом ужасе, потому что у меня к этому моменту не было ни страха, ни вообще ничего. Плюс наслоилось понимание того, что только что близкий человек погиб, плюс подходили вторые сутки без сна. Я попыталась поговорить, а мальчики передернули затворы, не стесняясь. Я подумала, что попробовать можно. Я сказала: «Вы, ребята, понимаете, что вам

придется стрелять, чтобы сейчас забрать их? Не в какую-то толпу, а конкретно в меня и конкретно в девочку, которая сидит у меня в животе». – «Да. А фиг ли?» – сказали ребята. Я поняла, что они действительно не видят человека. Эти полчаса были самым страшным. Девочка, наверное, лет двадцати, с годовалым ребенком на руке одной, а другой она лупила по автозаку и кричала: «Ты кто?! Скажи фамилию! Родным сообщим».

Через полчаса прилетела Кужель. Я всю жизнь ее не любила. Скандальная, зловредная тетка. Там я ее полюбила как родную. Потому что ситуацию переломило на самом деле то, что начальник всего этого свинства как-то неудачно взял корочку и сломал ей ноготь. Она ему: «Да вы понимаете, что вы сделали?! Да вы понимаете, что вам за это будет? У меня депутатская неприкосновенность!» И они настолько растерялись от истеричности бабы, что это позволило выиграть еще какое-то количество времени. Начали подтягиваться люди в безумном количестве.

Ну и тогда я искренне думала, что лягу спать, но что-то опять не сложилось. Этот промежуток помню очень плохо. 20 февраля у меня вывалилось. Не ездила на Майдан, зная про снайперов. Со стороны Бессарабки что-то подвозили. Игоря Станиславовича хоронили в Новых Петровцах 22-го числа. Я боялась за Игоря, что он докатится до нервного срыва. Первые похороны, и потом вслед шли одни за другими гробы. Тогда было видно, кто прошел это все своими ногами, а кто вошел в свободный город.

Уже 25-го, когда люди массово пошли на Майдан, я взяла старшеньких пройтись по всем местам. И такое было: люди узнавали друг друга, как бы ни были отмыты от гари-копоти и переодеты, понимали – это свои. И рядом толпы молодежи с пивом и сигаретами, которые фотографируются на фоне сгоревших троллейбусов и расстрелянных столбов... И это ощущение: «Где вы все были?» Шок 18-го заставил уйти очень многих. Инстинкт самосохранения все-таки один из самых сильных. И упрекать кого-либо – сложно. Кто-то может перешагнуть, кто-то нет. Не была бы я беременной, осталась ли бы? Не знаю. Я всю ночь названивала мужу и друзьям, и их действительно было мало, действительно человек 300 – это не врут. Финальную оборону держала такая горстка. Относительно своего мужа я себя успокаивала – он оператором по многим войнам помотался, у него хороший броник, хорошая каска, он понимает, как себя вести в военных действиях – и все равно, мне за него было страшно. А, например, мальчик Богдан, с которым мы познакомились во время всего этого – я точно знала, что он там стоит в одной куртке и даже без каски. В очередной момент звоню и говорю: «Богданчик, ты все-таки помнишь, что ты у мамы один?» – А он: «А мама рядом. Бьет брусчатку, разливает “коктейли”». А маме – 65. Из очень интеллигентной семьи.

Дальше были раненые, больницы. Пока все искали друг друга. Но готовность помочь была колоссальной, на пике – это был конец февраля. Числа 27-го наткнулась на просьбу привезти шесть ампул какого-то препарата на Соломенку – препарат для подготовки к операции по, примерно, четыре тысячи за ампулу. Я знала, где можно было честно взять денег быстро. Спросила и получила на это разрешение. Купила препараты и привезла их. Там познакомилась с девушкой

Наташей, которая курировала больных. Мальчик, которому я привезла этот препарат – Влад Зубенко, харьковчанин, который воевал в доспехах. Ни разу живым его не видела. В первый раз увидела его лицо на похоронах, ему было всего 22 года. Этим ребятам помогали финансово мало, потому что их оставалось в больнице немного – их забыли. Так мне объяснила Наташа. Я кинула объявление на «*Галас*». И телефон разрывался после этого. Звонили со всего мира: из Штатов, Франции. Очень много клиник предлагали принять его у себя, но, к сожалению, это было уже невозможно. Невероятная тогда возникла готовность помогать, но она быстро закончилась. Я предполагаю, что это было такое коллективное чувство вины. Когда были многие готовы сдавать кровь, покупать лекарства и т. д.

## Ростислав Паранько:
## «Це були абсолютно негламурні речі»

***Філолог і перекладач зі Львова,***
***викладач Українського католицького університету***

Один із наших хлопців був на Майдані в ніч на 30 листопада, його не побили, але він бачив, як там то все відбувалося. Він повідомив, що перелякані, побиті люди втекли в Михайлівський собор. І вони там деморалізовані фактично сидять, і, може, треба когось забрати звідти... Ми якраз тоді були у Києві, відразу туди пішли. Так, люди були абсолютно шоковані, дехто з побитими головами сидів у цьому подвір'ї.

**30 листопада. Я побачив, як відроджується Майдан.** У мене тоді був зранку найбільший страх, що от всі злякаються і вже ніхто не вийде. Але ж тоді це означатиме, що з тими людьми вже що хочеш можна зробити. От деморалізовані люди на площі, які не знають, що робити. Хтось уже збирається від'їжджати. Але з'явилося кілька хлопців. Один, точно пам'ятаю, з Одеси, – сказали, що це польовий командир Євромайдану в Одесі. Такий зовсім юний хлопець. Він якось так узяв того голосника в руки, виліз на тую статую Ольги і каже: «Так, треба нам зараз думати, що робити, і треба нам найперше організовуватися, але треба дуже швидко і конструктивно діяти. Ми не можемо зараз тут виголошувати різних порожніх гасел, віршів і тому подібного, тому ми зробимо тут довкола огородження з людей. Я прошу таких міцніших чоловіків прийти і стати, і ми будемо допускати до мікрофона тільки тих, хто наперед скаже, що буде говорити». Премодерацією це називається. І в якийсь момент я долучився до тих, хто загороджував той майданчик...

Бажаючих говорити було дуже багато. У таких ситуаціях моментально дивні люди намагаються дорватися до слова. І тому це технічно дуже правильно було зроблено. Там, пригадую, був Володимир В'ятрович, ядро було, завдяки якому знову відродили Майдан. Тому що вони почали говорити конкретні речі – пустили відразу збір грошей для тих, хто потерпів. Зразу організували: ви відповідатимете

за поселення, ви відповідатимете за якісь довезення харчів, ви малюєте плакати, бо треба зразу нашу позицію висловлювати.

Я так постояв у тій охороні десь до вечора, потім у якийсь момент почала сідати батарейка в голоснику, і треба було десь дістати генератор, щоб налаштувати апаратуру. І я зголосився, що десь поїду за генератором. Спочатку я намагався знайти машину в когось зі своїх родичів у Києві, але так щось не вдалося. Тоді знайшлася якась пара – вже літня досить. Вони повезли мене на лівий берег. Десь там знайшли, в кого був генератор, я доправив той генератор. Таким чином я долучився до відродження Майдану (*сміється*).

Привіз той генератор і знову заліз за парканчик. На Михайлівській уже було досить багато людей. В мене було відчуття такого піднесення, що люди не похитнулися, тому що люди виходять. І то дедалі більше сходяться на ту Михайлівську площу... Головне гасло було «Київ, вставай!». І всі його гукали. Я далі стояв за тим парканчиком. Мене ще якась волонтерка спитала, чи я надовго залишаюся. А я мав намір того ж вечора від'їхати. І, властиво, таки від'їхав до Львова, уже квиток навіть у мене був. Я ж кажу, що приїхав засвідчити щось своєю присутністю і поїхати назад. Бо не бачив сенсу там довго залишатися.

Була Віра Бий, була Марічка Маковецька – вони провели на колінах цілий вечір, малюючи плакати. Плакати були різного змісту. Там люди креативили на ходу, що, мовляв, кривавий режим, так нас не залякати і т. д. Це вже була реакція на те, що було.

І потім я знову приїхав десь за тиждень. Тоді вже, пам'ятаю, пішла мода ходити в касках. Хоча це тоді сприймалося більше, як данина моді, ніж реальна необхідність: от нас б'ють, то ми мусимо ходити в касках. У неділю 8 грудня було велике віче. Тоді побудували барикади на Грушевського під Кабінетом міністрів, там уже навіть намети якісь поставили. Ну, а в понеділок увечері їх уже позмітали. Тарас Тимо там лишився, Богдан, і вони там ще відстоювали ті барикади.

Потім я знову поїхав після віча додому. А на другий день там почали сходитися, щось там перегороджувати від Майдану. А потім наступного ранку я прокидаюся, дивлюся в інтернет: знову була спроба розгону. Постфактум уже зрозуміло, що то була дуже м'яка спроба. І я вирішив одразу ж знову їхати. І в середу я таки поїхав.

**«Громадський сектор» Майдану. Я побував на кількох їхніх зібраннях, мені цікаво було.** Цього разу я побував на засіданнях «Громадського сектору» Майдану. Це частина активу, який очолював Володимир В'ятрович та інші. Це одне з тих багатьох угруповань на Майдані, яке намагалося надати всьому цьому протестові громадського виміру. Політики мали свій порядок денний, а ці намагалися донести їм вимоги Майдану – речі загальногромадянської цінності: питання реформ, питання змін до законодавства, дотримання прав... Також важливим моментом було, що вони пропагували ідею ненасильницького спротиву. Коли ми йшли на перші збори, то побачили, що під приміщенням, де це мало відбуватися, міліція. Хтось подав сигнал, що там є зброя. Порівняно з тим, що в останні дні Майдану робилося, це тепер смішно виглядає. Засідання в тому приміщенні було зірвано, тому ми перебралися в кав'ярню й засідали в кав'ярні. Цікаво було в тій кав'ярні,

бо всі посідали – така прогресивна молодь... І там була процедура мінімальної ідентифікації, що кожен мусив сказати, кого він знає серед присутніх. А потім та дівчина, що вела, каже: «Ми сьогодні поговоримо про те, як ми будемо святкувати Андрія». Там різні цікаві питання обговорювали. Взагалі, мені сподобалося, як вони будували навіть саму процедуру зборів. Я потім прочитав книжку, з якої, я думаю, вони це запозичили. Було питання про те, як вони десь їздили в європейські структури доносити позицію громадськості, а не політиків. Вони там мали зустрічі з європарламентарями, розказували позиції різних фракцій Європарламенту щодо підтримки чи не підтримки українських протестів. Потім ми обговорювали, які акції можна було би провести на Майдані, що зробити і т. д. Я мушу сказати, що я з цікавістю слухав, але коли дійшло до того, в чому з того, що вони планували, я хотів би взяти участь, щось ні до чого в мене серце особливо не лягло, тому що це були такого креативного плану речі. Була, наприклад, така акція: піти по посольствах різних європейських країн, щоб кожне посольство вручило прапор країни, а потім ті прапори вивісити на ялинку. Це, до речі, вони оті акції з фортеп'янами вже потім організовували.

Я вважаю, що вони дуже важливу річ робили, власне, для того, щоби людей там на Майдані чимось зайняти, і я абсолютно підтримую те, що вони робили, тільки кажу, що якось я себе в цьому не знайшов. І врешті я запропонував, що буду лише технічну роботу робити, і фактично решту мого перебування там займався тим, що їздив по будівельних супермаркетах, возив різні речі потрібні, щоб удосконалити ті будиночки дерев'яні.

**Якось ми ходили в Маріїнський парк, спілкуватися з його тимчасовими жителями.** Тоді це все було абсолютно цивілізовано. Я так одразу хочу сказати, що жителі тодішнього Маріїнського парку були дуже великою мірою демонізовані в засобах масової інформації. Там були звичайні люди: хтось із них за гроші там був, хтось із якихось ідейних міркувань. Ми так поспілкувалися з кількома жіночками старшого віку з Херсону. Вони були трохи гостріше налаштовані, але це було абсолютно, як то кажуть, у межах політичної дискусії. Також ми поспілкувалися там із хлопцем – представником їхньої Самооборони, тодішньої, ще такої цілком цивільної. От такий досить інтелігентний хлопець, з Києва, до речі, який просто не поділяв методів Майдану: захопили мерію, порозмальовували... Сам він, як виявилося, також громадський активіст, з наркотиками бореться, щось таке... То ми вже трохи осміліли, а перед тим, першу ніч, коли збільшилося населення у Маріїнському, то Віра пішла туди з колежанкою на розвідку. Але трохи лячно було, і вони вирішили зробити то під тим претекстом, що вони понесуть квіти до пам'ятника Ватутіну. І треба було бачити обличчя тих людей, коли ми прийшли до пам'ятника Ватутіну серед ночі і з поклоном клали ті квіти. А самі розглядали. То були веселі моменти, яким ще на початках було місце.

**Потім був той Новий рік.** Було відчуття, що от, щось нічого нікуди не рухається, і тішитися особливо нема чому. Тобто виглядало так, що влада просто нічого не робить, ігнорує, а та вся енергія розсіюється, не видно жодних результатів. Ніхто нікого не розганяє, але й жодних вимог не виконує. Хоча були різні гарні кроки –

під прокуратурою ДемАльянс зорганізував таку акцію, що вони лягали на вході і треба було через них переступити. От такий жест протесту проти незаконного затримання і ув'язнення людей.

**І потім, власне, ті події, які пішли після 16 січня...** Я ще не їхав, але пам'ятаю, тоді був у Львові такий момент, коли мали виїжджати внутрішні війська з тої частини, і люди кинулися блокувати. То я там також кілька ночей проводив. Першої ночі справді вони були вже в обмундируванні, але не випустили їх. Це також важко сказати, наскільки присутність людей стримала, а наскільки вони вдали, ніби присутність людей їм не дала виїхати.

Потім я ще тут у Львові брав участь в ініціативі економічного бойкоту «Партії Регіонів»*. Це один із багатьох заходів, які можна кваліфікувати як акції ненасильницького громадського спротиву.

*Ви у своїй розповіді наголошуєте на методах ненасильницького спротиву. Це якраз було те поле діяльності, де ви себе знаходили і дуже активно долучалися. А яким було ваше ставлення до радикальних кроків, коли під час січневих подій на Грушевського вже явно переступили межу мирного протистояння?*

Тут у мене двояке ставлення. Тоді, коли були насильницькі дії 1 грудня на Банковій, я був проти того. Коли почалося на Грушевського, я був не те що проти. Я не міг сказати – не робіть цього. Тим більше, що влада сама підштовхнула до цього тими законами. Але я маю своє особисте дуже приватне переконання, що все могло бути зроблено ненасильницьким шляхом. Однак ненасильницький опір передбачає дуже добру і ґрунтовну масову організацію. Цією організацією, по-перше, мали би лідери займатися, а не жменька тих громадських активістів. Окрім того я думаю, що якби абсолютна більшість людей мала ті навички і знала принципи організації ненасильницького громадського спротиву, то все могло би бути інакше. А в нас, бачте, була така хибна думка, що ненасильницький спротив – це оці танці з ліхтариками і таке інше, з чого радикальніше налаштовані чи просто тверезо мислячі люди іронізували. Але ж це зовсім не так.

**Ненасильницький спротив може бути дуже агресивний. Те, що він ненасильницький, не означає, що він неагресивний.** Коли ті ж таки блокування чогось – воно може бути дуже ефективним, але воно має бути організованим. А не так – прийшла маса людей у той урядовий квартал і на якісь кілька годин там все заблокували, але потім – як заблокували, так і розійшлися. А натомість, якби біля кожної урядової структури виник свій Майдан, то воно було б трохи інакше. Ну, але... Поки зберігається ненасильництво, то всяка агресія з боку силових структур іде на шкоду владі. А вже коли почалося, так би мовити, взаємне насильство, тоді вже можливість для дуже багатьох речей було перекрито. Тобто я не кажу, що ефективний ненасильницький спротив дав би змогу знести владу – це ніколи не робиться в такий спосіб. Ішлося про те, щоб обидві сторони пішли на якісь поступки. І це, мені здається, був би, може, менш прийнятний для радикальних людей, але це був варіант, мені здається, кращий, здоровший.

* Всеукраїнська громадянська кампанія бойкоту товарів та послуг підприємств, що належали членам «Партії Регіонів». Розпочата в грудні 2013 року.

**Тоді було дуже багато дискусії про те, хто має рацію і що робити далі.** Я також дуже багато про це думав. Ті думки, що Майдан розійдеться сам по собі, очевидно, вже не справджувалися, Майдан вже перетворився в укріплену фортецю. І я вважав, що це є фактично останній козир з боку людей, щоб ще втримувати якісь позиції. Тому що якщо його не буде, тоді вже цілком буде все в руках влади, в руках Януковича, на той час уже фактично цілком контрольованого Москвою. І якби Майдан розійшовся, то вони б мали вже повністю розв'язані руки. І ті говоріння про те, що треба дочекатися 2015 року, виборів... До виборів треба було готуватися. А з іншого боку, я мав дуже великі сумніви, що чогось вдасться досягнути тими виборами. Тобто вибори мали бути черговим претекстом для якогось повстання. Так я це бачив. Але питання – чи до тих виборів громадянське суспільство і взагалі Україна не підійшли би в стані випаленої землі в плані громадянських свобод. Тому хоча я не прихильник насильницького спротиву на рівні ідеї, в ситуації, що склалася, я зрозумів, що мені годиться взяти участь у тому вже немирному Майдані.

*І ви з такими думками знову вирішили їхати до Києва?*

Ми поїхали разом із Тарасом Тимом...* Це вже було в останні дні, як потім виявилося. Кажу: «Ходімо, запишемося в якусь сотню та й будемо...» Та частина, де ми прийшли, була стандартна для тих, хто приїжджали зі Львова. То було так, що там стояла кухня, і при кухні був підрозділ охорони, який мав охороняти кухню та допомагати при кухні. Тобто були жіночки, які їхали зі Львова, вони працювали, різали... Хлопці дрова рубали, воду носили й охороняли, властиво. Головне завдання – це була охорона. І творення кількості. Було організовано так, що була система чергувань, тобто шість годин тривало чергування, потім дванадцять годин відпочинок. У вільний час можна було робити, що хочеш. І ті шість годин ми здебільшого стояли на варті з Тарасом. Сказали: «На скільки ви приїхали?» – Кажу: «Та, мабуть, до неділі»... А там люди місяцями вже жили. Потім кажу: «Ну, може, до середи». І потім я таки продовжив своє перебування до середи. Бо я так тоді сказав – до 19-го. Тарас у якийсь момент трохи захворів, а потім каже: «Щось мені не до душі там працювати». Бо це було стояння шість годин, яке час од часу перебивалося рубанням дров чи носінням води. Каже: «Я бачу, що я можу індивідуально корисніше щось зробити». Але в якийсь час ми були разом там. І десь вже ближче до неділі Тарас виписався з тої Сотні. Але ми з ним бачилися постійно.

*Ви сказали, що та частина, куди ви прийшли, була стандартна. Можете описати той стандарт?*

По-перше, я мав би сказати про склад людей. Взагалі, якщо в цілому брати, – це вже був Майдан не тої інтелігенції здебільшого, як то було спочатку. На початках була міська інтелігенція. Та навіть статистично – я подивився десь статистику в тих опитуваннях – на той час радикально збільшилася кількість людей з райцентрів, із села. Географічно – із Західної України, але то так і на початку було.

*А як ви пояснюєте відступ тих, кого можна умовно назвати інтелігенцією?*

Тому що почалася брудна робота. Люди тримали той Майдан, як фортецю, це була така щоденна праця. Люди жили в умовах далеко не завжди санітарних, вони

* Свідчення Тараса Тима див. на с. 14.

там усі разом жили в цьому Українському домі, та й той вже тоді захопили. Усі покотом там спали. Що довший час – багато хто крутить носом. Це ми з Тарасом мали таку комфортабельну квартиру... Окрім того, в них була така осторога, що за межами Майдану вже тоді було небезпечно. Ми так собі без особливих ознак, що ми якісь причетні, ночувати ходили назовні, але взагалі люди не дуже ходили поза Майдан... На Майдані було безпечніше. Хоча на Майдан проникали шпики міліцейські, їх там періодично затримували... Це наводить на таке романтичне порівняння, що це Січ, але функціонально певною мірою воно так і було.

Я ніколи не поділяв якихось снобських позицій щодо простішого люду. Але тут я абсолютно переконався, наскільки ми, люди з освітою, з культурним, як ми вважаємо, рівнем, наскільки ми маємо бути упокорені перед таким народом. Оці люди – десь сезон у них такий, що вони вільні від заробітків були, і вони кажуть: «Так, якщо є можливість, треба їхати і боротися за Україну». І оті чергування, перебування з ними, розмови, коли вони розказують про своє життя... Дивовижні в людей історії, вони десь там їздять по тих заробітках цілий рік, десь по Росіях, бозна-куди вони їздять. Ті люди були, як сказати, з погляду антропології, оті прості хлопці із села, з райцентру, чи взагалі такого простішого складу хлопці, – це є каста воїнів. Я раніше так трошки скептично ставився до галичан із їхнім патріотизмом – мовляв, от багато можна говорити, гукати, а як до діла дійде... Але я переконався, що як до діла дійшло, більшість наших галичан, ото, власне, таких простішого покрою людей, абсолютно є готові до діла братися. І то навіть не тільки то, що вони героїчні такі, але сам склад. Тобто там були такі хлопчиська, що десь якби зустрів, не знаю, на сільській дискотеці, то так би трохи перелякався. Такого типу хлопці. Але спілкування з ними дало якийсь такий безцінний досвід розширення свого уявлення про людей, про співвітчизників взагалі. Що можу сказати? Прекрасні люди!

**Щоб зорієнтуватися, на якій барикаді я стояв, то це було на Хрещатику з боку Бессарабки.** Ті чергування часом бували денні, часом бували нічні, бо то так випадало, що от, наприклад, з 6-ї вечора до 12-ї ночі, потім дванадцять годин сну, від 12-ї дня до 6-ї вечора, потім знову дванадцять годин сну, і від 6-ї ранку... Тобто різні були пори дня. Часто доводилося стояти на барикаді й пильнувати, щоб з того боку не було ніяких провокацій. Згрубша – це означало стояти. Як ми з Тарасом ще були, то ніч минала в різних розмовах. Часом хтось приходив із хлопців: «О, ви тут дискутуєте».

**На вівторок нам кажуть: «Має бути хода під Верховну Раду, всі збираємося біля намету о 7-й ранку».** Я пам'ятаю, тоді було також, що Самооборона якийсь марш робила під Верховну Раду. Я думав, що це щось такого штибу буде також. Десятник каже: «Збираємося о 7-й годині». Я собі думаю, там в Марічки Маковецької – вона в тому «Євромайдан SOS» – видрукую в неї на папірчиках телефон «Євромайдан SOS», порозда̀ю хлопцям, мало що. То я ще таке зробив, зайшов за тими папірчиками... О 7-й ранку чемно прийшов – і видають нам налокітники, наколінники, каски, окуляри. І о 8-й вирушаємо. Туди вгору по Інститутській. І так мені ще запам'яталося... У ці останні дні я багато аналізував свої відчуття.

Я розумію, що, з одного боку, я мав емоції, а з іншого боку, я якось їх мав змогу спостерігати ніби ззовні. Я не був занурений у події, як кажуть, з головою. Якась така була можливість все спостерігати і ставитися до всього якось тверезо, чи як. І от ми йдемо, в мене таке відчуття: явно ми не йдемо на мирну ходу.

**Я констатую собі: явно це не буде мирна хода. Але я йду. Справді така демонстрація сили.** Потім такий момент: у мене – не знаю, чи це просто така риса характеру, чи що, – але коли я на щось підписуюся, то я це виконую. Тому я ішов. Я ніякої зброї із собою не брав, ніякого дрючка навіть. Будівельні каски роздали всім. Оті такі, як для мотоциклів використовуються або для роликів – такі досить надійні... Наколінники й налокітники мали, бронежилетів ніяких не було. Зрозуміло було, що я не буду ні з ким битися. Ідемо і минаємо ту стелу, і так мені запам'яталося, що старші жіночки до всіх підбігають і роздають усім образочки і вервечки. Кажуть: «Хлопці, беріть, то буде вас оберігати». Тобто відразу воно налаштовує на якийсь такий лад... І от іде, фактично вся, яка була, та Самооборона Майдану, марширує вгору по Інститутській, і там ті сотні за сотнями оголошують зі сцени. І так повільно йшли... Там різні були групи. Тобто ми йшли, як така досить цивільна з вигляду колона. Але там були хлопці такі, як то кажуть, озброєні до зубів: щити, шоломи, бронежилети... Та вся екіпіровка. Часом деякі групи дуже однакові були – видно, що це було централізовано закуплено. З якимись тими відзнаками, прапорами – все йде туди... І от ідемо по тій вулиці Інститутській, доходимо. Перпендикулярні ті вулиці, які ведуть на Грушевського, були заблоковані вантажівками, за якими стояли спецпризначенці, і доходимо ми до Кріпосного провулку, з якого вже можна зайти на Грушевського, вже далі за Верховною Радою, вглиб Маріїнського парку. Властиво, ми туди повертаємо, і, коли ми йшли по тому провулку, я вперше чую запах бензину. Тобто усвідомлюю, що вже наготовлені є пляшки із запалювальною сумішшю. І парк перегороджений міліцією – зі щитами, в шоломах, з тим усім. Таких кілька рядів кордону. А за тим кордоном табір бойових «тітушків» – то вже зовсім не той контингент мешканців, що був на початку... Тяжко сказати, я не знаю, як вони нас бачили, якими очима, але з вигляду люди налаштовані битися, агресивно налаштовані, такої бандитської зовнішності. Але це взагалі дуже цікава річ – хто кого як бачить, якими очима. Цікаво, як вони нас бачили. Бо в нас так було, що люди при повному екіпіруванні, ті такі, сказати б, елітніші підрозділи... І відповідно, всі ті, хто туди зайшли з тої Самооборони, вони розтяглися такою от лінією перед міліцією. Десь так півтора метра щити до щитів. Десь там і нас привели й поставили трошки ззаду, в третьому чи четвертому ряді. І там стоїть на вулиці фургончик чи то такий бусик опозиційних сил, на ньому колонки, і на нього вилазять оратори, які «орають». А легендою тої всієї мирної ходи було те, що ми вимагаємо змін до Конституції, щоб урізати владу Президента, власне, повернутися до Конституції 2004 року.

І вже там стали. І от я знову ж таки так тверезо аналізую, що відбувається. З тої трибуни на бусику лунають явно не мирні промови. Явно не націлені на підкреслення мирності, на те, що ми чогось такого мирного вимагаємо. Там, пам'ятаю, з «Батьківщини» хтось виступав, потім з «Правого сектору» якийсь дядько, і от

вони... Моє враження суб'єктивне, але так, як мені вдалося спостерегти, що було цілеспрямоване накачування напруження ораторами. Мовляв, от ми прийшли з мирною ходою вимагати урізання диктаторських повноважень, але нас не слухають... Потім про те, що за спинами міліціонерів стоять знедолені люди, яких тут позвозили за 200–300 гривень, і вони там стоять, як бидло. Ну і там пішло скандування «Бидло! Бидло!». І от уже цілком випадково загорівся офіс «Партії Регіонів» – а тоді там, знаєте, відбувся штурм того офісу, теж невідомо ким. Якщо виходити з того, що ми прийшли вимагати чогось конкретного, то це звучало недоречно, виглядало так, щоб роздразнити тих, які були з протилежного боку. Уже почалися з двох боків всякі перегукування, непристойні жести, махання дрючками...

Бачив, до речі, ще одну цікавину... Не знаю, чи багато хто помітив... Принаймні, в полі мого зору, а я стояв ближче до Грушевського – там простяглася та лінія через весь парк, то перший камінець полетів з нашого боку в той бік. Полетів і все, нічого ще не відбулося. Хтось кинув камінцем через той кордон міліції, але ще нічого не відбулося. Я в якийсь момент оглянувся і бачу, що людей за нами не так то й багато – 4–5 ліній оборони, а далі, скажемо так, мирні мітингувальники, і зовсім не густо, і так ген-ген-ген. Відбувається таке нагнітання, розігрівання, і потім у якийсь момент щось відбувається, і я от не побачив що. Так трошки далі від мене праворуч, буквально метрів п'ять – раптом міліція починає висувати клин, так, як вони роблять, коли хочуть когось вихопити. Видно, хтось щось зробив. Хтось щось зробив, і вони, видно, кинулися його вихоплювати з нашої лави. І в той момент наша Самооборона, просто ті дрючки так завихтіли, знаєте, як ліс. Почалася бійка, і тут відразу ж, в один момент, це настільки швидко відбувалося, в один момент полетіла бруківка градом просто, полетіли пляшки із запалювальною сумішшю з нашого боку, майже біля мене полетіли, і тут міліція почала кидати ті шумові гранати, одна мене добряче оглушила – так дзвенить у вухах. Така дошкульна досить річ, мушу сказати, та граната. Мабуть, як попаде, то дуже неприємно, але навіть як близько розривається, то воно так... І газ зразу – хмара газу... Але я якось, на диво, легко той газ сприйняв, тому що біля мене люди – видно, їм зле пішло, то деякі блювали коло мене, але мені – ну, щипало... Не знаю, видно, дуже індивідуальна річ. Бо дехто може навіть вдушитися, як хтось має схильність до спазму... І починається так... Зразу летять дуже багато тих вибухівок і газ. Ті починають стріляти тими своїми рушницями, не знаю, чи там дробові кулі були, чи не були. І зразу виник такий простір, бо люди інстинктивно відступили з нашого боку. І десь може метрів 50 простору між тими двома лініями, я оглядаюся, дивлюся: нікого зі своїх не бачу. Тобто все-таки хвалена організація і вишколеність тих підрозділів наших великою мірою перебільшена була. Я потім видивився свого десятника, вирішив триматися його, бо я формаліст у таких речах – що от є чоловік, він командир, і я тримаюся його і роблю те, що він мені скаже. Покладаю відповідальність на нього. І бачу, він трохи відійшов убік, бо, скажімо, захист нашого підрозділу був дуже умовний. А там були краще оснащені хлопці, вони там якісь ті «черепахи» намагалися робити... Але як тільки намагалися підсунутися ближче, щоб чимось докинути, там зразу летіли гранати. Така

позиційна війна була. Ми відійшли трохи вбік, відповідно, були збоку від тої лінії вогню, але таке враження, що бруківка може летіти, як дощ.

Я не кидав, бо не було сенсу. Тому що в той бік, де я відійшов, відійшли люди менш захищені, і коли хтось кидав камінь, то зразу в той бік летіло густіше... Це фактично було наражати на небезпеку тих, хто біля тебе стоїть. Там, до речі, були такі хлопці, навіть без жодного обмундирування, такі цілком у цивільному, які брали з-за спин кидали, і, відповідно, тим, хто стояли перед ними, починало бути несолодко. То такого одного навіть зловили й вивели геть. І так воно якийсь час тривало, згодом я вже дізнався з новин, що потім пішла наша Самооборона в наступ.

**Але на той час прийшов сигнал нашому десятникові, що треба йти забезпечити охорону офісу партії «УДАР».** Тому що була можлива атака у відповідь на спалення офісу регіоналів, а наша сотня була забезпечена львівським «УДАРом». Прийшли до того офісу, там якийсь час побули, ніби ніхто не нападав, вирішили залишити там якусь кількість людей, і тоді звідти повернулися на Майдан. І після того, як повернулися, десь невдовзі вже сталися ті дії, яких ми не бачили, але які всі бачили по телевізору: що відбувалася контратака там, під Верховною Радою, що там всіх змели.

**І от підступили з боку Інститутської, з боку Європейської... І, властиво, почалася ніч штурму Майдану.** Перша хвиля, коли це ще засвітло було, вже почала відступати, і почалися вибухи. То ясно, що буде атака. Зразу було цікаво, як цивільне населення починає з Майдану відходити. І воно так трохи тривожно було. Але за якийсь час, вже десь коли стемніло, був протилежний потік, коли, навпаки, на Майдан почали приходити. І це було дивовижно, як досить мало лишилося отих реєстрових учасників Самооборони насправді. І я це абсолютно розумію. Бо, по-перше, багатьох було потовчено, а по-друге, зазнавши участі в тій м'ясорубці, я цілком можу зрозуміти, що людина вже мала досить.

**Ми перебували не на передовій.** Перебували спочатку біля нашого намету, навіть прибрали кухню, тому що здавалося, що всі люди йдуть геть, – просто боялися мародерства. Забрали скриньку з грошима, яка при кухні стояла, сховали. Тут якось так знелюдніло спочатку все, а потім почали, навпаки, масово люди йти, і кухня мусила знову запрацювати. Тобто це так дуже цікаво було: там іде штурм, а тут працює кухня, жіночки трудяться. Спочатку ми на ту передню барикаду занесли молока, якісь такі припаси, які потрібні були. І там, де барикади, стояв чоловік із двома мегафонами, казав: «Ви сюди не лізьте, тут є наша барикада, ми тут відповідаємо, ми будемо стримувати». – Ми тоді: «Не лізьте, то й не лізьте», і повернулися. Потім за якийсь час принесли саморобні бронежилети. І кажуть, що будемо всі вдягатися. Це такий, знаєте, вибір був, я би сказав, раціональний. Якби сказати емоційно, я був цілком до того готовий, щоб іти разом з усіма туди на барикаду. Знову-таки, цікаве це спостереження ззовні, що в тих обставинах як такого відчуття страху нема – такого інстинктивного відчуття страху. Є раціональне якесь усвідомлення небезпеки і навіть якесь таке вторинне побоювання, що нічого не боїшся. Я думаю, що це просто хімічний склад організму змінюється, якийсь адреналін впорскується, і відчуття страху й боязні просто вимикається.

І той каже: «Одягай бронежилет». – «А чого, – кажу, – одягай?» – «Іти туди...» Я тоді кажу: «Знаєш, я не йду». Просто я зробив цілком раціональний вибір. Я розумів, що я скасовую свою можливість називатися оборонцем Майдану чи героєм. Я цілком усвідомлював, що є, в принципі, не аж така велика ймовірність, що тебе вб'ють, але така імовірність є. Я просто так собі подумав, що зараз скалічіти чи загинути буде трошки безвідповідально. І тому я кажу: «Мабуть, я – ні». – Каже: «Що, ти не хочеш?» – Кажу: «Не хочу». Все, питань ніяких не було, ніхто нікого там не силував.

Я собі вирішив, що залишатимуся там більше в тилу. Я далі допомагав при кухні, якісь казани мив. Потім почався, власне, такий поважний натиск, що довелося робити вогненне кільце, то там матеріал весь ішов у той вогонь, треба було носити. І просто дивовижно було, як ідуть люди, старенькі, розумієте? Старенька каже: «Навантажуй на мене ще, навантажуй на мене ще, дошок якихось, того всього пального». І вона то все несла вперед, кидала у вогонь. І так воно якось тривало через ніч.

Щодо зброї. Особисто я бачив – у Маріїнському парку біля мене хлопець був із бойовим пістолетом уже тоді. На Майдані вночі вже була якась вогнепальна зброя, так виглядало. Причому була така версія, що, власне, отой перший натиск стримували постріли з вогнепальної зброї. Я бачив хлопця з такою гвинтівкою з оптичним прицілом, мені здається, то була пневматична: снайперська інакше виглядає, я так уявляю. Тарас Тимо казав, що бачив, як чоловік стріляє з такої повноцінної гвинтівки.

Потім там ще був епізод, як підпалили броньовики – то взагалі фантастично виглядало... Там же якраз після тих броньовиків і загинув один хлопець. Там полетіли бойові гранати – вже не шумові, а бойові. І в одного хлопця, до речі, чемпіона Олімпійських ігор, він дзюдоїст, йому відірвало шматок тіла повністю. Руку відірвало йому, і дуже швидко він від втрати крові помер.

Тарас Тимо був тоді на складі фрілансером, він дуже завзято носив горючі матеріали, навіть у якийсь момент потримав щита на передовій.

*У своєму інтерв'ю він тільки казав, що дуже подивляє тих хлопців, що тримали щити.*

Він тому їх подивляє, що якусь хвилину потримав щита. Він мені розповідав. Потім об нього щось так бабахнуло, що, каже, зрозумів: «Ні, я трохи не до того».

**То була операція «Хавчик». Я тоді випадково побував не тільки на передовій, а навіть трохи за передовою.** Був такий епізод, ризиковість якого я постфактум уже усвідомив. Навколо стели були намети, і був якийсь момент, коли міліція вже просунулася досить далеко вперед, і фактично ті намети вже лишилися в них у тилу. Але з того боку, де Консерваторія, був такий закуток, що можна було підійти до тих наметів. А як виявилося, в тих дальніх наметах зберігся великий запас харчів. І от у якийсь момент я на кухні казан чищу чи щось таке роблю, й один хлопчина, він був дуже працьовитий, каже мені: «Слухай, тут є одне діло, давай ходи, кидай той казан, треба принести їжі». Треба, то треба. «Куди йти?» – «А ти маєш якийсь захист?» Бере мені той мотоциклетний шолом на голову надягає, каже:

«Ходи зі мною». І ще одного взяв, і заходимо в той крайній намет – а ті намети були розташовані таким лабіринтом, з одного в інший можна зайти. Врешті ми доходимо до того намету. А він постійно каже: «Тихо, тихо...», але я не усвідомлюю, чому «тихо». Доходимо до того останнього намету, він каже: «Бери». Там стоять банки із салом, я взяв величезний мішок гречки. Він каже: «Не світи ліхтариком!» Все, йдемо назад. І тут над головою щось бахнуло, видно, щось побачили, але ми швиденько вийшли. Кажу: «А чого така секретність?» – А він каже: «Так то ж ми вже зайшли за спини міліції». А я про це дізнався вже після того, як ми вийшли.

**Я собі тоді так задумувався: а який сенс цього всього?** Як одна знайома моя казала, це ж ідіотизм: вести боротьбу в той спосіб, щоби відкрито стояти на кавалку землі, який є внизу і який прострілюється з усіх боків. Це є абсолютний абсурд, взагалі кажучи, з воєнного погляду. Зрозуміло було б, якби вести якісь партизанські операції чи ще щось. А це – просто захищати шмат землі, який насправді нічого не значить. Тобто зі стратегічного погляду він нічого, якщо раціонально подумати, не означав. Мені здається, це була суто символіка, причому з обох боків. Бо ті мали його захопити, а ми мали його втримати. Це як у бою захищають прапор, інакше я не скажу. І це якось частково, може, й визначило мій вибір. Тому що я раціонально розумів символічну цінність того всього, але усвідомлював, що не є готовий зараз загинути заради захисту цього символу. Тобто я був готовий, коли, наприклад, уже все прорветься, то в якийсь спосіб, я не знаю, рятувати жінок, які були при кухні, допомагати евакуюватися, чи щось таке. Але, скажемо так, загинути я був не готовий. Я цілком здаю собі справу і відповідно не претендую на причетність до будь-якого героїзму, пов'язаного із захистом Майдану.

**19-го зранку приїхала підмога. Я відчував пекельну втому.** Я кажу: «Кому я тепер підпорядковуюсь?» – Мені кажуть: «Та поїхав геть той десятник». Він, потім виявилося, не втік, а поїхав привезти ще шин чи щось таке. Я не знав просто, де мій командир, та й кажу: «Кому та десятка наша підпорядковується?» – «Та вона вже вся десь розійшлася», – кажуть. Я так сприйняв, що, в принципі, – все. Вже настав той день, до якого я записувався, і я обіцяв, що в середу виїжджатиму звідти. То якесь таке було подвійне зобов'язання. Бо там було зобов'язання, і було зобов'язання перед тим, що я пообіцяв вдома. Я так вирішив, що то буде компроміс між двома зобов'язаннями, якщо в той момент я вже поїду додому. Так я й зробив, властиво. Тарас, до речі, залишився, не поїхав. Він пішов поспав, потім повернувся на Майдан. Коли я прийшов до квартири Марічки, там уже була підмога, зі Львова приїхали.

*Ви дали конкретні свідчення різних моментів Майдану. А тепер, якщо б це все пов'язати в суцільному розвитку – ці всі стадії?*

Якщо подивитися на ці стадії Майдану, то це був мирний протест, потім, скажімо, це був насильницький протест, а ближче до кінця це вже було, можна без перебільшення сказати, збройне повстання. Але то було збройне повстання, яке структурно більше відповідало ненасильницькому протесту, тому що ненасильницький протест взагалі полягає в тому, що люди себе дають як офіру, тобто вони готові терпіти насильство для того, щоб щось показати. А це збройне по-

встання – воно ж фактично було без зброї, з фанерними щитами. І мені здається, що ці от смерті – не можна сказати, що це була смерть в бою, це були «положені душа й тіло». Тому що абсолютно неспівмірні були можливості. Хоча там були епізоди просто дивовижної відваги. Якось раніше я не уявляв собі, що тій стіні спецназівців можна якось протистояти. Ні, виявляється, люди можуть із ними іти в рукопашну, і причому їх тіснити досить інтенсивно – не такі вони всемогутні, ті «беркути», врешті-решт.

Сили були нерівні, але реально міліціонери також боялися за своє життя. Тобто вони розуміли, що коли піти в наступ, такий повномасштабний наступ, то їм несолодко доведеться. І тому вони підтискали, вони потім зайняли ті барикади, зробили такий маневр, спустилися з Жовтневого, тобто фактично вже барикади були взяті на Майдані. Вони вже взяли і ту, і ту барикаду… І фактично їх від людей відділяв тільки вогонь і той ряд захисників, які стояли, які палили той вогонь, які були готові… Їх поливали водою, а вони вогонь розпалювали, кидали пляшки і град каміння – оце стримувало. Але знову-таки – це було таке… Піти з Майдану можна було досить просто, тобто вихід не був перекритий. Це в них просто була така принципова річ – або ви йдете, або не йдете. Я думав, що будуть оточувати. Але ні. До речі, ці мої, так би мовити, бойові побратими, вони тільки якийсь час були на барикаді, там добряче нанюхалися газу, звичайно. Але потім вони повернулися і залишалися більшу частину все-таки в тому місці, бо весь час думали, що атакуватимуть і з того боку. Тобто щоб були якісь сили все-таки з цього боку. То вже цю задню барикаду навіть полили бензином, щоб підпалити її, коли буде наступ з того боку, але його так і не відбулося. Тобто, видно, якийсь був такий принцип, щоби всі, хто хоче, мали змогу піти. Властиво, ми такий спосіб із Тарасом обрали – так обережно, але вільно пішли зранку. Так, пізнього ранку 19-го.

Але я потім дивився план тої «антитерористичної операції», я навіть перекладав його англійською, там хтось просив, уже потім, як я поїхав до Львова, – то там був план всебічного захоплення.

*Якісь фільтри були передбачені?*

Фільтри, вертольоти, бозна-що. І спецпідрозділ мав захоплювати Будинок профспілок, але вони обмежилися тим, що підпалили його. А взагалі враження… Цілу ніч стояв там, і часом питають: «Страшно було?» Найвдаліше слово, яке напрошується: «Було видовище». Це перше слово, яке спадає на думку. Це було щось таке абсолютно небуденне, сюрреалістичне, фантастичне – те, що відбувалося.

*Все-таки ви не втрималися від таких слів у вашій дуже виваженій і дуже критичній розповіді очевидця. На завершення хотілось би почути від вас ще кілька слів узагальнення. Як ви бачите Майдан вже тепер з певної дистанції?*

Я насамперед сказав би, що це була марудна, дуже така неприємна – з кров'ю і потом – робота. Це були абсолютно негламурні речі. І так я думаю собі, коли не раз доводиться чути, що Майдан був християнським. Християнський вимір, мені здається, тут проявився на якомусь такому дорефлективному рівні. Тобто за якоюсь такою дуже-дуже глибинною суттю жертвування Майдан був християнським. Особливо, якщо йдеться про те, що 20-го числа відбулося. Це слова з Ісаї, що «Він

іде, як агнець на заклання». Інакше й не скажеш. Ну, і коли вже почалися кримські події, от після того мені абсолютно не дивними були ці черги до воєнкоматів. Бо на Майдані я побачив, щó це є насправді – наші люди. Так що я думаю, що Україна десь повертається до своїх справжніх історичних коренів як нація воїнів і як форпост Європи. Бойовий форпост Європи. Нарешті Україна десь віднаходить свої історичні глибинні корені. То, знаєте, як Андрій Содомора дуже любить повторювати, що плугатар, у якого при боці шабля – архетип український. Його, як виявилося, не так легко знищити остаточно.

## Роман Зінченко:

## «Народний госпіталь – це тилова служба Майдану»

***37 років, родом із Вінниці. Працює в TEDxKyiv, керує громадською організацією «Грінкубатор», один із співзасновників Народного госпіталю***

Для мене все почалося з першої ночі, коли Мустафа написав свій легендарний пост. Тоді була просто-таки велетенська масова зустріч. Тисяча чи півтори під стелою. Всі зібралися десь о 10:30–11:00. І так цікаво, це було місце зустрічі людей, за якими я дуже-дуже скучив і яких давно не бачив. Я побачив багатьох своїх друзів, це було дуже класне спілкування без політичної дії. А потім були практичні дії. Політики почали готувати велику подію на Європейській, а ми виходили на Майдан і розуміли, що там якість інформаційного наповнення дуже низька. В той момент ми почали розуміти, що чимало з цього нас не влаштовує, або нам нецікаво. Ми зібрали купу толкових людей і зробили дві речі. Перше – ми організували виступ Павла Шеремети, Гєника Глібовицького на Майдані... Друге, що важливе, – з Олею Гнатів зробили ролик, який за ніч набрав 19 000 переглядів.

*І на що був спрямований цей ролик?*

Ролик «Треба вийти!» – це заклик приєднатись і виходити. 19 000 переглядів за одну ніч – мене це приємно вразило. Словом, ми запустили цю штуку, а потім через кілька днів я чкурнув в Амстердам, тому що я займаюсь тим, що називається «зелені інновації»: очолюю громадську організацію «Грінкубатор», роблю конференцію, яка називається *TEDxKyiv*. Усе було цікаво, класно, і я лечу назад, у Київ.

**І у Варшаві мене наздоганяє *sms* 30-го числа...** У мене зриває дах. Я в такому дуже придушеному, сердитому і злому стані. Я прилітаю – зразу до студентів, читаю лекцію. Потім ми збираємось на Михайлівській, засідаємо в «Хармсі», і тут починається Банкова... На той момент я був не дуже активно задіяний: мій тато був після операції, тільки вийшов з лікарні. Що могли – таскали, якісь ліки купували. Але це не було активне залучення.

**А потім настало 22 січня, 22-го загинули хлопці.** За кілька днів до того мій дуже хороший друг Андрій Козлов стояв на барикаді біля Лядських воріт. Я

прийшов до нього, трошки поїв його гарячим чаєм, поговорили... Сергій Нігоян був з ним на одній барикаді. Я його трохи бачив. 22-го числа ми всі виходили на Майдан з друзями. Було реально страшно. А коли тобі страшно, є два варіанти: або ти стоїш боїшся, або – треба щось робити. От я написав кілька думок у «Фейсбуці», постив, що треба поставляти з ліків, бо перед тим аптеки вигребли дуже сильно. І ми зрозуміли, що багато людей хоче допомагати. Мені віртуальна знайома з Одеси написала: «Куди можна перекинути гроші? Купіть щось». Пам'ятаю, вона переказує мені на приватівську картку 600 грн, і ми їдемо з Ігорем, його дружиною і ще з одним хлопцем по аптеках. Ми розуміємо – стоп! В аптеках вигребли найпростіші речі, але тут великий список по хірургії. Де це може бути? Ці ліки можуть бути в травмпунктах. Поїхали в аптеку, яка в травмпункті на вулиці Підвисоцького, знаходимо там багато що, а все це вигрібають двоє дівчат, які просто забивають багажник джипа. Я кажу: «Ой, дівчатка, здається, ми з вами по одному списку». Ми познайомились з Машою і Дашою, обмінялись телефонами, щось порозвозили разом по різних точках. Це був такий хаотичний день, тут тобі хтось дзвонить: «Так, лампи операційні. Треба доставити, допоможи». Ідеш по Майдану, привозить машина чотири лампи, які коштують 18 000 грн, і їх треба кудись порозпихати. Розпихаємо.

**Знайомились дуже швидко. Через кілька днів ми засіли на тему: «Що ми можемо робити разом?»** Ми зустрілися вдома в нашого товариша Дениса Нізалова і поговорили про те, як ми взаємодіємо. Подружжя Нізалових забезпечило нам прийом грошей з-за кордону. І сталася ще одна історія: ми закупили декілька дефібриляторів. Один дефібрилятор приїхав з Ніжина за 5 хвилин до того, як у Жовтневий привезли пацієнта із зупинкою серця. І саме наявність цього дефібрилятора допомогла його серце запустити.

І я на емоційній хвилі роблю пост у «Фейсбуці»: «Люди – всі, хто допомагав, у нас тепер є хрещеник – це та людина, яку ви врятували» і вживаю хештеґ *народнийгоспіталь*. Під хештеґом *народнийгоспіталь* – картинка з дефібрилятором. Ця історія отримала на певний момент найбільшу кількість перепостів у моїй історії в соціальних мережах – 997. Цей хештеґ починає жити, люди питають, як допомогти. Ми активізуємося...

*А до того певної системи і чіткої структури, можна казати, не було?*

Ми – горизонтальна структура. Не було бренду. І потім почали це оформлювати. Спочатку це було через персональні новини. А потім інформація стала ширитись, ширитись, ширитись... Намагались максимально неформально звітуватися про це: ось ми зробили це, зробили те... Ми почали працювати в такому режимі. **Контактували з лікарями, медчастинами.**

*Напряму? Це були ваші зв'язки?*

Так, напряму. Це були наші зв'язки. Ми просто ходили ногами... Ми – тилова служба Майдану, займаємось забезпеченням. Почали активно з лікарями спілкуватися, дізнаватися про їхні потреби і шукати варіанти ці потреби закрити. Це була і техніка – кисневі апарати, апарати штучного дихання. У людей з'явилася довіра.

І вони почали: «Давайте те, давайте те, давайте те». Ситуація загострювалася, були поранені, всілякі моменти, пов'язані з лікуванням.

**Дуже багато зусиль потребувала така штука, як безпечна госпіталізація.** Тому що дуже багато людей, які потрапляли в стіни лікарні, потім фактично потрапляли в ізолятор. Було завдання – цих людей тихенько висмикнути, і ще наша команда або відправляла людей в комерційні лікарні (у нас були деякі домовленості відповідні) або організовувала безпечне транспортування.

Уявіть собі вулицю Грушевського. Там мобільні медичні бригади, там відбуваються постійно ті чи інші сутички і протистояння. Постійно є поранені, постійно чергують «швидкі». Відповідно, для нас важливим завданням було не тільки забезпечувати медпрепаратами, перев'язувальними матеріалами, обладнанням. Форму ми шили медикам, забезпечували балістичними окулярами, купили декілька десятків броніків. Багато всього. Ми реально навчилися діставати все, що можна і не можна. І відповідно, всі ці штуки давали якийсь важіль для багатьох людей, які хотіли допомогти. Через деякий час з'явився логотип. Ми допомагали дніпропетровській команді організовувати медичні пункти. Там теж були віче, великі драки. Дякувати Богу, тоді нікого не вбили, але були люди доволі сильно покалічені. Після цього ми з Дніпропетровська висмикували кількох пацієнтів, бо там було все складно.

*З Дніпропетровська? Хтось туди їздив? Чи координував?*

Це багато різних людей задіювало. Хтось координує, все розрулює, ганяє кур'єрів. А мені легше поїхати самому, все побачити, передати. Різні моделі. І, відповідно, так ми працювали, звітувалися, шили ці форми, писали всілякі смішні тексти, типу: *«Мы себя называем по-разному, лично мне нравится: "Партизанская ячейка имени дефибриллятора и канцтоваров"»*. Багато таких анекдотів народилося. По цій сторінці можна читати історію Народного госпіталю. Люди побачили, що є така група, і почали нам свою допомогу спрямовувати, почали притягуватись. Була з Італії посилочка із запискою. Настільки світлі були враження.

*У вас з'явились якісь приміщення?*

Ні. Ми намагалися, щоб у нас була легка логістика.

**А от найскладніший момент – це 18-те число.** Це статус: *«Спокойно, почти без капслока, что сейчас можно сделать. Сейчас нужно сделать еще один полевой госпиталь. Мы уже закупили и собираем базовое оборудование и медикаменты. Нужны деньги. В Доме офицеров этот госпиталь»*. Тобто історія: ранок, я сплю, дзвонить мені Саша: *«Надо комплектовать еще один медпункт. Мне перезвонил только что Леша (начмед), сказал, что будет еще один пункт. Мы что-нибудь захватим»*.

**Це така трагічна дуже історія. Захопили Будинок офіцерів, було страшно. Це було таке перше велике побоїще.** Там були люди, які постраждали біля Верховної Ради і потім на Грушевського. Я знаю лікарів, які приймали їх.

*Ви зранку встигли налаштувати госпіталь? Його ж не було ще 17-го?*

Частину просто взяли з якихось інших медпунктів. Частину ми притащили через наших постачальників. Є замовлення, є точка, є людина, яка прийме гроші,

є історія взаємодії – все, погнали. Це 18-те число. Вночі, я пам’ятаю, спочатку ми з моїм товаришем і кількома знайомими їдемо в «Ашан» на Петрівці і закуповуємо там все, що треба. Ми закуповуємо там штани для поранених, бо коли людина поранена, з неї зрізають одяг. З тих пір я вивчив, що в «*Skoda Roomster*» влазить сотня ковдр, а в «*Citroën C1*» – майже 70 штук. Ми все це веземо. Потім вночі, з 18-го на 19-те, ми з Денисом Бігусом і нашою командою ганяємо по всьому місту в пошуках анатоксину і протистовбнякової сироватки. Ми її вигрібаємо на 10 000 грн, вигрібаємо все, що знаходимо в аптеках. Лікарі були дуже щасливі, що сироватка, врешті-решт, прийшла.

*Це в лікарнях стаціонарних?*

Ні, це в Михайлівському. Тому що в Михайлівському в цей час розгортається операційна. Ніхто не знає, яка буде ситуація. Всі готуються до штурму. Ми всю ніч ганяємо. Потім я відвожу все це медикам. Звоню своєму товаришу (таке революційне таксі): «Можеш мене повозити?» – «*Хорошо, сейчас подъеду*». – «Заїдь до мене додому, забери гроші, куртку...» Ми зачищаємо аптеки і все, що можемо. Спускаюсь фунікулером і бачу, стоїть «беркутня». І добре, що товариш став подалі, не поїхав на Контрактову, бо невідомо, що могло б бути. Зразу ідентифікуєш *ребят* в цивільному.

**Коли почалася стрілянина, було заблоковане метро.** Я захожу до Даші в офіс, ми думаємо, що робити, бо є важлива річ, яку треба зробити – рятувати гроші. Творяться такі страшні речі, захоплюється Жовтневий, ми не можемо допомогти, ми не бійці, ми – тилова служба. Є проблема – транспорт. Ви собі уявляєте, що таке Київ, в якому не працює метро? І ми йдемо чистити банкомати: мою карточку і карточку Даші. Я з’ясовую, що забув карточку вдома, дзвоню братові: «Андрій, через дорогу банкомат, знімай все». Він іде, знімає гроші, ми з Дашкою також ідемо до банкомату. Потім я проводжаю її додому, ми сидимо втрьох з її чоловіком, вирішуємо, що і де ми можемо зробити. Чуємо, що долітають вибухи гранат, розуміємо, що повний капєц. І раптом народжується одна дуже класна ідея. В місті катастрофа. Транспорт не працює, машини застрягають. Все! І тут я згадую про *велік* і кажу: «Стоп! Я знаю, що треба». Дзвоню товаришу, який мотоцикліст, кажу, що потрібні мотоциклісти. Це для мене було таке щастя, коли я на наступний день побачив купу кур’єрів.

*Скільки людей приблизно?*

Я не знаю. Купа людей з *веліками*... І це ми йдемо ввечері 18-го, приходимо до Дашки додому... Нам дзвонять, що дуже потрібен анатоксин і протистовбнякова сироватка. Я свою знайому заряджаю шукати по аптеках цей анатоксин, забираю Дениса Бігуса, ми сідаємо в машини і шуруємо за антоксином, а його ще треба зберігати в холодильнику чи в спеціальних сумках-холодильниках. Ми все це вигрібаємо. Я відвожу це в Михайлівський, там всі раді дуже, що ця штука приїхала. Потім їду додому спати, бо не спав півтори доби.

**О 10-й ранку мене будить тато: «Тут якісь страшні речі, працюють снайпери, дуже багато вбитих».** І я розумію, що мало що можу зробити. І як на зло, мені на

карточку продовжують падати гроші. Люди, чуючи постріли, надсилають гроші. На картці 15–20 тис. грн, готівка ще на руках. Я мало що можу зробити, але повинен врятувати ці гроші. Кажу братові: «Йдемо зараз в банкомат». Ми розуміємо, що банківська система лягла. Банки не працюють. Ми не можемо знімати гроші, не можемо розраховуватись. Але дзвоню Олегові, й ми їдемо в «Ашан». Ми затарюємося всім-всім-всім – сотні тонких штанів, білизни, ковдр – і веземо це у 18-ту лікарню, Михайлівський, КМДА і т. д. Потім під'їжджає ще одна машина (товариш мого товариша), і цю машину ми відправляємо в «Леруа Мерлен». В «Ашані» ще закуповуємо надувні матраци, пробую розрахуватись карткою, і в мене оплата проходить! Я ніколи не був такий щасливий, коли термінал спрацював. Ми розраховуємось, потім їдемо в «Леруа Мерлен» закуповувати стелажі. Мені дзвонить ще один мій товариш: «*Рома, что надо?*» – Я кажу: «Давай оце, оце, оце й це».

А зранку, напередодні, я побачив перші трупи в Михайлівському. Вони просто лежали там на траві, прикриті якоюсь тканиною... Значить, я відправляю спочатку одну машину з ліками та речами на Михайлівський, потім другу машину, потім думаю сам їхати. Кажу: «*Ребята*, вам потрібні складські системи?» І ми веземо 20 столів, купу ящиків оптимістичного жовто-блакитного кольору. І тут дзвонить Саша: «*Машину надо, забрать товар на левом берегу*». Ліки, кровозамінники, знеболюючі, які були в дефіциті. І ми з цим новим знайомим – товаришем мого товариша – їдемо на лівий берег, на Позняки. Уздовж доріг стояли люди, місцева Самооборона, яка охороняла район. І я отримую на величезну суму, десь на 2000 доларів, ліків.

Приїжджаю в кафе «Млинці», в якому зробили госпіталь, кажу, що ось я привіз це і це. А мені кажуть: «Не треба». Мені було дуже боляче. Таке враження, наче я не встиг. Всі постійно щось робили, гасали машинами, відправляли поранених, госпіталізовували, купували ліки.

*Це означало, що інші люди приєднались? На початку вас було дуже мало...*

Я не можу сказати, що нас було дуже мало. У нас була інша модель. Тобто, коли людина приходить в аптеку, вона може викласти 100 чи 400, або 1000 грн, адже вона має якісь межі. За рахунок того, що ми консолідували ресурси, мали змогу купити дефібрилятор. Коли «лягли» банки, я встиг відправити платіж у 29 000 грн за ще один дефібрилятор. А потім банківська система рухнула. Я не знаю, чому це відбулося, мені б дуже було цікаво дізнатися, чому це сталося. І потім 20-го числа була найбільша кількість загиблих.

Після того ми почали займатись доставкою ліків, сварились за те, щоб був порядок на складах при лікарнях, займалися автоматизацією цих складів, щоб там був добрий облік, комунікацією з цим самим медштабом та організацією транспортування за кордон. Але не в таких масштабах, як команда «Українського центру координації міжнародної допомоги». Ми продовжували закуповувати всілякі речі, відправляли людей, допомагали робити паспорти. А потім займалися вже підтримкою поранених.

*Ще й досі триває ця робота?*

Так. Зараз ми трошки зусиль перекинули на Крим. Змогли забезпечити Бельбек профілактичними медикаментами. Дали їм 23 000 грн. Був дзвінок з Німеччини про

поставку медичних рюкзаків, бо стандартна медична допомага – дуже застаріла, а ті речі, які ми веземо з-за кордону, реально класні. Лікарі дуже щасливі, коли їх бачать. Працюємо.

Ми вирішили, що точно хочемо закрити сторінку постачання обладнання і, можливо, перейти в якісь реабілітаційні програми: працювати з донорами, котрі постачають якісь речі. Це те, на що ми зараз націлились. Ми не виключаємо закриття Народного госпіталю, тому що це велика інвестиція зусиль. Ми хочемо повернутися до звичайної діяльності. Або інший варіант – можна структурувати це у вигляді якоїсь команди людей, які працюють на постійній основі, й займатися такими програмами для того, щоб допомагати пораненим.

*Така благодійна організація?*

Можливо, з легалізацією у вигляді юридичної особи. Це складна робота, але вона дає певну моральну винагороду. Це певна сторінка в особистій історії кожного з нас – для команди, яка раніше ніколи не зустрічалась, якій всього післязавтра буде два місяці. Ми організували десь на 1 000 000 грн допомоги. Плюс ще те, що через нас передавали. Така от справа.

*Що було результатом не тільки діяльності й того, що вдалося зробити, а й Майдану загалом? Ваше особисте враження.*

Концентрація людей, які переконані в тому, що від них нічого не залежить, радикально впала. Збільшилась маса людей, які переконані в тому, що від них багато що залежить. Це реально важливо, тому що, коли люди розуміють, що в їхніх силах багато що зробити, то вони можуть багато що зробити. Це основне досягнення. І зараз головне – не розчаровуватись, а розуміти, що шини з багажника діставати ще рано. Зміни ще не реалізовані. Від мене щось залежить – це важлива складова, яку потрібно далі впроваджувати. І – це врятовані люди, в будь-якому разі.

**Завжди є така штука – посттравматичний шоковий синдром.** Вона зараз накриває дуже багатьох людей. Хтось її називає «синдромом матері Терези». Насправді з цим можна справитись. Для цього потрібна не звичайна, а військова психологія і психіатрія. Багато речей, які відбуваються, – це абсолютно нормальна реакція на ненормальні події.

А з іншого боку, ці ненормальні події породили здатність на вищий рівень співпраці, взаємодії, довіри. Дуже важливо закріпити це. Ми могли не доганяти, а навпаки – діяти наперед. Це досвід.

**Але Майдан – це не стільки історія, це те, чого мені хочеться.** Майдан у нас не закінчився, він буде ще один. Зараз я не знаю, чи є в ньому потреба, але те, що він повториться – я в цьому більше, ніж впевнений. Потрібно, щоб якість росла, тому що були такі моменти, коли мені було надзвичайно сумно почути багато текстів, які звучали з трибуни. Це було жахливе розчарування. Такий огульний примітивний популізм. Мене в один момент він дуже засмутив, аж до дуже важких думок. Ми як країна зможемо значно вирости, якщо забезпечимо механізм відбору найкращого. Це дуже важливо, бо енергетика Майдану шалена. І дуже важливо її спрямувати на правильні справи, щоб вона не була втрачена.

# ЧАСТИНА ПЕРША:
# 30 ЛИСТОПАДА – 18 СІЧНЯ

## «ТАК ПРОКИДАЛАСЯ НАША НАЦІЯ»

**Борис Єгіазарян:**

***«Приказ был – не только жестоко бить, а оскорбительно бить»***

**Аделаїда Ковальська:**

***«Кроме страха было еще чувство унижения и ощущение собственного бессилия»»***

**Ігор Бігун:**

***«Ми не хотіли так одразу втікати, бо втеча – це поразка. Ми так обстоювали свої переконання»***

**Ксенія:**

***«Каждый пришедший человек – это дополнительная гарантия безопасности»***

**Федір Лапій**

***Репортаж з ночі розгону***

**Борис Донський:**

***«Ця ніч стала точкою неповернення для влади»***

## Борис Єгіазарян:

## «Приказ был – не только жестоко бить, а оскорбительно бить»

***Художник, вірменин, живе і працює в Києві***

**30 ноября я испугался беспомощности.** 30 ноября мне запомнилось очень сильно, очень впечатлило. Я войну видел еще в 1988 году. Война в Армении началась в конце 89-го, но вообще-то война как таковая была с 88-го года, когда в Армении было антисоветское движение и в Ереван вошли танки, и студенчество просто лежало под танками. На улице шириной 50 метров, по которой шли танки к Оперной площади – это наша площадь Свободы сейчас. Это как Майдан. И вот на эту площадь шли танки, там лежали студенты – во всю улицу. Танки стояли, гудели. Потом был дан приказ – танки пустили вхолостую, то есть они остановились, но это так было – пройдут они или нет? И я тогда ругался с лидерами движения, очень сильно ругался: почему мы это позволяем. Почему дети должны там лежать? И мне сказали – потому что нас раздавят. А на студентов не пойдут. И потом этим танкам дали приказ: «Назад»... Они там часами лежали – мальчики, девушки. Это было их решение. Не встал никто. Я это видел, и это для меня уже было начало войны. А потом спецназ из России приезжал, пускался в Ереван, были драки, мы захватывали у них БТРы. Я видел это все. Потом в Армении было землетрясение. Но я не помню, чтобы я когда-либо так испугался, чувствовал себя таким беспомощным, униженным, напуганным, как это было 30 ноября. В моей жизни это было единственный раз... Я был и на фронте, и с ружьями и охотничьими винтовками мы стояли против советских вертолетов, и пушек, и азербайджанских войск. Но я никогда так не боялся, как я испугался той ночью 30 ноября. Я испугался такой беспомощности.

Как оно было... Вот 29-го, я помню, 4 часа дня. Я был на Майдане. Вдруг, за миг, появились на Майдане беркутовские войска. Как в фильмах римские легионы – четкими квадратиками, четкими прямоугольниками выстроенные, и ты не видишь, как они подтянулись, когда они встали этими квадратами. Их очень много. 29-го они появились и окружили Майдан. И встали. Это длилось 10–15 минут, и их убрали.

*А людей было много на Майдане в этот момент?*

Нет, середина дня, там вообще не было ни митинга, ничего. Людей было мало.

*То есть это была репетиция фактически?*

Да. Я потом стал писать в «Фейсбуке»: «Осторожно, ночью будут бить!» Я не хотел панику поднимать, но, увидев это, я четко понял... Так было в 2008 году в Армении, когда разогнали Майдан и кровь пролилась – я тут увидел ту же руку. И я понял, что это не может этот тупица Янукович организовать. Он еще не стал таким монстром, чтоб это делать. Я понял, что это организовывается из России. Я увидел, что происходит, и понял, что ночью будет страшное.

**Я ожидал, что это начнется в пять утра. Разгон начался в четыре. Я потом проанализировал, что это пять по московскому времени было.** Я ночью пытался пару моих знакомых студентов оттуда забрать, говорил, писал. Я не ставил себе целью всех оттуда забрать, панику поднимать, мол, уходите, будут бить. Я не имел оснований. Но были пару студенток, которых я знал. Например, операторы. Я знал, что эта девчонка – такая натура, что будет «Беркут» бить, и будет идти с камерой на этого «Беркута» и снимать, и кричать: «Что ты делаешь, сволочь!» И камерой в морду ему даст – и погибнет. Я знал, что это будет первая жертва, это такая натура, которая несправедливость не терпит и на амбразуру лезет. И я убедил этих двух – в три часа ночи посадил в машину и увез. Я ожидал, что это в пять утра начнется. По своему опыту знаю, что это всегда происходит рано утром, на том стыке, когда люди уже начинают засыпать, а те, которые должны нападать – выспавшиеся заранее, чтобы утром свежими ударить.

Я их привез в общежитие быстро на машине и на этой же машине вернулся туда. А там уже было окружено, и был коридорчик – там, где потом елка стояла. Я зашел, и кто-то меня хотел остановить из офицеров. И я стал говорить, что там мой ребенок, я хочу его забрать оттуда. И кто-то сказал: «Пускай идет, раз пришел». Я зашел, подошел к этим хлопцам, уже вся молодежь впереди стоит, начали петь гимн. Уже чувствуют, что их окружили. Но страха не было, потому что никто не верил, что такое будет.

*До этого таких ситуаций не было?*

В Украине вообще не было. Была Помаранчевая революция, в это время чего только не было тогда – все ожидали, что вот-вот войдет российский спецназ, но такого никогда не было. Поэтому мне никто и не поверил. Я пытался с какими-то людьми говорить, и ответ был один. Когда я говорил, что в Армении было, мне все говорили: «Боря, Украина – это не Армения, успокойся!» Но я не думал, что они будут так жестоко бить. Потому что там была детвора. И там было больше чем две тысячи беркутовцев. По моим подсчетам, тысячи три. Весь Майдан, Институтская и туда, к Грушевского, – это все черные квадраты стояли.

*А людей сколько внутри оказалось?*

Я думаю, 250–300 человек, не больше. Пацанва, которая при том там тусовалась все эти ночи, не выспавшаяся, не евши... И там где-то в 11 часов закончился митинг, и сказали, что все расходятся по домам. Я помню, что там в этот вечер Руслана была, и выступления были, и объявили, что все расходятся по домам, останутся только те, кто отвечает за технику. Там были какие-то экраны, колонки... Остаются те, кто отвечают за организацию вывоза этого всего. И вот молодежь там осталась – те, кто отвечают за вывоз, и те, кто не захотели идти домой. Вот они и стояли.

**Но я вернулся – почему? Потому что интуитивно я думал – авось что-то смогу сделать, авось как-то смогу...** Вроде бы я известный человек, взрослый, там камеры какие-то стояли, авось встанем против беркутовцев, взрослые люди, какие-то переговоры поведем. Скажем, что это дети, не трогайте их. Может, что-то можно будет сделать...И я шел к шпилю – со стороны, где потом елка стала. Где-то в этом районе этого шпиля. И вдруг начались взрывы. Это впервые мы увидели

светошумовые бомбы вживую. Для нас это был непонятный такой в центре города волновой удар. Ты его всем телом чувствуешь, тебя трясет. И паника пошла. Крик, шум, паника – и за одну минуту буквально, это не минута даже, секунды – я увидел, как эта черная орда заходит. Я увидел вокруг, как это черное бьет направо и налево. Потом я увидел, что и снизу идут, и со стороны гостиницы «Украина» – отовсюду! Я еще не получил никакого удара и увидел, что там визги, там девочки уже под ногами, там мальчики орут, падают, и я уже вижу, что бьют по четыре-пять человек одного-двух. И в этот момент я увидел, что девушка упала – вот так лицом грохнулась, плашмя... Я не видел, чтобы ее ударили, она просто упала – и они пошли по ней! Я понял, что сейчас ее растопчут. Я подбежал – маленького роста худенькая девочка. Я ее взял на руки и стал бежать вниз. И я понял, что эти бьют, а коридор внизу, где я зашел, – они не закрыли. Узенький проход есть. И оттуда можно убежать. Это я успел заметить. Всех, кто бежал навстречу, они ловили и мочили. Можно было проскочить и выбежать в сторону ЦУМа. Это я сейчас все соображаю. А тогда я кричал: «Не бейте, она умирает! Она умрет! Не бейте!»

И в это время я увидел под забором... как девчата лежат прямо на асфальте, головы засунули под забор, чтобы их не били. На этих, под забором лежащих девушек побежали беркутовцы и страшно их били. Несколько этих девчат просто жестоко били. Я помню ощущения жути – что я не могу, что эту девочку некуда девать. Я не могу ни драться, ни кого-то схватить за руку...

**Это была подготовленная операция. Приказ был не только жестоко бить, а оскорбительно бить.** Я потом понял, что у них был приказ калечить как угодно, напугать, но не убивать. Это была подготовленная операция. Они били не так, чтоб сделать больно и чтоб убежали. Этот спецназ – это были хорошо обученные войска, они будут делать столько, сколько им приказано. И это обязательно согласовано было с командующим, т. е. с президентом, без ведома президента ни один мент, ни один министр не мог такого приказать, не согласовав, насколько сильно бить. Там были эти триста человек – достаточно трехсот милиционеров, чтобы их всех оттуда оттеснить, без вреда для них. То есть приказ был – изуродовать, искалечить. Били по ногам, по коленкам, по позвоночнику. Калечить они хотели. Я был удивлен, что мне в голову не врезали, прямо в лоб. Видимо оттого, что они увидели, что вот это дите я тащу, не было приказано добить. Но пока я эту девочку вытаскивал, выбегал оттуда по коридору – сзади били и били. Я пока вытащил эту девочку за забор, за эту бойню, я понял, что я не чувствую рук и ног, теряю сознание. Я стал кричать: «Кто-нибудь, заберите ее!» И действительно, прибежали два мальчика и девочка, забрали ее и стали бежать. Я думал, что позвонок мой поломан, что все, конец со мной. Я терял координацию. И в какой-то момент, когда меня со спины опять стали бить – в спину, в шею, в почки, а я не могу рывок сделать, чтобы убежать, я повернулся и стал кричать: «Да хватит, убиваешь!»

И я когда повернулся, то увидел... Как их много! Это рослые, высокие, крепкие ребята, и уже не те, которые на Майдане. По одежде даже. Эти в рябом, в бронежилетах. Те были в черном. Я до сих пор уверен, что это привезенный из России какой-то спецназ. Я же художник! По типу это не наши лица! Они вышли

из автобусов или откуда-то с Грушевского. Они бежали рысью, они как пантеры, огромные, и от них убегать невозможно. И до Крещатика они нас гнали и дальше... Я помню, что мы, маленькая группа, уже стояли за базаром на Крещатике. Вот возле Бессарабского рынка только они от нас отстали. Только там мы остановились.

*А что вы делали дальше, куда дальше?*

Это очень интересный момент, до сих пор я не могу сообразить, что это было. Еще там на углу стояла маленькая группка тех, кто отбежал. И вот где-то метров сто от этого – вот дальше они не стали нас гонять. Я позвонил моей ассистентке и сказал ей: «Напиши в *Фейсбуке*, что страшно перебили всех – разгромили весь Майдан. Никто пускай не едет на Майдан, потому что там будут ловить и бить всех, там бойню устроили. Напиши, – говорю, – это в *Фейсбуке*. И напиши, что я иду в Институт ортопедии». Но нет, идти я не мог, потому что у меня кровь шла... В Институт ортопедии меня не взяли... Я сказал, что на Майдане били, я же не знаю, что у меня, я чувствую страшную боль. Она сказала: «Да тут один только врач, и он говорит, что вы должны идти в травмпункт. Это не наша обязанность. Если вас били, то идите в травмпункт».

Я вышел идти в травмпункт, но не могу понять, куда мне надо идти. Ну, в общем, я там сидел на тротуаре, и как только какая-то машина ехала, я пытался ее остановить. Какой-то «жигуленок» остановился и привез меня в травмпункт...

Они сразу позвали, приняли, долго обследовали...

**Я так думаю, что тех, которые эти зверства делали, тех, которые потом стреляли, тех в Украине нет давно.** Они или в Крыму, или в зоне АТО. Они свое дело тут сделали. А те, которые остались, которые сейчас служат в Украине, эти хлопцы, которые тут стояли – они просто были на службе у государства. Им приказали стоять – они стояли. Те, которые зверства делали, они свое дело сделали и уехали, увезли их, вернее. Как и тех снайперов, которые стреляли. Они давно вывезены, они дальше воюют...

**И вот таких вот очень опасных ночей – часто возникало.** Я помню, что там какой-то ночью на Майдане сказали, что с той стороны – двести «титушек». Мы пришли, встали против них, стали их гонять, и я пошел в сторону Центрального универмага на Крещатике, там же на повороте стояла наша баррикада. И вот на этом повороте уже к утру хотел словить такси, чтобы поехать домой выспаться, отдохнуть. И я думал, что там с ребятами еще постою на посту, а потом поеду домой. Я пришел, а там двое хлопцев было и человек двадцать «титушек» – прямо с палками идут. А людей нету, все кто есть – перед сценой, или же все хлопцы были в мэрии. Я помню, что мы стали кричать, чтобы нам была помощь какая-то, и помню, что мы втроем дрались с этими двадцатью. И оттуда услышали, прибежали, и мы их прогнали очень далеко. Но если бы на две минуты опоздали – те бы нас замочили. То есть мне было понятно, что везде надо оборонять этот Майдан. Обороняешь Майдан – это ты обороняешь Украину. Здесь существует центр мысли. Пока этот Майдан есть условный – он есть по всей Украине. Мы все так понимали, поэтому мы держались*.

* Продовження свідчення див. на с. 320.

## Аделаїда Ковальська:

# «Кроме страха было еще чувство унижения и ощущение собственного бессилия»

***27-річна киянка, за освітою – біолог***

Это был вечер, когда нашли машину с прослушкой на Европейской площади. Тогда было два Майдана. Я пришла. В первый же день получила газом...

Тогда люди были рассредоточены по Европейской площади. То есть они занимали всю Европейскую площадь, но между ними можно было совершенно спокойно, свободно ходить. Я ходила, смотрела, пыталась найти кого-то из знакомых, потому что скучновато как-то было. Это был обычный митинг, выступали политики оппозиционные. А их слушать было не особо интересно, потому что говорят они лозунгами. Никакой конструктивной информации там не было. И именно тогда, как я поняла потом по стримам, когда была песня группы «Мандры» «Не спи, моя рідна земля», именно в этот момент, как потом оказалось, Таня Черновол залазила в машину с прослушкой, которую обнаружили на пересечении Трехсвятительской и Крещатика, возле УНИАНа. Я в это время туда подошла совершенно случайно. Я невысокая, мне не было видно, что происходит. Но я слышала крики «беркутов»... Первый раз в жизни я почувствовала, что это такое. Но тогда мне казалось, что они пытались отбить машину. Вся Трехсвятительская улица была забита «Беркутом», они подходили одновременно с Крещатика и с Трехсвятительской. Я, получается, была между ними... Было ощущение, что могут раздавить, если все начнут убегать.

Я пошла к ним в хвост, к «Беркуту». Пошла по этой улице, там отлично видно было, сколько их, с какой стороны они идут, что делают. Они выглядели несколько нелепо, что-то там роняли периодически. Спускались. Потом, когда люди их давили, они начинали бежать, спотыкались. Там были «скорые». У них были какие-то небольшие ранения, они тут же бежали в «скорую».

Люди стояли и не отдавали машину. Собственно, с чего все началось: люди нашли микроавтобус с прослушкой. Стоял микроавтобус с украинскими флажками, но кому-то пришло в голову, что, возможно, это левая машина. Короче, каким-то образом заглянули в эту машину, оказалось, что там прослушивающая аппаратура. Туда залезла, в люк, журналистка Татьяна Черновол. Вытащили оттуда одного человека, у которого, вроде бы, были документы СБУ. Второй человек там остался, и тут же пригнали «Беркут» для того, чтобы эту машину отбить. А люди ее окружили. Машину в итоге потом вывели, но люди держали ее довольно долго.

*Страшно не было?*

Нет, тогда не было. Я, честно говоря, поражаюсь, как я тогда не боялась «Беркута». Несерьезно как-то относилась. Дело в том, что я их видела в 2004-м, и тогда никаких агрессивных действий с их стороны не было. И, самое главное, было ощущение своей правоты. Я в своем городе, на центральной улице своего

города, я имею право здесь находиться, я не нарушаю никаких законов. За что? Наверно, такое было.

*А в другие дни?*

Через несколько дней, по-моему, это было. В тот день, когда объединились Майданы, я за этим наблюдала немножко... Я посмотрела тогда «Громадське», первый день оно работало. Посмотрела стрим. И мне стало немножко стыдно, что меня там нет. Я смотрю, сколько людей, смотрю на эти лица, что люди верят, хотят что-то изменить. И было ощущение, что я тоже должна быть там. Поддержать людей как-то... Я не собиралась оставаться там на ночь, это было с 29-го на 30-е число. Просто подошла к студенческому митингу. Тогда уже два митинга объединились.

Я пришла где-то часов в семь: там были концерты, люди пели-танцевали, в основном молодежь. Это выглядело очень несерьезно и вызывало улыбку. Хотя именно в тот день Могилянка, если я не ошибаюсь, объявила начало забастовки, в которую должны были влиться студенты Шевченко. Но мне казалось, что это все закончится через пару дней. Потому что это не имело под собой никакого конструктива. Ближе к ночи я познакомилась со студентами, с двумя молодыми людьми и девочкой. Они приехали из Западной Украины, первый раз были в Киеве... Был мальчик из Шумска и девочка из Коломыи. И еще мальчик из какого-то городка Тернопольской области... Мы как-то разобщались, и я заметила, что пропустила последнее метро. Мне было довольно интересно. Я осталась просто поддержать, потому что людей было немного.

Была довольно спокойная атмосфера. Хотя многие люди говорят, что они почувствовали, что что-то будет, им было неспокойно, и они ушли. Я не знаю, то ли у меня компания попалась хорошая, то ли просто я не ожидала, что такое может быть, потому что мне тогда это казалось нелогичным. Да и сейчас кажется. Я считаю, что цель была не разогнать, а показать нам этот разгон. Это был Майдан без политики, на котором были дети, девочки и пожилые люди, священники какие-то, у которых не было политических лозунгов, и которые ни на что никоим образом не могли повлиять. Потому разгонять таким образом, так жестоко...

Где-то в час ночи пригнали «Беркут». Они стояли на Институтской улице, большой колонной. Люди выбегали, смотрели на них. Было очень много журналистов, которые стояли тогда на парапете, снимали. Я полагаю, что информация у людей была о том, что будет. Мы смеялись даже над ними. Ребята, с которыми я познакомилась, очень хотели воевать. Они были такие орлы. У кого-то была с собой цепь. Это все было смешно и потешно, на самом деле, никто ничего этого использовать не собирался. Но они хотели героических поступков. Они были преисполнены гордости, с широкими плечами.

«Беркут» потом куда-то исчез. Где-то около часа или 12-ти ночи начали собирать сцену, собрали. Я слышала, что со сцены сказали: «Стоїмо». То есть Майдан стоит.

Я не воспринимала это как серьезный митинг, я думала: собрали сцену, и все разойдутся на следующий день, и на этом все закончится. Но еще была информа-

ция, что собираются устанавливать какую-то хорошую, большую сцену. Исчезли куда-то все политики и ведущие, та же Руслана. Но это было не очень заметно. Обычная была ночь. Если после этого все ночи мы ожидали каких-то штурмов – мы сидели, помню, до 4-х часов ждали – если в 4-ре не пришли, то, значит, уже и не придут. Тогда ожиданий подобного рода не было. Мы просто сидели, общались, грелись, пили горячий чай, периодически отходили, потому что было действительно холодно. Люди спали в палатках. Было несколько палаток возле «Глобуса» прямо. Под стелой раздавали бутерброды. Только «Правый сектор» вносил некоторое разнообразие, некий шорох в эту атмосферу. Они сидели со стороны Крещатика, и создавалось ощущение, что чего-то ждали.

*А много было их?*

Нет, не много. Я не знаю.

*А как ты понимала, что это «Правый сектор»?*

Это была отдельная компашка. А до этого еще, во время выступлений, вечером, они пытались подняться на сцену. Их воспринимали как провокаторов. Было ощущение, что ничего хорошего. Это были люди в масках, которые шли в каком-то полубоевом порядке, более-менее организовано. Было ощущение, что там может быть какое-то оружие. Они очень сильно выбивались из этой толпы восторженных студентов-хиппи. Они попытались подняться на сцену и что-то сказать. Их выпустили и тут же отключили микрофон. Сейчас говорят, что они пытались предупредить. Это вполне вероятно. А потом они ушли, скучковались возле Крещатика. Сколько тогда их было, меня это совершенно не интересовало. Где-то около 4-х часов со стороны Крещатика проехала машина. Прошла такая волна. Хотя, в общем-то, довольно сонно было. И крикнули, что привезли елку. Мы видели, что приехали две машины. Они ехали то ли со стороны Европейской, то ли со стороны Институтской, но остановились на углу Институтской с Крещатиком. Оттуда начали выгружать елку. Мы удивились: кому надо устанавливать елку в 4-ре утра? Но так непредсказуемо все шло. Мы решили: хорошо. Освободили им проезд. Даже этот заборчик, который установила милиция перед елкой, помогли отодвинуть немножко – сделать там проход. И я уверена, что ребята, которые были на Майдане, помогали коммунальщикам устанавливать елку.

*То есть, не мешали, а наоборот...*

Тем более, на Крещатике никого не было. Люди оставались только на площади под стелой, со стороны Институтской, на Майдане. На проезжую часть люди не попадали. Было около четырехсот людей... Мы посмотрели на эту елку, постояли и пошли пить чай прямо под «Глобусом». Девочка стояла, разливала чай. Было много точек таких, где разливали чай, и в этот момент я услышала... Это было 4:07, наверное... Я не поняла, что происходит, потому что не видела ничего. На самой площади был свет, а вокруг площади свет приглушили. Я помню момент, когда я стояла и смотрела на чай и на стелу, я очень замерзла и мне хотелось чаю. С другой стороны, кричат под стелой. Не знаю, что делать. Потом, когда в очередной раз я посмотрела на чай, я со стороны «Глобуса» на ступеньках сверху увидела блеск

касок. Их было очень много. Не было видно людей, не было видно формы, просто как бильярдные шары. Я взяла тогда Марину, девочку, одну из тех, с которой я познакомилась, и мы пошли под стелу. Мы стали на парапете, на стекло, и наблюдали за происходящим. Не было ощущения страха, потому что, наверное, это нелогичное действие, во-вторых, еще было ощущение своей правоты: вот я имею право. То есть нет ни одного закона, который может мне воспретить. Не было никакого решения суда, насколько я знаю, ничего такого. Мы стояли под стелой, и в этот момент «Беркут» начал спускаться. Именно стекать. Было ощущение, что они сходят, как лавина, – не идут, а как жидкость. При этом многие люди еще спали в палатках. Только со стороны «Правого сектора» были крики: «Под стелу!» – это они кричали. Они предупредили, но какой-то массовой побудки, ничего такого не было. Поэтому люди продолжали спать. Люди особо не испугались. Все стояли, та же девочка разливала чай. Кто-то допивал, кто-то доедал суп. Медленно отходя от «Беркута», доедали суп. Я помню, там был парень – я его раньше видела, когда он играл на гитаре, ближе к Крещатику... Мальчик с девочкой целовались там...

Начался «Беркут», они заняли площадь где-то метра за три от стелы. Кто успел, поднялся под стелу. Я стояла за ней, со стороны «Глобуса». Видела только эту часть. Что было с другой стороны, не видела. Прошел мужик с рупором. Два раза сказал: «*Звільніть, будь ласка, площу, шановні громадяни, для проїзду техніки*». Мы удивились тогда. Я помню, что по стеле техника ехать не может, и вообще на площадь заезжать. Она может ехать по Крещатику, но она уже туда и проехала.

*То есть, не было вообще каких-то причин уходить?*

Мы стоим под стелой, мы мешать никому не можем, тем более, немного было людей. Сначала мы стояли в первом ряду, на парапете над стеклом с девочкой. А потом, когда они начали совсем приближаться, я ее взяла за руку. Перед нами стояло два ряда парней. После того, как этот начальник два раза сказал, прошла, может, минута. Народ никуда не двигался, площадь практически пустая. Мы отошли все вместе. Назад я просто не могла пройти, потому что там были люди. А спуститься со стелы можно только по ступенькам, там же четыре лесенки. И они все были окружены. То есть было просто некуда. Все произошло настолько быстро, что и соображать было некогда. Практически, такие моменты тянутся гораздо дольше, чем на самом деле происходит. Может быть, прошла минута или полминуты. После того, как он сказал, «Беркут» сразу же начал оттеснять людей... Два ряда, которые передо мной стояли, рассыпались просто моментально. Никто не ожидал... Я развернулась и попыталась уйти. Но увидела, что уходить некуда, потому что с другой стороны все люди под стелой. Там еще подбежали с другой какой-то стороны... Очень много девочек начали визжать... Вот тогда какое-то ощущение паники появилось. Маринка упала, я вытащила ее и побежала... Я уже не оглядывалась, что там происходит. Было понятно, сколько их, сколько нас... Там была каша. Я помню падающих и наступающих друг на друга людей. Я как-то пыталась прорываться. Там кого-то поднять. Потом я вышла по ступенькам. Я не получила ударов. Ребята, которые шли со мной по этому коридору, их ударили... Мы вышли, спустились на улицу, когда там уже сделали небольшой проход. Когда

люди вышли, они его замкнули и добивали людей. Мы остановились возле забора, у нас не было ощущения, что нужно куда-то убегать. Что-то непонятное произошло. Мы уже вышли за забор. Я думала, что больше ничего не будет. Я пособирала своих ребят. Увидела, что они есть. Все начали звонить. Я тут же позвонила подруге, начала выяснять, что происходит. Она сказала, что в интернете ничего нет. Я убегала и говорила в трубку: «Пиши, пиши, говори кому-то, что тут происходит». Там были журналисты, были иностранцы, они звонили в посольства, я слышала. Мы остановились возле этого забора и начали кричать: «*Ганьба!*», что-то такое... И тут заборчик открылся, и из него вышла колонна «Беркута». Я помню ноги «Беркута» – берцы, шаги строевые. Часть пошла в сторону Майдана, часть по Крещатику. Мы пошли по Крещатику. Сначала мы просто отходили, мы не понимали, что им нужно. А потом они побежали. И мы начали от них убегать. Причем, что меня поражало, что многие люди возвращались. Вроде бы уже были в безопасности, но возвращались и пытались еще кого-то вытащить. Причем это были люди совершенно неподготовленные, не военные. Обычные мальчики. Когда «Беркут» побежал, у меня включились инстинкты – я убегала. Потом включилось другое – я начинала собирать своих. Примерно так шло. То есть сначала включались инстинкты, а потом включалась совесть... И когда они побежали, я поняла, что от них нужно убегать, и побежала на другую сторону Крещатика. Там остановилась, крикнула ребятам, они побежали за мной. И я вспомнила, что на Прорезной есть арочка, там какой-то паб, я в нем никогда не была, но знаю о нем. Я поняла, что нужно туда уходить. Я позвала ребят. Увидела, как на противоположной стороне «Беркут» догнал человека – он уже лежал, они били его ногами, поднимали, и опять били.

С нами были эти трое ребят, и еще двое подбежало. Мы забежали в паб, сели. В пабе был хозяин и журналист. Мы прибежали перепуганные, конечно. Они спросили, что произошло. Мы рассказали. Нам как будто бы не поверили. Журналист взял мобильный телефон и вышел посмотреть.

Мы понимали, что там убивают. Мы видели, как убивают. Тогда так казалось. Тогда в первый раз – мне все помнится как-то ярче, хотя остальные ситуации были опаснее. Это самое яркое воспоминание, потому что было в первый раз.

*А дальше что?*

Он вышел, потом вернулся. Насколько мы поняли, его ударили, попытались забрать телефон. Сказал: «Я начал кричать по-английски». Мы были настолько напуганы, что на входе у бармена висел флаг – мы сказали: «Сними». Кроме обычного страха было еще чувство унижения, ощущение собственного бессилия.

*Не просили закрыть двери?*

Нет, мы не просили. Спрятали вещи наши. Мы боялись выходить на улицу. Где-то часов в 5 утра... А, еще это все транслировали по 5-му каналу. Там была камера со стороны Майдана, где стела. Ехали машины, на метро коммунальщики снимали флаги. Совершенно пустая площадь, на которой до этого была жизнь. Там были плакаты. Все. Как после войны. Апокалипсис. Мы видели, как они топчут

флаги. И в 5 часов нам сказали уходить. И мы так с опаской решили выходить маленькими группками... Мне важно было показать, что мне не страшно.

Они меня оценили. Мы как-то даже смеялись, когда ехали домой. Уже на подъезде. Потом я уложила их спать, а сама начала пересматривать. Это было невозможно. Я созванивалась с друзьями, которых я там встретила. Они шли в сторону Майдана. В сторону собора. И рассказывали, что там много людей. Их сначала не пускали. Они звонили, а им сказали: «Приходите в воскресенье на вече». Они говорят: «Нас побили, вы понимаете?» Для оппозиции это, похоже, не было новостью. Никакой особой поддержки с этой стороны не было.

*Скажи, а чем ты занималась во время Майдана?*

Изначально мне было довольно сложно найти место. Там уже мы принесли какие-то бутерброды с собой. Но ощущение того, что нужно искать какую-то работу, потому что это будет длиться долго, было. Хотя в первые дни мы просто пытались там присутствовать...

Было в первые дни достаточно холодно. Как-то все постепенно организовывалось на Майдане. Какие-то организовывались точки, вначале все было непостоянно, быстро все менялось.

*А 1 декабря на Банковой?*

Не было никакой организации, все происходило очень быстро – брали администрацию, Ленина.

Пришли на Майдан, тогда было вече. Мы поразились количеству людей, которое было тогда, когда еще Майдан был во власти милиции. Они стояли, охраняли свою елку. И эту очищенную площадь. Люди их смели моментально. Я пришла чуть попозже, я этого не видела, но рассказывают, что срочники получили совершенно незаслуженно. Эта масса народу – столько людей я не видела, причем люди какие-то неагрессивные: с какими-то шариками, пожилые люди с плакатами. Как-то все это было замечательно. Потом мы ушли с вече, пошли под Кабмин. Мы услышали: «*Під Адміністрацію*». Тогда мы даже особо не задумывались, кому она нужна. Хотели какой-то информации о том, что произошло. Потому что тогда было их много, нас мало, теперь, в общем-то, наоборот. Пришли туда, там было очень много газа. Толпа бегала в разные стороны, никакой организации не было. Были и зеваки, никто не собирался брать Администрацию. Единственное что, я предполагаю, там были провокаторы, которые шли на срочников трактором. Но к ним подключались люди... Я знаю людей, которые совершенно честно и от чистого сердца бросали брусчатку. Один мой знакомый пошел бросать. Я пыталась ему тогда объяснить, что не нужно этого делать, тем более, что Администрация пуста, она нам не нужна.

*Ты была каждый день на Майдане?*

Не каждый. Но очень часто. Были ситуации, когда очень уставали или заболевали. 2–3 дня могли не быть... Медики – я пыталась прибиться к ним, но так как я без медицинского образования, мне говорили, что «можешь медикаменты

сортировать», то есть рук хватает. Мы увидели, что Майдан грязный, потому что коммунальщиков туда не пускали, мусор не вывозили. Мы попросили в Профсоюзах какой-то инвентарь и пошли убирать. Нас было четверо или пятеро. Люди очень позитивно к этому относились – кто-то подходил, спрашивал: «Где вы взяли метлы, кто это организовал?» Пытались помочь. Была интересная ситуация, когда мужчина выбросил окурок на асфальт, а я подошла, ничего не сказала, просто подняла. Он покраснел, ему стало стыдно, он начал ходить, собирать окурки вокруг урн. Все вокруг тоже начали это делать. Произошла цепная реакция и Майдан стал чистым.

Очень много ночей мы сидели. Наше любимое место было там, где была баррикада, на которой ждали все время штурм. Там сидели бойцы, которых мы развлекали разговорами. Периодически пили чай. Были замечательные мальчики. Беседовали о политике. Люди приезжали очень разные. Я там познакомилась с программистом, который много лет работает в Германии. Он в Германии видел, что произошло на Майдане 29 ноября, бросил работу и приехал. Сидел по ночам. Многие люди по ночам сидели. Работали в Самообороне, утром два часа спали и шли на работу. То есть люди были совершенно измученные, заболевшие.

У меня было неоднозначное отношение к происходящему 19 января. Потому что до этого все было законно, а тут все становится незаконным. Я законопослушный гражданин. Я стараюсь не нарушать, хотя в данном случае это имело смысл. Но изначально казалось, что это провокации. Мы сначала наблюдали за происходящим со стороны, стояли на холмах, когда все началось. Потом смотрели новости.

Крещение. Психологическое понимание, что, наверное, так и надо делать. Я не имею права и не могу осуждать людей, которые поняли, что их не слышат.

*Расскажи про медицину...*

Было желание что-то делать в этом плане. 19-го числа появились ребята знакомые, они все проходили курс врачебной помощи. На Грушевского я с ними познакомилась, узнала, где они работают, увидела из Красного Креста волонтеров. И тогда я поняла, что это то, что я хочу делать. Тогда я, естественно, ничего не умела, все, что я могла – это людям, которые пострадали от газа, ополаскивать глаза водой. Вот, собственно, я это и делала... Я ночью с 20-го на 21-е пошла, договорилась с этими медиками... Ребята меня отправили на Грушевского, под стадион «Динамо», где была самая большая потасовка. Тогда меня не могли ничему научить в этих условиях. В основном были травмы от взрывов гранат, травмы от полученного ранения. «Беркут» приматывал к гранатам гвозди, камни и так далее, от чего граната превращалась в боевую. Она взрывалась в толпе всегда. И всегда практически были пострадавшие... Гасили свет на Грушевского. У меня просто дрожали коленки. Было опасно, и я поняла, что только дышу газом, ничего не делаю и боюсь. И тогда я сказала ребятам, что мне им нечем помочь, пока я ничего не умею, и пошла в госпиталь на Грушевского, прямо возле передовой. Я пошла туда, там был один хирург. Постоянно менялись люди. У меня молодые люди были. Создавалось впечатление, что это какие-то интерны, может быть, или даже студенты. Они не спали несколько ночей, прибегали, работали. Ничего

не было организовано полноценно: все пытались организовать сами. Врач бегал, брал медикаменты, он и бинтовал, он и заливал глаза. Я пришла и сказала: «Чем могу помочь?» Первое, что мне сказали: «Ничем». Это говорили практически всем, потому что люди очень уставшие, и им легче делать самим, чем кому-то рассказывать. Нужно узнать, насколько человек адекватный, потому что медпункт могли штурмовать в любой момент. Как оказалось, его потом и штурмовали... А потом они мне дали швабру, и я мыла пол. Там все было в саже, потому что шины уже горели. Было очень грязно. На самом деле это было размазывание грязи по полу. Потом я увидела медикаменты, которые были навалены как попало. И так как я разбираюсь в фармакологии, я предложила сортировать. Я этим всю ночь и занималась. Резала салфетки, что-то приносила, то есть помогала по мере возможностей. Утром поехала домой. На следующий день мы приехали туда уже с подругой. Мы занимались этим. Я выходила на улицу и искала жертв, чтобы как-то им помочь, люди страдали от газа. А утром начались опять столкновения, и моментально очень много жертв.

Это было 22 января... Контуженные рвались в бой. Самой большой проблемой было уговорить человека не идти – остаться. В больницу их не отправляли, потому что в больницах этих людей сразу арестовывали. А люди говорили: «*Ви, баби, нічого не розумієте, ми козаки*». Прибегали девочки-журналистки с ранами от гранат на ногах, на руках. Начались серьезные травмы. Тогда Нигояна туда принесли, его не смогли откачать. Вызывали «скорую», стали его реанимировать, но это не удалось. Тогда был второй шок, это очень сложное ощущение: еще пару дней назад был мирный протест, а здесь убийство огнестрельное. Понятно стало, что будут убивать дальше. Люди стояли, плакали... Потом поступила информация, что будет штурм. Мы собрали лекарства в пакет и отнесли их в Дом профсоюзов, и где-то через полчаса после этого начался штурм. Я поехала домой тогда, о штурме я не знала. То есть я отработала ночь, приезжаю, открываю интернет и вижу, что медпункт штурмовали.

*Какой период самый сложный был?*

Сложно было, когда меня не было на Майдане. Но если говорить о самом запомнившемся и ярком, то это, конечно, было 30 ноября. После разгона я вообще не помню, какое у меня было состояние. А после этого у меня дрожали руки. 21 января, если я не ошибаюсь, на Грушевского, когда я первый раз с медиками работала, у меня дрожали колени, очень сильно. Я смотрю на «Беркут», и мне страшно. 18 февраля ничего такого не было. Хотя все было намного кровавее, объективно намного страшнее. Ну, человек привыкает ко всему.

Это сложно себе представить. Но к этому готовили. Сначала просто били, потом появились какие-то резиновые пули, потом гранаты, потом огнестрел. «Титушки», которые убивали. Это было постепенно все-таки, и поэтому 18-е число мне не казалось чем-то чрезвычайным. На самом деле, сложнее сейчас. Когда 1 марта началось это полувоенное состояние, я понимаю, что ничего не могу сделать. Это ощущение беспомощности, оказывается, намного сложнее...

## Ігор Бігун:

# «Ми не хотіли так одразу втікати, бо втеча – це поразка. Ми так обстоювали свої переконання»

***Студент Києво-Могилянської академії,***
***здобуває фах політолога, політичні погляди – ліберальні***

Майдан почався ввечері 21 листопада. У той вечір я ще не був. По суті, участь моя почалась у неділю, коли було віче. І потім я зголосився в охорону оргкомітету, що тоді під стелою розташовувався. І далі допомагав в міру своїх сил. До першого розгону Майдану я переважно був в охороні. Охороняв чи сцену, чи скриньку з пожертвами.

*Ти приходив тільки ввечері, чи може тільки вдень, чи тільки вночі?*

Я приходив зранку. Був десь до половини 12-ї, щоб встигнути, поки не закрилось метро. А зранку знову їхав. Я переночував на Майдані дні ночі перед розгоном. І в ніч розгону 30 листопада я теж там був.

*І ти можеш розказати, як це було?*

Якраз відбувався цей саміт. І люди очікували, що ж там буде, що Янукович скаже, чи спробує тікати, і яке буде його остаточне рішення. Тоді така напруга витала в повітрі, постійно «Беркут» марширував туди-сюди по Інститутській, по Майдану. Якісь димовухи кидали, хтось намагався спровокувати «Беркут». Дуже багато було чуток про армії «тітушок», яких нібито привезли в Київ, які мали напасти на Майдан. Чи навпаки, напасти на міліцію, щоб потім міліція всіх побила. Були неймовірні думки, що «тітушки» зібрались у Музеї Вітчизняної війни. У них там табір великий. Чи на «Арсенальній» комусь танки примарились. Пам'ятаю, тоді ввечері ми тримали ніби засаду на вулиці Інститутській, там де є згори після містка кафешки, магазинчики, верхній вхід у «Глобус». Ми просто стояли і дивились, щоб у разі чого можна було перегородити шлях «тітушкам», які з Маріїнського парку мали б іти. До вечора нічого такого не сталося. Ми всі пішли до стели. Там уже охорона вишикувалась навколо по периметру. Я був із задньої частини, яка обличчям на вхід до «Глобусу» дивиться. 12-та ночі минула. Перша ночі минула. Друга... Ніби все спокійно. Спочатку хлопців в охороні було доволі багато, хтось був у шоломах, в такій більш-менш амуніції.

*Я була за день до тієї ночі, не пам'ятаю жодної охорони. Може, не звертала уваги. Але мені здається, мало хто був тоді в шоломах чи камуфляжах.*

У формі було доволі багато. В шоломах одиниці були. Тоді в основному велосипедні каски притягнули. Звичайно, якщо порівнювати тодішню охорону і Самооборону Майдану – це зовсім різні речі.

Ще перед першою ночі відбувався якийсь конфлікт в оргкомітеті. Тоді ж спочатку була концепція, щоб Майдан був без участі політичних партій – як громадянський протест. Тоді політиків випускали на сцену, але їм не давали контролю. А потім погодилися, щоб до ранку передати цей Майдан під спільний контроль

політичних партій. Частина оргкомітету залишилась незадоволена. Пам'ятаю, одна дівчинка, я не знаю як її звати і хто вона, але вона постійно там була, дуже зла вийшла. Сказала охороні: «Всьо, хлопці, розходьтеся, політики захопили Майдан». Це нас трошки дезорієнтувало. І реально частина людей пішла. В оргкомітеті був один мій знайомий – Вадим Васильчук. Отаман Братства бойового звичаю «Спас». Я пішов до нього, запитав, у чому річ. Він сказав: «Є таке рішення, але нічого, ніхто не розходиться, стоїмо». Він мене поставив охороняти генератор з іншого боку. Я вже там бачив, як приходять люди в куртках із символікою «Батьківщини», «УДАРу». Вони почали розбирати сцену під стелою, щоби, як вони казали, поставити нормальну велику сцену, яка була в розпорядженні партії. Я до 4-ї ранку охороняв генератор. Заснути не вийшло, бо було холодно. І добре, що не заснув. Близько 4-ї ранку я вирішив встати, розім'ятися, чаю попив, печення взяв. Все було спокійно, ніяких провокацій. Люди в основному спали і грілися біля вогнищ у бочках. Від сили 300–500 було людей на всьому Майдані. Був військовий намет біля входу в «Глобус». Я проходив повз нього і почув якісь крики, рухи, якусь паніку. Озирнувся – по тих сходах, які ведуть до цієї площі, де стела стоїть, вже спускається «Беркут». Всі люди побігли до стели. Я теж побіг туди. Хлопці там вишикувалися на сходах, щоб створити живий щит. Дівчат всередину пропустили. Встали в три ряди. Я був у другому ряді. Стоїмо, дивимося, що буде далі. «Беркуту» було дуже багато. Мабуть, тисяча, або й більше. Вони підбігли, вишикувалися й одразу повалили на нас. Без ніяких попереджень, ніяких оголошень. Вже потім, коли вони залізли на гору і почали всіх бити, я пам'ятаю, бачив: ззаду якийсь чоловік стояв із гучномовцем, щось кричав. Але вже нічого не було чутно.

*Той чоловік від «Беркуту»?*

Від міліції. Він, здається, в цивільному одязі був, але було видно, що він із ними. Коли «Беркут» кинувся на оборонців стели, то, звичайно, вони всіх швидко розкидали. Там же люди були в основному без захисту, без зброї, ніяких палиць – тоді ще нічого не було. Які в нас були шанси? Охорона стели стояла в три шеренги. То вже бачу: тут беркутівець стоїть, тут стоїть, тут. Тобто вони вже почали заходити туди. Люди почали бігти назад, перестрибувати.

*Чому відразу хоча би дівчата не тікали, коли побачили, що «Беркут» спускається? Чи просто не думали, що будуть застосовувати таку грубу силу?*

Мабуть, не думали. По-друге, ми не хотіли отак відразу втікати, тому що втеча – це поразка. Ми так обстоювали свої переконання. Коли я вже побачив, що нас оточують кругом, оборона розсипалася, я вирішив, що теж треба тікати. Розвернувся, там за мною стіл стояв, на якому раніше роздавали чай – перестрибнув через той стіл. Якраз у той момент мене наздогнав удар кийком по голові. Щоправда, я був у капюшоні, нічого страшного не сталося. Побіг назад. Усе було майже оточене, тільки ззаду був невеличкий коридорчик. Там люди вже зістрибували, котилися по цьому скосі скляному.

Там де стела, з чотирьох боків сходи, а між сходами ніби таке скло, похиле. Можна по сходах спуститися, а можна ковзнути. Я зістрибнув, подивився, що шлях,

там де вихід в метро, відкритий, побіг туди. Ліворуч, де ялинка, були внутрішні війська, кордон. Праворуч був «Беркут». І то був єдиний шлях.

Побіг до метро, потім ліворуч по Хрещатику. Далі зупинився, дивлюся, що ж там відбувається. Бачу: там реально почалося побоїще. Потім побачив великий натовп людей, які тікали від «Беркуту» якраз сюди. Потім я просто пішов пішки до «МакДональдзу» й далі. А потім повертаюся, дивлюсь – натовп реально за мною біжить. Точніше, я побачив, що одна частина натовпу побігла в бік вулиці Михайлівської. Туди їх гнав «Беркут». А інша частина натовпу побігла на мене. «Беркут» за ними гнався. Я теж почав тікати. Там частина людей перебігала по дорозі, хоча там даїшники стояли. Даїшники, щоправда, нікого не чіпали. Я як законослухняний громадянин перебіг через перехід підземний. Потім вийшов якраз на розі Хрещатика і Богдана Хмельницького. Там пристав до ще двох хлопців, вони теж втікали. Одного звали Костя, а іншого, по-моєму, Слава. І вже з ними ми йшли вгору по Богдана Хмельницького, потім повернули по Лисенка. Далі по Ярославовому Валу. На Ярославовому Валу подзвонив мені один мій товариш. Він обдзвонював всіх наших, хто там були, щоб перевірити чи встигли врятуватися, чи нас запакували. Сказав, щоб не ходили центральними вулицями, бо їздять автозаки. Якщо бачать людей, схожих на майданівців, то пакують. Ми тоді звернули у двір і вже дворами пробиралися. Дійшли до Львівської площі, по вулиці Смирнова-Ласточкіна (Вознесенському узвозу) спустилися на Поділ. Далі йшли по Межигірській, далі до Петрівки, до станції залізничної. Перейшли колію й вийшли на метро «Петрівка». Це якраз була 6-та ранку. Там хлопці сіли на метро. А я сів на маршрутку і поїхав додому. Розказав батькам і пішов спати. Пробудився вже вдень, заліз в інтернет. Дуже моторошно було дивитися на це збоку. Таке було закінчення першого етапу революції.

*Ти в основному сам ходив чи з друзями?*

Взагалі, сам. Але я постійно бачив там своїх друзів, знайомих. Тому зазвичай тусувався з ними. Оскільки я казав, що в оргкомітет входив Вадим Васильчук, а я належу до того козацького братства, де він отаман, то ми разом намагалися триматися. Далі віче було в неділю. Марш мільйонний, який був після того побиття. Я туди ходив уже з батьками. А там далі я вже приєднався до студентів Академії.

*Ти на Банковій не був 1 грудня?*

Ні, на Банковій не був. Ми тоді були на Хрещатику разом з усіма. Потім зголодніли, пішли в «МакДональдз». Якраз у «МакДональдзі» сидимо – і тут читаємо новини, що на Банковій таке протистояння. Прочитали, що там Дмитро Корчинський замішаний – отже, нічого хорошого. Отже, провокація – навмисне не йшли. Далі вже Майдан укріпився. Афганці та інші організували Самооборону. Спершу я приходив і пропонував себе, де потрібні були вільні руки. Біля Поштамту був студентський кампус. Намети були студентів. То я там допомагав в охороні кухні, чи треба було носити гарячу воду. В кафе «Сушія» давали безкоштовно воду. Носили в таких великих бутлях.

У таборі ДемАльянсу теж був в охороні біля воріт. І наш Вадим Васильчук теж у тій партії, тому він теж там був і теж туди залучав наших хлопців. Це були

перші числа грудня. Якраз третя ніч, коли я ночував на Майдані. Тоді все було спокійно. Єдине, якісь п’яні стрьомні чуваки намагалися бикувати, але їх швидко нейтралізували і відвели у штаб у Будинок профспілок. Далі я приєднався до «Громадського сектору Майдану». Це було об’єднання активістів різних громадських організацій, які проповідували ненасильницький спротив. Там теж було багато моїх знайомих, тому природно було, що я туди залучився. І вже з ними я працював системно. В основному займалися інформаційно-пропагандистською роботою, а також організацією різних акцій, пікетів. Там були здебільшого пікети МВС, кампанія «Народ України проти Захарченка», спрямована, щоб притягнути міністра внутрішніх справ до відповідальності за побиття людей 30-го числа. Ми збирали свідчення, щоб подати на нього в суд.

В інтернеті існувала наша розсилка внутрішня. Існувала група «ВКонтакті», і далі існує «Громадський сектор Майдану». Я був одним із адміністраторів. Допомагав, власне, розбудовувати інформаційну службу. А взагалі ми збиралися вживу. У нас був актив. Фіксованого членства не було. Ієрархії фактично теж не було. Звичайно збиралися в Інституті філософії на Трьохсвятительській вулиці. Потім, як ми дізналися, в інтернеті противники Майдану розповсюджували всякі листівки про «ворогів», тобто про тих, хто був за Майдан, і переважно ворогами був «Правий сектор». А до цього «Правого сектору» зараховували всіх, хто був неугодний. І потім ми побачили, що наше місце на Трьохсвятительській, де ми збиралися, вже засвітилося в матеріалах, де «про ворогів». Вони написали, що на Трьохсвятительській збирається «Правий сектор» для того, щоб планувати свої екстремістські дії. Ми зрозуміли, що там збиратися далі не можна.

*А як ви спочатку вирішили там збиратися? Вам запропонували там приміщення?*

Через якісь зв’язки з керівництвом Інституту філософії. В принципі, ми там мали не надто афішувати свою присутність, бо все ж таки установа. Була в нас кімната, де ми могли вільно сидіти, обговорювати. Потім уже ми збиралися на Ярославовому Валу, в конференц-залі. Відбувались обговорення останніх подій – як політінформація. А потім вирішували, що ми можемо зробити з власного боку власними ресурсами. Точніше, що ми хочемо сказати, через що ми це можемо сказати, і що можемо зробити, щоб це сказати. Потім призначалися робочі групи, старший робочої групи. І вже далі кожна робоча група по кожній події, по кожній акції займалася у своєму вузькому колі технічною організацією. В такому форматі ми працювали до самого кінця.

*Ти був на Грушевського, коли там почалися ці події у січні?*

Ні. Ми не брали участі в таких силових акціях. Тому що ми, в принципі, були за мирний протест. Проповідувати насильницькі методи боротьби можна тоді, коли сам готовий піти в перших рядах, кидати «коктейлі», каміння, підставляти свою голову – і вести за собою людей. Закликати ж до зброї, а самим нічого не робити, це було б лицемірство. Ми за мирні методи, то ми й самі не ходили, й застерігали наших людей, щоб вони туди не ходили.

Верховна Рада 16 січня ухвалила ці диктаторські закони. Ми якраз тоді збиралися і передбачали, що щось буде. Бо якщо просто проковтнути ці закони, реально буде диктатура, яка все придушить. І нам не залишиться нічого, як тільки здатися. Бо законних методів боротьби в умовах чинності тих законів не було. Основна ідея наша була в тому, щоби змусити опозицію озвучити чіткий план – що вони реально, по кроках, збираються робити. Щоб один із лідерів опозиції взяв на себе відповідальність за подальші дії. Люди скаржилися, що немає ніякої конкретики з боку опозиції. Тому ми передбачали: якщо опозиція не визначиться, то цим моментом скористаються радикальні угруповання. Тоді буде спалах насилля. Коли відбулося віче, я і ще кілька хлопців зробили банер на полотні. Це було простирадло якесь. Написали балончиком слово «Лідера!». Вилізли. Там були дерев'яні будиночки.

*На Майдані?*

Так. Навпроти сцени якраз. Розгорнули цей транспарант, якраз коли виступали по черзі «три богатирі». Яценюк сказав: «У нас є лідер. Цей лідер – український народ, бла-бла-бла. А хто вимагає одну людину, той – провокатор». Тоді ще «Свобода» хотіла нас звідти зняти з тим банером. Але ми їх прогнали.

Після того, в неділю, я поїхав додому, решта теж. Частина залишилася, чи то в офіс поїхали щось робити. Я приїхав додому, увімкнув трансляції, дивлюся, вже таке відбувається. Спершу я подумав, що це провокація. Щось подібне до того, що відбувалося на Банковій 1 грудня. Мої знайомі, які там були, теж розказують, що заворушку почали провокатори. А вже потім, коли все почалося, підтягнувся «Правий сектор», решта, й почалися силові дії. А з чого це все почалося? Пам'ятаю, що на сцену вийшов Сергій Коба, який закликав людей іти до Верховної Ради. Він ніби таку невинну річ зробив. Просто сказав. Це мав бути похід, пікетування біля Верховної Ради. Люди повалили на Грушевського. Міліція, внутрішні війська і «Беркут» виставили вже кордон. Людей обурило, очевидно, що їх не пускають. А там уже почалося. Пам'ятаю, тоді ще ми засідали на Трьохсвятительській, і я виходив з будівлі, йшов через Костьольну. А на Майдан Незалежності, на метро, коли йшов, зупинявся, дивився, і ввечері бачив цю стіну вогню та диму на Грушевського. Але тоді не ходив, особливо коли почали з'являтися перші поранені, перші вбиті люди. Не хотілося в той момент там бути. Я побував на Грушевського тоді, коли було укладене тимчасове перемир'я.

*Розкажи про людей, які тобі запам'яталися?*

Із самого початку, я пам'ятаю, був якийсь дідусь у формі українського козацтва, тої громадської організації. В нього такий синій був бушлат, якась шапка козацька, нашивка українського козацтва. Погони були якісь. І я постійно його бачив на Майдані з найперших днів, коли ще був цей перший міні-Майдан, назвімо його так, коли я був в охороні. Тоді був вільний мікрофон, усіх туди пускали. Він вийшов, сказав, що він з Донецької області. Сказав, що він проти Януковича і т. д. І потім я його бачив постійно. Такий колоритний був дядечко. І мені так запам'яталося, бо він – донеччанин.

*Я його теж бачила, але не думала, що він з Донецька.*

Здається, не із самого Донецька, з області. Йому десь років 60. Пам'ятаю ще одного чоловіка. Про нього багато писали. Він на такому візку їздив – якийсь бізнесмен з Криму, якого регіонали дуже пресували. Чому він запам'ятався? Тому що в автокатастрофі втратив обидві ноги, я про це читав. І він їздив на такому візку – не класичний візок, а реально як машинка така, з пультом, з електродвигуном. І в нього ще напис був: «Юлій Цезар». Про нього сюжети знімали і просто писали, що він на Майдані перебував постійно. І сказав, що буде там до кінця. Цікаво, як його доля склалася. Ще, пам'ятаю, був хлопець із Грузії. Це було в понеділок, після першого віче, годинка 11–12-та, він прийшов до сцени. І якраз попросили, щоб я переклав, що він говоритиме. Тому що він російської мови не знав, говорив англійською. Він сказав, що підтримує нас, що він нас розуміє, що він розуміє, як важливо нам відгородитися від російського впливу, тому що в нього двоє братів загинуло на війні з Росією в 2008 році. Він був на семінарі у Львові. Того дня він мав їхати в Бориспіль, вже на літак – летіти додому. І дізнався про Майдан. І вирішив сказати декілька слів підбадьорливих на Майдані.

Ці люди мені найбільше запам'яталися. Мої батьки бачили Сергія Нігояна – його першого вбили. Вже потім, коли з'явилося повідомлення в пресі про це, мені батько розказував, що коли вони були з мамою на Майдані, то відразу його помітили – такий хлопець з неслов'янською зовнішністю, з бородою. Весь в українській символіці, декламував вірші Шевченка. Це вразило.

*Що ти вважаєш найбільшим досягненням Майдану?*

Мабуть те, що люди вийшли, самоорганізувалися, допомагали одне одному. Навіть уже на перших порах, коли Майдан був не дуже численним, у перший тиждень після розгону приходило в кращі моменти, ввечері після роботи, тисяч 5 людей. А зазвичай зранку було найменше, вдень трохи більше. Вдень приходили студенти, ввечері приходили люди з роботи. Люди жертвували великі суми, по 100, по 200 гривень кидали, відмовлялися від подяки: «Не дякуйте. Ми повинні вам дякувати за те, що ви тут стоїте, за те що ви тут виборюєте». Саме така самоорганізація дуже зворушувала, вражала. Це зовсім не було схоже на таку одвічну біду українців: моя хата скраю тощо. Потім, коли уже почалися бойові дії, коли почалися поранені, як люди активно привозили покришки, пляшки, бензин для «коктейлів Молотова». Один мій знайомий всю зарплату витратив на те, щоб купити ліки. Ми з ним ці ліки возили на Майдан. Це найголовніше, що люди дійсно зрозуміли: якщо вони не робитимуть щось для покращення свого становища, то за них цього ніхто не зробить. Люди почали допомагати одне одному. Очевидно, колосально зріс рівень громадянської, національної свідомості. Видно, що національна свідомість перестала бути субкультурою, притаманною вузькому колу людей. Це стало масовим. І зрештою, Майдан одної зі своїх цілей досяг, тому що змусили Януковича покинути посаду Президента. Хоча великою ціною цього було досягнуто.

## Ксенія:

# «Каждый пришедший человек – это дополнительная гарантия безопасности»

***Студентка Київського національного університету театру, кіно і телебачення ім. І. Карпенка-Карого***

Я узнала о Майдане в соцсетях. Пришла туда вечером, кажется, 24 ноября со старыми друзьями еще со школьных времен. А потом мы начали там ночевать. Там тогда особо нечего было делать. Работы не было. Создавали пиксели в камере, пили чай, грелись у сцены. А потом был разгон. Еще каждую ночь приезжали из Западной Украины. Нас было совсем чуть-чуть, и мы очень радовались, когда в 7 утра приезжал поезд – нас становилось раза в два больше.

Но потом к нам подошли и спросили: «Рисовать умеете?». Мы сказали: «Да», и начали рисовать плакаты. И с этого все началось, мы остались там подольше. Потом видим – спускаются «беркута». Половина убежала. Нас было человек 300, наверное, потом где-то половина свалила, а мы забежали на стелу. Я увидела, что забыла свой плакат недорисованный. Там мы писали: «Майдан живе!» Огромным шрифтом писали, чтоб из метро было видно.

*Рисовали на земле? На асфальте?*

Да, и я подумала, что жалко, что плакат будут топтать. Я забрала его внутрь. Еще от нервов стояла и штриховала. А потом было очень стремно. Холодно, страшно, нас было совсем чуть-чуть. Мальчики сгруппировались вокруг стелы, а девушек и пожилых людей загнали внутрь.

*Ты можешь сказать, сколько людей осталось в оцеплении?*

Человек 150, может. Я помню, что мы тогда были компанией в 4 человека: я, еще две девушки и один молодой человек. И мы втроем стояли внутри, возле стелы, с девушками. Еще возле нас стоял пожилой мужчина, похожий на козака, который потом на видео был с разбитой головой. Возле меня как раз. Еще девушка была из моего университета. Все начали петь гимн. Это как-то успокаивало. Потому что было впечатление, что не могут напасть во время национального гимна. Это как круг мелом нарисовать от Вия. Не помогло. *«Душу й тіло ми положим...»* Они решили мальчиков не бить, а всех растолкать и пройти бить девушек. Мы начали скатываться все на заднице, срочно ретируясь по этой стеклянной штуке. И меня там скатили одну из первых, потому что я стояла с дальнего от «беркутов» края. Мне повезло. Потом мы нашли всех своих растерянных четверых и сгруппировались.

*Можно было отбежать в сторону?*

Смотря с какой стороны ты стоял. Мы стояли с противоположной, так получилось. Все стояли спокойно возле самого Крещатика. А, оказывается, внутри там вытягивали людей из толпы и били. Но мы этого не видели.

*Все это происходило одновременно. Вы как бы и не уходили, просто с другой стороны оказались и не видели?*

Да. Потом вдруг они начали группироваться и бежать. Все начали кричать: «*Біжимо!*» Одна моя знакомая позвонила в милицию, сказала, что угрожают ее безопасности. У нее спрашивают, где она, она говорит: «На Майдане». Ее обматерили и сказали, что такое заявление не принимают.

*Было понятно, что происходит?*

Было все время понятно, что происходит, все время раздавались крики. Было видно, как нападают, как бьют, что они не просто выталкивают. И потом они начали догонять и догоняли чуть ли не до метро «Крещатик». Мы убегали. Эта знакомая, которая звонила в милицию, еще достала свой фотоаппарат, начала записывать на видео, обращаясь к ним: «*Ви використовуєте грубу фізичну силу*», а они ей закричали: «Вали, б.., отсюда..!» И прямо перед ней завалили какого-то мальчика и начали бить. Только на «Театральной» мы успокоились. А еще в парке Шевченко встретили ребят, которые спросили, все ли нормально и есть ли нам где ночевать. Я думаю, что это какие-то из организаторов, которые помогали всем выбираться.

*Вы поднялись в парк Шевченко через Театральную?*

Да, мы шли ко мне домой.

И тогда агрессия к этому всему проснулась страшная. Потом мы ходили дальше. Ходили на Михайловскую, начали строить все эти баррикады. Было так странно: ты приходишь на вече и думаешь, как это клево, этот миллион людей вышел тебя защищать, но почему же он не вышел раньше, чтобы всего этого не случилось. Тогда это странное событие казалось чем-то важным. Это сейчас такая мелочь – побили и побили. Главное, что не поубивали.

*Расскажи про Михайловский, что было на следующий день?*

На следующий день я болела. Мои друзья ходили и стояли на Михайловской, ночевали потом у меня опять же. В храме они прятались, там была добрая и приятная обстановка. Там еще не было налажено все это производство еды, все из соседних домов выходили со своим чаем, со своим супом, всю ночь всех поили.

*Что там происходило? Как они туда попали? Внутри или снаружи стояли?*

Внутри они грелись, а снаружи стояли.

*Ты продолжала потом ходить на Майдан? Чем ты там занималась?*

Мы работали на кухне в *Профспілках.* Сначала мы туда ходили просто. Потом мы захотели делать что-то полезное, пошли в *Профспілки* и спросили, где можно поволонтерить. Сначала нам дали раздавать флаера. Потом еще несколько ночей работали на разносе чая и еды, потом стало не хватать людей на кухне, и мы начали на кухню записываться с девочками. Ну, а мальчики ходили на баррикады помогать.

*А какие люди там были среди волонтеров?*

Вобщем-то, совершенно разные. Начиная с похожих на докторов наук людей, которые подметают, и заканчивая ребятами из Самообороны, которые очень простые, но очень доброжелательные. Из серии «вам чайку заварить? вы не устали? или, может быть, вам надо морду кому-то набить? если что – я готов».

*Киевляне? Или откуда эти люди были?*

Отовсюду. И киевляне были. Много было приезжих, которые там жили в

Профсоюзах. Обычно те, кто жили в КМДА, и работали в КМДА, а те, кто жили в Профсоюзах – работали в Профсоюзах, насколько я поняла. Там разный состав был. Каждую вторую–третью ночь мы там были. Днем очень много людей, а ночью их не хватает, поэтому старались ходить ночью. У нас график не такой критичный, как у людей, которые много работают, поэтому мы могли себе это позволить и старались ходить по ночам.

*В ночь на 11 декабря ты там была?*

Мы были 10-го, приехали из универа с одногруппницей. И тогда еще внутрь не пускали девушек. Было стремно, падал снег...

*В периметр Майдана решили не пускать?*

Да, решили, что девушек надо эвакуировать, и внутри оставляли мужчин. Мы стояли снаружи и следили за всем происходящим. Это я тогда сфотографировала Сергея Нигояна. Сфотографировала, когда он держал табличку «*Голосом народу говорить Бог*», с которой он потом всюду был на фотографии. Потом, когда проявила пленку, его уже не было в живых. Это было очень обидно и грустно. Я знаю, что он хотел поступить в наш университет, мне кто-то говорил.

А 11-го мы там ночевали, а потом мне позвонила мама: «Все говорят, что через час будет штурм, даже если вы не верите, пожалуйста, заныкайтесь на полтора часа хотя бы куда-то, посмотрите, что будет, а потом возвращайтесь». У нас не оставалось вариантов, кроме как согласиться, поэтому мы поднялись в костел на Костельной, чтобы переждать и посмотреть.

*Там открыто было?*

Там всегда было открыто. Это пункт приема майдановцев был. Там, правда, почти никого не было. Кроме нас, человека два и настоятель. Мы видели, как начинает отъезжать 18 или 19 автобусов «Беркута», начинают разгружаться и идти шеренгами, а за ними шли отряды «титушек». Это было очень заметно: они шли в спортивной одежде большими группами, по определенному количеству человек. Было страшно за тех, кто на Майдане. В костеле было не страшно. Они бы могли выломать двери, но зачем им это надо? Все пребывали в страшной панике, священники начали молиться. Настоятельница нас отпаивала чаем, чтобы мы не волновались. Нас опять было три девушки и один мальчик, поэтому нам туда было идти совсем неуместно. Мы представляли, что там всех перебьют, я первый раз молилась как-то осознанно, при том, что я неверующая, потому что вообще непонятно было, как еще им помочь. Потом мы передислоцировались ко мне домой. По дороге шли навстречу киевляне, и я отговаривала какую-то беременную женщину туда идти, а она говорила: «Меня не будут бить, я – беременная», а я ей говорила, что ее будут бить за двоих.

*Она согласилась?*

Нет, пошла.

*Это часа 4-ре ночи?*

Нет, в час или два ночи начался штурм. А мы уходили оттуда часа в три, наверное.

*Когда вы шли через город, уже начали киевляне подтягиваться? Пешком?*

Те, которые из центра, – пешком, а потом начали ехать машины. Это было очень приятно. Потом уже наши мальчики довели нас до дома и пошли туда тоже.

Дальше мы так и стояли на кухне в *Профспілках*. А потом началась сессия, началось Грушевского, это надо было совмещать. Я на Грушевского приехала в первую ночь, когда оно началось. На следующий день надо было с утра сдавать экзамен: приходишь такой продымленный, с продымленным голосом от перцовых баллончиков.

Остальные события происходили днем, когда сжигали автобус. А когда я пришла, там уже просто летели гранаты. Мы стояли далеко, потому что на баррикады не пускали обычных людей. Все били по этим штукам. Мы тоже били, поддерживали боевой дух, как просили со сцены. Мы хотели, чтобы Майдан не опустевал. Если бы каждый приехал, то на него бы точно не напали. Каждый пришедший человек – это дополнительная гарантия безопасности.

Потом я уехала после сессии. А когда вернулась, числа 3 февраля, ходила уже не так часто, потому что было уже много людей и было не так критично. Еще мы с подружкой-художницей разрисовывали каски.

Я помню 18-е число. Я как раз там ночевала в ночь с 17-го на 18-е, перед всем этим делом. Мы тогда еще как раз работали одни на кухне. И все было так мирно и спокойно. На следующий день мы поехали сразу в Мариинку. С 8 утра. В Мариинке было шумно, солнечно, много дымовых шашек, которые вошли в реальность. Это все было для нас не страшно, потому что мы были далеко. Мы брусчатку ломали и носили ее на передовые. Это было очень странно, когда мимо тебя в полуметре пролетает граната, и улетает куда-то далеко. Смотришь, как ни в чем не бывало, так уже привык.

Эта художница, с которой я раскрашивала каски, какое-то время на Грушевского работала медиком. Она никогда ничего не умела, но ее научили зашивать раны и колоть. Она ушла за 10 минут до взрыва медпункта на Грушевского. Так все это вошло в жизнь, что это уже стало нормально. А потом, когда мы стали расходиться в час или два, после того, как с самого утра стояли в Мариинке, решили спуститься к метро «*Майдан Незалежності*». Пошли спускаться по Институтской. Вдруг мы видим, что горят грузовики, летят шашки. К шашкам мы привыкли, все нормально. Но был такой маленький «к-к-к» (*изображает клацающий звук*), мы пол-улицы пробежали, и я спрашиваю ребят, с которыми бежала: «Это шашки далеко, или это стреляют?» Они говорят, что это стреляют. И я вижу, что все люди стоят под навесами и балкончиками. Тогда, по-моему, стреляли еще не боевыми пулями, но глаз выбить могли только так. И под этими пулями мы бежим сломя голову по пустым улицам.

Было очень странно. Я еще с Мариинки не успела запаковать «Зенит». Бегу, нет времени фокусироваться, взвожу как попало, фотографирую, что попадется. Все горит, стреляют – страшно до ужаса. Спускаемся на Майдан. Нам говорят: «Подождите, вы были под дымом? Тогда молоко». Нас напоили молоком.

На Майдане все как будто собирались к бою, со щитами. Много людей на Майдане ходили со свежеперевязанными глазами. Меня очень это напугало. Очень много травм. Тогда я поехала домой. И тогда началось то, что началось.

Еще закрыли метро, и все мои друзья ночевали у меня, потому что было ходить страшно. На улицах «титушки» расстреливали людей.

*Это все было 18-го числа?*

Да! Ночь, когда сужается круг! Я весь день рыдаю. У меня был нервный тик от побега под пулями, такие страшные вещи. Там застрелили двух мальчиков, там еще что-то. На следующий день я не могла себе позволить выйти на Майдан, потому что меня никто не отпускал. Я варила супы все время, наварила литров 50 супов на ближайшие больницы.

*А что в больницах?*

Там было очень много волонтеров, мы ничего не видели, мы передавали им еду при входе. Внутри человек 10, и снаружи охраняло человек 10 обычных, и еще Самооборона Майдана была.

*Все было продумано? Это был второй заход после Грушевского?*

Да. 20-го утром как раз был весь ужас, а потом уже 21-го, когда все наладилось, мы какое-то время ходили в Михайловский, потому что на Майдане было очень грустно. Ты там был все время, особенно в этой *Профспілке,* и тут она сгоревшая. Очень страшно, мрачно, сердце щемит. На Грушевского выйти страшно и на Институтскую. И мы уже работали в Михайловском, лекарства фасовали, подушки разбирали и все такое.

*Как ты для себя можешь определить результат Майдана?*

Во-первых, я сама изменилась. Во-вторых, у меня очень долгий отходняк был от этого всего. Когда ты все время думаешь, стоило ли оно того, или нет. Вот все эти ребята, которые стояли с тобой бок о бок, и теперь их нет. Я до сих пор не знаю, правильно ли это все было. Я понимаю, что на мне ответственность за это все. Я понимаю, что я и считаное количество таких, как я, заварили все это еще 30-го. Потому что нормальные люди убежали бы. А нам и в голову не приходило, что нас будут бить. Люди решили заступиться за нас, а не за евроинтеграцию. Куча всего такого, когда ты ходишь как тень, не знаешь, что к чему, и будет ли это к лучшему, и стоило ли оно того. Большая цена, и непонятно, оправдана ли. Мне последнее время так хочется во всем быть лучше.

## Федір Лапій

# Репортаж з ночі розгону

***41 рік, кандидат медичних наук, лікар-педіатр***

**Ніч на 30 листопада...** Я під'їхав – десь було, мабуть, пів на дванадцяту ночі. Припаркувався на вулиці Інститутській, спустився вниз, зустрів знайомих... Кажу: «Постояти тут з вами? В мене є час». Кажуть: «Постій, бо чим більше буде людей, тим менше шансів, що буде розгін». Я повернувся до машини, переодягнувся в революційний теплий одяг. Стояв, ходив, грівся, спілкувався. Цікаво було дивитися

на людей, які там стояли… До пів на першу ночі Руслана вже охрипла, вона сказала: «Люди добрі, в мене вже голос зник, якщо дозволите, я поїду додому». Люди сказали: «Їдь додому». Десь о пів на другу ночі почали згортати звукову апаратуру, там причина була достатньо банальна – закінчилася солярка. Маючи знайомих серед координаторів, я ще спитав: «Як ви збираєтеся взагалі вийти з піднесеною головою з цієї ситуації? Потрібно якось виграти навіть у цій ситуації». Сказали, що ми на ранок завтра, може, зберемося ще на Майдан, готуємося до віче, щоб прийняти резолюцію і якось рухатися до президентських виборів. Кажу: «Це гарна ідея». І далі продовжував ходити, грітися, пити каву, щоб не заснути. І все думав: зараз вже поїду додому, ще трошки – і поїду додому. Але знайома зателефонувала. Я знав, що завтра субота, в мене вільний день, я думав – коли ще в житті випаде нагода провести на Майдані час із тими людьми, на яких приємно дивитися?

Уже була приблизно за чверть четверта ранку. Люди заворушилися, тому що по вулиці Інститутській спустилася накрита фура й зупинилася на Інститутській в напрямку Хрещатика. У цей момент люди потягнулися до Хрещатика. Мені було цікаво, я підійшов туди і побачив, що люди стояли на сходах, а люди в жовтих жилетах, тобто комунальні служби, розгорнули металеві щити вздовж сходів, паралельно вулиці Хрещатик. Звичайно, там всі стояли, трохи сміялися, що *елку* приїхали монтувати. Ніхто не заважав монтувати оці щити, звільняти проїжджу частину. Було видно, що на Хрещатику, на Інститутській вже були дві машини, готові заїхати. Вони привезли до *елки* декорації. Зрозуміло було, що там ситуація спокійна, я повернувся до стели. І коли повернувся – з Інститутської почав заїжджати тягач КрАЗ і тягнув за собою таку будку побутову. І за ним одразу заїхало дві машини, які мають такі вишки, щоб міняти лампочки, обслуговують ліхтарі. І ця машина КрАЗ хотіла проїхати між стелою та торгівельним центром «Глобус» – скляною цією частиною, якраз там, де стояв намет, який надало Міністерство надзвичайних ситуацій, де люди грілися, де роздавали чай, де стояли діжки для обігріву, де люди сиділи, спали-ночували, притулившись одне до одного. Звичайно, та машина не могла там проїхати суто фізично, вона б і людей подавила. Я якраз підійшов до цієї машини, бо вважаю себе нормальною людиною, розумію, що можуть бути провокації, і чим більше буде нормальних людей, то тим менша вірогідність провокацій. Навіть якщо хтось захоче водієві бити морду, потрібно передусім цьому провокатору дати по пиці, щоб не дати приводу міліції для розгону. Підійшло чимало людей і спитали водія (я був одним з перших), як він хоче проїхати. Він же реально цього не зможе зробити. Він каже: «Мені треба, зараз щось придумаємо». І я бачив – Вадим Васильчук, один з активістів, дивився, як він може проїхати, як можна діжки відсунути так, щоб забезпечити йому проїзд. Один, як кажуть, мирно-буйний, ліг під машину, але в той момент, коли вона не їхала. Але люди його би підняли, аби дати проїхати цій машині, тобто назвати його провокатором або якимось ненормальним, то ні. Люди завжди є зі своїми особливостями. На нього ніхто не звертав уваги, він не представляв якоїсь небезпеки. Але за 5–7 хвилин, поки був цей момент з тягачем – за ці 5–7 хвилин спустився «Беркут». Він спустився від Жовтневого палацу до готелю «Україна»

по вулиці Інститутській, став на тротуарі на стороні вже Майдану. І в цей момент почали спускатися міліцейські автобуси, паркуватися на Інститутській. Звичайно, коли люди побачили цю ситуацію, почався броунівський рух. І я вирішив стати на сходах, які ведуть до стели в напрямку від Інститутської. Став спочатку посередині, потім, щоб видніше було, став вище. Люди почали підходити до цих сходів. Багато людей залишалося ще там спати, сидіти на кам'яних перилах, які спускаються до Майдану... Я не думав, що буде якийсь розгін, тому що приводу для розгону не було. Тим більше, було видно, що Майдан згортається. Біля мене чимало людей стало, були заповнені сходи в напрямку до Інститутської. І, звичайно, ми перемовлялися між собою, що будемо робити або що буде відбуватися. Казали, ми тут стоїмо з мирними цілями, ми не чинимо опір, і в принципі, ніяких силових дій відносно міліції або провокацій ми не планували. Знову ж таки, я кажу «ми» – я ніяких людей не знав, я просто стояв біля них, ми просто перемовлялися. Хтось передав два древка від прапора в передні ряди. Кажуть: «Передайте туди». Їх тут же повернули і сказали, що ми не чинимо ніякого опору, заберіть їх назад, ми просто стоїмо. Про те, що там був Борис Донський*, я дізнався лише згодом. Я питав: «Де тобі ногу зламали? Де ти стояв?», і з'ясувалося, що він стояв десь біля мене. Було темно і я його там не впізнав, я не бачив, тому що моя увага була прикута до вулиці Інститутської.

Вони спустилися, мабуть, по команді, строєм, потім розтянулися до самого рогу торгівельного центру «Глобус». Це, в принципі, все, що я бачив. І зрозуміло, що вони так стали недарма. При тому, що люди, які перебували на Майдані – не обов'язково це були протестувальники або мітингувальники – не могли просто так вийти, бо вже фактично Майдан було оточено. З того боку були щити, з цього боку був «Глобус» зачинений, там була міліція. І отак стояли. Чи давали вони яку-небудь команду про те, що зараз буде розгін Майдану або зачистка? Нічого подібного не було. Приблизно такий текст був сказаний, що нам необхідно забезпечити проїзд автотранспорту: «Звільніть проїжджу частину» – так якось було сказано, щоб автотранспорт міг проїхати, а ми йому не заважали. Ми стояли на сходах. Вони з першими словами, це, було видно, як сигнал, пішли шеренгою і гамселили всіх, хто потрапляв їм під руку, під кийок. Вони зайшли в намет МЧС. Спочатку це було не так жорстоко, але стало зрозуміло, що це зачистка. Я зрозумів, що буде моя черга. Я чесно скажу, що я не знав, як я поведуся. Остання надія була на те, що вони зараз просто підійдуть до перших сходинок стели, оточать і відпускатимуть по одному, будуть паспорт дивитися чи там усіх пакувати в автозаки. Але вони дійшли до перших сходинок стели – люди не чинили опору – і почали з двох рук кулаком і кийком бити, а тих, хто лежав, вже й ногами. Вони почали гамселити і висмикувати людей зі сходів. Але так склалася ситуація, що тікати було нікуди, за нами ховалися жінки, якось і соромно було куди-небудь тікати. Я зрозумів, що буде моя черга, я не міг чинити фізичного опору стокілограмовому міліціонеру, який був в обладунках із кийком, у шоломі. Я прекрасно розумів, що якби він мені дав по голові, то я став би інвалідом на все життя. Була сильна давка, бо люди відступали

* Свідчення Бориса Донського див. на с. 100.

назад, а відступати не було куди. Якийсь чоловік спіткнувся, впав на мене, чи я спіткнувся, але от ми повалилися. Я лежав, і в цей момент біля мене справа, як зараз пам’ятаю, з’явився перший беркутівець. І він уже почав мене гамселити. Я спочатку не прикривався, я не міг собі уявити, що міліція з людьми, які не чинять опору, буде так поводитися. І коли в мене клацнули зуби, я спочатку подумав, що мені їх вибили, відчув смак крові, торкнувся зубів – вони на місці. В мене злетіла шапка, і я зрозумів, що кров іде з голови, торкнувся – рука в крові, і кров уже текла по обличчю. Це їх не зупинило, вони продовжували бити, вже обступили з усіх боків. Я лежав. Кажу: «Зупиніться, що ви робите? Ви ж подавите людей. Вам же ніхто не чинить опору». Те, що я говорив, я дуже добре пам’ятаю, і те, що вони говорили, я теж добре пам’ятаю. Чотири слова вони казали, я перепрошую: «сука», «б...», «мразь», «коридор». Ну, і словосполучення типу: «*наземь*», «*лежать*». І били ногами, кийками. Коли вже я зрозумів, шо мені завдали удару по голові, я зрозумів, що нехай ламають руки-ноги, аби не розтрощили до кінця голову. Я почав прикривати голову руками. Казав: «Зупиніться, що ви робите? Це ненормально». Три рази вони кричали: «коридор», і я зрозумів, що вони розходилися, відштовхували туди, але зліва кричали «коридор». Я намагаюся встати, справа кричать: «*Наземь, сука!*», «*Лежать, сука*», і гамселять. Тільки з четвертого разу, коли вже там крикнули «коридор», я під удари кийків спустився по сходах. Спустився під ударами, вийшов за них. Стояв начальник міліції Косюк, з вусиками. Стояв і посміхався. Біля нього стояла людина в цивільному, яка проводила відеозйомку. Казали, що немає оперативної зйомки, а там було чимало оперативників, які були весь час на Майдані, і фото їх є, їх достатньо легко вирахувати. Я не хочу ображати міліцію, яка справді захищає, але якщо мусор, то він є мусор і йому вже ніщо не поможе, як кажуть люди. І він проводив оперативну зйомку і при тому, цинічно знімаючи мене, казав: «Ой, мужик, як тобі дісталося, в тебе голова розбита. Давай ми знімемо твою рану. Ти мені скажи, хто ти і звідки приїхав, ми тобі допоможемо». Будучи при свідомості, я сказав: «Дякую, не треба». І тут на мої очі потрапила дівчина, яка плакала, прикривала обличчя руками. Я пам’ятаю цей момент, я не знаю, хто кому більше потрібен був – я їй чи вона мені. Бо ми якраз були в тому потоці людей, які рухалися в напрямку Інститутської. Ми один одного взяли за руки, і вона каже: «У вас розбита голова». Я кажу: «Дякую, я знаю». І вона мене вивела за кордон, ми перейшли на протилежний бік Інститутської, де стояли автобуси. Коли ми зайшли на протилежному боці на тротуар, за автобусами вже лежали люди із заламаними за голову руками, їх там періодично гамселили ногами, і ми кинулися в напрямку до Жовтневого палацу, вгору, де стояла «швидка». Ми підійшли до «швидкої», там був лише водій, тому що бригада була біля стели вже. Ми підійшли, я колегам кажу: «Вибачте тисячу разів, що я вночі додаю зайвої роботи». Кажу: «Ви мені тільки гляньте, що в мене там. Треба шов накладати? Глибоко, не глибоко?» Вони подивилися, сказали, треба зашивати, глибока рана. Ми викликали «швидку». Кажу, в мене тут машина стоїть. Вони мені наклали пов’язку, обробили трошки рану. Кажу: «Я сам сяду за кермо, доїду до лікарні, а “швидка” вам тут потрібна». Тому що, коли я був у «швидкій», підходили люди, просили про допомогу – в когось рука зламана, в когось нога, хтось без свідомості, в когось кров тече.

Я вийшов, піднімався по Інститутській з перев'язаною головою до своєї машини. Вона стояла трохи вище містка й у тому напрямку, де стояли автобуси з міліцією. Я не знаю, скільки було всередині міліціонерів у цих автобусах, вікна затемнені були, але була відкрита верхня частина і звідти виглядали обличчя... Не обличчя – морди міліціонерів. Вони сміялися і казали: «Ну шо, братішка, *своє* отримав, да?» Я сів у машину. Бажання було – розвернути машину і поїхати, бо те, що я бачив, не вкладалося в голову. Але я поїхав у травмпункт, представився. Я не сказав, що я з Майдану, бо я був одним із перших, який приїхав на чергову хірургію. Вони не знали, що відбулося. На питання про характер отримання травм, сказав, що біг, зачепився за край балкону. Хірург усміхнувся, каже: «Ні, не схоже». Він каже: «Характер травми побутовий?» Кажу: «Побутовий». Я як лікар розумів, що в такій ситуації він має складати протокол, якщо я скажу правду. Тоді було б ясно, де я ранок свій проведу, а скільки днів я там проведу – я не знав. Я тільки дав зрозуміти лікарю, щоб він знав, що був розгін Майдану. Після мене вже почали привозити людей з переламаними носами, з вибитими зубами, з травмами. Мені обробили рану, я відмовився від госпіталізації. І приїхав десь близько сьомої – пів на восьму додому.

Потім я поїхав на Майдан, де багато людей зібралося ближче до вечора. Я побачив там оголошення «Адвокати Майдану», підійшов до юристів і сказав, що я постраждалий і хочу, щоб ви мали мої координати, й у разі чого буду судитися. Бо все одно мене так чи інакше мали посадити, бо я там був. Я написав заяву, потім був у прокуратурі, давав свідчення і зараз проходжу у цій справі.

## Борис Донський:

## «Ця ніч стала точкою неповернення для влади»

***36 років, науковий співробітник Інституту педіатрії, акушерства і гінекології, кандидат медичних наук***

Коли ми почули, що ми нікуди не вступаємо, Асоціацію не підписуємо, була образа. Треба було щось робити, і ми зі знайомими вийшли на Майдан уже в перший день, щоб продемонструвати свій протест. Виявилося, що дуже багато людей тоді вийшло. Ми постояли під дощем, намокли, попили чаю і розійшлися. У перший період люди приходили на Майдан із натхненням – якісь пенсіонери приходили, дисиденти, інші цікаві люди. Це був клуб для дискусій, тоді ще не було політичних сил. Потрохи зробили сцену, була Руслана, кількість людей зростала.

*Хто ці люди, що вийшли разом з вами в той перший день?*

Мій друг Олексій Соловйов*, Ірина Судома. Вона – директор наукової клініки «Надія», а він – заввідділом медицини плоду. Постояли, намокли, обмінялися думками. Ми туди пішли, щоб заявити, що ми є. Ніхто не вірив, що це може до чогось призвести. Те, що цьому быдлу було начхати на всіх, було нам зрозуміло, але ми проти цього протестували.

* Свідчення Олексія Соловйова див. на с. 639.

*Ви говорили, що ваші зустрічі проходили у формі дискусій. Про що ви дискутували?*

Людям було не зрозуміло, що відбувається. Ніхто ж цього Януковича за язик про євроінтеграцію не тягнув, ніхто ж його не примушував. Але він несподівано збрехав про інтеграцію, дав надію, а потім розвів усіх. Тому більшість розмов було не про інтеграцію, а про те, що влада хоче цим сказати. І про те, що буде далі.

*Розкажіть про ту ніч розгону, яка для вас закінчилася лікарнею.*

Почнімо з того, що коли я в цей день зранку побачив хлопця у велосипедному шоломі, який рухався в бік Майдану, то подумав собі: «Навіщо йому той шолом?» Тоді це здавалося перебільшенням, а тепер я розумію, що це була реальна необхідність. Ми по п'ятницях проводимо конференції з питань педіатрії на Пушкінській, затрималися допізна. Тоді вже стало відомо про результат зустрічі у Вільнюсі. Я спитав друзів: «Ми підемо на Майдан?» Вони відповіли: «А сенс?» Я й сам погодився, що сенсу вже немає. Є протест, але сенсу немає. Цим Майданом ми вже нічого не вдіємо, тому я вирішив не йти, але потім передумав. Була гарна погода, була така цікава атмосфера. Мене це дуже здивувало – діжки, в яких горить вогонь, люди біля них гріються, ідеалістичні розмови студентів, щось цитують. Звичайно, це дурість повна, але в кожного покоління має бути романтика, має бути те, що вони будуть потім пригадувати все життя. А як усе це відбувалося вночі? Коли «Беркут» вишикувався навколо нас, ми згуртувалися біля стели. Було дивно, бо ніхто такого не очікував. «Беркуту» весь час на Майдані було багато, і вони завжди слідкували, щоб не було наметів. Але до того в своїх діях вони демонстрували, що вони не хочуть бити, а просто виконують наказ забрати цей намет. Тому ми були не готові до того, що на нас чекало насправді. Хлопці взялися за руки: «Ми нікуди не підемо!» Думали, що вони нас якось відтискатимуть. Я першого акту не бачив, ми стояли на східцях один за одним. Помітив, що якийсь хлопець за два кроки від мене схопився за смітник, що з металевої сітки зроблений, і хотів його відірвати. Я йому кажу: «Хлопче, перестань, заспокойся! Це ж буде провокація!» Він так подивився на мене – я повертаю голову і бачу, що там величезна кількість людей на землі, їх кидають, дівчата кричать, бідненькі. Пішло місиво. Ми підійшли до беркутівців, які ще нікого не били, але були з кийками, і запитали: «Хлопці, що ж це відбувається?» А вони у відповідь почали нас бити.

Сталося все дуже швидко, я декілька ударів ще протримався, але як відступав від них, завис на парапеті, а якийсь хлопець мене вдарив по нозі й переламав її. Я впав і лежав, не міг іти, але вони мене ще трохи побили. Перша хвиля пройшла. Потім інші підбігали теж недобрі, як і перші. Я їм пояснював, що не можу нікуди встати, бо в мене з ноги стирчить кістка і кров іде, але вони не звертали уваги. Тих, хто лежить, хапали і кидали на купу, а тих, хто хотів піднятися, тих били. Беркутівці били нас із таким натхненням, як спортсмени на Олімпійських іграх, – ніби вони до цього п'ять років готувалися, а за цей короткий виступ мали показати всі свої можливості. Вони аж задихалися. Коли я отримав кийком по нозі, то подумав, що треба берегти голову, бо цей кийок її проломить. Один беркутівець так сильно бив, що в нього кийок випав із рук. Я лежу, а біля мене цей кийок, перша думка була взяти кийок, когось вдарити. Тоді подумав, що вони мене за це просто закопають. Потім вони почали нас

тягнути в автозаки, я знову їм намагався пояснити, що я не можу встати – вони мене підняли і закинули на лавку в автозак. Пам'ятаю мало, бо втратив багато крові. Біля мене був хлопець, який тримав на руках дівчинку, їй пробили голову, і коли я почав втрачати свідомість, то він десь знайшов компот, щоб я попив, і свою куртку віддав мені, щоб я не замерз. Це я пам'ятаю, але імені того хлопця не знаю. Ми приїхали в міліцію. До речі, недалеко від моєї роботи. Цю дівчинку вивантажили, бо в неї була пробита голова, а нас усіх тримали. Я потроху втрачав свідомість, тому мене витягли й посадили на східці автозаку. В мене з ноги кістка стирчала, кров текла, працівники не хотіли приймати, бо нас привезли беркутівці. Вони питали: «Кого ви привезли? Це затримані чи з фронту? Як ми будемо оформлювати, вони ж всі побиті?» Вони десь годину не хотіли приймати. Беркутівці якраз навколо дверцят стояли і обмінювалися думками, що вони сьогодні добре попрацювали. Але я бачив деякі молоді обличчя серед тих, хто зняв маски. Декому було трохи не по собі, але таких було небагато. Потім до мене підійшов прокурор і спитав, чи можу я когось пригадати. Я подумав, що можу тих пригадати, які ні причому. Я сидів і цокотів зубами, а він з ноги як вдарить мене по моїй нозі. Деяким людям, які це побачили, стало погано. Десь із годину нас не хотіли приймати, але хлопці побачили, що мені скоро буде зовсім погано і почали розхитувати автозак. Беркутівці випустили мене й Миколу. В Миколи перелом ребер. Мене, його і ще одного хлопця з рукою повезли в Діагностичний центр біля «Мінської», мені навіть не треба було й рентген робити, все й так видно, а йому зробили рентген. Я в коридорі лежав, вийшов лікар і каже: «Перелом ребер. Я тільки це можу написати, більше нічого, розумієте?» Інший наполягав не писати, а лікар говорив: «Я не можу, бо на рентгені бачу перелом ребер». Інший сказав: «Тоді нічого не пишіть, ми повеземо його в Лікарню швидкої допомоги». Там йому теж зробили рентген, написали забій м'яких тканин і відправили додому. Цей хлопець потім з розпухлими ребрами знову прийшов до клініки, повторно зробили рентген, там був таки перелом, але це було вже самозвернення через дві доби. Мене забрали до міської лікарні, там підчепили на розтяжку, всі мої колеги активно мені допомагали: знайшли лікарів, допомогли фінансово, майже за дві доби мені зробили операцію. Я вже місяць ходжу без ціпка, ще шкутильгаю, але на велосипеді вже можу їздити.

*А після лікування на Майдан не ходили?*

Я ходив тільки тоді, коли було прощання з Небесною сотнею. Мене з лікарні виписали через три тижні, але я був на двох милицях, тому під час усіх активних подій пролежав перед телевізором – це жахлива ситуація. Я обмежився одним переломом і вибув з активних подій. Може, мене це й урятувало потім.

*А ваші друзі ходили на Майдан?*

Так. Усі мої друзі-однолітки були на Майдані. Федір Лапій теж був у ту ніч, йому проламали голову, він теж імунолог, але ми в той вечір не бачили один одного. Після цього розгону дуже багато людей – знайомих, родичів, сказали: «Я б на Майдан ніколи не пішов, але після того, що сталося...» Багато людей активізувалися, почали брати участь у силових акціях. Це стало точкою неповернення для влади. Це все змінило. Але оскільки серед моїх друзів багато лікарів, вони не бруківку жбурляли, а надавали медичну допомогу, потім допомагали в підпільних госпі-

талях. Мій товариш Андрій Головатенко помітив, що на Грушевського отримав гумову кулю в ребра, а позавчора супроводжував вантаж у Слов'янськ й отримав поранення – осколок в руку. Всі родичі були на Майдані у важкі дні, дядько навіть сказав: «Не переживай, я за тебе кілька бруківок кинув».

*Після лікарні ви мали якісь проблеми з правоохоронними органами?*

Коли я потрапив до лікарні, до мене через півдня прийшов слідчий із міліції, а ввечері прокурор, бо тоді був даний наказ розібратися, хто перевищив повноваження. Вони приходили до мене як до жертви, це вже потім люди зникали з лікарень, їх катували й убивали. Коли я мав з лікарні виписуватися, мене три дні невідомі у штатському розшукували вдома, хоча всі знали, що я в лікарні – ходили по сусідах, добу чекали в якійсь машині. Тоді я ще не звертав на це уваги, але коли люди почали зникати з лікарень, я подумав, можливо, правильно, що поїхав і тиждень у мами пересидів.

*Як, на вашу думку, Майдан змінив українців?*

Він їх розбудив і, на жаль, однаково подіяв і на Схід, і на Захід: Майдан підштовхнув їх на дії. У різних людях спав різний українець – в одному конструктивний, націлений на те, щоб будувати свою країну, готовий розділяти відповідальність. Наприклад, Небесна сотня – за свою ідею вони готові були вмирати. А в іншому Майдан пробудив ще більше озлоблення на все і всіх. Вони відчули, що щось залежить від них, але це їх злякало. Вони вирішили розпочати війну проти всіх. Те, що ми бачимо на Донбасі, – це дитячий переляк, що виливається в агресію не тому, що є причина, а проти бабаїв, проти найбільшої «лякалки», якою лякали мама й бабуся. Так прокидається наша нація. Нас лякали, що є Схід і Захід, а виходить, що є країна і дві замучені області. Те, як прокинувся Південь і Центр, дуже приємно здивувало. Майдан принципово змінив світогляд людей.

*Чи змінив Майдан вас?*

Так. Не знаю, чи на краще. Дії «Беркуту» я пробачив, але той жах, що є люди, які можуть просто взяти й упритул стріляти в інших беззахисних людей, у мені й досі. Майдан, звичайно, радикалізував багатьох, і мене також. Наприклад, Федір Лапій* (педіатр) – це спокійна людина, яка спілкується з дітьми, його Майдан сильно радикалізував. Можливо, потрібен час, але певна радикалізація у поглядах, у бажаннях діяти є, бо ми відчули, що реальність загрожує нашому життю, що в певний момент треба діяти на випередження. Ці фрази про мир, толерантність, усі народи – брати, вони підходять тільки для мирного життя. У такому становищі, в якому ми зараз перебуваємо, така ідеологія робить нас по-дурному беззахисними, а це жахливо.

*Що для вас є здобутком Майдану?*

Останні 2–3 роки при президентові Януковичі мені було гидко. Хай би як це було наївно, але коли я дивлюся на Порошенка, мені стає приємно, бо Президент моєї країни висловлює думки, які я поділяю. Боюся, щоб не було розчарування. Це вже чималий здобуток Майдану. Ми вже зараз отримали трошки іншу владу, якщо так піде й надалі, то ми отримаємо те, чого бажаємо.

---

* Свідчення Федора Лапія див. на с. 96.

# ПОТІМ БУЛА БАНКОВА

**Олег Магалецький:**

***«На Банковій мене зупинив гуманізм, щоб ті солдати не лягли під ковшем»***

**Олег Пилипчук:**

***«Тоді на Банковій ми надавали допомогу не тільки демонстрантам, а й солдатам-строковикам із внутрішніх військ»***

**Ярослав Притуленко:**

***«У меня был самый сильный адвокат, но в этой стране это не имеет значения»***

**Активіст:**

***«Когда на Грушевского я увидел смерть, я понял, что не все так просто»***

## Олег Магалецький:

# «На Банковій мене зупинив гуманізм, щоб ті солдати не лягли під ковшем»

***24 роки, підприємець: «Вважаю, що держава має мінімально втручатися в економічну діяльність і в приватне життя людей». Політичні погляди – право-ліберальні***

**30 листопада, Михайлівська площа: багато людей, багато прапорів.** Усі рішуче налаштовані. Здається, тоді за пам'ятником княгині Ольги почала формуватися перша Самооборона Майдану. Там відбувалися ті речі, яких досі в українській історії не було. Акцію, що ми організували 1 грудня, підтримували фанати «Динамо», ЦСКА, «Арсеналу», тобто відбулося примирення, і люди, що били один одному пики, ставали в одні ряди. В ту ніч я провів зустрічі з різними людьми – ми узгоджували певний план дій. Мав певні заощадження, які планував витратити на лікування, вони пішли на піротехніку. До 1 грудня вона вже в нас була. Саме ця піротехніка спалила перші автобуси міліції 19 січня на Грушевського, тобто те, що почалось на Банковій, продовжилось на Грушевського.

В ніч перед Банковою я відчував, що буде щось кардинальне. Я людина невіруюча, але в той день я пішов у Володимирський собор, чого я не робив, напевно, до того років два чи три: поставив свічку. Це було 1 грудня, десь година восьма. Тоді пішов урядовим кварталом, центром Києва. Зустрівся із хлопцями. Зійшлась просто нереальна кількість людей біля Червоного корпусу*. Неможливо було пройти. Коли ми стояли біля Червоного корпусу, люди вже стояли на Майдані. Ми не чекали, поки там говорили, вирішили обхідними вулицями відразу йти до Банкової. Ми перемотували руки, ноги, щоб зменшити можливі больові удари.

**1 грудня. Банкова.** Прийшли й побачили, що Банкова перекрита з боку Інститутської двома машинами і тракторами. Пройшлись, подивились, що все спокійно, люди потрошку збиралися. Люди, що йшли на Банкову – це були звичайні чоловіки, які готові були активно діяти. Це не були провокатори. Це був акт люті українських чоловіків. Ми починаємо людей направляти, один із наших хлопців стає на грейдер. Я не зупиняв грейдера, а навпаки, активно його вперед направляв. Ми починали штурм – із моїх знайомих п'ятнадцять, від сили двадцять чоловік. Але було багато так само налаштованих невідомих нам людей, що мали ті самі переконання. Особливого командування не треба було, ми його очолили. Паркан, що розділяв активістів і міліцію, змогли прибрати, і тут наступає момент, коли нас нічого не розділяє, і грейдер може йти по солдатах внутрішніх військ, тому що вони відмовляються розходитись. Ми їм говорили, а вони відмовлялися. Той

* Центральний корпус Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

момент я пам’ятаю дуже добре. Не знаю чому, але між нами, активістами, з’явилася людина, що просила зупинитись. Він казав, що не можна так робити, його ніхто не слухав. Я його підтримав: ми залізли на грейдер і кричали «стоп». Мої друзі не розуміли мене, тому що я сам ініціював ці дії, а тоді, коли мало все початися, крикнув «стоп». Наступні хвилини я намагався переконати солдатів внутрішніх військ відступити. Мене зупинили гуманізм і бажання, щоб ті солдати не лягли під тим ковшем. Дві години намагалися їх переконати, щоб вони розійшлися, що ми все одно будемо застосовувати силові дії. Спочатку вони взагалі не йшли на контакт. Ми наводили юридичні аргументи, чому вони мають дозволити нам пройти. Вони почали йти на контакт, але сказали, що в них трибунал, і вони не можуть цього зробити... Сашко Положинський також намагався зупинити штурм, хлопці прислухалися до нього, але вважали, що потрібні силові дії. Сашко аргументував нестачею ресурсів, щоб узяти Банкову... Після того було дві атаки «Беркуту». На момент другої атаки я опинився на передовій. Вийшло так, що мене і кількох активістів загнали у дворик із закритими воротами. Я, чесно кажучи, думав прощатися з життям або здоров’ям. Але «Беркут» побіг далі по Інститутській і не зайшов у дворик. Але потрібно було якось вийти: ти перебуваєш у тилу ворога і розумієш, що ти закликав, тебе бачили, і тут ти перебуваєш на території, на якій тільки «Беркут», внутрішні війська, поранені, медики та журналісти. Ти бачиш, як людей «Беркут» дуже сильно побив, вони ледве притомні, і на тебе звертають увагу. Мене вдарив дубинкою по нозі «Беркут», я чомусь сказав: «Я журналіст, не бийте мене». І вони мені повірили. Мені вдалося вийти з цієї зони. І тільки я вийшов на лінію, де немає «Беркуту», і ще немає наших, наші починають атаку – жбурляти каміння. І виходить, що назад мені не можна йти – бо «Беркут», і вперед не можна йти – бо потрапляю під каміння. Тоді поряд зі мною були два журналісти і один фотограф – стояли під будівлею, щоб не потрапити під каміння. І от так попід стінкою ми якось почали пересуватися в бік протестувальників. Потім прийшли Тягнибок, Кличко, депутати «УДАРу», «Свободи», «Батьківщини» і говорили, щоб ми йшли на Майдан. Це була десь 5-та година вечора, багато людей було покалічено. Чому вони цілий день пробули на Майдані і не прийшли одразу, як тут все почалося? Ми намагалися вести комунікацію, вони говорили: «На Майдан». – А ми: «Ні, революція. Янукович сам не піде». Вони стають живим щитом до нас лицем, щоб нас не пустити. Я кажу, що нехай пропонують альтернативу, ми зможемо забрати людей звідси. – А вони: «Яку альтернативу?» – Я: «Утворюйте тимчасовий уряд, беріть владу у свої руки». – Вони: «Добре, зараз зайдемо в КМДА, оголосимо, ти, головне, забери людей звідси». Я не дуже повірив, але вирішив спробувати, і потроху люди почали розходитись. О 7-й – 8-й годині вечора ми пішли повечеряти – цілий день нічого не їли. І бачимо, що опозиція називає нас «тітушками» і людьми, що працюють на Януковича. Якщо 1 грудня ми не пішли, то 19 січня на Грушевського ми нікого не слухали*.

* Продовження свідчення див. на с. 335.

## Олег Пилипчук:

## «Тоді на Банковій ми надавали допомогу не тільки демонстрантам, а й солдатам-строковикам із внутрішніх військ»

***43-річний киянин, хірург-травматолог***

Вперше я прийшов на Майдан 1 грудня. В інтернеті знайшов інформацію, що збираються медики на ходу, на демонстрацію. Там збирались медики-волонтери, комплектувалися мобільні групи. Я туди прийшов, взяв із собою в рюкзак те, що може знадобитися: нашатир, бинти і таке інше. Там був Мусій. До складу кожної мобільної групи входили лікар і два санітари. От я був лікарем в одній з груп, і у мене було два санітари – один Женя, хлопчик з Дніпропетровська, колишній ультрас команди «Дніпро», і дівчина з Києво-Могилянської академії. Колись вона проходила якісь місячні курси надання першої медичної допомоги. Ми йшли майже в голові колони, по правій стороні. Йшли до Майдану. Медичних груп таких було щось біля півтора десятка, може, трошки більше. Причому люди були абсолютно різні, лікарі різні. Там були і психологи. Коли дійшли до Майдану, ми зібрались недалеко від ялинки, яку тоді ж почали прикрашати. Нас було груп сім, решта груп була розпорошена по Майдану. Більше ніякої організації стосовно медичної сфери не було. Ми там стояли просто. Хтось впав з крану – надали допомогу. Незначні подряпини були. А потім прибіг якийсь хлопець і каже, що почалося щось на Банковій. І, всі сім груп побігли на Банкову. І були біля того трактора, якийсь стояв на кордоні внутрішніх військ і «Беркута». Ми там були в самій гущі подій під час тих атак. Я не знаю, це була провокація, чи не провокація. Порошенко тоді вилазив ще на той трактор. Гєна Друзенко зорганізував три мобільних групи на початку, в перший день. Трошки позаду і правіше від трактора, були двері, вхід в парадне комісій Верховної Ради. Хтось із хлопців-демонстрантів зламав там замок. Там був маленький передбанничок. І там ми розмістились. До нас забігали хлопці, вони нічого не бачили – газ заходив в очі. І ноги поранені були в багатьох, тому що гранати розривались в ногах, як правило. Були й барабанні перетинки розірвані, і травми ока. Вибухи, під самими дверима... Усі ломилися, хотіли кудись заховатись. Я спочатку стояв на дверях, де дівчата були всередині. З цим Женею, не пускали нікого. А потім хтось із демонстрантів там став. Ми уже почали, в принципі, виконувати свої прямі обов’язки. Але вибухи і постійна нервозна ситуація, і сльозогінний газ. Дійсно було страшно. Потім... Велика подяка одному майору Державної служби охорони, він скоріше за все був охоронником всередині будівлі. Він побачив, що нам мало місця, і кров на підлозі, і поранених нема куди дівати, – підійшов, відкрив внутрішні двері, надав приміщення більше. Залишив там одного сержантика і попросив далі не заходити. Там приміщення значно більше було, там уже був туалет, можливість до води дістатися, раковина – можна було людей вмивати. Мустафа Найєм, до речі, був у нас, залетів, ми теж

йому надавали допомогу, промивали йому очі від сльозогінного газу. Надавали допомогу не тільки демонстрантам, але і солдатам-строковикам із внутрішніх військ – пару таких було, яким залетіла каменюка в каску. Під час однієї з атак, залетів хлопець поранений, каже, що там двоє лежать. Якраз це була перша атака, по-моєму. – Я Жені кажу: «Ми в футболках з червоними хрестами. Давай, ну шо робить. Виходьмо, піднімаймо руки і кричімо: лікарі!». Якраз демонстрантів трохи далі відігнали до Банкової. Нас ніхто не зачепив, хоч я знаю, що там дісталося і Червоному Хресту – хлопцям з Червоного Хреста. І там в підворотні були ще дві наші мобільні групи – їм дісталося дуже сильно. Ми взяли тих поранених, затягнули їх, надали допомогу. Потім, коли в нас закінчився перев'язувальний матеріал, вийшов якийсь підполковник, я до нього підійшов, кажу: «У нас закінчився перев'язувальний матеріал. Там не тільки демонстранти, там і ваші є. У вас є перев'язувальний матеріал?» Він на мене подивився з подивом і відповів, що нема. Потім якось воно все вщухло. Демонстранти трошки відійшли, прийшли хлопці-афганці, які стали навпроти кордону міліції, і все затихло. Ми відійшли. Декілька груп залишилось. Вони в парадному надавали допомогу.

*Як часто ви ходили на Майдан?*

Дуже часто. У нас спочатку навіть були такі періоди, коли я вранці йшов на роботу в лікарню, а вночі або ввечері був на Майдані.

Був перший штурм у січні, на Майдані. Ми туди вийшли з моїм другом Ігорем, він теж лікар, стоматолог. І з моїм племінником Максимом. Медичний наметик був невеличкий. Майже біля входу в Головпоштамт… І коли почався цей штурм, почалась колотнеча на Інститутській, почав дзвонити Михайлівський собор. Враження, що над тобою дзвонить Михайлівський собор, не перестаючи. Постійно дим, газ і звернення зі сцени.. Таке враження було, наче якась татарська навала. А саме в день штурму, коли були побиті хлопці на Інститутській, я просто не доїхав туди. Мій товариш цей же, Ігор, приїхав туди о першій. А я виїхав з роботи о третій, потрапив в пробку, не зміг доїхати. Але якраз перед тим на Межигірській був відкритий підпільний шпиталь. Ми вже там надавали допомогу як лікарі. Я доїхав до Межигірської і там в шпиталі залишився. Через деякий час, десь об одинадцятій, моєму товаришу якимось чином вдалося звідти вирватись. Барикада, на якій він був, була біля Будинку профспілок. Якраз та атака, коли бронетранспортери, він якраз був у цьому всьому.

*А в які дні ви були в шпиталі?*

Ми постійно туди їздили, і вдень, і на ніч залишався – роботу закінчував і їхав туди…

*Чи не було у вас проблем на роботі через те, що ви ходили на Майдан?*

Абсолютно. Наш головний лікар сам тоді не брав участі, але не заважав і не було такого, щоб там одразу повідомляти, якщо когось привозять. У нас дитяча лікарня, тому не було такого, що когось привозили, тим більше вона досить далеко. Але, у всякому разі, ніхто нічого не казав. Є деякі співробітники, які до сих пір висловлюються жорстко негативно. Це рядові лікарі, які мають такі проросійські погляди. Але в більшості колектив підтримував.

*Розкажіть про свою роботу в шпиталі, що ви там робили?*

Надходили поранені з Майдану, при чому ще до того випадку на Інститутській. Шпиталь був відкритий, мабуть, ще за місяць до того, як побили хлопців з Небесної сотні. І тоді кульові поранення були. У той самий час, як влада заявляла, що вона не використовує вогнепальну зброю, до нас надходили хлопці з пораненнями від автомата 5,45, куля 5,45, 12-й калібр. В мене є навіть фотографія – що ми виймали. Потім надходили поранені від світлошумових гранат, на які вони намотували всякі цвяхи. Ми обробляли рани, витягували ці всі інородні тіла, кулі, осколки...

*Можете розповісти про поранених? Хтось вам запам'ятався?*

Та практично усі. От хлопчинка був, він просто в сорочці народився. Якраз коли був підпал у Будинку профспілок, нам його доставили. У нього було поранення в пах, наскрізне поранення, навиліт. Ввійшло десь в районі сідниці, а вийшло в паху, куля вилетіла і, на щастя, не зачепила ні артерію, ні вену стегнову. Він розповідав, що був десь на 4-му чи 5-му поверсі Будинку профспілок, і коли почалася пожежа, вистрибнув з цього п'ятого поверху, упав на решітку між першим і другим поверхом, вона йому спасла, певною мірою, життя, але він впав на тій стороні, де був «Беркут». Він каже, що впав, знепритомнів. А коли прийшов до тями (скільки він був непритомним, він сам не знає), чує: «*Щас мы его порешим, подстрелим*». Якийсь постріл був, але він навіть не відчув його. Каже: «Рачки доповз на той бік, де були наші барикади, і вивалився зверху за нашу барикаду». З Херсонської області хлопчина цей був. Був чоловік з Львівської області. Теж така цікава річ... У мене тут є фотографія, я в «Фейсбук» тоді кидав. Чоловік, 57 років, з Львівської області, він був зі своїм побратимом. Той упав. А він нахилився підняти. Каже, відчув поштовх, пекучий біль у спині, впав, але одразу піднявся, не знепритомнів. Нам його доставили. Коли його привезли, в районі лопатки була рвана рана сантиметри на 2–2,5, може, більше. Почали оглядати, знайшли кулю, яка сиділа в шиї. Куля 12-й калібр, металева. Яким чином не зачепила хребет, яким чином в шиї застрягла і не зачепила досить серйозну судину – не знаю. Вилучили ту кулю.

Був хлопчина з пораненням після гранати, багато осколків в ньому сиділо. Ми діставали практично без знеболюючого. Не кричав, читав молитву тихо-тихо.

## Ярослав Притуленко:

## «У меня был самый сильный адвокат, но в этой стране это не имеет значения»

***21-річний киянин, захоплюється екстремальними видами спорту, «в'язень Банкової»***

*Скажите, откуда и когда вы впервые узнали о Майдане?*

Узнал впервые от своего друга. Он туда пошел с самого начала, еще когда не было разгона студентов. И тогда он мне позвонил и предложил пойти с ним на Майдан. Я согласился.

*Какие впечатления?*

Ну, какие впечатления могут быть, когда он мне сказал, что там бьют людей. Это было еще до разгона. Я выдал ему свою экипировку сноубордическую, себе взял свою мотоциклетную, и мы с ним пошли. Начиналось все практически с мирных ночей, пару раз приходил «Беркут». Первый раз это было просто потолкаться – люди их вытолкали, они ушли. А на второй день они сразу начали всех бить, я видел, как несколько человек возле меня шли с разбитыми головами – это было самое начало.

*На Европейской?*

Да, на Европейской. В общей сложности, я видел человека четыре с разбитыми головами, после этого мы не каждую ночь дежурили, но через одну.

*Вдвоем?*

Да, вдвоем с другом. Мы практически все это вместе проходили и тогда же познакомились с некоторыми интересными людьми. Потом мы дождались 29-го числа, когда сказали, что «будем ждать 2016 года, когда будут выборы, тогда и разберемся, а пока остаемся без Евросоюза». Мы тогда остались немного огорченные, потому что хотелось, чтоб подписали Ассоциацию. 30-го числа я выхожу на работу, и мне рассказывают, что Майдан разогнали, то есть я помню, что было 29-го числа: тогда с Европейской все рассосалось, и остались студенты, которые были под стелой.

*Вы не ходили к ним?*

Ходили. Помнится, как они водили хороводы и девочки пели. Первое, что вызвал этот разгон – это дикую ярость. Помню 30-е число, когда все собрались возле Михайловского собора, тогда я испытывал гордость за эту страну и нацию. До этого я всегда хотел в Канаду и активно этим занимался. Либо Канада, либо Америка, мне эти две страны ближе всего по моим видам спорта. 30-го числа я испытал гордость за то, что я родился в этой стране, за то, что здесь такие люди. Когда чуть не каждая вторая машина сигналила, все с флагами УПА, Украины, Евросоюза. Помню тех ребят, которые обматывались скочем и картонкой, как бы для защиты. Мне как человеку, знающему толк в защите, было крайне смешно, но это тоже вызывало гордость. Люди ведь понимали, что ни от кого и ни от чего оно не спасало – это чисто самовнушение. Тогда 30-го числа я пробыл на Майдане до 4-х часов утра. На 1-е число у меня выпадал выходной, и мы снова собирались на Майдан. Еще самое дикое, что мне сильно запомнилось тогда: мы пришли на Майдан, они его терли, а чуть дальше от стелы можно было просто идти по каплям крови и смотреть, как люди убегали. Мы ходили и смотрели, как люди передвигались в полупамяти, потому что так вот зигзагами эта кровь идет и ты понимаешь, что здесь человек шел явно не в адеквате. Ты идешь, рассматриваешь эту кровь... У меня, человека, которому было не понятно, как можно ударить женщину, или старика, или ребенка, это вызывало огромнейший всплеск негодования, потому что то, что произошло, было вопреки моему мировоззрению. 1-го числа мы пошли на Майдан, послушали речи. Очень прикольно, когда толпа, почти миллион, кричит

«пошли бить», а три человека со сцены кричат: *«Всі, що зараз кричать"пішли бити", то є провокатори»*. Потом мы пошли прогулялись к Верховной Раде, потом на Банковую. Мы подошли в тот момент, когда толпа уже заводилась. Запомнились два парня, которые становились на колени перед вэвэшниками и просили их о том, чтобы они отошли. Одного из них я теперь знаю, мы с ним часто видимся. Запомнилось то, как одному из вэвэшников я поднял визор шлема, скорее всего оторвал. Начал ему говорить: «Почему ты здесь? Мы с тобой практически одногодки, а ты стоишь и не пускаешь меня, хотя мы стоим за одно и то же. Тебе зарплаты мало и мне зарплаты даже в два раза большей не хватает, если ты занимаешься каким-то видом спорта». Я пытался что-то ему обьяснить, но больше всего меня поразило, когда он меня стоял слушал, а потом раз – глаза вниз и смотрит в пол. И такое чувство, что смотришь на раба, который не хочет свободы, не хочет жить, его все устраивает. Потом началась эта толканина. Очень весело было, когда мой друг стал главным провокатором страны, а я главным революционером. Потом все СМИ кричали, что это провокатор в фиолетовой курточке, а я стал «в'язнем Банковой».

*Расскажите, как эти события развивались?*

Люди начали толкаться. Мы с моим другом были в одном из первых рядов, и его просто затолкнули тогда, получается, вэвэшники. Они сначала толкнули людей и в два ряда быстренько по бокам прибежали и тоже стали. Я не помню, кидали ли они тогда эти светошумовые или нет. Но помню, что эти два ряда стали и их там держали, их и еще четверых человек. Я как раз в тот момент залез на трактор, чтобы оглядеться, что происходит. Они тогда кинули гранаты, люди подались назад, я залез на трактор и потом увидел, как его пропихнули на ту сторону, а потом дальше. Он рассказывал, подходит к ним один из командиров и говорит: «Вы либо стоите здесь тихонечко, как мышки, и ничего не делаете, либо мы вас сейчас за те автобусы отправим. А там *беркутята* стоят, очень сильно хотят кого-то поклепать». Они там стояли, как мышки, а стали провокаторами. Ближе к вечеру запомнились сильно две девчонки, которые уксусом смазывали балаклаву и давали водичку попить, потому что у меня с собой этого всего не было. Я и еще несколько человек были со щитами этими омоновскими. Так получилось, что там толпа вырывала, я подходил к этой толпе и мне в руку щит – раз, прикольно. Потом я как раз пошел на перекур, с левой стороны от трактора, там такой маленький дворик и все собирались там покурить, кто-то яйца принес, покидать. К тому времени моего друга выпустили с этого кольца. Я сижу, буквально скурил полсигареты и все начинают бежать назад, и бежит «Беркут», все шарой, люди тогда начали перелазить через забор, я перелез через забор, может, один из первых. Там была калитка, я ее пробежал, остановился, обернулся назад, смотрю – люди еще бегут... А так вот в голове – если в эту дырку сейчас ломанется «Беркут», то накроют всех и очень быстро. Я тогда стал со своим щитом у этой калитки. Потом после всех этих событий, я уже подумал о том, что хоть бы нашлись люди, которые стали бы рядом со мной, а то получилось так, что я стоял один со щитом. Понимаю, что я на самом деле ничего бы не сделал никому, но может какую-то сотую секунду выиграть можно, тем более в таких моментах и сотая секунды – это тоже очень

много. Я там достоял до последнего человека, запомнились девочки, которые выбегали с разбитыми головами, у всех в глазах паника, всем страшно, никто к этому не готовился, никто никогда в подобном участия не принимал. Потому что, когда человек подготовленный, у него страха нету в глазах.

Я тогда дождался последнего человека, потом побежал сам последний, и я оказался между «Беркутом» и людьми. Я начал активно догонять людей, потом я не помню, чего меня поперло повернуть направо, весь в экипировке, со щитом, и прямо под ихний отдел. Пробежали где-то порядка четырех постов, бегут ребята все в ленточках обвешенные, с палками и кто с чем. Нас только видели – они сразу поворачивались: «Слава Украине, милиция с народом, милиция с народом», и потом четвертый пост, который в лицо кричал: «Слава Украине, милиция с народом», когда мы пробежали, они повернулись и догнали нас. Шансов убежать не было. Взяли. Честно сказать, я не думал, что обернется вот этими двумя месяцами. Ожидал, что меня сейчас либо хорошенечко оприходуют, что я в реанимации проведу пол своей жизни, либо где-то в лесу закопают. Я помню, когда они меня уже взяли, заломали, пару раз ударили, хоть я не сопротивлялся, прижали к забору, с меня шлем пытались вздернуть. Пару раз влепили по лицу, один раз он постарался на спину, но поскольку там была защита, он аж отпрыгнул от меня, держась за свою руку.

*В процессе этого они вам что-то говорили?*

Да. Из серии «ах ты ж сука, урод». Потом меня скрутили, надели наручники. Завели в какой-то дворик, там начали проводить обыск. Потом я еще порядка двух часов ждал этот наряд... Потом, как оказалось, один из тех людей, которые меня перевозили, видел меня на Голосеево на велосипеде. Я активно занимаюсь даунхиллом и очень часто катался на Лысой горе. Он так смотрит на меня, а я сижу со своей экипировкой, пить дико хочется, а он меня спрашивает: «Слушай, ты, случайно, на Лысой горе не бываешь?» – Я: «Бываю». – Он говорит «Ты, случайно, не велосипедист?» – Я отвечаю: «Велосипедист». «Тьфу, так я тебя видел, мы там шашлыки часто жарим». – Он меня еще спросил: «Чего тебя на Майдан понесло?» – Я говорю: «Явно не от хорошей жизни». Ну, меня привезли под этот участок, мы постояли, еще пообщались. Это, пожалуй, были одни из немногих товарищей в погонах, которые мне запомнились как нормальные люди. Потом был чудный следователь, точнее их там было человек десять, постоянно забегали-выбегали из комнаты, пытались унизить и все такое. Но они там пытались унижать из серии: «Возьми этот шлем, мы тебя сфотографируем, покажу, блин, своей семье, какие дебилы ходят на Майдан». Они меня морально до такой степени тогда порвали, что я уже был не в адекватном состоянии. Помню, когда он отдает этот шлем, меня к стене: «Возьми в руки!» – А я: «Брать не буду». Они все десятером чуть не присели в шоке: «Ты че охренел, я тебе сказал, б.., шлем возьми, если сказал, значит, делай». А я поднимаю глаза: «Я не возьму, хочешь бери – фотографируйся сам с ним». Они отстали, меня тогда просто сфотографировали. Потом где-то до полночи меня допрашивали. Я передполагаю, что меня взяли часов в семь, а закончилось это все в часа четыре. Мне дали уже позеленевшую воду, которой цветы брызгают,

из серии: «На, собака, умывайся»... Когда я просил пить, мне говорили: «Пей же эту воду». Я не пил, это уже перебор полный. Помню, когда снимали отпечатки пальцев, я мыл руки и спрашиваю: «Чем вытереть?» – А он: «Вон половая тряпка, как раз для тебя». Так я стал с мокрыми руками, дико холодно было, они меня тогда раздели, переодели в бомжацкие шмотки, не знаю с кого сняты, не первой свежести, но это никого особо не волновало.

*Вам давали право позвонить, сказать где вы?*

Мне телефон разбили. Я периодически говорил: «Я позвонить должен. Дома девушка ждет, мама – я им должен отзвонить». – «Звонить, б.., на том свете будешь». Когда я не выдержал и вырвал этот телефон с его рук и начал набирать, он его выхватил и разбил. Унижали. С тех пор, как я попал туда, следователь из-за того, что ему нужно было получить от меня эти бумаги, он делал все, чтоб я их подписал. Но не давали почитать... Помню Болотова, бывшего директора «Океана Эльзы», побитого. Запомнился Игорь, один из молодых ребят, он препинался с ними до последнего. Было холодно, на Болотове шмотки вроде бы оставили, только меня умудрились раздеть. Прождали, пока он не согласится ехать. Он согласился, нас посадили в очень веселый такой УАЗик. Да, еще. Когда я говорил, что мне нужен адвокат, приходил один из товарищей обуховцев, брал меня так за плечо, полуобнимал и говорил: «Так я ж твой адвокат, тварь. Я сделаю так, что тебя так еб..ть будут, что тебя еще никто и никогда так не еб..л». Примерно такое я выслушивал до четырех часов утра.

*Что-то, что касается Майдана, вас спрашивали?*

Спрашивали, сколько платили. Говорили о том, что мне платили триста баксов, потом пятьсот. Когда они поняли, что мне не платили, то они сказали: это ты у нас такой лохара, который был без денег, а все остальные с деньгами. По-моему, они просто пытались выбить эти подписи и отправить меня.

*Куда вас отвезли?*

Не знаю. В самой камере я узнал, что это *ІТТ – ізолятор тимчасового тримання*. Там мне сказали, что я должен пробыть три дня, до суда.

*И никто из ваших не знает, где вы?*

Я умудрился через одного сокамерника передать кусочек газетки... Уже потом, когда меня выпустили, мне рассказали все. Фактически в тот день обзвонили все морги. Я написал на кусочке бумажки: передайте маме – я *політв'язень*. Я его передал адвокату. Была одна-единственная возможность.

*Пресса была на суде?*

Вроде бы – да. Они спрашивали про фотосъемку, но я попросил не делать фотосъемки. Мне было стыдно за мой вид, для меня это тогда еще было важно. Я был похож на жалкое ничтожное существо, которое забито в уголочек. Так вот я себя видел со стороны. Я только потом смог морально восстановиться. Адвокат у меня почему-то так и не появился. Сидел какой-то дедулька с прошлого заседания. Мне сказали: «Адвоката мы твоего забыли, вот чувак сидит, он может быть твоим адвокатом». Он просидел, прослушал все заседание. Почему я на него согласился?

Чтоб он сказал моим, чтобы каких-то вещей передали... Он даже этого не сделал. Мне дали два месяца в СИЗО. Я практически сутки проспал. Когда меня привезли из суда, я дико тогда промерз, потом еще заболел после этого.

*Как ваши родные узнали где вы, что с вами?*

Они позвонили на Майдан. Когда узнали, приносили передачи, но им отказывали. Они тогда были в здании суда, но их не пустили.

*И вы не знали?*

Я не знал. Я думал, что они меня где-то там хоронят. На третий день я уже смирился с тем, что мне светит 8 лет, так как понимал, что из меня сделают козла отпущения. Но получил я меньше всего со всех девятерых, потому что меня взяли не именно на Банковой, а чуть дальше.

*Вы видели других заключенных с Майдана?*

Да.

*Как они выглядели и какое у них было состояние?*

Побитые. Мы, конечно, общались. Дальнобойщик запомнился и бывший директор «Океана Эльзы». Видно, что человек явно не вписывается в эту всю атмосферу. Запомнился еще студент КПИшник или с Шевченка, у него была бутылка коньяка и газовый баллончик. Мы еще смеялись – правильный подход.

*Держали вас отдельно?*

Да, отдельно. Пересекались мы, практически, только когда нас взяли и в зале суда. И еще, когда везли в Апелляционный суд. Тогда всех восьмерых выпустили, а меня оставили. Больше всего за эти два месяца мне не хватало какой-то картинки. Иногда на прогулке я выкоряживался, чтобы увидеть верхушки зданий. Для меня это была самая настоящая радость, я душой переносился туда. И эти два месяца для меня были годом, по времени и по ощущению... Помню, когда я получил передачу (это было на 4-й день) – тогда первый раз пришел адвокат мой Матросов. Я был очень рад увидеть человека, пытался пообщаться. Он говорит по делу, а мне просто хочется услышать, что там делается в Киеве. После прихода адвоката мне сделали передачу. Я, наверное, за всю жизнь плакал раза четыре. Вот это был раз третий в моей жизни. Это такое чувство, когда тебе родные передают какие-то вещи, книжечки, еду, сигареты. Сколько это было радости... Потом Апелляционный суд. Я смог восстановить какое-то моральное состояние: я уже не был разбитым, начал собой заниматься, качаться, начал читать книги, много ходил по камере.

*Конфликтов с заключенными не было?*

Не было. Мне еще в первый день сказали, что ты реально с другого мира и тебе здесь не место. Это была одна из причин, почему я себе не вскрыл вены.

*Не было мысли, что вот зачем я поперся на Майдан?*

На то время у меня была девушка. Мы с ней вместе были где-то порядка года. Больше всего я чувствовал вину перед ней. Потом я смог принять то, что она человек адекватный и умный, и когда я выйду, у меня ее уже не будет. Я к этому готовился. И когда я увидел маленькую записочку и книжки от нее, я расплакался

как ребенок. Конечно, не среди камеры, а вечерком, тихонечко, чтобы никто не видел. В Апелляционный суд я приехал в уравновешенном состоянии, я ни за что не извиняюсь, ни о чем не плачусь. Я хотел толкнуть такую речь: «Многоуважаемые продажные ребята, пройдет восемь лет, и я продолжу заниматься тем, чем я занимался». В камере говорили, что не стоит. Все надеялись на то, что меня выпустят, поэтому и говорили: «Будь потише».

*Если не ошибаюсь, на Апелляционный пришли Майданом?*

Да, пришли Майданом.

*Вы слышали?*

Конечно, слышал. Хотя под вечер криков не было. Я их больше услышал в камере. В камере я слышал разные фамилии, кроме своей. Это меня уже готовило к тому, что «Ярославчик, 8 лет».

*Как это так?*

Я понимал, что я идеальный вариант, тем более, когда всплыло видео: когда восьмерых избивали, а меня в этом видео нет. А когда меня привезли на *ІТТ*, у меня умудрились не записать ни одного синячка, хотя тогда у меня уже квадратное личико было. Потом меня привезли после Апелляционного. Посадили в ту же камеру.

Я начал жить дальше. Разные люди попадались в камеру. Общался со всеми. Иногда попадались люди, от которых просто тошнило, иногда хорошие. Раньше я считал, что все, кто попадает за решетку – это твари и нелюди. Потом я понял, что ошибался. Даже в зеках я находил больше человечности, чем во многих людях в повседневной жизни.

*А встречи с посетителями были?*

Да, были. За два месяца я видел маму два раза. Адвокатов я был готов расцеловать.

*Часто приходили?*

Относительно да.

*Их партии какие-то посылали или инициативные группы?*

Я не знаю. Знаю, что они пошли с Майдана волонтерами по защите. Мне попался самый сильный адвокат, но в нашей стране это не имеет никакого веса. У нас прокурор и судья – это все. Что меня больше всего бесило. Они говорили, что будет все хорошо, но я понимал, что это не так. Адвокаты у меня были хорошие, они как-то технично сьезжали с темы, когда я их спрашивал. Постоянно говорили, что надеются. Все равно спасибо за поддержку моральную.

*Новый год?*

Новый год сначала я праздновать не хотел, передачи у меня тогда не было (потом оказалось, что их очень часто воровали). Мне часто передавали передачи с Майдана, но я увидел лишь одну. На *ІТТ* не видел ни одной посылки из Майдана, мне потом рассказали, что их чуть ли не каждый день носили. Вот Новый год. У меня нет сигарет, есть три пакетика чая, сахар и хлеб, который остался с моего

ужина, и салфетки красивенькие. До последнего момента не хотел праздновать. Где-то примерно в 10:30 меня переклинило, и я осознал, что праздник мы создаем сами себе. Отмыл всю камеру до идеала, она у меня аж блестела. Я у них и соды просил, и швабру, но швабру они не хотели давать, дали только тряпку. Взял эти салфеточки, сделал из них прикольные скатерти на тумбочке. Выбрал самую красивую газетку и разложил ее по столу. Тогда я первый и последний раз в своей жизни попробовал чифир: в три пакетика чая я залил маленький стаканчик воды. Хочеться чего-то крепкого на Новый год. Сел, взял буханочку хлеба, хлеб тогда хороший дали, свеженький. Если тебе хватает ума, ты создашь себе праздник. Я тогда был счастлив в душе. Я мысленно поздравил всех, поднял свой чудный алкогольный напиток, я себя даже заставил допить его до конца... Ребята принесли четыре сигареты. Ориентировался я по звуку салютов, примерно рассчитал время. Попраздновал минут 10–15 и лег спать. Не спалось. Где-то в час ночи начали кричать: «*Свободу Ярославу Притуленко! Разом і до кінця!*» Приятно было. Когда крикнули «Слава Украине!», я умудрился крикнуть «Героям слава!». На что прибежали ребята: «Ты потише, не гони, и тебе вломят, и нам вломят». Где-то 3–4-го числа мне говорят: «Собирайся с вещами». Первая мысль – выпускают. Как раз до Нового года я говорил с адвокатом. У меня был такой хороший Новый год, потому что я верил, что меня скоро выпустят. Не получилось. Перевели на СИЗО.

*Адвокаты продолжали к вам ходить?*

Один-два раза. Им сначала не сказали что меня перевели на СИЗО. Даже им не хотели говорить.

*Как вам сообщили, что вас выпускают?*

А никак. Просто посадили в автозак. Тогда я уже понимал, что меня выпускают – больше никаких перевозов быть не может. Я понимал, что ехал на свободу.

*Это было в конце января?*

Вроде бы, да. Получилось как раз два месяца.

Помнится мне, когда меня спросили: вернетесь ли на Майдан, ответил: «Конечно, вернусь, будем продолжать бороться». Потом было затишье, носил помощь «Правому сектору», Самообороне – и кому я только не таскал помощь. То, что мне накидали люди на счета, ушло обратно на Майдан. Потом 18-е число. Опять же, Ярославчик на работе, как порядочный гражданин. Начинается это все, у меня как раз мой друг был на Майдане. Он был на Институтской, я больше всего за него тогда переживал. Меня просто разрывало, но меня удерживали сотрудники, и в общем-то, моя девушка тогда. Я понимал, что сейчас мое место рядом с другом, потому что это друг детства и реально лучший друг. Потом нас отпустили с работы где-то в часа 4, уехали мы оттуда в часов 8. Я приехал домой, посидели полчасика, я поднялся и говорю: «Прости, Катенька, я не могу здесь сидеть, иду на Майдан». Я одел экипировочку, взял мотоцикл свой и поехал. Возил медикаменты в тот вечер, некоторые меня узнали. Когда подъезжал к Михайловскому собору (все же перекрыто, туда реально не пускали), здесь уже плюс моего внедорожного

мотоцикла – то, что я мог себе позволить поехать по ступенькам вверх-вниз и тому подобное. Я добрался до Майдана правдами-неправдами. Подьезжаю, а мне говорят: «*Що, братику, я вже знаю, хто справжній* коктейль *закине. На, доїдеш, закинеш*». – Я отвечаю: «*Друзі, я вже накидався, з мене досить*». На Михайловском суета. Тогда я познакомился с сотниками 14-й Сотни, 15-й, 2-й, 1-й. Куда не подходишь: «Ребята, чем помочь – есть мотоцикл, готов на все». Но никакой организации, людей побитых до хрени – весь Михайловский забит. Я недолго думал (у меня тогда в кармане было 500 долларов), нарулился еще один мотоциклист, мы свои моторы разворачиваем и едем в аптеку, закупаем чего только можно и грузим полные рюкзаки. Блокпост мы проехали, который менты поставили, выезжаем на Михайловскую, а там перекресток, который ведет к Андреевскому, подъезжаем поближе, и машут нам рукой, типа останавливают. Мы останавливаемся вдвоем приблизительно метров за 30 от них и, как сейчас помню: белые такие тактические перчатки, чуваки стоят со щитами, по-майдановки одеты. И вот поподходит один к центру – что-то бросает, начинает все взрываться, начинают стрелять. Мы моторы на 180 на разворот, доезжаем в итоге до Михайловского, я слышу – у меня что-то тарабанит. А это у меня крыло подстрелили. После этого сели на мотоциклы, разъехались по домам.

На следующий день с утра пораньше собрали небольшой отрядик, 3–4 мотоцикла, насобирали бутылок, заправили полные баки мотоциклов и поехали на Майдан. Там такая интересная ситуация была: уже дело ближе к вечеру – стоишь, сливаешь по бутылкам бензин, а буквально в тридцати метрах от нас догорают *Профспілки,* кругом все горит, а мы бензинчик сливаем. Мой друг, как оказалось, в тот момент на баррикаде был. Говорил: «Мы там уже полностью раздевались, жара ужасная». – Я говорю: «Мы тоже не мерзли». Я возил раненых. Мой друг, Женька, медикаменты возил...

За это все время я не состоял ни в каких организациях и засветился как «*в'язень Банкової*». Потом записался в оборону подпольного медпункта. По Майдану воду возил. С мотоцикла практически не слазил: туда приезжал на мотоцикле, ночью выезжал со своего медпункта, ехал на Майдан, развозил с Михайловской площади большое количество продуктов, воды, до самой передовой.

*Во время Майдана, многие рассказывают – было восхищение людей людьми. У вас было такое?*

Люди вызывали реально восхищение. За те два месяца, которые я провел в заключении, я могу сказать то, что мне было приятно, что люди на такое способны. Радовало отношение людей – не было безразличия, которое можно встретить каждый день в нашей жизни. Люди держались друг за друга, помогали друг другу. О чем тут говорить, если ко мне в час ночи приходят и кричат: «Свободу Ярославу Притуленко!». Это же круто, уникально. Точно так же, как и команда моих адвокатов, которые за бесплатно берутся за дело фактически проигрышное – ради того только, чтобы поддержать. Это доказывает: Украина существует до тех пор, пока существуют такие люди.

## Активіст:

# «Когда на Грушевского я увидел смерть, я понял, что не все так просто»

***Цей молодий чоловік хотів залишитися інкогніто***

*Вы как-то планировали это заранее?*

Абсолютно нет, но понятно, что что-то должно было быть на Банковой, потому что там много народу вышло. Мы тогда подошли к сцене. Тягныбок и Кличко «жевали сопли», и мы пошли под Кабмин. Одна девочка сказала, что что-то творится на Банковой, и мы с другом пошли туда... Вначале мы протиснулись в самый перед, я увидел не «Беркут», а вэвэшников, мне было их жалко, на самом деле нормальные пацаны, в них бросали камни, и их без сознания выносили с разбитыми головами. Рядом с нами кинули светошумовую гранату, и все люди отступили, я не знаю, почему не пошел отступать, меня и еще двоих пацанов затянули внутрь, думаю: «Хана, нас повяжут, 294 статья, 15 лет». К нам подошел главный. Адекватный человек, он говорит: «Вы на самом деле – дебилы, сзади стоит *Беркут*, который хочет вас всех поубивать, а мы вас на самом деле сдерживаем, чтоб вы не прорвались к ним, потому что их много». Я потом посмотрел, было много автобусов, где-то двадцать точно. Я говорю: «Что с нами будет?» – Он: «Если станет поспокойней, мы вас выпустим, если дадут команду фас *Беркуту*, то вы просто падайте на землю, вас обступят вэвэшники, чтобы вас не убили». И мы просто там стояли и ничего не делали. После того показали СМИ, что мы проплачены, провокаторы Януковича, это, конечно, ересь, но в это поверили даже мои друзья. Потом нас выпустили. Уже тогда начали строить баррикады.

*Как народ отреагировал на это, они видели?*

Никто ко мне из народа не подошел, никто не собирался меня бить, там было сложно уследить, что произошло, каждый о своем думал, никто не видит все в целом – то, что показывают СМИ. Я тогда вышел, сразу начали закидывать светошумовыми гранатами, газом, я отошел вверх, потом выпустили «Беркут»: все врассыпную побежали, я тоже. Перелез через забор, оказался в каком-то парке, уже там за мной никто не гнался. Я набрал своему другу Ярику, он очень долго не брал трубку, потом перезванивает: «Я в ментовке, на Богомольце. Не иди туда, меня отпустят». Но я все равно пошел, чтоб вместе поехать домой. Потом он перезванивает, что его везут в райотдел, и все, связь перервалась. Я пошел в КМДА, потому что там депутаты, мне помогла Настя, которая была координатором, нашла Ильенко, депутата от «Свободы», он сказал: «Сейчас не могу поехать, скорее всего, его повезли в Печерский райотдел». Он позвал какого-то адвоката, а тот сказал,

что нужно, чтобы его фамилия была в журнале, если я его найду, чтобы позвонил Насте, и они приедут. Я поехал в Печерский райотдел, в журнале посещения его не было, потом в Шевченковский, его там тоже нет, потом к часам 11-ти вечера я его нашел в Голосеевском районе, его уже там опрашивали. Менты сказали, что все нормально, что его отпустят. Где-то в полдвенадцатого вышел следователь, сказал: «Здесь неразбериха, пойдем разберемся, и тогда поедете с другом домой». Они меня завели в комнату допроса: «Что делал? С кем координировался? Кто такой Корчинский? Сколько тебе заплатили? Кто координаторы?» У них было много видеосъемки, мой допрос продлился до 4-х утра. У них каждая минута есть, каждое лицо, но на меня у них ничего не было, потому что на Банковой я все время был с другой стороны, меня отпустили и сказали, что Ярика тоже отпустят, но на самом деле на Ярика начали вешать все грехи. Потом через два дня Ярику нашли адвоката. Мама звонит и говорит: «За тобой приезжал наряд милиции, звонили с Генеральной прокуратуры, с Подольской прокуратуры, участковый». Я уехал из Киева. За то время, когда меня не было, случился первый разгон Майдана 11 декабря. Потом я начал опять ходить на Майдан, но тогда ничего не происходило. Ни в какие сотни не записывался, потому что там было дежурство, а я редко ходил на Майдан, потому что не понимал, зачем патрулировать на Майдане. Если что-то случится – приеду.

*Когда вы вернулись, больше не приезжала милиция домой?*

Нет, тогда все это поутихло, мною не интересовались, были обыски у Ярика, потом начались суды по Ярику. Я ходил на все суды, помогал маме, девушке Ярика, кучу контактов наладил. С депутатами, адвокатами были в посольстве Великобритании, чтобы дипломаты как-то помогли.

*А депутаты шли на контакт, готовы были помочь?*

В первый день все хотели помогать, но до конца остались помогать только депутаты от «Свободы»: Швайка очень помогал. Когда я ему звонил, он приезжал, контролировал, с Пшонкой разговаривал по поводу Ярика, потому что уже тогда всех отпустили, я имею в виду тех, которых взяли 1 декабря, а его оставили. Это ни к чему не привело, но хотя бы не забывали. Новый год встретил возле СИЗО, там были люди, мы кричали в громкоговорители: «*Політв'язнів потрібно теж привітати з Новим роком*», было весело. На Рождество тоже приходили, колядки пели, познакомился с ДемАльянсом, который митинги собирал по поводу Ярика*.

* Продовження свідчення див. на с. 327.

# ПЕРШІ АРЕШТИ
# І ПЕРШІ ПРАВОЗАХИСНІ АКЦІЇ

**Тетяна Мазур:**
***«Майдан був віддзеркаленням України»***

**Тарас Гаталяк:**
***«Адвокати від одного до іншого підзахисного бігали, неначе фельдшери на полі бою»***

**Олександра Назарова:**
***«Протесты в Украине – это хорошая школа для людей из других постсоветских стран»***

## Тетяна Мазур:
## «Майдан був віддзеркаленням України»

***32 роки. Директор* Amnesty International *в Україні.***
***Народилася у Львові, сім років тому***
***у зв'язку з роботою переїхала до Києва***

**Тиждень до розгону був такий.** 26 листопада було перше віче на Європейській площі. На віче збиралися політичні партії і після нього встановили намети. Це був момент, коли протест розділився на два. І були перші сутички з працівниками міліції біля Кабміну. Там хтось був затриманий, використовували сльозогінний газ проти протестувальників... Після цього віче протест ділиться, партії влаштовуються на Європейській площі. Але для дуже багатьох людей було принципово – не підтримувати жодну партію, тому що люди втомились від певних речей...

**Ми – вихідці з університетської громадської організації «Об'єднання студентів-правників».** Ми вийшли з якимись заявами і коментували певні аспекти... Подумали, що треба йти на всю ніч, і пішли в ніч з четверга на п'ятницю, за ніч до розгону. Ішов дощ. Це для нас був скоріше фан, грав діджей! Ми танцювали, щоб зігрітися. Це не дуже звичайний протест був. Наступного вечора ми знову збиралися йти... А в мене жив тоді хороший друг, британець, він колись працював у *Amnesty International*. Він дуже перейнявся цим протестом. Я чітко пам'ятаю, що вже о 5-й вечора якось неспокійно було. «Беркут» постійно вилазив, якісь сутички були. А цей мій друг пише для британської газети. Його цікавило все, що там діється, про що можна було написати. Прийшло багато людей, вийшли всі наші опозиційні лідери, проголосили щось... Уже опівночі була досить агресивна сутичка з «Беркутом»... «Беркут» уперше почав відтісняти людей досить брутально. Глібу Гараничу – фотожурналісту *Reuters* – голову розбили тоді, опівночі. Вже тоді люди почали обурюватись: чому ви такими методами дієте? Потім Яценюк від'їхав з міліціонерами. Конфлікт розсмоктався, люди пішли назад, на Майдан. А я зустріла Святослава Цеголка. Це теж мій хороший знайомий. Він завів мене під стелу, яку повністю окупували волонтери, там був міні-штаб, сцена, купа плакатів. Ми там спілкувалися з різними людьми... Протест затухав, тому що не дуже хотілось громадським активістам співпрацювати з політиками, всі розуміли, що політики можуть «виїхати» за рахунок громадських активістів.

О 2-й ночі я пішла додому. Виклала фотографії з Майдану. Два Майдани ще до розгону поєдналися. Тому що на Європейську площу майже ніхто не ходив. Цікавий момент – я про нього забула, а потім переглядала фотографії, відео, які зробила 29-го. Фонтан з пам'ятником засновникам Києва – там стояли люди вже тоді із закритими обличчями, в масках, з бочками. Вони по бочках стукали якимись палками і вигукували кричалки футбольних ультрасів. Зокрема, коли опівночі була сутичка, «Беркут» вертався в свої машини, вони їм услід кричали: «А ну-ка, давай-ка, бігі атсюда!» Там були не лише студенти. Такі люди, насправді, теж в

ту ніч були. І наскільки вони агресивні були та готові до атаки або контратаки, я не можу стверджувати. Їх було небагато. Людей 10–15. Мирних студентів було набагато більше.

**А потім їх розігнали... В історії незалежної України такого не було...** Далі вже пішла інформація, що люди, які врятувалися, переховуються в Михайлівському монастирі. Ми приїхали туди – суботній ранок, морозний, холодно жахливо. На той момент я пам'ятаю, що, по-перше, не було зрозуміло, чи розганятимуть далі людей, які їдуть на Михайлівську площу. Другий момент – ми не знали взагалі, чому ми йдемо, в нас не було плану. Приїхали ми і якась група активних людей. Ходив Єгор Соболєв, який за ніч написав пост у «Фейсбуці»: «Перша ніч, коли я йду спати, тому що стільки безсонних ночей». І він просто сірий, втомлений. Я до нього: «Єгоре, що робити?» Він намагається зрозуміти, як координувати людей.

**Це був перший момент, коли люди самі почали вирішувати, що потрібно робити...** Ми хаотично починали. Хто як включався. Якісь адвокати намалювалися, які приймали заяви від потерпілих. Зразу почався процес-організація судово-медичної експертизи, тому що потрібно було фіксувати. Це все біля Михайлівського, хаотично. Люди знайомились. Мені дали якийсь список. Ігор Луценко каже: «Тань, будеш займатися списком зниклих. Роби список, ось ватман». Взагалі не розумію, як це. Починаю розуміти, що потрібні дані, контакти людей, які заявляють про зниклих знайомих, і хтось, хто буде обдзвонювати. Куди люди можуть потрапити? Або райвідділення міліції, або лікарні. І мій телефон кинули для зниклих кудись в інтернет. І відразу дзвінків пішла велика кількість...

*Тих людей, яких на Майдані побили, їх, взагалі, хтось бачив?*

Їх юристи намагалися познаходити, возити на судові експертизи. Хтось із них пішов додому, хтось переховувався, декілька людей знайшлися в лікарнях. З того списку, який в мене був, не було нікого, кого б не знайшли. Навіть друзі їхні підходили і казали: «Ой, він вийшов на зв'язок». Люди дзвонять: «Чим допомогти, що принести?» І самі починають підтягуватися. Михайлівська площа поступово заповнювалася людьми... Увечері ми з подругою-юристкою пішли вниз і спустилися на Майдан. Просто в розвідку, подивитися. Майдан був закритий (верхня частина), стояли вевешники і тримали щити. Їх не так багато було, але суть у тому, що декілька плит вони повикорчовували і сказали, що відбувається ремонт площі. *Йолку* почали підвозити. Це ж офіційне пояснення – *йолка*... Потім ми повернулися на Михайлівську. Там вже почали створюватися т. зв. загони Самооборони. По-перше, дуже дивно і смішно, як на мене, виглядали хлопці в балаклавах і з палками. Вони тренувались і відпрацьовували якісь удари. Смішно в балаклавах із палками протидіяти «Беркуту», спецназу. Другий момент, оскільки я добре розумію стандарти – якщо є мирний протест, ключовим є слово «мирний». Ви маєте право казати, що хочете, але насильства не може бути. Міліція може застосовувати насильство у відповідь на насильство з боку якихось провокаторів або агресивної частини протестувальників. Інша річ, що вони мають застосовувати це насильство пропорційно, адекватно і лише до агресивних демонстрантів.

Коли блокували вулицю Трьохсвятительську, то теж роздавали пластикові каски, хлопці почали собі руки перемотувати скотчем, журналами. Знаючи потенціал правоохоронців, це було сумно... Я пішла додому, тому що була виснажена, емоційний день був. Шість годин спала перед тим. Уперше з'явилось відчуття, коли боїшся лягати спати, тому що не знатимеш, з якими новинами прокинешся. Наступний день прокинулася – все нормально. Ніяких нападів на Михайлівську не було. Було друге віче, найбільш масове. Ми вийшли з другом-британцем, з прапорами, і, звичайно, це було вражаюче. Величезна кількість людей стояла в парку Шевченка. Маса, яка проходила від парку Шевченка, вниз по бульвару Шевченка, через весь Хрещатик – всі йшли на Майдан. А Майдан ще з вечора був окупований вевешниками. Ми пішли з британцем вперед, щоб бачити, як просуваються люди і що буде відбуватися на Майдані. Вевешників уже не було взагалі, жодного працівника міліції.

Люди рознесли щити, що було, як цунамі. Окупували ялинку, розтягнули. Через кілька годин її використовували для будівництва перших барикад. Така теж іронія. Мені, здається, що це було найбільше віче. Далі почалися виступи. Виступав Любомир Гузар, колишній очільник Греко-Католицької Церкви. Я його поважаю, хоча далеко не релігійна людина. Він сказав, що треба творити добро – настільки промова проста. Це дуже важко, складно, але потрібно. Такі прості слова. І настільки сильні водночас.

**Маленька вуличка Банкова – заходиш туди і таке відчуття... Зараз це смішно, але тоді було відчуття війни.** Тоді починалися сутички на Банковій. Про це не знали, бо мобільний зв'язок не працював... Ми попали на Банкову десь о 4-й годині вечора. Темніло на той момент. Там триває війна, все у газі. Від перехрестя з Інститутською починаєш кашляти, сльозогінний газ в такій концентрації по всій вулиці. Пробігає багато людей з пораненнями. Кров, хаос. Пару сотень метрів вибухи постійно, спалахи світла. Шумові гранати досить потужні.

Ми троє зайшли. Цей мій британець, журналіст, пішов уперед. Інший друг пішов назад. Я застрягла на половині вулиці. Зайшла у подвір'я, але швидко зорієнтувалася, що можна залізти на паркан, аби щось побачити, але це не є безпечне місце, бо закрите. Я набрала друга, він каже: «Я біля карети *швидкої допомоги*». Підхожу до карети «швидкої допомоги», яка стояла майже на перехресті Банкової та Інститутської, і там бачу Єгора Соболєва. Він із закривавленою дитиною. Думаю, підійду запитаю, може, допомога потрібна. В цей момент починають люди бігти. Це був наступ «Беркуту», усі починають рухатись. А це маса людей. Знову ж таки для протоколу. В мене метр шістдесят, я задоволена своєю вагою. Знаю, що я маленька. Якщо мене зіб'ють, то дуже швидко розтопчуть, а там переважно чоловіки. Ховаюсь за карету «швидкої допомоги», щоб натовп пробіг. Проходить менше хвилини, я усвідомлюю, що потрібно бігти з ними, бо вони втікають від когось. Той хтось не буде сильно розбиратись, чи я щось кидала, чи ні. Я починаю бігти з цими людьми, озираючись, бачу цих працівників «Беркуту». Вони вивалюють на Інститутську. Подивившись купу записів з розгону Майдану, я розумію, що вони

будуть бігти, доганяти, шукати людей. Десь я забігаю. А потім раз – вони назад. І люди за ними. Люди зрозуміли, що вони зупинились. Цей натовп зупиняється. Далі починається те, від чого я була в шоці. Люди починають вибивати бруківку, видирати дерева і повертатися. «Беркут» знову переслідував людей.

Я забігла в якесь подвір'я за Нацбанком на Інститутській і набрала британця. Для розуміння: наша організація за півроку до того підтримувала проведення першого київського прайду, т. зв. гей-параду. Ми знали, що це небезпечний захід, тому що є багато противників. Власне тоді з «Беркутом» ми ідеально співпрацювали. Я знала, що таке «Беркут», що таке спецоперація, які в них ресурси, які можливості й як класно вони працюють. Ми пройшли весь цей прайд з британцем. Він тоді працював в *Amnesty*. Він знав, що я не з тих, хто панікує. А тепер я його набрала й істерично кричала «Де ти є?! Чого ти мене кинув?! Мене тут *чуть не забили*!» – Він каже: «Уперше в житті я чую, що ти злякана». Ми пішли до друзів-юристів, у бар. Продовжували все це дивитися онлайн. Ідеш, а відразу думки: о, зараз буде надзвичайний стан. Насправді ніхто нічого не знав на той момент. Десь за годину вляглося. Пам'ятаю, що Віталій Кличко ходив і людей переконував повернутися: «Для чого вам Адміністрація  Президента, що ви далі будете з нею робити? А це може бути підставою для введення надзвичайного стану і припинення протесту взагалі. Ідемо на мирний протест!» А ще під час віче, здається, Луценко озвучив ідею з всеукраїнським страйком. Це якраз ідея лідерів Євромайдану – величезний мирний протест. Страйк, бойкот. Була ідея блокування урядового кварталу, щоб чиновники не могли дістатися на роботу. Кличко по 50 людей декілька разів зупиняв, і люди пішли. Там розсмокталося все, Банкову перекрили з того часу. На той момент сутички закінчились.

**Банкова.** Мало того, що міліція застосовувала непропорційно силу до людей, які були агресивні. Пішло дуже багато розмов, що це були провокатори. Вони спеціально спровокували ці сутички. Хто це – ми так і не знаємо. Також «Беркут» бив велику кількість журналістів. Але от прямо на Банковій затримали вісьмох людей. Плюс ще одну людину на Шовковичній десь того ж дня. Тобто 9 осіб. Їх потім почнуть називати «в'язнями Банкової». Їх прямо біля Будинку з химерами дуже сильно побили. Є відеозапис цього. Це зробив журналіст потайки. Взагалі диво, що цей запис є. На ньому видно, що ці люди не чинять ніякого спротиву. А над ними: «*На калєні, сука*!» На бетоні вони лежать досить довго. Видно, що в них немає ніякої зброї. Є стрічки жовто-блакитні. Це брутальне порушення прав людини. Ми знаємо, що це типове для України таке поводження з людьми в міліції. Є ціла кампанія в *Amnesty International* проти цього явища. Звичайно, ми були обурені. Перше число закінчується...

**Починається страйк, блокування.** Звели багато блокпостів, не знаю, як це назвати, на перехрестях по всьому кварталу. Навколо уряду, коло парламенту – Інститутська, Лютеранська і Кріпосний провулок. Після 1 грудня дуже велика кількість людей приїхала до Києва з інших міст. Це вже я знаю, тому що я львів'янка. Вийшло так, що в мене в двокімнатній квартирі жило ого-го скільки...

**У нас починається робочий процес.** Ми розуміємо, що потрібно людей відшуковувати з розгону, їх потрібно вести обов'язково, щоб вони оскаржували. Уже намальовуються адвокати, які хочуть з цими справами працювати безкоштовно. Оскільки це був тільки початок, то була певна конкуренція. Мало не билися адвокати за тих людей. Якби ж знати, що ого-го – їх на всіх вистачить. Був шалений робочий графік. В мене нормально було мати якусь зустріч о 12-й годині ночі в офісі, подзвонити о 2-й ночі до керівника київського офісу Ради Європи. Отримати о 4-й ранку дзвінок від людини, яка навіть не перепрошувала за те, що дзвонила в такий час. Навіть таких питань, як «спиш чи не спиш?» не було. Для нас, правозахисників, пішов процес документування, намагання скоординувати роботу. Це було динамічно, нам було не до страйку.

**Ми вже знаємо, що на людей, які постраждали під час розгону і подали скарги, починають чинити тиск органи прокуратури.** Процес подачі пояснень виглядає як допит. Треба знати, як себе поводити. Дуже важливо людям сказати: будь ласка, використовуйте юридичні інструменти. Подавайте скарги, робіть судово-медичну експертизу. Але, будь ласка, робіть це з юристами. Не ходіть у прокуратуру без юриста... Виходять заяви від *Amnesty*, що є спроби тиску. І от я приходжу на конференцію, щоб донести основний меседж: оскаржуйте, але з юристами, адвокатами. А виявляється, що це прес-конференція родичів оцих дев'яти затриманих людей, яких побили на Банковій, і їм вже суд виніс рішення про запобіжний захід у вигляді взяття під варту... І ми починаємо спілкуватися з тими людьми, родичами, беремо всі їхні контакти.

**Починається акція термінової допомоги.** Це дуже специфічна форма реагування, коли ми просимо наших активістів надсилати звернення до уряду, висловлюючи занепокоєння. Стосовно Банкової в нас була головна вимога «змінити запобіжний захід». Тому що які масові безпорядки? Не доведена провина, людина працює, є батьком трьох дітей. Чому запобіжний захід, якщо можна «домашній арешт» або призначити заставу, або особисте зобов'язання (колишня підписка про невиїзд). Це для мене стало, перш за все, роботою. Як спробувати запустити ці всі механізми, як правильно відреагувати, переконатися, що, все ж таки, буде можливість для цих людей отримати справедливі компенсації, взагалі справедливі рішення цих справ. Проблема з темпом, можливостями...

**Ніч з 10 на 11 грудня. Це дуже сюрреалістична ніч для мене була.** Наступний мій спогад – про те як «Беркут» зносив блокпости, утворені в ніч з 9 на 10 грудня... Це тендітно робили. Вони Майдан цілий не захоплювали. Майдан стояв. Ми ходили з тим британцем – а в нього посвідчення журналіста – тобто відповідно всі беркутівські кордони ми перетинали. Ми йдемо через блокпост, там всюди чаєм напоять, канапки дадуть, а потім читаємо через півгодини, що «знесли», «знесли», «знесли»... Ми на цьому блокпості поспілкувалися з Кличком. Він, *канєшно*, такий величезний і дуже красивий чоловік. Я по-жіночому скажу. Ця романтика важлива була, тому що інакше важко все це сприймати... Вже коли ми дійшли додому, то прочитали, що того блокпоста нема. Він просив, щоб менше людей було,

жодних провокацій, сутичок. Наступний день, 10 грудня, – День прав людини. В Київ приїжджає Кетрін囜Ештон, ведуться переговори. Тобто очевидно, що це політична криза. У центрі Києва стоять сотні людей. Влада не реагує. Європейський Союз в шоці теж. Приїжджає Ештон, і в ніч з 10-го на 11-те відбувається спроба... Наступ «Беркуту» був із вулиці Інститутської, зверху. Йому протидіяла дуже велика кількість людей. Вони просто стояли. З одної сторони, зверху – «Беркут», знизу – люди. Вулиця заповнена людьми. Там якийсь дим був... Мінус 10, дуже холодно... Люди, з якими ми потім спілкувалися, які стояли на передовій, кажуть: це як танець був – ти робиш три кроки вперед, а тебе кидає назад. Так вони колихались. Тоді в правозахисників було спірне питання, чи була непропорційна сила з боку міліції. Тому що виглядало, що ні. Вони стояли і просто щитами намагалися людей відтіснити. Але потім пояснювали, що, по-перше, лупили по ногах – це камери не могли фіксувати... Потім витягували людей, кидали їх назад, пускали по т. зв. коридорах. Стоять працівники «Беркуту» і пуляють один від одного. Тобто люди синці отримали. Але не були ні затримані, ні із сильними ушкодженнями. Принаймні, ми не зафіксували такі випадки. Але ми ж також не все охоплюємо.

**«Київ, вставай! Київ, вставай!»** На Європейській площі, зі сторони Хрещатика – зовсім інша картинка. Там іде «Беркут». Вони трощать намети, витягують людей з тих наметів, якщо хтось залишився. Когось, хто сильно пручався, намагалися затримувати. Я знімала на відео. За ними йдуть працівники комунальних служб і трощать майно. Розпилюють бензопилами металеві каркаси. Уявляєте, це ж витягують особисті речі людей, масу всяких ковдр, спальників. Якісь светри, куртки. Це все літає. Ці іскри, ті бочки завалюють, щоб їх загасити, кидають туди бутлі з водою. Тобто маса диму валить. Вони підступають близько до Будинку профспілок, а він уже з 1 грудня був захоплений і використовувався як штаб революції... Його намагаються взяти штурмом, а щоб якось протистояти, там палили сміття. Тобто купа диму теж звідти валить. Не зрозуміло, чи пара, чи газ. Але люди стоять. Чоловіки перекрили вниз Інститутську, так щоб на сцену не можна було зайти. З боку Європейської площі за руки сплелися і стоять. Там стоїть сцена, на сцені співає Руслана, щоб людей якось розважити. Потім починають молитися, потім дзвони в Михайлівському, потім знову «Київ, вставай! Київ, вставай!» Але сама площа Майдану не дуже була заповнена. Стоять люди спокійно собі, мирно, гріються коло тих бочок... Водночас зі сторони Хрещатика велика кількість людей підходила. Самостійно, парами, групами. Запам’яталась жінка, яка прийшла в шубі – така дама. Біля сорока, напевне, їй, і в касці. Дуже смішно було. Одночасно відбувалось багато подій, які не поєднувались. До ранку, до 6-ї, стояли люди. А потім я пішла – в мене була з тою самою Кетрін Ештон зустріч... Цей розгін – це була дуже незрозуміла спроба.

*Чи справді вдалося протистояти цьому штурму, чи просто була спроба залякати, чи показати тій самій Кетрін Ештон, хто в домі господар?*

Зараз ми цього не знаємо. Але суть у тому, що це збільшувало протест. Ще більша кількість людей приїхала із Західної України. Дуже багато людей вирива-

лось на декілька днів. Ішла ротація. Лишали все. Хто як: якісь відпустки брали, хтось просто відпрошувався... Постійно приїжджало на вихідні дуже багато людей. В мене був гуртожиток всю зиму. Люди змінювалися...

Майдан був віддзеркаленням України, атмосфера була шикарна, було дуже багато креативу, позитиву. Кожен раз, коли я з робочих питань ходила в Будинок профспілок, то заряд отримувала від цих людей, які просто, справді, неймовірні... Каски почали розмальовувати. Кажу, там було дуже багато всього. Але водночас ці всі складні моменти робочі, тому що ми моніторили судові засідання, пов'язані з Банковою. Їх, до речі, в середині грудня відпустили всіх під заставу, тільки одного залишили, наймолодшого, що образливо було. 21 рік хлопцеві, його випустили аж у січні, після всіх свят... Цей Новий рік він провів у СІЗО.

Неймовірно було, що на кожне судове засідання юрба людей стояла під судом. Маса журналістів. Наша організація на даний момент не є супервідомою в усьому світі, але коли із судового засідання виходиш, в тебе відразу просять коментарі. Увага до прав людини, зрештою гасло «Права людини – понад усе» виникло вперше якраз на початку грудня. Влада намагалася протидіяти в різний спосіб, у тому числі – дискредитацією протесту.

Мало хто знає, що 10–11 січня, відразу після свят, відбувалася пресконференція, начебто активістів. Це були представники секс-меншин, які казали, що «ми теж приєднаємось до протесту, тому що це ж таки проєвропейський протест. Ми будемо підтримувати це». Насправді, ці люди були підставні. Це були «актори». Представники ЛГБТ-спільноти робили заяви неодноразово, що це – провокація. ЛГБТ-спільнота не така вже й велика, люди одне одного знають. Потім вони зробили розслідування і знайшли, що по соціальних мережах був рекрутинг, шукали «акторів», пропонували 150 доларів. Ці начебто працівники ЛГБТ-спільноти організовують гей-прайд, збираються на Бессарабці. І звідти вони хотіли йти на Майдан і встановлювати свій намет. Ми прийшли на Бессарабку, подивилися, адже були причетні до організації першого справжнього прайду. А тут було дуже смішно, незрозумілі люди, в якихось перуках, з веселковими прапорами, прапором Європейського Союзу, українським прапором. Весела музичка. Ними керували два професійні аніматори, вони мали мікрофон: два кроки вліво, хлопок, руки вправо – хлопок. Це навіть приблизно не нагадувало прайд. Поряд стояв пікет представників ЛГБТ-спільноти, з плакатами «Провокація». Вони давали коментарі, пояснювали: «Ми підтримуємо протест, але вважаємо, що не час зараз говорити про наші проблеми, тому що це не про права ЛГБТ. Це абсолютно різні речі». Далі ці фейкові сіли в автобус. Навіщо, якщо 500 метрів іти до Майдану? Але вони під'їхали до найближчої барикади. Там же були якісь незрозумілі хлопці в масках, дивно виглядали. Такі праворадикальні. І вперше я почула на запитання «хто ви такі?» відповідь: «Ми прибічники Правого сектора». Моє враження, що провокаторами були ці фейкові ЛГБТ, а також ці хлопці в масках. Навколо них бігав активіст Євромайдану і вмовляв їх нічого не робити. Далі ці ЛГБТ фейкові вишикувались на вході, а на барикаді їх ніхто не зупиняє! Вони,

видно, не очікували, назад повернулися до свого автобуса. Хтось одну дівчинку копнув, і цього хлопчика, який копав, одразу Самооборона Майдану затримала, скрутила і передала міліції. Легко скрутили, не били. Це все я бачила на власні очі. Ті «ЛГБТ» поїхали, а ми спілкувалися ще якийсь час із Самообороною Майдану, вони розказали, що знали про це все: «Це для нас була ситуація програшна, тому що запустимо їх – явно ж будуть щось там робити, бо різні люди на Майдані. Козаки, наприклад. Не запустимо – вони скажуть: який же в нас тут проєвропейський протест?» Але вирішили пустити і їх патрулювати. Ми знаємо, що козаки не вийшли в той день на патрулювання, вони сказали відверто: «Ми це не толеруємо, давайте, щоб ми не злилися. Ми просто пропустимо з миром». Цікава була дискусія. Ми говорили, стояли – я з колегами, з представниками ЛГБТ-спільноти, і на якийсь момент мужик із Самооборони, такий пузатий. Не знаю, скільки йому років. Він каже: «Я особисто цього не розумію, в мене маленькі діти». А ми намагалися йому пояснити про рівність прав, про те, що неможлива пропаганда. Хтось із спільноти каже: «Дивіться, я ж гей, я ж нормально виглядаю?» І цей самооборонець каже: «Ви гей?!» Це був дуже смішний момент. Ми дійшли висновку, що ті люди, які намагаються дискредитувати Майдан, просто не розуміють природи цього протесту.

**Уже в січні, Грушевського...** Розуміємо, що це патова ситуація, що жодна сторона не збирається здаватися. Не збираються люди розходитися з Майдану, і не збирається влада якимось чином на це реагувати. І вже на той момент особисто для мене стало зрозуміло, що нічим хорошим це не закінчиться. Просто тому, що найшла коса на камінь**.** Потім відбувається прийняття законів від 16 січня. Ніколи не думали, що це може бути в нашій державі. Для нас це такий шок, треба відпрацювати цю інформацію, прес-конференція...

**19 січня, віче. Ці сутички тривали 4–5 днів.** Ми теж прийшли, вже під кінець. До мене приїхав дуже хороший друг зі Львова. Ми були із самого початку там, до початку цих сутичок. Люди відразу були з саморобною зброєю, якісь поранені... Ми стояли на площі біля пам'ятника Лобановському... Далі полетіли перші «коктейлі», горів автобус. Ми лишалися там досить довго, години 3–4. Зайшли в «Кофе Хауз» поблизу готелю «Дніпро». Такий момент був, коли люди почали тікати і «Кофе Хауз» одразу закрився. Дуже швидко позакривалося все навколо, було холодно. Ми стали на підвищенні там, де бібліотека, щоб можна було дивитися. Стояло кілька тисяч людей навколо, тривали сутички. Це вже вечір, темно. Сутички почалися о 4–5-й годині. Було темно, все це сяє, з реальними феєрверками. Я пам'ятаю наші відчуття: зараз буде зачистка. Але водночас, на що я звернула увагу – карети «швидкої». Там виносили людей і «швидкі»: туди-сюди, туди-сюди. Я починаю розуміти, що це неконтрольований процес, який ми, правозахисники, не зможемо охопити. Тому що перший розгін Майдану – 70 людей. Банкова – 9 людей, побитих – 6. А тут – у таких кількостях. Затриманих – взагалі не можемо вирахувати, не видно було... На передовій постійно було людей 100. Невелика кількість людей брала участь у самих сутичках. Але вже тоді люди звикли. Стояли бочки дуже близько і люди навколо них. Дівчата ходили з канапками. Вже стояли

старші жінки з боку Грушевського, які стукали по металевих бляхах. Це звук, який далі супроводжуватиме. Грушевського – це пряма асоціація цих звуків, цілодобово. Потім починається паління шин. Працює зі сторони міліції водомет. Холод, це все замерзає. Згорілі автобуси стоять в таких бурульках... Поранені постійно, «швидкі» забирають людей. Поряд з тим, менше кілометра, – абсолютно мирний Майдан, на якому триває мирний протест, де люди мирно моляться зі сцени. І решта Києва, яка живе своїм життям, ніби нічого в цьому житті не змінилось. Я живу напроти клубу. Так само люди в тому нічному клубі розважались, виходили дівчата на підборах, в шубах, вечірніх сукнях.

**Почалися викрадення людей...** Перші кого викрали – Ігор Луценко і Юрій Вербицький. Їх викрали з Жовтневої лікарні... Це відразу зовсім інше відчуття, тому що одна справа, коли ти знаєш – оце є зона, там небезпечно. А інше відчуття, коли тебе можуть вкрасти будь-де, в будь-який момент. Не можу сказати, що ми найзубастіші були, але ми активно говорили. Ясно, що за власну безпеку починаєш переживати... Ігор знайшовся буквально на наступний день, а Юрій просто... це дуже страшна річ. Він замерз, бо не дійшов до найближчого населеного пункту. Його в полі кинули, в нього сліди тілесних ушкоджень, ребра перебиті. І ніхто не покараний за це.

У січні четверо людей загинуло. Юрій Вербицький, Михайло Жизневський, Сергій Нігоян і Роман Сеник. Для мене точка неповернення всіх подій, які відбувалися на Майдані, і тих, що зараз відбуваються, – вона отам. Смерть людини змінює все.

**Було багато дискусій стосовно подій на Грушевського.** Я засуджувала насильство... Сила в мирному протесті. Він довший, складніший, треба бути більш наполегливим. Будь-яке насильство є неприйнятним. Я розумію мотивацію людей, чому це відбувалося, але за весь Євромайдан, навіть коли події відбувалися в лютому, я не взяла жодної бруківки. Це мій власний погляд, напевне, з ним не всі погодяться, але це для мене важливо.

**Ми засуджували насильство і намагалися документувати.** Майдан став інший. Тоді ж з'явилося відео з Михайлом Гаврилюком, якого роздягнули догола. Він був одним із тих, кого затримали міліціонери. Відео виклали, ясно, що воно було зроблено, щоб принизити його. Приниження, з психологічної точки зору, заторкує якісь інакші відчуття. Пам'ятаю, що я це відео дивилася в офісі. Я навіть не знала, які слова підібрати, щоб це описати. Це настільки неприйнятно, настільки обурює. І це те, що відбувається в моїй країні!

**18 лютого почалася ця мирна хода...** Я була в ніч з 18-го на 19-те на Майдані. Було страшно. Тому що лінія вогню проходила прямо по діагональній лінії Майдану – від Будинку профспілок до Консерваторії. Люди палили все, що можна було палити. Все везли туди, якісь кіоски повиривали, тому що інакше не розуміли, як протидіяти міліції. Там стояли з «коктейлями», «коктейлі» вже тоді кидали всі. Не буду, звичайно, називати імена і прізвища, але адвокати, юристи ходили-бігали, тому що тоді був момент... Я не знаю, на що люди сподівалися, але просто якийсь

такий відчайдушний спротив був. Коридори людей, які стояли по цілому Майдану, передавали на передову бруківку, постійно її кидали. З рук в руки передавали. На сцені хтось виступав. Ми стояли біля сцени. Чому страшно? Тому що на Жовтневому палаці був встановлений міліціонерами прожектор, і він підсвічував увесь Майдан. Незважаючи на те, що ніч, все було видно, купа вогню. Ми знаємо, що на той момент є декілька загиблих. І далі відбувається така штука, що ми стоїмо біля сцени, тут раз – на сцені падає Турчинов. А потім ще момент – десь метрів 5 від нас теж людина падає, її забирають, а там калюжа крові. І на сцені кажуть: «Будьте обережними, працюють снайпери»... І тоді почалася пожежа в Будинку профспілок...

**Кримінальна справа важлива для нас, бо потрібно карати за порушення прав людини.** Нас цікавило, як буде проходити розслідування розгону Майдану, Банкової, Грушевського. Всі міжнародні інституції, правозахисні організації – ми дивимось на цей Майдан з точки зору теорії прав людини, міжнародних правових стандартів. Правоохоронці і всі українські представники влади дивляться на все це через призму українського законодавства. Не завжди це можна співвіднести. Тому, коли ми говоримо про розгін Майдану, ми кажемо «розслідування порушень прав людини, застосування непропорційної сили, порушення права на свободу мирних зібрань». Українська влада дивиться на це з точки зору статті 340 або 365 Кримінального кодексу України. Ми з ними говоримо досить часто різними мовами. Закони про амністію приймали, щоб знизити рівень суспільної напруги і вирішити кризу, але нас цікавив аспект: як це позначиться на розслідуваннях порушень прав людини. Нас кримінальні справи не дуже хвилюють. Нас цікавить, щоб було визнано, що права людей були порушені. Щоб постраждалим присудили грошову компенсацію.

Фактично, ми ці процеси відстежували. Декілька справ задокументовано з першого розгону, декілька з Банкової, Грушевського. Ці індивідуальні історії ми задокументували, щоб продемонструвати конкретний приклад, закріпити наші висновки. Однак, нам теж важливо, як відбувається розслідування в тих індивідуальних справах. Це частина нашої відповідальності. Зараз я провела два дні на Конференції Ради Європи, присвяченій ефективному розслідуванню подій на Євромайдані. Генеральна прокуратура сказала, що в них патова ситуація, тому що за законом про амністію «ми жодного працівника *Беркуту* притягнути до відповідальності за розгін Майдану не можемо... або за сутички на Банковій». Ясно, що були незадоволені, але, в принципі, це нормально сприймалося, тому що багато хто казав: ці затримання на Грушевського, Банковій – це держава взяла собі заручників зі свого боку. Давайте так: ми не будемо учасників Майдану карати і міліціонерів також. Це абсолютно неадекватно для держави – брати таким чином «заручників». «Заручників» у лапках, звичайно, але так воно й є, і було. Люди обурювалися в основному цим, тому що бачили, що буде такий правовий вакуум. Міжнародний стандарт каже, що порушення прав людини не можуть залишатися непокараними і закон про амністію не може бути виправданням для того, щоб

не розслідувати, не карати і не притягувати до відповідальності тих, хто винен у порушеннях прав людини. Це обов’язок держави – знайти такий юридичний механізм, щоб ця амністія не впливала. Юристів було багато. Було чимало спроб систематизувати це все, звести в якесь єдине місце.

**Не можу не згадати про ініціативу «Євромайдан SOS».** Цю справу ініціювали наші хороші партнери, колеги, друзі з «Центру громадянських свобод». Це теж була одна з волонтерських ініціатив. Я згадувала про неймовірну здатність самоорганізовуватися. Були відкриті гарячі лінії, і люди, які потребували допомоги, дзвонили на гарячу лінію, і «Євромайдан SOS» зв’язував їх з надавачем відповідних послуг – чи це адвокат, чи психологічна допомога, чи медична. Оскільки ця інформація проходила через волонтерів, то в них були певні бази даних і якась аналітика. Саме вони встановили чітку кількість загиблих, зниклих. Щодо кількості постраждалих досі, напевне, немає зведеної, абсолютно достовірної інформації. Є різні версії, органи влади цим займаються. Якщо з кількістю загиблих більш-менш чітко, то з кількістю людей, які отримали ушкодження, дані варіюються. Не дуже добре це...

**19–20 лютого...** У нас були на руках написані наші дані. Прізвище та ім’я. При собі була листівочка аналогічна, на руці, на видному місці, було написано прізвище, ім’я, група крові і телефон контактної особи.

На передову дуже близько ми не підходили. Дуже багато людей в цій частині біля сцени вибудовувалися коридорчиками, передавали наперед бруківку. Бруківку вибивали коло пошти, по всьому Хрещатику, біля КМДА. Усе передавали наперед, тому що зброя була на Майдані в протестувальників, але не в такій кількості. «Коктейлі Молотова»... Була велика кількість людей... Це були не ультраси, не правосєки... Знайомі мої адвокати бігали навколо. Було багато точок. По зброї – я бачила відеозаписи з Інститутської під час мирної ходи – загинули міліціонери від вогнепальних поранень. Тут теж має бути розслідування, обов’язково треба знайти винних. Це могли бути і провокатори. Таке питання протягом зими теж спливало. Зброя на Майдані. Це для вирішення конфлікту теж було важливо, бо зброя там і там – дає додаткові аргументи, щоб примусити владу до переговорів.

**Я бачила, як загорілися Профспілки.** ...«Знімали» людей... На другий день Майдан виглядав жахливо. Все диміло... Відчуття – як після битви. Жахливі Профспілки, обвуглені повністю. Люди спали де завгодно, бо втомилися від цієї ночі. Дехто на карематах притулився поблизу Головпоштамту або – в мене фотографія є – якийсь чоловік спить на стільчику посеред Майдану. Вимучені люди спали де попало... Наступне враження – людей стало більше вдень, вони ходили з цікавістю.

Те, що я побачила на обличчях, – не було страху, паніки, але була відчайдушність, така незламність. Я не знаю, як це пояснити, але не було страху. Це вразило – така сила духу. Люди збирали-складали бруківку, готувалися до ночі наступної...

Я – директор українського представництва великої міжнародної організації, я не знаю, кому дзвонити. Хто може на це вплинути? Ідей нуль. Я чітко пам’ятаю свою думку з 18-го на 19-те: завжди спроба нападу приводила на Майдан неймовір-

ну кількість людей. Тут 19-те число – і людей не стає більше. Більше було вдень, а під вечір люди не особливо їхали. Поїзди зупиняли, люди не доїжджали. Водночас того ж дня, здається 19-го, починається штурм районних, обласних відділів міліції у Львові, Івано-Франківську... Щоб люди йшли захищати Майдан – такого немає. 20-те число – жахливі години, сучасні новітні технології дають неймовірні можливості бути віртуально присутнім... І водночас ти розумієш власну безпорадність, тому що люди вмирали. Показували стріми. Ці жахливі записи розстрілу ми побачимо пізніше, але, наприклад, біля готелю «Козацького», і видно, що біля Інститутської вниз, повз Будинок профспілок, на ношах несуть людину. Кладуть її просто там і починають робити штучне дихання. Видно, що людина відключається. А потім відразу наступний кадр: лікарі біля неї ходять, і вже ноші не піднімають. Людина померла онлайн. Відчуття жахливе, тому що ти не розумієш, що відбувається. Ти нічого не можеш зробити. Ти не можеш бігти туди. Застрелять і все. Медичну допомогу надати? Я можу затиснути своєю рукою кров, але тільки мішати всім буду.

Опівдні вже припинили вогонь, але незрозуміло, що далі. Чи буде тотальна зачистка? Виникає закономірне питання: якщо правоохоронці стріляють, то ясно, що вони це розслідувати не будуть. У юристів тоді спрацювало – потрібно якимось чином зберегти докази. Відеозаписи – це добре, але їм потрібні будуть якісь докази. І частина юристів поїхала в морг. Зайшли вони в Михайлівський, тому що тіла несли в цей собор. Я ці фотографії подивилася вже тут. Того ж дня. Була 5-та година вечора. Переважна більшість людей (до 15 померлих було) – кулі в лоб, потилицю або шию. Снайпери дуже чітко стріляли, на знищення. Ніхто не стріляв по ногах, руках. Стріляли професіонали, щоб убити. Не треба бути великим фахівцем, щоб це зрозуміти.

Робили свою справу «тітушки». Вони тоді вбили двох людей на Житомирській. Це теж повний жах. Ти не знаєш, де тебе може і хто вбити.

**Ми, *Amnesty International*, на 9-й день після цих смертей зробили мирну ходу.** Від Михайлівської площі, через Майдан, до місця загибелі Небесної сотні. Це була п’ятниця. У нас є щорічний захід, коли ми пишемо листи на захист конкретних жертв порушень прав людини. Ми завжди робимо ліхтарики з їхніми обличчями і тепер теж зробили такі ліхтарики. Це куб з паперу, без верхньої частини. Бокові частини ми зробили з обличчями загиблих, яких на той момент не можна було встановити. Зробили плакати – заламінували: «Вимагаємо розслідування, вимагаємо поваги до прав людини». Ми створили івент на «Фейсбуці» і завантажили ці зразки. Люди самі зробили такі ліхтарики. Напевне, тисяча, як мінімум, людей прийшли з квітами, свічками. Ми сказали декілька слів і потім пройшлися через Майдан до верхнього виходу зі станції метро «Хрещатик», де, власне, відбувався розстріл. Ми принесли 100 ліхтариків, запалили їх і відпустили. Теж символічно. Бо Небесна сотня. Люди казали навіть: «О, дивіться, деякі полетіли на Грушевського». Вони розділились: частина туди... Містика. Цей жаль тривав, а потім події в Криму всіх відволікли.

## Тарас Гаталяк:

# «Адвокати від одного до іншого підзахисного бігали, неначе фельдшери на полі бою»

***Правозахисник, член Асоціації українських моніторингів за діяльністю правоохоронних органів і громадського об'єднання «Опора». Мешкає у Львові***

Під час подій на Майдані потрібно було надавати правову допомогу тим людям, які потрапили під пресинг правоохоронних органів чи опинилися за ґратами. Ми допомагали організовувати людей, які надавали адвокатську допомогу, аналізували ситуацію, підтримували в судах, райвідділах, відвідували в ізоляторах, СІЗО, чергували в лікарнях. Було кілька таких волонтерських об'єднань.

Запам'яталися перші дні, 23–24 листопада. Увечері, під час великого мітингу біля пам'ятника Шевченку львівські студенти вирішили зробити великий похід по Львову.

1 грудня я був на Майдані й на власні очі бачив події на Банковій. Бачив провокації молодих хлопців. Якби тоді міліція спрацювала належним чином, можливо, тих провокацій можна було б уникнути. Саме тоді відбулися перші ув'язнення активістів, і я намагався надавати юридичну допомогу затриманим. Ми інформували Уповноваженого з прав людини Валерію Лутковську, її працівників, безпосередньо начальника департаменту національного превентивного механізму, щоб вони відреагували, адже люди невідомо де поділися, ми не знали, чи надали їм медичну допомогу, правову допомогу, чи були поінформовані родичі про те, що їхні близькі затримані. На той час був один дієвий спосіб, щоб домогтися допуску адвоката до затриманого – це через офіс Уповноваженого. Потім ми організували першу прес-конференцію з родичами затриманих, щоб разом знайти вихід із ситуації, яка склалася.

**Уже тоді ми зрозуміли, що законного правового врегулювання, швидше за все, не буде.** Почали виносити вироки, встановлювати запобіжні заходи – по два місяці тим людям, які взагалі не були причетні до подій на Банковій. Вони стояли як спостерігачі й дивилися, що відбуватиметься далі. Жодна людина, яка здійснювала активні дії з ланцюгами чи іншими небезпечними предметами, не була заарештована. А випадкові перехожі й пасивні спостерігачі були брутально, грубо побиті. Після прес-конференції відбулося зібрання адвокатів. Ми вже активно контактували з ними, ходили на судові засідання. 4 грудня відбулося засідання Комітету Верховної Ради з питань прав людини, де я теж коротенько виступив.

**Водночас я намагався знайти контакти тих людей, які збирали всю інформацію про побитих студентів, щоб узагальнити картину.** На той час мені було відомо про допит Євгена Сердюка – активіста з числа студентів, яких побили 30 листопада. Його допитували більше двох годин. У присутності районної прокуратури, представника Генпрокуратури, адвоката. З ним дуже грубо поводилися,

довелося викликати «швидку», тому що хлопцеві було погано. Відповідно, на засіданні комітету я звернувся до заступника Генерального прокурора, щоб він відреагував на цю подію і щоб під час наступних допитів прокурори належним чином ставилися до побитих студентів. Було кілька центрів, які збирали дані про побитих студентів 30 листопада: активісти Руслани, «Євромайдан SOS», адвокати, *Amnesty International*. На зборах із Тетяною Мазур* думали, як це все скоординувати, створити якийсь єдиний центр, де збиралася б уся інформація, щоб розуміти, яку стратегію правового захисту краще обрати.

**4 грудня: затримали Андрія Дзиндзю.** Інформація була, що він в УБОЗі знаходиться. Їду в УБОЗ, мені за півгодини дзвонять, кажуть, що він вже не в УБОЗі, а скоріше за все, в ізоляторі. Десь опівночі їду в ізолятор, там були й адвокати, і родичі, хтось зі знайомих Андрія Дзиндзі. Сказали, що він сильно побитий. Невідомо, де він є. У юристів є відповідний мандат, тобто разом з офісом Уповноваженого Верховної Ради ми можемо відвідувати закриті установи міліції, колонії, СІЗО, лікарні. Я дзвоню вночі й звертаюся до департаменту національного превентивного механізму при Уповноваженому Верховної Ради з прав людини з проханням зробити такий виїзд. О 10-й ранку 5 грудня ми виїжджаємо в ізолятор тимчасового утримання: я, на правах громадського активіста, і член цього національного превентивного механізму в присутності працівників Уповноваженого, судмедексперта, який би міг оцінити стан здоров'я Андрія. Там було двоє затриманих: Дзиндзя і Кадуров. Їх уже розмістили в автозак. Нам довелося зупинити машину, що спричинило скандал. Ми почали розмовляти, тому що маємо завдяки мандату право вести розмову навіть без працівників міліції, але в цій ситуації всі були присутні. Один із працівників громадської безпеки міста Києва намагався перешкоджати нам у спілкуванні з Андрієм. Ми з'ясували, що Андрія возили по місту, починаючи з 14:30 до 2:00, поки його не розмістили вночі в ізолятор тимчасового тримання. Возили і в лікарню, і в УБОЗ, перекидали з однієї машини в іншу. Нам не давали можливості довести справу до кінця, адже був певний тиск зі сторони Генеральної прокуратури. Нам сказали, що потрібно закінчувати негайно роботу, але представники департаменту повідомили, що закінчать, коли ознайомляться з документацією. Вони затрималися на півгодини, можливо, й більше. Коли ми їхали назад, я думав, на нас уже чекають слідчі з Генпрокуратури, які будуть розбиратися в цій ситуації, але ніхто нічого не розслідував. Нашою основною метою було надати Андрію можливість отримати медичну допомогу від лікарів, якщо він у поганому стані. Підозри про тяжкі тілесні ушкодження не підтвердилися. Андрій був у пригніченому стані. З його слів ми зрозуміли, що йому наносили удари по голові, але ознак тяжких травм, катувань, синців ми не виявили. Це був приклад однієї з екстремальних ситуацій.

Далі я продовжував контактувати з активістами-студентами, які були побиті 30 листопада. Спробував звести й узагальнити інформацію, яку шукав по апеляційних судах. Тоді вже почали власне оскаржувати тримання під вартою

* Свідчення Тетяни Мазур див. на с. 121.

на два місяці. Контактував з адвокатами затриманих. 10 грудня відбулася прес-конференція разом з Лутковською, де я чітко сказав, що потрібно, щоб наш міністр пішов у відставку, тому що ті речі, які відбувалися 30 листопада, неприпустимі. Орда «Беркуту» розтоптала права людини, а ті снайпери, які стріляли в майданівців, позбавили нас права на життя. Держава, на жаль, не змогла захистити наше право на життя й інші права, що передбачені чинним законодавством.

Наша асоціація зробила експертний аналіз, тому що в ній працюють колишні міліціонери. Результати аналізу дали професійне розуміння того, що відбулося. Тобто ми надали аналіз нормативно-правової бази законодавства, де були перевищення повноважень працівниками «Беркуту», керівництва не лише «Беркуту», а й вищого керівництва міліції. Ми їздили в райвідділи, ізолятори, СІЗО для того, щоб перевірити умови тримання в ізоляторах, райвідділах, кімнатах для затриманих. Якщо взяти до уваги події 1 грудня, коли людей побили і затримали працівники «Беркуту», то відтоді мали відбуватися певні процесуальні дії згідно з новим Кримінальним процесуальним кодексом. По-перше, якщо працівники міліції помітили, що стан людини незадовільний, то їй необхідно було надати медичну допомогу. Це не було зроблено ні в одному з випадків, навпаки, були додатково застосовані побиття кийками. По-друге, негайно мають бути поінформовані центри з надання безоплатної правової допомоги, для того, щоб людина могла скористатися послугами адвоката, який повинен прибути на місце утримання людини. Працівник «Беркуту» має доповісти своєму керівництву, керівництво має вжити відповідних заходів через штаб або через вище керівництво. Це теж не було зроблено в жодному з випадків. По-третє, після затримання потрібно одразу повідомити родичів про те, що людина затримана і де вона перебуває. І це, на жаль, не було виконано. Людей просто позбавили таких прав. Наприклад, Андрій Дзиндзя мав свого адвоката Смолія, який так і не зміг потрапити до нього. Навіть ті, кого викликали з центру надання безоплатної правової допомоги, Наталія Дорошенко, наприклад, довго не допускалися до підзахисного.

У нас в асоціації є певна проектна діяльність, ми працюємо систематично, маємо певні програми, плани роботи. Добре, що ми підписали меморандум з Уповноваженим, і в нас відповідно працюють представники Уповноваженого в регіонах: у Чернігівській, Запорізькій, Луганській та інших областях. Найкраще, напевно, з усіх представників спрацював Володимир Бичаєв у Черкаській області. Коли відбувалися затримання в Черкасах, йому мандат дозволяв потрапити і в ізолятор, і СІЗО, і райвідділи до людей, яких було затримано, – десь біля 30 осіб у кінці грудня та на початку січня. Затримували молодих людей, переважно від 18 до 25 років, ніби для з'ясування особи на три години, а ще три години витрачали для складання адмінпротоколу. Коли Бичаєв почав їздити по ізоляторах, райвідділах, щоб побачити цих людей, то їх просто звільняли з-під варти. Із 30-ти було звільнено 28 осіб. Плюс безпідставні дактилоскопіювання, коли людей затримували, їм не висували ніяких звинувачень, не притягували до адмінвідповідальності, протоколи не складали, але їм усім зробили примусове дактилоскопіювання.

**«Адвокат у кишені».** Коли була створена Громадська рада Майдану – координаційний майданчик, де всі могли обмінюватися ідеями, я у Львові у своїй друкарні разом із дружиною надрукували 10 000 листівок «Адвокат у кишені» з інформацією про те, як люди мають поводитися під час затримання, про їхні права, про адміністративне та кримінальне затримання, що робити, коли додому приходить міліція, тощо. Через два тижні ми ще додатково надрукували в іншому форматі ці листівки, навіть розмістили в КМДА, ходили просто по вулиці й роздавали такі інформаційні помічники.

*Ви це власним коштом роздрукували у своїй друкарні?*

Так, у моїй друкарні, власним коштом. Це робилося дуже швидко, передали через львівський Євромайдан. Частина, напевно, у Львові залишилася, частина поїхала в Київ, щоб люди розуміли, що події по-різному можуть розвиватися.

**Події з 10 на 11 грудня шокували мене.** У ніч на 10 грудня ми там були з хлопцями, блокпости були просто відтіснені, ми разом стояли і «стінка на стінку» відтісняли міліціонерів. Аж о 6-й ранку ми повернулися. Я поїхав в офіс, там і заночував, а об 11-й годині в мене вже була прес-конференція, треба було ще підготувати якісь матеріали. Тоді ж я оголосив голодування, правда, воно не дуже довго тривало, декілька днів. Мета була – щоб Генпрокуратура і прокуратура почала інакше ставитися до тих студентів, яких викликали на допити і досить жорстко з ними поводилися. Я не скажу, що все кардинально змінилося, але ставлення до хлопців пом'якшало, і питання почали задаватися належним чином. Спочатку їх ставили так, щоб можна було це використати проти студентів.

Пам'ятаю, коли ми з Лютеранської поверталися, працівники внутрішніх військ – молоді хлопчиська по 18–19 років – непритомніли, а ми виносили їх, передавали одразу на «швидку», навіть протестувальники надавали їм першу допомогу. Було зрозуміло, що ті хлопці голодні, невиспані, форма у них здебільшого літня. І вистояти на морозі їм важко.

**Ми розуміли, що надавали допомогу постфактум.** Ми говорили про права затриманих і надавали допомогу тим людям, які вже були затримані, але чому їх затримували, на підставі чого? Їх позбавляли права на мирні зібрання. Я вважаю, що вина правозахисників, які не займали впродовж попередніх років активну, радикальну позицію, теж є. Ми не змогли захистити народ і вплинути на державу, щоб вона гарантувала свободу на мирні зібрання та інші права і свободи людини. Адвокати були безсилі. Згадуються події розгону Автомайдану. Мого земляка Андрія Ленця досить жорстоко побили. Він тоді був у жовтому автобусі, їх було біля 12 осіб. У нього була розбита голова, вибито кілька зубів. Інші хлопці були теж досить жорстоко побиті. Я тоді безпосередньо в судах був, зокрема, в Оболонському, коли їм запобіжні заходи по два місяці давали. Ми з адвокатами працювали, адже неможливо було все охопити. Адвокати від одного до іншого підзахисного бігали, комусь встигали надавати допомогу, комусь ні, неначе фельдшери на полі бою.

**Фактично з цього моменту почалося розслідування проти працівників міліції.** Враховуючи дані судово-медичної експертизи, суддя виніс ухвалу про включення справи про побиття Андрія Ленця до єдиного реєстру.

24 січня ми кілька ночей перебували в 12-й лікарні на Підвисоцького. Надійшов сигнал, ніби є інформація, що в ту лікарню 30 листопада привезли дівчинку, яка померла там після побиття. І ми намагалися перевірити цю інформацію через медсестер, лікарів... У мене теж була така інформація, але її не підтвердили. О 22:30 у суботу в одній із лікарень дівчина віком від 20 до 23 років померла. Думаю, що батьків сильно залякали, щоб ця інформація не вийшла на поверхню.

*Ви думаєте, що батьки знали?*

Так. У них є ще син. Дочка загинула. Можливо, батьки боялися за життя сина, тому мовчали. Я думаю, коли ситуація заспокоїться, тоді батьки ще скажуть своє слово. Ця інформація в мене була з дуже достовірних джерел. Просто ніхто не хотів говорити, і ніхто не хотів вивести нас на батьків тієї дівчини. Медсестри 12-ї лікарні говорять, що такі речі є, і ми починаємо перевіряти.

**Вирішили надати допомогу волонтерам «Варти в лікарні».** Ми там ночуємо разом із хлопцями з «Опори». О 4-й години ранку приходять четверо чоловіків, швиденько забігають у приймальний покій. Я підходжу, питаю, що трапилося. Вони говорять, що друга привели, десь побився. Відходжу в сторону, починаю крутитися, питаю чи є хтось із працівників міліції. Мені відповідають: «Ми всі працівники міліції». І одразу 20 осіб підбігли, ми почали на них потрохи наїжджати. Виводять цього хлопця, на вигляд йому років 40 – побитий жахливо, щелепа зламана. Я вступаю в дискусію з міліціонерами, намагаюсь налагодити довірливі стосунки, щоб витягти якусь інформацію про те, що відбувається. Вони, звичайно, діють за своїм налагодженим сценарієм і не піддаються. Виходить лікар, каже, що треба госпіталізувати. Я кажу хлопцям, щоб ішли, будуть госпіталізувати, все нормально. Усіх відводимо вбік, щоб заспокоїти тих міліціонерів. Вони уже викликали патрульну машину. Я не розумію, як процесуально вони оформляли цю людину. «Бекрут» його жорстоко побив. Це, напевно, був один із автомайданівців.

*Міліціонери були у цивільному?*

Так, у звичайному, але я змусив їх представитися, щоб знати їхні дані. Я не розумію, чому вони його привезли одразу в лікарню? За правилами, після затримання людину одразу оформляють, а потім, якщо необхідно, везуть у лікарню для надання медичної допомоги. Цікаво, що тільки після нашого активного втручання в цей процес вони викликали патрульну машину, щоб заарештувати. Лікар його врятував. Згодом ми вже зрозуміли, що це автомайданівець. Потім ми з лікарями поспілкувалися. Фролов теж у цій лікарні лежав. Уже з адвокатами познайомилися. І після того я почав контактувати з комісією Європейського Союзу, разом збирали інформацію. Тоді в *БСМП* було багато побитих хлопців. Їм необхідно було в першу чергу надати медичну допомогу. Тоді Лутковська їздила з комісією, і у нас була зустріч з Ештон, якій ми сказали все, що думали про ті події. Після тієї зустрічі ми поїхали в лікарню з представниками Канадського, Бельгійського

посольств та з представником Єврокомісії. Нам дві години лапшу на вуха вішали, а потім винесли аркуш паперу і сказали, що треба писати туди листа. Хоча попередньо обіцяли представників цих держав пропустити, щоб вони переконалися в правильності надання медичної допомоги. Представник з Канади дуже обурився. Здається, навіть була на третій день якась заява канадського уряду.

*Коли відбувалися судові засідання, ви намагалися поговорити з прокурорами чи слідчими? Яка їхня реакція? Вони просто виконували доручення чи намагалися розібратися у справі?*

25–26 січня, коли в Оболонському суді всі справи розглядалися, то ми з'їхалися. Я потрапив на четвертий поверх, там був великий актовий зал, де перебували всі прокурори. Заступник Генерального прокурора давав чіткі вказівки всім прокурорам, як вони мають діяти. Я намагався поспілкуватися з одним старшим прокурором. Але він сказав, що їм дали вказівку і вони нічого зробити не можуть. Правові підстави там є, якщо адвокати будуть захищати, то вони, можливо, будуть ставати на бік захисту. Але було зрозуміло, що вони діятимуть за вказівками. Хоча вони повинні дивитися всесторонньо, об'єктивно, аналізувати ситуацію, звертати увагу на ті чи інші деталі. Якщо людина побита, в неї череп проломлений, стояти не може, зуби вибиті... А це молоді прокурори, вони встали, зачитали своє рішення – і все.

Уже коли почалися в Апеляційному суді оскарження, то комусь змінювали двомісячний арешт на домашній арешт: комусь лише на нічний домашній арешт, комусь на цілодобовий. Випадків, щоб когось звільняли на поруки або під підписку про невиїзд, я не пам'ятаю.

**Вибух у Профспілках – двоє потерпілих.** 6 лютого ми сидимо в Апеляційному суді, з'являється інформація, що стався вибух у Профспілках, двоє потерпілих, один без руки лежить в 17-й лікарні. Ми їдемо туди з «Євромайдан SOS». Там вже купа афганців, депутатів, камер і журналістів. Прошу хлопців з «Опори», щоб пішли й подивилися, що там робиться. Вони сказали, що якраз міліція прибула і намагається пропхатися в лікарню, щоб допитати потерпілого. Зчинилася суперечка між лікарями і міліціонерами.

*Лікарі все ж таки захищали?*

Так, у 17-й лікарні вони займали досить чітку позицію. Це найбільші правозахисники на той час, я б сказав. Коли один хлопчина (16 років) почув, що міліціонери прийшли, то лікарі сказали, що він ледь через вікно не вистрибнув. У нього було вибите око від вибуху. Йому почали робити операцію, міліціонери ще сиділи чекали, думали, що вони допитають хлопця, а потім все-таки пішли. З «Опори» нас було п'ятеро осіб, ми там всю ніч просиділи. Приїхав Олесь Доній, подзвонив Ользі Богомолець, домовився, що зі Львова буде виїжджати карета «швидкої допомоги», щоб забрати хлопця на Львів... Приїхала медицина катастроф, «швидка допомога» зі Львова, щоб забирати цього хлопчину. На вулиці з'являються хлопці в цивільному із зовнішнього спостереження, які чергують. Ми виходимо на вулицю, теж слідкуємо, що відбувається. Вони переписали номери машин батькового друга і «швидкої». Ми подзвонили на «Євромайдан SOS» і до адвоката. Адвокат одразу

виїхав. Подзвонили депутатам, вони дуже всі зайняті, прислали Бригінця, який ще довго думав, їхати чи ні. Нарешті він приїхав і домовився, щоб міліція дозволила вивезти дитину до Львова. Бригінець супроводжував «швидку» за межі Києва, щоб ми точно були впевнені, що поїхали. Він їде по дорозі й пише на «Фейсбук», хто в тій машині їде: батько і ще чотири людини. Далі долучився мер Львова. Хлопцю зробили ще одну операцію. З другого ока теж видалили осколок. Ми з батьком хлопця ще контактували наступного дня, бо його другий син залишився ще тут. І ми розуміли, що його будуть відслідковувати, щоб заарештувати.

Ми попросили, щоб хлопець, його брат і батько змінили *sim*-карти на телефонах. І щоб виїхали з Києва.

Якось я вертався з «Євромайдан SOS» з Максимом Буткевичем по Великій Житомирській, на перетині з Володимирською хтось із друзів жив, ми мали туди заїхати. І ми вночі беремо таксі, заїжджаємо з однієї сторони, бачимо – там вдалині щось відбувається, розуміємо, що туди не поїдемо, вертаємося назад. І тут хлопці за будинок ховаються і кажуть, щоб не їхали туди. Раптом бачимо – прожектор в нашу сторону світить, і чуємо постріли. Таксист одразу розвертається, і ми вже в офіс приїхали. А 15 хвилин тому якраз убили журналіста з газети «*Вести*». Це була група «тітушок», які тоді в Маріїнському парку серйозно побили активістів. Потім вони перемістилися на Львівську площу, тоді повернулися на Житомирську, Самооборона їх, видно, заблокувала, були якісь сутички.

Зранку 20 лютого я привіз медиків. Дивлюся інтернет, а вже почалися активні бойові дії. Мені подзвонили, сказали, що Богдан Сольчаник загинув. Одразу поїхав на Майдан. Убитих забирали разом із дванадцятьма хлопцями в Михайлівський собор. Двадцять одна людина загинула. Родичі дзвонять, просять про транспортування тіла. А це 20 лютого, ще нічого не змінилося. Я розумію, що там пости, купа даїшників на дорозі. Якщо загрузити тіло з кульовими пораненнями і медбрат, наприклад, в уніформі, то він тільки перетне перше КП – його одразу заарештують, і невідомо, що буде з тілом. Я сконтактував з Олегом Мусієм, плюс Соломія з «Євромайдан SOS» і мій знайомий з Комарно Андрій Юрга. Приїхали фотографи, просимо адвокатів, щоб зафіксувати ці речі. Перевозимо. Ми тоді десь до години 2-ї ще їздили по моргах. Систематизували інформацію, прізвища. Батьки вже почали під'їжджати... Робили розтини. Експертизи проводилися в морзі. Паралельно слідчі допитували родичів, щоб визнати статус потерпілого. Прокурор надавав дозвіл на вивіз. Близько 30 осіб поховали за один день. Я дуже мало бачив помічників депутатів. Приїжджали волонтери, зокрема Олег Якименко. Він на своєму джипі приїхав і сказав: «Куди треба, я всюди буду їхати». З Автомайдану хлопці підключилися. Вони підвозили то в прокуратуру, то в райвідділ Печерський. Волонтер-психолог теж прийшов. Він професійний психолог, спілкувався з людьми. Треба було думати за всі оргмоменти й дозволи. Нікому немає діла до тих загиблих. Є такий пан Ігор, який у благодійному фонді на Майдані, що виділяє кошти, так він найбільше переживав за це все. Хтось вже посади очолив: ти до них дзвониш, а вони трубку не беруть, а треба дозвіл. Дзвониш у Генеральну

прокуратуру, вони досить нормально на контакт ідуть, перевіряють, а цього прізвища немає. Людина позавчора в лікарні померла, вчора похорон був, а в списку немає. В Печерському поки ми ті контакти знаходимо, минає багато часу. Добре, що там проводили експертизи з 9-ї ранку аж до 2-ї ночі.

**Нині покійний Богдан Сольчаник якось говорив, що все залежить від нас, і ми маємо впливати на ситуації, маємо змінювати їх на краще.** Це було кредо для багатьох людей на Майдані. Лікарі теж важливу роль відігравали. Багато людей було з громадських організацій, які теж намагалися в ініціативні групи об'єднуватися. Окремо треба згадати добрим словом «Євромайдан SOS». Там було близько тридцяти людей – працювали налагоджено. Кожен брав на себе маленьку ділянку роботи. Там волонтери були настільки зайняті, що й не мали часу на їжу. Треба, щоб хтось із господинь прийшов, приніс обід і нагодував їх, бо вони дуже виснажуються там. Це надзвичайно скромні дівчата, ніколи не просили нічого для себе. Різні були напрями їхньої роботи: заарештовані, побиті, зниклі тощо.

*Для вас є якісь позитивні наслідки, зрушення?*

Напевно, позитивне, що люди все-таки зрозуміли, як можуть впливати на владу. Вірус свободи, що полягає у прагненні гідно жити, вже заразив людей. Бо я надію вже втрачав, чесно кажучи. Коли починався Євромайдан, я думав, що нічого з цього не буде. Але коли я прийшов і побачив перші запалені очі, то іскра в душі спалахнула моментально. Головне, щоб вона не згоріла, а запалила потужний вогонь. Це поштовх для нового розвитку держави, головне, щоб влада це зрозуміла. Люди вже зрозуміли. Тому що величезна надія є, і вона, думаю, справдиться.

## Олександра Назарова:

# «Протесты в Украине – это хорошая школа для людей из других постсоветских стран»

***«Мне 27. Я определяю себя как квир-женщина. Я родилась в России, я гражданка России, последние четыре года живу в Украине»***

В течение первых дней Майдана я не считала для себя нужным выходить. Мои подруги из феминистических движений начали выходить на Майдан каждый вечер. Их либо заливали газом участники Евромайдана из числа правых, либо отнимали и рвали плакаты. А то и нападали.

*Расскажи подробней о случаях такого противостояния.*

Однажды вышло несколько девушек, которые позиционировали себя как феминистки. Они вышли с плакатом о декретных отпусках, которые должны предоставляться не только женщинам, но и мужчинам. На них набросились, отняли плакат, порвали его, залили газом из баллончика. И нечто подобное происходило

с ними всякий раз, когда они там появлялись. К моменту, когда я об этом узнала, это повторялось уже три или четыре раза. И я тоже вышла, вовсе не потому, что мне вдруг захотелось говорить о евроинтеграции или о европейских ценностях, а просто для того, чтобы поддержать людей, взгляды которых я разделяю, чтобы они не чувствовали себя одинокими в то время, когда им грозит опасность. Мы небольшой группой левых активистов, активисток, феминисток и феминистов, в том числе принадлежащих к объединению «Левая оппозиция», вышли с плакатами на Майдан, в ту его часть, где находится стела. Было многолюдно. Мы остановились на ступеньках и развернули плакаты. У меня был плакат «Свобода. Равенство. Сестринство». Другие плакаты были аналогичные – левые, феминистические, в том числе: «Не молись на Евросоюз, организуй свой профсоюз», «Слава *ratio*!». И еще у нас был красный флаг Евросоюза, то есть красное полотнище со звездочками. Ведь смысл в том, что Европа должна быть некой общностью, где общими являются социальные ценности, социальные права, социальная поддержка. И лозунги были, например: «Европа – это открытые границы, а не открытые рынки». И другие. И достаточно быстро у нас эти плакаты отняли и порвали. Мне вывихнули палец. Люди тогда были настроены достаточно агрессивно. Кто-то сказал, что мы – провокаторы с красным флагом. При этом те, кто отнимал у нас плакаты, не выглядели как крайние правые. Это были обычные люди. Такие странные тетеньки и дяденьки, немолодые. Очень истеричные. Это объяснило мне, что люди здесь стоят за очень разные вещи, они преследуют очень разные интересы. Просто в данный момент все находятся на одной площади. У меня вообще не было иллюзий относительно того, что Евромайдан – это утопическое движение за права человека, например. А в этот момент стало особенно четко понятно. Но я решила выходить снова. Потому что для меня Майдан был во многом протестный. Мой личный. Он не был общим. Мы вышли вечером 30 ноября. По-моему, тогда же я придумала лозунг: «*Права людини – понад усе!*» И еще у нас был лозунг: «Слава реинкарнации! Смерти нет!» Нас на самом деле было 3–4 человека, мы стояли на повороте на сам Майдан. Мимо нас проходили, фотографировали, улыбались. Здесь мы не ощущали агрессии. К нам подошел какой-то дядя с черно-красным флагом, не очень трезвый. Он подозрительно нас рассматривал. А потом он стал выяснять, что такое реинкарнация. Мы ему объяснили. Он сказал: «О! Да! Точно! Ну, теперь я понял. Так бы сразу и сказали. А я-то думал – вы какие-то провокаторы. А вы – нормальные. Спасибо вам!» В общем, атмосфера была вполне дружелюбная. Тут началась какая-то стычка. Какой-то машине не давали проехать. И какому-то журналисту разбили голову. Вдруг откуда-то прибежали беркутовцы. Их было несколько десятков. Они выстроились вдоль Крещатика. Не скажу, что для меня это была экзотика. Но в таком количестве и так близко... Такого раньше не было. На их фоне все стали фотографироваться, танцы какие-то танцевать. И мы соответственно простояли часов до 12-ти ночи. Может, чуть дольше. Это 30-го, вечером. Но холодно было. И мы разошлись по домам. Все равно наших плакатов не было видно. А ранним утром выяснилось, что Майдан разогнали... Мы с Дашей стали читать новости, пытались понять, что произошло.

Постепенно выяснялись подробности. Разогнали. Избили. К утру поняли, что надо идти на Михайловскую и на месте разобраться, что происходит. Собрались. Нас было трое. У нас были какие-то деньги. Мы поняли, что надо купить теплых вещей. Скинулись. Пришли на Михайловскую площадь. Там было огромное количество людей. Действительно, уже гигантское. И людей становилось все больше. Там рисовали плакаты. В самом Михайловском монастыре собирали лекарства и еду. В толпе выделялись те, кто был ночью на Майдане, у многих из них были перевязаны головы. Моя подруга Руслана привела девушку в очевидном состоянии шока. Ее звали Ирина. Она была одной из тех, кого избил «Беркут». Мы ее отвели к воротам Михайловского монастыря, где был пункт правовой помощи. Там сидела Татьяна Мазур из Международной амнистии, адвокаты, которые как-то пытались регистрировать пострадавших, чтобы в дальнейшем можно было как-то помогать. Могу сказать, что именно в этот момент Майдан перестал быть для меня абстрактным, выступающим за какую-то абстрактную евроинтеграцию. Он стал местом протеста против бесчеловечного обращения с нами со стороны государства. И я себя чувствовала ужасно злой...

**Мы простояли все 30-е число.** Мы стояли на том месте, где машины поворачивают на Владимирскую. У нас были плакаты: «*Права людини – понад усе!*» Нас фотографировали из проезжающих машин. К нам приходили какие-то люди с едой, пытаясь накормить и нас, и тех, кто там еще стоял. Что-то приносили – лекарства, вещи, одежду, пытаясь раздавать это. Сам факт того, что рядом была церковь, которая предоставила свое пространство для того, чтобы люди могли оказывать там помощь, для меня был беспрецедентным. Я определяю себя как христианку.

И люди вели себя так, как должны вести себя люди. И Церковь делала то, что, по моему мнению, должна делать Церковь. И это было очень странно. Вдруг все стало общим. И люди, вышедшие на площадь, явно были моими единомышленниками в том, что правительство, чиновники, совершившие преступление, должны понести наказание. С этого дня Майдан стал конкретнее. Речь шла о недопущении насилия, о том, что люди имеют право собираться и выходить на улицы.

*Могла бы ты подробнее рассказать о том, чем был Украинский дом? Там рождалось много инициатив.*

Это был мой первый опыт пребывания в контролируемом гражданскими активистами здании. Вначале было немного стремно. Потому что во мне, как в любом постсоветском человеке, сидит вот это опасение не делать того, что запрещено. Но все эти годы, что я жила в Украине, я постоянно в себе этот страх замечала и побеждала. Протесты в Украине, не только Евромайдан, – это очень хорошая школа для любых людей из других постсоветских стран, где права человека не соблюдаются, где нет возможности проявлять протестную активность в самых разных формах. Сначала пришло понимание того, что мы просто поддерживаем молодежь из Студенческой Ассамблеи, показываем фильмы. Нам было важно еще присутствовать там как специалистам, то есть создавать там место для консультаций, где люди могли бы получить комплексную информацию о том, как защищать

свои права в самых различных случаях. Каждый день с 10 утра до 10 вечера там сидел кто-то из нас, кто был готов общаться с людьми, раздавать нужные телефоны.

*Много ли было людей, которые обращались за такой информацией?*

Я бы не сказала. Наверное, потому, что эта инициатива возникла уже после массовых похищений и массовых избиений. Однако несколько десятков человек было. Но мы еще раздавали листовки с этой информацией. Поэтому, конечно, общее количество людей, получивших такую информацию, было куда больше.

*Что было для тебя самым сложным в работе? Физически или, может, эмоционально?*

Когда ты ощущаешь себя частью процесса, то действуешь механически. Это нормально. Но иногда, когда, например, просят купить «ушиватель корня легкого», понимаешь степень страдания, которую испытали на себе люди, которым мы сейчас пытаемся помочь. То есть человеку после ранения явно отрезали легкое. Вот от этого становится не по себе. И я все время говорила себе, что когда все это закончится, тогда я смогу наконец все прочитать, подумать, послушать, посмотреть все эти видео, потому что, когда работаешь, не успеваешь наблюдать за происходящим. И вот тогда я поплачу, отойду как-то... А пока нельзя.

*Какой день ты не забудешь никогда?*

30 ноября, конечно. А еще то, что произошло с 10 на 11 декабря. Мы доехали то ли до Михайловской, то ли до Софиевской площади, спустились вниз. А внизу, на Майдане, было такое количество наших друзей, подруг, знакомых по самым разным инициативам... И мы остались там на всю ночь вместе с ними. И людей становилось все больше, больше и больше. Это было очень странно, потому что мы точно понимали, что мы в кольце «Беркута», и если у них будет желание, приказ (как угодно называйте) продолжить штурм, то большую часть людей они, как минимум, изобьют, сметут, уничтожат. Но при этом там было настолько спокойно, оттого что все вокруг были свои. Это очень странное ощущение: люди с любыми политическими взглядами оказываются по одну сторону баррикад, вместе с тобой. И при этом ты не испытываешь никакой ненависти к тем, кто стоит в беркутовской форме, хотя ты готов ко всему. Ты рискуешь, ты знаешь, что с тобой могут сделать. И это при минус десяти, и никто не одет так, как следует одеваться при таком морозе, особенно стоя на месте. Люди то прыгают, то гимн начинают петь. А я, левая, и никаких государственных символов не люблю – ни флага, ни герба, ни гимна, и слово «патриотизм» для меня не больше, чем ругательный лубок, так же, как и слово «национализм». И, тем не менее, я стояла до утра...

# ТАК НАРОДЖУВАЛОСЬ МИСТЕЦТВО СПРОТИВУ

***Андрій Меаковський:***

***«Ми підтримували ненасильницький спротив всіма можливими шляхами»***

***Ганна:***

***«Нас було десь 20–30 дівчат з інструментами, маракасами, свистульками: ми несли простий миротворчий меседж»***

***Олексій Сігов:***

***«Я долучався до різних ініціатив. Був одним із прес-секретарів Майдану»***

***Остап Стасів:***

***«Щоб пережити холодні дні», або Про ВУМ – Відкритий університет Майдану***

***Анжеліка Зозуля***

***Про бібліотеку Майдану***

***Світлана Тараненко:***

***«Ми почали створювати новини багатьма мовами. Ми створили громадську ініціативу* Безпечне транспортування поранених»**

**Арсеній Фінберг:**

***«Журналисты потом назвали нас* Эскадронами добра»**

***Олена Літвішко:***

***«Ця країна бідна, але вона вже інша.
І цього вже нічим не змінити»***

***Олександр Беккер:***

***«Сейчас я себя идентифицирую украинским немцем»***

***Святослав Юраш***

***Про «*Euromaidan PR*»***

***Олег Науменко:***

***«Мы из Кембриджа поддерживали Майдан информационно – как могли»***

***Владислав Грезєв***

***Про інфоцентр «НЕ ЗЛИй МАЙДАН»
та ітернет-проект* OPIR.ORG**

***Олександра Устинова:***

***«Я займалася координацією:  було страшно,
але хтось це має робити»***

***Олена Іванова:***

***«Мы оказывали всяческую помощь в тылу и поставке всего, что только возможно»***

***Олена Козаченко:***

***«Каждый пытался внести свою лепту»***

***Катерина Оверченко:***

***«З ними хотілося бути разом...»,
або Про «Громадський сектор Майдану»***

## Андрій Меаковський:

# «Ми підтримували ненасильницький спротив всіма можливими шляхами»

***26-річний львів'янин, працює у сфері IT, відкрив у Львові коворкінг і таким чином створює інноваційну спільноту***

У Львові є певна спільнота, яка між собою комунікує, і я побачив, що, окрім заклику в Києві виходити на Майдан, так само і львів'яни страшенно були незадоволені тим, що відбувається. І ми так само почали збиратися на львівському Майдані біля пам'ятника Шевченку. Найініціативнішою групою серед тих людей були студенти Школи журналістики УКУ. Я там був у четвер увечері. І якось так склалося, що в мене із собою була дзеркальна фотокамера. І ось, коли я прийшов туди, то побачив, що більшість людей, які туди вийшли, на цей протест, це молоді люди. Всі обличчя, які там були, були змістовними – ти бачиш ідеї, бачиш бажання, тобто всі люди були наповнені чимось. Мені це було цікаво, і я вирішив їх пофотографувати... І той альбом у «Фейсбуці» тематично називався «Європейські обличчя».

Якраз у день до побиття студентів я зрозумів, що моє покоління – воно кардинально інше, і хай би що там робили, хай би що відбувалося, але є два виходи: або ми переможемо, або нас усіх знищать.

Потім я вже був у Києві. У ці два перші дні мого перебування на Майдані, ще в ті перші дні грудня, я чітко для себе зрозумів: те, що відбувається на Майдані – справжнє. Це є воля людей. Це не щось сфабриковане, не щось, що було би створено штучно.

Я вже слабко пригадую собі хронологію тих подій, тому що там якось усе змішалося. Я точно пам'ятаю, що повернувся до Львова, мабуть, у вівторок, 3 грудня... І ось мій друг вирішив організувати транспорт, доставку людей. Але вирішив це робити не просто так, а, можна сказати, з розмахом. Відповідно, організація цього всього процесу перетворилася на абсолютно безумні два дні... Першим людям дуже пощастило. Я прийшов просто вранці на вокзал і купив їм 60 квитків, бо квитки ще були. А далі починається найцікавіше! Ми починаємо тих людей обдзвонювати, в нас четверо людей сидить на телефонах, і казати: «Ви зголошувалися, ви їдете таким-то потягом, таке-то місце, о такій-то годині». Людина починає: «А такий-то-такий-то їде?» Ми кажемо: «Так». – «А той?» – Ми: «Дзвонили, він не бере трубки». – «Ну добре, а третій?» – «А третій не їде». – «Тоді ми всі не їдемо!» І ми знову ці квитки викреслюємо, ідемо з ними знову на вокзал, знову їх міняємо, бо всі ж квитки іменні. Знову дзвонимо новим людям, і кажемо: «Для вас з'явилося місце». – «А в мене вже є місце!» Це було абсолютне божевілля.

*А ви також їхали?*

Так, я також їхав і тоді залишився у Києві вже надовше. Так вийшло, що спочатку всіх розселили десь по знайомствах, потім вийшли на групу волонтерів: всі ті рухи «Пора», «Опора», «Чесно» – політичні та навколополітичні громадські організації. В них ця робота була вже налагоджена. В них було поселення, сумарно до 800 людей там могло розміститися, і ми цих всіх людей фактично передали їм під координування. Потім ми долучилися до команди, яка згодом отримала назву «Громадський сектор Майдану». Це така назва, яка дуже часто нікому нічого не каже, але команда людей, яка під цією «шапкою» гуртувалася, зробила насправді дуже багато гарних і корисних речей.

*І тут, напевно, вже доречно розповісти про найвідомішу з них – це акція з піаніно. Наскільки я пам'ятаю, його поставили 6 грудня. Цікаво взагалі, звідки прийшла ідея?*

Звідки прийшла ідея? Маркіян Мацик, який грав на цьому піаніно, який був зображений на фотографії, вже мав попередній досвід. За півроку до того він поставив у Львові вуличне піаніно, де кожен міг підійти і грати.

Отже, він мав попередній досвід, і ця ідея переживала різні метаморфози. Наприклад, був задум заставити всю Європейську площу цими піаніно. А мій товариш старший, Олег, він якраз у той час зупинявся у квартирі на вулиці Лютеранській, йому з вікна було одразу видно кордон міліції. І до цієї акції, до цієї фотографії його насправді надихнула інша фотографія, зроблена його знайомою, де дитина стоїть перед цим кордоном міліції, і підпис: «Мамо, а як же я пройду у садочок?», чи щось тому подібне. І це насправді було дуже актуально, бо якраз у той час почала наростати агресія, відбулася вже Банкова. Вже відбулися перші спроби агресивного підходу до ситуації. А ми в «Громадському секторі» дотримувалися такої позиції, що неможливо перемогти будь-якими силовими методами. Тому що, по-перше, це просто миттєво ставить протест поза законом, а по-друге, абсолютно не конкурентоздатне в плані ресурсів – боротися силовими методами з армією та міліцією... Тому ми працювали всіма силами, всіма діями на те, щоб відвернути від такого розвитку подій. І оця акція з піаніно була якраз такою демонстрацією того, що в нас тут мирний спротив, тут люди культурні, тут люди освічені, тут люди змістовні. Саме демонстрацією, бо від самого початку Майдану відбувалася війна за відгуки людей. Створювався такий імідж, що от, на Майдані там ланцюгами б'ють міліцію, кидають «коктейлі Молотова», а насправді все це було не так. Тут були дуже освічені люди, які мали дуже чітке розуміння того, чого вони хочуть. І вони чітко знали, якими методами вони хочуть досягати своєї мети. І в цих методах не було ніякої бійки, ніякого каміння, ніякого «коктейлю Молотова». Тому було багато різноманітних акцій, якими ми хотіли показати, які тут є люди, що тут є мистецтво, що тут є сенси, що тут є культура.

Робилося все дуже швидко. Багато хто каже, що в подіях Майдану день за рік проходив: дуже швидко змінювалася ситуація, неможливо було що-небудь запланувати. Хто міг щось запланувати 28 листопада, коли з 29-го на 30-те побили

студентів, і все кардинально помінялося? Так само й надалі все змінювалося блискавично. Тому потрібно було діяти дуже швидко. Прийшла ідея, умовно кажучи, сьогодні ввечері – завтра вранці вона має бути реалізована, тому що на післязавтра вона вже неактуальна. Так само було і з піаніно. Ми почали обдзвонювати оголошення тих, хто продає піаніно, досить швидко знайшли, домовилися про ресурси... Знову ж таки – якщо ти хочеш щось зробити швидко, то робиш це за свої гроші. У більшості таких ініціатив гроші давав Олег, мій друг. Він підприємець, у нього були можливості виділяти ресурси на такі речі, бо він бачив у цьому сенс і до того був ідейним натхненником багатьох ідей. Відповідно, ми купуємо піаніно, я знаходжу друзів у Києві, які погоджуються його розфарбувати, Маркіян їде за піаніно, я їду за фарбою, в третіх друзів ми знаходимо гараж, в якому все це можна робити, привозимо все туди, і ось вночі вони малюють, я тим часом створюю подію у «Фейсбуці», обдзвонюю всіх-всіх, кого знаю, хто може грати на піаніно, щоб воно одразу ж приносило позитивні емоції людям. Відповідно, ми збираємо там купу різних людей, дівчат з «*Dakh Daughters*»*, ще когось, ще когось, їдемо туди, домовляємося, хто за ким підходить. Щоб був якийсь графік, щоб воно жило, і на десяту ранку домовляємося, що приїжджає вантажівка, вантажить це піаніно і привозить на Лютеранську.

**Ну, що їм зробиш? – Це ж піаніно! Що ж їх – бити, чи що?** Наступного ранку приїжджає піаніно, я його приймаю там на місці, при цьому треба робити «*морду кирпичом*», і не показувати, що ти взагалі-то знаєш, що ти це робиш просто перед кордоном міліції. Міліція також не має до чого причепитися... Це ж музика! У цьому і є основна сила такої відповіді на агресію. Ясна річ, якби ми поставили там катапульту чи ще щось таке, нас би одразу пов'язали. Але ми поставили піаніно! У цьому і є така дуже велика сила мирного спротиву, що він виходить за шаблони. Вони націлені на те, щоб діяти силою. Коли ти працюєш проти них такими нестандартними методами, вони нічого не можуть зробити. Це і є той стиль боротьби із системою, який ми намагалися підтримувати всіма нам доступними способами.

Ми ставимо піаніно. Ті люди, хто там є, одразу радіють, починають співати, грати на ньому, навіть не довелося нам якось особливо заповнювати ефір. Ми робимо декілька фоток, тут приїжджає преса, починає брати в нас інтерв'ю. Ми з Маркіяном повертаємося додому і фактично без обробки відправляємо це фото в інтернет, тільки підписавши під ним правильний меседж, що добро, любов і творчість – єдині сили, які можуть протистояти агресії. Тому що зло породжує ще більше зло, але якщо протиставити йому креативні речі, то воно нівелюється...

Далі вже йдуть похідні цієї історії. Історія з Антуанетою Міщенко, молодою дівчиною, яка досить віртуозно грає на піаніно, і власне вона врятувала це піаніно від загибелі, коли люди вирішили його затягнути на барикаду як будівельний матеріал, а вона їх зупинила, не дозволила. І потім це піаніно стояло біля КМДА. Пізніше, вже на Новий рік, ми його перенесли на сцену Майдану – там Руслана грала, грала та ж Антуанета. Для КМДА ми зробили новий інструмент... А в ре-

* Український жіночий театрально-музичний гурт.

зультаті виявилося, що чоловік хоче його забрати в Канаду в приватний музей, замість нього він доставив нам таке саме, але інше.

Уже коли були події на Грушевського, ми поставили ще одне піаніно безпосередньо на барикадах, на даху автобуса і зробили там концерт. Там було два динаміки, один – в бік протестувальників, другий – у бік міліції. І знову грали на ньому всі бажаючі – і Руслана, і такий персонаж, як «піаніст-екстреміст», так він сам себе називав, і Антуанета. Був гарний концерт. Це було за пару днів до того, як Грушевського таки розігнали і це піаніно там згоріло.

**Багато було таких моментів, коли ти розумієш, що від твоїх дій багато залежить. Це виснажувало емоційно.** Ті силові розгони, в які я потрапляв, були дуже технічні. Витіснили – та й до побачення. Там ніхто нікого особливо не бив. Тобто витіснили, прийшли «тітушки», розібрали барикаду, погрузили в КамАЗ, КамАЗ поїхав. Якось, ненавмисне, мене оминали всі події, за яких там можна було отримати кулю в голову чи ще щось – якось мені чи щастило, чи не щастило. Настільки багатогранна була гра, що ти розумієш, що, десь посунувши маленьку частинку, ти абсолютно поміняєш хід історії. І знати це, і знати всі ці можливості, або мати ілюзію цих можливостей – воно дуже, дуже сильно виснажує. І я певен, що ми своїми діями, отим своїм борсанням таки на щось вплинули, щось змінили. Але ці перепади: сьогодні ми на коні, завтра – все пропало, потім знову ми перемагаємо – нас перемагають... А потім ті закони – а ми все одно у касках, а тепер всіх б’ють... Це дуже сильно розхитувало психіку, дуже-дуже виснажувало людей. І все одно набагато страшніше було спостерігати, дивлячись «Громадське телебачення», читаючи газети. Значно легше, якщо ти щось робиш, якщо ти чимось зайнятий, якщо ти бачиш сенс у тому, що ти робиш.

**Ми підтримували ненасильницький спротив всіма можливими шляхами.** І ми не тільки декларували, а й робили. Я вам розповім про вулицю Грушевського – я там не кинув жодного каменя, жодної пляшки, тому що це не той шлях, яким я би хотів, щоб ці питання вирішувалися. Ми робили мало такого, що могло наражати наших людей на небезпеку... «Громадський сектор» був організацією не зареєстрованою, але, тим не менш, одна з цілей цієї організації була – збереження своїх людей. Відповідно, все, що ми робили спільно, було максимально продумано й максимально убезпечено від якихось ризиків.

«Громадський сектор» робив дуже багато інформаційної роботи, ми перекладали актуальні новини різними мовами, розсилали їх у світову пресу. Не певен, чи то ще хтось робив, окрім нас. І багато ще робилося роботи такої, про яку, може, ніхто й не знає, але вона була одним із тих мільйонів камінчиків, які все ж зрушили цю гору.

**Ось про одну історію, яка сталася на Водохрещу, хочу вам розповісти.** У «Громадському секторі» було певне ядро волонтерів – кілька людей, які постійно робили всю роботу. Ось один із волонтерів, він теж до того був, як багато хто, абсолютно аполітичний, атеїстичний, і все йому було до лампочки – молодий хлопчина, років 18-ти. Долучившись до цього процесу, він переглянув свої погляди,

і на Водохрещу запропонував Олегу стати його хрещеним. Ми з ним товаришували, і я був присутній при цьому. Грушевського палає, дим, вогонь, гранати, стрільба, а ми спустилися вниз за Маріїнським парком. Там є церква така невеличка*. Ми виходимо з усієї цієї кіптяви, смороду гуми, проходимо повз блокпости, виходимо в парк, ідемо абсолютно тихим, порожнім, темним парком, підходимо до церкви. Там хрестять дитину, потім хрестять цього Андрія – паралельна реальність, зовсім інші події... А з церкви ми сідаємо зі священиком у машину і їдемо до Дніпра – на Водохрещу зануритися у воду. У двадцятиградусний мороз. І нас ще по дорозі зупиняє патруль міліції. Священик каже: «Я тут людей хреститися везу. Який Майдан?» Ми успішно всі четверо пірнаємо у воду, і ось ця інша реальність, ця Водохреща, це хрещення. Це ж важливий вибір людини, це може бути набагато важливіше, ніж усі Майдани, Януковичі... І ось ми повертаємося знов у весь цей Мордор, де 20 людей кидаються феєрверками і ще 5 тисяч людей стоять і знімають все це на планшети. Але це теж неминуче – не було б тих 5-ти тисяч або тих 20-ти – все було б інакше.

**Коли купа людей збирається разом і вони довго стоять разом, вони повинні щось робити, бо інакше в голову лізе дурне.** Коли довго нічого не відбувається, люди зневірюються, вони починають себе запитувати: «А чого я тут взагалі сиджу? Що я тут роблю?» Тому будь-які структури, організації постійно намагалися забезпечити людей заняттям. Потім люди казали: «А, що ви нас водите на безглузді акції, вони нічого не дають!» А насправді це основа будь-якого громадського руху – люди мають бути зайняті. «*Солдат без работы – преступник!*» Це і самі солдати знають. Тому постійно були ті наряди Самооборони, охорона барикад незрозуміло від кого і від чого. От люди із захватом прибирали, чому так? Бо якщо ти нічого не робиш – тобі страшно! А там, усі ж пам'ятають, ті чистки від снігу – там народ гребе, мішки носить... Так само і з телевізором: ми підійшли до людей з 31-ї Сотні, це були хлопці з Карпат, відомі своєю майстерністю в столярному ремеслі.

Ми накреслили їм на клаптику паперу конструкцію, це мала бути дерев'яна рама, на яку натягувався екран зворотної проекції, щоб його змонтувати на крайній барикаді й по ньому показувати. Хлопці реально зраділи якійсь різноманітності у діяльності, бо це якраз був такий період, коли нічого не відбувалося, це вже на початку лютого було, напевно. Ну, почергував, ну, постояв... От ми зробили цей екран, на другий день привезли проектор (бажаючих надати апаратуру – динаміки, комп'ютер – було досить багато) і це все на другий день змонтували. Концепція була така: екран вмикається у вечірній час, і по ньому показують всякі новини. Бо якщо там показувати весь час «Слава Україні! Смерть ворогам!», то нещасна міліція ще більше озлобиться.

А важливо наголосити, що однією з постійних проблем, які обговорювалися на зустрічах волонтерів, оргкомітетів, громадських секторів і так далі – це було питання роботи із силовиками. Усі розуміли, що будь-яка революція досягає

* Греко-Католицький храм на Аскольдовій могилі.

успіху тоді, коли силові структури переходять на бік революціонерів. Відповідно була робота по певних каналах зверху, але була потреба й у роботі знизу. Тобто банально оті всі рядові, строковики – з ними теж треба було щось робити, якось із ними комунікувати, щоб вони або переходили на наш бік, або просто банально саботували свою роботу. Якщо він там буде в наряді, але «просто випадково» нікого не затримає – це теж непоганий результат. То ми просто взяли «24-й канал», який був нейтральніший в умах людей, ніж «5-й», скажімо, і вечорами транслювали новини. І що цікаво – результат був. Результат був насамперед у тому, що на другий день міліція поставила назустріч нашим свої динаміки і почали крутити всяку попсу. А після того ще за декілька днів вони поставили екран, на якому показували бойовики. Для нас це показник, що вони бояться і реагують – вони відчувають загрозу. Звичайно, що прямого фід-беку від людей, чи воно щось дало, не було. Але окрім того, що воно впливає на них, воно також впливає і на нас. Люди бачать, що щось робиться, хтось вірить у те, що він робить, і цей механізм сам себе розкручує. Потім ми поставили більший екран, кращий проектор (люди нам радо давали на все це гроші), перетягнули його прямо на автобус. Оцей наш телевізор – це був такий гарний розважальний момент. Тому що його було видно на обидва боки, і нещасна та Самооборона, яка сидить цілими днями, і їм нема що робити: сидиш ти й сидиш, ну добре, там канапки носять, але все одно нудьга... В результаті ми добилися того, що він був цілком автономний, цей телевізор, він віддалено з інтернету керувався. Було декілька людей, які готували контент, вже почали показувати їм і маєтки Пшонки, і розслідування про Януковича – щоб хлопці з протилежного боку дивилися також. Причому, що цікаво, оці фільми про Пшонку і Януковича не глушили. Деколи, може, просто забували, але не було там різкої звукової контратаки. Потім, коли вже почалися всі оті розгони Майдану, ми змогли врятувати майже все обладнання, колонки навіть повернулися до власника. Це насправді були дуже дорогі колонки, і він був приємно здивований.

А після того телевізора оті хлопці з Косова збудували ще дерев’яні будиночки на Майдані і збудували ще декільком донецьким, дніпропетровським наметам нари, ліжка. Словом, мали добру нагоду проявити себе.

*Під час лютневих подій на Майдані вас вже у Києві не було?*

Коли ми побачили, що процес у Києві вже запущений, що він вже незворотний, абсолютно незворотний, я повернувся до Львова, тому що тут також багато всього відбувалося. І до того ж я вже абсолютно виснажився – як матеріально, так і морально. А коли ти не можеш нічого дати, то краще не заважати. А тут у Львові були свої ночі гніву, люстрації прокуратури і так далі. Ми тут теж движняк влаштовували. Була провокація проти «Епіцентру», яку, на щастя, зупинили, коли там мало не підпалили «Епіцентр» – неясно, до речі, хто підпалив і навіщо. Насправді була велика проблема, що зі Львова поїхали всі нормальні люди, і тому у Львові теж відбувалося казна-що. Якби трошки менше адекватних львів’ян поїхало на Майдан, то не було б у нас підпалених відділків, нічого такого не було б... І відтоді я вже не повертався до Києва.

## Ганна:

## «Нас було десь 20–30 дівчат з інструментами, маракасами, свистульками: ми несли простий миротворчий меседж»

***Ця молода жінка не назвала свого прізвища. Їй 30 років, працює у сфері реклами***

Переломний момент був тоді, коли «Беркут» зачистив Майдан. Я там була пізно ввечері... Таксист нас висадив десь нагорі Інститутської, десь біля Нацбанку.

*Це було близько четвертої ночі?*

Так. Коли розганяли. І ми пішли пішки, не розуміючи, що відбувається, бо всі люди, які бігли назустріч, кричали, що там якась біда – там б'ють, тікайте, не йдіть туди!

*Багато було людей? Бігли вгору по Інститутській?*

Це був натовп людей, якийсь трохи побитий. Було видно, що щось там відбулося. Нам здавалося, що ми пропустили щось важливе, а хотілося мати свій особистий погляд на те, що відбувається і бачити все на власні очі. Ми зайшли на «Глобус», на той оглядовий майданчик, і було дивно. Бо коли ми залишали Майдан, там були танці, ми пішли пити каву. А коли повернулися... Я пам'ятаю це відчуття, воно було дуже страшне, до того такого відчуття не було ніколи. На той час уже нікого не було, і з того майданчика все виглядало як згоріле місто – всі ці розкидані речі, бочки, що догоряють. Жодної людини на Майдані, прапори майорять. Це як монтаж: ти вийшов з танців, а прийшов на зруйноване місто. І я повністю в це заглибилася, а мій товариш Міша каже: «*Аня, валим!*» А я не розумію, кажу: «Підемо подивимося, як і що там?» – А він каже: «Аня, ми туди не пройдемо! Ти що, не бачиш беркутівців?!» А через свою короткозорість, чи що, я просто не зрозуміла, що вся Інститутська і весь Майдан в оточенні «беркутів». Вони були в чорних касках, то й злилися з темрявою. Вони стояли в три ряди, огороджуючи собою Майдан. І, власне, коли я їх побачила, мені стало дуже страшно. Може, ще були десь там люди, але тут стояли тільки ми. На Майдані не було нікого. Тут я зрозуміла, що треба справді втікати, що відбулося щось страшне.

*Як відбулося твоє включення в Майдан? Що ти робила там?*

З того моменту час спресувався. Все стало дуже по-новому. Щогодини щось могло змінитися і змінювалося. Влада, Янукович вражали. Ти почав робити ті речі, які ніколи не робив. Люди мало спали і багато функціонували навколо Майдану. Постійно було відчуття, що ти недоспаний. Я живу на Троєщині, тому часто залишалась у когось, бо хотілося бути в центрі і не витрачати час на пере-

їзди. Запам'ятала момент, коли ми зібралися з дівчатами, туди мене запросила моя колега по рекламі. Зібралися дівчата з «*Dakh Daughters*», і в Будинку кіно в нас був штаб «*Women Power*», нас було десь 20–30 дівчат. Ми ретельно вивчили кілька народних пісень, була серйозна репетиція, плюс ми робили плакати, на яких писали жартівливі меседжі до «беркутів». Наприклад, не моє авторство, але я собі його вихопила, дуже сподобався: «Захисти мене, я добре готую!» У дівчат були такі «жіночі посили»: «Не бий мене, в мене кіт вдома не годований». Такі приколи, такі собі аполітичні, жіночі. Але вони несли простий миротворчий меседж. Вивчили пісні «Горіла сосна, палала», про вишневий садок, а хітом була ця, знаєш: «Била мене мати березовим прутом», і ми з цими піснями – в когось були барабани, в когось інші інструменти, і ми такою ходою пішли від Будинку кіно до урядового кварталу. Паралельно Майдан стоїть, в нього своя програма. Це було до першої спроби розгону Майдану. До 10–11 грудня. Знайшовся депутат, який домовився, щоб нас пустили просто до беркутівців. Було два кордони «беркутів», які нібито захищали Верховну Раду.

*Як ви зібралися? Чому саме ці дівчата?*

Дуже просто. Було бажання щось робити, і кожен робив, що міг. Дівчата вміють співати, а ядром були «*Dakh Daughters*». Від когось пішла ініціатива, і багато хто долучався. Створювалася група на «Фейсбуці», і так швидко всі інформувалися.

*Серед цих музикантів були ідейні лідери чи натхненники?*

Руслана Хазіпова з барабанами. Вона давала ритм, щоб ми вчасно куплети і приспів починали. Там була дівчина, якої я не знала, вона була режисером, були й оператори, які знімали всю цю історію. І вона, як режисер, домовлялася. Ми по всіх кордонах «беркутів» заспівали їм пісні. Це була така собі *no comments* акція. Ми підходили, казали: «Доброго дня, хлопці!», співали 3–4 пісні, посилали їм повітряні поцілунки та йшли далі. Потім там був момент із фортепіано. Це також мої друзі його розмалювали в жовто-блакитні кольори, воно стояло тоді ще біля якогось кордону, там вже піаністи грали.

Я один раз так практикувала з дівчатами. Але потім ми регулярно збиралися з музикантами з музичних гуртів. До місця, де вони свої репетиції проводять, можна було прийти хоч уночі, побачити, що хлопці там щось грають, і сказати: «Ну що, йдемо на Майдан?» – «Йдемо». І ми брали купу інструментів, які можна із собою взяти. Я хоч і не музикант, але мені могли дати якусь свистульку, показати, як на ній свистіти, або якийсь маракас чи невеликий барабанчик. І ми отакою делегацією не один раз висувалися на Майдан. Так пройтися по всьому Майдану, зайти в усі намети з піснями, музикою, підбадьорити людей. І так походити до 3–4-ї ночі, так висловити свою солідарність із людьми, які там стоять.

*Чи можеш ти цей досвід прив'язати до якогось періоду? Чи це було підйом – спад? Чи був якийсь ритм?*

Я зараз не пам'ятаю, як воно було. Але момент, який ще більше всіх згуртував – це таки спроба розгону Майдану. Я прекрасно пам'ятаю той вечір, я тоді

була на Майдані, я там походила, щось поробила з кимось і таке інше, і вже думала йти до дому, але по дорозі зайшла попити чаю, погрітися до своїх друзів на репетиційну базу – це недалеко, буквально вгору до Михайлівської. Там постійно якийсь онлайн грає, «Громадське». І якось так було все пасивненько, небагато людей. Знову ж таки обговорення, що, як, куди йдемо, і все таке. І в якийсь момент ми відволіклися від онлайну, щось заговорилися, комп'ютер був в іншій кімнаті: якось усе заклякло, лідери щось поговорили зі сцени та пішли. А що далі? І в один момент вбігає мій близький товариш – музикант, дуже крутий – і починає носитися по цьому простору, щось шукає. Шукав він чи то палицю, чи біту, щось таке. Я питаю: «Костю, що трапилось?» – Він каже: «Онлайн увімкніть!» Ми біжимо до того комп'ютера і бачимо, як ця «чорна ікра», ці чорні каски просто з усіх боків збігаються на Майдан, з усіх вуличок. Мені стало дуже страшно, коли я побачила цю масу. А ми розуміємо, що вони були ось біля Софіївського собору, вони були зовсім поруч, ці страшні люди. Я розумію, що не можу зупинити свого друга, а він каже мені, щоб я не заважала. Він планує бігти туди. Було нас тоді людей шість–сім, всі хлопці, я одна дівчина...

І от, власне, я відчула, що мені дуже страшно, що я буду зараз собою затуляти двері, що ніхто звідти не вийде. Бо це щось страшне робиться! Такої кількості ментів ми ще не бачили. І це може бути все що завгодно. В нас немає зброї. Яка біта? До того ж, він не знайшов ніякої біти. Паралельно в усіх тріщать телефони, і купа наших близьких знайомих на той момент на Майдані. Відповіді були або «Я нікуди з Майдану не піду!» або «Я зараз їду на Майдан!». Це була перша–друга година ночі. Коли я зрозуміла, що не можу втримати хлопців, я згадала, що в мене є сноубордівські каски, загалом десь п'ять касок є різноманітних. Вони вже були на Майдані. Коротше кажучи, ми всі побігли туди. Це була надзвичайна ніч.

*Чи ви уявляли взагалі, де там ті беркутівці стоять? Що відбувається?*

Ми все це бачили... Ми бачили, що є ми, є ланцюг «беркутів», є простір, де немає людей, потім є Майдан, ми чуємо сцену.

*Тобто «Беркуту» з боку Інститутської ви не бачили?*

Ні. В той момент вони прорвали барикаду, там відбувалися якісь події.

*До речі, в простих побутових речах люди себе найбільше проявляють. Чи могла б ти описати декілька своїх вражень саме такого типу?*

Мені було дуже комфортно в усьому цьому. Нарешті я потрапила в таке, як соціалісти-утопісти писали, місто Сонця* (*сміється*). От я в ньому була, і мені було дуже добре. Можеш підійти до незнайомої людини і спитати про що завгодно, наприклад: «Чи не підвезете мене додому?» – «Підвеземо». Чи хтось пише: «Я їду на Майдан. З такого-то району. Хто їде, заїду за всіма». Коли до тебе підходять і кажуть: «Тобі холодно? Ходімо, я дам тобі устилки теплі», або навіть насильно

* Мається на увазі утопічний твір італійського філософа та письменника Томмазо Кампанелли (1568–1639).

тягнуть до намету з купою одягу і п'ялять на тебе якусь шубу. Тому що твоя сноубордна куртка виглядає зовсім не теплою. І ти йдеш, щоб цю людину не образити, бо вона ж так турбується. І це може бути хто завгодно, будь-якого віку, просто тобі допомагають. Або сів телефон – питаєш, чи можна зарядити, тебе проведуть, знайдуть зарядку. Ось такі якісь речі. Було все, що потрібно для того, щоб ти тут був. І був чимось корисний.

*Можеш розповісти про людей?*

Залежно від ситуації люди дуже змінювалися. От коли я говорила про цей розгін «беркутами», був нюанс, що молодь була більшістю, багато дівчат. Пам'ятаю той ранок, коли «беркути» вже відступили, я бачила таких уже чоловіків, видно, що кияни, віком 30–45 років, дуже таких підготовлених. У лижних куртках або дублянках і в зручному взутті. Такі спокійні, цілеспрямовані, видно було, що в них є десь ще й палиця із собою. І от вони ходили по Майдану. Але я відчувала себе як жінка в меншості, бо не всі чоловіки пустили своїх жінок у ту ніч на Майдан. Тоді підтягнулися люди, які або не були до того, або були рідко, але вони прийшли захищати. Такі сильні чоловіки-воїни. І так з розвитком подій і люди змінювалися. Дуже цікавий сегмент людей із Західної України. Після цієї спроби розгону їх стало ще більше прибувати на Майдан – багато чоловіків середнього віку. Вони були ще більш обурені і ще більш цілеспрямовані. У них ще більше відчувався внутрішній протест.

*А жінки, з якими ти перетиналася на Майдані?*

Різні були жінки, чудові, взагалі безвідмовні в допомозі, що стосується кухні, одягу, прибирання. Адже Майдан був найчистішим місцем у Києві. Дівчата, які не покладаючи рук, завжди з посмішкою, в будь-який час дня і ночі роблять все, що потрібно, перебувають там, навіть коли страшно. Сміливі, добрі, привітні, світлі, рішучі – які не могли мовчати. Особливо запам'яталися такі собі тітоньки, які ночували в КМДА. Ось вони просто дивовижні жінки, яким було за 40–50 років, вони мене захоплювали – рішучі жіночки. Хтось про них жартував, що така собі Материнська сотня. Люди були різні. Була ж якась статистика, що на Майдані був великий відсоток освіченої інтелігенції. І в мене це відчуття залишилося до кінця.

Слово «Україна» стало таким самим словом, як слово «мама» чи «тато». І це неочікувано. Бо завжди були скептичні настрої, плани поїхати в Європу жити. Зараз їх немає. Зараз є бажання бути корисним цій землі, цьому народові.

Дуже серйозну плату було заплачено – людські життя. Я читала біографії тих хлопців із Небесної сотні. Це реально прості люди, які загинули за ідею. У сучасному світі, в центрі Європи таке відбувається – воно не має забутися. Всі ці смерті мають щось змінити. Це принципова штука, а все інше – лірика.

## Олексій Сігов:

# «Я долучався до різних ініціатив. Був одним із прес-секретарів Майдану»

***Випусковий редактор видавництва «Дух і Літера», вчений секретар часопису «Дух і Літера»***

Цікаво, що перший день Майдану збігся з великою подією, пов'язаною з філософією, яка відбувалася в «Арсеналі»*. Там зібралися молоді філософи для обговорення місця філософії у сучасному просторі міста. Я повернувся з цієї зустрічі і перед тим, як лягти спати, подивився в інтернеті, чи є вже відгуки. Відкрив «Фейсбук», а він був заповнений запрошеннями йти на Майдан. Ще прочитав пост Мустафи Найєма – зібрався і поїхав туди. Це була десь перша година ночі. Там було кілька сотень людей. Ішов дощ. Не зрозуміло було, що буде далі, але для мене із самого початку було важливо, що це не політична акція, а просто зібралися активні молоді люди, журналістів було багато, і обговорювали майбутнє України. Говорили про те, що в разі підписання угоди про асоціацію, очевидно, буде серйозна економічна криза. Не треба мати ілюзій. Але це все одно наш вибір.

Вирішили зібратися наступного вечора. Я приходив туди після роботи щовечора весь наступний тиждень. Тоді зовсім маленька територія Майдану була окупована – стояли тільки біля колони. Вже через 2–3 дні були перші спроби поставити якщо не намети, то принаймні тенти, щоб готувати чай. Але як тільки щось ставили, приходила міліція і розбирала. Однак людей не ставало менше, щовечора підтягувалося більше народу.

Потім частину подій я пропустив, бо їздив від видавництва на книжковий форум до Москви. Вже там побачив у новинах, як розганяли студентів і потім події на Банковій, коли їхав цей трактор. У Москві всі були напружені, але за Майданом спостерігали, як за якимось видом спорту – з такою відстороненою зацікавленістю! Мені пояснювали, що ми неправі, про асоціацію не може бути й мови. А головне – вже тоді перекручували факти. Це проявлялося, зокрема, і в тому, що в сюжетах переставляли місцями події: по телебаченню говорили, що спочатку їхав трактор, а вже після побили студентів. Суцільне зомбування народу в Росії почалося не місяць тому, а дуже-дуже давно. І воно було б неможливим, якби люди самі не відчували в тому потреби, живучи міфом про втрачену імперію, могутність та велич...

Коли я знову прийшов на Майдан, там були вже намети і барикади. Стало зрозуміло, що ми будемо триматися, а чи витримаємо – це насправді залежить від кожного з нас. Я побачив, що за цей час Майдан переродився. Ми виходили за політичний вибір країни. А коли я повернувся, це вже був рух проти насильства та вимога покарати тих, хто пролив кров на Майдані. Для мене це важливий до-

* Національний культурно-художній та музейний комплекс «Мистецький Арсенал».

свід того, що люди не готові приймати насильство в Києві. Київ до цього не звик. Від часів незалежності для нас це є неприйнятним. Люди дбають, щоб це все не повторилося. Я кажу про Київ, але зрозуміло, що йдеться про всю Україну.

Тому від самого початку я вирішив, що допомагатиму як волонтер, який не записується ні до яких ініціатив на повний строк. Я ходив на роботу, а ввечері й уночі був на Майдані. Коли з'являлася потреба інформаційної або фінансової допомоги, то, звісно, допомагав. Так воно поступово розвивалося.

*Пам'ятаєте ніч штурму на 11 грудня?*

Ця ніч так виокремлюється в періоді до Нового року – це те, що найбільше запам'яталося.

У ту ніч, якщо я не помиляюся, футбол якийсь показували на Майдані – Лігу чемпіонів. Я подивився, і ми з друзями роз'їхалися додому. Дивлячись футбол, ми чистили площу від льоду, бо влада Києва казала, що на Майдані брудно. Сотні людей ламали брудний лід. Після футболу я ще деякий час там побув і повернувся додому. Вже лягав спати, фактично тільки півгодини побув вдома, і тут на «Громадському» побачив, що починається штурм Майдану. Зібрався, написав на «Фейсбуці» пост про те, що я їду. Мені одразу почали телефонувати друзі. Викликав таксі і поїхав до Софіївської площі. Там вийшов і почав спускатися на Майдан. Я пережив щось таке, що описував Булгаков у «Білій гвардії». Я спускався по вулиці в темряву, чув, як сотні людей співають гімн на площі. Позаду мене лунали дзвони з Михайлівського собору. Прийшов на площу, переліз через барикаду, мені одразу дали каску, і я пішов дивитися, де я можу стати в пригоді.

Найменше людей було біля барикади з боку Профспілок, тому я пішов туди. Весь цей час мені телефонували друзі, але в натовпі було неможливо когось знайти. Тому я став із незнайомими людьми, ми взялися під лікті, щоб тримати один одного, і чекали. Дуже серйозне напруження було. Хтось запитав, як мене звати. Я сказав: «Олексій». Чоловік сказав: «Мене – Сергій». Я почув, як усі в натовпі почали обмінюватися іменами. Це зняло напруження і зросла довіра до того, хто стояв поруч. Ми стояли перед барикадою (я був у третьому ряді), коли підійшов чи то «Беркут», чи то міліція. Вони декілька хвилин постояли перед нами і потім за наказом почали бити палицями тих, хто стояв попереду. Фактично, це була перша сутичка після подій на Банковій. Більшість людей не мали касок. Постраждали перші два ряди. Мене фактично не зачепило. Ми почали відступати до сцени. Певний час нас переслідували, але потім зупинилися. Поки ми думали, що робити далі, почався наступ з боку Інститутської. Я вже зустрівся з другом, і ми побігли туди вдвох. Разом були хвилин п'ять, а потім в цій штовханині загубилися, і якось дуже швидко мене витіснили в перший ряд. Більшу частину ночі я провів, штовхаючись із міліціонером – молодим парубком, молодшим за мене, напевно. Весь час або ми наступали, або вони. Штовхалися. Я підставив плече під його щит. У нього ніякої ненависті не було. У якийсь момент я його запитав «Як ти, чи не втомився?» – Він каже: «Ні, поки що нормально. А ти як?» – «Та я теж». Потім міліція почала наступати, він мені сказав: «Обережно, там якась гілка впала, обережно, не впади». – Я кажу: «Добре, дякую». Потім було найсмішніше: ми пішли в наступ.

У мене була шапка, а на шапці помаранчева каска – такі роздавали. Ми стояли дуже тісно, і хтось ззаду ліктем скинув мені каску, але вона впала не на землю, бо не було куди падати, а залишилася на плечі. Ми йдемо в наступ, вона лежить у мене на плечі, а переді мною капітан міліції. Я йому кажу: «Надягни мені каску». Він починає мені її надягати. Але ми йдемо вперед, а він залишається. Він кричить своїм: «Хлопці, надягніть йому каску». Один із них починає надягати її мені, при цьому відступаючи: в одній руці – щит, іншою надягає. Надів, але в мене з'їхала на очі шапка. Всі навколо сміються. Тоді вони вдвох – один рукою тримає каску, інший шапку – все поправили. Так проходила ніч. Ми їм казали: «Навіщо ви це робите?», а вони відповідали: «Ви, принаймні, можете піти додому, коли схочете, а ми змушені тут стояти. А ось чому ви стоїте, не ясно. Це яка має бути ідея, щоб просто так вночі стояти?»

Потім до нас долучився Віталій Кличко. Він прийшов і почав штовхатися разом із нами. Став поруч зі мною. Так години дві ми штовхалися. Було декілька казусів. Міліція прорвала наші ряди і фактично розділила нас. Вони прорвалися посередині Інститутської, а ми залишилися з двох боків. І тоді під командуванням Кличка і Молчанова ми зімкнули наші ряди і частина міліціонерів залишилася всередині. Ми почали їх по одному випускати. Постійно кричали, що не треба провокацій, не треба їх бити, просто даємо їм вийти. Ми всіх випустили. Кличко тоді дуже радів. Кричав: «Хлопці, це перемога!»

Не можу сказати, що це було страшно. Мені це нагадувало сцену із «Сибірського цирульника», коли там штовханина і бійка заради бійки. Але мені пощастило, бо з іншого краю вулиці був «Беркут»: там людей дубасили і кидали світлозвукові гранати. Єдине, що біля нас мало місце з таких загрозливих речей – це коли міліція намагалася витягнути когось із наших рядів, щоб посадити в автобус. Цих людей потім використовували як заручників. Так пройшла ця ніч.

Після Нового року я намагався багато часу проводити під Апеляційним судом у Солом'янському районі. З 8-ї ранку і до вечора ми стояли, намагалися допомогти людям, над якими тривали процеси. Спочатку ці процеси переносилися – прокурор не приходив. Потім вони розпочиналися, але нас не пускали ані до зали, ані на саму територію суду.

*І що ви там робили?*

Ми співали, виголошували вірші та гасла на підтримку людей, чинили психологічний тиск на суддів. Я думаю, це працювало. Ми їх зустрічали за годину до того, як розпочинається робочий день, фактично, коли вони приїжджають. Їх зустрічав натовп – іноді була тисяча людей, іноді кілька десятків – це залежало від імені людини, над якою мав бути суд.

Ще треба сказати, що наше стояння під судами було також одним із дієвих способів поширювати інформацію про Майдан. Туди періодично приїздили різні телеканали, знімали нас, запитували, що ми тут робимо, кого судять. Дуже сильне відчуття було, коли звільняли людей. Більшість тих, кого відпускали, відпускали під домашній арешт. І коли ти цілий день стоїш і бачиш, що хлопець виходить,

щасливий і вдячний всім нам... У такі моменти ти розумієш: якщо з тобою щось трапиться, в цій країні є люди, які так само, не знаючи тебе, готові витрачати свій час, сили, енергію заради твоєї свободи. Це просто урок солідарності, який вартує того, щоб продовжувати жити по совісті і з вірою, що поруч з тобою є гідні люди.

Крім того ми продовжували допомагати Майдану коштами або речами. А ще я спілкувався з іноземними журналістами: я вільно володію французькою. Тому я був одним із прес-секретарів Майдану. Водив іноземних журналістів по Майдану, показував, де що. Намагався знаходити цікаві контакти. Давав аналітичну інформацію. Цікаво, що зацікавленість із їхнього боку сильно зростала, коли ситуація загострювалася. Чомусь те, що ми так довго, так мирно стоїмо, мерзнемо на морозі місяцями – це не викликало зацікавлення чи подиву. Про таке не пишуть у засобах масової інформації. Серед них були серйозні журналісти, які фахово займаються революціями. Вони пробували ділитися з нами своїм досвідом щодо механізмів таких процесів. Казали, що в будь-якій країні диктатор, якого загнали в кут, готовий на все. Вони прогнозували, що проллється кров, бо у влади немає виходу. Вона буде захищати себе в найбожевільніший спосіб. І як би страшно це не звучало, але після того, як загинули перші хлопці, вони казали: «Цього замало, щоб із боку Заходу були санкції. Треба більше крові».

*Як рідні сприймали вашу участь у Майдані?*

Звичайно, підтримували. Мій батько розмовляє французькою, у нього більше впливових зв'язків, він так само весь цей час був на зв'язку з іноземною пресою. Мама схвально ставилася. Батьки разом зі мною, і навіть без мене, їздили до суду, на Майдан. Мама там готувала і розносила їжу.

*А зі співробітниками чи керівництвом суперечок щодо Майдану не було?*

Ні, у нас такого не було. Фактично, всі підтримували – якщо не саму ідею Майдану, то принаймні підтримували мене і те, що я роблю. Це для мене теж було важливо. Наше видавництво видає літературу інтелектуальну та університетську, але дуже багато книг присвячено питанням свободи, громадянського суспільства, історичної пам'яті України, майбутньому розвитку. Тобто всі ці роки ми нормально жили з цими ідеями Майдану. І тому мені було дуже цікаво, коли з'явилася Бібліотека Майдану. Там фактично всі наші книжки користувалися попитом. Я двічі приносив повну нашу бібліотеку туди і бачив, що наші книжки справді користуються попитом. Мені були близькими такі ініціативи, як Відкритий університет Майдану і Бібліотека. До Університету я фактично сам не долучався, лише розповсюджував інформацію про нього. Але ідея була мені дуже близька. А в Бібліотеці, коли «Беркут» її повністю зруйнував, коли вони захопили Український дім, то я там допомагав, коли її відроджували – книжки розставляв, прибирав. Разом із молодшою сестрою ми прийшли і допомагали відновити цю бібліотеку. І потім я знову привіз наші книжки.

*Ви розповідаєте про вуличний Університет Майдану і про Бібліотеку. Але чи люди мали час слухати лекції або читати книжки?*

Скажу навіть категоричніше – і Університет, і Бібліотека якраз тому і виникли,

що люди мали в них потребу. Університет ініціював Сашко Положинський, його підтримали деякі бізнесмени й долучилися до цього від студентського об'єднання Майдану. А Бібліотека з'явилася, тому що приходили люди і цікавилися, де можна знайти книжки, де можна знайти якийсь закуток, куди можна було б бодай на годинку втекти.

*Ви долучалися також до ініціативи Автомайдану?*

Я із симпатією ставився до лідерів Автомайдану, але приєднався до них лише на другому етапі, не коли вони робили протести під будівлями олігархів, а коли вони перевозили поранених, коли відслідковували «тітушок». На другу ніч після того, як впіймали натовпи «тітушок», ми з друзями створили групу. Це передусім були студенти та випускники Могилянки. Зробили спеціальну програму для смартфонів. Ця програма ловила певну радіохвилю, щоб усі доєдналися до цієї закритої групи. Нас десь двадцять машин було. Їздили, координували наші дії, а лідер цієї групи постійно спілкувався з Автомайданом. Для нас це було важливо, бо ми були у значно більшій безпеці, ніж Автомайдан, який усі свої координати виставляв в інтернеті, щоб люди знали, куди звертатися. Але це стало також підставою, щоб їх переслідувати. Я добре пам'ятаю той момент, як нас попросили поїхати в одне місце і перевірити, чи не розбивають там «тітушки» машини. Хтось поїхав, а за хвилин 15 кажуть: «Ніхто не їдьте туди, там пастка, там *Беркут* захопив наших активістів, побив машини». Це просто розпач, коли ти розумієш, що нічого не можеш зробити. Поїдеш сам – тебе поб'ють. Ти не можеш викликати міліцію, бо вона повністю підконтрольна владі й заарештовує активістів. Тобі нічого не залишається, як розвертатися і їхати в якесь безпечніше місце.

Були й комічні ситуації. От, наприклад, коли ми влаштували полювання на «тітушок». Ми чергували на Європейській, і тут хтось по радіо сказав, що знайшли велику групу «тітушок» внизу Андріївського спуску – треба туди їхати. Ми швидко біжимо до машини, я всім іншим людям на Європейській кричу, що там «тітушки», сідаємо всі за кермо, їдемо. Нас приїжджає десь машин 50, виходимо, всі з битами, палками... А там стоять такі самі хлопці, які думали, що ми – «тітушки». Стоїмо. І хтось каже: «Треба якось узгодити дії, бо просто кричати "Слава Україні!" і відповідати "Героям Слава!" – це поганий пароль, всі його можуть використовувати». А коли все спокійно було, просто їздили по місту, збирали шини, привозили на Майдан.

*19 січня ви були на Грушевського?*

Я добре пам'ятаю цей день. Було свято Водохрещі. Я поїхав у православний прихід – це 50 км від Києва. Там була Літургія. Потім пішли на ставок, занурювалися. Було відчуття очищення. І після попередніх півтора місяців напруження, це чиста радість була. Приїхало багато друзів з Італії. І 19-го вони якраз мали роз'їжджатися. Деяких з них я забрав до себе в машину після Водохрещі, щоб відвезти в Жуляни. І на шляху до аеропорту мені зателефонував брат і каже: «Ти знаєш, що там на Грушевського коїться?» А це було перше віче, яке я пропустив, тому не знав. Він каже, що треба їхати, бо на Грушевського серйозні сутички.

Ввечері ми там були з двоюрідним братом, і я лише зараз розумію, якими ми були необережними, наскільки не уявляли собі серйозності ситуації. Ми були без шоломів, дихали цими газами. Я всю ніч бігав, людям воду приносив, шини підкидав, але чи була з цього справді якась користь – не знаю. Мені було зрозуміло, що це не провокація, організована «Правим сектором», як часто кажуть. Це були звичайні люди з Майдану, які вже не витримали того, що влада взагалі не звертає на них увагу. З одного боку, це було безглуздя, а з іншого – не можна їх судити. Було видно, що це не якісь радикали діють.

Тоді ж почалися всі ці історії з «тітушками», тому вночі і за ними стежили. Тоді змішалися день і ніч. Взагалі той тиждень минув як єдине ціле.

*Ви брали участь у так званій мирній ході 18 лютого?*

Коли оголосили цю мирну ходу до парламенту, я зранку вирішив поїхати. Там вже за барикади пускали організовані групи Самооборони, люди рухалися в бік Банкової до парламенту. Я був на Європейській. Ми навіть не знали, що відбувається в Маріїнському парку, за барикадами. Поїхав на роботу, побув декілька годин там, а потім, коли зрозумів, що сутички не згасають, домовився із братом і другом і поїхав на перетин Шовковичної та Інститутської. Там якраз усе набирало обертів. Половина вулиці була перекрита силовиками, прилеглі вулиці – БТРами чи машинами з водою, що поливали. Там справді гаряче було. «Беркутівці» залізли на дах одного будинку, що був якраз на перетині Шовковичної та Інститутської. Звідти кидали гранати, стріляли гумовими кулями. Хлопцеві, що стояв недалеко від мене, прострелили око. Але здавалося й далі, що з тобою такого не може трапитися. Бо ти знаєш, що ти сюди приїхав з роботи, ти ввечері додому йдеш. Тобто ти з Майдану, але це не твоя реальність. Як це тобі може таке статися? Це абсурд. Багато людей через це постраждало. Багато людей до останнього ходили без касок. Я побув там. Коли ситуація почала заспокоюватися, ми втрьох повернулися на Майдан. Друг поїхав на роботу, а ми з братом пішли поїсти і потім я мав іти в Інститут філософії, який був на Трьохсвятительській, нагорі, над Європейською, зовсім поруч. Там мав бути науковий семінар. Брат сказав, що піде подивитися, що там на барикаді біля Грушевського і поїде додому. Він пішов.

Я прийшов на семінар, більшість людей, які там сиділи, здається, були з паралельного світу. Вони сприймали те, що відбувалося зовсім поруч, як новини з Іраку або Афганістану. Я посидів п’ять хвилин, мені зателефонував той самий друг і каже, що почався штурм Майдану. Він мене питає: «Ви вже з Дмитром звідти поїхали?» – Я кажу: «Так». І тут я розумію, що я залишив Дмитра на барикаді біля Грушевського. Я схопив речі, вибіг з Інституту, кинув їх у машину, а сам побіг на Європейську. Вона була зачищена, людей уже не було, стояли лише групи міліції та «Беркуту». Частина з них рухалася до барикад на Майдані, частина просто чекала на вказівки. Я стояв розлючений, не знав, що робити. Раптом група міліціонерів, чоловік п’ятнадцять зі своїм начальником почали бігти до Українського дому. Я зняв каску і пішов до них. Зі мною ще один медик пішов. Прийшли, стали перед ними, вони зупинилися. – Кажу: «Куди ви біжите, що ви робите?» В них теж, з одного боку, розпач, а з іншого – ненависть. Кажуть: «Ви бачили, що з нами зробили ці

провокатори, з *Правого сектору*? Багато наших поранено. Ми будемо мститися. Ми зараз будемо штурмувати Майдан». Я їх довго переконував, що більшість на Майдані – це не екстремісти, а такі самі люди, як я, там багато жінок, священики. Вони не реагували на це, вони казали, що я піддався загальній пропаганді, я не розумію, що відбувається, і якщо я не відійду – вони мене поб'ють. Напевно, мої слова на них не вплинули. Їхній начальник просто схопив мене і відвів звідти. Сказав, що ще хвилина, і вони мене поб'ють. І якраз ця група, мені здається, пішла ламати Український дім.

Ми з братом вирішили піти відпочити. Київ було повністю паралізовано. Моя машина стояла на Михайлівській площі, але там все стояло. Вирішили йти до його машини, вона була на Володимирському спуску. Спускалися через Володимирську гірку, обережно, щоб не натрапити на «Беркут» або міліцію. Нас попереджали люди, щоб ми туди не ходили. Але ми спустилися, сіли в машину. Там ще стояли три хлопці, вони не знали, як виїхати, бо з боку Поштової площі стояв загін ДАІ, що перевіряв людей, які спускаються. Ми їх взяли з собою. Нас не зупинили.

Їхали до брата на Чорновола, але біля дому кинули машину, бо не можна було проїхати. Пішки дійшли, швиденько поїли і вирішили повертатися. Ми вийшли, пішли в бік Майдану і побігли на барикади. Там до нас приєдналися ще двоє. Мені навіть у такий момент було важко чинити агресивні дії. Я переконаний пацифіст. Я сам не міг кидати каміння або «коктейлі», то я допомагав щось робити. Ламав бруківку, носив, передавав. Потім побачив, що несуть багато людей із передової, і вони всі без касок. Ми з братом почали шукати каски. Пішли до Профспілок, але там всі каски вже розібрали. Ми намагалися стримувати «Беркут» з боку Профспілок. Вони наступали. Спочатку ми відбивалися, потім відбудовували нові барикади, все далі й далі. Виносили або поранених, або тих, хто надихався газу. Не знаю, скільки часу це тривало.

Потім відійшли відпочити в центр Майдану і побачили, що почав горіти Будинок профспілок.

Ми там були до ранку. Вдень було спокійно. Ми навіть приїхали з батьками, братом і сестрою. Відбудовували барикади, ламали бруківку, спілкувалися зі знайомими священиками на площі. Привезли харчі та медикаменти. Вночі чергували на барикаді з боку стели, ніч теж більш-менш спокійно минула. Здавалося, якщо десь до 5-ї все буде спокійно, то можна їхати. Приїхав додому, поспав, прокинувся й одразу, за звичкою, що випрацювалася за ці три місяці, дивлюсь інтернет на новини. На цей раз прочитав, що вбивають людей. У це не вірилося до кінця. Взагалі був такий розпач. Незрозуміло було, що в такій ситуації робити. Приїхали до Михайлівського монастиря. Знайома залишилася там допомагати приймати ліки, я пішов записуватися волонтером, щоб вивозити поранених, але таких, як я, з машинами, було багато. Весь день так пройшов. Мене попросили віднести ліки від Михайлівського до готелю «Україна», бо там вже влаштовували хірургічне відділення. І це був якийсь сюрреалізм. На першому поверсі готелю влаштували медпункт, всередині сиділи журналісти з усіх країн, знімали репортажі, і потім я теж приєднався до французів, давав їм коментарі, а нагорі ще був снайпер. В одній будівлі все це було поряд...

Ввечері відспівували загиблих... Потім я допомагав розбудовувати медпункт у костелі св. Олександра, туди перевозили речі з Михайлівського, з інших медичних осередків. Я так і не розумів, скільки людей загинуло. Казали: «Тут лежить сім, там – десять». Але загальної кількості я не розумів. Так день пройшов, як і наступний. Ми допомагали, перевозили. Возив людей до моргу впізнавати рідних й оформлювати документи. Складно було. Не було відчуття перемоги. Просто ця Сотня всіх настільки вразила, що всі думки були з ними. З самого початку було відчуття, що це не просто гарні слова, що вони герої. А що? Якби не вони, це справді могло б тривати ще довго, і набагато більш жорстко. Тобто могло бути більше загиблих.

*Майдан листопадовий і Майдан грудневий: ви дуже чітко сформулювали різницю. Потім було затишшя і далі стрімкий розвиток подій аж до кульмінації у лютому. Як би ви підсумували ці етапи?*

Отже, перший – короткий, коли це була, можна сказати, політична акція. Другий – мирний, коли проявилася справжня краса українського суспільства: люди допомагали один одному і навіть такі важкі події, як арешти, побиття, поранення, відбувалися на тлі взаємної солідарності. Третій етап – це вже збройні сутички на Грушевського. Потім етап політичних перемовин, коли вже і Захід почав прокидатися. Тоді – 18–20 лютого. І нарешті окремий етап – після загибелі людей: це біль, жаль і водночас надія.

Ще дуже багато часу ми будемо це осмислювати. У нас фактично часу й не було. Навіть тижня не було, щоб поспілкуватися і з'ясувати, чим для нас був Майдан. Ця рефлексія ще попереду. Цікаво, як люди почали самоорганізовуватися в Києві вже після 20 лютого. Бо іноді вражало, що ти на Майдані, а потім сідаєш в маршрутку, проїжджаєш декілька кварталів і здається, що тут інше життя. Люди ходять і навіть не знають про Майдан. Спокійно щось купують, спілкуються. Навіть чуєш, як вони кажуть: «А-а-а, як вони там все забруднили, страшно туди їхати, там можуть побити». Здавалося, що навіть у Києві Майдан – це якийсь окремий осередок. Після 20-го цей осередок охопив весь Київ. Групи Самооборони, які оберігали шпиталі, військові частини, міліцейські частини... У мене на Солом'янці декілька автобусів загородили виїзд із військової частини. Насправді це було корисно військовим, які не поспішали звідти виїжджати, і достатньо було якоїсь причини, щоб вони відмовилися їхати. Такі ініціативи були скрізь, люди закрили і в'їзди до Києва, будували барикади і на Житомирському, і на Харківському шосе – скрізь робили укріплення... Багато людей, які там чергували, не були занадто активними на Майдані. Але оберігати принаймні свій мікрорайон для них виявилося важливим. Загони Самооборони, які чергували в кожному районі, показали, що люди готові оберігати своє місто. Можливо, це було трохи наївно, може, для когось у цьому був присутній елемент розваги. Але сам факт, що люди почали масово замислюватися, як захищати себе, свій район, своє місто – це важливий сигнал, що в Україні народжується громадянське суспільство, яке вчиться обстоювати свої права та свободи.

## Остап Стасів:

# «Щоб пережити холодні дні», або Про ВУМ – Відкритий університет Майдану

***37-річний киянин, родом з Івано-Франківська. Здобув широку гуманітарну освіту, яка охоплює філософію, теологію і психологію. Політичні погляди – ліберально-демократичні. Успішний підприємець***

*Звідки взялася ідея створити на Майдані Університет і хто був її автором?*

Я думаю, що є кілька версій… Це буде моя версія і не більше того. Десь 5–7-го грудня ми зібралися в Києво-Могилянській бізнес-школі на зустріч випускників і почали розмовляти про те, що спільнота KMBS (і випускники, й учасники) може зараз зробити. Було безліч проектів… Ми почали співпрацювати зі студентами на Майдані. У нас був намет біля Головпоштамту, неподалік був «Не ЗЛИй Майдан» та інші. Ми почали турбуватися про гроші, речі, привезли їм якихось генераторів. Серьожа Карандець цим займався, він взагалі був такий «герой – голова чубата»… І приблизно в ті дні хтось сказав: «Хлопці, на Майдані потрібно вчити. Там, де є багато людей, є запит на інформацію». І прозвучала фраза, що треба організувати якийсь університет. Мені та Олександру Стародубцеву ця ідея дуже сподобалася – дуже класна була ідея. Ми почали шурупати там зі студентами, шукати рішення, щоб можна було читати лекції.

Паралельно – ми ж усі у «Фейсбуці», ми всі мережеві люди! – по інтернету пішла інформація про культурні події. Наприклад, у «Глобусі» була лекція Павла Шеремети. Паралельно йшли перемовини з Жовтневим палацом для того, щоб там зробити лекторіум. Почали думати далі. А паралельно – я не кажу, що це відбулося одразу, але протягом кількох днів – з'являється новина, що спільнота «Аспен» у Парламентській бібліотеці робить якісь зустрічі і запрошує лекторів читати лекції. Тож стало зрозуміло, що є різні потоки. Що робити? Ти починаєш придивлятися, аналізувати: Київська школа економіки щось робить – ОК, супер! «Аспен» щось робить. А викладачі – більшість ті самі люди. Потім ми почали самі знаходити людей, встановили контакт з Юлією Кочерган, яка працювала і працює у Київській школі економіки, вона запропонувала в них поставити сцену. Ми провели там кілька лекцій Павла Шеремети, але розуміли, що це не зовсім те, що треба – потрібна була постійна сцена.

Нам допоміг Сашко Положинський та «Не ЗЛИй Майдан» – це ще одна ініціатива його, Юлії та інших. Усіх не можу назвати, адже частину знаю тільки по іменах, а когось взагалі не знаю, тому що це ж була мережева структура. Це ж був великий потік інформації, всіх запам'ятати було неможливо. З деякими взагалі можна було не бачитися, а просто переписуватись у «Фейсбуці» і казати, що треба зробити. Ефективність роботи і швидкість зворотного зв'язку була фантастичною…

Сцену два дні не могли довезти з Михайлівської до Лядських воріт – «Беркут», комунальники, суцільний опір. Те, що нам усе-таки вдалося її доставити, – це заслуга Юлії та Романа – вони це прорвали...

Досвід такого вуличного університету вже існував, ми про таке чули. Ми були готові реалізувати цей проект, у нас було бажання. Але в якийсь момент стало очевидним, що, наприклад, щонайменше два випускники Києво-Могилянської бізнес-школи думають над таким самим проектом. Те саме починають робити інші випускники Києво-Могилянської академії, які пов'язані з Бізнес-школою. Випускники Міжнародного інституту менеджменту, наші друзі, так само пробують щось організувати... У якийсь момент я підняв слухавку, подзвонив Юлі і сказав: «Юлю, давайте зустрінемося і домовимося, бо в мене таке враження, що ми робимо одне й те саме. Який сенс нам паралельно витрачати ресурси і робити два однакові проекти, якщо ми можемо об'єднатися і робити це спільно?» Вона погодилася. І коли поставили сцену, ми сіли і почали обговорювати назву, концепцію, дійшли висновку, що це буде «Відкритий університет Майдану». Нам дуже сподобалося скорочення ВУМ: ми ж вумні! Нам треба бути вумними – ми будуємо вумну країну і вумне суспільство! І так з'явився ВУМ. Стародубцев, Юлія Кочерган (тепер Тичківська), Роман Тичківський і я стали, скажімо так, тими чотирма людьми, які почали реалізовувати, планувати і впроваджувати перші лекції на цій сцені. Нас дуже підтримував «Не ЗЛИй Майдан», з яким були пов'язані Юлія та Роман. Усі ці люди й осередки якраз і стали тоді каталізаторами багатьох важливих подій, які дали змогу пережити холодні дні.

Потім там з'явився гарячий чай, потім ми почали обростати якимись необхідними елементами для перебування на холоді протягом тривалого часу. Ми намагалися працювати з 10-ї ранку до пізнього вечора. Увечері ми надавали сцену музикантам, митцям, кінорежисерам, був показ кінофільмів. Отже, з 10-ї ранку до 21-ї чи 22-ї безперервно щось відбувалося. Потім ми зрозуміли, що перша половина дня – не така актуальна, тому що людям треба виспатися, щось поробити, тому ми почали працювати з 2-ї дня.

За весь час Майдану, поки ми були на Лядських воротах, через нас пройшло десь 180 викладачів. Було по 10 лекцій на день. Це було потужно, і це були непересічні люди. Власники бізнесів; люди, які мали великий вплив як *opinion*-лідери, як комунікатори; люди, які в принципі давно вкладали свої ресурси, знання й уміння в побудову громадянського суспільства. Вони сказали: це наша відповідальність, ми готові це робити, ми готові мерзнути. Сергій Гвоздьов, викладач процесного менеджменту, один із таких потужних викладачів, дуже відомий спеціаліст у цій галузі. Коли він прийшов, на вулиці було 18 градусів морозу, а на ньому не було пальто. Я кажу: «Слухай, на вулиці холодно, одягнись». Він: «Я не можу читати, одягнутий у верхній одяг, це ж лекція!» І він викладав на 18-градусному морозі у піджачку і ще чомусь і в ірландській шапочці-пілотці. Він дуже мерз. Розказував про крокодилів, русалок, наводив всілякі приклади з цієї менеджмент-системи –

малював все це. Руки трусилися від холоду, але коли він починав малювати, рука ставала міцною.

Ми бачили, який потужний був запит у людей на ці лекції! Ми для себе чітко сформулювали дві речі. Перше: ми не говоримо про політику. І друге: припустімо, що ми перемогли. Уявіть, що нас почув Янукович, він виконав вимоги народу, ми знайшли винних у побитті студентів, а що далі? Ми натиснули кнопку й отримали результат, що далі? І люди починали думати над тим, що далі. Почали вербалізувати свої страхи, свої переживання, свої очікування... Як виявилося потім, люди залишалися на більшість лекцій і слухали цілий день. Стояли, мерзли; ми клали пінопласт під ноги, щоб було не так холодно стояти. Ми придумали й організували два таких великих термоси, які гріють. Ми почали гріти чай, бо ж лекторам потрібно було щось гаряче, бо це ж капець. А з іншого боку – було потрібно щось гаряче людям. Щоб не бігати кудись шукати, ми почали це робити на місці. Так Відкритий університет і утворився. Просто зібралися кілька людей і змогли домовитися про спільну справу... Так виник, до речі, і «СоцМайдан».

*Ви спілкувалися переважно з середовищем Києво-Могилянської бізнес-школи?*

Після того, як ми почали працювати на Майдані як університет, кількість потоків стала такою, що вже було спілкування з усіма. Ми перезнайомилися з тими людьми, які потім стали «Громадською Радою Майдану». Ми почали співпрацювати з «Прес-центром Майдану». На старті – так: це була Бізнес-школа.

*Виникли якісь знайомства зі звичайними людьми Майдану?*

Звичайні люди Майдану? Ну, я вам скажу, наприклад, що саме завдяки Майдану я познайомився із Сергієм Нігояном. Ми просто бачили один одного, віталися, тому що він стояв охоронцем Майдану з боку Лядських воріт і приходив слухати лекції. Я його запам'ятав, тому що в нього була дуже не характерна для слов'янина зовнішність. Я думав, що він араб: смаглява шкіра, чорна борода, чорні брови. Плюс він ходив у кожусі, який на ньому сидів досить кумедно. Він часто колов дрова. А потім, коли почали на Майдан звозити всяких наркоманів і п'яниць, які там просили милостиню, подаяння та жили за кошти Майдану, він час від часу приходив до нас і допомагав делікатно виводити таких людей. З тим, хто влаштовував під сценою істерики, він якось намагався спілкуватися, допомагав їх нейтралізувати, щоб вони не зривали нам навчальний процес. Оце, якщо ви запитуєте, звичайна людина Майдану.

*А які найсильніші позитивні спогади у вас лишилися?*

Я дуже добре пам'ятаю, як ми, випускники KMBS, стояли на початку Інститутської вулиці, а владика Борис Ґудзяк закликав взятися за руки та сказати: «Не біймося, ми переможемо! Посміхаймося!» Це звучало як мантра. І ми взялися за руки, і цей момент був дуже фантастичний – неймовірне відчуття, коли ти є частинкою цього живого кола, яке називається – люди, громада, українці.

**Анжеліка Зозуля**

# Про Бібліотеку Майдану

***20-річна студентка історичного факультету Київського національного університету ім. Т. Шевченка, родом із міста Мукачева Закарпатської області***

На Майдані ми з моїми товаришами з першої ночі. Саме в той вечір у мене був, пам'ятаю, важкий доволі день. Я прийшла додому, в гуртожиток, готувалася до сну. Але тут зайшов мій товариш і каже: «В Україні починається революція. Поїхали на Майдан!» У мене не було жодних вагань. Зібралися невеличкою компанією – нас було, здається, шестеро. Сіли в останній поїзд метро. Було доволі багато людей. Проте відчувалося певне напруження. Було видно, що ми не одні прямуємо на Майдан. Настрій піднімався сам по собі. Обговорювали ситуацію, яка склалася в Україні. Один із моїх товаришів навіть підвівся у вагоні, почав закликати всіх: «Громадяни та громадянки, збираймося, виходьмо! В Україні починається революція. Ми повинні підтримати цю ідею, ми повинні долучитися і почати зміни, тому що це необхідно не тільки вашим дітям або внукам, це необхідно передовсім вам самим!» Люди реагували по-різному. Дехто був уже в такому напівсонному стані, їм було важко зрозуміти, що діється. Взагалі, більшість людей не знала, що щось відбувається на Майдані. Реакція була надзвичайно різною: молодь вагалася, люди старшого віку дивилися на нас, як на людей, які або в не дуже тверезому стані, або і щось гірше.

Вийшли на Майдані Незалежності. Подивилися – людей до тисячі було. Потім почали поступово розходитися, але нам хотілося поспостерігати. Була певна динаміка. Почали привозити звукову апаратуру, приїхав Віталій Кличко, Юрій Луценко. Було видно, що «протомайдан» є доволі неоднорідним. Ми залишилися на цілу ніч. О 5-й ранку повернулися додому і зрозуміли, що Майдан просто так не розійдеться і ми повинні бути там щодня.

29-го я якраз була ввечері, але заслабла саме того дня і поїхала додому. На ранок, коли прокинулась і побачила, що відбулося, мені було зрозуміло одне: не здаватися – потрібно йти вперед.

Із цього моменту почалися мої пошуки того, чим я можу бути корисна Майдану, що я можу зробити для тих людей, які постраждали, для тих людей, які небайдужі, і, взагалі, для цієї ідеї. Мені подобалося це гасло: «Не словом, а ділом!» Тому я шукала для себе конкретної справи.

Рідні й знайомі ставилися до моєї участі у Майдані по-різному. Хтось схвалював, хтось казав: «Ти все одно нічого не зміниш». А мені хотілося показати, що те, що відбувається, залежить від кожного.

І я знайшла для себе Бібліотеку Майдану. Цей проект поєднав різних людей. Від самих початків проекту «Бібліотека Майдану» там працював бібліотекар Богдан. Він родом із Дніпропетровська. Знайшов своє покликання в тому, що постійно чергував там і координував роботу, пов'язану з Бібліотекою. Волонтери часто

змінювалися, могли бути не дуже уважні, передаючи свої зміни. А от він постійно був там. Такий ось захисник Бібліотеки.

Приходили волонтери-студенти. Були люди старшого віку – долучалися на кілька годин. Допомагали, чергували – скільки в кого було змоги.

Бібліотека жила надзвичайно жваво. Можна сказати, що період від кінця січня впродовж всього лютого – це був пік популярності. Постійно приходили люди, приносили книжки. Тоді було, що з ночі приходиш на ранкову зміну волонтером, і бачиш, що в тебе велетенські завали нових книжок. Особливо було цікаво працювати у неділю, коли багато хто приходив на Майдан на віче. Ми вже жартували, що така нова традиція виробилася: йдеш на віче – захопи з собою книжку, занеси її в Бібліотеку Майдану. Хтось приносив одну чи дві книжки, хтось приносив цілими пакунками. Потім люди відгукувалися на прохання і зносили не тільки книжки – приносили коробки для того, щоб ці книжки розкладати, приносили також необхідні канцтовари.

З нами постійно співпрацювали видавництва «Країна», «День», «Український тиждень». Поряд із книжками функціонували такі столи, на яких ми викладали свіжу періодику. Люди читали і знайомилися зі свіжими новинами. Тому що на Майдані телебачення як такого не було. Потрібно було надавати людям джерела інформації.

Найпопулярнішими були книжки про бойові мистецтва, щось історичне, про провід ОУН, про УПА, про козаччину – таке патріотичне, що могло підбадьорювати, виховувати і пожвавлювати дух, настрій. Але ми придивлялися, розпитували людей, допомагали обирати, бо не завжди людина в змозі читати те, що потребує роздумів. Інколи потрібно просто відволіктися від навколишніх подій – прочитати якусь класику, щось художнє або детектив.

Не можу не згадати реакцію багатьох людей на правила роботи Бібліотеки Майдану. Ми віддавали книжки під чесне слово. Тобто людина приходила, обирала те, що її цікавило, писала на папірці «Чесне слово» і кидала в скриньку. Скринька була потрібна, щоб ми могли вести певний облік – скільки в нас читачів було за день. А так усе будувалося на суцільній довірі.

Ще запам'яталась одна історія. Коли ми волонтерили в Бібліотеці одного вечора, до нас прийшов хлопчина, який був сотником, його звали Тарас. Молодий хлопчина років 25-ти, в масці. І каже: «Я вам хочу допомогти в Бібліотеці, чи можу я бути чимось корисним?» Ми почали з ним розмовляти і виявилось, що в нього було запалення легень, його поклали в польовий шпиталь. А він втік звідти і прийшов до нас в Бібліотеку з бажанням бути чимось корисним.

У якийсь момент стало зрозуміло, що книжок стає забагато, і ми маємо дати цьому раду. Виникла ідея передавати книжки до провінційних бібліотек, які часто вже довгі роки не мали нових надходжень. По-перше, потрібно було створити базу тих бібліотек, які погодились би прийняти наші книжки. У деяких місцях навідріз відмовлялися, мовляв, допомога від «бандерівців» нам не потрібна, хоча йшлося про книжки.

Ми робили запити по соціальних мережах, люди допомагали нам налагодити зв'язок із місцевими бібліотеками. Уже сформована база руху «Сто книжок для

сільської бібліотеки» також передавалася до нас. Ми дзвонили, пропонували. Запитували: «Чи є представники вашого населеного пункту на Майдані, які могли б допомогти?» Шукали людей, які могли б, від'їжджаючи, щось забрати із собою. Багато було людей із Франківщини, з Львівщини, які постійно приїжджали і їхали назад своїми бусами. Їм було зовсім не важко передати за призначенням якісь чотири коробки книжок. Ми завжди цим користувалися. І часто знаходились надзвичайно люб'язні люди, прихильні до нашого проекту, які допомагали. Ми їм дуже за це вдячні.

Був також інший засіб – відправляти ці коробки «Новою поштою», але для цього були потрібні кошти. Тож у нас була своя окрема скринька для благодійних внесків. На березень місяць ми відправили добірки книжок більш ніж у 100 населених пунктів по всій Україні. Люди надсилали нам фотозвіти, як вони отримували книжки.

Після подій лютого ми почали збирати та пересилати книжки в ті населені пункти, де жили наші герої, ті, хто постраждав у подіях на Інститутській, на Грушевського, на Майдані. Насамперед, мова йшла про ті місця, звідки родом були герої Небесної сотні.

18–19 лютого я в Бібліотеці не була, можу розповідати тільки те, що чула. Бібліотеку не встигли евакуювати, тому що події розгорталися дуже динамічно. Богдан разом із волонтерами, які в той час там опинилися, мали рятувати своє життя. Жодних шансів захистити книги в них не було.

20 лютого зранку Український дім почали звільняти, тоді Влада Осьмак попросила дозвіл у коменданта на те, щоб пройти на територію Українського дому і дізнатись, яка там ситуація. Тоді була лише вона і співробітники Музею історії Києва, яких турбувала доля фондів музею, що зберігалися там у підвальних приміщеннях. Влада зробила фотознімки: стелажі були розкидані, книжки розкидані. Бібліотека залишилася, але були сліди вандалізму. Ми потрапили в Український дім 21 лютого і почали розставляти все по місцях, прибирати. Деякі книжки вдалося реанімувати, деякі – ні.

Життя Бібліотеки не припинилося в цей період, але дуже змінилося. До того існували різні проекти Мистецької сотні, Відкритого університету. Приходило багато різних цікавих людей, була більш спокійна й творча атмосфера. Після лютневих подій вхід до Українського дому був за спеціальними перепустками. Люди вже не мали змоги нас вільно відвідувати. Відчувалося загальне напруження. Більшості було не до книжок, якщо чесно.

Потім, коли люди вже могли вільно проходити, деякі моменти навіть дратували. Бо по суботах і неділях Український дім частково почав перетворюватись на одне з місць екскурсійного маршруту. Туристи почали приходити, щоб тут фотографуватись, подивитися, всюди засунути свого носа й піти, нічого не залишивши й не додавши – ані духовно, ані матеріально – ніяк.

Можна сказати, що від Бібліотеки Майдану вже зараз мало що залежить. Але від нашої здатності до самоорганізації, здатності працювати разом, здатності реагувати на запити, на прохання тих, хто поряд, – від цього залежить багато.

## Світлана Тараненко:

# «Ми почали створювати новини багатьма мовами. Ми створили громадську ініціативу *Безпечне транспортування поранених*»

***43-річна киянка, родом із Одеси***

Навіть не знаю, з чого почати, тому що для мене, внутрішньо, революція, яка відбулася, почалася років 10–15 тому. Напевно, цією точкою відліку можна вважати вбивство Гонгадзе* у 2000 році... За влади Януковича я як піарник допомагала правозахисникам: пробувала розкручувати судові процеси, які, на мій погляд, порушували права людини. Влада Януковича робила все для того, щоб люди, які дійсно знають причину зла і які були активними в боротьбі із цим злом, або зникли, або принишкли, або назавжди виїхали з цієї країни.

Так, 21 листопада ми реально вийшли на Майдан. Але, що важливіше, – завдяки зареєстрованому у жовтні 2013 року профілю *Instream* на проекті «Спільнобачення» (*Spilno.TV*) ми почали робити прямі стріми, й завдяки цьому майданчику ми фактично розкрутили цей Майдан.

Ми були суто на самофінансуванні – тільки те, що скинули в загальний кошик, – те у нас є. Один приніс свою відеокамеру, другий приніс свій проектор, ще хтось приніс свій комп'ютер – оце була наша техніка, і ще – палаючі очі.

21-го числа ми майже всі були на Майдані. Майдан спочатку був виходом і протестом. Потім ті студенти, які вийшли і почали там залишатися, а потім це були не тільки студенти, а й ті активісти, які брали участь у Врадіївській ході**, які виступали проти порушення прав людини, правозахисники. Тобто це був магніт. Люди залишалися заради того, що «так далі не можна».

Ми зорганізувалися, щоб робити трансляції і щоб зробити їх безупинними. На мою думку, влада, побачивши, що воно є все постійно в інтернеті, довгий час не знала, у який спосіб розігнати Майдан. Я працювала майже цілодобово, засіла вдома, і вже числа з 23–24 листопада я нічим не займалася іншим, окрім піарів та стрімів з Майдану. Відправляла інформацію всім своїм друзям, особливо закордон. Це почало розповсюджуватися, як вибух.

У той день, коли розігнали студентів, я ввечері привезла камеру на постійно, і ми її встановили.

Із 29-го числа є фотографія з розгорнутим прапором, на якому дві сотні підписів людей із 2004 року – наших друзів, які були вже на цьому Майдані. Я привезла своїх друзів-музикантів. Той Майдан, який був на Європейській площі, прийшов сюди. Людей збирали не політики, і людям було все одно, що вони там

* Георгій Гонгадзе (1969–2000) – український опозиційний журналіст і громадський діяч, відомий своїми критичними антивладними виступами.

** Масові протести проти свавілля міліції та акції громадської непокори у липні 2013 року.

собі затіяли з політичною грою. Люди прийшли на Майдан, тому що в Україні є один Майдан Незалежності. І це не Європейська площа.

29-го числа я не лягла спати, тому що було дуже погано всередині. У мене такі інтуїтивні відчуття іноді бувають, і через те, що було дуже погано, я почала спостерігати за тим, що відбувається в стрімі, онлайн. Десь близько першої ночі, точно не пам'ятаю, подзвонили мені мої хлопці, які були на чергуванні біля камери, і сказали: «Нам вирубили генератор і сказали: "Забирайтеся!"». Я зрозуміла, що щось не те, кардинально не те – чому ж «забирайтеся», коли люди там стоять? Незрозуміло, хто це був. У мене там була одна людина, яка стояла за камерою, одна людина з мікрофоном і одна людина біля комп'ютера. Це було чергування «Громадського телебачення», охорони в цих людей не було. А хто там, на той момент, став в охороні, було невідомо, тому що я передзвонила своєму товаришу, який був в охороні – він сказав: «Нас відправили відпочити – замінили ще ввечері».

Першого грудня ми пам'ятаємо всі, що дуже багато людей вийшло, вони змели просто все – ментів, загорожі... Усе було знесено – люди просто перестали боятися. Попри ту жорстокість, з якою розігнали студентів, А, може, саме тому, люди перестали боятися.

Я знову переключилася на те, щоб ці події побачив весь світ. Я розуміла, що сила інтернету набагато більша, ніж сила звичайного телебачення. Ми почали створювати новини багатьма мовами, включно із сербською, хорватською, італійською, польською. Створювали сторінки «Спільнобачення» у «Фейсбуці», тому що на окремий сайт у нас просто часу не вистачало. Пам'ятаю, що я тоді опублікувала список всіх сторінок іноземними мовами – це було 15 іноземних мов.

*А скільки людей долучилося?*

Людей вже сотня, мабуть, була. Особливо інтенсивно взялися до роботи діаспора та перекладачі.

Крім того, я все одно ходила на Майдан, за грудень двічі перехворіла незрозумілим грипом, яким тоді всі хворіли.

20 грудня мене запросили прочитати лекцію у Відкритому університеті Майдану. Мені вистачало часу на половину презентації, яку я підготувала. Люди чекали, коли я другу частину розповім. Але так 21-го числа сталося, що до мене прибігла одна з наших волонтерок і учасниць «Спільнобачення» і сказала: «Свєта, завтра згортають Відкритий університет Майдану, тому що в них немає координаторів, вони там їдуть всі у справах, у всіх робота, те да се». – Я кажу: «Як? Майдан ще не згорнувся. Як це – згортається Університет? Не можна». От. Мене вона просто схопила за руку і потягла на переговори. І відбулося те, що відбулося. Із 22-го числа я стала координатором Відкритого університету Майдану *(сміється)*. Фактично, з 22-го числа я просто жила на Майдані: вночі я поверталася додому поспати 2–4 години і на ранок поверталася до Університету. Робила все для того, щоб сформувати програму, зробити Університет цікавим. Так пройшло два тижні, які захопили і Новий рік, який ми готували... І ще одну сцену на Майдані готували – Новий рік джазовий, Новий рік різноголосий. На цій сцені співали українською, російською, англійською, грузинською мовою – це був джаз, і це було просто не-

ймовірно. Дуже класно було, коли починали ми не просто з українських пісень, а ми починали з Тарасом Компаніченком. Це було гарно. І гімн ми співали в новорічні хвилини разом з Тарасом. Ще мене вразило, що я змушена була поставити лекції філологів про українську літературу й Тараса Шевченка чотири рази поспіль через те, що люди самі просили. Якщо був стрім цієї лекції – дзвонили додому, щоб удома дивитися. Я зрозуміла, що ось це – прогалина. Це, як пересохла земля, яку не поливали, і зараз вода пішла. Плотину прорвало. Я зрозуміла, що треба в цьому напрямку працювати.

Але, попри те, що в мене була майже сформована програма до 10 січня, власники сцени прийшли 3-го числа і сказали: «Ми збираємо сцену». І 4 січня сцени вже не було. Я майже плакала. Не знаю, чиє це було рішення – я не розуміла. Юля Кочерган, яка була одним з ініціаторів цього проекту, прийшла й сказала: «Свєта, нам треба згортатися, закінчилися гроші». Усе.

Коли згорнули Відкритий університет, «Спільнобачення» стояло на Майдані з дуже маленькою камерою. Щодня наші люди мерзли на Майдані, наші стрімери бігали по всьому Майдану, все відбувалося дуже активно. Але ми побачили по статистиці, що Майдан почали дивитися менше в три рази. Бо соцмережі й інтернет мають свої закони.

*Це означає, що треба було повертатися до підтримки «Спільнобачення»?*

Так, треба було повертатися до цієї роботи. А коли почалася стрілянина, почалися арешти, почався тиск на журналістів, я змушена була захищати ситуацію в цілому. Тому що юридично я була головою «Спільнобачення» й у будь-якому разі відповідала за людей, які долучалися до нашого проекту. Наприклад, коли Володю Карагяура, одного з наших волонтерів-стрімерів, заарештували за те, що він для генератора набирав каністри бензину – його взяли просто на заправці, – то мені треба було діяти швидко, в нього з документів на той момент нічого не було, крім посвідчення журналіста «Спільнобачення».

Сайт «Спільнобачення» з листопада регулярно валили *DOS*-атаками. 10 грудня валили вже наші стріми. Тобто заходила певна кількість ботів, які починали скаржитися на канал. Але ми мали листування з *Ustream*, і вони почали допомагати й захищати нас. *Ustream* зіграв одну з важливих ролей у всьому нашому процесі, тому що в них є тарифи на стрім. Якщо ти не виходиш за якісь межі – то в тебе безкоштовний тариф. Якщо в тебе навантаження на канали більше – то за це вже платиться. Ми платили мінімальний тариф, тому що ми хотіли, щоб було без реклами. А якщо ми виходили за цей тариф, ми вже не мали права на «без реклами». Але через те, що ми є громадська журналістика, нам дозволили працювати і де-факто *Ustream* нам вибачив борг у більше ніж 250 тисяч доларів. Тобто це був єдиний наш інвестор на той момент.

11 грудня, коли був штурм: по-перше, знайшлася людина, яка могла це фізично зробити в онлайні, потім ми робили монтаж в одну картинку трьох-чотирьох стрімів. Тобто, крім того, що один стрім головний був, було ще два віконечка, в яких транслювали зйомку з інших точок. Коли відвалювався один із наших стрімів, який вбивали отакими атаками, ми ставили будь-що можливе: стріми «Громад-

ського», усе, що було живе. Таким чином, у ніч на 11 грудня ми показували те, що відбувалося. Наприклад, картинка була з боку штурму на Інститутській і згори. Тобто ми бачили дві точки одночасно. Паралельно ми кричали, що Україні потрібна допомога, особливо на іноземні всі свої контакти я надсилала знову й знову найновішу інформацію. Не пам'ятаю, о котрій ночі з'явилася заява від представників Сполучених Штатів. Я чесно скажу, забомбила їх тоді в посольстві просто всіх, кого я знала – всім було написано у «Фейсбук».

19 січня, коли почались активні репресії, фактично почали стріляти по журналістах, а серед тих, хто був стрімерами «Спільнобачення», була найбільша кількість поранених першого ж дня – стріляли пластиковими кулями, які насправді всередині містили метал. Особливо постраждав Яник зі Львова, який був нашим волонтером, просидів у нас дуже багато часу з камерою в наметі. 19 січня його було поранено, пошкодження були достатньо сильними, одне з поранень було в око – в нього різко почав падати зір. Його вивозили на лікування до Польщі.

У той час у Будинку профспілок, у прес-центрі, я познайомилася з нашим журналістом – українцем, який довго живе у Варшаві, працює на одну з українських газет. Коли це відбулося з нашими журналістами, ми з ним вирішили написати звернення до польських журналістів про допомогу. І коли я вже потрапила до Львова, він сказав: «Свєта, цей лист опублікували всі польські ЗМІ, просто всі!»

У січні познайомилася ближче з Артемом Миргородським*, із яким ми у «Фейсбуці», мабуть, рік спілкувалися до того. 21-го числа я подзвонила йому і ще кільком своїм друзям і сказала: «Треба зробити так, щоб ми якось вивозили поранених, тому що в мене погане передчуття: думаю, що наші менти поранених вивозитимуть у СІЗО». Це було внутрішнє відчуття, ще не було такої інформації... Але Грушевського вже почалося, поранених було багато. 22-го одна з моїх подруг подзвонила мені й повідомила: «Я вже отримала благословення від Католицької Церкви, Православної Церкви Київського патріархату – й у Києві, й поза Києвом, і ще в кількох містах України. Монастирі будуть готові прийняти наших постраждалих». Ми почали займатися організаційним процесом. 22-го числа ми зібралися в офісі, і я сказала: «Я не знаю, що буде завтра, бо мені другий день ідуть погрози на телефон. Але я точно знаю, що нам треба вивозити поранених, і ми повинні почати цей процес зараз». У принципі, того вечора сформувався кістяк команди, яка почала працювати того ж дня. Створена група об'єдналася під назвою «Безпечне транспортування поранених».

Потім усе розгорталося дуже швидко. Про 22 січня, можливо, я колись напишу детектив. Тому що того ж 22-го мені подзвонили і сказали: «Ти можеш ніколи не побачити свою дитину». Знаючи, що відбувається з людьми, яких викрадають... Я подзвонила своєму другові і сказала: «Мене потрібно вивезти. З усією сім'єю». Подзвонила своїм додому і сказала: «У вас дві години на збори».

Донька, син, чоловік. Приїхала я додому. Поки вони бігали, збиралися по хаті, я займалася ще тим листом до польських журналістів. Відправила листа десь о першій і десь через годину–півтори ми вийшли з хати і зачинили її, вже

* Свідчення Артема Миргородського див. на с. 680.

порожню. А! Ще забула! Зранку, відчуваючи загрозу своїм близьким, я написала у «Фейсбуці»: «Люди, я не знаю, що мені робити, не виключаю варіанта, що мені потрібна допомога, треба сховати родину десь на Західній...» У мене за дві години було п'ять адрес, куди нас запрошували приїхати. Одна людина з Луцька мені написала: «У мене трьохкімнатна квартира – дві кімнати ваші, машина в гаражі, ключі там-то; зможу вам допомогти якось грошима...» Ось така підтримка. Але я зрозуміла на той момент, що, напевно, поранених ми вивозитимемо через канал у Львові. І тому ми перебралися до Львова за вісім годин. У нас було чотири людини охорони, в тому числі водій, і нас четверо, і купа речей. Я не дуже розуміла, що буде далі. Але 23-го ми вже були у Львові, а 25–26 січня ми цією ж машиною вивезли першого пораненого.

Журнал «Фокус» опублікував фото хлопця – Валєрки. Його першим – із втраченим оком – ми вивозили з Грушевського. Це був художник, і для нього була загроза втратити зір. Мені хотілося просто битися крилами за те, щоб у нього зберігся зір, хоч у тому оці, яке вціліло. Через складне поранення була загроза потрапляння інфекції в очний нерв і повної втрати зору. Паралельно наша «доблесна міліція» відкривала кримінальні справи на всіх учасників подій, паралельно Валєрці виламували двері в хаті, де він був прописаний. Треба було знайти «незасвічені» на Майдані машини, якими можна було його вивезти з того місця, де він переховувався в Києві, і сховати його у Львові. Потім не реєструвати з пораненням навіть у Львові, а зробити так, щоб його привозили в лікарню, надавали необхідну допомогу і забирали переховувати далі. Усе було підпільно, особливо в перший час. До цього була залучена ціла мережа дуже довірених людей.

Потім, уже в лютому, прилітали польські військові літаки. Рейси були спонсоровані європейськими країнами, не знаю подробиць, як саме. Були використані дипломатичні канали. Вони вивозили наших поранених, ігноруючи проблеми з документами. А на початку січня все було значно важче: наш Яник зміг потрапити до Польщі лише тому, що мав «Карту поляка».

Простежити за тим, що відбувалося з нашими пораненими у польських шпиталях, допомагав Сергій, той наш журналіст, що живе у Варшаві. Ми зорганізували з ним «Варту в лікарні» серед наших українців, які є в Польщі – таку ж «Варту в лікарні», як була в Києві. Дуже підтримували й поляки, не тільки у Варшаві, ще у Вроцлаві – там військовий шпиталь приймав поранених. У лютому були ситуації, коли людина непритомна, невідомо хто це, де його документи. Вивозили реанімобілями до кордону або прямо до Польщі. Львівські бригади курсували до Києва й у зворотний бік безконечно. Але це без подробиць, не знаю, чи взагалі буде відкрита ця інформація.

Був такий жарт, але в ньому лише частка жарту: що ми – електронна медична допомога. Дуже багато поранених важко було знайти, і часто саме за допомогою інтернету ми знаходили їх. Така була історія хлопця, учасника Автомайдану, якому знищили машину, він втратив кілька пальців на руці. Друзі вивезли його до лікарні в Тернопіль, але там не було всіх необхідних умов. Його до якогось рівня долікували, й абсолютно випадково я у «Фейсбуці» його знайшла. Ми почали

листуватися. Як наслідок – він свій день народження, у квітні, відсвяткував у Німеччині, де завдяки нашій команді перебував на лікуванні.

Але бували й просто дивовижні збіги обставин. 23 лютого, дорогою зі Львова до Києва, на блокпості нашому майданівському під Дубно я знайшла інформацію про людину, яка два чи три тижні з важкими пораненнями лежала в рівненській лікарні. Його не наважувалися прооперувати через важкий стан – лікарі там не мали такого військового досвіду. Не знаю, як би це закінчилося, якби на заправці в магазині я не зустріла жінку, яка чергувала на блокпості. Оскільки в мене на футболці був червоний хрест, вона підійшла до мене і заговорила. Взяла в мене контактний телефон, прислали мені потім інформацію про цю людину, я цю інформацію передала в наш волонтерський центр... За півтора тижні мені передзвонив його син і сказав: «Тата забрали через півтори доби після того, як я вам відправив *sms*. Зараз тато вже після лікарні і грається з онуками». Це саме ті моменти, заради яких... У людини було три кулі, які не знали, як витягнути, загроза гангрени. А вчасно встигли, і він дуже швидко одужав.

Проте не завжди були такі *хепі-енди*. Зараз важко, залишається пам'ять про тих, хто пішов. Ти робив усе, що міг, але поранення виявлялись важчими... Як це формулюють – «*несовместимы с жизнью*». Коли моя подруга Леся дзвонила мені: «Свєта, допоможи, хлопець лежить на Харківському шосе в лікарні, треба, треба, треба». Робили все, що можна було зробити, троє лікарів казали, що його не можна транспортувати: «Ми сподіваємося, ще день–два, і можна буде, ми сподіваємося...» Він помер. І це був той хлопець, якого намагалися забрати «беркути», за ним прислали автозак. Тоді один із моїх знайомих просто ліг під колеса, щоб вони не заїхали на територію лікарні. Або помер чоловік у Чехії – 12 кульових поранень. Помер не від того, що його погано лікували – серце не витримало. Хоча ми зробили все можливе.

Незадовго до того, як я поїхала з Києва, я в автобусі зустрілася з Вітьою Чміленком, який загинув від кулі снайпера 20 лютого. Ми говорили про те, якою бачимо Україну, якою ми хочемо її бачити... Коли він загинув, мені та наша розмова снилася. Тиждень я просто не могла до тями дійти. Потім зрозуміла, що якщо не зберуся докупи, то не зможу робити те, про що ми говорили.

Може, я колись зберуся з духом і напишу про це все, тому що поруч пройшло дуже багато людей, яких я досі не знаю. Я не знаю їхніх родин, я не знаю їх і ніколи не знала, але вони стали частиною мене...

Ми зараз реєструємо організацію, яка буде продовжувати займатися лікуванням, реабілітацією постраждалих на Майдані. Вона називається ГО «Ініціатива Є+», але більшість людей знає нас як «Безпечне транспортування поранених».

Почала збирати всі докази злочинів, проект називається «Докази злочинів режиму». Мій правозахисний напрямок я не залишу, і я впевнена, що ця робота стане однією із цеглинок для відкриття справи у Гаазькому трибуналі.

Я виросла в Одесі. З 2000 року мешкаю в Києві. За таких буремних обставин стала львів'янкою. І зараз не знаю, що далі буде, але, за моїми внутрішніми відчуттями, дуже хочу, щоб моя дитина виросла галичанкою.

## Арсеній Фінберг:
## «Журналисты потом назвали нас *Эскадронами добра*»

***Директор компанії «Интересный Киев», киянин***

Мое более или менее активное участие в Майдане началось уже после разгона студентов. Тогда было два Майдана. Многие мои друзья стояли там чуть ли не с первого дня, я их поддерживал, время от времени появлялся там на каких-то встречах, но это, безусловно, не было активным участием в студенческом Майдане. Вначале были очаги протеста в разных местах. Была *студентська хода,* к которой присоединились выпускники Могилянки. Мы одели Сковороду в огромный флаг Евросоюза. Флаг делали на месте, степлером прикрепили к нему звезды и водрузили эту мантию на памятник... И от Могилянки большой колонной отправились на Майдан поддержать тех, кто там стоял.

Можно найти «Украинскую правду», где в большой статье говорится о революции интеллигенции. Назвали интеллигенцией, которая верит, в то, что вот сейчас выйдем – и все будет хорошо.

*Все это – до 30 ноября?*

Да, до того как появились палатки. Мы ходили на веча, там была группа интеллектуалов, веривших, что можно что-то изменить мирно. Тогда мы точечно помогали стоявшим там – закупали вещи, продукты. Но это было эпизодически и бессистемно. Многие киевляне, понимая, что сами стоять на Майдане не могут, поддерживали тех, кто стоял там за них – кто одежду приносил, кто воду, еду покупал...

*Был ли круг ваших знакомых, которые находились там постоянно?*

Конечно, и это все больше и больше тревожило, потому что при всем пацифизме моем и моего окружения мы уже видели, что *такой* Майдан ничего, к сожалению, решить не сможет. Мы не были на Майдане постоянно, но в случае обострения ситуации сразу же ехали туда. Я помню ту ночь, когда жена разбудила меня со словами: «Там начали штурм». Посмотрев новости в «Фейсбуке», я понял, где нужно быть сейчас. И тут же кинул призыв на своей странице, тут же собрал по Оболони, где я живу, нескольких знакомых и даже не знакомых, людей и мы поехали на Майдан.

*Это в ту ночь, когда был штурм?*

Да, в ту ночь. Веселая была ситуация. Мы втроем – я, Макс Яковер, Игорь Скляревский (Макс делает *«Часопис»,* Игорь занимается системой навигации для города). Мы отдавали себе отчет, что на баррикадах пользы от нас, не имеющих никакого военного опыта, – минимум. Но понимали то, что нас читают тысячи людей. Для многих сообщение о том, что мы едем, было сигналом: надо вставать и ехать. Думаю, что Майдан тогда не уничтожили потому, что тысячи людей приехали его защищать. И мы втроем примчались туда. В сотни Самообороны мы не записывались и постоянно на Майдане не находились, но приезжали, когда были самые активные фазы.

*Сотрудничали ли вы с какими-то структурами Майдана?*

Мы поддерживали некоторые инициативы – Открытый университет Майдана, Библиотеку Майдана. Я знал людей, создававших библиотеку, тех, кто создавал «*Громадський штаб*». Мы часто откликались на их потребности. Я передавал Библиотеке книги. Многие из нашего окружения занимались различными культурными инициативами, связанными с Майданом.

*Ваше отношение к событиям на Грушевского?*

События на Грушевского меня как убежденного пацифиста, конечно же, повергли в ужас – убитые люди, сгоревшие автобусы на улицах Киева, по которым мы ходим каждый день, обгоревшие здания. Но я понимал, что это неизбежно – иначе ничего не получится.

*Что изменилось после 19 января?*

Появилось ощущение опасности, появился страх. Никто не знал, чем это закончится. Родные максимально поддерживали. Страха не было до тех пор, пока не стали убивать.

*Какие ощущения вы испытывали, будучи вовлеченным в происходящее?*

Я начал искать, чем могу помочь. Я кинул в «Фейсбуке» клич: «Ребята, еду закупать медикаменты, сейчас они там нужны, кто хочет поддержать – вот номер карточки». Взял друга, мы сели в машину и поехали со списком того, что на этот момент было необходимо.

*Просто сориентировались по заявкам на страничках госпиталей*?

Были странички госпиталей, были знакомые, которые там работали в медпунктах. Моя мама тогда тоже работала врачем-волонтером в Доме профсоюзов. Однажды она сказала, что срочно нужны носки, и я отвез туда, кажется, пар 50 или 70. Ну и прочие необходимые вещи доставлял.

Уже после 18-го нам перевели около 60 тысяч гривен, и первые два дня мы с другом ездили сами. Потом я понял, что эту модель можно мультиплицировать, и, кинув клич желающим присоединиться, набрал две группы – координаторов и волонтеров. Координаторы мониторили все ресурсы в поисках необходимого, связывались непосредственно с врачами и с волонтерами в больницах, в штабах, выясняя, в чем они нуждаются. И после этого распределяли списки по экипажам, которые делали закупки.

*Сколько людей к вам присоединилось?*

Около 50-ти человек. Мы за две недели потратили почти 30 тысяч долларов на все эти закупки. Со всего мира люди передавали... Первый день я был мобильной бригадой, а с третьего – распределительным центром в Киеве и разделителем по деньгам.

*Ваша группа как-то называла себя?*

Журналисты потом назвали нас «Эскадронами добра» – это Денис Бигус придумал. Он организовал склад лекарств, точно так же кинул клич, они закупили большое количество медикаментов, которые мы потом развозили по больницам.

Организация «*Варта в лікарні*» посадила своих людей практически во всех больницах. Мы были на связи с этими координаторами, они звонили, когда нужны были медикаменты. Мы сначала проверяли склад на Трехсвятительской и склад Дениса. Если там не было, сами искали по аптекам, по складам и покупали. Нужны были дорогие антибиотики (такие редкие медикаменты никто не приносил) – для операций, тяжелой хирургии. Случалось, что одна закупка обходилась в 20–30 тысяч гривен. Мы закупали костыли, привозили в госпитали фрукты... Когда все чуть успокоилось, мы шли на рынок и покупали там десятки килограммов... Это уже когда прекратили стрелять. А нам везде еще треть или половину давали бесплатно, понимая, куда мы это везем.

*И как это получалось – бесплатно?*

Когда закупаешь медикаменты по списку на базах – там люди все понимали и помогали чем могли. А когда ящиками брали фрукты, кто-то спрашивал, а кто-то и так понимал. На самом дорогом рынке покупали цитрусовые – и половину нам давали бесплатно. Весь Киев так или иначе сопереживал, сочувствовал и участвовал. Работа «эскадронов» во многом строилась по принципу автоквеста: был штаб, который принимал задания, заказы с мест, и были экипажи – на правом берегу, на левом берегу.

*То есть логистика была известна?*

И логистика, и люди были известны. Со многими мы играли когда-то в автоквест. Те же экипажи, те же люди, те же машины – быстро среагировали. К тому же многие меня знали лично и доверяли мне. Удалось собрать и большую сумму денег и около 15 машин, которые в разное время могли закрывать различные потребности. Вот мы договорились с рестораном, который каждый день готовил 50 литров супа для Майдана. С нашей стороны была обеспечена логистика: каждый день кто-то приезжал за этим супом, раздавал его на Майдане, а потом возвращал тару в ресторан.

*И в больницах продолжаете помогать?*

Многих потерпевших уже выписали, самых тяжелых вывезли за границу. Но сейчас появляется много новых, потому что раньше люди боялись идти в больницы, боялись, что их арестуют. Какие-то локальные потребности мы до сих пор стараемся закрывать. Есть договоренность с одной благотворительной организацией, готовой финансово поддержать нашу деятельность. Есть и волонтеры, готовые этим заниматься.

*Вы ориентировались в основном на больницы?*

Сначала на больницы, потом уже – на организационные структуры Майдана: сотня такая-то, «Правый сектор», кто-то еще. Во всех структурах есть человек, который отвечает за снабжение, и мы выстраиваем четкие контакты с сотниками, снабженцами сотни, созваниваемся: «Что сейчас нужно?»

*То есть вы выбираете, с кем взаимодействовать?*

Если есть какие-то сомнения по поводу использования привезенного нами, мы перестаем работать с ними. Такая ситуация была с госпиталем МВД. Сперва

возник вопрос, помогаем ли мы вэвэшникам? Мы решили, что помогаем всем. Нашелся какой-то координатор, который делал заявки, но когда я обратился непосредственно в госпиталь МВД, там ответили, что им ничего не нужно. Поэтому в какой-то момент мы прекратили им помогать. Закупая медикаменты, мы полагались не только на заявки волонтеров. Узнавали данные больного и, по возможности, контакты врачей. Потому что, особенно в последнее время, были попытки злоупотреблений.

Что мне было важно – постоянная отчетность о сделанной работе. Каждый день я писал большой пост в «Фейсбуке» о сумме полученных денег и закрытых потребностях – конкретная больница, конкретная сумма.

*В одиночку пришлось делать?*

Первые 2–3 дня. Потом уже волонтеров подключили. У нас с самого начала была создана группа в «Фейсбуке», которой отправлялся запрос. Потом кто-то из волонтеров и координаторов брал это на контроль – проверял, уточнял детали. То есть коммуникатором был «Фейсбук». Это абсолютная самоорганизация. Никаких лидеров, сотников или чего-то. Было, условно говоря, два чата в «Фейсбуке». Первый чат назывался «Координаторы», второй – «Волонтеры». В чат координаторов закидывали запросы, которые после проверки кем-то из координаторов направляли волонтерам... А те выполняли уже конкретное задание. Координатор отслеживал выполнение – проверял, как деньги передавали и так далее. И обязательно: копии всех чеков (что и за сколько покупали). Все это описано в открытом *doc*-файле, который тоже ежедневно выкладывался и обновлялся.

В последнюю неделю денег не осталось и, честно говоря, закончили мы пока с минус 2 тысячи гривен. Но я найду, как их закрыть. Получим деньги от благотворительной организации – хорошо. Не получим – продолжим, по крайней мере, использовать волонтерский ресурс: взять, развезти, привезти какие-то медикаменты в штаб и так далее. В последние дни удалось наладить нормальное сотрудничество уже с центральным штабом медикаментов, который на Трехсвятительской. Многие лекарства брали у них, а не покупали. Вначале там был хаос, получить что-то было очень сложно. Кроме того, мы тесно сотрудничали с Народным госпиталем (проект Ромы Зинченко*), к тому же сделали (кажется, два) портфолио госпиталя в то время, когда там было опасно, и оборудовали практически всем, что нужно для операций и для всего остального. Вместе с ними занимались учетом имеющегося на складах. Мы договорились с программистами, которые поставили систему складского учета медикаментов. Купили сканеры штрих-кодов и посадили волонтеров сканировать. Когда уже все немного успокоилось, можно было заняться инвентаризацией. Складов было много, но мы не знали, что на этих складах есть. Могли ехать за нужным лекарством в костел, не зная, что есть на Трехсвятительской. После нескольких таких ситуаций решили, что важно понять, что где есть.

*Что нужно было для этого? Люди? Техника?*

Звонок первый – *IT-намет* на Майдане. Там тоже мои знакомые, которые тут же выходят на поставщиков программного обеспечения для аптек, и мы получаем

* Свідчення Романа Зінченко див. на с. 67.

бесплатно их софт. Я еду в компанию и покупаю сканеры штрих-кодов. Там дают нам максимально возможную скидку – 20% от рыночной цены, понимая для чего. Затем подключаются волонтеры, которые сканируют и каталогизируют на складах медикаменты.

*Таким же волшебным образом возникает и компьютерное обеспечение?*

Мы кидаем клич: у кого есть старые ноутбуки?.. Так появляются компьютеры. Какие-то компьютеры закупались IT-компаниями – они для этих целей выделяли деньги. Са-мо-ор-га-ни-за-ция. Событием этого года была самая сильная самоорганизация, которая когда-либо существовала. Таких групп, как наша, я знаю еще три или пять в Киеве. Может быть, другого масштаба. Но они также ездили, закрывали потребности. Если мы не могли что-то обеспечить, скидывали им, если они не могли, то скидывали нам. Были сборы координаторов таких организаций. Был Медавтомайдан, который занимался перевозкой раненых и доставкой лекарств. А сейчас вывозят ребят с Майдана в санатории-профилактории, потому что им нужна психологическая разрядка.

*Вы также помогаете в организации психологического оздоровления?*

Мы в этом не участвуем, но очень многие мои друзья-психологи идут добровольцами в психологические службы Майдана. Они ходят по Майдану и работают там с людьми.

*Легко ли вам было координироваться внутри сообществ, которые занимались медицинскими вопросами?*

Легко, потому что всех знаю лично. Город ведь, собственно, небольшой... Многие из этих сообществ создавали мои друзья. Поэтому большинство вопросов решалось одним звонком и контактом с человеком, ответственным за этот вопрос. Сложности взаимодействия возникали разве что с Центральным штабом, в котором в определенный момент был полный хаос. Но когда там навели порядок, с ними тоже стало возможно нормально работать.

*Если можно – еще о людях...*

Люди абсолютно разные – от студентов до владельцев больших компаний. Нас не интересовал социальный статус волонтеров. Возможно, эквивалентом статуса была машина, она была очень нужна. Кто-то доставлял необходимое на *Lanos*, кто-то – на *BMW*. А кто-то давал своего водителя, который ездил на закупки. Такие случаи тоже были, и нередко.

*Много ли было новых людей, с которыми вы раньше не были знакомы?*

Я не знал 90% людей, с которыми мы сотрудничали. У меня в «Фейсбуке» 5000 друзей. Из них я знаю от силы 500 человек. Из 50–60 человек, которые принимали участие в работе «эскадронов», думаю, что лично знаю человек 10–15.

*Информация шла больше через «Фейсбук» или все-таки люди людей приводили?*

Через «Фейсбук». Мое предложение распространили еще 100 человек – это расходилось, как круги на воде, и работало. Соня Сотник – известный музыкант и радиоведущая – поддерживала сообщения, сама участвовала. Она по своим

каналам искала холодильники для каких-то складов, где можно было хранить медикаменты. Потом пригласила всех участников «эскадрона» на свой концерт – было таким приятным бонусом. Я бы сказал, что треть потребностей закрывали вообще без меня. Люди сами по своим каналам собирали деньги. То есть мы координировали сбор запросов, которые в половине случаев люди закрывали самостоятельно, ориентируясь сразу – оперативно. Из 30 тысяч, я думаю, тысяч 5–6 обеспечивали сами участники «эскадрона» – «Я могу прямо сейчас съездить купить...» Кому-то деньги были нужны, кто-то принципиально не брал их.

*Какое впечатление было самым сильным?*

Самоорганизация. Для меня это было неожиданностью. Меня поразило, как много людей откликнулось. Я не ожидал таких сумм. Я получил больше 150 тысяч гривен на медикаменты. Я думал, ну 5, ну 10 тысяч получим. Много людей, которых я лично не знаю, откликнулось на призыв. Владельцы бизнеса, владельцы компаний, люди, от которых в последнюю очередь ожидаешь, что они будут в этом участвовать.

*Были ли на Майдане какие-то эпизоды, которые вам наиболее запомнились?*

Мы – трое друзей, в 4 часа ночи греемся возле бочки. Знаем, что можем сделать немного, но понимаем, что наше присутствие здесь и сейчас необходимо.

Десятки картинок, которые долго будут храниться в памяти... Бабушки, подающие «коктейли Молотова» или разбирающие брусчатку на Крещатике. Люди в инвалидных креслах, развозящие еду... Большой бизнес, закупающий продукты и бронежилеты. Мы стоим в «Метро», и человек в дорогом костюме, стоящий позади, понимая, куда пойдут купленные нами продукты, протягивает то ли 500, то ли 1000 грн...

Картина небывалого единения людей – прежде всего в Киеве. Далеко не все могли стоять на Майдане, далеко не все могли лезть под пули. Но каждый пытался найти свое место, свою возможность помочь.

Еще одно вспомнилось – ночной штурм... И колокола Михайловского... И другая совершенно потрясающая картина – очередь людей с медикаментами в Михайловский. И десятки волонтеров, которые в соборе сортируют это... Госпиталь внутри храма – это невероятно. Это страшно.

Там были «титушки», там стреляли, но поток людей не прекращался. Священники разруливали этот поток, разводили, организовывали людей... Раненые в «госпитале», лежащие на полу храма, – и это запомнилось... Медики, в самые опасные моменты вытаскивающие раненых... этого тоже не забыть.

И концерт (еще в мирный период) Вакарчука. Святослав готов был общаться со всеми, обниматься со всеми... Многие приходили в Университет Майдана, специально, чтобы послушать самых лучших лекторов, преподавателей бизнес-школ, известных ораторов... Я уже говорил о Библиотеке, собравшей множество литературы, издательства бесплатно передавали туда свои книги.

Специально напечатали эти «опознавательные знаки» – «Народный депутат Украины»...

Еще одна картинка: десятки волонтеров Канцелярской сотни* разгребают тысячи страниц «черной» бухгалтерии, найденных в Межигорье.

*Ваши личные впечатления от Майдана?*

В который раз поверил в человечество. И убедился в том, что люди могут оставаться людьми, даже в самой тяжелой ситуации.

## Олена Літвішко:

## «Ця країна бідна, але вона вже інша. І цього вже нічим не змінити»

***33 роки, родом із Полтавщини, працює у Києві***

*Ти належиш до тих учасників Майдану, які намагалися бути там, де найбільше потрібно. Водночас ти народжувала ідеї, блискавично втілювала їх і при цьому тобі вдавалося організовувати навколо себе багатьох людей. Це рідкісний організаторський дар. Тому цікаво почути про твій майданний досвід.*

Взагалі – я поганий організатор, я дуже поганий організатор, але я бачила, що, може, нехай я погано це організую, але це краще, ніж нічого.

*З чого і коли почалася твоя активність на Майдані?*

Точка відліку мого Майдану – це розгін студентів в ніч на 30 листопада. Тоді «Фундація регіональних ініціатив» (ФРІ) створила кол-центр. Це означає, що кілька людей постійно чергували на лінії і з ними можна було зв'язатися. І вони, володіючи певною інформацією, могли дати або швидку консультацію, або зв'язати з іншими людьми, які могли чимось допомогти у конкретній справі.

*Ти сама знайшла «фрішників» чи вони знайшли тебе у потрібний момент?*

Я член Київської фундації цієї організації. Оскільки деякі з її членів ще під час Євромайдану намагалися щось там робити, слідкували, щоб Майдан не розігнали, я долучилася до їхньої ініціативи відслідковувати рух міліції, якісь повідомлення. Словом, я стала зв'язковою. За кілька днів ми вже створили повноцінний кол-центр. А тоді відразу після розгону я була одна на лінії зв'язку і пам'ятаю те відчуття, коли ти фізично не можеш туди піти, тому що в тебе зараз є чіткий обов'язок. Було якесь розуміння того, що світ системно змінюється просто зараз, що треба робити абсолютно все для того, щоб він змінився, щоб більше такого не повторилося.

*Це було на самому початку, коли «організували» тебе. А що було потім?*

Потім з'явилося кілька людей, які почали виконувати цю роботу. Треба сказати, що на Майдані були люди, які не знали, що робити – їх було досить багато, особливо в перші тижні та навіть місяць–півтора. А я на якийсь четвертий чи п'ятий день уже чітко зрозуміла для себе дуже багато речей. І коли я зустрічалася

* Канцелярська сотня – спеціальний підрозділ активістів, який займався вивченням та складанням розрізаних «шредерами» документів із резиденції Віктора Януковича в Межигір'ї та із архіву бізнесмена Сергія Курченка.

з людьми, які тільки-тільки цими питаннями починали задаватися, я їм десь могла хоча б допомогти. Перше – допомогти повернутися до тями, що, дійсно, було найскладніше для всіх, бо ніхто не очікував такого звірства. Більшість людей, із якими я зустрічалася, перебували в такому коматозному трохи стані. Була ще частина людей, переважно це стосувалося професіоналів, до яких уже я сама ходила, з деякими зустрічалася випадково. Але коли я бачила професійну людину, яка до цього займалася дуже потужними речами і яка розгублено запитувала: «Що робити? Що робити?», я казала: «Робіть те, що ви робили до цього, нічого не вигадуйте, робіть все те саме, просто зробіть це зараз у рамках цієї ситуації, яка змінилася». Наприклад, той же Відкритий університет: я тоді звернулася до дуже багатьох своїх знайомих, які займалися освітою та просвітою. Я їм казала все одне й те саме: «Друзі, ви до цього мали величезні програми, ви гранти в тому числі отримували, ви робили дуже багато. Робіть зараз те саме, але не для ста людей, яких ви роками вчили – одних і тих самих. Вийдіть зараз на вулицю до людей, які вийшли на Майдан, і вчіть їх». І буквально за кілька днів той процес запустився. Першу лекцію ми робили в переході, потім ще на Головпоштамті мала бути лекція, але її перенесли, здається, в Будинок архітектора. І народ справді потихеньку почав цим усім займатися, потім теж підійшли люди й сказали: «Ми із Могилянки і хочемо робити це вже зі сценою»... Тобто проект Відкритого університету Майдану здійснили мегапотужні люди з Могилянської бізнес-школи. Для мене не було потреби на той момент уже займатися цим напрямком. Тоді я запропонувала створити миротворчий патруль. Для цього я підтягла модераторів, психологів, яких я знала, щоб максимально швидко це зорганізувати. Ми все зробили буквально за один чи два дні. Купа ідей була – таке відчуття, що вони просто приходять з повітря, і я одразу передзвонюю чи приходжу до людини й кажу: «Друже, є така ідея, будь ласочка, я точно не буду цим займатися, або я можу допомогти це дуже швидко зорганізувати початково, але далі ще є купа, купа всього». Тобто було оце розуміння, скільки процесів зараз треба поєднати. І я розумію, що так само паралельно дуже багато людей займалися тим самим, тобто самоорганізаційними такими процесами-речами. Коли я знаю цю, цю, цю людину, і я розумію, що вони знають одне одного, мені просто треба зараз зібрати їх в одній кімнаті, і цього буде досить – вони домовляться. Це велике щастя мати таких друзів, мені пощастило.

Або завжди було нерозуміння, що таке Майдан. Тому була нагальна потреба: перше – пояснити людям, що це таке; друге – допомогти людям зрозуміти, що Майдан – це щось позитивне, це якраз і є можливість змін; і третє – допомогти людям повернутися до людяності. Різні організації цим займалися, робили такі «точкові» акції. Але ж на такі акції приходить сотня людей, дві сотні, нехай до тисячі. Але ж країна цього не чує. Тоді виникла ідея масштабної акції «Святкуємо на Майдані разом». Коли ми зрозуміли, що людям, які живуть в Україні, треба пояснити, що Майдан – це просто місце (в кожному місті може бути Майдан) як можливість, куди вони можуть прийти і так само побачити одне одного і зрозуміти, що порядних людей багато і що вони і є та сила, той народ, який і є владою в цій державі. А влада – це лише наймані працівники. Тобто це був найосновніший курс,

найосновніший момент. Ви можете не підтримувати якусь політику, ви можете бути за Януковича, проти Януковича. Але просто вийдіть на Майдан і з такими самими людьми по-людськи просто поспілкуйтеся. Ми розповсюджували матеріали й домовлялися з колективами. Ідея була, щоб ті ж колядники, щедрівники і багато людей збиралися в одному місці, щоб максимально створювали позитив. Хтось уміє співати – чудово. Якщо ви святкуєте, співаєте пісень, візьміть просто український прапор, візьміть українські стрічки й заспівайте на початку чи в кінці гімн. Щодо вертепів – це був дуже цікавий момент. Це, зрозумійте правильно, не було питання вертепів. Питання було в тому, щоб у кожному місті почався Майдан як протест, але, з іншого боку, важливо, щоб це була потужна позитивна акція. Це якраз були свята, починався Святий Миколай, католицьке Різдво і т. д. Більшість людей були десь-хтось переляканий, хтось не розумів інформацію, бо дезінформація була шалена – всі канали, абсолютно все, працювало на дезінформацію. Тому наша основна ідея полягала в тому, щоб люди в містах почали бачити Майдан не тільки негативно. Я дуже сподіваюся, що всі ці речі зіграли свою позитивну, можливо, в дечому просвітницьку роль.

*І як ви втілювали цю ідею?*

Ми зосереджувалися насамперед на Центральній Україні, а там уже по регіонах мені важко сказати. По Києву, наприклад, я знаю. Ми домовлялися з людьми, обговорювали спальні райони, і потім у якийсь момент в мене під вікнами, недалеко від Лук'янівки, люди співають пісень, вони роблять все те саме. Я розумію, що в нашому графіку не було цієї вулиці. І я тоді зрозуміла, що це пішло в своє абсолютно нормальне річище – так, як це і задумувалося. Я була дуже рада, що ця ідея пішла в життя.

Взагалі «фрішки» – просто молодці, тому що вони буквально з перших днів підключилися до створення тієї ж самої «Громадської ради Майдану» (ГРМ). Коли ми зібралися – організації, які входили в ГРМ – десь на другий тиждень грудня, ми сказали: «Ні, ми не хочемо очолити. Цього всього не треба. Це тільки платформа, майданчик, де різні організації можуть обмінюватись інформацією і взаємодіяти. Хто з ким буде взаємодіяти – це вже неважливо, головне, щоб ми знайшли одне одного».

Так само люди з «Громадського сектору Майдану». Власне, з чого ми почали з ними працювати? Коли я прийшла до них – це були перші дні грудня, – там роботою з волонтерами займалася Ольга Сало*. Це координатор. Я прийшла на якісь їхні збори і побачила кілька знайомих людей. Ольга Сало запропонувала мені прочитати там лекцію про методи мирного спротиву, якщо я не помиляюся. Можливо, тоді якраз і виникла ідея того, що потім отримало назву Відкритий університет Майдану. Коли я приїхала, то побачила велику кількість людей, які просто сиділи й дивилися телевізор із тією всією маячнею. Я зрозуміла, що все це не має так бути, ми тоді дуже швидко зорганізували лекції, семінари. «Громадський сектор» тоді запросив ще й співаків якихось. Ми співпрацювали з людьми, щоб вони приїжджали не просто постояти на Майдан – це ще могло бути і з користю для кожного.

* Свідчення Ольги Сало див. на с. 704.

*Ти розповідаєш про позитивні моменти, на які багатий був Майдан. Який момент був для тебе найважчим?*

Грушевського... Перший день Грушевського. Це, напевно, був той день, коли моя безмежна віра в людей похитнулася. Я в якийсь момент просто в ступор впала... Напередодні було зрозуміло, що наступного дня щось буде. Ми тоді дуже швидко підготували три чи чотири матеріали російською й українською мовами «Чому мирний спротив – це дієво?». До цього вони були періодично, але тоді так дуже-дуже багато їх стало – вони всюди, де тільки можна, роздавалися... Якраз у той же день почалися події на Грушевського. Мені хтось зателефонував, сказав, що там таке-то, в жодному разі туди не йди... Я приходжу, бачу це все. А все, що я до цього робила, було покликано на те, щоб люди мирно перемогли, щоб переломили владу, яка нелегітимна, яка протизаконна, бо сама порушила всі закони... Пояснювали людям, що є наймані працівники, гарант Конституції: ми його найняли, щоб він гарантував Конституцію. Сталося порушення Конституції, бо попри 39 статтю Конституції, право на мирні зібрання було порушено. Також попри 340 статтю Кримінального кодексу, що перешкоджання проведенню мирним зібранням карається, ці люди не були покарані, а були, навпаки, заохочені. Несподівано дуже активно пішла кампанія економічного бойкоту і так далі... Усе було на рівні: «Ми переможемо, просто для цього потрібен якийсь час». І тут здається, що все... Була напруга, було зрозуміло, що щось відбудеться, але напередодні була розмова такого плану, що підуть вести переговори з «Беркутом» в тому числі й депутати, і Парубій, і Оробець, і громадськість, щоб їх пропустили... Там був дуже чіткий наказ, щоб із боку протестувальників ніхто не застосовував силу... Я стояла, я чула поряд розмову людей із явно правими поглядами, напевно, якесь керівництво, судячи з розмови. Вони стояли, обговорюючи, що далі робити. Я зрозуміла, що вони так само розгублені: «Ми ж не на це розраховували. Ми думали, що нас пропустять, що ми домовимося».

У мене там на якусь хвилину чи на скільки було заціпеніння, а потім мене, напевно, врятувало те, що в мене в той момент був протигаз із собою. Я купувала його ще до того, щоб фарбувати, щоб розмальовувати. І він в мене просто валявся. Річ, яку я мала використовувати виключно для того, щоб робити світ кращим, я надягнула. На мені не було бронежилету. І я вийшла з того ступору, коли зрозуміла, що зараз треба просто допомагати людям... Дуже важко описувати той емоційний стан. Це щось таке, коли ти йдеш, поряд людям погано, і ти не можеш пройти повз. У мене дуже швидко якось на це голова перемкнулася. А поряд уже носять перших поранених, і я намагаюся допомогти. І тут я чую, що закінчилися чи то бинти, чи то ще щось. Медики не можуть відійти. Я просто згадую, що знаю, де у Профспілках оце все лежить. Мені хтось каже: «Не вистачає того й того», і я швиденько бачу ще одного медика, кажу: «Чого не вистачає вам?», і дуже швидко біжу в Профспілки за цими медикаментами. Повертаюся, і далі вже на рівні дуже швидкої координації – там не вистачає того чи того, я вже починаю розуміти, якщо газ – не вистачає масок. Тут же пішла швидка взаємодія: по суті, за кілька годин я вихопила ще кількох людей – з того самого ГРМу, «фрішок». Я просто проходжу повз і бачу, що мій знайомий стоїть у ступорі. От просто стоїть, як укопаний, дивиться, я його хапаю за руку, кажу: «Так, давай швиденько, нам треба піти взяти

маски, принести воду, зробити те, те й те». І просто кілька годин я займалася тим, що організовувала оце курсування матеріалів. Це елементарні речі, і ти їх починаєш розуміти й робити. Коли приходить купа людей, вони йдуть туди без масок, і дуже швидко треба було всім цим людям роздати маски, організувати людей, які будуть роздавати ці маски. Ти йшов, кожного отак струшував і казав: «Надягніть маску, візьміть – надягніть маску». Цей перший день Грушевського – це якась фантасмагорія, щось на рівні фільму жахів. Мені дуже важко це згадувати... Потім мене піймали друзі-«фрішники», які вже були нормальні медики, не такі, як я. Вони сказали: «*Иди отсюда*» – відібрали в мене це все. Але, знову ж, я знаю, що ще дуже багато чого не зроблено. Очі ще кілька днів сльозилися так, що я сиджу, а сльози ллються, і я просто не можу їх розплющити. Я змушена була піти, бо розуміла, що якщо я, не дай Боже, впаду, то більше заважатиму людям, аніж їм допомагатиму. І ще ти розумієш, що якщо не поспиш там 4 чи 5 годин, то завтра ти нічого не зробиш... Це було найважче, оці моменти, коли ти робиш вибір на користь себе, своєї безпеки тепер, не тому що ти... Страху не було, жодного разу не було страшно, але те, що ти не зможеш завтра робити оце, оце й оце. Ось цей страх був.

*У чому ти вбачаєш найбільші здобутки Майдану?*

Віра. Віра на тому рівні, як вірять у Бога, що все буде добре, тому що коли в одному місці збирається так багато порядних людей, які хочуть змінити цю країну, і вони ні перед чим не зупиняться – ти це вже тепер напевно знаєш, – то це дає тобі віру. Якщо людина-раб хоч раз встала з колін, вона ніколи вже не стане рабом. Як то кажуть: чому Мойсей 40 років водив євреїв по пустелі? Щоб видушити з їхньої душі рабство. Найбільший здобуток – я зрозуміла, що ця країна бідна, але вона вже інша. Це найбільший здобуток, і його вже нічим не змінити, ніякими силовими протистояннями, абсолютно нічим.

## Олександр Беккер:
## «Сейчас я себя идентифицирую украинским немцем»

***40 років, етнічний німець, народився в Магадані,***
***з 5-ти років проживає у Дніпропетровській області.***
***Працював шахтарем, маркетологом,***
***зараз успішно опановує ремесло журналіста***

*Ваша биография и ваше участие в Майдане – это уже в каком-то смысле неповторимое свидетельство, благодаря которому мы можем глубже понимать сам феномен Майдана. Потому вместо пролога расскажите коротко о себе.*

Я немец по национальности, поэтому для меня вопроса европейского направления не существует априори, он для меня решен. Я родился глубоко в России, мои предки – немцы, проживавшие в Поволжской республике немцев до Великой Отечественной войны. В 1941 они были сосланы в Казахстан, потом на Урал, где очень долго проработали... Я родился в Магадане, в Украине живу с пяти лет.

И хочу сказать украинцам: я себя ощущаю украинским немцем, не российским, а именно украинским, наверное, лет с 25–26-ти, сейчас мне 40. Почему? В двадцатипятилетнем возврасте я поступил в университет, и чем больше я узнавал, чем больше я изучал историю украинского народа и своего народа, тем больше я становился украинцем. И сейчас, наверное, я себя идентифицирую не столько немцем, сколько, скорее, украинским немцем. В немецкой диаспоре это достаточно серьезная проблема, потому что существует политический термин «российские немцы», но сейчас, в связи с событиями в Украине, он на территории Украины теряет свой смысл, потому что очень многие себя начинают называть «украинскими немцами», как здесь, так и в Германии.

*Как все для вас начиналось?*

Было утро субботы, 30-е число. По телевизору еще ничего определенного не было сказано, просачивались какие-то обрывки. А вот интернет прямо кричал о том, что произошло. Я жену попросил, чтобы она быстро приготовила, что у нас есть: бутерброды, чай – по максимуму. Мы освободили холодильник, быстро упаковали сумку... Майдан был захвачен «Беркутом», на Михайловскую я подошел, уже не помню, то ли в одиннадцать, то ли в десять утра. Я думал, тут никого не будет. Каково же было мое удивление, когда я увидел на Михайловской очень много людей. Была сцена, буквально созданная за какие-то часы, и тут же с мегафоном организаторы рассказывали, как мы будем действовать на короткую перспективу. И вот там я почувствовал первый всплеск, я бы сказал, духа патриотизма, самосознания, что все мы – граждане Украины. Это я почувствовал не только в себе, но и в тех, кто там присутствовал. Люди прибывали и прибывали, становилось очень много людей. И вот тогда я заметил еще одну особенность: если до этого на Майдане 25% – это были люди старше 35 лет, то сейчас как раз молодежи было только 25%. Все остальные – это взрослые люди, которые говорили: «Дайте нам оружие, мы снесем завтра Верховную Раду». Организаторы умело пытались управлять этим гневом, можно было увидеть и побитых ребят. Тогда я впервые увидел «Правый сектор». Это были не только молодые ребята. Они собрались за памятником Ольге, тренировались. Очень часто показывали этот кадр. Тогда я не смог уйти с Михайловской до самого позднего вечера.

*И что вы делали там целый день?*

Я стал волонтером. Нарезать и готовить у меня не получалось, потому что там была сложность с организацией потока. Шел прямой поток, и возле еды очень часто было сложно разойтись людям. Поэтому нужны были волонтеры, которые бы показывали, в какую сторону надо идти. Приходилось показывать, направлять, таким образом получалось более-менее управляемое движение. Не броуновское, а управляемое, потому что людей было действительно очень много. А уже после обеда сложно, наверное, было уйти оттуда в принципе, потому что дух такой был... Было ощущение, что если ты уйдешь, произойдет что-то непоправимое. В тот день для меня самыми запоминающимися было несколько моментов. Первый, когда мимо проезжал автомобиль с военными номерами и, естественно, с милиционером за рулем. Скорее всего, это был простой водитель, но его просто освистали. Потом

приехал второй автобус, в котором ехали ребята внутренних войск, скорее всего, просто охрана, они явно не понимали, куда приехали. Представьте себе, стоит многотысячная толпа, которая вдруг в один момент снимается с Михайловской площади, движется в сторону дороги, окружает автобус и начинает свистеть. Я сам поддался движению, я сам оказался возле автобуса. В этот момент я видел испуганные лица офицеров, которые тут же начали звонить куда-то и говорить, что тут происходит. Настолько в тот день был у всех силен гнев. Тогда же было принято решение о том, что 1 декабря будет демонстрация.

1 декабря я уже был с женой… Я помню этот плотный поток, миллионный… Мне кажется, что такого больше никогда не было на Майдане – тогда собрался действительно миллион человек, было заполнено все. Что особенно запомнилось? Пацаны. Я не знаю, кто они – «Правый сектор», не «Правый сектор», но их можно назвать провокаторами: они кинулись на ребят из милиции, люди останавливали их: «Ребята, не трогайте! Это милиционеры, они просто стоят, и все». То есть, получается, сами люди отбили эту провокацию. А вот уже возле КМДА эти люди в балаклавах. Они разбили окна и… убежали. Вот какая-то такая группа была. Но в тот день, 1 декабря, было не страшно. Было, наверное, торжественно. Я помню, когда ты стоишь, и тебе ни подвинуться, ни повернуться. Мы стояли где-то напротив елки с женой. Рядом с нами были ребята из Ивано-Франковска, Тернополя…

Это был такой подъем, очень серьезный. И уходить не хотелось, и уже стоять нельзя было никак. Мы почти весь день провели в районе Майдана. Помню, тогда очень много все говорили: говорил Турчинов, Яценюк. Но вопрос не в этом, вопрос – в наших ощущениях. Мы звонили родителям, они живут в Днепропетровске. И мы рассказывали им: тут ничего страшного, тут все хорошо, здесь очень мирно. Вот только что стояли в самой гуще народа. Так как на востоке активная пропаганда российского ТВ, то понятно, они не верили и считали, что здесь бандиты. В тот день мы ушли до того, как узнали, что произошло на Банковой, узнали об этом только вечером. Тогда, наверное, впервые я услышал слово «стрим». Тогда, как правило, в закладках у меня лежало несколько стримеров, которые постоянно что-то показывали.

После 1-го числа все изменилось. На Майдане появились палатки, баррикад еще не было. Я не военный и не воинствующий человек. Нас, немцев, всегда упрекают в законопослушности, наверное, где-то так оно и есть. Сложно в себе это уничтожить. Сколько бы я на Майдан ни ходил, я так себя и не заставил кинуть камень или «коктейль Молотова». Но стоять – стоял. Начиная с декабря я был на всех веча, кроме, наверное, одного: в январе, после ночной *варти* мы сильно с женой заболели. Это было единственное пропущенное вече.

*Про ночную* варту *расскажите.*

Про ночную *варту*… Ну, вы ж знаете про ночную *варту*. На Майдане можно было записаться в любую сотню. Я, правда, не решился туда записаться, но для меня было важно найти способ и поддержать. Поэтому я писал обо всем происходящем, вел свою информационную войну, ходил на ночную *варту*, мы с женой ходили, она меня одного не пускала. И вот мы одевались – плотно, тепло – и приходили сюда. Как все просходило? Я не могу стоять долго на месте, мне надо двигаться.

Поэтому я, как правило, жену оставлял в центре, возле сцены, а сам делал обход. Я очень хорошо знаю Лютеранскую кирху, церковь немецкую, и пастора Ральфа Хаска. В ночные *варты* я туда заходил, садился, грелся.

*Там было открыто ночью?*

Да, там сидел сторож, который мог открыть. А после 11 декабря там организовали медпункт. Там была одна интересная история. В одну из ночных *варт*, где-то в районе 12-ти или первого часа ночи я в очередной раз подымался туда. Когда поднимаешься по Лютеранской, то сразу с левой стороны видишь, что в подворотне стоят пацаны в касках – это были вэвэшники. Было видно, что во дворах машины. Поднимаешься: они тебя провожают, ты их провожаешь. Напротив Секретариата Президента они перекрывали проход по Лютеранской вверх, но в церковь можно было зайти. В тот вечер я зашел, никого не было, кроме меня и сторожа. Я поставил чай, разделся. Тут слышу – топот сапог. Выхожу в коридор, сначала человек шесть зашло, это были вэвэшники. Пацаны молодые, до двадцати лет – высокие, сильные, обмороженные. Они попросились в туалет. «Естественно, пожалуйста, заходите». В церкви есть кухня, но если в ней находиться, то через окно начальство вэвэшников все видело. Естественно, мы их спросили: «Ребята, может, чая и поесть?» Но они отказывались, пока мы им не предложили вынести еду в коридор. Они боялись, что их увидят через окно и накажут. На обычные деревянные лавки в коридоре мы вынесли им все, что было. Они оттаяли – вспомнили, что у одного сопли, у второго кашель. И вот пришлось идти в медпункт, искать лекарства. Потом подошли и другие, в эту ночь человек пятнадцать пришло. Были такие моменты, когда мы не были врагами, были нормальными адекватными людьми, которые готовы были помочь друг другу.

*Среди вашего окружения было много тех, кто выступал против Майдана?*

Во время Майдана мне пришлось общаться со всеми – и с людьми, которые живут в Германии, и с людьми из России. Одна российская немка мне доказывала, что Крым и так был русский. Мне непонятна их позиция, но и переубедить их тем, если забанишь, тоже нельзя. Был у меня один в «Фейсбуке» товарищ, российский известный карикатурист, художник, Ушинский, кажется... Неважно. Он был очень просоветский, такой старой закалки. Вот он, кстати, меня в итоге забанил. Мне пришлось написать ему письмо: «То, что Вы отключили меня – это неправильно, Вы же теряете источник получения другой информации». Он мне не ответил. Другому, редактору еженедельника московского, который меня забанил, я прислал свои аргументы, подкрепив фактажем, он поддержал, сказал: «Ну, тогда другой разговор, давайте так и продолжать общение». То есть в нашем случае нельзя отказываться от возможности доносить информацию. Теперь я стал работать волонтером в пресс-центре Майдана. Это естественное продолжение того, в чем я видел свое призвание на Майдане – я принимал активное участие в информационной войне. Это была главная поддержка Майдана с моей стороны.

*В чем состоит здесь ваша работа?*

Я волонтер. Я пишу новости и рассказываю о событиях на Майдане, рассказываю о событиях политической жизни. Не только о Майдане, но и обо всем, что происходит вокруг.

*А давно вы здесь?*

Наверно, месяц уже.

*То есть когда события на Майдане как таковые уже закончились?*

Да, а на Майдане я принимал участие во флешмобах: раздавал листовки в метрополитене или у себя в районе. На кухне я никогда не был. Но мы помогали кухне тем, что приносили дрова, еду, продукты. Через нас наши днепропетровские друзья присылали деньги.

*А в ситуации, которая сложилась на Грушевского, вы что делали?*

Я был на вече, когда 18 января Автомайдан предложил проехать по Грушевского в знак протеста. И когда их не пустили, подошел «Правый сектор»... Опять же, там были молодые люди, там не было ни одного взрослого человека... И вот они, их было, наверное, человек шестьдесят... Ну, в общем, до ста где-то. И они колонной, с дубинками, цепями – «коктейлей» я не видел, думаю, они появились позже, – они пошли на Европейскую... И уже там началась эта потасовка. Когда я туда подошел, там еще все было мирно, тихо. Они друг друга обвиняли в чем-то. Я думал, что сейчас поспорят и разойдутся. Никто не ожидал, что будет такое. Когда я вернулся домой, я увидел этот беспредел, пожар, и на следующий день, естественно, был уже на Грушевского. Но кинуть камень я так и не смог себя заставить, наверное, что-то помешало. Сейчас, наверное, кинул бы.

А тогда мы собирали снег в мешки, и ребята относили их на баррикады, которые строились со стороны Грушевского. Тогда каменных баррикад не было, они были снежные или ледяные. Интересно, что самым чистым местом в Киеве был Майдан и Крещатик, потому что весь снег ушел как строительный материал.

*Не страшно было, ведь уже стреляли?*

Я не помню. Наверное, какой-то «червячок» был.

*А когда уже были первые жертвы?*

Да, тогда осознание того, что там опасно, было. Но, с другой стороны, не знаю, шел все-таки. Было что-то – ну, надо попробовать. Наверное, что-то такое, мальчишеское какое-то, оно присутствовало. Но и не пойти – тоже было как-то опасно. Мне кажется, что вот за эти три месяца я почувствовал, как росло это внутреннее ощущение, что ты должен что-то сделать. Не кто-то, а ты должен сам пойти и что-то конкретное сделать. Поэтому и делал. Брал листовки, разбрасывал у себя в районе. Писал в открытую, не стеснялся. Я знаю, что очень многих отслеживали.

*Даже за посты в «Фейсбуке» отслеживали?*

Да, было такое. Знаю, что у некоторых знакомых «ВКонтакте» закрыли странички. В «Фейсбуке» было сложнее, потому что не их зона влияния, но... «Троллей» у меня было поменьше.

*Вы были на Майдане, когда началась стрельба?*

Когда на Майдане стреляли, мы оказались возле больницы на Красном хуторе, я живу в том районе. Тогда все ждали, что вот-вот внутренние войска, «Беркут» начнут въезжать в город. Я тогда как раз зашел на дежурство. Мы, просто незнакомые люди, собрались, а тут приходит мужчина и говорит, что есть инфор-

мация о том, что на Харьковской площади (это где выезд на Борисполь), возле Университета МВД, стоят харьковские вэвэшники и «Беркут»... Представьте себе группу, человек, наверное, пятьдесят, невооруженные люди, максимум это были, может, дубинки. И мы пошла туда. Мы пришли, стали, закрыли все выходы и на протяжении двух или трех суток мы никого не выпускали.

*Не может же один человек простоять двое или трое суток...*

Я сутки простоял. Утром домой съездил, поспал и часа через три вернулся на пост. Рядом был лес, мы оттуда притащили большие бревна, подвезли шины, все забаррикадировали...

*И вы все это жгли там?*

Нет, мы не поджигали, но бензин у нас всегда был под рукой, и тут же мы организовали стол, тут же была еда...

*Откуда взялась еда?*

Люди приезжали, привозили... Это было уникально, потому что стоило организоваться блокпосту, сразу же появлялись люди на машинах с продуктами, с необходимыми вещами. У каждого была возможность получить каску, фонарик, перчатки, дубинки делали тут же.

## Святослав Юраш

# Про «*Euromaidan PR*»

***18-річний львів'янин***

На Майдан я дістався 12 грудня. Уже коли Майдан набув певного досвіду, який його загартував. Моя історія про Майдан дуже цікава в тому контексті, що я дізнався про нього, перебуваючи в Індії, в місті Калькутта. Я там був на навчанні завдяки програмі обміну Варшавського університету. У мої плани входило залишатися в Індії до кінця лютого – на мене чекало три місяці навчальної практики у Калькутті. Але, спостерігаючи за подіями в Україні, я вирішив повертатися назад в Україну так скоро, як це було можливо організувати. Склав екстерном екзамени і вилетів через Варшаву до Львова.

Оскільки я знаю англійську мову, я звернувся на Майдані в прес-центр, і там мене направили до речника Єврокомісії, що якраз шукав людину, яка могла б йому допомагати з перекладом. Перспектива такої зайнятості на Майдані мені не найбільше подобалася. Оскільки я бачив, що на Майдані немає прямої інфраструктури з допомоги міжнародним журналістам, я вирішив спробувати зорганізувати щось у цій ділянці. Із такою пропозицією я звернувся тоді до представників «Штабу національного спротиву», з якими, як виявилося, спілкування було дуже простим. Попри всі ті історії, які я чув від звичних людей, які проживали в наметах, ці люди виявилися комунікабельними й конструктивними. Моя ідея створення міжнародного секретаріату, який би допомагав іноземним журналістам і підтри-

мував діяльність діаспори, їм сподобалася. І в тому контексті наприкінці грудня ми розпочали свою роботу.

*І як це виглядало? До вас приходили іноземні журналісти?*

Це виглядало так. Я беру два А4. На одному пишу *FOR FOREIGN PRESS*, на іншому пишу *UKRAINIAN DIASPORA*, беру скотч і ліплю їх до столу, який нам перед цим передали в користування. І в той момент, як я наліпив ці листочки А4, ми почали збирати навколо себе групу волонтерів, які почали активно виконувати функцію продукування інформації. Завдання полягало в тому, щоб допомагати міжнародним журналістам у підготовці публікації. Ми спочатку робили офіційні звичні прес-релізи, але потім зрозуміли, що є сенс допомогти з публікацією новин англійською мовою в інтернеті. Були певні структури, які продукували ці новини, але їх було мало, і ми бачили, як журналісти дуже часто роблять помилки в тому, що вони пишуть. Ідеться про іноземних журналістів, яким бракувало ширшого розуміння ситуації. І ми старалися допомогти їм у цьому.

*Ви створили якусь окрему сторінку в інтернеті?*

Так. Це, зокрема, «*Euromaidan PR*», який отримав досить непогану кількість т. зв. «лайків». Завдяки цьому ми досі підтримуємо досить непоганий контакт із багатьма західними аудиторіями, журналістами та продовжуємо співпрацю в тому контексті.

*Ви перекладали тільки на англійську?*

Ми перекладали на різні мови. У нас було вісім мовних порталів: англійська, французька, німецька, польська, італійська, іспанська, португальська і шведська. Формат праці був такий: ми брали українські новини з різних джерел, загалом українські ресурси медіа, й адаптували їх для іноземної аудиторії. Це було і перекладання, і пояснення, і субтитрування. Ми давали інформацію на англійський портал, інші мовні портали брали цей ресурс і перекладали на свої мови. Ми залучали компетентних людей, які надавали свої незамінні експертні думки щодо того, як треба вести ті чи інші сторінки, як заповнювати певні документи чи як адаптувати правильно для західних авдиторій українські інформаційні матеріали.

До нашої компетенції належала також організація польової роботи на Майдані. Це і переклад, і надання волонтерів, які ходили з журналістами по Майдану, їздили з ними по Україні або приймали в різних регіонах. Це також люди, які комунікували з діаспорою. Це дуже важливий елемент нашої роботи – координація допомоги й поради діаспорі, як краще координувати з українськими майданівськими структурами, як краще їм допомогти.

*Ті журналісти, які приїжджали, вони ж не вперше були в Україні?*

Були дуже різні. Більшість із них працювали в контексті свого московського бюро. Дуже помітно було те, що в більшості з іноземних журналістів була російська перспектива бачення подій в Україні. Це історично склалося. Але багато журналістів приїжджали тоді в Україну. Ми саме те і старалися робити, щоб показувати їм об'єктивно, що тут відбувається.

*Я якраз хотіла запитати, чи змінювалася їхня думка після того, що вони тут бачили?*

Так, і не раз. Їхнє розуміння процесів, які відбувалися в Україні, розширювалося. До того Україна була для них концептом, який багато хто з них вивчав, але це не був концепт, який би був у їхній свідомості. Тому для них подорожі Україною, Майданом, майданами були дуже корисні, щоб вибудувати своє незалежне розуміння нашої ситуації.

*Ти можеш виокремити періоди, коли було важче й коли було легше на Майдані?*

Питання в тому, що таке важче? Важче було працювати в ті моменти, коли на Майдані було таке затишшя. Це до 16 січня, коли всі думали, що все вже спокійно, все вже завершується, немає радикальних дій, і було незрозуміло, що буде далі. 16 січня все змінило, переформатувало розуміння, що таке важче для нас. Коли почалися події на Грушевського, зразу стала відчутною увага Заходу й реакція Заходу щодо подій в Україні. Правило полягає в тому, що де є кров, там є вогонь. Як тільки на Грушевського з'явилася картинка, як тільки на Грушевського почали люди спочатку страждати, а потім вмирати, представників західної преси з'явилося значно більше. Тоді стало важче, але навіть не в тому значенні, що роботи було багато. Бо українських волонтерів, людей з ентузіазмом, знанням про цю країну, вистачає, а тим більше людей зі знанням мов. Проблемою було те, як показати їм те, що відбувалося на Грушевського в контексті пошуку Майданом шляхів виходу з патової ситуації, що склалася. Як їм це представити, як пояснити цю ситуацію. Бо вони все це оцінюють під своїм кутом зору, який сформувався в контексті протестів у Таїланді, в Європі, у країнах, де реалії зовсім інші. Нам потрібно було пояснити їм, чому ці протести, це протистояння на Грушевського, не є тим, чим воно може здаватися на перший погляд. Знайти формат пояснення для феномена Грушевського так, щоб це пояснення було об'єктивним – ось це було надзвичайно складним завданням для наших волонтерів.

*Ти був на Грушевського?*

Я був на Грушевського, коли починалися ці події, і я приходив на Грушевського щодня. Тому що я чудово розумів, що в такий історичний момент перебувати тільки за камерою, тільки за монітором було б неправильно. Я координував роботу, перебуваючи, те що називається, в епіцентрі події. Окрім проблем суто інформативних, у мене як у координатора там було багато польових відповідальностей, які я мав вирішувати особисто й на місці.

*Це було не просте завдання для людини, яка зазвичай сидить за комп'ютером?*

Ну, звикати до сльозогінного газу було незвично. Першого дня, коли все почалося, я був з 4-ї години до першої ночі там, на Грушевського. Я людина загалом ліберальна...

*«Коктейлі» не кидав?*

Я не кидав «коктейлі». Але питання в тому, що ти відчував, коли бачив, як інші кидають «коктейлі». Коли я дивився на Банкову з Калькутти, мені здавалося, що це неправильно – кидатися з ланцюгами на вевешників, які там стоять, тому що в них жодного іншого вибору немає. Але на Грушевського після «законів 16 січня» я вже не вважав, що це неправильно. Було бажання рішучих дій, бажання показати владі Януковича, що те, що вона робить, – це просто неприпустимо.

*Ти бачиш великі чи невеликі результати твоєї діяльності?*

Звичайно, що я бачу результати цієї діяльності, тому що я не бачу більше Віктора Федоровича на Банковій. Звичайно, революція мала багато цілей – частина з них реалізовується, частина – ні. Проте говорити, що революція ще не відбулася, я б сказав, що це не об'єктивно.

*Як ти думаєш, люди з-за кордону, які читали ЗМІ, точніше, які читали саме те, на що твоя безпосередня діяльність була спрямована,* – «Euromaidan PR», *почали думати інакше чи так, як ти з Індії: мовляв, неправильно так робити, це ж дуже жорстоко – у вевешників і «Беркуту» немає іншого вибору?*

Відповідь на це полягає насамперед не в моїй суб'єктивній думці про те, що вони там подумали, а в результатах, які ми спостерігаємо. А результат, по-перше, в зростанні запиту на ці ресурси – їх читають. По-друге, є велика кількість відгуків на ці ресурси. Це і є доказом того, що так, якийсь резонанс вони мали.

## Олег Науменко:

## «Мы из Кембриджа поддерживали Майдан информационно – как могли»

***Киянин, зараз навчається у Кембріджі***

Когда в Украине начались протесты в ноябре месяце, я, к сожалению, был в то время за границей. Потому что я учусь в Великобритании, в Кембридже.

*Вы обсуждали эти события с украинскими студентами, которые там учатся?*

Конечно. Но также очень многие иностранцы интересовались и продолжают интересоваться тем, что происходит в Украине. Тогда было очень много непонимания, потому что в Англии вообще отношение к Евросоюзу очень специфическое. Поэтому, когда мы поддерживали первый студенческий Евромайдан и выходили здесь в Кембридже с флагами Украины и Евросоюза, некоторые английские студенты спрашивали: «А зачем вы хотите в ЕС?» Потому что многим это было непонятно.

*Ты упомянул о проведении такого кембриджского Евромайдана. Можешь рассказать подробнее об этом событии?*

Конечно, с настоящим Евромайданом не сравнить, потому что нас было-то всего человек двадцать. Здесь надо отметить, что в Кембридже существует единственный в Великобритании центр изучения Украины и украинской культуры. И здесь, конечно, главный директор украинских студий, Роди Фининг, он из Америки, но очень сильно болеет за Украину, интересуется нашей историей. И он нам очень сильно помогал в том плане, чтобы вообще распространить информацию об украинском Евромайдане. И что мы сделали – это просто был выход на несколько ключевых мест в Кембридже: в центре города, а также возле факультета истории, где мы немножко постояли, рассказали людям о том, что происходит, и

носили украинскую символику, что тоже было очень символично. Буквально за несколько недель до отказа от подписания соглашения об ассоциации в Англии проходила очень мощная пиар-кампания Украины, организованная Фирташем, которая называлась «Дни Украины в Лондоне». И это было большое культурное мероприятие, где представлены были украинские художники, также Оксана Забужко приезжала на круглый стол об украинской литературе. А предшествовало этому событие в Кембридже – довольно забавное, но все равно приятное – открытие так называемой улицы Тараса Шевченко, которая, по сути, является небольшим проходом от одного факультета к другому, где сделали специальные указатели, что, мол, это улица Тараса Шевченко. И сюда приезжали известные украинские академики, был посол Украины в Лондоне. На этой улице, собственно, и проходил наш небольшой украинский Евромайдан.

*Какова была реакция людей на вашу акцию?*

Некоторые сразу же узнавали, допустим, флаг Украины. Это были далеко не все, нужно признать. Но многим было понятно, что это Украина. Люди подходили к нам, обращались, спрашивали: «Почему вы стоите? Чего вы хотите добиться тем, что будете ближе к Европе?» И конечно, нужно было объяснять, что это не только является, грубо говоря, «браком по расчету» – чем-то прагматичным, но также это является выбором определенной системы ценностей.

Уже позже здесь было оранизовано несколько новостных брифингов по ситуации в Украине. Самым массовым был брифинг в январе – буквально через неделю после начала первых активных и жестоких событий в Киеве, которые стали следствием принятия «законов 16 января». И тогда приезжало, я помню, очень много академиков из Лондона, также на связи было много украинских деятелей, таких как Ярослав Грицак, Алексей Гарань, Сергей Жадан. И, конечно, это было очень полезно. Во-первых, для нас, потому что было очень интересно узнать мнение людей, которые находятся в центре событий, и, конечно, для британцев, потому что они получали информацию из первых рук. Причем они могли задавать любые вопросы, и это было, наверное, самым важным. Также было несколько таких же лекций, уже более сфокусированных на конкретных аспектах, например, для студентов факультета международных отношений. Была, например, лекция о том, что вообще происходит, какие есть геополитические расклады и каковы интересы разных государств. И был отдельный семинар по референдуму в Крыму – насколько этот процесс является легитимным с точки зрения международного права.

*Но ты все-таки побывал на Майдане в Киеве?*

Да. Я приехал в Киев 8 декабря и уехал 10 января. В этот промежуток времени я практически каждый день был на Майдане.

*Почему ты туда пошел?*

Я просто почувствовал, что я тоже должен это поддерживать, и очень много моих знакомых тоже ходили, я говорю не только о своих киевских друзьях, но и о студентах из Кембриджа, которые приехали на каникулы и были там... Это было еще в мирный период Майдана, то есть я буквально за неделю до первых стол-

кновений уехал обратно в университет, поскольку заканчивались каникулы. На протяжении этого месяца мы очень часто волонтерствовали в Доме профсоюзов.

*А что ты делал в Доме профсоюзов?*

Девушки были на кухне, ребята складировали различные продукты, поскольку была большая кухня в Доме профсоюзов и были полевые кухни по всей территории Майдана. Там, на самом деле, мне очень понравилась система – как люди самоорганизовались и сделали это классно. Каждый раз, когда, допустим, какой-то одной полевой кухне нужны были конкретные продукты, приходил один человек со списком, значит, заявкой... Там так и было написано – «Заява», список продуктов и какая-то подпись, то есть вроде как официальная бумажка. И после этого нам нужно было буквально 10 минут для подготовки всех продуктов и собирания их в одном месте. Приходило еще несколько человек с этой полевой кухни, спустя минут, наверное, 15–20, и забирали все эти продукты. То есть обеспечивалась постоянная доставка на места, в эти небольшие кухни, всех продуктов. И это было сделано настолько слажено, причем без какого-то одного командира или менеджера. То есть, по сути, это была такая низовая организация, где каждый прекрасно знал, в чем его роль.

*Но у тебя была еще другая деятельность помимо этого?*

Это когда я уже уехал из Украины и когда начались эти жестокие столкновения сначала в январе, потом постоянно это происходило в феврале, и хотелось каким-то образом поспособствовать распространению информации о происходящем. Тогда мы уже из Кембриджа поддерживали Майдан информационно, как могли. Для этого, я точно не помню как, но я нашел в «Фейсбуке» группу переводчиков для пресс-центра Майдана. Туда выкладывались ссылки на различные новости, сначала на зарубежную аналитику, чтобы ее переводить на русский и украинский. Мы также переводили русские и украинские источники на английский. Когда я туда пришел, то была небольшая работа, но она была немножко несистематизирована и, по сути, основывалась на том, что если есть какой-то свободный волонтер, который случайно увидел эту новость, он может взять и перевести ее. Я решил немножко помочь с организацией – организовал таблицу переводчиков, чтобы можно было узнать контакты людей, чтобы можно было реально быстро с ними связаться, узнать, на какие языки они могут переводить, и так мы организовали около 60 переводчиков. Переводили не только на английский. Также были переводчики на немецкий, испанский, итальянский, чешский, словацкий, польский... По-моему, даже на китайский один человек у нас переводил. Конечно, это очень помогло сначала с одним сайтом, который был организован Комитетом по журналистской этике. Потом помогло в плане привлечения переводчиков для сайта «*Euromaidan PR*», который сейчас будет называться «*Euromaidan Press*». Эта систематизация просто помогла собрать переводчиков со знаниями иностранных разных языков для более эффективного распространения информации. Получилось как-то интегрироваться в работу того же «*Euromaidan PR*». Вообще мне приятно, что даже несмотря на то, что я находился где-то вдали от Украины, я смог внести свой небольшой вклад в продвижение идей Майдана для внешнего мира.

*По поводу координации группы. Как тебе удалось это организовать?*

В первую очередь нужно было просто всех собрать и держать в тонусе в том плане, что нужны были каналы связи, чтобы оперативно связываться – ведь никто друг друга, конечно, не знает, и никто друг другу не обязан, поскольку все являются волонтерами. И это, конечно, накладывает свои ограничения в том плане, что если ты даешь кому-то задание, то, во-первых, это нужно сформулировать красиво и вежливо и добиться в итоге ответа, когда будет результат. Поскольку, ясное дело, что очень многие люди работают, учатся либо просто занимаются другими вещами, что может им помешать, например, сделать оперативный перевод. Поэтому самым главным, наверное, было просто добиваться ответа, когда это будет сделано, и если этого не происходило, например, через несколько минут, часов или дней, в зависимости от того, какой был объем работы и когда был установлен дэдлайн, тогда нужно было оперативно искать другого человека. Проблем с этим не было, и, честно говоря, мне как-то повезло – и конфликтов особо не было. Люди хорошо друг друга понимали, и если что-то не так, то все друг перед другом извинялись и пытались как-то улучшить свое сотрудничество. И в этом плане все было достаточно легко.

*Каковы итоги Майдана? Как ты это чувствуешь, анализируешь и понимаешь?*

Я думаю, что в итоге многие люди, которые были скептически настроены или даже апатично, сейчас начали активно высказывать свою позицию. У меня очень много родственников, друзей, знакомых живет в Запорожье. Это индустриальный город, где, в принципе, очень многие люди довольно апатичны в плане политики. И на протяжении всего Майдана там ситуация была, скажем так, двоякая. Были и запорожские евромайдановцы, но были также запорожские антимайдановцы. И там были довольно серьезные противостояния, буквально до самого бегства Януковича. Но как только случилось аннексирование Крыма Россией, а после и беспокойства на Донбассе, у многих людей изменилась позиция. В том плане, что те, которые были апатичными либо пророссийскими, стали настоящими патриотами. Это, конечно, очень хорошо. Просто нужен, видимо, был такой импульс, который покажет, во-первых, что это возможно, что у украинцев не всегда «*хата з краю*», что украинцы могут и способны к низовой организации, и способны к борьбе, и то, что такая вообще политическая нация, как украинцы, действительно существует. Это очень важная вещь, особенно для многих жителей русскоязычных регионов на Востоке либо на Юге. Ну, а что касается меня самого, то военная агрессия России, например, довольно мощно помогла мне распрощаться с иллюзиями, что украинцы и русские обязательно неразрывны и что нет другого пути, кроме какого-то единого государства Украина-Россия. Сейчас очевидно, что много есть различий, несмотря на то, что мы, допустим, можем разговаривать на одном и том же языке. Это подтолкнуло меня к учебе украинского. Потому что до этого я говорил на украинском только в школе, а школу закончил уже 5 лет назад, и после этого особо на украинском никогда нигде ни с кем не общался. Но, потихоньку, понемногу, путем чтения украинской литературы, это становится все легче и легче и с каждым разом все интереснее.

## Владислав Грезєв

# Про інфоцентр «НЕ ЗЛИй МАЙДАН» та ітернет-проект *OPIR.ORG*

***23 роки, випускник Києво-Могилянської академії, за фахом – економіст, родом із Луганської області***

Уже в перші дні Майдану ми усвідомлювали, що на Майдані немає лідерів культурної сфери або бізнесу, немає *opinion*-лідерів, або тих авторитетів, які б могли донести свою думку до широкого загалу. Ми зібралися, здається, в п'ятницю ввечері після Майдану з групою колег з організації *TEDxKyiv* і вирішили зняти ролик, який би переконав людей прийти у неділю на віче. Цей ролик за кілька годин набрав близько 20 тисяч переглядів – це був непоганий початок, а для нас – хороший стимул саме в такий спосіб включатися в активну діяльність на Майдані.

Згодом запрацював проект – Інформаційний центр «НЕ ЗЛИй МАЙДАН». Там уже було набагато більше людей. Перші зустрічі нараховували 60 людей, потім менше, менше – люди розбилися по координаторах. Розмістився штаб на Майдані біля Головпоштамту. Головна діяльність проекту полягала в інформаційному забезпеченні величезної маси людей. Ми друкували листівки, інформували про точки локації осередків Майдану, поширювали конкретну інформацію про ситуацію на Майдані в регіони, займалися агітацією в широкому розумінні цього слова.

20 лютого ми запустили проект *OPIR.ORG*, який було задумано як інформаційна підтримка Автомайдану з метою зробити все можливе, щоб у майбутньому Автомайдан можна було вберегти від потрапляння в пастки, як це сталося на Лабораторному і Кріпосному провулку.

Однак ситуація на той момент кардинально змінилася, і проект довелося модифікувати з пристосуванням до нової ситуації, що склалася у Києві. Ми фактично почали виконувати функцію геолокаційної-координаційної платформи для загонів Самооборони, що створювалися в різних районах Києва з метою захистити місто від озброєних бандитів, яких тоді масово закинули у Київ.

Співпрацювали з усіма: з «Євромайдан SOS», з «Крим SOS», з Автодозором, з Автомайданом, із Самообороною кожного району Києва. У нас були номери телефонів кожного блокпосту Київської області, Одеської траси, тобто очі людей: все розміщалося на нашій платформі, люди могли реально побачити, що де відбувається, і діяти відповідно. Потреби розміщувалися на нашій платформі, люди привозили речі, куди було потрібно. І так ми пропрацювали в активній фазі близько двох тижнів. Потім, коли вже ситуація стабілізувалася, коли навіть уже почали потроху органи внутрішніх справ відновлювати свою діяльність, актуальність нашої діяльності почала втрачатися. Уже по тих дзвінках, які надходили, складалося відчуття, що ми стали гарячою лінією телефону довіри. Тобто люди просто розповідали про те, як у момент перевороту, в момент зміни влади творився *беспредел* на місцях. Вони телефонували до нас, як у міліцію, можна сказати, тому що

міліція бездіяльна була, коли рейдерські захоплення десь були, коли просто певні хитрі люди розуміли, що вони не будуть покарані за ті чи інші дії, можна урвати собі якийсь шматок на цій хвилі. Було дуже багато таких повідомлень, але й дуже багато дезінформації – відсотків 80. З першого дня існування проекту «Євромайдан SOS» – це була найбільша організаційна та координаційна група на Майдані, так от, вони так само абсолютно чітко розуміли і фільтрували інформацію. Доводилося перевіряти. Якщо надходила якась інформація щодо події десь у районі, то ми зв'язувалися з місцевою Самообороною, просили приїхати, перевірити або надати якісь фотопідтвердження. Коли ми зрозуміли, що актуальність проекту втрачається, ми перестали працювати спочатку цілодобово, потім працювали тільки вдень, нічні зміни закрили. І поступово перейшли в офлайн-режим: майже закрили гарячі лінії. Як будь-яка ініціатива Майдану, ми розуміли, що якщо ми не хочемо зовсім зникнути, то потрібно переформатувати нашу діяльність. Нашою командою було прийнято рішення, що ми створюємо громадську організацію. Зараз вона вже створена, і ми розпочинаємо діяльність із контролю нової влади.

*А зараз ваша організація, як називається?*

*OPIR.ORG* – так і зареєстрована. І наразі ми працюємо над проектом, який дозволив би, щоб спостерігачі на майбутніх виборах, які, я сподіваюся, таки відбудуться 25 травня, фіксували й у прямому ефірі передавали на нашу платформу відеопотік із відділків – ми їх озброїмо для цього спеціальними технічними засобами.

Для мене найбільша цінність Майдану полягає в тому, що хай би хто що казав, а в людей таки відбулася маленька революція свідомості. В Україні утворився певний прошарок суспільства (ці люди і до того були – вони просто об'єдналися) – критично мислячих людей. Вони вже по-новому дивитимуться на все, що далі відбуватиметься, по-новому діятимуть в різних ситуаціях. Якщо раніше кожна людина розуміла, що все погано, але нічого не робила, то я вірю, що зараз це трошечки зміниться. Самоорганізація в Києві після 20 січня мене просто вразила. Коли ти заходив на канал *Zello* і бачив, що там 600 людей онлайн тільки десь в одному районі Києва вночі, коли майже кожен другий киянин або кожен третій, не будемо казати про старих людей або про дітей, був у цьому задіяний – це найбільша цінність. Нація подорослішала. Ми отримали щеплення від Януковича. Ми не повинні наступити на подібні граблі ще раз.

## Олександра Устинова:

## «Я займалася координацією: було страшно, але хтось це має робити»

***28-річна киянка, родом із Вінниці, журналістка, піар-менеджер***

**Майдан для мене спочатку був виявом громадської активності, непокори.** Для нас це було громадянською позицією – показати владі та світові, що ми не раби, в нас є нормальне громадянське суспільство, і до нас треба прислухатися.

Ще на самому початку був величезний мітинг, коли вийшло 100 тисяч людей. Це був перший етап Майдану – дуже позитивний, енергійний. Всі танцювали, співали. Таким був наш протест до 30 листопада.

**Переломним моментом став розгін Майдану.** У ту п'ятницю ми поїхали додому. І мене о 5-й ранку будить моя подруга і каже: «Саша, Майдан розігнали». Я, коли дивилася це відео з «Беркутом», коли дивилася, як били фотографа, я десь годину проплакала. Але треба було себе взяти в руки – треба було їхати в центр, допомогти людям, які сховалися в Михайлівському соборі.

О 10-й ранку ми там зустрілися з усіма активістами. Їх дуже багато було: і майбутній «Громадський сектор Майдану», і ДемАльянс. Ми тоді зібралися і за годину вирішили, хто що робитиме на найближчий момент. Я запропонувала піднімати спальні райони, і ми почали просити машини в тих, у кого вони були. Обдзвонювали всі громадські організації, в кого є гучномовці. Вистроювалися в колони по п'ять машин, відчиняли вікна, кричали на повну гучність, розказували людям, що відбулося. Тобто було таке: якщо ми не зберемо до завтра людей і не покажемо своєї непокори, свого бунту – це все. Тоді очевидний крах цієї країни і крах демократії.

**Ми виходили з розуміння, що потрібно вберегти демонстрацію обурених свавіллям влади людей від насильницьких дій.** Один дієвий спосіб – дати людям щось в руки. Ми тоді вирішили дати всім в руки свічки. Я тоді вперше в житті, не виходячи з дому, витратила 10 тисяч гривень, які були в мене на кредитці – я закупила свічки. По-перше, це візуально буде сильно. А по-друге – дуже важко бити людину, яка стоїть і в руках тримає свічку. І, по третє, свічка в руках умиротворювала людей.

**1 грудня було величезне віче, і почалися ці події на Банковій.** Ми теж пішли на Банкову. Зі сцени кричать: «Це провокація! Не йдіть туди!» Звичайно, будь-яке насилля, коли збирається така маса людей, – це провокація. Але коли ти бачиш одне насилля, потім ще одне, а тобі кричать: «Ви все одно стійте, ви все одно терпіть» – то це важко сприйняти, особливо чоловікам. Коли ми пішли під Банкову, я казала, що треба, щоб дівчата ставали перед хлопцями. Але нам дуже рішуче казали, що то вже не жіноча справа, то чоловіки мають вирішувати. А я казала, що ми їх не кинемо, тому що хлопців переб'ють. У мене до Майдану була свята віра, що в чоловіка рука не підніметься на жінку.

І коли ми пройшли 200 метрів від Банкової до перехрестя Шовковичної та Інститутської, я бачу автобуси і розумію, що це «Беркут», тому що в них вікна були тоновані. І всі зупинилися, щоб їх пропускати. І перед цим «Беркутом» їде «*Lanos*» із синіми номерами, тобто міліцейський. І я просто вибігаю на дорогу, розставляю широко руки, і машина переді мною зупиняється, і весь цей потік зупиняється. Я починаю кричати: «Люди, *Беркут* везуть!» – щоби вони перекривали дорогу. Але тоді ще люди були не готові, вибігло зі мною кілька моїх друзів, і нас стало чоловік п'ять, і десь чоловік сто стояло, які нас фотографували. Коли я вибігла, руки на капот поклала, я бачу: вилітає на мене міліціянт з кийком із машини, а до мене починають підбігати мої друзі. Міліціянт побачив, що нас трохи більше,

і він туди-сюди, до мене – назад, і махнув рукою. Тут відчиняються в першому беркутівському бусику двері, і звідти до нас ідуть хлопці з дубинками. Я розумію, що я зараз підставлю хлопців, що їх просто поб'ють замість мене. Я тоді кажу їм, що треба відходити, пропускати. Вони починають в них каски кидати. Це вже була агресія, ненависть, нерозуміння – як таке може відбуватися. Вони проїхали, а нам залишився цей кийок, з яким на мене вибіг міліціянт, ми його даїшнику віддали. Тоді мені вперше було реально страшно, і я зрозуміла, що вони не робитимуть різниці – дівчина ти чи хлопець. Вони готові були мене бити.

**Людей, яких тоді посадили, їх фактично «злили».** Перші в'язні, їх потім охрестили в народі «в'язнями Банкової», з'явилися, тому що політики вчасно не прислали своїх адвокатів, вони самі не приїхали. Там мали стояти всі три лідери опозиції і груддю кидатися на того суддю: «Ці люди не винні, віддайте їх під нашу опіку». Єдине, що Порошенко туди потім приїхав, коли все це закінчувалось. Фактично їх у неділю взяли, жорстоко над ними знущалися, а в понеділок їм дали по два місяці в тюрмі, а потім (як піде справа) – до 15 років. Тоді я зрозуміла, що якщо ми зараз не піднімемо величезний галас, якщо ми не натиснемо на політиків, щоб завданням номер один для них стало витягнути цих невинних людей, якщо зараз усі міжнародники про це не дізнаються, то про цих людей можна забути: їх реально посадять.

Ми тоді зробили прес-конференцію, і я такої кількості камер ще не бачила. Нам безкоштовно тоді дали приміщення. Я стояла і плакала, при тому, що була ведучою. Це було дуже важко, коли вони розповідали, як їх роздягали, як з ними фотографувалися, як з них знущалися.

**Це вже був другий етап, коли почалася ескалація насилля.** Тоді постали всі ці блокпости, з'явилася купа міліції, і вони, такі сині і чорні, викликали відразу. І я пам'ятаю, як зносили пам'ятник Леніну. Я розумію, що це була жертва, яку опозиція віддала народові, щоби гнів народу не пішов ще кудись і знову не було жертв. Я розумію, що це була погана картинка для всіх західних ЗМІ, тому що це вандалізм. Але це було краще, ніж жертвами би стали люди.

**Я чудово пам'ятаю, як почалося «*оцепление*» урядового кварталу.** Це було настільки тупо, бо не було багато людей. У перший день взагалі було класно: натовпи народу ходять, всі щось співають, всі блокують. А наступного дня ти приїжджаєш у центр, а людей менше, тоді як міліції підтягується дедалі більше. У мене взагалі Майдан асоціюється з такими піднесеннями та провалами. Наприклад, коли ми збирали людей на Михайлівську. Ввечері, коли ми сиділи в офісі й чули, як вервечки машин їдуть, і всі сигналять, як люди встають, ти починаєш вірити, що ми це все піднімемо, що ми щось змінимо. І це таке піднесення, радість: ти розумієш, що поштовх пішов. А потім бачиш, як це все йде на спад. Коли почалося блокування урядового кварталу, то була купа народу, а наступного дня усім же треба на роботу їхати, в понеділок. І там залишились якісь блокпости, які почали зачищати. А в нас навколо все класно, всі танцюють-співають. Ми тоді пішли за кілька хвилин до «зачистки», тому що прибіг мій друг і сказав, що з того боку вже почали зачищати. Але вони тоді дали всім людям вийти. Я сказала своїм, щоб ви-

ходили і йшли в офіс. Тоді було дуже лячно, нам довелося ночувати в офісі, ми вимкнули світло. Тому що було незрозуміло: чи вони просто людей поразганяють, чи підуть далі зачищати вулиці. Але принаймні тоді вони дали всім спокійно вийти.

**В ніч на 11 грудня.** Потім такий для мене дуже сильний момент був, коли Майдан намагалися перший раз брати штурмом. Ми тоді о пів на дванадцяту приїхали додому, й усі лягли спати. Я вже йшла спати, а потім відкриваю новини і дивлюся, що починається штурм Майдану. І всі кричать: «Київ, вставай!» Я починаю будити всіх своїх. Ми всі почали постити, що їдемо, що машина є, що хто хоче – нехай їде з нами. За 10 секунд мені вже двоє людей відписало. Ми їхали, і я пам'ятаю, що спальні районі більш-менш спали. А коли вже під'їжджали до центру, то видно було натовпи людей, і ти розумієш, що люди реально готові стояти. Ми приїхали на Майдан, і було так страшно, що я плакала. Коли ти стоїш, ти розумієш, що нас разів у п'ять менше. Люди сходяться, але поки вони зійдуться – за цей час, за п'ять хвилин можна реально зачистити все. Але вони ж намагалися гарно це зробити, бо тоді поприїжджали іноземні політики. Біля Профспілок була сутичка – закидували гранатами з газом. Періодично прибігали чоловіки та хлопці, ми їм промивали очі. І я розумію, що це стоїть весь середній клас Києва, всі громадські діячі, журналісти. Мені не страшно було, що мене можуть побити, але мені дуже страшно було, що можуть поламати життя. Я розуміла, що, якщо мене зараз запхають у якийсь автозак, мене можуть реально на 15 років посадити, і ніхто нічого не зробить. Я плакала від страху, але розумієш, що не маєш іншого виходу, і, крім тебе, більше того ніхто не зробить. І відбили цю атаку, тобто люди вистояли. Дихали цей газ, прибігали, вмивались і йшли знову туди. Ми поїхали тоді додому о 6-й ранку, коли все це більш-менш стихло, коли ми зрозуміли, що реально вистояли. Наступного дня багато людей з інших міст поприїжджало.

**Чому я стояла?** Як я зі своїми 44-ма кілограмами могла допомогти Майдану вистояти? Але ти фактично стояв як одиниця. Найцікавіше, що завжди всі стояли, і ніхто до кінця не розумів, за що. Усі хотіли якихось змін. Чітких умов не було – всі розуміли одне: ми хочемо, щоб відповідні особи були притягнуті до відповідальності і щоб Янукович пішов із влади.

Другий момент був, коли почалося на Грушевського це кидання гранат: вуха закладає, очі ріже. Там стояв величезний натовп знайомих і далеких знайомих. І коли почало все горіти, вибухати – дуже багато людей злякалося: «Ой, ні, ми подалі постоїмо». Я казала, що не треба стояти в першій лінії – ну що ми там зробимо? Треба стояти за ними, щоб вони відчували моральну підтримку.

**Кожен робив, що йому було під силу, а може, й більше.** Ми почали тоді терміново збирати кошти. Люди дуже багато жертвували: на роботі приносили по 2–4 тисячі гривень, по тисячі доларів віддавали. Мені дзвонили знайомі із Сінгапура, з Малайзії – питали, чим допомогти.

Одні люди, яких я знаю, відкрили щось на кшталт госпіталю просто в офісі громадської організації. Виконавчим директором там був лікар, і вони протягом доби організували шпиталь, а ми в «Євромайдан SOS» це все прокручували потім, щоб люди знали, куди поранених везти.

Дуже лячно було на Кріпосному провулку. Я дивилася онлайн-стрімінг і бачила, як починають машини зупиняти, витягати людей – крики, гранати. Страшно було тоді дуже. Потім, коли взяли Український дім, коли почалися всі протистояння, вже реально майже війна, я подзвонила друзям, які працюють на голландському телебаченні, і кажу: «Присилайте сюди телекамери, покажіть це на весь світ».

**Важливо було показати світові, що тут відбувається.** Коли приїхали журналісти з Голландії, я сміялася з того, що зазвичай мені тюльпани привозять і сир – я дуже люблю голландський, – а це привезли бронежилет і каску. Мені тоді дуже важливо було показати їм, що це все адекватні люди. Тому що в їхньому розумінні – як можуть бути нормальними якісь там люди напівбомжевого вигляду з палицями. І потім ці постріли, вибухи. А потім ми прийшли в «Україну», саме коли винесли вже тіла загиблих, увечері, це було 20-го числа. Коли ми ходили на дальні барикади, туди дівчат не пускали, тому що стріляли постійно, а я кажу: «Нам треба пройти – вони не знають ні української, ні російської». Їм довелося мене пропустити. І ось ми йдемо, вже був вечір, була купа жертв. І оператори, які не звикли знімати в бойових умовах – там у камерах всередині вмикається світло – вони вмикають те світло, щоб підсвітити тіло, а їм починають кричати: «Вимкни світло!» – бо вони стають мішенню. І всі починають кричати, бігти до них, а вони не розуміють, що відбувається. Мене хлопці хапають і не пускають, бо там стріляють: біля нас на паркані вже ліхтар розбили. Потім, слава Богу, вони зрозуміли.

**Лютневі дні.** 18-го числа вранці я на роботу поїхала. І я дивлюсь це все онлайн, і пишу в скайпі: «Люди, треба туди їхати, ми вже тут нічого не зробимо, там потрібні люди!» І тоді мені лише двоє відписало із сімдесяти: «Поїхали!» І тут зачинили метро. Я кажу: «Пішки підемо». Потім один хлопець виявився з машиною, і ми всі поїхали. Ми тоді вивозили поранених. Я займалася координацією, говорила, де вони є, знаходила людей з машинами, які під'їжджали та забирали їх. Був випадок, коли ми не встигли – хлопців пов'язали: ми подзвонили, а там слухавку підіймають, але чутно, що їх уже б'ють. Ми думали, що двох людей втратили, було незрозуміло, що з ними відбувається. І потім мій знайомий поїхав їх забирати: один був поранений – у ньому був осколок.

Коли ця стрілянина була, ми їздили в лікарню. Стільки людей прийшло охороняти! Мене тоді дуже здивувало ставлення іноземців: вони приїхали в Україну 20-го числа, коли бійня ця була, коли співали гімн. Стоять оператори, журналісти і кажуть: «Ми ніколи так безпечно не почувалися серед протестувальників. Ми тут реально відчуваємо себе в безпеці, коли бачимо, що навколо такі нормальні, адекватні люди».

**Перше запитання до того, хто був на Майдані: «А тобі не було страшно?»** Було страшно, я завжди це всім кажу. Я – дівчина, і всім взагалі страшно, але хтось це має робити. У мене завжди таке ставлення було. Я не думала, що я можу чогось боятись. Але це такий страх, коли ти не знаєш, що на тебе чекає. І навіть не так страшно, якби побили, як те, що тобі можуть поламати життя: зґвалтувати, познущатися, посадити. Такі речі дуже лякають, я навіть плакала від страху. Але я розуміла, що ми не маємо права це кидати.

## Олена Іванова:

## «Мы оказывали всяческую помощь в тылу и поставке всего, что только возможно»

***44-річна киянка, архітектор за фахом***

Много разных разговоров ведется на тему этого страшного разгона студентов, потому что это не вписывается ни в какую логику. По нашим ощущениям, это не российский сценарий. Думаю, это был такой маркер: запугают или не запугают. Они бы уехали сами на следующий день, у них билеты были куплены, об этом знали все. В субботу все бы уже разъехались, и в воскресенье уже никого не было бы. Зачем-то нужно было так по-зверски поступить: люди арестованы, люди побиты. Все это, мы с друзьями считаем, было сделано специально. Разве нельзя было просто растянуть по автозакам без избиения на камеры журналистов? По-моему, это была демонстративная акция устрашения. Да. Может быть, это хорошо, как бы это плохо ни звучало, ведь то, что здесь взорвалось, это то, к чему страна шла 20 лет. Пытки были, закрывали без суда и следствия, избивали, Врадиевка – это малая частица того, что выплыло на поверхность. У нас бандитизм всегда был на уровне государственной политики. Где-то в большей, где-то в меньшей степени, кто-то хотел об этом знать, кто-то нет. Кто-то боролся, кто-то нет. У меня вообще семья такая правозащитная. У дочки это в принципе сейчас профессия, только не в Украине. А мы всегда были вредными диссидентами при коммунизме.

*И что было дальше, вы стали ходить с друзьями на Майдан?*

Сначала приходили на Майдан, потом образовался Автомайдан, в который мы вошли со старта. А в тот день, когда все поехали на Межигорье, я поехала в Прагу, это было заранее просчитано, брались визы. Вот с того момента и до событий на Грушевского я была за границей. Поэтому моя машина не попала в списки. Вначале задачи были больше – подъехать куда-то с флажками, кого-то подвезти куда-то. Вот до событий на Грушевского мое участие больше было присутствие здесь: что-то привезти, постоять ночью, такое участие на тот момент было у 70% горожан. Ничего особо активного. В Праге я, естественно, следила за событиями, а как же не следить? 16 января был принят этот страшный закон, для Европы это вообще катастрофа. Это было настолько антиевропейское действие, особенно то, как быстро был принят пакет: значит, был готов заранее. И когда я вернулась, то уже везла все конкретно по спискам, что нужно было для Автомайдана, уже понимали, что участие будет активным.

*Вы возвращались из Праги уже с готовностью активно принимать участие?*

Абсолютно. Я приехала, когда у половины автомайдановцев уже забрали права, стояли пропускные посты. А у меня квартира на Михайловской, поэтому я имела право проезжать. И уже без всякого Автомайдана, потому что было несколько акций, где автомайдановцы попали в засаду. Мы решили, что лучше и безопасней

все делать самостоятельно. Собрали команду из парочки машин и взяли шефство на Грушевского. Политики же тогда сказали, что «мы не с этими экстремистами». А эти экстремисты там стояли и мерзли. Вот вся поставка на Грушевского была на нас. Мы привозили дрова, покрышки, «коктейли Молотова», готовые уже. Были места, где их готовят. И приготовят еще, если надо будет. Это профессиональные химики, все говорили, что хорошие «коктейли». Оценили.

*А вы не боялись их везти?*

Первое время – нет. Их хорошо паковали. Просто не надо было в аварии попадать. Но я вообще аккуратно езжу. Первое время в качестве маскировки у меня на заднем сидении сидела большая собака. И ни один гаишник не подходил к машине. У меня большая лайка типа волка, обычно когда я с ней – не подходят. На пятый раз собака на меня уже так смотрела, мол: «Зараза, когда же ты домой приедешь?» А потом покрышки, я даже нашла пункт, где мне их мыли. У подруги собирали по двору покрышки, которые валялись, никому не нужные. Вот мы, две барышни, по ночам тихонько в машинку, и все. Сильно не останавливали. Если везла дрова, говорили, что у меня камин. Может, менты приходили домой, но меня там не было. Вроде приходили, сосед говорил. Мне не было страшно, честно говоря, это мой характер. Чем больше у меня злости, тем меньше я боюсь. Были люди, которые боялись, опасались, старались помогать по-другому. Еду и деньги передавали. Вот собрали денег, купили ребятам на Грушевского пять бронежилетов. Скидывались с друзьями. Дрова я тоже за свои покупала. Поэтому, когда мне звонила подруга из Лондона и спрашивала, сколько мне платят американцы, я просила назвать ту точку, где выдают деньги, потому что свои уже заканчивались. Я предупредила ее, что не надо задавать таких вопросов, вот и остались в таких ровных отношениях. Она сама из Челябинска, такая прорусская. И мне позвонила, говорит: «Там американцы. Да как ты можешь?» А я говорю: «Американцев еще не встречала». Каждый имеет право на свое мнение. Все. Это их выбор. Получить информацию можно всегда.

*Вы участвовали в проекте «Телевизор» на Грушевского?*

Помните, там был телевизор, проектор? Вот это моя группа, меня журналисты пригласили, закрытая группа 8 человек, это мы сделали. Я дежурила возле ноутбука, пока не сделали удаленный доступ. Нужно было дней 5–6 быть там. Сидели перед ноутом возле медпункта на Грушевского. Нам выделили коморку, и там по очереди люди дежурили. Нужно было ставить фильмы, музыку, подбирать видеоряды. Если что, то ребята из Украинского дома чинили неполадки, а пока они не сделали нормальный интернет, чтобы из дому это все можно было делать, сидели прямо там. Это было где-то 27 января. Уже после того, как восстановили там медпункт. А если снова нападут? Ну, нападут, ну, убежим… или не убежим. Все равно надо же было что-то делать. Страха не было совершенно. Но это мое личное, это отсутствие страха – это моя проблема. Я вот не боюсь, а потом дети начинают задавать вопросы: «Ты вообще хорошо подумала?» Потом мы были на Шелковичной… 18-го числа нас за уши оттаскивали уже в последний момент, когда

бежал «Беркут». Вот бежит «Беркут», и ты понимаешь, что сейчас тебе могут дать по голове, но это была такая абстрактная мысль.

*Что еще делали?*

Помогла маме вэвэшника попасть на «*Громадське*». Вот эта Оля не могла через политиков выйти на телевидение, чтобы нормально обратиться к людям, объяснить, что там стоят 18-летние пацаны замерзшие, немытые, в жутких условиях. Меня с ней познакомили случайно, я ее выслушала, пришла в ужас. Нашла Васю из ДемАльянса, мы с ним хорошо знакомы, через него на следующий день она была уже на «*Громадському*». Кто-то из журналистов привел ее в наш «АгитПрод», она просто все время была на первой баррикаде, постоянно к сыну ходила. Она на нашей стороне была, помогала, разносила чай, готовила. И когда знала, что сын дежурит, «Правый сектор» помогал ей подойти к сыну. И она просила сына, чтобы он не стрелял. Звонила мне потом. Она сама из Кировоградской области и специально приезжала в Киев к сыну. В итоге она сделала выбор, что будет на Майдане. Потом через «*Громадське*», через телевидение этот вопрос подняли, и слава Богу. Там, по крайней мере, хотя бы ротацию сделали, им давали отдохнуть, они мыться стали. Я считаю, что, слава Богу, хоть помогли детям, которые не виноваты же, что они срочники. А их зомбировали по полной программе. Она рассказывала такое – ужас просто: что тут бандиты, приехали «западенцы», что тут нет киевлян. Что они видели? Баррикаду – и все. Телевизор они не смотрели. Мы же для этого им экран и поставили, чтобы они хотя бы знали, кто тут стоит на самом деле. Ибо они реально считали, что защищают легитимную власть. Изменилось ли что-то после трансляций? Не уверена. Во-первых, глушили, как в СССР – у них были музыка, шансон. Вот когда показывали ночью, они тогда что-то видели. Потом они свое поставили и смотрели кино. Конечно, они боялись информации. Потом сам этот сын выступил, правда, официально сказал, что все у них там хорошо. В тот момент это было действие, чтобы просто спасти пацана и многих других, которые на всю оставшуюся жизнь зарабатывали себе там инвалидность, отмороженные ноги и т. д. Даже в туалет не отпускали. Словом, это была пытка.

Потом, когда действия на Грушевского стали, скажем так, более физические, мы были тут все время, оказывали всяческую помощь в тылу и поставке всего, что только возможно. До последнего. Мы подружились с первой баррикадой, там справа стояли одесситы. Дима из Одессы, я с ним подружилась. Он, кстати, недавно улетел в Прибалтику, серьезно раненный, еле ходит. Вот я его повозила, привезла на Майдан, он там встретил своего друга, о котором думал, что тот погиб. Встреча у них, конечно, была... Ой, ужас эта война! Молоко возила, когда газ пускали. Мой телефон у них был, они звонили, когда надо было что-то. И с 4-й Сотней, с казаками, мы тоже подружились. Когда они увидели, сколько я привезла «коктейлей» за один раз, стали называть меня на «Вы». И после этого мы до сих пор дружим. Вот это, если подробно, действительно казацкая организация. Оказывается, в Украине такое есть. Они тут с первого дня были, они, кстати, 30-го помогали студентам спастись. Это такая полубоевая организация в

Украине. У них есть своя внутренняя конституция, свои правила. Они объявили поход против этой власти и приехали сюда. Это одна из самых организованных сотен тут. Потому что они не ситуативно, а идеологически собрались со всей Украины. Говорят и по-украински, и по-русски. В основном, конечно, украиноязычные, но много среди них и по-русски говорят. Я с ними по-русски говорила, и все нормально к этому относились. Насчет страшного национализма на Майдане... Я подхожу к этому с двух сторон – как полуеврейка и как полурусская. Я не видела никакого антисемитизма. Нет, ну есть отдельные идиоты, но они есть везде. Но Майдан – это совершенно нормальный срез общества, я перехожу на украинский только тогда, когда мне самой этого хочется. Вот, кстати, первые месяцы на Майдане я говорила по-украински. Сейчас опять перешла на русский, мне так легче четко выражать свои мысли, все-таки это мой родной язык. И никаких вопросов ни ко мне, ни у меня не возникает. Главный вопрос, это – что вы делаете, а не на каком языке говорите.

*Можете рассказать о каком-то случае, который особо запомнился?*

Мне запомнился гаишник в Борисполе. Я что-то там нарушила – он подходит, говорит, что штраф. А я говорю, что не буду платить штраф. Это было в начале февраля. Спрашивает: «Почему?» – Говорю: «Не буду – все равно его украдут». – Он говорит: «Я согласен!» – А я говорю: «И взятку все равно не дам». – На что он опять говорит: «Я согласен!» – А я: «Хорошо, я могу ехать?» – Он: «Да... Вы на Майдан?» – А у меня же одежда гарью пахнет, отвечаю: «Да». – А он мне: «Пусть не расходятся!» Я тогда поняла, что это нечто! Вот еще, на Майдане познакомилась с барышней (мы сейчас дружим), которая вообще одна из лучших танцовщиц фламенко. Она сидела по ночам за пультом управления нашим телевизором.

Сюда приезжал журналист из Косово, серб, который много прошел, военный корреспондент. И вот он сказал: «Такого нигде не было!» Его поразило такое количество гражданских жертв, когда официально не объявлена война. В Приднестровье было убито 46 человек, хотя там была официальная военная операция. Простите, но в Киеве не было военной операции. А у нас 300. Киев заплатил такую жертву, которую ни забыть, ни простить просто нельзя. Многие до сих пор отходят, это психологический шок. Я говорю, что не боюсь, но это все равно стресс. Вот Автодозор – это как «Правый сектор» Автомайдана, который возил раненых, убитых. Все там в среднем потеряли 5–7 кг веса. Этот серб предупредил, что откат будет через полгода, сейчас все на адреналине еще, у нас еще события, выборы еще. Обидно, хотелось бы, чтобы все уже закончилось, вот если бы не Путин... Мы же им там даже морды набить не можем, ибо танки через четыре с половиной часов в городе будут. Даже шутка есть – сколько депутаты заплатили Путину, чтобы тот ввел войска? Потому что иначе их вынесли бы, конечно.

*Какой для вас день больше всего запомнился?*

Когда политиков впервые выгнали, которые якобы пошли договариваться, где-то конец января – начало февраля, вот тогда их первый раз послали. Вот они якобы пришли спросить разрешения, можно ли им там договариваться, а им ска-

зали «нет». Вот тогда для меня было понимание, что это хорошо. Это значило, что люди начали думать и требовать. Это тоже своего рода опыт. За свои права надо бороться, абсолютно. Я также считала, что не нужно ехать в Донецк и за Донецк бороться, и за Харьков, где живет больше 100 тысяч человек, которые могут выйти. Я считаю, что каждый город должен разобраться сам. Тогда только он может требовать такого будущего для своей территории, в каком он хочет дальше жить.

*У вас была вера в победу?*

Была ли я уверена, что можно победить? Шансы были 50 на 50. А перед 18 февраля я бы дала 10–20% на победу. Я считаю, что это фактически чудо. Люди тогда стали на смерть. Я понимала, что да, могут быть варианты. Все равно человек надеется на лучшее – а вдруг повезет. Но если не использовать все, то потом будет очень грустно. Это был вопрос только перед самим собой, больше ни перед кем. И 20-го то же самое. Хронологию событий этих дней сейчас очень трудно восстановить по минутам. Все было перевернуто, кто-то звонил, что надо что-то привезти, потом кого-то отвезти. Вот Лена все это время работала в Профсоюзах на лекарствах. У каждого есть моменты, вспоминаешь, а потом забываются. Все спрессовано, мы сутки не спали, не могу сказать, что это происходило после того, а то после этого.

*А когда стреляли?*

Нас останавливали, говорили «туда не ходите», мы разворачивались и уходили. То есть мы не шли туда, где были снайперы. Для меня важно было все-таки не мешать. Я считаю, что женщинам в некоторых моментах лучше не лезть под ноги. У меня оба деда военных, и я в какой-то степени выросла в такой военизированной семье. И вопрос – можно или нельзя... Не надо путаться под ногами иногда. А иногда надо помогать.

*Для вас Майдан закончился?*

Да где там закончился! Майдан закончится, когда мы победим. Пришли ведь те же самые, просто со знанием английского. Мы действуем и сейчас. Вот ребята сделали одну акцию. Мы с утра поехали к суду, потому что хотят назначить тех же судей. Вот приедут друзья, еще поговорим... Сейчас будем участвовать в программах общественной организации, посмотрим. Это не политическое. Я никого не поддерживаю. Это скорее контроль. Мы хотим, чтобы все было честно. Чтобы была люстрация, принимались законы. Вот Автомайдан в Херсон поехал, повезли гуманитарку. Все, что можно сделать для общества, мы стараемся делать. И, конечно, я уже не хочу уехать. Пока решила, что остаюсь. Это главное достижение. Потому что хочется жить на территории, за которую не стыдно. Это впервые за... ну вот с 2004-го, там полгода в 2004-м было не стыдно, а сейчас за границу с украинскими номерами выехать не стыдно. Мне тризуб красиво нарисовали на машине, написали «Воля». В Чехии много где пишут: «Оккупантов не обслуживаем!» Они помнят 68-й год, танки...

## Олена Козаченко:
## «Каждый пытался внести свою лепту»

***24-річна киянка, історик за освітою. Працює журналістом-редактором на телебаченні***

30 ноября утром... Понятное дело, негодовали... Приходим на Михайловскую, там реально десятки тысяч людей. Если на Майдане Незалежности были студенты, в основном, то на Михайловскую уже вышло поколение моих родителей, старшее поколение, 35–40 плюс. Именно из-за того, что там были студенты побиты, у всех появился страх, ненависть – «это могли быть мои дети, мои братья, племянники, внуки» и т. д. и т. п. Была реально большая часть старшего поколения на Михайловской площади. Но все очень демократично проходило. Все очень спокойно. Размеренно. Я весь день простояла до вечера. Мы зажигали свечи, ходили раздавали еду. Останавливали проезжавшие мимо машины, чтоб выходили из них люди. Мы думали, что чем больше нас будет, то тем большая вероятность того, что нас кто-то услышит. Сейчас, в марте 2014 года, я понимаю, насколько это было наивно в какой-то мере.

*Вы еду приносили?*

Ну да. Во-первых, было очень много волонтеров. Реально как-то очень быстро организовались полевые кухни. А потом из-за ночи с 29-го на 30-е были выставлены кордоны. Тогда еще это не Самооборона была, а просто добровольцы, которые выставляли своего рода кордоны по периметру Михайловской площади, потому что постоянно поступала информация, что будет зачистка. Все думали: да, если зачистили в ту ночь на Майдане, почему не зачистят в эту ночь на Михайловской. И тем более знали, что большинство студентов в Михайловский бежали спасаться за сутки до этого. И постоянно все ходили, проверяли кордоны.

Я уехала вечером, поэтому, как развивались события дальше, не знаю. 1 декабря, в воскресенье, та же ситуация. Пришли на Майдан, я звоню своей подруге. Она мне: «Я на Банковой». Я говорю: «Мы идем к тебе». Мы не знали, что происходит на Банковой. Мы просто туда шли. А там требование к Президенту такое: «*зняття уряду*». Было достаточно наивно. Мы думали, что если все люди, которые были на Михайловской, придут под Администрацию Президента, то что-то изменится, может, уже 1 декабря. Мы пришли туда, там кордон внутренних войск, за внутренними войсками «Беркут». Ну, мы пришли уже после того, как Корчинский со своим «Братством» там побывал.

Мы зашли не со стороны Институтской сначала, а со стороны Шелковичной. И там все казалось спокойно. Стоит кордон внутренних войск, девочки им засовывают в щиты цветочки. Все очень мило. И мы решили обойти с друзьями – это было большой ошибкой. Потому что, когда мы уже подходили со стороны Инсти-

тутской к Банковой – к повороту, мы услышали дикие вопли. Мы развернулись на 180 градусов и побежали по Институтской в противоположную от Банковой сторону. Мы пробежали метров сто. Смотрим – люди остановились и возвращаются обратно. Мы вернулись на Банковую, где пересечение с Институтской, потому что дальше пройти было невозможно. Море прессы, людей, внутренних войск, «Беркута» и т. д. и т. п.

*Пресса, внутренние войска, «Беркут» – все вместе получилось?*

Ну, как бы «Беркут» – первый кордон, второй кордон – внутренние войска, потом – экстремисты, и по бокам – пресса. И тут уже просто живые люди, которые были на Михайловской. Смотрим: уже кто-то ковыряет дорогу, уже камешки достает. И тут пошло – для нас это была первая, жесткая атака газа, полетели газовые шашки. Но несмотря на то, что мы надышались газом, люди особо назад не отходили. Пока «Беркут» и внутренние войска не применяли силу, не очищали, а просто бросали шашки, люди стояли очень стойко. Потом нам принесли повязки, пропитанные уксусом. Уксус нейтрализует, как мы узнали потом, этот газ. Мы стояли несколько часов и не понимали, что происходит. А политические силы, оппозиция кричали: «Идемте на Майдан, здесь не надо ничего делать!» В общем, что-то было непонятное: приходил Порошенко, дурдом какой-то начинался... Но было спокойно, ничего не было. Мы разъехались. Я приехала домой, включаю телевизор. Вижу – реально избивают медиков, журналистов, любых представителей СМИ, масс-медиа. Конечно, жутко страшно... Ну, и соответственно, это второе применение насилия менее чем за трое суток вызвало бурю страшно негативных эмоций у людей. И когда мы приехали в понедельник, это было 2 декабря, после работы на Майдан, мы поняли, что люди встали. Были уже десятки тысяч, уже строились баррикады, уже создавалась некая самооборона Майдана.

*1-го числа баррикад не было? Или ты не заметила?*

Я не заметила. Мы пошли сразу на Шелковичную. А вот до 7 декабря, это суббота была, уже было много баррикад на Майдане. Баррикады тогда были маленькие еще, по периметру, Майдан – Крещатик. Потом несколько баррикад сделали основных, оборонных. Всю неделю было спокойно. В связи с тем, что я работаю на телеканале, мы целый день следили за ситуацией. Соответственно все мониторилось, я сама писала новости. Все плавно перетекало. В основном: строятся баррикады – люди ходят на Майдан – люди недовольны – оппозиция пытается делать какие-то тщетные попытки свергнуть власть – Янукович негодует. Приблизительно так все было. 8 декабря, в воскресенье, было первое вече, насколько я помню. По крайней мере, такое вече, которое реально «*вічем регіонів*» было. Неимоверное количество людей было. Это вече было в развлекательном формате, выступал, по-моему, «Тартак». И тогда же, 8 декабря сносят Ленина на Бессарабке. Все были безумно счастливы, все считали, что это начало чьего-то конца.

Потом это все переросло в какой-то вялотекущий, непонятный процесс. На самом деле, я помню, что декабрь был очень тихий, были какие-то разбирательства, находили крайних «коряков», «поповых», «сивковичей» и т. д. Наша телекомпания

начала сбор средств для людей, которые приехали жить на Майдан. В основном, мы приносили деньги, по минимуму, одноразовую посуду. Нужды Майдана, скажем, удовлетворяли.

*А было давление на канал со стороны власти?*

Нет, на тот момент никакого давления не было. У нас просто неполитический канал, и мы освещали все новости со стороны безопасности граждан – мы называли вещи своими именами. Зачистка, это значит «Беркут» с зачисткой. Мы не могли утверждать, кто дал этот приказ, но мы и не скрывали того, что мимо Президента это не могло пройти, и мимо Захарченко, и мимо Генпрокурора. В общем, это все было вялотекущее. Вот декабрь проходил вече за вече, какие-то там акции проводили, возможно, флешмобы. Новый год на Майдане... Мои родители его там отпраздновали. Все было хорошо, все прекрасно.

Январь меня разочаровал! Революцию делают романтики, да. И вот как-то они ее сделали, а дальше люди не знали, что делать. Оппозиция у нас «овощная» абсолютно была. Кто-то какими-то кучками пытался что-то сделать.

Майдана стало вдвое меньше. Но мы ходили, вот у меня очень много друзей ночью оставалось дежурить. Помню, объявляют вече 19 января. Выставили кордон аж до Грушевского уже. Весь *урядовый* квартал был во внутренних войсках и «Беркуте». Единственное, что мы знали, что 19 января будет «*хода*» к Администрации Президента. Хотят они нас пропустить или не хотят – мы, мирные граждане, у нас мирная акция протеста, мы хотим пройти в *урядовый* квартал. Мы имеем права, как минимум – *право пересування* в своей стране. Мы пришли, все спокойно было. Пришли на Грушевского, 19 января это было. *Де-не-де* там пара человек ходит, стоит кордон внутренних войск. Мы подходим, типа «нам надо пройти». Отрицательные кивки головой. И священник там ходил. Это было час дня где-то. Мы пришли, было нас пять человек друзей, священник и еще пару человек – все. На Грушевского пусто было. Выходит какая-то женщина из-за кордона. Мы говорим: «Как вы прошли?» – А она: «А вы говорите, что вы в Национальный художественный музей». И они пускали всех. Мы так постояли, подумали – что мы там среди «беркутни» будем делать? Останемся-ка мы здесь. И мы ходили по Грушевского, поднялись к арке «Дружбы народов», потом вернулись на Грушевского и стоим возле памятника Лобановскому, возле стадиона. Тут мы видим марш. Идут реально тысячи людей, колонны организованные, впереди идет колонна «Правого сектора».

*Она была обозначена как-то?*

Вот, честно говоря, я не помню. Колонна идет. Едет машина «Батькивщины» с рупором, что-то там орет. А мы стояли возле памятника Лобановскому в этот момент. И пришло реально тысячи человек с Майдана. А мы уже замерзли тогда, как собаки. Часть моих друзей стала на *горбах* в сторону арки «Дружбы народов». А мы стали с парнем и еще парой друзей возле памятника Лобановскому. Я говорю: «Сейчас мы пойдем выпьем чаю на 10 минут и вернемся». – «Давайте». Мы пошли пить чай. Звонит моя подруга Ира, которая стояла на *горбах*: «Вы где?» – «Пьем

чай – идем обратно». – «Не возвращайтесь». – «Почему?» А мы пошли пить чай под арку «Дружбы народов», ближе всего было. Ира говорит: «Вы сейчас на полпути поймете». На полпути мы понимаем, почему. Потому что там, где мы стояли, уже горят автобусы, летают «коктейли Молотова», уже все в дыму. Мы понимаем, что ниже мы уже спуститься не можем. Мы остановились, смотрим на это – как война: крики, оры, мы скандируем все: «*Київ, вставай! Стоїм! Тримайтеся! Слава Україні!*»

*А где вы стояли?*

Мы стояли на спуске, который ведет прямо к Грушевского, к стадиону «Динамо». Понимаем, что уходить уже нельзя, что все уже началось. Мы уже узнали, что это «Правый сектор» все организовал, эту заварушку.

Говорили, что появилась такая радикальная организация, тра-та-та. И плюс видно было, когда шла колонна. Она состояла из маленьких колонн, скажем так. И вот идет колонна людей, и видно, что это просто люди. Идет колонна ребят в камуфляже, милитари стиль. Не все, но похожие каски, самодельные какие-то щиты из жести, из дерева, палки, *кийки* разные, арматурины. Они ярко выделялись. Такие доморощенные бойцы. И мы стояли там реально долго, звонили друзьям, чтобы те привозили маски, потому что очень выжигал газ глаза, лицо. Вообще жесть была, кашляли все постоянно. Подъезжали наши друзья с масками, мы ходили по Грушевского, когда было более-менее затишье, и раздавали маски, периодически убегая попить чаю, погреться.

*Атмосфера какая там была?*

Атмосфера была приблизительно такая. Грушевского в дыму, горят автобусы ментовские, кричат люди раненные. Мы стоим. Телефонные звонки – все люди берут трубку и говорят: «Все нормально». Видимо, родственники беспокоятся, звонят: «Да у вас там война!» Потом уже мне начинает звонить мама: «Лена, уходи оттуда, там война, вас убьют, вас покалечат!» Но не было ни страха, ничего. Тебе надо там быть. Нельзя было передать эти ощущения. Ты просто знал, что ты должен там быть. Ты мог не помогать, бросая «коктейль Молотова», но тем ребятам, которые вступили в противостояние с «Беркутом», мне казалось, нужна поддержка людей. Проще, когда за спиной у тебя десятки тысяч, чем сто человек.

*То есть вы приходили в выходные?*

Да, 19 января мы пришли в 11 утра, и я уже в 9–10 вечера не чувствовала ног. Очень холодно. И вот где-то в 11–11:30 я уехала с Грушевского. После этого мы поняли, что реально – жесть. Мы ходили в понедельник, вторник, среду... И потом начался этот расстрел. Когда умерли первые двое – Нигоян Сережа и белорус Жизневский. 22-го была перестрелка, в которой погибли эти ребята.

*В семье не было никаких противоречий?*

Нет, все были за, но очень переживали, что я хожу. Мама была уверена, что там должны быть только мужчины. На этой почве не было особых ссор, они приняли мое мнение, мое решение, и я спокойно туда ходила.

*Почему ты считала, что женщинам там место?*

Ну, во-первых, мужики там делают какую-то силовую работу, уже новые баррикады возводились на Грушевского. Мы помогали по-своему: моральная поддержка, еда. Это все. Еще была очень большая проблема, что кухня была в Профсоюзах. Пацаны были на Грушевского постоянно, и им из Профсоюзов еда не доходила просто. То есть они должны были идти сами в Профсоюзы – это было неудобно. 20 января моя мама пошла в магазин, купила три килограмма мяса, муки и налепила пирогов с мясом. Мы после работы с друзьями забрали эти торбы с пирогами и поехали. Первым делом мы пришли на Грушевского, потому что знали, какая там ситуация с едой. Мы видим, что идут люди с 5-литровыми баклагами с кипятком, с чаем уже заваренным, несут их быстро туда, потому что мороз, быстро все остывает. Мы пришли на Грушевского. Смотришь по телевизору, ощущение – никуда не хочешь рыпаться из дому, вообще никуда. Приходишь туда – пропадает чувство страха, волнения. Мне было страшнее дома находиться, чем быть на Грушевского. Мы приехали с этими пирогами – как раз относительное затишье. Мы ходим после того, как горели шины, прокопченные камни от гари, вода течет, потому что людей тогда поливали из водометов. Очень много воды, эти обледеневшие автобусы ментовские, и мы бегаем, разносим пироги, и кто-то из ребят нам говорит: «Ближе к стадиону еще одна часть ребят». На ту территорию, которая ближе всего к кордону с внутренними войсками и «Беркутом», пускали только мужиков. Поэтому мы сгрузили нашему другу часть еды, чтобы он туда понес. Мы раздали все горячие пирожки мамины и побежали в Профсоюзы брать подносы с едой, чтобы принести еды еще. Это был, конечно, марш-бросок сумасшедший. Я быстро беру поднос в Профсоюзах и понимаю: на улице мороз, мне нужно просто бежать с этой едой, чтобы она хоть чуть-чуть теплая дошла до ребят. И мы реально с друзьями, через эти все баррикады, бежим с огромными тяжеленными подносами. На одном подносе порций 30 еды было. У одной подруги ящик с бутербродами, еще у одной – поднос. Когда у нас был второй заход с едой на Грушевского, началась уже очередная бойня. Не пускали уже никого туда, к стадиону. Мы как дурочки прибежали на Грушевского с девчонками, нам кричат: «Идите отсюда, идите, нам не нужна еда!» А мы бегаем такие растерянные: «Возьмите». – «Да тут опасно, валите отсюда!» Опять же говорю, находясь там, чувство самосохранения исчезает. Или чувство страха исчезает, я не знаю, как это назвать. Но его просто не было. Мы знали, что им надо помочь, еще какое-то время побегали, пока нас пинками не вытолкали. На Майдане мы уже дораздали то, что у нас осталось. Поздно ночью мы уехали оттуда. Продолжались еще какое-то время противостояния на Майдане. Потом произошла история с похищением Вербицкого и Луценко. Это я больше освещала как журналист, по работе, а так меня это не коснулось.

*А вот именно по работе ты ходила? Снимала сюжеты?*

Мы – журналисты штатные, офисные, скажем так. Нам привозят материал, мы пишем. Следующее, что *закарбувалося в пам'яті* – это похороны Жизневского, которые были на Майдане. Мужчины, женщины, дети, бабушки, дедушки – все

искренне скорбели, будто это их личная потеря была. Это были первые похороны, похороны, на которых мы были на Майдане. Потом прошло время, укреплялись баррикады, мы ходили просто помогать, чистили Майдан, убирали снег и т. п. Потом начались вот эти непонятные движения внутренних войск и «Беркута», это уже февраль был. Начался активно Автомайдан, было избиение автомайдановцев. Помню, прорыв был, когда выгнали из Украинского дома внутренние войска – они после себя оставили кучу дряни разной и *понівечений* Музей истории Киева – просто дурдом. Заняли Укрдом. Потом несколько дней, может, до недели, его обустраивали. Туда пускали, если ты идешь с какой-то целью – поубирать, помочь. Зевак не пускали. Значит, 16 февраля мы попали в Укрдом, в воскресенье. Мы там помогали, была на Майдане группа *Мистецька* сотня, которая пыталась все как-то освещать в культурном плане, снимали какой-то фильм. Ну, опять же, все *на добровільних засадах. Половина – голі й босі, бідні, як церковні миші.* У моего друга был хороший дорогой фотоаппарат, его попросили, чтоб он на него снимал видео. Мы отсняли весь материал, потом людям все это отправляли.

18 февраля началась жесть. Перекрыли метро, начался хаос страшный в Киеве, люди велись на разные информационные «утки»: что заканчивается бензин, что заканчивается еда. Все сошли с ума, я не могла купить хлеба в магазине. Мы как представители СМИ пытались в наших новостях объяснять, что это все паника. В итоге, когда я делала свой сюжет про то, что якобы дефицит бензина, мы начали звонить нашим партнерам (на заправки), уточнять, на что нам около трех заправок сказали: «Что за истерика? Работаем в штатном режиме, бензина немерено – как было, так и остается. Цены не поднимаются, цены не падают. Что за паника? Да, мы видим, что у нас километровые очереди, но мы не можем понять, почему». Причем этой панике поддавались даже, на мой взгляд, здравые люди. Люди снимали деньги массово из банкоматов. Причем, когда мы подходили, брали интервью: «Зачем вы это делаете?», люди говорили: «Все снимают, и я снимаю». Какой-то хаос! Мракобесие началось в Киеве просто.

*Вот как вы пытались в новостях делать сюжеты?*

Каждый пытался внести свою лепту, чтобы стабилизировать ситуацию. СМИ – это как бы четвертая власть. Или как ее называют? Мы пытались как-то так людей образумить. Надеюсь, получалось. И когда я общалась с одной из заправок, мне удалось докопаться, откуда появилась информация о том, что нет бензина. Эту «утку» пустила одна из таксокомпаний Киева, где-то выкинула в интернет, и понятное дело, это все обросло уже пятью слоями лжи и фантазий. Я не знаю, для чего им это надо было.

В общем, начался дурдом. Перекрыто метро, до Майдана добраться практически невозможно. Эти кучи «титушек» привезли в Киев. Мы на Майдан не шли, потому что там уже после зачистки шли какие-то реально жесткие, чуть ли не военные, действия. Когда начали погибать или калечиться люди, начали открывать медпункты. Вот, например, магазин «Алло» на Крещатике закрылся, и сделали тут медпункт, бутик *Helen Marlen* на Крещатике… Паб «БарДак»

или «БарХот»... В общем, один из пабов на Верхнем Валу тоже сделал медпункт. Мы пошли туда. Стремно было. Мы шли втроем с ящиком бутербродов и видим, что с соседней улицы идет, чтоб не соврать, человек 50–70 гопоты, «титушек». Мы так стометровку еще не сдавали. Мы бежали по Константиновской, просто, не оглядываясь. Благо, эти товарищи спортивной внешности куда-то поковыляли дворами. По времени это было уже часов 11 вечера. Мы пришли в этот паб, а он закрыт. Я звоню координатору, говорю: «Мы здесь». – Он: «Постучитесь». Я присматриваюсь, а в дверь, чтобы снаружи никто не открыл, засунули ножку стула. И стоит Самооборона, здоровый мужик в камуфляже, с битой. «Мы наверх», – говорим. Он оглянулся по сторонам: «Проходите». Своего рода фейсконтроль. Мы там готовили еду, раскладывали все, чтобы потом не делать в последний момент, если потерпевших привезут. Этот медпункт открылся только в тот вечер. Там надо было все условия сделать, для того, чтобы он стал медпунктом. Двоих людей мы посадили на втором этаже возле окон, потому что в тот вечер и в вечер до этого «титушки» очень часто громили медпункты.

Меня поразили наши люди. Я познакомилась с парнем. Он, вроде, живет у меня на районе, в 10-ти минутах ходьбы от меня, но я его никогда не знала. Мы познакомились в этом пабе. Не знаю, он или инвалид с детства, или травмирован уже сейчас, но факт, что он отстоял весь Майдан на костылях. И вот по поводу того, как относятся родители. Его родители были явно против этого. Но, зная, что он хочет (ему 27 лет) бороться, его поддержал его отец, который с ним стоял все это время везде – на баррикадах, на Майдане, в медпунктах. Вот мы раззнакомились между собой, потом к нам приехало несколько литров бензина. Бармены паба быстро переквалифицировались и начали делать «коктейли Молотова» вместо «Секса на пляже». «Коктейли» мы выставили просто на балконе в ящиках. В случае, если кто-то будет нападать, чтобы с балкона можно было бросать. Благо, был спокойный вечер. До 4-х утра мы там просидели. К счастью, не привезли раненых. Приезжал один парень с Майдана, помощник депутата. Мы не узнавали, от какой партии. Он снимает щитки с джинсов, щитки все продырявлены, джинсы подраны. Где не было щитков, сочится кровь. Это возле него несколько раз разрывались светошумовые гранаты и, в том числе, гранаты, на которых были разные шурупы, болты и гайки прикручены. Он не хотел даже обрабатывать эти раны, чисто приехал отдохнуть ненадолго, снял эти щитки, попил чаю и уехал обратно на баррикады.

До утра было все спокойно, и мы пошли по домам. Самое страшное началось, когда массово расстреливали. Какие тут могут быть эмоции, если ты нормальный, вменяемый человек. Было это все, конечно, тяжело. Когда мы пришли на Майдан после расстрела... Опять сотни тысяч. Это вообще непередаваемое ощущение. Одного за другим несут погибших через площадь всю, прощаются, отпевают. И вот тут реально массовая истерия у людей. Со сцены мы только слышим: «*Туди лікаря, туди лікаря*». Те, у кого слабое сердце, теряли сознание. Это было очень жутко – улица Героев Небесной сотни, бывшая Институтская, вся в цветах, в лам-

падках, в свечах. Это реально какой-то сумасшедший мемориал – весь Майдан, все баррикады, все. Причем мы стоим возле сцены, прощаются с очередным героем Небесной сотни, и где-то вдалеке слышим «бум-бум-бум-бум». Как будто нагнетание обстановки. Мы когда пошли в ту сторону, это оказалась Казацкая сотня, они практически круглосуточно били в барабаны. В общем, чувства очень смешанные: закончилась революция, бывший президент Янукович смылся, его больше нет! Но легче почему-то от этого не стало, еще неделю было очень угнетенное у всех состояние. Мы потом ходили на девять дней по героям Небесной сотни. Была *хода* с Михайловской площади на улицу Героев Небесной сотни и до Крещатика. Мы когда с друзьями шли обратно, видели – стоят щиты ребят, которые там стояли под пулями. И эти щиты все в дырках от пуль, а в этих дырках – цветы. Несмотря на то, что я 24 года прожила со старым Майданом, не забаррикадированным, меня до сих пор не покидает ощущение того, что надо оставить все в таком виде, и надо сделать музей под открытым небом. Эти три месяца революции, которые дались нелегко нашей нации, не могут просто так убрать подчистую. Я понимаю, что нельзя оставлять все эти баррикады, что это все ненормально, снег тает, мусор воняет, которым наполняли в свое время мешки для баррикад. Но в любом случае, какой-то мемориал, мне кажется, должен быть...

## Катерина Оверченко:

## «З ними хотілося бути разом...», або Про «Громадський сектор Майдану»

***25-річна киянка.***
***Закінчила Київський національний університет ім. Т. Шевченка, працювала вчителем іноземної мови в школі***

Ось коли Мустафа написав у «Фейсбуці», я тоді одразу й пішла. Чесно кажучи, пішла радше з цікавості. Я взагалі не дуже заглиблювалася в політичну ситуацію. Наступного вечора вже приїхала зі своїми друзями. Вони зараз знімають відео і потім були з Автомайданом. А тоді ми просто прийшли туди. Треба було записуватися, якщо хотів бути волонтером. Я там залишила свій номер телефону. Але мені не зателефонували. Через два дні я прийшла і знову запитала, чи потрібна якась допомога. І мене направили на кухню. А потім я познайомилася з дівчиною, яку звати Дарина. Вона сказала, що потрібна допомога з поселенням. Так я пішла волонтерити на поселення. Сиділа й записувала людей, які пропонують житло в Києві, і людей, які потребували житло.

*Ви складали такі архіви?*

Створювала таку базу. Там був такий собі інфоцентр за стелою, там, де ця скляна штука праворуч. Туди підходили люди й записувалися на житло, якщо

їм потрібно. Потім сиділи в «Кофе Хауз», коли воно ще все працювало – просто збирали інформацію і телефонували всім, кому потрібно. *Connect people*, так би мовити. Ось так працювали десь днів 6–7. Потім на початку грудня створилась організація «Громадський сектор Майдану». І я до них долучилася.

*«Громадський сектор» відіграв на Майдані дуже важливу роль, тому цікаво почути від вас, як ця організація створювалася.*

На початках це були ініціативні люди, які організовували роботу волонтерів, займалися поселенням, роздавали листівки, різними способами інформували людей про проведення різних акцій. Там були Іванка Кобелєва, В'ятрович, Оленка Франківська і багато інших людей. Ну, в них вже є певний досвід громадської соціальної роботи, і вони запропонували – давайте будемо групою. Одна з перших цікавих акцій «Громадського сектору» – це було піаніно Майдану. Потім ця акція із дзеркалами, коли ходили під гуртожиток «Беркуту». І акція з ланцюгами. Це із самих-самих надзвичайних. Наприклад, Василина Думан займалася проектом «Хроніки Майдану». Вона теж із «Громадського сектору». Якось так.

**В ніч на 30 листопада я залишилася**. Ще залишилася Дарина, і залишився Сашко. І ще дві дівчини-волонтерки, але вони потім поїхали додому на останньому метро. Вася теж із нами була, але пішла відсипатися, тому що на ногах цілу добу – це важко. Десь на початку 1-ї години, напевно, з'явилися ці беркутівці. Тоді вони ніби пішли... Я ще помітила, що вони йдуть за Жовтневий палац. Повернулася знову до «Кофе Хауз», де мені сказали, що все, ми роз'їжджаємося по домах, бо роботи сьогодні не буде. Думаю, ні, що це таке, там же люди мерзнуть! Що робити? І десь на 2-гу годину ночі я пішла під стелу. Там познайомилася з Миколою, він теж один із наших активістів. Він один із засновників «КиївХостелс» свого часу. Тобто це був додаток до того поселення, яким ми займалися – ще паралельно ми з ними співпрацювали. Вони через інтернет, через «Фейсбук» селили людей. Ми сиділи там усі разом. Тобто нас двоє, і там ще двоє хлопців, двоє чоловіків дорослих. Вони були як охорона, тому що Самооборони тоді ще не було. І якоїсь миті вони просто сиділи-сиділи. Я дивлюся – були люди, ходили-ходили, а тут дивлюся, що ніхто не ходить. Нічого не відбувається. А щось усі стоять під дорогою. До мене підійшов один із охоронців. Його звати Олег. Підійшов і: «Бери речі й біжи під стелу». І так до всіх дівчат. Я пішла туди, і буквально за п'ять хвилин я зрозуміла, що дівчата стоять зверху, а хлопці стоять внизу під стелою. Хтось із дівчат почав співати гімн. Усі почали співати гімн. Доспівали гімн, у когось сталась істерика, її заспокоювали. Крики: «Що ви робите?» Співаємо гімн і буквально не знаю, на якому рядку... – крики, і все. Отримала кийком по спині. Благо – був рюкзак, але відчула таку тяжкість. Озирнулася – у дівчинки поряд голова розбита. І суто на інерції я її підхоплюю, ми просто відвалюємося на площу, біжимо... Потім почали ходити машини. Були карети «швидкої допомоги». Підбігли туди, віддала ту дівчинку. Там далі «Беркут» доганяв, і били всіх без розбору... Напевно, це був перший такий досвід. Я не могла повірити в те, що зараз відбувається. І коли бігла

через дорогу, через Хрещатик, там стояв чоловік, якого я дуже багато разів бачила на Майдані протягом дня. І я якимось чином просто зі сльозами на очах підбігла, і кажу, що там дівчата. Там по 16 років дівчаткам було! І його фраза таким тоном... Я вам тон передати не можу, але слова закарбувалися: «*Дебилов бить не стыдно!*» Забігла вниз в перехід підземний, в тунель. Побачила міліцію на сходах. Особливо біля входу в метро. Перебігла на другий бік. Подумала, що, може, в «Кофе Хауз», може, там ще мої сидять, то я до них побіжу. Я просто розгублена, не знаю, що мені робити. Потім дізналася, що всіх волокли, били, ще в переході виловлювали. Прибігла до «Кофе Хауз», а він зачинений – Господи, що робити? Дзвінок не працює. Дивлюся – на розі стоять таксисти і за цим спостерігають. Я думаю, Господи, добре, що є таксисти, якщо щось – швиденько заскочу в машину. Але ж не буду їхати. Бо, може, треба буде допомогти чи ще щось. Або кликати міліцію. Такі були думки – не знаю, чим керувалась. А потім біля таксиста побачила, що саме там всі мої – Даша стоїть, ще один хлопець підійшов. Стала коло них. Вони видихнули: «Господи, з тобою все в порядку? Слава Богу!» Ми простояли, напевно, п'ять хвилин, а потім зрозуміли, що той «Беркут» вигнав усіх звідти, і всіх гонить далі. Ми почали бігти, добігли в готель «Дніпро» і переховувалися там. І я пам'ятаю, що ми почали їздити на ліфті. Я так тьмяно пам'ятаю, щоб, думаю, нас просто не засікли. Потім якось ми знайшлися, і охоронець сказав: «Сидіть у холі». Ми сиділи в холі. Викликали декілька таксі. Просили під'їхати до готелю. Але так не виходило. Бо «Беркут» стояв точно в два ряди аж до Європейської площі, повністю покриваючи Європейську площу. Мало того, я так розумію, вони стояли ще вздовж Хрещатика. Ми просиділи там до ранку. Потім нас забрав якийсь знайомий. Переховувалися в його офісі десь до 7-ї ранку. Потім дізналася, що ці люди – студенти, молоді люди – перебралися до Михайлівського собору. Я сказала, що мені треба додому. Приїхала додому, переодяглася й приїхала в Михайлівський. Там, слава Богу, вже зустріла Миколу. Я думаю, що, напевно, ось ця фраза *(«Дебилов бить не стыдно!»*) і стала таким рубіконом для мене, для того, щоб зрозуміти, що я більше не та людина, якою була до цього.

**30 листопада вся Михайлівська площа була забита людьми.** Люди були дуже обурені, дуже злі. Мікрофон стояв на пам'ятнику княгині Ользі. Туди виходили люди, щось говорили. Ліворуч ми поставили столи. Ми організували медпункт. Там же кухня була трохи далі. Знову ж таки моментально організували пункт, який координував поселення, та інфоцентр. В принципі, робота була така сама, що й на Майдані, тільки що людей було дуже-дуже багато. Потім хтось сказав, що треба йти під Верховну Раду. Вони пішли 1 грудня. Я поривалася йти з ними, але розуміла, що просто не можу кинути роботу. Треба було займатися поселенням. Але коли потім подивилася в інтернеті сюжет... Я не знаю, хто там був. Провокатори, чи там були фанати «Динамо». Але от на той момент я відчувала фізичне задоволення від того, що вони гамселять спецпризначенців. Зараз думаю, що не треба було їх гамселити. Але ставлення до цих людей, тобто цих спецпризначенців, дуже сильно змінилося. Я раніше думала, що в нас такого бути не може.

**В неділю, 1 грудня, ми вже перебралися знову на Майдан.** Там були такі будиночки. Ми там заселилися. Один будиночок був кухнею, один будиночок – поселення, теплі речі. Склад був такий, де можна було їжу зберігати. І теж там охорона мала своє місце. Був інфоцентр і був будиночок з волонтерами. Помалу почали структуруватись. Тоді вже всі перезнайомились, почали збиратись там. Придумувати якісь акції, агітацію, все таке інше.

*Що за люди були з вами в команді?*

Мені дуже добре було з цими людьми. Мені дуже приємно було з ними працювати, я й досі з ними працюю. Вони надихають, вони дуже розумні, цікаві, різносторонні. Я не знаю, чи то дякувати чи не дякувати цим подіям, що звели мене з такими людьми. Я б ніколи з такими людьми не познайомилася. Тому що я не мала зацікавлення до цих всіх речей, скажімо так, соціальних. Є, звичайно, якісь речі, приходиш, аби постояти для масовки. А щоб самій почати це робити і не боятися того... З ними хотілося бути разом.

*Ви займалися інформаційним забезпеченням і поселенням?*

Більшою мірою поселенням. Ще займалася поліграфією. Тобто у нас були дизайнери, які створювали листівки. Треба було домовлятися, щоб зробити це. Шукала якісь друкарські центри, які згідні були за собівартість або безкоштовно надрукувати це. Також розповсюджувала ті самі листівки. Цим багато людей займалося. Були, як би сказати, керманичі. Це були люди, яких більше знало суспільство, і вони були представниками. Кожен із нас займався різними речами. Іноді просто не вистачало волонтерів. Іноді хтось захворів, хтось інший займав його місце. Щоб усе постійно працювало.

*А де ви жили?*

Ми якийсь час знімали квартиру в центрі, щоб бути ближче до Майдану. У нас там ночували й волонтери, й активісти. Пам'ятаю 11 грудня. Дуже чітко пам'ятаю. Тому що ми дуже довго працювали. Ми вирішили зібратися десь об 11-й годині ночі. Підійшли до Малої Житомирської. Сіли там в кафешку. І, здається, десь біля 1-ї години ночі почалося... І ми підриваємося. А квартира була буквально за п'ять хвилин ходу. Ми піднялися, хлопці швидко надягли на себе каски, якийсь захист і пішли на вулицю. Я дві хвилини почекала, одяглась і побігла до Михайлівського. Бачу, що на цій вулиці Михайлівській починають збиратися люди. Там щось стоять, не пускають машини. Спустилася по Михайлівській вниз. Там побачила дві вантажівки: одна стояла вздовж вулиці, одна – поперек. І купа-купа міліції і «Беркуту». Дуже багато їх було з цього боку. Побігла на інші вулиці. На Софіївській стоїть тролейбус. Вниз не можна проїхати. На Житомирській ще окей. І яка там ще одна вулиця? – Малопідвальна, чи щось таке. Дві ці вулиці ще більш-менш відкриті. Але бачу, що на Софіївській площі збираються «тітушки». Повернулася на Михайлівський, там почали будувати барикаду, не пропускали туди нікого. І весь цей час я дзвонила подружці, і повідомляла, що відбувається. Вона все це постила у «Фейсбук». Також я дзвонила Миколі. Він теж це все постив... Киян багато приїздило. Реально багато. Уже Київ встав... Я дуже боялася, що взагалі

замкнуть кільце. Повернулася до нашої квартири десь о пів на восьму. Десь без чверті прийшли мої хлопці всі. Я тоді втратила голос уперше тої зими. Що ще було? Ходила туди, я ж поряд жила, то взяла два термоси і роздавала чай. Додому ще так три рази бігала. Були всі на Михайлівському. Потім ми лягли відпочити. Ну, що там відпочити? Лягли на дві з половиною години. А потім знову на Майдан відновлювати це все. Тоді вже почали зводити такі достойні барикади. Що ще? Приїздили з Європи, з Європейського парламенту дуже багато представників. А оскільки я лінгвіст по професії – новогрецька й англійська мови, то я проводила для них такі невеличкі екскурсії Майданом. Також займалася перекладом. Тоді почала працювати перекладачем для «*Washington Post*». Брали інтерв'ю у різних людей, і я перекладала їм. Це був такий перший досвід. Запам'ятався дуже концерт «Океану Ельзи». Це було дуже круто.

У грудні часто говорили, що буде штурм. Пам'ятаю свою реакцію на таку новину – це було, здається, 22 грудня. Показали щось таке по 5-му каналу. А я сказала, що нічого не буде. І нічого не сталося. І ти вже усвідомлюєш, що починаєш розуміти, що станеться, а що не станеться. Я тоді дуже сильно захворіла й лягла в лікарню. Не могла говорити, тому Новий рік зустрічала сама. Але дивилася «Спільнобачення» – там друзів показували. І на Різдво теж хворіла. Повернулася десь у середині січня. Тоді народ проти Захарченка піднявся. Один із будиночків віддали для збирання підписів проти Захарченка. Почала там працювати – збирала документи, різні заяви, відносила їх до суду ось тут на Хрещатику, 10.

**А потім Ігор Луценко зник.** Пам'ятаю, що то були реально жахливі два з половиною дні. Дізналася про це пізно ввечері. Моїм завданням було обдзвонювати відділки, звідусіль посилали на фіг. За два дні під вечір з'явилася інформація, що він об'явився, тому що був його дуже величезний пост, і от було відчуття, що хочеться в це вірити. А потім думаєш, що це неможливо. Що в нього телефон мусів бути розряджений. А як він інтернет знайшов? То чи це він писав той текст? Ось це розривання: «О, Господи, щоб це був він!» А якщо ні, то що робити? Напередодні від Поштамту нагору до міліції, потім до СБУ всі дерева обвішували фотографіями пана Вербицького і Луценка. Бо там був іще один чоловік, який загинув у лісі під час того викрадення.

**Проводили тренінги...** Але це було ще в грудні. Там була дівчина, вона сама із Самооборони. І вона проводила для нас декілька разів такий собі тренінг. Якісь такі правила, що ми ходимо проти руху машин, і людей не підпускати до себе ближче, ніж на метр. Як уникати або як захиститися пластиковою карточкою і телефоном. Тобто як ті речі, які ти носиш із собою в сумці, можуть тебе захистити. В принципі, я в минулому спортсменка, і дуже багато таких речей я просто сама знала. Тому такого чогось особливо нового для себе на цих тренінгах я не відкрила.

**Треба ще розповісти про день Святого Миколая.** На день Святого Миколая ми організували такий собі пікнік на Майдані. Ми скинулися й купили риби, овочів, соку і смажили рибу в фользі на цих баняках. Гарно було. Ще в нас був Ігор – Ігор Кулик. Він був у нас Святим Миколаєм того дня. Він ходив по Майдану

в наряді Святого Миколая. У нього було два ангелочки – дівчинки в білих шатах і з білими крилами. І вони ходили по Майдану. Вони ще на Маріїнку пішли тоді. Боже, він розповідав... Вони пішли в Маріїнку – їх оточили, бити збиралися. Там вони підкупили когось. Вони побігли до нього, бо в нього їжа була. І там організували охорону цю з їхніх людей, і вивели його звідти. Він говорив, що думав, що йому взагалі там порвуть той мішок і з’їдять його разом із цим усім. Він казав, дуже було стрьомно. Бо вони кинулися, хапають ті цукерки, мандарини, яблука. Все-все. Ще й були концерти: «Ляпіс», здається, тоді виступав, «Друга ріка» точно. Ми виходимо з будиночків, а тут таке свято. З будиночками там теж ціла історія. Це були будиночки, як у селах. А потім їх усіх спалили, коли Майдан захищали...

*Ви згадали свято Миколая на Майдані. Інакше сталося на свято Водохрещі. Цей день також, мабуть, залишився в пам’яті, але не світлим спогадом?*

На знак протесту проти «законів 16 січня» ми всі пішли з наручниками під Кабмін. Піднялися туди. Багато з нас пішли на Верховну Раду. А я пішла із журналістом з «*Washington Post*» на Грушевського. І ото все на моїх очах. Тому коли мені починають розповідати про якихось екстремістів або там людей, які не мають жодного стосунку до Майдану і які все це організували і здійснили ескалацію конфлікту, я розумію, що це повна маячня. Бо я стояла біля машини, яку почали розгойдувати. І реально там було 15 цих ультрасів, і все. Все інше – це звичайні люди, яким все остогидло. Просто стояли люди, які були готові діяти. А деякі люди були, які, навпаки, заспокоювали, казали: «Не робіть такого – там вевешники стоять, з ними треба спілкуватися». А як із ними спілкуватися, якщо вони або посилають, або взагалі мовчать?

Ще пам’ятаю дуже сильно момент, коли ми вилізли на будиночок під час віче. І ми з одним хлопцем написали: «Або зараз, або ніколи». І кричали: «Лідера!» І пам’ятаю, як Яценюк – усі скандують: «Лідера! Лідера!» – а він каже, що кожен хто кричить про лідера, то він є «тітушкою» і підбивайлом, бо лідером є народ. Я тоді подумала... То я стою на тому будиночку з тією штукою, а ти називаєш людей «тітушками»? І тут починається крик якихось бабушок: «Що це ви вилізли туди? Який лідер? Що ви робите? Ви “тітушки”!» Прийшли свободівці, сказали: «Злазьте, бо ми вас звідти познімаємо. Ви провокатори!» Під ті крики ми звідти злізли. Пам’ятаю розмови з В’ятровичем, коли він сказав, що лідер – це людина, яка бере на себе відповідальність вести за собою людей. Я пам’ятаю, що в мене до того було таке невиразне розуміння того, що там немає лідера. А після цієї розмови я під кінець дня зрозуміла, що його взагалі немає і не буде найближчим часом.

Так от, я опинилася там на Грушевського. Потім я зрозуміла, що я вже задихаюся від газу та диму. Поїхала додому, бо дуже погано мені стало. Приїхала потім знову туди ж. Але вже була на Майдані. Треба ж працювати. Тобто «*Washington Post*» на мене покладається. Там ще треба було розібратися, хто працюватиме з поселенням.

А ще на Грушевського, коли Сашко підійшов... Він каже, що пляшки в них закінчуються. Уперше у своєму житті я копирсалася в смітті. Я сказала собі – це

революція. Я реально копирсалася в смітті. Я роздирала сміттєві пакети й голими руками звідти все діставала – мені були потрібні пляшки, і все. Ми збирали пляшки й відносили їх. Потім я ще ходила по барах, які були відчинені 24 години. Було таке місце, де бармен дав мені мішок пляшок. Сама я не робила «коктейлі», сама не кидала. Було дике бажання. Єдине що стримувало – це те, що мені треба хоч інколи з'являтися вдома перед бабусею. І якщо я приїду обпалена, я боялася радше не крику, що я щось зробила, я боялася, що вона сама себе накрутить, і їй буде погано. Тому сама я не кидала нічого. Було декілька разів на Грушевського, коли було дуже страшно, це саме тоді йшов «Беркут». Вевешники стояли. У них якоюсь мірою було прикро кидати ті «молотова». Але, з іншого боку, особливого жалю до них я не відчувала. Так, вони виконують накази. Але присягу вони давали народові. Вони мали б захищати людей, а не захищати адмінустанову. Я зрозуміла одну річ, що немає нічого неможливого, було б бажання. Тому це був їхній вибір – там стояти. Були інколи такі розмови: «Чого ви такі злі на них? Вони там мерзнуть, вони там голодують, вони сплять на підлозі». Моя відповідь була: «Це їхній свідомий вибір». Якби вевешники там не стояли, а всі разом перейшли – може, не відбулося би те, що відбулося в лютому...

*Ви брали участь у створенні медпунктів?*

Ні. В мене є друзі – Сашко й Оленка. Вони лікарі. Вони, в принципі, ходили в ці медпункти. Вони не брали участі у створенні, але вони просто волонтерили там як лікарі, власне.

*Що було найскладнішим на Грушевського для вас?*

Дихати. Насправді дуже важко було дихати. Горло роздирало, обличчя пекло. І це був постійний адреналін. Я зараз ходжу до психолога. Адреналін – найгірший наркотик. У тебе є сила на все, абсолютно на все. Ти не помічаєш, як ти втомлюєшся. Ти можеш виспатися за півгодини, ти можеш не їсти взагалі нічого. Пити, так. Випити щось треба, тобто води, чаю, кави. Щось таке. Можеш не їсти цілий день і ти не відчуваєш голоду. Це був постійний адреналін, тому досить важко було оперувати часом. Таке враження, що все відбувалось протягом однієї доби. Абсолютно все. Причому починаючи від 11 грудня до 20 березня. Це все ніби один проміжок часу.

Я й зараз не можу про це говорити спокійно. Я взагалі стала іншою. Насправді я пацифістка. Я завжди була проти насилля, проти війни. Але зараз не можна бути пацифістом, коли на тебе направлений автомат, кийок, граната чи щось інше. Або в тебе взагалі не працюють рефлекси самозбереження, або ти страждаєш на якусь дисфункцію в тому всьому. Я думаю, що я була не єдина, хто пережив таку зміну. Коли на зборах «Громадського сектору» ми говорили про мирні шляхи спротиву, я ставилася до того з великим скепсисом. Я роздавала мирні листівки, але розуміла, що це все так, що такі методи не подіють.

# ГОЛОСИ ОБОРОНЦІВ

***Андрій Гуменюк:***

***«Я тут стою як аргумент»***

***Юліан:***

***«Стояли на Майдані вночі, тому що вночі там було мало людей і був ризик розгону»***

***Олег Соломченко:***

***«В нас була Гуцульська сотня»***

***Павло Кучер:***

***«То був період, коли навіть якесь свідчення, що ти береш участь у Майдані, уже було небезпечним»***

***Павло Брадулов:***

***«Радикализация общества с каждым витком была сильнее и сильнее»***

***Олексій Демченко:***

***«Была такая переполненность эмоциями, ощущение, что здесь все»***

***Євгеній:***

***«Стало понятно, что по-любому надо выходить на улицу, потому что или у тебя есть достоинство, или нет»***

***Олександр Абаєв (псевдо – Саша Хан):***

***«Тогда в ночь на 11 декабря киевляне массово шли, и мы отстояли»***

***Євгеній (афганець):***

***«Все надеялись, что это закончится мирно, потому что большое количество людей поднимается»***

***Дмитро Приймак:***

***«Люди приходили, бачили, що треба – і робили»***

***Крим:***

***«Я сел из Симферополя на поезд и приехал в Мариинский поддержать Януковича»***

## Андрій Гуменюк:
## «Я тут стою як аргумент»

***56 років, художник зі Львова***

2 грудня я вдруге приїхав на Майдан. Тиждень рівно минув, але вже після тої ночі на 30 листопада – вже інакший Майдан був...

Мені ще зі Львова хлопці дзвонять: «Ну що, приїжджати? А що там робити? Ми щось же маємо робити?» – «Слухайте, – кажу, – що робити? Зараз кількість людей тут – основний аргумент. Якщо буде стояти тисяча–дві – їх розженуть, і все. Удень люди ходять, під вечір взагалі багато з роботи прийшли, а вночі – сімсот–тисяча від сили»...

*Ти кажеш, що у грудні вже інакший Майдан був, а який він був у грудні?*

Ще не було якоїсь оборони... Там ходили якісь хлопчики з патичками. От, власне, той «Правий сектор» наш, вони навіть якісь там вправи робили. Усе дуже мирно виглядало. Барикади почали будувати. Усе дуже нагадувало Помаранчеву революцію: сцена, зі сцени виступає Руслана. Дежавю, одне слово. Ті барикади були такі низенькі. Тож потім ми їх розсунули.

**Завалили ми Леніна.** Я тоді був до того дня, як Леніна повалили. І купа людей тоді: маса, маса, під сімсот–вісімсот тисяч, може. І так було: виступи на сцені наших «трьох богатирів», то все-все-все-все. Ми дивимося: стоять хлопців троє, але з російським акцентом, і там «Свобода Україні! Свобода Росії!» Ну і ми так з ними... Хлопці з Росії, та вони там постійно на площі були і вони, власне, приїхали сюди на революцію. Вони вийшли й сказали... Основна теза того, що вони казали, була така: «*Вот вы, украинцы, молодцы, если это все сделать, после вас мы будем... Вы давайте, надежда только на вас*». В такому плані. Потім ще розговорилися, то вони кажуть, що в Жовтневому ночували. Спочатку їх насторожено зустріли, але потім, як вони сказали: «Нас поклали, подушок не вистачало, для нас спеціально знайшли». Потім під вечір ми якраз пішли туди до Леніна. Ну, завалили ми Леніна. Я там поряд був. У мене є, наприклад, свідчення того, що це робили не провокатори.

*Тоді багато людей уже було ув'язнено. Майдан відповідав акціями протесту, які влаштовували під різними судами та спецізоляторами. Ти брав участь у правозахисних акціях?*

Було пару маршів – з Майдану виходили й шли до Міністерства внутрішніх справ, там мітингували, але ніхто не вийшов. А потім під прокуратуру ходили. Тоді, власне, цих студентів забрали, й отам була ніч під прокуратурою. Сказали: «Поки ви наших хлопців не випустите, ми з-під прокуратури не підемо». Там під тією прокуратурою були якісь чутки, що «тітушки» йдуть, ще щось. Ранок, десь година п'ята, ідуть жіночки-прибиральниці – першими йшли нормальні жіночки. «Як ви тут ніч провели?» – і собі пішли. Тут уже пізніше, уже перед дев'ятою, ми таку акцію робили: лягали коло прокуратури і просили підписуватися, хто ва-

жає, що людей треба випускати, – їм робили прохід. І якщо хтось підписався, той проходив. Їм плескали. А хто через закон переступає, то переступайте через нас. От ми так лежали. З тих працівників, може, сім–вісім таки підписалися, а решта всі переступали. Були жіночки, яким не дуже це подобалося... Одна дівчина переступила, а потім у сльозах усередину побігла. А оці такі, знаєш, «*халеные*» прокурорчики, всяка там наволоч – воно йшло, зверху дивилося, переступало. Якісь такі були дамочки: «*Лежите тут, вас всех надо садить*». А я лежав так трохи збоку, і тут чоловічок, бачу, підходить, і його щось муляє-муляє, він тоді: «*Мужик, давай я здесь пройду*». – Я кажу: «Слухай, що значить – пройду? Ти йди там, підпиши. Та йди собі, там навіть не мусиш прізвище писати. Сам факт, що ти не підтримуєш цих...» – «*Блин, не могу. Ты знаешь, у меня двое детей*». – Кажу: «У мене теж двоє дітей, і що? Я тут лежу, а ти боїшся підписати?» Я дивлюся, відійшов, ходив отак от, а потім підійшов, підписав. Ну, думаю, чоловік все-таки знайшов у собі силу.

*І потім та ніч була на 11 грудня...*

Там так вийшло, що я був із земляком, ми вже взяли квитки, мали їхати. І ми із земляком вийшли вночі, і він каже: «Тут таке. Тут багато, а от під прокуратурою, там ті хлопці-студенти, то їх же там просто розтопчуть “тітушки”». І ми пішли під прокуратуру. Ну там, правда, не знаю чи розказувати, у мене ж діабет, там «швидку» мені викликали, бо я щось... Цукор упав, земляк перелякався, не знав, що робити. І ми якусь аптеку знайшли: «Дайте цукру». Вони, знаєш: «А-а-а?» – «Ну, дури, ви ж медички». – «*Если у него диабет...*» А то ж стан такий – людина тоді наче п’яна. Подзвонили у швидку: «*У нас тут клиент...*» Приїхала «швидка», вкололи мені глюкози, все нормально. То нам уже на вокзал треба. Поїхали ми, сіли в поїзд. Хлопці ж повернулися на Майдан, там штовханина була. То ми їхали в поїзді, і було відчуття, що ти зрадив хлопців і поїхав, а там штовхаються. Тоді я приїхав, ще Нового року нема, я зламав ногу. По-дурному – в хаті на рівному місці. Ну майже чотири тижні в гіпсі. І тут от Грушевського... І я все це дивився в телевізор*.

## Юліан:

# «Стояли на Майдані вночі, тому що вночі там було мало людей і був ризик розгону»

***Цей молодий чоловік не назвав свого прізвища.***
***Йому 25 років, він – зі Львова. Випускник філософського факультету Києво-Могилянської академії***

Я не вірив, що стоячи на Майдані з транспарантами, ми зможемо змінити курс організованого злочинного угруповання, яке захопило владу в нашій країні. І коли я вийшов на Майдан, то це було швидше не за євроінтеграцію. Ми вийшли через своє обурення тим, що робить міліція за наказом влади.

* Продовження свідчення Андрія Гуменюка див. на с. 579.

Я потрапив на Михайлівську, коли було віче. Коли там все починалося, було відчуття тривоги, тому що, судячи з тої кількості людей, яка тоді була на вулиці, я розумів, що в Україні починаються невідворотні процеси і так просто це не закінчиться. Була дуже велика тривога, що нас можуть так само побити. Але водночас була радість, що українці прокинулися і вже не такі аморфні, не такі пасивні і якось висловлюють свою позицію. Тоді була манія, тренд такий – «не піддаватися на провокації: у нас мирний протест». Але я розумів, що мирним протестом нічого не досягнути, і докладав зусиль для того, щоб якомога більшу кількість знайомих залучити до цього. А далі я розумів, що воно буде якось розвиватися.

*Чи відчувалась якась єдність на Майдані?*

Як на мене, єдність була в одному – дуже дістала влада. Була, звичайно, єдність і в тому, що люди там всі були добрі, ввічливі і допомагали одне одному.

**Кожен допомагав революції тим, в чому він чувся професіоналом.** Могилянка почала організовувати свою самооборону. Це була могилянська організація «Спас». Вони стояли в охороні. Були з Могилянки також люди, які працювали на той час в різних громадських організаціях. Вони висловлювали свою підтримку і в соцмережах, і були на Майдані. Організовували також збір одягу, харчування. Забезпечення було. Серед інтелектуалів почали налагоджувати канали, щоб інформувати зовнішній світ про наші події.

*А чим саме ти займався на Майдані?*

Під час Майдану я вів свій «Фейсбук» і ходив щоразу, коли збиралося віче, тому що розумів, що там потрібно бути. Тобто як крапля в океані – якщо цих крапель буде багато, це буде великий океан. Я не хотів записуватися в жодні організації, мені не хотілося, щоб мною хтось керував, тому в мене була автономна позиція – в мене і в моїх друзів. 1 грудня було віче на Майдані, і відбулися ці події на Банковій. Коли я почув вибухи гранат, запах газу на Інститутській, у мене почала жевріти іскорка надії – невже нарешті почалося? Я був із двома друзями, третій працював у Червоному Хресті, він тоді був у патрулі. Ми з ним були в контакті. Ми оцінили ситуацію, що там міліція, там Адміністрація Президента, а тут люди. Люди кидають каміння в міліцію. Ми до цього приєдналися. Коли я кидав каміння в міліцію, це було не те, що я хочу поранити міліціонера, це було висловлення мого обурення владою, тому що інакше я свого обурення ніяк не міг висловити. Інституції в нашій країні не працюють, щоб можна було до суду на них подати і суд виграти. А от такі речі, які працюють на камеру, які піднімають у людей бойовий дух, – працювали. Мені батьки дзвонять: «Провокації на Банковій». Тут, звичайно, були кілька братчиків Корчинського, але потім вони кудись поділися. А ті, з якими ми там були, це були різні люди – починаючи від пенсіонерів, які ледь цей камінь могли втримати в руці, і закінчуючи футбольними хуліганами, а ще купа офісного «планктону» – видно було, що люди дорого одягнені, але вони теж до цього залучаються. То не були провокатори. На той час нам потрібно було Адміністрацію взяти. Може, то була і не правильна стратегія, але це було так. Потім стояли на Майдані вночі, тому що вночі там було мало людей і був ризик розгону, ми розуміли, що чим більше там буде людей, тим цей ризик менший.

*Тобто в певну структуру Майдану ти не входив?*

У нас була своя могилянська тусовка. Зустрічалися постійно біля Поштамту і думали, що робити. На той час уже була організована Самооборона, ми до них підходили і питали, чим можемо допомогти. – Вони: «Ідіть постійте на Інститутській, там мало людей», або «Допоможіть щось перенести, щось принести, щось роздати». У спокійний час ми просто стояли, слухали, що кажуть політики зі сцени, зривали голос, висловлюючи свою незгоду. Коли були активні дії, ми, по мірі можливості, стояли у ланцюжку, передавали каміння на передову або носили колеса, які підвозили. Ми записалися в Автомайдан: їздили по місту – патрулювали, шукали «тітушок», передавали по рації іншим учасникам Автомайдану їхню дислокацію. Їздили по шиномонтажах, шукали покришки, звозили на Грушевського. Це було суто автономно, ми робили те, що вважали за потрібне.

*Ти кажеш, що вже 1 грудня зрозумів, що громадський спротив владі, який вилився у потужну демонстрацію обурення діями влади, не зупинити. Яким ти бачив розвиток подій і де ти знаходив для себе місце у цих подіях?*

На новорічні свята у Києві я не був, а коли повернувся, почалися розмови про те, що Майдану варто розходитися. Мовляв, це все несерйозно, і Майдан вже довго не простоїть. Але потім була ще одна спроба штурму. Тоді до мене приїхав мій кум із Тернополя. Він вчиться на зубного техніка, приїхав із другом, вони в мене розташувалися і дуже хотіли записатися в медичну бригаду. Я їх повів у медичний штаб. Вони приєдналися до групи медиків, їм дали номери телефонів, видали аптечку, маски, каски, білі накидки тощо. І тоді була спроба прориву з боку Інститутської, коли спускався «Беркут». Це був другий етап. Ми стояли до ранку. Я взагалі не розумів, що відбувається. По-перше, «Беркут» ішов з Інститутської, там, де найбільш захищена барикада; по-друге, там найбільше людей було; по-третє, вони нікого не били, просто відтискали. Була досить важка ніч, тому що там, напевно, було рядів 10, може, навіть 20 людей, які стримували натиск. Ми штовхалися з «Беркутом», який ішов згори. Після того знову було затишшя*.

## **Олег Соломченко:**
## «В нас була Гуцульська сотня»

***33 роки, приїхав на Майдан з карпатського містечка Косів Івано-Франківської області і став сотником Гуцульської сотні***

На Майдан я вперше приїхав на третій день після розгону студентів. Тоді ще все тут було в такому хаотичному стані. Ще не було справжньої самоорганізації, але люди вже почали між собою гуртуватись: будували невеличкі намети для спання і щоб погрітися. З нашого Косівського району можна було на пальцях однієї руки порахувати знайомих облич. Але мені почали дзвонити, запитували, що тут робиться у Києві, і масово почали приїжджати, щоб захистити наш український вибір.

* Продовження свідчення див. на с. 577.

*Ви були постійно на Майдані чи все-таки виїжджали додому?*

Як сотнику залишати свою справу? Я був тут майже безвилазно. Тільки після Нового року на кілька днів поїхав додому і ще 16, 17 та 18 лютого. Але почались лютневі події, і я повернувся до Києва.

Я вже казав, що був сотником. Але спочатку був координатором Косівського району на Майдані. Так постановили люди з нашого району, які від початку там збиралися. Моїм завданням було координувати в Києві наших людей, допомагати з поселенням, допомагати з харчуванням, допомагати зорієнтуватися тим, хто вперше приїздить на Майдан, бо людей все більшало. Тоді вже було приїхало і за сто чоловік, потім ще більше. Доводилося тоді з «ЕкспоПлазою», Жовтневим палацом домовлятися, з організаторами в Профспілках про їхнє поселення. Люди хотіли щось робити, бути корисними. Одні записувались волонтерами, інші виявляли бажання долучитися до охорони об'єктів – це була найвідповідальніша справа. В той період ми охороняли підходи до барикад. І так сама по собі починалася наша самоорганізація. Тоді я домовився з афганцями – наші побудували перший намет з їхньою допомогою. Придбали на початок один намет, а потім збудували тут невеличке наметове містечко. Люди постійно тут жили, несли службу у 8-й Сотні. Ми були: 8-ма Сотня, 3-й батальйон, 1-й взвод. Були конкретні об'єкти, які ми цілодобово охороняли.

*Як виникла ідея створення вашої сотні? І коли ви зреалізували цю ідею?*

Першим, хто озвучив цю ідею, був Микола Григорович Квас, він був колись заступником Голови Косівської адміністрації. Люди вже були до того готові. Я дав усім час, щоб на протязі доби визначились в цьому питанні. І всі люди сказали, що вони бажають бути окремою сотнею. Я звернувся до Андрія Парубія, він також не був проти. Хоча тоді дуже ретельно ставилися до створення сотні. Кожна сотня перевірялася, мала випробувальний термін, пізніше визначали сотника. Така була процедура. Ми пройшли цей процес дуже злагоджено і стали по черговості 32-ю Сотнею. Нашим завданням була охорона окремих об'єктів, охорона периметра Майдану. Так було до початку тих подій на Грушевського. А під час дій на Грушевського наші хлопці разом із афганцями теж мали свій периметр, ще робили там «зелені коридори» для медиків. Це були перші барикади вже на передовій, які ми захищали, звідти ж виводили поранених.

*То ви не тільки безпосередньо на Майдані були задіяні в охороні?*

Пізніше, вже після подій на Грушевського, коли ми розширили територію свободи, ми взяли під свою відповідальність пости на Трьохсвятительській. Це декілька барикад. На одній такій барикаді нашим завданням було регулювання, пропуск машин. Це була цілодобова варта. Звичайно, чергували також навколо наметів, також цілодобово. Кожен мав свою функцію, починаючи від роботи на кухні або завскладом та закінчуючи справжніми військовими діями. Також всі ми ходили на тренування, проходили фізичну підготовку.

*А які це тренування були?*

Це була загальна фізична підготовка, рукопашний бій, вміння володіти предметами для самозахисту, а ще займалися тренуванням моральної та фізичної

стійкості, психологічної витривалості. Такий був вишкіл, щоб у разі нападу захищати себе та інших.

*Ви були сотником, тож вам, напевно, доводилося спілкуватися з керівними службами Майдану? Як відбувалася координація дій на Майдані?*

Я приходив на загальні збори сотників і організаторів, брав участь у розробці рішень по стратегії дій Майдану. І тоді Парубій призначив мене одним із комендантів по аналітичній частині. Так, я, крім сотника, став ще комендантом, який очолює аналітику для прийняття внутрішніх рішень та дій Майдану, спрямованих назовні. Також це стосувалося воєнних дій, коли вже до цього дійшло. Це виглядало так, що стратегічні плани конкретних подій спочатку розроблялися, потім пропонувалися на розгляд комендантам та сотникам. На одній із таких нарад народилася ідея будувати барикади зі снігу та льоду.

Не про всі моменти я можу розповідати. Ми ж мали свою розвідку, мали своїх людей, які надавали нам інформаційні зведення: що відбулося за ніч, яка ситуація навкруги поза межами Майдану, де на той час були «тітушки», військові, «Беркут», як вони переміщалися, яким чином вони сюди доїжджали, яка їхня кількість. Щоразу при небезпеці штурму розроблялися конкретні плани дій.

Кожен вечір на нараді з усіх питань приймалися відповідні рішення. Це було важливо для перемоги. Але, звичайно, ми б не перемогли, якби не той колосальний здвиг народу на Майдані.

*А коли були протистояння?*

Наша сотня в усіх протистояннях брала участь. Вперше – в грудні, наш підрозділ був вже у 8-й Сотні, коли «Беркут» хотів захопити Будинок профспілок. Зараз вже змішуються і дні, і місяці. Це було вночі. Тоді ми були в кільці, нас намагались ізолювати. Було повне оточення Майдану. Не пропускали машини з дровами, з водою, провізією. Десь тиждень так тривало. Після того, вночі з 10 на 11 грудня, їм дали команду взяти Профспілки. Вибрали, як завжди, ніч для своїх чорних операцій, саме тоді, коли найменше було людей. І почали штурмувати. Я був дуже здивований, як тоді всі швидко організувалися. Це було позаду сцени, коли нас в кільце взяв «Беркут», оточив скрізь по периметру. Ми були в кільці. Розуміли, що якщо вони нас візьмуть – зроблять з нами, що завгодно. Але приблизно дві або дві з половиною тисячі людей, а беркутівців озброєних було не менше, почали протистояти. Вони витісняли, били палицями, провокували. Ми трималися. Звичайно, багато було поламаних кісток у людей. Надавалася швидка медична допомога. Тоді вже була дуже жорстка організація людей. Всі виконували чітко команди, бо розуміли, що без нашої чіткої взаємодії вони нас просто задавлять. І ми вистояли в такому фізичному протистоянні кілька годин. А тоді в дзвони почали бити, закликаючи на допомогу, і Київ почав вставати. Тоді вони відступили, вони нас не взяли: ні Профспілки, ні людей. Хоча серед наших багато було травмованих.

*А чи було у вас якесь бойове оснащення?*

Тільки палиці та щити. Ще не було навіть алюмінієвих щитів, не було залізних «самопальних» щитів, тільки дерев'яні або фанерні, та й тих було мало. Ще каски будівельні були.

Потім я постарався забезпечити наших людей хоча б елементарним захистом. То вже пізніше до цієї справи долучилися деякі підприємці. Люди передавали гроші своїм знайомим, щоб купити бронежилети й різний захист. Ці засоби багатьом врятували життя. Відверто кажучи, я бронежилет практично не носив. Навіть 19–20 лютого.

*Можна припустити, що відповідні структури знали про людей на Майдані, які мали певну відповідальність. Напевно, вони за сотниками встановлювали якийсь нагляд. Чи ви це відчували?*

Потім вже наша служба безпеки з'ясувала, що є бази даних у силових структур, де є персональні дані про всіх сотників. Навіть наші психологічні портрети. То ми більше про себе могли дізнатися, коли до тих даних дісталися. Нас, сотників, і тих, хто був у комендатурі Майдану, не дуже й багато було, тому всі були відомі. За нами влаштовували полювання. Одного разу мене переслідувала машина. Це було в околицях Києва... Дівчата допомогли нам вибратись. А другий раз, це коли я повертався з дому автобусом рейсовим. Нам повідомили звідси, що в нас є в автобусі «шістка», інакше не скажеш. І мене попросили зійти з рейсу. З нами в автобусі ще їхали наші бійці – це і Любомир Фокшей, і Андрій... Ми коло Житомира зійшли, нас зустріли довірені люди. І ми просто лісами звідти тікали. Таке було теж.

*Розкажіть про вашу сотню в січневому протистоянні на Грушевського.*

Наша сотня спільно з афганцями робила коридори між ультрасами і людьми, які були в другому–третьому ешелоні. Коли їх там підстрілювали, ранили – ми допомагали медикам їх звідти евакуйовувати до польових шпиталів. А деякі брали участь безпосередньо в обороні. Особисто я, коли не мав координувати або допомагати з пораненими, теж брався за каміння, ще й таким чином захищав нашу свободу й нашу територію.

Не можу сказати, що я ніколи не сумнівався в тому, що я робив тоді. Але, слава Богу, що ніхто з нас не був важко травмований тоді. Важко поранені у нас, на жаль, все ж таки були, але пізніше, коли була вже найбільша кількість жертв, під час подій 18–20 лютого. Одного з наших було травмовано дуже серйозно: розбита практично черепна коробка, розбиті всі кістки обличчя. Він пролежав у комі три тижні, не приходячи до тями. Йому в комі робили операцію, відновлювали ціле обличчя, робили пластичні операції. Ми згуртувалися, щоб допомогти цій людині. Спільними силами збирали кошти на лікування – знайомі й друзі, які мають певне матеріальне становище, які мені особисто теж допомагали і допомагали моїй сотні ще від початку подій тут, у Києві. Цих людей не є багато, але всі вони зробили дуже велику справу. І цей чоловік, він киянин, хоч і дотепер перебуває в лікарні, але прийшов до тями, начебто одужує нормально. І я сподіваюся, що все з ним буде добре.

*Чи всі люди у вашій сотні були з Косівського району?*

Ні. Основна частина завжди була з Косівського району, але є ще в нас хлопець з Городоцького району Львівської області – він у нас біля кочегарки. Один чоловік із Тернопільщини. Долучалися кияни в певний момент. Але кістяк сотні – це люди з Косівщини. З кожного майже села міг бути один, а могли бути й троє–четверо людей. Але найбільше таких, я б сказав, загартованих духом національно-патріотичним – це з Березова: Березівський кущ.

*Ваша сотня називається Гуцульською?*

Так, більшість сотень мали назви: є сотні «Львівська брама», «Висота», «Ведмеді»... Я довго не думав, коли мене Парубій спитав, як буде називатися наша сотня. Звичайно, Гуцульська сотня, тому що тут і Косівщина, і Снятинщина, і частково Верховинський район представлені. Схиляю голову перед цими хлопцями, і радий, тому що ніхто з них не зірвався і всі до кінця трималися.

## Павло Кучер:

## «То був період, коли навіть якесь свідчення, що ти береш участь у Майдані, уже було небезпечним»

***39 років, закінчив філософський факультет***
***Львівського національного університету ім. І. Франка,***
***зараз працює у Києві***

**Якийсь час я спостерігав збоку.** Поки не трапилися всі ці події в ніч на 30 листопада, я мав дуже великий скепсис, не було бажання приєднуватися. Потім стався розгін студентів. У мене були ще певні внутрішні моменти – я тоді працював з боку влади, і в мене не було можливості одразу йти і брати в цьому участь. Уже 1 грудня я був на Майдані, але тільки на демонстрації. Я пройшов 50–100 метрів до банку, де все починалося. Це банк з боку Інститутської, де були сутички. Так вийшло, що я викликав таксі, щоб їхати додому, бо неділя – наступного дня робота. І я зробив коло: пройшов попри Кабмін, піднявся нагору, викликав таксі, і воно приїхало на п'ять хвилин швидше, ніж я очікував. Тож на Банкову я не потрапив. Прийшов додому і вже по телевізору побачив, що відбулося. З того моменту я був внутрішньо роздвоєний: зранку йдеш на роботу, але сидиш більше в новинах, ніж у роботі. З іншого боку, є момент психологічний: я два роки пропрацював там і просто так встати і сказати: «Все, я пішов» – теж складно. Тут є певні етичні моменти. Тому я був стороннім спостерігачем... В нас був розподіл в сім'ї: я людина заангажована, дружина незаангажована, тобто вона мала можливість допомагати Майдану.

**Потім була ніч з 10 на 11 грудня. Я вже не міг не ангажуватися.** Я до останнього не вірив, що Майдан будуть розганяти. 9 грудня я був на Лютеранській, де барикади починали руйнувати, але це було просто спостерігання. 10 грудня, десь перша ночі, я вже збирався лягати спати, коли пішли новини... Я викликав таксі і поїхав на Майдан. Я стояв спочатку на горі Інститутської, де барикади вже зачистили. Потім ми вже просто тримали «Беркут». І оце відчуття – ти стоїш і за тобою ще п'ятеро людей, це все. Але минає година, ти повертаєш голову, а за тобою люди вже донизу стоять. Коли людей вже було достатньо, я спустився до Будинку профспілок, там «Беркут» жорстко пішов. Там людей, тих, що спереду були, вихоплювали... На Інститутській було м'якіше. Я достояв до ранку, до години, напевно, восьмої. Стало зрозуміло, що Майдан повністю заповнений. Вже вдома бачив, як намагалися захопити КМДА, потім відіспався і під вечір прийшов на роботу.

*Ви вирішили звільнитися з роботи 11 грудня?*

Я збирався звільнитися раніше, просто це був поворотний момент для мене.

*Як реагувало ваше найближче оточення – родина, родичі, сусіди, знайомі, колеги на роботі?*

По-різному. Кум був зі мною, один із кумів. Ми з ним в ніч на 11 грудня ходили разом, і до сотні потім разом записалися. Сусіди не афішували взагалі своєї позиції. Друзі – хто як, по-різному. Більшість – без заперечень, але багато хто просто не знав. Бо був період, коли навіть якесь свідчення, що ти береш участь у Майдані, уже було небезпечним. Ти розумів, що чим менше людей, про яких ти нічого не знаєш або яким ти не можеш довіряти, знають про це, тим безпечніше для тебе. Реально ми були готові, що нас можуть у будь-який момент заарештувати, причому не на Майдані, а просто вдома. Відповідно, щоразу напружуєшся, якщо хтось дзвонить у двері. На роботі так само: були і ті, які підтримували, і ті, які не розуміли. Звісно, що у керівництва в міністерстві було своє ставлення, воно було занурене в інший процес. Я не хочу називати, яке це було міністерство. Мені нічого поганого не зробили там. В принципі, люди навколо були достатньо розумні. Небагатьом було зрозуміло, що ми робимо і чому. Але навіть для занурених у систему було зрозуміло, що система так довго існувати не може. Той тиск, який існував (ми його бачили з різних боків), і той рівень крадіжок... Українська система так довго існувати не могла.

Потім було кілька тижнів очікування. Спершу, десь тиждень–півтора, ще їздили на Майдан щоночі, були там до 2-ї, 3-ї, 4-ї ранку, дивилися, що відбувається.

*Ви в той момент уже звільнилися з роботи?*

Там була цікава ситуація. Фактично я працював так, як хотів, і мені за це нічого не було. Тобто я ходив на роботу на четверту чи п'яту вечора – відсипався в першу половину дня. Телефон був переадресований на одну з моїх співробітниць, яка розгрібала справи. В нас тоді було менше роботи, ніж звичайно. То був період повної мовчанки, коли народ не знав, куди рухатися, і у нас не було ні прес-релізів, нічого. Потім потрошку почали новини видавати, одну–дві на день, нейтральні. Плюс – на певний час були скасовані публічні зустрічі. Якщо вони й були – то з мінімумом преси, тобто максимальне обмеження і, відповідно, полегшення у роботі прес-служби. І я був уже готовий звільнитися, чи мене би звільнили. Але мене не хотіли відпускати. Я так зрозумів, що чекали, поки я «передурію». Десь за тиждень до Нового року я озвучив бажання звільнитися, мені запропонували піти у відпустку на кілька тижнів: «Відпочинь, а тоді будемо розмовляти». Звільнився я формально у 20-х числах січня.

*Тобто до Нового року ви виходили на Майдан просто як учасник?*

Окрім волонтерства, продукти час від часу возив або ще якісь речі побіжно. Дружина збирала продукти, я їх завозив на Майдан – або в КМДА, або до Будинку профспілок. Після того йдеш і чергуєш у вільному режимі як партизан чи як людина, яка чекає на серйозні події і готова долучитися до них. Цей період тривав місяць–півтора... Але при цьому я розумів, що ситуація буде так чи інакше радикалізуватися*.

* Продовження свідчення див. на с. 317.

## Павло Брадулов:

## «Радикализация общества с каждым витком была сильнее и сильнее»

***30-річний киянин, працює у сфері онлайн-маркетингу***

**29 ноября мы встретились под стелой.** Людей было очень мало, человек двести. Пятница, 12 часов ночи. Мы прогулялись к метро «Крещатик». Машины ездили по Крещатику, мы там митинговали до 3-х часов ночи. Между стелой и «Глобусом» была армейская большая палатка – пункт обогрева. Там стоял генератор, и туда запускали в основном девчонок. Температура была ноль или даже минус. Много было легко одетых студентов – очень молодых ребят. В 3:45 здесь начинается какой-то шум, толкотня. Получается – грузовик с Институтской или с Крещатика, оранжевый такой, с хвоей (через два дня эту хвою пустят на баррикады) и с краном пытался заехать, а люди пытались его блокировать. И в это время вэвэшники начали оттеснять людей и ставить щитки – Т-образные такие. В 4-е утра я увидел, как из-за Консерватории два ряда «Беркута» шли с опущенными шлемами, то есть не в походном состоянии, а уже со щитами и с дубинками, и стали за вэвэшниками. И с Институтской прет громадная армада. В это время я потерял Владислава Винника, который остался на пункте обогрева, и Васыля Мотошицкого. И когда «Беркут» ринулся, они остались на ступеньках «Глобуса», поднялись наверх и с «Глобуса» снимали, что происходило на площади. То есть они сверху оказались, а я внизу. С этой стороны «Беркут» нас оттеснял к стеле, там на ступеньках находились люди. Я не мог понять, что делать, достал шлем. Бегал с этим шлемом, пытался застегнуть его... Я не знал, что будет происходить. В это время пару гранат взорвалось – я первый раз слышал взрывы. Потом я уже к ним привык, к этим гранатам. «Беркут» начал вытеснять от «Глобуса», от «Украины», со ступенек сталкивать людей, лупить всех подряд. Дальше люди смешались...

**Там били так, что просто летели щепки в разные стороны.** Я не мог понять, что мы такого сделали? Что вообще происходит? С этой стороны вэвэшники раздвигали щиты, была давка, люди бежали сюда, «Беркут» выдавливал сюда, и от Консерватории стояло оцепление. Нас выдавливали к подземному переходу, а после этого просто спустили «Беркут». За мной, по-моему, бежало три человека без щитов, но с дубинками, и кричали трехэтажными выражениями, что сейчас они меня убьют. У меня три телефона с собой, и ни один не работает: глушонули связь. Я добежал до Главпочтамта, а потом нас по Крещатику гнали. Я бежал до подворотни на Лютеранской, там есть такая арка. Вот туда забежал еще с пятью студентами. У одного была сломана рука, один хромал, и мы с ними смотрели из арки, как по Крещатику «Беркут» до Бессарабки гонит. Кого-то догоняли, кто-то сопротивлялся, кто-то бил «Беркут» мусоркой. Было всякое. В основном «Беркут» лупил всех подряд – догонял, лупил. Часть людей, я мельком видел, через Майдан ушли к Лядским воротам и пошли по Михайловской. А потом начали собираться группками, кто рассеялся. Мои ребята оказались наверху Институтской. В «Кофе

Тайм» на Городецкого встретились, обсудили, что делать дальше. Узнали, что все, кого не добили, собираются на Михайловской под монастырем, и пошли туда двориками. Было уже 5 часов. Прошли, постояли – кружит автобус с «Беркутом». Мы пошли на первое метро и в таком непонятном состоянии разъехались.

**1 декабря. Людей на Майдане много, елку захватили, на елке вывесили флаги.** Я выехал в парк Шевченко на такси с Нивок и доехал я максимум до цирка, до площади Победы. И дальше шел пешком, потому что там машины стояли в пробке и громада людей шла вверх с флагами. Шли КПИ, другие университеты. В парке Шевченко колонны строились, от Красного корпуса двигались на Крещатик. Мне позвонил Александр Величко, что нам лучше пробираться через Пушкинскую, через Гринченко и заходить с Лядских ворот. Мы так и сделали. И стояли 1 декабря до темноты, когда с броневичка, ну, с машины с усилителями, вещал Кличко, вещал Тягныбок, который кричал: «*Революція*!» Тогда еще транслировали на Доме профсоюзов рекламу неуместную. Потом уже, когда начали монтировать сцену, стали показывать трансляцию с Майдана или «Еспресо TV».

**Я участвовал в постройке дальних баррикад, на Институтской вверху – там, где Шелковичная.** 1 декабря я не ночевал еще на Майдане. Ничего еще не было понятно. Там палаток еще не было. Иногородние после захвата мэрии и Дома профсоюзов остались там ночевать. Владислав Винник записался в 3-ю Сотню. Я в сотню не записывался, мы ездили с Величко – он на машине, подвозили дрова, еду. 5-го числа я остался на Институтской на баррикаде. Тогда еще ни у кого щитов не было. Оранжевые каски появились 6 декабря, перед первым штурмом. Сотня стояла просто с ленточками, с бейджиками. Бейджики появились тоже числа 5-го. Мы стояли, общались, подходили друзья, иногда подходили неадекваты или пьяные. Мы их отсеивали, они не заходили. Самооборона именно много стояла на баррикаде. Так как я не в сотне был, то я путешествовал: ходил в мэрию, например, погреться, с кем-то общался. Много людей было, особенно с пятницы на субботу.

**В ночь на 11 декабря народ мобилизировался.** В понедельник свезли все эти воинские части в Киев, а во вторник 10 декабря начался штурм, когда было вот это выталкивание, когда не было у Самообороны щитов и у некоторых были оранжевые строительные каски. «Беркут» тоже не атаковал дубинками, просто давил, выдавливал Майдан. В это время, это было три часа ночи, мне позвонил мой друг, и мы с ним поехали. Мы стали под сценой. Большая куча наших, а там были вэвэшники, «Беркут», но вэвэшников больше было. Нужно было охранять сцену на всякий случай. Но координации не было никакой. И это продолжалось до рассвета. Где-то в восемь, это декабрь, начало светать, метро начало ездить, начали люди свежие подходить. После этого уже было понятно, что этим утром второй попытки силового разгона не будет. Представьте, если вы муравейник разворошили.

**И дальше мы более-менее восстановили инфраструктуру.** Строили баррикады, я помогал строить на Институтской. Это было 12 декабря, был снег и мы тогда на ночь остались, со среды на четверг. По всему Крещатику стучали лопаты,

заступы, топорики, люди набивали снег в мешки и складывали баррикады на Институтской, возле мэрии складывали и заливали каток. После этого события жизнь стала более-менее спокойной – на некоторое время. До конца декабря все было тихо-благородно. В основном меня координировали Величко и Владислав Винник, они были больше вовлечены в этот процесс. Величко был в Автомайдане. А Винник, он был в 3-й или в 5-й Сотне. У них после вот этого штурма появились щиты, и они начали тренироваться. Палки появились, шлемы, обмундирование какое-то. Координаторы говорили: «Вот вам баклажки, идите на Городецкого за водой в бювет». Мы шли пешком с этими баклажками. Говорили, что надо разгрузить машины – разгружали. Ну, а что просто стоять на Майдане под сценой?

**Радикализация общества, моего окружения, друзей с каждым витком была сильнее и сильнее.** Начало января ничем не было примечательно. И после всех этих праздников мы собрались, вышли на роботу, и 10 января, это была пятница, мы с Винником решили заехать сюда. Приехал Величко на машине, и ему сообщили по рации Автомайдана, что на проспекте Победы, 108, – «Беркут». Это между «Святошино» и «Нивками», где Луценко получил по голове потом. Я был с ноутбуком, в шапочке, совсем не тепло одетый. Мы поехали вдвоем с Величко под это РОВД. Когда мы приехали – на проспекте Победы «Беркут» стоял вокруг своего автобуса, и вокруг него много людей, огромное количество. Мы решили, что надо доспехи надеть какие-то. Заехали ко мне домой, одели. Параллельно там оказалась еще одна моя сотрудница Мария Сабодаш, с Олей, которая теперь тоже у нас работает. Эти девчонки много для революции делали, они ездили на микроавтобусе на своем, возили раненых, и «коктейли» на Грушевского, и дрова. И они приехали тоже сюда под РОВД. Мы стояли до трех часов утра. «Беркут» попытался бросать гранаты, его быстро засунули обратно в автобус, пробили колеса. Это для меня был неописуемый ужас – милиции проткнуть колеса! Сейчас это нормально, правда? Все автобусы «Беркута» обклеили стикерами «Милиция с народом», маркером написали «Мусоровозка»: все такие – с осуждением. Мне Величко говорит: «Это, наверное, *Правый сектор,* боевики». То есть сейчас к этому мы нормально относимся, а тогда... «О-о, они сейчас пощипают «Беркут», разозлят, а те возьмут и всем нам выпишут. Ай-ай-ай, как плохо – так нельзя». Попрокалывали колеса этим автобусам. И потом «Беркут» через *«коридор ганьби»* протолкался в РОВД, снял шлемы, маски, и народ в 3–4 утра разошелся домой. Это было 11 января.

**Приходили участковые и спрашивали: кто из дома, из подъезда ходит на Майдан или кто ходит со шлемом.** 16 января Рада штампует эти законы драконовские... Но еще они не подписаны. И мы понимаем, что 19 января, в воскресенье будет последнее вече свободное, после этого – мы уже вне закона. Я меняю себе аватарку на черную, она до сих пор у меня черная. И имя и фамилию меняю. Я становлюсь не Павел Бродилов, а Кей Флинт. Потому что было реально страшно. Владислав Винник выходил со шлемом и возвращался утром со шлемом – и консьержка сдала его милиции в середине декабря*.

---

* Продовження свідчення див. на с. 322.

## Олексій Демченко:

# «Была такая переполненность эмоциями, ощущение, что здесь – все»

***36-річний киянин,***
***інструктор з контраварійної підготовки водіїв***

В основном у меня друзья все занимаются спортом. Появилось такое выражение – «титушки». А это были «антититушки» – идейные ребята, которые свою совесть за деньги не продавали, которые понимали, что происходит с нашей родиной, и которые заняли позицию, противоположную тем людям, которые за деньги выполняли заказы нашей преступной власти. И мы организовывались в группы и приходили постоянно. Принесем кульки и идем смотреть. Когда уже начались баррикады, столкновения на Грушевского в первый день, мы уже активно там принимали участие...

Живут все в Киеве, один друг из Умани, он тренер по борьбе... Мой друг самый близкий – спортсмен, профессионально занимается тайским боксом, кик-боксом. Другие друзья обычных специальностей: занимаются недвижимостью, есть инструктор по контраварийной подготовке по вождению автомобиля. В самый раз у нас ребята были! Основной костяк – объединенные спортом и сплоченные патриотической мыслью.

На всех штурмах были: 11-го, перед этим тоже попытка была, потом активная фаза на Грушевского, *мирна хода*, Институтская. Вечером 18-го, где-то в одиннадцать, меня ранило.

*Можете рассказать по порядку, начиная с тех первых противостояний?*

Ну, первое – это было возле памятника Ленину, в последний его час. Мы проходили мимо и увидели, что там группа людей. Я так понял – была попытка повалить памятник Ленину. И приехал автобус «Беркута», и они стали там вокруг памятника. Людям это не понравилось, у людей уже была реакция соответственная на «Беркут», после того, что они сделали со студентами, и того, что было на Банковой. И произошла стычка. И пацаны, когда увидели, что обычные люди дерутся, подключились... И побили «Беркут» камнями, палками и всем, что было под рукой. Беркутовцы же защищенные хорошо были, со щитами все. Я не поддерживал этого, но вспомнил, как они поступили со студентами и на Банковой. О Банковой еще правдивой информации нет, что это было – провокация, заказанная Корчинскому или еще кому-либо. Что-то непонятно там было, потому что вперед выставили пацанов-срочников, «Беркут» прятался за их спинами, выбрасывал гранаты. Это все провоцировалось, наверное, чтобы сделать серьезное столкновение для какой-то картинки, для того, чтобы было основание дальше что-то предпринимать тому преступному режиму. И после событий на Банковой события нагнетались.

Многие понимали, что не нужно, что люди должны оставаться людьми, но уже процесс был необратим.

*Следующее напряжение, после того как 8 декабря снесли памятник Ленину, было при попытке наступления на Майдан в ночь на 11 декабря. Вы были там в эту ночь?*

Приехала женщина-политик, я забыл, как ее зовут, из главных там политических деятелей...* А постоянно была угроза штурма. Все были уверены, что в связи с ее визитом в Киев в эту ночь ничего не будет. Но именно в эту ночь этот штурм и начался... Я только-только приехал домой и только лег спать. Посмотрел «Еспресо TV» в прямом эфире. Спал в одежде постоянно, чтобы быстро собраться. И друзья мне звонят. – Я говорю: «Да, да, выезжаю». И опять заснул, буквально на минут 40. Звонят второй раз – я уже все, проснулся, выехал. Где-то мы были в четыре часа, они уже прошли Институтскую, уже сдвигались с двух сторон – со стороны Крещатика и со стороны улицы Костельной. И вот мы как раз в середину забежали и на две стороны их держали. Напротив входа в Дом профсоюзов остался узкий такой проход, и держали две вот эти баррикады, которые не давали этот последний островок зажать вместе со сценой. С нами первый раз поехали несколько ребят, которых я сагитировал. И после той ночи у них проснулось понимание того, что происходит. Потому что они увидели, кто был там: байкеры в кожаных куртках, инженеры в очках, айтишники, ребята молодые, старики, девочки... Видно было по лицу: это – художник, творческий человек, это – дедушка обычный, идейный такой, простые и с образованием, и рабочие. Это объединило всех, и музыканты были с бас-гитарами. ...И с первым метро люди начали выходить – в 5:30 или ближе к 6-ти уже больше и больше. Когда было 3–4 часа ночи, люди машинами доезжали. Штурм начался в три или в два... Ну, вот тогда первый раз меня это вдохновило: была такая переполненность эмоциями, ощущение, что здесь – все.

**Их зацепило, что не получилось им нас снести, что мы уверенно стояли.** Беркутовцы разошлись только часов в девять – им или отбой дали, или они поняли, что уже достаточно много народу, что это будет очень жестко. Они разбирали несколько раз баррикаду, чтобы прорваться к нам. Но люди сразу же над головами, как муравьи, передают такие потоки стройматериала. Я вылез, смотрел, командовал. Вижу – они с этой стороны, говорю: «Внимание, слева!» И сразу туда потоки стройматериала – изнутри, из этого палаточного городка, который первый был. Все различное туда, чтобы забросать дырку, которую беркутовцы разбирали. Они увидели, что мы сопротивляемся. После этого они в соцсетях размещали – я читал: «Был бы приказ, мы бы снесли вас»**.

---

* Кетрін Ештон.

** Продовження свідчення див. на с. 328.

## Євгеній:

## «Стало понятно, что по-любому надо выходить на улицу, потому что или у тебя есть достоинство, или нет»

***39 років: «У меня маленькая компания, которая занимается производством документального кино и телевизионных проектов. Преподаю на курсе мультимедиа»***

**Я с очень большим скепсисом смотрел на всю эту историю.** 23-го числа приехали на Майдан вместе с женой, чтобы просто посмотреть. Не вдохновило. Там студенты: «*Хто не скаче, той москаль*» – вообще мне что-то абсолютно непонятное.

*Вы были на самом Майдане или возле Украинского дома?*

Возле стелы. Встретились там с художниками, Борей Егиазаряном, это наш близкий друг, ребятами-летчиками, поболтали. Какой-то такой хаос, брожение. Проторчали там час и уехали. Потом приехали снова на пару часов. То есть ездили на студенческий Майдан, по большому-то счету, просто поинтересоваться, что там такое происходит. Каких-то особых иллюзий, что это сможет на что-то повлиять, у меня не было. Это все вызывало немножко отторжение – люди, которые орут со сцены неизвестно что. Мы стали свыкаться с мыслью, что надо уезжать из страны.

Последний раз были на этом Евромайдане 29-го числа, когда его разогнали. Мы заехали туда ночью, около 2-х или 3-х часов, чтобы забрать нашу подружку Катю. Забрали Катю, поговорили с Борей Егиазаряном*, приехали домой. Помню, влез в душ – и тут Аня: «Вылезай срочно – смотри!» Я вылезаю, вся лента «Фейсбука» – Михайловский... «Беркут»... Это вызвало не то, что шок, это оторопь была. Я звоню Боре Егиазаряну, он еле живой.

**На следующий день стало понятно, что по-любому надо выходить на улицу, потому что или у тебя есть достоинство, или нет.** Вариантов не было. 1 декабря мы приехали на Майдан где-то к 12-ти, уже была какая-то совершенно невероятная толпа людей – не 10 тысяч, не 50, а намного больше... Мы созвонились с моим другом – пилотом Мишей Рахманюком, договорились, что встретимся. Он был ближе к Банковой, а я в это время был в районе театра Франко. Наверху начались какие-то взрывы, шумовые гранаты. Народ как-то массово туда ломанулся, и вдруг я вижу, как народ оттуда массово бежит. И бежит в странном виде... Стало понятно, что это совсем не по мирному сценарию. Я звоню Рахманюку, а он говорит: «Я не понимаю, что происходит, сейчас я уйду отсюда». И тут же: «Слушай, я побежал!» И вот, буквально в прямом эфире, сквозь его телефон, я слышу как Миша бежит, и слышу какой-то хруст, удары и крики. Я побежал вверх, понимая, что что-то не то происходит. Отзвон Рахманюка минут через пять, он говорит: «Никуда не иди, я в *скорой помощи*». Повреждения у него были серьезные: он там упал, и его лежачего били трое, нос ему сломали. Мы увидели Кличко, который начал орать: «Провокаторы, провокаторы с Банковой!» Я пошел к самой Банковой и увидел уже

* Початок свідчення Бориса Егіазаряна див. на с. 74.

предфинальную атаку «Беркута». На моих глазах они свалили женщину, врача из «скорой помощи», которая пыталась оказывать какую-то помощь, и начали бить. Какой-то парень был рядом, мы подбежали, схватили ее и начали оттаскивать в сторону. И как-то мы достаточно удачно проскочили между этими волнами «Беркута». Мы ей промыли рану, какую-то первую помощь оказали. Потом созвонились с друзьями и уехали с Майдана. Никто вообще ничего не понимал, что происходит. Для меня сразу стало понятно, что надо снимать. Мы с Юрой Макаровым придумали проект: взяли камеру, поехали на Майдан, записали какой-то *Stand Up*. В какой-то момент, наверное, числа 5 или 6 декабря, когда происходило все это – эскалация, попытки договориться, требования... Стало понятно, что я просто не хочу снимать. Я не понимаю, о чем снимать, не понимаю, что снимать, не понимаю зачем. Просто снимать хронику? Масса людей снимает хронику.

**«Люди специального назначения».** Так получилось, что по моей работе я связан с многими ребятами из внутренних войск. В прошлом году мы делали для них юбилейный альбом, потом юбилейний фильм – «Люди специального назначения» – о спецназе внутренних войск и о снайперской группе. Я знаком с предыдущим командующим. И вот 5-го числа я впервые позвонил ребятам со словами: «Что вообще происходит?» И стало понятно, что люди, которые называют себя милицией, не хотят разговаривать, понять позицию другой стороны. Очевидно, что они находятся, находились (я знаю, как это делается) и будут находиться в информационном вакууме. Им там из штаба определенный набор вкладывают в голову, они в этом как бы и живут. Началась моя личная война. Я начал ездить в Петровцы – это база внутренних войск, пытался разговаривать с ребятами, объяснять, что происходит. Мы показывали какие-то новости, привозили какие-то фотографии и просто обсуждали какие-то вещи. У них было свое мнение. По Банковой их версия такая – это было спровоцированное нападение специальных молодчиков из «Правого сектора», и они озверели, потому что какому-то прапорщику пикой пробили грудь, и он чуть не умер. На все вопросы «покажите этого прапорщика, где он?», «а зачем эти пацаны зашли за ваш строй?» – «Ну, мы не знаем...» – «А почему вам щиты не выдали?» – «Ну, мы не знаем – это приказ». Все споры на этом и заканчивались, потому что люди в какой-то момент выпивали и начинали истерично вещать или визжать. «Ребята, вы ж офицеры, вы принимаете решения. Есть же закон, который вы просто выполняете – и все. Больше ничего от вас не требуется. Мы же не хотим, чтобы вы переходили на сторону народа, куда вы будете переходить? Это просто – выполняйте закон, и все. Есть же ваши внутренние инструкции, набор простых вещей, которые вы обязаны делать. Не делай ничего больше!» В целом отношение было достаточно мирным к происходящему. То есть люди скорее заводились на тему политическую, чем на тему Майдана как субъекта.

**Ночь на 11 декабря. Мы видели кучу людей, которые просто пешком бежали на Майдан.** 11-го числа приехала Эштон, и появилась надежда, что все это как-то разрулится. И 11-го числа, соответственно, в начале второго, как и 29-го числа, я только влез в душ, звонит подружка: «Майдан разгоняют». Первая реакция –

сесть в машину и подъехать со стороны Михайловской, потому что мы знали (по итогам разгона 29-го числа), что будет очень много избитых и их нужно будет куда-то везти. Мы поехали. Было страшно. Едем по Нагорной и вдруг видим – машина, в нее садятся ребята и едут за нами, там еще одна машина добавляется. Как-то стало спокойнее. На улице Артема, когда уже выехали, увидели растерянных ментов, которые стояли на перекрестке с улицы Черновола и не понимали, что с этой массой прущихся людей делать. Мы запарковали машину возле СБУ.

*Можно было пройти свободно?*

Да. Они оставили один проход, со стороны Прорезной, все остальное было перекрыто. На Майдане было очень мало народу, до 5 тысяч. Мы остановились со стороны журналистов, на Институтской наверху. Когда увидели, что происходит, я оставил жену возле какой-то барышни из Львова, а мы с ее мужем, львовянином, ломанулись вниз на Институтскую. Просто стали в шеренгу, потому что стало понятно, что чем нас больше, тем у них меньше шансов. Началась давка. В какой-то момент мы оказались в первой шеренге, я там видел моих приятелей с той стороны – это было очень смешно.

*То есть ты их реально узнавал?*

Я же их знаю, как бы в массе своей, всех. Я им ору, а они абсолютно «ноль на массу». Вэвэшники мало давили, в основном пытались давить «беркута». Потом я переместился в сторону Михайловской, на вторую баррикаду, там было более жестко. Там были студенты Харьковской академии внутренних войск, которых я вообще всех знаю. В какой-то момент я просто перелез на ту сторону, и, дергая там одного офицера-приятеля, говорю: «Что ты делаешь тут вообще?» А там мат-перемат. – «Ах так, ребята, тогда *sorry*, я на той стороне. Пока!» Толкание было до утра. Когда открылось метро, в полседьмого утра, начали приезжать киевляне, стало понятно, что уже ни фига не произойдет, потому что людей, которые начали окружать «Беркут» и вэвэшников, было явно больше, чем их – их просто бы смяли. И второй момент был понятен: что у них еще нет приказа применять активные методы. Мы с женой пошли выпить кофе на Крещатик и вдруг увидели, как берут КМДА. Я помчался к КМДА. И что было дальше – я в хаосе, честно говоря, смутно помню, потому что основное – это просто выдернуть людей. Вообще тактика внутренних войск по разгону подобного типа очень проста – они запускают «титушек». Это реально люди, переодетые по гражданке, они входят в толпу протестующих, если видят, например, активного чувака какого-нибудь, окружают его и выталкивают к первой шеренге. Дальше просто клин, его выдергивают и передают назад. Зная это, было понятно, что нужно просто понимать – кто, где, что. Подъехал еще один мой приятель, и мы с ним начали блокировать таких людей. Нас образовалась небольшая группа, и мы начали их отдавливать. Возле КМДА началась вся эта история с автобусами, стало понятно, что и там народ победил. Мы поперлись на Михайловскую спросить у вэвэшников: «Что вообще делается на самом деле?» Они сказали, что у них приказ сейчас стоять. Мы успокоились и просто уехали домой на пару часов поспать, зная, что Майдан уже забит людьми. После этого стало окончательно понятно, что это миром не закончится, что нужно готовить

какие-то альтернативные варианты. Аня занималась параллельно какими-то сборами денег, лекарств, продуктов, то есть она включилась в процесс обеспечения.

**Просто была туса людей, которые созванивалась и традиционно раз в день или два заезжали на Майдан.** Мы с друзьями приезжали на Майдан на вече. Там у нас сложилась компания: Юра Макаров с женой, Таня Кохановская с Татарки, человек шесть или семь летчиков – наше планерное звено, с которыми мы вместе летаем. Если честно, по-прежнему не было желания вовлекаться в жизнь Майдана: входить в какую-то структуру мне было не интересно. Еще 5 декабря мы написали обращение интеллигенции Украины к правительству, где выдвинули пять требований – отставка Захарченко и все остальное. Но после того, когда ничего не случилось и это все кануло в Лету, стало понятно, что это бесполезный разговор. 11-го числа во время разгона оппозиция совершенно не понимала, что делать с Майданом – это было очевидно. Было понятно, что есть оппозиция, которая каким-то образом пытается рулить Майданом, и есть Майдан, который не хочет слушать то, что говорит оппозиция, а хочет совершенно других вещей. Все эти горизонтальные структуры, *Рада Майдана*, создавались в основном для того, чтобы придать легитимность оппозиции во время переговоров с Януковичем: якобы оппозиция говорит от имени Майдана. Это очень сильно было видно в какие-то моменты на Майдане*.

## Олександр Абаєв (псевдо – Саша Хан):

## «Тогда в ночь на 11 декабря киевляне массово шли, и мы отстояли»

***Живе у Хмельницькому, 27 років.***
***Захоплюється спортом, займався рукопашним боєм,***
***сотник 1-ї Сотні Майдану***

**Тем вечером как раз случился разгон на Банковой.** Я увлекаюсь военными играми, у меня есть определенное количество экипировки и обмундирование. Увидев тогда по телевизору, что случилось, я просто молча собрался, надел бронежилет, сверху обычный жилет, чтобы не было видно, взял денег, взял медикаменты и приехал на Майдан с товарищем по команде. Мы взяли с собой рации для связи между собой, боялись, что будут гасить телефоны.

Прошлись по баррикадам. На Институтской под мостом как раз кому-то было плохо. Организации тогда почти никакой не было. Я подошел, решил – эпилептический приступ. Мы помогли человека иммобилизировать и сдали «скорой». И так познакомились с ребятами. Командовавший на тот момент этим участком Самообороны построил людей, вел какую-то подготовку, учил чему-то. Я посмотрел на это со стороны, увидел много недочетов. Я не вмешивался. Он закон-

* Продовження свідчення Євгенія див. на с. 319.

чил, тогда я подошел, сказал, что лично все сам видел и знаю, как это сделать лучше. Он спросил: «Можешь этим заняться?» – «Могу» – «Занимайся!» Это 1-я Сотня была.

Вот чем я стал заниматься с первого дня и так остался на Майдане. Оценил обстановку. Увидел, что происходит, где происходит. Где наши фронты, где что. Взял на себя оборону, строил людей, проводил психологическую подготовку. Первый–второй день – построение, формирование групп. Важный момент – была большая ротация. Это же не регулярное подразделение армии. Люди постоянно менялись, поэтому инструктаж монотонно проводился каждый день. Люди проходили, люди уходили. Со временем сформировался костяк – люди, которые постоянно находились здесь, помогали, становились в первые ряды, когда было надо, за ними уже формировались шеренги.

Раз в два дня домой ездил – помыться, переодеться. В преддверии 11 декабря, когда был второй разгон, дежурства длились до 20–22-х часов. Час–два перекемарили и обратно. Сформировали дальние дозоры из людей в гражданской одежде. Они ходили буквально перед самими заслонами. Были посты, были посыльные, были патрули – как по внешнему, так и по внутреннему периметру. Выявляли людей пьяных, неадекватных, провокаторов. Как бы это слово не надоело, но провокации были. Это все гасилось максимально лояльно. Мои группы были действительно толерантны. Они очень долго разговаривали. А когда уже это не приносило результатов, тогда старались оттеснять. Когда были какие-то контрдействия, нападения, тогда я давал разрешение на «пакование».

**Формировались группы, которые сами определяли старшего, этих старших никто не назначал.** Пробовали координировать действия с общемайдановскими структурами. Что-то там «верха» пытались, но ничего не получилось. В конце концов вышло, что у нас был так называемый сотник, он просто где-то был. А реально занимались координацией обороны я и еще мой друг Андрей «Высота». Я отдыхал – он работал, он отдыхал – я становился. Либо вместе. Так получилось, что все были в подчинении штабу, а мы – самоорганизованная оборона. Кто приходил – помогал. Но костяк сформировался, были свои и снабжение, и оборона, и разведка. Двадцать человек были регулярно, остальные приходили-уходили, добавлялись. Кто-то приезжал на день–два, кто-то на неделю или на пару часов. Говорят: «Я хочу записаться» – «Молодец! Вот баррикада, становись». И через день–два–три человек проявлял себя или не проявлял, кто-то решал уходить, кто-то оставаться.

**Штурм 11-го – было весело. Очень весело.** У меня стояли дозоры на Банковой, во дворах, прямо перед рядами оцепления. Мы регулярно носили бойцам сигареты, чай. Наши вернулись из очередного патруля, доложили, что начались какие-то движения. Возле метро была пропускная система для машин и пешеходов. Оттуда снялся лагерь «УДАРа» – куда-то он исчез, и первый заслон перед поворотом на Банковую – тоже куда-то делись оттуда люди.

Остался мой дозор – около шести человек и щиты, которые стояли прямо на повороте на Банковую. Я дал команду снять эти щиты и перенести их на нашу баррикаду для укрепления. Баррикада тогда была не очень большая, но КП четко работал – команда на закрытие выполнялась в течении 10-ти секунд. Щиты при-

нести было тяжело, но как бы надо. Ребят было мало, щитов много, пока думали, как это сделать, заслон их уже не пропустил возле выхода из метро.

**Когда дали команду на давление – сбивали и депутатов, и афганцев, и кого угодно.** У меня как пазл в голове сложился, говорю: «Все, тихо собрались и за мной! До заслона – шагом, после заслона – бегом!» Пробежали до баррикады, убрали всех посторонних. Я провел тренировку: построились, отработали подход, отход. Сели перекурить на баррикаде, спиной к Институтской. Ребята стоят спереди, построенные и: «Хан! Не оборачивайся. Там кто-то идет». Я дал команду закрыть КП, потому что идет атака. У нас были расставлены прожектора на баррикаде – восемь галогеновых строительных фонарей, которые ярко все осветили. Я отправил посыльного на Майдан на сцену, чтобы поднимали народ. Подбежали афганцы, депутаты в жилетках. Они стали перед баррикадой в первой линии. Это была идея Парубия, которая была озвучена на совещании Самообороны. Стратегически и тактически она была глупой. Может, морально... Но после побития студентов 30-го думать, что не будут бить депутатов или еще кого-то... Там их никто не разбирал.

**Я просил только: если чувствуешь, что ты не боец, не выстоишь – не лезь вперед, то есть можешь быть тут, но вперед не иди.** Вернулись на баррикаду, я расставил людей: в первых рядах стояли максимально защищенные – руки, ноги, щиты и каски, второй, третий ряд и дальше – так сказать, гражданские. Основное, о чем я говорил на инструктажах – не каждый рожден бойцом, и это надо осознавать. Есть люди, у которых это в крови, они обучены, у них тяга к этому, а есть такие, которым не дано. Но это не есть недостаток. Если человек творческий, и ему близко это все, он хочет быть здесь, но он не боец – каждый найдет свое место. У всех есть чувство страха, у кого его нет – это смертники. Страх – это не недостаток, это предохранитель. Он дает тебе пару секунд на размышление о том, как сделать лучше, правильнее. Но если у тебя начнется паника – вот что страшно: ты побежишь – побежит один, побегут десять, побегут все. Что и произошло 18 февраля. Поэтому в первых рядах у нас стояли подготовленные, натренированные люди, нормально защищенные. У нас была тактика сдерживания, никаких контратак. Плюс была шеренга, которая стояла спиной к баррикаде, которая отсекала провокаторов. Может быть, даже не подкупленных – у человека просто сдают нервы, он что-то швыряет, ведет себя неадекватно. А в первых рядах перед баррикадой уже стоят афганцы, депутаты, он мог попасть в них или спровоцировать излишнее насилие со стороны спецподразделений.

**Киевляне тогда пешком массово шли и очень помогли.** «Беркут» пошел. Когда уже смяли афганцев, вышло так, что перед строем остался священник, его сдавили, я полез его вытаскивать. Боец «Беркута» хотел меня ударить, но не достал. Хотя там было видно, что я просто помогал, поднимал человека с земли. Его подали через баррикаду, и меня тут же вытащили наверх – бойцы «Беркута» давили... Начали ломать баррикады. Разбили прожектора. Осколки стекла и обломки горячей лампы попали за шиворот, было больно. Когда они валили толпой, слышно было: «Бей их!» Они шли валом, у меня вырвали флаг Украины, я говорю: «Ребята, что же вы делаете?» Один из бойцов без ранговых знаков различия полушепотом мне сказал: «Мужики, только не дергайтесь. Будет команда – будем

мочить». Мы сдержали на Институтской, но они прорвались на Европейской. Координации Майдана не было никакой. Что-то там фонили со сцены. Но мы уже и до 11-го игнорировали сцену. Только идиот, зная, что может быть штурм, мог включить музыку на полную громкость на всю ночь, когда ребята день отстояли, хотят отдохнуть. Это бред был со всех возможных точек зрения. Неоднократно в штабе просили убрать музыку, но это произошло только в районе Нового года. Так вот, когда прорвали Европейскую, нам со сцены даже не сказали сразу об этом. Если бы у «Беркута» была такая команда, они бы нас просто захлопнули в тиски. Я помню, мы тут держим, остановили навал, разворачиваюсь и вижу, что Европейскую уже прорвали, но благо, они остановились – народ подтянулся. Действительно, людей было очень много.

Холодно было тогда, но в такой плотной толпе, что можно было ноги поджать – и ты просто в воздухе висел бы, грело дыхание. Выстояли до утра. Тогда видел снайперов. Они отличались по форме, были с длинными чехлами, кейсами за спиной. Понятно, что снайперы выполняли разведывательную, наблюдательную деятельность. У нашей сотни была задача: отсекать людей с оружием. Могу сказать, что ни разу не видел таких. Хоть и был в самых потайных местах Майдана, но оружия не видел, а доступ у меня был практически везде.

**Победа – не победа, но не поражение. Отстояли.** Нас давили – ну и мы давим, нас били – мы защищались, местами где-то огрызались, тогда об оружии и мысли не было. Штурм выдержали.

**Новогодние праздники.** Дальше сидели, думали, мол, ну, когда теперь? В идеале – новогодние праздники. Потому что очень много на Майдане было людей из западных областей, тех, для кого Рождество – очень большой праздник. Предполагали, что многие уедут к семьям. И таки многие разъехались, и я уехал домой на Новый год. Идеальный момент, чтобы взять Майдан без шума и пыли. Но они, наверное, тоже люди и тоже разъехались на праздники, и ничего, слава Богу, не произошло. Январь был такой: ребята уезжали и приезжали. Я сразу после праздников приехал, побыл, потом опять уехал – приехал.

Еще в декабре пробовал работать, но потом подошел к шефу, сказал, мол, извини, я на Майдане. Он сказал мне: «Ну, это видно, что это твое! Главное – береги себя. Когда закончишь, приезжай!» Но зарплата на этом закончилась. Я потом так, оглядываясь, прикинул, а ведь и не тратилось ничего. Курил поначалу, потом даже бросил. Питание было. Тратилось только на проезд, когда домой ездил.

**Мы всегда думали, как поступать правильнее, где взять на те или иные нужды снабжение.** Какие-то решения по обороне мы принимали сообща, часто не касаясь штабов, а четко по своей баррикаде – я и Андрей. После 11 декабря, когда нашу баррикаду практически разобрали, мы ее восстановили, максимально усилили, нагромоздили выше, поставили «ежи». Их фото облетели весь мир, наверное. Это мы сообща придумали. Поехали на металлобазу. Вышел хозяин и говорит: «Ребята, металлобаза с народом! Берите все, что надо!» – «А деньги?» – «Берите так – все, что надо!» Такой у народа подъем был. Мы показали нужные трубы, обрезки, углы, там же их нам порезали, погрузили. Сами привезли и уже на

месте сварили. Такая была поддержка народа, что когда говорили, что откуда-то там спонсировали – это смешно, я даже не обижался, не лез бить рожу.

**Кто нас поддерживал? Люди поддерживали.** Никто никого не искал, никто никого не просил. Подходили, спрашивали: «Что нести? Деньги?» Я говорил, что вот денег – не надо. Я никогда не хотел касаться денег, потому что как бы ты там не старался вести учеты, все равно у кого-то возникнет вопрос. Раз ответишь, два, десять, на тридцатый раз посылаешь к чертовой матери, потому что такие вопросы начинают доставать. Из-за этого могли между своими же начаться недопонимания. Я это отсекал. Говорил, что если хотите помочь, вот нам нужно вот это, если можете, приобретите и привезите, чтоб у вас не закралась даже мысль, что мы их потратили как-то не так*.

## Євгеній (афганець):

## «Все надеялись, что это закончится мирно, потому что большое количество людей поднимается»

***Учасник Афганської сотні***

29-го числа перед ночным штурмом я находился возле стелы. Была очень слабенькая звукоаппаратура возле стелы, и депутаты подгоняли эти мощные устройства, которые должны были ретранслировать. Их там «Беркут» заблокировал. Потасовок вроде бы не было, но что-то такое назревало. Что меня очень поразило, кстати, по-моему, никто об этом практически не вспоминает, но 29-го числа было два Майдана – один возле стелы, а другой – возле Лядских ворот. Там была своя музыка, причем более мощная. Люди, которые там стояли – они за Евросоюз, но там периодически звучали высказывания о попытке создать какое-то противодействие «Беркуту». Тогда еще проезд через Крещатик был свободен. А они как раз взывали: «Давайте заблокируем Крещатик!», «Давайте, там *Беркут* что-то делает, а мы против них пойдем!» У меня сложилось впечатление, что тот «майдан» – это как раз первая попытка властей внести какую-то сумятицу. Потом это как-то успокоилось. Тот «майдан» затих. «Беркут» тоже не атаковал.

К 29 ноября уже была минимальная охрана на Майдане. Но охраняли только саму маленькую стелу... Мужчины стали, взялись за руки и держали... Потом вроде все стало спокойно. Мы порасходились. Ночью было уже понятно, что Майдан должен уйти. Но наутро все узнали, что он не ушел, а его разогнали. 30 ноября – это была суббота, а в воскресенье 1-го числа мы все пошли в этой колонне, и с тех пор начал формироваться уже настоящий Майдан, стали устанавливаться палатки. Так получилось, что там появились афганцы. А так как я афганец, я пришел и сказал: «Ребята, я тоже буду с вами». Периодически приходил на ночные дежурства. В основном ночью дежурили, потому что, как правило, провокации

* Продовження свідчення див. на с. 324.

планировались ночью. Поэтому приходили на ночь, где-то с 10-ти вечера до 6-ти утра стояли. И пришлось принять первый серьезный штурм 11 декабря. Афганцы сразу поставили себя таким образом, мол, мы находимся здесь и будем той прослойкой, которая будет стоять между «Беркутом» и протестующими. Как правило, когда начинались серьезные заварушки, афганцы стояли в готовности. 11 декабря, когда начался штурм на Институтской, мы стояли цепью перед баррикадами, перед «Беркутом» и вэвэшниками, а за баррикадами стояли уже молодые ребята. Приходилось сдерживать и тех, и тех. В основном, шло выдавливание. Нас выдавили из-за того, что мы географически находились неудобно, на склоне – с Институтской нас просто выдавили вниз. И основная драка была возле Дома профсоюзов. Там многие люди получили травмы. В основном «Беркут» бил по ногам и немножко дубинками поработал – кому-то по голове досталось.

**Это еще до 11 декабря.** Вообще, самый первый сложный день у меня был – это ночь в начале декабря. Тогда была информация, что власть начнет разгонять Майдан. А для того, чтобы был повод, они подбросят какой-то труп на баррикады, и, соответственно, это будет повод, чтобы начать штурм. Помню, уже под утро, в четыре утра мы сидим в палатке (у нас была своя афганская палатка), к нам забегают и говорят: «Ребята, на одной, на другой баррикаде два трупа!» Тревога! Все – по этим самым баррикадам. Из обороны у нас были строительные каски. И ребята тогда каким-то образом протащили черенки от лопат. Тогда было страшно. Потому что никого нет, ничего не видно. Непонятно, где оно – это зло, и откуда придет... Оказалось, не два, а один труп. И не подкинули, а просто мужчина умер. Да, это был первый случай, когда мужчина умер. Большое количество людей, соответственно, и такое бывает...

**Ночь на 11 декабря. Кажется, именно в эту ночь впервые пошла фраза: «Киев, вставай!»** Нападение было в районе часа ночи. Часа два, наверное, мы стояли в этом противостоянии. Я сорвал горло, заболел. Было очень холодно, –10°. Но что самое интересное, где-то к четырем часам утра киевляне начали подтягиваться. Я просто наблюдал, как увеличивается количество людей на Майдане. Мы продержались до того момента, когда пришло подкрепление. И это помогло. Потому что киевлян стало очень много. И стало понятно, что уже просто разогнать их невозможно. Это было здорово, когда киевляне ездили на машинах по городу и забирали людей – добирались кто как мог: кто пешком, таксисты тогда бесплатно подвозили. Киевляне меня тогда очень поразили, потому что в основном на Майдане стояли приезжие. Но киевляне сходились в нужное время.

**Потом серьезное было 19 января, когда началось противостояние на Грушевского.** Мы тоже там стояли в первом ряду. С той стороны, с которой мы стояли – с правой, нам удалось сдержать, там не было провокаций. Провокации начались с левой стороны. Наших там не было. Когда нас туда кинули, уже было поздно.

*Как ваши близкие отреагировали?*

Переживали, конечно. Особенно 18 февраля, когда началось побоище в Мариинском парке. Тогда впервые было применено серьезное оружие. На Грушевского не знаю, применялось ли что-то серьезное, когда первые ребята погибли. А здесь

уже было понятно, что это уже началось, что это не шутка. Следующие два дня это подтвердили.

*Вы говорили про ваш круг обязанностей...*

Помимо того, что мы стояли на баррикадах, у нас была так называемая внешняя разведка. Нам необходимо было понимать, где находится противник. У каждого свои задачи. Был сектор, и если кто-то там появится, нужно было вовремя сообщить в лагерь для того, чтобы можно было вовремя поднять. Внутренняя работа – это поиск внедрившихся туда «титушек», милиционеров в гражданском: было очень много агентов с той стороны. Вы знаете, что Майдан был территорией трезвости, то есть туда, соответственно, не пускали выпивших. Если кто-то выпивший, его живо выводили. Дежурили, в основном, по ночам. Это я про себя говорю. А были ребята, наши афганцы, которые были там круглосуточно, жили там. Я в основном редко там спал, уходил домой. Какая-то доля страха присутствовала, потому что ты вроде и в мирной жизни живешь, и в то же время тебе приходится ходить как на войну.

*Это постоянное переступание границы?*

Да, именно переступание границы: мир – война – мир – война. Потом, когда реально начались серьезные действия, это было очень сложно. Я видел это по моим друзьям, им тоже было очень сложно. Тем, кто жили там, было проще. Потому что я сам участвовал в боевых действиях, я знаю, что когда ты вжился в это дело, ты уже живешь той жизнью. А тем из нас, кто уезжал домой и потом возвращался, было по-своему сложнее.

*Когда образовалась ваша Афганская сотня?*

Наша Афганская сотня появилась числа 4-го или 5-го. Я зашел туда погреться с товарищем, а девчонки делают бутерброды и поют песни. Такие хорошие, тихие украинские песни. Знаете, как раньше в селах – народ что-то делает, какую-то работу, и песни поет. Было очень здорово в тот момент. Поэтому Майдан начинался, в моем ощущении, как Майдан 2004-го. Такой мирный, спокойный. Все надеялись, во всяком случае, я надеялся, что это закончится мирно, потому что большое количество людей поднимается...*

## Дмитро Приймак:
## «Люди приходили, бачили, що треба – і робили»

***28 років, родом із Чернівців, зараз працює у Києві, бізнесмен***

Ввечері 21 листопада мені у «Фейсбуці» написав друг. Мовляв, погнали на Майдан. Я був уже в ліжку і майже спав. Але на всі мої відмовки він сказав, що треба їхати зараз. Коли я дізнався, що Азаров оголосив, що ми не підписуємо договір про асоціацію, для мене це був просто вибух. Я – фінансист, тому розумію і

* Продовження свідчення див. на с. 552.

політичні, і економічні вигоди інтеграції в ЄС... І для мене особисто ця ситуація означала: або йдемо в Європу, або доведеться з цієї країни звалювати – заробляти гроші і їхати за кордон...

Було досить весело до 29 листопада. Ми на той час вже дуже стомилися, просто не витримували. Десь до 1-ї години ночі ми побули, щось таке прозвучало: «Давайте до неділі розійдемося». Але це звучало якось нечітко.

*Це хтось зі сцени казав?*

Я зі сцени нічого не чув. Просто якось оголосили, що треба чекати на віче, вже грудневе. Тож ми і пішли. Просто гуляли. Вешталися Подолом з другом до 6-ї ранку. Посиділи ще вдома, потім пішли в «Сільпо»... І я в «Сільпо» зустрічаю студентів: двох хлопців і одну дівчину – побитих, захеканих. Питаю, що сталося. «Майдан розігнали!» Насправді з ними, з цими трьома, все було добре. У дівчини трохи рука була подряпана. Але очі у них були дуже перелякані. Всі мені телефонували, розшукували. Батьки шукали мене – хвилювалися. Тут дивлюся – якийсь незнайомий номер мені телефонує. Це був мій однокласник із Чернівців. Ми з ним не бачилися дуже давно. Свого часу він був у «Тризубі». Це така організація, яка стала основою «Правого сектору». А потім у нього з'явилася своя сім'я, дитина, тож він від цього відійшов. А тут телефонує: «Діма, до тебе можна приїхати? Мені голову розбили». Весь хміль у мене відразу пройшов. Їдемо додому. Приїжджає друг – голова розбита. Розказує все. Він же очевидець всього того. Їх взяли всіх в оточення. Але били їх тільки ті, що з «Беркуту». А вевешники, що стояли в оточенні, були адекватними. Вони його насправді і врятували. Коли його там черговий раз вдарили, він відлетів десь, а вевешники його схопили за барки і засунули під машину, щоб його не били. А він під машиною проліз і почав кудись тікати. Дорогою, поки тікав, зібрав вісім студентів. Вони побігли в «Кофе Хауз», а ті, хто там працював, закрили заклад, щоб «Беркут» не впускати. А цей, друг мій, все ж таки досвід мав – «Тризуб» за плечима. Знайшли якусь квартиру, де б можна було привести себе в порядок, прийти до тями. Він мені уже зранку дзвонив і приїхав до мене. Дубинкою його лупанули так, що він мав струс мозку. Поїхали до лікаря, наклали пов'язку. А потім почали бити дзвони у Михайлівському, була досить траурна атмосфера. Бо Україна такого ще не бачила. Дуже багато людей було біля собору. Важко було порахувати. Десятки тисяч точно. Але я там довго не був. Поїхали додому.

**24 листопада. Біля Українського дому.** Ще одну штуку розкажу. Про це мало хто пам'ятає. Я дуже здивувався, що на це ніхто не звертає уваги. Здається, перші зіткнення з «Беркутом» були біля Українського дому 24 листопада. Там люди зробили партійний Майдан. Там у них була якась бійка. І хтось прибіг тоді на студентський Майдан і запропонував об'єднатися. Студенти погодились, але за умови, що партійних прапорів ніяких не буде – без символіки партій. І вони теж на таке погодились. Але прапорів так і не зняли. Тоді всі зрозуміли, що це сутність наших політиків, навіть опозиційних.

**А потім було віче 1 грудня.** Це було щось феноменальне – починаючи з настрою у метро: забиті поїзди, всі співають гімн України, «Слава Україні!» – «Героям

слава!» Ми поїхали не в годину пік, десь о дванадцятій. Трішки запізнювались. Але все одно зі станції виходили хвилин п'ять – стільки народу було. Пішли ходою до Майдану. Приїхала машина, музика була. Якийсь чувак вдягнув костюм смерті з косою: «Влада, я за тобою!» Коли дійшли до Майдану, то вже паркан від ялинки зламали на фіг. Майдан знову став наш. А на Банкову я не ходив... Дехто з моїх друзів на Банковій газу надихалися. Десь ходили промивати очі.

**Майдан стояв цілий грудень.** До 6-ї – ми на роботі, а потім ішли на Майдан. Не пам'ятаю, коли почали будувати барикади. Певно, тоді ж і почали. Я три тижні підряд ходив на Майдан... Класно було, коли барикаду будували – вниз на Поштову, біля Філармонії. Дивимося: люди сніг кидають, мішки носять зі снігом, складають. Ми знайшли десь лопату, почали робити те саме. Потім вже прийшли якісь хлопці, стали там на барикаду. Питаємо: «Чуваки, що вам потрібно?» – «Принесіть, – кажуть, – бочку, нам буде холодно». Ми пішли, знайшли десь бочку, принесли.

*Подумали, вирішили, зробили? Така самоорганізація була?*

Це була повна самоорганізація. Коли хтось підходив і когось запитував: «Що мені робити?», то на нього дивились так: піди сам придумай. Тут нема головного. Кожен сам собі придумує, що робити, щоб було просто для спільної користі. Там, у сотнях Самооборони, напевно, була організація. А тут люди приходили, бачили, що треба – і робили.

**Але повертаюся до подій 11 грудня.** Настав вечір. Ми приїхали додому. Десь о 1-й ночі, думаємо – гаразд, можна лягати спати. А мені телефонує друг: «Приймак, я тут на цьому мості на Інститутській! Там триндець!» Він сказав, що сотні чи тисячі «беркутів» – всі пруть... Ми не знали, що робити. Десь із півгодини вагалися, чи їхати сьогодні. По-перше – страшно. По-друге, неясно, як на Майдан потрапити, бо в «Фейсбуці» писали, що всі входи перекрито. Тоді ми вирішили їхати і, коли що, то будемо підбирати поранених навколо, відвозити, куди треба. З такими думками ми викликали таксі. Це був перший вечір, коли ми поїхали без прапорів – щоб не палитися. Бо там «тітушки» були навколо. Бо було б найтупішим зустріти «тітушок» двадцять штук, отримати по голові – і все. Яка з того користь? Нас водій довіз до Поштової площі і тут нас висадив. А далі стояли даїшники і нікого далі не пропускали. І багато машин під'їжджало зі звичайними киянами. І народ був дуже злий, всі розуміли, чому їх не пропускають. Були такі слова від водіїв: «Або ти мене пускаєш, або я тебе завалю!» Тобто погрожували, і даїшники пропускали. А з боку Європейської все було перекрито. Але якісь люди дізналися, що можна пройти з Прорізної. І незрозуміло було, хто свій, хто ні. А потім уже ясно стало. І зовсім річ не в тому, якою мовою розмовляєш. Головне – мовлення. Гопників дуже легко вирахувати – коли вони говорять, то паляться відразу.

На вході на Майдан роздавали каски. З боку Бессарабки все, здається, взагалі було відкрито. Бо там все ж таки вевешники стояли. А Прорізною можна було спуститися. Там нікого не було. А от на Інститутській – там уже були зіткнення. І кияни реально йшли. З лівого берега люди йшли пішки. На Інститутській «Беркут» досить довго намагався знести барикаду. Потім все ж таки її зніс. Вона була досить слабенькою. І люди стримували цей натиск. Просто підбігала максималь-

но велика кількість чоловіків, ставали один з одним плечем до плеча і виходила така сила. Ми теж побігли у цей натовп. В натовпі було трохи страшно, тому що випадково задушити можуть. І граната якась може полетіти. Кілька годин так совалися туди-назад. Вони трохи атакують, відступили на кілька метрів, потім «беркути» зупиняються, відходять, перегруповуються. А потім знову починають пхати. З передової вже несли людей. І крики: «Ранений! Дорогу медикам!» І медикам давали дорогу. Виносили. Комусь голову розбили, тут гранати розривалися, хтось газу надихався. І от з 2-ї до 4-ї години було видно, наскільки більше стало людей. Реально кількість людей збільшилась рази в три–чотири. Люди підходили і підходили. Якби не підходили, то нічого не було б. Не втримали б. Так само не втримали б, якби «Беркут» мав команду нас бити. Але ж там була Нуланд, по-моєму, і Фюле. Хтось із цих політиків... І я думаю, що всі вони були здивовані. Була команда не бити, а саме відтісняти. Все ж таки їм хотілося очистити Майдан, але без жертв. Просто таким от витісненням. Але поки ми стояли тут, на Інститутській, з боку Європейської площі прорвали барикаду. І там по суті «Беркут» стояв на рівні Будинку профспілок. Там було гаряче. Там якраз і «Правий сектор» був, який непогано підготувався. У них і олія була, щоб розливати олію, щоб було слизько. Уже розвиднілося. Це все на чесному слові протрималося. Тоді вже приїхало більше людей і «Беркут» відступив. А мені ще треба було йти на роботу. І я пішов.

Так я ходив до 15 грудня – це вже було як звичка. Зранку чи з обіду – на роботу. Працювати не дуже виходило. Весь час сиділи в інтернеті.

*А керівництво?*

Наш шеф добре до цього всього ставився. Він болгарин, який народився в Маріуполі. Сам він постійно був на Майдані, і тільки писав мені іноді *sms*: «Не сунься туди-то». Як треба було якусь роботу робити, то просто переносили термін, ще щось. Тобто мені пощастило. Декому з моїх знайомих відпустку брати доводилося, бо через роботу не дуже могли ходити на Майдан. А багатьом здавалося, що це важливіше. Ніхто не думав, що це буде три місяці життя, ми думали, що це буде зо два тижні.

**Далі їздили в Межигір'я 29 грудня.** Автомайдан був організатором, але ж там насправді поїхали дві тисячі машин. Там були затори, це все. Під'їхали до першого посту ДАІ, який на повороті з траси, з Нових Петрівців. Спочатку вони не пропускали. Але їм швиденько пояснили, що краще пропустити. Вони й пропустили. Поїхали далі. А потім кинули машини, пішли пішки. Багато людей ішло. Йшли десь кілометр–півтора. Але там далі був останній кордон, якого уже ніхто знести не міг. Там стояли КамАЗи, «Беркут» – все серйозно. Просто народ прийшов сказати своє «фе». Через це потім в мого друга мали забрати права. Ми з ним разом поїхали на його машині. І вони зафіксували всі номери машин, які там були. Я конкретно ходив на суд по цій справі – був свідком. Але на наші слова ніхто не зважав. Та й справа була білими нитками шита. Там написали, що о 12:15 він проїжджав біля якогось посту і не зупинився. А він мене тільки о 12:30 забрав з дому. Але вийшло так, що права все ж таки не забрали. Бо щось там

переносили. Судді взагалі все було по барабану. Переніс на тиждень прийняття рішення. А Майдан тоді вже переміг. І права ніхто не забрав.

## Крим:

## «Я сел из Симферополя на поезд и приехал в Мариинский поддержать Януковича»

***Крим (псевдо), 28 років, із Сімферополя***

Я сел из Симферополя на поезд и приехал в Мариинский поддержать Януковича.

*А кто вам предложил это?*

Ребята, которые там уже были, собирались ехать, поддержать, как бы на пару дней. Дорогу мне оплачивали. Я приехал на вокзал в Симферополь. Там такие люди были, которые зазывали. Я сел в поезд и поехал. Нас всех с поезда повели туда, в парк. Там помахал один день и пошел погулять по Киеву. На Майдан сходил. А когда вечером вернулся, они сказали, что моих нету, они все уже на вокзале.

*А сколько обещали денег?*

Около 400 гривен за два дня. Один раз дали сто гривен.

*100 гривен всего?*

Это за один день. Они там вечером дали на питание как бы, я в магазине потратил, и все.

*И вы пошли на вокзал...*

Да, я пошел на вокзал. Мне одна девушка жетончик даже дала, чтобы я доехал. Приезжаю на вокзал и начинаю вызванивать. Нашел поезд, подошел к проводнице – а билета-то нету.

*То есть вам никто не организовал вашу дорогу обратно?*

Да, так и остался. Полтора суток на вокзале был, а потом бомжи начали меня щемить, заставляли работать. Мне это все надоело. Я вцепился за севастопольский поезд между вагонами и поехал. Ехал – холодно, декабрь. Замерз. Когда поезд остановился на каком-то небольшом вокзальчике, я оттуда спрыгнул. Стоят две женщины, и люди вышли. Все на меня смотрели ошарашено: как я мог так приехать между вагонами! Я опять начал проситься к проводницам, чтоб они меня забрали, а они не брали меня, потому что у меня не было денег и была только ксерокопия паспорта.

*Что вы дальше стали делать?*

Подошел к женщинам, они спросили, что, как, почему и дали бесплатно булочку: я голодный был уже пару дней. Один мужчина дал 50 гривен: «Может, тебе это хоть чем-то поможет». Я уехал обратно в Киев, потому что за 50 гривен я домой даже билет не мог купить.

*Хорошо, а что вы собирались делать в Киеве?*

Не знаю. Просто приехал в Киев и начал везде ходить. На Майдан ходил покушать, чай попить. Жил даже там где-то в домике с мужиками сутки, может, двое. А потом они меня выгонять начали, потому что я весь грязный, заросший был, как бомж ходил. Они меня уже не стали пускать. Знали везде. Я с любого прохода пытался зайти. Пришлось спать в подъезде на Институтской, 16. Только там дверь была открытая, а остальные все закрытые. И я на первом этаже под батареей стоя спал. Потом один человек подошел и представился: «Я – Декабрь», и ничего больше не сказал. Поводил меня по Киеву и отвел меня в кабинет «Партии зеленых»: «Скажи этим людям, что тебе нужно, они тебе все дадут». Я тогда взял у них чистые носки, умылся, а потом опять пошел ходить. Вообще он сказал: «Лучше обратись в монастырь». Я пришел в монастырь, они меня приняли. Я там две ночи спал. Выходил курить (в храме нельзя было) к нашим палаткам на Михайловской. Тут мужики были, сейчас их не осталось. Один тут... И Миша еще приходит и все. Они мне говорят: «Оставайся жить». Вот синяя палатка, я начал там спать, в палатке той. Тогда еще дедушка Артур...

*То есть они вас к себе позвали?*

Да, мужики говорят: «Оставайся у нас. Покушать тебе дадим, одежду какую-то». Я так и остался здесь жить. У нас коменданты были тут разные. Один только нормальный комендант, к которому я нормально относился – это Игорь, он сейчас где-то в Германии лечится – его подстрелили. Он нас 18-го числа построил всех по боевой и повел на Грушевского.

*Вы как-то тренировались, готовились к тому, что придется воевать?*

Да, мы щиты себе делали, дубинки, «коктейли». Все делали, чтоб воевать с этим. Пришлось Януковича-то выгонять...

*То есть они вам это объяснили, и вы им поверили?*

Ну конечно, а чего б не поверить? Люди-то хорошие... Мы все люди...

*Вы пошли 18-го на Грушевского... И?..*

Пришли на баррикаду и ждем, когда должны наступать. Я щит положил, сижу и что-то *кунять* начал. А мне лейтенант говорит: «Жека, не спи, сейчас все начнется». – А я говорю: «Да что там начнется? Пойдемте уже обратно, покушаем...» Уже темнеть начало. Холодно. Ноги мокрые, замерзли, там же везде лужи. Со мной Белаз был, грузин. И когда комендант наш крикнул: «Идут!», я просто не понял, кто идет. Поднял голову, смотрю: они за вторую баррикаду – и гранаты полетели... Тогда я понял, что это все-таки серьезно. И тут началась паника. Люди начали ломиться куда-то. У меня под ногами эти упыри били кого-то. Пришлось, что было под руками – противогаз натянул на себя, круг такой железный взял с веревкой и щит на спину. Посмотрел по сторонам – бежать некуда было, там толпа большая. Мне пришлось через баррикаду перелезть и *тикать*.

*Вы там не были, когда стреляли на Майдане?*

Как не был? Был. Я туда же ходил все время с пацанами. Как мог, воевал, ну

так сильно в действия я не залазил. Меня не ранили ни разу. Не попали просто. Может, счастливый. Не знаю. Не нашлась на меня пуля. Еще не сделали такую.

*Что вообще вы делали в эти дни на Майдане?*

Старался защищать как-то, воевать. У меня дубина была самодельная. Потом мне дали бронежилет, каску железную. Здесь самое главное было – стоять на посту. Смотреть, чтоб никто не напал на нас, ничего не украл, не забрал. Вообще ситуация была такая, что иногда было очень страшно. Особенно, когда я 18-го или уже 19-го зашел в монастырь, уже свозили людей. Они в ряд лежали. Я просто посмотрел на ботинки, потом на свои и думал, что они могут там тоже лечь. Такое... Был в то время перелом такой сильный.

*Вы ехали сюда поддерживать Януковича, а потом стали воевать за то, чтобы Януковича выгнать, как это получилось?*

Потому что я здесь остался, и люди хорошие попались. А они говорят: «Это упырь паленый». Тем более, который меня привез и без ничего просто здесь бросил, как собаку бродячую. Звонил домой, сестра мне говорит: «Ты – бандеровец! Что ты там делаешь? Езжай давай быстрее домой!» Они думают, что тут все бандеровцы, убийцы, враги, злые люди. А я им говорю, что, наоборот, здесь хорошо, нормально и люди хорошие. Они все равно говорят: «Приезжай домой. Дома лучше». А я не знаю. Три с половиной месяца как бы прошло. Но я думаю, что мне дома будет легче, как-то тянет. Там родился, там прожил 28 лет.

*На этом ваша майданная история заканчивается?*

Машенька есть, вот она сказала, что мне купит билетик, и я уеду. Вообще не могу. И хочу, и не могу. Мне здесь просто – вот как-то... Здесь хорошо. Притянуло меня.

*А что именно хорошо?*

А потому что вот знакомый Валерка, вот Ромка. Все знакомые. Все друзья. И много знакомых мам, бабушек, дедушек.

*А что, откуда они тут берутся?*

Они сами к нам приходили сюда. Помогали нам, чем могли. Да и до сих пор помогают, если надо что-то, они мне всегда помогут – сами киевляне, люди, которые здесь живут. Так как бы все нормально. Ну, домой хочется, конечно, тянет.

*О чем еще хотите рассказать? Чем вы занимались, так сказать, в прежней жизни? Кем вы работали?*

А, на стройке все время. У меня профессии нету, у меня шесть классов образования всего лишь. Я работал на стройке. Ну, у меня кум есть, который меня всему научил. И я могу работать: шпаклевать, штукатурить, красить – ремонт полностью.

*Что-то для вас изменилось после Майдана?*

Да, мне кажется, все во мне изменилось. Я уже совсем по-другому думаю о жизни. То была та жизнь. А это уже совсем другая началась. Совсем все по-другому. А так прежние мысли остались. Они в голове еще там есть. Обдумываю это все как-то себе в голове. Стараюсь по полочкам разложить, чтоб нормально. А так все хорошо как бы. Хочется дальше жить, продолжать жить нормально.

# «В БІЛИХ ФУТБОЛКАХ З ХРЕСТАМИ»

***Анна Волохова:***
***«Мы постоянно выходили на дежурства»***

***Галя:***
***«Больницы раненых майдановцев не брали»***

***Євгенія Янченко:***
***«Мы ходили по Майдану и оказывали первую доврачебную помощь»***

***Олександр Ладний:***
***«Ми надавали першу допомогу всім – і майданівцям, і антимайданівцям»***

***Наталя Лелюх:***
***«Я поняла, что в стороне не отсидеться»***

## Анна Волохова:
## «Мы постоянно выходили на дежурства»

***Студентка 5-го курсу***
***Національного медичного університету ім. О. Богомольця,***
***киянка у третьому поколінні***

Я – киевлянка. Прадедушка, бабушки по обеим линиям, мама – все медики. Получилось так, что я тоже попала в медицину, и сейчас учусь на 5-м курсе в Богомольца.

Пришла на Майдан первый раз во вторник 27 ноября не в качестве медика, а просто посмотреть. В следующий раз, в пятницу 30 ноября, поняла, что все это серьезно и может затянуться, даже подписалась на «Твиттер» «Украинской правды».

Просыпаюсь на следующий день часов в 9 утра, начинаю читать, читаю и просто «офигеваю» от того, что разогнали. Очень много людей в Михайловском, им нужна еда, нужны медикаменты, помощь. Я срываюсь, бегу в магазин, покупаю какие-то там килограммы плова, колбасы, сыра, батон... Приезжаю в Михайловский. Там внутри уже куча народу, волонтеры, все бегают, разносят еду.

**Там на тот момент, 30 ноября в 11 утра, уже были пострадавшие.** Ребята с перевязанными головами, просто засыпали на лавочках. Координатор по еде (молодая девочка) была во время разгона, но не пострадала, успела как-то укрыться. Потом я познакомилась еще с двумя парнями, с которыми впоследствии мы начали работать медиками. Они оба были там в это время, им просто повезло, что они успели вовремя выскочить. Любомира Хоптий, она много всего делала в журналистике, сама украинка, приехала из Германии помогать, тоже была во время разгона. Она собой, своим телом, руками вот этих 20-летних парнишек и девчонок закрывала. Ей лет 60... «Беркут» ей сломал руку. Когда мы познакомились, рука уже была в гипсе.

Тогда много священников было. Были просто дядечки, которым лет под 40, внушительные, они деньгами помогали. Жена Ющенко приезжала, деньги передавала. Много было всех: из разных слоев населения, разных социальных классов, разного возраста. Но именно беготней, раздаванием еды занимался, в основном, молодняк.

**Потом вижу – начинают приносить медикаменты, и они просто скапливаются хаотично.** Я предложила: «Девчонки, давайте, я поразбираю медикаменты. Я просто учусь в медицинском и мне это ближе, что ли». Я фасую, подходит ко мне Виталик – врач-анестезиолог. Спрашивает: «Где здесь медпункт?» Отвечаю, что пока медпункта нет, пока сортируем. Начали сортировать вместе. Подходит еще женщина, еще одна – врачи. Собирается тусовка медиков. Потом мы поняли, что нужно переносить медпункт наружу, на выход возле Михайловского. Собрали, перенесли, нам принесли обогреватель *UFO*, принесли стульчики, столы какие-то нашли, парты школьные. И мы на улице организовали такой медпункт с рассортированными медикаментами, нас было человек 8. Познакомилась с

Катей Корнейко, она врач-педиатр. Потом мы с ней все время вместе были. Там же, среди тех, кто помогал, встретила своего преподавателя из университета. Он читает историю Украины. Мы всегда знали, что он у нас националист. Было очень приятно, особенно после таких трагических событий, на следующий день встретить его помогающим.

*1 декабря произошло, пожалуй, самое большое в истории Украины вече в Киеве. Вы там были в этот день? И где именно? Ведь в этот день Майдан было даже трудно локализовать.*

Вечером подходит один знакомый парень и говорит: «Вы знаете, что завтра, 1 декабря, будет большое вече, будет очень много людей. Планируется, что люди пойдут под Верховную Раду, под Администрацию Президента и могут быть столкновения». Я говорю: «Да, теоретически, возможно». – Он: «Предлагаю создать мобильные группы, которые будут контролировать и забирать пострадавших, если вдруг что». Мы подумали и решили – закупить белые футболки, красной краской нарисовать на них крест, собрать по пакетам минимальный набор медикаментов. 1 декабря к 11 часам мы все собрались под Министерством иностранных дел. Там еще своих медиков нашли, просто в толпе. В общем человек 40 собрали. Разделились на бригады по 3 человека. Сначала пошли в парк Шевченко – оттуда все начиналось, потом на Майдан.

**Приходим на Банковую.** Там очень много людей, «Беркут»... В первых рядах ребята стоят с цепями, в берцах, то есть понятно, что пришли не флагом помахать. Мы сразу же думаем: где же разворачивать медпункт? Там есть следующий от Администрации дом – Банковая, 3. Это жилой дом, как оказалось. И мы возле подъезда как-то так стали и стоим.

Первое что началось – газовые атаки, когда правоохранители начали кидать не светошумовые, а гранаты с газом. Все забегали, глаза слезятся, надо промывать. А у нас с собой у каждого было по пол-литровой бутылке воды. Одна бутылка воды разошлась на 2–3 человека. Больше воды нет. Что делать? В этот момент спускается парень – Юра, который живет в этом доме. Всю тару, которая у него была, наполненную водой, он вынес: «Держите, пожалуйста, пользуйтесь». Полотенца нам вынес, на белое мы прицепили красным скотчем крест и прилепили все это к колонне у подъезда. Начали люди подходить, мы их могли умыть. Какой-то процесс пошел. Потом стали светошумовые гранаты бросать – от них осколки в ногах. Нам приносили людей с осколками.

**Там была я – студентка-медик, Катя – врач-педиатр, еще один врач и три волонтера, которые вообще не медики.** Никакого хирурга. Никто не рассчитывал, что он понадобится. Кидают светошумовые гранаты... Людей приносят и оставляют нам на крыльце подъезда. Мы их стараемся как-то обрабатывать. Я на Банковой своих друзей встретила, нескольких одногруппников. Всем говорила: «Если можете, принесите медикаменты». Было катастрофически мало всего. А потом началась зачистка... Это было очень быстро, наверное, минута, может, две, я была возле подъезда. «Беркут» бежал, просто бил всех подряд. Там был 16-летний Богдан, с которым мы познакомились. Он пошел в волонтеры-медики, притом,

что сам не медик и никакого отношения к этому не имел. Но он хотел помогать. И вот он стоит, на него бежит беркутовец, а у Богдана в одной руке перекись, а в другой – бинт. И на груди у него красный крест. Мальчик рассказывал: «Я вижу, что он не реагирует на то, что я – медик, ему абсолютно по барабану. В этот момент я развернулся и *дал драла*». Но ему все равно по спине досталось. Беркутовцы не смотрели – медик, не медик, и то, что ему 16 лет, что это ребенок – тоже никого не интересовало.

Мы стояли у подъезда, и Юра, когда увидел эту зачистку, открыл нам подъезд. Мы туда забежали, туда же начали заносить пострадавших. Нескольких парней крепких мы поставили на двери, чтобы они запускали исключительно пострадавших и не пропускали туда всех подряд: провокаторов, в том числе и «Беркут». Мы развернули госпиталь в подъезде. Нам кто-то подносил медикаменты, первое время их остро не хватало. Пострадавших сейчас подсчитать очень тяжело, но, наверно, человек 10 мы возле подъезда перебинтовали и около 30 внутри. В основном черепно-мозговые травмы: мужчины, женщины, пожилые, молодые, дети – все! Была девочка с осколком в ноге, мы ее бинтовали.

**В это время к нам подбежал отряд быстрого реагирования Красного Креста.** Увидели, что что-то намечается, надели форму и приехали. Они подбегают, и мы начинаем вынимать осколки и бинтовать. Когда прошла зачистка, люди опять подходили. Потом «Беркут» сгруппировался и пошел, стуча щитами (такой психологический эффект, очень тяжелый). И на меня начинает кричать краснокрестовец: «Забегай в подъезд, что ты тут стала!?» А я стою и собираю перекись, потому что на улице куча перекиси, а внутри ничего нет, нужно забрать. Он кричит, чтобы я убегала. Что успела – собрала, побежала в подъезд. Ну и тогда у нас был основной массив работы. Был один дедушка, который вообще не понимал, что произошло, говорил, что просто мимо проходил, а у него – черепно-мозговая травма. Потом он, когда уже немножко в чувство пришел, просил сфотографироваться с Катей, чтобы жена приревновала. Были ребята очень тяжелые. Журналист из «*Reuters*» получил тяжелейшую черепно-мозговую травму. Просто была большая лужа крови посреди подъезда, и эта вся лужа из его головы. Мы его, конечно, забинтовали. Мы просто в белых футболках с красным крестом – непонятно кто, а ребята из Красного Креста в красных куртках, как врачи «скорой». Они занимались тем, что выносили раненых в «скорые». Мы сидели просто на месте. Был у нас один дедушка, которому, насколько я поняла, выбили глаз. Мы его промывали хлоргексидином и говорили: «Вам нужна *скорая*». – Он отвечал: «Я не пойду в *скорую* – меня в милицию заберут». Почти все говорили, что в «скорую» не пойдут, потому что милиция заберет. Все-таки этого дедушку упросили, потому что у него глаз ушел вовнутрь... Да, мы столько насмотрелись...

Потом к нам приехала в подъезд, часов в 6 вечера, Ольга Богомолец. Привезла медикаменты, много всего привезла, даже еды. А мы весь день не ели, то есть для нас это было очень важно. Юра, который пускал нас в свою квартиру погреться, чаю попить, – великолепный человек. Пострадавших потихонечку вывозили, и мы сидели в этом подъезде часов, наверное, до 11 вечера, с часу дня. После разгона,

когда уже всех людей выгнали с Банковой, мы пошли к «Беркуту», чтобы заявить: мы готовы лечить всех, поэтому не трогайте, пожалуйста, нас. Пошла говорить это Катя, и сказала она настолько убедительно, что они ответили: «Да, хорошо». И мы хотя бы за себя успокоились.

*Как ваши родные реагировали на ваше участие в этих событиях?*

Я живу с бабушкой. Она закалена советской атмосферой, всегда голосует за компартию, у нее свое видение этой жизни. Когда была Банковая, она мне звонила, я ее успокаивала, говорила, что я в медпункте. Я ей врала. Потом, когда бабушка утром смотрела новости, сказала, что меня там показывали, как мы выносили людей. Она переживала, но гордость чувствовалась.

**После этого в медпункте на Михайловской мы начали дежурить – кто когда может**. Первое время он был на улице, потом нам разрешили взять комнату в административном корпусе Михайловского. Медпункт находился там недели две–три. Это были райские времена, потому что было тепло, хорошо, тут особо рассказывать даже нечего.

Потом мы постоянно выходили на дежурства, были разные случаи: эпилептики, у кого-то гипертонический криз, но, в принципе, все было тихо и стабильно. Майдан и Майдан. Уже там построили кучу баррикад*.

## Галя:

# «Больницы раненых майдановцев не брали»

***Ця молода жінка не назвала свого прізвища. Їй 30 років, вона закінчила Львівський медичний університет, працює стоматологом у Києві***

На Майдан первый раз я попала 8 декабря. Я – киевлянка, но университет оканчивала во Львове. На Майдане увидела очень большое количество своих одногруппников, однокурсников, преподавательский состав практически весь был. Я видела там доцентов, ассистентов кафедр. Это были стоматологи, офтальмологи, хирурги. В тот день как раз приехал целый автобус медиков, 50 человек.. Они созвонились, собрались и приехали сюда. Я встретила своих однокурсников, преподавателей, но это встречи были совершенно на другом уровне, поскольку мы встречались последний раз в университете. Это один уровень общения был. А здесь уже, на Майдане, совершенно другое. Я уже могла этих людей обнять, поцеловать.

Была сначала с родителями. Присоединилась к своим и поняла, что я как медик здесь нужна... Понятно, что я медик узкой специализации, но мы также изучаем общую медицинскую практику. Эти терапии все у нас есть. Как раз на ночное дежурство не было медиков, и я осталась сразу же на ночь.

* Продовження свідчення див. на с. 411.

**Дежурства тогда еще были на Михайловской, 22.** Там владелец офиса туристической компании выделил помещение, где мы могли зарегистрироваться, взять чемоданчик с медикаментами и там же могли отогреться... Там была команда дежурных – четыре человека. В команде студенты, интерны и один практикующий врач. При этом уже формировались медпункты, куда можно было человека отправить: померить температуру, давление. То есть сделать то, чего нельзя было сделать на улице. На улице мы, можно сказать, неотложку оказывали, чтобы потом госпитализировать этого человека. Мы записывались в списки. Нас уже штаб формировал в группы. Так было две недели, потом я слегла с ангиной жесточайшей... Это как раз период новогодних праздников.

**Потом я опять вернулась на Майдан, но уже в *Профспілки*.** Тогда уже был ликвидирован медштаб на Михайловской, 22, а все сформировалось в *Профспілках*... Тут оказывали более специализированную медицинскую помощь. Поскольку сложность была в госпитализации, потому что больных майдановцев просто не брали в больницы.

*Каждый раз, когда об этом снова слышишь от очевидцев, в это трудно поверить – по-человечески как-то не укладывается.*

Майдановцы и сами отказывались от госпитализации. Некоторые доктора были готовы к себе брать на дом потерпевших и ухаживать за ними. Такое тоже было.

**Меня очень удивила 9-я больница на Дорогожичах, если не ошибаюсь.** Потому что 17-го числа у нас была девочка с ангиной... Тем более, девочка киевлянка. Говорю: «Давай, пускай они тебя положат». – «У меня денег нет лечиться». – «Ты не переживай, все медикаменты, которые тебе нужно, пропишут. Мы к тебе приедем (она была в *Мистецькій сотні*), твой друг возьмет все медикаменты, которые назначит тебе доктор, и ты сможешь лечиться там бесплатно». Она вроде бы согласилась, но ее отправили оттуда, сказали, что у нее ангины нет. У нас был превосходный лор – Борис, который сказал: «Яркая ангина, фолликулярная». У нее была очень высокая температура – 41,5. Мы ей ввели жаропонижающее. То есть в больнице поняли, откуда она и сказали: «Откуда вы приехали, туда и возвращайтесь». Она приехала вся в слезах и говорит: «Что мне делать?» Да, и такое было.

*Можете объяснить, как этот нечеловеческий и уж совсем «негиппократовский», однако хорошо отлаженный, механизм работал?*

В тот момент просто отслеживали «скорые», которые вызывались на Майдан, и пациенты пропадали из больниц. После Нового года этот момент как раз очень сильно обострился. Лично у меня был один пациент, у которого была очень большая проблема с легкими. Мы его отправили на рентген и диагностику – пускай они пропишут назначения, а все дальше мы будем делать. Но нам не хватило диагностики. Мы отправили его на Богдана Хмельницкого, 37, в районную поликлинику... Он приехал и рассказывает: «Я пришел, и за мною сразу пришло три человека в штатском. Они начали спрашивать обо мне, персонал тогда промолчал, ничего не сказал. Я понял и ушел, спрятался. До ночи прятался сначала в подвале, потом на 2-м этаже залег на койку». Так он пролежал до позднего вечера, потом оттуда

убежал и вернулся к нам. Пациентов воровали, и они очень боялись. А если надо было «скорую» вызывать, то мы вывозили их сначала в какой-то район города Киева. И там наши знакомые люди, которые приходили и предлагали помощь, вызывали «скорую». Вдалеке от Майдана, на дом вызывали «скорую», и «скорая» уже именно с адреса забирала. Так хоть какая-то безопасность была...*

## Євгенія Янченко:

## «Мы ходили по Майдану и оказывали первую доврачебную помощь»

***29-річна киянка, за фахом – юрист***

Я замужем за Янченко Андреем, он – сотник «Львовской брамы», 42-й Сотни. Мы с мужем были на Майдане с самого начала вдвоем. Детей нет. Моя профессия – юрист, а супруг мой – вэдэвэшник. Но мирная жизнь – это мирная жизнь, а сейчас, увы. Началось все с того, что, сидя дома, мы увидели, как избивают детей. И, как многие другие, не смогли усидеть дома, спокойно смотреть на все это. Мы приехали на Майдан, и первая реакция – это поиск, что мы можем сделать. Таким макаром мы забрели у *Профспілки*, где я схватилась за листики, стала записывать волонтеров. Супруг мой побежал на Институтскую – посмотреть, что творится там, потому что там было много народу, там он познакомился с львовянами. Собственно, с этого и началась «Львовская брама».

Это было 1 декабря, после вече. Я просто в медицине немножко разбираюсь, у меня мама – медик, сама хотела быть медиком, но это уже не важно. Естественно, побежала в медпункт, чтобы понять, чем я могу помочь, что могу сделать. А супруг занялся непосредственно охраной. Они на Институтской начали отстраивать баррикады.

**На тот момент мы самостоятельно со своим знакомым Евгением стали первой бригадой.** Тогда не хватало волонтеров, особенно по медицине – я записывала медицину, подавала все это на 3-й этаж. Там пытались организовать медпункт. Могу точно сказать, что Майдан – это самая большая самоорганизация народа, которую только можно представить... Если бы ее не было, не было бы ничего... Ну а дальше понеслось, вроде бы все налаживалось, какие-то смены налаживались. Потом мне пришло в голову организовать так называемую мобильную бригаду. Просто брали медикаменты и шли гулять по Майдану, потому что не все знали, где находится медпункт... И мы вот так, начиная с 1 декабря, ходили с Евгением по Майдану и оказывали первую доврачебную помощь. После первого штурма, с 10-го на 11-е, пришло в голову, что нужно создать мобильные бригады, потому что приехало очень много студентов из Львова.

* Продовження свідчення див. на с. 413.

На тот момент были единым целым «Львовская брама» и 1-я Сотня, куда я и перебралась, став начмедом.

*Были ли в других сотнях свои медчасти?*

Нет, не во всех сотнях были медчасти. Медгруппы на тот момент практически нигде не было. Можно сказать, что я одна из первых стала начмедом именно непосредственно в сотне и организовала там постоянный медпункт. У нас был квалифицированный врач, который при необходимости давал указания, что и как нужно делать, хотя он был приезжий-уезжий, но я всегда консультировалась. Еще у нас фельдшер был замечательный, поэтому мы все дружно и хорошо там работали.

*Как обеспечивался медпункт всем необходимым?*

Медпункт, в основном, обеспечивался за счет друзей, знакомых, близких и людей, которые хотели помочь. Потому что со склада на Трехсвятительской было вообще крайне сложно что-нибудь получить, тем более, препараты противопростудные, серьезные антибиотики... Нужно было писать заявку, потом долго ждать, пока ее подпишут, и, может, тебе выдадут процентов 10 из того, что ты написал. А ребята болели... Нужно было как-то выходить из этой ситуации. Соответственно, помогали друзья, близкие, знакомые. Спасибо огромное Леночке, она из Днепра везла медикаменты прямо по заказу, первая хирургическая у меня оттуда появилась, которая впоследствии очень сильно пригодилась ребятам.

*Как действовал ваш медпункт?*

Когда началось на улице Грушевского, мы одевали сумки, забитые медикаментами, шли туда и работали в качестве мобильной бригады. Наша помощь была догоспитальная, первая медицинская. Мы ее оказывали, насколько это было возможно. Были на передовой и никуда оттуда не уходили. Как и все медики, собственно говоря.

*Независимо от того, была ли это ваша сотня?*

Вне зависимости от того, была ли наша сотня, наша задача была максимально помочь, насколько это было возможно. Нас было по трое человек в бригаде, а бригад было много.

Наша бригада – это я, Леночка, которая помогала медикаментами, она была в сотне, приезжала из Днепра по возможности, у нее детки... Она чуть старше меня, на год или два, и в основном приезжала так: в пятницу приехала, а в воскресенье назад... При этом она умудрялась тащить невероятное количество медикаментов с собой, хирургический инструментарий. Она аккумулировала, а потом везла сюда по надобности. Спасибо ей огромное, она вообще умничка!

*Вы действовали по своему усмотрению или кооперировались?*

Мы самостоятельно выходили, абсолютно. Единственные, с кем я кооперировалась, это мой супруг, Петюня, еще пару человек. Ну можно сказать, координировались, а можно сказать, иногда ставила перед фактом, что мы идем.

Иногда с Красным Крестом выходили, в особенности, когда был последний серьезный штурм на Груше, когда дотянули уже до самой баррикады, как раз я туда

с Красным Крестом пошла и попала в самое пекло, самый штурм, о чем супруг и Петя узнали уже вообще в конце.

Потом все утихомирилось, слава Богу. Но, к сожалению, смертей не избежали. Конечно, таких массовых, как было потом уже на Институтской, на Грушевского не было. А потом что? Потом был период ожидания... Собственно говоря, мы сами не понимали, чего мы ждали. Кто-то разъехался, кто-то остался до мирной *ходи* к Верховной Раде... Предполагалась ведь мирная *хода*.

*Вы время от времени возвращались домой?*

Да, мы возвращались домой, более того, мы брали ребят помыться, побриться, не без того. Дома мы максимально, насколько было возможно, спальные места оборудовали. Пять спальных мест у нас получилось. Это нормально, гигиена элементарная, ее даже в таких условиях надо стараться все-таки поддерживать.

*Менялся ли состав сотни?*

Менялся, но не сильно. Были кадры, которые приходили и уходили, были кадры, которых выгоняли, но основной костяк оставался в любом случае, несмотря на усталость и моральное истощение, он как-то держался... На самом деле, и ссоры были, и всякое. Несмотря на все это, ребята старались держаться единым целым и друг за друга. Потому что по-другому – никак. Если бы психовали, нервничали, дергались, в первую очередь, это закончилось бы скандалом и распадом. Поэтому если внутренние конфликты возникали, то, как правило, садился «круглый стол» и это обсуждалось. Иначе это все съело бы изнутри.

*Как вы пришли к такому формату?*

Один скандал произошел, другой, третий, пятый... И было принято решение, что накапливаются вопросы, выбирается определенный день, все садятся, и эти вопросы задаем друг другу, обсуждаем, ссоримся, кричим, а далее каждый выполняет необходимые обязанности, к которым он прикреплен непосредственно. Потому что у каждого были свои обязанности и каждый старался по максимуму. Девочки были на кухне, медики были в палатке медиков, штабные были в штабе... Каждый отвечал своим определенным функциям. И мы старались этого придерживаться. Хотя не всегда было легко, потому что дисциплину поддерживать при такой массе народа сложно. Тут уж у кого какая совесть была, и кто себе что позволял.

*Вернемся к событиям. После Грушевского была такая...*

Был штиль. Пауза... Мы очень четко понимали, что мы реально до последнего пытались быть мирной акцией... Видимо, наше правительство не этого хотело. Никто не знал, чем они будут отвечать – пулями, палками. Поэтому мы не знали, чего нам ждать дальше – провокаций или бойни...

*Но медицинская служба работала в обычном режиме?*

20 градусов мороза – медчасть работала все равно. Всегда кто-то из медиков находился на сотне. По-другому никак. Я, со своей стороны, могла отъехать домой поспать, помыться и вернуться обратно. Потому что работа была всегда... Да и как можно было такую огромную часть, взвод, грубо говоря, оставить без медика?

в добром удивлении. Сама киевлянка, я просто в жизни не подумала бы, что такое возможно. Львовяне молодцы тоже, Одесса, Николаев. И другие люди и города самоорганизовывались. Я буквально только что приехала из Одессы. Просто молодцы, они готовы на миллион процентов, они настолько самоорганизованны! На самом деле, если бы мы так изначально были самоорганизованны, уже бы давно все закончилось, все бы уже наладилось. Поэтому есть самоорганизация людей, безусловно, и патриотизм, и самоотверженность... Я люблю Украину. Я люблю этот народ. Потому что по-другому – ну никак. В жизни не подумала бы, что я являюсь таким патриотом своей страны, пока не попала сюда. Честно признаюсь, даже гимн до конца не знала. И никогда в жизни не подумала бы, что я пожертвую всем и буду стоять здесь, как многие другие из нас, которые стоят здесь и никуда не уходят. Они поехали в Нацгвардию защищать свою страну и оберегать ее. И я могу точно сказать, что то, что Россия сейчас пытается сделать и как-то разделить нас, она очень сильно об этом пожалеет*.

## Олександр Ладний:

## «Ми надавали першу допомогу всім – і майданівцям, і антимайданівцям»

***Хірург-травматолог,***
***працює у Львівській залізничній лікарні***

На все це мене «підписала» моя подруга Марія, яка працює в мединституті. Вона опікувалась Львівським майданом. Потім Андрій Ярка зацікавився, він був відповідальним за відправку медиків у Київ. Після першого штурму, на 2–3-й тиждень почався хаотичний Майдан. Тоді я поїхав уперше. Ми на Андріївській вулиці відкривали перший медичний пункт, оскільки приїхали зі Львова хорошою компанією медсестер та лікарів. Нам дали голі стіни. Але вже наприкінці дня ми мали оргтехніку, чітко могли контролювати кількість і якість мобільних медичних груп, які працюють на Майдані, склали розклад. Дівчата працювали у соцмережах з населенням та поширювали потреби Майдану. Народ відгукувався на «ура». Поряд із нами була фірма, що займається продажем оргтехніки. Працівниця цієї фірми, прочитавши наше прохання у «Фейсбуці», дала нам три ноутбуки, на яких ми почали нормально працювати. Це було дивно і водночас дуже приємно. На жаль, цим дивом користалися непорядні люди, які зуміли нажитись на Майдані.

Волонтери приносили медикаменти, ми були повністю забезпечені ними. Люди привозили різні потрібні речі. Можу з упевненістю сказати, що обласні лікарні набагато менше забезпечені порівняно з тим, що ми мали в резерві на 3-й день відкриття. Мали все: кисневі маски, кисневі балони, різні апарати... До нас потрапляла військова апаратура, вітчизняна, але зовсім новенька.

* Продовження свідчення див. на с. 612.

*Що було для вас внутрішнім стимулом їхати на Майдан?*

Я – ортопед-травматолог. Поїхав, тому що побачив це насильство. Тож треба їхати лікарям. Травматологія й ортопедія завжди розвивались під час воєнних дій. Це добра школа для лікаря. За короткий час в екстремальних умовах мусиш прийняти єдине правильне рішення, щоб працювати професійно.

Згодом ми познайомились з дівчатами – медсестрами Майдану. Так сталося, що мене зробили координатором мобільних медичних бригад. Найбільше ми займались тим, щоб надати людям допомогу в профілактиці від застуд. Ми збиралися бригадами по 3–4 особи. Бригади поділили на терапевтичні та для надання першої хірургічної допомоги. Ми жили тоді в квартирі поблизу медпункту. Квартира знімалась подобово за мінімальну платню. Оплачувала її Медична служба Майдану.

*Звідки були медики, які збиралися допомагати Майданові?*

Переважна більшість на першому етапі – це були кияни і лікарі із Західної України. Було багато стоматологів, що здивувало мене. Це були також і прості медики, і лікарі з кандидатськими дисертаціями, професори. Дивно і приємно. Професор допомагає тобі, а коли йому потрібна допомога – ти допомагаєш. Без жодних претензій, всі питання вирішувалися швидко і легко.

*Яким Майдан був тоді?*

Коли я вперше їхав, дружина відмовляла. Загальна атмосфера була гарною. Ще не не було серйозних поранень. Було декілька епілептиків, яких ми передавали «швидкій допомозі».

Настільки всі були переповнені тією ейфорією Майдану, що я – аполітична людина – дуже перейнявся цими настроями. Навіть по приїзді додому мені сказали жартома, що мене зомбують *(усміхається).* Я приїхав зовсім іншою людиною, на позитиві. Коли просиш допомоги в однієї людини, то приходять декілька осіб. Навіть інколи кажеш, що вже достатньо допомоги *(усміхається).* Ми побули тоді в Києві 3–4 доби. Запустили механізм, який почав працювати, «гарячі лінії» готові, приходили волонтери.

**Хто на чому більше знався, той тим і займався**. Я боявся, що кожен почне «тягнути ковдру на себе», але виявилось – навпаки. Одна дівчина зайнялась інтернетом, друга – сортуванням медикаментів, ще хтось – сортуванням боксів тощо. Це настільки було самоорганізовано! Не було навіть варіантів головування... Перше враження було дуже позитивне. Тією ж компанією ми приїжджали після першого штурму Майдану на вулиці Банковій. Дівчата мені зателефонували, коли я був у Львові, та цікаво поставили питання, не залишивши вибору: «Саша, ти їдеш з нами автобусом чи своїм автомобілем?» Питання про те, чи їду я взагалі, навіть не виникало. Дружину я попередив, що мушу їхати, бо є обов'язок. Вона зрозуміла. Мені випадали спокійні періоди. Знову ж таки, побув декілька днів там. Тоді зрозуміли, що нам треба орієнтуватись на Профспілки. Я був відповідальним. Це було від «А» до «Я»: скільки людей, скільки планують приїхати, скільки волонтерів... Щодня подавали поіменні реєстри осіб, які у нас працюють. Готували їжу самі собі

в тій же квартирі, де й проживали. Медслужба нас забезпечувала таким чином: раз у три дні нам видавали ящик канапок або ми брали талончики на продукти, з якими ходили на кухню у Будинок профспілок. Там навіть звичайна «мівіна» була дуже смачною.

*У нічні зміни ходили тільки чоловіки?*

Коли були провокативні ночі, то тільки чоловіки. Дівчата до 20-ї години, потім на перезміну. Але серйозних провокацій не було. Порівняно з тим, що було потім, все було дуже спокійно. Найгірше – це, звичайно, травматичною зброєю могли пошкодити око. І таких випадків було, на жаль, багато. Ніхто навіть не уявляв, що в центрі Києва будуть стріляти снайпери. Це ще було перед Новим роком.

*Як змінювався настрій Майдану до і після Нового року?*

До Нового року дух був піднесений. Ми всі разом ідемо до перемоги! Я повернувся додому. Головний лікар Залізничної лікарні, де я працюю, відпустила мене за умови, що я пишу заяву на відпустку за власний рахунок. Це був важливий момент. Якщо б мені дозволили бути без такої заяви, то за найменшої проблеми у Києві забрали б в органи, подали б запит на лікарню, чому я не на робочому місці. Не хотілося так підставляти колектив клініки. Тому всі відпустки я використовував. Два повних місяці провів на Майдані. Дружина менше, але вона допомагала нам. Була волонтером-реєстратором і координатором медичних бригад.

Після Нового року ми вже перейшли до Будинку профспілок. Тоді почалася професійна робота. З'явився розклад, кожен знав свій обов'язок. Ми чітко розуміли, як поводитися в тому чи іншому випадку. Пам'ятаю свою першу зміну, коли за ніч мені довелося допомогти у шести епілептичних нападах, а я ж травматолог. Довелося займатись і таким. У польових умовах ми не маємо права робити жодної ін'єкції, тому що це найбільша провокація. Такі випадки були виключені і заборонені. Уявімо собі, виходить людина в одязі волонтера медслужби Майдану та робить укол, від якого людина помирає. Доведи, що цей «лікар» був не нашим медиком.

**Ми надавали першу допомогу всім – і майданівцям, і антимайданівцям.** Пригадую, коли було дуже холодно, нам привели хлопця у легких спортивних штанях і мокасинах на тонкій шкіряній підошві. Його забрали з Маріїнського парку з діагнозом «відмороження кінцівок ніг». Сам просив про допомогу. Такі випадки були непоодинокі. Ми різниці не робили, мусили допомагати всім.

Після Нового року пробули тиждень, тоді було дуже святково. А в лютому – майже весь місяць. Тоді перед останнім штурмом було більш небезпечно, стріляли травматичною зброєю, травили газом. Пробув я там до 16 лютого. Мене призначили начмедом у бібліотеці на Грушевського, тому мусив знайти собі заміну, коли від'їжджав додому. Випадків серйозних не пригадую. Я перебував 24 години на добу в бібліотеці, в нас там був міні-госпіталь на чотири ліжка. Робота була спокійна, планова: перев'язки, опіки. І за дві доби до найстрашніших подій на Майдані я повернувся додому.

*Яким чином ви працювали з лікарнями? Чи зникали люди?*

Ми співпрацювали з двома лікарнями Києва завдяки Автомайдану та власним зв'язкам. Коли дорікали, що тобі платять за роботу на Майдані, – говорити з тими людьми і лікарями вже не було про що. Тема закрита.

Ми переодягали травмованих хлопців у свій одяг, щоб вони не впадали в око міліції. Автомайданівці відводили їх у лікарню, а я телефонував туди, і нам допомагали. Тоді, дійсно, людей із лікарень забирала міліція. Їх на місці здавали працівники лікарні. Навіть було таке, що ми домовлялись з лікарями, що приїде травмована людина, а на неї уже чекають беркутівці. Медиків примушували здавати потерпілих. Правда, у нас одиничні випадки такі були. Проблема полягала у не зовсім налагодженій системі взаємодопомоги.

*Кажуть, що Будинок профспілок було за що палити. Його називають важливим стратегічним об'єктом.*

Стратегічним об'єктом його можна було б назвати за умови, якби там були бойовики. Якщо б на верхніх поверхах сиділи снайпери з нашого боку, це б покривало половину Майдану. Але озброєних кийками і дерев'яними щитами людей не можна назвати бойовиками. Тому називати цей Будинок стратегічним об'єктом смішно.

## Наталя Лелюх:
## «Я поняла, что в стороне не отсидеться»

***Киянка, акушер-гінеколог***

Для меня Майдан начался достаточно поздно. До 30 ноября, когда произошел первый разгон на Майдане, я не участвовала в событиях, потому что я – врач и не то, чтобы аполитична, но не считала себя вправе диктовать политику. Может, потому что лень, может, потому что были другие дела... Я прекрасно понимаю, что в Европе лучше, чем у нас, но я не совсем понимала, почему Украина должна идти именно этим путем. Я не совсем понимала, что для того, чтобы пройти свой путь, нужно к кому-то присоединиться. И до 30-го на Майдан не выходила.

29 ноября у нас было заседание, мы встречаемся с коллегами каждый месяц в пятницу. Есть доклады, всякое такое. Очень многие из моих коллег уже участвовали в Майдане. И вот, мы все собрались, пообщались на свои темы, потом пошли темы Майдана. Как раз один из наших коллег, Боря Донский, остался с друзьями там. И в 4 утра мне сообщают по телефону, что Борю везут в автозаке, что у него открытый перелом ноги и что с этим нужно что-то делать.

**В общем, Майдан ворвался неожиданно...** Борю с открытым переломом ноги увезли в больницу. Оттуда мы уже с ним связались. Я и Таня Попова разместили Борины фотографии в «Фейсбуке», мы там достаточно активны, очень много народу нас читает. Начали откликаться. Борю мы в этот день перевезли в более нормальную клинику, где его срочно прооперировали.

**Вот с этого момента я поняла, что в стороне не отсидеться.** Я и не планировала отсидеться, просто не совсем миссию свою понимала. А когда поняла, что все-таки какая-то миссия у меня есть – приехала на Михайловскую. А мне говорят: «А что ты делать будешь?..» – Я отвечаю: «Я – доктор, могу чем-то помочь». Меня тут же определили в мобильную бригаду, дали мне сумочку с медикаментами, назначили медсестру и а-ля охранника... И я начала ходить в мобильных бригадах от Михайловского собора. Из спецодежды – белая футболка, на которой написано «Медична служба Майдану», поверх этой футболки сумка была с лекарствами, давали нам респиратор, он там болтался, шлем... У меня шапочка с помпоном (как же без красоты?), а шлем не помещался. Я бинтиком сделала себе пояс и на этот пояс его привязала – у меня шлем был на попе. Поэтому было чуть смешно: телепается шлем, сумка такая нехиленькая, на шубе футболка, ну короче... По движениям – такой мишка Гамми, который с трудом передвигается...

Учитывая то, что у меня маленький ребенок и очень много дел на работе, не всегда были силы. Более того, я понимала, что я оперирую человека, мне нужно быть в нормальном состоянии в операционной. Поэтому я не могла всю ночь, даже при большом желании, находиться на Майдане, а утром идти в операционную и с нормальной головой оперировать. Это несочетающиеся вещи, поэтому я не была там каждый день. Я была, когда бабушка посидит с ребенком. Это обычно пятница, суббота, воскресенье, чаще всего нерабочие дни. И до января ходила в мобильных бригадах. Мы заносили лекарства, оказывали посильную помощь, даже пару раз накладывали швы прямо на Майдане.

**А когда были первые выстрелы, погибли первые люди, там уже начались действительно хирургические будни.** В институте, когда я училась, у нас была военная кафедра. Но я была первым выпуском, когда девочкам разрешили не посещать военную кафедру. У нас занятия были по субботам, а у меня был первый маленький ребенок, который сейчас уже большой. И я не ходила, мне была более важна забота о семье, чем ходить на военную кафедру. Я как-то не представляла себе, что эти знания где-нибудь пригодятся... Уже после первых выстрелов я поняла, пора читать военно-полевую хирургию, что пора смотреть, как действует светошумовая граната, пора вспоминать какие-то вещи, о которых я даже, в принципе, не задумывалась при моей мирной профессии акушер-гинеколог.

**Поражало то, как народ приносил нужные вещи**... Вот вчера не было операционной лампы – сегодня она уже есть. Народ тащил инструменты какими-то мешками.

С другой стороны... Ко мне звонили из нашего координационного центра, и некоторых женщин, у которых были проблемы с гинекологией, ко мне в клинику присылали... Мое руководство мне разрешило их бесплатно смотреть. Что я могла делать – делала. Спасибо моему руководству. У нас совершенно нормальные люди работают. Женщину направили, надо было прооперировать ее, бесплатно, конечно. Нормально, потому что все мы – люди...*

* Продовження свідчення див. на с. 415.

# «КОЖЕН НІС ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА СВОЄ»

***Олександра Дідик:***

***«Що було за нами? – Ідея прагнення свободи, дерев’яний щит, палиця і трошки відваги»***

***Ірина Петрівна:***

***«Если ты на Майдан не идешь – это вроде как ты его предаешь»***

***Василіса:***

***«Юмор спас Майдан и юмор помог ему так долго стоять»***

***Ольга Жижко:***

***«Нічого особливого я не робила – приносила якісь продукти, одяг, просто з друзями приїжджала»***

***Дмитро Залеський:***

***«До ідентичності можна йти звідки завгодно»***

***Марина Фролова:***

***«Защищать своей грудью и своим телом – конечно, хорошо, но надо было еще как-то конструктивно работать и в других направлениях»***

***Інна Грищенко:***

***«Ми займалися всім: від нарізки бутербродів до обдзвону постраждалих після 30 листопада студентів»***

***Микола Свєтлов:***

***«Со старой властью я не видел абсолютно никакого шанса развития Украины»***

***Світлана Умелюх:***

***«Поддерживали как могли»***

***Наталка Сердюк:***

***«Щоб бути корисною, я пішла на кухню у Профспілки»***

***Руслан:***

***«У мене був обов'язок охороняти сцену»***

## Олександра Дідик:

# «Що було за нами? – Ідея прагнення свободи, дерев'яний щит, палиця і трошки відваги»

***Родом із с. Велика Кам'янка Коломийського району на Івано-Франківщині. Біотехнолог за фахом, мешкає і працює у Києві***

Мені здається, що за тих три місяці я більше третини днів була на Майдані. Були тижні, коли на роботу майже не ходила, було, що я приходила зробити справи на 2–3 години – не знаю, як директор це терпів. Я написала звернення в соцмережах, роздрукувала на роботі й повісила на дверях кухні. Не знаю, чи це повпливало, але всі почали більше говорити про Майдан. Я змінила свою думку про те, що в поважних компаніях на тему політики не спілкуються: не варто бути таким лояльним і тактовним. Треба спочатку говорити про політику, а потім про кіно, музику і погоду. Складно було з тими, кому однаково. Це найгірше, коли в дощ, сніг ми стоїмо на Європейській, пікетуємо Верховну Раду, Адміністрацію Президента, і людей не так багато. Була така образа на тих, хто сидів у теплих офісах і думав, що за них інші щось зроблять. Ми ще й досі не знаємо, чи щось змінилось, але сидіти склавши руки – це ж не змінить історію! Тому ми так альтруїстично кинулися в цю революцію: і сестри, і наш тато – ми віддавали цьому більшість часу.

Мені не подобалося, що Майдан був розділений на початках. Це, може, була й хороша ідея – Майдан без політиків, але моя позиція була така, що нехай в об'єднаної опозиції, може, і не такі лідери, за якими треба йти, але нам у цій ситуації потрібні представники при владі, які б лобіювали наші інтереси в парламенті. У якийсь момент дійство на Майдані перетворилося на фестиваль – це добре виглядало, але чи могло бути дієвим? Я продовжувала ходити на Європейську площу.

Майдан змінював енергетику щодня. Одного дня ми приходимо – людей мало, наступного – багато, на третій день – етнофестиваль, на четвертий – «Беркут» набігає, і вперше усвідомлюєш фізичну небезпеку.

Потім Майдан об'єднався – в той день, коли мала бути підписана Асоціація, і всі зібралися біля стели. Вже всі знали, що Янукович не підписав Асоціацію, але чекали офіційної заяви. Атмосфера аж давила, з боку архангела Михаїла локалізувався «Беркут».

Тоді «Правий сектор» вперше почав світитися. Біля пам'ятника Кию, Щеку та Хориву вивісили перший банер, і хлопці стояли, один за одного тримаючись – щось могло відбутися. Ця зміна настрою Майдану, коли приїхали лідери опозиції та сказали, що не підписано, але ми продовжуємо боротьбу. Близько 12-ї години ночі лишилося дуже мало людей. Ми поїхали на останньому метро. І в цю ніч жорстоко розігнали студентів. І коли вранці дізнаєшся, що людей побили, розумієш, що ми всі могли бути там, і всі, хто був там, належав до тих людей, за кого ти переживаєш. Телефонували мама й тато: «І ми їдемо на Михайлівську площу!»

Небагато людей було вранці, але до вечора зібралося багато. Ми спостерігали таку картину: під'їхав автобус чи з «Беркутом», чи з вевешниками, люди кинулись на цей автобус, не знаючи, як виказати своє обурення – почали розгойдувати його, стукали по вікнах. В автобусі сиділи люди в уніформі. У такий спосіб громадяни виражали своє обурення і гнів.

1 грудня зібралися біля Червоного корпусу Університету, радувало, що до людей прийшло розуміння: своїх б'ють, і треба вийти на вулиці – своїх треба захищати. І 1 грудня почалися перші рухи до захоплення державних будівель.

*Ти була на Банковій?*

Ні, ми дійшли до Майдану, всіх послухали і традиційно спустились у «Глобус» пообідати. Комусь прийшла *sms*, що на Банковій зараз ще більше звірство, ніж побиття студентів. Моїх знайомих саме тоді не побили, ніхто не постраждав. Після 1 грудня ми вивчили словосполучення «ескалація конфлікту».

В нас була зустріч біля ялинки з друзями, сестрами, родичами. Тато був із друзями, він був заступником сотника, ми їх щодня провідували, але нечасто тата там заставали, він десь бігав і щось робив.

*Розкажи детальніше про Грушевського.*

В середині грудня вже було зрозуміло, що кожне недільне віче і виступи лідерів – це переливання з пустого в порожнє. Я не розумію, як можна, маючи можливість, не зробити нічого. І це при тому, що за їхніми спинами реально стояв український народ!

А потім проголосували за ці закони. Я їх серйозно не сприймала. Український народ такий класний, коли з таких загроз починає кепкувати. З'явилися стікери: «Не їдь за мною – я п'ятий» або «Їдь за мною – я шостий, я не боюсь». Це було так, ніби прокинулися в іншій країні, і всі почали про це гудіти. Це нас схарактеризувало: страшно чи ні, а все одно в нас є місце для жартів. Це підносить думку про наш народ.

А 19-го люди вийшли на Майдан з каструлями і друшляками на голові. Серед моїх друзів є молода сім'я, в них донька Соломійка, чотирирічна, то в неї була маска з драконом. Так і дитина проявила свою незгоду із цими законами. Вона прийшла в садочок і гукає там: «Слава Україні!» Є навіть відео, де вона каже: «Київ, вставай, Україно, виходь!» І вона все розуміє, питає: «А для чого ця барикада? Від поганих дядь?»

19 січня після звичного мирного віче з'явилася інформація, що на Грушевського щось відбувається. Ми пішли на Грушевського за ту барикаду. А там загострювалася ситуація. Ще ніхто нічого не палив, але люди йшли пікетувати Верховну Раду, хоча знали, що там нікого немає. Там була охорона з «Беркуту», внутрішніх військ, і дорога була перекрита автобусами чи БТРами. Людей не пропустили, і в цьому була суть конфлікту. Не знаю, як це все почалось. Я все бачила, але до кінця не розумію – чи перший «коктейль» або камінь були кинуті звичайними людьми, чи до цього готувались. Я знімала людей, які підходили, і ще Вакарчук просив: «Жінки й діти, відійдіть – тут небезпечно». І потім ця фотографія славна, коли хлопець із

«Правого сектору» підіймає не смолоскип, а файєр із кольоровим димом – і все. Пам'ятаю, тоді прийшло усвідомлення, що щось неминуче починається. Мирний Майдан тривав надто довго.

Було страшно, але вже тоді було розуміння, що це, мабуть, єдиний шлях щось змінити. Обурювало, що політики продовжували кричати зі сцени, що там провокатори. Ну які провокатори? Там мій тато, який розбирав бруківку вже 19-го числа і передавав її під стадіон Лобановського, мої друзі. Коли почали горіти машини, я знала, що тато десь біля самого стадіону, я бігла його шукати з молодшою сестрою. Вона взагалі «камікадзе», і я за неї боюсь. Ми стояли на відстані, але все одно надихалися сльозогінного газу. Якось розірвалася граната поруч, а я вдихнула на повні груди і думаю: «Боже, як тут стоять хлопці, які весь час в тому диму, чи в них адаптуються легені?» Страшно, люди падали, хочеться дихнути і не можеш. А тата знайшли в шерензі людей, які передавали бруківку. Він так мріяв про цю боротьбу, стільки років. Всі його друзі, патріоти, знали ціну всьому. Покоління наших батьків більше розуміє ціну свободи, ніж ми. Тато, звісно, нікуди йти не хотів, довелося його там залишити.

А потім ці перші смерті – це повністю все розвернуло, і ми почали по-іншому реагувати на все. Невинні люди, які віддали життя. Ну, що за нами? Ідея прагнення свободи, дерев'яний щит, палиця і трошки відваги – і йдеш. А там кулі...

Ще ми були свідками, як хлопців на колонаді били на наших очах. Я щось несвідомо кричала емоційно: «Не чіпайте!» – всі навколо плачуть, дівчата кричать, а їх б'ють декілька «беркутівців». Така приреченість, що ти нічого не зробиш, хіба випустиш кігті і видерешся по цій колонаді.

Потім у січні було кількаденне перемир'я. Ми кожного дня стежили, коли знайдуть Булатова, бо його стільки часу не було. І такі звірства почалися навколо, що страшно було вдома ночувати. Не знали, якими дорогами ходити, друзі не знали, де машину на ніч лишати з франківськими номерами.

*Ви не натрапляли на «тітушок»?*

Ні, але десь у лютому «тітушки» на Михайлівській площі чи десь у тому районі підстрелили хлопців, а ми тоді йшли тією дорогою паралельною, прийшли додому і дізналися, що там була стрілянина. «Тітушки» – це найгірша каста. Їх ніхто не змушує туди йти! «Тітушки», на мою думку, гірші за «Беркут».

*І 18–20 лютого ти там була?*

18-го почалося пікетування Ради. Я поїхала на роботу, бо була важлива ділова зустріч, і я мала бути. Вранці приїхала в офіс, і все перенеслося. А моя сестра, батько та друзі поїхали пікетувати, і я з ними підтримувала зв'язок, дивилася в інтернеті. Спочатку казали: ми біля Ради, пікетуємо. Наступний дзвінок – вже машина горить біля офісу Балашова. Оскільки ту зустріч скасували, я збиралася додому поїхати перевдягнутися. А наступний дзвінок: «Ой, не можу говорити, біля мене кілька гранат розірвалося». А моїй сестрі 20 років, і вона, навіжена, була в перших рядах! І я все кинула, поїхала на Майдан, прийшла в намет тата – це намет Коломийської сотні, а вони там «коктейлі» розливають, просто хімічна лабораторія.

Тата не було, він поніс партію на передову. Потім він розповідав, що спочатку поніс 9, але побачив, що це не діло, і взяв 18 пляшок. Там «Беркут» чи вевешники взяли людей у кільце і з даху кидали людям на голови газові та шумові гранати. Ті гранати робили страшні речі – дуже людей калічили. Мій друг із Волинської сотні зараз в Ізраїлі на лікуванні, 20-го йому так поранило ногу – була небезпека її втратити.

Я зустрілася з татом, зідзвонилась із сестрою Марічкою, вона була в Українському домі – змащувала марлеві пов'язки лимонним соком. Я побігла її шукати, це була десь 3–4-та година 18-го числа, а мене не пропускають усередину Дому. Я чекаю її на вулиці, а на барикаді на Грушевського дуже мало наших людей, а «беркутівців» – багато. І тут одну за одною 8–10 гранат перекинули за барикаду, і ці кілька десятків людей почали звідти тікати, а «беркутівці» бігли за ними. І поруч я бачу, як від Жовтневого палацу схилом біжать і котяться люди, і за ними теж біжать «беркутівці». Я бачила, як кілька десятків людей побили й запакували в машину.

Люди почали забігати в Український дім уже без перепусток, всі навколо кричали. А я стою, наче вкопана, набираю номер сестри, і були вже ватяні ноги, руки – такий страх. За весь цей час був різний страх, а тут я усвідомила, що вони вже біжать на Український дім. До того був набіг на медпункт у бібліотеці, в Інституті літератури.

А сестра не знала нічого, всі, напевно, там не знали, хто всередині був. Напередодні був досвід, що якщо вони в якийсь будинок забігають, то б'ють усіх. Я телефоную сестрі, кричу. Це були блискавичні події, я хапаю її за руку, вона дзвонить подрузі і каже, що не може її кинути, ми вибігаємо на вулицю, а там якийсь сотник каже всім забігати в Український дім, бо біжить «Беркут», і тепер вони ще ближче. Я розумію, що до Українського дому не треба бігти, бо ми станемо заручниками – спалять, уб'ють, викрадуть, що завгодно може статися. Ми вибігли ближче до Володимирського узвозу, там теж барикада, але звідти виїжджала машина, ми почали гамселити по вікнах, нас впустили, і тільки так ми втекли.

Ми доїхали до Поштової площі, там «Беркуту» вже немає. Піднялися фунікулером і зайшли до Українського дому з другого боку. Там уже забарикадувалися, з подругою Марічки все гаразд було. І ми побачили, що «Беркут» обходить Український дім з іншого боку. І всі почали рухатися до Михайлівського собору. Там зібралося багато людей, сестра видзвонила ще друга, якому поранили око, і ми мали забрати його з Олександрівської лікарні до себе додому. Ми не знали, в якому стані цей хлопчик із Житомира, 22 роки. Але поки ми зорієнтовувалися, куди йти, його вже якийсь благородний таксист вивіз до парку Шевченка. І ми до парку по вулицях дійшли, забрали його. Метро не працювало.

Ми завезли хлопчика додому на Либідську, і я лишила з ним сестру. Сама пішла Червоноармійською пішки на Майдан. Зійшла зі Льва Толстого на Майдан, знайшла друзів. У мене був рюкзак медикаментів, які я напередодні купила. Ми скинулися грошима, і я прийшла в аптеку зі списком, а якийсь чоловік, що стояв позаду мене, сказав: «*Я знаю, куда этот список, я заплачу*». Він оплатив ці всі ліки, а потім на

вулиці каже мені: «*Малыш, береги себя*». І дав мені ще тисячу гривень, і я купила ліки та маски та все це привезла на Майдан. Маски були з фільтрами, я хотіла в першу чергу татові принести. Трубку він не брав, на зв'язок з його друзями я довго не могла вийти. І потім я йому цю маску віддала, він так лірично усміхнувся, подякував за турботу, а Майдан вже по периметру горів, і підтягнувся «Беркут». І тоді розумієш, що ти тут, наче загнаний звір.

Уявити, щоб горіла стела на самому Майдані, раніше не можна було. І щоразу розумієш: це ще не кінець, може бути гірше. І так і сталося. До 1-ї години ми були на Майдані. Цієї ночі горіли Профспілки, мій тато і його друг виводили звідти людей.

19-го числа ми із сестрою цілісінький день розбирали бруківку біля Поштамту, потім ще й бутерброди розносили. А мали йти на концерт «Дахи-Брахи», бо давно купили квитки. Цих дівчат із «Дахи-Брахи» ми зустріли на Майдані, вони розносили чай.

Увечері ми зустрілися з татом, спочатку він нас висварив, а потім ми показали йому бруківку, яку ми розбирали, тоді він нас обійняв. Тато дуже хотів синів, а в нього – три дочки, то ми йому синів замінили. Але вперше, коли тато з нами зустрівся і коли ми всі втрьох обіймалися й плакали, я зрозуміла, що це не жартівливе прощання. Тут така була в нас розмова: він сварився, проганяв нас. Сказав, що дівчатам треба продовжувати рід: «Я хочу, щоби ви народили гідних синів України». Такі речі були, ніби з книжки написані й водночас такі справжні і такі святі, взагалі некнижковими здавалися.

Ми вночі пішли з Майдану, і 20 лютого тато телефонував зранку п'ять разів: не смійте виходити з дому, тут стрілянина, вбивають людей. А ми не панікували: може, так готував Майдан всі ці місяці, що весь час гірші події вже сприймалися як належне. Не хотілося від того втікати, а хотілося йти туди. І ми прийшли з другом, спинилися біля «МакДональдзу», хтось приніс кекси. А потім друг каже: «Так ранок погано почався», – і я бачу, що він себе дивно поводить, що йому не властиво. Він каже: «Я тут від ранку, я тут спочатку трупи завантажував на машину, а потім біля Михайлівського їх вивантажував».

Тоді почало перемикати, і ми почали розуміти, що нас тут можуть застрелити. Я в ті дні запам'ятовувала обличчя людей – там випадкових не було. Хто б вони там не були: хтось сидить на лавочці курить, а хтось несе варту, але без перебільшення кожен із них зранку вирішив, що тут він може бути вбитий. Я дивилася по сторонах і думала: «Мені не треба тих 46 мільйонів – ось мій народ, ці декілька тисяч. Одного мільйона, який виходив на Майдан, вистачає, щоб цінувати і любити свій народ». Приходили такі, заради яких і поруч з якими можна було йти на смерть.

Потім ці прощання на Майдані – тоді почало накривати хвилею, приходило усвідомлення, що загинули люди. 21-го числа я подивилася перші ролики – ридаєш, ридаєш, неможливо дивитися. Ще пам'ятаю почуття до тих людей, які у наступні дні приносили квіти на Майдан: «Ну де ви були, коли ми вас кликали, кричали: "Київ, вставай!"?» Але мені було боляче, що треба було аж таку ціну заплатити, щоб достукатися до всіх тих людей, щоб вони приносили квіти і фотографували.

**В мене було багато моментів щастя, коли були малі перемоги.** Дуже правильна тактика – збирати якнайбільше людей. Сьогодні нас підтримує Британія, завтра – Америка, сьогодні – Волинська облрада приїхала на Майдан, нарешті Схід почав протестувати. Так уже хочеться нарешті з ними, людьми зі Сходу України, поздоровкатися, побрататися, щоби настало взаєморозуміння. І коли були такі малі моменти порозуміння: чи з кимось зі Сходу на Майдані зустрічалися, чи хтось російською виступав зі сцени і бив себе в груди: «Хлопці, *я из Луганска, вы такие классные*, я тут приїхав, у мішку ночую, але я буду з вами до кінця», – я такі моменти щастя просто колекціонувала.

## Ірина Петрівна:

## «Если ты на Майдан не идешь – это вроде как ты его предаешь»

***70-річна киянка***

Я коренная киевлянка. Наша семья в Киеве живет более ста лет. Мой пращур был сотником в одном из Черниговских казацких полков. Наверное, поэтому мы – я и моя сестра, и брат – так любим Украину. И у сына та же любовь. Мне в этом году 70 лет исполнилось. Но это в паспорте так, а в душе – нет.

**После избиения студентов люди собрались на вече.** На ступенях университета, нашей *Alma mater,* у нас была назначена встреча с друзьями. Но мы не могли туда пробиться. Было столько народу, уму непостижимо! И, несмотря на это, очень много знакомых. Я такого количества народа в жизни не видела. Я была потрясена. Хотя организаторы и не смогли эту колонну хорошо организовать, но как-то она сама организовалась. Мы пошли не по Владимирской, как было заявлено, а по бульвару Шевченко. У памятника Ленину я оглянулась и увидела реку народа. Было очень радостно и гневно. Радостно оттого, что нас было очень много, мы поверили, что люди встали. По скверу бульвара шли милиционеры. Их было человек 20. Они шли, опустив головы, очень торопливо и вразброс. Среди них была одна женщина, она за ними не успевала, каблуки ей мешали, а толпа с двух сторон им кричала: «*Ганьба!*».

Дальше мы завернули на Крещатик, и вся эта народная лавина шла, и меня поразило, сколько людей было с детьми, не боялись, несли на руках или вели за ручку. И были люди на колясках, и кто-то вез эти коляски, а люди не боялись толпы. И тут среди этого огромного количества людей мы увидели знакомых. Иногда соседей не видишь годами, а тут знакомые лица. И тут люди вдруг организовали коридор. И там прошли люди, они держали плакат «Донецк». У них были такие уставшие лица, их было человек 15–20, им с уважением дали пройти, и вдруг все вместе зааплодировали. Это такие моменты, когда чувствуешь, что мы – люди, не скоты, не быдло. Это очень трогательно.

*Где тогда люди ночевали?*

Мой сын Андрей* говорил, что они ночью просто ходили, передвигались. Я думала: что они там едят? Мы с мужем сварили каши кастрюлю. Натушили мяса, все это перемешали, я еле донесла. Муж меня до метро довел. Мы купили одноразовую посуду, и Андрей встретился с Ромой, и они помогли раздать эту кашу. Мы остановились там, где чай раздавали. И было очень много молодежи, студентов. Каша была в одеяла закутана. Один парень отщипывал тарелочки, приятельница Андрюши ложки раздавала, а я кашу накладывала. И кашу эту мгновенно размели. Когда муж ходил покупать гречку на рынок, сказал продавщице: «Только мне хорошую гречку, мне на Майдан!» А продавщица одна обернулась, взяла килограмм сахару, протянула и говорит: «*А це від мене!*»

**Потом я устроилась работать в палатку «*Батьківщини*».** Меня сестра устроила. Она привела меня и сказала, что на следующий день я начну работать. Снаружи стояли котлы и там, видимо, были люди, которые все время работали. А внутри палатки – волонтеры, типа меня. Я работала недели полторы, а потом сильно простудилась. В палатках работали обогреватели *UFO*, но в какой-то день диверсанты-регионалы весь свет на Майдане отключили, и в палатке был ледяной холод. А работали мы там по несколько часов. Все было стерильно: новые перчатки, фартук, косыночка каждый день... Были очень интересные встречи с людьми. Одна женщина была там из Чернигова, мы до сих пор с ней поддерживаем отношения. Она – очень верующая. У нее в приходе спрашивают: как там Майдан? Это примерно в середине декабря, после первого штурма. Она им рассказывала, как работала в палатке. Так эти люди сбросились деньгами, и она эти деньги на очередное вече привезла. За работой за несколько часов люди могли рассказать про всю свою жизнь. Были девушки-студентки из Ивано-Франковска. В основном были приезжие. Даже один поляк к нам прибился. Еще пожилой мужчина приходил. Закончил КПИ, киевлянин. Он чистил морковь (у него на этот счет даже была своя технология). Были женщины из села из-под Львова. Молодые женщины, но у каждой из них уже по трое детей. Я с ними разговорилась, спрашиваю: «Как же вы могли оставить семью?» – А они: «*Ну, а як же?! В мене троє діток, і що їх чекає? В Італію їхати? Я хочу, щоб вони достойно жили*». Рассказывали про маленькое село, недалеко от них, откуда передали больше трех тысяч.

Я выросла в СССР и пафосом наелась вот так! У меня неприятие патетики, пафоса, ура-патриотизма. Я эту фальшь всегда чувствовала. А тут никогда не было фальши. Мы, представьте себе, работаем в палатке, но все слышим, что на Майдане происходит, хоть и не видим. И вот, представьте, если играл гимн, все останавливались, и *всі співали*. Ну, ладно мы, сентиментальные старушки, но когда молодежь!.. Одна девушка говорила, смеясь: «*Я вже втретє на Майдан приїжджаю. В перший приїзд я вбила чоботи, у другий – порвала куртку*».

Как-то ранним утром я стояла на раздаче. Поразительно! Замерзшие люди стоят такой аккуратной очередью друг за другом и так аккуратненько берут еду, и никто не забудет сказать «*дякую*». И все это так вежливо и достойно!

* Свідчення Андрія Острікова див. на с. 346.

Когда стоишь в толпе на Майдане на вече, осознаешь: ты – украинец, и больше никем быть не хочешь. И все внезапно заговорили по-украински. Киев же русскоязычный город. Даже когда на вече встречаешься с кем-то взглядом, то чувствуешь, что эти люди – твои, что они мне дороги, и я за них отдам жизнь. И ощущение того, что мы победим, было твердое у всех, с кем я говорила. Потребность была – сходить на Майдан. А если не пойдешь – это вроде как ты его предаешь. Вот мы и ходили.

**Харьковский «*курінчик*».** Там, на Майдане, ближе к Дому профсоюзов стояла палатка, у которой не было одной стороны. Люди эту палатку даже и палаткой не называли, говорили: «*курінчик*». На этой палатке было написано: «Свобода. Харьков». Понимаете! Харьков! Это же не Львов. Я с обитателями этой палатки говорила и узнала, что когда был штурм, их палатка была крайней, ее изорвали, а из остатков они соорудили этот навес. Меня страшно тронули ребята из этой харьковской палатки. Среди них был один мужчина пятидесяти двух лет, Сергей Андреевич. Он приезжал время от времени, а когда его не было, то был его сын, Саша, он потом сотником стал. У них была общая касса. Харьковчан было немного, а к ним примыкали еще одесситы и луганчане.

Потом они организовались в сотню. Помню, я принесла деньги на Майдан. И там стояла очередь, чтобы бросить деньги. Уже много было палаток. А эти, несчастные, стояли в своем «*куринчике*». И их было совсем немного. Я поняла, что у них проблемы с деньгами. Сергей Андреевич насобирал в своем поселке 900 гривен (у них там всего три «свободовца»). Он 450 положил в общую кассу, и 450 – в кассу палатки. Я на следующий день сняла пенсию. Часов в 12 принесла деньги на Майдан. Они настороженно спрашивали, кто я такая. Я им сказала, что не могу стоять на Майдане в силу возраста, но знаю, что у них общая касса. В общем, они поупирались, но взяли. Показывали мне двоих пацанов из Луганска, таких несчастных. Их перехватила милиция, забрали все, и они прибились к харьковской палатке. Так что деньги пригодились. А на следующий день сестра купила им кучу продуктов. И деньги тоже принесла. Короче говоря, я с этими ребятами подружилась. Мы все время старались что-то готовить: то бульон куриный, то борщ украинский делали. Я им телефон свой оставила. Вы же понимаете, люди в одежде спят на улице, им же негде помыться, это же такое неудобство! Я говорила, что, если надо ванну принять или поспать в тепле, приходите! Но они скромные очень. Приходила раз одна женщина, она заболела, я ей сделала ванну с травками, и наутро она отогрелась. Ребята приходили несколько раз помыться. Оставляли одежду. Я стирала, потом отдавала. Я в одной статье прочла замечательную фразу: «Люди на Майдане не такие, какие они есть, а такие, какими они хотят быть».

Помню, стояла я недалеко от сцены. Какой-то этнический украинец из Канады играл на банджо и пел что-то очень трогательное. Я нет-нет, да и смахну слезу. Тут ко мне подходит какой-то мужчина и говорит*: «Хочу вам подякувати, що ви з нами! Давайте я вам чаю принесу!*»

**Тревога стояла в воздухе.** Было понятно, что противостояние не может быть вечным, что вот-вот что-то взорвется. Как-то позвонил из Харькова Сергей

Андреевич, говорит: «Можно я на ваш адрес передам листы для бронежилетов? Потому что негде взять бронежилеты для ребят». Это уже после Грушевского было. Уже люди стали в касках ходить. Я говорю: «Можно. Присылайте!» Они на «Новую почту» прислали эти железные листы. Ребята купили жилеты, нужно было только вставить эти пластины. Хотя бы по одной – возле сердца. Ребята ничего извне не получали. Сами нашли, где купить жилеты, в которые потом вставляли листы. Ну, мы с Витей, мужем, ходили на почту и таскали железо. Нам предлагали, чтобы майдановцы приехали и забрали. Но тогда от майдановцев пахло дымом, и их могли захватить «титушки». И мы сказали, что сами принесем. Мы – два пожилых человека. Кто нам будет в сумки заглядывать? Идут старик со старушкой, несут сумку. Сумка тяжелая. Пронесем немного, остановимся. До Майдана мы в метро ехали. Поднялись наверх по эскалатору, а к нам уже ребята подбегают и забирают. Мы заметили, что их на всякий случай человек пять страховали – стояли в сторонке.

**А потом наступила эта страшная ночь с 18 на 19 февраля.** Накануне было вече. Мы с сестрой договорились, что пойдем пикетировать Верховную Раду. Однако здоровье нам не позволило. Но мы же все время были прикованы к телевизору. И вдруг нам звонят из Харькова и говорят: ранен Саша, сотник. У него контузия, и в глаз попали осколки. Я сказала, что поедем на Майдан и будем его искать, хоть домой заберем. В больницу было страшно. И мы с мужем часов в пять поехали на Майдан. Думали, будем их где-то искать, но мы же даже не представляли масштабов этой бойни! Мы подошли к «Минской» и поехали транспортом в обход. Решили Сашу найти. Всех жалко, конечно. Но особенно тех, кого ты знаешь, с кем ты связан...

Доехали до «Лукьяновской» по 18-му маршруту, потом завернули по 19-му маршруту, и нельзя было никак доехать. Мы позвонили в Харьков, говорим, что не можем добраться ни на Майдан, ни домой. Домой мы доехали совсем поздно. Все в тревоге. Потом начался кошмар по телефону, когда совсем Майдан окружили... И уже совсем поздно ночью звонит Сергей Андреевич из Харькова: «*Ірина Андріївна, можна до вас Саша прийде?*» – «Конечно, можно!» Потом еще звонок: «*А можна з ним приїдуть ще хлопці?*» – «Да. Можно, можно!» – «*А скільки можна?*» – «Сколько приедет, столько и можно!» – «*Тільки знаєте, треба дуже "Кетанол". І шприци, і якісь бинти, може, вату!*» Мы бросились, а у нас дома кусок ваты, один бинтик. Я побежала в дежурную аптеку. Впереди два человека покупали лекарства. Я ждала, наверное, час. Это были два молодых человека, лет тридцати. Они приехали в шикарной машине. И они по сети смотрели, в какую больницу, что надо, и в какую можно приехать и привезти лекарства. Они взяли пять громадных коробок. И другие молодые люди подходили. Когда моя очередь подошла, осталось 10 ампул «Кетанола». Зеленки и йода не было. Все забрали на Майдан. 10 бинтов мне дали, ваты и перекись.

Вернулась я домой, а там уже эти мужчины. Они сбросили одежду, каски, бронежилеты, поставили свои палки. Они с утра дрались – у них не было ни еды, ни воды. Они еле на ногах стояли. Ребята подъехали в автобусе, не на общественном транспорте. Водитель сказал, чтобы все присели и чтобы никого не было видно, а

если милиция остановит, он сам будет разбираться. А они от усталости уже и руки поднять не могли... Муж встречал автобус, чтобы консьержка пропустила. Мало ли, может, «титушки». Это ж время какое было, если могли украсть из больницы. Но, слава Богу, она была наш человек.

В общем, кому нужно, сразу дали обезболивающее.

*Раненые были?*

Были контуженые. Саша пришел в себя и не помнил, где разорвалась граната. Стекла попали, видимо, не в глаз, а под глаз. Был парень с огромным синяком под глазом и отеком. Еще у одного рука была сильно поранена, палец чуть ли не вдребезги разбит. Среди них был мальчик лет двадцати, он стоял у шкафа, прислонился, все говорил: «Я так устал. Я так устал...» Я сняла покрывало, и он тут же рухнул на кровать. И мы его раздевали вместе. Кирюша. Это мы уже утром познакомились. Четверо спали на диване, двое – на полу. Одеяла, спальник. Было почему-то очень жарко. Прямо в одежде свалились. Просили, чтобы их в 6 разбудили, надо было ехать на Майдан.

На 6 поставили будильник. Встали. Зашли в комнату, а они все без сознания. Так крепко спят. Потом, когда они стали просыпаться, мы их стали кормить. Суп давали. Я еще пыталась каждому угодить: вам кашу или картошку? Кофе или чай? Вот я смотрела на них. *Небесна сотня* – царство им небесное! В них пуля попала. Но этим-то судьба жить, они такие же герои! Такие приятные ребята! Вежливые! Когда они все немного отдохнули, стали советоваться, как на Майдан добраться. И один из них вызвонил знакомого киевлянина, который помогал им с бронежилетами. Тот организовал своих ребят. Пробовали на такси, но таксисты отказывались ехать. Сюда подъехали очень крутые машины. Муж их провожал, а я смотрела сверху. Они уезжали так: первая машина – пустая, во вторую сели семь человек, а замыкающая машина тоже пустая была. И они прижались вниз. И этот эскорт как-то пробился на Майдан.

Из их сотни погиб парень в этом бою. Они организовали ему отдельный памятный уголок на Майдане. Фото поставили, свечки. Потом жене показывали.

Прошло еще два дня. Через два дня позвонил мне опять из Харькова отец Саши: «*Пані Ірина, Сашко захворів. Можна він до вас прийде, бо на ногах не тримається*». Пришел Саша. Чуть живой. Говорить уже не может. Я его быстро в свою фирменную ванну. Переодели его, уложили спать. Подходили к нему, смотрим: он совсем больной. Без сознания. Непонятно спит или нет. Я побежала в поликлинику. Врача успела застать. Это было где-то 22 февраля. Ему на Майдане медики стекла вынули, таблетку какую-то дали... А ему уже другая помощь была нужна. В общем, спасибо этому врачу, она сказала: «Как только прием закончится, я приду». Она пришла, подошла к нему, говорит: «Боже! Ну, тут сразу видно: у него гипоксия». Померяли давление – высокое. «Крайняя степень истощения», как она сказала. Она оставила ему бесплатно пачку лекарств. На следующий день позвонили нам из Харькова, говорят, помним ли мы мальчика Диму, у него сотрясение мозга и сильное головокружение. А ребята все время дежурят на Майдане. В это время они были в КГГА, а Октябрьский к тому времени разгромили. Все, что там было,

уничтожили. Я ведь рассказывала о том, какой там был порядок. А тут все у ребят пропало. Один из них нашел две странички паспорта своего и фотографию дочки.

Я на другой день забрала Диму из КГГА к себе. Уговорила его прийти хоть на два дня. Конечно, к этому времени уже не было так страшно. Ситуация менялась каждый день. Врач, Вера Петровна, пришла Диму осматривать. А потом привезли еще третьего парня, с разбитой рукой. Решили, что надо сделать ребятам томографию. Нашли по интернету, сказали, что они с Майдана, но скидку нам не сделали. Из Харькова нам передали деньги – ведь ребята остались без денег и без документов.

У всех этих ребят были дети, им было за тридцать. Но для меня они мальчики. И они тут втроем жили. А ночью двоим стало плохо. Особенно одному, тому, с разбитой рукой. У него начался бред, температура повысилась, его стало знобить. И я опять обратилась к этому врачу. Врач сидела возле него – я ей позвонила. Я ему мокрое на лоб кладу и по головке глажу. Говорю: «Все прошло. Мы победили, ты подумай про доченьку свою!» Тут он в сознание придет, говорит: «*Дякую вам, вибачте мені!*» Мы с Верой Петровной его несколько раз укладывали. Кроме «*дякую*» и «*вибачте*» я никаких других слов от него не слышала. Ему стало лучше. Но началось со вторым парнем. У него была мрачная депрессия. Он лег на полу и положил рядом смартфон, на который была записана песня «Плине кача». Раз двести мы ее прослушали. Я потом взмолилась, говорю, так нельзя. Пойдем погуляем. Позвонила психологу Ане, девочке из Луганска. Она занималась на Майдане психологической помощью. Она говорит: «Давайте я с ним выйду на улицу!» И она два вечера с ним провела и как-то его разгрузила. Убедила, что ему нужно лечь в больницу. И он там пролежал дней восемь в этой больнице на Сырце. Он погрузился в какой-то мрак, до него нельзя было достучаться. Сказали, что еще надо наблюдаться, но кризис миновал.

Когда 9 дней было Небесной сотне, я вечером пошла на Майдан. Я так долго там стояла перед горами живых цветов. И вдруг все люди подняли головы. Представьте, из-за гостиницы «Украина» по небу плыли белые шары. Медленным ручьем, но их не раздувало ветром. Они шли по небу в направлении Дома профсоюзов и там потихоньку гасли. Знаете, Майдан как будто выдохнул, что это души этой сотни. Я глаз не могла оторвать.

И еще был момент удивительный. Когда мы ехали на вече, и тьма народу из метро поднималась на Майдан. Две ленты. И кто-то крикнул: «Слава Украине!» И два эскалатора в унисон: «Героям слава!» И вот в такой момент ты чувствуешь, что нас не побороть. Никому и никогда! При этом, если кто-нибудь вдруг запоет гимн, весь эскалатор подтягивает. Так, будто невидимый дирижер. Так поют люди, которые поют от души. Это красиво. Я забыть не могу. И люди, с которыми я здесь познакомилась, достойны всяческого уважения: ребята из Харькова, Одессы, Симферополя, мальчик Руслан из Днепропетровска, который учится в Харькове. Очень хочется дожить до того момента, когда можно будет увидеть «свет в конце туннеля». До того момента, когда наши дети смогут жить в стране, исполненной достоинства. И тогда уже можно будет и умереть. Вот теперь жалко. Ну, это уже, как Бог даст.

## Василіса:

# «Юмор спас Майдан и юмор помог ему так долго стоять»

***33 роки, актриса, родом із Василькова на Київщині***

Для меня лично Майдан, несмотря на всю трагичность, – большая радость. Почему радость? Потому что много хорошего происходило для людей, хотя это был нелегкий для людей период. Мы живем в эпоху Майдана. Может, это громко сказано, но это лично мое мнение. Я не всегда разговариваю на украинском языке, может, я не знаю все украинские песни, но в душе я – патриот, как бы это пафосно ни звучало. То, что касается страны, касается меня лично. Другое дело, насколько лично, насколько я впускаю ситуацию.

Вы же знаете, с чего все начиналось? Все началось с желания Украины вступить в Евросоюз. Скажем, был маленький Евромайдан по сравнению с тем, что было после. И не случилось бы этого Майдана, если бы не избили этих студентов. И с какой жестокостью это все происходило! Только черствый человек мог остаться в стороне. Как снежный ком, пошло и пошло. Мы очень терпеливая нация. Но из разряда: если очень уже достали, то поднимаются и все, и вся. Я сама преподаю. У меня студенты. Они тоже ходили днем. А если бы они остались? Ты все это видишь. А я человек ранимый. Меня это страшно возмутило.

*Ваше отношение к радикализации Майдана?*

Когда забили *SOS*, тревогу? Вы ведь знаете про эти законы дурацкие: нельзя ездить в машине в колонне из пяти машин. Если шесть – вы враги народа, вы едете устраивать митинг. Значит, вы задумали что-то против Президента. Ну, глупость. Опять, обожаю наших людей.

*Все по шесть начали ездить?*

Нет, появились таблички: «Не едь за мной, я пятый». Один дружочек, в новостях передавали, пришел в милицию, сказал: «Мы едем в баню, нас собирается больше 10-ти человек, может, 15. Мы вам сообщаем». А по законам, которые утвердили, милиция обязана проводить ребят, чтобы они не нарушали порядок. «Так что, будьте добры, сопровождайте». То есть до психоза доходили. Его там припугнули, что могут посадить за нарушение порядка на 15 суток. Говорят: «Вот закон» – А он: «Я пришел как законопослушный *громадянин*». То есть до абсурда ситуацию доводили.

*Вы были на Грушевского?*

Была, когда стреляли, и за день до этого. Я уже знаю, как это – играть в войну. Знаю это состояние. Какой-то сюрреализм: ребята в касках, огни, покрышки, все горит, какие-то перестрелки, гранаты. А там – *дівчата співають пісень хлопцям...*

*Где ты находила информацию о том, чем именно в данный момент нужно помочь?*

В «Фейсбуке» была группа «Евромайдан SOS». Не помню эту технологию, это

уже в ленте новостей. И ты смотришь, чем можешь помочь. Например, пишут: очень срочно нужны одноразовые перчатки. Пишут: нужны теплые вещи. Уже стоит миллион машин и они выгружаются. Чтобы ты понимала, машины не такие, как у меня. А «*Subaru*», «*Porsche*», и люди шли, отдавали, потому что понимали – переломный момент в стране. Не было такого, что ты сам за себя.

*Ты часто и долго бывала на Майдане?*

Поначалу это были ежедневные приезды. Я возила лимоны и имбирь. Зима, было прохладно. По 1–2 кг. Из своего личного бюджета, мне никто не давал. Никого не рекламировала, никакой супермаркет. Или смотришь – нужна помощь, нужны на раздачу бутербродов. Пришел. Сколько можешь – на часик. Но были девочки, которые постоянно волонтерили. У меня целый день не получалось. Я приезжала на пару часов, на полчасика. Мы с моей подругой приехали во вторник 18 февраля ночью: кинули информацию, что нужны теплые вещи, что людей надо разбирать, что раненые уже появились. 18-го ночью я возила раненых – кого в больницу, кого в храмы.

*Там врачи работали?*

Да. Приезжаешь, дают тебе парня и женщину. И говорят, что тебе надо отвезти их туда и туда. Ты включаешь им хорошую музыку, разговариваешь с ними не о политике, не о том, что происходит. Весело, с ветерком довозишь, чтобы они не думали – болит, не болит. Передаешь. С той точки надо отвезти медикаменты, кого-то еще надо перевезти. И так делаешь несколько ходок. Сколько можешь, насколько бензина хватает. Просто бывали такие ситуации, что у меня не было денег – элементарно, чтобы заправиться. Есть машина, а денег нет. И такое бывало. И таких, как я – миллион людей. Все приезжали. Можем, хотим. Что делать? Белить, красить, фасовать одежду. Шапки налево, шарфы направо. Это на Майдан, это в храм. Потому что в храме принимали. Потом, тоже с подружкой, пошли, купили миллион всякого хлеба, колбасы. Мазали, складывали в пакеты целлофановые, чтобы готовое было. Приехали и раздавали по Майдану. Читаешь: нужны лекарства. «Алло-алло, ты едешь? Заедь ко мне, я тебе отдам». Заходили в аптеку, такие списки. Очередь расступается – вот такие кульки дает кто-то из очереди. Просто до слез. Просто стоишь и плачешь. Многие и боялись по понятным причинам. А вот так анонимно...

Я про прожектор хотела рассказать. Майдан – это все. У нас есть такое понятие, как «*крапля в океані*». Люди регулируют движение, пропускают машины, никто не сигналит, всех пропускают, нет пробок, все друг друга благодарят. Этот въехал, этот заехал. Въезд перед Михайловским собором был. Стоянки. Люди даже на Майдане движение регулировали. Эти идут в одну сторону, эти в другую. Если кто-то теряется, его возвращают обратно. Все так цивилизованно: «*Увага, зараз іде лівий бік*». Эти стоят, эти гуськом прошли. Не мусорили. Поначалу туда хотелось ходить, этим хотелось дышать, хотелось верить, что так и будет. А собор... Он недостаточно освещен там, где было очень много точек приема лекарств. Стоит несколько человек. Чтобы ты понимала: мы пришли, поставили, а за нами еще

50 человек. Волонтеры разбирают. Были уже точки приема – это на Майдан, это еще куда-то, в больницы, на Львовскую площадь, в храм на левый берег. Сразу же фасовали эти кульки, пакеты – как муравьи. Никто никому не грубил. «Извините, подайте». «*Вибачте, будь ласка, що ви хотіли? Я вас слухаю*». У всех светлые лица были. Мы приехали, привезли вещи, лекарства, одеяла, подушки. Очень темно. А ребята стоят в таких штучках, как у шахтеров. С закрепленными на лбу фонариками. И мы с подругой приняли решение, что было бы неплохо поставить один киношный прибор. И он бы осветил все. И я пишу: «Ребята, есть проблема. Люди не видят, когда работают. Киношники, нужен один осветильный прибор». Начали перепощивать это сообщение киношники. А тогда не приостановилось кинопроизводство, это было потом, когда уже начали стрелять – из солидарности с погибшими до марта все заморозили. И буквально: я утром написала, а вечером мне пишут ребята: «Куда везти, с кем созваниваться?» Пишут этим волонтерам, что есть свет. Дают телефоны. Два прожектора, везде свет горит. Вот такие мелочи. Вы представляете себе! Прокат техники дорогой. А забрать с какого-то кинопроекта, это тоже проблема. А этот человек, которого проект, был как раз в Чехии. И он из Чехии разрешил: «Не вопрос, да, пожалуйста». Я знаю, что прожектора возили на Институтскую, где госпиталь был – там надо было для операций. И так по цыганской цепочке пошло и пошло. В этом смысле мы молодцы. Мы, не киношники, а люди, и не только киевляне, а все – люди.

Но, конечно, скажем так, много киевлян не принимали Майдан. Самое главное, и это меня больше всего убивает. Люди гибнут, а они: «Мы детей не можем на Майдан на елку повезти. Паразиты-то какие, Новый год испортили, праздник для детей. Майдан засрали». А-а-а! Люди стоят за будущее твоих детей, а ты… Ну, поставь себе во дворе елку, и кружите хороводы.

*Ты начала с того, что Майдан для тебя – это радость. Поделись этими моментами радости, которые ты там пережила.*

Концерт Вакарчука. О таких вещах надо вспоминать и говорить. Лично мне похвастаться особенно нечем. Не знаю. Просто хорошие люди были. Перебираю.

Я считаю, что юмор спас Майдан, юмор помог ему так долго стоять. Потому что без юмора невозможно абсолютно. Я вообще любила свой народ, сейчас я его больше, чем люблю.

*Можешь какой-то отдельный день выделить из всего?*

Для меня важный тот, когда я приняла решение поехать помогать ночью.

*Когда у тебя была температура?*

Потому что до этого ездила, ездила, ничего такого особенного: отвезти людей с вокзала на Майдан или взять кого-то переночевать – ничего героического нет. Да и тут нет героического. Но это было немножко по-другому. Я не считаю подвигом это все.

## Ольга Жижко:

## «Нічого особливого я не робила – приносила якісь продукти, одяг, просто з друзями приїжджала»

***Студентка Києво-Могилянської академії***

Було багато причин, які мене привели на Майдан. По-перше, я за рух України до Європи. Крім того, цікаво було подивитися на людей, які зібралися на Майдані. Моя мама працює на телебаченні. 22 листопада їх викликали о 6-й ранку на роботу, вона взяла мене із собою. Ми приїхали. Я так розумію, що першу ніч було десь до тисячі людей, а на ранок було біля трьохсот осіб – не багато. Вони там стояли, тому що відчували: треба тут бути. Хоча б трошки.

*А в наступні дні що було?*

Потім я вже почала ходити зі студентами – не щодня, але намагалися якомога частіше. Я працюю в журналі, напрямок – мода. Маю друзів, які пов'язані з шоу-бізнесом, то вони також ходили на Майдан. Феномен Майдану для багатьох був цікавий зі споглядальної точки зору. Тому що ми такого ще не бачили: молодіжний Майдан, бочки. Нічого особливого я не робила – приносила якісь продукти, одяг, просто з друзями приїжджала.

*А батьки?*

Тато був у складі Самооборони, а мама працювала як журналіст. На всіх штурмах була, і в лютому біля Верховної Ради. А бабуся приходила на віче, всі її подружки якісь млинці готували. Моя бабуся – художниця: вона малювала Майдан, влаштовувала ярмарок і віддавала гроші на Майдан. До нас приїздили з Тернополя, Львова, жили в нас у квартирі. Мама переживала, що ніхто не приїжджає, тільки кияни лишаються. І для неї найкращим знаком було, коли татів друг дзвонив і казав: «Ми їдемо». Але батько в страшних подіях не дуже активно брав участь. Він охороняв периметр, як йому казали робити. А в січні він не кидав «коктейлі», наскільки я знаю. Він щось підносив чи в наметах допомагав. Йому вже 60 років, він вже не такий молодий, щоб так бігати. Він політолог, тому якісь поради давав, як краще зорганізуватися, а вже в лютому він пішов на мирну ходу. В тата не було ніякої амуніції. Ввечері він допомагав пораненим, шукав «швидку допомогу». Потім був 19 лютого весь день, а 20-го – тільки вночі. Вони з другом ішли на Богдана Хмельницького, і їх машина одна підвезла, але біля Оперного їх обстріляли «тітушки». Тоді мама виїхала за ним на «Золоті Ворота» і забрала.

Я була 18 лютого. Зранку прийшла і думала – йти на пару чи ні. У нас дуже суворий викладач. Я питаю: «У нас що, немає лекції?» – Він каже: «Оля, яка лекція?!» Я прийшла з мамою, бабусею і хрещеною. Ми були в тій групі, яка не йшла до Верховної Ради. Ми зупинилися на Шовковичній, бо наша група запізнилася. І там було багато бабусь, нікого із Самооборони. Біля офісу Балашова стояли два КамАЗи. Ми там довго досить постояли, потім якісь хлопці вирішили, якщо тут немає «Беркуту», то можна прорватися. Вони почали розгойдувати ті КамАЗи. Раптом почав наступати «Беркут», і бабусі почали бігти, кричати. Один із хлоп-

ців виліз на КамАЗ, деякі люди теж почали вилазити на кузов, і якісь дядьки (не Самооборона) почали пхати його. Була там десь тисяча осіб. Утворився невеликий отвір, через який по одному можна було пройти. Коли беркутівці побачили той отвір, вони почали бігти й пускати газ. Ми трохи відійшли й почали шукати Самооборону. Пішли на наступне перехрестя, там стояло 6 осіб у камуфляжі. Ми їм розказали про те, що відбувається. Думали, вони підуть туди. Але вони нам сказали, що ніякого наказу їм не давали і вони мають стояти тут. Коли вже почали передавати бруківку, я також почала допомагати. Газ ще сильніший був, і вибухали гранати. Потім я почула, що якійсь жінці резиновою кулею влучили кудись. Я пам'ятаю таку картину: хлопці (не в камуфляжі), можливо, ультрас, почали відчиняти двері до будинку, бо виявилося, що там на даху був чи «Беркут», чи снайпер. Є навіть відео з того будинку. Вони піднялися, встановили прапор України, а що далі з ними було, не знаю.

Потім всі почали бігти звідти, і я вирішила піти на Липську, бо прочитала в інтернеті, що там офіс «Партії Регіонів». Там я зустріла свою викладачку із сином та чоловіком. «Беркуту» не було, людей там небагато, Таня Чорновіл теж намагалася туди пролізти. Я відійшла на кілька хвилин, потім повернулася, дивлюся, а по Липській вже біжить «Беркут» зі щитами і кийками, і «тітушки» з ними. Я провела у найближчому кафе десь дві чи три години, бо власник кафе зачинив двері, сказав сховатися. «Беркут» із «тітушками» зупинилися просто навпроти офісу. Потім з чорного ходу почали заходити чоловіки і казати про «Беркут»: «*Сейчас они покажут этим...*» Я зробила висновок, що вони можуть працювати на ворожу сторону. І власник із ними добре знайомий. А я сиділа в прапорі, з маскою. Але на мене вони майже не звертали уваги. Дзвонила бабуся, але не чула мене. Мама була в Маріїнському, знімала. Потім один із цих чоловіків сказав: «*Хочешь, я тебя выведу, все будет нормально. Ты мне доверяешь*?» Я сказала, що якось не дуже. Там була жінка-кухар, і вона теж дуже хотіла піти. Я вирішила, що якщо піду з нею, то все буде добре. Я сказала, що піду з нею. І він вивів нас чорним ходом на ту ж вулицю, але трохи далі. Він взяв мене під руку і сказав: «*Ты моя дочь, ты моя жена, я вас забираю*». Він нас провів через беркутівців і «тітушок». Цей чоловік сказав, що в нього дочка такого віку, і він бачив, що я хвилювалася, тому вирішив вивести мене. Ми спустилися до Бессарабки, жінка пішла далі, а за мною приїхали.

Тоді з'явилися перші жертви, потрібна була допомога. У моєї подруги є машина, тому ми вирішили возити поранених. Нам сказали, що чоловіка сильно поранили в урядовому кварталі, він у Жовтневій лікарні, його треба забрати. Ми під'їхали з чорного ходу і повинні були підвезти його в лікарню на бульварі Шевченка. У нього був знайомий лікар, з яким він домовився, що його переведуть в ту лікарню. Ми їхали до лікарні майже годину. Він розповідав про «Правий сектор», що вони найменше постраждали, бо були добре підготовлені. «Правий сектор» мав постійні тренування: «черепаху» вміли будувати, «коктейлі» кидати. Тому цей хлопець, якого сильно побили, шкодував, що не записався у «Правий сектор».

*Більшість твоїх друзів – люди зі світу моди, дуже мирні і досить аполітичні. Як ти вважаєш, чому вони взяли в тому всьому активну участь?*

По-перше, вони не пацифісти по життю. І вони не ходили на передову, а займалися гуманітарною допомогою. У мене і немає таких друзів, хто би стояв на передовій. З'явився один, але вже потім. Не можу сказати, що вони були мирними, а потім стали войовничими.

*Так, але ж вони знайшли мотивацію щось робити не для слави чи грошей.*

Хотіли допомогти людям, змінити владу, систему.

*Ти з кимось познайомилася?*

Так, по-перше, з тим хлопцем, якому я передавала передачі. Нам подзвонили 18 чи 19 лютого і сказали, що потрібна допомога – передати передачу в Лук'янівське СІЗО. Мама попросила мене це зробити. Треба було просто мати паспорт. Все вже було розподілено по пакетах. Мені дали якогось Сергія Макара, я записала його ім'я, де він живе і рік народження. У СІЗО були дідусі старенькі з бідними жіночками, які передавали передачі, і жінки із сумками «*Gucci*» в норкових шубах. Я прийшла додому і почала шукати його у «ВКонтакті». Написала йому повідомлення, думала, коли його відпустять через 10 років, він прочитає. Я ж не знала, що його так швидко відпустять. Він швидко відповів мені, сказав, що в лікарні – йому беркутівці руку зламали. Сказав, що можна до нього приїхати. Він розповів, як усе відбувалося: пішли 18 лютого на мирну ходу, в кожного було по два «коктейлі», а в запасах було дуже багато. Не всі навіть зі щитами йшли. У нього була така ситуація: коли почалися зіткнення, вони стояли по периметру, а за ними – звичайні мирні люди, а функція їхньої сотні була – прикривати цих жіночок. Він казав, що це було ще складніше, ніж битися. І от вони забігли в під'їзд, коли всі мирні розійшлися. У під'їзді стояла палиця, якою вони перегородили двері. «Беркут» потім перевіряв кожен під'їзд, але їх не побачили, бо під'їзд був зачинений. Мій друг Сергій був заступником сотника, йому 25 років, але він керував, бо їхню сотню розбили. В кількох людей у сумках був цивільний одяг. Один переодягнувся і вийшов подивитися, яка ситуація і що їм робити. А Сергій розповідав, що вони дзвонили в усі двері, але жодна людина їм не відчинила. Потім той розвідник повернувся, намалював їм карту, як можна вийти, і шестеро чоловіків, які мали цивільний одяг, звідти вийшли. Але вони не зачинили за собою двері, за ними зайшла бабуся і сказала: «Хлопці, я щойно вивела інших чоловіків із під'їзду, давайте я тепер вам допоможу». Поки вона з ними говорила, забігли беркутівці. Хлопці опинилися у пастці, але це не через бабусю, звісно. Їх сильно побили, беркутівці волокли їх по сходах униз, поставили перед стіною і сказали: *«Если б это было в нашей стране, вас бы расстреляли»*. Мого друга врятував один вевешник, він посадив його в автозак. І Сергій сказав: «Можеш побільше хлопців посадити в автозак? Краще сидіти в автозаку, аніж щоб забили». 10 осіб опинилися в автозаку. Їм сказали, що везуть у Святошинське РОВД. Це близько. Але їхали чомусь півтори години. Вони почали молитися, співати гімн, з життям прощатися. А виявилося, що їх везли в об'їзд, щоб ніхто цей автозак не перестрів. Сергій сказав, що у нього був хороший слідчий. Розповів йому, що в Українському домі були не вевешники, а переодягнений «Беркут». Сергій сидів там найкрутіший, бо комусь дали за зґвалтування п'ять років, а йому мали дати п'ятнадцять. П'ять днів посидів у СІЗО, потім поїхав до

Львова, а зараз він у Києві. І ми зараз із ним бачимося. Якщо йому потрібні якісь продукти, речі, то я допомагаю.

*А він ще на Майдані?*

Так, він і ще один хлопець. Коли Сергій був у Львові на реабілітації, то попросив мене допомогти ще одному хлопцю – його сильно побили, і він мав проблеми з нирками та спиною, а також пневмонію. Сергій попросив щось привезти тому хлопцю. Він розповів, що його били, коли їхали БТР, а він був на обороні барикади. І коли «Беркут» в'їхав у барикаду, його перекинуло на бік «Беркуту». П'ять беркутівців його сильно били, але потім хлопці перелізли і забрали його.

Я завжди до цих хлопців скеровую журналістів. Вони такі організовані й дисципліновані.

*Чи змінив Майдан щось для тебе особисто?*

Так, змінив. Найбільше, напевно, ставлення до людей. Якщо через 20 років буде якась така подія, то я ще раз вийду. Таке не можна забути ніколи, особливо той факт, що дуже різні люди почали допомагати одне одному. Звичайно, з'явилася і національна свідомість. Мій тато засмучувався, коли я ще малою не співала гімн України. У «Пласт» змушував мене ходити, а я не хотіла. Він такий в мене патріот! Мене постійно змушували любити Україну, а я не розуміла навіщо. А тепер вже навпаки, я навіть більш патріотична, ніж тато.

## Дмитро Залеський:
## «До ідентичності можна йти звідки завгодно»

***Лікар-психіатр***

10 декабря мои друзья звонят мне и сообщают, что начался штурм Майдана. Ночью меня одолевали ужасные чувства, мне было страшно, честно говоря. У меня был план – ехать в Киев. Я тепло оделся, подготовился и поехал в Киев... Я позвонил соседу (поляк, который женат на украинке), он не спал. И буквально в течение десяти минут он был собран, и машина выгнана. Мужественный человек, он выглядит очень просто, но в то же время он очень смелый. Мы вместе с ним приехали на Майдан и сразу же друг друга потеряли. Я попал на баррикады профсоюзные. Так получилось, что там надо было держать оборону, потому что наступал «Беркут». Скорее, даже не «Беркут», а «Грифон». Они были близко, уже под баррикадами, но не предпринимали активных действий, а выдавливали нас. Подтягивали какую-то технику, люди из МЧС пытались растягивать баррикады. Я каким-то образом оказался в первом ряду. Кто-то мне передал каску. Конечно, меня поразила эта самоорганизация Майдана. Там за баррикадой был навес, и кто-то скомандовал из толпы, что навес надо убрать, потому что мы не удержим баррикаду. Навес разобрали в течение 5–7 минут, для того, чтобы за баррикадой могли стать люди один за другим. Я вдруг понял, что один стою на баррикаде, за

мной еще один человек – и дальше навес. А потом я оглянулся, а за мной уже толпа народа помогает баррикаду держать. Началась эта страшная ночь.

*С 10 на 11 декабря?*

Да. Когда они спускались с Михайловского, то было видно шлемы в огромном количестве. Мне досталась роль координатора, потому что народ не сразу видел, что происходит. Я транслировал, что они делали, говорил, когда шли на очередной штурм, было видно, когда они начинали собираться. Было несколько попыток растаскивать баррикады. Мы держали баррикады. Они унесли, что могли. Тут же передавали сзади щиты, мы набрасывали новые. Постояв на баррикаде какое-то время, я освоился и начал общаться с вэвэшниками и беркутовцами. Руслана на сцене продолжала кричать: «*Київ, вставай!*» А я разговаривал с ними: «Ребята, мы могли ехать в поезде, бухать, разговаривать, что мы тут делаем, ребята?» Пытался вести какие-то мирные разговоры. И они со мной очень активно общались. То есть они сначала кивали головой, потом подскочил капитан и им по шлемам надавал, потому что когда они кивают, сзади видно. Тогда этот мужик, который со мной общался, стал больше глазами отвечать, и мы так перемигивались. Но тут ситуация изменилась очень быстро, потому что слева вдруг кто-то кинул горящий фаер в «Беркут».

*«Беркут» стоял дальше, получается?*

Прямо под баррикадой сбоку стояли внутренние войска со щитами. А «Беркут» роился напротив баррикады. Они отходили, их загораживали, а потом при активном действии они выходили вперед. Когда полетел фаер, их глаза наполнились кровью. Тому мужчине, который бросил фаер, моментально разбили лицо самооборонцы и вынесли орлом. Менты этого не видели. Я им все это рассказал. Меня слушал тот лейтенант, он повернулся к своим и опустил руки. Они начали успокаиваться. Они смотрели на меня, и я прочитал в их глазах: «Вы нас не мучаете – мы вас не мучаем». Я когда только вошел и начал толкаться, меня сразу остановили: «*Стоїмо*». То есть они наступают, мы держим, они отходят, мы стоим. Принцип мирного протеста – вообще это сильная вещь на самом деле. Вдруг все начинают кричать: «Депутат, депутат!» Сначала я не мог понять, зачем депутат, а оказывается, депутат нужен для того, чтобы отогнать МЧС, который растаскивает баррикады. Но депутата надо же забросить через баррикады. И вот у нас по спинам карабкается какой-то депутат. Я не помню, кто это, но мужик явно физически не очень развит, не крупный, но отчаянный парень. Он был в майке депутата. Когда он полз по нашей баррикаде, я понял, что он оглядывается и ждет, что мы ему поможем. Мы бросаем этого депутата на щиты внутренних войск. Он поднялся с земли, а в руке у него удостоверение, и он начал водить этим удостоверением. Действительно, видимо, внутренние войска уважали это депутатское удостоверение. И Гриценко там фигурировал. Все это, конечно, было очень напряженно и страшно. Мы ждали, когда это все разрядится. А разрядилась ситуация к рассвету. Так долго не восходило солнце! Еще и погода была какая-то мрачная. И мы просто ждали.

*Холодно было?*

Нам не было холодно. Было страшно. Когда уже немножко спало напряжение,

стало светло, я услышал сзади фразу: «Какая баррикада без еврея?» Повернул голову – стояли два совершенно нормальных киевских еврея, это было заметно по речи со всеми оборотами, интонациями. Конечно, сразу всех попустило, потому что они начали громко шутить друг с другом. И сразу же все поняли, что Киев подошел. Толпа нарастала. Уже было семь–восемь часов. Видимо, те, кто могли, на машинах приехали, как мы. Потом я был на всех этих штурмах. Мы не оставались на Майдане, но когда были штурмы, то приезжали.

*Вывешивали в новостях, когда что-то начиналось?*

По «*Громадському ТВ*» было видно, когда опасность. Мой друг Петр был в Афганской сотне, мы с ним контактировали.

*Когда ты ходил периодически, в чем была твоя миссия? Стоять, держать?*

Сначала я попробовал поисследовать, что там за психологическая служба. Просто мои друзья тоже этим занимаются. Но я себя там не нашел. Я понял, что лучше надевать каску и быть простым гражданином. Понял, что я могу разговаривать и успокаивать, то есть поддерживать идею мирного протеста. Уже после Нового года у меня случился экзистенциальный кризис.

Я перейшов на українську мову. І тепер з усіма я спілкуюся українською мовою. Я жадібно читаю українську літературу. Зрозумів, скільки я втратив. 50 років прожив, не відкривши для себе таку багату культуру. Причому я одразу почав писати по-українськи. Я можу не досить швидко розмовляти, але словниковий запас у мене великий. І я викладаю зараз українською. Мої студенти це прийняли. І навіть у практиці деякі пацієнти перейшли зі мною на українську мову. Величезне задоволення отримую. Я із сином по-українськи розмовляю, а він зі мною.

18 лютого теж приїжджали, коли «Беркут» тиснув, але ми там не знайшли собі місця. Ми ж беркутівців бити не збиралися. А стояти, як безглузді жертви, не було сенсу. Правда, якщо би нас били, ми б захищалися. Але там летіли бомби, досить страшно було. Тому ми допомагали в евакуації Будинку профспілок 18 лютого. На наступний день ми підготували машини для вивозу поранених.

*Своїми машинами*?

Так. Ми цілий день працювали з польовими госпіталями. Привозили ліки, закуповували за свої гроші. У нас організувалася така собі «підземна сотня» людей, які були готові вивозити поранених, возили ліки. Біля Майдану є підземна парковка і мийка, господар цієї мийки – член нашої компанії. Ми у нього в офісі перебували вночі. Там тепло, є інтернет, а отже, є інформація. Ми дивилися онлайн. Ми були як «бетмени». Якийсь час проводили на Майдані, а потім ішли туди в комфортні умови. Ми там збиралися групою близько 15 осіб.

*Це ті, хто забезпечував Майдан ліками?*

Так. І багато інших питань вирішували. Щось вивозили, привозили, наприклад, холодильники для крові. У нас було два бусики для перевозки поранених. Дуже багато крові завезли. З Інституту переливання крові, з клінік, з 12-ї лікарні, з усіх лікарень звозили кров. Було оголошення, тому приходило багато людей здавати кров. Нікуди було саджати людей.

*В чому ти вбачаєш головне надбання Майдану?*

Я можу додати тільки те, що до ідентичності можна йти звідки завгодно. Можна використовувати пропаганду. Але вибудовується ідентичність тільки від образу героя, героїчного вчинку. Причому героїчний вчинок ніколи не може бути запрограмований. Не можна створити героїчний вчинок, як думають російські та наші політтехнологи. Я думаю, що в Україні така ситуація, коли такий вчинок був. Я маю на думці Небесну сотню. Це ситуація, на яку можна спиратися у своєму моральному роздумі, виборі. Я вірю у світле майбутнє України, тому що в нас є якраз позиція, за яку можна зачепитися. Герої спорту тут не працюють, герої космосу теж. А от герої Небесної сотні можуть зробити вектор якогось просування до більш глибинного розуміння істини, до українських демократичних цілей. Путін цю штуку героїчну відчуває, але він ніяк не може створити ніяких героїв, тому він сам стає героєм, але фальшивим. Герої Чеченської війни не показують своїх нагород. Вони ж бояться ходити з ними по Росії, щоб якийсь чеченець не побачив це. Такі ГРУшні герої приховані.

## Марина Фролова:

## «Защищать своей грудью и своим телом – конечно, хорошо, но надо было еще как-то конструктивно работать и в других направлениях»

***31 рік, народилася в Санкт-Петербурзі, вже 15 років мешкає у Києві. За освітою – філолог-перекладач, працює маркетологом***

**Утро 30 ноября.** Я проснулась утром 30 ноября, открыла «ленту», увидела, что произошло ночью, и стало понятно, что Майдан за евроинтеграцию закончился. Как все нормальные люди, встала и пошла к Михайловскому. Встретила там нескольких своих друзей. Я еще не понимала, чем это все станет, но уже было понятно, что оставлять страну, в которой каждый день можно оказаться в 4 утра в ночь на 30 ноября, не хочется, поэтому нужно что-то делать. Вот так для меня начался Майдан. Я очень сильно не люблю несправедливость. Для меня то, что произошло ночью, было крайне несправедливым. И именно это побудило включиться, и я еще даже не понимала, в какой степени я в это включусь. Мне просто было понятно, что я должна быть там – все. Это был внутренний порыв.

**Майдан для нас стал «чистилищем».** Я хочу сказать, что люди, которые через него прошли, заходили туда одними, а выходили другими. Даже те, кто пришел туда один раз. Даже те, кто пришел туда уже после отставки Президента, уже после того, как все закончилось. Уже просто принести цветы – положить цветы Небесной сотне... Но это все равно «чистилище». И я видела таких примеров сотни. Очень многие приводили туда своих детей, рассказывали им, что произошло и почему это произошло, и что об этом нужно помнить и никогда не забывать. И важно

было, чтобы как можно больше людей в это поверили, поэтому я занималась образовательной программой.

Помнится первая неделя из этих майданных вечеров. Помнятся тоже палатки совершенно разных регионов. Помнится очень много одесситов. На каждое вече из Одессы приезжало какое-то невероятное количество людей. Причем там вот среди этих ребят-одесситов есть парень, у которого на тот момент был ребенок полтора месяца. Это наши близкие друзья – утром приезжал, а ночью после вече уезжал обратно. Но он ездил, потому что он понимал, что так надо, что он хочет, чтобы его ребенок жил в другой стране.

**Я не хотела проснуться утром и сожалеть о том, что я этого не сделала.** В понедельник 9 декабря я провела первую свою ночь на Майдане. После этого я написала длинный пост. Смысл его был в том, что страшно было до невозможности. Но страх пересилило нежелание проснуться в стране, в которой запрещено все. Понятно, что там, возможно, я одна ничего бы не изменила, но для себя самой я б узнала, что я сделала все возможное. Вот, поэтому я собралась и поехала туда с ребятами.

**Это была ночь перед этим первым штурмом.** Это была ночь, когда зачищали дальние блокпосты. На самом Майдане было спокойно и безлюдно: такой снег – и отдельные фигурки бегают. Если честно, картинка такая слегка постапокалиптическая. Потому что те отдельные фигурки бегают в шлемах, это в основном мужчины, там, на этих баррикадах, стоит человек по пятьдесят мужчин – не больше. И, конечно же, там каждый видит тебя и говорит: «Боже, девочки, мы вас просим – уйдите отсюда!» А была я, и вот была еще коллега Виталия. Нас все время пытались куда-то отправить в тыл, в итоге стало понятно, что стоять невозможно, потому что трясет от холода, во-первых, а во-вторых, трясет от переживания. И мы ушли в Дом профсоюзов и начали носить им чай. У меня работа как бы в основном интеллектуальная со всеми вытекающими. Но тогда вот это совершенно простое действие под названием «поносить чай» давало такое невероятное удовлетворение внутреннее. Я проводила мероприятие на 5 тысяч человек и у меня не было такого внутреннего удовлетворения, как после того, как ты принес этим пятидесяти замерзшим мужчинам чай, потому что они-то уйти оттуда не могут. Их пятьдесят. Непонятно, будут ли штурмовать и сколько будет штурмующих. Но они там обматывались бутылками, скотчем, подкладывали себе в штаны журналы и готовились в любой момент этот штурм отражать. Причем люди там были совершенно не бедные. То есть ты четко понимаешь, что этим людям есть, где спать, есть, что есть, за что есть... А вот еще вспомнила: этой первой ночью девушка с нами чай разносила, в белом норковом полушубке. У нее папа и брат стояли тоже на дальней баррикаде на Крепостном.

Тогда, в эту первую для меня ночь на Майдане, мы уехали оттуда часов в шесть утра, когда рассвело. К шести начали приезжать первые люди, отдохнувшие и свежие, и мы уехали. Мы уехали, поспали, наверное, час, и к десяти я уже ехала в офис. И вот тогда я написала пост такой – со своими внутренними переживаниями. И мне потом рассказывали очень многие девушки, которые боялись ехать в ночь, что почитав то, что я написала, они решили, что они тоже будут ездить. Вот

с этого и начались, собственно, мои ночные дежурства на Майдане, потому что где-то я начала чувствовать ответственность, что теперь уже надо быть смелой, потому что на тебя смотрит еще кто-то.

**Я же значительно больше могу мозгами сделать, чем руками. Руками тоже можно, но надо ведь со всех сторон работать.** Со временем стали появляться другие вопросы: а давайте что-то делать не только там, потому что защищать своей грудью и своим телом, конечно, хорошо, но надо бы еще как-то конструктивно работать в других направлениях. К тому моменту уже стали организовываться какие-то группы, и я начала их потихонечку изучать. И я помню, что постепенно у меня начала формироваться позиция, что, наверное, ближе всего мне «Штаб громадського опору», сейчас это визийный проект «*Нова країна*», организованный Валерием Пекарем и Андреем Длигачем. Это абсолютные харизматы – люди, состоявшиеся каждый в своей отрасли. Андрей – человек с невероятными мозгами, он владелец исследовательского агентства «*Advanter Group*», прекрасный аналитик, трендсеттер, человек, который по своему роду деятельности собирает очень много информации, анализирует, трансформирует, умеет делать выводы и, опять же, по роду деятельности общается со многими сильными мира сего. Валерий Пекарь – его историю я знаю чуть хуже. Единственное, что я знаю, что он тоже один из экспертов рынка. И вот они фактически там стали идеологами этого формирования гражданского общества на базе Майдана.

**Потом было 19 января, когда пришла очередная волна агрессии**. 20-го вечером я поехала после работы на Грушевского. Я тогда пыталась понять, что происходит и что здесь можно сделать. Но когда мы туда приехали – это было не то, что страшно. Это было так, что у тебя просто все дрожит внутри, я даже не могу этого объяснить. Ты туда попадаешь – и у тебя все твои внутренние системы, все кровообращение включается в этот процесс, в этот ритм, который они отбивали на щитах. И ты понимаешь, что становишься единой частью этого организма. И еще, что поражало – там не было людей, которые говорили, что делать. Там просто каждый приходил, брал лопату откуда-то или у кого-то... Я видела – человек стоял, долбил этой киркой лед, достаточно долго долбил в таком хорошем бордерском костюме. То есть явно, что человек небедный, бил там что-то киркой. Я приехала с мужем подруги, он подошел, просто забрал у него кирку, и стал за него долбить. Тот пошел чай, по-моему, себе брать.

**Люди находили себе занятия и работу, потому что, наверное, любая работа там – она успокаивала.** И как раз так я единственный раз попала через волонтерство в медслужбу, потому что в какой-то момент там на этих первых баррикадах что-то происходило, и из Дома офицеров выбежал человек и сказал, что нам срочно нужна пара рук – бинтовать. Я стояла ближе всего и сказала: «Я могу. Но я до этого не бинтовала никогда». – Он говорит: «Сейчас научим». Но в итоге я не бинтовала, я просто кровь вытирала у людей.

**Там было столько замечательных людей.** Вот, например, один боец, участник Львовской сотни Самообороны. Он был одним из тех, кто тогда, утром 19 февраля,

приехал из Львова. Владелец одного из самых серьезных ивент-подрядчиков во Львовской области. У него жена, у него прекрасный сын. Он в том числе участвовал в прошлом году как один из субподрядчиков у меня в организации в «Альфа-джазе». Прекрасные ребята, правда. Им, по большому счету, хорошо живется. У него нет проблем ни с деньгами, ни с чем-либо. Но у него есть проблемы со своей совестью. Я его спрашивала потом: «Руслан, вот объясни мне – ладно я, у меня нет детей. Но у тебя сын, у тебя там жена». – Он говорит: «Ну и что? Но я-то хочу, чтоб мой сын жил в другой стране, а не в такой, в какой сейчас живу я. И мне все равно, что я там могу что-то потерять. Но я хочу вести честный бизнес, а не носить взятки кому-то. Поэтому я езжу сюда». И он как раз после стрельбы на Институтской, после вот этих страшных дней в феврале – он был одним из тех, кто стоял там, – написал потом очень длинный, такой проникновенный пост о том, что вот когда я подходил к первой баррикаде, там, где стреляли реально, меня спросили: «Ты вообще понимаешь, куда ты идешь?» – Он говорит: «Я тогда сам себе поразился, что так обыденно ответил, что да, понимаю... И потом, – говорит – пришло осознание, что я действительно осознаю, что могу оттуда не вернуться. Но пойти туда, пусть даже ценой своей жизни, это важнее, чем остаться живым, но знать, что я не сделал того, что мог бы сделать. Может быть, именно моего действия не хватило бы для того, чтобы это все отстоять. Потому что на тот момент пути назад уже не было».

**Я родилась в Питере. И я абсолютная русская. Я выучила слова украинского гимна на Майдане.** То есть я там прожила половину своей жизни, и ровно половину я уже живу в Киеве. Я бесконечно люблю эту страну, но, понятное дело, все, что сейчас происходит, и все, что со страной делают ее власти, – для меня чуждо. На Грушевского это был первый момент осознания того, что я, наверное, эмоционально и сознательно больше украинка, чем русская. Я это чувствовала на концерте «Океана Эльзы», когда они пели на сцене Майдана. Я это чувствовала каждую ночь. Вот днем это не так ощущается, а ночью это ощущается очень сильно, когда люди каждый час поют гимн, причем это не то, что все развернулись, посмотрели на сцену и поют. Это люди, которые там что-то делают. Я очень хорошо помню одну картинку: это было в ночь с 11 на 12 декабря, это была следующая ночь после штурма. В эту ночь на Майдане, мне кажется, было тысяч 20 людей. В том числе приехали наши одесситы, приехали наши львовяне, приехало какое-то невероятное количество людей, и было людей больше в ту ночь, чем в некоторые дни по вечерам, после того как люди приходили с работы. И мы стояли, а мужчины что-то делали возле Консерватории – варили кашу, варили какой-то суп, чай в таких больших казанах. И вот они молча сняли шапки, продолжая наливать суп, компот, что-то еще по стаканам, и про себя, тихо, только шевеля губами, пели гимн. Со мной были ребята, которые вообще никогда в жизни, я думаю, не знали слов украинского гимна. Но при этом они снимают свои мотоциклетные каски, шапки, и кто-то молча, кто-то про себя – вот видно, что человек поет внутри. То есть смысл в том, что это никогда не делалось на показ. Это каждый делал, потому что у него была внутренняя потребность.

**Я начала мониторить ленту в соцсетях.** С какого-то момента я начала писать тексты для листовок своим друзьям, которые эти листовки печатали. Я также собирала самую важную информацию, и выкладывала ее в отдельной группе постами с апдейтами по времени. Я там занималась темой больниц: в течение дня отслеживала, куда, в какие больницы можно везти каких раненых; где, кто волонтеры; как, сколько, чего, куда. Все это копировала, быстро форматировала и добавляла в один и тот же пост, который там шерили люди и, соответственно, он постоянно обновлялся, и эта информация была с апдейтом, при чем апдейты были: апдейт 15:37; апдейт 15:42, то есть каждые 5 минут...

**У меня, как, наверное, у каждого, была, конечно, дилемма: ехать или не ехать на Майдан.** Каждый раз ты вроде говоришь себе: «Здесь страшнее, чем там», но все равно, когда начали стрелять, уже конкретно стрелять – это все равно новое осознание того, что ты можешь оттуда не вернуться. Но выбор делался достаточно быстро. Стало понятно, что сидеть я все равно не могу. Как бы – да, что-то делаю; да, какие-то тексты пишу. Но меня это все равно не удовлетворяет в полной мере. Я понимаю, что это тоже полезно, но это могут делать те, кто точно не поедет, потому что боится, или точно не поедет, потому что она дома с маленьким ребенком. Ну, вот моя подруга, например. Поэтому я это все переключила на нее, а сама с ее мужем поехала. Ее муж возил врачей, возил раненых, я работала либо на кухне – но в тот момент уже сгорел Дом профсоюзов, и я перебралась в Михайловский. Там уже сортировали медикаменты, уже в самой церкви был медпункт, рядом была большая кухня, и мы там между сортировкой лекарств и кухней перемещались.

**19-го и 20-го я работала в Михайловском...** Там в том числе был час, когда нужны были руки, чтобы людей раздевать, помогать, что-то там снимать, разрезать, и это я делала тоже, но в тот момент меня уже, конечно, ничего не пугало.

**Пугало только то, что мы можем не справиться.** Не справиться в смысле того, что не хватит людей. Для меня это было самое страшное. Для меня самое страшное было в те дни, что люди начинают бояться выходить. Вот это единственное, что было страшно. Было страшно, когда ты там что-то делаешь в Михайловском, какие-то бутерброды раскладываешь, с кем-то разговариваешь, даже шутишь – и тут раз, и в монастырь заезжает несколько «скорых». И это значит, что где-то опять начали стрелять. На тот момент все еще оставался страх больниц. Многие больницы уже на тот момент открывали и говорили о том, что «никого не сдаем», и «Борис» уже на тот момент присоединился к движению – к бесплатному лечению пострадавших. Но все равно были те, кого боялись не довезти до больницы. Михайловский был совсем близко.

**В Михайловском работали хирурги.** В Михайловском был полноценный операционный зал, который переместился из Дома офицеров. Там были доктора, которые работали в каких-то больницах. Они после смены в больнице приезжали и спасали людей там. Были люди, которые не спали по 30–35 часов. Это, наверное, никогда не возможно будет до конца пересказать словами, это просто то, что останется навсегда внутри.

**Я всегда любила свою работу, всегда ею гордилась.** Но это были несколько дней, когда я очень жалела, что я не медработник. Я просто могла быть там и по-

могать всеми силами. Ну и, понятно, я надеялась на то, что хватит сил у всех и хватит людей для того, чтобы додавить это зло.

## Інна Грищенко:
## «Ми займалися всім: від нарізки бутербродів до обдзвону постраждалих після 30 листопада студентів»

***24 роки, магістр політології Києво-Могилянської академії, працює в Центрі політичних студій і аналітики. Родом із Житомира***

Фактично з другого дня революції ми з чоловіком постійно були на Майдані. Спершу ми виходили після роботи, але поступово віддавали все більше часу Майдану, менше – роботі. Оскільки в нас громадський сектор, то там, серед активістів Майдану, від нас було більше користі, ніж в офісі. Ми займалися всім: від нарізки бутербродів до обдзвону постраждалих після 30 листопада студентів. Банальні елементарні речі: привези, відвези, купи. Ми допомагали безпосередньо у зборі інформації в групі Руслани.

*А яку інформацію шукали?*

В основному новини, тобто що відбувається в світі, коротка підводка для Руслани. Бо зрозуміло, що групі людей це легше робити. І це стосувалося й іноземних, й українських ЗМІ.

*Чи радикалізувалася ваша діяльність після розгону студентів?*

Важко сказати. Були обурення, розпач, злість, агресія. Бо побити людину в сучасному світі – це ненормально. Мої настрої не відрізнялися від настроїв більшості людей на Майдані. У перші тижні чергувань на Майдані ми були там кожного дня по кілька годин, а в ті дні, коли могли бути чи прогнозувались розгони, то в такі дні ми приходили й ночували. Ми приходили після роботи, або коли цілий день були вільні, то просто теж чергували, не спали. Єдине, що засинали вже десь о четвертій–п’ятій ранку. А не спали тому, що постійно існувала загроза, що зараз прийде «Беркут» і всіх нас розженуть. А коли приїжджали додому і чули з новин, що може щось відбутися, то збирали речі і їхали на ніч. Грудень весь ми пробули в такому режимі, а потім захворіли. На Новий рік, на Різдво лежали з температурою. Потім одужали і через день–два вже постійно були на Майдані.

*Я знаю, що ви багато часу віддали інвентаризації ліків?*

Це почалося в ті гарячі дні, коли до нашого офісу, який був недалеко від Майдану, прийшов Денис Бігус. Він сказав, що йому на рахунок прийшло багато грошей, оскільки він кинув у «Фейсбук» повідомлення про те, що збирає гроші на ліки. І йому за кілька годин прийшла шалена сума грошей. Потім він зник, а за кілька годин з’явився і сказав: «В мене є машина ліків, треба з нею щось робити». Спершу їх завезли до нашого офісу, і ми почали їх сортувати. Я трошечки розуміюся з призначенням ліків, бо в мене тато і старша сестра – лікарі. Але потім у Дениса з’явилася ідея зробити систему, як в аптеках. Щоб сканувати штрихкоди і тоді в

базу все заноситься автоматично, тоді простіше їх приймати і видавати. І ми для цього переїхали в інше приміщення. Нам у «Фейсбук» написала одна жінка, що в неї є квартира, яка в поганому стані, але для складу її можна використовувати. Ми прибрали, двері поставили. Нам допомагали волонтери зі своїми машинами. Ми все це інвентаризували, розкладали на полицях, розповсюдили наші телефони, аби люди знали, де що дістати. Нам почали телефонувати, і ми кілька днів жили на складі, на підлозі, на карематах.

А ще тоді була така група активістів, які називалися «Ескадрони добра». Там також був Денис Бігус. Вони діяли просто блискавично. Це люди переважно з машинами, які зголошувалися робити будь-які термінові завдання. Наприклад, нам телефонують і кажуть, що терміново зараз операція в нейрохірургії і треба такі-то ліки. Я кажу, що в нас таких немає, але є люди, які можуть їх придбати. Я зв'язуюся з Арсенієм Фінбергом*. І він мені каже: «Добре, за годину все буде на місці». І він телефонував на склади з ліками, купував це там, бо вони теж певну суму назбирали. І там були дорогі ліки, по кілька тисяч, які людина, що постраждала, не мала змоги оплатити.

*А хто дзвонив з такими проханнями?*

Найчастіше волонтери, які чергували в кожній лікарні. І цим людям також потрібно віддати належне, тому що вони всі ці дні жили в таких екстремальних умовах... Вони герої!

*Були ще якісь інші форми твоєї участі у подіях Майдану?*

В перші тижні ми робили конкурс жартівливих віршів про режим Януковича, щоб підняти моральний дух. Я побачила відео з Майдану, де Ірена Карпа читала коломийки. І я їй написала, вона сказала: класна ініціатива! Я її просила визначити переможця. Вирішено було просто підійти до Нищука і запропонувати йому читати найкращі вірші. Бо бували такі моменти, коли йому важко було заповнити ефір чимось цікавим. Ми йому віддали тексти. Він подякував. Почути такі вірші, гадаю, приємно і авторам, і слухачам. Але чи він їх зачитував, я вже не слідкувала. Потім почались події 22 січня, і ця ініціатива була вже неактуальна. Люди загинули...

Ще паралельно ми у себе в Ірпіні ведемо громадську діяльність: я входжу в таку громадську організацію «*Вместе*». Завдяки цій організації вдалося змістити мера, який сидів там роками, страшенного корупціонера. Там нам Самооборона допомогла і «Правий сектор».

Я була під Святошинським відділком, коли побили Юрія Луценка. Ми в той день приїхали додому і почули повідомлення, що біля суду сталися сутички. Далі «Беркут» поїхав трьома автобусами по проспекту. Їх зупинили атомайданівці. Отже, потрібно було зібрати якомога більше людей, щоб не побили і не захопили тих автомайданівців, а по-друге, щоб показати, що ми – сила. Ми приїхали туди десь опівночі. Почали стягуватись люди. Я стояла у першому ряду перед цими автобусами з «Беркутом», я з ними говорила: «Для чого ви це робите? Подивіться, я, дівчина, мушу від вас ховатися під цією дебільною маскою, під мотоциклетним

---

* Свідчення Арсенія Фінберга див. на с. 176.

шоломом! Кого ви б'єте?» Частина беркутівців слухала, але в декого в очах була відверта ненависть, зневага. Я відійшла на кілька метрів до паркану. Навколо було багато людей, і вони просто стояли. Перед цим приїхав Юрій Луценко з дружиною. І люди почали просити Луценка, щоб той підійшов до беркутівців і попросив показати свої посвідчення, чи нехай скинуть маски, щоб їх можна було сфотографувати. Луценко пішов з ними говорити. Він говорив дуже довго. Хвилин сорок. Коли повернувся, то сказав: «Я не знаю, це не люди! В них немає нічого людського!» Він це дуже імпульсивно говорив. Він трохи відійшов до паркану, який відділяв відділок МВС. І потім з автобуса вилітають беркутівці і починають місити всіх, хто є поруч, просто жахливо! Луценко побачив і побіг через натовп, щоб це зупинити. І йому якраз дісталося більше за всіх. Кров у нього текла просто фонтаном. А зі мною постійно була аптечка. То я йому витирала кров. Але йому стало зовсім погано. Просто туман в очах, і він упав. Викликали «швидку». «Швидка» їхала довго. Потім його хлопці до «швидкої» віднесли. А в цей момент винесли ще одного хлопця. Саша його звали, здається. Його вдарили по спині і по голові. Він лежав на асфальті, і я ходила і кричала, щоб його не чіпали, бо якщо по спині вдарили, то не слід чіпати. Його забрали лікарі. Потім знайшли його в якійсь лікарні, у нього був струс мозку, але травми, на щастя, не такі серйозні. Я себе дуже картала, що не взяла у нього номер телефону.

## Микола Свєтлов:

## «Со старой властью я не видел абсолютно никакого шанса развития Украины»

***29-річний підприємець***

Первые дни мы ездили просто поддерживать, создать массовость, показать, что люди против того, что происходит, – вот этого силового разгона студентов. Мы приезжали, пели гимн, стояли компанией, ходили мирными митингами по улицам от одного здания к другому, флаги держали. А потом уже, когда началось более агрессивное вмешательство милиции, «Беркута», – возили резину, лекарства, еду. Многие люди из моего окружения хотели всячески помочь, но не могли по причине работы или еще чего-то, разные были причины – у кого-то страх. Просто передавали мне деньги, и я их отвозил туда, в эти «*скриньки*» бросал или покупал на эти деньги еду, молотки, какие-то материалы, которые были нужны на данный момент на Майдане. Один раз остановил нас наряд ГАИ, попросили открыть багажник – у нас там были лекарства, перекись, бинты, всякое такое, то есть ничего запрещенного. Они посмотрели, посмотрели права и пропустили дальше. В принципе лояльно отнеслись, с пониманием.

*Что было самым сложным на Майдане?*

Самым сложным было преодолеть какую-то панику, особенно когда приезжаешь ночью, когда они начали использовать газ, стрелять резиновыми патро-

нами. Мы приехали на Михайловскую площадь – туда свозили тогда раненых, оказывали им первую помощь. И, когда мы зашли на территорию монастыря, запах газа едкий, который просто не давал дышать, паника людей, крики людей, раненые. Их выносят-заносят, и вот этот вот момент какой-то паники внутри, что нужно что-то делать, но ты, как идиот, смотришь на это все и не понимаешь, за что взяться. Потому что не хватает медицинского образования, ты не знаешь, чем можешь помочь раненому. Но ступор буквально каких-то три минуты – берешь себя в руки и просто выполняешь то, что тебе говорят. Вот это единственная тяжесть – преодолеть панику. А еще когда со стороны улицы стоит «Беркут», с другой стороны – стоят «титушки», тоже там что-то выкрикивают, стреляют, и там что-то горит – дым, выстрелы, паника зашкаливала, и ты думал: «Что сейчас будет? Что делать? Куда бежать?» Но, я же говорю, это буквально 3–5 минут, и все. Ты себя просто настраиваешь: или ты что-то делаешь, или мешаешь. Вот и все.

*А за что ты стоял на Майдане?*

Я просто помню еще 2004 год. Я и тогда выходил просто за людей, за идею, за сплоченность, то есть за сам вот этот украинский дух. Ты видишь, что люди сплоченные, как одна команда, у которых есть один конкретный враг, который уже всех достал, и ты понимаешь, что у тебя есть шанс что-то изменить. Мне было все равно, кто стоял на сцене, кто там чего кричал, мне была важна сплоченность украинского народа, то, что люди хотели быть свободными, и вот эта воля к свободе, желание быть свободным, это и была цель, главная мотивирующая составляющая на Майдане.

*Расскажи, кто был с тобой рядом на Майдане, чем они занимались?*

Мы приезжали, нас было то три человека, то пять – с каждым разом все больше и больше. И выполняли абсолютно разную работу: если нужно было разбивать брусчатку, мы брали молотки и разбивали брусчатку, кто-то носил эту брусчатку, если с нами были девочки, они шли на кухню, помогали там, носили те же скаты, строили баррикады, набирали снег в мешки, так же носили их на баррикады, то есть выполняли абсолютно любую работу – грязную, чистую. Я после Майдана каждый раз приезжал домой грязный от копоти, сажи, земли, на это не обращаешь внимание абсолютно.

*Что за люди были на Майдане?*

Люди с Западной Украины рассказывали о своем виденьи этого всего, у них было свое мировоззрение и какие-то идеи в этом плане. У них вот эта воля к свободе и желание быть свободными было всегда. Если у нас это желание просыпается, то они всегда были свободны и это чувствовали. И они приезжают абсолютно разные – которые исколесили всю Европу на машинах, на лыжах, на чем только они не ездили. И у них желание помочь людям открыть глаза, потому что они на самом деле понимали, что есть иная жизнь, и Украина на самом деле этого заслуживает, и у нее есть все шансы, предпосылки для того, чтобы жить нормально.

*Это были люди приблизительно какого возраста?*

В основном от 30-ти до 50-ти. Люди более молодые – до 30-ти – были из Центральной и Восточной Украины. Я начинал общаться с кем-то, опять-таки

стоишь в очереди за чаем, парой фраз перекинулись, потом завязался разговор, меня уже знакомят, подводят к своим друзьям, там целая компания абсолютно разных людей, и уже начинается более общее знакомство.

*А эти «помоложе» ребята из Запорожья, Восточной Украины, их видение ситуации, политические взгляды чем-то отличались от взрослых с Западной Украины?*

Ну как, они просто говорили меньше конкретики, может быть, но желание одно – жить нормально. У людей, с которыми я общался, у каждого был пример, который их сподвиг. У кого-то из друзей отняли бизнес, у кого-то отняли жилплощадь незаконно, выселили из квартиры, дом снесли и построили там элитную многоэтажку, а ему с семьей приходится жить непонятно где, у родственников или в общежитиях. У многих людей были такие примеры, которые для них стали краеугольным камнем.

*Ты вышел после избиения студентов?*

Да-да, когда мне сообщили, что студенты стояли за евроинтеграцию и их жестоко избил «Беркут», у меня сработал какой-то инстинкт борца за правду – как так, почему? Мирный митинг, и тут вдруг избивают людей, притом молодых, неагрессивно настроенных. Это тоже была такая точка кипения, потому что у меня есть знакомые, у которых тоже были проблемы со старой властью, когда их бизнес закрывали или покупали за копейки просто потому, что так кому-то захотелось. Я понимал, что сейчас это еще хоть какой-то шанс изменить картину в целом в Украине. Просто я со старой нашей властью не видел абсолютно никакого шанса развития Украины.

*На какие периоды ты бы мог разделить Майдан?*

Первый период – это избиение студентов, потом было небольшое затишье, после чего была вторая волна, когда на Грушевского начали стрелять. Перед тем была на Институтской попытка разогнать Майдан, но еще без оружия. Попытка была мирная, но у них ничего не получилось, тогда это тоже было так знаково, когда Киев в какие-то считанные часы, быстро, очень быстро подтянулся на Майдан. В тот момент там было мало людей, потому что было очень холодно. И они, видать, этим воспользовались и пошли в атаку с Институтской. Ребята стали живым щитом, держали, сколько могли, и с каждой минутой киевляне подтягивались-подтягивались на Майдан, и их становилось все больше. Они держали как могли «Беркут», за это большое спасибо Киеву и соцсетям, потому что реально вся экстренная информация распространялась в соцсетях, и люди были в курсе событий. Потом был период Грушевского, когда было первое применение газа, резиновых пуль, когда были первые жертвы, Сергей Нигоян, Михаил Жизневский. Уже третий период – события на Институтской, когда снайперы стреляли в людей, собственно, когда произошло это массовое убийство ребят. И сейчас период не военный, но это тоже период еще Майдана.

*Какой день был самый сложный?*

Когда на Институтской снайперы стреляли по людям – не только в тех, которые стояли на баррикадах, а даже в тех, которые стояли под сценой. И я как раз в тот момент приехал туда и увидел, что возле гостиницы «Казацкой» уже тогда лежал

где-то с десяток убитых ребят, море крови, люди, бегающие в панике, звонки всех моих родственников, мама, сестра звонили «Ты где?!» Мне даже приходилось им врать, чтобы они не переживали очень сильно, потому что я говорил, что возле Михайловского, что все нормально, на Майдан не спускаюсь, но был в тот момент на Майдане. И это вот со всех сторон такое нагнетание: здесь убитые ребята, кровь, звонки со слезами. И ты понимаешь, что что-то нужно делать, и несешь резину на баррикады, помогаешь оттаскивать раненых ребят, вот это было тяжело морально.

*Возвращаясь к 20 февраля, к этому самому тяжелому дню, понимаю, что сложно вернуться туда, в тот момент, но какие самые сильные воспоминания остались?*

Самые сильные воспоминания – это то, что удивляло, насколько людям уже все равно. То есть все видят, что откровенно убивают людей, убитых становится все больше и больше, но люди не расходятся, они, наоборот, прибывают, бегут на баррикады, участвуют, помогают раненым. Вот этот какой-то такой человеческий, не знаю, пофигизм, другого слова не могу подобрать, вот это настолько удивительно и в то же время давало какую-то надежду, и было таким стимулом самому что-то делать и не сдаваться. Ты понимаешь, что невозможно победить этот народ и что ты часть его – и какая-то гордость за себя и людей, которые рядом с тобой, и в целом за всю Украину.

*Что тебе лично дал Майдан?*

Лично меня Майдан сделал морально стойким, стрессоустойчивым, дал такую какую-то силу, веру в свою страну, наших всех людей и мужество, которое кроме как на войне, на каком-то противостоянии против какого-то врага, нигде ты не заработаешь, ни на каких тренингах, курсах, а вот только в таких ситуациях.

*Ты думаешь, что Майдан поменял народ?*

Уже поменял и еще больше поменяет. Вот, знаете, обычно говорят: украинцы – у них такой менталитет, что «*моя хата з краю*». Вот это уже чувство, понятие как таковое уже пропало. А если брать другие изменения, то все видели, как люди помогали, отдавали последнее, предлагали свою жилплощадь, несмотря на свое социальное или религиозное положение, и так далее. Среди моих друзей были люди, к которым приезжали, мылись, кушали, они возили еду на Майдан. Я от них этого не ожидал. Для меня были откровением поступки этих людей. Поменял, стопроцентно, и еще поменяет, потому что это только начало большого изменения для всей Украины.

*Ты или кто-то из твоих знакомых сталкивался с тем, что люди сожалеют, что так произошло, учитывая ситуацию с Крымом, количество смертей, панику и агрессию?*

Нет, я могу сказать, что абсолютно никто не жалеет о том, что произошло. Понятное дело, что все жалеют, что произошло такой ценой, но это ведь не наша вина – все начиналось мирно, просто та власть не хотела по-мирному уходить или идти на какие-то компромиссы. Они повлекли за собой такой исход этой всей проблемы. Но то, что люди не жалеют о произошедшем – это факт.

## Світлана Умелюх:
## «Поддерживали как могли»

***47-річна киянка***

Я попытаюсь рассказать по хронологии, что мы делали эти месяцы. Сначала мы с мужем дежурили через ночь, потому что надо было по ночам поддерживать Майдан, чтобы не было захвата. 8 декабря, это было воскресенье, тоже пришли к Верховной Раде, ребята начали ставить там палатки, чтобы расширить территорию Майдана. Палатки были поставлены напротив Верховной рады – как раз возле Дома офицеров, потом чуть ниже, по улице Институтской. Уже 9 декабря ночью, по-моему, «Беркут» и милиция снесли все эти палатки и все зачистили. Уже в 6 утра мне позвонил муж, который дежурил там ночью, и сообщил, что силы были неравные и снесли палатки. После этого к нам приехали ночевать первые люди, мы их всячески поддерживали, чтобы они могли отдохнуть, поесть, помыться. Потом мы уже раззнакомились. Это были ребята из Криворожской сотни, они жили во Дворце свободы, я поддерживаю, чтоб так переименовали Октябрьский дворец. Затем с 10 на 11 декабря мы опять пришли на Майдан, тогда «Беркут» и милиция обступили его по периметру. Было понятно, что опять что-то готовится. Тогда пришла дочка с друзьями, я ей сказала: «Оля, ты знаешь, что-то будет, потому что так просто нас никто охранять не будет – никогда не охраняли, и вдруг вспомнили». И мы решили, что уже поздно (где-то двенадцатый час был), замерзли, было холодно, поэтому поехали домой, и в полвторого ночи нам сообщили (наш сын постоянно мониторил ситуацию), что начинается штурм. Муж вместе с сыном и другом поехали на Майдан. Там они отстаивали наши баррикады, чтобы силовики не могли разогнать людей на Институтской. Среди наших близких еще был племянник. Я не поехала после того, как мы толкались возле Верховной Рады. Я понимаю, что женщины там нужны, это однозначно, они должны помогать, поддерживать, но в такой вот потасовке – мы, женщины, только мешаем. Даже сын сердился, говорил: «Вечно вы под ногами, не даете нам развернуться, еще вас приходится защищать!» Отстояли они на Институтской эту баррикаду, и тем самым дали возможность продолжать борьбу на своей территории.

А дальше пошли будни. Я неплохо готовлю: то кексы, то пирожки пекла. Мы деньгами поддерживали ребят, сколько могли: то двадцать, то пятьдесят, то сто. Я то в одну палатку кексы заносила, то в другую. Поддерживали, как могли. А еще была палатка с «мальтийцами»*, кстати, молодцы ребята. Они были очень щедрые, готовили первое, очень вкусный чай. Каждый день я готовила горячие бутерброды, пекла кекс, сало, какие-то консервы приносила. К нам постоянно ребята приезжали погреться, переночевать. У нас был Игорь, он снимал хронику, у него в *YouTube* есть страничка. Он работал у нас, делал свои репортажи, мог компоновать, скидывать. Вот это то, что мы делали на протяжении всего Майдана.

* Представники Мальтійського ордену, що має статус організації наглядача при ООН та Раді Європи.

То вареники сделаю и ребятам на баррикады занесу. Людей кормили, но как-то однотипно: гречка, суп. А мне хотелось порадовать ребят какой-то другой едой, например, вкусными пирожками. Вот такая была деятельность.

А потом Новый год праздновали на Майдане, это было вообще что-то из ряда вон выходящее. Еще в девять часов вечера людей было как-то мало. А к двенадцати – просто море людей. Это такие замечательные эмоции – мы до пяти утра были на Майдане. Я испекла большой торт, поделились со всеми. Мы разрезали его на маленькие кусочки и поделились с теми, кто был рядом. Торт был украшен нашим трезубцем. Это один из самых классных Новых годов! Потом было Рождество. Для нас участие в Майдане и постоянное присутствие было очень важным! Особенно ночью поддерживать... С Русланой общались, она полночи там бегала, мы даже с ней сфотографировались раз.

*Расскажите о людях, которых вы встречали на Майдане?*

Хочу сказать, что все эти люди – светлые. Например, те ребята из Криворожской сотни, с которыми мы познакомились, постоянно организовывали пикеты. То был пикет возле Прокуратуры, то под Верховной Радой, то возле Нацбанка. 11 января, когда происходили действия под Святошинским судом, ребята позвонили мужу, он приехал. Тогда побили наших собратьев. Везли ребят в больницу, кого можно было не оставлять, мы забирали домой. Мы поддерживали одного мальчика, его звали Руслан. Его очень побили, был сильнейший ушиб ребер. Мы ему предоставили комнату, помогали и лечили, кормили и поддерживали, чем могли. Он подлечился, мы ему помогли деньгами, чтобы он мог поехать лечиться домой. В больницах тогда опасно было оставаться, вот поэтому – кого могли, мы забирали домой.

*А много людей готовы были вот так взять к себе домой кого-то и лечить?*

Все наши знакомые готовы были лечить, потому что люди очень болели простудами, были с высокой температурой – это Иван Иванович, Руслан один, Руслан второй, Игорь, потом Сергей. Однажды вечером после работы мы стояли на Майдане. И вот ко мне подошел мужчина такой маленький, худенький. Я спросила: «*А ви звідки?*» – Каже: «*Я з Дніпродзержинська*». Наша зустріч відбулася десь за пару тижнів до Нового року. Він почав розповідати: «Я оце приїхав зранку 11 грудня, стою на Майдані, нікого не знаю, нема до кого йти... Прийшов, а ночувати ж десь треба, то я повернувся додому. Спочатку я терпів-терпів, а потім кажу своїй дружині: "Ні, я поїхав до Києва, я не можу на це все дивитися". Поїхав, а хтось із друзів мені каже – як же ти там будеш спілкуватися, там же всі російською мовою спілкуються. А я приїжджаю, а тут усі українською спілкуються». – Я сказала: «Так, ми такі, любимо свою країну, свою мову». Ми обмінялися телефонами. Цього чоловіка Сергій звали, йому 57 років. Потім була інша така пані Оксана, мене з нею Ігор познайомив, людина взагалі з Криму, вона абсолютно україномовна. Людина залишила сім'ю – у неї троє доньок, чоловік, але вона практично з перших днів була на Майдані, стояла при вході в Будинок профспілок на варті. На мою думку, це абсолютно світлі люди, які знали, чого вони прийшли на Майдан і що вони по-

винні робити. Це добрі, ввічливі люди, які своїм здоров'ям і життям були готові в будь-який момент пожертвувати заради захисту України.

*Що ви можете сказати про події 19–22 січня?*

19 січня ми приїхали на віче, потім побачили, що розгортаються такі войовничі події. Ми із самого початку дивилися, як усе починалося. Коли на ніч вже пішли, то я такого в житті не бачила. Це, звичайно, було вражаюче, тому що людей довели. Тому що люди два місяці стояли і зрозуміли, що так можна стояти все життя, і нічого не буде, тому що це не та влада, вона просто нас ігнорує. Я не буду говорити «погано» чи «не погано». Це зробили хлопці, і ми їх підтримали. Це сильні духом люди, це воїни. Сталася така ситуація, коли палили автобуси міліції, «Беркута». Але, зверніть увагу, як у той же час люди бережно поставилися до звичайних машин! Вони їх перетягували, рятували, і ми були цим вражені. Там декілька машин роз'їхалися о дванадцятій годині, а залишилася одна машина, і близько п'ятої ранку прийшов її водій, забрав ту машину. Навіть у цій ситуації ні одне вікно не було розбите, ні одна вітрина, нічого. Моя донька прийшла з друзями, з ними був друг-журналіст, француз. Він теж був вражений: «Що у вас тут така революція, все горить!» І він каже, що як так, що все палять. А йому чоловік відповідає: «Дивіться, що у вас в Європі робиться. Коли комусь щось не подобається, то у вас вулиці горять, ви палите й руйнуєте все, що трапляється на шляху. Так у Парижі було, у Франції, у Великобританії! А ви бачите, що у нас два місяці магазини працюють, бутіки працюють, нічого не зламано».

Пройшов ще місяць. Хтось із хлопців просто охороняв, хтось увесь час ходив на пікети до різних установ. А ми тим часом підтримували продуктами, своєю присутністю. Хлопці до нас приїжджали, грілись, лікувались, тому що майже всі хворіли на простуди.

*Що об'єднувало всіх людей, які зібралися на Майдані?*

Враховуючи все те, що ми вже зробили, враховуючи, що були прийняті ті закони від 16 січня, ми розуміли, що нам всім світить мінімум від восьми до п'ятнадцяти років, але посадити нас нереально, тому що ми сильні духом, і всі ж стояли не за зарплату. Той же Сергій, що з Дніпродзержинська, або Михайло зі Львова – це прості люди. І всі розуміли, що назад дороги немає, тому що це життя нашої країни. У мене двоє дітей, я хочу, щоб вони теж жили у вільній країні. Мій Роман стояв на Грушевського, він відбивав з катапульти, стріляв, йому куля поранила ногу, потім йому допомагали в медпункті. Окреме слово хочу сказати про наших медиків. Це просто вражаючі, фантастичні люди. Всі люди, які були на Майдані, – це дійсно Люди з великої літери, це ті, хто творить історію нашої країни.

*А який із днів на Майдані був для вас найважчим?*

Найстрашнішою була ніч з 18 на 19 лютого. Це була переломна ніч. 18 лютого зранку ми пішли ходою до Верховної Ради. Ми навіть уявити не могли, чим це взагалі закінчиться. Приїхали десь біля 10-ї години, колоною зустрілися на Інститутській безпосередньо з Криворізькою сотнею. Ми з хлопцями стояли

якраз біля Будинку офіцерів. Людей було дуже багато, це було близько третьої години дня, і ми чекали, що ось Верховна Рада щось там прийме, ми просто стояли. І тут побачили, що піднімається дим з Грушевського. Ми вже зрозуміли, що знову запалили шини, але ми могли тільки здогадуватися, що почалися події на Грушевського. Минуло хвилин п'ятнадцять – почалися події в Маріїнському парку, кидали гранати, ми почали одягати маски, тому що «Беркут» почав кидати сльозогінні гранати. Повиходили депутати до своїх машин, і хлопці почали просити: «Припиніть, ми такі ж українці... ми ж усі однакові, навіщо ви кидаєте ці гранати?» «Тітушки» стояли позаду «Беркуту», вони почали кидати каміння на всіх. Десь поряд поранили чоловіка: йому відірвало руку. Викликали «швидку», проте, вона довго їхала – забрали того чоловіка.

А далі відбувалися події на Інститутській. Мій син там був і бачив страшні речі: як людей стріляли, як гнали, тобто їх уже відігнали від Верховної Ради до вулиці Шовковичної, далі – до Будинку офіцерів. Ми зібрали всі прапори, домовилися з жінкою, яка поряд жила, щоб наші прапори сховати у дворику її будинку. Ось «Беркут» почав нас тиснути, люди почали відходити в Маріїнський парк. Ми почули, що з Криворізької сотні загинув грузин Зураб – це з тих, кого знали. Так сталося, що мені ключі треба було віддати. Поки я до «Арсенальної» добігла, всіх людей «Беркут» теж зігнав до «Арсенальної». Усі люди розуміли, що треба кудись іти, тому вся ця колона пішла в обхід по вулиці Лесі Українки. І знаєте, що «Беркут» робив? Вони заходили у під'їзди і травили людей газом, якщо хтось із протестувальників забігав у двори, під'їзди, до людей стукали, то вони їх звідти забирали і травили газом. Мій син із цим хлопцем, з яким він був, до вечора ховалися у гаражах, бо їх просто могли вбити. А ми йшли колонами, серед нас був важко поранений хлопець, його поклали на щити і несли. На вулиці зупинили машину і домовилися, щоб його відвезти, я сподіваюся, в лікарню, бо в нього і голова була розбита, і взагалі він не міг рухатися. Ми колонами обійшли по вулиці Лесі Українки і прийшли на Майдан Незалежності, а тут уже «Беркут» стояв. Вони зайняли Палац свободи. Було зрозуміло, що щось буде, метро вже зачинили, офіційно оголосили, якщо до 18:00 ви не розійдетеся, то ми вас будемо розганяти. Всі жінки сказали: «Ніхто нікуди не йде, ми стоїмо!» Пройшло ще декілька годин, а тут же треба було терміново молоко, бо все горить, все в диму. Народ кинувся, де купити молоко? Тут же всі магазини позакривали. Ми вже побігли аж до «*Billa*» на Бессарабку, всі купляли молоко, воду і тягнули ці всі пакети хлопцям, щоб їм там було легше. Вже було темно, може, 9-та година вечора, бачимо – «5-й канал» забирає свою машину. Ми відійшли вниз і опинилися біля сцени, на перехресті. Хвилин через 10 машина ТСН збирається теж, від'їжджає зовсім з Майдану – значить, будуть якісь події. І тут починають з боку барикад закидати гранатами наших хлопців. Ті, хто з нами були, кажуть: «Давайте відійдемо за периметр, за барикаду, де Профспілки». Десь опівночі починають туди зносити хлопців. Я не знаю, чи той хлопець взагалі залишився живий, бо його принесли на ковдрі. Це страшно,

коли ти безпорадний! І тут почалося: машина за машиною «швидкої допомоги», одного за одним несуть на ношах, на ковдрах. Я вам чесно скажу: я пожалкувала вже мільйон разів, що я не залишилася тоді на всю ніч. Не хочу зрівнювати всіх політиків, але Майдан на той момент практично здали. Ми поїхали десь о пів на другу ночі, частину людей завезли до батьків. По-перше, ми вже добу на ногах були, хотіли, щоб люди відпочили і далі могли повернутися на Майдан і продовжити участь. Частину людей ми забрали до себе додому. Люди вже відпочивали, а я не змогла, сиділа біля телевізора, слухала Женін голос і думала: ми стоїмо, поки він говорить, поки він є. Показували, як «тітушки» вбили журналіста, потім ще двох. Машина зупинилася на червоне світло, з неї витягнули людей, їх дуже побили, один із цих двох загинув. Двоє наших: Руслан з Ігорем теж шини допомагали носити. Дві мої знайомі розповідали: «Свєта, ми до останнього були, вже збирали, що де тільки могли, якусь там ялинку зрізали, щоб тільки було чим палити, пляшки збирали, дрова шукали. Почали вже ці помаранчеві каски кидати. А що ж буде потім? Невідомо, чи щось вже взагалі буде, чи ми достоїмо». Ви знаєте, там були не тільки військові, афганці, а й дизайнери, художники, тобто прості люди, які стояли на барикадах, і для мене це був переломний момент.

Потім 19 лютого вже якось і міліція була спокійніша, вночі давали проїхати машинам з продуктами і шинами на Майдан. А 20 лютого я десь о сьомій ранку всім нашим, хто в мене жив, приготувала сніданок, щоб погодувати і їхати на Майдан, і тут раптом показали, як починається штурм. Я все кинула, швидко одяглася. Чоловік запитав: «Ти куди?» Відповіла: «Я на Майдан, бо штурм вже починається!» Ми всі швидко зібралися і поїхали. Були в шоці, коли побачили вбитих біля «Козацького» готелю. Нам сказали, що 15 людей було вбито. Бої продовжувалися, але жінок не пускали. Ми робили барикади, розбирали бруківку. Люди, як мурахи, розбирали і складали це все на купу. А потім, коли вже більш-менш зібрали, то ми прибирали плац біля стели. Там теж все горіло, і ми цілий день складали все в мішки, прибирали, а хлопці це носили на барикади, щоб укріпити їх.

А потім ми пішли на Грушевського, там теж хлопці робили барикаду. Я тоді ще сказала таку фразу: «Свого часу ми сварили Омельченка, коли він бруківкою виклав весь Майдан, казали: "Оце понакладав цю бруківку, у кого підбори – дівчатам ходить важко, тому що каблук попадає між бруківкою..." Бачите, треба Омельченку подякувати, це ж які гори були з цієї бруківки...» Ми накидали в мішки, а хлопці носили на Грушевського.

*А зараз, на вашу думку, Майдан закінчився чи він ще триває?*

Він триває й триватиме, не в такому, звісно, форматі, я його по-іншому бачу... Майдан не може закінчитися, він є певним «важелем» управління владою, щоб вона пам'ятала, що ми є.

## Наталка Сердюк:
## «Щоб бути корисною, я пішла на кухню у Профспілки»

***Художниця із Запоріжжя***

*Вперше ви вийшли на Майдан 1 грудня, але по-справжньому долучилися до всіх цих подій трохи пізніше. І перше, що ви зробили, шукаючи собі застосування, – це була кухня у Профспілках? Хоч ви і художниця?*

Щоб бути корисною, я пішла на кухню у Профспілки. Я прийшла, мені сказали: «Місць немає, волонтерів повно, постійте тут, ми вас покличемо». Тоді кажуть: «Ви знаєте, на кухні все-таки немає місць, а чи не хочете роздати пресу?» Я погодилася.

*Коли це саме було?*

Напевно, 8 грудня. І я пішла роздавати ці газети. Я спочатку йшла, звісно, як така «*мрачная девушка*». А потім я зрозуміла: «Стоп! Я роблю, це не так». І почала роздавати газети з посмішкою. Тут уже все пішло.

Потім я повернулася на кухню, вже були вільні місця. Мені байдуже було, що там «Океан Ельзи» якраз співав. Я відчула, що я щось роблю: різала хліб, натерла трудові мозолі. На кухні я була кілька разів. Там мене все вразило своєю простотою, чіткістю, організацією, надзвичайною злагодженістю, надзвичайною доброзичливістю. Коли я зайшла туди, перше, що я зробила – зняла верхній одяг, мені показали, куди його скласти: в пакети, на стільчик. Потім обробити руки розчином, одягти маску. За столами ніякої їжі, все охайно, все стерильно: рукавички, шапочка, халат, фартух. Мені одразу сказали – там було кілька координаторів, де потрібні волонтери. Все було організовано. Наприклад, хліб закінчився – куди йти? Приходить хлопець, каже: «Зараз я піду, скільки вам треба?» Приніс. Кульки всі ці не викидають, вони складаються в окремий пакет, тобто все продумано. Скотчем приклеєні ці кульочки, їх беруть, щоби щось запаковувати. Все розподіляється. Я була вражена складами цієї їжі, скільки її наносили. На першому поверсі Профспілок, пам'ятаєте, скільки метрів була там стеля, але ці стоси пачок чаю і домашньої консервації під стелю справляли, звісно, враження.

Ще була цікава географія цієї кухні. Поруч зі мною працювала дівчина з Броварів, у неї двоє дітей, вони із чоловіком мінялися. Була жінка, їй на вигляд було десь шістдесят–сімдесят років – пані Любов. Вона приїхала з Луганська. Потім був хлопець із Західної України. Він професійний шеф-кухар, він налагодив нам логістику. Я один день працювала на каві. Він нас у такий маленький підрозділ організував. Була дівчина Марія. Був такий симпатичний хлопець, невеличкий на зріст, дуже смаглявий. Він каже: «Я з Одеси, і я найкращий шеф-кухар в Одесі». З Харкова були.

Було багато підрозділів на кухні. Це було харчування насамперед для бійців, але годували і тих, хто постійно жив у Профспілках.

*Скільки загалом людей було задіяно на кухні?*

Я перший раз була на вихідні, то було дуже багато людей. У нашому підрозділі «Кава» було восьмеро – це один стіл. Біля кожного стола стоїть 4–5 людей, і таких рядів 6–7. Окрім цих рядів, були волонтери, які тільки на складі працювали.

У мене закінчився цукор, я пішла на склад і була вражена, скільки люди приносять продуктів. Було все. Тут мені принесли дешеву ковбасу і тут же ще дорожезну, і сало на бутерброди. Хлопці тягали величезні каструлі окропу. Хтось різав лимони, хтось ще щось. Все було налагоджено, злагоджено. Різали хліб у коробки, коробки передавали тим, хто сидів на бутербродах. Щось намазували, кетчуп чи сало, зверху ще огірок чи щось клали, все було продумано. В будні було менше людей.

*Як часто ви туди приходили?*

Я їздила у вихідні дні, тому що робота у мене з дітьми, я не маю права їх кинути. Я сама із Запоріжжя родом. У нас дуже багато людей, які дійсно «зомбовані».

*Ви думаєте, є сенс переконувати людей?*

Особливо рідних, з тими людьми тобі жити.

*А крім рідних, ваші знайомі, друзі, на роботі знали, що ви їздите на Майдан – підтримували, не підтримували?*

Я в «Фейсбуці» просто публікувала пости про свої відчуття коротко. Мене підтримували. Моя сестричка вийшла заміж за німця цього літа. Взагалі, я її сестра старша, тому я її сприймаю трохи як дитину, брала активну участь у вихованні. І під час усіх цих подій вона страшенно хвилювалась за мене. Живе вона з вересня у Німеччині, вона стала робити переклади, писати активніше на «Фейсбук». І в недавній розмові по скайпу вона сказала: «Наталко, я вирішила перейти на українську, спочатку з тобою». Потім вона змінила налаштування у «Фейсбуці» на українську, а потім почала писати тексти українською. Це теж перемога.

*Після подій на Грушевського ви продовжували ходити на кухню?*

Потім ми об'єдналися з друзями: збирали рушники, шкарпетки, індивідуальні засоби гігієни, миючі засоби. Все це пакували і відвозили на Майдан. А був такий день, коли ми з моєю знайомою, вона художник, пішли в Український дім. Я приєдналася до розмальовування касок. І хтось підійшов, у нього щось було з рукою, каже, що поранили, просив розмалювати каску, зовсім молоденький. Він мені дав своє посвідчення. Ім'я – В'ячеслав, я запам'ятала, і військову каску дав. Каже: «Прийду через півгодини чи через годину». Я йому розмалювала.

*До речі, про всякі творчі акції на Майдані. Там була Мистецька сотня, каски і щити розмальовували, десь вірші читали.*

Якщо вірші читали, то це Євгенія [Пірог], дитяча письменниця, з якою я знайома особисто, вона брала участь у кількох проектах, дуже творча динамічна людина. Женя влаштувала всеукраїнську акцію. Ця акція триває вже кілька років. Її мета – залучити дітей до читання. На жаль, гаджети і все інше вбивають культуру читання. І вона вважає, що читання – це сила, це гасло цього проекту. І вона влаштувала на Майдані теж таке читання.

*А як ви це все для себе поєднували – хтось кидає «коктейлі Молотова», а тут читають дитячі вірші? І між цими подіями – 100 метрів?*

У мені не було такого відчуття, що це щось протиприродне. Так, мені один мій польський знайомий написав, що не правий був той, хто сказав, що музи мовчать, коли гримлять гармати. От у нас музи не мовчать, і це дуже добре! Наші музи не мовчали.

## Руслан:
## «У мене був обов'язок охороняти сцену»

***49 років***

*Коли і як ти дізнався про Майдан?*

21-го числа. Ввечері, о 9-й годині подзвонив мені комендант наметового містечка коло Печерського суду – Гріша. Сказав, що треба охорону на сцену коло Українського дому. Зібралося нас чоловік двадцять, був дощ якраз, це було з 21-го на 22-ге. Ми зосталися на ніч охороняти, це був як перший досвід.

Спочатку займалися охороною сцени Майдану. Цей Майдан зібрався з тою метою, щоб увійти в Євросоюз, ще не було розгону студентів, зовсім мирна акція. Через кілька днів було віче всеукраїнське біля пам'ятника Шевченка, пронесли український прапор через Хрещатик, Майдан, через Європейську площу. І коли зібралося 150 тисяч людей, то це був тільки початок. Це був вихідний день. Потом почали виходити туди, як на роботу. Приходили охороняти, тому що попередили зразу, шо можливі провокації. Людей дуже багато виступало. Першим вийшов на цю сцену з ведучих Євген Нищук. Ми тоді з ним познайомилися, буквально першого дня... Був обов'язок охороняти. Попросили – треба виконувати. Потім поставили барабани, звукову апаратуру: стаціонарно ставили, щоб приходили групи і виступали. У всіх таке передчуття було, що це надовго.

*А хто ще був з тобою, як охоронець, чому вони прийшли?*

Тому що так само, як і мені, їм подзвонили. Дзвонили людям, на яких можна покластися. З вулиці людей не брав ніхто...

28-го, у четвер увечері, людей у нас зібралося десь тисяч сто під Українським домом. Повний весь Євромайдан. Там, де готель «Дніпро», по Грушевського, за Філармонією, вниз по Володимирському спуску, до Хрещатика і до Трьохсвятительської – все було залите повністю. Не було ж ні барикад, нічого. І з Хрещатика по Грушевського нагору до Кабінету Міністрів зробили одну полосу, щоб машини проїжджали. А люди *обнаружили*, по-моєму Чорновол Таня, машину з прослушкою. Забили тривогу, взяли в кільце цю машину. І зі сцени сказали, що так і так. І з боку Трьохсвятительської почав підтягуватися «Беркут» уже в повній амуніції. А стояли вони – по-моєму, штук 20 автобусів – на Михайлівській площі. «Беркут» не київський був. Київські так би не поступали. Тому що ми стикалися з київським «Беркутом», вони так очі в очі казали: «*Пацаны, не дергайтесь, не провоцируйте нас, потому что у нас приказ вас убивать. Мы люди и вы люди, но мы все равно должны приказ выполнять: у нас есть семьи и малые дети. Их надо кормить*». І наші ніхто не провокував, ніхто не ліз, не кидав «коктейлі Молотова», не обзивався ніяк. Ми просто за руки взялися, і старі, і малі, і студенти, всі стояли й не пускали «Беркут» до Українського дому. Це було 1 грудня.

*Опиши, що ти бачив далі?*

Я бачив, уже колона пішла, чоловік 400 із Трьохсвятительської, по сім у ше-

рензі, просто як ріка пішла на людей. Нам сказали, щоб ми охороняли сцену, тому що може бути провокація.

Я стояв, виходить, 12 годин, а 12 годин – вдома. Спочатку ми стояли без зміни, дві доби стояли, нікому замінити було. Вже потом розділилася охорона. Ми, наприклад, підкорялися одній людині, нас було десятеро від Пашинського, а друга десятка там була від іншого депутата... І через три дні десь уже почали людям платити. Людей поставили в такі рамки, що не те, що люди стояли за гроші, а щоб вони могли на ці дванадцять годин піти якесь житло зняти, тому що всі майже були приїжджі. А за що харчуватися? Якось існувати треба було.

*А як би ти описав цих людей, хто вони, чим займаються?*

Нормальні пацани. Спортсмени. Приїхали з Івано-Франківська – такі, що бійці. Всіх нас було 25, дві зміни.

*Гаразд. А що далі було?*

Я можу сказати про те, що було на моїй зміні. 29-го, о 9-й ми пішли додому. Розібрали сцену за з 12-ї до 2-ї ночі. І з 30-го, коли розібрали сцену, почали екстренно знімати намети, тому що вони були розбиті й перед Українським домом. Начався штурм, зачистка отих студентів, коли вже нікому було їх захищати. Цих людей, які мали стояти на Майдані вночі, як корова язиком злизала. Чи їх одправили спеціально, чи насильно, я не знаю. Та їх ні одного чоловіка не було. Коли ми прийшли першого зранку на роботу, там уже не було нічого. Все було розтягнуто, порозвалювано. Тільки біля бочки пару пацанів сиділо, яким нікуди було йти. І на Українському домі мєнти стояли, нас не пускали. Нас просто пізнали старі люди: «Це наші, нормальні пацани, нехай заходять». Ми зайшли, руки розвели: «Що?» – «А хто його зна, що. Давайте додому, ввечері зідзвонимося». О 4-й подзвонили, сказали, що так і так, всі збираються на Михайлівській площі. Ні, спочатку коло Профсоюзів. Нам треба було живий коридор зробити й провести наших депутатів із «Батьківщини» до стели, а мєнти перегородили всю дорогу. І почалось ото пихання. Був Турчинов, Яценюк, ще двоє людей, ми їх провели до машини, наші старші з ними поспілкувалися, вони дали якісь вказівки, по Інститутській вони поїхали, ми повернулися й пішли всі на Михайлівську площу. А там якраз зробили біля Ольги якусь трибуну. Виступав Кличко. Там тільки-тільки закріпився «Правий сектор», і ми з ними домовилися, щоб ніяких провокацій не було. Бочки вже стояли, люди вже були, Михайлівська площа вже була забита, машини їздили по всьому Києву, сигналили: «Всі на Майдан, вставайте, бо треба щось робити!» Ми охороняли тих, хто виступав на сцені, починаючи з Тягнибока, Кличка і закінчуючи рештою. Вже було продуктів валом: на території Михайлівського собору давали речі теплі та їжу. Це було з 29-го на 30-те, а першого числа вже ставили сцену на Майдані Незалежності. Ми вже вийшли з 1-го числа на ніч на охорону сцени, вийшов один Майдан – не два, як раніше.

*В чому полягало ваше завдання охороняти сцену?*

Я спілкувався з цими людьми, що виступали. Вони ж проходять через охорону, і ми вирішуємо, пропускати їх чи ні. Є вказівка: «Бейджик!» Ми самі бачимо,

кого пускати згідно бейджика: на сьогодні бейджик такий-то, число таке-то, колір такий-то, у нас уже є вказівка, що в нас на пропуск годиться. А потім ми вже дивимося по людині. Це дуже відповідально. Просто люди, які на сцені працюють, техперсонал, ведучі, хто на кухні – вони знають, що сюди охорона нікого зайвого не пропустить. Андрій Парубій був комендантом. Він до нас, до сцени, відносився, і ще – Блаватський, і ще там... – пан Микола.

*Тобто фактично дозволу пройти на сцену треба було питати в Парубія?*

Ні, в Будинку профсоюзів: треба було підійти до комісії, яка давала пропуск. Це був осередок Майдану. І вони підлягали тільки Парубію безпосередньо.

*А як ви дивились по людині, який фільтр був?*

Шосте чуття. Навіть депутатське посвідчення не проходило: чи ти депутат, чи ти Порошенко, чи ти жінка Порошенка – нам все одно. Не те, що ми втішалися своєю владою. Ми самі бачили, який там «геморой» на сцені – ніколи людям. Біля сцени стоїть черга, і люди приходять, через паркан передають гроші. Ми беремо ці гроші... Там, у Профсоюзах, стояв стіл внизу – там перерахували, розписалися, хто прийняв, і все.

*А ще щось люди приносили до сцени?*

Приносили одяг, їжу. Тому що холодно було, після дощів почалися заморозки. Кожухи і шапки – це вже потім почалося, до Нового року ближче, а спочатку нічого одягти було. Ноги мокрі, і люди стоять по дванадцять годин, а хто і добу цілу. Вражали старі люди, які приносили їсти, так що сльози навертаються: соромно їсти, тому що ти думаєш, чи їла вона сьогодні що. Бо я бачу ту каструльку маленьку, яку вона принесла: «Бідні дітки, хлопці, ви ж уже терпіть якось, воно ж, може, буде краще, допекло ж до ручки, нема ж ні грошей, ні роботи!»

*І що далі? Встановили сцену... пригадай.*

Поставили освітлювальні прилади, музапаратуру. Музиканти, що мене здивувало – якось обережно... Це вже потім черга з музикантів виступити була, коли дійшло, що «*наше дело правое, мы победим*», а спочатку – ні! Мені хочеться відмітити Бенюка, Роговцеву, Нікаса Сафронова, він прилетів одним із перших. Потом жінку Яценюка – Ірену, вона, нікому не сказавши нічого, працювала на кухні волонтером. Вона три дні там ходила, різала бутерброди, носила чай, каву. Ще там дівчинка була, Ліза, вона сама з Донецької області, в неї з руками проблеми, вона була з першого дня, коли поставили цю сцену, коли вмер той хлопець... Її бив «Беркут», коли розганяли студентів – хлопець накрив її собою. Потім коли 17, 18, 19 і 20 лютого була бойня, вона була там, у перших рядах. Вона носила медикам перев'язочні матеріали, молоко носила, лимони від газу. От у моїй пам'яті зосталася ця людина. Вона інвалід, але наскільки... Вона вже не плакала, знаєш. Бо я теж там був, і все перед очима було. Коли БТР підпалили, це якраз він на нас ішов, дівчата сиділи знизу – це останнє, що я пам'ятаю – і наливали «коктейлі», холодно, і вони в одних світерочках, воно ж затікає під руки, і все мокре. А Ліза їх носила аж туди на дальні барикади, на Інститутську. Коли туди відтіснили «Беркут» і в неї на очах чоловік 7 чи 8 положили... Як вона плакала... Коли були ці діяння

на Грушевського, була жменька людей, які кидали «коктейлі Молотова» і палили шини. Шини носили всі: бабусі, матері, сестри-брати тих студентів, які йшли туди. Коли вже палити нічого було, почали розбирати дерево. «Беркут» підійшов близько і стріляв відкрито, і єдине, чим можна було спастися – дим тільки міг затулити... Сім'ями приходили, коли закрили метро, людей підвозили машини.

*А чого ти сказав: «Останнє, що пам'ятаю»?*

Залпом накрило, потом дві світлові гранати – як ввалило! Мене французька журналістка із *CNN* витягнула звідти, я думав, що осліп, я нічого не бачив. Потім побачив ноги свої, мені хтось молока дав у руки. Якраз медики йшли: «Ось, – хтось каже, – травонувся пацан». Мені півлимона зразу в рота: «Жуй!» І молоком запив. Мене відвели до Михайлівского собору, залили спреєм очі, щоб не осліп... Кажуть, головне – перейти цей поріг страху – і вже не страшно, вже по-барабану... Не те, що там лізеш на барикади: «Ось я, стріляйте, я жива мішень!» А саме, що не боїшся: «Ну, вб'ють – і нехай. Більше нічого не буде». Ну, уб'ють – це таке, наче несерйозно.

*Гаразд. Ти був охоронцем сцени, а як ти опинився на Грушевського?*

«Жаба» давила мене. Тому що я бачив, як бабусі носять каміння туди. Мене ж до сцени ніхто не прив'язував. Я знаю, коли я можу звідти піти, а коли моя присутність там необхідна. Якщо Женьку Нищука вже додому можна було одправити, за ним машина приїжджала, він не ночував в одному місці, його одвозили по різних адресах, і потім я – вільна людина. Куди мені, пішки на Троєщину йти? Я йшов на барикади і допомагав там пацанам. Просто для очистки совісті: мішок на одне плече, мішок на друге – раз, другий, третій. Потом шини туди носив, де шини палили пацани, щоб їм там не бігати, ближче підтягував до барикад каміння. Люди ночували там, жили там. Потім намет поставили, а раніше ж його там не було. Бочки були, грілися, їли біля бочок. Носили їм туди їжу дівчата, чай. Чорні всі, помитися ніяк. Усі всіх знали. Не те, що я там Вася, а я Гриша – наочно знали. Хто там у касці з тризубом, хто в шлемі мотоциклетному був, хто в курточці, хто в куфайці. Там особо фотомоделей не було, щоб переодягатися.

*Було багато людей, які хотіли вийти і щось сказати зі сцени?*

Од себе? Та там черга була! Сцена – це ж як місце паломництва: до мікрофона прорватися, щоб тебе почула багатотисячна юрба, – це було подвигом.

*А хто рвався?*

Той, хто вважав, що він патріот, що він має донести до людей якусь думку, відкрити очі, як треба робити і як не треба. Ну це маячня. Вирішує це все ведучий. Головне – заінтересувати охорону. Наприклад, Женька вийшов, я кажу: «Женя, дивись». – Він каже: «Це неактуально, це теж не потрібно, а це може бути, де він?» – Я кажу: «Он». Все, іди сюди, пропустіть його. Два–три слова сказав, можливо, через 3–4 години є вікно, і тоді він каже, щоб ця людина підійшла і тоді вона виступить.

*А з музикантами як було?*

Було багато людей, які хотіли пропіаритися на Новий рік, на 6–7 січня, на старий новий рік, там був такий наплив, що страшно подумати. А до цього мені хотілось би чисто як патріотів відзначити Олега з гурту «С.К.А.Й.», дуже хороша

сама по собі людина. Хоча коли прийшли «Океан Ельзи», це було 8 січня, по-моєму... От Вакарчук – казали, в нього *«звездная болезнь»*. А він така проста людина, як ти. Вони прийшли в старому складі, вони себе вели дуже скромно, коректно, стали збоку, побалакали, Вакарчук пішов на сцену. Хоча Майдан прийшов на них, більше ні на кого. Забите все було, голці ніде впасти було. А вони прийшли – звичайні чотири чоловіка. Дуже мені хотілось би відзначити Льошу Мочанова*. Він єдиний, який не повівся на ура-патріотизм, він із гітарою приходив, співав Цоя, «Воскресенье», свої пісні співав російською, він не боявся, що скажуть, що він москаль. Він виконував свій громадянський обов'язок.

*А що ти називаєш ура-патріотизмом? Чому це в тебе таке відторгнення викликає?*

Тому що я бачив, що той, хто патріот од серця, од душі, він не ходить весь обвішаний цяцьками, молотками, битами, в касці розмальованій, «Смерть москалям!» не кричить. Він звичайна людина, воно йому не треба, воно йому по барабану. Він не ходе, щоб усі бачили, що він у камуфлірованій формі ходить, у бронежилеті.

*Що ти ще пам'ятаєш, надивився ж там? Коли було весело, коли було страшно?*

Страшно? Страшно було за тих, хто був на сцені, коли по них стріляти почали. Це було 19-го, по-моєму, чи 20-го (лютого). А весело? Звичайні ж будні. Ми приходили на роботу, забезпечували нормальну життєдіяльність оцих людей, які виступали на сцені. Щоб вони почували себе в безпеці, не голодали – всі подарунки, які їм люди дають, ми там складали. Їм же ж передавали, як на «Полі чудес» Якубовичу – то вино, то коньяк. Із дитячого будинку мило передавали – дітки робили своїми руками – і кульки великі.

*А що ти можеш розповісти про медиків? Ти напевно бачив їх на Майдані?*

Усі мобільні бригади лікарів по 3–4 чоловіка постійно були на передовій, вони в наметах не сиділи. Там сиділи інші, туди ми приходили брати ліки од кашлю, в кого бронхіт, тому що хто з першого дня на Майдані чи взагалі хто на Майдані, то поголовно бронхіт, стабільно. От. А ці мобільні бригади були тільки на передовій, роздавали маски пацанам, щоб хоча би димом не дихали, закапували очі, щоб не сльозилися. Десь когось зачепило, поранило – вони його на руках односили. Якщо когось убивали, пацани клали на піддон і несли до медпункту. Там уже дивилися: коли смерть – то смерть, поранення – то поранення. «Швидка» під'їжджала з Михайлівського спуску – єдине місце, де можна було під'їхати. Грузили на машину, проводили до барикади, пропускали «швидку».

*Тобто загиблих з Майдану відправляли нагору?*

20-го числа, о 1-й дня, я тринадцятого чоловіка сам доніс до «України» – там складали. До того часу було вже тринадцять. Носили всі, хто міг, хто не боявся. Відстріл там був дурний, чесно тобі скажу. Ще як вночі – це шальна куля, а вдень уже били цілеспрямовано. Я ж бачу по ліхтарних стовпах, як прострелено було.

*А як люди переживали це?*

---

* Олексій Мочанов – український автогонщик, автомобільний та автоспортивний тележурналіст, телеведучий.

Як я – не звертали уваги, не ховались. Щитом прикрився, і все. Хоча кожний прекрасно розумів, що щит не спасає. Якщо вона твоя – вона твоя, а якщо не твоя – вона мимо пролетить. Не було там ура-патріотизму, ніхто не рвав на собі сорочку. Ну, були на передовій – і все. Нічим стріляти людям було. Просто по них стріляли...

*Як думаєш, чому люди, знаючи, що там стріляють, все одно залишалися?*

Я тобі скажу: мабуть, кожний переступив через свою черту. Особисто мені страшно було спочатку, а потім уже звиклося трохи. Словами це не передати, я не знаю, як тобі сказати. Їсти не хотілося, не хотілося спати, чаю теж не хотілося. Потом уже згадуєш, що є чай, є гаряче, його попити – нагрієшся. Ланцюжок логічний вибудовувався: чай – гарячий, тепло, комфортно. Тоді вже прийдеш, не п'єш ковточками, тому що ти ними не нап'єшся, а вже вливаєш зразу. І коли спати лягаєш, то снів немає – як у яму падаєш. І прокидаєшся так само. Стараєшся тільки їсти поменше. Тому що, коли граната рветься – блювати хочеться. Воно просто бахкає так, що по мозгах б'є. Стрес такий. Стараєшся менше їсти, а води більше пити. Бульйон – спасибі, носили жінки. Ми – що? Ми на Майдані. А приносили цивільні. Ось, Таня «*Помощь*», я так її називав. От у неї є можливість приготувати, вона це все готове на «кравчучку» – їде на Майдан і роздає. Вона кожух мені свій дала, у неї там на дачі був. Уночі холодно, капєц.

*Як змінювався Майдан?*

11 грудня – це почалося протистояння і далі вже оптом. Новий рік – це пісня, вони даже не дьорнулися. Стояли тут – спочатку пацани з МВС, потім уже офіцери, майор там, капітан найменше, навіть прапорщиків не було. Було жаль пацанів – вони стояли в літніх ботіночках, при морозі такому. Жінки і батюшки підходили. Просто було затишшя негласне. Різдво теж спокійне – вертеп водили до 14 січня. Спокійно було, празнували всі. Не стріляли. Та й «Правий сектор» нічого не робив. Потім «м'ясорубка» почалась.

*Гаразд. Останнє запитання. Яке в тебе найяскравіше позитивне враження з Майдану, яке залишиться з тобою?*

Що познайомився з багатьма добрими, хорошими, позитивними, чесними – головне, що чесними людьми, такими що, як думає, так і каже, так робить і так живе. Це саме яскраве враження, яке я виніс із Майдану. Мені хотілося якусь часточку взять од них, якусь рису характеру – оцю яскравість, порив, оцю іскру, оцей талант, оцю думку, і оце логічне мислення. Головне – це люди, з якими познайомився на Майдані. А політики – вони приходять і відходять. Війна – вона рано чи пізно закінчиться. Хто поприїжджав сюди – вони рано чи пізно поїдуть додому. А люди, з якими познайомився – вони зостануться, і зостанеться в пам'яті те світле, з яким я провів ці три місяці. Я дуже хотів би прожити так, скільки мені Бог одміряв, щоб не соромно було кому-небудь приснитися. Мені багато хто сниться, по-різному. Я до такої думки прийшов, що життя треба прожити так, щоб не соромно було кому-небудь приснитися, щоб коли приснився, щоб не плювалися на тебе – от, дурня всяка присниться, а подумали: от пам'ятаю, там такий пацан був на Майдані, охоронець Женькін...

# ЧАСТИНА ДРУГА:
# 19 СІЧНЯ – 17 ЛЮТОГО

## ГОЛОСИ ОБОРОНЦІВ, ГОЛОСИ ВОЇНІВ

***Павло Кучер:***

***«Мирний протест уже заходив у глухий кут»***

***Євгеній:***

***«Люди начали швырять* молотов *от безысходности,***
***оттого, что их тупо на той стороне никто не слышит»***

***Борис Єгіазарян:***

***«Когда ребята погибли, то, понятно, украинское человечество***
***уже встало. Но необязательно было пройти через это»***

***Павло Брадулов:***

***«Люди хотели, чтоб их услышали, и уже не боялись»***

***Олександр Абаєв:***

***«Для меня с того момента началась гражданская война»***

***Петро Киян***

**Про 1-шу Сотню, розвідку в Маріїнський парк і сніданок на барикаді**

***Активіст:***

***«Когда на Грушевского я увидел смерть,***
***я понял, что не все так просто»***

***Олексій Демченко:***

***«Многие говорили: не надо, другие – надо»***

***Анатолій Жохін:***

***«Вони – спеціалізовані люди:  прорвати, розігнати, налякати можуть. Єдине, що не можуть – втримати»***

***Роман Бойко:***

***«Я тоді ще був прибічником мирного вирішення конфлікту»***

***Олег Магалецький:***

***«Тут, на Грушевського, це був уже перший народний силовий спротив»***

***Женя Чистяков:***

***«Только путем радикальных действий мы смогли что-то поменять»***

***Іван Григор'єв:***

***«В какой-то момент тебя оставлял страх. И самое спокойное место все равно был Майдан»***

## Павло Кучер:
## «Мирний протест уже заходив у глухий кут»

Продовження свідчення*

Було два варіанти – або радикалізація з жертвами, або Майдан зійшов би на пси. Було очевидно, що влада ігнорує те, що відбувається. Мирний протест уже заходив у глухий кут. Можна було б так стояти ще рік, але розумієш, що час на боці влади, бо вони на своїх місцях, а людям на Майдані рано чи пізно доведеться думати, за що жити. Плюс дуже багато тих, хто розчаровувався, починав відпадати, це постійне скиглення у «Фейсбуці», що нічого не відбувається, все пропало.

Але влада зробила два подарунки в січні. Бо інакше як подарунком назвати «закони 16 січня» неможливо. Це насправді збурило і зміцнило тих, хто готовий був іти далі. Почали розуміти: тепер нам усім можуть дати по 15 років. І одна річ – отримати їх, коли ти дійсно поборовся, а інша – наодинці, коли немає кому тебе підтримати. Замість того щоб злякати, це ще більше згуртувало. Боротися проти когось завжди легше, ніж за щось.

*Ваш радикальний крок – звільнення з роботи, збігся із радикалізацією загального протесту. Ви одразу прийняли такий перехід як свою війну?*

19 січня, коли все це почалося на Грушевського, спочатку було віче на Майдані. Віче, треба сказати, бездарне. Однією з вимог людей було визначення єдиного лідера. Цю вимогу було проігноровано. Усі виступи політиків супроводжувалися несприйняттям з боку Майдану. Кожен із трьох отримав свою порцію свисту. Після того народ почав розходитися з розумінням, що «ці злили, тепер треба думати, що робити далі». Я пішов десь о першій – о пів на другу. І вже як під'їжджав додому, мене набрав знайомий, каже: «Ти бачив, що відбувається?» Я відкрив інтернет, побачив, що почала палати вулиця Грушевського. Поїв, одягнувся тепліше і повернувся туди. Десь о 6–7-й я там був. Я був радше спостерігачем з відчуттям того, що треба страхувати в разі атаки. Коли воно починалося, я стояв біля «СушіЯ», де був медпункт. Перші «коктейлі Молотова» летіли, я б сказав, несміливо. Люди, які їх туди несли, ховалися. Чи це провокація, чи дійсно почався справжній бунт?

Скоро стало зрозуміло, що це вже війна – коли запалили автобуси. У перший момент там було дуже багато пострілів, але ми ще не розуміли, що це. Переді мною, метрів за 20, стояв хлопчина, який кидав каміння, і раптом схопився за очі й упав, його витягували потім. Основна атака йшла біля колонади. Одному моєму доброму знайомому стріляли в голову, він залишився живий, але на одне око зараз не бачить. На ньому був шолом гірськолижний, окуляри, але стріляли прицільно гумовими кулями, з відстані 10–15 метрів. Цілили в потилицю та очі. Плюс вибухали гранати, газ постійно йшов. Після другої гранати перестаєш розуміти, що це граната, змінюється свідомість, стінка з'являється між тобою і всім іншим. Десь

* Початок свідчення див. на с. 232.

до години 5-ї я там був, потім, коли побачив, що це все перетворюється просто на стояння з мого боку, я поїхав додому. Активне протистояння на вулиці Грушевського тривало кілька днів. Зрозуміло, перші смерті 22 січня – це окреме переживання для всіх. Я тоді думав, що все почне горіти в центрі Києва після перших смертей.

Потім було перемир'я, і далі почався новий відлік. Ми були з кумом. Це були вже 20-ті числа. З початком перемир'я, коли оголосили новий наступ з боку Майдану, збудували барикаду нагорі біля метро, на вулиці Інститутській. Оголосили про розширення Майдану і рух уперед. Люди, як мурахи, за 40 хвилин збудували барикаду. У мого кума був знайомий у 14-й Сотні, й ми вирішили, що треба приєднуватися. Я не був готовий і не бачив сенсу постійно перебувати там. У мене родина в Києві, квартира. Я приходив на ніч. Плюс, якщо я знав, що наступного дня якісь акції будуть, то залишався. Уночі в нас бувало по кілька вилазок, або якщо треба, то по тривозі підіймалися, але переважно це зводилося до чергування. Сотня стояла трошки окремо від Майдану. Це там, де Будинок архітектора – нагорі, на Грінченка. Було таке відчуття: якщо почнуть штурмувати – ми відрізані від усіх. Тому постійно жили в стані готовності. Плюс тренування.

*Як виникали сотні?*

Я не бачив на початку, але здебільшого – або навколо когось, або навколо певних організацій, які до того часу вже мали власну структуру і проводили підготовку. Наша сотня була організована на основі Молодіжного націоналістичного конгресу, хоча всередині не було тиску щодо приєднання до цієї організації. З того, що я бачив, там був певний кістяк, вони і вишкіл свій проводили, готувалися до різних сценаріїв. Наші 14-та і 15-та Сотні були споріднені. Сотники були якщо не з організації, то близькі до неї. Ніхто нікого не розпитував. Служимо, працюємо, робимо спільну справу незалежно від того, в кого які погляди. Перші сотні з'явилися ще 30 листопада на Михайлівській площі. Мені здається, було тоді до 20 сотень. Від початку це була суто Самооборона Майдану, але далі почалася спеціалізація. У нас була рейдова сотня, ми робили всякі вилазки.

*Що означає «вилазки»? Розкажіть те, що вважаєте за потрібне чи можливе.*

Нічого кримінального. В одну з ночей до 18 лютого ми робили вилазку на вулицю Шовковичну, внизу, біля Жовтневої лікарні. Були й інші сотні. Виходиш – усі в балаклавах, нікого не знаєш, окрім тих, хто з тобою одягався поруч. Це була вилазка, бо було повідомлення від Автомайдану, що їх унизу, на бульварі Лесі Українки, зупиняє ДАІ. Це була вилазка, щоб нагадати ДАІ, де вони живуть. Було попередження, що, можливо, буде вихід, але ти одягаєшся й навіть не знаєш, куди і з якою метою. Наші пішли вперед, даїшники змилися, а потім ми стояли нагорі. Я бачив людей, які прибігають, і за ними три машини з мигалками, як у фільмах, швидко вискакують! Вони гальмують, і я розумію, що вони освітлюють гору і бачать, що там близько 100 людей, які на них чекають. Там були два «пиріжки» й одна явно беркутівська машина – уазик сірий. Вони так само різко з вітром втекли. Тому що 100 осіб – це треба ж було спеціально підготуватися. Але я розумію, що вони чергували й чекали людей біля лікарні. Усі волонтери, які йшли допома-

гати людям у лікарнях, були так само під ударом, як і люди, які були в лікарнях. Це був такий ось рейд. Або була вилазка на Інститутську до Нацбанку, з того боку, де люди стояли біля входу на Банкову і вглибині. І трошки далі на Садовій, уже стояли. Там по одному точно ніхто не ходив. Плюс були вилазки денні 15 лютого. Ми ходили маршем: перше, для участі у фільмі про Шевченка – на «Арсенал», а друге – в той же день на 8-му годину ходили до пам'ятника афганцям, на прохання афганців підтримати їх. Адже 15 лютого – річниця виводу військ із Афганістану і день пам'яті. Прийшли, вишикувалися, заспівали. А раніше, 29 січня, був похід пам'яті Героїв Крут, так само пішим строєм. Це був також момент демонстрації сили. Це був спільний марш. А вилазка на вулицю Шовковичну – це була наша вилазка, але також ще дві інші сотні були.

## Євгеній:

## «Люди начали швырять *молотов* от безысходности, оттого, что их тупо на той стороне никто не слышит»

Продовження свідчення*

**Когда вся эта история началась на Грушевского, стало понятно, что пора переходить уже в горячую фазу.** Я не был на том вече, когда началось противостояние на Грушевского. Мы перестали вообще ездить туда после Нового года. Просто привозили дрова, помогали с вещами. События начали развиваться с бешеной скоростью: Автомайдан, «титушки», которые начали появляться, какие-то вещи, которые начали в городе происходить. Дальше все было очень просто. Мы собрали компанию друзей, которые друг друга знали, на машинах, не относящихся к Автомайдану никаким образом, у нескольких из нас было и, собственно, есть разрешение на легальное ношение оружия. Поэтому мы приняли позицию такую, что, очевидно, надо готовить отряды самозащиты, иначе нас сомнут. У меня за плечами Первая грузинская война 1992–1993 годов и Первая чеченская кампания. Уже какое-то понимание динамики развития событий было. Особенно, когда пошли первые смерти, начали стрелять, бросать светошумовые гранаты с гвоздями, стало понятно, что все – они уже не остановятся, у них уже пути назад отрезаны, они сейчас будут только задавливать. Мы конкретно занимались тем, что пытались вытаскивать заложников или разговаривать с теми же вэвэшниками, пока это было еще возможно. Мы просто приезжали к ребятам на Грушу, на ту сторону, с кем-то ужинали, что-то им привозили...

*Это все, пользуясь тем же знакомством?*

Да. Друзья – старшие офицеры управления внутренних войск... Нас было 9 человек. Я думаю, что одновременно в Киеве было порядка 600–700 человек с активной жизненной позицией.

* Початок свідчення див. на с. 239.

*Вы как бы не очень взаимодействовали...*

Абсолютно. Это было бессмысленно, потому что, если бы только появилась координация, нас бы просто хлопнули. Были какие-то попытки моих соседей, которые в Автодозоре, Автомайдане участвовали, их пытались привлечь. Мы там пару раз поучаствовали в рейдах на «титушек». «Титушки» заканчиваются быстро, потому что понимают, что выходят дядьки в балаклавах, передергивая ствол, и говорят: «Чувак, ну и?..», как бы, «аргументы?» Потому что милиция была – «зеро». Потом у кого-то машину сожгли из наших. Народ вообще окончательно озверел.

*Я немножко сбила тебя, ты говорил про Грушевского...*

Мы знали, что там захватили заложника – человека выдернули во время отступления. Цель очень простая была – чтобы он не «Беркуту» достался, а вэвэшникам. Вэвэшники максимум его могли избить и отправить обратно или передать милиции... До сих пор кучу народу не найдено. Там ребята из Автомайдана попали под раздачу на Крепостном переулке, мы с ними разминулись буквально на 5 минут. Приехали через 5 минут – взорванные машины, избитые люди и все такое. Двое, по-моему, не найдено до сих пор. Потом вся эта история с поездками закончилась, потому что власть повыпускала уголовников из тюрем в буквальном смысле. Это уже ближе к началу февраля. Было понятно, что вэвэшники воевать не хотят. В основном это «Беркут», который с определенным интеллектуальным развитием был. В какой-то момент стало понятно, что с ними спорить невозможно, нет смысла даже разговаривать. Мы на разных полюсах. Когда появились настоящие уголовники, которых они начали, по сути, поддерживать и «крышевать», мы приехали и сказали: «Ребята, или вы с нами, или вы этих уголовников поддерживаете. Вы же честные военные и вы охраняете этих гопников? Вы понимаете, что они делают?» – «Это Майдан». – Говорю: «Все, поехали». И мы собрались и уехали. Дальше уже разговоров с ними не было.

## Борис Єгіазарян:

## «Когда ребята погибли, то, понятно, украинское человечество уже встало. Но необязательно было пройти через это»

Продовження свідчення*

*Ваше восприятие событий на Грушевского?*

Я считал это провокацией – когда на Грушевского первый день «Правый сектор» поставил эту огненную баррикаду. Это было воскресенье. Я еще на вече днем сказал, что ожидайте крутой провокации! Если не сегодня ночью, то завтра. Откуда я это взял? Наверное, так. Там, где цветочные часы на траве, наверху, всегда было полно людей. И тут во время вече группа людей, человек, наверно, 500–1000, подобралась и в какой-то момент стала кричать: «*Лідера! Лідера!*» И весь Майдан подхватил: «*Лідера!*» Я стоял где-то под шпилем и кричал людям в лицо:

* Початок свідчення див. на с. 74.

«Какого лидера вы хотите? Вот три лидера стоят*. Это три разные партии, и все идет нормально. Какого лидера вы хотите? Одного, чтобы его замочили? Потом второго?» И я с ними спорил. А весь Майдан, 80 процентов, кричал: *«Лідера!»* И мало людей понимало, что это такое. Я сказал тогда, что это провокация. Это сделали регионалы, коммунисты, гэбэшники. Это было организовано – а тут подхватили. Выбрать одного – и его уничтожить. А потом второго поставить под колпак. Ну и, слава Богу, что они на это не пошли, эти лидеры трех партий, которые фактически *керували,* что ли. Ну вот, это закончилось тем, что ночью уже пошло – огонь… Я в этот день, то есть уже утром, написал пост, что я против этого – это провокация, с этого начнутся радикальные вещи и пойдет ускоренная радикализация ситуации. Теперь опережу. Потом общество приняло, что Майдан победил, потому что мы пошли огнем и мечом против этого всего. Но могло не быть Грушевского, могло не быть этих жертв, и мы бы все равно свалили власть Януковича. На какое-то вече мы бы пришли, миллион человек – и пошли бы и поставили бы на место всех и вся. Необязательно было, чтобы в нас стреляли. Никто не может сказать, что только такой выход может быть – через жертвы. Но что было, то было.

Когда ребята погибли, то, понятно, украинское человечество уже встало. Но необязательно было пройти через это. Когда уже на Грушевского горел огонь, я только на второй день пошел туда. Я был против, что с Майдана идут туда. Но поскольку Грушевского рядом, там огонь горит, а противники – это «Беркут», Майдан не может не пойти туда и не постоять за своих. Это ситуация, в которой все: и Яценюк, и Порошенко, и Луценко – пытались убедить ребят, сотни, чтобы туда не ходили. Там стреляли, там был огонь, и как это Майдан будет стоять *осторонь?*

**Когда хлопцы погибли – это уже стало нашей войной.** Мы уже берем это на себя и будем драться до конца. И я после этого стал ходить на Грушевского, стоять там и бросать камни. У нас был еще резерв, потенциал Майдана, чтобы мощными, очень сильными такими вещами давить и давить дальше. То есть оно не было нашим, не было начато нами, но мы вынуждены были это взять как свою войну. С тех пор мы вошли в эту войну. Это была как бы навязанная ситуация войны, она с Грушевского началась – и до сих пор. Они хотели войну? Ну, мы стали воевать.

**На Грушевского сразу погиб Сергей…** Это была ужасная драма. Были вещи, которые, я понял, что не прощу. Я готов идти, и драться, и воевать, и погибать. Когда погиб Сергей, то, что я говорил, что не буду камни бросать, «коктейли», я понял, что не только буду бросать, но уже бросаю, стою, дерусь и готов до конца драться. Хлопцев поубивали! Я понял, что убили их по прямой наводке. Это намеренное убийство. Бедного этого хлопчика Сергея дали данные как боевика опасного. А он романтик, мальчик совсем. Светлость и романтика, поэтичность. А они, идиоты, его перепутали с каким-то опасным боевиком только из-за того, что у него борода была. Идиоты! Ну, тут трудно понять: они, идиоты, такие данные дали или это так надо было начинать?

До этого, еще намного раньше, я писал в «Фейсбуке», что до сих пор нас били, мы были готовы, чтобы нас били, лишь бы мы доказывали, что мы – мирная демон-

* Арсеній Яценюк, Олег Тягнибок, Віталій Кличко.

страция нашей воли. Пускай нас бьют, а мы все равно будем мирной демонстрацией. В какой-то день я написал: «Категорически нельзя позволять, чтобы нас били! Мы должны взять палки в руки и не только не давать, чтобы нас били, а должны их бить и гнать – *Беркут*, *титушки*! Хватит уже! Надо идти в наступление!» В какой-то из дней хлопца-казака раздели и так страшно унижали. Я помню, что на Майдане эта вся драка была, помню, сказали, что забрали в плен хлопца-казака. А потом я уже по телевизору увидел, что его так *катували*. Я даже гибель Сергея простил. Сергей – жертва. Он погиб, он шел вперед, он хотел, кстати, там прожектор поломать, чтобы он не светил на нас и не стреляли в людей. Потому что прожектор пускали – и в круге света мы все были на виду, а мы их не видели, нас слепило. Сергей шел на прожектор, чтобы сломать его, и в него выстрелили.

...Мы все видели того хлопца, я не помню, как его зовут, но вся Украина знает этого казака, как голого вот так в живот… Я тогда подумал и написал пост в «Фейсбуке», что этого я не прощу им. Никогда в жизни не прощу. Я воспринял это как личное, как унижение. Раздеть мужчину и так тыкать в живот… Я не прощу! Я буду драться, буду биться, буду воевать. А до этого я не верил, что я это буду делать. Ну а потом уже пошло. Я, к своему ужасу, видел, что, так как мы деремся, ломаются эти каски и эти намордники стеклянные. И что я могу сказать? Я камни бросал безостановочно. Я, видимо, ранил кого-то, грех на мне. Вот такое творилось.

## Павло Брадулов:
## «Люди хотели, чтоб их услышали, и уже не боялись»

Продовження свідчення*

**19 января я вспомнил, что у меня дома лежит противогаз армейский.** В этот день мы поехали с флагом Киева, в шлемах, доспехах. Прошлись по Михайловской вниз, прошли перед *Жовтневим палацом*. На этом холме мы постоянно на всех митингах стояли, на всех вече. Потом к нам присоединилась Анна Рыженко. Она постоянно на революции ходила в веночке, а тогда специально пришла в лыжном шлеме. На сцене были политики, Майдан кричал: «*Лідера!*» Вышел Коба, я его еще под РВД 19 января запомнил. Он был на оранжевой машине и в чем-то оранжевом одет. Коба со сцены сказал, что Автомайдан едет на Грушевского. Мы двориками вышли на Европейскую площадь, а там в это время была толкотня. Кто-то с видеорегистратором на шлеме снимал, как у майора из «Кобры» погоны срывали. «Кобра» не выпускала Автомайдан на Европейской площади, возле Филармонии. Майор хватался за табельное оружие, кричал, что всех постреляет. В результате у него с кожаной куртки посрывали погоны, они валялись на асфальте. Величко сказал: «А давайте зайдем чая попьем в *СушиЯ* на Грушевского». Я был с биноклем. Смотрю, стягиваются и стягиваются со щитами. И тут мимо окон проходит Самооборона с дубинками. Было где-то 3–4 часа. Бросали первые

* Початок свідчення див. на с. 234.

гранаты. В это время начали раскачивать автобус... Кличко что-то пытался сказать, прямо рядом с нами… Ляшко позже взял микрофон, начал кричать: «*Рятуйте. Караул. Газ*». Начало темнеть, Коба на своей оранжевой машине развернулся, я как раз стоял за ней, потому что разорвалась граната, везде газ, а за машиной можно спрятаться. Началась толкотня, мы схватили друг друга под руки, чтобы нас не могли выдавить. В основном люди были в шапочках, касках. Самооборона была со щитами и в оранжевых касках. Очень мало было в армейских железных шлемах. В мотошлемах попадались.

*Была ли какая-то координация, было ли понятно, что нужно делать?*

Нет, просто пришли и уже не хотели отступать. С нашей стороны, я имею в виду протестующих, не было понятно, что делать. Люди разломали забор вдоль Парковой аллеи и начали долбить плитку. Девушки подносили чай, с холма подлетали резиновые пули, ну и каждые 30 секунд граната. Бросали «коктейли», брусчатку, все подряд. С 19-го на 20-е, по-моему, мы там были до 4-х утра. У меня потом, наверно, целую неделю болели руки.

*А как получилось так, что вы начали бросать «коктейли»? Какая была конечная цель?*

Скорее всего, это была профилактическая мера. Чтобы нас не атаковали. Они стоят в «черепахе», закрывшись. Сдерживающий фактор это был. Цель же, понятно, – мы хотели пройти к Верховной Раде по Грушевского. Нас не пустили. А вообще-то люди хотели, чтоб их услышали, и уже не боялись.

**Первые раненые – все так удивленно смотрели.** Много газу было. Но, в принципе, меня противогаз спасал, но не от осколков. Появились уже первые раненые. Около колоннады тащили на носилках окровавленное тело. Поливалка поливала водой параллельно. Казалось, что это во сне, и вот этот звук монотонный – там лупили молотками по столбам. Начали появляться первые автобусы из Львова. Не знаю, почему «Беркут» не побежал в атаку?.. Я в 5 часов утра добрался домой. И в 8 уже поехал в офис.

**22 января я собирался на работу, и тут говорят, что есть убитые.** Поехал на Институтскую, спустился на Крещатик, а там в это время отлавливали «титушек» и вели по Институтской в Дом профсоюзов на допрос. Я пришел с рогаткой на Грушевского, но там, оказывается, перемирие и всем говорят: «Берите лопаты, мешки: снег чистим, сооружаем баррикаду». Там утром был прорыв, когда Нигояна и Жизневского убили – первые двое погибших. Где-то в 9 утра, наверно, был прорыв, и они готовились к следующему штурму. Поэтому решили вокруг этих обожженных остатков автобусов соорудить баррикаду из мешков со снегом. Я помогал сооружать баррикаду, которую потом БТР спокойненько протаранил: ровно в 12 часов они атаковали. Никто ничего не координировал. Были только проактивные люди, которые говорили, что мешки складываем сюда, здесь делаем баррикаду – спорили между собой. Здесь вот вход Лобановского [стадион «Динамо»], здесь эта колоннада, здесь холм, где стоял один транспортер, здесь другой... Потом зона транзитная, которая была вся гильзами усыпана, пиротехникой, камнями. Лед, какой-то ручеек течет, потому что гидрант порвали

вверху на Грушевского. И я пошел на Парковую аллею – там дальняя баррикада. И я там с рогаткой стал – тут «Динамо», тут Кукольный театр. Ко мне подошел какой-то мужчина, начал общаться, я показал, как из рогатки стрелять. Мы там постреляли по банкам, а в 12 часов дня начались взрывы, какие-то крики. 22 января «Беркут» быстро занял пятачок перед «СушиЯ». Они наступают, а здесь, на холме, где Кукольный театр, находится склад «коктейлей». И получается – сюда забегают 5 вэвэшников. Ребята начинают их забрасывать «коктейлями», но без запала. Они все в бензине, масле, эти вэвэшники. Потом еще прибегает «Беркут», который стреляет из помповых ружей. А я отсюда стреляю им в бок. Рогатка – это не что-то серьезное, но тем не менее. И я понимаю, что от рогатки толку мало, подбираю большой какой-то брус железный такой, 2-метровый, наверно, очевидно, от рамы оконной отломан. Эти 5 вэвэшников бегут и еще человек 7 «Беркута» на этот холм, а там ребята со складом припасов воспламенительных. А с холма бегут ребята с какими-то дрынами, я как раз выбегаю между ними. И мы, человек 20–30, наваливаемся на этот «Беркут» и вэвэшников, но они отступают: вэвэшники со щитами, «Беркут» без щитов, но с дубинками, помповым ружьем. Не знаю, что там в ружье. В это время каждую секунду взрываются бомбы, начинают гореть шины. Мы их оттесняем вниз, но к ним присоединяется рота, может, 2 роты – человек 30, и они нас вверх к Кукольному театру вытесняют, за Парламентскую библиотеку. В конце концов, мы по холму сбегаем к Европейской площади, а в это время на Европейскую площадь уже свозят шины. То есть приезжает машина, открываются двери, выбрасываются покрышки, люди поджигают их и забрасывают «Беркут». Контратака обратная, их вытесняют к рубежу. Жгут покрышки...

## Олександр Абаєв:
## «Для меня с того момента началась гражданская война»

Продовження свідчення*

**Потом были события 19 января.** Я тогда был дома в Хмельницком. Моя девушка говорит: «Может, ты не поедешь?!» – «Я не могу не поехать». – А она говорит: «Сиди!» Когда погибли первые наши, девушка уже ничего не говорила, я начал молча собираться. Она сказала: «Только береги себя!» Я приехал. Противостояние продолжалось. Ребята меня встретили, и началось… Гранаты, «коктейли», камни, водометы… Все это замерзало. Наша баррикада оставалась, продолжалась оборона периметра Майдана. Мы все регулярно выходили на Грушевского. Меняли ребят, где-то что-то наращивали, помогали.

**«Завтрак на стенах крепости».** Когда бои перешли в затишье: не стреляли, не бросали гранаты – началось стояние, постоянная напряженность. Это выматывало людей. Мы решили с себя это напряжение сбросить: разыграли с ребятами фрагмент из книги «Три мушкетера» Дюма – «Завтрак на стенах крепости», когда

* Початок свідчення див. на с. 242.

по сюжету мушкетеры поспорили с нормандцами в таверне, смогут ли они час пробыть на стенах крепости под обстрелом. Ну, мы собрались, купили бутылочку французского вина, круассанов, сигары, чай, одолжили из ресторана столик на колесиках. На нас были белые футболки с крестами, как положено, и подписями на бумажках: «Атос», «Портос» и «Арамис». Был у нас слуга Гримо, который подкатывал столик. Все это происходило на крыше сгоревшего автобуса в буферной зоне на Грушевского. В нашу сторону с их стороны водомет работает. Мы в жилетах, шлемах залезли на автобус. Автобус не очень большой, а ребята у нас немаленькие: сели, расстелили скатерть, расставили бокалы – еле поместились. Выпили вина, поели круассанов. Громко спели песню мушкетеров, а с той стороны слышно было скрип зубов и видны были презрительные взгляды. И я могу отчасти их понять. Мы могли приходить, уходить, кто-то оставался дольше, кто-то меньше, мы были вольны выбирать, мы – свободны. Это очень поддерживало. Они же – зажаты, они на службе. Получают тот объем и ту информацию, которую командование посчитает нужной. Но не могу понять излишней жестокости, нарушения инструкций. Это уже были не слуги народа, не стражи правопорядка, это были враги.

**После событий 19 января сработал переключатель – наших убили. Для меня с того момента началась гражданская война.** Когда свой убивает своего, причем так надменно, цинично. Но даже в тот момент не хотелось убивать. Ну не заложено, нет в человеке инстинкта убивать. Уже потом, постепенно человек переходит в другое состояние, когда потерял товарища, друга, брата. Личные мотивы более весомы. А в равной ситуации – никто не хочет убивать. Хотелось просто прекратить то, что происходило, не допустить повтора, новых потерь.

**После Грушевского – опять стояние с локальными стычками. Моральное давление.** Когда мы поставили свечи в память о погибших – их сняли; понесли свечи в буферную зону – их снова убрали. Мы вышли тогда к ним и сказали: «Еще один выстрел в нашу сторону, еще раз – ответим тем же!» Но если б вышло тогда 50–100 человек, пусть даже с гладкоствольным оружием, охотники, была бы кровавая бойня. Поэтому мы сдерживались. Не хотели. Говорят – экстремисты. Где вы видели такие длительные и мирные массовые противостояния в мире? Я напомню, если кто не знает, возле баррикады на Грушевского стоит ювелирный бутик. Там даже витрина не была разбита.

## Петро Киян

# Про 1-шу Сотню, розвідку в Маріїнський парк і сніданок на барикаді

***28 років, приїхав на Майдан з містечка Заліщики Тернопільської області, учасник 1-ї Сотні***

Іще в останні дні листопада – на початку грудня я приїжджав на Майдан, стояв там, де збиралися люди.

**Просто прийти і сказати, що я от такий класний пацан, – так не вийде записатися до сотні.** 19 січня на Грушевського я ще був просто в автономці, тобто я на той момент ніде не стояв. І до ранку, до 20-го числа, пробув на Грушевського. Займався всім тим, чим займалися там інші люди – тобто камені, «коктейлі», все, що попадало під руку. А 20-го числа я прийшов під Профспілки, оскільки в мене там стояв знайомий в охороні, і я просив, щоб він домовився з кимсь, щоб мене записали до якоїсь сотні. Простояв там точно до вечора, так мене нікуди і не приділили, а ввечері я перетнувся з чоловіком – на той момент я не знав, хто це такий, просто чоловік доволі кремезних розмірів, у формі, не такій, як усі – це була просто чорна спецформа. Я звернувся до нього, ми поспілкувалися. Він сказав, що просто, без рекомендації, він мене до себе взяти не може й додав: «Якщо ти маєш отаке велике бажання бути тут, стань на будь-яку барикаду і роби щось». Ми вийшли на вулицю під час тієї нашої розмови, і там, просто випадково, стояв сотник 1-ї Сотні – Саша Третьяков. І він сказав: «От, поповнення на 1-шу Сотню». З того моменту ми були, як і Саша Абаєв*, усі в 1-й Сотні. Але увага тепер на тебе, ти на випробному терміні, до тебе придивляються, дивляться на твої фізичні можливості, на твої людські якості. Перші декілька днів я фактично провів біля бочки, на посту, на тумбочці при вході, тобто ніякого стосунку до загального колективу, до бойової участі в сотнях не було. Тобто навіть якщо кудись група рушала, то мене ще поки не включали в неї. Я був і далі в цивільному одязі, бо ще не було в що перевдітися, я ще не купив нічого.

Заступник сотника, на той момент, Андрій Висота, відправляв мене в Маріїнський парк у розвідку. Ну й декілька днів я ходив у Маріїнку, тоді там були всі ці збори «тітушок». Заходив туди просто до них і дізнавався інформацію, яка була нам необхідна. І за третім разом мене таки спалили: я зіткнувся з компанією, яку ми тут, на Майдані, не встигли зловити. І вони мене впізнали на перехресті Інститутської та Кріпосного – довелося тікати. Тоді ще всюди були їхні пости, на кожному перехресті стояли вевешники. Зима, по коліна снігу, ну, слава Богу, добіг. Як для зимової пробіжки, відстань така не дуже маленька. На останньому посту, це якраз була Шовковична, вевешники намагалися зловити мене. І, скажімо, було вже зовсім близько. Це був день, наші хлопці вибігли мені назустріч. Якось вдало закінчилося...

У 1-й Сотні в нас було буквально декілька киян, які могли прийти зранку чи, навпаки, на ніч. Але решта постійно були на місці. Після того як взяли штурмом Український дім, ми взяли частину приміщення, обладнали її під спальні місця. 1-ша Сотня завжди з'являлася в найпотрібніший момент. Ми ніколи не починали сутичок. Якщо бачили, що без нас не впоратися, ми з'являлися тоді, коли треба. Сотник приводив бійців саме туди, куди треба.

**Український дім ми захоплювали вночі. Це був дуже затяжний процес.** Вевешники там активно поливали з брандспойта водичкою. Ті, хто був мокрий, одразу відправилися перевдягатися, оскільки мороз був сильний, а одяг зовсім мокрий. У мене штани були в льоді, ходив, як робот. Відстрілявши кілька установок,

* Свідчення Олександра Абаєва див. на с. 242.

вевешники відключили воду. Після перемовин вони таки дали згоду, щоб звідти вийти. Довгий час ми тримали коридор, готували, щоб вони звідти вийшли. Вони виходили звідти частинами... Випустили спочатку чотирьох чи п'ятьох вевешників, ті добралися до бази, зідзвонилися, що їх ніхто не чіпає, що ми відпускаємо їх цілими і здоровими, тоді повиходили інші. Народ на вулиці був озлоблений і кричав: «Нас би вони не випустили так, як ми їх випускаємо». Чесно кажучи, не хотілося їх випускати. Та все одно ми свого слова дотримали – відпустили. Поранених під час штурму винесли першими, інші вийшли своїм ходом.

Після цих подій на Грушевського оголосили перемир'я на той час, коли між політиками йшли якісь там переговори. Усі займалися тим, що просто утримували барикади, бо всі розуміли, що це перемир'я доволі нестабільне, що в будь-який момент може розпочатися нова хвиля. Була така історія: Саша Абаєв, Андрій Висота, я, Антон сиділи зранку, не було до чого причепитися, то ми вирішили відтворити сніданок мушкетерів на барикаді. Мушкетери снідали на траві, а ми вирішили за розкладним столиком на обмерзлому, обгорілому автобусі. На барикаді, де стоять внутрішні війська і «Беркут». Чесно кажучи, вони були дуже здивовані. Ми собі підняли трошки адреналіну. А ще в нас постійно відбувалися мирні ходи – таке враження, що для того, аби показати зуби, що ми отакі, не боїмося. Час від часу Самооборона виходила маршем до Верховної Ради, а останнім часом ходили до Аскольдової могили*.

## Активіст:

## «Когда на Грушевского я увидел смерть, я понял, что не все так просто»

Продовження свідчення**

*Вы принимали участие в событиях на Грушевского?*

Мы тогда с друзьями пришли под вечер, там кричали: «*Банду геть!*», «*Зека на нари!*», а потом выходит Коба и говорит, что Автомайдан едет блокировать Верховную Раду. Там было немного вэвэшников из Симферополя, мы с ними пообщались, я понимал: что-то будет. У них нет команды «пропустить», а те захотят проехать. Мы пошли туда, приехал Автомайдан, их не пустили, они повыходили с машин. Потом туда налетела куча народу с Майдана. Мы стояли возле памятника Лобановскому. Я видел, как шел «Правый сектор» – было красиво. У них колонна была по 3–4 человека, они пошли на улицу Садовую, выстроились, начали свои националистические речовки. Я никогда не был националистом, но сейчас я, наверно, националист, хотя разговариваю дома по-русски. Я тогда их в этом плане не поддерживал, еще не понимал: «*Здобудемо Українську державу, або помремо в боротьбі за неї*». Потом после этих речовок они начали спускаться вниз и оттеснять

* Продовження свідчення Олександра Абаєва див. на с. 517.

** Початок свідчення див. на с. 118.

народ от вэвэшников. Это продлилось секунд 30 и вэвэшники начали отступать. Они не ожидали, что у нас координированная сила, но потом подвалил «Беркут», и сразу выбежал Кличко: «Что вы делаете? Я же договариваюсь, подождите 20 минут, нас пропустят». Я помню, когда он проходил мимо меня, его начали кропить из огнетушителя 20-летние пацаны в пол его роста, но он сдержался. Потом пошло затишье: мы не атакуем, они ничего не делают. Следующее, что я помню, – горит первый бус, и все ужасно боятся к нему подходить, ведь насмотрелись фильмов, как взрывается машина, но был только хлопок, бус чуть подлетел и все. На стадионе [«Динамо»] нашли сложенную брусчатку, оттуда передавали ее на Грушевского, там ее ломали. Я стоял целую ночь. Помню, как «Правый сектор» делал попытки красиво атаковать, тогда было желание туда записаться, но как-то не сложилось, они не перезвонили. Не скажу, что их идеи полностью поддерживаю, но они делали хорошее дело. «Правый сектор» заходил за сожженные автобусы, ведь их жестко обстреливали. У них было, наверно, три «черепахи». Они пытались продвинуться вперед, но их обстреливали, и они постоянно отступали. А потом все стабилизировалось. Я ночевал на Майдане, у меня как бы была *нічна варта*. Днем я там редко бывал, в основном по ночам приходил.

Помню одну ночь, наверно, третья ночь противостояния на Грушевского, когда все говорили, что нас окружили «титушки» со стороны Европейской площади. Мы стоим на Грушевского, «Беркут» выдвинулся, человек 300, и решил идти в атаку, был и «Правый сектор». Я точно не знаю, был ли это «Правый сектор», но они стояли за памятником Лобановскому. Тогда и Ляшко был, он реально был, когда стреляли, когда брусчаткой закидывали, хотя за ним ходило 10 пацанов. Думаю, это охрана. И тут выстроился «Правый сектор», человек 50–70, и с криками побежали на «беркутов», мы побежали за ними. Беркутовцы зашли обратно, они испугались чего-то. Потом все успокоилось. Я уехал первым метро, как обычно... Тогда убили Нигояна и Жизневского...

## **Олексій Демченко:**

## «Многие говорили: не надо, другие – надо»

Продовження свідчення*

*Когда начались противостояния на Грушевского, люди по-разному реагировали. Многие осуждали эти первые радикальные действия. Какой была ваша позиция? Что вы тогда делали?*

В первый день мой друг порезал колеса своей машины, которая стояла на Грушевского. Еще «коктейлей» не было с нашего правого фланга, с левого – они уже чуть позже у пацанов появились, а сперва камнями бросались. Сначала оно все медленно развивалось, было непонятно. Многие уже устали от этого и ви-

* Початок свідчення див. на с. 237.

дели, что власть на народ положила, и по-другому ты уже ничего не изменишь. Только надо давить их, показывать, что мы решительно чего-то требуем. Другие говорили – не нужно. Вплоть до того, что с левого фланга прибегали пацаны, поджигали технику, которая с нашей стороны стояла. А с нашей стороны, справа, выходили афганцы и показывали МЧСникам, которые с милицией стояли и «Беркутом», что вот подожгли – потушите. И они тушили, бензобаки тушили... Сначала камни еще никто не бросал, потому что первые стояли срочники, ребята внутренних войск. И все не хотели, чтобы они попали под этот расклад, потому что понимали, что их выставили как живой щит. Они уже понимали, что происходит, но не расходились: больше боялись попасть на гауптвахту, чем стоять против собственного народа. Впоследствии рассказывали, что у них забирали телефоны. Была информационная блокада, чтобы они думали, будто мы какие-то проплаченные, нанятые, проамериканские, которые хотят расшатать, переворот сделать. И вот они стояли в первых рядах, из-за них до «Беркута» не добрасывали – далеко было. А «Беркут» из-за их спин бросал нам под ноги гранаты постоянно. С правого фланга не было еще такого противостояния, как было слева, возле стадиона «Динамо», возле арки. Там, где кассы билетные, уже вовсю шел бой: перебрасывались гранатами, камнями, но еще не было выстрелов слышно. Потом уже пошли выстрелы из травматического оружия: картечь, которая людям глаза выбивала. Мне в лоб попало один раз. Так весь вечер этот прошел. Ты понимаешь, что нужно делать, но видишь, что делать это не с кем. С той стороны пацаны зацепились с «беркутами»; только потом появилась информация о «Правом секторе» и все остальное. Их, активных участников, было около 100 человек. Зрителями же были все склоны заполнены: стояли, смотрели, фотографировали… Как сюрреализм, как театр, какое-то реалити-шоу. И это было дико. Уже были первые раненые, пацану руку оторвало: он ошибся, думал, это газовая граната, хотел бросить ее обратно, а это была светошумовая. Он подбежал – лупануло. Количество ранений никто не озвучивал... Начали уже наматывать щебенку на светошумовые гранаты. Мало было общего единства, когда все понимают, что происходит и что нужно делать. Какая-то группа что-то понимала и делала, но остальные боялись и убегали, не присоединялись, не проявляли инициативу. Потом противостояние на Грушевского уже отрегулировалось, самоорганизовалось. Первые баррикады выстроили возле памятника Лобановскому. Вот это уже пошло более организованно. Ребята уже в сотнях были. Мы не в сотне были, сами по себе бегали. Видим движуху – подбежали туда, поучаствовали, побросались… А потом началось перемирие.

В перемирие я привозил много теплых стелек. Агитировал всех своих друзей, чтобы они давали деньги, продукты, вещи, которые мы возили вместе с ними в Дом профсоюзов. Покупали материал для кариматов, чтобы люди спали.

Еще мы были на перекрестке Шелковичной и Богомольца – там баррикада стояла... Мы тоже участвовали, строили ее. Там я повредил правую руку. И как раз в эти дни перемирия, пока рука больная, я только левой работал: долбил лед... Строили баррикады вместе с женщинами. Такое единение… Меня поражало: по-

чему так много женщин понимает, что происходит, а мужчины сидят дома перед телевизорами. Намного больше пронялись женщины вот этим всем, приносили еду. Это до слез пробивало, что ты стоишь – там принесли чай, бутерброды. Когда на Грушевского началась война, девочки бегали с этими лимонами между нами… Вот эти малые надевали на себя футболки *медичних служб*, эти дюймовочки – они бегали! Я был в таком шоке: мы все-таки что-то можем, да нас очень мало. «Киев, вставай!» – Киев не вставал. Помогали очень многие – это очень хорошо, но не хватало тех, кто активно бы участвовал. Вот почему так много жертв получилось. Мы разговаривали с милицией, изнутри общались, они говорили: «Почему вы не придете каждый день 400–500 тысяч, мы тогда не сможем вас сдерживать – такого количества нет правоохранительных органов в Киеве, чтобы вас сдержать, они и так стянуты сюда все? Мы перейдем на вашу сторону, и все решится». Но это количество собиралось только на вече в субботу-воскресенье... В остальные дни людей было мало, и они этим пользовались. Было трудно отстаивать Грушевского. Именно поэтому погибло так много ребят потом на Институтской, потому что не было критической массы, которая бы заблокировала весь правительственный квартал, и было бы понятно, что вот это воля народа. И они это использовали, что Майдан – это горстка, это не мнение всей страны...

*Во время перемирия что происходило на Майдане? Сколько было людей?*

Люди занимались бытом, организацией. Одежду приносили, деньги, заготавливали все, что нужно: кто оружие, кто «коктейли», кто строил баррикады, кто приносил теплые вещи, кто обустраивал теплые места. После перемирия взяли Украинский дом, потом его обустраивали. Делали мы склад, с пацанами обустраивали, потом столовую, кухню обустраивали, организовывали весь этот быт. Делали баррикады вокруг Украинского дома... Тогда снег выпал: три или четыре раза выпадал. Поэтому у нас получились такие классные баррикады – высокие и крепкие. Многие говорили, замечали это, что Бог помогает нам. Дым постоянно был в сторону «беркутов» на Грушевского. Бывает, завевает нашим, но в основном ветра были в их сторону.

Пацаны из «Правого сектора» тренировались, строили катапульту, минометы, делали щиты. Лично я искал постоянно людей, агитировал, чтобы присоединялись, помогали. Они передавали деньги, и мы на эти деньги покупали все. В Дом профсоюзов приходили – спрашивали конкретно, что нужно, и ехали покупать, завозили тем людям, с которыми мы разговаривали. Вот постоянно в таком режиме проходили эти дни.

*Были ли вы в тот день на Майдане, когда взяли Украинский дом?*

До самого вечера я ждал: вот-вот начнется… Уже темнело, но еще ничего не происходило. Мы заблокировали им этот выход, чтобы они больше оттуда не выходили. Заложили, помню, снегом, мешками заблокировали, и люди так стояли по периметру. Думаю, съезжу домой, поем нормально, потеплее оденусь, потому что замерз, и, если что-то будет, вернусь сразу, а если ничего не будет, то буду спать дома. Кто состоял в сотнях, они жили на Майдане, имели места в палатках, ночевали в КМДА или в Доме профсоюзов. А нам надо ехать последним метро.

В двенадцать или в полдвенадцатого выезжаешь, чтобы еще сесть на трамвай и доехать до дома. Товарищи, когда были с машиной, то оставались с нами и до 3-х и до 2-х, и до утра – по ситуации смотрели. Вот в этот вечер я уехал на метро. Приезжаю домой и узнаю, что там полным ходом штурм идет. Думаю, только приехал! Но это быстро произошло: те вышли и наши заняли, и все. Я думаю: провтыкал, жалко.

Утром я приехал и сразу начал заниматься обустройством. Поехали с моим другом – скупились. Он много денег взял, покупал там всякого полезного. Привезли все в Украинский дом, афганцам занесли, пацанам с Грушевского. Наколенники привезли – все охотились за этой формой, за пластмассовыми наколенниками. Потом новую начали делать баррикаду возле Филармонии.

## Анатолій Жохін:

## «Вони – спеціалізовані люди: прорвати, розігнати, налякати можуть. Єдине, що не можуть – втримати»

***Старший науковий співробітник Інституту теоретичної фізики ім. М. Боголюбова***

*Ви як небайдужий киянин брали, мабуть, участь у різних подіях, які відбувалися на Майдані? З чого би ви хотіли почати свою розповідь про Майдан? Може, з Грушевського? Це була така точка неповернення.*

19 січня, Водохреще, чергове віче було в той день на Майдані. Ми з кумою, Оленою Чебатюк, пішли на Майдан. Ідемо по Інститутській, вгору піднімаємося, і виступає Тягнибок про те, що там мирно все. А я чую, що люди незадоволені. Причому так – і прихильники «Свободи», і російськомовні: «*Да хватит уже нам рассказывать, надо действовать, надо действовать!*»

*Ці настрої, що поступово наростали, були підсилені ще й тими «законами 16 січня». Уже люди розуміли, що нема куди відступати, що всі вони поза законом опинилися.*

Закони проголосували в четвер, а це в неділю було. Люди поприходили й каструлі понадягали на голови, так ходили незадоволені. Я кажу: «Лєна, сьогодні ввечері щось буде». Після віча ми завжди йдемо до Михайлівського собору, там вона свічки ставила... А збоку капличка є. Ідемо ми від цієї каплички по Трьохсвятительській до Українського дому, спускаємося, дивимося – а там уже починають з боку Європейської штурмувати. Ми вийшли за бібліотеку, піднялися на пагорб, там людей багато стояло.

*Тобто майданівці починали штурм?*

Майданівці. Яка була ідея: це ж Лобановського стадіон, за ним починається Маріїнський парк, і вони хотіли прорватись у Маріїнський парк. Я бачив, що на Грушевського десь 4 барикади від Верховної Ради: одна – біля Кабміну, друга – за

Кабміном, потім третя, четверта. Це на Грушевського. І ще Кабмін сам по собі збоку загороджений. Якщо прорвати цю барикаду на Грушевського, напряму по вулиці, – це тільки одна з чотирьох. Майданівці хотіли прорватися в цей вузький хід, по якому я спускався з Маріїнського, там, біля стадіону та Паркової дороги. Спершу там каміння кидали, не стріляли. Потім – як почало смеркати, це година четверта була – Автомайдан хотів проїхати, але автобуси, машини стояли там. Через деякий час бачимо, що «коктейль Молотова» падає. Перші «коктейлі». Автобус загорається… Потім уже гранати, причому спершу так слабше, потім сильніше і сильніше…

*Гранати перші з якого боку?*

Гранат з нашого боку не було, тут гранати почали придумувати досить пізно. І пішло: «коктейлі», одну машину підпалили, другу, автобус. Там якраз стояла міліцейська машина, її штовхали туди-сюди – скінчилося тим, що до вечора її спалили. Якісь машини відігнали. Після того як почали гранати кидати, почалася стрілянина з боку Грушевського. Потім молоді хлопці позалазили на колони, почалися «коктейлі Молотова». І омонівці з'явилися. Якось довго там стояли. Якось було, що прорвали і побігли на омонівців. Я теж збіг туди, відбили омонівців, і так регулярно відбивали, цю площу до пагорба звільнили. Якийсь час ходили туди-сюди, потім застабілізувалося. Уже стало холодно, було біля 7-ї години вечора. Ми вниз спустилися, вулиця була трошки забарикадована, але по ній можна було йти. Ми зайшли в парк, походили-походили, а вийти неможливо. Далі пішли. А там є пішохідний міст – з Маріїнського до бібліотеки Парламентської. Половину моста займали внутрішні війська. У шоломах усі, зі щитами, всі замерзлі, вони ж не рухаються, стоять. Вийшли аж туди, на Паркову дорогу. І дійшли в парк за бібліотекою, а там якась ковзанка була, музика, працюють кафе. Там убивають, а тут у ресторані гуляють, шикарні машини стоять. Я бачив кадри: 1941-й рік, Москва, бомблять усе, а в Москві в 1941-му році є кав'ярні, навіть американські кав'ярні, ходить публіка, москвичі, одягнені шикарно, а тут же люди йдуть на фронт, гинуть...

Потім ми поїхали трішки відігрітися додому, тоді назад. Там уже гранати в груди б'ють. Коли прорвалися беркутівці аж до Українського дому, були жертви. Тоді шини вже палили, закрили їм прохід – у середу ввечері. Коли воно горить, не перескочиш. Але вони в середу прорвалися; і записи в мене є, на Youtube можна побачити. Вони – спеціалізовані люди: прорвати, розігнати, налякати можуть. Єдине, що не можуть – втримати. До Майдану відігнали, а далі не можуть. 18-го числа вже БТРи взяли, щоб прорватися.

*Це ви до лютого перескочили?*

Бо тут же говоримо про БТРи, а БТРи коли використовували? Коли згоріли автобуси, вони поставили водомети й хотіли поливати. Гасять – а воно все одно горить. Позамерзали остови машин. У середу, коли розігнали Грушевського, тоді вони хотіли БТРами порозтягувати барикади. А вийшло так, що вода текла, замерзло все, крига була, і в кригу повмерзали машини. Тому БТРами хотіли їх розтягти. Прив'язали, а БТР не може машину витягнути. Як собачка на прив'язі ковзається. Попробували – не змогли очистити барикади. Уже через місяць,

18 лютого, коли прорвалися на Хрещатик, як підірвали БТР. Причому я не бачив, це за барикадою, але був вибух такий, що аж сцена підскочила*.

## Роман Бойко:

# «Я тоді ще був прибічником мирного вирішення конфлікту»

***Псевдо – «Вінні Пух», киянин,***
***студент Київського політехнічного інституту***

**На Грушевського я з'явився 19-го числа.** Приїхав зустрітися там зі знайомим, ми разом катаємося на сноубордах. Але він, маючи при собі всі засоби захисту, так і не наважився спуститися до стадіону «Динамо». Я його полишив на пагорбі і влетів у натовп. Пам'ятаю (це вже було ввечері) – спалені беркутівські автобуси, стояла ще ціла, на той момент, «*Daewoo*». Ми намагалися її відтягнути, але під неї та в неї летіло безліч гранат. Яскраво пам'ятаю, як беркутівці зробили вилазку на хлопців, які від колонади жбурляли «коктейлі Молотова». Їх було вісім: чотири за «*Daewoo*», чотири за колонадою. Двох беркутівців люди побили палицями, ще двох біля колонади збили з ніг. Один: «Будь ласка, в мене дружина, дочка». Я кажу йому: «Хлопче, тримайся за мене, тебе не роздеруть». Він обійняв мене, але я відчував, що народ почав його на всі сторони розривати. Він від цього тримався за мене ще сильніше. Свої своїх же не били. Намагався його відтягти. На ньому все уже репнуло – і штани, і куртка. Прийшли старшини і сказали: «Вже все, ми його заберемо». Вони почали його від мене віднімати, а він, відчувши це, починає ще сильніше за мене триматися. Його здерли з мене, на ньому вже не було ніякого захисту (щитків, шолома) – просто форма. Я тоді ще був прибічником мирного вирішення конфлікту з «Беркутом», плекаючи надію, що так само будуть чинити з майданівцями. Це було помилкою. Потім привезли труби, щоб відсунути автобус. Зсунули його десь на сантиметрів 30, як луснула струна (чи що там), і чоловікові вдарило прямо по шиї, потекла кров, і його винесли звідти. Головною завадою для активних дій для мене були не шумові гранати, а газ, який буквально заполонив вулицю Грушевського. Я був у звичайній медичній пов'язці, іноді пересувався просто навпомацки. Збоку дороги лежав пакет лимонів, які я чавив і бризкав в очі, щоб відпустило. Потім узяв металеву дугу і попрямував до Маріїнки, з боку «Арсенальної». Там були огорожі й «беркути».

*А багато там було людей?*

Десь сотні три (сотні – як підрозділи)... Потім дзвонить мені моя знайома з КПІ, з якою ми познайомилися ще на Студентській революції. Вона покликала мене обійти міліціантські пости на Лютеранській, Грушевського тощо. Ходили зі «*Snickers*», і ті, хто з вевешників був поряд із беркутівцями, реагували обличчям

* Продовження свідчення див. на с. 559.

вниз: «Ми вас не бачимо й не чуємо», а беркутівці: «Ми вам зараз покажемо». А далі, де Адміністрація Президента, стояли вже, напевно, офіцери й теж молодняк. Я кажу: «Ваші неандертальці не дають їсти. Візьміть. Запаковано», – і вони погодилися, взяли ті «*Snickers*». Офіцер каже: «*А сейчас будет команда “Есть!”*», – і ці діти почали швидко їсти. – «Хлопці, може, ще чогось?» – А вони: «Та ні, нам зараз мають привезти пай». – «Окей, гудбай». Пішов. У ніч на 19-те знайомого, з яким я вчився на 1-му курсі, схопили, побили і голим полишили біля траси. Його підібрав якийсь мужик і відвіз у лікарню. Ми обидва поверталися через Поділ, і мені пощастило, а йому – ні. 20–21-го, окрім якихось барикад, нічого особливого я не бачив.

**22-ге, 23-тє, 24-те були більш-менш активні: шини почали палити, почали стріляти.** Потрібно було знайти щит, а на Майдані їх уже розібрали, вдома не було. А дерев’яний – не варіант, бо важкий. І тут бачу: Європейська площа, зупинка і висить щит. Дивлюся на нього, кажу: «Слухай, чим тобі не щит? Великий, прямокутний, металевий. Там ще й ручка є, давай знімемо». Пішли, знайшли кусачки, зняли. Приладнали до нього ручку. Друг і собі захотів такий. Знайшли вказівник напрямку руху і так само приладнали ручку. 22-го ми вже виносили на цих щитах постраждалих від гранат, куль чи газу на Грушевського. Нас ще прозвали «важковиками» через солідну екіпіровку. Через радянські протигази ми губилися, але піднімали щити, щоб вони блимали, й так знаходили одне одного. Медикам допомагали недовго, почали шукати хіміків і передавати «коктейлі Молотова» на передню лінію. Тут я бачу іноземного репортера, пропоную йому перейти зі мною, бо я зі щитом. Він погоджується – у нього і бронежилет, і каска, й екіпіровка. Пролетіла куля десь за 30 сантиметрів, було видно, що стріляли з нарізної зброї, і влучила в автобус. Я хапаю репортера, за своїм якимось страйкбольним принципом кажу: «Ми відходимо!» – і починаю пхати його назад. – А він: «Що таке?» – Я йому: «Стріляли». – Він: «Чув». – Питаю: «Ти часто знімаєш такі репортажі?» – Він: «Я взагалі знімаю огляд таких революційних подій». І ще запам’яталася його фраза: «*There is the biggest barricade I have ever seen. And I have seen a lot of barricades*»*. Іще казав, що ми, українці, вміємо воювати, бо придумали тут катапульти і набудували барикади з мішків. Що в жодному місті, де він був, такого не було. На цьому моменті ми попрощалися. Я вийшов із цього гармидеру на першій лінії. Біля «Динамо» побачив катапульту – як велика рогачка. Підбіг дядько й каже: «Будеш дивитися, куди летить бруківка». Години дві я понаводив, хоч не дуже сильно в нас те виходило. Потім повернувся до намету знайомого, де заночував.

24-го пройшлися до барикади на Інститутській, яка поділила вихід з метро «Хрещатик» майже навпіл. Потім піднялися до барикади біля «Динамо». Маленька барикада, на якій люди, якщо з’явиться «Беркут», дадуть команду відійти назад, попередивши інших. Були вже не палиці, були кірки, щити, каски. Усіх дівчат з їжею відсилали до дальньої барикади. І так майже кожні 10 хвилин: «Я тобі молочко принесла, печива, пахлави». Сидиш і розумієш, що треба ж буде бігти, як «беркути» набігатимуть**.

---

* Це найбільша барикада, яку я коли-небудь бачив. А я бачив багато барикад.

** Продовження свідчення див. на с. 574.

## Олег Магалецький:

# «Тут, на Грушевського, це був уже перший народний силовий спротив»

Продовження свідчення*

*19-го числа, на Водохреще, людей символічно поливали водою. Як для тебе все починалося?*

Звісно, після того, як 16 січня прийняли диктаторські закони, а опозиція поводила себе недолуго, не було на що сподіватися. Я вважав, що основні дії відбуватимуться на Банковій. На вічі я постояв, послухав. Розуміючи, що оперативних дій ми не дочекаємось, хоч там і Луценко розповідав, що беремо трактори, грейдери, словом, штурм як завжди... А тоді «Хто лідер?» – «Український народ». Я пішов на Банкову, десь там півтори чи дві години обговорював, що буде штурм, і тут дзвонять, що починається штурм на Грушевського. Ми біжимо з Банкової, прибігаємо, біля міліцейських автобусів активні дії, люди з битами стоять. Проти нас стають народні депутати та афганці: «Не можна, повертайтеся на Майдан». – Я кажу: «Віталік, уже півтора місяці стоїмо, очолюй цей рух або дай нормальну альтернативу». Він нічого нормального не міг сказати. Віталік, на мою думку, найчесніша людина, але він не політик – говорить те, що думає. У цей момент мій хороший друг починає заводити народ. Це ніким не було організовано. Це був акт гніву. На Банковій нас було близько 3 тисяч, тут, на Грушевського, нас, готових до бойових дій, було теж 3 тисячі. Але тут за нами стояли тисячі людей, які кричали «Молодці!», коли ми кидали «коктейлі». Вони позаду нас стояли живим щитом, то нас не можна було проігнорувати. Важко було те, що, здавалося, кожну хвилину був газ, світлошумові гранати. Потім прийшли Яценюк, Тягнибок, їх теж «послали». Бруківку починають передавати жінки 70-літнього віку і дівчата, і це, на мою думку, був уже не протест українських чоловіків, а перший народний силовий спротив. О 9-й годині моєму другові, який підпалив перший міліцейський автобус, вцілили в око. Дякуючи Червоному Хресту йому витягли кулю. Я побачив, що б'ють нашого хлопця, побіг захищати його. Після цього в мене лишилася дубинка «Беркуту» – насправді вона металева, тільки зверху гумова. Найгірші моменти були, коли ти відчував безпорадність: когось добивають, а ти не можеш нічим допомогти. Ми вистояли цю важку ніч. Ресторанні заклади відкривали точки обігріву, давали їжу, а для опозиції ми були провокаторами. Щодо участі «Правого сектору» мені сказати важко, знаю, що там були декілька барикад. Думаю, що то була Самооборона, але сказати точно, що це був «Правий сектор», я не можу. Це був мужній крок, і було страшно. Це не була армія, в нас не було ніякої організації, нічого не було. Уночі почали розливати «коктейлі», а спочатку сутички, до того, як перші «коктейлі» полетіли, тривали години дві-три.

Для мене одним із розчарувань революції стала «Українська правда»: вони висвітлювали події під час революції, як це вигідно офіційній парламентській

* Початок свідчення Олега Магалецького див. на с. 105.

опозиції. Я дуже добре пам'ятаю, що тої ночі там написано було, що невідомі в касках почали заворушення: з нас робили провокаторів. Пізніше, через те, що Грушевського підтримували люди, опозиції довелося визнати ці події та включити їх в історію Майдану. Тоді ж з'явилась інформація, що «Правий сектор» бере на себе відповідальність за дії на Грушевського. Чи був там «Правий сектор»? Вважаю, що «Правий сектор» також був, він був дієвою масовою силою.

*І ти всі дні там пробув?*

Із 19-го по 29-те я щоночі був на Грушевського, був у ту ніч, коли вбили Нігояна. Узагалі в наступні ночі було не так багато людей. У ніч, коли вбили Нігояна, Жизневського, було дуже мало людей. Після 22-го вже було багато людей. Ці смерті стали поштовхом – побудували нові барикади. Майже всю революцію я провів зі своїм другом, приїжджали батько, брат, знайомі, я ніколи не був там сам. Навіть ротацію у своєму колі робили.

*Як ти сприймав затишшя на Майдані після подій на Грушевського?*

Я вважав, що це було затишшя перед бурею. Якби влада нічого не робила, то ми б пішли в наступ 9 березня, на 200-річчя Шевченка. Але вийшло так, що опозиція проголосувала за мирний наступ, який відбувся трошки раніше. Я вважаю, що вони не розраховували на силові дії людей, але люди провели на Майдані два з половиною місяці в критичних умовах: їх арештовували, палили автівки, забирали з лікарень побитих. Скільки ще так могло продовжуватися?*

## Женя Чистяков:

# «Только путем радикальных действий мы смогли что-то поменять»

***25 років, музикант і ді-джей з Кривого Рогу***

До 1 декабря я не участвовал, а уже после, когда все перешло в другое русло, я присоединился. Потому что брать просто так и избивать посреди ночи студентов, журналистов, всех, кто там был, – это, по-моему, просто недопустимо. И очень здорово, что огромное количество людей отозвалось на это. Тогда на собрание в парк Шевченко пришло очень много людей – от парка до Майдана везде стояли люди. Тогда я понял, что это начало, что будет долгая упорная борьба. Мы простояли дотемна. Было очень холодно. И все это время параллельно происходили инциденты на улице Банковой.

Для меня это как бы первая настоящая революция. Помаранчеву революцию я застал в Кривом Роге. Я тогда учился в 10-м классе. Для меня это было постольку-поскольку. А сейчас я как взрослый человек понимаю, чего я хочу, что мне не нравится, что правильно, а что неправильно.

* Продовження свідчення Олега Магалецького див. на с. 565.

С 1 декабря я посещал Майдан каждый день в течение месяца. Я – социальный человек, работаю музыкантом, диджеем. У меня есть своя группа поклонников, особенно в Кривом Роге и Николаеве, я очень старался их как-то агитировать на эту сторону, потому что были огромные разногласия. Каждый день я публиковал какую-то свою сводку. В декабре, когда стянули всех вэвэшников по периметру Майдана со всех сторон, тогда еще не было баррикад на Грушевского, Майдан еще только-только начался, я вышел в ночь. Вэвэшники просто стояли. Это было сигналом. Но я видел взаимоуважение. И тогда я понял, что не смогу отказаться от Майдана. Мы вели милые беседы с вэвэшниками до рассвета. Они казались адекватными ребятами, улыбались, обещали, что ничего не будет, а на следующий день началось запугивание, чтобы люди сами разошлись, уже кидали гранаты. Было безумно холодно. Мы стояли до тех пор, пока они не сели в автобусы и не уехали через Европейскую. Все были на подъеме после этой ночи. Просто невероятный подъем по энергетике, по эмоциям, с верой, что все будет хорошо.

После Нового года я Майдан не посещал, там ничего не происходило. И вот начались действия на Грушевского. Я этот день пропустил, потому что не был в Киеве. По прибытии на вокзал сразу же побежал рано утром туда. Был дикий холод. Вообще, ассоциации с Майданом – нечеловеческие морозы. И вот тогда уже я понял, что пора брать «молотова». Начал доверять «Правому сектору» и ходить на Грушевского. Майдан перестал быть актуальным. Мы с друзьями начали заниматься еще и «титушками»: на машине искали реальных гопников. Очень много их поймали на «Арсенальной». Нормальных парней, которые не быдло, не гопники, было гораздо больше. Поэтому гопники, которые выходили из метро, видя их, убегали обратно, прыгали через турникеты и бежали врассыпную, их догоняли. Они все для оправдания придумывали, что любят гулять в парке в 4 часа ночи. Один в спортивном костюме, другой в спортивном костюме, типа, тут работает. И на первый логический вопрос: «Скажи адрес?», он сразу же тух на этом. И понятно, что клиент наш. Мы их не били, а отвозили на Майдан.

*Вы не были в Самообороне?*

Я сам по себе. Я не считал для себя обязанностью записаться куда-то.

*У вас ранений не было?*

Осколок гранаты попал в ногу. Так, царапина. Куда менее приятно, когда все горит, кажется, что из кожи что-то выбивается, нельзя глаз касаться, слезы ручьем, задыхаешься, потому что дышать не можешь и глотать. А осколком гранаты – это как пчелка укусила. Гранаты взрывались рядом, когда мы непосредственно подбегали и бросали кирпичи, шины в огонь. А когда попала граната, я просто где-то стоял. Меня не было видно. Между нами – просто стена огня. И откуда-то она долетела. А в конце февраля я чудом убежал, когда разорвали Институтскую: одних от Кловской погнали, а других к Майдану. Вообще, что-то страшное творилось. Образовалась огромная пробка прямо при выходе из метро «Крещатик» на Институтскую, потому что там стояли баррикады. И никто не мог пройти. Люди начали злиться. Мне пришлось в овраг метра два–три спрыгивать на Институтской. Я убегал, пуля попала мне в каску. Я видел, как со двора, прячась за машины,

стреляли из дробовика и шли «черепахой». В ту ночь были БТРы. Боролись до утра. И тогда уже было видно, что это не шутки, не попытки разогнать, а это реальное действие. Мы находились за стеной поражения. Очень повезло, что огромное количество черного дыма шло в ту сторону. Тот огонь, та стена, просто держали до последнего. Смысла уходить уже не было никакого. Уйдем – на коленях останемся.

*Используя свои возможности, так сказать, по роду деятельности, вы объясняли людям, что происходит на Майдане? Как реагировала ваша аудитория?*

Моя аудитория – это люди из Кривого Рога и Николаева. Как оказалось, они были самые тяжелые, они считали, что на Майдане бомжи собираются. До многих не доходило. А после Грушевского реально стали проявлять интерес. Очень повлияло то, что были ультрасы. Ультрас – молодые парни, которые напрямую повлияли на молодежь во всех городах, все их официальные клубы объединились одной идеей. Другая молодежь тоже к ним прислушалась. Если бы не они, может, даже ничего бы не было.

*Вам кто-то запомнился на Майдане?*

Бабушки, которые разносили «коктейли Молотова». Это было уже в феврале, когда привезли кучу пива... И те, кто кирпичики передавал, там были все: и дедушки, и бабушки, и девушки, и вообще школьники. Тогда уже вышли все окончательно.

*Вы пережили страх?*

В декабре реально страшно было до безумия, хотелось убежать, некоторые на глазах просто убегали. И все равно кто-то оставался, и люди приходили, собирались – и страх пропадал. На Грушевского вообще страшно не было, хотя кидали гранаты, стреляли – это почему-то не пугало. Пугал февраль, когда уже стреляли в людей. Это самые сложные дни были.

*Верится ли, что все это с вами происходило?*

Если бы мне сказали в школе: «Женя, вот ты, когда вырастешь, будешь кидать в милиционеров *коктейли Молотова*», или же что я с куском арматуры ночью буду бегать за гопниками – я бы не поверил. Я особо не геройствовал, никуда сам не лез. На передовых побегал буквально пару раз, кидал шины в огонь, тогда мне стреляли в щит. Я себя героем не считаю, но трупом тоже не хотел оказаться.

## Іван Григор’єв:

## «В какой-то момент тебя оставлял страх. И самое спокойное место все равно был Майдан»

***43 роки, киянин у третьому поколінні, художник-скульптор***

Сначала сошелся Майдан, просто несколько ребят, и кто-то сказал: «Даже не думайте ничего делать, пока не будет 10 тысяч народу». И в воскресенье люди вышли. Непонятно, о чем говорили, еще решения саммита не было... Потом – два

Майдана. И в день первого вече я помню первую брошенную гранату. И тогда я впервые увидел, как людей, бросавших гранаты, обратно затаскивали в толпу. Все было еще очень дико. Мы тогда были с женой Влада Троицкого, и она снимала.

Потом началось мое хождение на два Майдана. Мы были в первой стычке серьезной, когда выступали Тягнибок, Кличко, и говорили вокруг, что вот машина с провокаторами стоит. И тогда Кличко сказал: «*Не лізьте до тої машини*». Черновол у меня на глазах продавила каблуками эту машину. И огромное количество «историков» появилось с двух сторон: я так посчитал, где-то два батальона. Ребята тут же выломали забор, начали их давить на Трехсвятительской. Это первое столкновение, когда я практически оказался в эпицентре. Там кричали: «Девчат – назад, хлопцы – вперед». Я побежал вперед, и оказалось, что назад уже не могу...

Кстати, не очень известный момент… Тогда я отметил про себя, что Кличко – порядочный человек. По крайней мере, что он знает, что такое боль и поединок, но старается спустить на тормозах. Мне было приятно, потому что мы знаем: Кличко баранки не умеет говорить. А тут человеческие проявления.

А потом два Майдана сошлись и было *побиття* через день, меня там не было в эту ночь. В субботу я стоял на Михайловской площади, тогда впервые встретились с Ванькой Сауткиным (один из учредителей «Вавилон'13»*, он с самого начала снимал, у него огромное количество материала) и его женой Аней, которая вот-вот должна была родить. Рядом стоял Корчинский, стоял молча, *зате в його жінки рот не закривався. Вона така,* диаспорно-ультранационалистическая...

Потом было 1 декабря, штурм на Банковой, куда я не пошел… Но я был свидетелем того, как большое количество людей кинулось на Лукича**. Я распечатал на принтере и наклеил на Лукича объявление: «Все, кто ломает и взрывает – провокаторы».

Дело в том, что тогда пришла публика и начала валить памятник Ленину. Я немножко скульптор и знаю, как его нужно валить, это несложно. Но публика это делала очень дилетантским образом. Потом их отогнали, уже взрывы были в большом количестве... Так что, так получилось, что я защищал Ленина. Этот памятник – артефакт, на самом деле, за ним интересная история...

*Вы встречались там со многими знакомыми?*

Мы не договаривались, но получалось, что постоянно собиралась одна и та же гоп-компания. Перцев Данила (мы его знаем по «*Хореї Козацькій*», очень интересный авангардный музыкант, много расшифровкой занимается, барочной музыкой и аутентикой, но, в принципе, он и додекафонический композитор, и электронщик), очкарик, такой смешной, в очках пошел бить морду «титушкам». А их, действительно, много было в этот день. Как-то их *вовтузили*. Борю Егиазаряна*** помяли в первый день. Он на Майдане провел ночь и попал четко под раздачу.

* Об'єднання українських режисерів, операторів та кінематографістів, які займались фіксацією подій українського громадянського протесту.

** Ідеться про пам'ятник Леніну на бульварі Т. Шевченка.

*** Початок свідчення Бориса Єгіазаряна див. на с. 74.

Его могли убить. Он командовал взводом во время Карабахского конфликта. Там был ранен, контужен. Хотя он не любит про это рассказывать, там своя история...

*А хозяйственная часть?*

Я ее во внимание не беру, потому что это так, параллельно… Деньги потихоньку давал, дрова носил, шмотки какие-то... Я не помню, какое было на первых порах взаимодействие с *громадою*, с людьми, которые приехали. Как обычно, какие-то разговоры, поддержка, крики «Украине слава!»…

*Вскоре уже было 10 декабря.*

Помню эту ночь, я тогда уже вернулся с Майдана, лег в постель, включил стрим, и девочка с «*Громадського*» закричала: «*Відірвіть дупи, нас убивати йдуть!*» И действительно показали эту бабу, которая начала читать приказ о том, что все следует зачистить. Причем она читала в пустоту, а там автобус за автобусом, вся эта «икра» выгружается. Говорю: «Все, я иду». Вышли тогда с женой Светой в ночь, такая ночь была интересная.

*Добираться легко было ночью?*

Я рядом живу. Пришли из моих ребят, тоже соседи, Снисаренко с Иржаковской, тоже художники. Колька Гончаров с Подола пришел, а там уже был рядом Митя Вайсберг*… Те люди, которые могли прийти, вся компания арт-роты, все были на местах. Я немножко толкался, в основном создавал *натовп киян*. Грела нас Руслана. Холодная ночь. Под утро ушли, уже засветло. Странно все это было, странный штурм. Они сначала пошли с Грушевского и там начали толкаться. Больше слушали, как депутаты на них ругались, чем непосредственно толкались. Было ощущение, что солдаты штурма не хотят, сделано все было максимально плохо. И мы праздновали победу, автобус облили водой. Когда свергли Лукича, мне дружно все написали в интернете: «Ну что, Вань, не уберег ты!»

*Это уже было не так уж важно, не так ли?*

В каком-то смысле меня это все равно задело, потому что можно было это как-то оформить, не делать по беспределу. В этот момент можно было Лукича и не трогать. Сделали по-дурацки, но вечером он уже лежал. И я тогда поймал себя на мысли, что в этих обстоятельствах все, что мыслится, немедленно осуществляется. Я тогда старался о плохом не думать, потому что много интересных идей роилось в голове.

Новый год на Майдане – всем семейством. Я заболел сильно. Немножко смазалось у меня это все. Помню, в воскресенье мы стояли и кричали: «*Лідера! Лідера!*»

*На Крещение, 19 января?*

Да, 19-го. Прекрасные ночи были, прекрасные. Я ходил с какой-то боевой когортой, мы наблюдали в районе улицы Прорезной.

*Сами решали, где патрулировать?*

---

* Свідчення Матвія Вайсберга див. на с.372.

Нет, мы просто бродили. После той ночи был момент: создавать *натовп*, чтобы были все время люди на Майдане.

*После 19 января, начала Грушевского?*

Да, там было очень много веселых ночей, безобразно веселых. Встречаемся: я, Сауткин, старые друзья еще какие-то, начинаем веселье нездоровое. Люди какие-то стихи читают на Майдане. А мы смеемся: «Это же хуже, чем *Беркут*». Я видел, как самодеятельный поэт, киевский бард, вышел перед «Беркутом» и говорит: «*А зараз я вам буду читати свої вірші*». Начал читать, и Вано – он немножко барон Мюнхгаузен – говорит: «Строй смешался, бросили щиты». Разное было...

*Приближаться к войне не было желания?*

Да был я там, когда начали кидаться, и 18-го с Сауткиным пошли. Но я просто не выдержал. Я не хочу даже озвучивать то, что было… А так сказать, чтобы я каждую ночь с бутылками – нет. Просто я эти бутылки доставлял, заправлял иногда. В смысле, привозил материалы для этих бутылок.

Немного сложно мне сейчас говорить о деталях. Чему я был свидетелем? Я был свидетелем чуда, да. Потому что *table talk* у нас – о том, какие у нас люди ленивые, какие тупые, лишенные мотивации, креатива и так далее, и если двое украинцев договорятся выпить, один пойдет за водкой и не вернется. Конечно, я был свидетелем чуда. Мало того, что эти мысли быстро воплощались в жизнь – не потому, что я их проговаривал, а потому, что это были мысли людей, сила мысли. Как Иван говорил – во время штурма 18-го он стоял рядом. Сотник сбежал, а он стоял рядом с замкомроты. Тот кричит в рупор, отдавая команды, как может. И Ваня ему говорит: «Смотри, вот три машины, за ними БТР. БТР пойдет первым». И тот, даже не останавливаясь, кричит: «*Всім увага! Першим піде БТР!*» То есть вещи, которые происходили не через слова или жесты, а от сознания к сознанию, без слов. Особенно в эти жесткие моменты.

Мой приятель Андрей Мельник, он менеджер, пришел на Майдан и хорошее слово сказал: девиртуализация. Встретились люди, которые были только в «Фейсбуке».

Мы как-то стояли в ночь, и к нам подвалил мальчишка из сотни, повис на нас: «*А ви готові вмерти, життя віддати?*» И Вано приподнял его: «*Чого зразу життя? Ти маєш у ворога життя забрати, а не своє віддавати*»... Я был ужасно счастлив, когда 20-го числа мы спустились с Грушевского – еще выстрелы были, я больной совсем был, меня, в каком-то смысле, припадок гриппа спас. И увидел под стелой, сгоревшей уже, стоящего со щитом Данилу Перцева, уже с полностью разбитыми очками, сильно закопченного. Видно было, что человек уже несколько суток не спит, кто-то дал ему щит, и он с этим щитом стоит, потому что не знает, куда его деть. Пошли, говорю. А он: «*Мені треба, щит мені дали*». – «Да брось ты этот щит!» Но я был страшно счастлив, что Данила уцелел. Он с первого дня пытался вписаться в сотню какую-то, говорил: «*Ваня, от у мене зараз такий вибір у житті, я в загін пішов записуватися Карпатський*»… Он все время выступал на

Майдане со сцены, иногда с Тарасом Компаниченко *(«Хорея Козацька»). Співали українських пісень,* боевые гимны и параллельно он успевал куда-то влезть, потому что и граната на нем разорвалась – но целый, не простреленный, не побитый.

Еще был интересный человек Орест Супрун, *канадієць*, тоже Ивана приятель из «Вавилона'13». Я ему протягиваю руку, а он мне – нет. «*Привіт*», – кажу. А он зеленый весь. Протягивает руку, а рука полностью в крови: «*Хлопцю очі закрив, 18-річному*».

Как-то странно. Я служил в армии, но все, что было на баррикадах, максимально не похоже на то, что было в армии, я служил в Молдавии. Но до того, как там все началось, я понимал, что если б я тогда был там, то бы первым себе ногу прострелил, чтобы там не стоять. А тут – наоборот. 18-е, первый залп, первые гранаты полетели, взрыв такой, все кинулись от баррикад, а потом спокойно вернулись и уже не обращали внимания ни на что.

И много было случайных людей 18-го. Почтальон мой, например. Он тоже из какой-то интеллигентной семьи, но немножко хиппи, дауншифтер. Он собирает все, что попало. У него коллекция всевозможных касок, форм – немецких в том числе. Знаешь, эти клубы?.. Он моего телосложения, то есть не особо, но именно он был при миномете 18-го числа. Говорит: «Мы привязали воздушный баллон к этой штуке, она так плюется хорошо петардами». И смесь готовил, и кидал, и пообжигало ноги ему.

Или парень-скульптор. Тоже вообще туда не приходил, но именно 18-го числа пришел, и ему так пожгло ноги! И он говорил, что то было что-то такое – не просто огонь. И потом в Польшу его отправили удачно. Ноги обожжены были очень сильно, а брюки целые. Вот такая штука странная. Не огнем, а химией какой-то. А Ванька страстей потом нарассказывал, потому что он до конца был, много наснимал. В общем, еще будет «Вавилон'13» показывать интересные фильмы.

Основной был аргумент против нас, что все это проплатили. Не надо, не надо всего этого говорить. Мне лично не заплатили ничего. Это мой личный опыт. И бабки-перекупщицы с Бессарабки, которые никогда не сбавляли цену, приносили сало и кормили людей. Вот тогда я понял: что-то в воздухе не так. Люди, которые вдруг начинали делать вещи, совершенно не мотивированные выгодой, а просто из какого-то чувства. Как говорил мне родич из Москвы: «А что тебе лично сделал Янукович?» Я уверен, что не всем он что-то лично сделал, но, тем не менее, люди это делали: вязаные носки, банки с борщом, кто что мог приносил. Что-то можно было бы проплатить, но заставить лошадь плавать на спине трудно. Я действительно не помню, какие хорошие дела Ваня Григорьев сделал.

*А про тех, кто рядом был, может, хочешь что-то сказать?*

Первый человек, которого я там встретил, была Таня Троицкая. Влад Троицкий болел, но выступал на сцене. Была акция с письмом, в самом начале: простыню раскатали через весь Майдан. Сшили огромное количество простыней, и лента

эта раскаталась от стелы до сцены Майдана. И кто что мог – написал, нарисовал. Матвій Вайсберг с Лешей Плисенко всегда там были, почти все ночи...

Данилка начал как воин, и закончил как воин. Потап и Тарас Компаниченко, Таня Кохановская... Да вообще, вся компания художников. Был хороший момент: Володя вырезал всем огромные палитры из картона, нас была не сотня, но *загін* с этими палитрами – это еще до печальных событий. От любого движения круги по воде идут. И от слова, и от любого действия, как выяснилось. Хотя еще совсем недавно в это поверить было невозможно.

Помню, после 10–11 декабря я спросил: «А что дальше?» Все, такое противостояние исчерпано: они разогнать не могут, мы их вышибить не можем. Стали считать, какие есть варианты, у кого что есть дома, вспомнили, где что лежит. Так что шли к этому...

Похороны первые помню, когда Сергея хоронили. Еще после этого троих убили. И весь Майдан кричал: «*Слава героям! Слава, слава, слава!*» Может, из этого родилась решимость, что можно погибнуть. В какой-то момент тебя оставлял страх. И самое спокойное место все равно был Майдан.

И, опять же, я в отряд не вписался, в бой не пошел – к этому никогда не призывал. Так что я был миротворцем – то Ленина защищал, то еще что-то.

# «МИ НЕ СТРІЛЯЛИ»

**Андрій Остріков:**

***«Мне не хотелось бросать коктейли в милиционеров – для меня это был непреодолимый шаг»***

**Олексій Філановський:**

***«Это была борьба добра со злом»***

**Андрій Лагутін:**

***«Может ли безоружный человек противостоять вооруженной силе? Может – своим духом»***

**Олаф Клемменсен:**

***«Майдан для мене чорно-білий… Це – графіка: є добро, є зло»***

**Валерій Лозовий:**

***«Ко мне вернулась Украина»***

**Матвій Вайсберг:**

***«Когда были военные действия, я чувствовал, что мое присутствие там необходимо»***

**Петро Дідула:**

***«Я на Майдані любив слухати, що люди говорять»***

**Олексій Чегусов:**

***«Мы начали собирать средства и помогать точечно разным проектам»***

**Бізнесмен:**

***«Там было очень много места для гуманитарных усилий»***

**Павло Оринчак:**

***«Я вірю, що й після перших смертей ще був простір для ненасильницького спротиву»***

**Андерсен Бух:**

***«Я*** **полівів** ***завдяки цим протестам»***

**Бізнесмен:**

***«Там было очень много места для гуманитарных усилий»***

**Павло Оринчак:**

***«Я вірю, що й після перших смертей ще був простір для ненасильницького спротиву»***

**Андерсен Бух:**

***«Я*** **полівів** ***завдяки цим протестам»***

## Андрій Острiков:

## «Мне не хотелось бросать *коктейли* в милиционеров – для меня это был непреодолимый шаг»

***33 роки, киянин: «Много чем занимаюсь в мирной жизни. Наверное, наиболее значимые мои достижения связаны с фестивалем* Шешоры, АртПолем»**

**На Майдане было очевидно отсутствие организации. Он строился потихоньку. Какая-то самоорганизация постепенно налаживалась.** На Майдан я приезжал несколько раз с самого начала, потому что там были многие мои друзья: театр «Дах» киевский, девочки из «Dakh Daughters», Марко, который в «ДахеБрахе»* поет. Они там выступали не только как артисты. Они постоянно были на Майдане. Много волонтерили, работали, были в самых горячих точках – и в эти три дня, когда там были расстрелы. Еще Рома Пасечник, Сережа Недосеков. Сережа – один из самых известных альпинистов, возглавляет федерацию альпинистов и клуб «Вертикаль». Мы собрались и решили искать себе какую-то активность ситуационную, помня, как было в 2004 году.

**Ночь на 11 декабря: до и во время штурма.** А потом был первый штурм. Это очень забавно, лично для меня, все сложилось. Уже была первая волна эмоциональной усталости. Люди выложились на первом этапе. Ждали какой-то реакции от властей – реакции нет, изменений нет. Ощущение, что ничего не происходит. Эту волну народного возмущения, казалось, просто гасят игнорированием. Как раз 10-го числа приехала Эштон к Януковичу на переговоры. Была такая мысль, что сегодня уж точно ничего не будет. Шутили, что он ее приведет на Банковую и будет из окна показывать, как станут разгонять. Я подумал, что это, может быть, первая ночь, когда я смогу дома отдохнуть. И как раз к этому времени приехала новая партия друзей-буддистов из Восточной Украины – из Харькова, Луганска. Мы встретились, было уже за полночь, решили ехать домой. За пределами Майдана символично коньячку выпили. И вышли на Владимирскую. Там напротив СБУ живет один из моих друзей. Мы пытались поймать машину. Долго искали такси, в конечном счете, нам удалось. Мы на Оболонь ехали – две девочки и трое ребят. Было около часу ночи. Таксист нас повез не через «Шевченко», а мимо Михайловской площади. Мы увидели, что там строится «Беркут». Их много было, несколько автобусов. Мы говорим: «Все, все, все! Останови такси».

Девочки поехали домой, а мы побежали по Михайловской. Побежали вниз, на Майдан. Трое нас было. Мы прибегаем на Майдан, а там строится уже полчище вэвэшников – очень много, я никогда столько «мусоров» не видел. Мы спускаемся, а они выходят с Костельной. Они бегут-бегут с этими щитами. Невероятное коли-

* Український музичний етногурт.

чество «мусоров». Страшно. Мы мимо них пробегаем и бежим к баррикадам – уже были построены первые баррикады. Символические такие, из мусора. И прямо перед нами эти баррикады закрываются. А что нам делать? Мы прибежали. Там «Беркут». Куда нам идти? Один успел забежать – Вася как-то там просочился. А я и еще один парень остались между баррикадой и «мусорами». На пятачке возле «МакДональдза», по ту сторону Лядских ворот. Стоим, баррикады закрылись. «Мусора» объявляют решение суда о том, что нужно очистить территорию. И на этом пятачке еще человек 10, которые отошли покушать, потому что многие киевляне в первое время старались не есть на Майдане, чтобы оставалось больше еды приехавшим людям. Были кафешки круглосуточные. И вот этих людей, которые пошли в «СушиЯ», назад на Майдан уже не пустили. Стоим, смотрим по сторонам. Начинает выбегать группа «титушек» из переулка Шевченко и с Гринченко. Группки по 10–20 человек, и они бегут под баррикады. У них нет никакого оружия, они просто хотят спровоцировать. У тех хоть баррикады, а мы просто стоим беззащитные.

*Вы не перемещались?*

Мы не перемещались, потому что особо некуда было перемещаться. Гаишники перекрыли все дороги. Со стороны Гринченко уже было перекрыто. А в остальных переулках ходили «титушки». Они там где-то сидели регулярно. И в январе, и в феврале, когда были напряженные дни, мы ходили по Софиевской улице и регулярно на них натыкались. У нас не было сильных стычек. Они появлялись из ниоткуда, из центра самого. Очень быстро, вот их 2–3, и вот уже их 20. Так прошло какое-то время, минут 20–30… Это была ночь, когда закрылась героическая «СушиЯ» на углу Гринченко. Там предлагали всем желающим спрятаться.

А в это время «Беркут» целенаправленно атаковал баррикаду, которая была на Михайловской возле Дома профсоюзов. События уже шли по полной. Мы просто стояли. Михайловская была от нас в метрах 50-ти. Но в нашу сторону «беркуты» не шли. У них какая-то была задача, видимо, прочистить дорогу вдоль Профсоюзов. Хотя баррикада около Главпочтамта особых трудностей не представляла... Затем очень быстро этот маленький пятачок стал наполняться людьми, которым с той стороны было удобно добираться. Начали приезжать киевляне, причем большей частью были какие-то девочки, бабушки... Кто первый услышал, тот и прибежал. Через какое-то время площадь очень быстро наполнилась людьми. Когда было много людей, тогда открыли баррикады с той стороны. И мы смогли попасть внутрь. К этому времени оказалось, что все мои друзья, которые в какой-то момент тоже пошли отдыхать, так же, как я, успели вернуться с другой стороны, и все уже там.

Идти на Институтскую не имело никакого смысла. Там было такое количество людей, что можно было занять место в 45-м ряду. И мы пошли на Михайловскую, там было напряженно. Через какое-то время с Институтской и Европейской эти «вороны» отступили, а на Михайловской остались. И это было странно, потому что очень много людей к тому времени приехало. Они окружили эту кучку солдатиков, внутри которых стоял «Беркут». Их было сотни две, наверное, а может,

и того меньше. Они просто стояли на углу Костельной и Михайловской – на углу Профсоюзов. Они стояли, а вокруг собралось огромное количество людей.

**Это был еще период иллюзий, когда, по крайней мере, с вэвэшниками, все пытались общаться.** С «Беркутом» все было понятно, а с солдатами еще пытались разговаривать. Причем они создавали видимость адекватных людей. Они общались, с ними можно было поговорить. Подходили какие-то женщины, говорили: «Что же ваши побили детей?» А им в ответ: «Это не наши, это такие же наши, как и ваши». Шли на относительный контакт. «Беркут» – нет, а вэвэшники приходили на Майдан греться у костра, их кормили бутербродами, они общались... У них было дежурство. Со стороны Михайловской вэвэшники стояли вплотную к баррикадам. Им приносили бочки с огнем, чтобы греться, носили еду. Они просили сигарет, и их угощали. Они достаточно долго там простояли. Еще часа два после того, как все закончилось...

*Когда все кардинально изменилось?*

До 19 января все так и происходило. Может, и были какие-то события, но я их не помню. Было затишье и непонимание. Были надежды, что кто-то с кем-то договорится. Хотя надежды на мирный путь, очевидно, уже как-то теряли эмоциональную наполненность.

**Потом – эти события на Грушевского.** Сначала было вече – фееричное, освистанное. Я постоял там минут 30–40... Было понятно, что ситуация зашла в совершеннейший тупик. И мы с друзьями пошли гулять. Как чувствовали, пошли на Европейскую. Там у Автомайдана был конфликт с милицейской машиной, которая их блокировала. Мы наблюдали за этим конфликтом и увидели, что группа людей движется на Грушевского. Идет какое-то движение. Мы пошли. Пришли, там был кордон – автобусы милицейские. На их крышах большей частью стояли журналисты с камерами и фотоаппаратами. Собралось небольшое количество людей таких, как мы. Подъехала БЮТовская машина с громкоговорителем. Какой-то оратор там вещал о том, чтобы пропустили мирное шествие: люди хотят попасть в музей. Это был сюр какой-то. «Смотрите, сегодня воскресенье, киевляне хотят попасть в музей, пустите людей». Пытались вести переговоры с милицией. Приехал Кличко и пошел внутрь к милиционерам общаться по поводу того, чтобы дали людям пройти. И когда он был там, появилась первая группа, возможно, «Правого сектора». Я не видел у них опознавательных знаков. Но это был первый раз, когда я увидел майдановское формирование уже немирного характера. Их лица были закрыты. Они были в касках, балаклавах и с палками, а некоторые палки были уже с вбитыми гвоздями. Совсем молодые ребята. Активные действия начались с их стороны. Сначала они что-то бросили в милицию, потом разбили стекла в автобусах и начали один из автобусов раскачивать. Я видел, как буквально на глазах сейчас все изменится, это уже не тот расклад… А милиция начала, соответственно, кидать гранаты. Часть людей, таких как мы, которые были просто наблюдателями, сделала 10 шагов назад. Мол, я к этому отношения не имею, я стекла не бил. Мы сначала стояли на колоннаде и как-то передвигались вдоль этого всего – все про-

исходило очень быстро. Только что это были просто разбитые стекла, тут уже летят камни в милицию, она в ответ бросает гранаты. Причем гранаты бросались точно в толпу. Взрывались просто среди людей, сразу же появились первые раненые, некоторых оглушило.

Как только началась активная фаза, много людей стало перетекать с Майдана на Грушевского. Тут выходит Кличко и говорит: «Все, кто тут, – провокаторы». Его сразу же освистывают. И начинается экшен. Первые несколько часов было очень странное состояние. Мы стали на углу Грушевского и Парковой аллеи – там как раз холмик, склон. Мы внизу склона стояли. Первые несколько часов ты пытаешься привыкнуть к новой ситуации: что уже летят гранаты, «коктейли»... Сначала было страшно, но вскоре сознание привыкло. Потом было недоумение, непонимание: ты почти 2 месяца ходил на мирный протест, а как в этом принимать участие – непонятно. А с другой стороны, понятно, что это уже необратимо. Но прошло несколько часов, и ты уже и к этому привык. Привык к тому, что газ, что от него надо как-то закрываться, искать респираторы. Так мы простояли до ночи, когда бои вошли в перманентную фазу.

Мне не хотелось бросать «коктейли» в милиционеров. У меня нет к ним любви и пиетета, но для меня это был непреодолимый шаг. Я не могу этого осуждать, но мне жалко и тех солдат из внутренних войск. Они выгребли, как мало кто в этом конфликте. Мне не жалко «беркутов», мне жалко этих ребят. Ситуация совершенно патовая. И благодаря этому конфликту она начала разрешаться.

*Были ли другие варианты действий?*

Можно было выковыривать брусчатку. Можно было готовить «коктейли», чем занимались девочки и бабушки. Мы решили пойти в Дом профсоюзов и узнать, какая есть возможность активности без участия в боевых действиях. И тогда в ту ночь, в первую ночь на Грушевского, была возможность носить туда еду. Многие люди побаивались, приезжая на Майдан, не ходили на Грушевского. Поэтому нужны были люди, которые носили бы туда кухню. Так наша ночь и прошла: часов с 11-ти и до первого метро. Мы носили горячий чай, молоко, бутерброды. Помню, в первый вечер на Грушевского приехал Вова Пчелкин. И мы начали эти челночные рейды из Профсоюзов через столовую на Грушевского. В первый рейд он не хотел идти, всю дорогу повторял: «Так нельзя, так нельзя. Я – пацифист, не хочу это видеть и слышать. Я за мирный протест». Но на четвертый-пятый рейд он уже ничего не говорил. С каждым новым посещением ты привыкаешь, и тебе кажется, что это нормальный ход вещей и уже в этих обстоятельствах нужно искать, чем ты можешь быть полезен.

На следующий день или через день, я точно не помню, милиция первый раз пошла в наступление. Началось это еще ночью, в Киев тогда привезли много «титушек». Мы ночью были на Грушевского, волонтерили там. Появились первые баррикады, катапульту построили. А после часу ночи начали все активно звонить и писать, что «титушек» привозят в центр и надо Майдан защищать.

**Там была одна из баррикад – 31-я, на Михайловской, под Профсоюзами. Взял ее под свое крыло и руководил ею Влад Кириченко.** Очень интересный персонаж украинского масштаба. Он родом из Донбасса, из матерого шахтерского городка (не из Донецка). Ему под 50, окончил биофак *МГУ* в 1990-х и с друзьями организовал бизнес по специальности. Он бизнесмен, очень состоятельный человек, причем это высокотехнологичный бизнес – не продажи. Он проявил себя в разных направлениях. Бизнес у него был и в России, и на Западе. Мы с ним общались по организации фестиваля «АртПоле». Я про него рассказываю, потому что это очень интересный персонаж. В середине 2000-х он решил вкладывать в Украину, но не в бизнес, а в патриотическую составляющую, несмотря на то, что он сам из Донбасса. Он приехал и купил какое-то загнивающее издательство и сделал из него агентство «Наш формат». Он в это вложился. Затем он купил в Западной Украине какой-то забытый колхоз в отдаленном месте Униж и там сделал такую территорию, куда могут приезжать патриотически настроенные люди, молодежь в основном. Там можно общаться о будущем Украины, знакомиться, волонтерить, обустраивать территорию. Когда только в 2008 году открывалось наше агентство «АртПоле» («Шешоры» которое), мы делали первый фестиваль, который и открывал эту территорию. Он очень много вкладывает в украинскую культурную составляющую, очень активно поддерживает украинских писателей, музыкантов, и наш фестиваль поддержал и поддерживает. Во время революции он взял на себя 31-ю баррикаду, обустраивал ее. Он присутствовал там и физически большую часть времени. Конечно, у него же бизнес и ему надо было уезжать иногда, но он находился там очень часто. Помогал и участвовал в столкновениях 10 декабря и в последующие дни. Он поддерживал людей, которые приехали из других городов и попали к нему на баррикаду. Потому что многие приезжали и искали себе место. А те, кто попадал к нему, он о них заботился. Снимал квартиры в центре, чтобы недалеко от Майдана. Это были конспиративные квартиры. Туда можно было пойти отдохнуть, помыться, покушать. Это был такой достаточно большой стационарный домик с навесом, чтобы можно было от дождя укрыться. Там вышку наблюдательную построили. Все очень так цивильно. Потому что процесс был длинный, зима холодная. И сколько это должно было продолжаться, никто не знал. И в непонятные ситуации на Майдане я сразу шел туда. Там было понятно. Иногда я там просто проводил ночи, стоя на дежурстве на проходной.

*Когда начались все эти события на Грушевского, произошло ли некоторое обновление состава участников?*

Присоединились люди, которые до этого в Майдане не участвовали. В эту вторую ночь на Грушевского, когда мы пошли на баррикаду стоять, там уже было несколько человек, явно с поля боя. Они все в копоти, в какой-то одежде порванной, раненые, но стоят на баррикаде. Мы начинаем с ними общаться. Кто-то из ребят был здесь только первый день. Один такой парень, тоже киевлянин, 35–40 лет, рассказал: «Я следил за всем этим полтора месяца по телевизору и понимал, что мне тут нечего делать. Что я – приду под сцену и буду с Русланой прыгать? А тут

я включил телевизор, увидел, как *Беркут* побил этих строителей (когда на Грушевского все начиналось, поколотили каких-то строителей местных), и сразу понял, что мне нужно делать. Я приехал на Майдан и спрашиваю: “Куда идти?” А мне говорят: “Если не сцишь, иди на Грушевского”. Я пошел. Прихожу туда... И такой чувачок стоит... Говорит: «Ну так, а что, там же дети?! Вот этот *Правый сектор* воевать не умеет, бегает, прячется между колоннами. Пацаны. А мы в армии служили. Люди взрослые. Туда-сюда, херяк-херяк – там кинули, там врукопашную, там еще что-то». И он так рассказывает об этом… спокойно и деловито. И таких людей появилось немало. Которые уже поняли, какой в этом есть смысл. Потому что форма мирного протеста реально потеряла в тот момент смысл, к сожалению.

Удивительными были эти события на Грушевского. Удивительно, что там было очень много людей, которые не должны были иметь к этому отношения: женщины, девочки, бабушки. Вот этот бой барабанный постоянный – это все стояли барышни, тетеньки, колотили по железу. А девочки сидели в подворотне и колотили «коктейли».

*Что является итогом этих трех месяцев для тебя?*

Было очень много людей, смотря на которых можно было собственное бесстрашие развивать, несмотря на то, что страшно и не хочется. Опыт участия лишает тебя иллюзорных страхов. Все оказывается не так, как ты боялся. А то, чего ты боялся, на самом деле не существует. Очень важен опыт индивидуальный и коллективный в тот момент, когда казалось, что против этого невозможно бороться. Потому что это организованная преступность, которая захватила страну на всех уровнях: милиция, государство, все против тебя работает, не идет на переговоры, ты совершенно беззащитен. Но появился опыт борьбы, который показывает, что это возможно победить.

**У каждого свой опыт борьбы и свой порог бесстрашия.** Но, опять же, каждый за какой-то свой порог зашел. Это важно. И получил какой-то результат. Эти, конечно, смерти... Но все равно это важно.

## Олексій Філановський:
## «Это была борьба добра со злом»

***39 років, киянин, за освітою – історик, за родом занять – маркетинг-директор різних компаній, учасник Автосотні Майдану***

Вначале, пока еще не было самоорганизации, пока это было в формате народных гуляний, я просто приходил, поддерживал, был столько, сколько нужно. В основном, вечером после работы тусовался, общался, если все было спокойно, уходил. Уже где-то в начале ноября привозил продукты. Но это было так стихийно. Просто покупалось что-то в «промышленных» масштабах. Я привозил продукцию, которой я по работе занимаюсь: орешки, арахис – в объеме ящиков.

Это было удобно, практично – разорвал пакетик и съел. Вечером 11 декабря мы со знакомыми приехали, привезли продукты, передали на кухню и остались там. Были сообщения, что ожидается штурм, но в те дни было много таких сообщений. Потому и ожидали, и не ожидали. Но в этот раз штурм был.

*У вас было чем защищаться?*

Тогда нет. Более того, даже одежда была достаточно цивильная, я же с работы туда ехал. Не предполагал, что будет серьезный штурм... Людей было совсем мало, когда это все началось – тысячи 2 максимум. Но, к счастью, мы увидели, что народ начинает сходиться, что Майдан наполняется. Баррикады были чисто символические – со стороны Михайловской и Костельной и те, которые примыкали к Дому профсоюзов – их начали разбирать. «Беркут» сделал проход, но не пропускал людей. Заехала гражданская техника, и коммунальщики начали растаскивать баррикаду. Но серьезной агрессии со стороны «Беркута» тогда не было. Было видно, что у них был приказ просто вытеснить. Когда народ начал подходить, стало понятно, что этот план не срабатывает. Я в часа 4 утра забрал девушек, которые там были долго, и уехал. После этого штурма на Майдане начали налаживаться постоянные структуры.

Получилось так, что позже, после 11 декабря, я был в составе 36-й Сотни. А до этого была просто компания друзей. Я и мои знакомые играем в автоквесты… И, соответственно, мы объединились – порядка 35 экипажей с машинами, которые регулярно приезжали на Майдан. В основном, привозили дрова и резину, особенно, когда пошли запреты на это и гаишники начали всех ловить. Тогда мы стали одним из больших каналов подвоза дров и резины.

*А почему вас не ловили?*

Нас ловили, но мы были организованны. Эта история началась с патрулирования и охоты за «титушками». У нас был штаб, который координировал людей в экипажах… Свои позывные. Все знали, кто где находится, координаты. Штаб проверял информацию по вызовам и посылал нужное количество машин.

*Почему вы не слились с Автомайданом, вы ведь одно и то же дело делали?*

Там очень плохая организация была. У нас же были люди, которые друг друга знали уже по многу лет, могли друг другу доверять. Мы общались с координаторами Автомайдана, но решение участвовать в их акциях или нет принимали сами. Ездили группами – у нас было сопровождение 4–5 машин. Перед группой загруженных машин ехала машина пустая, которая проверяла маршрут. Если гаишники машину останавливали, об этом сообщалось другим, и менялся маршрут. Мы заезжали достаточно спокойно, наладили бесперебойное снабжение. Фактически все баррикады мы снабжали дровами, особенно когда было очень холодно... Доставляли резину – после первых событий на Грушевского, когда она показала свою эффективность. Мы понимали: чем больше шин будет, тем больше шансов обороны.

*Кто эти закупки финансировал?*

В принципе, была своеобразная разведка, выясняли точки, где можно что-то получить. А продукты и лекарства мы закупали. Например, 18 февраля, когда, как мы знали по опыту прошлых ночей, тяжело стоять ночь на холоде, большая уста-

лость. Мы думали закупить и привезти [энергетиков] в банках для бойцов. Они получились двойного назначения: когда все выпивали, эти баночки наталкивали дробью и всем чем попадется, вставляли петарды и кидали. Они разрывались лучше, чем «молотов». Это все требовало достаточно больших затрат – мы привлекали спонсоров из бизнес-среды.

*Про Автомайдан знают все, а про Автосотню практически никто не знает.*

Мы старались особо не привлекать внимание к своей деятельности – так было безопасней. Но в наших кругах был политически более активный товарищ, он был в *Раде* Майдана, и предложил нам оформиться как сотня. Для нас особо ничего не изменилось. У нас уже было оповещение через координатора, если что-то с кем-то случалось – координатор мог достаточно быстро прислать 5–6 машин, где были и юристы. Тусовка, можно сказать, среднего класса, люди со связями. Это позволяло чувствовать себя защищенными... В конце февраля, 18–19-го числа, они стояли с автоматами. Честно говоря, было стремновато.

После декабрьского штурма уже было больше организации, началось реальное строительство баррикад. Я видел, что народу много. Я не фанат физических упражнений – мы подвозили необходимое.

Когда стало намного больше людей на Майдане на регулярной основе, увеличились потребности в продуктах, теплых вещах. Начали разворачиваться госпитали, мы работали с ними в контакте.

*Каким образом вы узнавали о необходимых лекарствах?*

В структуре «Народного госпиталя» нам выдавали списки, и мы их передавали конкретным людям в руки. У «полевиков», которые на Майдане стояли, и в госпитале в Профсоюзах часто не хватало необходимого. Когда 18 февраля после дневных событий «отрезали» госпиталь в Доме офицеров, возникла серьезная потребность в специфических лекарствах – противошоковых. Собрать такие заказы было очень непросто.

*Как реагировали в аптеках?*

Скидку всегда давали, абсолютно всегда. А 18 февраля мы уже странно выглядели и не вызывали сомнений. Было видно, что с Майдана.

*Как ваши коллеги на работе реагировали?*

Днем я работал, вечером – Майдан. Недосып был жуткий. Как в любом офисе. Один коллега был со мной на Майдане, он еще более безбашенный, совался в самое пекло. 19 февраля приходит в 4 часа утра *sms*: «Что, не спится? Ты где?» – Я: «Ну, давай встретимся». Мы оба на Майдане были – там и встретились.

*Что вы делали в ту ночь на Майдане?*

Первую часть ночи я занимался лекарствами в Доме профсоюзов. Была большая потребность в медикаментах, вся наша группа работала на это. Пытались нашими машинами пробиться к Дому офицеров, где не было связи, но не смогли. Вывозили раненых, кого нужно было. Человек стоял возле Октябрьского 18-го в ожидании раненых, не успел забрать машину – машина была разбита в хлам... Тогда понятно было, что автомобилисты могли оказать большую помощь: либо

лекарствами, либо вывозом раненых. Когда сильно продвинулся «Беркут», когда поливалка прошла вперед, стало понятно, что мы держим оборону, пока горят шины. Очень слабенькая была линия, было огромное количество контуженых, в линию становились все. Даже те, кто не совсем был готов участвовать в боевых столкновениях, но приходилось.

В 2:30 ночи опять обозначился дефицит покрышек, растащили по всем окрестным баррикадам. Мы организовались, привезли покрышки. Тогда гаишники стояли с автоматами. Некоторые знакомые отказались ехать, испугались. Наверное, я могу их понять. Была перекрыта Прорезная. Мы попали группой под обстрел «титушек», которые шли с Большой Житомирской. Мальчика убили у меня на глазах. Мы стояли возле машин, совещались, и вдруг начался огонь, мы – по машинам и уехали. Я впервые в жизни увидел вживую огонь – стрельба как в кино или на полигоне. Думаю, что мы делали то, что было нужно – благодаря резине линия была удержана. Сдержать людьми, после того как взяли баррикаду на Институтской, было уже невозможно. И был ужас с Домом профсоюзов.

*Вы там тоже были?*

Как раз перед этим, бегал между теми, кто медикаменты подвозил, и 3-м этажом, где госпиталь был. Передавали тем людям, которые были в операционной. Когда все загорелось и начали вытаскивать людей, было жуткое зрелище. Подъехала пожарная машина, смогли снять сверху двух человек, им хлопали безумно. Когда начали тушить, «Беркут» не включил им гидрант. Это было ужасно – просто не дали затушить пожар. Под утро ходили к Профсоюзам смотреть, можно ли обустроить какие-то позиции. Но дальше 20 метров не продвинулись – подошвы прилипали, плавились. Когда приехали львовяне, стало немного легче. Я в 5 часов утра уехал домой – с ног просто валился... Днем занимались продуктами, лекарствами – очень много сгорело в Доме профсоюзов сильнодействующих препаратов, которых потом не хватило 20-го. Несколько человек тогда умерло от болевого шока. Если бы эти препараты были – людей можно было спасти... При всей организации никто к такому не готовился. Но эти ребята и девчонки (медики) столько героического сделали, что я просто в шоке. Они реально молодцы!

19-го я не совсем помню, что было. Опять допоздна были на Майдане, занимались вопросами обеспечения, много было работы по лекарствам. Нужно было восполнить запасы после пожара. Под утро 20-го я поехал домой… Меня подняли по тревоге – нужны были машины. Я подъехал к КМДА, когда было уже много убитых.

*А вас вызвали по какой причине?*

Раненых вывозить – подняли все машины. Все туда поехали, но бардака было много. 18–20-го все-таки был бардак полнейший. Были истерики. Автомайдановцам говорили, то езжайте на Михайловскую – там никого не было, то езжайте туда… Тогда очень много было сделано только потому, что был очень большой человеческий ресурс, волонтеров было гораздо больше, чем потребности в них.

Мы довывозили тех, кто остался, – раненых не сильно много было, к сожалению, в основном убитые. Впопыхах организовывались новые полевые госпитали... 20-го числа мы занимались укреплением баррикады на Институтской. Не знали,

что может произойти, в спешном порядке везли резину. Мы были единственные, кто это тогда делал. Ощущение было, что если бы продолжился штурм – могли сбросить Майдан. Те, кто там был, были решительные, но их стало намного меньше. 20-го не было эмоций, мы были настолько заняты, постоянно в движении. Поэтому никто не переживал шок, отходняки пришли позже. Тогда же чуть ли не каждые 30 минут рассказывали, что начнется, начнется... А связи на Майдане не было. Когда сказали, что закрывают заправки, люди вынесли все из супермаркетов, потом город опустел. 20-го числа пропали все гаишники – было ощущение параллельного мира… Тогда же все физически зависело от каждого из нас.

*Не было такого, что руки опускались? Вы верили, что можно победить?*

Верил, но много раз опускались руки, а потом поднимались. Майдан стал следствием глубинных процессов в обществе. А глубинные процессы все равно выливаются в преобразования. Даже если был бы еще один штурм 20-го числа и людей разогнали бы – 21-го пришло бы еще больше.

Наше общество достаточно образованно, оно имеет ценности свободы. Имея ценности свободы, общество вступило в жесткий конфликт с тем, как происходило управление страной. Сейчас, наконец, у нас есть шанс привести это в соответствие: чтобы власть соответствовала уровню страны, ее граждан. Все, кто был на Майдане, насколько я понимаю, прониклись ощущением того, что люди не хотят жить по-старому, что этого не будет уже. И у меня нет сомнений, что будет лучше. Власть чувствует этот контроль.

*Вы не чувствуете противоречий в том, что не хотите быть вовлечены в эти процессы, но несколько месяцев отдали именно им?*

Нет. Это была борьба добра со злом, как в детстве. Это не было частью политики. Политика – это не борьба добра со злом, это миллион тонов, оттенков... Вот когда уже невтерпеж – тогда нужно выйти и сказать, в остальных случаях это необязательно.

*Считаете ли вы, что свое уже сказали?*

Нет. Пытаюсь организовать думающих людей. Буду создавать документы для того, чтобы был какой-то механизм контроля над властью. Более того, если произойдет такое опять – я буду участвовать.

## Андрій Лагутін:

## «Может ли безоружный человек противостоять вооруженной силе? Может – своим духом»

***«Я – профессиональный спортсмен, занимаюсь подводным спортом. Мне 50 лет, и я верю в добро»***

В самые первые дни Майдана меня не было в стране. А когда вернулся, тут уже все кипело. Я периодически приходил на Майдан, когда была возможность, и помогал, чем мог: что-то привезти-увезти, какие-то мелкие работы. Ничего осо-

бенного. А вот друг у меня есть, известнейший в мире моделист, так он туда как на работу ходил, он жил рядышком еще. Ну вот так проходил декабрь, январь. Были ситуации, когда я просто физически не мог туда выбираться. А потом, когда в феврале начались противостояния, я понял, что я там нужен, стал ходить туда чаще. И в те дни, когда наступал «Беркут», когда были активные действия, мы подвозили резину, еду. Я организовал друзей, и мы привезли машину хлеба. А теперь я знаю, что в мой микроавтобус входит 78 колес *(смеется).* Мы ездили по шиномонтажам и просто на улицах их находили. Было несколько раз такое, что перекрывала милиция подъезды к Майдану, а у меня полная машина этой резины. Что делать? Дети сидят на переднем сиденье, я им говорю: «Дети, улыбаемся и машем, говорим ментам "Здрасте!". Если скажем им "Здрасте!", в машину заглядывать, вероятней всего, не будут». Мой ребенок высунулся из окна и сказал дяде: «Здрасте!» И так мы подъехали к Майдану, разгрузились и поехали дальше.

**А потом эта ночь с 18-го на 19-е, я понял, что мне нужно там быть.** Я надел мотоциклетную экипировку и поехал. Таскали колеса, бревна. А так получилось, что неподалеку стоял беркутовец. Так я еще парой слов перекинулся с человеком с той стороны баррикад. Он сказал, что был приказ, что надо идти вперед, но асфальт так разогрелся, что они просто не могли пройти. И даже ветер всегда дул в направлении наших врагов. Огонь и ветер помогали нам. Вот и все. Так больше нечем хвастаться на самом деле. Был момент, когда таскали шины, а друзья-сотники сказали приготовить машину, привести ее в порядок и быть готовым возить раненых. Я заехал на мойку, а вся машина испачкана колесами. Ребята спросили: «А куда это ты, на Майдан?» – «Да!» – «Ну, тогда с тебя мы денег не возьмем!» На самом деле, все помогали.

*Что наиболее осталось в памяти?*

Когда парни еле удрали от ментов во время разгрома в Мариинском парке. Они прибежали в клуб привести себя в порядок, смыть с себя слезоточивый газ; это почему-то хорошо в памяти осталось. Потом позвонили ребята из 35-й Сотни, по-моему, 20 февраля это было. Сказали, что нужна помощь, что в Межигорье плавает куча документов, надо все доставать. Что, наверняка, много чего под водой. Я быстренько по своим «клубникам» позвонил, мы прыгнули в машины и примчали в Межигорье. Но, когда приехали, уже все было забито техникой. Я взял с собой сына в качестве оператора, нас пропустили на территорию Межигорья. Мы быстро переоделись и стали нырять. Нашли около кубометра документов. И подняли более 500 кг боеприпасов. На мой взгляд, с боеприпасами было глупо – они оружие с собой забрали, вывезли, а боеприпасы просто в воду выбросили. Я потом еще 5 дней туда приезжал с приборами, но в просторах Киевского моря уже ничего невозможно было найти.

Страшно было возвращаться с Майдана. Потому что самое безопасное место, когда еще стояли мирно, – это был Майдан. Мы даже шутили, что, если хочешь отправить детей в безопасное место погулять, отправь их погулять на Майдан. Там и накормят, и напоят, и спать уложат. А вот возвращаться с него было опасно, людей воровали… До сих пор, по-моему, около 130 человек пропало без вести.

Были сигналы по моему каналу, что утопили человека, мы тоже ездили искать. Кто-то видел, что на дне лежали мешки с чем-то. Мы искали их, но не нашли. Может, течением унесло.

*В середине января это уже был не тот безопасный Майдан. Какое ваше отношение к радикализации событий?*

Когда 19 января собралось очередное вече и со сцены политики призвали исключительно мирными путями решать все вопросы, то после них вышел Коба с предложением идти к Верховной Раде и требовать отмены «законов 16 января»... Я стоял в 3 метрах от сцены среди прессы, и это все, конечно же, проходило сквозь меня. Люди уже не воспринимали призывов оппозиции. Но и оппозиция тогда приняла решительность людей в штыки. Начали ярлыки оскорбительные шить, что мы все фашисты...

*Это было вам, конечно, неприятно?*

Более чем. Я, что называется, мальчик из раньшего времени. Мне 50 лет, я воспитан в стиле советского патриотизма. Я был октябренком, пионером, комсомольцем, и я такой очень патриотично настроенный мальчик. И я знаю, что такое фашизм, интересуюсь военной историей. Когда нам бросают обвинения в фашизме, я отвечаю: «Ребята, посмотрите, что происходит». И уже ходят такие слова, как «жидобандеровцы», «арабобандеровцы», то есть бандеровцы всех национальностей. Оказалось, бандеровское движение – это такое национальное движение в мире. У меня много друзей из армянской общины, много грузин – и украинцам помогали все. Я всю жизнь разговариваю по-русски, хоть сейчас все больше и больше склоняюсь к родному языку. *І те, що було на Майдані, – так робить нормальна свідома людина.*

*И что вы делали* «як нормальна свідома людина»?

Был период, когда все были в поиске этой резины, которая оказалась одним из самых эффективных видов оружия против «беркутни». Привозил шины с 10 февраля практически каждый день. Помогал ребятам купить снаряжение – резину для подводного оружия. Но для подводного оружия столько резины не надо. Несложно предположить, что это было для большой рогатки или микрокатапульты. На самом деле, инженерные мысли защитников Майдана – вот им надо отдать должное. Кто как мог ухитрялся, чтобы придумать, как можно противостоять вооруженной «беркутне».

У меня есть много знакомых друзей-бизнесменов, у которых не было возможности самим приехать, они отправляли машины с едой, деньги передавали на Майдан. И все это нормально, ничего в этом особенного нет. В этом нет геройства. Люди шли туда не геройство проявлять, а потому что их достало. Героями были те, кто погиб там. Один из моих хороших друзей погиб. Люди шли, потому что не могли туда не идти, вот и все.

Были «клу́бники», мои друзья, которые просто ходили туда, как на работу. Было приятно, что мой знакомый, очень активный спортсмен высокого класса, бросил тренировки на полтора месяца и все это время был на передовой.

*Вы считаете Майдан историческим событием?*

У меня есть ученик, он снимал киношку, и у него там прозвучала фраза, что наше поколение гордилось памятью наших отцов и дедов, которые воевали во Второй мировой войне. А мы будем гордиться, что мы что-то делали для Майдана, и наши дети будут гордиться тем, что мы что-то сделали для них на Майдане. Майдан – это лакмусовая бумажечка состояния души человека.

*Если бы надо было выбрать один-единственный кадр из Майдана, что бы это было – от Андрея Лагутина?*

У меня есть кадр, где тупо закончился огонь, потому что не было уже ничего, что можно бы было жечь. Асфальт еще разогретый, а огонь уже пропадает. Летит шина, пролетает сквозь огонь, останавливается на асфальте и через минуту загорается. Вот такой был горячий асфальт. Это была ночь с 18 на 19 февраля. Тогда было очень тяжело. А утром приехали автобусы из Западной Украины, и стало немного легче... Но все это через призму своих понятий, через базовую матрицу, которая в каждом есть. Меня поразило: крымчане мои говорят, они были на Майдане, что там одни бомжи, мол, развели в центре города непонятно что. А что – они ожидали, что люди будут там ходить в галстуках и во фраках?

*Вы верили, что Майдан может победить?*

Здесь можно смотреть глубже: верю ли я, что безоружный человек может противостоять вооруженной силе? Может – своим духом. Это как «Песня о сентиментальном боксере» у Высоцкого. Это то же самое. Они завязли в воле людей, которые приняли на себя эти удары. Те не могут бить вечно – палач устанет... Я не склонен демонизировать «Беркут». Я уверен, что среди них были люди, которые пошли туда по законам совести, то есть в «Беркут» пошли, чтоб защищать людей. А когда приходят туда, включается психологическая машина, и человеку перезагружают «файлы», делая из него машину убийства.

## Олаф Клемменсен:

## «Майдан для мене чорно-білий… Це – графіка: є добро, є зло»

***38 років, письменник і художник, з Донбасу***

Уже з самого початку Майдану було якесь незвичайне відчуття. Захотілося зробити меседж-оповідання про гарні позитивні взаємини та присвятити «Беркуту» із закликом: «Давайте будемо мирними: і ми, і ви!»

*Це було ще до побиття студентів?*

За день чи за два дні до побиття. Меседж, іншими словами, був такий: «Ви – люди, ми – люди...»

*Давайте єднатися?*

Давайте якимось чином не розривати. Перед побиттям, того вечора, я теж приходив, дивився. Теж спілкувався, теж вів розмову. Такі-от позиції були тоді: вихід на вулицю людей – це мирна акція, колективний меседж керівництву нашої держави і позитивна позиція, що так – ми вибираємо Європу. Для нас Європа – це не те, що є насправді Європа. Для українців Європа – це Новий Єрусалим, розумієте?

*Ну, так. Мрія.*

Для українців Європа – це тема якась, я не сказав би, що есхатологічна, але щось подібне до того. Так християни сприймають Землю обітовану, Новий Єрусалим. Це як Вихід ізраїльського народу з єгипетського полону. Десь отакий-от контекст. І мені на рівні якогось міфологічного переживання тема Європи була цікава... У грудні на Майдані почали проводити різні читання. Я їх регулярно проводив. І намагався далі осмислювати, що ж таке відбувається. Усе ж я мистецтвознавчий факультет закінчував – виникла така ідея: алюзії з європейським мистецтвом, з культурою. Тобто в нас головна тема не політична, а саме культурна. Мовляв, це не революція, а культурна контрреволюція, тому що революцію роблять люди, які знищують культуру. Для мене революція – це знищення культури, а плекання культури – це контрреволюція. Тому я себе на Майдані бачив як контрреволюціонера. Я постійно запрошував на Майдан усіх своїх знайомих – гарних письменників. Я вже не пам'ятаю, скільки точно я робив читань – три чи чотири було. Було ще читання при діжках, де я пропалив собі куртку, і потім ходив з пропаленою курткою та в шоломі... Кожен вихід, а це було щонеділі, був для того, щоб пояснити: не можна розганяти Майдан. Розгін Майдану – це війна в країні. Відчуття було таке: якщо розженуть Майдан – це буде страшна війна, громадянська війна. Знаєте статистику громадянських війн? Відсоток за півроку. Громадянська класична війна йде півроку, жертв – відсоток. Тобто півмільйона населення України загинуло б. А президент мовчить.

Ще була поїздка в Межигір'я. Як же без поїздки в Межигір'я?! Я прийшов у неділю на Майдан – усі йдуть на Межигір'я. О! Треба ж поїхати. Знову ж таки – таке свято! Їдемо, сідзвонюємось: один кум уже біля Межигір'я, я по центру, а ще один – з Києва тільки виїжджає.

**Перед тим як розповідати про Межигір'я, розкажу про один з найприємніших спогадів за всю революцію. Це, як я називаю, «штовханина на Липках».** Протестувальники тоді зайняли Липки, блокували практично всі вулиці – це було перед грудневим штурмом. Падав сніг. І я теж пішов на Майдан – усе вкрите снігом. Крики, люди формуються в колони, колони прямують на Липки, щоб боротися з «беркутами» і вевешниками. Я стаю в одну колону – йдемо всі до Будинку офіцерів. Там така неймовірна класна тусовка була. По-перше, сніг такий – перший, якийсь такий лапатий. Липки казкові. «Беркути» і вевешники теж якісь казкові – усі в снігу, такими смугами перекривають Інститутську і не пускають далі. Але вумні люди знають, що можна обійти через двори. Усі обходять через двори. Потім знову

ж таки доходимо до рогу між Інститутською... Інститутська вже там закінчується, туди вниз іде, на спуск, і Будинок офіцерів там. От там такий самий загін «беркутів». Там грає кобзар. Проходжу туди далі, там дуже мало людей, кілька десятків в оточенні барикад з лавочок.

І все дуже тихо. Якщо на Майдані все вирує, всі напружені, агресивні такі, знаєте, повними легенями дихають, то тут, біля Маріїнки, люди, як миші, тихенько себе ведуть, дуже так обережно. Якось так, знаєте, дійсно стрьомно. От. Я собі визначив, через які двері раптом тікати, я ж розумію: якщо почнуть гнати, то кілька десятків тих людей, які тоді там були, нічого не зроблять. Але взагалі мені дуже сподобалися стосунки біля Будинку офіцерів. Там якісь біотуалети стояли, і «беркути», і вевешники, і демонстранти – вони так одне одного чемно пропускали в туалет: «Будь ласка, проходьте». Мене вся ця чемність вразила, я зрозумів, що вже зараз жорстко розігнати цей Майдан не вдасться. Потім я повернувся, обійшов Липки, дійшов до Лютеранської, спустився вниз. Бачив, як люди одне в одного прикурюють від сигарети – свободівці з «Беркутом». У них якраз хвилин за 10 до того була штовханина, а от після всього вони, начебто два борці, сидять... Відпочивають разом: «Дай закурити». От чому я був здивований, коли той штурм таки стався одразу. Я думав, що нічого з цього штурму не буде, адже люди подивилися одне одному в очі. Коли я дивлюсь людині в очі, я не можу... Мені важко її потім буде вдарити. Найбільша проблема на Грушевського – люди в очі «беркутам» не дивилися, це вже була відстань. Чим більша відстань, тим легше вбити. А тут люди одне з одним зустрілися. Мені здалося, що люди відчувають себе якимось одним тілом, знаєте, дуже цікавим, фантастичним – усі ті, хто з одного боку і хто з іншого боку.

Тому я був майже впевнений, що ніякого штурму вже не буде. І коли вони пішли наступної чи то цієї ж ночі на штурм, мене це здивувало. Не здивувало те, що він тоді був невдалий. У принципі, щоб цей Майдан розігнати, потрібна була інша естетика, це не штурханина мала бути, це вже мало бути «мочилово». А «мочити» людину, з якою ти всю ніч простояв пліч-о-пліч, дуже важко. Ще мені запам'яталося... Там був такий хлопець-вевешник, він усе дивився, видно було, що він не жлоб, і йому це все цікаво. Він це все вивчає для себе, не просто навіть для себе, просто заради якогось досвіду, і намагається це все осмислити, пережити, ввібрати в себе. Я зрозумів, знову ж таки: цю людину я вдарити не зможу, і вона мене не зможе.

**Тепер повертаємося до Межигір'я...** Думаю, треба хоч з'їздити на машині. Я отримав величезне, неймовірне задоволення від того, як міліція зупиняла людей. А люди вискакували, відбивали своїх у міліції. Уся процесія – величезна. І відчуття такої радісної процесії, веселої, щасливої, жодного негативу, зовсім ніякої ненависті, просто якась така колективна прогулянка. Для мене це було одне з рідкісних переживань колективного дійства, масового, хоч я ніколи не любив масові фестивалі або скупчення народу. А тут я відчув задоволення від цієї процесії. Таке зимове сонце. Початок зими, але тепло, якісь такі хмари контрастні. З одного боку така фіолетова стіна в тіні лісу соснового, а з другого – руде, яскраве. Велосипедисти з жовто-блакитними прапорами обганяють машини. Водії висовуються, махають,

пропускають, сміються. Якісь загони піших ідуть туди, в Межигір'я... Я й досі вважаю, що це одна з найрадісніших подій за всю-всю-всю історію Майдану.

**Пам'ятаю Новий рік**. Знову ж таки, всі на Новий рік пішли на Майдан – треба зустрітися! Після того я пішов гуляти на Володимирську гірку, мені сподобалося. Мені неймовірно сподобалася величезна кількість ворон, які там сиділи, каркали, там десь салюти, а тут – ворони, якесь таке неймовірне освітлення. На Майдані була величезна кількість людей... Жахливо не сподобався цей вертеп, але жахливо сподобався виступ Тараса Компаніченка на малій сцені, коли він там «Варшав'янку» грав. Якось ще до того відчуття було таке, що це єдина пісня, яка по-справжньому революційна і потрапляє у ті всі події. Тому що всі інші, музика, яка там грала, не зовсім відповідала тому, що відбувалося. Тобто просто тусовка якась така. А «Варшав'янка» одразу вибудовувала такий стрункий протестний ритм. А коли це ще українською мовою та на гарному інструменті, у гарному виконанні – це було круто.

І потихеньку-потихеньку воно все йде, йде, йде. Люди щотижня зідзвонюються, щотижня виходять. Думають, коли це все закінчиться?.. Уже людей все менше й менше. Приходиш – холодно, холоди вже такі страшні. Потім була відлига, потім знов холоди, і вже ми підходимо до цих подій на Грушевського, коли відбулася приголомшлива по своїй тупості подія, як я вважаю, – прийняття оцього закону про шоломи. Відчуття було таке: ну, блін, *ребята*, ви класно робите, але ви робите все, щоб народ ще більше... обурити. Тобто ви загострюєте конфлікт. Знову ж таки, друга поїздка до Януковича була як удар у морду, тому що в мене відібрали права. Права відібрали так: нас викликали на 2-гу годину в суд, ми прийшли, а нам сказали, що все відбулося о 12-й годині... Суд уже відбувся. «*Получите, распишитесь*». На півроку в тебе прав немає.

*А водійські права відібрали за те, що ви їздили в Межигір'я?*

Так, тобто реально спасибі... Якщо хотіли збурити народ, то відбирання прав – це те, що треба. Причому відбирання прав за те, що я їздив по вулиці, на якій мене не було. Просто записали всі номери машин, які заїхали до Нових Петрівців, і їх розкидали по Києву, що вони там не зупинилися. Ще відчуття про «третю силу», як люди казали після Грушевського, з'явилося, до речі. Але перед Грушевським прийняли цей тупий закон про шоломи, прийняли інші закони – там багато. Але ж ці шоломи, камуфляж – це було найтупіше. І ми з Артемом Захарченком провели акцію «Письменники просяться в СІЗО». Зібрали народ з цього приводу, всю літературну тусовку, яка була тоді...

*І ви там у друшляках мітингували...*

Прийшли в СІЗО, почали ломитися, вимагали, щоб нас посадили, тому що ми реально будемо порушувати цей закон, садіть нас одразу. Це був такий меседж: по-перше, що ми не боїмося всіх цих законів, а по-друге – «Хлопці, схаменіться, відмініть його!». Ви ж просто-напросто довели людей до того, що величезна кількість уже дійшла до відчаю, стоячи на цьому Майдані. Тобто це вже пішов... третій місяць майже...

**Ця акція була така бурлескна, буфонадна...** Ми прийшли під СІЗО, з величезним кайфом провели час, намет поставили, хоч була заборона на це. Коротше, зробили все, що тільки можна було порушити. І менти, здається, ще більше кайфували, ніж ми. Вони були такі задоволені, висовувалися, дивилися, журналістів якихось понабігало... Реально акція була творча і весела, й це був, знову ж таки, посил. Але цей посил треба було почути. Натомість влада мала на думці це все закрутити так, щоб воно зірвало... Але відчувалося, що гайка вже закручена до такого стану, що вона має зірватися.

**На наступний день чи через день ми виходимо всі на недільне віче.** Знову ж таки, всі в шоломах, балаклавах, з каструлями. Ми ходимо, слухаємо, що говорять політики, і розуміємо, що в народу від цього зриває дах. Бо скільки можна одне й те ж: «Ми та-та-там… ми маємо та-та-там… ми жодних провокацій...» Ці всі заспокоювання, стримування, якісь валандання... А люди знають: «Блін, нас посадять. Ви втечете, а нас посадять». Ці політичні виступи ні про що призвели до вибуху просто неймовірного незадоволення тим, як поводяться політики...

Уже такий холод, ми трошки погуляли, потім вирішили піти в кав'ярню – отам біля Михайлівської є літературна кав'ярня «Хармс»: такий магазин-кав'ярня. Ми там посиділи, випили кави, чаю... Раптом дзвонить нам журналістка Оленка Максименко*: «На Грушевського бої». Що там таке? Люди хапаються за мобільні, починають дивитися у «Фейсбук», а там... Усі на ноги і вниз. Прибігаємо туди, і перша думка була – стати між «беркутами» і народом, й зробити так, як тоді на Банковій зробили. Стати живим ланцюгом і не пустити. Ми приходимо туди, там уже такий димище стоїть. Люди вже такі накручені.

**Ця пружина так накручувалася, накручувалася, і на Грушевського вона зірвалася.** Я поїхав одразу додому, тому що в моєї дружини астма. А потім регулярно під'їжджав, дивився, знову ж таки, як письменник. І треба ж було якось реагувати. Коли йшли бої, я дуже багато текстів написав про Грушевського і про все це, що відбувалося... Було видно, що люди вже доведені до відчаю, тому що вони розуміють: або маємо перемогти, або нас посадять. Знову ж таки, там – зло, тут – добро. Взагалі весь Майдан недарма зимовий. На рівні образу – він, по суті, чорно-білий, сірий, там немає нюансів кольорових. Це – графіка. Є добро, є зло... Окрім вогню, окрім жовто-блакитних прапорів – усе чорно-біле. Мені здається, все відбувалося на якійсь нерефлексуючій, первісній свідомості. Є поганий Янукович, ми його зараз проженемо – і стане всім добре й радісно. Мені в цьому важко було брати участь, тому що це рефлексування над кожним «коктейлем Молотова» виснажувало просто неймовірно. Воно так виснажувало, що нічого не хотілося робити. Втома, втома. Що має відбутися, щоб я сам теж узяв «коктейль»?.. І так увесь час. А проблема загалом не в тому – переможуть одні чи інші. Проблема в тому, наскільки я правильно вчиняю, наскільки я морально дію?

І коли все це на Грушевського було, я тоді ввечері ходив між цими священиками. Мій знайомий священик, отець Володимир, там був. Мені просто подзво-

* Свідчення Олени Максименко див. на с. 468.

нили й кажуть: «Там отець Володимир, під'їдь, проконтролюй, щоб йому нічого не зробили». Мені сподобалося: якийсь-от хлопець із цієї маси – в шоломі такому зеленому, невисокий, видно, інтелігент – вибігав і намагався домовитися. Знову ж таки, люди-аналітики тоді казали, що так уже мусить іти далі, так треба, бо гайки вже зірвано. Тому я там, до речі, і стояв.

*Ви весь час повторюєте, що вони з глузду з'їхали, вони приймають абсолютно безглузді закони, які не можна виконувати, вони не відповідають народу. То що залишалося робити?*

Ви ж розумієте, що, з іншого боку, силові методи – теж не вихід. Якщо я людину вбиваю, то, звісно, будуть вбивати і мене. Оте відчуття невідворотності війни, воно вже тоді було.

*Ви також кажете, що не можна було допустити, щоб розігнали Майдан. То як не допустити – це ж фізично, мабуть, боронити треба було?*

Якби захотіли, вони б за півгодини розігнали. Мені професіонали казали, що це все по секторах розкладається, при правильних діях це робиться за кілька годин, хай би скільки там було людей – 100, 200, 300 тисяч. Якби було бажання взяти – взяли б.

*Тобто ви вважали, що треба продовжувати мирний спротив?*

Так, але масово це треба було робити, більш масово. Треба було продовжувати масово і мирно. Тобто, знаєте, для мене слова патріарха Павла Сербського якось особливо актуально звучать. Я, може, не дослівно процитую. Він каже: «Так, я – серб. Але, якщо Сербія має бути ціною того, щоб я припинив бути людиною, я не хочу цієї Сербії».

І потім – є люди, які хочуть з боку Майдану домовитися, і є люди, які не хочуть домовитися. Є люди Януковича, які спеціально підбурюють, щоб він завалився ще сильніше. І коли вони начебто домовилися, тут Янукович втікає... Виходить цей сотник, Парасюк, і говорить, що вони підуть на Раду, я тільки й міг сказати: «Опа! Приїхали». Дзвонить мені кум. Я кажу: «Ну, що? Якщо ми зараз загубимо тільки Крим і Донбас, то це буде добре».

*Так, але ми про Майдан. Не відкриваймо іншої теми.*

Так. Але я ще Майдан описую. Пам'ятаєте цю всю історію з Лаврою? Я стояв у пікеті, який захищав Києво-Печерську лавру, і я бачив, як підбігали майданівці, ставали туди в оборону. Батюшки були розгублені й не могли зрозуміти, що відбувається, видзвонювали своїх знайомих майданівців. Врятував Лавру від штурму покійний сотник афганців Майдану, його ж, до речі, Блаженніший потім відспівував. Це мені хтось казав. У мене виникло відчуття того, що якщо зараз почнеться релігійна війна, то половина Майдану* піде воювати проти іншої. Таке відчуття було, що Майдану вже пофіг, кого «мочити», тобто реально ми готові були «мочити» одне одного. Відчуття того, що ми нікого вже слухати не будемо.

*Міхнюк Олег, сотник 8-ї Афганської Сотні, загинув 20 серпня 2014 р. під час бойових дій за містечко Новосвітлівка Луганської області.

*Тобто громадянська війна стояла на порозі?*

Стояла, я вважаю, все вже було розкручено на громадянську війну.

*Серед ваших знайомих були ті, хто проти Майдану?*

Звичайно, велика кількість людей зі Сходу. Вони не розуміли, що там відбувається.

*А ви намагалися їм пояснювати свій погляд?*

Реально я щодня зідзвонююсь з величезною кількістю людей зі Сходу й знаю, як вони налаштовані. Я бачу, що вони просто не можуть зрозуміти: «Що це, блін, за фігня? Що ви там наробили?» Тобто для них це: «Ми вибрали президента, а ви його... Він – козел, звичайно. Але ж ми всі його вибирали. Що ж ви робите, хлопці?» Тобто для них це незрозуміло.

Що стосується силових структур, ми їх Майданом просто знищили, деморалізували, зробивши з них ворогів. Єдине, з чим я не згоджуюся з Майданом, так це в ненависті до «беркутів». Я вважаю, що ненависті до них не мало бути. Це головна помилка Майдану. Так, їх використали. Їм сказали «фас» – вони зробили. Як вони кажуть: «*А теперь в нас бросают. За что? Мы же давали присягу, мы же за государство*». Розумієте. От це питання.

А взагалі, я розумію, що на рівні міфології колективної, на рівні історії, на рівні якоїсь там традиції це буде одна з найсвітліших сторінок української історії, якщо ми залишимося живі, звичайно. Якщо Україна залишиться.

## Валерій Лозовий:
## «Ко мне вернулась Украина»

***«Я – Валерий Лозовой, известный как Варел.<br>Мне в начале июня будет 55, возрастом дядька уже, а внутри юноша веселый.<br>У меня много детей. Я – архитектор по образованию, всю жизнь думал, что<br>я художник, но какие-то 25 лет назад решил, что я больше литератор,<br>что я прозаик, эссеист-публицист, журналист, арт-критик и, в конце концов,<br>вел передачи на телевидении, радио и так далее – в общем,<br>такой широко известный в узких кругах. А еще я – киевлянин коренной,<br>родился на Подоле, как всякий коренной киевлянин, но у меня добрые корни,<br>мой отец из Западной Украины, и потому я – такой хохло-жидо-кацап<br>с сильными татарско-цыганскими примесями, чем очень горжусь»***

**Самое начало.** До 30 ноября – это уже как бы начался творческий Майдан, когда там ходил Шура Ройтбурд и говорил: «Вот, наконец-то вышли инсургенты». Слово такое замечательное – «инсургенты», то есть восставшие, романо-французский колорит. Все такое еще фривольно-ажурное было: связано это, наверное, еще и с синдромом «ненасильственного *Помаранчевого* Майдана», когда в общем-то подсознание было спокойно, потому что тебе ничего не угрожало. Наш менталитет сформировался так, что все-таки не было ни одного удара, ни одного выстрела.

Ну было, конечно, там, на *Помаранчевій,* в каких-то закоулках, но на Майдане практически не было. Это был «засос» народа и силовых структур, украшенный цветами, в общем-то. У нас был флер такой изначально. И процесс должен был по идее эволюционно идти дальше – я все равно не могу не анализировать попутно. Но было бы нелепо повторять одно и то же, поэтому нужно было его завершить. Ведь следующий не должен быть таким же, он уже должен быть другим, то есть процесс должен пойти дальше. *Помаранчева* революция – это отправная точка, она обнуленная, она должна быть стартом, не должна себя повторить – это естественно. Но на первых порах она именно повторяла себя. И эти формы – ненасильственные, незакрытые, демонстрационные. Студенты, художники и вдруг – 30-е, ночь. Я всегда говорю: 30 ноября – это ночь, когда разбили голову Борису Егиазаряну*. Он этнический армянин, чудесный такой духовный художник, которого все любят, потому что он прекрасный человек, гуманист, друг детей и, вообще, человек-цветок, у него есть совесть, чувство гражданского долга. Он участвовал в Армяно-азербайджанской войне. Это на самом деле прекрасный человек, но при всем при этом – это духовная сущность. И вдруг этой духовной сущности разбивают голову, и он попадает в больницу. 30-го – это точка отправления. Сначала на призыв Паши Вольвача я так отозвался: «А что там делать вообще? И так дел хватает. Да, понятно, тусанем. Да, пойдем, че там? Мило, конечно, но это ведь было уже скучно». Но на следующий день – рекорд Гиннесса, когда к Тарасу Григорьевичу [памятнику] собралось столько народу.

Эта светящаяся «икра» до Института благородных девиц**, покрывшая все, будто засеяли. Интересно, а сколько вылило? Думали, ну, 200–300 тысяч? А вылило полмиллиона. Был заполнен Крещатик, все холмы. Люди перемещались, «оно» двигалось, там происходила диффузия. Это такой «ву-у-у-ф». Потому что народ получил пощечину и вдруг: «Ах, как? (*смеется*) Как? Чтоб мы не встали и не вышли – *та це ж неможливо*!» Да… Ну вот вышли и встали, стоим. На самом деле, опять анализ: у Майдана две части – пассионарная и пассивная, я бы так сказал.

*Расскажи о своем участии на Майдане.*

Когда живешь в получасе ходьбы от Майдана, в общем-то, у тебя идеальная фортификационная диспозиция – ты можешь домой вернуться, выспаться, помыться, жить нормальной обыденной жизнью. Можешь вообще на Майдан не ездить. А зачем? Как, в принципе, многие и делали. Другое дело, когда поднялась Украина, Прованс, так сказать, Вандея, Галичина. И начали приезжать сюда и тут жить. Это действительно добровольцы, патриоты, *протестувальники* – такое хорошее слово. Именно патриоты, которые поняли, что нужно ехать в столицу и спасать Украину. И начался уже фортификационный Майдан, появились палатки и вся эта структура. Вот это я застал. Конечно, я начал ходить, я понял, что происходит то, что достойно моего внимания.

Я – конченый художник, человек-описатель. Я – не фанат Иеговы, я – Его свидетель. Честно говоря, для меня это очень важно, во мне есть эта отрешен-

---

* Початок свідчення Бориса Єгіазаряна див. на с. 74.

** Колишня назва Жовтневого палацу.

ность буддийская. Не то, что *моя хата з краю,* нет. Но я, прежде всего, смотрю и вижу. Я понимаю, что моя функция, так уж сложилось кармически, – показывать, демонстрировать, описывать. Я – глас. И это, знаешь, в чем выразилось? Эмоционально я вдруг обнаружил, что у меня никогда не было желания взять камень, бутылку с бензином и швырнуть ее в кого-то – ни разу. Объективно. Даже на Груше, даже перед огнищем. С пацанами своими, с Любчиком и Лясем, говорил. Вот Лясь швырял и то, и другое.

Все-таки вот эта ярость – благородная, антиикона – мордатая. Все понятно, есть какая-то к этому эмоция. А все равно понимаешь: вот это жизнь, это живой человек, пускай он там задраенный, как жук в хитин, он больше похож на робота, пришельца, и к нему можно испытывать наработанные просмотром сериалов какие-то отрицательные эмоции. Знаешь, как дитя в монитор смотрит и такие у него эмоции появляются: «А-а-а, чужие, злые!» Я-то понимаю: там живой человек, ему приказали, выгнали, у него трехлетняя дочка, мама в селе, он на работе стоит: это ему можно, это ему нельзя. Взять вот эти 3 килограмма гранита и запулить ему в каску, чтобы у него в ушах зазвенело, не говоря о том, чтоб его вырубило – нелогично, не понимаю, зачем это нужно? Я понимал, что мы стали свидетелями явления, идет процесс, и он объективный, обусловленный кармически, иначе б он не произошел.

Я не хирург и не реаниматолог, но я понимаю, что это важно зафиксировать в памяти. Прежде всего у меня есть простой инструмент – фотоаппарат. Я должен снимать-снимать-снимать. У меня есть активный блог, который я, конечно, создавал не как политический, а как социальное самовыражение. У меня есть фейсбучный аккаунт, куча френдов во всем мире, среди которых – Эдуард Лимонов, Питер Гринуэй, Владимир Вишневский и так далее, поп-звезды, писатели – то есть люди разные на самом деле, но в основном это мировая интеллигенция, прежде всего русскоязычная. Большая половина, даже две трети, френдов – это все-таки русскоговорящие. Я специально статистику отслеживал. Безусловно, там много своих украинцев *україномовних*, но я русскоязычный блогер изначально. И конечно, литература, искусство, философия, буддизм, в конце концов – такая трансляция моего аккаунта. И вдруг я понимаю, что я политизируюсь.

Собственно, переломом произошел уже тогда, когда Майдан настоялся. Я встречаю того же Пашу Вольвача. Он грустный ходит, понурый такой, идет в редакцию, что, типа, стоит «оно», а им там, наверху, пофиг – стойте. А мы все равно будем в Межигорье в бане париться, а вы настоитесь и разойдетесь... А все останется за нами, вот о чем речь. Пашу это очень удручает. А я ему говорю: «Нет, видишь, на Майдане созданы мыслеформы, и они вербально оформлены: "*Зека геть! Банду геть!*". На самом деле это стоят генераторы энергии самой идеи, и они работают. Они будут создавать фантомы, дух будут создавать, и вот он будет работать. А он так устроен, что пока он не пройдет завершающую фазу, пока не достигнет своей цели, он не растворится. Эти мыслеформы созданы, и я их вижу как мистик».

Я не буду тут научные термины излагать, по-простому, по-людски объясню: Майдан, с точки зрения фортификации, – убитое место, Козье болото, то есть низина, а сверху по контуру он простреливается огневыми точками. С точки зрения

ведения войны, устраивать оборону в таком месте – это полное безумие. С другой стороны, с точки зрения образования этих форм духовного накопления, – это идеальная чаша, где мыслеформы накапливаются, концентрируются, где этот дух взращивается; это идеальное лоно, плацента для выращивания духа непобедимого, необоримого. Противоположность материального и духовного, неба и земли. Там бессмертный зародыш алхимический, который победить нельзя. Это – история, уже ставшая великой. Она – демонстрация того, что зародыш родился, ребят поубивало, теперь у нас Небесная сотня…

Самые яркие мыслеформы – Грушевка, конечно. Этот первый лунный пейзаж, погорелое. Я все равно не мог не смотреть на это как художник, меня оно поражало фактурой, цветом. *Вогнище* – да, это ярко. Но у меня не настолько хорошая фототехника, чтобы снимать. Но это было просто: «А-ааа!» Как на костер пришли, сбежались пацаны ночью костер посмотреть. Днем уже было интереснее, после того, как это все в общем-то потухло, и Грушевка тоже перешла в некий выдвинувшийся форпост и завоевание, она стала обрастать артефактами, сама уже была артефакт. Сгоревший Лобановский… Я был поражен: сидит Мыслитель Родена – поза сама, фигней какой-то замотанный, обвешанный сосулями, как Гоблин из фильма фантастического. Я думал, что это специально сделали в «Арсенале». Такое скульптурное счастье у меня полнейшее было. Понятно, что там история была, договор с «Беркутом», что нужно спасти этот памятник – не Ленину все-таки, а лучше. Сама уже фортификация – это все безумно интересно, красиво, эти автобусы – прежде всего это я снимал. Это как бы натюрмортная часть, мертвая природа, красоты ее, ландшафты и фортификации, структуры.

Но, честно говоря, главный фактор Майдана – это люди. Как говорил поэт: «*Як я люблю очі свого народу!*» Я поразился, как Майдан вычленил личностей, как люди стали красивыми – не объектными, а субъектными. Я ходил завороженный. Вначале я не то чтобы комплексовал, но понимал, что человеку совать в рожу объектив и фотографировать – это не очень… Люди по-разному реагируют, в любом случае они напрягаются – положительно или отрицательно, либо пытаются что-то из себя изобразить. Я шел двумя путями: либо старался сделать сразу, исподтишка, пока человек не сгруппировался, а потом уже, позже, вежливо просил остановиться. Просил смотреть не на меня, а куда-то в сторону, в небо, на баррикаду, но чтобы успеть сохранить состояние, чтобы он не обмер в кадре. И портреты получались. Они не от фотокачества зависят, а от этих состояний – было видно, что люди чувствуют. Причем было важно политически, потому что я понимал, что блог влияет, он создает мнение, прежде всего, у русских братьев там, в России. И что это живые люди…

Я понимал, что моя позиция не совсем как бы единичная, индивидуальная. Что я как нормальный патриот, который решился, включился, не хочу быть обывателем, я хочу принимать в этом участие, как «*положи ти за свободу себе*». Так? Идешь волонтером в больницу, на баррикады, кирпичи складываешь. Я понимал, что у меня есть минимальная функция, что я как журналист, как блогер могу оказывать важное влияние, формировать правильное отношение к Майдану – это

было очень важно. Именно как художник я должен был показать, кто же стоит на Майдане. И как литератор-журналист я показывал художественный процесс во всяких формах, чтобы это было ярко, эмоционально. И это возымело, наверное, какое-то действие. Был железный занавес, была информационная война. О Майдане была создана жуткая мифология, чудовищная, совершенно извращенная, которой нужно было что-то противопоставить, ненасильственно бороться давлением правды. Собственно говоря, портреты и об этом тоже: люди, кто туда приходил, все разные – от Самообороны до пенсионеров. Вкуса мне хватало – я сразу видел фактурный персонаж, брал его на мушку и шел по следу. Честно говоря, об этом рассказывать как-то бессмысленно, потому что фотографии вывешены, их можно открыть – сотни фотографий – и просто понаслаждаться.

А еще было много общения, потому что у меня, безусловно, инстинкт журналюги уже многолетний. Потому я не мог не вступать в контакт. Таким образом познакомился с достаточно большим количеством людей. Подружился с ребятами, к которым потом специально приходил и общался, искал их. Они были иванофранковцы – Станиславовская сотня: ребята широкие, открытые такие, в общем, наши. К ним я приходил в гости, как к своим. Они были на Грушевке, потом на Майдане – перемещались.

Мне нравились руководители настоящие, я их сразу видел. Я давно и всегда хорошо относился к Юрию Луценко, потому что чувствовал: в нем все-таки начало правильное, это честный человек, и так он себя и повел. Но появилась новая генерация постмайдановских лидеров и, конечно же, *Андрійко* Парубий. Я, кстати, его даже не фотографировал, просто любовался. Мне почему-то не хотелось его фотографировать. Он, в общем-то, и так был под «прицелами». Но я, конечно, хронологию всю сбиваю – кульминационный момент был фактически последним. Это было 20-е число – день расстрелов.

**20 февраля, утро.** С 8-ми и до 11-ти горела резина. Этот черный столб дыма, мелькает блеск, видно, что там стоят «щиты», они близко, у баррикады, стоят в противогазах, а у меня шарф только на морде. Парубий на сцене... Меня нет, я – глаз. Я еще ракурсы снимаю отсюда и отсюда. Тут «коктейлики» разливают, на этой тележечке отвозят от супермаркета – роскошно, в общем-то. Вот дискотека настоящая! Все было, конечно… Было напряженно, и Парубий, значит, руководит этим всем. Видно, что он – мозговой центр и генерал, который говорит, кому быть на правом фланге, кому – на левом, как группироваться, все нормально, оборона держится. Все нормально до того самого момента, когда резина прогорела и «щиты» ушли. Они щиты на спины и отошли. Чего, спрашивается? У меня, кстати, такая возникла мысль: «А чего же это вы? То есть резина прогорела, можно же штурм начинать или стоять, а чего же вы уходите-то? Почему?» И вот это момент, который, наверное, невозможен в регулярной армии. Она без приказа ни шагу, ни выстрела – хоть режьте – не сделает. Вот так воспитывают военных, и это, кстати, правильно, иначе это не армия. И первые ушли, баррикады обнажились, можно же было вернуть Институт благородных девиц, опять заселиться туда. *А вони побігли*. «*Хлопці, стійте, верніться!*» Эх, причем *як бігли*! Я вот о чем думаю: на самом

деле, была уже идея, вернее, был потенциал, был арсенал, автоматы, их можно было раздать майдановцам, активной части, и перейти в огнестрельный режим, на поражение, устроить противостояние. Конечно же, об этом знают силовики и готовы к боевым действиям, приказ отдан. Но этой раздачи не произошло, от нее отказалось руководство Майдана.

Но если этим не роздано, то тем роздано, и они стреляют. Мне не нравится эта идея, на самом деле. Эта информация, может быть, мифологична, но вполне может быть, что это все-таки был расстрел безоружных, *що хлопці кинулися* со щитами, даже многие без палок, от *все, що схопили,* и побежали. И еще щиты эти роскошные, из пятислойной фанеры, не знаю, что они могут удержать, наверное, дротик какой-то, шумовую гранату отбить, резинку. Но, так или иначе, *вони побігли,* и началось это дзянь-дзянь… Конечно, на Майдан звуки долетали, потому что из автомата стреляли, слышно было АКМ и «та-та-та-та» – его не спутаешь ни с чем другим. А снайперские выстрелы более пронзительные, они прицельные. Снайперы стреляли в ребят, которые на Институтскую побежали. Стреляли «хорошо», конечно, в смысле – на полное поражение. Вот почему стреляли так? Ведь достаточно было условно «гуманного» выстрела в конечность: рука, нога, и полгода солдата нет или он уже инвалид, нейтрализован, уже не будет воевать. Зачем же убивать? Вот зачем целиться в шею 19-летней девочке-санитарке?* Ну зачем? Это же жизнь… И такие выстрелы были массовыми, именно снайперские, прицельные, на 100 %, не на 95. Такие хладнокровные, киллерские. Вот, мол, мне 300 долларов заплатили, я не имею права промахнуться, он должен лечь сразу. Это было что-то такое… Это было кульминацией.

*А 18-го? Когда был призыв идти к Верховной Раде?*

И 18 февраля день был очень важным. Я Майдан поснимал... Он уже пустеет, и вся толпа по Институтской идет туда, к Раде; эти переулки, заблокированные грузовиками. Тут, конечно, фактура, я здесь снимал «трех богатырей», Самооборона такая яркенькая ходит... Опять же, бьют грузовики – железяками бьют, как бы еще все понты-манты. И огромная толпа людей, именно возмущенного пролетариата, в смысле – обычных тетек-дядек... Вот Рада уже видна в этих переулках, Липский бульвар, уже булыжнички ребята выковыривают, складывают их в кучку, уже как бы наработанное состояние и огромная толпа с флагами, скандирования и блокирование Рады.

И все это растекается до Мариинского парка, где все разливается морем. Парк, конечно, чудесен, незабываемое зрелище. Безумно прекрасен Дом офицеров, возле которого гордо стоят самообороновцы такие закамуфлированные. Это все я фотографирую, причем на фоне плаката всяких гастролирующих звезд из России. Хаматова был плакат, кто-то там стихи Цветаевой будет читать, Камбуровой афиша. Эти надписи как-то концептуально связаны с тем, что происходит, забавно так. И на фоне этих плакатов Дома офицеров, который был такой средой своеобразной русской поэтической и музыкальной культуры, стоят зеленые гордые парни. Это был период закамуфлированности. Все активные старались закрывать

* Ідеться про Олесю Жуковську – волонтера-медика, свідчення якої див на с. 621.

лица, потому что менты пасли. Это было все опасно, идентификация личности избегалась. Я помнил это правило, кстати, поэтому, если фотографируешь и есть лицо, то размещать в блоге нельзя – это уже этика.

Мариинский парк роскошен, у него разные зоны, он структурно поделен пополам: стоят щиты силовиков – это милиция; «Беркут» – он «понтовый», он же не стоял в щитах, он сзади, и он брал щиты, когда шел на прорыв в активных действиях. Это профессионал. И щиты, и вся Самооборона подтянута, туда пройти, конечно, просто так нельзя, но я сразу ксиву так – и меня пропускают. Я «лажу» между щитами, фотографирую крупные планы, прекрасные у меня позеры, так сказать, их не нужно строить. Лица – крупным планом, где же еще так поснимать? Самооборона вся такая яркая, как знаменитая картина «Поле Куликово», когда стоят и ржут, этакие веселые перед боем. А наша Самооборона на самом деле очень веселая, вернее, очень контактная, в основном у них работает мыслеформа: «*Хлопці, ви ж з народом, ви ж за нас*» и так далее. А менты стоят и молчат, потому что у них происходит, конечно, внутренняя работа, но они должны стоять. Я «титушек» поснимал – роскошные амброзовские типы, у них тоже касочки кое у кого, гопота, наглорожие красавцы. Хотя всякие были – люди, одним словом. И даже эти менты – и у них такие грустные лица. Видно, что это *звичайні менти, наші, жлоби з Галями, Васями своїми*, их выгнали и тоже поставили, потому что много нужно людей, чтобы держать эту фалангу. И вот две фаланги, я снимаю это все так крупненько. И самое красивое – этот узкий проход в несколько метров между двумя рядами щитов, очень длинный. Он тянется через весь Мариинский парк, к гостинице «Киев» – вот это линия, которая разделяет Мариинский парк. И вот мои самые сильные впечатления больше из мира невидимого, на таком мистическом, энергетическом уровне. Я снимал и остановился, потому что вдруг почувствовал нутром: что-то происходит. Я понял, что надо уходить, потому что тут опасно находиться просто физически, и я под щиты Самообороны, и в самый уголок, и бежать. Отбежал 15 метров буквально и, конечно, «дыдышь-дыдышь» – взрывы, шумовухи, газы. Вроде не было команды атаковать, но вдруг созрел волдырь и взорвался. И вот пошло столкновение в центре. Я, конечно, шарф на морду, потому что газ. Этот мой нос тормозил дышать сразу, он забит, но я все равно под шарф, и тут упал на расстоянии нескольких метров активист в красном жилете от «УДАРа». Мужчина в возрасте 40–50 лет – ему пуля попала в голову, в височную зону, очень опасная – упал, я к нему кинулся. К нему и другие кинулись и потащили его, я пошел с ними. Его положили на ближайшую лавку, я снял репортаж о первом раненом. Я снимал это и столкнулся с тем, что сразу много людей начало за ним ухаживать, еще и зеваки появились. Этот эпизод – начало бойни. Ну и горел, конечно, тогда Профсоюз.

Уже потом было как-то ясно, что это все было управляемо, корректируемо, не было там энтузиазма карателей. У карателей вообще не бывает энтузиазма – это миф. Нет, они проявляют жестокость, эмоции, но это управляемая сила, санкционированная сверху. 18–20 февраля – это самое тяжелое время, но я, честно говоря, не ожидал психологически, что так все попустит быстро, я просто не поверил. Вот

пятница 21-го, когда стало ясно, что… Когда заработала Рада, когда испугались, когда хлопец, не знаю, как зовут*, подбежал к Кличко и заорал: «*Якщо "ні", то все! Ми підемо і візьмемо таки автомати, а вони дійсно таки є, і ми підемо на штурм і будемо брати!*» И вот этого не то чтобы Кличко испугался, но он все-таки понял, что тут крыть нечем, чемпион тут *нічого не зробить*, они пойдут. И какая реакция? Хватит полумер, хватит договариваться, хватит у хряка в предбаннике отсиживаться. Потом я уже 22-го снимал Майдан, он был весь еще залитый водой, черный, во всех этих грудах, но уже тогда люди эти камушки передавали друг другу. Там столько было такого – из депрессивной эстетики, но много красивого. Я тогда тоже очень много фотографировал.

И мы встретились с сыном. Лясь приехал туда, и мы как бы победу праздновали, как раз возле *Жовтневого палацу,* сверху. Такое ощущение, что я тогда сделал много хороших портретов, потому что сразу было видно (не по каскам даже) людей, которые прошли все – и они там стояли. Некоторые были очень молчаливые ребята, они еще не верили, что уже по-настоящему все кончилось, они были уже постоянно готовы, что будет следующая волна, следующая атака, они не разоружились внутренне. Я их фотографировал. Больше всех я пообщался с афганцем: рыжий дядя, очень красивый, может, младше меня чуть-чуть, афганец настоящий, боевик-профессионал, который был на баррикаде, когда сожгли БТР. Сожженный БТР – конечно же, видно, что это афганская рука. Тогда перед баррикадой разлили бензин и ждали: достаточно было его поджечь, чтобы БТР сжечь. В этом он участвовал, и я его, конечно, расспрашивал, а афганец с удовольствием рассказывал, потому что это нормальная психология – все описывать, паковать, концептуализировать, чтобы пережить внутреннее напряжение. На самом деле, уже после всего случившегося это некий шлейф.

Я же там постоянно тусил. Все рассказанное – это не безумное сочинение. Я же сам купался в алхимическом эликсире этой чаши, которая называется *Spirit of Maidan* – дух Майдана, который сформировался, как все мыслеформы, дух, который входит в человека и насыщает его, распрямляет, поднимает человека. Вот это было важно. Но я и сам не мог его не нахлебаться, и ко мне вернулась Украина, потому что я – двойственная душа, «близнечара», я – Кастор и Поллукс. Я постоянно на этой баррикаде стою, и блог мой двойственный. И два у меня цвета в душе всегда, я всегда и русский человек, и украинский человек. Я страдал от этого и всегда считал, что это как бы преимущество: я – двуглавый орел, трезубый двуглавый орел. И все время это пограничье: и в «Ковчеге» Соловьева между русскими и украинцами, как бы туда-сюда, и в «Академии Золотова» я как бы свой и не свой был, потому что, с другой стороны, я – русскоязычный литератор, поэт, понимаешь? Нельзя утверждать, что я не внутри русской культуры. На Подоле у меня, конечно, бабушка, дедушка, но это все русская культура, русскоязычная. А Украина – это прежде всего отец. Мне все-таки повезло, потому что село его достаточно Богом забытое. Это Подолия, такое все польско-украинское, не самый крайний Запад радикальный, но это уже и не Полтава, и не Сумщина. Это очень

* Ідеться про сотника Майдану – Володимира Парасюка.

такое «Ух!». Я очень люблю Подолию, потому что она наиболее в какой-то степени аутентична. Дух Майдана поднял во мне украинское начало, то есть в какой-то степени вернул. Хотя у этого была какая-то кармическая преамбула: Карпаты, чудесный фестиваль, знакомство с Тарасом Прохасько, Юрком Андруховичем и сразу приятельское, дружественное общение. Видно, что это люди, которые могут быть близкими друзьями, идейными, а это цвет украинской литературы, гордость нации, так сказать.

У меня всегда были периоды шатания между русским началом и украинским, хотя они во мне на самом деле одновременно живут. И сейчас я перехожу: с украинцем буду украинцем, с русским буду русским, но Майдан дал идеологию – внутреннюю ось. Ты все-таки вынужден выбрать – там ты или здесь? С кем ты? А у тебя уровень природы Будды не может не выбрать правду, оно не может выбрать зло, и потому ты находишься здесь, и у тебя уже появилась ось. А у меня язык раздвоенный, как у змеи – и русский, и украинский.

Я как блогер нахожусь на этом важном рубеже: ни там, ни здесь, такое буферное состояние. Я, конечно, некоторых на фиг посылаю, но кого-то и агитирую. Это важная работа. Мне почему-то кажется, что она важная, может, я преувеличиваю, но я вижу ее плоды, результаты… Как пелось в советской песне: «Мой милый, если б не было войны».

## Матвій Вайсберг:

## «Когда были военные действия, я чувствовал, что мое присутствие там необходимо»

***«Мне 58 лет. Я – художник. По политическим убеждениям – либерал левого толка, если так бывает»***

**Это было странно, это было весело, это было духоподъемно, если так можно выразиться.** Я вообще человек к власти оппозиционный. Думаю, это нормально для интеллигента, коим я все-таки себя считаю. Но бывает разная власть. «В наши вагоны, на нашем пути наши грузим дрова»*, – вот что было на Майдане. Когда люди добровольно что-то делали. Когда добровольно девушки камни дробили…

**Мы ходили, создавали массовку до 11 декабря.** Это, на мой взгляд, тоже немаловажно. Потому что все эти разговоры, что, мол, отдельная группа на передовой все решила… Если бы не было всех, если бы не встал весь Киев, не ощетинилась вся Украина за ним – ничего бы не было. Мы ходили на веча, два месяца, пели. Мы чуть все не пропели, когда понятно было, что надо что-то делать.

**Ночью 11 декабря было это «Киев, вставай!».** Я мог бы не ходить. У меня был инфаркт, две операции на сердце, инсульт был. У меня такой анамнез, что я мог спокойно не ходить, и никто не мог бы в меня бросить камень. Но это было

* З поеми В. Маяковського «Хорошо».

совершенно невозможно. Я собирался, потом садился и не шел, потом я снова собирался. Потом я просто встал ночью и пошел. Я не вполне понимал, зачем я иду и на что я иду. И никто тогда этого не понимал. Никто же не знал – будут они стрелять или не будут? И я думаю, что моей жене делать вид, что она не слышит, что я встал и пошел, и оставаться дома было тяжелее, чем мне встать и пойти. Когда я вернулся, она спросила: «Ты где был?» – и заплакала.

Из трех месяцев дней семьдесят я полностью задокументировал. Были времена, когда очень хотелось рисовать, особенно во время перемирия, но это отдельная история.

**Я там встретил столько друзей!** Семья моих друзей в полном составе. Лешка бегал туда-сюда – то на Михайловскую, там надо было толкаться, то потом еще куда-то. Я-то бегать так не могу. Андрей Мокроусов с женой Катей – в касках. Мы с друзьями там так встречались, будто мы не виделись давно! Им было важно, что они меня увидели на Майдане. Мне было важно, что я еще кого-то увидел. Мне надо было утром вернуться домой и отвести сына в школу. У нас же жизнь такая достаточно ирреальная происходила. Тут война, а тут зайдешь в кафе – официантки носят чай. И вот я шел, а навстречу шел народ – разного возраста, разного достатка, разного пола, естественно. Я шел уже с Майдана, где практически всю ночь провел, а люди шли на Майдан. И люди шли тоже в неизвестность, они не знали, что будет.

*Вы чувствуете себя более правым в связи с тем, что ваши знакомые тоже думают так, как вы?*

Нет-нет, в моей правоте мне не нужна поддержка. Для меня нет правоты, помноженной на количество. И один человек может быть прав против всех. И в моих друзьях я тоже не сомневался, не сомневался в их убеждениях. Но сама встреча, понимаете?! Оказывается, некоторые люди пришли туда, потому что накануне меня, например, где-то показывали по телевизору с этой ленточкой. Вот кто-то это увидел и решил пойти. И потом это было как «бабка за дедку, дедка за репку».

*А были ли среди ваших знакомых те, кто против Майдана?*

Очень мало. Очень. Я вот буквально на днях «расфрендился» с другом одним, который родом из Белой Церкви, но он уже живет в России много лет. Сначала он наблюдал свысока, в нем всегда было имперское начало… Не хочется всуе упоминать об Иосифе нашем Александровиче Бродском, но его же стихотворение об Украине*, которое он написал, не выдерживает критики. Это же стыдно. И вот когда я думаю о том, что в России сегодня есть такое отношение к Украине – это же старая история, на самом деле. «О чем шумите вы, народные витии? Зачем анафемой грозите вы России?»** – это ведь Пушкин. И я когда-то еще в школе за это стихотворение заклеймил Пушкина позором, чем сильно удивил нашу учительницу по русской литературе. И я это не сам придумал. Как там? «Кичливый

---

* Ідеться про вірш Й. Бродського «На независимость Украины».

** Цитата з вірша О. Пушкіна «Клеветникам России».

лях иль верный росс?»… Это старая история. Это Александр Сергеевич, который написал «Во глубине сибирских руд…». И вот этому другу, который живет в России, я написал, что я прерываю с ним всякие отношения.

У меня здесь есть пара человек, от которых я не могу все равно отказаться в силу давней дружбы. Один из них инвалид, он из дому не выходит, и вот он ведет активную борьбу в «Фейсбуке». Другой – вообще приехал сюда, чтобы насладиться совком. Он жил в Израиле много лет и смотрел там русское телевидение. Потом он приехал сюда и сидел, ждал Путина. А тут народ украинский взял и вышел и «послал» этого Путина. Еще есть одна сумасшедшая художница, фамилию называть не буду, она притча во языцех. Так вот она заявила, что ее эстетически не удовлетворяет Майдан. И она вообще уехала на время из Киева, чтобы этого не видеть. Но очень мало таких. Среди художников были разные – от тех, кто стали самыми активными участниками войны на передовой, и до вот этой, которая уехала из Киева. В целом, это вполне показательный, репрезентативный срез общества.

*Вы были на Майдане, когда началась стрельба?*

У меня такой осадок остался… Так получилось, что 20 февраля утром у меня была назначена встреча – интервью. А я человек обязательный. Я не мог выехать, не мог вызвать такси, такси не ездило. Сейчас-то я понимаю, что мог по телефону с ними поговорить. Но телефон мог и не сработать. И, кроме того, у меня была еще такая задача: мне нужно было зайти на Майдан, узнать про раненых, кому что нужно, и потом эту информацию передать. В общем, я выскочил из дома, меня подхватила знакомая, которая ехала в другую сторону, не на Майдан. И ей пришла в голову идея – заехать в аптеку за лекарствами для раненых. А я знал, что нужно. И мы решили поехать вместе. Она купила пол-аптеки, мы это передали охране Майдана. И потом я поехал по своим делам, и на Майдане оказался уже после трех. Еще снайперы работали, постреливали. Но я слабо помню, что происходило вообще. Были убитые. Было страшное, шоковое состояние. Серый день, и люди, которые стояли, не уходили, хотя рядом с моим другом упал убитый, например. Масштабы трагедии тогда мы еще не могли осознать. И масштабы героизма, когда безоружные люди шли под пули. И я считал, что это неправильно, что я вот так задержался и пришел так поздно. Я понимал, что, может быть, моя пуля нашла кого-то другого.

*А чем вам запомнился поход к Верховной Раде?*

Когда я туда пришел, я почему-то понимал, что будет бойня. Я понимал, что это гапоновщина. Вообще, очень много вопросов еще будет – и к тем, кто повел, и к тем, кто призывал туда идти, и к тем, кого потом там не оказалось почему-то. Было понятно, что сейчас нарежут, как пирог, эту Институтскую, учитывая, как она устроена. Там слева стоит «Беркут», там справа стоит «Беркут». Так и случилось. А там уже впереди шел бой, а потом уже выносили раненых. Были какие-то грузовики, зажатые между этими двумя улицами. Бросали «коктейли Молотова». Я понимал, что сейчас отрежут просто всех.

**Потом было страшное это стояние ночью. Это уже с 18-го на 19-е. Но мне**

**хотелось быть там.** Когда взрывалось что-то постоянно. У нас ведь нет опыта таких вот массовых собраний людей, которые объединены единой целью – защитить правду. Кстати, поэтому там мне было хорошо. Дома было хуже. Невозможность не пойти была связана в том числе и с этим. Там мне просто становилось лучше. Свое отношение я всегда сам определяю. Я не люблю ходить строем, я не люблю ничьих указаний. Но мне хотелось быть там. По крайней мере, быть. Поехать туда. Это стоило порой определенных усилий. Ощущение страха, опасности… Я думаю, что пафоса никакого нет, если ты не испытываешь страха. В чем тогда пафос твоего поступка? А вот пересилил страх и пошел – в этом пафос. Ведь никто же не знал, как будет.

Почти в шутку я сыну говорил: «Щи в котле, каравай на столе, вода в ключах, голова на плечах. Живи, как умеешь, а меня не жди». Это из «Мальчиша-Кибальчиша»*, который сейчас, наверно, для многих звучит неоднозначно. Но я же уже говорил о своем левом бэкграунде. Я хорошо знаю историю революционного движения, в том числе и в России, и ни от чего не отказываюсь. И вот то, что я дожил до такого момента, когда Киев восстал, – это то, чего мне не хватало. Поймите, это мой родной город, я тут родился и вырос, и я к Киеву очень большой сентимент испытываю. Но Киев всегда исторически был болотом. К сожалению, он был булгаковским Киевом, переживал все эти перемены власти постоянные… То киевляне вывешивали такой флаг, через день они уже вывешивали другой. А здесь – эта вот твердость и Революция Достоинства, или лучше по-украински – *Революція Гідності*. Ведь все-таки по-русски достоинство имеет разные коннотации, поэтому мне *гідність* больше нравится.

**Кстати, я вам скажу про гимн.** Вот это ощущение, когда можно, не стесняясь, петь гимн своей страны на улице. Был такой спектакль, там играл мой друг Саша Кноп – в Театре «У Никитских ворот». Спектакль назывался «Гамбринус», и он играл скрипача, который говорил: «Я гимнов не пою». Ну, вот и мне казалось, что единственный достойный гимн, который можно петь, – это «Марсельеза». А тут национальный гимн, про *душу й тіло*. И вот он наполнился смыслом для меня. Первый раз я спел гимн на Майдане.

*Как вы считаете, какую на самом деле роль сыграла идея евроинтеграции?*

Думаю, что основную – вначале. Это было, как запал для бомбы. Как для водородной бомбы атомная бомба является запалом. Вначале. А потом… Потом это тоже было. Вы понимаете, это мечта все-таки. Это надежда на то, что мы не увязнем опять в этом «евразийском» болоте. Вы понимаете, я был бы последним человеком, который начал бы поливать грязью русскую культуру. Но я отличаю кооператив «Озеро» от России. Хотя во многом сейчас население России все это поддерживает. Но тоже там не все так просто. Это бремя рабского прошлого – рабы всегда. «Нация рабов, сверху донизу – все рабы»** – это, между прочим, Чернышевский сказал.

* Ідеться про твір Аркадія Гайдара «Сказка про военную тайну, Мальчиша-Кибальчиша и его твердое слово».

** Цитата з роману М. Чернишевського «Пролог».

Я цитирую Чернышевского, кто бы мог подумать? То есть европейскость – это очень важный момент. Я считал, что вот Янукович – он, конечно, бандит, но как-то мы выскочим из этого. Хочет – не хочет, а ему придется хоть как-то соответствовать.

*То есть вы считаете, что надежда была связана не столько с Европой, сколько с противопоставлением Европы этой бандитской власти?*

Нет, и с Европой тоже! Вот смотрите, рядом Польша. Я в Польше часто бываю. Я вижу, что при всех сложностях поляков там другой воздух, там иначе выглядят старики, там иначе выглядят дети, там иначе устроено самоуправление, там иначе относятся к художникам, если говорить о том, что мне близко. Понятно, что там много проблем. Молодежь уезжает на заработки куда-нибудь в Париж и Лондон. Ну и что? Пусть наша тоже в Лондон едет. Все равно потом они возвращаются. Возвращаются с каким-то багажом приобретенным – интеллектуальным или даже материальным.

**Вот этот поход первый, когда Грушевского началось, когда Киев заволокло, небо стало черным.** Тогда мы первый раз услышали звук разрывающихся гранат, и тогда я впервые глотнул дыма на Грушевского...

**Я вел эту свою некую летопись. Не знаю, сгодится она или нет?** Я брал с собой фотоаппарат. Чаще всего я был «с лейкой и с блокнотом»*, как в песне. Я взял на себя вот эту миссию – вести хронологию. Кстати, я не думаю, что очень много людей так вот последовательно этим занимались. А это было важно, я думаю, не только для меня. Для чего-то она уже сгодилась**. То есть я ее делал просто ради того, чтобы ее создать, но как художник я понимал, что для художественной работы она тоже может пригодиться. Потому что в течение событий два месяца я о краске думать не хотел – неловко просто было. Рисовать – что рисовать? Как-то в голове уже начинало что-то крутиться, но такое масштабное вроде «Коронации Бонапарта», как у Жака-Луи Давида. Может, и нарисую потом. Но когда вот мы их толкали 11-го, это было скорее Паоло Уччелло «Битва при Сан-Романо»… Время шло, и наступило перемирие, так называемое, и я понял, что вот сейчас в форме такой вот стены буду делать эту работу. Я уже делал такую «Стену» на темы Ветхого Завета. А тут я просто увидел всю эту движуху и понял: вот оно.

И вот я увидел, в какой форме я буду это делать. Действительно, музы молчат, конечно, когда говорят пушки, но они шепчут. Нашептывают. Это было в январе, уже между Грушевского и событиями на Институтской. У меня так сердце радовалось, что там уже не бахает, что там тишина. На любой бабах – помните, как мы все вздрагивали? Я помню, какой-то идиот начнет запускать петарды, и ты сидишь и думаешь: ну вот какого рожна, сейчас опять начнется. Потому что люди уже погибли…

**Я помню, когда погиб Нигоян... Когда украли Вербицкого...** Погиб первый – Нигоян… У меня есть друг армянин, он живет в России. И я тогда ему послал

* Вірш Костянтина Симонова «Песня военных корреспондентов».

** Ідеться про роботу М. Вайсберга «Стіна», що присвячена подіям Майдану.

такую армянскую колыбельную в «Фейсбуке». У меня было такое ощущение, что мы оба тогда плакали по обе стороны. Это такое было перемирие, когда казалось, что вот эта плата, которая уже заплачена, – она уже чрезмерна! Когда украли Вербицкого – это же вообще ученый, сейсмолог… И так далее. Я ходил туда, на Грушевского, и четко видел: там стояла смерть. Я туда, кстати, с тех пор не ходил ни разу. На Институтскую я тоже не хожу сейчас. Для меня это кладбище. Не метафорическое, а просто кладбище.

*Но мы же ходим иногда на кладбища?*

Да, я же не говорю, что я туда ходить не буду никогда. Но, как вам сказать? Мне и на кладбищах не всегда нравится. Но я вообще перестал сейчас ходить на Майдан, когда перестали стрелять, когда там перестало быть опасно. А чего я там буду делать?

**Я там параллельно еще участвовал в каких-то акциях на «Арт-Майдане».** Ребята очень хорошие, они меня пригласили. Я им нарисовал какую-то картинку – было такое мероприятие на Майдане «Уйти от Фараона». У меня картинка такая есть. И эту тему я повторил еще раз. Картинка висела под ЦУМом, и ее, между прочим, украли. Ну ничего, это даже хорошо.

Так вот, продолжаю. Я понял, что это будет «Стена». У меня еще с той ветхозаветной «Стены» остались заготовки, и странным образом они стали первыми в этой «Стене». Вообще, меня такие вещи постоянно сопровождают, если не преследуют. Как Шолом Алейхем писал: «Жизнь изо всех сил старается походить на хорошо придуманную историю» – или я просто на все так смотрю? И вот я начал делать работу, и я это делал с перерывами на военные действия. Когда были военные действия, я чувствовал, что мое присутствие там необходимо. Даже пусть в качестве просто явки. Вот я там должен быть. Должен быть там.

*При том, что вы не готовы сами стрелять?*

При том, что я единственный раз готов был сам стрелять. Я вообще, кстати, хорошо стреляю, как это ни странно. У художника же что? Глаз и рука. У нас в школе художественной был тир, мы там стреляли и неплохо выбивали. И сейчас я могу прийти в тир и достаточно прилично пострелять. И единственный раз я себя поймал на том, что я бы выстрелил немедленно, когда показывали вот эти кадры, когда с треногой эта сволочь стреляла по людям. И тогда очень многие, я уверен, думали: «Где моя винтовка? Я бы его снял!»

*А было где взять оружие?*

Нет, не было. Я видел на Майдане с нашей стороны людей с оружием – я порадовался. Да, я этому порадовался. Если бы в них не начали стрелять, ничего бы не было. «Беркут» только потому и побежал, когда их, красивых, начали убивать. Я в этом уверен. А как? А как иначе вы думали? Это же их логика: мы на что договаривались? Мы договаривались, что мы будем убивать, мы будем разбивать головы, стрелять, а нам за это будут платить. Но нас-то за что? Как в анекдоте.

*А не так сталося, як гадалося*. И я думаю, если бы они так быстро не побе-

жали, то эскалация бы нарастала. Я не буду раскрывать свои источники, потому что у меня много таких – теневых и нетеневых источников майданных. То есть я был готов тогда, если бы я оказался с оружием, стрелять. Я бы не стрелял, как они: в голову или в глаз там левый… Видимо, это было как-то связано с тем, что у каждого снайпера свой почерк, плюс им же по выстрелам платят. Это же так. Почему-то кто-то стрелял в шею, кто-то стрелял в левый глаз.

*То есть вы думаете, что им заплатили потом?*

Я не думаю, я знаю, что это своего рода почерк – и это связано с деньгами. А про снайперские винтовки мне вообще один историю отдельную потом рассказывал. Это наши были, наши стреляли из английских винтовок, наши, украинские, силовики. Не знаю, кто давал приказ, но стреляли наши. Эти винтовки привезли из Англии как раз перед «Евро-2012», их может только государство государству продать, их даже нельзя частной компании продать. Там еще прилагается инструктор к таким винтовкам. Из такой винтовки просто так не будет стрелять даже профессионал, его надо сначала научить, то есть тут все прозрачно, как это ни странно.

Вы понимаете, тому, который сидит в Кремле, после всех войн, после лодки, которая утонула, после войны в Грузии, после зачистки Грозного ковровыми бомбардировками – ему так вообще: тысячей больше, тысячей меньше… Еще и где-то не на своей территории. Ведь даже сейчас полиция, или как там, в России, у них называется, себя так, как у нас, не ведет. То есть она ведет себя достаточно грубо, жестко, она сажает, какие-то суды совершенно неправомочные устраивает. А здесь же просто убивали. Автомайдановцев просто убивали – это была такая вот кавалерия революции. Они поняли ее опасность, и они сразу начали их убивать. Разбивали головы, разбивали машины, потому что это на чужой территории.

*Но вот как вы, еврей, чувствовали себя на Майдане?*

Это отдельная, много раз уже обсуждавшаяся тема. Даже «Свобода» немножко умерила со временем свою прыть в этом. Я не говорю уже даже о возглавляющих их людях, там понятно. Ну а рядовые – там же разные люди могут быть, я же не всех одним миром мажу. Тем более, что многие из них действительно шли под пули, сражались и все такое прочее. Тут хорошую позицию обрисовал Саша Ройтбурд. Антисемиты на Майдане есть, антисемитизма – нет. Мы же легко можем себе представить, что в этом здании, где мы сейчас сидим, тоже есть антисемиты. Можем не делать такое допущение, а можем и сделать. Это ничего не меняет, потому что это никак не проявляется, это в латентном состоянии присутствует, но никак не проявляется внешне. На Майдане эти вещи проявлялись, я их мониторил. Но, скажем, вот была надпись под ЦУМом «Долой *владу жидів*». На следующий день мой товарищ Дима Десятерик не поленился, пришел с краской и ее закрасил. Эту надпись успели сфотографировать и два месяца потом ее показывали везде. Я написал пост тогда: «Радуйтесь лучше, что Майдан имеет вот такое свойство самоочищения! Сняли это – снимите и то, как ее убрали тут же». Я не знаю того, кто это написал, но я знаю, кто это замазал. Несколько таких случаев я наблюдал.

Как-то оно само очищалось. К тому же антисемитизм – недаром его даже Путин упоминал в своей речи – это же очень выгодно. Был у меня такой пост в те времена, когда начали активно эту карту разыгрывать, когда выпустили «титушек», когда начали людей хватать, похищать и так далее. И смысл моего поста сводился к тому, что когда всех бьют вокруг, всех граждан Украины, то достаточно странно выделять какую-то одну группу людей и говорить о каком-то особом отношении к этой группе – по религиозному, по национальному, по какому угодно признаку… На Майдане компания была самая интернациональная. Один Натан Хазин чего стоит. Я уж не говорю о фейсбучном сообществе, которое было со своим представлением, и даже я, грешный, чего-то там пописывал.

И вот вы, наверно, слышали о такой девочке-пианистке, ее зовут Антуанетта. Вот она заведовала пианино под КМДА. Она же с большой примесью африканской крови, это видно. А там же «Свобода» в основном сидела. Они же тоже большие любители *кольорових революцій* – в смысле цветных людей. И я как-то случайно натолкнулся на пост ее парня, который написал, что вот Антуанетта для них послужила примером.

*То есть, когда они видели, что человек другого цвета кожи вместе с ними борется…*

Да, вместе в ними борется, *співає українські пісні*, при этом совершенно виртуозно себе аккомпанируя, – то это было хорошее дело и хороший пример, заразительный. Это было для них определенное воспитание. Насколько оно глубокое? Хотелось бы надеяться. И вот эта способность Майдана к самоочищению, когда этого Натана Хазина называли братом, когда он молился по-своему, и все это уважали…

В конечном счете, те лозунги, которые те же свободовцы декларировали, для меня неприемлемы, и я никогда их не приму. Но боялся я не их. Боялся я «Беркута». В какие-то моменты я понимал, что я тут со своими картинками, фотографиями, а они нас, вот таких, как я, тут защищают.

*То есть в каком-то смысле вы были заодно?*

Я это тоже сформулировал. Баррикада имеет математически два значения. У нее только *pro* или *contra*. Две стороны у нее. А мы, получается, были по эту сторону баррикад. …У меня есть ощущение того, что мы вообще все увидели друг друга. Огромное количество людей! Огромный общественный запрос на толерантность, невиданный доселе. Мы вообще-то привыкли, но россияне знакомые недоумевают: «Как это так? Тебе ведущий задает вопрос по-украински, а ты отвечаешь по-русски?» А мы даже об этом не задумываемся. Это уникальная ситуация на самом деле. Я могу говорить по-украински, я учился в украинской школе, кстати. Есть такая художественная школа, она одна в Украине, и там большинство предметов преподавалось на украинском языке. Это была очень большая ломка, в 5-й класс я туда поступил из русской школы, но теперь для меня украинский – не проблема. А разговорный жанр – да, я лучше говорю по-русски.

**А еще у меня появилось ощущение уже такой предельной заплаченности – за эту землю, за этот город.** Вот сейчас появилось. Раньше немножко Киеву недоставало, в моем понимании, не то чтобы героизма, но способности не быть политическим болотом. Политической истории, что ли, недоставало. То есть военная история была. Киев горел в последний раз в 1941-м и немножко в 1943-м. У меня один из дедов погиб, освобождая Киев. А другой погиб под Смоленском. Пусть они мне расскажут теперь, кто кого от фашизма спасал.

*Вот вы говорите, что Киев всегда был ваш город, что это ваша земля. А теперь вы еще больше почувствовали свою принадлежность к этому народу?*

Ну да, потому что это так случилось. Потому что когда думаешь, насколько велика плата, и не только эта кровь – люди, которые погибли, – но и как это все повлияло на людей, на твоих родных, на твоих друзей. Мы же сейчас живем как на вулкане. Как говорилось в одном фильме: «Сижу на вулкане, сам себя держу на цепи». Так случилось, так произошло, должно было, вероятно, так произойти. Вот я иду по Киеву, я вообще любуюсь нашими дамами всегда, но я смотрю на них и вспоминаю, как эти девочки, женщины, бабушки били на Грушевского в барабаны, как они дробили камни, как носили бутерброды… Я вспоминаю девочку, которая принесла чай на Грушевского и очень стеснялась его предложить… Мальчишек, которые вели себя иногда кое-как, но которые кидались этими «коктейлями Молотова», такие угловатые… Каких-то дяденек… Вот просто народ. Первый раз я это почувствовал, когда люди шли на Майдан тогда, утром 11 декабря, это было около 8-ми утра, и я увидел эти лица… Это те же люди, которые вполне могли обхамить тебя где-нибудь в маршрутке. Ан нет – вот, шли на Майдан. И глядя на них, я понял, что этот народ голыми руками не возьмешь. Да и вообще, не возьмешь! Поэтому я понимаю сейчас, что ничего у этого Путина не выйдет.

## Петро Дідула:

## «Я на Майдані любив слухати, що люди говорять»

***48 років. За освітою – будівельник, журналіст і богослов***

Коли 21 листопада почалися протести у Львові та Києві, я ще не вірив, що це переросте в такий масовий рух. Чи їхати – не було вагання. Але інколи треба, щоб хтось підіпхнув, бо всі ми завалені різними справами і щоденними обов’язками. То для мене таким стимулом на перших порах був отець Михайло Димид*, який дуже активно включився в цю справу з перших днів після розгону Євромайдану. Хоча потім були інші мотивації – зокрема, почався проект «Жінки Майдану». А потім те, що з Павлом** сталося.

---

* Свідчення о. Михайла Димида див. на с. 33.

** Павло Дідула – син Петра Дідули, свідчення якого див. на с. 536.

У багатьох на перших порах було побоювання і сподівання водночас: чи цей Майдан доросте до масштабу 2004 року? Але вже 1 грудня цей сумнів розсіявся. Хоча ще не було зрозуміло, як воно оформиться, бо ще не було відразу тих наметів. Страху не було. Страх радше був у Львові й по дорозі до Києва. А на Майдані, то кожний, мабуть, підтвердить – відразу немає страху.

Майдан мав ауру безпечності, на кожному кроці ти зустрічав людей відкритих, усміхнених, невипадкових. І ти одразу розумієш, що їхнє перебування тут невипадкове. Пригадую, як я з дітьми приїхав на Новий рік. Ми стояли разом, ще мій Юрко якраз приїхав з Америки, і – бах, їх не стало, я лишився сам на момент Нового року. Навколо незнайомі люди. І тут співають гімн, і після гімну всі починають обійматися. І ти розумієш, що не обніматися просто неможливо. Перше, що не можна не обійматися, друге, коли ти вже починаєш обійматися, то розумієш, що це воно й є, що ти тут, щоб це відбулося, що це є екзистенція події, яка відбувається, що люди відкриваються до неймовірних речей. І це пережиття всього того разом перекреслювало страх у самому зародку. Після цього вже, коли потім 20-го ти бачиш, як ті пацани лізуть під кулі, ти розумієш, що це починалося тоді. Ти торкаєшся, кажеш слово, клянешся в чомусь, ну не було такої клятви очевидно – гімн ставав цією клятвою. Коли кілька сотень тисяч людей співає в унісон гімн – це є формою клятви.

*Що ти робив на Майдані?*

Я на Майдані любив ходити сам, хоча якщо ти з камерою, то часто маєш когось біля себе. Але найбільше я любив ходити сам і слухати, що люди говорять. Інколи, побачивши камеру, люди починають нервувати, тоді я просто кидав її в рюкзак (я навчився в рюкзак пакувати камеру так, щоб не було видно, що я оператор), примощувався до якоїсь бочки і слухав, про що люди говорять.

Була така кримськотатарська бочка, де сиділи кримські татари, – це по Хрещатику в бік Грушевського. Там дуже цікаві бесіди відбувалися власне на історичні теми: Україна і кримські татари, козаки і кримські татари. Зокрема обговорювали, що означає наша дружба на тлі того, що раніше ми були ворогами. Спочатку там був такий вусатий дядько: я так розумію, що він фахово досліджував історію Черкащини, можливо, написав навіть якусь книжку, бо в цій темі добре орієнтувався і відстоював, що Україна мусить пам'ятати ті всі кривди, які кримські татари спричинили українським землям. І то він усе дуже аргументовано розказував. Він такий пишний, вусатий дядько, в папасі, але говорив російською, а кримський татарин, не пам'ятаю, як він називав себе, все то слухав, слухав і потім сказав: «*Ну, хорошо, но мы ведь с вами сидим здесь и эта бочка между нами нас не делит, она нас объединяет*», – і всі: «Ха-ха-ха-ха». Цей Майдан мав масу таких іскор, які запалювали. Людина, коли вона потрапляла туди, заражалася чимось таким справжнім.

Я дуже змінювався на самому Майдані. Мені й самому було дивно. Скажімо, на початкових етапах Грушевського я був пацифістом, для мене був близьким і зрозумілим заклик Кличка не застосовувати силу. Я вірив, що можна вистояти, щось здобути отим способом стояння – твердого щоденного стояння на Майдані. Інколи в серці я засуджував цих людей, які пішли у бійню 22 січня. Але тепер…

Це сталося в ніч з 18-го на 19 лютого, там розбирали бруківку й будували з неї барикади, я думаю: «Господи, та що ж ви робите, людоньки. Створюєте ілюзію, що за тими барикадами можна заховатися, а вас ще більше поб'ють, більше постріляють». І що я роблю? Кладу цю камеру, що коштує 6 тисяч доларів, просто кладу на парапет. Я кладу свою камеру біля тих канапок і потім долучаюся до людей і починаю розбирати бруківку – і настає спокій, просвітлення ума. Приходить радість, я не знаю, що це було, але ти насправді переживаєш радість, ти переживаєш цей момент тут і тепер. Ти не знаєш, що буде, ти розумієш, що було, але розбирати бруківку – це єдине, що ти можеш зараз робити. Я розумію, що ті люди мусять щось робити, і я мушу щось робити. Бо не можна стояти і чогось очікувати. Очікування вбиває.

*Твоє ставлення до застосування сили з боку протестувальників?*

Це – складна матерія. Це складно розкласти по полицях. Це важко так чітко вибудувати. Але тепер я однозначно розумію, що це було просто неминуче. І насправді сила Майдану в тому, що він зібрав велику кількість людей, що по-різному бачили участь у тому протесті й по-різному свою участь реалізовували. Найбільша сила цього Майдану, як на мене, полягає в тому, що ці люди не перешкоджали одне одному, а навпаки, допомагали. І це, власне, новий феномен в українській історії відбувся. Бо зазвичай перешкоджають, заперечують одне одного: ми будемо або воювати, або миритися, або займатися якоюсь розумовою працею. Тут відбувся синтез, де всі змогли реалізуватися. І тепер, розуміючи все, що сталося, я усвідомив, що це найдивовижніша річ з усього, що відбулося на Майдані протягом цих трьох місяців. У мені самому щось переламалося. Мені самому було дивно, але я не засуджував «Правий сектор», а був їм вдячний, що вони були самими собою. Я не зміг кидати каміння… Але я міг розбирати бруківку.

*І ви були потрібні одне одному?*

На самих початках я засуджував їх. Я прошу вибачення в тих хлопців. Я потім у розмові з таким одним хлопцем зізнався. Кажу: «Я на початку готовий був просто груди розтерзати, щоб ви цього не робили, але тепер...» Ця розмова відбулася в Межигір'ї, коли ми поверталися. Видно, що хлопець такий пережитий. Вони зазвичай мовчазні, слово з них дуже тяжко витягнути. Я потім запросив його, ми сиділи, балакали про те, що він там пережив. Три місяці не покидав Майдану...

*Ти займався проектом «Жінки Майдану». То кого ж, як не тебе, доречно запитати про жінок на Майдані.*

Ми зафільмували 62 інтерв'ю. Запам'яталася жінка, що займалася постачанням Майдану, була дуже активним блогером, до 1000 підписантів у неї на блозі. Вона зверталася до різних людей у різних потребах Майдану, починаючи від потреби харчів, медикаментів і закінчуючи бронежилетами, касками, окулярами. Я з нею познайомився вже тоді, коли вона організовувала допомогу для потерпілих. Ми зустрілися з нею на летовищі в Борисполі. Це був такий цікавий момент. Їй в руки вручали просто пачки грошей для того, щоб вивезти на лікування кількох тяжкопоранених в Ізраїль. І вже на зворотній дорозі до Києва ми сіли в одну машину

і готувалися до інтерв'ю, яке я мав зробити з нею. Вона, пам'ятаю, сказала фразу, яка мене шокувала: «Ви знаєте, така вже ситуація склалася в Києві, що ми нікому не довіряємо». Це при тому, що те все, що я знав до того про неї, пов'язано з довірою. Бо людина звертається через інтернет: хто може її знати? Немає засобів перевірити цю людину, куди вона ті гроші дає. Безпрецедентна довіра. І от така фраза. Я думаю, що насправді та фраза була, може, просто апатична, а може, вона знала про якийсь негативний досвід. Не знаю. Але оцей момент для мене лишається таким парадоксом у людському сприйнятті дійсності.

А з іншого боку, пригадую пані Людмилу з Коломиї. Я питався її, який головний здобуток Майдану? Вона сказала, що головний здобуток, який ми маємо, це неймовірна довіра один до одного. Вона приїхала на Майдан відразу після побиття студентів, фактично на другий день, розуміючи, що в тій ситуації не має права лишатися вдома, тим більше, що вона сама – медсестра. Довгий час вона просто стояла на Майдані з усіма, але потім зрозуміла, що не може стояти, що їй треба десь прикластися, тоді вона пішла в Будинок профспілок. Роботи до смаку не було: на кухні вона не дуже хотіла, бо почувалася кепсько.

І в ту ніч стається перше протистояння на Грушевського – то вже в січні. І вона кидається туди: там розгортаються медпункти. Вона розповідала: починають нести поранених, лікарі витягують осколки, все це відбувається в межах бойових дій. «Для мене це був момент, – каже, – що перевернув увесь мій дотеперішній світогляд». Один з лікарів виявився дуже знаним хірургом у Києві, якого відразу впізнали, тобто відбувся неймовірний громадянський сплеск, була величезна потреба бути там. Вона розказувала, що на Майдані пережила відсутність страху. Казала, що пережите тут не може людей не змінити.

*Розкажи ще про людей, зокрема про тих, від яких розходилися кола різних подій та дій.*

Їх було так багато. Андрій Андрушків* – дуже активний в «Громадському секторі», був навіть представником «Громадського сектору» на Майдані. Марія Маковецька – одна з організаторів «Євромайдан SOS». Кожну другу ніч вона після роботи йшла і працювала там. Саша Рязанцева – дівчина з Криму, після розгону Євромайдану зрозуміла, що мусить поїхати. Її батьки проросійські, а вона стала однією з найактивніших організаторів Автомайдану. Потім вона була однією з трьох полонених у Криму. Світлана Бакланова – тісно співпрацює з Євгеном Глібовицьким, була в Наглядовій раді створення «Громадського телебачення». Інна, яка відповідала за організацію волонтерської служби. Юля Кочерган цікава тим, що була при створенні Університету Майдану, через неї проходило створення програм. Ліза, про неї багато написано, – дівчина з Донецька. Вона калічка, але від самих початків постійно на Майдані була. Якийсь період її іменем була названа вся волонтерська служба Майдану. Останній місяць вона була в Самообороні. Вона дуже цікаво говорить. Її я знімав, і чехи, поляки. Оксана з Криму – була, здається, в 23-й Сотні. Світлана, котра організовувала працю кухні найбільшої,

* Свідчення Андрія Андрушківа див. на с. 26.

обслуговувала до 3 тисяч людей за добу. Вона бізнесмен, підприємець, киянка, організовувала волонтерську службу, у «Фейсбуці», «Твіттері» повідомляла, які продукти потрібні. Оля Годованець була в Мистецькій сотні, свого часу відповідала за Різдвяний Майдан, креативна жінка. Марія Діордійчук, я зробив про неї мікрофільм, – це художниця, вона говорить про події на Майдані як митець, про естетику подій. Левко Скоп*, який жив на Майдані, там мав свою майстерню, розмальовував каплиці, щити майданівцям, писав ікони. Для нього все це кольори, настрої. От бомба зірвалася – це для нього барви.

## Олексій Чегусов:

## «Мы начали собирать средства и помогать точечно разным проектам»

***38-річний бізнесмен***

Мы с друзьями пошли на Майдан для того, чтобы заявить, что мы не согласны с событиями, которые происходят в стране. Перспектива подписания ассоциации с Евросоюзом для меня лично означала изменение законодательной базы и правил. Я думал, что станет чуть-чуть легче, что чуть больше появится прав у людей, возможностей отстаивать свои права и защищать свою свободу. И когда довольно резко курс Украины от европейского развернулся в противоположную сторону – это было, наверное, каким-то крахом надежд, разочарованием, которое заставило выйти на улицу.

*Вы более чем успешный человек. Очень часто такие люди категорически против любых потрясений, любых революций, потому что это может помешать бизнесу…*

Да, мне об этом многие говорили. Самое интересное, что за время правления Януковича моя компания и я лично не испытывали на себе никакого давления, никакого «зажимания», рейдерских атак. И если говорить с меркантильной, обывательской точки зрения, то я, наверное, самый неподходящий протестующий, мне как будто и не было против чего протестовать. Но, понимаете, для меня самое главное – это свобода. И это как раз то, что ограничивалось в этой стране. Я видел по тому, как развивалась ситуация в стране, что свободы становится все меньше и меньше. Это первый момент. А второй момент – экономический. При том, что у меня все было относительно неплохо, я все равно видел, как развивается ситуация в стране и куда она катится.

*Давайте вернемся к событиям декабря. Вы стали встречаться с единомышленниками, обсуждать, что можно сделать. И к каким выводам вы пришли?*

Что очень много хороших инициатив, которые рождались в головах, уже кем-то реализованы. Мы смотрели, что можно сделать за пределами непосредственно Майдана. То есть помощь протестующим на Крещатике сама собой происходила.

* Свідчення Левка Скопа див. на с. 580.

Каждый из нас лично мог принести лекарства, деньги, еду, дрова, еще что-то. Мы говорили о том, что можно сделать выше, стратегически. Были разные эффективные методы, которые, как мне казалось, работали: пикеты, Автомайдан, информационное сопровождение. Из большой подгруппы единомышленников мы собрали небольшую группу активных участников. Мы начали собирать средства (это был как бы фонд, неоформленный официально) и помогать точечно разным проектам, активным участникам Майдана.

*По каким критериям вы выбирали, кому помогать? Зависело ли это от каких-то личных связей?*

Чтобы вы поняли, обращусь к конкретике. Один из примеров – мы оказывали финансовую поддержку партии ДемАльянс. Она известна в первую очередь своими пикетами, например, лежачий пикет под Прокуратурой. Еще раньше они были инициаторами пикетов под Межигорьем. Они собирали людей, у них хорошо была поставлена эта работа. Для того чтобы собрать этих людей, они очень мудро поступили. Они организовали общественную столовую для тех тысяч людей, которые находились на Майдане, и бесплатно кормили. И в этой же столовой проводили рекрутинг, то есть собирали данные людей, которые были готовы на волонтерских основаниях идти под суд, под Прокуратуру, еще куда-то. На организацию питания нужны были деньги, это один из моментов. Потом, когда ситуация стала горячее, они собирали деньги на бронежилеты, мы тоже им помогали. Я думаю, что расходов было немало. И так сложилось, что большинство участников Майдана – это все-таки были люди приезжие, которые оставили свои дома, семьи, и им нужно было на что-то жить. А мы, киевляне, все-таки ходили ежедневно на работу, зарабатывали какие-то деньги, потом несли в общую кассу Майдана и свое присутствие обеспечивали в основном по вечерам, по ночам. Я был точечно там.

На Грушевского, когда были события, я приезжал, привозил шины, дрова, ходил, смотрел, но ничего не делал – я человек очень мирный.

*Я многократно уже слышала, что когда дошло до событий на Грушевского, то люди делали выбор для себя: не кидать «молотова», но «патроны», то есть шины, подносить…*

Вы знаете, что тогда были перекрыты все подъезды к центру и не пропускали машины с шинами и дровами, а частным автомобилям проезд был открыт. Поэтому не было никаких проблем заехать снизу от Сагайдачного вверх по этому спуску. На Почтовой площади меня не останавливало ГАИ. И прямо через баррикаду, где уже стояли ребята, я максимально близко подвозил все это: шины, дрова – на Грушевского, где-то под библиотеку. И делал это регулярно. У меня был большой запас шин, потом показали места, где можно было взять еще. Дрова брал у друзей, у которых были какие-то залежи. Доставлял в Киев, а потом на Майдан. На дачах, в частных домах брал, не покупал.

*Ваши друзья, с которыми вы вместе организовали инициативную группу, – это, очевидно, люди, с которыми вы были знакомы задолго до? Или все же новые добавились?*

Добавлялись друзья друзей, по понятному принципу все это происходит. Очень многих людей я узнал за последние полгода. И это очень интересно. Я всегда говорил, что друзей обычно заводят в детстве, школе, институте, армии. Единственный шанс с кем-то подружиться не в этот период жизни – это какие-то критические ситуации. Но Майдан был достаточно критичной ситуацией для того, чтобы завести новых друзей. Майдан освобождал людей от шелухи, от наносного и показывал истинную сущность. Я нашел очень много новых людей, которым я теперь могу доверять и получать удовольствие от общения с ними. И я надеюсь, что мы будем общаться дальше.

*Можете о ком-то из них кратко рассказать, без фамилий и имен, просто, чтобы понимать, что это за люди?*

Давайте мы сначала дальше пойдем по хронологии, а потом можно будет вернуться к конкретным людям. После событий на Грушевского самые яркие – это на Институтской уже в феврале. Весь январь мы подвозили туда, что надо. Дом, в котором я живу, окнами выходит на Печерск, и как только светало, смотришь: есть дым или нет. Это для меня был основной показатель. Если дым есть – значит, не разогнали, значит, все хорошо. Если дыма нет – значит, какая-то трагедия. Дым был, он радовал, как это не ужасно, потому что черный дым над городом вселял оптимизм и надежду. А потом произошли уже февральские события, которые поставят жирную точку в Майдане. 18-го загорелся Дом профсоюзов. Был очень тревожный день, я прямо с работы в костюме и туфлях пошел пешком на Майдан. По дороге я встречал очень много групп молодых ребят с битами, так называемых «титушек».

*А как вы различали «титушек»?*

«Титушки» ходили организованными группами, были бритоголовые, в основном в спортивных костюмах – внешне они отличались. Вот те, которых я встретил тогда, шли все в сторону Майдана. А я шел один. Очень был опасный вечер, в воздухе висела какая-то сложная атмосфера. Вокруг Майдана уже было как-то спокойно и пустынно, а небольшие группы таких же сумасшедших, как я, шли туда. Было холодно и мерзко. Мы с товарищем зашли непосредственно на Крещатик, дошли до Главпочтамта, посмотрели на все, что там происходило, на все это противостояние, взрывы, выстрелы, замерзли и поехали домой. Дома я понял, что не сидится. Тепло оделся и поехал опять. Как раз горел Дом профсоюзов, было это противостояние. Но, постояв там, я поехал кататься по городу, и вот одно из воспоминаний – это то, когда я заезжал с улицы Владимирской на Михайловскую площадь, там, под Михайловским монастырем, стояло много ребят майдановских. И потом я ехал по Большой Житомирской в сторону центра. Там как раз стояла большая баррикада, были молодые ребята в касках и форме Самообороны. Единственное, что меня удивило: я прямо через эту баррикаду проезжаю – смотрю, будут ли расступаться? Но они не расступились, я смотрю и не понимаю: почему? Во-первых, баррикада направлена в сторону Майдана, а не от него, во-вторых, я заметил, что они все в зеленых военных касках и ни одного человека нет в лыжном шлеме. Я понял, что что-то не то, развернулся,

стал сбоку на Владимирской и начал на них смотреть. Стоял где-то полчаса, наблюдал. Действительно началось какое-то противостояние, было много взрывов светошумовых гранат, пару очередей автоматных. Я долго смотрел, и когда я уже отъезжал и проезжал мимо них, то у одного из этих парней под ногами взорвалась граната, но никто не пострадал. Сделал круг, в городе уже пустынно было, я заехал с Большой Житомирской. Стал вдалеке и смотрю: там уже «скорая» и какой-то человек лежит. Это был тот журналист, которого убили*. Именно в тот момент, когда я делал круг, и произошла эта трагедия, по-видимому. Я стал, наблюдал, а там еще продолжалась стрельба. Еще что запомнилось: стояло несколько микроавтобусов с затемненными стеклами, и в них сидели люди и наблюдали. И это явно были не любители, как я, а какие-то профессионалы, по-видимому. Микроавтобусы такие, как эсбэушные, которые потом показывали, – в них альфовцев возили. Они стояли и наблюдали. То, что это была контролируемая ситуация, в этом можно не сомневаться. Я провел там какое-то время, а потом поехал по больницам узнавать, где какой дефицит. Сначала поехал в 17-ю больницу на Лабораторном переулке. Там было очень много людей. Еще были слухи, что организовываются какие-то провокации и возможно, что будут нападать на раненых участников Майдана. Я поехал туда, но выяснилось, что там поставлена охрана афганцами. Встретил еще там друзей, и мы уже вместе начали ездить с ними, закупать в аптеках какие-то лекарства, перевязочный материал. Повезли то, что нужно, как сказали, в Михайловский медпункт. После, это уже было ближе к утру, по больницам сказали, что особых нужд нет. Бой прекратился, как-то все стихло, и мы с ребятами, с которыми непосредственно ездили по городу, поехали посмотреть, что внизу под Домом профсоюзов. Он еще горел, впереди горела баррикада, кто-то бросал «коктейли Молотова». «Беркут» был в 20 метрах. Но накал противостояния уже спал и както все успокаивалось. Потом я ребятам еще сказал: «Сейчас я вам покажу, где стоят *титушки* переодетые». Мы к ним подъехали. Они уже загородили проезд. Если раньше можно было проехать, то тут они выстроили уже дополнительный заслон. Как только мы начали к нему ехать, они начали стрелять сразу же прямо по машине. В машину пули не попали, мы развернулись и сразу уехали. На этом события 18-го числа для нас закончились, и мы разъехались по домам. Еще горел Дом профсоюзов, но уже пожарные приехали. Очень долго все было, приехала пожарная машина, где-то полчаса при мне пожарные расставлялись, стояли, уже и воду подвели, но не тушили. Вроде и готовность у них была, но почему они не тушили, я не знаю. Нет объяснений, хотя машины приехали оперативно, но тушить они не стали оперативно, вот это удивительно было.

19-го я не ходил на Майдан. А 20-го утром проснулся, смотрю: дым есть – значит, все хорошо. Новости не читал, потому что торопился на встречу. В доме, где я жил, все время выстрелы, гранаты – все это слышно было, мы все к этому так привыкли. А 20-го утром я услышал звуки сирен «скорой помощи» и посмотрел в окно… Тяжело говорить. Колонна, машин 8, может, больше, ехала в сторону

* Ідеться про В’ячеслава Веремія – українського журналіста, якого 19 лютого 2014 р. застрелили «тітушки» на перехресті вулиць Великої Житомирської та Володимирської.

Майдана с левого берега, и стало понятно, что что-то происходит. Я тогда встречу отложил, поехал на Майдан. Центр был вообще пустой: если раньше стояла милиция, перегораживала, особенно 18-го вечером, а тут не было ни одного поста, ни одного гаишника. Я спустился по Бассейной через Бессарабку, никто не останавливал. Доехал до ЦУМа, там запарковался и решил идти на Майдан. Первое, что бросилось в глаза, – это то, что понятно было, что происходит трагедия. Но при этом подъезжало много приличных машин, выходила компания 4–5 человек мужчин в обмундировании: в лыжных костюмах, шлемах. Доставали у кого что: резина, огнетушители, тогда они нужны были, и все шли спокойно, уверенно – суровые лица – на Майдан. И подъезжали машины: женщины за рулем, мужья справа. Мужья выходили, шины доставали и шли. А я своей семье четко не говорил, но сказал: видимо, что-то происходит, я должен поехать, посмотреть, что происходит. Я не говорил, что буду делать, я сам не знал. Я вышел в сторону Майдана, сразу же мужчины, которые тоже шли, говорят: «О, ты с пустыми руками, ничего, бери!» И дают какие-то огнетушители. Я иду, и мысли такие: что и как я должен делать? Я подумал по количеству «скорых» и по тому движению, которое там было, что, возможно, не будет хватать транспортных средств, чтобы вывозить раненых. Я увидел, что проезд открыт, вернулся, сел в машину и поехал уже прямо к Майдану. Приехал туда, около Главпочтамта увидел, что лежали тела… Я спросил (там была одна частная машина с красным крестом, которая вывозила), нужна ли помощь вывозить раненых? Они говорят: «Да, поезжай под сцену». И я туда выехал и стоял там. Со стороны Михайловской подъезжали «скорые», забирали самых тяжелых, а мы из-под сцены – тех, кого спускали с Институтской. Раненых мы отвозили в КМДА. Там был медпункт. Начали еще подъезжать машины. Мы стояли возле сцены, багажниками к перекрестку Институтская–Майдан. Оттуда спускали на руках, поскольку там была баррикада и никто не мог подъехать. И мы вывозили раненых в КМДА, потом возвращались. Помимо раненых, пришлось возить и погибших, одного погибшего я отвозил. Это было утром. Когда в определенный момент поток раненых прекратился, стало понятно, что дальше стоять нечего. Еще момент: я пока стоял и ждал раненых, жена набирает и спрашивает: «Ты где?» – Говорю: «В городе, на Майдан заехал, посмотреть. Ты не волнуйся, тут спокойно». Она говорит: «Я вижу тебя по телевизору». Она не ругала, наоборот, говорит: «Тоже выезжаю, оставляю детей и еду». Что я мог сказать? Ничего. И когда поток раненых прекратился, я уехал оттуда. Я не видел уже смысла. Начали подъезжать «скорые». Не было необходимости, и я уехал. И тут начали уже друзья набирать, кто-то увидел по телевизору. Хотели помощь оказать. Мы собрались все в одном месте, в кафе, перекусили. Заходим в кафе, и я девушкам-официанткам говорю: «Поздравляю вас». А они не поняли и говорят: «С чем поздравляете? Сегодня день траура». Я не стал объяснять, но уже тогда почувствовал, что траур будет потом, а сегодня какой-то переломный момент. Это было еще в середине дня – мы обсуждали, что дальше делать, чем помочь. И как раз пришла информация от жены, что они в медпункте в гостинице «Украина». Они купили медикаменты, пошли в медпункт на Городецкого. Там им

сказали, что все есть. Тогда они пришли в «Украину», все передали, там действительно кипела бурная деятельность. Когда мы туда приехали, там слева и справа были медпункты, там кого-то оперировали. Мы начали помогать девочкам с едой. Каждые полчаса заносили раненых, им оказывали помощь, на руках спускали вниз по Институтской и уже отправляли в больницу. То есть там оказывали самую первую помощь, и я думаю, что им удалось спасти немало людей. Мы провели много времени там, смотрели, что и как происходит. Кто-то спит прямо на полу, за ночь устав от дежурства, кто-то оперирует, кто-то просто ходит. Сначала с врачами установился визуальный контакт, потом постепенно начали общаться. Интересные очень врачи, с которыми мы общались. Богомолец ходила, помогала. Та группа, с которой мы общались, – они все из Тернополя: главврач Тернопольской городской больницы, это уже был третий медпункт, который он организовывал. Один был в КМДА, другой – на Грушевского. Он приехал еще 18-го, а потом бросил клич у себя в Тернополе – и приехало еще человек 10 разных врачей: и медсестры, и урологи, и хирурги, и терапевты. Приехали врачи из разных больниц и там это все организовывали. Мы уезжали, приезжали, привозили какие-то продукты, ближе к вечеру носили ребятам на передовую на Институтской возле метро чай, продукты. Там особо кушать уже никто не хотел, они сидели все обгоревшие, закопченные в ожидании чего-то, хотя потом уже ничего не было.

Тяжелые были дни, но я вам скажу, что на душе не было тяжести, страха или сомнений. Просто все проходило как-то легко, было понятно, что так надо. Иначе не может быть. Было понятно, что могут убить, но было маловероятно, что убьют одновременно и папу, и маму – кто-то останется с детьми. Не было сомнений и страха, было ощущение правильности того, что мы делаем.

*Вы бы хотели еще рассказать о каких-то чудесных людях?*

Для меня самые чудесные люди – это те врачи, которых я считаю героями. Настолько они были самоотверженные, искренние, что мы просто считали за честь находиться рядом с ними и хоть как-то им помогать. Это самая потрясающая встреча и знакомство, которое я вынес. А остальные люди – это те единомышленники, с которыми мы вместе общались, помогали, собирали финансы. Эта деятельность и сейчас не прекратилась. Просто сегодня мы уже помогаем не Майдану, а армии.

*То есть вы видите свою функцию в том, чтобы какие-то ваши взгляды популяризировать и стараться вести людей за собой?*

Выводы, которые я сделал лично для себя – это то, что на сегодняшний день мы не можем все бросить и вернуться к своим личным делам. Жизнь не останавливается: семья, друзья, работа – это все требует внимания, времени. Но я переосмыслил свою жизнь и посчитал необходимым какую-то часть этой жизни отдавать обществу. Если раньше мой вклад в пользу общества – это были те налоги, которые я плачу (это тоже немаловажно), то, что я езжу по правилам, не паркуюсь на пешеходных переходах – для меня это кажется естественным. Но то, что происходит у нас в городе и стране, для большинства не является нормой, и я считаю, что основная функция – это просвещение. Надо пытаться менять лю-

дей, с кем-то говорить, кому-то доказывать. Так же с Майданом – один человек не сможет прийти и переломить ситуацию, но если это будет делать каждый из нас, то оно возымеет какие-то результаты. Из этих маленьких частичек складывается один большой пазл. Все это вместе я и считаю критической массой позитивных явлений, которые могут перевернуть ситуацию и действительно запустить всю страну и общество в правильном направлении. Потому что одно хорошее дело, один хороший человек на Майдане – он ничего не сделал, но все это вместе сработало.

## **Бізнесмен:**
## «Там было очень много места для гуманитарных усилий»

Когда разогнали студентов, я не могу сказать, что это на меня произвело какое-то фантастическое впечатление, учитывая тех негодяев, которые были при власти. Я думал: ну и хорошо, что не поубивали, а отдубасили. Естественно, это все было неприятно, но в целом вписывается, так сказать, абсолютно в стилистику предыдущей власти. Я был на Михайловской на следующий день – у нас офис недалеко. Зашел специально посмотреть, как это так. Тогда уже было достаточно большое количество возбужденных людей, но ничего не предвещало никаких гигантских, массовых акций протеста: люди возбужденно говорили, ходили, бегали. Потом появился призыв на воскресенье провести возле памятника Шевченко митинг. Такого гигантского количества людей я не видел ни до, ни после этого мероприятия. Люди практически заполнили в тот момент весь Крещатик и, в значительной мере, прилегающие улицы. Тогда же появились первые так называемые провокаторы. Это были люди, которые пытались бросать «коктейли Молотова». По-моему, ничего не подожгли, но разбили стекла в КМДА. Уже было видно, что это какие-то чуждые элементы, в отличие от толпы, которая была настроена решительно, но миролюбиво. И тогда спонтанно, собственно говоря, на Майдане начался митинг. То есть был броневичок в виде «Газели» с какой-то звукоусиливающей аппаратурой, которая очень мало чего говорила. Тогда же, собственно говоря, оккупировали елку, разнесли все эти ограждения. Тогда сбежала милиция, и тогда, собственно говоря, Майдан в том виде, как он был, и начался.

Была группа бизнесменов. Один из моих товарищей бросил клич: «Давайте встречаться». Наши встречи должны были носить в целом какой-то достаточно миролюбивый характер. Мы должны были там что-то обсуждать – то ли вопросы выборов, то ли перевыборов. В общем, какие-то такие штуки. Но по факту, сколько раз мы ни пытались заглядывать в какую-то более далекую перспективу, все наши усилия заканчивались тем, что нам нужно было очень быстро реагировать на те или иные моменты, которые происходили прямо сейчас.

Мы как сознательные, патриотичные граждане исходили из того, что мы не можем оставаться в стороне. Большинство из нас ездит на «*Mercedes*», живет

в хороших домах, чувствует себя достаточно хорошо, и, по большому счету, наше участие во всех этих мероприятиях могло выглядеть очень странным, потому что со стороны казалось, что мы тоже пригреты лучами этой нашей прекрасной власти. Нельзя сказать, что мы безмерно страдали. Потребность наша была достаточно абстрактная и связанная в основном с какими-то правильными или неправильными вещами. У нас первое собрание было как раз тогда, когда начали разгонять первый раз в декабре, в ночь на 11 декабря. Было два подхода: или создавать какую-то инициативу, или поддерживать те инициативы, которые мы считаем достойными. Мы в основном пошли, конечно, по второму пути. То есть мы выбирали реципиентов, которые, с нашей точки зрения, отвечали нашим каким-то критериям, и мы им начинали помогать.

*А вот как вы выбирали этих реципиентов? По каким критериям?*

Мы для себя тогда изначально выбрали то, что мы действуем ненасильственными методами и не поддерживаем насильственные способы. Мы действуем в рамках закона. Это не была какая-то политика проявления слабости. Мы исходили из того, что оставалось огромное поле деятельности для того, чтобы: а) действовать ненасильственным способом; б) действовать в рамках закона. Надо подчеркнуть, что в действительности большая часть всего протеста, каким был Майдан, конечно же, проходила в рамках закона. Это вопрос только того, каким образом Янукович и компания это воспринимали. Мы достаточно быстро выделили реципиентов, которые нам были симпатичны. Во-первых, это был Автомайдан, потому что они как-то с самого начала проявили себя не как теоретизирующая какая-то субстанция, а действующая организация, то есть организация прямого действия, прямой демократии. Потом была «*Студентська координаційна рада*», потому что мы понимали, что студенты – в определенном смысле, самая сознательная и активная часть этих процессов, они более всего мотивированы что-то менять, потому что им потом жить в этом обществе, в отличие от более старших людей. И мы, опять же, поскольку перед этим помогали Могилянке по каким-то там другим социальным проектам, посоветовались с ректором Сергеем Квитом, и он нам дал какие-то наводки на тех людей, которые представляют студенческое движение в рамках Киево-Могилянки. Таким образом, мы вышли на активистов – «*Студентську координаційну раду*». Потом мы решили поддержать «*Центр протидії корупції*». Притом, когда мы хотели помочь в их профильной деятельности, оказалось, что им нужно срочно организовывать госпиталь. К тому моменту было много локальных полевых госпиталей, что в целом тоже было правильно, потому что нужно было там прятать людей, которые пострадали еще до январских столкновений на Грушевского.

*Уже тогда было много пострадавших, которых надо было прятать?*

Нет. Мы начали с ними беседовать и работать еще до этого. По-моему, это было даже еще где-то в конце декабря. Но в тот момент, когда мы уже с ними решили, что и как мы будем помогать, вот в это время они срочно начали организовывать госпиталь, покупать медикаменты. Мы помогали именно уже в этой части. Еще

один реципиент, который у нас был, – это ДемАльянс. Во-первых, они нам близки были по стилю, потому что наши бизнесмены, с которыми я общаюсь, – это в основном креативный класс бизнесменов, это не те, кто там хапнул какой-то горно-обогатительный или металлургический комбинат. Это люди, которые свой бизнес построили более-менее сами. И стилистически во многих отношениях ДемАльянс показался нам очень правильным: партия с очень четкими действиями, четким устройством, понятным лидером. То есть, опять же, главное, что они все время, с первого дня, были на Майдане. Они делали очень конкретные вещи, которые нам тоже были понятны. Скажем так, их действия не расходились с их словами, в отличие от оппозиции, которая на Майдане говорила одно, делала другое, но при этом всего боялась и дрожала. Эти парни из ДемАльянса были очень конкретные и прямые. Мы каждый раз, собираясь поговорить о будущем страны, встречались где-то, наверно, раз в неделю, один раз в две недели, иногда два раза в неделю. Нас было порядка 10 человек, и мы вместо того, чтобы думать о какой-то там большой стратегии, срочно затыкали ту или иную возникавшую дыру. Да, это тоже нужно понимать, что это не миллионы долларов, а это сотни тысяч гривен, конечно же. По большому счету, тот размер потребностей, который был, мы часто удовлетворяли. Такие вещи, как медикаменты, питание, и прочее, и прочее.

*А как вы узнавали, какие именно есть потребности?*

Очень быстро начали работать информационные ресурсы – «Евромайдан SOS», например, опять же, Автомайдан. Я был подписан на такие информационные ресурсы, и там время от времени всплывали какие-то вещи. Опять же, мы исходили из того, каким образом наш ресурс максимально использовать, каким образом потратить минимальное количество нашего ресурса и получить максимальный эффект. И естественно, в нашей ситуации – это не только физическое состояние. Потому что есть люди, которые регулярно стояли, мы тоже там были в каких-то критических моментах. Но мы точно не стояли на передовой, не бросали «коктейли», в силу, так сказать, поддержки ненасильственных действий.

*А когда все-таки начались насильственные методы?*

Тогда появился запрос со стороны ДемАльянса – нужно было срочно покупать бронежилеты. Мы тогда в течение одного дня собрали деньги. Там была достаточно большая сумма. Или, например, когда побили Автомайдан в Крепостном переулке. Их тогда очень сильно потормошили и потрепали. И, понятно, у них была очень большая деморализация. Потому что они были как общественная организация. Это были простые парни и девушки, которые вроде как ничего незаконного и не делали – их избили, побили машины, кого-то выкрали. И мы тогда тоже очень быстро им помогли отремонтировать машины.

*Просто дали денег в руки?*

Да. Опять же, здесь тоже надо понимать, что это было. Мы действовали очень неформально, но только на основании, так сказать, канала доверия. То есть, если кто-то из нашего клуба говорил, что я доверяю этому человеку, мы не спрашивали,

кто он, что он, не брали расписок. Мы просто на основании доверия действовали и давали эти деньги. Иногда, в некоторых ситуациях, мы просили, чтобы они просто рассказали, как были эти деньги потрачены. Вот, например, тот же Автомайдан – мы им давали денег на бензин, потому что ездить нужно много, ездить далеко, а там работают люди, многие из которых пока бросили работу, им нужна какая-то поддержка.

*Вы – бизнесмен. Я очень сомневаюсь, что в своей деловой практике вы вот так просто кому-то даете денег – без документов, без расписок. Почему здесь было такое доверие?*

Вопрос скорости. Мы даже предполагали, что часть этих денег была потрачена недостаточно эффективно. Там действительно были такие моменты, но, опять же, мы не имели права судить, ведь есть три критерия: качество, деньги, время. У нас время было критичным фактором.

На более позднем этапе мы думали, что нам тоже нужно делать вещи, которые были бы ориентированы на какие-то более политические проекты и на поддержку каких-то гражданских инициатив. Единственное, в чем мы все были согласны, – нам необходимо усиливать, укреплять гражданское общество. Потому что нельзя сказать, что оппозиция или гражданское общество сделают революцию – каждый по себе. Все это произошло только потому, что они друг друга, скажем так, использовали: общество использовало оппозицию, оппозиция использовала общество. То есть пока оппозиция получила то, что она хотела, общество сейчас ждет – получит оно или не получит то, чего оно желает. Мы как раз исходили из того, что нужно поддерживать эти инициативы гражданского общества. И вот в том или ином виде мы поддерживали. Тогда была такая ситуация, когда усилия, исходившие от разных групп, были раздроблены. Мы помогали эти усилия консолидировать и на первое время помогли офисной техникой и людьми для того, чтобы это могло каким-то образом укрепиться и начать действовать как институт – какие-то там госпитали, еще что-то. Там всегда была куча каких-то мелочей, которые возникали по ходу.

*Вы не боялись?*

Ну как – мы боялись, конечно. Во-первых, мы соблюдали правила конспирации. Все у нас было зашифровано. Несмотря на то, что мы работали в рамках, как я говорил, закона. Но, опять же, мы все с бизнесом и мы несем ответственность за несколько сотен, кое-кто за несколько тысяч человек, которые работают в наших организациях. Допустим, директор «*Microsoft*» – вот он уволился и пошел на баррикаду. Мы выбрали другой путь. То есть мы в целом никак публично особенно не светились. И старались придерживаться каких-то правил конспирации.

*Как выглядела ваша конспирация?*

Наша конспирация выглядела, как это вообще принято, – не болтать по телефону, шифровать электронную переписку, назначать надежное место встречи. У нас был круг: условно говоря, был человек, который отвечал за контакты

с ДемАльянсом, и вот он был контактным лицом. Я, например, отвечал за студентов и еще за несколько организаций. Так что у нас не было лишнего распространения информации. Просто разумные меры предосторожности.

*А если вернуться к вопросу мотивации: почему вы так активно включились, что для вас было главным?*

Я не знаю, как сказать. Всегда хочется больше изменений, больше результатов. Но я считаю, что, во-первых, все очень сильно вынесли уроки после *Помаранчевой* революции, что нельзя безмолвствовать и нужно действовать. Потому что лично моя теория заключается в том, что параллельно со мной существуют люди такого же психоэмоционального или социального склада, как я. Если поступать определенным образом, если я в состоянии свое действие направить на конструктивное действие, то эти мои, не знаю, как их назвать, коллеги будут поступать таким же образом. Активность общая была очень высокая. И на каком-то уже более позднем этапе, когда это стало вообще серьезно, когда стали люди пропадать и всякое такое, мы еще на всех сотрудников подписали договора с адвокатами с тем, чтобы, в случае чего, можно их было вытащить. Вот одна из наших девочек – она из Автомайдана, была одной из тех, кого тогда в Крыму похитили. Мы активно занимались ее вытаскиванием. Это тоже была отдельная история. Привлекали, кого могли. В общем, в конце концов, ее отпустили. К тому времени у нее был договор с адвокатом, то есть адвокат тоже писал заявление. Я имею в виду, что вот эти все штуки были полезны. Я не знаю, сколько человек этим воспользовалось. Но если это помогло хоть одному, то…

*Вы этих адвокатов оплачивали или они на волонтерских началах работали?*

Оплачивали. Нельзя сказать, что очень дорого... Важен сам факт, что человек себя с адвокатом чувствует более защищенным. Потому что, опять же, когда человек попадает куда-то в лапы органов, все-таки это вопрос времени. Если нет адвоката, то это уже становится вопросом дней, когда тебя там будут мутузить где-то в каталажках.

*Скажите, среди ваших знакомых все такую же позицию заняли, как вы, или у вас могли с кем-то возникнуть идеологические разногласия?*

Одно из приятных открытий этого периода было то, что у меня гомогенная идеологическая среда. То есть в моей части спектра предпочтений находятся 80 процентов моих знакомых. И, опять же, нужно понимать, какой у нас бизнес. Там все молодые, креативные, и это было органично поддержано. Меня очень сильно порадовало, что в моем окружении оказалось мало негодяев. Я говорю о бизнесменах, а не о классе чиновников-воров – с такими я практически не общаюсь. И они в целом пытаются продолжать жизнь даже сейчас на той же волне, как они жили при Януковиче. Это я называю политическим бизнесом. Для них это ничего, они зарабатывают деньги политикой. Вопрос общества заключается в том, чтобы им не дали бесчинствовать или приносить вред чрезмерно большой.

*То есть среди бизнесменов, с которыми вы сталкиваетесь в рамках бизнеса, была более-менее единая позиция?*

Возможно, это была моя среда. Я могу сказать, что предпринимательство, свобода и либеральные взгляды идут где-то вместе, в одном букете собраны. А так, чтобы ты был злобный коррупционер и при этом любил европейскую свободу – вот это, мне кажется, как-то слабо сочетаемые штуки. Я могу сказать еще больше: есть большая категория людей, которые определили, что они на стороне сил добра. Как бы это пафосно не звучало – люди действовали с убеждением того, что они служат именно добру.

*Кто вам на Майдане наиболее запомнился, впечатлил?*

Я могу сказать, что для меня это было именно большое открытие, с каким большим количеством позитивных деятельных людей я познакомился за это время. Десятки людей, абсолютно достойных, интересных, из разных социальных слоев, страт, которых просто это дело объединило, которые из-за Майдана начали друг с другом общаться. Сейчас это общение и продолжается, и развивается.

*То есть вы продолжаете вместе что-то делать?*

Да, одна из частей работы – это поддержка наших горемычных вооруженных сил. Кстати, один из интересных тезисов, который родился и позволяет сделать общественную работу очень эффективной, заключается в том, что не нужно ни в чем рассчитывать на государство. Общественная инициатива гораздо сильнее, чем государственная, она более действенная и деятельная. Она приводит к прекрасным результатам.

*Если немножко вернуться назад... Вы сказали, что с самого начала принимали для себя только концепцию мирного протеста. И все-таки, когда события перешли в горячую фазу, на чем вы концентрировали свои усилия?*

Там было очень много места для гуманитарных усилий.

*И сам факт, что возникло насильственное противостояние, это не было для вас каким-то барьером?*

Мы понимали, что эта ситуация не могла развиваться по-другому. Здесь вопрос личного выбора. Я сторонник, условно говоря, пути Ганди. Это мой личный выбор. При этом у меня есть горячие друзья, даже боюсь представить, чем они занимались последние месяцы Майдана. Но, опять же, это их выбор, я не могу за это их осуждать.

*Если я правильно понимаю, для вас Майдан – это было, прежде всего, гражданское движение, общественное движение, именно это вы поддержали и по окончании продолжаете ли поддерживать?*

Да-да. И успокаиваться, к сожалению, нельзя. Но нужно поддерживать именно потому, что политики, как только вцепятся в государственный бюджет, сразу именно подпитаются кровью и станут наглыми, самоуверенными и прочее.

А гражданское общество – им тяжелее. Ну, сейчас, правда, пошли процессы, когда они институциализируются, регистрируются, получают доступ к грантам, самые умные могут развиваться.

## Павло Оринчак:

## «Я вірю, що й після перших смертей ще був простір для ненасильницького спротиву»

***Родом з Івано-Франківська, зараз мешкає і працює в м. Брно, Чехія***

8 грудня мало бути віче. У неділю вранці я був тут. На вокзалі не було жодних ознак того, що відбувається масовий протест. Я пішов у Профспілки, тоді не треба було записуватися, запитав, де мені можна лягти. Поспав.

У ніч на 11 грудня, хоча на Майдані була інформація про штурм, якось не вірилося. Спочатку людей було мало. Ми відступили, спробували зробити живий ланцюг, але в нас він вийшов в один ряд. «Беркут» почав розганяти, досить жорстоко. Мені дісталося трохи, але не дуже. Там когось штовхали добряче, хлопцю поряд зі мною кийком по обличчю дали. Ми відступили. Руслана весь час повторювала зі сцени, що ми – мирні люди. Ми кричали «Київ, вставай!», потім почали бити в дзвони Михайлівського. Був момент, коли почали відправляти службу. Я з повагою до віруючих ставлюсь, але відчуття було таке: це що, вже нас ховають? Потім уже ввімкнули «*Kozak System*»*. Підняли трохи дух, співали гімн. Руслана казала, щоб ми ліхтарики повмикали – показати, що ми – мирні люди. На сцені був Парубій. Тоді, напевно, він себе і зарекомендував, що потім очолив Самооборону. Він зі сцени підказував, де потрібні чоловіки, командував, кому куди йти. Він у мене викликав гарне враження. Тоді я не був у жодній сотні. Потім уже записався в Самооборону.

Я дивився в ту ніч на обличчя тих, хто стояв у шеренгах внутрішніх військ, хотів зрозуміти, що вони думають, але вони відверталися, стояли боком. У мене склалось тоді враження, що ті хлопці насправді на нашому боці, але їм не вистачало сміливості порушити наказ, я не знаю, що б я робив на їхньому місці. Коли вони побачили, що перед ними мирний народ, вони трохи розслабилися, почали говорити між собою. За ними стояли беркутівці в масках. Щодо тих я не мав жодних ілюзій. Було б цікаво, якби хтось зробив аналіз, склав психотип тих хлопців з «Беркуту» – вони як чекісти. Звідки в них така жорстокість? Нам вдалося вистояти. Була загальна ейфорія.

*Але ейфорія недовго тривала? Багато людей згадує, що друга половина грудня була депресивна.*

Майдан справді трохи почав згасати. Я чимось хотів допомогти, роздавав листівки «Громадського сектору», в них логотип такий – сонечко із зірочками,

* Український рок-гурт.

листівка типу «Переночуй на Майдані. Це безпека для всіх!». А потім залишився з «Відсіччю». Також розносили листівки, наліпки клеїли. Потім був у Самообороні. Стояв на нічній варті біля 31-ї барикади, біля Головпоштамту. Цікавим було те, що можна було познайомитися з багатьма цікавими людьми: професором з універу, колишнім депутатом, правозахисником, викладачем. Спілкувалися про різне. Нічого особливого ми не мали робити. Відфільтровували п'яних, неадекватних, агресивних. Після нічних варт я захворів, тож вирішив поїхати підлікуватись до родичів у Івано-Франківськ.

Повернувся на Майдан уже на Різдво. Був у сотні, поселили мене в Жовтневому. 8 січня була цікава ситуація. Я спав у Жовтневому і чую, що хтось почав співати. Це до нас прийшли колядники з Києво-Могилянської академії – хор Свято-Духівської церкви. Потім ходили з нашими з «Відсічі» щедрувати. Цікаво, що я з Прикарпаття, де традиції, вертепи, а я ніколи не брав у тому участі. А тут з киянами ходив щедрувати.

*Потім прийняття «законів 16-го». Які були настрої?*

Усі ігнорували ці закони. Ми так само продовжували ходити в касках. Розносили листівки з інформацією про закони й заклики, щоб усі приходили в неділю на віче. Роздавали навіть у метро. Люди охоче брали. 19-го числа було ясно, що треба щось робити. Усі чекали рішень від опозиції, а опозиція казала нікуди не йти – люди не послухалися, пішли на Грушевського. Ми також пішли, але активних дій не робили. Принаймні наша сотня була присутня на випадок, якщо міліція піде в наступ, то нашою функцією було б стояти перед міліцією, щоб дати змогу людям відійти.

*А хто почав тоді всі ці дії? Провокатори чи звичайні протестувальники?*

Це питання. Я не знаю. Почало все наростати. І міліція почала газом травити. Приходили медики, роздавали маски. У мене був шарф, яким я замотувався... На Грушевського сходилися радикали.

*Ви себе відмежовували від тих радикально налаштованих чи вважали їх теж майданівцями, але які обрали трохи інший вид спротиву?*

19–21-го ми намагалися відмежовуватись від того. Але коли вбили Сергія, який жив у сусідньому наметі, з яким я здоровкався за руку… І коли на ранок його вбили, потім білоруса… Наші майданівці тоді почали озброюватися палками.

*Як ви дізналися про перші смерті?*

Ця звістка швидко всіх облетіла. Поруч із нами жив один художник, який людей малював. Він і Сергія Нігояна намалював. І з цього портрета олівцем зробили копії і написали, що такого-то числа вбили Сергія за те, що він відстоював права та свободу українського народу. Ми клеїли ці плакати. Біля нашого КПП були квіти, свічки…

*З першими смертями змінилося ставлення до мирного спротиву?*

Ні, я й далі був за мирний спротив. Якщо вбили людей, то це має підняти решту й підсилити цей рух. Я вірю, що й тоді ще був простір для ненасильницького спротиву. І більшість так само думали. Я не хотів брати участі у жбурлянні «коктейлів», каміння: що це дасть? Це не мало жодного сенсу, лише шкодило. Нам конче було потрібно, щоб силовики перейшли на наш бік, а це кидання камінням цьому не сприяло. Я можу гарантувати, що ніхто з 6-ї Сотні, а тим паче з «Відсічі», не брав у тому участі. Інколи ми ходили туди подивитися, що воно там є. Наші дівчата з «Відсічі» на День св. Валентина напекли печива у формі сердечок, обв'язали стрічкою жовто-блакитною, роздавали також і силовикам, вмовляючи їх перейти на наш бік. Але частина Майдану почала радикалізуватися. Навіть перед нашою барикадою робили «коктейлі», ми трохи протестували проти того. Наша сотня відрізнялася тим, що ми були без масок, без палиць.

*Що ви робили протягом січня?*

Наша «Відсіч» займалась тим, що закликала до бойкоту продуктів «Партії Регіонів». Ще на початку січня, коли ходили щедрувати, у нас була така щедрівка:

«Щоб регіонали студентів не били. Щедрий вечір, добрий вечір!
Не купуй у "рига" ні сала, ні мила. Щедрий вечір, добрий вечір!
А в регіоналів м'ясо та ковбаси. Щедрий вечір, добрий вечір!
Та харчі злодійські більше нам не ласі. Щедрий вечір, добрий вечір!
Щоб злодійська влада в нас не панувала! Щедрий вечір, добрий вечір!
Не купуй нічого у регіонала! Щедрий вечір, добрий вечір добрим людям на здоров'я!»

Ми ходили по метро, люди позитивно сприймали, гроші на потреби Майдану давали!

Потім я знову захворів. Я бачив, що швидко не вилікуюсь, тож поїхав у Івано-Франківськ, а звідти в Чехію. Був там, коли опозиція оголосила мирний наступ, я спостерігав за всім в інтернеті. Важко було на віддалі спостерігати.

*І коли ви вирішили повернутися?*

19-го числа вже хотів виїхати, зв'язався з місцевими майданівцями, які зібрали ліки. Їх треба було доставити в Київ. 19-го думав брати квиток на Львів. Але батько запропонував поїхати разом на машині під ранок 20-го. Вирішили їхати через Угорщину. По трасі Мукачеве було багато блокпостів з нашими, які перевіряли машини: чи не веземо ми якихось «тітушок». Казали, що в області багато «тітушок», які палять будівлі, чинять безлад. 22-го вранці я приїхав у Київ. У той день, коли Янукович утік, у день, коли стало ясно, що режим упав. Перше, що впало в очі – це чорний Будинок профспілок, немає бруківки, випалено біля стели. А у людей було піднесення. Я зв'язався зі своїми, вони блокували військову частину десь за Києвом, щоб ті не могли виїхати. Потім розповідали, що вевешники їм дякували, бо вони їхати не хотіли.

22-го числа з'явилася інформація, що ніхто не охороняє Межигір'я. У неділю, 23 лютого, нашу сотню перекинули туди, щоб ми охороняли прохід.

## Андерсен Бух:
## «Я *полівів* завдяки цим протестам»

***26-річний киянин. Працює в правозахисній організації***

24 листопада, здається, був перший серйозний масовий протест. Я вийшов тоді з групою моїх товаришів.

*Це був протест лівих?*

Так, це була акція лівих, у складі більш загального, широкого протесту.

*Тоді на лівих напали праві?*

Я уникнув тих подій, коли нападали, але мені розповідали, як 27-го, здається, і 28 листопада були перші напади на Майдані на феміністичну акцію, на акцію з соціальними вимогами. 4 грудня був напад на активістів КВПУ*... Зі сцени Майдану був заклик до цього нападу, і я знаю, що все це толерувалося. І ніхто з офіційних політиків, політичних партій не ставить питань про цей самосуд, про те, що на Майдані відбувається насильство з боку одних майданівців, одних протестуючих щодо інших. Я думаю, що ці питання треба піднімати не менше, ніж про злочини «Беркуту» і тих, хто давав їм накази, – колишньої влади.

*Знаю, що була домовленість між правими та лівими, що не буде нападів, але, на жаль...*

Ходили чутки, що є негласний договір. Насправді ніхто ні про що, наскільки я знаю, не домовлявся, але нібито зрозуміло, що є один ворог – влада та її прислужники в обличчі цих силовиків, «Беркуту», міліції та всіх інших структур репресивних. Ворог один, і ми воюємо з ним. Але насправді, як показала історія, ультраправі, й відомо, що це була свободівська молодіжка, нападали.

*Ти приєднався до Студентського Майдану?*

Так, і наші товариші зі студентських профспілок незалежних, взагалі, студентські активісти... На мою думку, це більш демократично, менш авторитарно, ніж цей офіційний політичний Майдан, який потім просто окупував цей низовий протест, який народився від студентства, від молоді. Думаю, що це велика невдача. І зараз, що ми маємо?

*З якими гаслами ти виходив 24 листопада, який у тебе був транспарант?*

Перший плакат, який я намалював, був проти ксенофобії... Наступне гасло, для мене дуже важливе: «Проти поліцейської держави». У нас був такий великий транспарант, банер... Це вже було 1 грудня, після подій 30-го, коли просто розігнали брутально якраз цей перший молодіжний протест студентський.

*А з ким ти був 1 грудня? Це була студентська профспілка «Пряма дія»?*

Це була самоорганізація. Була профспілка «Пряма дія», з лівої опозиції були люди. Активісти, які не належать до жодних угруповань, але яким теж близькі базові демократичні цінності – передусім це свобода мирних зібрань, що держава

* Конфедерація вільних профспілок України.

не має придушувати протести, тим паче, в такий насильницький спосіб. Дехто з людей, які вийшли проти цього насильства, не належать до жодних організацій, вони приєдналися до студентських протестів і, власне, до протестів, організованих лівими.

*1 грудня частина профспілки «Пряма дія» вирішила допомагати на Банковій. Ти приєднався? Що ти робив після демонстрації?*

Так, уже пройшло 3 чи 4 години від початку маршу, який починався з парку Шевченка. Тоді ще не було зрозуміло, що відбувається на Банковій, і частина залишалася, частина «відписувалася», як кажуть у народі. І я знаю, що там першу допомогу надавали, деякі активісти там залишилися. Надавали допомогу і своїм ідеологічним опонентам, які час від часу нападали на цих же лівих...

1 грудня взагалі не дуже ясна ситуація була, тому що дали побити солдатів внутрішніх військ. У них повідбирали щити. Там досить молодих хлопців, яких призвали, поставили живим щитом без особливого захисту. У цих перших сутичках ультраправі заправляли найбільше. Пам'ятаю, після того вже відпустили «Беркут». Думаю, все це було зроблено, щоб гарну картинку показати: «Ось, дивіться, насильство, не тільки *Беркут* проти студентства використовують, а ось протестуючі теж використовують насильство проти силових органів». Тобто, щоб таким чином легітимізувати насильство з боку держави. Але трошки перестаралися...

*Чи змінилася форма твоєї участі після розгону 10 грудня?*

Я брав участь далі з лівими в конкретних акціях. «Проти політичного терору», наприклад, на Михайлівській. Це було у перших числах грудня. Тоді, здається, під Міністерство внутрішніх справ приходили. А ні, ця акція була на Михайлівській, а під Міністерство внутрішніх справ ми ходили: «Відсвяткуємо 25 і час розпускатися», бо «Беркуту» 25 років виповнювалося, він офіційно зареєстрований був у 1988 році. Там ще якась мутка була з тим, що не дуже прозоро вони зареєструвалися... Я думаю, що важливо якісь конкретні речі казати, знаходити неузгодження (їх дуже багато) в тому, як влаштовані певні державні структури, які там порушення відбуваються. Тому я ходив на конкретні акції з лівими. Я взагалі занурився в таке «ліве» середовище на Майдані... Я сам для себе, можна сказати, «полівів» завдяки цим протестам.

*Багато лівих брали участь у більш мирних формах допомоги Майдану, приміром, «Варта в лікарні». Що, окрім виходу на протестні акції, робив ти?*

У «Варті в лікарні» я теж брав участь, але недовго. Там був епізод після 19 січня, коли міліція почала поранених людей вивозити невідомо куди, прямо з лікарні забирати. Тоді з'явилась ініціатива, низова. Люди самоорганізувалися і почали читати повідомлення про те, що хтось зник, що міліція вивозить з лікарень поранених, і це все відбувається без певних дій, які передбачені Законом «Про міліцію». Така координація появилася низова. Моя участь була в тому, що з перших днів ми поїхали в лікарні, наприклад, *БСП*. Ми там чергували кілька ночей. У якийсь момент міліціянти привезли самі дуже побиту людину, в якої запливло обличчя, воно було незрозуміло зелено-синьо-блідо-червоного кольору, з такими відтінками в різних

місцях. Стоїть якийсь там майор якогось там Дарницького району й каже, що тут все має бути в рамках закону. Там людей вбивають на Грушевського, вже повідомлення про перших загиблих – Сергій Нігоян та інші. А тут вони намагаються цих людей забрати, або привозять дуже побитих і при цьому розповідають про закон. Це для мене було дуже сильним випробуванням, я зрозумів, що спокійно розмовляти дуже важко з такою людиною. Я вирішив, що моя участь буде дещо в інших місцях та іншим чином.

*І на що ти поміняв «Варту в лікарні»?*

Можу розповісти про останній досвід у Міністерстві освіти і науки та про Міграційну службу. Я записався в ряди «Студентської самооборони». Була акція під МОНом у 20-х числах лютого, здається, 21-го. Прийшло студентство, близько 300 осіб з різних вишів. Точно знаю, що були з КПІ, Шевченка, НаУКМА, здається, Драгоманова, медичний, скоріш за все, приєднався. І були профспілки, ще якісь низові громадські рухи. Окремі активісти теж приєдналися. Ідея була в тому, щоб покликати Табачника і Сулиму, які застосовували репресії проти студентства, вимагали від університетів списки студентів, які беруть участь у Майдані. Ще в грудні була інформація про це. Ми до того ще встигли Драгоманова блокувати – це окрема історія, це було ще на початку грудня. Прийшли студенти під МОН, але ні Табачник, ні Сулима не з’явилися, і тому було вирішено заходити і чекати на них у самому міністерстві, аби проконтролювати, щоб ніяка документація, ніякі сервери не були вивезені. Тобто велика вірогідність, що попередні міністр і його зам чинили махінації фінансові з якоюсь документацією. Не зрозуміло, скільки там коштів, куди вони виділяються, як потім зникають. Було вирішено запросити журналістів, зробити якусь комісію, а поки просто опломбувати ці кабінети і знаходитись там поруч, щоб ніхто нічого не поцупив і щоб ці докази були збережені. Така традиція, до речі, є в різних європейських університетах, коли студентство вимагає певних змін, перевірок, і для цього треба робити окупацію університету, бо інакше не помітять, зроблять відписки, скажуть: «Ми вам відповімо протягом тижня, двох чи місяця». І тоді нічого не відбувається. Тому треба радикальні дії робити. Коли я кажу радикальні, я маю на увазі послідовні, задля досягнення мети. Це не означає, що треба використовувати насильство, це означає, що акції прямої дії треба робити... Конкретні, з конкретними вимогами. І не йти, поки вони не будуть виконані. Коли відбулась відставка і Табачника, і Сулими, до документації були допущені з журналістського цеху теж, і були перші підписи від новопризначеного виконуючого обов’язки міністра освіти Сергія Квіта. Були перші накази з його боку про те, що він дав розпорядження на виконання вимог студентства. Після того МОН був звільнений. Протрималися там студенти приблизно 10 діб, може, трошки більше, до початку березня. Весь цей час там була «Студентська самооборона», в яку також входили різні ліві активісти. Це дуже цікавий і гарний досвід. Там і асамблея студентська була, майже кожен вечір проводилося написання вимог, їх узгодження. Треба було обговорити з великою кількістю студентства ці питання.

*Розкажи про Державну міграційну службу.*

Державна міграційна служба – це теж окрема історія. Нас запросили правозахисники, які займаються справами біженців в Україні для акції прямої дії громадського контролю над діяльністю міграційної служби.

Це проект «*No borders*» («Без кордонів»). Була в них інформація, що з Державної міграційної служби дані про біженців зливаються до Служби безпеки РФ та, здається, Узбекистану чи Казахстану. Це порушення українського законодавства і міжнародних актів та норм, під якими підписувалась Українська держава. Оскільки ці порушення були і на них ніякий вплив неможливо було здійснити за попередньої влади, була пропозиція зайти й окупувати цю Державну міграційну службу і домогтися того, щоб справи біженців були відкриті, щоб при журналістах усе було знято, і можна було перевірити ці порушення. І ще там були такі аполітичні рішення про заборону в'їзду певним правозахисникам. Наприклад, Андрію Юрову – правозахисникові з Росії, який багато років займається правозахистом на теренах не тільки колишнього Радянського Союзу, а й взагалі Європи. І він з перших днів Майдану був у Києві, ще з листопада, і допомагав, наскільки мені відомо, в «Євромайдан SOS». Він поїхав зі своїми колегами в Росію, щоб дати пресконференцію про те, що насправді відбувається в Україні. Тому що на провладних каналах, власне, на всіх каналах Росії, показують це все дуже однобоко, про те, що в Україні фашисти і нічого більше і що там радикали вбивають бідний «Беркут». Тому він поїхав, а назад його не впустили. Заборона була ще при Януковичу, кінець січня – початок лютого. І під час акції прямої дії громадського контролю за діяльністю Державної міграційної служби ці заборони були зняті. Там ще кільком правозахисникам було заборонено в'їжджати в Україну. У тому числі американцю, який знімав відео про революційні події в Єгипті*. Його фільм «Майдан» було спеціально перекладено українською мовою. До речі, там дуже схожі гасла і про «Геть владу!», і, здається, «Банду геть!». Такий досвід можна засвоювати, аналізувати, проводити паралелі й робити висновки. Але режисера й оператора цього фільму, після того як він привіз цю плівку в Україну, за кілька днів відправили за межі нашої держави.

*А що ти робив під час акції?*

Вдягнув на себе маску, шолом і заходив у приміщення МОНу і ДМС. І культурно спілкувався з усіма, хто заходив зі мною і хто там знаходився. Ми потоваришували з охоронцями ДМС, навіть жартували. На початку все це викликає нерозуміння і певний острах у людей – що ось з масками зайшли. Але це дуже відрізняється від якихось маски-шоу, які влаштовували рейдерські захвати в 1990-х. І в 2000-х цього було багато, коли вирішувалися чиїсь бізнес-інтереси, коли хтось захоплює собі в такий силовий спосіб якісь виробництва, фірми, проплачує бойовиків. Але

* Біля будівлі КМДА, використовуючи кінопроектор, Пальмер Стюарт Черльз демонстрував для радикалів документальний фільм «Майдан. Народ вимагає повалення режиму» про революційні події в Єгипті 2011 р.

в нас зовсім інша мета. Зовсім інший рівень. Тож кабінет було відкрито, справи біженців були відкриті, й журналісти там знімали. Усе це було досить мирно, ми просто там знаходилися, опломбовували ці кабінети на ніч, а вдень там люди працювали, передивлялися всю цю інформацію, документацію.

*У грудні ви блокували Університет Драгоманова?*

Так. Коли вже в деяких університетах – у НаУКМА, Шевченка відмінили заняття, тому що відбувся силовий розгін студентства 30 листопада, то в Драгоманова все ще так чинно, всі мають ходити на пари. «Ну, ви після пар можете кудись іти», – в таких настроях ректорат висловлювався щодо студентів, які казали, що вони не можуть сидіти спокійно на парах, що у них є своя громадянська позиція щодо насильства і вони хочуть піти і висловити її. І тому було рішення, що треба трошки натякнути, що це не дуже етично, коли людей розганяють насильницькими методами, і студенти хочуть піти і підтримати, студентську солідарність виразити, а їм треба сидіти на парах. Тому рано-вранці приїхали активісти: «Пряма дія» – профспілка студентська, громадянський рух «Відсіч». Окупувався один з корпусів Університету Драгоманова, що біля Володимирського собору. І від 7-ї ранку до майже 10-ї відбувалося це блокування. Дуже багато студентів було. І може, кілька десятків, які підтримували не дуже активно свого ректора, які вимагали звільнити двері, дати пройти і нормально всім там займатися, ходити на лекції. Але більшість студентства підтримувала блокування, частина потім пішла на Майдан, а частина пішла агітувати з нами далі в інші корпуси Драгоманова, які ближче до площі Перемоги. Там фізкультурний корпус, педагогічний, мистецький. Це була гарна акція. Можна подивитися, як у мирний спосіб люди оголошували свої ідеї, вимоги, і що можна досягати певного результату.

*Можливо, ти брав участь у подіях на Інститутській або на Грушевського?*

Спочатку було Грушевського. 19 січня якраз була антифашистська акція пам'яті Маркелова і Бабурової*, вбитих нацистами в Москві у 2009 році. Щороку 19 січня відбувається ця акція пам'яті в багатьох містах, не тільки в Росії, Україні, Білорусі, а й у Європі. У Мілані, наприклад, теж анонсувалася ця акція того року, і десь у Франції теж відбувалася така акція солідарності проти ультраправого терору і насильства, проти політичних убивств, як це було в цьому випадку. Ця акція відбулася мирно і спокійно, думаю, в тому числі через те, що всі ультраправі були згуртовані на Грушевського. Це була неділя, віче, після якого люди пішли під Верховну Раду, Кабінет Міністрів, тому що були ж прийняті ці «закони 16 січня», які нас у тоталітарний режим занурили в один день, в одну добу, за одне голосування 235. Народ був дуже незадоволений на Майдані, але політики не мали на собі такої відповідальності, вони боялися рішуче повести людей за собою або щось конкретне запропонувати. Я знаю, що народ вимагав лідера, але вони казали: «Лідер і влада – це ви», словом, відмазалися. А потім з Автомайдану вийшов

* Станіслав Маркелов – відомий російський адвокат, робота якого була пов'язана з низкою гучних політичних справ. Анастасія Бабурова – опозиційна журналістка та активістка.

активіст і сказав: «Ми зараз ідемо під Верховну Раду». Їх зустрів там «Беркут», силовики, вони вже готувалися до того, що може бути там. Було стягнуто дуже багато силовиків у Київ.

У нас саме закінчувалася акція, і багато анархістів, ультраправих теж пішли. А там уже дійсно відкрите протистояння, «коктейлі Молотова», які потім почали умовно називати «коктейлями Грушевського» і «грушами». Підпалили перші автомобілі – там автобуси були і якась вантажівка в силовиків. І там летіла бруківка. Заправляли від початку ультраправі. Хоча потім дуже багато людей, які взагалі, можливо, аполітичні, без виражених політичних поглядів конкретних, дуже радикалізувались. Їх просто дістало те, що відбувається, як себе поводить влада, які вона приймає закони. Тому там ультраправі були в меншості, але дуже активні. І, до речі, дуже активно малювали всюди свою символіку, там весь центр замальований.

Впрягатися непідготовленому, без спеціального одягу для захисту, без бронежилетів, касок і так далі було досить сумбурно, але все-таки участь була лівих. І вона виражалася в тому, що допомагали передавати бруківку. Потім було організовано запасний вихід широкий: були повалені паркани деякими лівими, бо в разі зачистки, як це було 1 грудня (ми знаємо, як «Беркут» вискочив і дуже швидко все зачистив на Банковій), дуже багато людей просто розтоптали б, подавили, й було б ще більше крові. І тому, щоб народ міг відступити, там були зроблені ці виходи. Були написи зроблені. Це все певний час зайняло у лівих. Це на Грушевського.

А 18-го числа, вже в лютому, я був зайнятий в іншому місці. Цей «мирний наступ», як назвала його опозиція, просто провальний, людей послали отримувати кулі… План був, мабуть, той, щоб відправити людей, яких усіх поб'ють. Я не знаю, на що ще можна було сподіватися. Тому вважаю, що відповідальність за загибель цієї сотні людей, яких зараз називають Небесною сотнею, не в меншій мірі, ніж на тодішній владі, на «беркутах» та інших силовиках, лежить на опозиції, яка тепер – влада. Але ця проблематика офіційно замовчується. Зараз у нас є зовнішній ворог, дуже вигідно патріотичні настрої підтримувати, і про легітимність цієї влади, яка пустила людей в розхід у лютому, зараз мова майже не йде.

Я тільки під вечір 19-го з'явився там, ще було протистояння на Майдані, там половину Майдану вже відбили силовики, вже спалений був Будинок профспілок. Дуже багато було постраждалих, поранених і вже загиблих, але активного протистояння 19-го не було. Тільки окремі постріли були, час від часу підливали вогонь. Знаю, що 20-го весь день там працювали снайпери, і 19-го вдень, здається, теж, саме снайперами вбито багато людей на Інститутській.

*16 лютого ви робили акцію в Українському домі з театром. Як це можна пов'язати з Майданом?*

Це була низова волонтерська ініціатива – «Театр для діалогу». Зібрався люд, який знає, наскільки може бути потужним діалог через театр, через мистецтво, через певні образи, направлений на вирішення конкретних соціальних проблем,

які виникають у суспільстві. Ініціатива народилася спонтанно. У п'ятьох, здається, містах України відбувалися покази цього театру. У них брали участь не професійні актори, а люди, які мали якесь відношення до Майдану. Люди, небайдужі до тих протестів, що відбувалися в Україні, з допомогою тренерів, фасилітаторів, т. зв. джокерів (ці джокери, до речі, приїхали із-за кордону до нас), підготували невеличкі сценки про Майдан, про ті випробування і виклики, з якими стикається народ. І які були з їхнього особистого досвіду народжені, зсередини групи. Отже, у кожній такій групі сюжети були народжені зсередини, і потім протягом трьох днів відбувалися репетиції, різні театральні техніки, і були створені ці невеличкі вистави. В Києві це відбувалося в Українському домі. Туди прийшло на першу виставу близько 100 людей, на другу, це було якраз під час віча, народу було ще більше – 150–200. І жвава дискусія розгорілася навколо тих питань, які були представлені. Більше того, люди з глядацької аудиторії заходили, замінювали акторів у цих виставах і намагалися створити нові моделі поведінки. Тобто гралася ця сценка заново, такі короткі кількахвилинні епізоди. І ця людина, яка зайшла, намагалася щось змінити, вирішити цю проблему. І якщо вдале рішення було, щось змінювалось, якщо ні – то це також цікавий досвід, що це не працює. Це така ніби репетиція змін, які можуть бути привнесені в реальне життя. Я сподіваюсь, що цей досвід буде не тільки в Києві, Чернівцях, Львові, Донецьку і Чернігові, де була реалізована ініціатива, а це буде і на Сході, і в Криму, і по всій Україні поширюватися. Взагалі «Театр для діалогу» народився від «Театру пригноблених». Це така методика в 1970-х роках в Латинській Америці виникла. Августо Боаль її винайшов. У Латинській Америці в кількох країнах були диктаторські режими, зокрема в Бразилії, звідки Августо Боаль. І не було свободи мирних зібрань, свободи вираження поглядів. Тому була спроба через театр говорити про ті соціальні проблеми і намагатися їх вирішити. І зараз, через сорок з гаком років, ця методика по всьому світі працює і, нарешті, реалізується й в Україні. Я хочу подякувати людям, які це організовували, тим джокерам, які приїхали з Ірландії, США, Болівії, Бельгії. Вони через ці тренінги, вистави поділилися досвідом, набутим в інших гарячих точках. Це й Афганістан, і Південна Африка, і Чечня, і Грузія. І в Ірландії були певні протистояння. Тому я сподіваюсь, що театр буде можливістю створювати діалог між людьми.

# «З НОСИЛКАМИ, В БІЛИХ ФУТБОЛКАХ З ХРЕСТАМИ»

***Віра Павлюк:***

***«Цілилися людям в очі, перенісся, були тяжкі хімічні опіки»***

***Анна Волохова:***

***«То, что говорили, что стреляют по Красному Кресту, – это правда»***

***Галя:***

***«Мы, медики, свое возмущение проявляли тем, что как специалисты приходили сюда»***

***Наталя Лелюх:***

***«У нас тогда медпункт был в библиотеке на Грушевского»***

## Віра Павлюк:
## «Цілилися людям в очі, перенісся, були тяжкі хімічні опіки»

***56-річна киянка, родом з Чернівців. Лікар-педіатр, доктор медичних наук. Працівник фонду «Україна-3000»***

На Майдан я прийшла, коли дуже багато людей збиралося біля пам'ятника Шевченку за євроінтеграцію, тоді, коли ще Янукович не підписав, а тільки збирався. Ми ходили на Майдан, на той час він був зовсім інший. Я ходила з онуками своїми, дочкою. Тоді було ще дуже гарно й абсолютно спокійно. Це було в листопаді. Але ходила на всі віча. Ми спеціально приїжджали кожну неділю, бо були в селі за Києвом, але завжди приїжджали.

*Які там були люди?*

На перших зустрічах, пам'ятаю, було дуже багато людей... Це мене вразило, тому що я була впевнена, що Україна спить і довго ще буде спати... Але тоді, 1 грудня, я була вражена шаленою кількістю людей: вони йшли по бульвару Шевченка. Молоді багато, багато похилих людей. Тобто повний зріз нашого суспільства. Але всі люди були зі світлими обличчями.

*А коли ви прийшли вперше як лікар?*

Як лікар вийшла вперше зранку в понеділок 20 січня. Тоді, коли на Грушевського почалися перші бойові дії. До цього ходила з ДемАльянсом по всіх правоохоронних органах. Отже, я зранку пішла в аптеку, бо знала, що там уже щось вночі сталося. Купила перев'язувальний матеріал, перекис, хлоргексидин і таке інше. І пішла в Будинок профспілок. Зі мною ще була пані Марія – операційна медсестра з Івано-Франківщини. Ми разом пішли на Грушевського, в Інститут української мови, здається. Прийшли туди і це був, звичайно, жах. Був якийсь операційний стіл, накритий ковдрою, погано освітлений. На ньому лежав хворий. Його там зашивали. Але паралельно дуже багато людей приносили ліки. І прямо на сходах розклали і сортували ці ліки: сюди перекис, сюди якісь таблетки, сюди антибіотики. У цей понеділок я на ногах простояла до вечора, 6-ї години. Один за одним були поранені. В основному, були поранення обличчя. Цілилися людям в очі, біля очей, тобто в лоб, перенісся або трохи нижче. Стріляли, як на полюванні стріляють – *дробью*. Одному чоловіку прострілили око наскрізь, і Автомайдан його забрав, відвіз у лікарню. А тоді, як ви пам'ятаєте, в лікарнях стояли скрізь беркутівці. Було небезпечно потрапити в лікарню. Але мені нічого не можна було з цим чоловіком зробити, я все спробувала. Усім іншим зашивали й обробляли рани, а далі, залежно від того, чи людина могла рухатись, вели на Європейську площу (це ж недалеко). А там стояв Автомайдан – і вони вже відвозили або до знайомих лікарів, або в Будинок профспілок, адже в лікарню було дуже небезпечно. Так от пройшов цілий день.

**То не були екстремісти, це були різні люди, які просто не могли терпіти і вийшли за Україну.** Запам'яталося, що хлопцям було дуже боляче, недостатньо лідокаїну було, але вони терпіли, і ніхто не кричав від болю взагалі. Хоча все було порвано... Питаю там одного: «Ти звідки?» – «Я з Львівщини, Дрогобича». – «Ну,

це, мабуть, твій дід був в УПА?» – Він каже: «Так, мій дід був в УПА. Він, мабуть, мною буде пишатися». Зашили. Ще одного питаю: – «А ти звідки?» – «Я з Волині». Кажу: «О, ти з Волині. Мабуть, твій дід був в УПА?» – А він: «Навпаки, мій дід був енкаведистом. Але я за вільну Україну». Такі-от люди. Дуже мало часу було з ними спілкуватися. Але хотілося поговорити, щоб їх відволікти.

**Отакий мій перший день був дуже важкий.** Я не сказала вдома, де я. На роботі знали, тому що дівчата приносили мені потім трохи поїсти, а також з медикаментів те, що ми просили. Декому з поранених треба було допомогти добратися додому. У метро вони не могли зайти, адже рани на обличчі, пов'язки. Була єврейська пара, дуже інтелігентна, яка допомагала цим пораненим кудись пройти. Там, наприклад, був Олександр з великою раною. Правда, Тарас дуже гарно його зашив, але йти поранений не міг. Тоді ця пара відвела його до нашого офісу, а звідси – додому. Тобто було багато людей, які допомагали впоратися з цими проблемами. Одного ще запам'ятала: такий був старий, років за 70, а може, й 80, єврей, дуже інтелігентний. У нього мова була особлива. Сидів терпеливо, у нього на голові була дуже велика рана. Ми кажемо: «Сідайте». –А він: «*Нет, нет. Будьте любезны. Извольте, пожалуйста*»... (*сміється*.) Я його питаю: «А ви звідки? А ви хто?» – «Я – Исаак Львович». – Кажу: «Звідки ви, Ісаак Львович?» – «Я звідки?! *Я с улицы Пушкинской» (сміється*). Ну, ми його перев'язали, і він дуже красиво дякував, старовинною російською мовою. І пішов додому, його дружина зустріла. Ось, будь ласка – страшний бандерівець з вулиці Пушкінської. Це був перший день.

**На другий день було трошки легше.** Уже було достатньо ліків, усього іншого, і вже три операційні столи зробили. Було більше лікарів, а поранених менше. Це було 21 січня.

**Найважчий день був третій – 22 січня.** Якраз зранку вбили Нігояна, Жизневського. Я також зранку приїхала. Уже було багато лікарів, і готували ці три столи. Дуже багато людей тут ніч провели просто на підлозі, вкриваючись якоюсь ковдрою. У той день, пам'ятаю, готували нове біле простирадло з великим червоним хрестом для того, щоб вивісити. Беркутівці дуже добре знали, що це був медичний пункт. Вони стояли метрів за 20–30 від нас. Це був медпункт, в якому працювала 4-та Козацька сотня. Відбувалася евакуація поранених сюди, до нас, і тут був хтось з Автомайдану. Це був чисто медичний пункт, і беркутівці дуже добре знали, що там тільки медики і поранені. І ще хтось міг принести клунки з медикаментами та ватою, бинтами і таке інше.

**На той момент це був єдиний медичний пункт на передовій.** Зранку ще якось більш-менш, а потім – один за одним ті вибухи. Ми ж не орієнтуємося, не бачимо, що там ззовні. Один, другий, третій... Козаки з шумом заходять: «Розступіться!» Одного – на один стіл, другого – на другий, третього – на третій. І так дуже багато. Ледве встигали обробити рану, знеболити, хоч ніхто й не кричав від болю. Потім до нас на стіл потрапив один хлопець з Криму, який повідав: «*Я не люблю бандеровцев, я не знаю украинского языка, но я не могу терпеть то, что эти уроды тут делают, я приехал из Крыма, я буду стоять*». Після нього потрапив

ще один хлопець, також починаємо його зашивати. І в цей момент ця Козацька сотня вигукує: «Евакуація!»

**Евакуація.** Але якщо евакуація, то це треба йти через задній двір. Тут шум, гам, та-ра-рам. Сказали надягнути респіратори, окуляри. Але ясно, що на всіх, хто там був, їх не вистачало. Дуже швидко, за якихось кілька хвилин, стався напад на медичний пункт. Я якраз там була. І ми ще не встигли зашити цього останнього. І він, незашитий, прямо з голкою пішов. Вони пробили вікна, все заполонило таким червоним газом. Стояли якісь козаки, відбивалися. Головне, що встигли всіх хворих евакуювати, які були в тяжкому стані: тут тече, там тече, там у когось рука перебита, у когось нога і таке інше. Зривалися всередині шумові гранати – наставала страшенна контузія. І от якесь скло мені в спину полетіло, правда, зі мною нічого не трапилося. Стріляли, якось Бог милував. Беркутівці перебили все: полиці з усіма медикаментами, всі три столи перевернули. Усе, що було, абсолютно все було розтрощено. Ледве встигли хворих забрати і через задні двори дісталися Жовтневого палацу. А останній рубіж утримували козаки 4-ї Сотні. Вони були поранені, але врятували і хворих, і лікарів.

**Піднялися в Жовтневий палац – там було трохи легше.** Там був Ільків, здається, його прізвище, керівником. Він був військовим хірургом колись. І це дуже добре. Він чітко медичне сортування проводив. Бачу: біля мене сидить хлопець, у якого тече кров, перев'язаний, у повній прострації. Абсолютно не розуміє, що з ним. Кров тече з голови, але не ясно, що там з ним таке. Я з ним познайомилася: він малоконтактний був через сильне контуження. Я йому: «Вас треба в лікарню». – Він каже: «Нє, в *больницу* не піду». – Я наполягаю: «Вас треба в лікарню». – Він: «Я в *больницу* не піду, я тут умру».

Був хлопець з Вінниччини на ім'я Жора (ми вже потім познайомилися). Треба обробити було йому рани: зняла пов'язку, бачу, що рана непроникаюча, внутрішньочерепна, там два порізи. Багато крові тече. Потрібно в лікарню, але якимось нелегальним шляхом. Я тоді телефоную Слєпову Олексію Костянтиновичу, головному дитячому хірургу, професору, кажу: «Виручайте». – «Що, Вєра?» – «Треба хлопцям двом обробити рани і накласти шви. Я поки зупинила кровотечу, але далі це ж не вирішено». – «*Хорошо.* А як ви приїдете?» – «Не знаю. Зараз будемо шукати Автомайдан». – «*Ну, хорошо, держим связь*». Домовились, що при в'їзді треба сказати, що на консультацію везу батьків новонароджених. Потім Олексій Костянтинович сказав: «*Я вас очень-очень прошу: не поднимайтесь лифтом, поднимайтесь лестницей. Бочком, бочком,* щоб ніхто ніде не заклав і не було неприємностей». Приїхав хлопець з Автомайдану, сіли в машину. А даішники дивились у машини. Хлопці сиділи ззаду, натягнули на свої рани шапки, щоб не було видно ні ран, ні перев'язок. Приїхали в цей Інститут педіатрії, акушерства і гінекології. Кажу, що я – консультант, щось таке збрехала. А хлопцям кажу: «Якщо щось – ви батьки недоношених дітей, бо це відділення патології новонароджених». Пройшли заднім ходом, піднялися. А вони ж закидані цими гранатами. Запах від нас ішов такий цього газу, дуже специфічний. Бігом це шмаття їхнє білим простирадлом накрили... Любов Федорівна стала на атасі. Провели їх у хірургічне, маніпуляційну, щоб не

було з вікна видно, бо там є вікно навпроти. І обробили рани – професор Слєпов Костянтин Олексійович (свята людина) і дитячий хірург Олексій Пономаренко. Вони дуже добре обробили ці рани, зашили одного і другого. Ми зійшли наниз, мене ще чекала подруга, аби нас відвезти. Ми сіли в машину. А з цим хлопцем із Вінниччини далі така історія: його треба було відвезти до його *дедушки*, на Вінниччину, бо він нічого тут не знає. Вийшло так, що треба було до мене його везти. Я живу далеко за містом, метро «Вирлиця». Доїхали на метро, пізно ввечері, вже 9-та година, мабуть. Їдемо з цими хлопцями... Я їх розпитую: «Хто ви?» – «Та ми приїхали в Маріїнський парк». – «Як? Вас же на Грушевського поранили». – «Та я вам зараз розкажу історію: *"Любите Украину – вы заработаете 200 грн"*. Захотів поїхати, бо ніколи не бачив того Майдану». Виходить, їх привезли на Антимайдан у Маріїнський парк. «Я вийшов, – продовжує далі хлопець, – повно людей, жодного українського прапора, української пісні: *все сплошное "батяня-батяня-комбат"*. Ходять якісь придурки, типу, Царьова, Герман. Куди я попав? Яка це Україна? Я тут не хочу. Хтось чай наливав – мат-перемат. Ми хотіли звідси втекти – не можемо, не випускають. Але пішов до якогось міліціонера, дав йому 10 грн і якось утік... Вранці прийшов на Євромайдан. Креатив тут: там пісні співають, там молитва за Україну, бутерброди, каша, чай. Я за Україну, я – патріот. Ідемо на Грушевського, цікаво ж. Тільки прийшов – така *красіва девочка*, вже не хотів того чаю, думаю, познайомлюсь. Вона дає мені чаю… І я отримую пулю в лоб». Отже, він падає, і його заносять до нас. І я розумію, що везу додому двох «тітушок», які вже зрозуміли *who is who*, де Україна. «Хлопці, не кажіть, що ви з Маріїнського, бо мене чоловік уб'є», – сказала я їм. Приїхали додому, нагодували, поклали спати… Подзвонили вони додому, ми їм дали гроші... Отакі були дні.

*У вас цікаві історії...*

Дуже багато було цікавих історій ще в лютому. Я ходила, коли було дуже скрутно. У мене був тил: офіс їжу носив, допомагав. Плюс сюди можна було затягнути пораненого, вони тут постійно лежали. До речі, хлопці з Козацької сотні жили у нас в офісі – офісі Катерини Ющенко. Вона сама допомагала, медикаменти носила. Ці хлопці надихалися газу з гранат, і в них була хімічна пневмонія, що дуже погано лікується. Вони всі кашляли, температура була. Частину хворих додому брали, частина тут була. Тяжкі хімічні опіки.

*Ви були лікарем на передовій. Багато ваших колег працювали в госпіталі. Загалом, це й безпечніше, і теж можна бути в пригоді. А чому ви вибрали саме епіцентр подій?*

По-перше, я тут поряд. По-друге, я тоді не відчувала небезпеки. Була впевнена, що в лікарів не цілятся... Просто хочу сказати, що я не могла всидіти. Навіть зараз уже йде АТО – іншими справами займаємось: допомагаємо пораненим, Бірюкову*, родинам поранених перераховуємо кошти. І сьогодні ходили до протезиста стосовно протезування кінцівок для цих хлопців. Марина ходила в госпіталь СБУ, щоб допомогти хлопцям. І тоді, в перші дні, було дуже мало лікарів. Пізніше вже було більше – особливо із Західної України, вони просто покидали роботу й їхали сюди.

* Юрій Бірюков – засновник благодійного фонду «Крылья Феникса», який займається матеріально-технічним забезпеченням українських військ.

*Ви можете розповісти про ваш медичний пункт на Грушевського? Ви говорили, що спочатку оснащення не було жодного, ліків мало, а пізніше?*

Я там була 3 дні: 20–22 січня – з ранку до вечора, в Інституті української мови. Там нічого не було: лише стіл, на якому оперували, перекис водню, перев'язувальні матеріали, лейкопластирі. Але дуже швидко принесли, що потрібно. Потім принесли лампу, простирадла. Оснащення було вже наприкінці першого дня, а на третій день «Беркут» це все благополучно перебив.

Хочу ще сказати про людей, які працювали в тому інституті. Якась жінка мила підлогу – професор, доктор філологічних наук, замдиректора. Якась інша жінка щось нам носила. Всі нам допомагали. І пізніше, коли зробили медпункт у бібліотеці, я тоді там не працювала, там було багато фахових хірургів, травматологів. Але тоді було набагато менше поранених.

**Але це все пригодилося пізніше – 18 лютого.** Тоді знову була біда. Цей Георгій (Жора), якого ми зашивали в Інституті педіатрії, він так і був на передовій з Козацькою сотнею до останнього дня, а ще Сергій Вороненко, у нього нік «Ворон». Його потім відправили до Польщі на лікування, зробили там операцію... А зараз цей Сергій Вороненко в «Айдарі»*, і ми періодично зідзвонюємося. Коли треба щось – я допомагаю, бо ніякої амуніції, нічого. Я дала кошти, щоб він купив собі рацію, берці, камуфляж. Ті, хто були героями Майдану, зараз в «Айдарі».

## Анна Волохова:

## «То, что говорили, что стреляют по *Красному Кресту*, – это правда»

Продовження свідчення**

**19 января – я не дежурила в тот день.** Но у меня есть своя сумка с медикаментами, я ее взяла и просто пошла гулять по Майдану – мало ли что, то я сразу буду тут. Я не прогадала абсолютно: звонят друзья и говорят, что ничего на Институтской не будет, а на Грушевского все начинается. Мы бежим на Грушевского, прибегаем – куча народа, еще ничего не спалили. Но все уже стоят возле кордона, кричат: «*Ганьба!*» Я сразу же натыкаюсь на своих краснокрестовцев. Мне вручают куртку мою, которая у них почему-то была с собой, и начинаем работать.

Мы подошли и решили развернуться на углу, со стороны колоннады стадиона «Динамо» и поворота на Парковую аллею. Нам туда сразу же начали подносить медикаменты. Мы вывесили флаг с красным крестом. Кроме медикаментов, приносили молоко, лимоны. Мы ознакомились с «перечнем» того, что распыляют, и того, что является антидотом к этому распылителю. Основным антидотом является вода с лимоном и молоко – это зависело от того, какой из газов распыляют.

* «Айдар» – добровольче збройне формування, 24-й окремий штурмовий батальйон Сухопутних військ Збройних Сил України.

** Початок свідчення див. на с. 256.

Если кислотный газ, то молоко пьешь, если щелочной, то воду с лимоном – и она помогает. Начали пускать газ, потом пошли «коктейли Молотова», потом фейерверки, затем – светошумовые гранаты. Куча людей подходит глаза промыть, потом подносят людей с осколками в ногах. Нескольким нашим краснокрестовцам в тот день осколки попали по ногам. Одному нашему четко в спину поцелили, а на спине – красный крест. Слава Богу, что это была резиновая пуля. То, что говорили, что стреляют по Красному Кресту, – это правда.

19-е число мы полностью провели на улице. Бинтовали всех, огнестрелов не было тогда еще. Были только ребята с осколками гранат: ноги, руки, глаза тоже. Было очень много людей, которые пострадали от газа. Глаза, горло мы промывали им спреями.

**Хотели попасть к Верховной Раде, ничего же плохого не хотели, при этом – куча раненых, люди без глаз… Зачем это все?** Рядом с нами стоял один парень, у него была музыкальная труба. Он в какой-то момент начал играть Гимн Украины. А потом – «*Лента за лентою*». И вот этот Гимн Украины, звучащий так жалобно-жалобно на трубе… на этом фоне взрывы гранат, фейерверки, ночь… И ты смотришь на пол, а на полу у тебя – кровь с молоком. Это меня поразило. Из эмоциональных моментов для меня этот был очень тяжелым. Когда он «*Лента за лентою*» тоже так тревожно затянул, все же подпевают ему, потому что это хоть как-то дух поддерживает, через слезы, потому что тяжело.

**20–21 января...** Мы выходили группами поменьше, плюс еще открылся медпункт в «СушиЯ». Там сделали хирургические столы, мы поняли, что помощь есть и можно выходить в обычном режиме.

**22 января...** Я еду на пару. Мне приходит *sms*: «Сбор в Красном Кресте на Майдане; огнестрел на Грушевского». Я разворачиваюсь на 180 градусов, еду домой, беру куртку, сумку и еду в Красный Крест. Мы выходим – нам говорят, что медпункта в «СушиЯ» больше нет, потому что его разбомбили. Вроде бы пострадал только последний, кто выбегал. Туда закидывали светошумовые гранаты, если бы ребята сами не сообразили быстренько ретироваться оттуда, то никто бы их не спас.

**Мы прибежали и стали на ступеньках Парламентской библиотеки.** Тогда было очень холодно, температура сильно упала. У нас с собой был хлоргексидин, спрей, которым промывать глаза. Все замерзли, вообще невозможно было работать. Постучались в библиотеку. Наш начальник Костя попросил водичку подогреть, а потом мы организовали там медпункт. Сначала взяли только коридор, разложили медикаменты, начали на полу расстилать какие-то пеленки – типа, операционные столы. Потом ребята из библиотеки сдвинули свои столы. Нам принесли какие-то простыни одноразовые – это уже реально стало похоже на госпиталь. Начали подтягиваться хирурги, медсестры… Мальчики побежали таскать раненых, тогда еще огнестрелы были, много было ранений от картечи. А нас, девчонок, оставили внутри сидеть. Мы были не против, у меня же медицинский опыт, приближенный более к хирургии. Весь день были там. Домой я пришла

в 5 часов утра. Даже специальный сделала пост на следующий день, где выплеснула все свои эмоции, потому что тогда был слишком ужасный день. Было очень много людей с ранениями головы, ног. Пули мы вынимали в огромном количестве, маленькие свинцовые кругленькие, десятками из ног мужчин разного возраста. Был один мальчик с картечью в ноге, он визжал ужасно, когда мы вынимали пули, ему было очень больно. А другой парень, по сути, с такими же ранениями, когда ему все вынимали, сидел и по телефону разговаривал. У каждого свой болевой порог. Был один мужчина с черепно-мозговой травмой, которому голову перебинтовали, и у него была еще какая-то травма. Ему бинтуют, а он по телефону говорит: «Да, мы с друзьями сейчас тут в бане. Что? Майдан? Какой Майдан, зачем он мне нужен? Я что, больной, туда ходить?!» Не одна я врала, все как-то врали, чтобы успокоить родных. В тот день человека три было без глаз, пули били четко в глаза. Слава Богу, что на тот момент там уже собралась большая бригада опытных врачей, в том числе и полевых, которые реально разбирались, то есть никто не мешкал, не нервничал. Все четко: занесли, сделали...

Где-то часов в 9 вечера подошел к нам главный в этой библиотеке и сказал, что им выключили отопление, скоро здесь станет очень холодно. Я себя почувствовала, как в фильме «Послезавтра» – библиотека, холодно.

Потом я уехала на несколько дней, но ничего не пропустила – было затишье.

## Галя:

## «Мы, медики, свое возмущение проявляли тем, что как специалисты приходили сюда»

Продовження свідчення*

Я знаю, что Львовская больница скорой помощи перевозила в своем реанимобиле больных. Некоторых достаточно тяжелых отправляли реанимобилем во Львов, где их брали на лечение... Я безумно им благодарна, потому что эти люди очень многое делали... А тогда машины с львовскими номерами сжигались. Это было, конечно, опасно. Я им безумно благодарна, они невероятно много сделали для Майдана. Работы было очень много. Нас, докторов, бывало по 400 человек, и каждый был занят. Когда было столкновение на Грушевского, очень много было контуженых.

*А вы и дальше работали в* Профспілках*?*

Штаб пытался нас регистрировать. Были терапевты, хирурги, офтальмологи, стоматологи, медсестры, фармацевты. Зачастую медиков было больше, потому что люди без регистрации просто приходили и работали. Если поток пациентов очень большой, а нас там не хватало, мы обзванивали своих же, просили: «Подъезжай, пожалуйста». Бывало такое, что в 2 часа ночи народу на Майдане было очень много, я срывалась и ехала из дому туда. Такой тоже был период. В январе нам время от

* Початок свідчення див. на с. 259.

времени в *Профспілках* пускали газ. Такой сизый дымок шел. Период был очень тяжелый, там была работа, а дышать тяжело.

*Как вы, врачи, на это реагировали? Ведь нормально, когда у человека срабатывает инстинкт самосохранения.*

Были люди, которые боялись сложившейся ситуации, этого дыма, этого всего. Уходили некоторые со смены.

*А как охрана реагировала?*

Они пытались проверить, откуда шел газ. Газ шел по вентиляции. Например, у нас там была курилка. Это закрытое помещение, там есть вытяжка, и там концентрация газа была больше. По всей видимости, по вот этой системе вентиляции пускали газ. Кого-то это испугало, кого-то нет, кого-то, наоборот, разозлило, и они еще больше приходили. На самом деле, как я заметила, чем большее со стороны властей было противостояние, тем больше люди аккумулировались, их становилось все больше. На Майдане и медиков значительно больше становилось. Наоборот, люди не уходили, а стремились сюда попасть, чтобы показать свой протест. Хотя мы, медики, акцентировали на своей аполитичности. Но то, что над людьми так издеваются, нас возмущало. Мы свое возмущение проявляли тем, что как специалисты приходили сюда.

*Запомнились ли вам какие-то особые случаи?*

Был один случай: мужчина лет 45, пришел уже совершенно полный «невменяшка», как я их называю. Он четверо суток был совершенно без сна. Положить его спать было невозможно. Он говорит: «Мне нужно на баррикады». – Я его спрашиваю: «Вы когда в последний раз спали?» – Он говорит: «Наверно, где-то дня четыре назад». То есть он точно не знает, когда он в последний раз спал. У него перед этим был острый психоз, поэтому ребята привели его к нам. Он уже был более-менее спокойным, но мужчины к нему не могли подойти, потому что он еще и бывший военный... Он начинал реагировать… Не знаю, каким чудом мне удалось его заставить принять успокоительное. И я говорю: «Что тебя в первую очередь сейчас беспокоит?» Понятно, что спать ему очень хотелось, но он: «Нет, я должен идти на баррикады, вот это моя передовая». – Я говорю: «Хорошо. Смотри, у тебя есть своя передовая, у нас есть своя передовая. Наша задача, чтоб вы все могли функционировать полноценно и чтобы ты полностью, во всем объеме своих сил, мог также исполнить свой долг. Вот, как ты считаешь, сейчас ты исчерпал свои возможности? Давай я помогу тебе их восполнить, чтобы ты дальше мог что-то делать». Мы так с ним договорились, когда я его уложила спать на коридоре, на полу. Мы там постелили одеяло, уложили его. Я его давай разувать. Обувь не снимается. Как выяснилось, 3 недели он обуви не снимал. И когда я сняла эти ботинки… ну тихий ужас был! Таких ног я еще не видела... Когда я их начала мыть, они быстренько набрались водой и стали как две подушки. Это были и язвы, и эрозии, они настолько были ужасны… Запах стоял такой… ну, вообще, не плоти. Это было невероятно, конечно. Пока он спал, мы обрабатывали ему эти ноги. Он, наверное, часов 10 спал. Проснулся – совершенно другой человек. Улыбчивый, старался проявить эмоции, которые его переполняли. Как-то принес мне мандаринку: «А я к вам в гости». Он

ходил не оттого, что ему нужно было обрабатывать ноги, а потому что ему хотелось продолжить это общение. И очень много таких было. С того же Грушевского приходили, мы их называли «рубероидами». Наши милые и любимые «рубероиды». Они просто настолько черными были: одни глазки такие беленькие, а все полностью черные-черные. Вот видишь: они такие уставшие, они хотят пить, есть, спать. У нас всегда стояла где-то тарелочка с едой, термос. Мы быстренько давали им чай с бутербродом, и тем временем, пока они что-то пытались кушать, мы их вытирали, оттирали, потому что копоть, как смола, въедалась в кожу, оттереть ее было очень тяжело. Естественно, у всех были воспаленные стенки глотки, но это сложности были очень большие, и ангина… Яркие были эти все заболевания, очень сильно прогрессировали и в очень острой форме протекали. Плохо поддавались лечению. Были договоренности с некоторыми докторами, которые на свой страх и риск принимали их в больницы, не фиксировали, что они майдановцы. Поэтому не могу сказать, что в больницах были все такие люди, которые не хотели брать. Были люди, которые на свой страх и риск госпитализировали, прятали таких потерпевших. Были прецеденты, что из этих же больниц потом врачи же приходили и дежурили у нас. Было очень много докторов из больниц, которые приходили на дежурство и в мобильные бригады, и Профсоюзы. Очень много людей, невероятно разных, с разными характерами, разными жизненными позициями...

## Наталя Лелюх:

## «У нас тогда медпункт был в библиотеке на Грушевского»

Продовження свідчення*

**Пришло ощущение тотального ужаса, когда уже на Грушевского горели баррикады...** И первый раз, когда я пришла, меня определили, и девочка (она, наверное, там уже третий месяц была, заморенная такая, как-то там спит, жует, ну вообще, никакая) рассказывает нам инструктаж: если то-то, то-то, то вы делаете то-то; если… Таким монотонным-монотонным голосом говорит, уставшим, охрипшим. «…Вот если вдруг заходят вооруженные люди, а вы оперируете – все, кто оперирует, продолжают оперировать, кто не оперирует, ложится на пол, прикрывает голову руками, то есть всеми силами демонстрирует, что он как бы не участвует в конфликте…» И она что-то говорит, говорит, говорит – и тут до меня доходит (!), что это абсолютно реальные вещи. И мне так жутко, реально жутко стало, и я понимаю, что это может сейчас произойти, через 2 минуты. И думаю: «Спокойно, работаем». Вот такой локальный ужас.

Людей тогда очень много приехало из Западной Украины. Из Коломыи приехало 12 врачей-мужиков: анестезиологи, хирурги, окулисты, акушер-гинеколог один тоже приехал. Нас распределяли по бригадам, я даже там дважды была не

* Початок свідчення див. на с. 261.

как врач, а как операционная сестра, потому что сестер-то и не было. Я знала, как работать с инструментарием, как все делать, подготовить, поэтому я этим занималась. У нас тогда медпункт был в библиотеке на Грушевского... Мы, помню, с ребятами из Коломыи сидели и говорили, что, когда будет мирное время, мы обязательно зайдем в библиотеку и подпишемся на абонемент, чтобы посмотреть, как там в мирное время.

Тогда очень много было огнестрелов, очень много осколочных ранений, очень много обморожений было, когда мороз начался. Были, конечно, смешные мальчики: пока их доносили после облива водометом, на них был в три пальца лед, чтобы курточку снять, мы ее ломали. На лице нет, а все остальное – в три пальца лед. Нужны были теплые растворы. Грели в чайнике воду, грели эти растворы, обтирали. Как-то одного, по-моему, Иван его звали, из Западной Украины мальчик, принесли обледеневшего после водомета, отогрели, переодели (их переодевали). А он опять побежал – ровно через 20 минут принесли такого же. Настолько у них была фанатичная какая-то такая штука. Потому что у меня, как у старой мудрой черепахи, наверное, уже бы сработал инстинкт самосохранения, и я бы больше под водомет, наверное, не полезла. Ну вот так чисто, думая о детях, еще о чем-то, не полезла бы. Да нет, какое там самосохранение – опять туда!

Ну, потом, когда были самые страшные дни, так получилось, что мне ребенка не было с кем оставить в среду, четверг, а в пятницу я уже была на Майдане. В среду и четверг, 20–21 февраля, у меня 12-часовой рабочий день. То есть я с 8 утра до 8 вечера была занята.

Майдан, с точки зрения любых матерей, независимо от того – маленький ребенок или взрослый, еще очень долго будет из нас выходить. И выйдет ли – непонятно, потому что сейчас очень многих накрыло чувство вины. Многие себе в этом не признаются. Очень много моих девочек (я же женский врач), у которых детки совсем маленькие, грудные, с одной стороны, рвутся туда, потому что, может, даже большие патриоты, чем я. Но они не могут – грудные дети… И муж каждой из них понимает, что если он пойдет и с ним что-то случится, то некому будет дальше содержать жену с детьми, которая сидит дома. И, с другой стороны, он втихаря идет. Сколько народу, который там… Сидим на Грушевского, тут звонит мама – быстро убегаю, где тихо: «Да, мам, все нормально, я дома, все хорошо, все замечательно. Да-да-а-а-а… Детки спят, все хорошо». Выключила, и только «фух!», пошла дальше. Потому что самое страшное было, когда родственники знали, что я тут.

У меня сын и маленькая дочь, сын уходил на Майдан как раз в те дни, когда начали похищать людей. Они ходили с друзьями, понятно. Ты понимаешь, что не имеешь никакого морального права его дома останавливать. Это его выбор, он взрослый мальчик, ему 20 лет, он имеет право принимать свои решения. Но это кошмар как страшно.

**Меня лично это очень сильно изменило**. Я по-прежнему не совсем поддерживаю переход в Европу, но меня, опять же, никто не спрашивает. Я считаю, что у Украины должно быть свое будущее. Из того, что я видела на Майдане, я поняла, что у нас для этого все есть: возможности, потенциал, желание. И, конечно, Май-

дан, прежде всего, начинался в каждом человеке. Майдан начинается внутри: если ты готов не бросать окурок мимо урны, если ты готов делать замечание тому, кто бросил окурок мимо урны – мягко, вежливо, но делать... Ты будешь учить своих детей читать книжки на украинском… Я хорошо говорю на украинском и пишу, но думаю на русском. Но дети мои, слава Богу, говорят на украинском. Этим надо заниматься сейчас каждый день. И это очень долгий процесс. Еще 20 лет пройдет, прежде чем, возможно, что-то изменится.

**Может быть, еще такая маленькая зарисовка.** После дежурства, а я, в основном, выходила в часа 2–3 ночи, я машину оставляла всегда где-то там, на подъездах, потому что далеко ехать, а дома дети... Я шла пешком через весь Майдан, доходила до машины и уезжала домой. И вот когда уже 2–3 часа ночи, обычно такое более спокойное время, кто-то греется у костра, кто-то спит, народу немного… Ты идешь по Крещатику – эти палатки, этот запах, звезды, особенно в морозные ночи там звезды такие крупнокалиберные! И такая гордость пронзает! И ты понимаешь, как хорошо это все, как это все правильно! Садишься в машину, включаешь Вакарчука – и поехала!.. Хорошо. Это должно было произойти. Пока все происходит правильно, что будет дальше – боюсь только…

Мир-то большой, и при этом очень маленький, но очень добрый… За все это время, не в интернете, конечно, потому что на просторах интернета встречались и злые, люди были разные: испуганные, неуравновешенные, были мальчики, у которых явно истероидная реакция появилась, особенно после первых выстрелов. Ребята теряли сознание, много чего было… Но не было злых людей.

*Как раненые обращались к вам?*

По-разному… Сестричка, женщина… Очень часто останавливали. Один из первых случаев – был эпилептический припадок. Очень много, кстати, было людей с эпилепсией. Стрессовая ситуация, люди там уставали. На фоне этого обострялись все эти процессы. И вот внизу, в «Глобусе», – приступ у мужчины. Мы первые прибежали, помогали ему, приехала «скорая», забрала его. Первое время, до января, до момента, когда «скорые» начали возить/не возить в больницы или сразу же отправляли куда-нибудь в КПЗ, – «скорые» были очень дружественными. То есть наша медицина полностью помогала. Они забирали людей, отвозили, никто потом их нигде не похищал. Все было нормально... Медицина в тот момент была двойственная. С одной стороны, врачи, некоторые ходили по Майдану, считались чуть ли не небожителями, а те, кто приезжал на «скорой» и вез в больницу, те другие… Хотя не было белого и черного – не было однозначно плохих и однозначно хороших.

**Я научилась гордиться своей страной, научилась гордо говорить, что я – украинка, и мне от этого очень хорошо.** И если вначале я думала, а куда бы эмигрировать, если вдруг что, то сейчас понимаю, что, если мы не попадем под власть России, либо если совсем все не станет плохо, я никуда отсюда уезжать не буду. Как бы тяжело здесь ни было… А здесь будет тяжело, понятно. Но это моя страна, мой город!

# «ПРОСТО НЕБА З ПСАЛТИРЕМ»

***Михайло Черенков:***
***«Самое сложное в этой ситуации – это быть каким-то источником надежды»***

***Костянтин Пантелей:***
***«Де народ страждає, там і Церква»***

***Андрій Дудченко:***
***«Мы служили умножению любви»***

***Роман Коляда:***
***«Це теж фантастика: коли тут війна, а тут люди продовжують творити»***

## Михайло Черенков:

# «Самое сложное в этой ситуации – это быть каким-то источником надежды»

***Доктор філософських наук,***
***один із лідерів євангельських християн-баптистів***

Самое сложное в этой ситуации – это быть каким-то источником надежды. Потому что, когда все переживают, много слез и тревожных новостей, кто-то должен быть источником надежды. Это одна из задач христиан на Майдане – быть свидетелями или ретрансляторами надежды, говорить о том, что на все Божий Промысел, мы боремся за лучшее будущее, если использовать ветхозаветную фразу: «Есть будущность, и надежда твоя не потеряна» (Сол. 23, 18). Это очень сложно, потому что мы видели, что зло побеждает, насколько оно превозмогает своими силами. И, несмотря на это вездесущее и сильное зло, надеяться и верить довольно сложно. Многие люди сражались уже с такой мрачной обреченностью. Люди очень уставали, и мало было тех, кто изо дня в день были посвящены какому-то служению. Для большинства людей Майдан – это какое-то туристическое место: прийти, посмотреть, может быть, что-то сделать, – и вернуться к обычной жизни. Но для тех, кто постоянно там был занят, – многие мои друзья каждый день были заняты, – для них наступала хроническая усталость. Когда не видишь быстрых перемен, силы на исходе, сохранить надежду было сложно. Как говорится, «... да несчастье помогло». Усиление агрессии со стороны власти сплотило людей, вдохнуло в нас новые силы.

**Было важно разобраться с некоторыми текстами и действиями.** Агрессия показывала, во-первых, неуверенность власти... Было понятно, что у власти остался последний арсенал. И это значит, что близится падение. Со временем приходило такое чувство, что уже нечего терять. Когда люди долго видят противостояние, оно становится для них привычным и естественным. И нормальная обычная жизнь уже где-то далеко в прошлом. Месяц-два-три противостояния формирует установку: что бы ни было, мы будем стоять на своем. С каждым днем усиливалась готовность на то, что нужно добиваться любым путем, и что бы ни случилось – мы будем стоять. С каждым днем старый берег оказывался все дальше, а новый – ближе. И то, что власть усиливала агрессию, для людей означало, что остались уже последние инструменты. А с другой стороны – это показывало нелегитимный характер власти. «Царь-то ненастоящий». Но обосновать это было достаточно трудно. В нашем суждении было важно разобраться с некоторыми текстами и действиями... Мы постоянно дискутировали. Мы подвергли герменевтике и те привычные места в Писании, где говорится о том, что христиане должны молчаливо склонять голову перед властью и выполнять все, что она укажет. Мы много проповедовали на эти

темы. А в проповедях в церкви я часто использовал положения Конституции, которые говорят о том, что ты не обязан выполнять явно преступные распоряжения. И когда ты показываешь Библию в этом ключе, то христиане освобождаются от ложной ответственности перед злодеями и понимают всю ответственность перед народом... Мне кажется, Церковь до последнего оставалась столпом легитимации вот этой беззаконной власти. Было уже понятно, что суды – беззаконны, а Конституцию переписали «под себя», присвоили полномочия, которыми народ их не наделял. Церковь до последнего легитимировала эти слова о том, что всякая душа должна быть покорна властям. Когда мы подвергли герменевтике все эти тексты, показали новую интерпретацию, люди в церкви прозрели. И они поняли, что Бог хочет их протеста, что Бог благословляет их протест.

*На Грушевского?*

Я не очень хорошо помню все это. Люди просто двинулись к Верховной Раде, чтобы добиться от депутатов, скажем, какой-то активности. Потому что ситуация была полностью заблокирована. Их просто берут измором. Народ устал стоять и ждать, люди хотели своим фактом присутствия напомнить, что «мы здесь, делайте что-то». Соответственно, их ожидали. Трудно сказать, кто первый и что начал. Безусловно, что начиналось не с желания обострить, а с желания активности, что «мы ожидаем от вас активности». Рассматриваем действия в Верховной Раде как возможность что-то изменить. Поэтому мы идем туда, чтобы вас подтолкнуть к активности. Мне кажется, что это очень логично, эти движения, потому что только в Верховной Раде можно было законным способом изменить что-то. Народ устал ждать, что там не могут собраться, не хотят рассматривать. Поэтому движение народа в сторону Рады выражало надежду и понимание, что там решаются все вопросы. Но власть ответила своими заслонами и агрессивными стычками со стороны «Беркута».

Газовые атаки на Грушевского. Мы не могли встать минут 10. Просто на земле валялись. Потому что очень плотно забросали. И просто дышать было невозможно. Хорошо, что была марлевая повязка. И глаза выедало. Горел этот автобус. При этом мы постоянно предлагали ребятам, что стояли внутри, вывести войска. Говорили: «Уходите, ребята. Мы вас выведем». Беркутовцы стояли, и к ним не долетало ничего. И меня удивляло, что эти ребята стояли, слушали и потом начинали кидать или стрелять. Удивительно. То есть ты говоришь с людьми, предлагаешь им хороший план. Они были вменяемые. Потом звучит какой-то приказ – и они могут тебя просто убивать. Все попытки достучаться до сознания, до душевного, были безнадежны. У меня оставались эти ощущения. Эти попытки: «Милиция с народом» или «Войска – это наши дети». Родители подходили и говорили: «У нас такие дети, как вы. Неужели вы стрелять будете?» – «Не будем», – отвечали. Но стреляли. Некоторые говорили: «Будем стрелять». Полная непроницаемость. Силовики, которые были по ту сторону баррикад, показали себя нелюдями. Полное

отсутствие человеческого. Да, есть разговоры, что кто-то кому-то помог бежать, кто-то защитил. Но я такого не видел.

Единственное, когда мы ходили по Лютеранской и когда были на Грушевского, мы молились. Когда силовиков было мало, они выглядели поскромнее. Говорили: «Спасибо за ваши пожелания, за молитву». Но когда их становилось много, когда давали команду, все куда-то улетучивалось. Человечность эта непостоянная – сумма каких-то настроений, обстоятельств. Мы стояли, взявшись за руки. Когда были события 18–20-го, когда было уже наступление на Майдан, то в первых рядах стояли люди, которым там делать было нечего. Например, молодая семья, муж и жена, оставили своего ребенка дома, годик с небольшим, и все это время, всю эту критическую ситуацию на Майдане пережили. Они были впереди.

Что они там делали? Они не могли стрелять, они не могли бросать. Они были в этих рядах, чтобы быть, цепочку, как бы это сказать, создать и держать. Так что, в основном, для христиан важно было там быть, само присутствие. Я тоже об этом думал: что я могу сделать, если сейчас будет наступление? Я не умею стрелять, у меня нет оружия, но я возьмусь за руки с другими людьми и просто буду стоять. Просто стоять. Хотите – давите, но мы не отступим, потому что это территория нашей свободы! Люди, безусловно, молились. Это тоже было. Молитва, братство какое-то, зажатые руки. Простое присутствие. Сам факт присутствия.

*Это достижение Майдана?*

Это чувство сопричастности. Я ощутил, что у нас есть народ. Не просто граждане, масса. Как целостное нечто. Я ощутил, что это мой народ. Это то, что я люблю. Это люди, с которыми я бы хотел жить вместе. Это чувство сопричастности, солидарности, чувство народа как целостного и единого субъекта истории, жизни нашей. Это что-то новое. Преодоление страха и пассивности. Многие люди впервые сделали шаг, вмешались, помогали. Они ощущали чужую боль как свою. Все это: солидарность, ощущения ценности народной – связано с сопереживанием, сочувствием, активацией того, что мы называем гражданское общество. То есть люди преодолели отчужденность, этот свой индивидуализм, и открыли себя. Эти вещи мне кажутся самыми важными для формирования нашего гражданского общества и трансформации людей в индивидуальном и народном проявлении: солидарность, активность, свобода. Люди ценят свободу больше, чем свой собственный комфорт. Мы раньше так не думали. Думали: это мир потребления, все продадут. Оказалось, что многие пожертвовали всем, когда боролись дни и ночи напролет, были готовы расстаться со здоровьем, даже жизнью. Вот такая переоценка.

## Костянтин Пантелей:

# «Де народ страждає, там і Церква»

***Протоієрей Української Греко-Католицької Церкви, відповідальний за в'язничне капеланство УГКЦ у межах пенітенціарної служби***

**Був час, коли я дуже скептично до цього ставився**... Але був такий момент, перехідний, коли для мене стало зрозуміло, що люди, які перебувають на Майдані, відстоюють якісь важливі речі, які є також і моїми цінностями. І засвідчити солідарність я повинен був. І засвідчити присутністю своєю. Що мене теж здивувало, люди підходили, намагались дізнатися – перше питання – де є можливість сходити на службу Божу вранці й чи можна висповідатись. Я мав із собою Катехизм, хрест. І вперше відчував з боку деяких людей, досить скептичних, заряд такий, якісь тривожні відчуття, що вони потребували якогось такого слова просто... Це була мотивація. Я відчув, що тут відстоюють якісь важливі, ціннісні речі, тут відстоюють гідність. І необхідно людей в цьому підтримати... Це те, що проповідується Церквою. І це те, в чому я солідарний як священик.

Дуже-дуже добре пам'ятаю мій настрій, що було всередині мене... Більше за все мені криком стояло в серці: «Люди добрі, не переживайте так сильно, ми будемо в Європі. Але переживайте, якими ми будемо в Європі? Чи нам вдасться? Чи це значить, що ми будемо в Європі й не будемо бачити тих безхатченків чи людей дуже бідних, які будуть мати свій сніданок зі смітника?..» І хотілося ще про це кричати на тлі змагань за Європейську асоціацію... У мене з'являється сумнів: чи достатньо ми солідарна нація, чи вистачить у нас відчуття спільності, щоб далі бути солідарними в тому, аби відстояти ті найбільш цінні речі, які ми вже маємо, хоч ми ще не маємо до кінця політичної… єдності як державного утворення?..

**Мені доводилось спілкуватись на Майдані, не дай Боже, з політиками, а зі звичайними людьми, які з різних місць прибули і для яких присутність священика раптом ставала певним хорошим знаком.** Про багато речей, які стосуються морального життя, ми говорили. ...І коли це відбувалося в ненав'язливій атмосфері... Студенти були інтелектуалами. Вони намагались говорити. І стояли різні люди: хтось відслужив у війську, хтось уже пройшов Крим і Рим, ділився своїм розумінням життя, і тим, що відбувається в Україні вже зараз. Такий дуже унікальний Майданчик… У тій «Святомихайлівській Січі»*, я пам'ятаю, біля того багаття, час пролітав, як секунда. Тільки що молилися «Отче наш», тільки що співали гімн – і вже знову дивимось на годинник, співаємо «Отче наш», молимося «Богородице Діво», співаємо Гімн України. Нам мало було часу, щоб висловити все, поділитися всім. І всі йшли з відчуттям такої важливої зустрічі, яка пере-

* Ідеться про частину Майдану на площі біля Михайлівського монастиря.

вернула всім нам життя. І я вертався з таким почуттям, і ті люди, мені здається, верталися з таким почуттям, що ми не напилися ще того всього і нам потрібно знову стрінутися. Наступного разу, через добу-другу, ми зустрічалися в іншій групі, знову біля багаття, хтось був старий, а хтось був новий. Це було дуже цінним, цим я ділився зі своєю родиною. Бо і мені, і їм не вистачало самого екрана інформаційних каналів як джерела подій.

**Дуже шкода, що Водохреще збіглося з таким драматичним переходом Майдану в трагічну фазу.** Майдан дуже ризикував перетворитися на знущання з людей. Не міг він весь час завершуватися пісеньками і танцюваннями. І якимись такими акціями, що «заспіваймо гімн такою-то кількістю людей», «нехай гелікоптер чи вертольотики познімають з висоти, полічать ці вогники». Це все нічого не зворушує, не змінює. Це все пройшло. Дуже було шкода, що Водохреще збіглося з таким моментом переходу... Не повинно воно так бути... Я мав таке переконання, що ще не були вичерпані всі можливості мирного протесту... Водночас це моє суб'єктивне розуміння, я ж не був кожної ночі там, я ж не вигоряв біля тих бочок. Не доходив до такого ступеня виснаження, я відпочивав удома все ж таки. Моя сім'я могла потерпіти мою часткову відсутність удома. Я час до часу приходив і проводив якісь години чи ночі, якусь частину ночі, молячись там, підтримуючи просто, щоб ця агресія не переросла в тупий бунт, щоб люди відчували гідність дітей Божих, щоб люди відчували необхідність досягнення мети в саме гідніснии спосіб... Моє суб'єктивне бачення було таке: ще не досягли ми всього. Водночас люди вже повигоряли, вони вже відчули, що ми далі не можемо так: танцюльки, співанки – на тлі того, що нехтується все, що смішний цей Майдан, він уже завтра розбіжиться. Завтра бомжі там будуть, повії. Воно все буде закаламучено, забруднено в різний спосіб, нижче плінтуса трактоване, що це маргінали, які зібрались на певний час. От їм немає чого робити, роблять тут витребеньки якісь, нехай ідуть працюють... Цього всього ще не було. Але...

Ні, не можна так топтати гідність людей, не можна так знущатися з людей, не можна постійно під загрозою тримати та ставити їх поза законом. Протест був поставлений поза законом законним голосуванням у Верховній Раді 16 січня. То було законне порушення прав людей на протест. Саме на мирний протест. І влада, починаючи від президента і до Верховної Ради включно (всі інституції влади), продемонструвала, що можна нехтувати людьми, їхніми правами, можливістю мирно висловлювати свій протест. І люди порахували: або 15 років як учасник масових правопорушень, або до кінця протистояння, бо ми не будемо жити за цим законом... Отже, для мене залишається основне: люди мали право, щоб проявити, в тому числі, свій гнів. Наскільки той гнів не перейшов тієї фази... «Гнівайтесь, але не согрішайте» (Еф. 4, 26). Думаю, десь певною мірою перейшов грань гріха, на жаль. Водночас у чомусь залишався ще... Ще така грань була. Моє відчуття, духовно, що протест ще можна було виявляти в мирний спосіб.

**Особливий досвід був 21 січня...** Коли почалися гарячі протистояння, я жодним чином не хотів цього підтримувати своєю навіть присутністю. Дистанціюю-

чись від Грушевського, я навіть не хотів ставати десь на Майдані. Я, насправді, не підтримував такого роду протистояння. Я вважав, що це не вартує ось так робити... Але, коли я почув про монахів Десятинного монастиря, про священиків, які стали там на нейтралці, для мене це було таким: чи не прикриваються цим ті антимайданівці й «тітушки», щоб зробити якісь ще гірші речі тим людям, які протестують. Це була моя перша реакція... Це була хибна реакція, й за це мені дуже соромно. Протягом дня я проаналізував і зрозумів ситуацію, і після завершення праці в бюро, вільно чи невільно, але мої стопи повернулися в сторону якраз тої нейтралки. Це була екскурсія свого роду, відкрита для тисяч, сотень людей, які могли пройти на нейтралку, близько до тих вевешників, до тих священиків, постояти там і там. Я опинився там і зрозумів, що я можу й мушу помолитися з тими священиками. Я не був готовий. Я був дуже легко вдягнутий, так, щоб швидко проїхати в метро чи іншому транспорті, та швидко в бюро. І взуття було таке собі, й одяг був такий, що я швидко почав мерзнути. Я подивляв цих священиків, з якими разом став, не проявляючи себе, не показуючи себе, бо був по-цивільному вбраний. Було темно... Я знаю церковнослов'янську мову. Ми разом молилися… Коли агресія була то з тої чи з тої сторони. Був такий момент, того вечора припинилося мирне відвідування нейтралки, і з боку силових структур прозвучали якісь гасла, що мусите відійти. І також з боку мітингувальників прозвучала така команда, що всі наші покидають нейтралку, повертаються сюди, залишаються лише «тітушки». І бачите: те, що я сказав зранку на священиків, я став серед них, як «тітушка» свого роду. Я пригадую, коли підходили якісь жінки: «Про що ті попи там моляться? Про свою Москву моляться?» – Я питав: «Пані, а ви віруюча? А хто ви є?» – «Я – греко-католичка». – «А я – греко-католицький священик, – кажу, – відійдіть, будь ласка. Не соромте мене тут, тому що дуже прикро, що ви тут зараз говорите. Ці люди роблять потрібну річ, вони моляться, щоб кров тут не пролилась, і я разом з ними, солідарний з ними». З нами протестанти також молилися. І жінки, і чоловіки. І був ще один греко-католицький священик, якого я бачив у гарячі періоди. Пригадую, коли вся зона стала чистою і барикади запломбували, свого роду, закрили, в мене щось йокнуло... Там клацання тими щитами, а з тої сторони – лупіння по трубах і всяких металевих предметах. І наступний час, коли була молитва справді така, яка була живим щитом для одних і других. Коли все духовенство поверталося до силовиків і молилося. І все духовенство в якийсь момент поверталося до натовпу мітингувальників. І вже було передчуття штурму, передчуття, що зараз буде наказ. При тому, що була маса тих мітингувальників, які були готові до штурму, більшу агресію і силу ми відчували з боку силовиків. Як це проявилось? Я пам'ятаю, ми тоді стояли на колінах, лицем до силовиків... Унаслідок молитви та агресія заспокоювалась. Хоча Майдан був більш шумний Європейський. А та сторона з Грушевського була немовби тихшою, але агресія з тої сторони була неймовірної сили, відчувалося, що тут насувається величезна біда. Ми всі стояли на колінах. І ми молилися Ісусовою молитвою. Уперше в житті під час цієї молитви я, знаєте, ніби накачали в мене повітря, втратив здатність в якийсь момент просто слово мовити.

Мені просто випрямило голову в небо, легені наповнились, я просто таким ревом почав *орати* в небо: «Г-Г-ГГГ». *Воплем.* Я *перчатки* познімав, в одній руці чотки тримав, другу склав, як священик дає знак благословення, високо здійнявши руку, бо не мав із собою хреста, щоб у руках тримати. Досі слабо відчуваю безіменний палець правої руки, тоді мені відморозився. Замість молитви був крик, який вирвався в небо, в бік силовиків, бо відчуття такого звіра, який там стоїть, було настільки сильне, що нічого подібного в житті під час молитви не відбувалося. Я хотів спочатку це придавити, цю, так би мовити, істерику, актом своєї волі. Але я відчув, що це не істерика. Що це... Бог… Небеса гніваються. Що я на деякий час видихнув цей гнів Божий на тих людей, які мають зброю і вже готові стріляти. Ми знаємо, що вже зранку наступного дня були перші вбивства на Майдані. Я вкрай змерз. І в якийсь момент, окрім того, що я змерз, топтався на місці, як і решта біля нас, – там залишалися кілька монахів та кілька священиків. Кілька протестантів: і жінки, і чоловіки – молилися. Підійшов до нас якийсь журналіст з бейджиком «Преса» і сказав, що «дякуємо, що ви тут є. Але вже до такого краю дійшло, що ви потрібні як матеріал, як привід для штурму. Ви захистили сотні людей від понівечення, але, повірте, що зараз смерть або поранення одного із вас використають як підставу для силового розгону, зачистки цього всього Майдану. Знаєте, на тій і на цій стороні є люди, які можуть спеціально щось кинути у вас, щоб це послужило для того, щоб... ви повинні розуміти, що ви тепер є провокаторами на цьому Майдані. Ви добро встигли зробити, але на даний момент вам краще відійти». І я якось відчув, я не маю права перешкодити людям висловити цей гнів. Водночас я віддавав рацію, що може бути провокація фізична, щоб зачистити Майдан, треба відійти. Я якось сприйняв ці слова. Потім вирішили, що духовенство одружене повинно відійти, а монахи повинні залишитися, щоб молитися... Уже ближче 11-ї години вечора не без труда ми перелізли, ще з кількома людьми, через барикаду… По телебаченню я дізнався про те, що почалися активні дії вже вночі. Вони супроводжувались то якимсь киданням, то затишшям. Монахи вистояли ще ту ніч. Це було для мене свідченням того, що я – мов один із сорока Севастійських мучеників, який не вистояв… Десь було відчуття сорому. Змішані відчуття. Було переконання, що ті священики, які залишилися, вони – святі люди, які вчасно і дуже потрібно засвідчили поставу Церкви... Бо це не була молитва, яка боронила насилля одних, а других визнавала винуватцями насилля...

Наступного дня вже були перші загибелі, перші смерті. І я впевнений в тому, що ці священнослужителі, які вийшли, показали приклад молитви. З Божою допомогою вони все-таки міняли один одного. Але ж таки зазнали дуже великих страждань. Думаю, хтось із них мав відморожені частини тіла. Адже там води було повно.

**Я пройшов стадію роздвоєння.** Удома шестеро малих дітей... І був момент, коли я сказав, що мушу йти... Було багато всяких суперечностей. Я не знав, наскільки потрібно було вести людей до Верховної Ради, але знав, що так це не минеться. Я переконаний в тому, що багато з тих, хто публічно висловив відпо-

відальність, зникли з обрію й залишили людей самих... Є речі, за які мені соромно як священику. Щоб ви зрозуміли, я був серед тих людей, яких показували в чергах у магазині, які... Просто я розумів, що, якщо завтра буде припинено постачання, треба буде просити милостиню, щоб якось нагодувати тих дітей. І замість того, щоб турбуватися і підтримувати хиткий баланс у сторону перемоги Майдану, щоб він вистояв, я турбувався про елементарний життєвий припас. Я здався, бо розумів, що почнуться репресії, почнуться різні тиски, або почнеться силове протистояння, або там партизанщина чи що завгодно. У тому відношенні я не виявився зразковим, не виявився суперменом...

**Місце священика в бойових діях є не на передовій в окопах, а в лазареті.** З іншого боку, місце священика там, де люди ризикують життям, щоб вони вчасно могли розкаятися, щоб над ними не панував гнів, ненависть, бажання спричинити комусь страждання і біль. Тому присутність священика всередині під час облоги і силового протистояння була дуже потрібною та вчасною. Я подивляю всіх моїх братів і сестер, які там перебували. І документальні докази їхнього там перебування були опубліковані. При тому, що сам я вирішив не брати в цьому участі з огляду на поставу моєї дружини. З огляду також на людський страх. Я не переступив далі людського страху. Я не був на високій духовній сходинці, відчував також в якихось моментах через цей страх перешкоду молитися. Певний час проводив біля екрана, як багато хто із нас, у жаханні від того, що відбувається, і з трудом повертався до молитви, як до тої можливої діяльної постави свого покликання священицького. Мені вдавалося згрупуватися на короткий час, щоб послужити хоча б молитвою. Тому я поділяю і знаю: присутність духовенства в гострій стадії нападу – це серед людей дало відчуття, що, навіть якщо будемо помирати, помиратимемо з Богом. Комусь це додало мужності, й люди зуміли вистояти там, де, здається, усе вже закінчено. Люди на такому хиткому дуже моменті залишилися на переконанні, що мусимо стояти, хоч завтра, можливо, почнуться арешти, репресії, завтра все вже закінчено буде. Не треба рахувати, скільки нас тут є. Ми тут є. І наша присутність тут важлива, ми маємо стояти.

Коли йдеться про присутність духовних осіб на передовій, коли люди йдуть в атаку, то це, боронь Боже, не для того, щоб брати участь в атаці, але для того, щоб у людей була освята. І дуже важливо, що священики були поруч з людьми, які впали жертвами. Присутність біля людей, яким треба було закрити очі, над якими треба було прочитати молитву розрішення. І це свідчили священики різних Церков, які були присутні там. Ніхто цього не може відібрати. Це слава Божа, це є місце духовенства, яке було засвідчене, яке довело, що Церква є не лише номінально, а й фізично там, де й народ. Де народ страждає, там і Церква... І підтвердженням була постава різних Церков і номінацій. Церква була поряд зі своїм народом, який потребував присутності надії там, де точно є переважаюча сила зброї та організованої структури спецпризначенців для участі в придушенні народного протесту.

## Андрій Дудченко:

# «Мы служили умножению любви»

***Протоієрей Української Православної Церкви Московського патріархату, редактор інтернет-журналу «Київська Русь»***

Я так разделяю для себя, что есть Евромайдан – это до избиения народа беркутовцами в ночь на 30 ноября, а дальше то, что с 1 декабря началось – сотни тысяч людей… Это массовое выступление – уже не столько Евромайдан, сколько протест против беззакония, которое учинила власть тогда.

Я приходил время от времени. То есть первое воскресенье, второе воскресенье приходил – 1 декабря, 8 декабря… Дальше там несколько раз...

У меня есть друзья, которые там часто бывали, намного чаще, чем я... Вы, наверно, видели обращение наше первое, которое я написал как раз, по-моему, после этой ночи, насчет «побеждать зло добром»? На *kiev-orthodox.org* оно было опубликовано. Там было написано, что зло находится везде, и, прежде всего, внутри нас – то зло, с которым мы должны бороться. И потом, помню, выступал Олег Скрипка на Майдане, еще в *Youtube* выложили запись выступления. Мне было как раз очень созвучно то, о чем он говорил, потому что тогда политические силы пытались это использовать, каждая по-своему. Оседлать, так сказать, протестные настроения людей и куда-то их направить в свое русло.

**В нашей Церкви были и сторонники, и противники Майдана.** 13 декабря был день апостола Андрея Первозванного, тогда обращение прочитал я со сцены Майдана. ...Наверное, я был первым священником из УПЦ, который на главную сцену поднялся.... Вкратце я рассказал о позиции Блаженнейшего Владимира*. И тогда было видеообращение, если помните, где он сказал, что приветствует молодежь, которая не остается равнодушной… И было самое первое обращение с призывом молиться за умножение любви... Это было еще до появления этих тысяч людей в субботу сразу после избиения. И потом было и обращение уже от имени *Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій,* где митрополит Владимир уже прямо призвал осудить насилие и провести расследование, наказать виновных и отпустить невиновных. Там уже все было сказано четко. Люди-то, которые на тот же Майдан приходят, которые смотрят телевизор и т. д., они просто не знают об этой позиции церковной… А активно же в интернете раскручивалась, так сказать, несколько другая сторона Московского патриархата, то есть именно сторона противников Майдана. А есть ведь и одни, и другие.

Если говорить о нашем храме, то никаких разногласий на этот счет у нас нет. Вообще, политическая позиция в нашем храме никогда не озвучивалась как-то. И это очень хорошо, потому что вот я слышал, что есть, к сожалению, такие

* Предстоятель Української Православної Церкви Московського патріархату Блаженніший Митрополит Володимир (Сабодан) помер 5 липня 2014 р.

приходы, где произошло разделение внутри, то есть, когда как-то декларируется какая-то позиция с амвона, и естественно, что часть людей ее разделяет, а часть людей не разделяет. И это вносит разделение. Мы служили умножению любви. Когда появились погибшие, мы служили панихиды о погибших, поминали и молились о вразумлении властей. Владыка еще тогда молился открытым текстом во время литургии. Так что все это как бы не было окрашено в тона такого противостояния какого-то.

*Как вопрос веры соотносится с вопросом политики? Как христианин может выражать свою гражданскую позицию, чтобы его действия не противоречили установкам Церкви?*

Вообще, что такое политика? Я не очень хорошо в политике разбираюсь и как бы никогда ею так не интересовался, потому что то, что у нас называется политикой, – это, как правило, когда говорят: «Церковь вне политики» или «политическое православие» – под словом «политика» подразумевает борьбу политических партий. Но ведь политика этим не исчерпывается, потому что, вообще-то, политика по своему первоначальному смыслу – если я не прав, вы меня поправьте, но, насколько я понимаю, – это искусство управления государством. Такое первоначальное значение этого слова. А то, во что оно превратилось у нас, – это, знаете, как в греховном мире, в мире человеческом, куда вошел грех, там все, даже хорошее, оно извращается, и любое как бы хорошее, потребность какая-то человеческая, она может превратиться в порок... Потому что партия – это по умолчанию «часть» чего-то. А Церковь не может отождествляться с какой-то частью общества, ведь Церковь – она для всех, кто готов принять условия, так сказать, Божьи, Заповеди Божьи, Законы Царства Божьего и жить по законам этого Царства, независимо от того, каких взглядов он придерживается в плане политическом. Хотя, наверно, есть крайности, которые несовместимы с христианством. Я думаю, что, скажем, коммунистическая идеология и христианская, они как-то несовместимы... А что касается Церкви на Майдане, то вот как раз меня очень радует то, что религиозное измерение в этом всем событии стало играть важную роль.

*Какая, по вашему мнению, роль Церкви на Майдане, когда мирный протест перешел уже в январе в воинственную стадию?*

Знаете, есть вещи, когда Церковь может уже только молиться, наверно. Когда уже начали появляться эти погибшие... Церковь не может призывать к насилию. Но Церковь должна звать к правде. Вот мы слышали постоянно призывы о мире – и это важно, безусловно. «Блаженны миротворцы» (Мф. 5, 9). Но, кроме призывов о мире, мы, с нашей стороны, все-таки не так часто слышали призывы к правде. Что тоже важно, потому что мир и правда – это две такие важные категории... Ведь нельзя мириться со злом… Я не имею в виду мириться со злом в лице моего оппонента, а мириться со злом, которое вообще вот…

**Я тогда еще тоже пообщался с антимайдановцами.** Тоже было очень интересно, насколько у людей представление искаженное. Это было как раз 8-го числа, Антимайдан находился на Грушевского. Эту улицу они перегородили, они ходили

по Грушевского возле Верховной Рады, по самой проезжей части. Там люди были свезенные откуда-то, они говорили, что их привезли из Херсонской области, из Одессы – ну те, кто мне попадался. И так бесцельно как-то ждут, когда домой отвезут. Они были уверены, что на Крещатике там происходит что-то страшное, что там бьют витрины, что там агрессивно все… Они туда потому и не ходили.

*Каждому рядовому христианину известна библейская фраза о том, что всякая власть от Бога. Как жить с этой библейской наукой? Действительно ли она учит, что гражданский протест против действующей власти является преступлением Закона Божия?*

Это очень легко – взять цитату из Послания к римлянам и приложить ее к любой власти. Я как раз вот 30-го числа, когда это все началось, написал небольшую статью об этом библейском отношении к власти, когда оно может превращаться в неповиновение. И власть в нашем государстве, да, власть кому принадлежит, вообще-то? По Конституции, власть принадлежит народу. И поэтому выступать против власти – это, по сути, выступать против народа... А конкретные правители... К примеру, византийского императора Феодосия Великого, который впоследствии был канонизирован, Амвросий Медиоланский не пустил в храм принести Дары к Престолу, потому что он когда-то жестко подавил восстание. И Амвросий потребовал публичного покаяния от императора, и только после публичного покаяния он его допустил. Вот замечательный пример, как Церковь должна относиться к власти... Как писал Аверинцев в «Философской энциклопедии», знаменитая его статья о партократии, что нет власти, аще не от Бога – что если власть видимым образом не от Бога, то она вообще не власть.

## Роман Коляда:

## «Це теж фантастика: коли тут війна, а тут люди продовжують творити»

***Диякон Української Православної Церкви***
***Київського патріархату,***
***журналіст, директор радіо «Промінь»***

**Ранок 30 листопада...** Це саме той момент, про які кажуть, що життя поділяється на до і після. За кілька днів перед тим ми ще брали участь з «ТаРутою»* в марафоні Марійки Бурмаки «Вихід Є!». Звісно, це фізично не на Майдані, але це так само Майдан. Так само, як, якщо вже зовсім глобально мислити, я три роки веду програму «Український вимір» на Національному радіо. Це мій творчий проект. Фактично, це теж мій персональний Майдан, тому що і питання євроінтеграції,

* Український музичний етногурт.

і питання людської гідності, і питання перезавантаження загалом системи влади, і питання «зламаних соціальних ліфтів» – ці всі питання, які в той чи інший спосіб стали не стільки опуклими, скільки суперзагострилися на Майдані. То можна, мабуть, сказати, що цей інформаційний простір я розхитував своїми скромними зусиллями. Але вже розхитував давно. І, вочевидь, нас таких «комарів з ліхтариками» було чимало, оскільки це все в результаті вихлюпнулося в таку потужну акцію. Мені страшно подумати, що те, що починалося як карнавал на Майдані, переросло в таку криваву драму. Але, мабуть, інакше бути не могло, хоч це і страшно.

*І все ж таки розкажіть про вашу участь на Майдані.*

Це було набігами. Кожен з набігів був цілеспрямованим. Це були набіги з харчами, це були набіги з грішми. Я знаходив людей, яким довіряв, оскільки людина – істота слабка, де є гроші, там є якісь нюанси. Я знаходив людей, яким стовідсотково довіряв, акумулював якісь кошти туди. Передавав. Тому, якщо кажуть, що Майдан проплачений – стопудово. У тому числі й мною. Коли загинули перші хлопці на Грушевського – Нігоян, Жизневський, у мене якраз був концерт. Я мав два варіанти: треба було відміняти концерт, так я, власне, зробив з концертом 23 лютого, або перетворити його на благодійну акцію. Я вирішив відіграти концерт зі своїми друзями. Плюс я поклав свого шолома майданівського на авансцену, туди накидали грошей втричі більше, ніж було продано квитків. Уся ця сума пішла на закупку термобілизни, обладунків і т. д.

Таке теж стояння на Майдані. Мій перший вихід був як людини, яка шукає собі застосування... Тому що я багато читав і сам говорив про цю самоорганізацію, і це я на власній шкурі вперше відчув, коли ще будувалися намети, це тільки-тільки-тільки, так би мовити, розгорталося. Оскільки я – священнослужитель, то я ходив на Майдан і молитися. У міжконфесійному наметі був просто неба з Псалтирем, я підтримував цю молитовну хвилю, якої вже давно Україна не бачила.

**Я писав про це пост у «Фейсбуці»: «Інструкція для того, хто не знає, що робити на Майдані».** Ти йдеш: перше – ти мусиш бути налаштований на дію, друге – ти мусиш дивитися. Ти моментально бачиш, де треба підкинути дрова, де треба щось комусь... Хтось намагається підняти щось важке. Ти просто стаєш поряд, піднімаєш… Або тебе зупиняють: «Допоможіть донести каністри з пальним». Ти береш тягнеш ті каністри – й уже найближчої миті ти стаєш тим, хто втягує наступного в цей ланцюжок. Тому що ми взяли каністри, бачимо, що ще один ящик залишається біля машини. А той, хто мене покликав, сам уже побіг. Якийсь чоловік проходив повз, кажу: «Допоможете?» Він схопив ящик. І це ось такий от мурашник і мурашина доріжка, яка втягує в себе нові елементи… А таке можливо – це я так, уже як ремарку скажу – лише тоді, коли всі діють щиро. З примусу, з комуністичного «одобрямса» таких речей не буває.

**От у мене це складається з таких шматочків-шматочків-шматочків...** Я багато спілкуюся у «Фейсбуці» з духовенством. Там у мене якісь були трохи інші плани на ту ніч. Але коли отець Костянтин Холодов, він став відомим персонажем

на «Фейсбуці» завдяки своїм майданним подвигам, (...) патріарха Філарета орден отримав, пише: «Я сьогодні в нічне чергування на Майдан. Хто зі мною?» Я пішов. Якраз тоді європіаніно стояло біля КМДА. Коли на Хрещатику о 3-й годині ночі просто неба граєш на піаніно... Такі речі запам'ятовуються. Граю, а хтось знімає, кілька людей слухає. Якісь два жевжики крутяться. Така фраза запам'яталася: «*Ты смотри, чувак стопудово лабает!*» Х-хік! Характерна лексика. Те піаніно не замовкало. До мене грали, я пограв, руки замерзли, встав, знову якась дівчина сіла далі грати. Таке нескінченне... Перше стояння на Майдані, знову ж таки, було не на Майдані. Це було в ніч, в якусь із перших ночей, ми просто у себе в храмі – він неподалік Михайлівського монастиря – взяли благословення, налаштували цілонічне стояння з Псалтирем. Зібралися невеликою частиною нашої громади і просто, як у монастирях це колись робили й зараз роблять, – читали по черзі *неусыпаемый Псалтырь*... Така от мозаїка.

*А про молитву на Майдані?*

Молитви було багато. Мені здається, що в цьому значною мірою запорука успіху. Якого не є – успіху. Дай Боже, нам зараз не втратити те, що ми здобули. Зрештою, студенти побігли саме під стіни Михайлівського, а не кудись. Мені здається, це було промислительно. І те, що Михайлівський миттєво відчинив свої ворота для них. І те, що чомусь, чи совість тих беркутівців зупинила, чи були якісь домовленості, чи Господь Бог комусь прояснив розум, «Беркут» не поліз на територію монастиря за цими студентами. Я ніколи не бачив такого: десятки тисяч людей на майдані Незалежності, посеред ночі, тверезі. Щогодини співали Гімн України, а потім оголошували разом зі священиками на сцені короткий молитовний чин. При тому, що серед тих священиків були греко-католики, римо-католики, православні Київського патріархату, православні Московського патріархату. І кілька самозванців затесалося. *Но как же без этого?* Хе-хе. Їх потім вичислили, вигнали звідти, щоб не позорили контору.

Навіть наукова конференція богословська «Теологія на тлі Майдану» відбулася в Інституті релігійних наук святого Томи Аквінського. Я брав у ній участь. Представники різних Церков намагалися осмислити, так би мовити, з буквою вчення Церкви в руках, як співвідноситься те, що відбувається, те, що ми бачимо на практиці, з теорією, з соціальним вченням Церкви, сформульованим уже багато сотень років... Там точилися жваві дискусії, але фантастично те, що без зовнішнього якогось примусу до екуменізму в тому ж таки інституті зібралися протестанти з різних деномінацій, римо- і греко-католики... Коли йдуть наукові доповіді, а тут очільник греко-католиків Блаженніший Святослав (Шевчук) скромно сидить собі в залі, просто слухає. От. Я так штовхаю (...) під бік, дивися: «О, точно, Блаженніший Святослав сидить!» Потім він, до речі, побував у мене в радіоефірі після тієї зустрічі.

**Іще один такий фантастичний майданний нюанс, але дуже цікавий для мене.** У мене ж фактично всі ці три місяці, як і три роки перед тим, щоденна програма на радіо. Коли Верховна Рада засідає, там немає ефірів. Якісь нюанси бува-

ють, але... кілька гостей на тиждень щонайменше. То я за ці три місяці зауважив дуже цікаву тенденцію. От як якийсь трапляється мегацікавий гість, від нього обов'язково пахне димом. Ця людина обов'язково побувала на Майдані… У мене аж виникало питання: ну де ж знайти оту протилежну думку, якої всі журналісти шукають? А нема з ким поговорити. А знаходиш цікавого співрозмовника – так він димом пахне. А в нас усі три студії – 1-й, 2-й, 3-й канал. Упродовж дня обов'язково зазираєш – партизани з Майдану побували... Навіть не треба було лізти у «Фейсбук» чи комусь дзвонити. Ти просто виходив на Майдан, роззирався: «О, привіт. Ходімо в ефір». Таке теж траплялося. Просто там усі були, от з ким є про що поговорити. А якщо і когось там у той момент не було, значить, у нього був якийсь інший послух, кажучи церковною мовою. Він або на лекціях, або в ефірі іншої радіостанції. Якось так.

*Чи пригадуєте ви якийсь найскладніший день на Майдані?*

Так трапилося, що всі найгостріші епізоди... от, наприклад, коли загострення на Грушевського, мене не було на Майдані, а часом навіть не було в Києві. Про що я тепер страшенно шкодую... 19 січня на Грушевського починають палити шини, а я сідаю в поїзд, їду в Москву. У мене контракт... А серце од того роздирало, болить і досі, тому що, фактично, це вся була поїздка з планшетом у руках. Намагання зідзвонитися, почути, зрозуміти, що відбувається, молитися. Ну, це був, напевно, унікальний випадок, коли 21 січня в храмі Христа Спасителя *отдельно стоящий* диякон молився за мир в Україні.

*Це була подія?*

Вона пройшла тихо. Але це було...

*А яких людей ви зустріли на Майдані? Хто вам найбільше запам'ятався?*

Найбільше мені запам'ятався незнайомий чоловік, який мене дуже довго переконував, що Януковича треба *предать анафеме*. Того що... Іще я назавжди запам'ятаю очі однієї жінки, якої я теж не знаю. Це було друге чи третє віче, а я ходив одягнений як священнослужитель, у підряснику. Ну і видно було, що для цієї пані важливо було, що духовенство з народом. Ми так достатньо далеко стояли. Я трошки став на підвищенні... і так трошки роззирався. Дивився, що довкола робиться. Повертаюсь і раптом зустрічаюся з нею очима і бачу в цих очах стільки вдячності, що я розумію, що мені в цій вдячності був аванс на сто років наперед. Я стільки не заробив, як вона дивилась. Це якось так дуже-дуже глибоко.

Ну і цей чоловік фантастичний... Який теж побачив батюшку, відразу мене вловив, година 2-га ночі, якраз час філософствувати – спокійно, «беркути» не лізуть. *«От я считаю, что надо предать анафеме».* – Кажу: «Анафемі можна *предать* тільки того, хто вірний твоєї Церкви. Я в Київському патріархаті, ну як може Київський патріархат віддати анафемі того, хто ходить у Московський патріархат?» Це, з точки зору букви закону, – абсурд. Каже: *«Нет, надо. Как же они могут, они же на Афон ездят».* Абсолютно людські емоції, зрозумілі, ну і доводиться такий невеликий лікнеп проводити, що анафема – це не «у-у-у» пальчиком. Це складний

достатньо механізм, і його дія лежить, звичайно, більше в духовній площині, ніж у мирській, у політичній. А дрібніших епізодів була маса.

**Найголовніший пік мого Майдану.** Ніколи не забуду молитву в наметі. Я просто шукав цей міжконфесійний намет. Заходжу, дивлюся, наметик з хрестом. Кажу: «Де міжконфесійний намет?» – Вони кажуть: «Ми не знаємо, але ми просто тут зараз збираємося молитися, ставайте з нами». Там було двоє протестантів, здається, хтось із католиків, ну і я, православний. І ми по колу, кожен своїми словами, але це була така хвиля щирості, такого справжнього, ненадуманого екуменізму. Дуже складно і ризиковано говорити про відчуття від молитви, тому що є ризик чогось зайвого собі понапридумувати, з точки зору тверезості розуму церковного. Але таке молитовне піднесення рідко вдається навіть у храмі під час служби пережити, як було пережито, коли четверо зібралися і просили Бога про захист і про допомогу.

*А що для вас було найбільшим здобутком Майдану?*

Це зміни в людській свідомості. Розуміння, що стає менше байдужих людей. Якщо на початку було аж надто багато людей, яким було абсолютно очевидно пофіг, що відбувається, то з часом таких людей ставало менше. Я вважаю величезним здобутком те, що дуже багато людей, які вважали себе абсолютно аполітичними, стали принаймні усвідомленими патріотами. Нехай вони не підуть у Гайд-парк *произносить пламенные политические речи*, але вони принаймні зрозуміли, усвідомили себе частиною українського народу. І втямили, що Україна як Батьківщина, як територія, як держава має свою абсолютну цінність. Таких людей стало в рази більше навколо мене. Порівняно з домайданним станом. І звісно, я вважаю колосальним успіхом те, що ми отримали величезний шанс на перезавантаження системи. Уже те, що ряд *товарищей* просто вшилися з цієї країни, мене особисто вже гріє... Принаймні цей переломний момент, те, що він відбувся, те, що вдалося їх на якийсь час дотиснути, – це величезний успіх Майдану. Дай Боже, на ньому не зупинитися. Тому що це ще не перемога, це кілька кроків, зроблених у правильному напрямку. Але основна дорога у всієї країни ще попереду.

**Підсвідомо час Майдану міряється від штурму до штурму.** Від 30-го до 10-го, від 10-го до 22-го і т. д. Але для мене основний водорозділ, це коли пролилася перша кров. Тому що, поки не було силових дій, ще була надія на цей вислів: «Поганий мир краще, ніж гарна війна». Але коли цей рубікон був перейдений, настав другий етап, коли розумієш, що втрачати вже майже нічого. А коли полягли перші хлопці (Нігоян, Жизневський), то стало взагалі неможливо навіть думати, щоб повертатися до якогось попереднього статус-кво. Треба було йти тільки вперед. Оце вже був найголовніший перелом. Це таких два основних стани Майдану – до і після. Якісь інші етапи мені важко зараз виділити.

*Цікаво було б почути від вас про людей з Майдану. Ви ж багато спілкувалися у зв'язку зі своєю професією?*

Наприклад, є Андрій Коломієць – такий персонаж з «Просвіти» на Печерську. Я був з ним знайомий, спілкувався, але саме Майдан подарував нам спільний

досвід проведення мистецького заходу в захопленій мерії. Це, до речі, ще один майданний такий прояв. Ми там зробили потрійний концерт. Це була ініціатива саме Андрія. Там була музика, поезія, зокрема, Олег Короташ читав вірші. Лев Скоп*, іконописець, демонстрував свої ікони і трошки про них розповідав. Це був такий цікавий досвід теж, тому що колонна зала, на галереях зверху самооборонці, у них там перезмінка, вони щось галдять собі. Шумно. Тут художники сидять, шоломи розписують, там хтось узагалі на кобзі грає. Ну спасибі йому – коли тут починали грати, він там собі затихав. Така якась колосальна життєва поліфонія. Власне, сам цей іконописець Лев Скоп – це людина, з якою я познайомився безпосередньо на Майдані. Це фантастичне знайомство, тому що це якийсь такий геній, знаєте, від природи, самородок. Людина з таким осяяним поглядом, фантастична людина. І дуже багато людей, про яких просто читав у мережі, потім виходив, бачив. І вже надто складно сказати, з ким ти особисто знайомий, а про кого ти лише прочитав. Це все, знаєте, розростається в якесь таке коло людей, охоплених цим інформаційним полем майданної ноосфери, майданосферою. І таке враження, що когось з них знаєш уже мільйон років.

Чималим відкриттям для мене було, що Віктор Соломін, домбрист, з яким я працюю, фантастичний музикант, який багато років пропрацював у Москві, – людина російськомовна по житті, така клінічно російськомовна, – буде возити на Грушевського у своїй «малолітражці» шини, причому регулярно. Терорист справжній. Коли оці «закони 16 січня» поприймали – радіожурналісти, музиканти, поети, люди... Якби мені хтось сказав, що вони підуть кудись у політику чи щось наближене до політики, я б перший довго сміявся, аж за боки б хапався. Ці люди тягали бруківку, калатали «коктейлі Молотова». Возили шини, організовували допомогу пораненим, робили стільки, що годі собі уявити. Я дуже радий, що я тісніше познайомився з родиною Сашка Кравцова** і Олесі Мамчич. Я давно знав, що вони мої сусіди, ми живемо на одному масиві, але, знаєте, часом горе зближує. Нарешті, з гуманітарною місією, скажімо так, узагальнимо, побував у них удома й тішився, як дитина, коли Сашко повернувся. Потім уже я побував у них, коли в Олесі вийшла книжка. Зараз ми з Олесею будемо робити, скоріше за все, невеличкий перформанс, музично-поетичний, на презентації її збірки, яка народилася практично впродовж усіх цих подій.

Це теж фантастика, коли тут війна, тут люди по тюрмах, а тут люди продовжують творити. Збирати і видавати книжки. Коли посеред барикад працює Відкритий університет, науковці зі світовим іменем читають лекції, і безкоштовно, й сила-силенна людей збираються їх послухати! Коли ці речі намагаєшся осмислити, з точки зору себе піврічної давнини, ти розумієш, що півроку, коли б тобі таке розказали, ти б подумав, що людина обкурилася чи там побачила якийсь не той сон. Що це нереально!

---

* Свідчення Левка Скопа див. на с. 579.

** Свідчення Олександра Кравцова див. на с. 438.

А виставка Юрка Журавля, яка згоріла під час останнього штурму?! І він сказав: «Нічого, гади, я вам ще намалюю». Він же фантастичний художник, а в цих умовах тематика його малюнків стала не просто гострою, вона стала разючою. Хто бачив «Пшонку», «Допу-дупу» в його виконанні чи на Путіна його карикатури – «Путлер капут» (...) Годинами перераховувати. І що не робота – то шедевр.

І музика, що народжувалася там. Той же таки гурт «ТаРута»: зараз видали пісню, так би мовити, на-гора, її на диску ще немає. Вона називається «Єднайся, народе». Я стримано зазвичай ставлюся до такого кон'юнктурного начебто товару, який на злобу дня твориться. Але я бачив, як ця пісня піднімає площі. З ними їздив на День незалежності Литви, нас на святкування запрошували як представників мистецької громадськості Майдану. Повна зала литовських офіцерів. Починає лунати пісня «Єднайся, народе» – вся зала Будинку офіцерів встає. Так само, коли лунає повстанська «Домовичок» – про домовичка, який з дідом 30 років у Сибіру відсидів. Люди підводяться, їх підриває з місця, це щиро, це по-справжньому. Через те і мені здається, що ця хвиля творчості так чи інак пов'язана з Майданом, вона ще триватиме, і буде, звісно, якась частина макулатури, цього не уникнути. Але я думаю, що і багато правдивих шедеврів на цьому ґрунті ми ще отримаємо.

*А з яких регіонів ви найбільше зустрічали людей на Майдані?*

Географічно не було для мене сюрпризів. Мені було відразу зрозуміло, що там буде багато Заходу. Але так само обов'язково Схід і Південь, і, зрештою, ці мої очікування підтвердились. Було навіть соціологічне дослідження Ірини Бекешкіної – соціологічний зріз Майдану, – я так само собі це й уявляв. У цьому сенсі сюрпризів не було. Звісно, приємно вражали друзі-білоруси, які приїхали з «Ляпісами»* тоді ще, на початку, коли на цьому шпилі над Хрещатиком замайорів білоруський прапор. Той же таки прапор Литви, який майорів на Грушевського. Грузини, поляки. І коли ці єврейські спецназівці приїхали й у нас утворилися справжні такі, *без дурков*, «жидобандерівці», то я зрозумів, що щось воно буде на краще, адже по-старому вже бути не може. Бо якісь надто вже глибинні, надто тектонічні плити ці процеси зачепили.

А ще, ви знаєте, я таких дідів на Майдані бачив. Таких колоритних. Я вже не підходив, не питав, чи ти, діду, з Карпат, чи з Чернігівщини десь. Але такий стоїть кудлатий, очі сяють. Дивишся на нього і розумієш, що йому втрачати нічого. А якщо хтось проти нього піде, він або сам вмре, або вб'є. Коли таку скелю бачиш поруч із собою – і самому стає спокійніше. Отаких персонажів бачив. Дивишся на нього і думаєш: «Хух, усе буде добре!» Такі персонажі траплялися.

* Білоруський панк-рок-гурт.

# «КОЖЕН НІС ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА СВОЄ»

***Олександр Кравцов:***
***«Я себе відчував вільною людиною, будучи під наглядом»***

***Віктор:***
***«Я не лез на амбразуру.  Я хотел грамотно и эффективно помогать»***

***Геннадій Друзенко:***
***«Майдан винайшов кардинально іншу систему мислення»***

***Олена Максименко:***
***«Я виконувала на Майдані абсолютно різні функції: від журналістських до волонтерських»***

***Дарія Дієгуц:***
***«Оружие было неизбежным, но сказать, что я это поддерживаю, я не могу»***

***Ніна Потарська:***
***«Женщины не только бутерброды делали»***

***Уляна Онищук:***
***«В тій революції кожний виконав свою місію і зіграв свою роль»***

***Ніна Ходорівська***
***Про «Громадську раду Майдану», «Студентську асамблею» і волонтерство***

***Олександра Устинова:***

***«Я займалася координацією: було страшно, але хтось це має робити»***

***Зоряна Сохацька:***

***«Я попросилася на кухню допомагати дівчатам»***

***Олена Герасим'юк:***

***«Ми взялися допомагати з харчуванням поранених у лікарнях»***

***Яна Паладієва:***

***«Я приходила після школи на Майдан і була там до самої ночі»***

## Олександр Кравцов:
## «Я себе відчував вільною людиною, будучи під наглядом»

***30-річний киянин, родом із Чернігова.***
***Фізик за освітою. Приватний підприємець***

Мої друзі були на Майдані від початку. А я пригадую два почуття, які в мені боролись: одразу було бажання долучитися, та я боявся, що це буде просто «потринділи – розійшлись». Отже, я прийшов на віче 24 листопада. Поїхав звідти в такому піднесеному настрої, бо я бачив, що за ці дні справи якось пішли вгору. Коли вийшов на площі Льва Толстого, то мене вже дивувало, скільки людей піднімається по ескалатору. А в парку Шевченка побачив море людей. Після цього я вже залишився на Майдані. Почав чергувати вночі.

**Тоді було два Майдани, які сильно відрізнялися.** Мені, наприклад, подобалося, коли «фукали» виступи політиків на студентському Майдані. Я теж «фукав». Але я ходив увесь час уночі, щоб зігрітися між студентським і політичним Майданом. І бачив і там, і там друзів. Відчувалося, що політичний Майдан був якийсь «за гроші» – там намети, постійне постачання. Відчувалося, що в них усе централізовано. А студентський віяв свободою, він віяв духом, і зрозуміло тоді вже було, що політичний Майдан розійдеться, коли скажуть політики. А студентський і громадський – він не розійдеться, допоки люди не вирішать.

Я зрозумів, що можу виносити цю революцію за межі Майдану – на початок одягаючи стрічку і прикрашаючи свій автомобіль. У мене був автомобіль *Daewoo Lanos* синього кольору. Я заїхав у «Епіцентр», тоді ще бойкоту його не було*. Купив *Oracal* жовтий. Це була ідея, трошки запозичена з інтернету. Я бачив, що вже тоді виставляли аватарки – тризуб і навколо 12 зірочок Євросоюзу. Я взяв і зреалізував це на своєму автомобілі: вирізав тризуб, вирізав зірочки й основне гасло того студентського, громадського протесту: «Ми хочемо підписання Асоціації» та «*Yes* ЄС». Наклеїв ці наліпки на дверцях свого автомобіля.

**Перші автопробіги: збереглося відео, як люди вибігали й раділи.** Десь 25 листопада запостив у «Фейсбуці». І вперше запросив своїх друзів приєднатися до автопробігу саме за підписання Асоціації. Озвучили цей заклик для всіх увечері зі сцени Студентського Майдану. З'явилися тоді перші українські прапори на машинах. Зустрівся з Андрієм Дзіндзею під стелою. Я, наприклад, тоді боявся даішників. Якщо вони зупинять – що я скажу? І справді – я в колоні, я сигналю. Як мені перемагати в цій дискусії? Я спитав: «А є хлопці з *Дорожнього контролю*?»** – Він: «Є, я тобі дам контакти». І на збори, на нашу першу поїздку з Автоєвромайданом, чи то Європробігом – тоді ще назва не встановилася, – прийшли

* Гіпермаркет «Епіцентр» було включено до списку Всеукраїнської акції «Економічний бойкот *Партії Регіонів*», їхніх банків, магазинів, товарів і компаній, що розпочалася в грудні 2013 р.

** Громадська організація та однойменна друкована газета, метою якої є боротьба з правопорушеннями з боку міліції України.

представники Дорожнього контролю. Це був Володимир Маралов, в якого потім неодноразово стріляли, і Олексій Гончарук.

Ми збиралися під квітковим годинником. Тоді по Інститутській був проїзд. Перші кілька днів збиралися там, а потім перенесли місце зборів до пам'ятника Либіді на набережній. Дуже гарне місце, куди всі з'їжджалися після роботи. І от встановили прапори – поїхали. Наша поїздка була по урядовому кварталу. Тобто з Інститутської на Хрещатик, Європейська площа, Грушевського, і на Грушевського, після Верховної Ради, ми повертали – їхали до метро «Арсенальна», повертали на вулицю Московську, по Кутузова до ЦВК, спускалися по бульвару Лесі Українки і виїжджали на Хрещатик. Під'їзд до Майдану – це було піднесення. Ми сигналили дуже чітко. Три сигнали: «Під-пи-ши, під-пи-ши!» – особливо в останній день, 28 листопада.

*Ви повторювали кілька днів, день за днем, цю акцію?*

Так, кілька днів. Або «Під-пи-ши!», або просто такі злобні сигнали по урядовому кварталу біля Кабміну. Ну, дарма що ввечері, але там вікна світяться, хтось там працює. І зупинки перші даішників. Десь там на другий чи третій день їм дали вказівку зупиняти. Тоді хлопці з Дорожнього контролю вибивали їх аргументами, і ми рухалися далі. За кілька днів уже вирвалися за межі центру. Ми зрозуміли, що треба піднімати околиці. Перші дні були дуже обережні, сигналили до 10-ї вечора. Тобто з 7-ї до 10-ї – як виховані люди. Тоді, 29-го – вже до самої ночі. Ну, вибачте, любі кияни, – не могли ми інакше.

До 29 листопада в місті вже з'явилися «тітушки». Ми проїжджали повз, під'їжджали до них і сигналили, показуючи, що Київ є! Опівночі я повернувся на Майдан, який був у розпачі. Політики поставили три крапки, пішовши з Майдану, і меседж, який вони залишили, що ціль тепер для нас – президентські вибори 2015 року. А люди не хотіли йти, вони відчували себе якось зрадженими. Там трошки поріділо. Особливо, як закрили метро, то людей стало менше, ніж було за ніч до того. І пригадую, десь близько 1-ї години ночі оце дивне передчуття. Ми були з дружиною, і вона казала: «Мені страшно». Але, що мені подобалося, вона не хотіла звідти йти. Я вже був виснажений, це було після 2-ї ночі. І наполіг, щоб ми поїхали додому.

*Ваша перша реакція на новину про розгін Майдану?*

Коли вранці мене розбудили рідні, сказали: «Саша, розігнали Майдан». Чесно кажучи, я на півсекунди зрадів. А знаєте чому? Він би помер – цей Майдан, якби його не чіпали. За кілька днів Майдан би згас. Це моя особиста думка. Я повертався вночі звідти з відчуттям, що якщо чогось не відбудеться, то все – Майдан розійдеться. Ці кадри – вони були страшні, але було зрозуміло, що вже тепер почнуться серйозні протести, почнеться революція.

**30-го ми знову зібралися. Всі були обурені – такий був день.** Я затримався хвилин на 10–15 – машин була сотня з чимось, уже хтось поїхав. Я очолив колону, і ми вирушили: Оболонь, Виноградар і Борщагівка. Поверталися на Михайлівську. Вдень був на Михайлівській площі, зустрівся з друзями, які їздили до того

в автопробігах. Вони рано-вранці переховували в себе побитих хлопців, які були в Михайлівському, але хотіли якось вибратися додому. Мій друг, він масажист-костоправ, кількох хлопців ховав у своєму кабінеті на Костьольній, вправляв їм хребти після побиття. Телефон розривався від дзвінків. До мене звернулися знайомі з «Відсічі», сказали, що треба розвозити листівки. І після повернення з автопробігу я та ще кілька машин поїхали розклеювати по районах листівки. «Київ, вставай!» – це було головне гасло до 1 грудня, заклик прийти на віче.

**Ми відчували, що Київ реально повстає.** О 5-й ранку ліг, десь о 9-й встав. Усе ще під емоціями від автопробігу, від того, що всі сигналять нам у відповідь. Приїхали на віче з дітьми – ніде було припаркуватися, ніде пройти, ніде стати. Усі щось хочуть, усі питають: «А щось буде сьогодні, щось буде?» Коли діти втомилися, повіз їх додому. Їду, мені дзвонять, кажуть, що там трактор штурмує Адміністрацію Президента. Повірте мені, я не провокатор і дуже великий пацифіст, але я знову зрадів. Дзвонять інші люди, кажуть: «Це провокація, це дурня». – А я кажу: «Ну, блін. А як ми маємо ще виразити наші емоції, наш протест?»

**Так народився Автомайдан.** Уже з 30 листопада спілкувалися між собою Олексій Гриценко, Сергій Поярков. Вони мали певні зв'язки у Верховній Раді, певні знайомства з опозицією. Вони вирішили долучитися до нашого руху і перетворити його на структурованіший, рішучіший. Дали йому назву – Автомайдан. Увечері 1-го я зідзвонювався з Дзіндзею, і він сказав: «Приїдь на Європейську площу, поговоримо. Є інформація від штабу опозиції, що на завтра планується велика акція». Коли я приїхав, разом з Андрієм Дзіндзею був Сергій Хаджинов. І вони попросили зібрати на 7-му ранку 2 грудня, в понеділок, якнайбільше машин. Зустрів Сергія Кобу. Він мав гарну машину – яскраву. Мав гурт своїх друзів, які також були на машинах. І йому я теж передав цю інформацію.

**2 грудня була наступна важлива подія – блокування урядового кварталу.** Автомобілісти зібралися вранці біля пам'ятника Лесі Українці. У ті дні, останні листопада – перші дні грудня, почала промальовуватись координація. Власне, в ті дні виростав Автомайдан. Були люди, які мали політичні чи громадські зв'язки або були активістами, які прийшли зі своєю машиною, зі своїми друзями. 2 грудня ми вже ділилися на робочі групи. І мені випало їхати з боку Банкової, блокувати вхід до Кабінету Міністрів. Навпроти Банкової, біля Нацбанку, є ворота й проїзд до Кабміну. Поки ми приїхали, вже встигли прошмигнути якісь співробітники. Але решта стояли і казали: «Хлопці, давайте швидше блокуйте. Ми не хочемо на роботу, ми теж такі люди, як ви». І хтось встигнув, хтось не встигнув. Бігала їхня начальниця, щось їм кричала, а вони казали: «Ну як ми підемо, нас заблокували». А між собою і до нас кажуть: «Я зараз поїду додому, я наготувала їжу, понесу на Майдан». Отак жіночки говорили з Кабміну: якісь такі рядові співробітниці якихось відділів. А ми стояли машинами. Зі мною був Сергій Коба, ще мій друг Ілля, який на своїй старенькій машині багато дров потім перевозив. І так буквально цілий день: чергувалися, їздили. До вечора Адміністрацію Президента блокували, але якось кволо: всі проходили, по одному.

Наступного дня Саша Чубай подзвонив мені, ще кільком друзям і сказав: «Капець, до мене прийшла міліція». Буквально наступного дня до нього прийшов дільничний: «По факту блокування доріг відкрита кримінальна справа, будь ласка, ви як свідок поясніть, що ви там робили». Це був перший такий спалах тиску на Автомайдан. І всі почали обдзвонювати журналістів, скликати прес-конференцію. Приїхали журналісти, було дуже багато водіїв, усі були обурені.

*А де проводили прес-конференцію?*

Прес-конференція була відкрита біля Либіді [пам'ятника] на набережній. Там я познайомився з Дімою Булатовим, уперше побачив його. Він теж когось запросив, прийшли адвокати. Декого ми викликали. Принаймні тоді ми почали структуруватися, об'єднуватися навколо цієї проблеми. Тоді ж під'їхала Таня Чорновол. Вона сказала, що готує піший похід на Межигір'я.

**Уже з 1–2 грудня були хоробрі люди, які їздили на Межигір'я по 5 машин**. Їх не пускали, блокували. Таня організувала цей похід, врешті-решт. Я в ньому не брав участі лише з одної причини: десь 4 грудня на мене вийшла велика львівська група. Повідомили, що їдуть автомобілі, й вони боялися, що на в'їзді до Києва їх блокуватимуть на КП по Житомирській трасі. Я тоді зідзвонився з активом. Подзвонив Хаджинову, Дзіндзі, Пояркову, і ми поїхали кількома машинами зустрічати цю групу. На КП «заловили» даішників. Вони мали списки автомобілів, котрі не треба пускати до Києва. Та, врешті, даішники пускали, бо вони такі боягузи. Як вийшло з автобуса 40 чоловіків, що з ними зробиш? Уранці, провівши львів'ян до метро «Житомирська», попрощався з хлопцями. А вже під вечір дізнався, що заарештували Дзіндзю, заарештували Хаджинова. По факту штурму 1 грудня на Банковій. І ми знову зібралися біля Либіді на прес-конференцію.

**Арешт Дзіндзі і Хаджинова: це було таке вболівання з розпачем – ці наші перші ув'язнені.** Увесь час була різна інформація, що хлопці то в УБОЗі, то в ізоляторі тимчасового тримання на Косогірному провулку. Зібравшись між собою, вирішили, що маємо їхати й вимагати їхнього звільнення. Ми сформували колону, дуже велику, й поїхали до УБОЗу на вулицю Антоновича (Горького), 114. Заполонили там усе навкруги. Почали сигналити, поблокували всі входи та виходи. УБОЗ зачинився. Я обходив будівлю збоку. У друга десь збереглися ці кадри: убозівці тікають, перелазять через паркан. Ми з них глузували: «Завтра на роботу теж так будете йти?» Під'їхали кілька автобусів з «Беркутом». Народу було дуже багато. Журналісти поз'їжджалися. Під'їжджали люди – зовсім не військові. Вони блокували, стояли, не боялися. Ми знали, що ходять «тихарі», фотографують номери. Але, наприклад, Оля й Коля Коренюки, вони свою маленьку машинку поставили, перегородивши вхід, щоб не могли вивезти хлопців. Ми ходили, дивилися, що відбувається в під'їздах сусідніх будинків. Там шикувалися спецпідрозділи – УБОЗівські, мабуть.

Спершу була впевненість, що хлопці там. А потім сказали, що їх таємно вивезли… Я впевнений, що нам навмисно дали дезінформацію. І ми погнали в ізолятор тимчасового тримання на Косогірний. Там знову журналісти. Ми сигналили,

заблокували проїзд. Я побачив там уперше тюрму. Потім, уже в січні, я пробув у цьому ізоляторі одну ніч. Ну це було пізніше, через півтора місяці. Але тоді я вперше бачив тюрму, мури, відчув цей запах. І ти знаєш, що там сидять хлопці. Тож усі в розпачі, сигналять, вирішили нікого не випускати. Але ми боялися зовсім перекрити в'їзд. Це було на грані – ніби й перекрили, й не перекрили. Я простояв десь до 3-ї ночі. Потім приїхав о 7-й, на чергування. І коли приїхав, майже нікого не було. Тільки Шура Рязанцева була на своїй маленькій машині.

**8 грудня був піший похід на Межигір'я.** Цей піший похід організувала Таня Чорновол. І тоді ж ми брали участь у блокуванні урядового кварталу. Там були «мікромайдани», ніби фортеці з барикад. Я під'їхав з Автомайданом до барикади на Кріпосному провулку – було кілька машин. Ми зайшли в Маріїнський парк, спілкувалися з «тітушками». Тоді вже з'явилася там антимайданівська територія. Були в них старші, які приймали рішення – пускати людину чи ні в наметове містечко. На території було видно, що вони тягали пакети з алкоголем. Їх охороняла міліція, вона стояла просто в їхньому таборі, вздовж паркану металевого.

**У ніч з 8-го на 9-те я ходив із друзями, чергував.** Тоді територія Майдану розширювалася й там була купа роботи. Увечері був волонтером ДемАльянсу на Лядських воротах – розливав чай. У ніч з 9-го на 10-те – знову чергування, ходіння, напруження. Я страшенно виснажився. Це був єдиний раз, коли трошки у КМДА заночував. Проспав 30 хвилин, тут піднімають усіх по тривозі, всім треба бігти. Ми біжимо до барикади, яка на розі Лютеранської – її на той момент уже зачистили. Потім – на Банкову. Прибігаю – там теж якісь останні рипання й боротьба. Десь за 2-гу ночі до цього почалася блокада Майдану. Вона полягала в тому, що даішники не пропускали транспорт. Але ніколи Майдан не припиняв своє постачання з боку Грінченка.

**А в ніч з 10 на 11 грудня...** Я постійно чергував на автомайданівських постах, і 10-го собі обрав пост на Майдані. Це був найледачіший пост. Тому що там можна було походити, поспілкуватися. Машина завжди стоїть, якщо треба – сядеш, кудись під'їдеш. І от коли «Беркут» почав стікати по Інститутській, я спочатку побіг туди, а потім подумав, що машина, яка стоїть недалеко від Майдану, може бути частиною барикади. Я побіг, швидко сів у машину, поки там був такий кіпіш: підігнав саме під ворота свою машину і став там, де слабке місце, щоб унеможливити лобову атаку. Сів у машину і почав дивитися, що ж відбувається. Відчуття такого акваріума.

*Отже, ти за барикадами сидів з того боку, де «Беркут»?*

Так-так. Спершу прийшли внутрішні війська зі щитами з Костьольної. Кучкувалися якісь депутати, на нашій барикаді хлопці вишикувалися. Почали показуватися Кличко, Жванія, Гриценко й Тягнибок. І потім від Михайлівської площі спустився «Беркут» – приблизно кілька рот. Спустилися, стали прямокутником, почали розминатися. Причому було видно по хлопцях із внутрішніх військ, що вони так не хочуть цього, їм просто не хочеться – страшно, вони не готові. А по «Беркуту» було видно, що вони наче коні на іподромі – готові. У них було на обличчях написано, що вони хочуть нам набити пику.

Кличко залазив на стілець, кричав: «Не виконуйте злочинних наказів! Міліція, зупиніться!» А внутрішні війська підійшли до барикади саме через мою машину таким вузьким клином. І щитами трошки пошкрябали фарбу. То хтось зі старших навіть дав команду: «Раз – щити прибрали на 30 сантиметрів від машини». Тобто в них якась така ввічливість ще відчувалася. Підходить Тягнибок: «А це ваша машина, приватна?» – Кажу: «Так, приватна». – Він каже: «Може, її прибрати, бо явно вона постраждає». – Я кажу: «Розумієте, для перемоги революції нічого не шкода». Він посміявся з цього й відійшов убік.

Нам по рації передали, що з Михайлівської площі йдуть «тітушки». Коли вони спустилися, дійсно, йдуть «тітушки». І тут раз – вітаються з Кличком і стають перед барикадами. Такі спортсмени промайданівські. Уже ворота були зачинені. Що далі? «Беркут» був в обладунках, але без щитів. Вони почали витискати наших хлопців отак вузьким клином до барикади. Потім почали стрімко якось рухатися й людей виштовхувати. У якийсь момент я побачив, що всіх хлопців, які були, виштовхали. Залишилися там у машині за барикадами ми з другом. Я зрозумів, що вже користі не приношу, тільки стаю якимись сходинками. Завів машину й на собі відчув дію «Беркуту»: вони б'ють усе, що рухається. Почали гамселити машину зліва, справа. Машина заглухла – все. Вони не переймаються. Потім підійшов їхній командир, він був у цивільному, і сказав: «Давай я проведу тебе». Я завівся і від'їхав метрів на 200 – припаркувався на Михайлівській. Коли повернувся назад, побачив, як з Михайлівської площі суне купа людей – Майдан заповнювався людьми. Я там зустрів свого тестя, ще знайомих, родичів, друзів. Було вже зрозуміло, що штурм зазнав краху. Ходив щасливий: «Хух, ми встояли!» І о 8-й я поїхав додому.

**Далі почались автомайданівські поїздки.** Були локальні вилазки на Межигір'я – машин з двадцять. Ми приїхали – нас не пустили. Ми посигналили, розвернулися, поїхали. Пригадую несподівану поїздку до Азарова. Ми поїхали спершу з Європейської площі в бік Межигір'я. Але в останній момент взяли й розвернулися. Бо туди погнали два автобуси з «Беркутом», які нас же й перегнали. А ми поїхали до Азарова, машин 25–30. Заїхали в цю кишеньку в Конча-Заспі – за нами приїхали «тихарі» одразу. Я їхав останньою машиною, прикривав. Підійшов до тих «тихарів», вони страшно перелякалися. Питаю: «Хлопці, хто ви, що ви?» Вони шапки на очі натягли, постояли-помамляли, сіли в машину й поїхали назад.

Іще в грудні ми ходили на суди апеляційні. Приїжджали Автомайданом по справах Дзіндзі та Смалія. Уже після штурму 11 грудня багатьом приходила така ідея – піти до Межигір'я, але виникало багато побоювань, що це небезпечно, що нас замало. Під кінець грудня вже всі почали задавати питання опозиції: «А ви йдете на Межигір'я?» І нарешті, вони сказали: «Так, ідемо. Але ми організуємо заходи безпеки». І заходами безпеки було те, що не йдемо, а їдемо: подзвонили Автомайдану. Попросили нас організувати машини й достатню кількість людей, яка повезе всіх до Межигір'я. Місцем збору призначили Європейську площу, але потім як друга точка була призначена станція метро «Героїв Дніпра».

**Щити, «Беркут» і чорна труна.** Знову призначили акцію на неділю – 29 грудня. Пізно ввечері в суботу подзвонив Роман – один із активних ініціаторів цієї ходи, і сказав: «Сашко, треба забрати труну!» Це одна активістка захотіла Януковичу відвезти – такий перфоманс. Ніби натяк на те, що всі ми смертні, ніби натяк, що ми готові поховати цю злочинну владу. Такий непростий натяк. Я по рації запитав, хто готовий забрати цю труну, бо в мене машина *Lanos* – невелика, а труна все-таки має довжину два метри. Ніхто не відгукнувся. Тоді зранку я поїхав у морг, забрав труну і так уже приїхав на «Героїв Дніпра». Виклав у «Фейсбуці» таку класну фотку, яку одразу перехопила «Українська правда», про те, що Автомайдан везе Януковичу труну. Потім дружина її видалила, коли я сидів у СІЗО. Тому що це був доказ моєї революційної діяльності. Розсадили купу людей по машинах, автобусах і рушили. Кількість машин була незліченна. Міліція тільки в одній з наших пробок нарахувала 2,5 тисячі машин. Просто неймовірно! Коли я був на повороті на Вишгород, на «Героїв Дніпра» були машини, які ще не виїхали. Були на Богатирській машини, які з Європейської площі їхали. А деякі залишалися ще на Європейській. Ми приїхали одними з перших, тому мені навіть вдалось прорватися туди, всередину Межигір'я. Привіз труну. Ми її дістали, всі фоткалися, всі раділи. Принесли до «Беркуту», поклали біля щитів. І це дуже красиво, естетично виглядало: щити, «Беркут» і чорна труна.

Моя дружина дуже хвилювалася: «Сашко, це ж для бандитів натяк – труна». Це небезпечно. А як інакше? Це – революція, завжди якийсь ризик. І зараз можна прочитати на сайті *YanukovychLeaks* про те, що по факту цієї поїздки до Межигір'я є великий звіт Служби безпеки. Там є й моя машина, й фотки, й інформація про те, що саме я віз труну.

*Деякі люди, я так розумію, не доїхали навіть до Нових Петрівців, тому що ця колона була такого розміру, що там нікуди було заїхати. А взагалі, як воно закінчилось? Чи довго тривало?*

До вечора. Там прийшли козаки й почали бити в такі великі литаври. Це було наче перед наступом, дуже неймовірно. І для мене це закінчилося позитивно. Я дійшов до самого Межигір'я. Бо ми з друзями взяли й відійшли вбік. Зі мною був мій тато, була Галя Ткачук – письменниця. Був Петро Яценко – письменник, Артем Захарченко – письменник. Така письменницька команда моїх знайомих. І ми пішли шукати, як пройти до Межигір'я городами. І знайшли. Пройшли через городи, вийшли, побачили цвинтар, автобус із «Беркутом», бо там є проїзд для автомобілів, такий бічний. Бачимо зелений паркан високий. Бачимо внизу беркутівців. Там доріжки спеціальні були створені, щоб ходила охорона. Там патрулі були й за мирних часів – він дуже боявся, жив у постійному страсі. Ми вийшли по тій доріжці туди й почали просто бешкетувати – кричали: «*Витя, выходи! Ты будешь играть в футбол? Мы мяч принесли!*» Потім: «Слава Україні!» Проспівали гімн і пішли звідти.

**Потім був Новий рік.** Ми зустрічали на Майдані. З друзями поїхали. Дуже було класно. Але по дорозі назад ми з Автомайданом зібралися й о 1-й годині ночі поїхали в СІЗО. Привітати хлопців, які сидять, з Новим роком. Теж там запалили всі ці феєрверки, заспівали гімн.

**Останній тиждень Різдвяного посту.** 2-го числа я вирішив поїхати, приєднатися до ініціативи – молитовна хода до Дзвінкової криниці. А Дзвінкова криниця* – це другий в'їзд у Межигір'я. Такий чорний вхід. Я взяв дітей. У мене є фотки, коли «Беркут» нас не пускає. Дуже довго ми бодалися. Нарешті мене з дітьми пропустили. Був момент, коли ми прочитали 67-й псалом: «Нехай воскресне Бог, і розпорошаться вороги Його, і нехай від лиця Його повтікають Його ненависники! Як дим розвівається, так їх розвій…» І ми пройшли. А інша група пішла в обхід городами. І ми всі дійшли до Криниці. Це було просто неймовірно, на кожного з нас по 5 беркутівців – стоять через кожні 5 метрів.

**Автопробіг на батьківщину одного з керівників київського «Беркуту».** Після Різдва Автомайдан вирішив нагадати беркутівцям про те, що ми знаємо, пам'ятаємо, що саме вони були причетні до побиття студентів. Ми поїхали в Житомирську область на батьківщину одного з керівників київського «Беркуту». Поїхали в його село поколядувати й розповісти людям, що він робить на службі. Заїхали по дорозі в райцентр: там на ялинці зробили гірлянду криваву з його портретами та фотографіями злодіянь «Беркуту».

**Слухання по «васильківських терористах».** Уже поверталися з цієї поїздки, й потрапили в наступну історію. Це було 10 січня. У той день, коли відбувалося у Києво-Святошинському суді слухання по «васильківських терористах». Їх засудили на 6 років ув'язнення, і «Беркут» жорстоко побив тих, хто намагався не випустити автозаки, протестуючи проти такого рішення суду. Ми знали, що «Беркут» стоїть біля Києво-Святошинського райвідділку. Під'їхали туди й заблокували його. Десяток машин у нас був. Заблокували – стали довкола. Коли я вийшов, то побачив, що «Беркут» брутально поводиться, погрожує. Ми почали розмови: «Хлопці, навіщо ви це робите? Янукович, він же такий-сякий». А вони на опозицію, на Тимошенко. А ми кажемо: «Ми ж не боремося за прізвища, у нас навіть лідера як такого немає, в нас є лише ідея і совість». У них були командири, наче політруки – саме вони вступали в дискусію, решта ховалася в автобусі. Ми стояли, блокували. Я виставив знак аварійної зупинки. Це потім мені допомогло, бо проти нас була порушена кримінальна справа, і мене викликали на допит. Але цей знак попередження й те, що проспект не був повністю перекритий, врятувало нас від «розкрутки» кримінальної справи.

**Тоді вперше виникла потреба в адвокатській підтримці.** Мені дали телефон Павла Петренка – це теперішній міністр юстиції, тоді він був просто депутатом, мав адвокатську агенцію. Я з ним зв'язався, і він допоміг. Моїм адвокатом став Федір Бендюженко. Він ходив і на цей мій перший допит, і потім по всіх моїх справах після затримання в січні. Допомога адвокатів була безкоштовною. Взагалі, кілька юридичних агенцій супроводжували Автомайдан по всіх справах аж до самої перемоги.

*Ви радилися поміж собою, голосували, коли планували різні акції?*

І ситуації, і склад Автомайдану – все змінювалось. Завжди було 5–10 людей, які постійно були присутні, присвячували цій справі найбільше часу щодня. Часто

* Стародавнє джерело, розташоване поблизу колишнього Києво-Межигірського монастиря.

саме вони й приймали рішення. Хтось активно діяв сам, просто на місці подій. Не завжди була можливість отримати рішення більшості. На той момент, в принципі, багато що мотивувалося поняттям безпеки.

**Я взяв на себе публічну ділянку Автомайдану.** У мене вже після Різдвяних свят був свій напрямок роботи в Автомайдані. Підійшов Булатов і запропонував: «Саша, давай ти будеш у нас допомагати з креативом». Його розривали журналісти, Автомайдан був дуже популярний. І я взяв на себе цю публічну ділянку.

Поїздка з колядниками на Житомирщину – то вже була наша ідея. Акції в нас були цікаві. Колядувати, наприклад, поїхали не самі, а з гуртом «Буття». І це внесло в поїздку багато позитивних емоцій.

Наближаючись до Грушевського, ми провели в Києві ще класну акцію, спрямовану на «Беркут». Взяли червону фарбу, купу крові свинячої на базарі, взяли наліпки «*Беркут,* ми пам'ятаємо!». Наліпки саме зроблені з портретами тих беркутівців, яких вдалося відзняти біля Києво-Святошинського *РОВД*. І поїхали до гуртожитку «Беркуту» на Червонозоряному проспекті. Приїхали туди. «Беркут» зачинився, заховався, почали знімати нас на камери. Ми розклеїли ці листівки всюди по району. Ми розлили кров, розлили фарбу. Потім уже наші залишалися й бачили, що приїхала слідчо-оперативна група, була відкрита кримінальна справа.

Між цими акціями була ще поїздка 12 січня на Межигір'я. Вона не була, можливо, такою масовою, не було 2,5 тисячі машин, але були сотні машин, були ті, хто не зміг минулого разу приєднатися. Цю акцію очолив саме Автомайдан. І як практично всі автомайданівські активні дії, нас підтримав Володимир Яворівський. Він завжди брав машину озвучки в «Батьківщині», їздив і був постійно на зв'язку. У той раз заїжджали ще до Медведчука – паркан обписали… Медведчук подав позив, відкрили кримінальну справу. І тоді ми відчули вже себе, весь Автомайдан, трошки так на вістрі революції. Не скажу, що ми злякалися, але відчували певний мандраж. Бо Булатова, наприклад, почали тягати по кримінальних справах. Усюди, де ми відзначились, – кримінальна справа.

І потім, у січні, Автомайдан став, по суті, тією радикальною силою, яка повела на Грушевського. Я відчував, що «Беркут» дуже на нас злий, особливо київський. Усі наші дії були як ланки одного ланцюжка…

Після прийняття «законів 16 січня», від яких просто волосся на голові ставало сторч, бо кожен із нас ставав терористом і мав велику кримінальну відповідальність, в Автомайдані були серйозні дискусії. Загалом було дві головні позиції. Перша – треба стояти, продовжувати робити те, що ми робимо, й терпіти. «Є закон, він поганий, але ми не здамося». А друга позиція – що треба йти в наступ, треба йти на Верховну Раду, блокувати її роботу, допоки не зберуться всі депутати. Ці дискусії тривали до ночі 18 січня.

**19 січня.** І от 19 січня я, як завжди, припізнювався. Побачив на екрані на Профспілках виступ Булатова. Потім побачив, що, коли виступав Булатов, за спиною його дискутують Коба та Кличко. Причому якось так жорстко, яскраво.

Я так здивувався: нічого собі, класно, сваряться на сцені! Був біля Лядських воріт, не чув усього виступу Коби, який був конкретно закликом. Але всі кажуть: «Автомайдан закликав людей йти на Грушевського». І сотні пішли, Автомайдан поїхав.

І я збирався скочити в машину, але колеги по Автомайдану вмовили – відвези родину, а тоді приєднуйся. Відвіз, купив продуктів на тиждень, взяв шоломи і приїхав. Тієї ночі залишався на Європейській площі. Повернувся вже затемно. Це було просто неймовірно. Вже колупали бруківку. Бігали на площі люди під спалахи гранат. Горів якийсь автобус. І це було якось надзвичайно драйвово, навіть романтично на той час. Під ногами рвуться гранати, навколо газ, всі навчилися присідати в момент вибуху. Не одразу було зрозуміло, наскільки все серйозно розвивається. Потім уже були перші хлопці, яких гумова куля достатньо з далекої відстані вразила. Одному моєму знайомому, Антону Мікову, порвало штани гранатою, пішла кров, він ще потім кульгав кілька днів. Антон був тією людиною з Автомайдану, яка 18 лютого втратила пальці від вибуху гранати, яку йому кинули просто під обличчя. Він уже побитий лежав, а йому навмисно під обличчям залишили гранату. І він прикрив обличчя руками.

Я знаю, що Сергій Коба хвилювався. Він був на Європейській площі допізна, ходив на барикади. Активну участь там брав. Він запитував у багатьох, чи правильно зробив. У мене це запитав. Власне, моя відповідь була: «А ти не міг зробити інакше». Тому що вже всім набридло, всі хотіли дій. Він висловив цю загальну думку, і тому вона так спрацювала. Знаю, що потім він десь уночі зник, щоб переправитися за кордон і бути в безпеці. А ми залишалися тут і ці дні возили бензин, дрова. Потім з'явилися поранені.

**Ми ставали силою, готовою теж показати кулак.** В одну з ночей від 19-го до 21-го з нами зв'язалися Парубій із Хаджиновим і попросили відволікати сили «Беркуту» на Печерську. Ми сформували колону – 10 машин. Почали під'їжджати під блокпости – сигналити. Під одним з блокпостів на Шовковичній довго сигналили, залазили на КамАЗи, міліція була дуже напружена, кричала на нас. Вони, зрештою, викликали два автобуси з «Беркутом» – підкріплення. І в цей момент я дізнався, що відбулося. Сотні Самооборони з боку Інститутської піднялися до метро «Хрещатик», а там був невеликий блокпост із ЗІЛами та автобусом МВС. І там стояв приблизно взвод МВСників. Хлопці з Самооборони піднялися, спалили автобуси, спалили ЗІЛ, повідбирали щити й дубинки у взводу. Для мене це вже була ознака, що Майдан дорослішає, планує якісь операції.

Числа з 21 січня почалася проблема «тітушок». Тепер влада застосувала цей механізм дуже масово – їх автобусами почали звозити в Київ. Хотіли показати альтернативну до Грушевського картинку: що є народ, який проти Майдану. І от місто піднялося на цих «тітушок». Автомайдан організував тут збори на Європейській площі, ми інструктували людей, як правильно спілкуватися з ними – не бити їх, а привозити в Профспілки для того, щоб проводити «виховні бесіди». І скажу, що через кілька годин нам почали дзвонити з Профспілок, щоб ми не везли більше туди «тітушок», бо вже немає місця.

Добре, що в той час дрова завезли – велику порцію на Поділ. Там був підприємець, який дозволив залишити їх на своїй базі. І друзі мої – Леся Литвинова*, Саша Махно – дрова завезли. А звідти вже маленькими машинками потроху возили, пробивалися через даїшників. У той час уже декількох людей, які перевозили або заправляли каністри бензином, заарештувала міліція за «терористичну діяльність». Після цього ми були дуже обережні. Заправлялися досить далеко, але возили бензин у великих кількостях. Організували госпіталі підпільні. На Подолі, на Межигірський, був такий госпіталь. Автомайдан возив туди людей. Намагалися створити чергування Автомайдану по лікарнях, щоб мати інформацію і можливість швидко допомогти.

**Перед подіями на Кріпосному.** Увечері перед подіями на Кріпосному я приїхав на чергування на Європейській площі. Сергій Хаджинов, він тоді був черговим координатором по Автомайдану, підійшов до мене: «Візьмеш на себе чергування?» – «До котрої?» – «Ну, до ранку там. До 5-ї побудеш, а далі можна їхати, в принципі...» Я взяв це чергування. Давав людям різні завдання: відвезти, привезти, привозити дрова. На розвідку їздили, шукали можливості безпечного відступу жінок і дітей з Майдану в разі раптового нападу. З Парубієм це проробляЛося.

І надійшло повідомлення по рації, не дуже зрозуміле, про те, що є побиті автомобілі на Щорса і зникли водії. Ми чули, що кричать: «Нас б’ють!» – щось таке. Я послав свого друга, в якому не сумнівався, він підтвердив цю інформацію. І почалися перегони.

Гадаю, що могло бути дві групи «Беркуту». Одна спіймала наших на Щорса, а друга займалася нами – вони вели нас на Печерськ і вже чекали. Вони нас заганяли. Вони кричали в рацію, що є побиті машини на Аскольдовій могилі. Я під’їжджаю, а там нікого немає, немає навіть уламків скла. І стоять на розі Паркової алеї та алеї Героїв Крут 5 машин із даїшниками. Потім по рації: «Біля *Арсенальної* б’ють машини, швидше!» Немає біля «Арсенальної». – «На Кріпосному провулку!» Мій навігатор підказував мені: «Саша, не їдь туди»? – показав помилкову адресу. Але я вже поїхав.

**На Кріпосному.** Тут подвійна осьова. Не буду ж я порушувати правила дорожнього руху. От доїду до кінця, розвернуся й поїду назад. Їду повільно, дивлюся – за мною машина. Крик у рацію: «Автобус, автобус!..» По алеї Героїв Крут загальмував ПАЗік, «підрізавши» мене. І звідти вискочили беркутівці, одразу почали бити автомобілі. Удари по склу, яке кришиться на уламки, скло летить прямо на мене. Це було таки шоком. Вони кричать: «Виходь!» Я підняв руки, показав, що в мене взагалі нема ніякої зброї. І не розумію, чого мене зупинили? Я вийшов з машини. У цей момент мене повалили на землю, падаючи, я згадав інструкції Ольги Богомолець про те, що коли вас б’є міліція чи коли ви впали в натовпі, на який бік треба падати. Дивно, але я це згадав, скрутився в позу ембріона. Навіть упав на правильний правий бік... Відчув кілька сильних ударів по ногах, потім – команда лягти на живіт. Воно так виглядало, знаєш, ганебно, ніби тебе ґвалтують.

* Свідчення Лесі Литвинової див. на с. 49.

Лягти на живіт, руки за голову. Довелося це зробити. Вдарили палицею гумовою по спині. Кілька ударів, але на мені був старий дідівський кожух. Я в ньому ходив колядувати на Майдані: кожух став у пригоді не лише в такий мороз.

Поруч розправлялися з іншими машинами. Усе це відбувалось в якомусь не скажу напівсні, але в якийсь момент свідомість змінилася... Ти залишаєшся в оболонці себе, ти ніби отак весь стиснений, і те, що відбувається довкола, відчуваєш ніби з якогось внутрішнього бункера. Ти дуже добре все чуєш, розумієш. Якась така мобілізація, коли навіть удари сприймаються в рази легше. Потім була команда «Встати! Бігом!». І за шкірки взяли, руки за голову, вивернули так руки, й у такому напівпригнобленому, зігнутому стані заштовхали в автобус, сказали лягати на підлогу. Я став на підлогу на коліна... щоб не лягти, і закрив голову руками. У цей момент були крики, удари. Почали всіх затягувати в автобус. Хтось там стогнав. Ще лежачи на асфальті, я бачив, як били мого друга Сергія Зелінського. Били дуже сильно по нирках, палицями. А в нього була така куртка благенька. Далі автобус вирушив, через кілька хвилин їзди зупинився. І беркутівці з криками: «Таксист грьобаний!» – вискочили і ще побили машину таксі. І затягли водія, Рудольфа Абрамяна. Він до Автомайдану був зовсім непричетний – просто тоді виконував замовлення клієнта.

Пригадую, що він був настільки побитий, що втрачав свідомість. Лежав, стогнав. Єдиний у *РОВД* Оболонському, хто не міг стояти, а лежав на підлозі. І в туалет, коли я його виводив ще з одним хлопцем, то він не міг іти. Автобус покружляв і приїхав у якийсь парк. Коли нас висаджували, я впізнав бетонну огорожу Маріїнського парку. От вона йде від Верховної Ради до стадіону «Динамо». Принаймні так мені тоді здалося. Темний парк. Коли висаджували, наносили один або кілька ударів в обличчя. Потім пішли удари в боки. Я використав ще одну підказку, яку мені добра людина дала на початку революції – якщо тебе буде бити міліція, то не терпи, кричи. Це дозволить їм трошки охолонути. Це, здається, спрацювало. Принаймні на мені. Я от належав до тих п'ятьох найменш побитих хлопців, які потім поїхали в СІЗО, а не в лікарню – на важкі два тижні такого напівреанімаційного стану.

«Показуй, що в тебе в кишенях». Я показав – в одній кишені мобільний телефон. В іншій кишені в мене були талони на бензин, які нам пожертвували люди: ми за ці талони заправляли каністри на Грушевського. І водії патрулювали місто. Приблизно було талонів на 500 літрів. І коли беркутівці взяли ті талони, я думав, вони мене вб'ють. Тому що талони на бензин і Грушевського – зрозумілий зв'язок. Але вони не сказали жодного слова мені за це – просто почали їх ділити. Потім беруть за шкірки і кричать: «Ти *бублики* возив, *бублики* возив? Що таке *бублики,* знаєш?» – Я кажу: «Ні-ні, не знаю». Потім вони побачили посвідчення автомайданівця, яке в мене було в кишені: «О-о-о, так ти тут узагалі, справжній Автомайдан, у тебе навіть посвідчення є». І все забрали – ці талони, мобілку. У кишені ще був паспорт. От до паспорта вони якось поставились найбільш свято. Сказали: «Тримай паспорт». Дали мені в руки паспорт, посвідчення і кудись тягнуть. Дивлюсь, там уже когось ставлять на коліна.

Якісь люди лежать, закривши голови руками, на снігу. А ще був момент такий: вони побачили мій кожух – пригадую собі навіть цього беркутівця, рудуватий такий: «О-о, так у тебе кожух класний, ану давай, знімай». І це мені нагадало фільми про німців та поліцаїв. Добре, що в мене був на шиї ще шарф, бо було десь градусів 10 морозу. Але на такому адреналіні я довго майже не відчував холоду.

Примусили нас стати на коліна. Пригадую, що це було дуже довго, більше години точно. Була така тиша, і я не знав, що буде далі. У мене перед очима проносилося життя. Було шкода, що є такий ризик, можна загинути. Завезуть у ліс – уб'ють, розстріляють, мало що вже відбувалося в цій країні. Ми не знали, може, вже справді з цього ранку почалася серйозна зачистка. Дуже хотілося побачити саме родину – дружину, дітей. І такий був щем, особливо за меншу доньку, їй 3 роки – якісь такі стосунки дуже ніжні. І ти не знав, коли їх побачиш... І в цей момент якесь відчуття того, що нічого не буває без волі Божої, і того, що людина насправді вічна, і будь-що, навіть смерть – це лише рубіж. І відчуття такої з'єднаності з рідними, спроби до них дозватися попри відстань, попри обставини, воно дуже сильно збадьорювало. І для мене все дійсно переносилося легко. Може, це ще були книжки, які ми читали, про якихось розвідників, повстанців, УПА. І тому що ти відчував, ніби ти потрапляєш у колесо історії й ти вже знаєш, що є там ті, кого беруть у полон, і треба терпіти, треба не втрачати якоїсь гідності. І я розумів: напевно, що коли встромляють пальці в двері, то набагато складніше, ніж коли тебе просто б'ють і ставлять на сніг. Тут і випробування холодом і побоями на рівні, який ще не межує з відвертим катуванням. У той момент приходили думки, що це можна витримати.

І, стоячи на снігу, відчуваєш, як вони ходять довкола, про щось переговорюються: «Ці з якого автобуса? А ті з того чи з цього?» Я зрозумів, що два автобуси було. Знову почали пакувати, щоб везти кудись.

В автобусі були такі перші діалоги. Спочатку вони: «А я розбив те-то… Це твоя машина *Lanos*?» – «Ага». – «Ну, *Lanos* ще мало дісталося. А от *Nissan* червоний, там *X-Trail,* оце ми там усе, немає машини». Потім пішли розмови на теми: «А скільки грошей вам платять? Оце ви вляпалися, навіщо вам на цей Майдан за 200 гривень?» І наші відповіді, що ми не за 200 гривень, що ми не з Західної України, що тут купа різних людей, половина, точно, була киян, що ми просто проти тих «законів 16 січня», проти тоталітаризму, ми за те, щоб не було фальсифікацій на виборах, ми за те, щоб не було хабарів, корупції, щоб однаково відповідали перед законом – це трошечки їх охолоджувало. Вони також перевели розмову в таку політичну площину.

Я думав, що нас везуть у ліс. Хоча було помітно, що в них сплинула агресія, такий адреналін, і вони вже починають із нами роззнайомлюватися, кажуть: «*Эй ты, студент, ты откуда?*» А того: «*Ты, таксист*». І відчуваєш ніби по словах, що все буде нормально, але куди тебе везуть – не знаєш.

Дуже довго везли. Потім почали заводити в *РОВД*, як ми собі могли здогадатися. Яке РОВД? Де ми? Ніхто нічого не казав. Ми питали: «Куди нас привезли?» – «*Молчать*! Зараз усе дізнаєтесь».

А коли чекали під *РОВД,* ми з Сергієм Володьком знову завели розмову з беркутівцями. Кажемо: «З нашого боку багато мирних громадян, тут, може, є ваші знайомі. Якщо це протистояння і воно таке жорстоке, то нащо вам замаратися? Звільняйтеся. Ще не пізно написати рапорт і зберегти честь мундира. Вас ніхто за це не розстріляє, це не 37-й рік». Дехто з них вислуховував нас, і або замовкав, або намагався навести якісь аргументи. Більша частина мовчала, але було кілька злих, які казали: «*Да чего там с ними разговаривать. Молчи, сейчас получишь, что вы развели дискуссию*».

Поки стояли, вони почали: «Так, давайте по черзі: прізвище, ім'я, по батькові, місце народження, рік народження, ким працюєш?» Щось таке, анкетні дані, елементарні. Насміхалися з нас: «Ей ти, чого голосу немає, кашляни». А люди побиті, померзлі, в шоці. «Ти там, ти що, гомік, що в Європу захотів?» – такі знущання, приниження емоційні. Потім дійшла черга до одного хлопця, він підводиться й каже: «Киселев Андрей». – «*Не Киселев,* а Кісєлєв. Да?» – «Місце народження?» – «Город Самара». – «А де це? *Типа Россия? Так ты что, русский?*» – «*Да, я гражданин Российской Федерации, журналист,* Лента.ру». І тут така, знаєш, пауза. Тиша в автобусі. І вони так потилиці чухають: «І що тепер з цим робити?» – взяли журналіста російського.

*Але ж його разом з вами довезли до* РОВД*?*

Так. І вони щось там виходили, радилися з приводу нього. Потім, я знаю історію, що його випустили. Правда, з нього вибили оті слідчі оболонські свідчення про те, що він не має претензій до міліції. Хоча в нього звисала брова розсічена. Він був у шоці, був наляканий, але що міг – зробив: сказав назовні про те, що ми там.

Поставили нас і давай заводити по черзі в кабінет. Виявилося, що це нас заводять, щоб описати: сфотографувати, зняти відбитки пальців, записати паспортні дані.

От слідчі попри те, що знали, що ми політичні, вони там дивилися при нас «5-й канал», «Громадське TV». І починали вести гру: «А чим ти займався на Майдані, а хто ти?» – Я кажу: «А це допит?» – «Ні-ні-ні, це не допит». – Я кажу: «У мене є адвокат – Федір Бендюженко, прошу його повідомити». – «Зараз, зараз, повідомимо вашого адвоката». Ну, це «зараз» було таке: аж через 6 годин я випадково в коридорі зміг взяти телефон в одного з депутатів і набрав своїх рідних.

*Депутати приїхали – вони якось дізнались?*

Депутати, видно, знали. Я підозрюю, що хтось усе-таки за автобусами відстежував, куди автобуси виїхали з Маріїнського парку. Бо вже всі піднялися під ранок: Автомайдан побили, вже приїхали камери, все це знімали.

Після зняття відбитків пальців запитали: «Кравцов, Зелінський тут?» Виявилося, що наші дружини разом з депутатами пробилися до начальника Оболонського райвідділку. Він завів їх у кабінет, завів нас і показав, що ми живі-здорові. Це був якийсь перший плюс: нас бачили, про нас знають, про нас чують. Ще беркутівці між собою перемовлялися: «Ти бачив, ця кудрява дівка уже через 30 хвилин давала інтерв'ю *5-му каналу*». А це була Катя Бутко, яка теж їхала в моїй машині разом

із Зелінським, разом із Сергієм Мартинком. І її випустили, як і ще одну жінку – Юлію Волкову. У неї були контакти «5-го каналу», вона одразу подзвонила й дала інтерв'ю. Власне, з цього почався такий телемарафон підтримки Автомайдану.

Я вже трошки підвів голову, вже сказав: «Де мій адвокат?» Виходжу з кабінету, на мене дивиться беркутівець у балаклаві, невисокого зросту. Кажу: «Що, знову руки за голову?» – Він: «*Да! К стенке, руки за голову*». А я от думав: ну все, допитали... І отримав удар по спині. – І тут вони: «Ми ж забули, ви ж ще не казали: "Слава *Беркуту*!"»

То я їм і сказав: «Хлопці, насправді я готовий сказати "Слава!" кожній людині, яка не втратила честь і совість, якій ні за що не соромно перед іншими людьми і нема чого приховувати». – А вони: «Ага, так ти, типу, ідейний, ти там "хоробре серце". Ну, ладно, ладно, там подивимося». І почали з мене глузувати, так принизливо, при всіх: «Подивись, він весь тремтить». А я реально тремчу – навіть не від страху, а від того, що мені холодно, я змерз. Я взагалі в такому напівшоці.

Щоправда, вони швидко то припинили і почали вступати в розмову, запитувати. Висували звинувачення до лідерів опозиції. А ми їм: «А подивіться, ми не агітуємо за лідерів. У нас і лідера на Майдані нема як такого». Але ж ми змушені були стояти – руки за голову, до стінки, розставивши ноги широко. І вони починали говорити до нас, коли ми були в такому стані. А я їм: «Хлопці, я готовий з вами спілкуватися, але мені незручно так говорити. Стояти я буду, скільки треба, буду вас вислуховувати, а сам відповідати на ваші запитання я можу тільки, коли стану нормально лицем до лиця». – Вони: «*Да, ну ладно, посмотрим, стой еще*». І нарешті, хвилин за 20–30 цього стояння вони сказали: «Так, ти там, з Чернігова, "хоробре серце", давай опускай руки, *разворачивайся*». І тоді ми продовжили дискусію про Януковича, хто буде наступним президентом: «А хто наступний? Всі вони... Хто буде кращий?» – Кажу: «Неважливо, хто буде наступний, головне, щоб ми проголосували без фальсифікацій, щоб ми вільно дискутували, а не робили це під дулами автоматів». Потім усі вже розвернулися, опустили руки, сходили в туалет, потім, нарешті, дозволили вмитися.

Коли вже були в *РОВД*, у мене десь текла кров. Я ж цього не бачив. – Вони: «*Так, вытрись, вытрись*». Їм уже була потрібна гарна картинка. Щоб я чистенький був. Завели до головного слідчого Оболонського *РОВД*.

І цей слідчий головний почав з того, що: «А ви звідки, Олександр, з Чернігова?» – Кажу: «Так». І почав мені цитувати прозу, дуже гарну, цілий абзац. Він каже: «А ви знаєте, звідки це?» Я в шоці такий стою, я літературою цікавлюся, але в тому стані точно нічого не пригадував. Він каже: «Як не знаєте? Це ваш славетний земляк, Олександр Довженко, написав у "Зачарованій Десні"». Я реально випав. «Беркут», який тебе б'є, і тут такий слідчий – хороший, добрий. Він каже: «Олександр, зараз треба вам буде написати якийсь папірець». – Я кажу: «Я без адвоката нічого підписувати не буду». – Він каже: «Ну, раз так, то отримаєте... То поїдете, куди треба». Знаєш, змінюється миттєво. Каже: «Ми там запишемо і ваші *копья*». «Копьями» він назвав палиці. От у мене в багажнику справді від «тітушок»,

для якогось самозахисту, лежала пара не біт, а таких просто дерев'яшок. Він: «Усе це ми запишемо, все це ми запротоколюємо». – Я кажу: «Будемо чесно робити допит, з адвокатом. Я на нього чекаю». А потім, як виявилося, ніякому адвокату не повідомляли. І знову чекаємо. Весь час до вечора не можна було присісти, хіба що навколішки. Бо в них там пару стільців, і на них сидять беркутівці, які нас охороняють.

І ми вели знову дискусію з беркутівцями. Я вже був дуже натхненний, навіть такий емоційний, у стані збудження. І коли ти відчуваєш, що вони тебе слухають, ти тоді входиш у раж, відчуваєш себе таким руйначем міфів, чи що. І було відчуття, що воно на них впливає. І це було неймовірне задоволення – бути вірусом. Я не знаю, може, вони вийшли й про все забули і перезатерли. Але я себе відчував вільною людиною, хоча був під наглядом. А вони стояли і нічого не могли вдіяти.

Приїхав мій адвокат Федір Бендюженко. Нарешті з адвокатом приїхала якась їжа. Я в той день випив 5 літрів чаю на допиті. Був допит кількагодинний, і я весь цей час сидів і мирно пив чайок. Слідчий мені ще запропонував таку хитру схему-пастку: «Слухайте, давайте ви зараз подумайте, будь ласка, і напишіть, що ви били беркутівця. За це ви отримаєте що? Угода буде з прокурором, і ви отримаєте 3 роки умовно». Каже: «Нічого страшного, дехто з Грушевського вже так зробив».

І мені так здалося, що, може, мета моя не є вийти звідси якнайшвидше. Я подумав: «Блін, якщо я скажу, що побив беркутівця, це ж я стану героєм!» Отаке зародилося – вийти з такою судимістю. Але, поспавши ніч в ізоляторі тимчасового тримання, я зрозумів, що вони це використають для себе – скажуть: «Бачте, вони ж нас б'ють, вони справді чинять насильство над співробітниками міліції». Тож це розвіялося.

Уже пізно вночі нас спустили вниз – у камери. У цій камері кілька годин проспали. Тут: «Підйом!» Відчиняються залізні двері: «З речами на вихід!» Речей тих – якийсь пакунок з їжею, яку передали. Збираєшся і виїжджаєш. Виявилося, що всіх нас серед ночі повезли в ізолятор тимчасового тримання на Косогірному провулку, тому що вони боялися штурму Оболонського *РОВД*. Це були: я, Олексій Салига, Сергій Володько, Ігор Мисяк і Нестор Дидик. Решта були із серйозними ушкодженнями, їх повезли в лікарню. І коли нас повезли в ізолятор тимчасового тримання, почалися розмови з тими міліціонерами знову: «Ой, чого ви нас мучите? Уйдіть зі свого Майдану. Ми змушені днями вдома не з'являтися». І знову, слово за слово: «Яка у вас зарплата?» – «Півтори тисячі гривень, бо я ще освіту не закінчив, я тільки з села приїхав, треба щось заробляти, тут дають гуртожиток». Ну, таке. А як нас супроводжували в автозаках, то були дуже злі, невиспані, кричали. Наче не збиралися робити шкоди, але казали щось таке: «Оце були б ключі, зараз би вас тут порвав». Бо ключі від камер знаходяться не всередині автозака, а в старшого, який сидить біля водія. Ми вже такі нюанси почали знати: в камері – по одній людині. Така малесенька. Холодно страшно. На вулиці мінус 20 – все залізне, тільки, слава Богу, лавочка дерев'яна.

Я навіть у цьому автобусі замерзлому засинав. Бо опівночі нас поклали, о 3-й підняли, повезли в ізолятор тимчасового тримання. Везли годину. Нас як товар передавали: документи прийняли, подали. І тут мене медсестра питає: «Тебе щось турбує?» – «Так, – кажу, – в мене нога болить, не можу зігнути». – Вона каже: «Ну, мало що, раптом там перелом, у лікарню везіть». У Володьки ще був перелом пальця. Міліція страшно зла: «Нашо ви це зробили, нас би зараз відпустили спати, тепер доведеться вас по лікарнях возити». Але ні в яку лікарню ми не потрапили.

Возили-возили, возили-возили нас. Потім – стоп, розворот. Знову. З 4-ї ранку до 10-ї. Потім – раз, підвезли кудись. Уже день, відчуваю. Раз – кудись виводять і так швидко. Якесь приміщення, дивлюсь – наші хлопці сидять. Я кажу: «О, де це ми?» – А вони кажуть: «Ми в суді Оболонському».

**В суді Оболонському.** Знову довго чекали. У якийсь момент я прокинувся в камері від того, що наді мною хтось стоїть. Розплющую очі і бачу перед собою склянку води і людину... А я дивлюся і думаю: хто це? А це міліціонер. Його звали Саша, прізвище він не сказав. У нас – ні їжі, ні води. Пити хотілося страшно. І він розбудив: «Ви хочете пити?» І потім виявляв такі, як на той момент, дива солідарності. Спілкувався з нами, ходив і своїм колегам казав: «Ну чому їх заарештовують? У них є діти, чому все це відбувається?» Він був сержантом простим. Але обличчям він вирізнявся. Це була людина... От чесно. Він навіть був не схожий на міліціонера. І в певний момент там була одна камера вільна, і він сів у цю камеру, поруч з нами... Не зовсім з нами, а там сусідня, маленька. І підходили до нього друзі, казали: «Саньок, що таке, що ти там придумав?» – Він каже: «Я втомився». А ми собі почали жартувати: «Міліція з народом».

За 6 годин до суду вручили матеріали справи для ознайомлення. Я спитав в адвоката, як там дружина. Він каже: «Твоя дружина готова йти до кінця, ніяких компромісів». Потім прочитав усю справу. Було дуже цікаво. Про мою машину не йшлося ні слова – немає мене у справах звинувачення, немає моєї машини. Але на суді це нікому не завадило.

Під вечір ми відчули, що суд починає двигтіти, навколо нього почали збиратися люди. Кричати... У якийсь момент ми почули співи. «Автомайдан – герої України!» Чули стукіт у ворота. Почали заносити кульки – з водою, їжею. Ми питаємо: «Від кого?» – «Це від ваших прихильників». Ми голодні – накинулися, почали ділитися один з одним по-братськи. Хтось напевно знав уже, що треба передавати: передали шкарпетки, зубні щітки, повно «*Snickers*» – усе, що в тюрмі стає дуже потрібним і цінним. Водили і водили нас до суду. Оболонський суд став просто не суд, а територія Майдану. Часом у залі суду не було чутно засідання через крики на вулиці. Це так надихало. Будь-яку людину, яка опиняється в таких умовах, це перетворить на героя. Я думаю, що певний секрет геройства криється не тільки в людині, а ще й у підтримці. Якщо людину надихнути, вона побачить, що є ніби медіатором певних ідей. Навіть не вона особисто, а просто, що хтось має стояти в цій ущелині й обороняти маленьку цю Спарту. І тоді просто виключається весь страх за своє майбутнє – стаєш дуже спокійним, з'являються дуже тверезі й адекватні думки. І головне – вільні думки.

У суді справа була зіштопана з нічого. Я бачив, як усіх обурюють дії прокурора, слідчого та судді. А в мене чомусь не було ненависті до них, мені чомусь було їх шкода. Бо я бачив, що вони відчувають цей тиск, тиск не фізичний, а психологічний всередині себе. Це було написано на їхніх обличчях. У того ж судді тремтіли руки. Але вони не могли перерости самі себе. Мені просто жаль було на них дивитися. От і все. Мене судили дуже довго. Робили перерви. За мене підписалися 19 депутатів, уся центрова опозиція – відпустіть під домашній арешт. Усе одно рішення було – СІЗО. Але було 24 січня, вже по всій країні обласні адміністрації штурмували. Було таке натхнення, що за кілька днів це, можливо, закінчиться.

І власне, всі наші рідні були натхненні... І коли було рішення суду проголошено, там Кличко, пам'ятаю, приходив, Ірина Геращенко – депутат, була в залі. Ми виходили з високо піднесеною головою. Знову м'яко надягли наручники. Вийшли із залу. Хлопці чекали. Уже на той момент майже всім дали вироки – місяць під вартою.

Там ще були в'язні з Грушевського – кілька хлопців. Був оцей дідусь 72-річний, якого на Грушевського взяли і звинувачували в тому, що він вчиняв масові заворушення та напав на співробітників «Беркуту».

Знову співи ми чули ззовні, якісь гасла підтримки. І пригадую ще такий момент: перед судом до нас зайшла Марія Матіос у камеру. Якось її там пропустили. Вона нас сфоткала, розпитувала щось, обіймалися. А потім розплакалася через те, що, виявляється, більшість ув'язнених людей читали «Солодку Дарусю». То її дуже зворушило, як помінялася країна в ті дні.

І після суду ми дуже довго чекали. Із суду нас вивезли дуже пізно, тому що вони боялися – чекали, коли розійдуться люди. Зрештою, нас вивезли не в СІЗО, а в ізолятор тимчасового тримання десь о 5-й ранку. Пригадую, ми чули, як сигналили водії, машини весь час нас супроводжували. Тут, в ізоляторі, вони все з нас зрізали, зняли хрестики й посадили в камеру.

Я поспав, підняли: «На вихід!» Знову кудись їхати. І коли нас привезли в Лук'янівку [в'язниця], це була десь 10-та ранку. Завели на медкомісію, після посадили в бокс. Чекаєш свого призначення. Години чекаєш, бо я і спав на цій лавочці, і стояв, і співав – що я тільки не робив. Потім відчинилися двері зі словами: «Чого сидиш?» – і повели в камеру. У камері вже історія тюремного життя – було дуже гарне ставлення. Одразу налили чаю, почали розпитувати про Майдан. Тут же «5-й канал» на такій міні-плазмі. Тому що там сиділи бізнесмени, а взагалі-то, кожна людина має право мати в камері свій телевізор. Усі знають, що СІЗО користується мобільними телефонами, це коштує грошей. І це заборонено, автомайданівцям тим більше заборонено. Моїй камері сказали: «Якщо дасте автомайданівцю подзвонити кудись, обшманаємо всю камеру, відберемо все». І перше, що вони зробили, коли зачинили двері, – дали мені мобільний подзвонити дружині. Камера до восьми людей називається «трійка». Я скажу, що санітарно-гігієнічні умови досить жахливі: якісь грибки на стінах. Але камера мала холодильник, мала телевізор, до того ж там були порядні люди.

Я пройшов військовий ліцей, все-таки знаю, що таке чоловічий колектив: потрібно робити свою роботу, а не лежати на ліжку. І вони кажуть: «Саня, таке відчуття, що ти вже сидів. Ти все знаєш, як треба по-людськи». Але, крім спілкування і телевізора, я нарешті отримав змогу поспати. Бо на Майдані це якісь щоденні акції, недосипання, щоденні чотири години сну. А тут я навіть часом дякував цим злим людям, які дали мені змогу два тижні відпочити. Чого мені бракувало, так це нормальних книжок.

Чекали на Апеляційний суд. Ми знали, що він був призначений на початок лютого. Була надія, що випустять під домашній арешт. Мене судили по *Skype* – дистанційно, щоб не везти, щоб не було галасу, якихось емоцій... Та людей і біля тюрми було багато. Організували поетичну акцію – читання під СІЗО.

Мене таки випустили під домашній арешт. Було таке відчуття радості, свободи – сп'яніння свободою. Я не міг заснути кілька днів від цього відчуття переходу-перепаду. Ми втрачаємо це відчуття, коли щодня насправді тут, на свободі, можемо робити все що завгодно. А там ти затиснений у камеру, і все. У перші дні я просто бачився з друзями, я з ними говорив годинами, днями, хотів віддячити їм за підтримку.

Після 10 лютого почав знову включатися в діяльність Автомайдану. Взяв на себе маленьку функцію: гроші, які давали постраждалим автомайданівцям на відновлення здоров'я. Це по 10 тисяч гривень. Я шукав контакти людей, які виходили на волю, або їхніх рідних, якщо постраждалі ще не вийшли, і віддавав ці гроші. Ми 400 з чимось тисяч гривень отримали такої зібраної допомоги на Майдані для Автомайдану й підтримали цими грішми біля 40 людей.

**Я був на «вечірньому» арешті.** Мені судді казали: «Ви ж розумієте, що, якщо вас спіймають на Майдані – це вже надовго». Кожного дня мусив тікати о 6-й вечора, тому що о 8-й до мене могла зайти міліція. Якби я запізнився, мене забрали б у СІЗО. Та все-таки я їздив на Майдан, бував на вічі, виступав 16-го числа зі сцени.

**18 лютого.** Коли прийшло 18 лютого, вранці я теж ішов по Інститутській. Це був надзвичайно сонячний день, класні емоції, йшов із друзями. Дійшов до Інститутської – почалися якісь події. Але в мене була зустріч з європарламентарями на тему побиття Автомайдану, про яку домовили раніше. Важко було там всидіти. В обід, коли ми закінчили, вже були перші жертви. Поїхав на Європейську площу, приєднався до тих, з ким був зранку на Інститутській. Ми склали картинку разом і зрозуміли, що буде штурм. Попередили всіх наших автомайданівців, що буде учбова евакуація. Я виїхав за машиною Володі Маралова з технікою. І через 10 хвилин люди, які ще виходили з Українського дому, повідомили, що «Беркут» почав заходити на Європейську площу. Вони вскочили в машини й вивезли останніх. Таким чином, у нас в Українському домі та на Європейській, принаймні з Автомайдану, ніхто не постраждав, не був захоплений, не пропав безвісти – як це з багатьма тоді трапилося.

У нас була сформована група, яка поїхала на Західну Україну по підтримку.

Ми ж залишилися в Києві й організували роботу «гарячої лінії» з логістики. Мали карту місць, де були шини: наші водії їхали, підвозили. Коли з'явилися поранені, стояли машини під готелем «Козацький», відвозили в лікарні.

Я був тоді на Майдані в центрі, але не ліз на перші барикади. Не так боявся загинути, а того, що мене спіймають, і вже не повернуся. Я був за ґратами, і мені, щоб потрапити туди, навіть рішення суду не було потрібне. Це те, за що мені внутрішньо соромно, що наді мною висів цей гачок, і я не зовсім з нього зіскочив.

**19 лютого.** Ми вночі організовували доставку людей із Західної України, які прибували автобусами. У той день дуже багато підкріплення приїхало. Спершу міліція зупиняла їх на КПП. Ми організували людей, які везли далі автівками. Уже десь вранці, о 6-й, почали прориватися аж до площі Слави. І зрештою, потім автобуси йшли просто в центр, зупинялися біля КМДА. Багато з тих людей, хто загинув у перший день, то було свіже поповнення, свіжі сили...

**21 лютого.** 21 лютого я був на Майдані й бачив, як Парасюк зі сцени казав: «Усі на Межигір'я». Була інформація, що там спецпідрозділ, будуть розстріли, але вранці кілька відчайдухів поїхали. Сіли в машини і сказали: «Автомайдан їде в Межигір'я!» Це був Саша Леонов, Олексій Гриценко, Настя Береза, Олег Георгич. Ми приїхали до Межигір'я одними з перших. Під воротами *терки*, Самооборона трохи перелякана: «Там усе заміновано – не ходіть!» Ми сказали: «Давайте, організуйте коридори, проходи, охорону будівель. Зараз тут буде пів-Києва». Почали пропускати журналістів. Я пройшов за посвідченням Автомайдану. Потім вони розкусили, що я не журналіст, я їм – посвідчення, що сидів у СІЗО. Вони: «Ага! Все, друже, ти з нами». Ми прийшли в Межигір'я разом із делегацією іноземних журналістів, буквально першими. Потім, гуляючи біля озера, біля маєтку для гостей, почули крики «Ура!» – прорвалися крізь ворота натовпи. І це прямо таке море людей вилилося на Межигір'я. Ніхто не співав і не кричав сильно, бо були вбиті хлопці. Було відчуття, що ми перемогли, але довкола стояла абсолютна тиша. Це був день якоїсь такої тихої перемоги. Я би на цьому і закінчив.

## Віктор:

# «Я не лез на амбразуру. Я хотел грамотно и эффективно помогать»

***Цей чоловік не назвав свого прізвища. Йому 46 років, він – киянин, інженер***

Я наблюдал за началом Майдана как за явлением: просто люди вышли на Майдан, конечно, я им сочувствую… Я надеялся, что мирное стояние – это нормальный путь добиваться своих интересов, но убивать друг друга – это мне было не по душе. Когда на Грушевского стали происходить особо жестокие события, мне это

не понравилось, я не сторонник радикализма. Меня это коснулось тогда, когда одна моя знакомая написала: «Помогите, мой муж пропал!»

Поехал вместе с ней по тем пунктам, где мы ее мужа могли искать. В Дарницком РОВД (там я увидел впервые кровь на снегу) его не было, тогда мы приехали в Оболонское РОВД – милиционеры сказали, что официально здесь никого нет. Но мы попытались добиться, кто же здесь сейчас есть. Все милиционеры отвечали нам крайне озлобленно, избегали ответов, отворачивались, то есть никакой помощи не оказывали, а саботировали любые вопросы, вели себя, как будто мы какие-то сволочи отъявленные, а они – власть. Потом один из депутатов вынес список, и оказалось, что в этом списке фамилия Кравцова* (человека, которого мы искали) есть. Я разослал список в «Фейсбуке» другим, чтобы родители и родственники смогли узнать, я его дал многим журналистам, они его опубликовали.

Час или два мы стояли под этими воротами, я начал беседовать с милиционерами. Я просто стал им говорить: «Ребята, ну а как это получается, что людей нет, а потом люди есть? То есть вам говорят говорить ложь – и вы говорите, а как вы сами относитесь к тому, что ложь – это нехорошо? Какой правде это служит?» И некоторые из них по-прежнему вели себя так, как им по инструкции было положено, а некоторые отвечали: «Так мы же тоже не за плохое, просто так получилось, у нас такая работа». Я без больших надежд разговаривал с ними, «пилил» им мозг, потом сменилась смена, я не доводил ее до агрессивности, не доводил до того, чтобы как-то друг друга обзывать, а я задавал такие вопросы, чтобы немножечко мозг у них таял. У некоторых из них возникало желание оправдаться хотя бы перед самим собой, сказать какие-то фразы.

Потом даже пустили жену Кравцова внутрь с помощью депутатов, она увидела своего мужа и сделала фотографию. Ну, слава Богу, живой, с разбитым носом. Он был участником Автомайдана. Автомайдан пользовался программой «*Zello*». Вот милиционеры одного из носителей такой программы поймали, отняли у него, зашли, прослушали, о чем говорит Автомайдан. И стали говорить, типа: «Мы на такой улице, нас тут поймали-побили *титушки*, помогите, все, кто может, в таком-то районе, пожалуйста, на помощь», – это со слов Александра Кравцова – участника Автомайдана. Он сел в машину, с ним еще девушка была, еще люди (4 человека в машине было), они поехали по этому адресу – в районе Дома офицеров, Грушевского, Крепостной проулок…

Это было абсолютно точно подстроено. И потом милиционеры смеялись над пойманными: «Ну как мы вас заловили? Что же вы такие все лохи!» Они туда приехали, им перекрыли дорогу спереди и сзади, и их машины стали бить. Они не ехали колонной. Просто люди с этой рацией из разных концов города стали туда подтягиваться. К тому моменту, как Кравцов туда подъехал, там уже стоял взорванный желтый микроавтобус «*Volkswagen*» с такими же приехавшими. Насколько я понимаю, в том автобусе были убитые... Были еще машины, которые подтягивались на тот же зов о помощи и попадали в такую же ловушку. Это такое

* Свідчення Олександра Кравцова див. на с. 438.

место – конец Грушевского, и там как раз стоял наряд оцепления, и там был автобус беркутовцев. Их всех замели – 14 человек, среди них был 76-летний дедушка, просто прохожий. В кульке у него обнаружили туалетную бумагу, хлеб и сало – и его тоже по шаблону судили. Потом всех задержанных два часа держали на коленях на снегу, при 12 градусах мороза, сняв верхнюю одежду. Кто возбухал, того побили сильнее, кто нет – того меньше. Всем им говорили: «Скажите теперь: слава *Беркуту*!» Они называли себя 2-й ротой милицейского киевского «Беркута».

*Как выглядел суд?*

Адвокат наш, который за Александра боролся, говорит примерно такой текст: «Вот у нас есть свидетель, женщина, которая ехала с Александром в одной машине, мы просим ее показания взять». – А прокурор отвечает: «*В мене є клопотання, я прошу цього не робити, бо в нас усе вже доведено й ніяких свідків не потрібно*». – Судья говорит: «*Задовольнити*». Все – свидетель остался там. «Продолжайте». – Адвокат говорит: «Хорошо, берем тогда ваши доказательства, которые указывают на Александра Кравцова, что он якобы побил пять беркутовцев, одному из них сломал ногу. Пункт первый: беркутовец, фамилия такая-то, говорит, он лица точно не видел, но на него напал человек примерно 195 см роста. Посмотрите на Александра – он 165 см роста. Беркутовец такой-то (фамилия) в своих показаниях говорит, что он лица полностью не разглядел, но на него напал мужик, который выбежал из желтого *Volkswagen* – Александр был за рулем синего *Daewoo*. Беркутовец такой-то (фамилия), говорит, что он лица не разглядел, но на него напал мужик – лысый, 95 кг веса. Посмотрите на этого парня – он не лысый и небольшого веса». И следующие показания, что машина его, Александра, но не указана, какой марки, была досмотрена во дворе Оболонского суда. В ней найдены бронежилеты, палки, канистры, бутылки, противогазы, шлемы и все спецсредства, кроме атомной бомбы. А на самом деле его машина осталась на Грушевского, и она не могла быть тут досмотрена… Этот текст не менялся у всех, кто туда попал – у этих 14-ти, и у 76-летнего дедушки тоже. Ему приписали *організацію заворушень*. Вы видели, наверное, по телевизору этого дедушку, который говорил об этом свои отзывы.

Потом адвокат Кравцова сказал: «Хорошо, до суда основного прошу применить меру пресечения и отпустить домой, потому что он единственный кормилец, у него жена и двое детей, девочки 8 и 3 лет. И его берут на поруки депутаты, просит священник Киевского патриархата Украинской Православной Церкви, протоиерей такой-то…» Судья берет 40 минут на «подумать», возвращается, говорит: «Всем встать, приговор. Мера пресечения – тюрьма, до свидания». Там крики *ганьба*, все разошлись. И так по всем 14... Это время до расследования, до суда.

Я в это дело втянулся... Были положительные знакомства. В основном, во время судов. Пришлось опекать жену Александра, я выполнял функции ее секретаря и шофера некоторое время, потому что ей было тяжело все это самой решать и оказаться и там, и там, и документы привезти… Потом, когда Александра выпустили под домашний арест, я тоже некоторое время шоферил – его машину разбили, по-

могал съездить куда надо, на обследование в больницу, справку привезти, домой вовремя вернуться. Какие-то друзья появились, журналисты, которые присутствовали на судовых заседаниях. И каждый раз милиционеры не пускали камеры и фотоаппараты проносить. Я сбегал за Яворивским (тоже там с ним познакомился), говорю: «Помогите, там опять не пускают фотокамеры». Он вышел и провел кого-то. А в Оболонском суде, еще на первом заседании, был такой момент, что сначала никого не пускали. Я прорывался туда с тупым рылом: «Мне тут надо посмотреть расписание». Они решили, что я какой-то свой и пустили. Потом я набрал одну девочку и сказал: «Зайди, скажи, что тут на стене есть расписание судов. И тебе нужно от судьи такой-то спросить, в каком у нее кабинете». Она отвечает: «Да-да, хорошо, сейчас, сейчас я зайду». Охрана ее разговор слышала, и она им говорит: «Вот меня попросили зайти». Ее пропустили, так мы вызвали туда человек 30 своих – так по чуть-чуть стягивали. Понадобилось донести какие-то документы, попросили меня. Я иду к выходу, а там охрана и не хочет меня выпускать. Я им говорю: «Я не только выйду, я еще и войду – я здесь нахожусь». Вышел, стал на крыльце, кричу людям за воротами суда (там тоже охранники стоят): «Такой-то такой-то есть?» – «Да». – «Иди сюда. Документы принес?» – «Принес» – «Давай сюда и заходи». Раз – и завел.

Как оказалось, этих заключенных не поили, не кормили сутки. Вот как вчера задержали, так и до утра их вообще не поили. Когда об этом стало известно от депутатов, которые смогли попасть в здание суда, то люди сбегали, купили блок воды. И, опять же, говорят: «Витя, мы воду купили, но мы не можем ее занести». Я выхожу, говорю: «Так, я сейчас вернусь, вот тут вода. Расступитесь!» – и милиционеры слушаются. «Так, я же не могу один ее нести! Взяли двое и понесли!» – и мы зашли уже в большем числе. Потом заставили эту воду отдать, потому что нам сказали – не положено воду заносить. «Как это, не положено? Люди не пили. Вы вообще сами люди или нет?..» В общем, с помощью депутатов это все делали, простой человек ничего бы не сделал... Депутаты знали о нашумевшем деле Автомайдана, они первыми приехали. Свободовцы были хорошие депутаты там. Я их там впервые увидел, и как они себя там вели, вот они мне теперь нравятся, я их теперь вижу по телевизору, узнаю, больше доверия.

Мы в Оболонском суде полдня проторчали – заседание было назначено в час дня, а состоялось в 00:30. Там же было 14 подсудимых – мамы, дяди, друзья, братья, сестры, сотрудники, журналисты и депутаты ждали в тесных коридорах. То есть заключенные сидят там, в обезьяннике, какая комната будет суд – непонятно. Мы все стоим здесь, и все откладывается.

А я к милиционерам подошел и спрашиваю: «Можно я попою здесь, не запрещено здесь петь?» Один из них отвечает: «Здесь нельзя хулиганить». – Я говорю: «О, хорошо. Тогда я хулиганить не буду, я попою». – «Но только тихонько» – «Хорошо, хорошо, я тихонько». Я вернулся и говорю: «Мне разрешили петь». – «Да? Ну, давайте». Мы стали петь «*Ой у лузі червона калина похилилася*». Раз – люди

другие услышали, Яворивский услышал, все стали подпевать, после первой – вторая. Там еще стали петь. Кончились песни – давай стихи.

Стихи и песни нас поддержали самих, потому что это такая пытка – стоять в жаре, ни раздеться, ни попить. И то, когда мы попели песни, почитали стихи: и «*Заповіт*», и «*Каменярі*» – там есть такие острые слова про *кров та ворогів*, все думали над этими словами, потому что слова радикальные, и нельзя просто так сказать: да, хорошо, или да, плохо. Это и плохо, и хорошо. Никому крови не хочется, но и так жить больше нельзя. Эмоции были разные. «*Лупайте цю скалу! Нехай ні жар, ні холод не спинить вас!*» Через две недели был Апелляционный суд, выпустили под домашний арест Александра Кравцова.

На сам Майдан я ходил поклониться, погулять… Это было после, когда люди уже все погибли. Я был на двух похоронах, у меня и с работы погиб один товарищ, из церкви погиб один товарищ, в общем-то, мы все знакомы семьями. Я просто переживал, не видел, в чем бы я мог помогать эффективно. Я не настолько пацан, чтобы лезть на амбразуру, хотел как-то грамотно и эффективно помогать. Думал, как поучаствовать, и поскольку не придумал, то и не помогал. Вот поучаствовать в помощи Кравцову – я придумал и поучаствовал, если будет еще что-либо, я с удовольствием.

Я не осуждаю тех, кто не имеет большей дерзости, или как это называется, смелости, на какие-то поступки, потому что нельзя от человека требовать то, чего у него нет. И у меня самого смелости меньше, чем у других. Есть еще более смелые, и у смелости тоже есть предел, который нельзя, я считаю, переступать, но и доброта должна иметь предел, потому что когда совсем добрый, подставляешь 15–16-ю щеку, то я считаю, что это даже потеря христианского лица.

Я тогда понял, что часть мира безразлична к происходящему, часть находится в состоянии менталитета, как вот Крым или донецкие, которым вот что надо: «Возвратите нам наше спокойствие, пусть придет кто-то и даст нам этот минимум спокойствия, который у нас был. Не надо нам ни предпринимательства, не надо нам ни творчества, дайте нам минимальную зарплату и пиво, и сериалы, рыбалку. И оставьте нас в покое. Зачем все это будоражить…» Я по-другому считаю.

Есть за что сказать спасибо ситуации, потому что, как говорят верующие: «Бог все, что ни делает, Он делает для нашего спасения». Для спасения нашей души, я имею в виду. И тут с нашей душой произошла перемена: мы долго думали, какую же национальную идею выдумать, чтобы она объединила людей, вот она сама по себе есть. Я бы хотел, чтобы в нее были вовлечены и восточные регионы. Они даже не знают, что такое сепаратисты и федерализация. Я думаю, первое, что надо было бы сделать, – это просто с какого-то телевизора или радио сказать: «Друзья, вот что такое сепаратисты и вот статья из простого словаря. Вот что такое федерализация. Вот что это значит, а не то, что вы просто *матюк* новый выдумали и пользуетесь им, и обижаетесь, когда вас так называют».

Национализмом я называю патриотизм, потому что националисты всех стран могут объединиться. За одним круглым столом с большим уважением друг к другу

могут сесть националисты Израиля, Украины, Франции и других стран. Националист – это человек, который любит свою нацию и хочет сделать ей добро. При этом в слово «нация» включены граждане. То есть среди украинских националистов могут быть люди разных национальностей. А есть нацизм, который я определяю как нелюбовь к другой нации. «Вот я не люблю говорить на этом украинском языке и не буду, и не хочу. Сделайте такой закон, чтобы я был от него освобожден, как от физкультуры» – это, я считаю, уже проявление душевного зла. Надо быть против душевного зла, ему навстречу идти нельзя, с ним договариваться нельзя. Зло ожесточает твое сердце не оттого, что с ним делают окружающие, а оттого, какое оно изнутри. Ему сколько ни уступай, он свое сердце будет распространять и ожесточать. Значит, надо надавить, оно не будет от этого ни мягче, ни добрее, с ним сторговаться не получится. Вот не люблю я тебя. Вот сделай что-то – не люблю я тебя. Да что ты ни сделай, все равно я буду тебя не любить. Пойдешь на уступки, я еще больше буду радоваться. А будешь меня щемить – я буду на тебя кричать. Это тупик.

Поэтому я бы посоветовал (но вряд ли мой совет дойдет и будет услышан) тем, кто находит в себе такое зло, – просто не любит другой язык, других людей – как-то над этим задуматься и поговорить об этом с Богом на своей молитве утром. И может быть, отказаться от этого явления. А проявление ущемлений языковых я лично встречал чаще в тех территориях, которые кричат, что они «за русский язык». Вот там они не дают говорить по-украински. Во Львове дают говорить по-русски, я сам говорю, как вы заметили, по-русски, и могу говорить на украинском, что мне чуть тяжелее, но мне нравится и я стараюсь. Но ни разу я не слышал никакого упрека в свой адрес. А вот на той стороне упрек как раз идет. Слово «фашизм» я сейчас точно не знаю, как определить. Это когда еще и государственный ресурс сливается с нацизмом, с нелюбовью к какому-то другому? Может, тогда это фашизм? Ну, тогда это он и есть. Но его точно нет среди так называемых бандеровцев. Я же это слово слышу еще давно, со школы его учил. И первое, что я о них узнал, – это Волынская резня и все такое.

Но с тех пор я много лет прожил. Я встречал и бабушек, которые рассказывали, как именно с ними бандеровцы поступили, и дедушек. И разных людей, которые свидетели были тех событий. Так я ни одного не встретил, которым бы бандеровцы были негативно окрашены... Всегда были переодетые НКВДшники, которых легко различить по какому-то слову, которое не могли произнести – типа *паляниця*. И они делали резню, подписываясь «бандеровцы». Бандеровцы – это, в общем-то, были те, кто, как я, оказывается, сейчас, переживали за свою родину, которая есть, которая не младший брат кому-то, которая не должна заткнуть свой дурацкий язык и забыть его, и вообще считать, что она какая-то Мало- что-то, Малороссия, или что-то. Так, я с такими людьми заодно. Они, как правило, хорошие. Они любят другую нацию, они честного человека не будут обижать. А вот те, кто не любит никого, какие бы ярлыки они не вывешивали – мне все равно. Я не буду под них подстраиваться.

Я не совсем понимаю, что такое политические убеждения, но я против Коммунистической партии в любых ее видах. И Социалистической – тоже. Сказать, что демократия – это самое лучшее, – не скажу. Потому что это власть большинства, а я большинству не дам ни ключи от квартиры, ни ребенка своего не дам воспитывать. Лучше – это то, что делала Маргарет Тэтчер. К кому она там принадлежала?

Да, я за свободный рынок. И за трудности для того, кому не хочется ничего делать. Пусть у него будут трудности. Пусть он захочет что-то делать. А кто не может что-то делать, тот должен быть обеспечен остальным обществом. Но кто может и не хочет, у того должны быть проблемы, пусть он с ними и живет.

## Геннадій Друзенко:

## «Майдан винайшов кардинально іншу систему мислення»

***Правник, публіцист, перекладач і громадський активіст***

Із Майданом у нас вийшла до певної міри навіть комічна ситуація, оскільки саме 21 листопада ми презентували нашу практику у сфері ЄС, впевнені, що от-от підпишуть Угоду про асоціацію. Ми перші й, може, єдині на ринку підготували, спеціально для того виділили місце, оформили, змінили сайт, запросили журналістів, напоїли їх шампанським, розповіли, як ми готові до Угоди про асоціацію. В обід приходить клієнт і каже: «То не вам Азаров подарунок зробив?» Ми спочатку не зрозуміли, про що він говорить. Каже: «Призупинили вашу інтеграцію». Ми з офісу того першого дня зібралися їхати на Майдан. Я ще встиг заїхати, вдома одягти щось простіше: светр, берці. Тобто ми всі спонтанно відгукнулися на пост Мустафи Найєма.

*Там були два Майдани?*

Ні, спочатку він був тільки один. 21 листопада зібрався тільки один, бо це був будній день. Потім на вихідні зібрався політичний Майдан на Європейській площі. Сходили до Адміністрації Президента, туди, де стояли заслони силовиків, повернулися назад, намагалися поставити перші намети з моїми колегами з політичного руху «Сила людей». Нас дуже критикували депутати. Вважали, що ми провокуємо, радикалізуємо ситуацію. А згодом цей спонтанний протест переріс у Студентський Майдан, де я періодично бував. Потім я у справах літав у Литву, а 29 листопада, перед тим, як їх уночі розігнали, я ще виступав перед студентами, передав їм вітання з Вільнюса. Спокійно ввечері поїхав додому, розуміючи, що якийсь етап програно, що немає сенсу махати руками після бою, адже Угода не підписана. Звичайно, як і всі, був шокований цим немотивованим брутальним побиттям у ніч проти 30 листопада. Це була субота.

Було зрозуміло, що 1 грудня вийде дуже багато народу. Тому, зібравшись із друзями на Подолі, ми обговорювали, чим можемо бути корисними. І тоді мені

спала на думку гарна ідея – спробувати зорганізувати медиків, оскільки маю досвід 1995 року, коли було побоїще на Софійській площі. Потім 2002 рік, власне, протест «Україна без Кучми» доводив, що коли в повітрі пахне смаженим, то медики – це перші, хто потрібен. Ідея через «Фейсбук» зібрати людей спрацювала. За ніч було 700 репостів. І зранку на Михайлівській ми вже мали близько 50 медиків. Ми організували медичні бригади по 5 осіб. З'явилися волонтери, яких я не знав, вони привезли пакети ліків, бинти, джгути.

Я думаю, що це був один із перших вдалих міні-проектів, бо тоді ще не було ні комендатури Майдану, ні медичної служби. Зрештою, ніхто не знав, що на Майдані отаборюється народ. Збиралися біля пам'ятника Шевченку, потім рушили. Пам'ятаю, жартували з наших лідерів опозиції: лікарі казали, якби хірурги були такі ж рішучі, як наші опозиціонери, то Україна була б одним великим цвинтарем. Тут раптом подзвонив мій товариш Сашко Солонтай, він біг на Банкову. Ми зірвалися з майдану Незалежності, буквально за хвилин 5 були вже там. Побачили, що, дійсно, є грейдер, внутрішні війська, якісь радикально налаштовані молоді люди. Одразу вдалося зайняти після перемовин зі Службою державної охорони одне з приміщень – хол комітетів Верховної Ради. Це було гарною ідеєю, яка зберегла якщо не життя, то здоров'я кільком десяткам людей, оскільки міліція не має права туди заходити. З держохороною ми домовилися не зовсім законно, але дуже розумно. Їх не спіткали проблеми, а в нас було закрите приміщення, бо через годину почалися вибухи гранат, спалахи, перші поранені, тобто не просто отруєні газом. Розірвані штани, вивихнуті кінцівки. Там, до речі, був мій син – медик-студент, його жінка, тобто майже сімейний підряд. Коли «Беркут» пішов у атаку, ми в тилу виводили людей після розмов із полковником. Тоді через нас пройшло кілька десятків поранених і навіть один боєць внутрішніх військ, який питав, чи ми не будемо його бити. Отак ми стартували. Першим шоком було, коли з Банкової поверталися на Майдан і відчували себе у двох паралельних реальностях: там кров, поранення, вибухи, якісь зіткнення, брутальні звірства, дужки окулярів, загнані під шкіру, вивихнуті щелепи, вибиті очі, а внизу – просто карнавал, мир, спокій. Тоді в мене виникло відчуття, що межу справді перейдено, нема про що домовлятися – або вони нас дотиснуть, або ми їх. І тоді вже було зрозуміло, що політичні лідери – це не більше ніж тимчасові попутники, оскільки наші цілі, наш порядок денний доволі сильно відрізняється.

Потім самоорганізувалася медична служба з допомогою киян. Був пост в інтернеті. На вказане місце прийшли люди, хтось привіз ліки. На Михайлівській площі сформували групи по 5 осіб, видали майки, намалювали хрестики.

*Ви були там, коли привозили поранених?*

Ні. Я брав участь у медичній службі тільки на Банковій. Це тривало буквально один день – 1 грудня.

Потім моя роль була доволі тривіальна. У перший тиждень я організував пікетування ОБСЄ. Тоді була довгоочікувана нарада ОБСЄ у Києві. Ми обходили пікетування посольств, вручали петиції. Обійшли кілька десятків посольств.

Потім, коли стало зрозуміло, що це всерйоз і надовго, то, як і більшість киян, я інколи приїжджав, коли ніч обіцяла бути гарячою. І в ніч проти 11 грудня, коли в перший раз намагалися зачистити Майдан, я зранку приїхав на метро і побачив завершення всієї прелюдії. Далі десь допомагали, приносили їжу, якісь ліки.

Своєю присутністю і за допомогою контактів з європейцями я намагався активно будувати комунікацію. Двічі зустрічався з Ештон, з головами Комітету Регіонів, Економічно-соціального комітету, тобто фактично з усім європейським бомондом, намагаючись докричатися до них, що треба щось робити, бо з Януковичем не можна домовлятися, на нього можна тільки тиснути. Не допомогло.

Другою переломною точкою було побиття автомайданівців на Грушевського. Тоді я зі свого боку також долучився до радикалізації ситуації.

*У якому сенсі? Ви кидали «коктейлі»?*

Ні, «коктейлі» не кидав, оскільки не мав відповідних навичок. Але надягнув каску, маску, ще розповів на камеру, що іноді навіть у добре освічених та незле оплачуваних юристів немає іншого шансу, як іти на барикади. І покидався трохи тим, що було під руками. Уперше мене цей особистий досвід наздогнав трохи пізніше, за кілька днів. Ми їхали машинами з моїм дуже хорошим товаришем, з яким ми товаришуємо сім'ями, із Сашком Кравцовим*. На кілька хвилин ми розминулися, а потім його машина біля Будинку офіцерів була побита, він був побитий, арештований, кинутий у буцегарню. Потім увечері ми були на засіданні Оболонського суду. Я, моя родина, друзі бачили цей не просто несправедливий, а брудний суд, коли не сходилося нічого. Суддя все одно засудив Сашка Кравцова на два місяці попереднього ув'язнення до винесення вироку суду. До того ж є свідки, з ким він їхав на *Lanos*. Йому шиють, що він їхав мікроавтобусом, тобто замість блакитного *Lanos* – жовтий *Volkswagen*. Що він лисий, хоча він волохатий. Що в нього 100 кг, хоча, дай Бог, щоб у нього 60 набралося. Оскільки я доволі часто бував на телебаченні, то кричав просто в камеру, що все одно беркутівці сядуть, як нацисти, що їх дожене, якщо не тут, то в інших місцях справедливе правосуддя.

І останній етап – апогей протистояння 18–20 лютого. На жаль, я не був у Києві 18 лютого, оскільки був у справах у Вінниці. Коли їхав, мій товариш, сотник 15-ї Сотні Павло, подзвонив і сповістив, що він контужений. А я постійно говорив, що в мене батьки в Києві живуть, тобто раптом щось трапиться, то є де відлежатися.

Він був із Кам'янця-Подільського. Я просив дружину його зустріти. 19-го числа я летів у Литву домовлятися про контракти з литовським політичним істеблішментом. 19–20-го лютого провів там. Зустрічався з міністром юстиції, віце-спікером парламенту, домовляючись про можливість вивозити людей, робити якісь неофіційні табори з вишколу, бо, проаналізувавши ситуацію, я розумів, що залишається партизанська війна, оскільки за всіма правилами ми мали програти, коли йде спецназ на майже неозброєних людей. 21 лютого трапилося чудо. Коли я повернувся до Києва, в аеропорту вже було сонце, не було стрілянини на вулиці. Уже не було страшно. Так ми пройшли Майдан без жодного геройства і

* Свідчення Олександра Кравцова див. на с. 438.

без особливих жертв з нашого боку – скромною допомогою, яку надавали тисячі, десятки тисяч, сотні тисяч простих мешканців Києва.

*Розкажіть детальніше про людей, яких ви зустріли на Майдані.*

Були кумедні історії. Скажімо, доволі відомий Влад Кириченко, український меценат, бізнесмен, спонсор проектів «Арт-Поле», «Арт-Формат». Ми знали один одного, але зустрілися перший раз на Банковій біля того сумнозвісного грейдера. Він там трохи отримав від радикалів, з нього злетіли окуляри, я їх знайшов, а Влада вже знайти не зміг. А нас хотіли виводити з Майдану, він прийшов із сотнею. «Привіт, – кажу, – ти мене хочеш виводити з Майдану?» – А він каже: «Я ж тебе знаю, ти ж не провокатор. А мені подзвонили і сказали, що тут провокатори, самозванці». Якось ми ту ситуацію вирішили як нормальні люди. Потім ця ситуація нас зблизила. Вийшли після революції у спільний постмайданівський проект. Другий чоловік, із яким мене звів Майдан, Женя Найштетик, віце-президент Ради захисту і безпеки прав пацієнтів. Він приїхав 1 грудня зранку на джипі, привіз бинти, джгути, зеленку. Потім ми потоваришували, я йому трошки допомагав у гарячі дні на Грушевського відкривати госпіталі поза межами Майдану.

Перший підпільний госпіталь було відкрито на Межигірській. А другий, який працював найдовше і був дуже успішним, – у клубі Влада Кириченка, це в районі залізничних кас. Ми нафандрайзили на госпіталь до 100 тисяч доларів протягом кількох днів. Там навіть був мобільний рентген з оцифровкою.

Взагалі, я вийшов з Майдану з тим переконанням, що в Україні чим менше втручання держави, тим краще. Тобто люди самоорганізуються набагато ефективніше, ніж це робить бюрократ на наші податки. Чим більше реформують державу, тим гіршою вона стає. А такі ініціативи у вакуумі державності – фандрайзинг якийсь, логістика, медицина, інтернет-технології, Н'ЮЗ-центри, телебачення зі стрімами – виявилися проривом у майбутнє для України. Майдан багато що змінив. Я почав дуже скептично ставитися до євроінтеграційних намірів: побачив, що Європа не готова нічим жертвувати, навіть елементарним комфортом, не кажучи вже про життя. І це повторюється з путінською війною.

Слава Жижек, відомий топовий філософ, якось сказав про те, що це європейці повинні заслужити право, щоб українці захотіли приєднатися до Євросоюзу. Думаю, що за чотири місяці ми подорослішали більше, ніж за 23 попередні роки. Тобто все стало прозорим, ми знайшли себе на руїнах. Це набагато чесніше, ніж думати, що ти живеш досі в будинку, який давно вже тримається на чесному слові, на якихось запозиченнях із МВФ. Україна зараз – фантастичний експериментальний майданчик. Маємо дотриматися морального права не шити по чужих лекалах – європейських, американських, російських. Це право заслужене кров'ю тих точно не героїв, а мучеників. Достатньо подивитися на їхні обличчя – Небесна сотня. Це навіть не були загони Самооборони. Що їх вело? Немає раціонального пояснення. Думаю, цей тектонічний зсув ще не створив нового виміру в житті не тільки України, а й Європи.

Я купив за свої гроші карабін, набої, поїхав на полігон і з такими ж, як я, вчився стріляти. Якийсь наказ мені для цього точно не потрібний. Держава, яка звикла тут бути монополістом, головним гравцем, тренером, раптом займається чимось своїм, а люди створюють паралельну реальність, яка часто-густо виявляється набагато ефективнішою. Невідомо, чи Україна зможе вибратися з приваленої руїнами УРСР прірви, яка на сьогодні скрізь: у бюрократії, фінансах, армії. Чи проросте нова рослина, посіяна на Майдані? Побачимо.

*Розкажіть про найважчі моменти вашої діяльності на Майдані.*

Останні 10 років я часто виступав у ролі радника-експерта, який не є на лінії фронту, але радить якимось *decision maker*. І з Майдану я вийшов із відчуттям, що насправді нема кому радити – я не маю права рефлексувати. Тобто єдина можливість втримати якусь моральну планку – брати й робити. Можна, звичайно, радити, як краще кинути бруківку, але треба брати й кидати, або йти і щось приносити. Тому я й кажу, що в офісі зараз буваю рідко.

*Тому що знецінилася ваша робота?*

Я думаю, що для мене це моральний вибір. За цю роботу досі платять, я ж не заробляю стріляниною. Але ми повинні робити щось нове, щось посіяне на Майдані, щоб воно проросло й відбулося. Тому що за це Небесна сотня віддала життя.

*Розкажіть про найбільшу цінність Майдану особисто для вас.*

Думаю, для мене є гарною новиною, що українці шанують цінності, не всі, звичайно, але активний прошарок готовий помирати насамперед за гідність. Бо режим Януковича топтався по людській гідності. Свободу можна обмежити, а гідність, як хребет – або викривлений, або зломлений. Важливо було вистояти, відстояти саме гідність, бо економічна революція була *senseless*. Краще жити не стало, достатньо піти в магазин чи обмінник, щоб зрозуміти це. Я свято вірив у те, що саме з таких імпульсів нематеріального характеру і народжуються потім нові матеріальні конструкції.

Майдан проявив себе як абсолютно інший простір життя. Майдан – це вихід українців з інфантильності. Раніше ми думали, що треба вибрати доброго царя, треба сподіватися на державу. Цей згубний пафос державності призвів до того, що ми готові були терпіти все тільки заради Української держави. Майдан винайшов кардинально іншу систему мислення. Насправді, Майдан – це свідчення того, що суспільство більш зріле, ніж держава.

*Яким, у ваших очах, є образ активної людини Майдану?*

Для мене це образ Небесної сотні, тобто цих людей, які поклали життя за моральні цінності. З будь-якого раціонального погляду вони – безумці. З фанерними щитами йти під приціли снайперів – це самогубство. Тим не менше, ми бачимо, що вони перемогли. У «беркутів» рвало дах, вони не могли зрозуміти: навіщо. Утворився якийсь новий пантеон, навколо якого і виріс міф нової України, нової нації. Звичайно, Небесна сотня – найкращий, найвдаліший образ Майдану.

## Олена Максименко:

# «Я виконувала на Майдані абсолютно різні функції: від журналістських до волонтерських»

***29-річна киянка, журналіст і фотограф***

Ми вийшли всією родиною на Майдан ще в перші дні. Я була там щодня, була вночі, коли були розгони. Виконувала абсолютно різні функції: від журналістських до волонтерських. Як журналіст писала репортажі, робила фото- і відеозвіти для видань – спочатку для «Газети по-українськи», потім для «Українського тижня». Ще організовувала літературні заходи – всякі читання та флешмоби. Як волонтер я могла робити будь-яку роботу. Просто приходила на Майдан і намагалася зрозуміти, що зараз найактуальніше: якщо бачила, що брудно – брала пакети і прибирала. Розносила чай на барикади, коли вони з'явилися. Це була улюблена моя робота, тому що доволі цікаве спілкування при цьому відбувалося. Дуже багато робила всілякої організаторської роботи: весь час когось кудись поселяла, допомагала поранених кудись пристроїти. Марудна робота, але вона потрібна – вона забирала купу часу й сил. Коли вже почалися бойові дії, трошки допомагала з доставкою усяких цінних речей на Майдан, тому що дороги були перекриті. Коли були нічні атаки, я з друзями здійснювала патрулювання й один раз нам пощастило: 19 лютого, якраз у ніч, коли почалася *движуха*, ми викрили розвідку «Беркуту» в Маріїнському парку на Чортовому мосту*. Ми розуміли, що в будь-який момент вони могли накрити людей на Грушевського, до того ж мирних людей, не активістів «Правого сектору», тих, хто прийшов просто підтримати. Ми зв'язалися із Самообороною, і хлопці оперативно звели там барикаду. У гарячі дні ми носили шини, колупали бруківку, допомагали на кухні, тобто виконували всяку роботу, яка була можлива, окрім, мабуть, медичної – я не є медиком.

Я була також одним із постійних учасників і співорганізаторів революційного літературного марафону, який діяв щотижня, спочатку в КМДА, потім в Українському домі. Я постійний відвідувач усіх літературних тусовок, і було дуже цікаво, коли ці тусовки перенеслися на Майдан. Люди приходили послухати вірші – не поети або літературознавці, а випадкові люди абсолютно, які зайшли просто подивитися, що там відбувається, і залишалися. Це був такий новий досвід, тому що люди проникалися, зацікавлювалися, часто приходили читати щось своє – спонтанно виникав такий контакт письменників зі світом, з дуже різною публікою. За цим завжди цікаво було спостерігати. Марафон полягав у тому, що читання тривали цілий день. Зранку до вечора приходили й відомі письменники, й початківці. У принципі, будь-хто міг вийти до мікрофона і взяти слово.

Також я була співорганізатором пікету біля СІЗО, коли прийняли «закони 16 січня». Ми тоді теж зібрали якомога більше письменницького люду – тоді ро-

* Цей міст пов'язує дві частини паркової зони в центрі Києва. Має кілька назв – «Чортів міст», «Міст закоханих», «Міст божевільних».

били акцент саме на видатних, щоб це набуло розголосу в засобах масової інформації. Ми тоді вирушили до СІЗО з усіма можливими забороненими штуками – у касках, масках, колоною. Поставили під СІЗО намет і з мікрофоном розпочали літературні читання. Прийшла навіть Ірена Карпа із собакою – собака була теж у касці, окулярах та масці. Міліціянти теж тоді посміялися з нами. Потім ми стукали у двері символічно: «Пустіть нас, ми прийшли з повинною – здаватися».

*Якщо прокрутити плівку назад і кадр за кадром подивитися на себе в цих подіях: ви в грудні та ви в лютому, чи ви змінилися?*

Дуже цікаво було спостерігати власні внутрішні зміни. На 11 грудня був штурм уночі. Мені тоді було дуже страшно. Я потім переглядала своє відео – там жодного вдалого моменту не було знято, тому що тремтіли руки. Хоча, Боже мій, це були лише бійці «Беркуту» і всього лише палиці в них були в руках. Я пам'ятаю останні зйомки, з подій 18–22 лютого, коли вже планка обережності впала зовсім і ти знімаєш зблизька – і все чітко, все абсолютно композиційно грамотно побудовано. Потім читаєш у новинах про те, що там відбувалось, і розумієш, який там насправді був рівень небезпеки. До речі, 18-го мене було поранено гранатою в ногу під час зйомки на розі Інститутської та Шовковичної. Я знімала – снайпер із даху скинув гранату, і я не встигла відскочити. Цікаво було, що я якось не усвідомлювала до кінця дня, що зі мною сталося. Чи то адреналін, як то кажуть, робив своє – нічого не відчувалося. Тільки ввечері, коли я спинилася, тоді я зрозуміла, що все: в очах темно, нога почала одразу боліти, сліди крові… Тобто мене поранили зранку, а десь під вечір я прийшла у Профспілки. Мене ще туди не хотіли пускати, через те, що на мені була жилетка преси, і вони думали, що я прийшла їх знімати в такий тяжкий момент. А я кажу, що я не знімати – я поранена. «Де ви поранена? Що ви розказуєте?» – «Ну от, дивіться, на джинсах дірка яка». – «Добре, заходьте, тільки заберіть десь камеру». – А я кажу: «Де я залишу свою камеру? Щоб її в мене забрали?» Ну, ясна річ, нікого тут засуджувати не можна – пустили зрештою і заклеїли дірку. Пам'ятаю дуже яскравий момент, теж 18 лютого: дзвоню одному бійцю Самооборони, з яким подружилася на Майдані, тому що знаю – він на передовій. Питаю: «Міша, ти як там, все в порядку?» – «Все добре». – Кажу: «Ти де?» – «Та я в машині *швидкої*». – «Що з тобою?» – «Перелом обох рук і черепно-мозкова травма», – так весело каже. І я тоді просто розревілася – це було полегшення, тому що я зрозуміла, що черепно-мозкова – то фігня, але він не на передовій і його не застрелять. Це теж таке схиблення свідомості. Пам'ятаю, що я відчувала якусь люту злість, коли все закінчилося, коли вже Янукович утік і на Майдан поломилися ті, хто не виходив туди раніше. От, я пам'ятаю, бо мені це теж щось непритаманне, мене просто трусила лють, тому що, йолки-палки, а де ви були раніше? Якби ви тоді вийшли, тоді, можливо, цього би не сталося. Приймали весь час у себе хворих бійців на ночівлю, якось приймали чоловіка з Донецька, в якого на очах загинули двоє друзів-побратимів з його міста. Це теж було жахливо, тому що людина була в такому стані – настільки глибоко в собі, що ми реально не знали, що з ним робити, як до нього достукатись і вивести із цього ступору.

Ще я забула розказати, що я була постійним делегатом форумів Євромайданів. Перший відбувався в Харкові, потім – у Києві, Одесі. Там збиралися громадські активісти, культурні діячі й разом намагалися врегульовувати якісь питання, обговорювали, приймали якісь рішення.

*Це вже було в лютому?*

Перший форум, по-моєму, був ще в січні в Харкові. Потім перерва була в кілька тижнів. Перший форум був особливо ефективний. Далі, мені здається, воно трошки переросло в щось таке бюрократичне. Задум був від початку такий, що форуми мали відбуватися у великих містах. Першим пунктом обрали Харків. Можливо, тому що там постійно була якась загроза ззовні. Ми працювали, мені здається, дуже конструктивно. Може, тому, що нам весь час перешкоджали харківські «оплотівці». Тоді це ще була така невідома сила. Вони нас переслідували, влаштували погром. Ми розділилися на кілька ініціативних груп, і кожна група опрацьовувала певний напрям: гуманітарна галузь, охорона, безпека. Одну з груп погромили «тітушки» в книгарні «Є» – потрощили вітрини, когось поранили. Ми працювали в режимі брейнштормy, обирали спершу найпроблемніші питання. Це, дійсно, був такий майданчик, який об'єднав активістів усієї України, і задум був хороший.

*Що вас вразило на Майдані як журналіста?*

Це складне питання, тому що вражало насправді все. Найбільше, мабуть, вражали якісь такі позитивні штуки, в які ми вже давно перестали вірити, тому що всі журналісти – трохи циніки. Наприклад, був момент під час одного з форумів Євромайданів у Києві. Одна моя подруга чомусь вирішила піти поговорити з «Беркутом» на Грушевського. До «Беркуту» вона дійти не встигла – її схопили й посадили в автозак. Вона мені телефонує й каже: «Коротше, я в автозаку, якщо я за дві години не виберусь – подзвони моїм рідним, будь ласка, повідом їм, що така фігня сталася». Я одразу звертаюся до двох-трьох із Самооборони, кажу: «Хлопці, а що робити? Нашу дівчину ув'язнили». Далі – просто ланцюгова реакція: піднімаються на вуха всі ті, хто стояв у той час на Грушевського. Поломилися в автозаки, я не знаю, як вони туди потрапили, але кілька автозаків вони обшукали. Цієї дівчини, однак, там не знайшли. Мені подзвонили з інформаційного центру, попросили розповісти деталі пригоди: як прізвище, що сталося. Потім піднялися народні депутати, дівчину випустили. Тобто реально в межах 5-ти хвилин була повна готовність – і від Самооборони, і від журналістів та народних депутатів. Це вражало.

Ще, до речі, один з моментів, чим я займалася. Я була присутня на судових засіданнях, зокрема, коли судили автомайданівців і Олександра Кравцова*. Це мій добрий друг, і я ходила його підтримати як людина, як журналіст. Був теж смішний момент, коли нас, журналістів, не хотіли пускати в суд, хоча за законом цього не мали права робити, і журналісти почали просто ломитися на охорону. Тоді був народний депутат Швайка – високого зросту, кремезний дядько такий. Він просто охоронників тих, як цуценят, розкидав, до стінки їх притис і так: «Дівчата, проходьте, проходьте». Активізувалися якісь такі людські риси – нікому не було байдуже до несправедливості.

---

* Свідчення Олександра Кравцова див. на с. 438.

*Журналісти часто висловлювали обурення, що не почувають себе захищеними: журналістів били, в журналістів стріляли.*

Журналістів не люблять, авжеж. До того ж били не тільки «беркути», а журналісти могли й від своїх відгребти. Були й такі випадки. Загалом, мене це не дивує, тому що я знаю: до працівників медіа ставляться агресивно. Потім, до речі, я зняла, за порадою колег, помаранчеву жилетку, тому що вона не завжди працювала на користь. Тобто були моменти, коли було вигідно в ній ходити, тому що всюди пропускали, але коли була стрілянина, то по журналістах стріляли цілеспрямовано, й ця оранжева жилетка слугувала швидше мішенню, а не захистом.

*Це ви про 18 лютого?*

Ще не 18-те, це я вертаю до початку Грушевського, я так перескакую. Згадую яскраві моменти. Коли всі побігли по Грушевського, я думаю – буду хитра. Нащо мені бігти з натовпом, затопчуть разом із камерою – побіжу манівцями через той парк, що за Парламентською бібліотекою. За мною ще близько п'яти таких самих хитрих, як я, подалися. Ми вибігаємо до арки Дружби Народів, «веселка» так звана, бачимо – там стоять менти. Ми хотіли до Українського дому назад, так менти до нас підходять і тихо-тихо: «Не туди, там пакують, вниз, бігом». Потім ми дізналися, що біля Українського дому людей справді пакували в автозаки.

*А часто траплялися такі менти, які хотіли застерегти від якоїсь небезпеки?*

Тільки двічі я з такими зустрілася. От тоді, власне, і ще того ж дня на Подолі теж були якісь чергові менти, які побачили мене в жилеті «Преса» й підбігли: «Зніміть краще жилетку на фіг, вона вас не захистить». Був момент, що на колегу-фотографа беркутівець 18 лютого наставив пістолет. Підійшов інший боєць, і цей пістолет опустив у його руках і сказав колезі: «Заспокойся, не треба цього».

*Розкажіть ще про конкретні моменти, пережиті на Майдані, й чи залишилися вони в кадрі?*

Нам пощастило як журналістам від початку і до кінця відзняти, як громили офіс «Партії Регіонів». Те, що кажуть, що там начебто загинула людина від «регіонів», – це неправда. Я можу засвідчити, що там абсолютно всіх вивели і там нікого не залишилося. Самооборонівці намагалися стримувати людей, але в людей рвало дах, люди були тоді агресивні, одному таки розбили носа. Неприємно, звичайно, але нікого не вбили.

А ще наступного дня, чи 20-го, ми евакуйовували Музей історії Києва з Українського дому, тому що очікували, що от-от будівлю знову захопить «Беркут», а там цінні експонати. До речі, коли знайшли їхні покинуті автобуси, то в тих автобусах таки знаходили експонати.

*Яке ваше ставлення до подій на Грушевського?*

Коли 19 січня на Грушевського все почалося, тоді я ще двояко до цього ставилася. Ми всі дуже боялися силового протистояння, але розуміли, що іншого виходу немає. Тому я якийсь час просто стояла, спостерігала, знімала і намагалася для себе все це осмислити, зрозуміти власну позицію. А потім уже втягнулася й

почала допомагати. Коли «Беркут» ішов на людей, перші рази була паніка, потім стало все чітко, дуже усвідомлено. Ти розумієш, де знімати: там ти встигнеш утекти, тут ти не встигнеш утекти. Усе якось так відсторонено, чітко і структуровано. Під час протистоянь 18 лютого мій колега і друг, з яким я була весь той час, зробив необачно добру справу. Хлопці із Самооборони вхопили бійця «Беркуту», і люди почали його збивати, тобто реально його би там забили до смерті. А той хлопець почав стримувати людей. І от у такий момент інший «беркут» вистрілив йому гумовою кулею в обличчя. На щастя, око не постраждало.

*Розкажіть ще про якісь найяскравіші у вашій пам'яті образи людей, яких ви зустріли на Майдані.*

Образи? Та всі були яскраві на Майдані, всі люди мені страшенно подобалися, до всіх хотілося підійти й обійняти просто. Щодо образів мені дуже близькі роботи Олександра Хом'якова. Він зобразив якраз найтиповіші персонажі Майдану. Була цікава дуже жінка-шаманка, яка на Грушевського 19–20 січня ходила з бубном і шаманила, просто била в бубон – така яскрава, у стрічках, у квітах уся. Я її фотографувала. Був цікавий момент – це теж після подій 18–20-го. У мене є кілька знайомих друзів, які представляють традиції японського буддизму, і якраз після побоїщ на Майдані я побачила ходу цих буддистів по Майдану. Вони мені розказали, що це з'їхалися представники буддистської традиції з усього світу: з Японії, Мексики, Індії, Росії, ще якихось країн, щоб зробити марш миру по Україні, тому що буддистські пророки кажуть, що в Україні зараз фактично вирішується доля світу – боротьба добра і зла, і від того, як розгортатимуться події, залежить великою мірою подальша доля людства. І от ці буддисти пройшлися по всіх точках Майдану, де відбувалися бойові дії, а потім сіли в автобус і поїхали по інших містах.

На Майдані було дуже багато стареньких людей, були підлітки, були вагітні жінки. У мене там одна подруга, вона якраз народила акурат після Майдану – на восьмому місяці вагітності рвалася на Майдан. На сам Майдан її, звичайно, чоловік не пустив, але вона сиділа в «Євромайдан SOS», працювала зранку до вечора – там теж маса роботи була. Усі люди вражали, всі люди на Майдані були яскраві...

## Дарія Дієгуц:

## «Оружие было неизбежным, но сказать, что я это поддерживаю, я не могу»

***27-річна киянка, журналіст***

Когда разогнали студентов, мы увидели первую серьезную реакцию людей на несправедливость. В тот момент можно было говорить, что протест, который был «за», превратился в протест «против». То, что было «за Европу», стало «против власти». Наверное, если говорить о той радикализации, к которой мы пришли, то

в тот момент оно уже было заложено, оно цепной реакцией шло к тому, что будет и обратная сила, и это был только вопрос времени.

Конечно, когда я приехала тогда на Михайловскую площадь, я в первый раз поняла, что запустился какой-то нереальный процесс и он уже просто так не остановится. В подтверждение на следующий день вышло до миллиона людей, через неделю – 2 миллиона. И все это я бы назвала светлой частью революции, когда не было еще какой-то моральной усталости. У всех был порыв, то есть все верили, что если вышли 2 миллиона, то завтра все изменится. И люди, наверное, этого очень ждали, поэтому раз за разом они приходили, приходили, но их не слышали. Какие-то были самые добрые и светлые люди и намерения... Я как журналист наблюдала, что они постоянно меняются. Действительно, шла радикализация. Если изначально, сравнивая со студентами, у которых вообще не было никаких мыслей, чтобы что-то захватывать, они просто хотели, *щоб влада їх почула*, то через неделю появлялось все больше и больше людей, которые раз за разом скажут: «А нам надоело здесь стоять, гимны петь. Мы здесь стоим, мерзнем, а политики ничего не решают. Нам вообще не нужны эти политики, мы сейчас вот тут сами будем организовываться».

Положа руку на сердце, надо сказать, что под конец этого всего, во время трагической развязки, доверия уже не было ни к кому. Опять-таки, деревянные щиты, которые люди сами себе склепали, – это абсолютно логичное развитие ситуации, когда человек, которого каждую ночь грозятся разогнать, побить палками, начинает думать, чем бы ему защититься, когда к нему придут. Потом появились какие-то дубинки, щиты, гвозди, «коктейли Молотова», и в этом, наверное, нет ничего удивительного.

*Вы принимали участие в событиях 1 декабря?*

Да, но я, опять-таки, была на этом митинге как журналист. Это был очень интересный журналистский опыт – снимать в такой огромной толпе: ты приезжаешь, нет ни программы съемки, ничего... Ты даже не знаешь, где стоят спикеры. Помню, мы приехали с моим коллегой, журналистом испанского канала, и решили скооперированно в этот день работать, так как понимали, что тяжело будет, ведь нужно было в двух местах одновременно находиться... Мы подъехали к Оперному театру, оставили там машину и прошлись метров 20. И мы видим просто море людей, причем такое, что ты даже не можешь понять, с какой стороны подойти, чтобы начать с этим морем работать! Мы шли по Владимирской в сторону Красного корпуса – там был основной сбор людей. Где там была сцена или кто возглавил *ходу* – это было найти невозможно. После я нашла свою коллегу с «Интера», которая приехала заранее, и я поняла, что нужно бежать за ней. Как-то, конечно, справились.

А в целом весь декабрь я была активным участником Майдана. Я верила, что все будет хорошо и мы чего-то добьемся. Я никогда не поддерживала силовой сценарий, но в то же время понимала, что без крови это не закончится. Так говорили очень многие мои коллеги-журналисты. Я тогда восхищалась: «Класс, какая радость, сколько людей, это же здорово!» И был какой-то легкий скепсис

с их стороны: «Ну да, много людей, что дальше?» Ничего не происходит, нет никаких возможностей договориться. Оппозиция приходит в парламент, и ни один из их законопроектов не набирает голосов. Все, грубо говоря, решается на вече на следующий день.

Очень окрыляло то, что в декабре был момент гласности на всех каналах. В самом начале все все освещали, давали всю информацию... Это была наша маленькая весна в декабре, двухнедельная. Это был глоток какой-то светлой демократии, когда ты не знаешь, чем это все закончится, сколько людей погибнет, сколько будет жизней поломанных... А пока ты веришь в свои идеалы. Мы, наверное, на секунду стали теми студентами, которые сидели под стелой и верили. Мы часто друг другу повторяли: «Не время не верить». Мне кажется, что на Новый год там в последний раз собралось много людей, и все. После этого все начало сходить на нет.

*То есть вы просто приходили на Майдан? В какое время суток вы там чаще бывали?*

Так как днем была работа, мы приезжали туда вечером. Первые две недели после разгона была такая волна, когда все хотели помочь. Куча продуктов, одежды... Куча каких-то подарков, всего на свете. Много волонтеров, которые чистили картошку, разносили чаи... Потом люди увидели, что ничего не происходит, людей все меньше и меньше... И я оказалась на Майдане прямо перед Новым годом, буквально дня за четыре. Я оказалась там, потому что мне нужно было заехать в банк. И пока я шла, я увидела мужчину с серо-голубыми добрыми глазами. Он какой-то не несчастный, а скорее на нем читался какой-то отпечаток жизни. И он сидел, у него была такая табличка: «*Кияни, а де ж ви?*» или что-то такое. И это было так ужасно – я почувствовала себя каким-то предателем, у меня на глаза даже слезы навернулись. Будто бы: мы же, типа, все вместе верили, а я потом возвращаюсь в свою теплую квартиру, а люди как бы продолжают тут стоять, встречают здесь Новый год, а я уже не верю и понимаю, что уже ничего не будет...

А потом, 19 января... Я тогда сходила на вече с мамой. Мы с ней чуть-чуть прошлись, и первое, на что я обратила внимание, что все, что ни говорилось со сцены, – все освистывалось. Люди были крайне злы. Это было как раз первое вече после принятия законов. То есть все понимали, что за теми, кто сидит в палатках, завтра придут, впаяют им по 8–10 или 15 лет и никто им не поможет: ни один адвокат, ни одна сила, ни одно СМИ. Тогда уже работал инстинкт самосохранения, который придавал агрессию. Люди очень бурно выражались о всех политиках... Ты прямо идешь через коридор людей, и раздается шиканье со всех сторон. И, наверное, тогда можно было не сомневаться, что что-то произойдет.

Мы как раз доехали домой, когда начались все эти события... Тогда был первый горящий автобус, первые разобранные плитки, первое массовое облачение всех находящихся там людей в маски защитные от газа. И где-то часов в 11 вечера я решила, что очень хочу туда поехать и что мне важно там быть. Таких событий я в своей стране никогда не видела и хотя бы для истории как журналист я хотела там присутствовать.

Я туда приехала, встретила там одну свою подругу. Мы не разбирали с ней плитку, не принимали ни одну сторону... Я пофотографировала все, что меня интересовало. Была куча ребят, обычно одетых, которые закрывали свое лицо... Я понимаю, что это не завезенные откуда-то какие-то «титушки», гопники или другие какие-то малограмотные... Было понятно, что это киевляне среднего возраста, которых *дістало*. Если выделить людей, которые сначала хотели какого-то силового характера, захватывать и так далее, то они его дождались. Они не были «Правым сектором», но они понимали, что настал момент – нужно взять «коктейли Молотова» и идти швырять. Я всегда была против.

В тот момент я, наверное, не совсем понимала до конца, что происходит... В тот день поступала очень путаная информация: «Правый сектор» это или провокация... В тот вечер я еще боялась определить свое мнение о том, кто прав. Это могла оказаться какая-то провокация со стороны милиции или «Братства» Корчинского, в конце концов. Но уже имея ту информацию, которая есть на сегодняшний момент... Оружие было неизбежным, это понятно, но сказать, что я это поддерживаю, я не могу.

Казалось, что сейчас это уже никак не стихнет, но потом снова начался небольшой период очередной ремиссии, затишья, кода все стало относительно стабильно: начались какие-то переговоры, конституционный совет какой-то новый хотели формировать... Опять было недовольство у людей, что ничего не делается. Появились первые жертвы, которые людьми воспринялись как личная трагедия. На тот момент революция обрела своих героев. Вопрос о том, что кто-то может разойтись, уже даже не стоял.

*А что вы тогда снимали на Майдане?*

В те дни, когда не было глобальных событий, сюжет выглядел как информационный... Часто мы давали чисто информационное сообщение, плюс, конечно, интервью с людьми, которые сидят на баррикадах. Вот это как раз свидетельствовало о политической грамотности. Например, стоит дядька на баррикаде, возле стадиона «Динамо» – это считалось опасной баррикадой, одной из первых. Стоит дядька в непонятной одежде, в обычной жизни вы бы сказали, что это бомж. В принципе, все его коллеги по баррикаде выглядят так же, и это продиктовано тем, что было где-то минус 10 – минус 12 градусов, очень холодно, и на них надето что попало. Мы подходим к ним и спрашиваем: «Долго ли еще планируете стоять?.. А что вы хотите от этого всего?» И нам отвечают: «Я знаю, что сейчас вот Конституцию меняют... Я считаю, что для такой страны, как наша, президентско-парламентской республики – это правильно, только нужно, чтобы президент не преувеличивал свои полномочия... Вот он пришел к власти, ему Конституционный Суд вернул все то, что у Кучмы было, а выбирался он не на эти полномочия...» У меня так не получится рассказать красиво, как он мне все рассказывал. И про политреформы тоже... Когда мне нужно было сделать сюжет для иностранного телеканала о предыдущей реформе изменения Конституции, думала, мозг себе сломаю, потому что объяснять иностранцам, зачем за несколько

лет независимости мы четвертый раз меняем Конституцию, точнее даже не меняем, а просто фасуем: то одну, то вторую, то третью... А у него это так четко получалось, так слаженно... То есть политическая грамотность на ура: на уровне политолога, юриста, политика среднего звена... Но, конечно, не все были такими. Было очень много и достаточно простых людей: у меня ничего нет, мне нечего терять, я буду стоять до конца. Некоторые в этом себя даже нашли.

*Мы остановились на событиях на Грушевского, когда были первые жертвы. А что дальше было?*

Был период «Мы обо всем договоримся, но мы ни о чем не договариваемся». Честно говоря, такой период, что сюжеты было писать не о чем, потому что все стояло на месте. Тогда мы просто писали сюжеты «Со сцены сказали то, со сцены сказали это». Причем вторая сторона: «Партия Регионов», министры, президент – они никакого участия не принимали в политической жизни, нигде не появлялись, ничего не комментировали. Событий много, а они отмалчиваются. Ну, там раз в неделю Азаров что-то скажет, причем Майдана это не касалось. А так, в принципе, однобокой стала подача информации. Только, наверное, из парламента что-то было, где депутаты еще могли быть ретранслятором других идей.

Начиная с 18 февраля работать стало просто страшно. Долгие разговоры с коллегами – надевать жилет «Пресса» или не надевать – так ничем и не закончились. Кто хотел, тот надевал, и в них летели камни, «коктейли Молотова», и вообще, в таких целились. Кто не хотел, тот не надевал, и в таких тоже летели камни, «коктейли» и прочее.

Я работаю еще на канале «Бизнес», и там нашему парню осколочной гранатой пробило ногу. Это было 19-го или 20 февраля. А если по «Фейсбуку» посмотреть, то там буквально через раз писали о ранениях. Список всех пострадавших есть на «Телекритике», и половина из них – у меня в друзьях. И это я не считаю какие-то мелкие ситуации, типа, надышались газом. Не все успели быстро сориентироваться с бронежилетами. Даже материально это было сложно.

Во всем мире за такой труд журналистам платят очень большие бонусы за вредность производства. У нас, в принципе, тут люди работали за идею, то есть вопрос: «Заплатят мне сегодня деньги за то, что я остался на ночь?», если и стоял, то у каких-то единиц. Все понимали, что это в журналистике огромный шанс, когда у тебя на глазах происходят такие истории. Но в плане безопасности это было ужасно, потому что ни со стороны редакции, ни со стороны власти это не было никем проработано. Есть бронежилет – ты пойдешь чуть-чуть дальше, чем остальные. Нет – ты подумаешь 10 раз, особенно если ты – девочка.

Сейчас кажется очевидным, когда раскрыта вся история той власти, что это даже минимальным количеством жертв обошлось, что можно было, в принципе, на огромные толпы пустить какие-то танки... Но мы были так убеждены и уверены, что так не случится...

*Я правильно понимаю, что когда вы ходили на Майдан снимать сюжеты, то вы снимали то, что хотели?*

Конечно. Единственная структура, которая хоть как-то этим занималась, – это люди в Доме профсоюзов. Туда можно было прийти, если записаться перед началом какого-то вече. Если тебе нужен пропуск прямо под сцену, чтобы там записывать, от руки выписывали какой-то пропуск. В целом, мы искали такие лайф-моменты. И тут, конечно, кто тебе колоритнее кажется, того и выбираешь. Пытались балансировать тем, что это все-таки не протест на трех улицах, а это, скажем так, зеркало очень многих настроений в стране. И именно за счет того, что тот человек из Севастополя ехал, этот – с Запада... Все это немного рушило общий миф о том, что это собралось 200 каких-то террористов-фашистов «детей пожрать».

*Некоторые украинские каналы по-другому отражали всю ситуацию.*

Вы учтите то, что отражение канала и мнение журналиста очень часто не совпадают. Многие люди работают на каналах, которые не были так тесно и плотно связаны с Майданом, как тот же «5-й канал», «1+1»... Это же не значит, что этих людей там не было, может, они просто не хотели это афишировать. Мы же привыкли жить в обществе, когда ты все время чего-то боишься. Боишься запостить что-то в «Фейсбуке», потому что думаешь, как это воспримет руководство... Боишься что-то сказать, потому что ты потеряешь работу... Над этим, мне кажется, так долго работали, чтобы все испугались, что за один день такое не проходит.

*А кто-нибудь из ваших близких, друзей принимал активное участие?*

Есть девочка, Таня Мерзлая – это моя однокурсница, она вообще занимается очень многими социальными проектами, она много была на Майдане. Была волонтером, готовила на кухне. Она там познакомилась с девочкой, о которой много писали, она с инвалидностью. Это Таня на «Фейсбук» ее и вывела в первый раз, говорила, что у нее там было 4 тысячи *share* на этот пост, и все начали спрашивать. А девочка у нее до сих пор живет, и я думаю, что интересно было бы с ней пообщаться.

## **Ніна Потарська:**
## «Женщины не только бутерброды делали»

***30 років, соціолог, активно працює в громадських організаціях***

*Расскажите об акциях Женской сотни.*

Женская сотня возникла как эффект Майдана, потому что на каком-то этапе, когда мы все были активными участницами, мы принимали участие и в «Евромайдан SOS», среди нас были адвокаты. Все это уже в декабре началось. Девочки были в «*Варті в лікарні*». В принципе, все эти виды занятости требовали больших координационных усилий, и это места не супербезопасные. А на Майдане такая риторика была: женщины, приходите делать бутерброды! И это многих

немножко оскорбляло, не только же бутербродами Майдан ограничивался. Было много разной работы, во многие инициативы были вовлечены как женщины, так и мужчины. А такое отношение: вы, берегини, обнимите, успокойте героев-революционеров, сейчас очень тяжело. Это больше похоже на эскорт-сервис, чем на признание роли женщины в социальном протесте. Поэтому мы с некоторыми активистками посовещались на кухне и говорим: давайте делать Женскую сотню. Запостили об этом информацию в «Фейсбуке», и буквально на следующий день в обед было около 30 желающих женщин. Многих я вообще не знала: вот мы тоже записываемся в Женскую сотню. И тогда стало ясно, что это не шутка, надо что-то делать. Потому что желающих включиться в работу больше и больше. И мы создали *public*, провели открытое собрание, пришло около 20 девушек разных. Мы за день буквально анонсировали: сколько смогло, столько пришло. А для остальных мы общаемся в *public* на «Фейсбуке». И на этой встрече мы поговорили, что мы хотим делать и что мы можем делать, и какими ресурсами обладаем. Были девушки и из Автомайдана – я, например. У меня машина есть, я ездила, и раненых привозила, что-то довозила. Ездила по больницам и смотрела, в какой что происходит, где безопасно, где опасно, где нужны люди, где не нужны.

По итогам, как я посмотрела видео, – моя машина периодически стояла в зоне перестрелок. Это было уже потом ясно. Я забираю машину, а через 5 минут там убивают человека. Я потом, когда давала показания адвокату, посмотрела видео, поняла, где я была. Вот мы с сотней подумали, что мы можем сделать.

Собирали информацию от разных женщин, кому какая помощь нужна и кто может предоставить. Потому что были и психологи, которые могли помогать, были и те, кто даже среди ночи забирать кого-то могли. Можно было позвонить: вот я сегодня с машиной, я буду ехать, я могу подвезти. Потому что уже к январю месяцу, по-моему, ни у кого уже ни сил, ни денег не оставалось из тех, кто был постоянно вовлечен в работу на Майдане.

А дальше сотня занималась тем, что мы делали лекции, показывали кино о женщинах в революции. Маша Дмитриева выступала с лекцией «Место женщины в революции». И это было для многих откровением, потому что не все знали, что женщины не только бутерброды делают...

Мы проводили пару раз открытые тренинги самообороны для женщин, которые, кстати, и мужчины тоже слушали. Эти тренинги были посвящены в основном базовым вещам, связанным с тем, чего делать не надо, а что надо, куда бить не надо, а как лучше это сделать. Как обезвредить противника: вот человек на тебя нападает, что можно сделать, если у тебя нет физической подготовки. Есть какие-то болевые точки, и это надо знать, чтобы действовать эффективно – заставить человека остановиться на пару секунд, чтоб у тебя была возможность убежать. Это нравилось, люди ходили.

Много раненых было, пока несколько дней бросали друг в друга камни и бутылки. Дежурили многие на «Евромайдан SOS», «*Варта в лікарні*» – уже в январе. И это касалось не только того, чтоб милиция не забирала людей – тогда

в таких случаях надо было быстро реагировать, звать помощь. Но были и другие случаи: приехал человек, на Майдане получил травму, попал в больницу, у него родственников в Киеве нет, ему элементарно даже тапочки некому принести или еду. Я в этот период как раз числа с 20-го заболела и вообще не могла выйти, а девочки – вот есть Анна Сарапион и Ира Когут, они были постоянно в больницах, круглосуточно там дежурили, и постоянно писали на *public* в «Фейсбук», что нужно нести, какая необходима помощь по больницам. Люди активно отзывались, и служба успешно занималась помощью. В Женскую сотню девушки эти тоже вошли. Просто Женская сотня – это межорганизационное объединение, потому что на момент создания сотни многие женщины были включены в разные инициативы без сотни. К нам обращались женщины, перенаправляли на другие инициативы, исходя из тех возможностей, которыми обладает женщина. И это было тоже для многих важно, потому что, когда, например, женщина приходила на Майдан и спрашивала, чем может помочь, ей говорили: иди на кухню. А никто не спрашивал – возможно, у нее есть машина, может, она знает, где достать лекарства... Потому что была, например, женщина, которая занимается закупками препаратов, и она знает, где что можно найти, и была готова сама купить, привезти. Но если б она пришла на Майдан, ей бы сказали: «Иди делай бутерброды». Хотя от нее больше пользы было бы, если б она имела возможность достать дефицитные препараты.

Там, на месте, когда начались все эти события, я больше фотографировала. Я не чувствовала ни сил, ни возможности, и мои идеологические представления не позволяли мне брать камень и бросать в другого человека. Для меня очень важна жизнь человека и очень сложно переступить через это и нанести даже врагу какие-то травмы. Конечно, если это не связано с непосредственной опасностью моей жизни. Если человек откровенно атакует меня, я могу самозащиту оказать. А так мы больше говорили о том, что есть самозащита, а что есть нападение. В нападениях мне как-то не очень интересно было участвовать.

Я разговаривала с ребятами-вэвэшниками, которые стояли в первые дни, они тоже не в большом восторге были от этого всего. Но это люди под присягой: если он уходит, его просто в тюрьму садят, то есть человек не по своей воле стоит. А стояли они живым щитом, прикрывая «Беркут». Вот у беркутовцев как раз есть возможность отказа: они контрактники в основном, и он может уйти в любой момент, а срочник не может уйти. Потому что государство ему не дает такой возможности. Поэтому все наши акции до января носили характер мирного протеста. И много вещей можно на самом деле делать мирным протестом, забастовкой – ненасильственными методами. А когда человек берет в руки бутылку с бензином – это крайний случай.

*А расскажите поподробнее, что было в Украинском доме?*

Так вышло, что, когда его захватили, тут же очень активное место заняла «Студенческая ассамблея», которую отчасти составляют студенты из «Прямого действия». Таким образом, многие либеральные и левые инициативы правозащитные могли тоже, присоединившись к ассамблее, где-то свой столик

поставить, местечко себе выбить, чтоб иметь возможность общаться с людьми, которые приходят на Майдан. Мы поняли, что, когда мы стоим на Майдане, тут же многие люди хотят что-то нам подарить – или деньги, или технику. Поэтому там у нас были и компьютеры, и плазма. Непонятно, кто пришел – просто привез плазму. А у нас был большой проектор и экран. Этот ресурс мы использовали, чтобы показывать фильмы для всех. Пытались подбирать фильмы, чтоб они со смыслом были и соответствовали запросу людей, потому что многие хотели смотреть фильмы про революции, протесты в разных частях мира. Были документальные фильмы, были игровые. И после этого обязательно дискуссия. Была презентация журнала «*Спільне*» – последнее мероприятие, которое было. Потому что на следующий день был штурм Украинского дома, и больше мероприятий не было. Там еще был Открытый университет Майдана, мы с ними в разное время проводили мероприятия – на одной площадке, но в разное время.

*А как все это закончилось? Вот вы говорили про штурм Украинского дома...*

Да, так получилось, что вот я 18-го числа иду в Украинский дом, захожу, и я успела только дойти до студенческого центра, и все – дверь закрылась. Все начали бегать, кричать, что штурм. А потом, когда возобновили – сейчас, говорят, что там странные люди обитают. Мы больше туда не ходили, и «Студенческая ассамблея», насколько я знаю, тоже.

*А сам штурм? Вот вы зашли, закрылись двери, а как вы потом выбирались?*

А с обратной стороны Украинского дома есть большие стекла. И мы их разбили. Люди, и медперсонал, и раненые, и все, кто хотел выйти, все выходили через эти окна и поднимались потом по Владимирской горке... На самом деле явного штурма не было, потому что к тому времени, когда они начали входить/выходить – «Беркут» и вэвэшники, – людей там уже не осталось и никто его там не защищал, не отбивался, просто все в панике убежали, что меня удивило, и все.

17 февраля мы провели презентацию «*Спільне*» и приехал помогать Сергей Жадан. Он выступил, мы с ним еще после выступления обнялись, пожелали друг другу удачи. На следующий день начинается что-то. Было сложно понимать вообще, что происходит, и если честно, для меня с 12-ти часов 18-го числа и, наверно, до числа 20-го – это был один очень короткий день. Мне позвонил человек из метрополитена, сообщил, что со станции «Дарница» к станции «Крещатик» целый состав «Беркута» приехал, они под метро. Тут же надо было всем это сообщить и постараться, чтоб возле станции «Крещатик» людей не было или хотя бы они были готовы к этому. Потом были раненые, которых надо было отвозить в больницу. Я когда приехала на Лабораторный переулок, это часов 9 вечера было уже, «скорая» приезжала каждые 5 минут. И хотя «*Варта в лікарні*» работала уже в разных больницах, все равно все были не готовы к такому приезду «скорых», к такому количеству раненых. Надо было потратить силы, чтоб эту работу правильно организовать. Нужно было, чтоб люди менялись, потому что все не могут стоять долго. Мы стояли на улице, и нужно было, чтобы каждые пару часов менялся координатор, чтобы знали его номер телефона, чтобы координатор знал,

что в эту больницу нужно везти, чтобы были свежие списки лекарств, чтобы эти лекарства вовремя кто-то покупал. Часа полтора пытались понять, как нам это все правильно сделать, и потом оказалось, что нужно вывозить многих легкораненых из больниц, потому что больницы были переполнены. И когда людей привозили, которых надо держать под аппаратом или срочную операцию делать, просто уже не было мест. Что меня больше всего поразило – мне позвонила координатор из больницы, сказала, чтобы я забрала кого-нибудь машиной. И эта информация распространилась через «Фейсбук», видимо, в новостях. Я приехала минут через 40, там стояло уже 200 человек, и я поняла, что моя помощь, наверно, уже не нужна. Все стояли и ждали: мы готовы принять к себе, мы готовы возить в больницу этого человека. Мы готовы ездить покупать лекарства. Стоит куча людей, выходят раненые, тут же поднимается куча рук, желающих забрать раненого к себе домой. Это меня поразило: я 10 лет занимаюсь тем, чтоб объяснить людям безразличным, что нужно как-то организовываться, что-то делать, потому что, если ничего не делать, ничего меняться не будет. И вот эти пару дней я была просто в шоке, когда все наконец проснулись – поняли, что без их непосредственного участия ничего не произойдет, что нужно включаться всем.

### Уляна Онищук:

## «В тій революції кожний виконав свою місію і зіграв свою роль»

***«Я закінчила Академію мистецтв, займалася реставрацією 7 років, останні 12 років займаюся автентичним співом. Це традиційна музика»***

**То не є випадковість. Майдан – це логічне продовження традиційної запеклої боротьби за свою землю, свій народ.** І тому нехай європейці не думають, що це якийсь просто імпульс. Бо імпульс – це разове, а це тривале, тривале в часі, й воно має підґрунтя – довгу традицію.

Були такі моменти якогось відчаю, але ти руки не опускаєш. Думаєш: твій уряд проти тебе, міліція не з народом, армія затихла, теж виглядає, що не з народом. Росія натискає, Європа «глибоко стурбована». І стоїш уночі, десь друга-третя година ночі, під тою сценою, мороз. І от дядько зі Збаража, якого ти вперше в житті бачиш, а він тебе. Стоїмо на тій площі, й більше нікому в цьому світі не потрібні, тільки цим людям поруч. Це було дуже таке відчуття розпачливе ніби, але це одночасно було настільки світле відчуття. От усі плачуть, але всі плачуть разом. Я не є добра людина. Бувають люди добрі, багато любові в собі мають. Я така не є. Але там у мене входило таке відчуття вселенської любові... Безпричинної. Оце основне, що я пережила за той Майдан. Більше ніколи такого не відчувала до чужих людей, власне, любов велика до чужих людей. Але й не чужими там усі були, а як рідня.

**І з таким азартом там кожний прикладався до роботи.** Стоїш день, два, по ночах, усе добре. Думаєш, корисним десь маєш бути. Десь ми там з коліжанкою під стелою канапки різали, чергували день... Я бувала дуже різними наїздами, і знову їхала до Львова. Пішли якось у КМДА. І от власне вночі, особливо коли десь третя, четверта, п'ята, під ті сходи внизу приходять хлопці, молоді чоловіки... Вони навіть не мають сили дійти, де є ті карemати. Просто торбу під голову – і так на тих сходах придрімують. І таке відчуття, що ти хочеш йому чи подушку якусь принести, чи не знаю що. Так легенько будиш, вимиваєш ті сходи на біленько, і вони такі вдячні. Починають жартувати: «О-о, дивіться, як дівчата нам *попрятали*». І це таке відчуття спільноти, воно ні на що не подібне. І вони собі вже на ті сходи чисті сідають, хтось чай бере, хтось щось інше. Це має впасти якась несамовита благодать з неба, щоб одні в мішки сніг збирають, другі миють, треті на кухні, четверті носять. Як той мурашник, усі заодно. До того ж дивне таке відчуття: всі розуміли, що ціль велика й широка. Це ж не було, як у 2004-му, дуже конкретно – перевибори. А тут якась така ціль розмита. І ти розумієш, що це майже нереально. І ніхто не опускає руки, все одно всі розуміють, що навіть у кожній маленькій отакій роботі дрібній є сенс. І воно якимсь дивним чином, віртуально, в повітрі, ця енергія до енергії складається у якийсь великий стовп, яким неможливо буде вже, на рівні ноосфери, знехтувати. Це такий сигнал від Бога, що було очевидно, що кудись воно розрішиться. Звичайно, відчувалося, що може драматично піти, але так не вірилося, так не хотілося, щоб розрішилося через аж такі події...

**А тоді, в ніч на 11 грудня, вже година п'ята...** Ми приходимо – все вже завмерло. І от де Профспілки – аж сюди, де сцена, стоїть «Беркут» через весь Майдан. Беркутівці нічого не роблять, тільки стоять. А навпроти кияни – це було приємно. Ми спускаємося від Михайлівської і бачимо – потоками йдуть. Старші, молоді, жінки, всі. Кияни почали приходити і приїжджати просто на таксі, іншого доїзду не було. Цілий мікроавтобус людей з якогось мікрорайону приїхав. Це така гордість розпирала за ту нашу єдність. І вже барикади починають відбудовуватися. І стоїть ряд оцих беркутівців, і кожен з нас собі вибрав опонента. Дехто каже: «Синочку, ну нащо ж ти стоїш тут?» І я так стала, а переді мною – такий вели-и-кий! Я на нього дивлюся, а він такий злий погляд мав. Бо там різні були. Були зовсім хлопчики, які слухали і так «кивали» очима. А цей на мене з такою злістю дивиться, стер мене поглядом просто. І я на нього дивлюсь і розумію, що нема про що говорити. І дивлюсь, дивлюсь, а в думках такі слова: «Ну і що, що ти весь у дубинках, у шлемі? І що? Сила не в тому». Таке дуже дивне відчуття. І він відвів очі. І так вони стояли досить багато годин. А потім раз – і відвели їх. І Майдан ще ту барикаду бігом відбудував. Тобто Майдан відроджувався постійно. І постійно оце було, правда, що все на волоску. 11 грудня теж було на волоску. Ми вже забули, як дзвони Михайлівські били, як на сцені всі молитви читали. Написав мені киянин Олександр у «Фейсбуці»: «*Этой ночью я стал националистом-патриотом*». Мене здивувало це слово. «*И верующим. Потому что я поверил в свой народ, когда киевляне начали сходиться на Майдан, я поверил,* що це нація. *И второе, когда начали молиться, и эти силы, прущие на баррикады, вдруг отошли. Это было*

*чудо настоящее»*. Він сказав, по-моєму, що це благодать, яка проявилася через Майдан. Навіть і через ті смерті, через усе. І треба бути вдячними за те. Ото тоді на волоску, власне, ми простояли. І в той день перед розстрілом, коли оці хлопці там стояли, мені сказали, що молилися по всіх монастирях...

**Я собі тепер згадую, яку ми всі пройшли колосальну ментальну еволюцію, переплавлення страху...** От, 16 січня прийняли закон. Пам'ятаєте, що по п'ять машин не їхати? І то був якийсь мій четвертий чи який заїзд на Майдан, і я була взагалі одна – ні родичів, ні знайомих. І ось кажуть: а зараз ми йдемо під Кабмін протестувати. Нас зібралося, може, дві тисячі в колону, дуже мало. На Майдані людей не було багато, бо серед білого дня. А тоді ж той закон: не можна збиратися, не можна скандувати. А ми йдемо робити все, що не можна – скандувати, збиратися великою колоною, ще й під Кабмін. Ти не знаєш, як вони зреагують. Уже тоді люди пропадали. І били, і пропадали тоді. І над нами починає священик молитися. Я думаю: чого вони над нами моляться? Ніби нас кудись відправляють так урочисто, Майдан зробив тунель, і ми отак ідемо колоною з Майдану. Ти свідомо обираєш йти туди. Думаю, якщо ти вже приїхала сюди – то все. Поруч тебе чужі люди, але ти відчуваєш, що то все як моноліт. І кордон рівно на Інститутській: автобуси і «Беркут», який пропускає за готелем «Україна». Вхід вузенький, отак усе загороджено кільцем. Ти заходиш у цей кордон, і вони камерою знімають кожне обличчя, бо нас мало – ми по одному заходили в той мішок. А вони через один мали фотоапарати і камери. І ми зайшли, а там усе перекрито. І ми повертаємо до Кабміну. І потрапляємо в повний мішок. «Беркут» щільно тут і тут. Ідеш, і це такий, чесно скажу, тваринний страх. Потім ти робиш видих і кажеш: «Ну і що? Навіть, навіть найгірше? І що?» Оце дуже дивно. Я тоді відчула на собі, що нема перехідного моменту між тваринним страхом, от таким рефлекторним, і спокоєм. Ти робиш один видих і приймаєш рішення, що «я не боюся». І тобі стає так спокійно. Оце так, ніби якийсь перемикач – ручку якусь повернув *off/on*, і ти раптом вирівнюєшся, і на всіх дивишся, і так стає спокійно. І ми відбули цю акцію. Ми помалу, як арештанти, йшли, отак один за одним. Зробили акцію, передали якийсь лист-звернення, й кажуть: «Повертаємося на Майдан». І от попереду мене йдуть мужчини. Безстрашшя насправді дуже заразне, в хорошому сенсі цього слова. Це інфекція. Так, як і страх. Коли біля тебе бояться, починаєш і ти заражатися. А коли не бояться, тобі хочеться так само, як вони – не боятися. І йдуть ті чоловіки, їх знімають, а вони показують своє лице на камеру – один, другий, третій... А я йшла так шаликом затулена. І ти не знаєш, звідки в тебе це: спочатку перша стадія – страх, потім у тебе – спокій, а третя стадія така – що я шалик зняла і пішла. Гадаю, це абсолютно рефлекторний жест. Ти навіть не думаєш – тобі хочеться свою позицію буквально показати. Буквально. Порівняно з Інститутською – це смішні переживання, звичайно. Смішні. Але це мої були переживання, цей момент реального переплавлення страху...

А що пережили ті хлопці, я навіть не можу уявити. Ти мусив прийняти рішення йти під кулі. Вони казали: такий адреналін, що ти не думаєш, у тебе вже страх щезає. Як казала моя мама, там уже вони говорили з Небом. Як на Грушевського,

так і там. Адже коли вирішив, що життя своє готовий віддати, я думаю, що люди потрапляють в інший вимір. Там дається сила, там дається безстрашшя. Я вважаю, що це взагалі вибрані ягнята на заклання, ці хлопці. Хтось казав: «Це вони несвідомо»... Ні, свідомо. Я впевнена, що свідомо. Це якогось іншого рівня свідомість, якесь внутрішнє розуміння їхнє, що їх вибрано. Я деколи думаю: чому я не була там у цей-таки момент? Бо їздиш, їздиш, їздиш, а потім щось стається в інший день, коли тебе нема. А з іншого боку, в тій революції, мені здається, на кожного був свій план – кожний виконав свою місію і зіграв свою роль.

Бо там казали: буде зачистка Майдану. У переддень подій на Грушевського дві ночі казали: велика загроза, хто може, їдьте. Пам'ятаю, що вже не знаю, як своєму чоловіку сказати, бо троє дітей, ми по черзі їздили. І кажу: «Я таки не можу. Дивись, мало, щоразу менше людей на Майдані. Я їду». – Він каже: «Ну, їдь». І я поїхала, відчергувала дві ночі, а ті дві ночі були спокійні. А я відбула п'ятницю, суботу, завжди тоді спад, особливо вечорами. Я тільки повертаюся – події на Грушевського, після недільного віча. А в неділю завжди багато людей, завжди на вихідні приїжджали. Отже, Грушевського в розпалі. Я кажу: «Ми не можемо двоє в хаті сидіти, мусить хтось їхати». Я взагалі пропонувала їхати вдвох. Кажу: «Давай дітей відвеземо до твоєї мами в Тернопіль». – Він каже: «Ні, вдвох ми не поїдемо, бо як щось станеться, то ж троє дітей». – Кажу: «Я на мирний протест весь час їздила. Тепер має їхати чоловік». – Він каже: «Тепер їду я». Пам'ятаю, як ми якісь лижні штани шукаємо, у Львові купуємо рукавиці теплі. Це таке дивне відчуття. Коли ти не зупиняєш свого чоловіка, навпаки, кажеш: «Їдь». До того ж розумієш, що це страшенний ризик – а це вже були вибиті очі, відірвані руки. І я просто ходжу з ним, вибираю. Ми жартуємо, але розуміємо всю небезпечність. Попрощалися з ним, обнялися... І ще моя мама на Майдані була, ходила і на Грушевського, носила чай хлопцям на передову. Тобто в мене мама там і чоловік. І дуже розхворілася мама, а потім і чоловік. Дістав такий гайморит, що просто температура шалена. А потім говорили мені, в Профспілках був чоловік сестри, що вони знайшли у вентиляційній шахті підсипані «порошочки» різні. Пам'ятаєте, мороз був мінус 17 градусів. Він дзвонить, каже: «Ми побудемо годину, а потім гріємося». Тоді було дуже багато львів'ян із запаленням легень і гайморитом. І ще казав мені цей чоловік, який там у Профспілках медициною завідував: «То треба навіть збирати, і потім це може бути як доказ, що один діагноз на всіх, і з цим "порошочком" якщо співставити, то це фактично бактеріологічна зброя». Підкидали, щоб усі злягли. Як вони – мама і чоловік – повернулися, то дуже довго лікувалися. Якась така була інфекція шалена... Багато людей після цього грипу дістали страшні ускладнення. Це була якась непроста бацила. Але я була вже рада, що мама і чоловік повернулися живі. І сестри чоловік там був, другої сестри чоловік...

*Ви на Новий рік на Майдані були?*

Я на Новий рік співала там на сцені о 9-й вечора... Я знала, що на Новий рік буде якась програма. А потім до Донія подзвонила через знайомих і запропонувала, щоб запросили й Пятраса Вишняускаса з квартету «*Ultramarine*» – він дуже знаменитий саксофоніст. Литовець, геніальний музикант, така легенда

джазу з Вільнюса. А ми вже з ним грали не раз, і добре нам ішло. Кажу: «Хай би він виступив». Вони зацікавились і квиток йому організували. Він приїхав просто підтримати, і ми о 9-й вечора перед Новим роком співали з ним, він грав на саксофоні. Це було стільки миру, любові та надії. То ще був той Майдан, знаєте, коли з дітьми маленькими приходили.

*Ви, напевно, багато там гарних людей зустріли?*

Була така жінка, пані Юля, яка сама з Вінниці, вчителька. Вона в КМДА завжди багато допомагала. Ми тільки по телефону спілкувалися, а вже як рідня... Вона координувала різні медичні справи на Майдані. І коли вже чоловік поїхав до Києва (а я ж не буду сидіти у Львові руки склавши), ми з нею зідзвонилися, вона каже: «Мені потрібна хірургічна лампа». І чоловік сестри казав із Профспілок: «Потрібні хірургічні лампи, шити неможливо під звичайною лампою, то-то, то-то». Ми знайшли хлопця Андрія, я по сей день з ним зідзвонююся, але ніколи не бачила його. Всю революцію з ним по телефону говорила. Він шукав запчастини, я знаходила бізнесменів, хто б міг йому давати на ті запчастини, організовувала транспорт і на Майдані домовлялася, хто би зустрічав – ланцюжок такий. Напряму йому везли гроші – він бігом запчастини. Аж пальці сколював – робив. А то було, як тільки-но на Грушевського вибухнуло. І ми бігом давай організовувати... Ми нон-стоп передавали, багато партій. І потім воно ой як у пригоді стало, коли був розстріл...

**А ще ми тоді, в ці страшні дні, якраз робили тур по містах України з виставою «Альберт» Андруховича.** Ця вистава така чорно-біла, про добро і зло, про святе і грішне, й купа вогню в сюжеті. Воно настільки перегукувалося з подіями Майдану, що диву давались. Усі казали: «Нам це стільки енергії додало, адже вона зі світлим кінцем...»

А то як було: ми ж першу виставу зіграли 18-го числа в Івано-Франківську. Тільки дограли виставу, зійшли зі сцени, як повідомляють: «Майдан горить, горять Профспілки, все падає». Ми тоді не скасували жодної вистави, у жодному місті – це був наш опір. І ми тоді з Франківська поїхали в Тернопіль. Там дізналися, що почалися ще гірші події – почали горіти Профспілки. У Києві почалися розстріли. І ми тоді кажемо: «Ну що робити? Їдемо на Київ?» Вирішили їхати, сідаємо в поїзд Тернопіль–Київ. А поїзд стоїть. Згадайте, поїзди тоді зупиняли. І нам майданівці почали шукати тернопільський автобус чи мікроавтобус. Сказали: «Раненько будемо». Ми в тому поїзді переночували. Вийшли, сіли на автобус, ніхто не знав, як далі розвиватимуться події – розстріл уже відбувся. Їдемо на Київ. Шофер, сивий такий чоловік, добрий дуже, каже: «Їду забирати сина. Він поранений. Але він сказав: "Тату, ти мене не забирай, ти забирай моїх двох хлопців, бо їм тяжче, а я залишаюся"». Отакі там хлопці. А той шофер такий спокійний був, з витримкою, мене це здивувало.

І от ми вже в Києві, йдемо на Майдан. Я пам'ятаю це враження. Я ж лишила Майдан за день перед Грушевського. Потім поїхав мій чоловік. І це вперше я на Майдані після подій усіх, Грушевського, розстрілу. Це зовсім інший стан реальності. Це дві різні реальності – той мирний Майдан і цей. Я заходжу на Майдан –

виносять труни, тоді ж прощалися цілий день. Це неможливо. І навіть видно, що голова прострелена. І я стою заціпеніла. І думки тільки одні крутяться: «Добре, що я свого Максима народила в 25 років, а не в 22. Він же був би тут». А потім думаю: «Боже, до чого нас довели, чому я маю так стояти і думати? Чи добре, що твоїй дитині 14, а не 17. Бо син точно був би тут. Я б його не зупинила, я б сама його відрядила». От і дивишся, а це такі, як діти, ті хлопчики. Їх виносять і кричать: «Слава! Слава! Слава!» А всіх душить, навіть не можуть кричати. Звичайно, це міф, що вже перевелися чоловіки в Україні, але наскільки в цій революції проявилася чоловіча якість українців. Ух, такі, знаєте, стоять, куртка десь пропалена, з ніздрів буквально вогонь, але тільки в хорошому сенсі. Це мужність, мужність у кращому прояві цього слова. Вони стоять, як мур. І щось там політики, щось там Кличко. І видно, що нічим ніхто зараз не задурить.

Ще був якийсь такий кумедний у мене випадок, неймовірний збіг. Пам'ятаєте, були такі брусочки, й на брусочках написані назви міст, хто звідки. І там уже «Львів», звісно, був. А я щоліта по три – по два місяці сиджу в селі Поникива, звідки родом моя бабця. І думаю: напишу «село Поникива» – нехай буде багато сіл різних. Знайшла той брусочок. Підходжу до двох хлопців: «У вас нема фломастера?» – Один каже: «Є». Я пишу «с.», починаю букву «П». – А він: «Поникива?» Ну, скільки на букву «П» сіл в Україні, а він: «Поникива»? – Сусіди. Уявляєте кількість людей на Майдані, а ті хлопці були з Поникиви. Це от такий перший із яскравих спогадів із самого початку Майдану. Або як їхали до Києва. Пам'ятаю, обертаюся – прапори зі Львова, видно машини, увімкнені фари... Це було, коли мільйон людей зібрався у Києві. Це таке, аж дух спирає! І всі сигналять, їдуть, і це така просто хвиля, просто енергія неймовірна. І потім, на яку заправку не заїдеш – всюди десятки людей в куртках теплих, п'ють каву, і видно, що всі їдуть у Київ. На одній заправці кажуть «Слава Україні!» – І всі: «Героям слава!»

## Ніна Ходорівська

# Про «Громадську раду Майдану», «Студентську асамблею» і волонтерство

***24 роки: «По диплому – культуролог-исследователь перформанса. Работаю журналистом. Считаю, что все люди равны, что у всех должны быть равные возможности... Важнее учитывать, чтобы людям в этом обществе всем было легче жить, а не экономический рост сам по себе»***

На момент начала Майдана, в конце ноября 2013 года, я была в Берлине, училась там на Международной магистерской программе. Приехала в Украину 30 декабря.

И 31 января я отправилась на Майдан. До того я дистанционно, что могла, делала. Я переводила какие-то тексты. Переводила с английского на украинский,

русский. Меня поразило многообразие того, что происходило на Майдане. Там было большое разнообразие людей, там как раз кришнаиты пришли танцевать, и никого они не раздражали, никому не мешали – люди улыбались, фотографировались, танцевали с ними. Были казаки, у которых на флагах написан девиз Махно: «*Воля або смерть*». Некоторые говорят: «Нет, мы не анархисты, но мы все решаем в кругу, у нас голос каждого может быть голосом вето». То есть использовался этот известный метод принятия решения консенсусом. Меня приятно поразила разница в возрасте людей, которые там были, разница в том, откуда они приехали – из сел, городов, городков: и Восток, и Центр, и Запад, и Юг там были представлены.

Я нашла вот эту «*Громадську раду Майдану*». Была там секретарем. Я быстро печатаю, потому вела протоколы, помогала какие-то документы составлять.

*А как вы оказались на заседании* «Громадської ради»? *Вот пришла девочка и сказала: «Здравствуйте, я хочу вам помогать, быть секретарем». Или как это получилось?*

Нет. Ничего не сказала. Там, во-первых, было открыто для всех: можно быть наблюдателем, можно быть участником. Для того чтобы быть участником, нужно представлять какую-то организацию, потому что «*Громадська рада Майдану*» – это была платформа для взаимодействия всех инициатив Майдана – не отдельных людей, а инициатив. Если представляешь какую-то инициативу – можешь. Нужно два члена от вашей инициативы и протокол заседания инициативы, на котором постановили, что организация уполномочивает вас.

Мне очень понравилось, что они принимали решение консенсусом. Основной актив «*Громадської ради Майдану*» – это были несколько мужчин за 40 с живой жизненной позицией и богатым опытом в сфере управления и юриспруденции. Потом был человек, который ездил по всяким деревням и рассказывал людям, что происходит на Майдане, и собирал там еду для Майдана. Был священник, которого направил Всеукраинский Совет Церквей и религиозных организаций, были казаки. ОУН-УНСО долгое время не хотели принимать – не знаю, приняли или нет. Нельзя было, чтоб были представители политических партий, то есть тех организаций, которые собираются идти на выборы. На конец января там было 84 организации. Это была очень открытая структура и при этом очень репрезентативная.

Еще параллельно с этим «Студенческая ассамблея» появилась, как попытка забастовки Киево-Могилянской академии. 20 января я присоединилась к дискуссии студентов и выпускников Академии, которые обсуждали возможность оккупирования помещения в Могилянке, чтобы там мобилизовать людей на забастовку. «А зачем забастовку? Почему нельзя совмещать учебу и Майдан?» – Ответ: «Потому что надо иметь возможность уделить Майдану максимум усилий, чтобы он был не только в центре Киева, а распространялся в спальные районы. Надо иметь время и возможность как можно больше непосредственно общаться с людьми, чтобы они понимали, зачем это и что это за событие».

Те, кто инициировал тогда это собрание, посмотрели на то, что происходит на Грушевского, и решили, что это все плохо, что надо что-то делать, и решили, что нужно восставать в Киево-Могилянской академии.

*И чем это увенчалось?*

Администрация Академии сказала: «Нет. Восставать мы не будем». И часть студентов сказала: «Мы будем делать то, что говорит администрация». И потом администрация перевела Академию на режим дистанционного способа обучения, и со следующего дня или со следующей недели просто все двери были закрыты. Через интернет выдали задания. Я вообще не помню, чтобы в Могилянке такое было. Даже в выходные, даже на каникулах двери открыты – обычно там что-то функционирует, кто-то заходит/выходит. А тут просто все двери закрыты. Целую неделю, которая была после 20-го.

*То есть они это мотивировали тем, что студентам опасно ездить на занятия?*

Я не была на этом собрании, честно говоря. Мне так передавали, что «в связи с ситуацией в стране». А потом возобновили лекции.

*Вы участвовали в движении «Варта в лікарні»?*

Да, я была на Братиславской, 3. Там есть одна бронированная палата, и в эту бронированную палату свезли раненых, человек 20. Туда никого не пускали, только с депутатами удалось зайти юристам – пообщаться с ребятами, спросить, что вообще с ними случилось? А мы сидели в коридоре перед этой палатой. В разное время там от 5 до 20 человек было волонтеров. У нас был телефон водителя машины Автомайдана, который дежурил под больницей, еще одной автоинициативы. Если бы что-то происходило, то нам нужно было позвонить. А там уже по ходу действия.

*Много раз вы там дежурили?*

Я дежурила один или два раза. Сама инициатива «*Варта в лікарні*» и дальше существовала, но я просто переключилась на «Студенческую ассамблею».

*В чем была функция «Студенческой ассамблеи»?*

«Студенческая ассамблея» была продолжением этой забастовки неудавшейся. После того как закрыли Могилянку, хотелось собираться, что-то делать. Собрались один раз в одном дружественном издательстве, там небольшое помещение, и непонятно было, можно или нельзя его использовать. Единожды можно было. Я тогда написала в какую-то группу по Евромайдану о том, что студенческое движение ищет помещение. Если кто-то может предоставит помещение, то мы просим об этом. И мне в ответ написали: «Так пойдите в Украинский дом».

Мы пошли в Украинский дом. Там заселились очень разные люди на тот момент. Нам сначала дали место на 2-м этаже, потом мы переместились на 1-й этаж. Мы ставили себе в основном просветительские задачи. Вели киноклуб по вечерам, где показывали революционное кино. Показывали фильмы про разные социальные протесты. У нас был даже фильм по Марксу, но мы, конечно, не писали, что это по Марксу. Мы отрезали первые титры, а в афишах написали, что его название – «Забастовка». Там у нас был большой 5-метровый экран – он надувался, сдувался, ставили его в холле 1-го этажа, чтобы было видно отовсюду. У киноклуба был открытый микрофон – обсуждали просмотренное кино, а потом начинали говорить о том, что происходит сейчас.

У нас было мало людей из Университета Шевченко. Была утопическая идея попробовать вести дела университета вот этим ассамблейным методом. Но я и сейчас думаю, и тогда думала, что это невозможно, потому что среди нас не было никого, кто имел бы опыт управленческой, административной работы. Один раз было высказано безумное, как тогда казалось, предложение захватить Министерство образования. Но, в конце концов, мы таки захватили Министерство образования 21 февраля и там сидели неделю, может, больше. И вот эти идеи – про забастовку, про оккупацию – мы обсуждали там с разными студенческими группами.

Кроме образовательной программы, была акция протеста под Министерством образования. Когда мы пришли и сказали: «Вы нам не нужны», они ответили: «Дайте список требований». Мы же сказали: «Мы не будем список требований давать, мы вам не доверяем». Мы там сделали выставку художественного плаката, которые нам *Мистецька сотня* помогла нарисовать, и какие-то творческие номера тоже делали… Потом ходили просто общаться с милиционерами, которые стояли на Грушевского и везде в оцеплении.

*А дальше как развивались события?*

17-го вечером я поехала домой помыться, решила выспаться. В 10 утра 18-го встаю, а там – ого уже. Какие-то машины горят. Я приехала, увидела, что многие наши ребята пошли туда кидать или щиты держать – разные есть истории. Увидела вот такую стопку листовок «Евромайдан SOS» с советами, как себя вести при задержании, и с телефонами бесплатной юридической помощи. Пошла их раздавать.

Потом пришла, помогла – там госпиталь делали на 1-м этаже. Какие-то матрасы поносила. Потом взяла мешки и пошла в Дом профсоюзов за вещами сухими, потому что пришли наши ребята все мокрые. Я подумала, что стоит сюда принести сухих вещей, чтобы, когда их обливают водой, ребята могли прийти и переодеться. Потом я попыталась пройти обратно в Украинский дом, но его уже заблокировали. Я звоню своим ребятам, они говорят: «Мы сейчас будем эвакуироваться».

И еще такое задание у меня было: надо было купить баллоны с краской, чтобы закрасить камеры наблюдения, если нужно, чтобы ничего на них не было видно. А папа мой оставался там, на Майдане. Я ему звонила, узнавала, что происходит. Транспорт не работал, я дошла к фуникулеру, спустилась к Могилянской академии, там в курилке всем сказала, что происходит, пошла в библиотеку, тоже сделала объявление. Купила эту краску, встретилась с ребятами, стали обсуждать, что делать дальше.

Пришли на следующий день 19-го числа уже, и оставались там всю ночь. Носила бутылки со смесью зажигательной, поджигала шины. В людей я, наверно, не бросала бы эту смесь, потому что я понимаю, что, по крайней мере, там солдаты-срочники... Да, они одеты в милицейскую форму, но зачем в них бросать, если этим можно если не убить, то покалечить? Но там была идея, что нужно жечь шины, потому что тогда, во-первых, не пойдут через дымящие шины, а во-вторых,

образовалась такая дымовая завеса, защищавшая от пуль. Вроде бы ночью 19-го не стреляли снайперы. Но ожидали, что могут стрелять, поэтому мы жгли все время. Для меня это было очень страшно, когда я узнала, что снайперы стреляли в людей. 20-го вечером я туда не ездила. Я очень заболела.

21-го было студенческое шествие к Министерству образования с требованием осудить действия правоохранительных органов и снять со студентов, которые принимали участие в Майдане, уголовную ответственность... И ребята-организаторы пришли, сказали нам: «У вас есть Студенческая самооборона. Вы придите в форме Самообороны – что-то, может, будет». И наши ребята пришли и, когда они поняли, что никакого «Беркута» в Министерстве образования нет, решили туда зайти и остаться, захватить.

*Там, наверно, никого не было?*

Нет, там был переговорщик, были более высокопоставленные, которые выходили и говорили: «Нет здесь Табачника сейчас! Правда – нет, ребята. Ну, что мы можем?» Мы сказали: «Так давайте, может, мы зайдем? Давайте мы его подождем внутри?» И пока этот переговорщик общался, ребята в касках и масках зашли туда. Тогда ребятам сказали: «Да, давайте вы подождете внутри». Там были опечатаны все кабинеты, все подписаны, заклеены. И нам оставили коридоры, туалеты и актовый зал. Из всего персонала Министерства остались только охранники, которые знают где и что, и которые не чиновники. Я потом приехала, когда мне сообщили, что Министерство захватили. Я стала прозванивать дружественные инициативы майдановские, сообщать о том, что произошло. Просила информировать, чтобы больше людей приходило, спрашивала, поддержат ли они, если физически надо будет отстаивать? Какие-то такие вещи. То есть я из дому всю ночь звонила, общалась. И постила то, что там происходит, потому что интернета у них сначала не было. Потом уже принесли мобильный интернет. А в Украинском доме у меня, кстати, ноутбук остался со всеми моими записями исследовательскими за два года магистратуры. И понятно, я сейчас хочу написать на имя прокурора какое-то заявление.

*И что, ноутбук с концами?*

Да. Он там остался, и когда уже освободили Украинский дом, то его уже там не было.

А чем мы еще занимались, пока жили в Украинском доме? Мы помогали с аппаратурой. Там была плазма, надувной экран, еще Открытый университет оставил свой экран и колонки. И мы за это все отвечали. Мы этот экран ставили, сворачивали, когда надо было. Потому что лекторы приходят и не знают, как с этим обходиться. Несколько недель мы занимались тем, что координировали. Я лично три дня этим занималась. Потому что было много желающих что-то там делать, и, чтобы они не пришли все одновременно, над этим тоже надо было поработать.

## Олександра Устинова:

# «Я займалася координацією: було страшно, але хтось це має робити»

***28-річна киянка, родом з Вінниці. Піар-менеджер і журналіст, активно співпрацює з громадськими організаціями***

**Майдан для мене спочатку був виявом громадської активності, непокори.** Для нас це було громадянською позицією – показати владі та світові, що ми не раби, в нас є нормальне громадянське суспільство, і до нас треба прислухатися. Ще на самому початку був величезний мітинг, коли вийшло 100 тисяч людей. Це був перший етап Майдану – дуже позитивний, енергійний. Усі танцювали, співали. Таким був наш протест до 30 листопада.

**Переломним моментом став розгін Майдану.** У ту п’ятницю ми поїхали додому. І мене о 5-й ранку будить моя подруга й каже: «Саша, Майдан розігнали». Я, коли дивилася це відео з «Беркутом», коли дивилася, як били фотографа, я десь годину проплакала. Але треба було себе взяти в руки – треба було їхати в центр, допомогти людям, які сховалися в Михайлівському соборі.

О 10-й ранку ми там зустрілися з усіма активістами. Їх дуже багато було: і майбутній «Громадський сектор Майдану», і ДемАльянс. Ми тоді зібралися й за годину вирішили, хто що робитиме на найближчий момент. Я запропонувала піднімати спальні райони, і ми почали просити машини в тих, у кого вони були. Обдзвонювали всі громадські організації, в кого є гучномовці. Вистроювалися в колони по п’ять машин, відчиняли вікна, кричали на повну гучність, розказували людям, що відбулося. Тобто було таке: якщо ми не зберемо до завтра людей і не покажемо своєї непокори, свого бунту – це все. Тоді очевидний крах цієї країни і крах демократії.

**Ми виходили з розуміння, що потрібно вберегти демонстрацію обурених свавіллям влади людей від насильницьких дій.** Один дієвий спосіб – дати людям щось у руки. Ми тоді вирішили дати всім у руки свічки. Я тоді вперше в житті, не виходячи з дому, витратила 10 тисяч гривень, які були в мене на кредитці, – я закупила свічки. По-перше, це візуально буде сильно. По-друге – дуже важко бити людину, яка стоїть і в руках тримає свічку. По-третє – свічка в руках умиротворювала людей.

**1 грудня було величезне віче і почалися ці події на Банковій.** Ми теж пішли на Банкову. Зі сцени кричать: «Це провокація! Не йдіть туди!» Звичайно, будь-яке насилля, коли збирається така маса людей – це провокація. Але коли ти бачиш одне насилля, потім ще одне, а тобі кричать: «Ви все одно стійте, ви все одно терпіть» – то це важко сприйняти, особливо чоловікам. Коли ми пішли під Банкову,

я казала, що треба, щоб дівчата ставали перед хлопцями. Але нам дуже рішуче казали, що то вже не жіноча справа, то чоловіки мають вирішувати. А я казала, що ми їх не кинемо, тому що хлопців переб'ють. У мене до Майдану була свята віра, що в чоловіка рука не підніметься на жінку.

І коли ми пройшли 200 метрів від Банкової до перехрестя Шовковичної та Інститутської, я бачу автобуси і розумію, що це «Беркут», тому що в них вікна були тоновані. І всі зупинилися, щоб їх пропускати. І перед цим «Беркутом» їде *Lanos* із синіми номерами, тобто міліцейський. І я просто вибігаю на дорогу, розставляю широко руки, і машина переді мною зупиняється, і весь цей потік зупиняється. Я починаю кричати: «Люди, *Беркут* везуть!» – щоб вони перекривали дорогу. Але тоді ще люди були не готові, вибігло зі мною кілька моїх друзів, і нас стало чоловік п'ять, і десь чоловік сто стояло, які нас фотографували. Коли я вибігла, руки на капот поклала, бачу: вилітає на мене міліціянт з кийком із машини, а до мене починають підбігати мої друзі. Міліціянт побачив, що нас трохи більше, і він туди-сюди, до мене – назад, і махнув рукою. Тут відчиняються в першому беркутівському бусику двері, й звідти до нас ідуть хлопці з дубинками. Я розумію, що я зараз підставлю хлопців, що їх просто поб'ють замість мене. Я тоді кажу їм, що треба відходити, пропускати. Вони починають у них каски кидати. Це вже була агресія, ненависть, нерозуміння – як таке може відбуватися. Вони проїхали, а в нас залишився цей кийок, з яким на мене вибіг міліціянт, ми його даішнику віддали. Тоді мені вперше було реально страшно, і я зрозуміла, що вони не робитимуть різниці – дівчина ти чи хлопець. Вони готові були мене бити.

**Людей, яких тоді посадили, їх фактично «злили».** Перші в'язні, їх потім охрестили в народі «в'язнями Банкової», з'явилися, тому що політики вчасно не прислали своїх адвокатів, самі не приїхали. Там мали стояти всі три лідери опозиції та груддю кидатися на того суддю: «Ці люди невинуваті, віддайте їх під нашу опіку». Єдине, що Порошенко туди потім приїхав, коли все це закінчувалось. Фактично їх у неділю взяли, жорстоко над ними знущалися, а в понеділок їм дали по два місяці в тюрмі, а потім (як піде справа) – до 15 років. Тоді я зрозуміла, що якщо ми зараз не піднімемо величезний галас, якщо ми не натиснемо на політиків, щоб завданням номер один для них стало витягнути цих невинних людей, якщо зараз усі міжнародники про це не дізнаються, то про цих людей можна забути: їх реально посадять.

Ми тоді зробили прес-конференцію, я такої кількості камер ще не бачила. Нам безкоштовно тоді дали приміщення. Я стояла і плакала, при тому, що була ведучою. Це було дуже важко, коли вони розповідали, як їх роздягали, як з ними фотографувалися, як з них знущалися.

**Це вже був другий етап, коли почалася ескалація насилля.** Тоді постали всі ці блокпости, з'явилася купа міліції, й вони, такі сині та чорні, викликали відразу. І я пам'ятаю, як зносили пам'ятник Леніну. Я розумію, що це була жертва, яку опозиція віддала народові, щоби гнів народу не пішов ще кудись і знову не було

жертв. Я розумію, що це була погана картинка для всіх західних ЗМІ, тому що це вандалізм. Але це було краще, ніж жертвами би стали люди.

**Я чудово пам'ятаю, як почалося *оцеплениe* урядового кварталу.** Це було настільки тупо, бо не було багато людей. У перший день узагалі було класно: натовпи народу ходять, усі щось співають, усі блокують. А наступного дня ти приїжджаєш у центр, а людей менше, тоді як міліції підтягується дедалі більше. У мене взагалі Майдан асоціюється з такими піднесеннями та провалами. Наприклад, коли ми збирали людей на Михайлівську. Ввечері, коли ми сиділи в офісі й чули, як вервечки машин їдуть, й усі сигналять, ти починаєш вірити, що ми це все піднімемо, що ми щось змінимо. І це таке піднесення, радість: ти розумієш, що поштовх пішов. А потім бачиш, як це все йде на спад. Коли почалося блокування урядового кварталу, то була купа народу, а наступного дня, в понеділок, усім же треба на роботу їхати. І там залишились якісь блокпости, які почали зачищати. А в нас навколо все класно, всі танцюють-співають. Ми тоді пішли за кілька хвилин до зачистки, тому що прибіг мій друг і сказав, що з того боку вже почали зачищати. Але вони тоді дали всім людям вийти. Я сказала своїм, щоб виходили і йшли в офіс. Тоді було дуже лячно, нам довелося ночувати в офісі, ми вимкнули світло. Тому що було незрозуміло: чи вони просто людей порозганяють, чи підуть далі зачищати вулиці. Але принаймні тоді вони дали всім спокійно вийти.

**В ніч на 11 грудня.** Потім такий для мене дуже сильний момент був, коли Майдан намагалися перший раз брати штурмом. Ми тоді о пів на дванадцяту приїхали додому й усі лягли спати. Я вже йшла спати, а потім відкриваю новини і дивлюся, що починається штурм Майдану. І всі кричать: «Київ, вставай!» Я починаю будити всіх своїх. Ми всі почали постити, що їдемо, що машина є, що хто хоче – нехай їде з нами. За 10 секунд мені вже двоє людей відписало. Ми їхали, і я пам'ятаю, що спальні районі більш-менш спали. А коли вже під'їжджали до центру, то видно було натовпи людей, і ти розумієш, що люди реально готові стояти. Ми приїхали на Майдан, і було так страшно, що я плакала. Коли ти стоїш, ти розумієш, що нас разів у п'ять менше. Люди сходяться, але поки вони зійдуться – за цей час, за 5 хвилин можна реально зачистити все. Але вони ж намагалися гарно це зробити, бо тоді поприїжджали іноземні політики. Біля Профспілок була сутичка – закидали гранатами з газом. Періодично прибігали чоловіки та хлопці, ми їм промивали очі. І я розумію, що це стоїть весь середній клас Києва, всі громадські діячі, журналісти. Мені не страшно було, що мене можуть побити, але мені дуже страшно було, що можуть поламати життя. Я розуміла, що, якщо мене зараз запхають у якийсь автозак, мене можуть реально на 15 років посадити, і ніхто нічого не зробить. Я плакала від страху. Але розумієш, що не маєш іншого виходу, що, крім тебе, більше ніхто того не зробить. І відбили цю атаку, тобто люди вистояли. Дихали цей газ, прибігали, вмивались і йшли знову туди. Ми поїхали тоді додому о 6-й ранку, коли все це більш-менш стихло, коли ми зрозуміли, що реально вистояли. Наступного дня багато людей з інших міст поприїжджало.

**Чому я стояла?** Як я зі своїми 44-ма кілограмами могла допомогти Майдану вистояти? Але ти фактично стояв як одиниця. Найцікавіше, що зажди всі стояли, і ніхто до кінця не розумів, за що. Усі хотіли якихось змін. Чітких умов не було – всі розуміли одне: ми хочемо, щоб відповідні особи були притягнуті до відповідальності й щоб Янукович пішов із влади. Другий момент був, коли почалося на Грушевського це кидання гранат: вуха закладає, очі ріже. Там стояв величезний натовп знайомих і далеких знайомих. І коли почало все горіти, вибухати – дуже багато людей злякалося: «Ой ні, ми подалі постоїмо». Я казала, що не треба стояти в першій лінії – ну що ми там зробимо? Треба стояти за ними, щоб вони відчували моральну підтримку.

**Кожен робив, що йому було під силу, а може, й більше.** Ми почали тоді терміново збирати кошти. Люди дуже багато жертвували: на роботі приносили по 2–4 тисячі гривень, по тисячі доларів віддавали. Мені дзвонили знайомі із Сінгапуру, з Малайзії – питали, чим допомогти?

Одні люди, яких я знаю, відкрили щось на кшталт госпіталю просто в офісі громадської організації. Виконавчим директором там був лікар. Вони протягом доби організували госпіталь, а ми в «Євромайдан SOS» це все прокручували потім, щоб люди знали, куди поранених везти.

Дуже лячно було на Кріпосному провулку. Я дивилася *онлайн-стрімінг* і бачила, як починають машини зупиняти, витягати людей – крики, гранати. Страшно було тоді дуже. Потім, коли взяли Український дім, коли почалися всі протистояння, вже реально майже війна, я подзвонила друзям, які працюють на голландському телебаченні, й кажу: «Присилайте сюди телекамери, покажіть це на весь світ».

**Важливо було показати світові, що тут відбувається.** Коли приїхали журналісти з Голландії, я сміялася з того, що зазвичай мені тюльпани привозять і сир – я дуже люблю голландський сир, а це привезли бронежилет та каску. Мені тоді дуже важливо було показати їм, що це все адекватні люди. Тому що в їхньому розумінні – як можуть бути нормальними якісь там люди напівбомжевого вигляду з палицями. І потім ці постріли, вибухи. Ми прийшли в «Україну» [готель], саме коли винесли вже тіла загиблих, це було 20-го числа, увечері. Коли ми ходили на дальні барикади, туди дівчат не пускали, тому що стріляли постійно, а я кажу: «Нам треба пройти – вони [журналісти] не знають ні української, ні російської». Довелося нас пропустити. І ось ми йдемо, вже був вечір, була купа жертв. І оператори, які не звикли знімати в бойових умовах, вмикають всередині камер світло, щоб підсвітити тіло, а їм починають кричати: «Вимкни світло!», адже вони стають мішенню. І всі починають кричати, бігти до них, а вони не розуміють, що відбувається. Мене хлопці хапають і не пускають, бо там стріляють: біля нас, на паркані, вже ліхтар розбили. Потім, слава Богу, журналісти зрозуміли.

**Лютневі дні.** 18-го числа вранці я на роботу поїхала. Дивлюсь там це все онлайн, пишу в *Skype*: «Люди, треба туди їхати, ми вже тут нічого не зробимо,

там потрібні люди». І тоді мені лише двоє відписали із сімдесяти: «Поїхали!» І тут закрили метро. Я кажу: «Пішки підемо». Потім один хлопець виявився з машиною, і ми всі поїхали. Ми тоді вивозили поранених. Я займалася координацією, говорила, де вони є, знаходила людей з машинами, які під'їжджали та забирали їх. Був випадок, коли ми не встигли – хлопців пов'язали. Ми подзвонили, а там слухавку беруть, але чутно, що їх уже б'ють...

Коли ця стрілянина була, ми їздили в лікарню. Стільки людей прийшло охороняти! Мене тоді дуже здивувало ставлення іноземців: вони приїхали в Україну 20-го числа, коли бійня ця була, коли співали гімн. Стоять оператори, журналісти і кажуть: «Ми ніколи так безпечно не почувалися серед протестувальників. Ми тут реально відчуваємо себе в безпеці, коли бачимо, що навколо такі нормальні, адекватні люди».

**Перше запитання до того, хто був на Майдані: «А тобі не було страшно?»** Було страшно. І всім узагалі страшно, але хтось це має робити. У мене завжди таке ставлення було. Я не думала, що я можу чогось боятись. Але це такий страх, коли ти не знаєш, що на тебе чекає. І навіть не так страшно, якби побили, як те, що тобі можуть поламати життя: зґвалтувати, познущатися, посадити. Такі речі дуже лякають, я навіть плакала від страху. Але я розуміла, що ми не маємо права це кидати.

## Зоряна Сохацька:

## «Я попросилася на кухню допомагати дівчатам»

***60 років, художниця з м. Калуш Івано-Франківської області, член Народного Руху України, ініціатор відновлення в Калуші «Союзу українок»***

Коли Майдан починався і мирно стояв під час того першого етапу, я спостерігала за розвитком подій, будучи в Америці. Уперше я потрапила на Майдан 19 січня. Враження, що потрапила в якусь надзвичайну реальність. То щось таке фантастичне, коли мороз, тільки ми й ті люди навколо... Я просто шкодую тих людей, яким не довелося там бути. Хоча тоді було дуже страшно, тоді ж почався, власне, штурм, та перші барикади на Грушевського і підпали.

Я одразу подумала, що треба чимось допомагати. Я страшна мерзлячка, то я довго не могла бути на повітрі, бо тоді було досить морозно – від мінус 12 до мінус 20 градусів. Я попросилася на кухню допомагати дівчатам. На кухні сиділо десь 30 жінок з усієї України, робили канапки, чай. Ми сиділи цілу ніч, і було дуже напружено з огляду на різні відомості, які нам приносили хлопці з барикад – від

них аж пара йшла. Дівчата давали їм напитись чаю, щось гарячого з'їсти і лишень казали: «Хлопці, верніться!»

Було цікаво – 30 жінок із різних міст: зі Львова, Києва, Полтави, ну із цілої України, – і просто встають, не домовляючись, і починають співати гімн... Потім знову за роботу. Тут не було різниці, всі працювали.

Увечері ми розносили канапки, чай. Ми одягали маски, тому що палили шини, і дихати не було чим – і від тих шин, що палили, і від тих «коктейлів», що кидали, все аж пекло. Одна жінка каже: «Ми понесемо разом». Я по дорозі питаю: «Звідки ви?» – А вона каже, що з Кривого Рогу. А я питаю: «А де син?» А вона каже, що син уже там, на передовій, і тому вона хоче йти на Грушевського. А там же війна йде. Ми йдемо разом, несемо ті чаї. Хлопці там були, ми подавали їм напитись. Вони просто ковтали, щоб прочистити горло, бо дихати не було чим, тоді ще не було респіраторів порядних. Вони взагалі були без нічого, хіба хтось мав каску. Після того одягнулись більш-менш: люди почали приносити...

Ми розносили чай, і раптом той «Беркут» починає бігти на людей по Грушевського. Ми тікаємо, і я відчуваю, що не можу вже бігти, а ще бігти – від Грушевського до перших барикад на Майдані. І ми біжимо, я вже покидала чаї. А я не можу дихати, бо від тих шин дим. Думаю, я зараз тут стану, і що вони зі мною зроблять? І тут якийсь чоловік біжить і каже: «Що ж ви?» А я йду і не можу. І там ще одна жінка теж ледве йшла, і він узяв нас попід руки й майже на своїх руках виніс до тих барикад. Ми добігли, але я тоді побачила, що це не жарти зовсім.

Після того я на кухні була, дівчатам допомагала. Тоді в Профспілки носили тих поранених, один за одним... Сльози текли. Хотілось пригорнути кожного – одного заносять, одного завозять. Розривалося серце на те все дивитись.

Ми на кухні працювали. Ми в тій кухні вже просто не мали, де складати продукти: стільки приносили, така жертовність була. Одна жінка каже: «Візьміть малинового варення, так холодно. Чай зробите з малиною, бо хворих багато».

Стільки молоденьких дівчаток ходило під ті кулі! Я час від часу від кухні відходила, бо хотіла пройтися між людьми, між наметами. Там усі одним духом живуть: ми хочемо поміняти те все, хочемо зняти ту страшенну владу, хочемо жити інакше. Дівчата, котрі керували кухнею, – такі молодці. Вони приходили о 7-й ранку й до 7-ї вечора працювали.

Коли я розносила чай на Грушевського, то підходила до тих солдатів впритул. Вони такі молодесенькі, а позаду них беркутівці стояли, прикриваючись тими молодими хлопцями. А один чоловік каже, коли я розносила канапки: «Їм занесіть, вони ж там голодні стоять». І я до тих хлопців, дивлюсь на тих дітей. А що вони? Вони би з'їли ту канапку, але не можуть. І тоді почали поливати водою, як льодовище якесь усе стало, близько підійти до них не можна було.

Приїхали жінки зі Львова – «Союз українок». Це були мами, в яких хлопці були на Майдані, – дуже гарно придумали. Вони привезли білі накидки з напи-

сом «Мама» і вирішили, що підуть розмовляти до тих солдатів. Тиждень, як усе тривало на Грушевського, і там уже не пропускали. Там були дві барикади, жінок не підпускали близько. А ми пішли великою групою, підключились жінки з усієї України, одягнули ці білі накидки, на яких «Мама» написано, й пішли такою ходою туди... І священик пішов із нами. Жінки почали говорити в рупор. Не знаю, яке відчуття було в тих хлопців, але жінки до них говорили, як мами до синів. Чужих синів не буває – такий був посил. А чи чули ті, що стріляли ззаду? Мабуть, якби почули тоді, то не стріляли б по наших хлопцях.

Я була півтора тижні, але страшенно застудилась, дістала запалення легенів. Якраз сестра приїхала зі Львова, і ми туди повернулися.

А 19–20 лютого я пішла до місцевого Майдану в Калуші. Збирався якраз загін до Києва. І ми пакували ліки, бо як почалися ті події, то люди ліки приносили, аптеки надсилали ліки. Ми це в Калуші пакували одразу в пачки – сортували, бо на Майдані немає часу перебирати, бо там стріляють у людей, треба відкрити пачку і знати, що там є стерилізатор, бинти, хірургічні речі.

На кухні була жінка, у п'ятницю я прийшла на кілька годин, а вона застуджена, всі вже про це знають, несуть їй ліки. Питаю в неї: «Може, вам треба щось випити з ліків?» А вона каже, що вже сьогодні повертається в Харків, увечері поїзд. Сидить така сумна. Я кажу: «Вам треба полікуватись». – А вона: «Не хочу взагалі їхати звідси». Вона місяць у Профспілках нагорі ночувала, спала на підлозі вдень, уночі весь час працювала. – Я кажу: «Поїдьте, треба відпочити». – Вона каже: «Поїду на пару днів, візьму із собою сюди племінницю і ще когось».

*Коли ви зібрались їхати на Майдан, були дискусії між сусідами, родичами? Як вони реагували?*

Тут усі свої. З Калуша народу їхало дуже багато до Києва. Був автобус, який вертався, забирав, відвозив. Київська, черкаська, калуська сильні команди були, і Самбір, і Харків – тут ціла Україна стояла. В основному всі переживали, то є нормальне явище. Герої – ті, хто їхав зі Східної України, з Харкова, Запоріжжя, – то герої насправді, оскільки там інші настрої.

*А де та кухня була в Профспілках?*

На 1-му поверсі. Тому, коли Профспілки загорілись, я думала, що з глузду з'їду. Уявляла собі: там такі сходи нагору, в якийсь момент ліфт не працював. А там маса людей, по поверхах різні прес-клуби, де зустрічі були, і лікарня була, там і спали. І сім чи вісім поверхів, а сходи такі вузькі. Коли почались такі небезпечні події, тоді почали вивозити поранених із Профспілок та ліки. Готувались, чекали, як на Грушевського почалось, що може бути продовження, що вони підуть на Майдан, підуть далі. Перший БТР крутився на Європейській площі.

*Коли ви приїхали на Майдан, то ночували в Профспілках?*

Цілу ніч, бо кухня працювала цілодобово.

*Розкажіть детальніше про ту кухню. А як ви туди потрапили?*

Там велика кухня, була їдальня, куди люди приходили. Не знаю, що там було до того, але там велика кухня. Там зберігались продукти, там готували, туди приносили в основному їжу, яку закуповували. Приходили з Майдану – бо по Майдану були теж кухні – за продуктами, забирати на ті кухні. То була основна кухня, тут був склад продуктів. Їх завозили в одну точку, можливо, ще в КМДА був склад. Там теж була кухня.

Як я потрапила на кухню? Прийшла, спитала, чи потрібна допомога. То кожен міг таке зробити. Тоді давали одяг, шапочки – і ставав працювати. Волонтери розносити по Майдану, Грушевського канапки, гаряче, як зварили щось гаряче. Бо було холодно, часто треба було носити, бо люди замерзали.

*Який найскладніший для вас досвід на Майдані?*

Я там жити хотіла, тому я дуже добре розумію тих, хто там прожив, дехто й чотири місяці: воно тяжко, холодно, але не відпускає.

## Олена Герасим'юк

# «Ми взялися допомагати з харчуванням поранених у лікарнях»

***Студентка філологічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка***

*Майдан досить швидко захопив тебе, ти там до різних ініціатив долучалася. Розкажи, що тебе найбільше затягнуло у свій вир?*

Спочатку, як і багато інших людей, я приходила й питала, де можу бути корисною. А потім бачила, де мені цікаво, туди долучалася. Ще як було відносно тихо, відбувалася, наприклад, така акція, що ми читали вірші. У КМДА були читання літературні, революційна бібліотека якраз тоді починалася з Ларисою Ніцой. Там такі читання відбувалися нон-стоп, зранку і до вечора, багато людей приходило з Майдану – хтось слухав, хтось спав.

*А з січня які події пригадуються?*

Коли перший день на Грушевського... У мене тоді була літературна студія. Я на ній читала вірші якісь... І потім виходжу зі студії, дивлюсь стрічку новин на телефоні, й – ого, починається якесь місиво. Я одразу їду на Грушевського. Знаходжу друзів, там уже палають ці автобуси. Дали мені маску, там усім роздавали маски вологі, тому що вже почали кидати газові гранати.

*І ви там лишилися?*

Ми лишилися до ночі, а потім пішли. Я прийшла десь під ранок додому, лягла спати, і мене будить телефонний дзвінок мого друга, Мирослава Лаюка, який просто питає: «Ти жива?» – Кажу: «Так, а що таке?» – «Нічого. Спи». І я вже починаю розуміти, що щось трапилось. Таки трапилось. Перші жертви вже були тоді.

Я тоді пішла в Профспілки в медпункт. І там ми були на роздачі медикаментів. Але я не витримала довго, тому що це насправді страшні речі. Одним з моїх завдань було збирати серед цих мішків з медикаментами, які приносили люди, речі, які потрібні в операційну: скальпелі, шовні матеріали – все, що я могла ідентифікувати як потрібне для першої допомоги в операційній, складати це в коробочки й заносити в операційну. Здається, я занесла так разів з три, але мені просто порвало дах. Ідеш коридором – лежать люди: у когось рука порвана, хтось узагалі не може дихати – синій уже просто; там лежить якийсь хлопчик на операційному столі, очевидно, під місцевим наркозом, і йому витягують кулі, вже залізні, з руки. Чесно кажучи, мене вистачило лише на три години, і я після цього сказала: «Вибачте, але я не можу тут більше бути», – та просто пішла.

Потім у лютому я була відсутня, бо ми мали читання в Білорусі. Я повернулася тільки 18-го числа вранці. На Майдан приїхала саме в той момент, коли була ця хода до Адміністрації, коли вже там почали пускати газ. Я прийшла – вже була пожежа на Грушевського.

Я прийшла одразу на Грушевського, тому що почитала новини й зрозуміла, що дуже багато людей на Інститутській, а про Грушевського я нічого не чула, й вирішила піти туди, там менше людей – раптом там потрібна буде допомога. Там уже робили димову стіну, й коли вітер її трошки розвіював, було видно, що там стоїть купа «беркутів», і вже тоді було зрозуміло, що зараз щось почнеться нехороше. Потім, коли я побачила, що на Грушевського ніякої дії нема, тому що ці «беркути» просто так стояли, і достатньо висока барикада, вона горить, щоб її перейти – треба багато зусиль. Я подумала піти подивитись, що відбувається на Інститутській. Я прийшла туди, там було умовно три барикади. Перша, яка протягнулася до Адміністрації Президента. Там уже люди розбивали бруківку дуже активно. Верхня була там, де два КамАЗи згоріли. І ще одна мала бути на перетині Шовковичної, але там не було ніяких барикад, не було нічого. Я підійшла до тієї умовної барикади, там, де ці дві машини, вони тільки-тільки загорілися.

*А це КамАЗи чи автобуси?*

КамАЗи. Я бачу, що хлопці кидають каміння, я бачу, що в них воно закінчується. Там, буквально через дорогу від цих КамАЗів, була невеличка територія, де вже виламали каміння, але ніхто його не бив. То просто можна було витягувати бруківку, це вже було легко. Я закатала рукави і давай витягувати цю бруківку.

Я не була на самому місиві. Якраз було таке невеличке затишшя тоді. Я стояла близько до Шовковичної, там були жінки, які били камінням у ліхтарні стовпи –

просто створювали шумовий ефект. Я з ними стояла, і в цей момент мені телефонує тато, каже, що там усе горить, що там уже починається дуже активна фаза. І я біжу до нього, він біжить до мене, хапає мене за шкірку, тягне додому, пішки, тому що все місто заблоковане. Я рвуся назад, він мене тягне, і він мене тоді не випустив з дому.

Наступного дня вже все скінчилось. Я тоді вирішила, побувши на Майдані, що робити там фактично нема чого, і перейшла на лівий берег, у лікарню на Попудренка.

Я подивилася, в якій лікарні найменше підтримки, було дуже мало інформації про цю лікарню. Я вирішила підключити свою подругу, яка поблизу лікарні живе. Ми наварили супів, перемололи їх, щоб людей, у яких побите обличчя, можна було годувати. І з цією їжею носилися, як ненормальні. Спочатку ми пішли на Попудренка, туди якраз завозили поранених. Ми не одні такі були, хто взявся допомагати з харчуванням поранених у лікарнях.

**Яна Паладієва:**

## «Я приходила після школи на Майдан і була там до самої ночі»

***16 років, учениця однієї з київських гімназій***

Я почала ходити на Майдан ще зі студентських страйків. Спочатку в ролі відвідувача Майдану: просто постояти, покричати, відчути неперевершену атмосферу, яка там була. А потім уже в розвитку, як усе було, так і виходило. Батьки поставилися нормально. Вони теж ходили зі мною на Майдан, але не завжди. Я ходила щодня, по змозі, по чотири, по п’ять годин – між навчанням і репетиторами, на вихідні я там була цілими днями – з восьмої ранку до восьмої вечора.

*Чим ти займалася на Майдані?*

Спочатку ми допомагали чим могли, коли стояли під стелою ще до 30-го числа. А потім уже зрозуміли, що це не минеться так швидко. Десь через тиждень ми з моєю подругою пішли на кухню. Спочатку просто стояли, доки ще не було там кухні, а потім з першого дня, як захопили Профспілки, ми пішли туди працювати. Ми робили канапки, чай, нарізали лимончик, після чого були мозолі просто на всіх руках. Але насправді це було класно – ця атмосфера, коли на кухні всі співають Гімн України рівно о шостій, о сьомій, чи просто, коли ми працюємо, співаємо якісь українські пісні. Це класно. І ти знайомишся з купою людей із різних міст, різних регіонів, можливо, навіть різних країн, і всі ви об’єднані певною ідеєю.

Ідеєю волі та свободи України. Працювала я там, думаю, тижнів три, може, місяць. До того моменту, як нам не сказали показувати паспорти *(сміється)*. Певно, стався якийсь інцидент, і сказали показувати паспорти. Я кажу: «Але ж я працюю тут уже місяць, ви мене знаєте!» – «А що я можу зробити? Потрібен паспорт». – Я кажу: «Давайте не будемо ускладнювати. Я просто піду на іншу кухню». І вийшло так, що я познайомилася з хлопцем, а він каже: «Ходімо працювати на Львівську польову кухню». – Я кажу: «Ходімо». Це було якраз перед Новим роком, десь за три дні. І я працювала на польовій кухні в наметі.

*Які в тебе враження від роботи?*

Перше враження було дивним, тому що я прийшла в білій куртці. А всі там були в чорному, замазані, але дуже класні. Мені дали чистити цибулю. Я була в лінзах, і мої очі пекли, плакали весь час, а всі інші просто сміялися з мене. Це так весело. Ми перечистили тоді мішки цибулі, картоплі, моркви. Це було на борщ, звичайно. Класні дуже хлопці, ну, які хлопці, – чоловіки, з якими можна було поспілкуватися на будь-які теми. До речі, у Львові в них є музичний колектив, у якому вони співають, тож коли ми всім цим займалися, вони нам співали. Це звучало справді професійно й дуже круто. Згодом вони поїхали, але пізніше повернулися. Потім я приходила на роздачу. Ми роздавали чай, борщ, кашки всілякі. Тиждень зимових канікул пройшов непомітно.

*Чи відчувалося якесь напруження?*

Напруження не відчувалося до того моменту, поки на Грушевського не почалася ця, можна так назвати, війна. 19 січня це було. Зранку я, як завжди, працювала на кухні й о четвертій вечора я поїхала додому. Приїхала й дуже нервувала, бо на вічі відчувалася напруга. Казали про якісь напади, але ніхто так і не повірив цьому. Було дуже холодно – руки замерзали в гумових рукавичках. Я приїхала додому, лягла спати. Через годину прокидаюся від того, що телевізор просто дико кричить, вибухають якісь гранати. Я зрозуміла, що на Майдані йде війна. Ми з батьками зібралися і поїхали в це пекло. Вибухали гранати, ми розбирали бруківку й подавали хлопцям, тато кидав її. Ну, а як по-іншому ми могли допомагати? У нас не було масок. Дівчата підходили, давали маски, змащували їх молоком. Воно, звичайно, допомагало, але дуже на маленький час. Проблема була в тому, що хлопці, які кидали бруківку, дуже швидко втомлювалися. І тільки-но вони втомлювалися, «Беркут» просувався на декілька кроків. Було спалено автобуси, трошки (!) розібрана Європейська площа (там не залишилось бруківки). Наступного дня було, можна сказати, «затишшя перед бурею».

*Ти того дня теж була на Майдані?*

Так, я не пішла в школу і поїхала на Майдан. Була там 18–20 січня. Від мене в ці дні там потрібна була, я думаю, більше моральна підтримка. На кухні ніхто не працював. Усі хлопці, що були на кухні, пішли в першу лінію – вони воювали. А дівчата на передовій роздавали бутерброди, які приносили з дому. Я розбирала

бруківку і подавала, тому що треба було щось кидати. Потім ми цю бруківку вже складали в якісь пірамідки, тобто все прибиралося одразу ж. Було страшно, тому що почали стріляти не гумовими, а справжніми кулями. Ми стояли біля «*Cofee Time*», і перша куля влучила в каркас тераси. Так задзвеніло, що ніхто не зрозумів, що це було. А коли хлопці підійшли, вони знайшли кулю розміром десь 5 мм. Ну, я не знаю, який це калібр, але вона була дуже велика. І тоді вже всі зрозуміли, що це не жарти – це не бруківка, це не «коктейлі Молотова», це просто війна, коли проти мирного населення застосовують зброю, стріляють люди у формі. Стріляли у священиків, стріляли в жінок, це їх не спиняло. Почалися страйки по всій країні, й люди підтримували Київ як могли, але з усіх боків почалися вже інформаційні наступи. Я не розумію Януковича, який не міг після цього просто скласти свої повноваження. Він протримався до кривавих днів… Навіщо це було потрібно?..

*Скажи, як ти переборювала страх? Ти розуміла, що реально в будь-яку секунду теж можеш загинути?*

Так. Можу сказати, що це був юнацький максималізм. Я за Батьківщину, за волю, так. Але якась частина твого мозку відчуває, що одна хвилина – й ти у свої 16 років можеш втратити життя… Але там такі хлопці, які завжди підтримували, й батьки підтримували. Тато тижнів три ходив на нічне чергування на Майдан. І коли ось це все почалося, було страшно від того, що ти сидиш удома вночі й не можеш нічого зробити, що тато там, а ти не знаєш, що в будь-яку хвилину можуть з ним зробити.

*Як батьки дозволили тобі бути на Майдані в такі напружені дні?*

Я не знаю, як це сталося, але дозволили. Але тато завжди контролював, приходив, бо він був на передовій. Він кидав каміння там, зводив барикади, а ми стояли просто поруч.

Потім я знову ходила на Майдан. Уже почала працювати кухня, але я після цих днів уже не часто брала участь у якихось там кулінарних змаганнях. На кухні працювали здебільшого дівчата, і вже не варили борщі, тому що це було не потрібно на той час. Роздавали те, що люди приносили з дому. Там було затишшя до кривавих подій. Я приходила після школи на Майдан і була там до самої ночі.

Розповім уже про оті дні страшні. Ніхто не очікував цього... Ходили просто плітки, що введуть воєнний стан, що відключать усе, що тільки можна. Воєнного стану як офіційного не було, але перекрили метро. І це був перший знак того, що відбуватиметься щось страшне. Приходили чутки про те, що в метро перевозять «Беркут». У всіх районах, навіть у моєму дворі, стояли автобуси з «Беркутом». Почалися страйки по Києву. Я справді не думала, що так буде, що мене зі стрічкою українського прапора будуть просто бити, що людей будуть викрадати з вулиць за те, що вони розмовляють українською. Коли почали вивозити та вбивати, всі вже зрозуміли, що це не жарти, що просто так це все не закінчиться. І тоді почався наступ на Майдан. «Беркут» побіг на барикади, запалили шини і... Я можу

сказати, що звідси було видно, я не знаю, скільки тут кілометрів, але було видно, що палали шини в центрі Києва. У той день, коли почали стріляти по хлопцях снайпери, мене не пустили на Майдан. Це було просто найбільше розчарування в моєму житті! Я дуже переживала, тому що розуміла, що там потрібна моя підтримка, що я не можу кинути своїх друзів, з якими здружилася вже на кухні. Але ти ж розумієш, що батьки, звичайно, переживають за життя своєї дитини. Мої батьки купили дуже багато їжі й відвезли її на Майдан, але мене туди не пустили. Та я знайшла спосіб допомогти хлопцям. Була чутка про те, що зі станції метро «Берестейська» будуть возити військову техніку на Майдан, яку проти хлопців застосовуватимуть. І ми поїхали туди паркуватися. Спочатку було п'ятеро людей, серед яких були мої батьки, потім десятеро, потім уже десь тисяча. Ми перекрили дорогу, і кожен автобус, що проїжджав, перевіряли, щоб там не було «тітушок», адже вони тоді дуже активно діяли.

*Хто перевіряв автобуси?*

Хлопці з Майдану. Тато там брав активну участь, з ліхтариком їхав, світив в обличчя. Цікаво було. Організувалася кухня, і ми ходили роздавали їжу, тому що було дуже багато людей, їх треба було погодувати, напоїти чаєм. Не знаю, як це передати, але, коли незнайомі між собою люди самоорганізовуються на вищому рівні, це настільки вражає. І ти не можеш зрозуміти, звідки тут уже кухня на шинах. А шини – це невід'ємна частина Майдану, просто якийсь символ. Перекрили дорогу шинами і почали… Це саме в той день, коли розстрілювали хлопців. Але все ж наші зусилля не були марними. Знайшли автобус «тітушок», які їхали в бронежилетах, у броньованому автобусі, з пістолетами. Їх не пустили, їх просто відвезли на Майдан до хлопців, вони знали, що з ними робити. І кожну хвилину нам приходять звістки про те, що вбивають людей, вбивають, вбивають, вбивають… Ми, звичайно ж, не могли так сидіти. До 4-ї години ранку ми були на «Берестейській», наступні вісім годин уже були на Майдані. Наступного дня після масового вбивства людей ми поїхали на Майдан, і те, що ми побачили... Мало сказати, що це вразило. Палають шини, палають намети, стоять хмари, я не знаю, якого кольору. Усе палає. Люди ніби після війни. Коли дивишся фото Другої світової, то розумієш, що ось ці люди – такі ж, як тут. Хлопці всі в чорних плямах, у них руки зовсім згоріли… Страшно на це дивитися. Я і дівчата мого віку розливали «коктейлі Молотова» просто там, де була кухня. Там був пункт здачі пляшок, з яких ми робили «коктейлі». Такі дівчата, як я, може, трохи старші. Наступного дня ми пішли на Михайлівську площу. У Михайлівській церкві була кухня, там ми працювали, теж відносили на передову бутерброди. І в ті дні теж було дуже багато вбитих хлопців. І кожен постріл, мені здається, відчувався на кухні навіть. Таке відчуття, ніби мамине серце, ось так: «Ах!» І в цей момент не стало людини якоїсь... І все це відчувалося в кожному закутку Михайлівського собору: люди молилися, на підлозі лежали тіла мертвих хлопців. Усе в крові… весь Майдан у крові…

Ще не було назви «Небесна сотня», я не знаю, хто її придумав, але вона дуже влучна. Сотня тих героїв, які полягли за те, щоб в Україні стало щось краще, було щось краще... А інші так і продовжували сидіти на диванах і казати: «Та ні, ви нічого не зміните». Ті хлопці поклали своє життя заради вашого майбутнього, і в них уже майбутнього немає, але, мені здається, все одно всі ті люди, які не розуміли Майдану з першого дня, так і не змогли його зрозуміти до останнього. І не зрозуміють зараз і в майбутньому. Якось так.

# ЧАСТИНА ТРЕТЯ:
# 18 ЛЮТОГО – 20 ЛЮТОГО

## ГОЛОСИ ОБОРОНЦІВ, ГОЛОСИ ВОЇНІВ

**Борис Єгіазарян:**

***«Обороняешь Майдан – это ты обороняешь Украину»***

**Дмитро Ігнатенко:**

***«События последних дней вызывали тольку одну ассоциацию – агнцы идут на заклание»***

**Олександр Абаєв:**

***«Выстрелами огнемета оттесняли войска, но реального желания попасть прямо в них не было»***

**Петро Киян:**

***«18-го числа ввечері хлопці з нашої сотні отримували поранення один за одним»***

**Петро Жовтовський (псевдо «Чорний») і Зоя Конусова (псевдо «Нікарагуа»):**

**Розповідь на два голоси – чоловічий і жіночий**

**Павло Кучер:**

***«Найважче було наважитися і прийняти рішення: залишити все, що в тебе є, і піти...»***

**Павло Дідула:**

***«Мене врятувала моя шуба, бо вона була дуже груба»***

**Григорій:**

*«Но когда мы стояли щитами бок о бок,
мы орали “Смерть фашистам!” на ментов»*

**Олексій Сахно:**

*«Те ребята, которые там стояли
в первом ряду со щитами, – это реально герои»*

**Микола Токар:**

*«Ми стояли, і водомет нас поливав»*

**Євгеній:**

*«Было понятно, что это все уже не имеет другого финала –
это надо заканчивать силовым методом, жестко и правильно»*

**Євгеній (афганець):**

*«Многие готовы были заплатить собственной жизнью»*

**Олег  Мартиченко:**

*«Люди там просто вражали»*

**Анатолій Жохін:**

*«Було відчуття такої громадянської війни»*

**Сергій Гальчик:**

*«Цей протест був підтриманий людьми, які прагнуть змін»*

**Олег Магалецький:**

*«19 і 20 лютого я був у різних чоботях»*

**Микола Ільченко:**

*«Може, можна було по-іншому? Можна, але...
Як їх було спинити по-іншому?»*

**Артем Пасічник**

*В нього граната влучила, а він питає про ноутбук!*

**Данило Віленський:**

***«Він запитав, чи є мені 18. Я сказав, що є…»***

**Роман Бойко:**

***«Для них це був як тир: люди йшли на ці кулі прямо по вулиці»***

**Юліан:**

***«В найкритичніші моменти це була боротьба з моїм внутрішнім страхом»***

**Андрій Гуменюк:**

***«Цей Майдан – це якась трошки реабілітація чоловіків перед жінками»***

**Левко Скоп:**

***«І фактично беззбройний народ виграв»***

**Павло Брадулов:**

***«Мы заплатили большую цену»***

**Олексій Демченко:**

***«Помогали очень многие, но не хватало тех, кто активно бы участвовал. Вот почему так много жертв получилось»***

**Микола Петренко:**

***«Ну, як же! Я ж чоловік. Що я там маю стояти? Думаю: "Піду на них, гадів"»***

## Борис Єгіазарян:

## «Обороняешь Майдан – это ты обороняешь Украину»

Продовження свідчення*

Я десять дней лежал в больнице, меня забрали из мастерской с температурой... А потом меня выписали из больницы... И в это время я увидел на «Фейсбуке», что на Майдане бойня идет. Я позвонил моему другу и сказал: «Идешь ко мне домой, берешь все теплые куртки, вот все это берешь, несешь ко мне в мастерскую».

Оделся, как в фильмах, знаешь. Меня шатало. Друг мой, который на машине меня вез в больницу, лекарства мне возил, вот он меня вез на Майдан и по дороге очень сильно давил на мою психику, говорил: «Не делай этого! Ты же не способен будешь ничего делать! Зачем ты?» Я очень страшно рассердился...

**Все уже горит... Это было где-то 8 часов вечера 18 февраля.** В общем, пришли на Майдан, я зашел со стороны Дома профсоюзов и понял, что творится. Зашел, увидел: линия, стоит оборона – живой щит, перед шпилем стоит живой щит, и все горит, и война. Когда я шел туда, я увидел, что там ломают камни люди молотками, мешки тащат… Этот первый мешок камня огромный кинули мне на спину, и я притащил туда, где эти камни сыпят, и побежал за вторым мешком. И я понял, что этот мешок камня – это очень тяжелая вещь! А я ведь ходить не мог! Я понял, что все ушло! В общем, я начал таскать эти камни, а потом понял, что на Майдане шеренгами стоят те, кто тащат эти камни. И я подумал: ну, пусть тащат эти камни те, кто тащит. А у меня ничего в руках нет. Там казаки в казанах варили еду, я пришел туда – там дрова стоят и топорик. Я попросил топор, сказал: «Можно я топор возьму – себе палку сделать?» – Сказали: «Ну, делай». Я быстренько сделал, замотал, хлопцы дали скотч, и я пошел туда. Пошел и тут началось! Началась драка – это всю ночь. И я таскал «коктейли», потом ночью учил правильно «коктейли» делать… Там несколько машин поливали, бессовестно поливали. У меня куртка была, с таким капюшоном, охотничья, она не горит и воду не пропускает. Дорогая куртка, жена мне купила, чтоб мне на Майдане было тепло, чтоб она была уверена, что мне тепло. Ну, когда обливают водой, а надо бросать эти «коктейли», под воду невозможно идти, а я заходил. И бросал все время. А потом я понял, через два–три часа, что моя куртка – вот такая надутая стала, и там полно воды, я весь в воде бултыхаюсь, в воде и бензине! Сначала я часа три дрался там, на Институтской. То есть вот стоит живой щит. А за щитом – вот отсюда надо бросать камни и «коктейли», чтобы добраться до них. Хлопцы бросали издалека. Вот щит, живой щит – за 20–30 метров, хлопцы боялись ближе подходить, потому что стреляли этими бомбами светошумовыми… Я не знаю, какими бомбами они стреляли, потому что были выстрелы: выстрел и вдруг четыре, пять, десять человек – отбрасывало вот так. Раненых уже. То есть их сбрасывало, и там открывалась дырка.

---

* Початок свідчення див. на с. 320.

И эту дырку сразу надо было закрывать. Тогда мы бежали сразу туда. И я тоже пару раз стал щитом. Один на коленях сидит и держит щит, а второй сверху ставит щит на щит. Вот это – вся оборона. Но там держаться я не мог, потому что у меня больной позвоночник, я переставал чувствовать щит. То есть когда приходили и спрашивали: «Ну что, менять?» – я говорил: «Да!» Я себя чувствовал увереннее, когда я бросал, а стоять долго я не мог. Но вот один момент: у меня забрали щит, а я сверху стоял как раз, пришли и сказали, что без касок нельзя, и: «Так, давай, тебя забирают». Я был без каски, мне только 20-го ночью дали каску. И меня оттуда забрали. Я помню, что я пошел вглубь, стал просить сигареты и закурил. И в это время как разбомбили, как пошло это… И убитых, и раненых стали тянуть ребята, и мы побежали туда закрывать эти дыры. Вот 30 секунд как меня поменяли, и всех, кто стояли – всех сбили! Я не помню, что это такое было, чем же они стреляли, я и сейчас не знаю. Может, шумовая бомба, потому что оно – ба-бах! – и выбросило ребят. И там открывалась опять дырка.

**Голос Нищука: «*Гуртуємось! Гуртуємось! Всі разом! Б'ємось! Не боїмося!*»** Это где-то было в три часа ночи, когда очень сильная была бомбежка. То там открылась дырка, то там открылась… Не успевали закрывать эти дырки, и «Беркут» прорвался – с Институтской. Там, где эта многофигурная скульптура. Вот в этом районе, немножко ближе к Майдану они прорвались, и я помню, что мы убегали. Просто из огня вылезло это быдло огромное, и их много. Я помню, я это много раз уже рассказывал, голос Жени, *Євгена* нашего. Я помню его голос, который кричал: «Стоять! Не поворачиваться спиной! Не бежать! Убьют вас! Не поворачивайтесь к ним спиной! Поворачиваемся лицом, поворачиваемся лицом! *Гуртуємся! Гуртуємся* все вместе, бьем, не боимся! За вами женщины, за вами сцена! Не бежим!» Он орал: «Не стоять спиной! Только лицом! К ним лицом!»

**Мы их били и четверых взяли в плен.** И я помню, что под эти крики я понял, что стою спиной и уже под лестницами, недалеко от сцены, то есть я убежал. Я не понял, как это получилось. То есть они пошли, и понятно было, что не удержаться. Я понял, что я успел палку свою схватить... И я повернулся с этой палкой и пошел вперед, и увидел, что много нас! И уже впереди меня бьются с «Беркутом». И я прошел, я прорвался вперед, и понял, что драка пошла! И мы так бились! Беркутовцев прогнали назад в огонь! Вот туда, в эту щель их прогнали, в огонь!

И я на следующий день ходил туда, искал, я собрал, и я это у себя держу… Вот этого, которого я повалил и бил, – я разбил его всю маску, всю каску. Я не думал, что я на такое зверство способен. Я маленький, и я его повалил! Потом я понял, что они были тоже уставшие и *наляканые*! Они тоже на это шли, им приказ дали – они шли, но когда они отпор получили, там была битва… насмерть! И беркутовцы тоже были уставшие, и чувство их неправоты – это все имело тоже значение. То есть мы их выбили, бросили в огонь, они через этот огонь бежали, и тут же, где дырки появлялись, – все время появлялись хлопцы и закрывали. Но там, в тылу, видимо, человек сорок–пятьдесят собрались, и мы их били.

**Ночь на 19 февраля. Где этот многофигурный памятник – там стоял живой щит. Всю ночь стоял.** Не могу забыть это... Вот там, где лестницы спускаются, там стоял живой щит. Перед шпилем. Он метров двадцать. Всю ночь стоял! А там уже палатки ночью начали гореть, и там дальше Консерватория. И перед нами «Беркут». И перед ним огонь, который мы делаем. Но если там, по Институтской, много людей все-таки помогают, то тут всю ночь – четыре–пять человек, которые бросали камни, и машина, которая поливала, – поливала именно нас! Вот этот живой щит. Его никто не менял! А на Институтской меняли.

**Всех, кто сюда приходили нам помогать, увозили с контузией.** Как они простояли до самого утра? Как мумия! Там была девушка – все время стояла со щитом, рыжая, Настя. Все время: «Бегом иди, принеси петарду, бегом, бегом!» Я бежал, что-то приносил, «коктейли», я кричал, что подавайте ближе эти «коктейли Молотова». Тут впереди то, что мы тащили, – водой обливали, мы их не могли сжигать. А перед шпилем, между этим памятником и вот этим углом – там метра три расстояния открытого. Там невозможно стоять со щитами. Но время от времени мы бегали именно в эту щель, огонь там делали, чтоб туда не могли прорваться... Это дырка, и оттуда стреляют и стреляют. И я там получил контузию с еще одним хлопцем. Без сознания ребят выносили. Вот такая ночь была.

**Страшное было утро 19-го. Стало светать, я смотрю – вообще никого нет.** Уже огонь стал меньше становиться, «Беркут» стоял. У них не было сил уже атаковать, они не атаковали, и я там уходил на минутку куда-то, позвонить, написать. Я не писал, что тут страшно. Просто писал: «Ребята, приходите! Нам бы еще два часа продержаться, нам бы еще час продержаться. Пожалуйста, мужчины, ребята, приходите! Надо продержаться! Если продержимся это утро – победим!» Я через каждые два часа звонил. Находил место, укрывался где-то и звонил: «Виктория, пиши!» И я говорил: «Здесь не так страшно! Когда мы все вместе, не страшно. Не бойтесь, здесь нормально. Только надо количество людей, приходите!» Человек стоит, как стоял всю ночь – некому менять уже. Раненых стащили, убитых стащили, тех, кто мокрые, – поменяли. А тех, перед шпилем, – вообще никто не менял! Только с этой стороны, с угла пришли хлопцы, поставили заслон, потому что оттуда стреляли. Притащили эти металлические штуки, поставили, а люди-то все те же. А я уже к утру понял, что рук не чувствую. Я садился и руки опускал вниз, чтоб их чувствовать. То есть было, когда я уже бросал одним мозгом. Тут я уже ничего, клянусь, ничего не чувствовал. Надо бросать всем корпусом, всем телом. И тут я чувствовал уже «хрум», боль в моей спине, а руки не ощущал. Полное обессиление. Я подумал, что уже шесть, сейчас метро откроют, люди будут подходить, и я уйду. А потом смотрю: не идут! Нет наплыва! Нет! Единственная была надежда, что беркутовцы – они все стояли, их тысячи, то есть им замены тоже нет! Нет замены, и нет сил атаковать. Я понимал, что не могу уходить. Ну, и утром писал: «Очень прошу, очень прошу: приходите! Войны нет! Приходите, просто надо поменять ребят, они мокрые, замерзшие. Как-то надо их поменять на часик–два, чтобы они могли переодеться. Какая-то передышка, иначе проиграем все!» Вот, такие вещи я писал.

Потом, помню, 10:30 где-то было или 10. И вдруг на сцену вышли и объявили, что подкрепление из Львова приехало и львовская милиция приехала, и что она присоединяется к Майдану. Они вышли на сцену, человек тридцать, офицеры! И я подумал: слава Богу! Тут милиция из Львова, тут хлопцы из Львова пришли. Все, Майдан защищен!

**Такие люди тоже были.** Я пошел к Центральному универмагу. Обычно я ходил туда, там звал такси и ехал. Я пришел туда, а тут приезжают хлопцы какие-то в формах, машины… Я останавливаю такси, и никто не хочет меня взять. Я мокрый, черный, такси не хочет брать. На посту стояли ребята, я сказал им: «Ребята, кого-нибудь заставьте меня забрать, я не могу больше». Я не мог, мне казалось, что у меня замерзли легкие, я же был после больницы, мне казалось, что я умру. Я в мокром. Там-то под огнем – мы же все время в огне были – не так было холодно. Этот огонь, который помогал нам, он еще и тепло давал. А тут ни один таксист не берет. А потом говорили, что слух пошел, что всех, кто отсюда будут возить майдановских, будут забирать. СБУ будет всех арестовывать, их будут ловить – и таксистов, и тех майдановских, которых они везут. Поэтому таксисты были напуганы. Лучше договариваться с машиной, которая привозит помощь – там уже к утру привозили покрышки на машинах. И мне сказали: «Лучше договаривайся с теми, кто подвозит покрышки, чтобы тебя подбросили». Я подошел, и хлопец такой, чисто одетый, в военной форме, я говорю: «Братишка, помоги, куда-нибудь меня подбрось». – И он ответил: «Нет». – Я говорю: «Тогда дай мне твою мобилку, потому что уже у меня зарядка села. Дай мобилку, я позвоню кому-то, чтобы пришли и забрали меня отсюда». – Он: «Не дам!» Вот так обмундированный. «Не дам! Я же не знаю, кто ты такой и кому ты будешь звонить». – Я говорю: «Ты что, не видишь, кто я такой?» А я же уродом был после той ночи, видно же! Я ему говорю: «Да пошел ты! И ты будешь, такой, идти туда, чтобы стоять за нас? Лучше телефон держи, чтобы не потерять!»

Я так и не мог никому дозвониться, никакая машина не брала. И это меня тоже обижало, потому что это Украина, это Майдан, мы тут стоим, и мы побеждаем. И кто-то заявляет, что могут остановить, и эти таксисты не берут хлопца с Майдана, который грязный, – боятся. Для меня это все было обидно, проигрышно. К сожалению, это тоже было. Но были и другие люди, которые стояли, жертвовали собой. Оно и победило! И так и до сих пор! Есть люди, которые все равно чего-то боятся, чего-то остерегаются, и есть люди, которые стоят!

Я пришел сюда (в мастерскую). Ребята тут сразу меня окружили вниманием, раздели меня мокрого, полотенцами посушили: «Давай в душ!» – Я говорю: «Мне быстренько, кто-нибудь, бегите, принесите чего-нибудь выпить, чтоб согреться». Мне принесли мою дозу коньячку, я выпил, меня укрыли тепленько, забрали всю одежду, они там стирали, сушили, и я вырубился.

**А 20-го опять расстрелы.** И вот я опять пришел туда, а там уже бойня эта творится… Я уже был 20-го и до ночи, и 20-го ночью – это последнее, что было страшного. Помню, на Институтской, где выход из метро наверху, с банка «Аркада» стреляли. Вот последнее, откуда стреляли, и потом одного убили, другой был ранен – с банка

«Аркада». Там баррикаду ставили, и там я с хлопцами стоял ночь до утра. Утром в шесть сказали, что снайпера убрали оттуда и на Грушевского – это с 20 на 21-е ночь, то есть 21-го утром, – на Грушевского надо укреплять. И мы пошли на Грушевского, там стояли ребята с огнем. Уже потом мы узнали, что утром подписал Янукович что-то, в парламенте уже были эти иностранные министры. А мы на Грушевского еще ожидали нападения. То есть последняя тяжелая ситуация – это уже было в парламенте. Что там вооруженные оказались, это мы потом узнали. Там был Яценюк, Тягнибок и все лидеры, Кличко. И там была попытка, притащили автоматчиков…

…Вот когда на Новый год разрешили на Майдане выпить, я был очень против этого, хоть я сам люблю рассказывать, как я выпил. А так я гордился Майданом, что там всегда стояли на всех воротах хлопцы, и, если ты выпивший, они аккуратненько так: «Что, ты выпивший?», и выпивший человек на Майдан не заходил. И однажды я с Майдана вышел, очень уставший был, пошел рядом в крымскотатарское кафе – покурить, кофе выпить, отдохнуть немножко и вернуться на Майдан. А там в кафе в подвальном этаже ребята сидят и пьют текилу. Там кто-то сказал: желтый, а мне – белый. И я подумал, что… Весь майдановский период я вообще не пил, а тут такие длинненькие стаканчики текилы. Я сказал: «Дайте мне белой текилы 50 грамм». Я выпил эти 50 грамм с удовольствием, кофе выпил, покурил, пришел. Захожу назад, и меня на входе один из этих хлопцев останавливает: «Простите, вы не выпивший случайно?» – Я говорю: «Да вы что, я вообще не пью!» – Он: «Мне кажется, вы выпивший». – Я говорю: «Дорогой, я вообще не пью». – А тут другой подходит: «Да нет, мы его знаем, он все время тут. Это известный художник! Простите, пожалуйста, проходите». Я прошел, но мне так стало стыдно! Я сто раз проходил, и меня никто не спрашивал. А тут я немножко выпил – и хлопец мне сразу говорит. Думаю: ничего ж себе! Выдержка, чувствительность! Что тут происходит? Капец! Класс! Я пошел за едой, а там каждый час молитвы, и началась молитва. И первое, что было во время молитвы, это я покаялся: «Господи, прости меня, я обманул!» То есть какое у нас было отношение к своему общему делу! Поэтому, когда на Новый год *«дозволили пити»,* я был категорически против. Ну, в общем, я решил рассказать эту историю.

## Дмитро Ігнатенко:

## «События последних дней вызывали тольку одну ассоциацию – агнцы идут на заклание»

*46 років, лікар, киянин*

**18 февраля, 16:00. «Беркут» подошел к границам баррикад на *майдані Незалежності* и остановился.** Тогда на Майдане было еще довольно много народа. Как я понимаю, остановились они, потому что такое большое количество людей не могли бы разогнать. Они объявили, что до 18:00 люди должны разой-

тись. Люди остались. Выступали политики: «Влада перейшла межу!», и все такое. Где-то в 18:00 политики поняли, что дело пахнет керосином и что сейчас будут загребать по полной – и резко испарились. На сцене остался только нынешний министр культуры Нищук. В этот момент люди начали ожидать штурма. И люди отсортировались – часть подошла к баррикадам, остальные остались возле сцены. Женщин попросили подойти ближе к сцене. А лично я стоял возле памятника основателям Киева. Подошли пару политиков с охранниками – посмотрели и ушли в сторону Бессарабки. На тот момент, когда начался штурм, не было людей в модных камуфляжах, с бронежилетами, с касками. А оставались простые хлопцы и мужчины среднего возраста, немного девчонок было без экипировок. В лучшем случае – шлем, противогаз и какие-то самодельные средства защиты из карематов. Организации никакой не было. Не было тех, кто мог бы людей организовать, объяснить людям, не имеющим опыта уличных действий. Это все было спонтанно.

**18 февраля, 20:00. Тормознули «Беркут» за счет группки таких смелых людей со щитами, которые просто въелись в асфальт.** Когда почти ровно в 20:00 «Беркут» (я могу сказать со своей стороны, мне сложно говорить со стороны Дома профсоюзов – там тоже развивались свои события) начал идти вперед, чтобы убрать баррикады, то почти все палатки и баррикады по их ходу были снесены. В тот момент основная задача людей была тормознуть их движение. Люди начали создавать первую баррикаду, и все остальные начали помогать. Разбиралась брусчатка, появлялись «Молотова». Брусчатка полетела в «Беркут» или внутренние войска. И в нашу сторону начали лететь гранаты разной силы действия. Были гранаты, которые отбрасывали людей метра на три. Появились первые травмированные люди в результате разрывов гранаты. Светошумовая граната при разрыве давала осколки. Состояли они, как я потом сам уже заметил, из пластика и резиновых частей. Люди зафиксировались по тротуару дороги, которая идет на Институтскую. Там сгорели все палатки, началась осада и попытка силовиков прорваться в центр. Со сцены передал Нищук, чтобы разбирали деревянные домики, которые там стояли. По щитам постоянно стреляли – кто хоть раз подержал щит, тот знал, как по щиту лупили резиновые пули. Обсыпали резиновыми пулями, просто градом пуль. И, конечно, был страх, что вместо резиновой прилетит и нерезиновая пуля. Каждые 3–5 секунд взрывалась граната. И пауз не было. Но все-таки тормознули. Передавали брусчатку по цепочке. И «коктейли Молотова» вместе с брусчаткой фактически заблокировали движение этих войск. Они сами, наверное, были не очень подготовлены, как я потом уже понял. И шли «черепахой», а «коктейли Молотова» попадали под «черепаху» и загорались снизу. То есть, щиты выкладывали наверх, вперед, но «коктейли Молотова» попадали под щиты. «Беркуты» начинали приподнимать щиты и сверху этих приподнятых щитов начинали лететь камни, в большом количестве. И они постоянно отступали, то есть прессинг был постоянный. На водометах тоже сильно сэкономили наши органы внутренних дел. Потому что это не водометы были, а поливалки для газона. Шаг в сторону делался – и на тебя вода не попадала. Водометы были какие-то устаревшие, пробить заграждение они тоже не могли. Единственное

преимущество этих водометов было, что они не горели. Тяжело было спалить этот водомет. Хотя «коктейли» на них попадали.

**В какой-то момент прорвалась группа внутренних войск или «Беркута».** Люди поняли, что это критический момент, и уже была не была! И в этот момент спецназовцы бросили своих четырех или пять человек. Их, конечно, начали бить. Если честно, у меня у самого было желание дать по голове металлическим предметом. Я поборол в себе это желание. Их перестали линчевать – остановились и отвели в сторону сцены. Конечно, все равно им наваляли. Но у меня жалости к ним не было. А затем была пауза где-то до 2-х часов ночи. Параллельно мы смотрели, как горел Дом *профспілок.* Увидели уникальный случай. Когда двух девочек с «Еспресо TV» снимали пожарной машиной, а прекрасная наша милиция мешала этой пожарной машине, не давала подъехать… Слава Богу, на машине оказалась длинная лестница, этих девочек смогли снять с самого последнего этажа Дома *профспілок.* Начал он выгорать со стороны Грушевского, и потом все переходило в сторону сцены и *майдану Незалежності.* Горел он долго... Противогазы уже были неэффективны. У меня самого был противогаз, но то количество газа, которым нас обливали там… Через какое-то время противогаз пропитался газами и перестал функционировать. Но, по крайней мере, глаза целы. Плюс, конечно, летел град резиновых пуль. В основном шарики или 12-калиберные «рюмочки», как их называли. Ну, кому попало, кому не попало. В 2 часа, видать, закончились у них силы, да и у нас закончились силы. Была передышка.

**В эту ночь с 18 на 19 февраля была несомненная проблема в организации.** Не было ни одного человека, который мог бы взять на себя организацию и смелость объяснить, как держать фланги, как что делать. И если там даже были военные, то это были мужчины после 40–45 лет, которые были в старой форме Советской Армии: в каске, в одежде – я так понимаю, в том, что осталось после службы в войсках. Там были сотни с Майдана, но они были разобщены, они не были единым целым. И в эту паузу с 2-х до 4-х часов все прекрасно понимали, что силовики не остановятся. Тем более, что они начали подвозить фонари мощные, прожекторы. Никого из политиков мы рядом не видели. Состав людей был очень простой: студенты, мужчины – простые рабочие, мелкий и средний бизнес. По одежде можно сказать. Это были и служащие какие-то. Но это была активная прослойка населения. И могу только сказать – если эта информация до кого-то когда-то дойдет, что это было эпохальное событие с 18 на 19 февраля. Если бы в ночь с 18-го на 19-е не были удержаны войска, думаю, ничего бы не было больше. Так вот, удержали молодые, 17–20-летние ребята – смелые, сильные и где-то бесшабашные, потому что, наверное, не представляли себе до конца, как все это будет. Не какие-то специально обученные люди, а простые *громадяни України.*

Прорвались они, конечно, один раз за счет водомета. Они бросили гранату, граната отбросила 3-х человек в сторону, и водомет потушил пламя. И пока была вот такая заминка, вот в эту как раз *щелинку* пошла «черепаха». Но опять же, ничего у них не получилось. Вернулись на свои позиции. И у нас был где-то часок передо-

хнуть. Я пошел к Филармонии посмотреть. Мы замерзли сильно, промокшие все были – одна–две бочки было, возле которых грелось огромное количество людей.

**В 4 часа утра пошел новый штурм. Опять была вся эта «мясорубка».** Они подтянули армейские прожекторы. Но опять не рассчитали – подготовка у них была не очень хорошая. Они поставили их на *Жовтневий палац*. Выше даже *Жовтневого* поставили. Но сила этих прожекторов была настолько мощной, что луч не ослеплял людей на баррикадах, как предполагалось, а шел дальше. Потому что он рассчитан был на более далекое расстояние, как мене кажется.

Так вот к 4-м часам они усилили натиск, резиновые пули начали лететь градом. Почти в каждого эта резиновая пуля попала... В основном – или в голову, или в грудь, или в лицо. Зона поражения была – отнюдь не ноги... Гранаты попадали в ноги... Были гранаты, которые осколками травмировали людей, и были гранаты, которые могли отбросить даже взрослого человека на метра три. Одного мужчину унесли без сознания. Он наклонился, и в тот момент взорвалась граната. Были переломы у людей. Это то, что я увидел. И начали пробиваться чуть-чуть левее. Водометы начали активнее работать. Но, как по мне, у этих людей был тоже огромный страх.

**В 7 утра штурм все еще продолжался. Мы устали, но было видно, что и они устали.** Я увидел, как ребята начали ломать поддон деревянный, потому что все уже сгорело. Уже жгли одежду секондхендовскую, все, что можна было сжечь. Ничего уже не оставалось. Они уже начали отстреливать резиновыми пулями. Гранат уже меньше взрывалось. Надо думать, у них боеприпасы заканчивались. И тут я отошел и увидел, что Майдан-то пустой. То есть того количества людей, что было ночью, нет. Людей было очень мало. И, наверное, если бы они пошли после 8-ми часов с новой силой – нас бы там смели.

**Но где-то в 8 утра штурм закончился. Почти все получили какое-то ранение.** Основная масса на это даже не обращала внимания. Никто не хотел уходить оттуда. И был такой интересный момент: я отошел к Главпочтамту перевести дыхание. Солнышко восходит. Думаю, сейчас они рванут. 7:30 где-то было. А рядом сели три пацана – студенты, похоже. Я говорю: «Ну что, ребята? Как вам сегодняшняя ночка?» – Они говорят: «Если честно, мы даже не представляли, на что идем».

**И вот лучик надежды, это когда я ждал, что будет дальше... Я увидел, как идут люди. Это подъехали автобусы из Львова, из Житомира.** Нам на смену шли люди в экипировке, хоть и лыжной. Несли бензин, какие-то средства защиты. И как я уже теперь понимаю, многие из этих людей погибли 20-го числа. Они уверенно шли, занимали позиции. Я понял, что наша миссия на данный момент выполнена. И поехал смотреть повреждения. Ну и пламенный привет нашим таксистам! Первый меня хотел провезти до Оболони за 150 гривен, второй согласился за 70 гривен.

**То, что произошло на Майдане 18-го и 19-го числа, – это чудо.** Потому что тому количеству людей, которые атаковали, с их профессиональной подготовкой, противостояли абсолютно неподготовленные, неэкипированные и неорганизованные люди. Ветер нам был в помощь, который гнал дым от шин и еще пламя. Это был немаловажный фактор. И водометы хреновые оказались. Потому что кто-то,

наверное, украл денежки, и вместо хороших водометов купили старую фигню. И на лицах этих людей был страх.

Хочу отметить прекрасные моменты, когда организовывались лекции для студентов. Когда очень известные люди, ученые выступали – университет там был организован под открытым небом. Мы сковырнули не Януковича, а гораздо больше. В этой ситуации не нужно никого ни хвалить, ни ругать. Спасибо тем людям, которые продержались в таких жестких условиях и приезжали, когда надо было, и бросали работы, и теряли в деньгах, и рисковали карьерами. Единственное, что плохо, что это был минимум людей. Для такого города, как Киев, это было горстка небольшая. Я думаю, что Украина еще страна нездоровая, ей лечиться надо, и очень долго. И гражданское общество надо формировать.

*Может быть, вы хотите рассказать о ком-то из людей, которые выбороли эту победу – кто-то даже ценой своей жизни?*

Вот Оля и Сергей (покойный)*. Ми с ними там общались. Лена их до этого знала. Сергей вообще бесшабашный был. Он бежал на Грушевского в одной каске. Я ему говорил: «Сергей, что ты делаешь? Давай, хотя бы какую-то экипировку тебе сделаем!» – Он говорит: «Та не треба». Он погиб, потому что никакой защиты не было. И не только Сергей – люди, которые пошли на это, это были агнцы, которые пошли на заклание. Потому что вооруженные автоматом Калашникова стояли сверху. Любой человек, который когда-нибудь выталкивал, играя в «Короля горы», прекрасно знает, что снизу вытолкнуть человека, стоящего сверху, очень тяжело. А когда человек с автоматическим оружием сверху стоит, ему расстрелять этих людей внизу несложно. А ведь работали снайперы!

Я был тогда ранен. 20–21-го не участвовал, потому что у меня была температура под 40°. Я эти расстрелы видел уже на экране телевизора. События последних дней вызывали только одну ассоциацию – агнцы идут на заклание.

**Я очень хочу, чтобы в нашей стране когда-нибудь человеческая жизнь что-нибудь да и стоила.** Нельзя разбрасываться человеческими жизнями! Если вы берете на себя ответственность за жизнь людей и идете воевать, это значит, что должна быть хоть какая-то организация военных действий, и защита, и командиры, которые имеют опыт боевых действий. Которые должны рассказывать людям, как себя вести, где прятаться, с какой стороны можно заходить, с какой нельзя.

*Какое у вас было ранение?*

Осколочное, от гранаты. У меня легкое ранение. Меня спас противогаз. Осколки попали в руку, в плечо и в лицо. Рука тормознула самые крупные осколки, а мелкие осколки застряли в резине противогаза. Стекла не разбились. Это так, несерьезно. А люди были с очень тяжелыми ранениями...

**Что я могу сказать в завершение? Только то, что эта страна после Майдана получила очень большой шанс и проиграть этот шанс мы не имеем права.** Я думал, что поколение 90-х абсолютно «мертвое», ни к чему не приспособленное поколение. К счастью, я ошибался. Это поколение, которое реально сдержало

* Ідеться про Ольгу Стрельцову та її чоловіка Сергія Шаповала, який загинув 18 лютого. Свідчення Ольги Стрельцової див. на с. 40.

огромную репрессивную машину. Те люди, которым повезло – которые не погибли, которым не оторвало какие-то жизненно важные органы, должны работать за тех, которые погибли. То есть в два–три раза больше работать – не ныть, *не скавчати*. У кого есть возможность – на рабочем месте своем что-то сделать, строить перспективную модель. Вот я должен работать за Сергея, кто-то там должен работать за кого-то еще. Это один из главных выводов. А еще – надо озвучивать и повторять, что нация только формируется, и стараться, чтобы этот процесс дальше продолжался.

*Вы упомянули Сергея Шаповала. Вы вместе с ним ходили на Майдан?*

Нет, Сергей был сам по себе, я был сам по себе. Он фактически на Майдане жил. У меня была работа, был коллектив большой, которым надо было управлять. Ну и график у меня был такой: я приходил, был на Майдане обычно до семи утра, и когда начинало работать метро, я ехал на работу. На работе я находился в зависимости от ситуации. Каждую ночь я проводил на Майдане. Сергей там находился все время... Он был хороший человек, с принципами, немного бесшабашный. Он, как по мне, чуть-чуть недооценивал сложность этой ситуации – то, что смогут стрелять. Искренний человек, честный…

## Олександр Абаєв:

## «Выстрелами огнемета оттесняли войска, но реального желания попасть прямо в них не было»

Продовження свідчення*

**Я приехал 18-го вечером – Мариинку пропустил...** Так вышло, что накануне февральских событий я тоже поехал домой, немного отдохнуть. Когда объявили, что завтра дружно идем пикетировать Верховну Раду, я понял – пора собираться. Знал, что будет горе. Тем более, временной промежуток был равен предыдущему, а цикличность у нас заведена. Я собрался и поехал. Все время на связи с ребятами, все время читаю новости, «Фейсбук». Ребята звонят, говорят: первый «200-й»**, второй «200-й», третий «200-й» – погибшие в Мариинке из наших. Я маршрутчика прошу ехать быстрее – дам сколько угодно денег. Приехал, когда сгорел уже наш штаб на Майдане. Вообще, Майдан глупейшее место для обороны – находится в яме. А *готель* «Украина» гениальная стратегическая точка – с него видно абсолютно все.

Когда приехал, сразу нашел Андрея. На тот момент он уже был контужен, его выносили. Вообще не отдавал себе отчета, где он, что он. Его увезли сразу. Я взял командование на себя. Тут же был контужен еще один мой товарищ – Женя, буквально через 15 минут. Через два часа контужен был я, прямо на углу

* Свідчення Олександр Абаєва див. на с. 324.

** Умовне кодове позначення загиблих в армії.

Институтской и Крещатика. И тогда я впервые видел оружие с нашей стороны на Майдане – гладкоствольное. Но выстрелов так и не слышал. Даже в этот момент, даже людям, которые бегали с оружием, не хотелось стрелять. Хотя по нам стреляли боевыми, нас забрасывали гранатами, особенно на Крещатике со стороны Европейской площади, когда таранили БТРами. Подожгли один, второй… Да, наверное, стреляли с двух сторон. Было. Это уже была война, был бой. Думали, что это будет последний бой.

**19 февраля вечером кольцо замыкается, и очень мало людей – ситуация безнадежна.** Где-то около 4–5-ти утра с 18-го на 19-е меня увезли домой. Я отмылся, отлежался, отоспался, потому что реально тяжело было соображать. 19-го вечером из наших мало кто хотел на Майдан ехать. Мы приняли решение, что поедем, кого найдем из наших – заберем. Никого из представителей политических сил там уже не было. Мы приехали, в основном со мной медики были. Подъехали со стороны *готеля «Козацький»*, там проезд не был закрыт. Я огляделся. А накануне успешно сперли мой бронежилет. Такое бывает – бытовое. Я вышел, у меня из защиты были: наколенники, теплая жилетка, перчатки. Все! И как-то так… не захотелось ехать домой. Может, честь, все-таки отец – офицер, мать – военная. Я же сюда все-таки не в турпоход приехал! Говорю: «Забирайте ребят, кому там нужна помощь, а я ухожу в автономку, кто хочет идти со мной – идем, но я не советую и не прошу, потому что отвечаю сам за себя, а так буду оглядываться». Все-таки это мои бойцы, и я чувствовал за них ответственность перед собой, перед их родителями. Командир не только командует, он отвечает за своих и оберегает их.

И я ушел. Тогда Институтская горела. Но было уже тихо, это 19-е, вечер. Такое затишье. Работали импровизированные огнеметы. Я прошелся по всем баррикадам, оценил обстановку. Возле памятника основателям огнемет работал активно, а с точностью были проблемы. Предложил ребятам – давайте корректировать. Вокруг такое творится: там все горит, тут вода – борьба стихий! Я старался корректировать огонь. Сначала подожгли офис банка. Так получилось – перелет. Пытались поджечь стоящий водомет.

**Выстрелами огнемета оттесняли войска – те очень близко подошли, и, опять же, реального желания попасть прямо в них не было.** Хотели поджечь перед ними все, чтобы они не спускались, отступили. В это время по нам регулярно стреляли, бросали гранаты. Часам где-то к 5–6-ти утра закончился кислород, и не было второго баллона – огнемет работать уже не мог. И в этот момент как-то оно все расслабилось. Горело все: шины, поддоны, одежда. И затихло – спокойствие наступило.

**Утро, 20 февраля.** Я ушел за сцену в палатку афганцев и час–два подремал. Как раз у меня в руке разбилась бутылка с «коктейлем», и перчатки очень воняли. Я пытался их постирать. Пошел спать. Где-то в 7:30 меня разбудил звонок. Друг позвонил, я к нему вышел – он мне гарнитуру к рации привез, моя сломалась. Я попросил его: «Серега, постирай перчатки дома, я не могу отстирать, воняют страшно, да и гарнитуру забери. Она сейчас уже не нужна, какая тут связь». И вернулся обратно.

Как раз началось контрнаступление. Я вижу, что люди уже в районе моей баррикады под мостом, и через Майдан, мимо стелы, побежал наверх. Видел этих «друзей» под Октябрьским: в черной одежде с желтыми повязками. Отстреливались из ружей и автоматов. С расстояния 40–50 метров это был тир, сафари! Первый погибший – прибежали медики, пытались оказать помощь, я подбежал, искал пульс, а они делали непрямой массаж сердца, искусственное дыхание. Ну и все, захрипел и... «200-й», второй – такой же. Тут уже ребята прорвались вверх по ступенькам от банка к Октябрьскому. Были раненые, звали медиков. Обходить далеко, подняться тяжело, вот мы возле моста и часов, по проходу, из людей сформировали цепочку и по рукам подтягивали раненых к медикам. Я поднялся к Октябрьскому, обошел его по левой стороне, горел какой-то автомобиль. Вижу, идут трое наших ребят, ведут вэвэшника, вижу, что разбита у него голова. «Вы куда?» – «Мы его на Майдан!» – «Только не трогайте его!» – «Нет-нет, все нормально!» Я их остановил, достал свой перевязочный пакет, перевязал ему голову. Спустили вниз. Я подумал: он один – наверное, затерялся. Захожу во двор Октябрьского, а их там человек 50. Наши сопровождают. Я обалдел, конечно. Прошел через Октябрьский, вышел через центральный вход. Там на выходе стояла недопитая бутылка «бехеровки». Нормально ребята службу несут, думаю. Прошел немного от Октябрьского по левую сторону вверх, вижу – люди идут. Были слышны хлопки выстрелов, но мы настолько к ним привыкли, что не обращали внимания. Хоть на слух уловил, что это не ружье: это либо автоматическое, либо винтовка. Есть разница в выстрелах. Немного напрягло, но это было отдаленно. Увидел несколько гильз автоматных. Я их сфотографировал, взял в карман. Поднялся наверх. Встретил ребят со щитами, они по диагонали от выхода из станции метро, и по правую сторону от гостиницы «Украина» тоже поднимались и внезапно начали падать, звать медиков. Я оглянулся назад, до медиков было очень далеко, визуально их не было видно. Они были действительно заняты на Майдане. Первая мысль: либо заберу, оттащу, либо попробую оказать первую помощь на месте. В руках ничего не было. По пути валялся вэвэшный шлем, я его подхватил, одел на всякий случай, мало ли. Подбежал к ребятам, что со щитами шли. У одного попросил щит, чтобы использовать как носилки. Я подошел сзади, щит был обычный металлический. Уже на видеозаписи, потом, увидел, что с внешней стороны он был ярко желтого цвета, очень привлекающий внимание. Я этого тогда не знал. Взял щит и начал перебегать Институтскую в сторону входа в метро.

**Есть видеозапись:** я бегу, передо мной «снимают» парнишку, он падает, откатывается, я перебегаю, присаживаюсь, уже потом понимаю, что прилетает первая пуля… Ощущения были – как хороший удар по челюсти. На секунду в голове просветлело. Подумал, что резина, но очень больно. Я получал резиной на Грушевского в бронежилет или в ногу – больно, но не так. Тут по челюсти как-то ... Я же не вижу. Этот выстрел меня разворачивает, поднимаюсь, и получаю следующую пулю в задницу, через шаг – еще одну. Я заворачиваю щит назад, прикрываясь. Понятно теперь, что боец из меня никакой, а спасатель еще хуже. Я сбегаю вниз шагов еще десять. Опять-таки, я думал, что резина: больно, болевой шок плюс

адреналин, поэтому ощущения тяжелой травмы нет. Я так и дальше держал щит. Иду и понимаю, что с каждым шагом мне тяжелее идти. У меня отказывает левая нога, перестает работать. Спустившись метров сто, увидел за деревом мужика. Прошу его: « Помоги!» Пули свистели. Он вышел, я закинул на него левую руку. Через пару шагов подлетает ко мне еще один парень, я в нем узнал бойца своей сотни, это был Виталик «Смерч». Он мне: «*Хан*, ты?» – «Я!» – «Живой?» – «Да вроде…» Забрасываю на него правую руку, вижу, что мой большой палец висит на сухожилии. Я не чувствовал этого. Такое: опа-па! Потом была фраза легендарная в нашем подразделении: «Только не потеряйте палец! Мы его потом не найдем в этой суматохе!» Как бы смешно, но горько… Когда увидел своего человека рядом, я на пару секунд вырубился, меня снесли вниз, мимо поворота на *готель* «Украина». А в этот момент наращивали баррикады. Мало ли что, будет откат. Подбежали еще люди, меня через баррикаду пронесли, и все начало болеть. Все травмы, что получил. Просил определиться ребят, куда меня положить, потому что сначала через баррикаду, потом к стеле, потом к сцене – это неудобно. Определитесь, положите где-то.

**Донесли меня к «Казацкому». Там из кафешки медпункт сделали**. Меня туда положили, я у парня спрашиваю: «Так мне в щеку что-то попало?» – А он мне: «Да у тебя же шея разорвана!» Какая шея? Я не понял. Помнил удары по челюсти и по заднице. Положили – прошу, чтоб примотали палец, а то потеряю. Его бинтом примотали к руке. Наложили повязку и к шее. Сказал, что еще попали в задницу. Ответили, что там пока не разберешь. Загрузили в машину «скорой» и увезли. От ранения до операционного стола прошло минут 15–20. Я так понял, что был одним из первых, кто был ранен утром 20-го и кого увезли в больницу. Привезли – там длинная история. Я лежал в сознании, разговаривал с анестезиологом в то время, когда пришивали палец, срезали одежду. У меня было сквозное пулевое ранение левой ягодицы, входящее – правой, отстрелен палец. Пуля прошла сквозь щит, раздробила палец, через щеку – в шею и вышла навылет. В шею занесло около 50 осколков самого разного размера и диаметра. И в руку занесло кучу осколков. Уже впоследствии, во время следующей операции, у меня в руке нашли кусок стекла, я понятия не имею, как он попал в сустав. Еще осколок прошел через ноготь среднего пальца, в ладони – осколки. Но при этом не задет ни один крупный сосуд, ни горло – я мог разговаривать. Не сломана челюсть, не выбиты зубы. Хирурги режут и говорят: «Да ты не то, что в рубашке, ты в бронежилете и в танке родился! Только задницу выставил, в нее и попали!» – «Ну, извините!» Потом, наверное, вправляли кость, мне на столе ввели обезболивающее, я вырубился. Пришел в себя, когда везли в палату, тогда и пришло осознание… Так как ситуация была неоднозначная, ребята приехали через полчаса и забрали меня. Они, грубо говоря, захватили больницу. Подписали все бумаги, и меня тут же вывезли. Мало ли… Знали, как забирали из больниц вне зависимости от тяжести ранений. До этого мы сами ездили в больницы, оттесняли «Беркут» и вэвэшников, которые пытались забирать раненых.

**Автомайдан организовывал патрули по районам, когда массово наезжали «титушки».** Это было в период с 19 января и до событий 20 февраля. Автомайдан

проявлял активность тогда. Кто-то пропал, кто-то в Европу поехал агитировать. Опять началось дробление по группам. Тогда мы с сыном Гриценко, Алексеем, пересеклись возле *готеля* «Днепр». Я предложил дать своих людей. У меня бойцы обучены, они в защите, с дубинками, то есть против «титушек» очень действенны. Сформировали несколько групп, которые регулярно с Автомайданом выезжали. Был микроавтобус, было несколько ребят, и, если была тревога, срывались с патруля и ехали, часто выезжали в больницы.

Из больницы ребята меня забрали на сутки к себе за город. Потом – домой в Хмельницкий. И оттуда уже друзья вывезли на лечение в Польшу. Без помощи фондов, за свой счет. У меня была угроза потерять палец, а то и руку. В Польше проводилось лечение. Читал там новости, у меня глаза на лоб лезли. Сейчас вот вернулся сюда. Смотреть на все, что происходит, и думать, что делать дальше.

Кто думает, что война – это постоянная беготня и стрельба, тот глубоко ошибается. Война – это 90 процентов ожидания. И это тяжело. И только 10 процентов – боя. Так оно и было.

Были еще яркие события, они остались в закоулках памяти, там пока пусть и будут. Вспомнятся, может, где-то в подходящем контексте. А так их могут даже и не понять, поймет только определенный круг, поймут те, кто был рядом.

**В дань памяти мемориал если сделают – прекрасно, если нет – сами его сделаем.** Никаких политических знамен на баррикаде у меня не было. Баррикада у нас была автономная, самоорганизованная. Когда пытались приносить что-то разные партии: «УДАР», «Батьківщина», «Свобода», ставили флаги – я их молча снимал и возвращал. Ставьте у себя, а тут не надо. Флаг Украины – пожалуйста. И грузинский флаг висел, и российский, и чеченский даже. Какие угодно. Но никаких политических знамен. Мы от партий ничего не получали, ничего у них не просили. Нынешняя власть должна отдавать себе отчет, что следующего Майдана с фонариками и песнями не будет. Если он будет – это будет ультиматум.

Бытует шутка, что у нас есть традиция каждые восемь лет собираться на Майдане. Надеюсь, не повторится.

## Петро Киян:

## «18-го числа ввечері хлопці з нашої сотні отримували поранення один за одним»

Продовження свідчення*

**За декілька днів до 18 лютого була оголошена мирна хода...** Чесно кажучи, до 18 лютого я думав, що це буде знову така сама мирна хода, як і до Аскольдової могили: просто пройдемося маршем організовано, виголосимо свої ультиматуми

* Початок свідчення див. на с. 325.

по відміні тих законів, які вони наприймали, та повернемося назад. Але коли нам зранку сказали, що ми прямуємо в Маріїнський парк, і коли я побачив кількість цивільних, що прибуває, то зрозумів, що конфлікт неминучий. У складі 1-ї Сотні ми всі вирушили в Маріїнський парк. Все було гарно, зайшли спокійно, нічого, в принципі, не насторожувало. Певний час, години, може, півтори, ми стояли, дивилися кордон на кордон, і хтось спровокував подальші події. Хоч я більш ніж певний: вони чекали на нас – вся Україна знала, що ця хода буде, то вони були готові до неї. Вони почали закидати нас світлошумовими гранатами; ми, в свою чергу, відповіли феєрверками. Була команда йти в бій. Прорвали їхню оборону, погнали їх фактично своїм правим флангом до наметового містечка – і поступила команда відступати. Тобто центр там ще весь ішов у бій, а наша сотня відступала, тому що з правого флангу був будинок, і з їхнього боку нас атакувати просто ніхто не міг. З їхнього боку закидали нас камінням. Ми відступили. Сказали, що будуть іти переговори. Ми позабирали отой кордон, який вони мали біля свого намету, і укріпили біля себе. Тобто ми відійшли на якихось там 10–15 метрів і зробили загорожу, навіть почали розбирати бруківку – якщо буде їхній наступ, щоб ми мали чим оборонятися. Хоча я думав, що на тому, в принципі, все і закінчиться. Але на той момент мені подзвонив Андрій «Висота» і сказав, що на Інститутській вже почалися бої, що там підпалили оті їхні блокпости, що туди входить «Беркут». Стало зрозуміло, що нас просто розбивають на різні частини. Я в дуже хороших, дружніх відносинах із Афганською сотнею, а вони тримали перехрестя біля ресторану «Шовковичний шлях», якщо не помиляюся, в Маріїнському парку. І я, узгодивши з сотником, забрав декілька людей із нашого Харківського намету і пішов на допомогу афганцям на перехрестя. Там були спроби прориву з боку «Арсенальної». І в момент, скажімо так, активного нападу і вибивання людей з Маріїнського парку, ми з афганцями тримали оце перехрестя. Ми забрали воєнний «газон» і тим «газоном» просто перекрили перехрестя. У парку ніхто не розбирався, чи то Червоний Хрест, чи то медики – там просто обстрілювали і добивали всіх.

«Беркут» відрізав Маріїнський парк від Інститутської, щоб не було змоги піднятися з Майдану. Цивільні почали з парку тікати в різні боки... Почали використовувати спецзасоби, обстрілювати з рушниць – на той момент, щоправда, ще гумовими кулями. Тому всі почали активно відступати. Просто Самооборона змішалася на той момент із цивільними. Сотник почав виводити людей в бік Інститутської – свою групу, а я харківських почав виводити в бік «Арсенальної». Ми пішли до готелю «Салют», бо нас попередили, що в Києво-Печерській лаврі – основна маса «тітушок». А нас колона – чоловік десь двісті. Біля готелю «Салют» ми побачили, що перед Києво-Печерською лаврою формуються вевешники. Вони перекрили автобусами дорогу і вже виставили свій кордон, тобто навіть до Києво-Печерської лаври ми б не дійшли без бою. Ми розвернулися праворуч – пішли в бік Печерська… Ще зі щитами, бітами, кийками, плюс у нас поранені хлопці з сотні, один з простріленою рукою. З Печерська ми вийшли на бульвар Лесі Українки, спустилися на Бессарабську площу. Повернулися на Майдан, це приблизно була десь четверта година дня. Вулицю Інститутську вже зайняли, основні маси вже йшли на Жовтневий палац.

**Це було 18-го ввечері. Хлопці з нашої сотні отримували поранення один за одним.** Під час бою в Маріїнському парку я примудрився розрізати руку об щит. Зв'язки порізав, зашивати часу не було. Туга пов'язка – і вперед. Я зайняв місце на барикаді. Ця барикада була із мішків піску. Її зайняли дуже швидко, і нас відтіснили. «Висота» прийняв керування сотнею. І він став вже не перед барикадою, а перед людьми, які зімкнули щити, чекали на атаку. А ми зайнялися тим, що готували «коктейлі», оскільки бачили, що по Інститутській підтягується техніка... Зайшов перший водомет. Ми активно почали закидати його. На той час уже зайнятий був міст і схили Жовтневого, увесь «Глобус». Закидали нас гранатами з усіх боків: як з Інститутської, так і зверху з «Глобуса». Кидаючи в них, ми з тими «коктейлями» почали спускатися нижче, нижче, нижче... На мені була беркутівська «сфера» – шолом, ну, тоді я зрозумів, що на ці шоломи вони реагують дуже активно, оскільки вони прекрасно розуміли, де ми їх взяли... Кидали в мене гранати до того моменту, доки я не впав. І тоді звідти, як мене вирубило, мене вивів «Висота». Оскільки наш підрозділ користувався раціями, то останнє, що я пам'ятаю, – це я затис рацію і просто кричав, що я поранений... Після того поранення дістав «Висота», після нього – Жека «Дев'ятка», після того – «Хан»…*

Біля готелю «Козацького» стояли медики, які були закріплені за нашою сотнею, плюс наш заступник по тилу – «Санта». Машини стояли трохи далі. Збирали людей в одному місці, оцінювали важкість поранення, кого можна було на квартиру завезти, кого – в якийсь госпіталь. Після всіх цих подій у нас в сотні загинув пан Роман Точин. Загалом після цього всього опізнали п'ять тіл хлопців з нашої сотні.

**Важкопоранених ми після надання першої медичної допомоги відвозили у безпечне місце.** Саша «Хан» отримав поранення, ми його вивозили зразу ж після операції за Київ, оскільки ще Самооборона тільки йшла в наступ, тільки почала очищувати Жовтневий палац. На той час ми не знали ще, чим і як воно все закінчиться, тому прийняли рішення Сашу Абаєва вивезти у безпечне місце. У 18-й міській лікарні його прооперували, я від його імені, ніби його брат, написав розписку, що беру відповідальність на себе. Саша після операції, після наркозу, чудом був адекватний: подзвонив додому, дівчині, татові, кому потрібно. Він підписав це лівою рукою, оскільки права рука в нього була абсолютно непрацездатна. Після обіду ми вже вивезли його кілометрів шістдесят за Київ. По своїх каналах ми знайшли машину – знайшовся чоловік, він просто був під лікарнею, це була десь перша година дня. Оскільки була інформація, що о другій годині дня введуть надзвичайний стан, в Києві були жахливі пробки. У нього була «*Subaru*», якщо не помиляюся, «*Outback*», і була можливість заднє сидіння покласти й вирівняти його з багажником. Ми постелили там декілька одіял, і Саша ліг так: частина тіла в багажнику, частина – в салоні. Вікна були незатемнені, тому всі проїжджі бачили, що в нього там вся рука перемотана, в крові, і він там у такому стані. Дві машини супроводу, два медики. Те, що там лікар прописав, ми все із собою з Михайлівського собору взяли і завезли його в безпечне місце, де залишився з ним там черговий медик. З «Львівської», з нашого колективу, був ще один, якого поранили в Маріїнському парку, в нього теж був жахливий стан. Ми його від-

* Ідеться про Олександра Абаєва, його інтерв'ю див. на с. 242.

правили в інше безпечне місце, також своїм транспортом, до своїх людей, у місце, яке обладнали наші медики. Ми віддавали людей тільки в такі перевірені місця, щоб у разі чого ми могли звідти їх дістати, щоб ми мали повну інформацію, де вони і що. Ми з ними мали постійний зв'язок. Оскільки там бійці поранені, ми одразу повідключали їм усім мобільні телефони, обрізали зв'язок, щоб ніхто їх не знайшов. А зв'язок тримали, відповідно, через людей, які були там у приміщеннях. На той час треба було шифруватися. Про місце знаходження Саші «Хана» знало, може, п'ять–шість людей: безпосередньо ті, хто везли, і ті, хто був на місці, де він був. Звідти, коли все заспокоїлося, його товариші забрали на Хмельницький, а з Хмельницького – в Польщу. Зараз він знову з нами.

На честь пана Романа Точина* підрозділ «Львівська брама» був переіменований у сотню і шляхом голосування було призначено сотником Андрія «Висоту». Виявилося, багато людей, які знали, що таке «Львівська брама», перейшли з 1-ї Сотні до нас. Ми отримали бойовий прапор Самооборони під номером 42.

## Петро Жовтовський (псевдо – «Чорний») і Зоя Конусова (псевдо – «Нікарагуа»):

## Розповідь на два голоси – чоловічий і жіночий

***Він – 20-річний тракторист-машиніст з Кременця, вона – 21-річна киянка, за спеціальністю – фінансист***

**Він:**

**22 січня зранку приїхав до Києва – на День злуки, коли Нігояна і Жизневського вбили.** Ми зразу – в Український дім, там записалися: все, як має бути. Там я взяв шолом, всі свої – не щитки, а такі якісь примітивні засоби оборони, і пішов на Грушевського. Там ще було тихо, ті вевешники стояли шеренгою, і не наступали. Я ще сфотографував їх. І пішов ходити по Майдану, дивитися що де, бо все-таки вперше у Києві: не бачив ні Майдану, ні Хрещатика, ні Києва. Пішов. Потім знайшов своїх друзів. Трошки словами перекинулись. І вирішив знову піти на Грушевського, бо чув, що зі сцени хтось там кричить: «Не йдіть на Грушевського! То провокація!» О! Я вже почав бігти. Дивлюся: звідси маса народу шурує. І почалась та гонитва по Грушевського – перші хвилі. Дивлюсь: народ біжить назад, а я туди біжу, бо там дуже багато було таких «лівих». Якісь провокатори були, кричали «Давайте бити їх!» – і в тому дусі. Але вевешники почали наступати. У той час я думав, що це «Беркут». Я біжу-біжу, дивлюся: хлопці каміння кидають. Я теж кидаю. Кинув камінців з десять, уже руки відлітають, а ці хлопці, як спортсмени, кидали каміння – потім я вже підносив. І нас відтіснили, фактично зачистили всю вулицю Грушевського! І коли вся вулиця Грушевського була зачищена, там декілька хлопців почало кидати знову каміння, потім з десяток, потім я вже

* Роман Точин був вбитий снайпером на вул. Інститутській 20 лютого.

підключився – кидаємо. Не знаю, скільки десятків уже було нас. І почали їх здорово відтісняти. Практично так само до автобусів їх відтіснили. Я десь по дорозі схопив арматуру – там знайшов, валялась: якийсь боєць втратив, тікаючи. Підбіг до «Беркута», ударив по щиту. Але глянув, придивився і остовпів, що це був не «Беркут», а вевешник. Ну і став, опустив арматуру, до них балакаю, а натомість тільки почув фразу: «Кинь арматуру, придурок!»

Тоді хлопці були, мене здивувало, без якихось засобів захисту від того самого газу чи будь-чого. В людей були тільки маски, які не захищають ні від чого – хіба від того, якщо чихнеш. І людям постійно сльозилися очі і важко дуже було дихати... Я побачив, що буквально за метрів 6 стоїть снайпер і цілиться по людях. Я зігнувся по камінця – там їх валялась купа. І в той момент десь звукошумова впала в те саме місце. Я навіть у шоломі та в шапці відчув явний дзвін такий, як Санта Клауси з оленями пролетіли – дзвоники такі. Дуже багато їх. І втратив орієнтацію: усе так гойдається – не пливе, а якось так – незрозумілі картинки. Я розвертаюся і починаю відходити, і відчуваю: чим швидше йду, тим більше по сторонах кидає. І якась дівчина – маленька така – вибігла з-за тих хлопців, схопила мене під руку і пшикнула мені в очі водою, дистильованою цією, від того газу, від того всього. Іще випити води дала. І зразу до медиків, у той пункт, що на Грушевського був, відвела. Там мені тиск поміряли. А вони просто по медиках стріляли – хто відносить, хто відтягує, бо медики часто заходили навіть вперед за хлопців, щоб забрати поранених. А в медиків стріляли не те що по ногах – у спину стріляли, а навіть і в голову, і куди тільки. Якось, уже не пам'ятаю як, перейшов в Український дім. Там мої хлопці мене побачили, що я такий, щось говорять. Я кажу: «Гучніше, бо не чую».

**І ввечері, пам'ятаю, іду на Грушевского – усе так і дзвенить, і гуде, і йду помаленьку.** Але йду, дивлюся: за автобусами стоять ті в чорному такі, зі щитами. Вже горять шини. Ну, і дивлюся – там носить людей, може, з десять ті скати. Я подивився, звідкіля їх носять, і собі брав із кінця Грушевського з того кільця. Дехто машинами привозив. Але більшість то треба було сунути ледь не від сцени або від Профспілок – туди підвозили тими вуличками. Коротше, одного ската чи там два треба було сунути більше кілометра. Ну, я в такому стані їх тягав, тягав десь до години... Тоді пішов вже в Український дім – відключився. На другий день вранці встав, вдягнувся і десь до п'ятої дня знову тягав ті шини... Ну, а потім ввечері 23 січня я почув від свого Сашка «Кременя», тепер уже покійного, що створюється нова сотня – «Волинська Січ» – о! І ми двоє зібралися, щоб вступити в ту сотню. Там і його знайомі, і знайомі його знайомих. Одним словом, усі один одного знали і ручались один за одного. Не було людей із вулиці або таких, кого не знають... І була спочатку резервна 15-та Сотня. Потім, як нас стало більше ста, уже нам дали свій прапор, свій номер, стала 35-та Сотня. Ще, пам'ятаю, як створилася сотня, то ми пішли з похоронною процесією разом з усіма сотнями, як проводили білоруса в останню путь. Віддали йому останню честь.

*Що можете розповісти про свою 35-ту Сотню?*

В нас були в основному з Луцька, Рівного і трохи з Тернополя. Трохи пізніше до нас приєдналися хлопці-кияни. Що я можу сказати про нашу сотню? Горджу-

ся тим, що жоден з наших не відступив і не пас задніх. От хлопець поранений у нас був, ще 18-го числа за дня його зачепило, то він ще 19-го і 20-го лютого бігав, витягував поранених, хоч сам був перебинтований, і кров з рани текла, а він відтягував наших загиблих і поранених рятував.

*Хто це був?*

«Казанова» – псевдо його. А справжні імена деяких хлопців наших ми взнали вже після смерті, бо нікому не треба було там знати справжнього імені.

**В нас були навчання – готувалися до того, щоб у разі чого, навіть якщо й один лишиться, то не відступати назад.** Тренувалися, як усі інші сотні. Спочатку зі щитами гарно відпрацьовували, як «черепахою» стояти, як тримати оборону, як нападати, також рукопашний бій...

**З нашої сотні шестеро загинуло. Чотирьох із них я знав, як своїх, можна сказати, братів.** «Кремінь» Сашко – він мій родич, односельчанин і близький друг. Йому було приблизно 30 років. Він справжній патріот був і завжди боровся. В нас там мали побудувати всякі незаконні заводи, а він відстояв наші землі. Не дозволив цього. Дуже незламна духом людина, тому й «Кремінь». А взагалі-то Сашко Капінос* його ім'я.

«Вандал» Сашко – дуже красива, весела людина. Досі згадуємо його жарти, класний був хлопець. Він скалолаз був, показував нам вузли. Ми з ним у Профспілках робили «коктейлі» і випробовували то все. І якраз перед 18-м числом ми практично всю ніч, до 4-ї ранку, мішали там ті всі «коктейлі» і о 5-й годині прийшли вже в Український дім. Поки заснули, виспалися – знову підйом. На жаль, не підготували бойову зброю, бо нам заздалегідь сказали, був такий наказ – щитів не брати, того не брати, «коктейлів» взагалі не треба – нічого, сльозогінних також. «Вандал», він головний піротехнік був у нас, то видав мені і ще одному хлопцеві по димовій: йому – білу, мені – чорну. Собі також, здається, залишив. Отак і пішли на цю мирну акцію без нічого – з голою дупою на вила. Хоча деякі сотні були зі щитами. Наші хлопці також казали: «Чого ми не беремо?» Сотенний відповідав, що був прямий наказ зверху, щоб не брати. Так і не взяли.

А ще – «Байда». І «Месник». Менше знаю про «Мойсея». І ще був «Крук». Вони приїжджали, як є якась заворуха. А як все затихало, вони їхали назад.

*Ви згадуєте про них, вживаючи псевдо. А як вас називали на Майдані?*

В мене було псевдо «Чорний».

*Але повернімося до подій 18 лютого. Ви вже трохи почали розповідати...*

Кажу ж, що 18-го числа ми з собою нічого не взяли. Коли пішли заступати – одні хлопці на першу барикаду, там був блокпост вевешників, нас на другу поставили. Ми так не дуже бачили, що робиться на першій барикаді, коли почалися оті заворухи. Коли стояли-стояли, почули шум з боку штабу «Партії Регіонів». Дивимося – «Свобода» штурмує. Більшість там була зі «Свободи». Тоді за півгодини почали прибігати до нас люди: то один дядько кричить, що «тітушки» біжать із «беркутами». Ми думали, що це якісь провокатори – хочуть нас відтягнути...

* Сашко Капінос загинув 18 лютого на Майдані.

А тут дивимося – біжать такі натовпи людей і «беркутня» ззаду. Стали і дивимося. Вони так загальмували перед тим штабом, точніше, його захопили. І в штаб забігли – молотили всіх на світі. І ми в той момент відчули: якби вони пройшлися просто, то сотню так би зім'яли, і хлопців наших багато б узяли в кільце. Ми вже, навіть хто й без щитів, без нічого, все одно стояли. І тут у якийсь момент почали збігатися: хто по одному щиту, хто якогось зі смітника тягне, хто якогось щита такого примітивного. Ну й більш-менш перекрили вулицю.

Потім підійшов «Вандал», каже: «Ходім, у нас там трохи важливіша місія». І ми підійшли до першої барикади. І там була така вуличка, «Беркут» перекрив там... І було видно крізь решітку, що практично дворик, звідки стріляли снайпери, був повністю всипаний гільзами. Не як там ромашки в полі цвітуть, а фактично, як-от у цьому парку трави. «Вандал» побіг швидше, кричав: «Відступаємо, відступаємо!» А мене ще декілька днів до того добре температурило. Завдяки моїй коханій, то я хоч став у стрій, живий-здоровий. І я обертаюся і дивлюся – «Беркут». Фактично так добре палкою замахнув би ся і по спині дав би. Я так старався відступати останнім, щоб народ відходив, хапав ще по дорозі камінців, у «беркутів» кидав. І так дивлюся: хлопці пробігають метрів 15–20 і групуються там, щити ставлять. На той момент ці щити нас захищали. Покидаємо каміння, дивимося... Ті так істерично починають кидати світлошумові, хлопцям попадають у груди і в плечі, гранати розриваються. А в нас тих щитів я бачив десь п'ятнадцять – не більше. Це якась там мала частка того, що було потрібно, щоб перекрити й справді їм чинити опір. І було багато дерев'яних, які сипалися. От ідеш по Інститутській, біжиш, відступаєш, то бачиш, як встелена фактично вся вулиця тими шматочками від щитів. Вони розліталися дуже сильно, а залізних було взагалі дуже мало.

*А як ви познайомились зі своєю дівчиною на Майдані?*

Це через нашого спільного друга «Пісню» – мого ройового і нашого сотника. У нас сотня чоловіча була. Як то кажуть – милі лиця, небриті мужлани сиділи. Але милувало око, коли приходили медсестрички чи дівчата провідували, канапки робили чи чай. Ось друг «Пісня» каже: «Прийдуть до мене мої добрі знайомі». Привів ось мою Зою і Наталю Сергєєвну – о! Наш сотник одразу ж узяв, припахав: «Що ви тут будете сидіти? Робіть канапки». Перед тим, поки він не прийшов, то ми там усі їм і чаї, і канапки зробили, як має бути. Крутилися біля них. Зразу, знаєте, веселіше все-таки, як дівчата приходили.

*Ви отримали серйозне поранення на Майдані. Розкажіть, як це трапилося? Коли?*

У мене була контузія. Це в ніч з 18-го на 19-те. А потім, коли вже горів весь Майдан – вибило око. Я тоді до лікарні потрапив. Зоя була зі мною. Мене прооперували – все там прочистили і зашили повіку. Велика вірогідність була, що я міг втратити і друге око. Було велике зараження, і масу медикаментів кололи. Спасибі, медикаменти привозили. Коли мене в лікарні питали, де поранив око, то я казав, що різав болгаркою й іскра потрапила. Думаю, лікарі не вірили, але записували все з моїх слів. Там тоді, крім мене, ще 19 хлопців привезли. Добре, що попав у Жовтневу лікарню. Там дуже добрі лікарі: все дуже майстерно зробили.

**Вона:**

З 18-го на 19-те поранили Петра – я була з ним в лікарні. 20-го я вже пішла на роботу і почали дзвонити, розповідати, що наших хлопців просто розстрілюють... В той день із нашої сотні загинуло шестеро хлопців.

*Розкажіть про ці дні детальніше.*

Я тоді, ще сидячи на роботі, дізналася... Я знала, що вони йдуть на мирну акцію, як тоді це називалося, тому вони не брали щитів, не брали фактично нічого, і я розуміла, що ця мирна акція, можливо, закінчиться недобре. Тому весь час, сидячи на роботі, очікувала чогось. Подзвонила потім Петру, він уже такий, знаєте, в'ялий, тихенько розмовляє. Я зрозуміла, що щось не так, передзвонила своєму другові «Пісні», він каже: «Петю забрали в 12-ту лікарню». Це потім уже з'ясувалося, що в 12-ту, він просто сказав: «Петю забрали в лікарню». Я кажу: «Будь ласка, *Пісня*, якщо буде час, з'ясуй, у яку, щоб я знала, куди мені після роботи їхати». Я зразу після роботи поїхала в 12-ту лікарню з Наташкою. Приїхали ми туди, забрали Петю, він трохи такий... плаваючий був...

*А що з ним було?*

Контузія, не знаю. Я не розмовляла тоді з лікарями. Я вже на виході його зустріла. Не знаю, що за контузія, якого ступеня... Зустріла його, ми його повели в машину. Петя каже: «Все, вези мене на Майдан!» – Я кажу: «Ну, куди ж тобі!» – Він: «Вези на Майдан!» Я зрозуміла, що якщо я його відмовлю, то краще від того не стане... На той момент ми там біля лікарні ще не знали, що Майдан горить, що таке робиться. Пішли ми на Майдан, один раз Петя дуже поривався, там десь взриви почалися, але я його зупинила, кажу: «Давай ти дочекаєшся, щоб зі своєю сотнею бути». Він погодився, відвели його. Нас із Наташкою на той момент, хоча ми дуже просили, не пропустили на барикаду. Відпустила я його і почала дзвонити «Пісні». Кажу: «Зустрінь його». – Він каже: «Як я тобі його зустріну, тут хаос повний?!» Я перелякана, починаю Петру дзвонити, він недоступний, знов додзвонилася до «Пісні». «Пісня» каже: «Усе, заспокойся, я знайшов твого *Чорного*!» Я трохи заспокоїлася, і хтось із хлопців вийшов і додзвонився до нас, сказав, що треба зустріти їх біля Українського дому із заднього входу, там є ворота такі залізні. Ми побігли туди з Наташкою, але ж ніхто не попередив, що вони звідти будуть втікати, що там висить здоровезний замок, і що це треба було знайти десь кусачки ще, щоб перекусити той замок. Ми, не знаючи цього, прибігли, якраз ще «Відьма» підтягнулася, – утрьох. Дівчата стали намагатися відірвати того замка чи щось ще з ним зробити, хлопці підбігли, з іншого боку підштовхували. Коротше, єдине, що ми змогли на той момент зробити – це трохи відвернути ґрати, щоб можна було пролазили через них. Дядько там стояв поруч, охоронець, ми підійшли до нього, попросили, кажемо: «Будь ласка, винесіть ключі, відкрийте хлопців! Нащо ви таке робите?» На що він нічого не говорив, тільки дзвонив комусь по телефону. Ми зрозуміли, куди він дзвонив. Почали набагато активніше ці ворота відчиняти, щоб хлопці вилазили звідти. Я все ніяк не бачила, щоб Петя вилазив. Уже відчинили навіть ворота, хтось притягнув ті кусачки, і тут дивлюся – мій синій шолом

пролазить ще зверху. Він не побачив навіть, що відчинено (*сміється*) – пролазив зверху. Я заспокоїлася трохи, що він на місці, що він живий, усе нормально, усі хлопці ще були на місці, усі здорові, усе нормально. Поранений був тільки один, але його тоді з хлопцями не було – «Казанова». Петя вже розповідав про нього. І ми всі разом, тримаючись за рюкзаки одне одного, побігли до барикади. Наташа залишилася ззовні, а нас нарешті з «Відьмою» пропустили, бо ми кричали: «Ми зі своєю сотнею!» І нас все-таки пропустили. На той момент я трималася за рюкзака «Кременя». Він у ту ніч був поранений і наступного дня загинув… І як потім з'ясувалося, я була одна з останніх, хто його бачив живим. Біля барикади забігли, – Боже, там... Це шок! Це незрозуміло! Люди бігають, ззаду купа жінок, які, як і я, стоять розгублено. Мабуть, розумієш – кожна з нас бігла туди і думала, що щось зможе зробити, а коли прибігаєш, у тебе все: руки опускаються, ти не знаєш, що робити. Я там, може, хвилин п'ятнадцять постояла, почав мене хлопець відтягувати, тому що поряд вибухнула граната. Я тихенько-тихенько якось вийшла з барикади. Наташка мене знайшла, підхопила, повела, відпоїла молоком, потім каву принесла, шоколадку, щоб якось мене привести в нормальний стан, бо те, що зі мною творилося – це руки трусяться, голова пульсує, нічого майже не розумієш. Розмовляєш, ходиш, трохи хитає...

**Дзвонить Петрів номер.** Я беру трубку. Якийсь чоловік говорить, тобто не Петро дзвонив. Я перелякалася, думала, що, не дай Боже, його десь, знаєте, схопили. Але це чи волонтер був, чи хто – щось починає мені пояснювати, а я нічого не зрозуміла. В мене голова зовсім порожня така була. Я віддала слухавку Наташі. Наташа теж не до кінця зрозуміла: там ще й шумно було. Вона каже, що нам треба йти в Профспілки на четвертий поверх, там в когось із наших щось з оком, тобто ми на той момент ще не знали, що це з Петею. Коротше, ледь-ледь-ледь поповзла я, можна сказати, туди в Профспілки, піднялася на четвертий поверх – там жах був. Люди всюди поранені на підлозі лежать, медики бігають... Там хлопців п'ять чи сім було просто здорових, я так зрозуміла, що їх спеціально туди привели, щоб вони переносили поранених. Я пішла по коридору і побачила Петю. Я тоді вже просто не витримала – впала на коліна, схопила його за руку. Він одразу мене впізнав. Бачу, що починають збирати його, лікарі перемовляються, що треба його вивозити, бо його вже перебинтували там, першу допомогу йому надали, тут більше нічого не можуть зробити з оком. Я почала збирати речі. Відчуваю, що в мене руки в крові. Зібрала його швиденько, хлопці його взяли, виносять. Назустріч когось заносять, бо ж їм теж потрібна допомога. Весь час пропускали ті носилки... Ледь-ледь вийшли на вулицю, там я випадково зустріла пару хлопців з Петіної сотні, вони забрали броніка, усе оце тяжке. Воно мені в машині не потрібне було. Я чомусь автоматично єдине, що не віддала, – шолома з курткою, куртка була втрамбована в шолом. Я за цей шолом схопилася, у руці він у мене був, так у руці він у мене й залишався. Це той самий шолом, що ми потім залишили в Олексія Соловйова, який нас машиною віз у Жовтневу лікарню.

Сіли в машину, повезли. Ми десь у районі Контрактової площі були, я точно так і не зрозуміла. Це ж оцей підпільний госпіталь був, там Петю поклали, мене

питають: «Ви хоч свідомість не втратите?» – Кажу: «Ні». – І весь час кричу: «*У меня первая положительная! Кому нужна первая положительная?*» Там ще був смішний такий чолов'яга, старенький. Йому десь біля шістдесяти, за п'ятдесят точно. У нього було розірване плече – просто зі спини там здоровенна рвана рана. Його якраз тільки зашили, і він дуже рвався на Майдан. І лікарі говорять між собою – Петю хтось дивиться, а інші між собою розмовляють. Кажуть: «Нічого, нічого, він зараз засне, ми вже вкололи йому все, щоб він заспокоївся». І якраз, поки вони з Петею, вони кажуть: «А де цей чоловік? А, він таки пішов на Майдан». Сподіваюсь, що він не заснув по дорозі, що з ним нічого не трапилося, але людина з таким пораненням сильним, і він все одно пішов на Майдан. Лікарі тоді не знали, що робити. Фактично, мені здається, що якраз тоді Петі просто серветками і витерли те, що залишилося з Петиного ока. Олексія тоді зустріли, він погодився нас підвезти до наступної лікарні, бо неможливо було знайти машину. Всі – Автомайдан, просто волонтери, що приїжджали на своїх машинах, щоб допомагати, – всі абсолютно були зайняті, ні до кого не додзвонитися з тих, кого я вже знала на той момент. І Олексій повіз нас, сказали їхати в Жовтневу лікарню. Ми приїхали в Жовтневу лікарню, там лікарі подивилися Петю, йому ще, здається, на той момент не сказали, до мене вийшла лікарка, каже: «Ока вже немає». І там я вже домовилася, хлопець стояв, він чергував машиною, щоб повезти нас далі, в наступну лікарню на знімок. Я кажу: «Ви подивіться, будь ласка, за речами». – Він каже: «Ви, якщо хочете, – він чув, що ока вже немає, – забирайте речі й ідіть. Я його відвезу». Він думав, що я Петю покину, і дуже навіть здивувався, коли я повернулася. Цей чоловік уже нас не повіз, нас повезла «швидка допомога» на знімок КТ. Це бульвар Дружби народів. Чесно кажучи, хоч я киянка, я не знаю, де це. Коротше, відвезли нас, зробили КТ, потім відвезли назад у Жовтневу. У Жовтневій нас уже прописали. Дуже швидко треба було реагувати. Записали його як Чорного Петра Михайловича, що він 1991 року народження, замість 93-го. Тобто абсолютно всі дані несправжні. Місце проживання я на ходу придумувала, що це Автономна Республіка Крим, село Оленівка, вулиця Леніна, 13. Чого я саме так сказала? Бо я відпочивала на Тарханкуті біля села Оленівка. Я знала, що там є вулиця Леніна, що є будинок 13, тобто якщо ці дані перевірять оперативно, то зрозуміють, що це справжнє, ну, можливе справжнє місце проживання. І його хоча б не заберуть відразу.

Дуже нервувала, поклали нас в палату, і ми настільки були втомлені, що нас просто вирубило обох. І тільки десь о шостій з чимось, у мене був будильник, слава Богу, я встала, підійшла до дівчат-медсестер і питаю: «А що ж нас не оперують?» – «А ви хто? Ми про вас забули…» Я як відкрила рота, як почала кричати їм, а вони пояснюють: «Дівчино, ми тут уже другу добу *нон-стоп* – це перше; по-друге, привезли дев'ятнадцять хлопців разом із твоїм, що ти на нас кричиш?» Я все зрозуміла, замовкла миттєво – такий час, що ми ж не королі якісь, щоб нас першими приймали. Відправили його на операцію, прооперували, добу я з ним посиділа, потім 20-го я на роботу пішла, 19-го побула з ним. Після роботи приїхала і півгодини десь розпитувала в лікарки, чи мені його забирати додому, бо дуже тоді небезпечно було залишати хлопців у лікарнях, бо реально приїжджали,

забирали, і хлопці просто пропадали безвісти. Навіть досі деяких не познаходили. Я приїхала, і вона десь через півгодини мені каже: «Дивись, якщо приїдуть до нас, що ми зможемо зробити?» – Я кажу: «Усе, я зрозуміла». Я за речі, за Петю – і додому. Мені швиденько показали, як доглядати за оком, гігієну оцю всю, усе це розказали, навчили швиденько робити уколи, хоча я їх ніколи не робила, і ми поїхали додому. І вже вдома, 26-го, нам запропонували відвезти Петю в Польщу, і я відправила його в Польщу на лікування.

*А на Майдан після того ходили?*

Дуже часто. Я тоді почала ще більше ходити, ніж я ходила до цього. Якось мене всі ці події загартували, чи що – я не знаю. Я реально ходила вночі на чергування на Майдані дуже часто, а вранці йшла на роботу. І так майже з дня на день. Тобто на добу я спала, може, години по три, не більше.

*Ви, здається, той виняток, що вас – дівчину – записали у сотню?*

Так, але в самому кінці лютого я вже вважалася бухгалтером і бійцем 35-ї Сотні Самооборони Майдану. Мене взяли як бухгалтера, віддали одразу мені касу сотні, щоб я виділяла там хлопцям гроші: може, хтось додому хоче їхати, щось купувати для сотні – речі, їжу, все.

*Ви кілька разів згадували про «Відьму»...*

Описати вам її? Коротше, як ми забігали на першу барикаду, з нас хлопці сміялися. В той момент, знаєте, морально одне одного намагалися підтримувати, і з нас дуже сміялися хлопці, кажуть: «От ці дві руді знову з нами!» У мене було довге руде волосся, вона теж зеленоока з рудим волоссям, можливо, через те і «Відьма», знаєте. Дуже гарна дівчина, їй зараз сімнадцять чи вже вісімнадцять. Здається, уже вісімнадцять – уже в неї був день народження. Веселе, хороше дівчисько. Вона кидалася камінням нарівні з хлопцями, така бойова дівчина. Ми не так давно з нею зустрілися. У неї було поранення – біля неї, просто під ногами вибухнула граната, й уламки полетіли в ноги. Вона теж 18-го була у Профспілках, їй надавали допомогу. Я дуже вдячна Вищим силам, бо всі наші, хто побував тоді в Профспілках, кому надавали допомогу (тьфу-тьфу-тьфу), всі встигли вибратися. Тобто на момент, коли Профспілки горіли, наших там точно нікого не було. Класна, весела дівчина, маленька ще, але дуже...

*А вона входила до Самооборони?*

Вона була в Мистецькій сотні. У Мистецьку сотню входили дівчата і хлопці, вони, наскільки я знаю, у бойових діях участі не брали, до них хлопці наші ходили – розмальовували щити, каски. Вони були як підтримка для інших сотень: там грали або на піаніно, або на гітарі. Тобто це була як підтримка, скажімо так, не бойова сотня, а саме для підтримки людей вони там були.

*А жінці було складно записатися в бойову сотню?*

До 18-го так. Тобто, наскільки я знаю, майже нікого з жінок не записували до бойової сотні.

*Ви так багато пережили на Майдані. Можливо, з того всього якийсь позитивний епізод пригадаєте?*

Їх безліч було, навіть важко виділити один... Найщасливіший мій момент – це те, що я зустріла Петю. Це, мабуть, найкраще, що зі мною сталося за весь цей час.

*На Майдані в багатьох були псевдо, а у вас було якесь?*

У мене з'явилося вже пізніше, вже після цих всіх подій, коли мене записали в сотню, то мені одразу сказали, що треба вигадати псевдо. Я нічого не хотіла вигадувати, бо в мене, в принципі, ім'я рідкісне, і знайти мене по ньому було б не так вже й легко, але зібралися «старички» нашої сотні, і вони вигадали мені псевдо «Ніка» спочатку, але потім прийшов сотник, почув, що «Ніка», сказав, що це дуже коротко, і вирішив, що я буду «Нікарагуа» (*сміється*). І в сотні я значуся як «Нікарагуа».

## Павло Кучер:

## «Найважче було наважитися і прийняти рішення: залишити все, що в тебе є, і піти...»

Продовження свідчення*

Потім було 18 лютого. Дивний день. По-перше, ми знали чітко, що йдемо воювати, незважаючи на те, що це було оголошено як мирна хода. Ми були готові. Спочатку ми були в Маріїнському парку, в момент, коли ми вже стояли там, почався штурм на Шовковичній. Наші віддзвонювали: вже почалася війна. Потім почалося протистояння на Грушевського. Ми були в числі сотень, які проривали початок протистояння в Маріїнському. Далі ми відійшли до Мінздраву, там відстрілювалися, в якийсь момент ми підійшли, закрилися щитами, але нічого серйозного не було. Після цього відійшли до рогу Інститутської та Кріпосного провулку, де спочатку просто стали, а потім почався наступ на Грушевського – Кріпосний, де мітинг тривав. Ми на Кріпосному вишикувалися й закривали мітинг, а потім пішла команда йти в наступ. І ми пішли. Я розумію зараз, що це було повне божевілля – на озброєний «Беркут» в наступ «черепахою». Це така форма шикування, коли щити попереду і згори. Тобто є перші, хто тримає попереду, і ті, хто тримають згори, бо переважно це захист від того, що наступає зверху. Вийшли ми фактично на розі Інститутської і Кріпосного, пройшли метрів... Важко сказати, в протигазі відстань взагалі важко визначити. Я тримав верхній щит, був другим чи третім, і щити були – як барабани. Нас чи обстрілювали, чи закидали чимось. Я не знаю, але звук такий був. У якийсь момент почався наступ «Беркута», нас було мало дуже людей в ланцюгу, по два–три у лаві, відповідно, атаку тримати дуже важко, і народ почав бігти. Коли починають бігти, тебе починають зминати зі щитом. Там були й інші сотні зі щитами, хто з дерев'яними, хто ще з якимись. Нас при-

* Початок свідчення див. на с. 317.

тиснули, була контратака «Беркута». Нас зім’яли фактично. Рівень підготовки в нас не був високим, тому що сотні складалися з різних людей. Хтось приїжджав на кілька днів і їхав, хтось жив із грудня, хтось, як-от я (нас небагато киян було, четверо–п’ятеро), по ночах приходив. Тобто дух був сильним, але підготовка була слабкою. В «Беркута» навички були незрівнянно вищі.

Почали бігти, і я в якийсь момент (там на розі є таке дерево з огорожею навколо (десь 20 см ця огорожа). Я просто не побачив, що під ногами, і впав. Перший раз мене підняли, я пробіг ще кілька метрів, знов огорожа. Другий раз впав і зрозумів, що треба знімати щит. І в цей момент відчув, що мене почали бити. Знімають шолом, точніше, каску військову, протигаз, бронежилет, і б’ють. Я не бачив, хто, бо затуляєш голову й починаєш крутитися, щоб менше били. Потім почали арматуру, прив’язану до руки, знімати. Я тоді просто обм’як. Думка була, що якщо заберуть арматуру, битимуть сильніше і якось інакше. Не знаю точно, чому, але вирішили, що я знепритомнів, ну, то що з ним возитися... Там було два моменти. Це була контратака, вони не могли продовжувати атаку, вискочили, зім’яли нас і повертаються назад. Бо в цей момент ті, хто залишились у них за спинами, оговталися і почали закидати їх камінням. Не знаю, чи мені здалося, чи справді мене хтось ударив по плечу. Я розплющив очі, бачу, що навколо нікого немає, до повороту на Кріпосний провулок метрів 10–15, встаю і біжу. Там жінка зустріла, спробувала одразу перев’язати мене, ми зайшли в браму, але вирішили, що краще рухатися далі. На розі, в Будинку офіцерів зробили шпиталь, промивали й перемотували. На той момент основна рана голови була, один із лікарів почав казати, що, можливо, пробита голова, що треба їхати обов’язково в лікарню. А наших там було чоловік десять із різними травмами: хтось був трошки пом’ятий, в когось рука зламана. На той момент ніхто не знав, що буде далі, й позиція була однозначна – жодної лікарні. Поки я стою на ногах, моє завдання потрапити додому, перевдягнутися й приватно йти в лікарню та розповідати байки, що десь на вулиці впав, знепритомнів. У Будинку офіцерів було троє вбитих. Один був, за розповідями, збитий машиною.

В Будинку офіцерів ми своїх знаходили, кучкувалися. Там був момент, коли «Беркут» забігав, але його не пустили. Там і офіцери були, і священик. Двоє найбільш зухвалих забігло: «*Сейчас будем мочить*!» Але коли вони побачили, що це шпиталь, вийшли. Був там поранений «беркут» в ногу ззаду, таке враження, що своїми ж. І було двоє загиблих, мені здається, що це був дріб. Тобто стріляли різним. І на Інститутській уже стріляли не тільки гумовими кулями.

Потім депутати приїжджали, але вони нічого зробити не могли. Вивозили нас, восьмох поранених, бусиком. Я не знаю, чи то Автомайдан був, чи помічники депутатів. Коли питали, – хто, сказали: «Не має значення». Спочатку пробували по Інститутській виїхати в бік Майдану, але там все було перекопано... Зрештою вивезли нас через вулицю Мечникова, на Майдан у Будинок профспілок. По дорозі один із поранених, у нього гумова куля була, наполягав: «Навіщо нам на Майдан, якщо сотня по дорозі?» Нас послухали і скинули туди. Там тоді десь третина сотні лишилася. Народ збирався на Майдан, хто не поранений.

*А вас тоді завезли у лікарню?*

Так. В лікарні я назвав зовсім іншу вулицю, сказав, що хулігани напали біля радіоринку.

*Вам повірили?*

Це не мало значення. Кивали. Щоправда, коли рентген робили, спитали: «Ви з Майдану?» – Я кажу: «Ні, ні, побутова травма». – Вона каже: «Тоді з вас 60 гривень». Там були волонтери, наші, вони були в курсі, звідки я. Була адвокат, яка радила максимально плутати дані. Найголовніше, казала, змінити дату народження. Менше даних про себе. Тобто ми не знали, що буде далі. Коли приїхали на вулицю Підвисоцького, це кілометрів 5–10 від Майдану, було чути канонаду. Тобто йшов бій, ми не знали, чим усе завершиться. Було завдання вижити, якщо ти не можеш нічого робити, щоб потім думати, що робити далі. Знімок мені зробили, нічого не знайшли, зашили голову. Зрозуміло, що побита була не лише голова. Але все інше на той момент не боліло. Вдома дружина оглянула: на спині було сім чи вісім слідів від куль. Думаю, мене дострілювали, коли я біг до повороту. Бо сліди були на тому місці, де перед тим був бронежилет, тому вони не могли з'явитися раніше. Плюс – у мене були щитки на руках, футбольні: вони захистили, коли били ногами. Один зі щитків у двох місцях був прострілений.

*Тобто стріляли у ліктьовий суглоб?*

У спину скоріше всього. А влучили у руку. Наступного дня через знайомих знайшли медсестру, щоб промити й подивитися шви. Щоб сказала, що робити з цим далі. Вона приїхала, питає: «Це що, на Майдані?». – «Ні, побутова травма». Вона так уважно дивиться на мене: «А як це сталося?». – Я так само уважно на неї: «Ви справді хочете про це знати?». – Вона: «Ні, не хочу».

*Вона ж приїхала неофіційно?*

Шукали по знайомих, хто знає когось поблизу із медиків, щоб не їхати в лікарню. Один хлопець із нашої сотні – досі в Польщі, операції минулого тижня зробили, дві одразу – титанові пластини і операція на мозку. Дуже сильно поранений, вибили око, ще був дріб.

*Ви кажете дріб? Це якісь самостріли були?*

Ні, дріб працює так само на гладкостволі, і на рушниці – щось ближче до мисливської. Та рушниця, яка стріляє гумовими кулями, може стріляти дробом. Все інше – патрони. Це не нарізна зброя, прицільність менша, але так само з близької відстані нею можна вбити. На Грушевського вже був дріб. Там були кулі з наконечником, протиавтомобільні.

*Що було найскладнішим у вашій діяльності в Самообороні?*

Найважче було прийняти рішення. Хоч рішення було для мене зрозуміле з 30 листопада, – але наважитися: залишити все, що в тебе є, і піти... Ну і складно було першу ніч – 11 грудня, коли стоїш, боїшся і не знаєш, що тобі робити. А потім, коли «вписуєшся», то вже й страху немає, вже й азарт з'являється.

*Поряд з вами були кияни чи люди, які приїхали з інших областей?*

Люди були різні, переважно із Західної України. Особливо великий наплив

пішов, коли на Грушевського почалося, ну, й у грудні, зрозуміло, першого числа, і потім після 11-го. Але був у нас і кримський татарин, і з Луганської області з глибинки, і з Сумщини, і з Харкова, і в інший бік – Вінниця, Чернігів. Може, в інших сотнях було по-іншому. В сотні був кістяк – до 20–30-ти чоловік. Були такі, хто прибився і довше тримався, як я, а були такі, хто приїхав на кілька днів, на тиждень у відпустку – послужив і додому. 18 лютого ми збирали по максимуму, але тих, хто був поруч. Із регіонів не викликали. Але все одно, на початку лютого нас було, на жаль, набагато більше, ніж 18-го.

*Чи можна виокремити якісь періоди вашої участі в Майдані?*

Я би назвав три періоди. Перший – з 1 грудня по 10-те. Коли просто брав участь у віче, ходив на Майдан. Другий – з 11 грудня десь по 25-те: участь і готовність до будь-яких дій. І третій період – це служба в сотні, події 18 лютого. Це були певні зобов'язання, коли розумієш: якщо вписався, то вже не сам по собі.

*Ви були на Майдані до кінця?*

Під час ключового штурму Майдану я був удома, побитий. Зараз можна порізному ставитися, може, й треба було іти на Майдан, але я ледве набирав текст на клавіатурі, тому користі від мене було б небагато.

*Що вам дала участь у всіх цих подіях?*

Я почав розуміти мікропроцеси. Останні роки якось так було: доки до тебе на подвір'я не прийшли, сидітимеш до останнього. І до нас справді прийшли на подвір'я, кожен відчув, що до нього у квартиру прийшли. Виглядає на те, що ми все-таки можемо об'єднуватися. Нехай це не об'єднання мільйонів, але на рівні людина – людина, причому навіть незнайома. Коли ти стаєш поруч, не питаєш хто, звідки, не має значення, якою мовою людина говорить. У нас у сотні говорили і українською, і російською. І ніколи не було жодних проблем з цього приводу.

*Такий досвід солідарності?*

І головне, що трошки ширший, ніж сім'я, друзі, вузьке коло. Ти завдяки певним своїм маркерам визначаєш, кому можна довіряти. Навіть як перший раз бачиш людину. Більше того, це все відбувалося абсолютно паралельно до політичних процесів, до політиків. 11 грудня, поки політики щось там розповідали зі сцени, народ просто бився. Частина з політиків долучалася, з'являлася десь, але дуже невелика. А в ключові моменти багатьох із них не було ні видно, ні чутно.

*Як ви відповідаєте на закид:«Ну, і за кого ви боролись?»*

Вважаю ці закиди недоречними. Ми боролися за себе. Тобто нас турбує, хто при владі і чому, але в мене процес осмислення просто не припиняється через розмови з людьми, яким довіряєш. Якщо ми хочемо нормальну країну, нам ще боротися роки й роки. І це безвідносно до агресії Росії, яка зараз почалася. Це було зрозуміло від початку: революція не перемагає за один день і за один місяць. Якщо ми в такому ж настрої і з тою ж упертістю будемо продовжувати, то в нас усе має вийти. І найголовніше, що є люди навколо, в яких ти вже впевнений.

## Павло Дідула:

# «Мене врятувала моя шуба, бо вона була дуже груба»

***25 років, випускник Українського католицького університету, магістр богослов'я***

*Ти дуже багато часу був на Майдані з перших днів. Чи можеш розповісти коротко, яким ти бачив Майдан, чому він так тебе притягував?*

Після студентського розгону я вже вступив в Самооборону, в 15-ту Сотню Самооборони. Вона була на базі «Пласту», і там було знайоме товариство, знайомі люди. Я так попав саме в це середовище. І спочатку було відчуття – такої гри у війну. Я відчував це, і мені було якось не по собі, що я бавився у війну. Я відчував це, коли ми виходили чергувати. Воно було якось, як на «пластовому» таборі, на стійках: ти стійкуєш, але знаєш, що нічого не буде, що це вишкіл. Що це нереальна ситуація. І в цей час я вирішив зайнятися архівом 15-ї Сотні. Я сам фотографую, і вирішив робити портрети людей в амуніції, бо дуже цікаві такі були творчі прояви, як люди готували собі бронежилети, каски. У нас одна чота була лицарів середньовічних боїв, і вони з собою всю амуніцію привезли, і вони стійкували в цьому і були, як середньовічні воїни. Такий от маскарад. І взагалі в нас у сотні було унікальне середовище. Дуже цікаві люди були. Мені подобалось просто там бути... Навіть якби не було революції, мені б приємно було там бути – настільки це був концентрат гарних і цікавих людей. І відтоді я почав регулярно відвідувати Майдан. І до того я був. Як я вже приїхав другий раз у Самооборону, мене поставили ройовим... Це ти за десять чоловік відповідаєш.

*А як це бути ройовим?*

Мені подобалося, кожного вечора були обговорення. Якось атмосфера революції сприяла тому, щоб не було пустослів'я, люди говорили про щось важливе. І самі події кристалізували якісь теми творення чогось нового, чогось важливого. Було відчуття такої Запорізької Січі і особливо таку атмосферу підсилювало відчуття, що це Запорізька Січ, у самому серці України, в самому центрі Києва, на Майдані. І відчуття причетності до чогось важливого, до чогось будівничого, воно підтримувало.

У Самооборону записувались люди, які мали бачення неминучого фізичного протистояння. Хоч я не бачив такого розвитку подій, але я розумів, що це середовище, у якому я виріс, це «Пласт», там є мої друзі. І мені там добре бути. Я там бачив своє особливе місце, тому що я збирав архіви, а цього ніхто, здається, не робив. Я мав довіру, мені дозволяли фотографувати, мене не підозрювали. Мабуть, комусь колись знадобиться. Хоча останній мій архів згорів разом з фотоапаратом, у Профспілках, але я і до того декілька репортажів зробив.

*І ти маєш ці матеріали?*

Деякі, крім останнього.

*Чи був у вас якийсь вишкіл, як оборонятися в разі наступу?*

Були якісь навчання з самооборони. Мені це видавалось трохи смішним, бо я розумів, що за цей час нічого особливого такого навчитися не можна. Але мені цікаво було на початках. Я попав на тренування зі своїм викладачем із богослов'я Віктором Жуковським. Ми просто перекинулися словами. Я кажу: «Пане Вікторе, я думав, що ми з Вами тільки теоретичне богослов'я будемо вивчати, а тут ми і в практичному зустрілись». Богослов'я визволення, як каже Андрій Андрушків. Не знаю, чи то він перший так сказав. Це цікавий досвід був через тренування. Ми просто смакували різні середовища. І ще було в якийсь раз теоретичне заняття. Ми вчилися, як знешкоджувати БТР, як підпалювати, куди кидати... Я собі думав, що то зі сфери нереального. Ну, які БТРи можуть бути зараз? А потім в ці останні дні ми якраз бачили, що хлопці з «коктейлями Молотова» практично спалили БТР, коли він хотів там барикаду знести. Але ж це таке чудо, як це сталося. Так, такі теоретичні заняття і практичні відбувалися. Але мені здавалося, що це для того, щоб показати, що ми готуємося до війни, щоб вони не думали... Такі жести більше, щоб показати, що в нас є сила... Я думаю.

*Яке у тебе було ставлення до можливості насильницького спротиву?*

Я якось не хотів, щоби ця революція набирала войовничого характеру. І мені важко було, я розумів, що це вже безвихідь... Мені важко було, я цього не робив, не кинув жодного «коктейлю Молотова» чи бруківки. Може, якби ніхто не кидав, можливо, я б тоді кидав... Я не розумів. Я бачив стоси каменів, які летіли, але... Я не бачив конкретної мети. Напевно, мета була в самих стосах каменів. Це був жест того, що ми не будемо терпіти дальше з надією на те, що влада зрозуміє, що не до жартів вже. І на тому зупиниться, не буде руху, агресії дальше. Але, в принципі, з цією владою – це було зрозуміло, що буде спротив, хоч із самого початку було також зрозуміло, що цій владі підходить кінець. Питання в тому, як воно могло закінчитись. І хотілось, щоб воно закінчилось усе-таки гідним відходом з їхнього боку.

*На жаль, гідним відходом не закінчилося. Розкажи про ті останні дні – то вже була не гра у війну. В якийсь момент тебе схопили, побили, фактично заарештували... В інтернеті можна дивитися відео, як тебе міліція вела... Тобі не забракло духу навіть тоді, ти ще хотів їм донести свою правду.*

18-го числа ми приїхали спецгрупою, спецзагоном зі Львова... І я розумів уже, що починається наступ... Я залишив фотоапарат на 8-му поверсі в Профспілках. Залишив фотоапарат, книжку Екзюпері «Цитадель». Це була одна з моїх улюблених книжок. Я її не дочитав, вона згоріла там. А я якраз цією книжкою, роздумами жив на Майдані: що таке моя цитадель, що таке мій захист. Я, в принципі, у тому напрямку й шукав. Я мріяв, щоби цитадель, яку вибудовував Екзюпері, щоб вона була якраз тою цитаделлю, яку би мав вибудовувати Майдан. Таку внутрішню цитадель, яку перемогти неможливо. Пам'ятаю, я голодний був, узяв часник, кусок сала, хліб, з'їв, узяв іще. Там ще був Артем Димид*, хлопець з «Пласту», псевдо – «Тюлень». І я взяв іще якісь там «коктейлі», і цей «Тюлень» тоже, і ми всі троє пішли

* Артем Димид – син Михайла Димида, свідчення якого див. на с. 33.

туди на Інститутську. Я став, тоді вже якраз почався жорсткий наступ. Я з щитом. Тоді був звук такий від куль, як град в парасолі, по щиту. Ну, гумових куль. І тих таких, більшеньких. Але ще не пробивало, не відчувалось. А я ще взяв собі, там допомога була, я взяв собі таку шубу жіночу, довга була і з грубезної шкіри. Я думаю, що вона мене врятувала, як мене копали. Бо такий захист був нормальний. Я взяв цю шубу, бронежилет такий, легенький, тільки на передню частину – таку бляшку. І шолом. І щит. І там сформувалась така неорганізована група, я маю на увазі – організована спільною метою, але неорганізована конкретно сотником, група захисту, лінія захисту передової відступу людей. І я, як той, хто був зі щитом, зайняв там свій клаптик захисту від куль, і всі так потрошки відступали. Я прийшов. І якраз почався цей момент, коли вже була команда, очевидно, що треба розбити, бо раніше це просто було таке бавлення. А це був такий момент, ми якраз прийшли, коли почалося вже. Я практично щитом ще ту свою частину, яка була вільною, затулив, і ми так потрошки відступали. Я спостерігав собі з дірок щита, як там бігають ці люди. Мені реально не було страшно чомусь, у мене просто якесь піднесення було, я сприймав це як гру. В принципі, я зрозумів, що ми виграли, і це якийсь такий стан був, я навіть до кінця не знаю, як це пояснити. Просто був внутрішній спокій. І я з тим щитом пішов. Я мав в руках тільки щит, не мав нічого, чим захищатися фізично. Традиційне озброєння – це була бита і щит. І каска.

**Я не знаю, скільки вони мене били... І потім мене фактично врятували вевешники.** І тоді як лінія щитів була суцільною, як ми відступали, «беркути» ще не наважувалися так дуже наступати. Але коли ми дальше відступали по Інститутській, почався всередині хаос, бо вже і збоку підходили, і з другого боку підходила ще одна група «Беркуту», і всі розуміли, що ми затиснуті... І почався хаос. На самій дорозі перепони – були машини, стовпи, якісь кущі, і та передня лінія – вона розбилася. І якраз у цей момент «Беркут» ударив... Мене зразу збили з ніг. Якось я ще там доповз спиною до куща, щоб принаймні з боку куща не били. І так я собі плечі захистив і накрився щитом. Я не знаю, скільки вони мене били, і я думаю, що мене виручило з таких матеріальних речей, то моя шуба, бо вона була дуже груба. Якраз як перший натиск агресії, вони всі викинули на щит, вони по ньому скакали, так що цей удар щит взяв на себе і шуба, а потім, як поскакали... Я так практично весь накрився тим щитом. Я не знав, що я роблю, просто якісь банальні методи захисту. Тоді я тільки вже відчув... А, тоді я був сів. Вони довго били, і все-таки я був свідомий. І били вже по голові, по шоломі вже. І я вирішив симульнути, що я знепритомнів. Така в мене думка з'явилась, і я так симульнув і відкинув голову, ніби я вже несвідомий, але я в той час був свідомий. І в цей момент мені ногою вибили зуба, і я тоді вже привідкрив очі, і просто так напів уже втратив свідомість. Я просто вже не відчував реальність, я так просто привідкрив очі, і дивлюся, і один із «беркутів» відкрив ножик і кудись пхає його. Думаю: усе. Він мені розрізав просто шолом і зняв, і відрізав бронежилет і зняв. Я думаю, йому ніхто нічого б не сказав, якби він той ножик трошки дальше... Хоча я не знаю... Вони вивернули мені всі кишені, вони витягли мій мобільний і просто його розтовкли, розтоптали там. Паспорт витягнули. До речі, цікава історія

з паспортом. Витягли в мене паспорт і просто викинули його. І його мені потім уже вернув «Майдан SOS», і всередині, в паспорті, було посвідчення журналіста, були 50 доларів і 10 гривень. І мені з тим усім повернули паспорт... І я пам'ятаю, коли цей мені вибив зуба, він мені кричав: «*Что, сука бандеровская, попалась?!*» І тоді ногою вибив зуба і трохи пошкодив другий... І потім мене фактично врятували вевешники, бо вони мене забрали з-під ніг їхніх, і вони просто мене вели в ув'язнення, в міліцейську машину.

**Нас тоді було десь тридцять затриманих.** Тоді ще цікава історія по дорозі сталась: вони мене завели за барикаду і працівники внутрішніх військ уже там, за барикадою, сформували такий коридор, по якому мене вели. І це мене вже ув'язнювали там. Із цього коридору там... По-перше, вони всі кричали, одним словом ганьбили. І виходили з того коридору і били. І один раз я дістав від них, хтось ззаду так влупив гумовою палицею по плечах, уже як мене вели. І мене, як вели, роздягнули до футболки. І така атмосфера була не дуже... Я щось їм говорив, ну, як вевешники вели, я говорив: «Ви просто не розумієте, за що ми боремося. За ваше ж майбутнє!» Я пам'ятаю, що агресивності в цей час не було, якось дивно. І я просто був вдячний, що я відчував, що я ще можу йти. Я відчував, що, в принципі, ще буду жити, хоча не знав, що там за барикадами ще мене чекає. Але там в результаті теж нічого смертельного... Ми чекали в цьому «бобіку» міліцейському. Нас тоді було десь тридцять затриманих. Я тоді пізніше дізнався, що на цій вулиці близько двадцяти жертв було. У цей же день дехто помер від побоїв уже по лікарнях. Тому я зрозумів, що я ще був щасливчик.

**Теж цікавий досвід був, коли я був ув'язнений.** За якийсь час привели одного з тих, хто зі мною був. Це був Артем Димид, той, що «Тюлень» мав псевдо. Його привели теж. Там такі маленькі будки були залізні. Мене посадили і зразу навпроти привели «Тюленя». Він такий удертий був. Не знаю, що з ним робили, він найбільш постраждалий був із нас усіх. І ми там чекали, десь біля п'яти годин. Зі мною один поділився курткою, бо я вже там замерз. Я так ту куртку йому і не віддав – не бачились.

І потім, уже після п'яти годин, бо нас затримали десь о 2-й годині дня, нас посадили в два «бобіки». І по дорозі до автозаку міліція сформувала такий коридор, і ще як нас вели, то ще кожному там дісталося по пару ударів. А вже в самому «бобіку», то не було чогось такого... І пити нам давали. Ну, але мені, наприклад, вдягнутися ніхто не дав нічого. Тільки товариш. І потім, як нас уже везли в Деснянський райвідділ, то по дорозі хтось тихо почав співати «Ой, у лузі червона калина». Я собі згадав, що колись читав у спогадах упівців про той спів. І там якраз тихенько почалося, усі підхопили, хоча переважно середовище російськомовне було ув'язнених. Ну так, напівросійськомовне. Із різних куточків були ув'язнені в цьому автозаку. І ми співали «Ой, у лузі червона калина». Якесь таке враження було гарне. І потім нас провели в райвідділ. Ці всі допити такі мінімальні, відпечатки пальців, це все здати, і потім мене і ще двох, як поранених, підвозили в лікарню. І по дорозі, коли нас у наручниках везли в «швидкій допомозі», нас

зупинили революціонери і заставили міліціонерів нас звільнити. Вони зробили коридор, і ми вийшли.

*А хто зняв наручники?*

Міліціонери.

*Тобто їм сказали зняти наручники?*

Їх заставили. Потім мене наступного дня відправили до Львова в лікарню. Уже тоді прийшов лист з прокуратури київської, що мене там розшукують, що справа є, і мене переправили в Польщу як раненого і біженця, чи як це називається – на мене ж уже справу в міліції завели. І я вже там в Польщі лежав два тижні в лікарні, а потім – у реабілітаційному центрі.

## Григорій:

# «Но когда мы стояли щитами бок о бок, мы орали “Смерть фашистам!” на ментов»

***32 роки, за національністю – грузин. Громадянин Ізраїлю, служив в армії Ізраїлю, брав участь у війні 1999 року. Історик-археолог***

*Собственно, с чего все для тебя началось?*

Началось просто со стандартного визита на Новый год в Украину, как я и планировал.

Когда началось 18 февраля, я получил информацию от друзей-медиков о том, что творится. Было такое чувство, что творится что-то историческое. Я не разочаровался в правде и считаю, что для меня очень большой честью было стоять с ребятами плечом к плечу и видеть то, что я там видел.

*Расскажи о людях, которых ты там встретил.*

Встретил там разных людей. Ну, может быть, еще до бойни были какие-то неполадки, конфликты. В момент бойни с 18-го на 19-е я участвовал где-то с 4-х часов, может с 5-ти. Утром 19-го меня очень сильно контузило и пришлось, помогая еще одному контуженному, эвакуироваться. Но то, что я видел – людям было по барабану на пол, на возраст, на взгляды. Я видел единство посреди всего этого. Единственное, что меня сильно обижало – это российская пропаганда, что «все там фашисты-бандеры». Да, я не отрицаю, были люди с правыми мнениями, ну, вы знаете, как пресса это использует. Она увидит какую-нибудь одну символику и орет. Но когда мы стояли щитами бок о бок, мы орали «Смерть фашистам!» на ментов. И там же были и ребята из «Правого сектора», и из партии «Свобода», и вообще простые. Я вернулся 20-го после обеда помогать строить баррикады, и то, что я увидел, – это народный дух. Я был рад, что народ встал с колен.

*Чем ты конкретно занимался на Майдане?*

До этого ходил, помогал, разговаривал с людьми. Я как бы тоже готовил пару операций, используя свой старый военный опыт ведения уличных боев. Я служил в израильской армии. Кстати, в Израиле, в отличие от советской ментальности, авторитет армии немножко другой. У вас об этом лучше не говорить, а в Израиле все служат, и это стандарт жизни. Так вот, когда началась бойня, мы были на баррикаде на Крещатике, остановили броневик, а потом – в основном были щитовые действия. Потому что с бутылками я не такой идеал, а со щитом – это лучше всего.

*Что особо запомнилось?*

Противостояние в ночь с 18-го на 19-е, когда начал броневик атаковать на Крещатике. Казалось, что все – нас раздавят. Что мне понравилось – это дух и настрой людей идти на смерть. Я видел зверство «мусоров». А то, что творили снайперы, – стрелять в безоружного! В ребят, которые стоят в «черепахе» и с палками! И они стреляли в голову, стреляли, когда люди помогали спасать раненых. По любой армейской тактике лучше ранить, чем убить, потому что, ранив человека, ты убрал еще второго. Мне газовую гранату на Майдане кинули под ноги именно в тот момент, когда я тащил человека, пытался его как-то вытянуть. Не знаю, что управляло теми людьми. Такие зверства я видел только на войне, и то, можно сказать, что на войне мне было легче, потому что и у меня было оружие, и у тех было оружие. Но идти таранить броневиком людей, стоящих на баррикадах…

*И последний вопрос: ты считаешь, все это было не зря?*

Я думаю, если народ не потеряет свой дух, это было не зря. Главное – я очень рад, что народ показал власти, что они – сила, потому что не народ должен бояться власти, а власть должна бояться народа. Единственное, чего я желаю украинскому народу – сохранить вот это единство и дух, не разбираться там «правые» – «левые», те или те… Потому что сейчас как бы проблемы на Крыме, проблемы с Востоком… Надо проявлять единство!

## Олексій Сахно:

## «Те ребята, которые там стояли в первом ряду со щитами, – это реально герои»

***32 роки, журналіст***

*30-го ты пошел на Майдан?*

30-го походили-покричали, посмотрели, сколько нас собралось. Что запомнилось – на главке киевской милиции на Михайловской на 4-м этаже кто-то вывесил украинский флаг. Первого декабря я заходил с первыми людьми на Майдан, видел, как улепетывали эти бедные вэвэшники, которых оставили разбирать заборы.

**Мы с женой были на Банковой.** Там – первые гранаты, первый газ, стычки, бульдозер. Потом, за полчаса, как началось все это, я ее отправил домой, а сам остался на Банковой. Мы оттуда с товарищем спустились на Майдан. Вернулись обратно, но к тому времени наши поставили кордон в самом начале Банковой и пытались удержать людей от того, чтобы они шли дальше.

Я не сидел на Майдане днями и ночами: у меня маленький ребенок. Просто приезжал вечерами и помогал, как мог, чем мог: деньгами, продуктами, руками. Часто семья думала, что я на футболе.

**19 января.** Тогда на Грушевского все происходило... Маленький ребенок и семья заставляли думать чуть сильнее, бояться чуть сильнее и не лезть в первые ряды. У меня ни броника, ни шлема – пуховичок, свитерок… Разбивал брусчатку, подносил ящики с «коктейлями», а утром – на работу.

*Какие люди были там? Приезжие, радикально настроенные, такие же, как и ты, обычные?*

Всякие. Впереди были ребята в экипировке. Куча киевлян знакомых. Естественно, куча приезжих. Я не знакомился с кем-то и не спрашивал, что мне делать. Ты идешь, подходишь, видишь, что-то должно быть сделано – берешь и делаешь. Видишь, что бедная женщина с ломом, который выше ее, пытается раздолбать брусчатку – берешь лом и говоришь: «Давайте я буду долбать, а вы будете передавать дальше». Видишь, что стоит несколько ящиков с «коктейлями» – берешь и несешь. Ну, надышался газом, зато нос прочистило.

*В какой-то момент ты остался без работы?*

13 января меня уволили.

*Что поменялось после того, как работа ушла?*

Чаще бывать не стал, потому что за неделю до этого умерла мама, но если что-то начиналось, то ехал туда. Мы на час, на два с ребятами встречались на Майдане, общались, ходили, делать уже не так много всего надо было. Баррикады уже были, кухня организована, процесс шел. Некоторые знакомые переставали ходить. Видят, что ничего не происходит – ни власть не сдается, ни Майдан ничего не может сделать. При этом многие с Западной Украины начинали уезжать на праздники домой. Ходил, чтобы поддерживать массовость.

**Ночь с 18 на 19 февраля. Идея фикс была – продержаться до утра.** Когда вечером стало понятно, что «Беркут» не остановится на Банковой, или на Шелковичной, или на Европейской площади – пойдет на Майдан, сел в машину и поехал. Жена, конечно, провожала с истерикой. Ночью было страшно. Народу было немного. Бросил машину возле Бессарабки, подхожу к ЦУМу и получаю *sms*-сообщение, что вокруг Майдана куча «титушек», группками ходят, вылавливают, кто там идет на помощь. Вижу, идет группка, человек двенадцать, хлопцы молодые, достаточно крепкие, лет 23–25. А у меня еще с предыдущих времен в кармане остался кусок брусчатки с Грушевского, я его зажал покрепче, думаю: «Дай, прозондирую почву». «Слава Украине!» – «Героям слава!» Свои. Идем вместе. Уже не страшно. Со сцены клич: «Несите все, что горит!» Бегал по всем дворам, к отелю «Казацкий»,

пытался пройти вверх по Михайловской, но увидел, что там действительно «титушки», находил что-то ближе.

Я понял, что не так просто будет сломить Майдан, когда мимо меня бедная худенькая девочка еле-еле тащит за собой две шины. Кто-то ей попытался помочь, а она: «Нет, я сама». Это придало сил. Со сцены постоянно кричали: «Надо подменить ребят на передовой со щитами!» Дай, думаю, пойду постою. Стою со щитом возле памятника основателям Киева, пули резиновые в щит стучат, я по телефону жену успокаиваю: «Та все нормально, я сзади брусчатку передаю». Нет ни каски, ни бронежилета – пуховик да два свитера. Полчаса прошло, никто не пришел сменять.

Это было где-то в промежутке с 3-х до 4-х. Там был момент, когда затушили огонь, и «Беркут» попытался ломануться в прорыв, но это было ближе к Крещатику, со стороны Европейской. Рядом стояли, я так понимаю, остатки 2-й Сотни, у которой штаб-квартира в начале Грушевского – а-ля молодежное боевое крыло «Свободы». Но никакой организованной Самообороны не было. Если кто-то из Самообороны и был, то это были остатки какие-то. Хлопец кричит: «Сотня до мене!», подходит пять человек – вот тебе и вся сотня. Они как-то пытались что-то делать, но их было мало. Куча людей без ничего была в первых рядах и под водометом. Промокшие насквозь. Зато когда возгоралось – быстро высыхало. Ближе к утру нашли какой-то мусорный склад, даже не склад. Видимо, когда властям отдали КМДА обратно, все вынесли на задний двор КМДА: матрасы, карематы и все, что там осталось. Это все народ таскал цепочкой. Одна тянулась в КМДА с пустыми руками, другая из КМДА – тащили все на себе, кто сколько мог. В первых рядах я выдержал минут 40–45. У меня ни маски, ни респиратора, ничего не было – обычная аптечная маска, но она не спасала, потому что постоянно шел газ. К гранатам привык очень быстро. Ну, порвало рядом хлопцу бок гранатой, он пошел где-то перевязался и прибежал обратно. Этого уже никто не боялся, по крайней мере, в первых рядах.

В 7 утра, во время очередного рейда в сторону КМДА, я увидел со стороны ЦУМа организованные колонны человек по 20–40, хлопцы с дубинками. «*Хлопці, ви звідки?*» – «*Львівські, прорвалися*». Часов в восемь начали подтягиваться киевляне, «Беркут» перестал активничать. Я поехал домой отсыпаться.

21-го, когда наша троица подписала мировое соглашение с Януковичем, а Парасюк выскочил на сцену и сказал: «Ни фига, времени даем до 10 утра!», в 9:30 утра я уже был на Майдане. Там уже ничего не происходило. Милиция ушла. Самооборона взяла под охрану Раду и Банковую. Встретил свою бывшую однокурсницу, которая работала с «бибисишной» группой, обменялись контактами, и уже буквально через день, то ли 23-го, то ли 24-го, у меня был первый рабочий день с *BBC*. В какой-то момент в Киеве работало 76 «бибисишников», не считая местную украинскую редакцию.

*Как они вообще все воспринимали?*

Они спрашивали людей на Майдане: «Как вы чувствуете, это победа революции или не победа? *Is it finished or not?* Много ли у вас оптимизма по поводу

будущего Украины?» Такие весьма пространные вопросы. Но это были «новостийщики». Еще через пару дней меня перехватила другая группа. Это были документалисты программы «*BBC*-панорама». Они приехали с целью сделать получасовую документалку по стрельбе 20-го числа. И первым заданием у меня было найти медиков, которые есть на видео расстрела ребят на Институтской. К тому времени мобильные бригады майдановской Медслужбы уже были фактически расформированы. В штабе в Украинском доме остался непонятно кто: один паренек, который ничего не знал, просто следил за остатками вещей. Но нам повезло – остался один опорный пункт в здании «*Укркоопспілки*», фактически в том же здании, что и «Сбербанк России».

*Медиа-центр?*

Да, возле пресс-центра Майдана или медиа-центра. Там удалось найти медика Женю из Днепропетровска, который на видео под пулями ходит, помогает, оказывает первую помощь и потом передает людей тем, кто их уносил уже в отель «Украина». В этот момент все закрутилось. Мы планировали с ним интервью сделать. Нашли ребят, которые выжили на Институтской, тот же Сергей Дробезун. Мы его нашли чуть ли не одним из первых, идентифицировали на видео, вышли на контакт. Планировали записать, поскольку он улетал в Польшу лечиться, но тут все закрутилось в Крыму, и съемочная группа снялась и с камерами уехала в Крым. Кстати, они как раз шли с колонной наших летчиков с Мамчуром и пытались подойти к русским. Там оператор чуть не получил очередь по ногам. Из-за событий в Крыму акцент со стрельбы сместился. Получилась не документальная программа, а просто полчаса о том, как развиваются события. Но было интересно, потому что сделали первое видеоинтервью Яремы иностранному СМИ. Он очень волновался. Интервью брали и у Парубия, он весь такой занятой, забеганный. Сделали даже интервью Заневского. Это человек, который фактически все время заведовал охраной Януковича, гражданин России. Много интересного материала насобирали, но поскольку хронометраж программы полчаса, туда вошло очень мало. Нашел нескольких ребят, которые со стороны Майдана бегали по крыше Профсоюзов с оптикой, пытались высмотреть 20-го числа снайперов. По ним стреляли, говорят, что постеклили за ними все окна. У них же оптика не специализированная, дает блики, и их очень быстро вычисляли. Потому что та же «Альфа» сидела на Кабмине, с которого очень все хорошо просматривалось. Другие группы «Альфы» сидели на Костельной, и на Крещатике кто-то был, скорей всего, в отеле «Украина». Не факт, что они не стреляли.

*Эти ребята, которые ходили по крыше, они кто такие?*

Один бывший афганец. Один – сын афганца. Это два, которых я точно нашел. Таких людей было человек двадцать, которые были с огнестрельным оружием. Почему менты отошли? Потому что по ним начали стрелять. Возможно, это были люди, которые реально спасли Майдан, по сути огнестрелом убивая, раня «беркутов», вэвэшников, но заставив их отойти. С этими ребятами интервью сделать не получилось. С одним – потому что он отказался со мной говорить на камеру, а второй – четыре пулевых ранения, он лечился в Польше.

*Первые смерти были ожидаемы?*

Первые смерти – Нигоян и Жизневский. Я был уверен, что жертвы будут. Я ошибся в том, что после первых смертей народ поднимется намного сильнее, намного больше и просто все сметет. Вот тут я просчитался. Но обнадежило, что после этих смертей народ хотя бы не сдал назад. Да, поняли – здесь убивают, но все равно после работы скидывали вещи в машину, переодевались и ехали на Майдан.

*Многие говорят, что украинские сайты тоже ставят не то чтобы неправдивую информацию, но часто преувеличивают, дают непроверенную информацию. Как ты считаешь?*

Это естественно. Что конкретно касается непроверенной информации. Когда что-то происходит, и ты не имеешь корреспондента на месте или даже имеешь, но он возле Консерватории, а что-то случилось возле Лядских ворот, и он туда прибегает, а там уже следов не осталось, люди разошлись. Или пытались разбирать баррикады – стычка буквально пять минут. Я лично там присутствовал, но я так и не понял: те, что пришли, это коммунальщики, или переодетые «титушки», или просто другой отряд Самообороны, потому что там между сотниками Самообороны свои расклады были. Прилетела 15-я штурмовая майдановская сотня, этих ребят я точно знаю, начали защищать баррикады. Решил узнать у них: «Что происходит?» – «Сами не в курсе». Но что-то происходит. Ты даешь информацию, которая, может, и непроверенная, но ты даешь ее так, как она есть. А там дальше начинаются пересуды. Такой вещи, как объективность, практически не существует. Это идеал. Максимум, что можно сделать – дать две точки зрения плюс эксперт.

*Чего, по-твоему, достиг Майдан?*

Я надеюсь, он достиг того, что еще через десять лет моей дочери не придется стоять на Майдане, как вот я в это время. Это основное. То есть это подразумевает, что власть хоть как-то начнет оглядываться на граждан.

## **Микола Токар:**
## «Ми стояли, і водомет нас поливав»

***25 років, приїхав на Майдан із села Дуліби Стрийського району Львівської області***

Коли все на Грушевського почалося, коли Нігояна вбили, тоді ми вирішили їхати. В нас була група з 15-ти хлопців зі Стрия у Львівській області. Ми приїхали сюди і брали участь у всіх боях, що тут були. Скільки раз я їхав, я думав, що додому не повернуся. Було таке відчуття.

В середині лютого напруга зростала. Вже було зрозуміло, що треба готуватися

до серйозного. Була така інформація. Приїхали ми 18-го числа зранку і зразу пішли на Шовковичну мирною ходою. Побачили, що там стоять вевешники, «Беркут». Почали закидати нас гранатами. Ми пішли перевдягнутися, бо були так, як з автобуса вийшли. Був дуже тяжкий день. «Беркут» пішов у наступ. І нас відтиснули аж до сцени. Нашому другу руку гранатою розірвало. Не було ні бронежилетів, ні щитів нормальних, якісь дерев'яні тільки були. Хоч за три місяці, як подумати, можна було підготувати ці щити.

*А ви були учасником якоїсь сотні?*

Ні, ми не записувались ні в одну сотню. Ми просто були самі по собі.

*А ви і на цей раз були зі своїми земляками?*

Так. Нас було дев'ятеро. І кожен отримав поранення. Іван, коли БТР проламував барикаду, зламав чотири ребра, руку, щелепу. Ми його віднесли в Профспілки, там його оглянули, щось вкололи. Пізніше ми побігли, забрали його звідти, коли там все почало горіти. Ми встигли його забрати.

*Розкажіть про події цих днів. Що ви бачили на власні очі і в чому брали участь?*

20-го числа ми тут піднімалися, коли снайпери якраз розстрілювали людей. Побачили, що від готелю «Україна» носять ранених і вбитих. А ранок почався тим, що «Беркут» відступив від Жовтневого. Мене тоді оглушило гранатою біля «Глобуса», і я відійшов до сцени. Потім зі сцени сказали, що потрібна допомога хлопцям на передовій... Ми побігли туди, брали покришки, щоб зробити димову завісу, щоб снайпер не бачив, куди стріляти по людях. Брали щити, затуляли ними дірки в барикаді. Нас була група з двадцяти чоловік. Із лівого флангу ми зайшли. Тільки підійшли до барикади, і Василь впав на моїх очах. Я його зразу затягнув за щити. Ми покликали медиків. Надали йому першу допомогу, взяли на мій дерев'яний щит і віднесли сюди, де «Аркада». Там вже кололи йому знеболювальне… Ще там хлопці стояли, робили димову завісу, щоб снайпер не бачив. Там багато людей на моїх очах загинуло. Вони не давали навіть поранених забирати. Я потім розпитував, чи вижив той хлопець, кажуть, що він живий, зараз лікується в Чехії.

*Ви бачили, хто стріляв?*

Не було видно. Там таке творилось, що було не до того.

*Що було найважче?*

Найважче було вистояти ту ніч з 18-го на 19-те. Дуже сильно рвали гранати... Людей калічило дуже сильно. Ми вже прощалися, моментами не вірили просто, що достоїмо до ранку. Такі кадри запам'ятались, як Профспілки горіли, як барикада горіла недалеко від нас. І водомет нас поливав. Ми стояли у перших рядах, за нами хлопців 10–15. Небагато людей було, а далі люди стояли просто і дивилися. Спостерігали. Підмога приїхала під ранок, коли вже розвиднілося.

*А хто під ранок приїхав? Львівські?*

Так, тоді якраз Василь той автобусом приїхав. Прорвалися на блокпосту в Житомирі.

*У вас, ви кажете, рука поранена. Коли це сталося?*

18-го числа на Шовковичній. 18-го, 19-го, 20-го числа я побував в самому пеклі. Якось Бог мене врятував. Деколи навіть не знаю, як воно так сталося. Скільки разів я потім прокручував у голові, дивився відео… Не знаю, для чогось ще треба пожити, ще не все зроблено на цій землі. Заради цих хлопців, що загинули, просто так не піду. Або Україна піде до перемоги, або буде третій Майдан. Але не хотілося б, щоб він був, бо мирної ходи вже не буде.

*Ви вже трохи відійшли від цих подій?*

Спочатку спати не міг, намагався вже не спати, не спати, не спати.

*Кошмари снилися?*

Та багато чого снилося.

*Як ви думаєте, солідарності стало більше між людьми?*

Так, вся Україна об'єдналася. Дуже кияни допомагали... В найважчі моменти все одно жартували, сміялися. Старалися так підтримувати в собі бойовий дух.

## Євгеній:

## «Было понятно, что это все уже не имеет другого финала – это надо заканчивать силовым методом, жестко и правильно»

Продовження свідчення*

И тут началось самое тяжелое, потому что, по большому счету, стало понятно, что большая кровь будет спровоцирована.

*Это ближе к 18 февраля?*

Да. Много людей пропало или погибло еще до этого времени. Стало понятно, что это все уже не имеет другого финала – это надо заканчивать силовым методом, жестко и правильно. Стало понятно, что будет что-то, что должно изменить ситуацию. Этим мог быть только жесткий штурм Майдана с очень понятными последствиями. Во время штурма очевидно, что будет стрельба. Для того, чтобы стрельба началась, должен быть по факту первый конкретный выстрел на поражение. У нас в большой компании все это просчитывалось, были ребята, военные аналитики, специалисты по спецоперациям. И народ сказал: все, что мы можем сделать сейчас – это попробовать предотвратить какие-то совсем тяжелые последствия. Мы предложили руководству Майдана, Парубию, выставить наши посты на крышах вокруг Майдана, тогда бы не было столько жертв, потому что там были бы люди с опытом, наблюдатели на связи, и они заблокировали бы все крыши. Этого не было сделано. Мы предлагали создать мобильные группы со стороны

* Початок свідчення див. на с. 319.

их сотен Самообороны, обучить какое-то количество людей, чтобы они получили практический опыт противодействия огневому нападению, элементарные правила работы в городе.

*Это не вплотную к 18-му?*

За неделю, может, чуть раньше. Стало понятно, что все уже сжимается и оно взорвется по-любому. Мы предлагали мобильные группы, которые патрулируют периметр Майдана – не вот эти толпы, которые ходят и красиво бряцают щитами. Это должны быть люди с опытом. И убийства потом на Владимирской и Институтской показали, что это как раз то, что работало бы. Потому что люди поперли, не зная, что такое огневой бой. Они полагались на афганцев, которые «лепили херню» – БТР они, конечно, подорвали, ну и все. Они не обучены этим вещам были. У людей из нашей компании, у большинства, был опыт ведения боев в городе. Мы знали, что это такое. И дело даже не в оружии. Допустим, простые моменты – если снайпер понимает, что его позиция обнаружена, значит, по нему могут выстрелить. И никакой вменяемый снайпер с этой позиции не будет никогда в жизни работать.

*То есть профессиональный снайпер?*

Да. Если бы во время стрельбы мы обозначили, что мы их видим, то... Но для этого нужна была координация с *Радой* Майдана, а они на это категорически не пошли. У них были какие-то свои представления о реальности.

**Горячая фаза началась для нас не 18-го, а, собственно, 17-го числа.** Тогда мы получили сигнал, что власть свозит в город уголовников, освобожденных из колоний, со сроками за убийство. Им раздается оружие: гладкоствольные «ФОРТ-500», милицейские дробовики, их сбивают в компании по три–шесть–десять человек, их контролируют менты или милиционеры из спецназа, которые охраняют тюрьмы. Были еще косвенные доказательства, что это правда. Потом мы захватили человека, который имел срок за убийство...

*Захватили?*

Что называется, взяли в плен. У нас была информация, что конкретно этот человек вышел из тюрьмы. Мы знали, что он, скорее всего, окажется тут. Мы пытались предотвратить… Если не получается зафиксировать – то, собственно, уже уничтожить. 20-го числа, когда был расстрел снайперами, мы были в гостинице «Украина» по согласованию с группой специального назначения «Омега» из внутренних войск. По крайней мере, они знали о нашем существовании. По сути, вели ту деятельность, которая в некоторой степени не позволила сделаться жертвам массовыми. Хотя какие-то вещи, конечно, не успели сделать. Никто не верил, что это будет так, это было нереально. Этого не могло быть никогда! Более-менее понимаешь, представляя себе снайперский состав людей, которые вообще служили или служат, а их же мало. В прошлом году мы снимали соревнования снайперов, человек 200, ну и все, в принципе ты всех знаешь.

*На всю страну?*

Конечно! Может быть, 300. Это очень узкий круг людей, которые так умеют стрелять. Майдан и вся вот эта территория – это очень сложные условия для снайперов, потому что это трубы, по которым гуляет воздух. Он идет снизу от Днепра вверх, идет по Крещатику к Днепру, получаются воздухотоки, и есть между домами еще токи – это как ущелья, и ветер имеет направление. Представь себе: пуля 7.62 на 51 на расстоянии 300 метров, грубо говоря. Как надо учитывать поправку на ветер, чтобы ты точно попал в цель, условно – в висок! Чтобы так четко стрелять, надо иметь серьезную подготовку, отстреливать 60–100 этого типа патронов в день.

*Соответственно круг сужается?*

Конечно! То есть ты уже более-менее можешь понять, кто это из спецподразделения. Мы пытались тоже вычислить. Самый пиковый момент – в ночь с 18-го на 19-е, когда был разгон Майдана. Физически мы были в это время в пределах этого периметра. Я не выдержал и свалил вниз на баррикаду, потому что там было человек 500, может быть, даже меньше, людей вообще случайных.

*В сторону Европейской?*

В сторону Европейской. Там, где самый пик, где был БТР. Там реально были очень случайные люди. Мы там пробыли пару часов, и стало понятно, что надо сваливать, потому что когда они бросили боевую гранату и человеку, практически на наших глазах, оторвало руку, было понятно, что все! Конечно, не проиграно, но уже как бы надо точно уходить. В какой-то момент психологическая готовность людей на Майдане умереть перебила желание «Беркутов» и вэвэшников умирать за хер его знает что. Ситуацию переломило то, что Майдан в конечном итоге начал стрелять. 19-го вечером, когда погиб один человек из наших, был наш краткий финальный брифинг, и было принято решение, что мы стреляем тоже. Вся история 20-го числа началась с того, что был ранен боец спецподразделения «Омега» не со стороны Майдана, а пулей, выпущенной со стороны Кабмина, и по этой информации стало понятно, что еще кто-то там есть, и мы не знаем кто – ни вэвэшники не знают, ни «Альфа» не знает. А потом был второй момент, был дым от шин на Грушевского, и когда он сместился чуть в сторону, со стороны Майдана было два выстрела из карабина «Сайга»: было убито прапорщика и, кажется, старшего лейтенанта спецподразделения «Тигр». После этого они сразу побежали, потому что поняли, что их сейчас будут тупо валить. Они побежали под прикрытием спецназа «Беркут», вот эти чуваки с желтыми повязками на видео, они выдвигались по склону Мариинского парка возле библиотеки и стреляли очередями в сторону Майдана. В это время со стороны Майдана уже было два или три убитых. Несколько раз они стреляли из снайперской винтовки, но в ответ со стороны Майдана тоже велся огонь. Потому что по водомету, например, стреляли из карабина «Тигр» – это такая тяжелая хрень, и пытались его остановить. Оружия не было массово, но оно было. И готовность его применять была. Был очевидный момент, когда командиры, скорее всего, среднего звена, сказали: «Ребята, валим!» И все начали валить. А дальше было самое интересное, теория «третьей силы»,

которая, мне кажется, не имеет никакого отношения к Майдану. Мне кажется, что снайперы были введены для того, чтобы вся эта шваль могла свалить. Это был единственный способ остановить продвижение Майдана и захват Верховной Рады, Кабмина, Администрации...

*То есть задержать выход на время?*

Да. Страх создается только массовыми убийствами. Массовые убийства, собственно, и начались. 20-го утром, увидев характер повреждения на убитых, стало понятно, что это работают если не профи, то люди понимающие, что они делают. Очень сильно смущала готовность людей к убийству, потому что психологически это тяжело. Если человек до этого никогда не убивал, то ему убить человека сложно. Снайпер – военный снайпер или снайпер спецподразделения, ему очень тяжело. У него вбито в голову, что он никогда не будет стрелять по некомбатантам, безоружным людям. Есть масса способов их обездвижить, например, в ногу попасть, для этого не обязательно убивать. Можно сделать 10, 15, 20 раненых и все, все будет парализовано наглухо и сразу. Из этого вывод – скорее всего, это были снайперы не военные, как бы не профессиональные. Я думаю, что, скорее всего, это были или спортсмены за очень большие деньги или какие-то люди из ближайшего окружения Янека, из службы охраны. Потому что цинизм, с которым велся расстрел, говорит о том, что эти люди были очень уверены в том, что они делают, а психологическая уверенность – это потому, что они не считали никого из тех, кто там был на Майдане, людьми. Снайпер спецподразделения никогда в жизни не будет стрелять в безоружного человека. На втором, третьем он все равно задумается. И вот как раз это нас остановило от того, чтобы туда переть и пытаться их отлавливать. Во-первых, мы не знали, что делает сейчас «Альфа», «Омега», вообще, что происходит. Мы могли, сто пудов, нарваться на ответный огонь, нас бы просто убили. Во-вторых, мы вошли в гостиницу «Украина» и поймали наблюдателя. Как раз там была наша группа. Там бегала по всем этажам Самооборона и пыталась понять, откуда велся огонь. Когда мы поняли, что он ведется, мы оттуда быстро ушли, это еще рано утром было. Я вернулся домой, потому что было понятно, что уже та сторона проиграла. Сейчас вопрос только времени, когда они остановятся. Прицельная стрельба была 21-го числа, в сторону спецподразделения «Омега», которое передвигалось по Банковой со стороны Майдана. Очень профессиональная работа – три пули рядом, как бы с головами. Это очень профи, это были пули из СВД*. Зачем, почему? Масса вопросов.

*Вы сейчас анализируете то, что произошло, собираете информацию?*

Мы дней 10, наверное, после этого этим занимались, а после – перестали. Какие-то первые итоги мы получили, а дальше война в Крыму началась.

*То, что вы говорите, это отчасти профессиональные результаты. А человеческие – ваше понимание этого явления?*

Майдан для меня был очень четким моментом самоосознания, кто я такой. То есть я не могу сказать, что до этого я называл себя украинцем, но я точно не

* 7,62-мм самозарядна снайперська гвинтівка Євгена Драгунова.

называл себя русским. Вопрос самоидентификации все равно стоял, то есть я всегда воспринимал себя и воспринимаю…

*Космополитом?*

Да, безродным абсолютно! То есть мне везде хорошо. Я могу любить, не любить Киев. Мне тут хорошо, и хорошо было в Париже или во Франции. И как-то не было такого самоосознания. Сейчас, конечно, есть сильное чувство, что я – украинец, что я живу в Украине, не потому, что я по национальности украинец, я по гражданству украинец. Этот момент гражданского самоосознания очень важен. И, кажется, это самый главный итог Майдана, что нация появилась наконец-то. Второй фактор Майдана – что люди начали смотреть на этих уродов как на профессиональных менеджеров, которых мы нанимаем на работу. А эти уроды начали понимать, что они-таки менеджеры.

*Майдан как событие – что это-все таки было, с вашей точки зрения?*

Майдан и то, что было, – это глубинно для людей в Украине, это попытка понять, кто они такие. То есть люди все время на Майдане отвечали на очень простой вопрос – а кто я такой, что я делаю, зачем я тут живу, вообще – зачем я живу? И если бы этих вопросов люди себе не задавали, то не было бы такой массовости, потому что Майдан давал ответы на эти вопросы. То есть они понимали, что я – часть нации, я часть активной нации, я часть активной части нации. Для них это был способ выразить, наконец-то сказать вслух, кто они такие. И вот этот момент силового противостояния, это было не чем иным, как словами, возведенными в полный абсолют действия. То, что было на Грушевского. Потому что люди начали швырять «коктейль молотова» от безысходности, от того, что их тупо на той стороне никто не слышит, и хотя бы «коктейлем молотова», и хотя бы шиной ты можешь донести до этих уродов, что все меняется. Это был единственный способ поговорить с властью. И поэтому любые действия со стороны Майдана в этом случае были оправданны, потому что власть не хотела разговора. И тоже важный момент – то, что оппозиция ни фига не представляла Майдан, и Майдан совсем к оппозиции никакого отношения не имел.

## Євгеній (афганець):

## «Многие готовы были заплатить собственной жизнью»

Продовження свідчення*

Я не был никогда серьезным радикалом, да и вообще не был радикалом, старался мирно решать все вопросы. Но после 18-го, когда нашу группу отделяло несколько секунд от того, чтобы мы остались живы, тогда я понял, что надо быть радикалом.

*Расскажите подробнее, как это было?*

* Початок свідчення див. на с. 246.

Когда пошла вся масса людей к Верховной Раде, наша функция, опять же, была выискивать провокаторов в толпе, чтобы не допустить противостояния. То есть мы были одеты по гражданке. Вычислили нескольких ментов, которые пытались поднять народ… Как это было? Там рядом с Верховной Радой есть Министерство здравоохранения, и вот оттуда, когда пошла вся общая блокада, работников начали выводить. Там стоял заслон вэвэшников и «Беркута». Эти люди проходили через них и по ступенькам выходили вниз на Парковую аллею. А ребята, которые на самом деле были провокаторами в гражданском, начали бросать камни в тех людей, которые уходили. У одного был фотоаппарат, все это снималось, можно посмотреть. То есть получается, что майдановцы избивают ни в чем не виноватых госслужащих. Мы вежливо задержали этих ребят. Их тоже особо не задержишь: стояло два человека, потом еще два подошло, у них прикрытие всегда было. Но мы их до этого вычислили. Они нас вычисляли, мы их вычисляли. Мы знаем, как их вычислять, они знают – как нас. Мы их оттуда отвели. И остались стоять щитом между вэвэшниками и народом, потому что у нас народ тоже, знаете, интересный. Им бы сфотографироваться, прийти и что-то высказать вэвэшникам. Вэвэшники, я считаю, это те люди, которые, наверное, мало вреда принесли на Майдане. Не помню, чтобы вэвэшники дрались. Они были всегда в первых рядах, но в качестве «пушечного мяса». «Беркут» прятался за ними, и когда подходил определенный момент, эти расступались, те выходили. Если вы посмотрите видео, так практически везде, начиная от штурма на Банковой 1-го числа и заканчивая февралем месяцем. Наша задача была отгонять людей, чтобы они не провоцировали. Стоят себе, пусть и стоят. Если человека провоцировать, у него нервы сдадут, он пойдет в атаку. Кому это нужно? И в какой-то момент появился «Беркут» за вэвэшниками, и стало понятно, что сейчас, наверное, будет какое-то движение, то есть, возможно, пойдет какой-то штурм. Людей мы успели отогнать оттуда и сами начали потихонечку уходить – чутье какое-то, не знаю. Мы ушли буквально на метров 50. У нас был старший шеф. «Петя, надо уйти быстрее». – Он говорит: «Нет, надо уйти гордо отсюда!» И мы повернулись и посмотрели, что вэвэшники уже расступаются, и «Беркут» в полной амуниции бежит за нами, реально за нами, потому что там рядом никого не было. Нас там двенадцать человек. То, что у нас был зазор метров 50, нас спасло. Мы успели уйти. Тут есть еще одно предположение, мне ребята потом сказали, что, возможно, это вэвэшники, которые стояли в первых рядах в несколько шеренг, чуть-чуть придержали «Беркут», давая нам уйти. Потому что до этого мы их защищали от людей. Это просто предположение. В любом случае, нам удалось спастись. Если бы мы не успели уйти, мы бы там все легли. Мы были бы одними из первых, кого бы положили.

20-го, через два дня, у нас создалась группа из моих друзей: мы поняли, что очень много раненых и нужно им помогать, может, что-то привезти срочно. Мы поехали в Михайловский собор, где было место приема раненых. Врач выходит и говорит: «Есть ли кто-то из военнослужащих, кто разбирается в боеприпасах?» – «Я военнослужащий, разбираюсь». – Он говорит: «Идемте!» Показывает коробки.

Их принесли запечатанные, нужно проверить, есть там взрывчатка или нет. Если вы помните, накануне был случай, когда взорвалась коробка в Доме профсоюзов, и якобы эту коробку передали с надписью «*Ліки*». А когда начали вскрывать, она взорвалась. Такая версия была. Я же не сапер, но уже сказал, что теперь? Я понимаю, что раненым нужны эти медикаменты. «Ладно, – говорю, – давайте, будем пробовать». Единственное – попросил вынести за пределы здания. Там я нашел укромное место, где в случае взрыва не было бы разлета осколков. И пытался вспомнить, что я видел в фильмах, потому что меня никто никогда не учил обезвреживать взрывчатку. По логике пытался понять, что если она там будет, что-то должно будет предшествовать ей. Потом ребята даже позаботились, принесли бронежилет, каску. Когда я четыре коробки вскрыл, они мне еще десять принесли. Внутренне я понимал, что маловероятно, что там будет взрывчатка. Потом сказал: «Ребята, чтобы не было этой ерунды, на входе в Михайловский, когда вам приносят медикаменты, просто сразу просите открывать».

*Вы все время держались вместе с афганцами?*

Да, с афганцами. У нас была 8-я Сотня, где собрались афганцы из разных городов Украины. У нас были свои накидки. На передней части эмблема афганцев – памятник, который стоит возле Печерской Лавры, а сзади было написано: «*Ветерани з народом*». Мы эти накидки периодически надевали. Но знаете, честно говоря, я – как кот, который гуляет сам по себе. То есть я приходил, когда у меня было время. И, конечно, приходил в тот момент, когда была какая-то опасность. Нести службу постоянно – там было достаточно людей.

*За что стоял Майдан – ваша версия?*

За возможность жить нормально. Я не скажу – по-европейски. Жить по нормальным человеческим законам. Я за то, чтобы у нас установился нормальный закон, порядок, чтобы каждый человек знал, что он свободен, но если что-то нарушил, тогда он за это несет ответственность. Но он несет ответственность именно по настоящему закону, а не так, что у каждого свой закон.

*В чем состоит, для вас лично, главная ценность Майдана?*

Наверное, самая большая ценность, что мы все-таки это смогли. И это при том, что не было лидера. Вы сами видели, как вела себя оппозиция. Она себя дискредитировала сразу на начальных этапах. И было, конечно, сомнение: сможем ли мы это сделать? Смогли. А теперь хотелось бы это удержать, сберечь, чтобы оно не растаяло, не расплылось. Мы отстояли нашу свободу. Те, кто был на Майдане, – многие готовы были заплатить собственной жизнью. Сейчас главное, чтобы такая дорогая цена не пропала. Сколько убитых, а сколько раненых, калеченых… Об этом не говорят. Говорят, что в госпиталь попало столько-то людей. Но я понимаю, что такое быть калекой после серьезных осколков. Чтобы этих людей не забыли! Это очень важно!

## Олег Мартиченко:

## «Люди там просто вражали»

***49 років, приїхав на Майдан із Миколаєва.***
***Директор інвестиційної компанії, член «Народного руху» з 1994 року***

*Що для вас як учасника важливо розказати про Майдан?*

Багато *ноу-хау* там було: наприклад, Автомайдан або шина. Ніхто не думав, що шина – це така серйозна зброя, яка не просто тебе захищає, а ще й так деморалізує противника, що ну… Ті, бідні – чорні, як негри. Це як *«Операция Ы»,* що тільки очі, а він весь чорний. І, взагалі, якась містика! От місяць ця шина горіла. Так? І завжди вітер у бік «Беркуту». Завжди. Ніколи не було, що на людей ішов оцей сморід чорний. От як воно так? Як штурман, можу сказати: бриз – це нормальне явище, дме до річки й від річки, 12 годин в один бік, 12 годин – у другий. А тут тільки з річки йшло. Далі, коли, наприклад, от квадрат – Інститутська і Хрещатик. Отут горить і тут. Вітер або сюди, або туди. Ніколи на сцену не йде. Цікаво, правда?

*Розкажіть про людей на Майдані.*

Там я один раз бачив дядька, 20-го, саме в розгул, він був у цивільному і без каски. Можливо, на ньому був бронежилет. І от, оцей ведучий, що став міністром*, дав команду: «Всі чоловіки – на охорону сцени!» Зрозуміло, що, в принципі, хана. Там зібралося сорок–сімдесят людей біля сцени. Так вишикувались, і той ведучий каже: «Ну от, шикуйтесь навколо цього дядька» Він такий колоритний, такий прапорщик типовий, років під шістдесят. Сказали, що треба, ну, ми всі стоїмо. І ходив оцей у цивільному. Потім він вийшов на сцену, і почалося дуже грамотне, чітке керівництво. Ми зразу зрозуміли, що це кадровий військовий, він миттєво взяв ситуацію під контроль. І раз-раз – і виграли. Я тільки бачив його декілька разів саме у той час. Більше не чув про нього, не знаю, хто він такий. Але він той, хто саме в потрібний час скерував ситуацію в потрібне русло. А про нього ніхто не згадує... І я так розумію, що він навіть ніяких погонів не отримав чи посад. Хто такий – не знаю. А ще Голота Ярослав. Не чули такого? Він як кореспондент усі гарячі точки об'їздив. Він людей виносив із Профспілок, він воював із першої секунди там, на Грушевського, був на всіх барикадах завжди. Він у Криму був, він у Донецьку двічі був. Зараз у Криму. Їде, до речі, сьогодні ввечері назад. І ще й вірші пише! Дуже цікава людина.

Мені Лабазов дуже сподобався, Олег Гілякін. Я знаю тих, що зі мною були. Решта... От Ігор, ми його «тітушкою» називаємо. Він з Франківська. Дуже мені сподобався той киянин, навіжений такий, Чайка. Дуже сміливий. Вразили мене хлопці з Кременчука дуже сильно. Вони ті, що підірвали БТР, спалили. Ще один хлопчик з Херсона. Він високий такий, працює кондитером в ресторані. Вроджений метальник. По-перше, він був коли 29-го тут розгін був – побили його. Потім один

* Євген Нищук був міністром культури України з 27 лютого до 2 грудня 2014 року.

чи два рази він був за ґратами: з Києва на Херсон відправляли. «Та так, трошки ребра побили», – каже. Веселий такий завжди. Він, до речі, спалив водомет, а це ще важче за той БТР, тому що водомет був мокрий завжди і до нього далеко. А ті метальники, які кидають так нормально, їм треба вибігти на певний плац, і там завжди з прожекторів світло, де вони вибігають, і всі снайпери саме по них стріляють. 19-го у нього на очах голову розірвало хлопцю 19-річному. А він все рівно вибігав, вибігав і запалив той водомет! Його забрали десь о 5-й ранку. От він приходив о годині 10-й. І 19-го прийшов, і до 5-ї кидав оці пляшки. Постійно-постійно. Всі там роблять ті пляшки, ми з ним носимо туди на барикади. І йому перебинтовують – все лице, шия в крапочках, в дірочках, постійно закривавлений. І все одно кидає, кидає… І от родина лікарів, їм років по тридцять, його о 5-й ранку насилу додому завезли, щоб скупався, відпочив трошки. Він прийшов 19-го і продовжив кидати, кидати, і дуже гарно, що його вивезли о 5-й ранку. Цього Валіка вивезли ті ж люди до себе, щоб відпочив. І саме тоді розстрілювали на Інститутській.

А от іще, що дуже мене вразило: десь о 12-й годині, я прийшов там в наш намет і приліг поспати... І дядько років 35-ти поруч теж приліг, майже одночасно. Я повертаюся, кажу: «Друже, я вперше бачив, як падають кулі». Він каже: «Я нарахував вісімнадцять». А він зі щитом був, вони проривались там по Інститутській. От така ситуація. Я зробив йому кави, кажу: «Давай, пішли перекуримо, кави поп'ємо». І  видно, що серйозний стрес у чувака. 1-ша Сотня Київська, вони так себе назвали, хоча там три сотні. Касанівський... чи Косаківський – дуже цікавий дядько. Дідок такий, в окулярах, років за шістдесят. І от Чайка, він теж був рухівський. Кременчуцькі хлопці, які завжди були з нами, 18-го числа образились, бо потрапили всі в Маріїнському в оцю м'ясорубку, сказали: «Ми не *гарматне м'ясо*». І поїхали – один залишився тільки. Приїхали 20-го, але то вже, в принципі, все закінчилося. І того ж 18-го той Чайка потрапив до цієї 1-ї Сотні. І вони до тої ж стели підходять, ще барикад не було, а був напад згори, «Беркута». І дві чи три «черепахи» «Беркута». І от Чайка розказує, що так вісімнадцять хлопців строєм прийшли. Дев'ять стоять – по два стали і начальник. «І сотник цей, Касанівський, – каже Чайка,– стоїть збоку, спокійний такий: "Так, хлопці, стоїмо"». Підійшов, підрівнявся. Ті силовики раз – і зупинилися. «І так 12 годин», – каже Чайка. Стали спокійно там. Зупинили. Там їх силовиків – валом. І просто підходять, дивляться на наших і відходять. Оце мене вразило.

*Просто так стояли?*

Просто зупинилися й почали там шини кидати, пляшки там, щоб вогонь. І вони так 12 годин стояли. І завдяки цьому була збудована ця барикада. Із Нової Одеси, під Миколаєвом були. Так вони 20-го вшістьох стримували три «черепахи» «Беркута» отут на Хрещатику, біля Профспілок.

*Ого! Вшістьох?*

Афганці допомогли. А потім, коли ці автобуси приїхали, то «беркути» з різних боків почали заходити, і ті опинилися в оточенні... Убитих у «Беркута» скільки? Шістнадцять, чи що там. Після, можливо, іще були, не знаю. Це ж теж люди. Але всі революції показують, що десяток, півтора десятка трупів – і міліція з народом.

Це така аксіома, дуже жахлива. І так воно і сталося, в принципі. Почали «беркути» зброю використовувати... Вони знають, що вони «термінатори», їм все можна, а то – клопи, яких треба душити, язики вирізати. І ще підкріплення – снайпери стріляють. А тут, коли на нього кулі летять, то вже зовсім інша ситуація: «Нащо це треба? В мене невеличка зарплата!» І далі, далі, далі…

*Жахлива ціна все ж таки.*

Ну, арифметика страшна, звичайно. От, що мені не сподобалося. Парубій дуже неправильно провів цю акцію 18 лютого. Я певен, що несвідомо, але всіх кинули... При тому, що Майдан на той час був, на мою думку, сильнішим за «Беркут», тому що Майдан кожен день підсилювався. І люди, і офіцери, і головне, що оці всякі служби, вони точно не знали, хто підготовлений, а хто ні. Різні були. А були справді бойові офіцери... Не в тому річ. От в Маріїнський вивели всіх, і от вишикували буквою «П». Давайте я покажу... Отут, наприклад, оце все Маріїнський. Отут Міністерство охорони здоров'я, отут Верховна Рада і Грушевського отак проходить. Отут, на цьому розі – гастрономчик, і там трохи дальше – «Арсенальна». Провулочок маленький. І от всіх вишикували вздовж барикади міліції. Менти поставили собі такі щити металеві і стоять. Усі вишикувались навколо цих щитів, і там годину чи скільки були перепалки такі полум'яні. Потім менти почали наступати. Їм дуже сильно дали по голові. Позабирали оці металеві паркани. І вони дуже сильно відступили до наметів, де «тітушки» в парку жили. І сотники сказали всім вишикуватися в пряму лінію і збудувати барикаду. Позабирали ті щити в ментів, зробили барикади, понаносили, порозбирали ці алейки, понаносили бруківки багато і наробили пляшок – і все. Але! Отак вони стали, сотні вишикували – чотири–п'ять сотень. І ззаду ще отак сотні вистроїли. В принципі, більш-менш нормально… Але треба було отак-от букву «П» ставити. А тут оцей готель, «Дніпро», так? Думали, що, можливо, звідти буде напад. А звідти нападу не було. І що зробили? Потім привели багато «Беркуту» сюди. А водночас я не бачив, що там коїлось на Садовій, тобто на Шовковичній. Там війна, бомби...

*А ви тут були?*

Ми тут були, в Маріїнському. І з тим же Лабазовим, із Ігорем дивимося: нас стільки ж, скільки ментів. І нащо нам так розпорошуватися на таку відстань – метрів чотириста, може, й більше. Наступати ми не зможемо. Для наступу треба, щоб мінімум нас утричі було більше. Що робити? Якби всі решта, наприклад, сюди на Маріїнський, не заходили би взагалі, а пішли на Інститутську і там воювали, то, можливо, могли би перехопити Верховну Раду, чи що вони там хотіли. І дати відступ для ментів. А так ментів з усіх боків оточили – і вони в «котлі», і вони розуміють, що, в принципі, якщо ми виграємо, то їм хана всім. І навіть не дали можливості для виходу. Один дядько, він такий, що в спецназі російському працював, але свідомий українець, він дуже в цих речах нормально розуміє. Він каже, що якби ми тут зробили такий нормальний коридор і сказали: «Хлопці, тікайте», – вони б, можливо, відійшли... Ні. Мало того, приходить Парубій і те, що я показав уже, з отої букви «П» забирає дві сотні налаштованих по-бойовому хлопців! Забирає

на підсилення Інститутської. А потім там хтось із рупором кричить: «Всі хлопці зі щитами на підкріплення лівого флангу!» Коли ми прибігли, ми вдвох тут десь стояли, у нас були щити... У мене трофейний – здоровий такий, металевий (це коли менти наступали, а потім відступали, лишився). А хлопці підбігають і кажуть: «Давайте поміняємося». Вони вдвох взяли той здоровий металевий, точно, як на двох. А мені дали з фанери. Ну, ми прибігли, і отут шквал каменюк на наших. І вони теж бруківку виколупували, «тітушки». Там багато «тітушок» було. Коли ці «тітушки» вперше побачили фейєрверки... До речі, це теж *ноу-хау* української революції. Страшне! Не те слово. «Тітушки» побачили феєрверки і втекли. А тут уже пішов «Беркут» у наступ. Ми вдвох залишилися з цим Ігорем Павловичем, і шквал каменюк. Подивилися назад – метрів за сто нікого нема... «Беркути» йдуть у наступ, вибігає один, потім іще один наш хлопчина просто під ті барикади, що ми ж самі наробили, і хоче запалити ще пляшку, щоб у «Беркут» кинути. Ми його всіма матами – тікай, дурбецало... А він: «Вам що, вже додому пора?»

І вже «Беркут» просто над ним – все ж таки він утік. Потім ще один туди став прориватися. Його ми теж відганяли. І той утік. І от цікаво: виїжджає тут по Грушевського джип... Із двох боків помпи, і помпами стріляє. Реально, тут злякались і ми з Ігорем. Почали тікати, а тут отакий парканчик невеликий. І це, до речі, така шалена перешкода! Там дамочки, які налаштовані були святково, тут прийшли, одна в норковій шубці, ніжку підняти не може. І от їх згрупувалося там 5–6 рядів. А тут поряд «Беркут», а вони не можуть перелізти через той паркан.

*Що ж вони там робили?*

Отут буква «П», а отут всі туристи. Тут всі веселі, всі: «Героям слава!» А «Беркут» все дуже блискавично зробив: прорвали тут. Тим більше, наші ж поци самі вивели звідси озброєних. Тут тільки неозброєні дамочки. Декілька сотень, ті, що були ззаду, намагались іти вперед, але їх просто зносили назад. І от хлопці так відступали аж майже до «Арсенальної»... А тут тролейбус повертає. Побачили тролейбус і змусили, щоб він став як барикада, той тролейбус.

*Як барикада?*

Три тролейбуси напівколом поставили.

*І без усіляких там питань?*

Тролейбуси стали, і «Беркут» зупинився. І навпроти стали вже наших тридцять–сорок. Ігор каже: «Давай дивитися, куди нам». Ми вже дивимося – ззаду стіна. Я навіть не знав, що там є вниз якась доріжка… Тут так-от паркан і станція метро «Арсенальна». Ми побачили, що можна туди зійти вниз, до Дніпра. І от стоять машини і стріляють. Я одну там бачив. Кажуть, було дві – не знаю, я бачив одну. Ми кажемо так: «Уже, пацани, треба давати ноги, бо тут вже нічого не буде». А сотні за тролейбусами вишикувалися. А тут ми залишилися тільки з хлопцями, там було нас п’ять–вісім. Одні за тролейбуси повтікали, а ми – за станцію метро. Ігор зразу правильно сказав: «У метро не треба». А там були просто громадяни – пішли в метро, їх там зустріли, там було перекрито... Ми вибігли вниз – взагалі містика…. Там така гора, болото ще. Ми всі в болоті прибігли, а там дорога асфальтова

проходить. Молоді хлопці бігли швидше, а ми двоє... Ігор взагалі товстий такий. Поки добігли до цієї дороги – з-за повороту автобус виїжджає, повний «Беркуту». І дивляться на нас. А ми в масках, зі щитами. Але, вони, мабуть, на завдання їхали – і поїхали далі. Ми ж добігли до тої дороги, що Набережна, чи як... Що там трамвайна колія. І далеко ж іти. Ми так думаємо: нам треба до Українського дому знизу дійти. Йшли-йшли, повикидали щити – там точно щит не потрібний був. Каску шкода, армійська каска – сховав. А дубини нема де сховати. І знизу ми приходимо, там барикада стоїть біля Українського дому. Ми вже зі своїми зідзвонились – що та як. От я розказував – наші перейшли на лівий фланг, і їх було відрізано. Чому вони тут зупинилися? Зразу почали підсилювати оцей периметр. І всіх, хто там був, повбивали. Там до цього часу кажуть – людей п'ятдесят, я так чув. Оцей Лабазов, він хлопців із сорок врятував, тому що вперед пішов... А там же, якщо були б тільки сотні, то, зрозуміло, бійка була б, і все. А там оці всі люди, туристи, дамочки... І завжди, коли відступали, я б не сказав, що ми такі дуже героїчні були, але майже завжди, коли відступали хлопці з Майдану, жінки були в цьому винні, тому що вони теж лізуть.

*А ваші, які тут в наметі рухівському залишилися?*

Один там, Андрій Гудзь, там біля стінки людей вісім–десять просто вбили... В нього п'ять ударів кийком по голові, кістку праву розтрощили. Він як 18-го... Його, до речі, врятував Тягнибок. Дуже негативне в мене було ставлення до цього часу до Тягнибока. Але яка там ситуація цікава. Їх там прибивали. А він ще спротив якийсь чинив, і ще більше його там прибивали «тітушки». Менти, до речі, рятували. І Лабазова врятували менти, тому що Лабазов пішов наперед – він побачив, що там багато людей. І люди, хто по під'їздах, хто де, якось позникали... І він пішов наперед, натовп оцих зупинився, його почали бити. А люди відійшли – і тікати. Андрія били «тітушки», а якийсь підполковник потім каже: «*Хорошо, хватит*». І вони йому пшикнули вогнегасником на куртку, вони всіх мітили, і відправили в автозак. Ще по дорозі в сідницю йому стрельнули двічі гумовою кулею. Він, щоправда, мав пшикавку для носа в задній кишені, то вона амортизатором спрацювала. І йшов він до того автозака, а там була машина «1+1», кореспонденти. І вони декілька таких калік позбирали і викликали машину. Тягнибок приїхав зі своєю машиною, по-моєму, там носа йому навіть зламали. Але він попідбирав там 10–15 таких покалічених і вивіз під бібліотеку Верховної Ради. І от враження Андрія, він нам потім розповідав, що дівчина років сімнадцяти зуміла зорганізувати настільки там чітко все – коли вони всі там лікувалися в цій бібліотеці… Тому перебинтовували, тому ще щось там робили. Вони вже були в оточенні міліції, тому що вже всіх повиганяли з Грушевського, і міліція була вже біля Профспілок, а вони залишилися там, у цьому периметрі. І ота дівчина молода всім розпоряджалася… Їй нема й сімнадцяти років, а всі дядьки-лікарі зразу почали її слухатись. І вона вела переговори з ментами, що так і так, «швидка допомога» хай приїжджає і забере тих, що дуже важко поранені, бо що з ними робити? А «швидка» їх забере і вони все одно потім будуть у СІЗО. А зі «швидкою» вже домовилася та ж дівчина, що під'їде з Автомайдану машина...

І знаєте, 18-го стисли «Беркут», йому не було куди вже відходити. І вони, як пружина, розімкнулися й повикидували оцю всю Самооборону. Єдине, що не було їх з Бессарабки, але там до сцени 25 метрів чи 30 вже залишалося. Це було там, де Профспілки, коли горіло там. І Самооборона, і кияни, що приходили, – всі вони так згуртувалися, що вже нікуди було йти. І це, в принципі, зупинило «Беркут», і вони не змогли далі просунутися, навіть думали, щоб БТР запустити. Відео показали, що за 49 секунд він згорає. І вони настільки були вражені цим, що відмовилися далі від БТРів, тому що люди з «коктейлями Молотова» стоять. І один із тих, що там стояли, загинув – Женя Случко*, той, що БТР запалив. На гранаті підірвався. А моє головне враження? Я впевнений (я так і росіянам говорив), що це не доля Януковича вирішувалася тут на Майдані, а доля Путіна.

## **Анатолій Жохін:**
## «Було відчуття такої громадянської війни»

Продовження свідчення**

18 лютого біля 9-ї години ранку по Інститутській вулиці, там якраз уже стояли автомобілі, КрАЗи, потім їх спалили… Я пішов до Будинку офіцерів, від Будинку офіцерів до парку, пішов у парк до Міністерства охорони здоров'я. Зустрів свого співробітника. Там уже було перекрито перед Міністерством, чекали. Через деякий час, коли почалося біля Верховної Ради, почали кидати вже гранати шумові, Самооборона з'явилася тут. Вони відбили, бо там якраз із двору МОЗ почали кидати. Потім ми почали розбирати бруківку, вона така масивна, її треба було розбивати на частини, ми розбивали... На Інститутській, де стояв ОМОН, вже почалися сутички, почали гранати кидати, газ пускали, стріляли з помпових рушниць, причому саме на ураження. Пішли в бік Кловського узвозу, побачили, що атака ОМОНу була, людей відігнали, потім люди знову пішли на них, а ми якраз вийшли й пішли на Грушевського. Бо коли ми стояли біля Верховної Ради, була інформація, що на Грушевського починаються бої, кидають пляшки, стріляють. Прийшли, там була вже така врівноважена ситуація: ніхто не йшов у наступ, горіли шини, дим ішов у бік Верховної Ради, на внутрішні війська. Подивилися, що там, знову пішли до Майдану, з Майдану – по Інститутській, знову вийшли на Шовковичну. Пішли по Шовковичній, і тут я вже побачив, як біжать – спецназ МВС біг, причому не беркутівці, не солдати внутрішніх військ. Це були такі десь під два метри хлопці. Вони бігли в бік Інститутської, а люди почали тікати. Ми не втікали – там є вулиця Липська, паралельна. Ми зайшли сюди на цю вулицю. Вони бігли шеренгами чіткими, зі щитами. Я що, я ніби злякався, але швидко минулося. Що мене вразило: що вони були просто налякані, хлопці з ОМОНу, налякані були, бігли зі щитами, а люди тільки відбігли – на них почали кидати каміння. А оскільки вони не згру-

* В офіційних списках загиблих прізвище Случко не значиться.

** Початок свідчення див. на с. 331.

повані, колони ці були вже розрізані, вони не могли захищатися, поранені були, збили каски, здається.

А ще вийшло так, що збоку вибіг хлопець років двадцяти, студент, напевно, такий худенький, з каскою, зав'язаний жовтою хустинкою, з сокиркою гуцульською. Він до якогось омонівця – просто розірвати на дві частини кинувся, не боячись. Вони розвертаються на нього, тільки розвернулись – іде колона, вони колоною ідуть, почали спотикатися один об одного, збилися. А люди з під'їздів почали підбігати і камінням кидати. Тоді я дивлюсь, що цей спецназ починає назад відбігати, причому вони бігли з газовими балонами. Балони зі сльозоточивим газом – аерозоллю такою білою, бо в мене потім була на рукаві. Я потім дивлюсь, що вони починають відступати, моментально, в паніці, починають тікати!

*Омонівці?*

Омонівці, омонівці.

*В оцей день дуже важлива хроніка. Котра це була година?*

Це обід був. Бо ми десь до години 11–12-ї були, коли на Грушевського почався бій і тут, біля Верховної Ради, причому біля Верховної Ради почав ОМОН. ОМОН перший спровокував.

Я не був в Самообороні. Я киянин, просто прийшов побачити, як свідок. Там Самооборона була, зі щитами ходили. І там якраз омонівці почали відступати зі щитами, почали групуватися, на них почали каменюки летіти, летіти. Я до них підбіг навіть – і бачу, що по мені можуть каменем ударити. Я відійшов…

Люди були перемішані з омонівцями. А коли цього хлопця із сокиркою збили, вони його хотіли побити кийками. Але люди вискочили, забрали його, відтіснили «Беркут». А оскільки вони розвернуті, незахищені, «черепаху» не роблять, по них каміння летить, досить таке велике... Дивлюся – вони тягнуть своїх поранених у крові…

*І багато було тих поранених?*

Там було багато, десятки просто було з їхнього боку поранених. Було відчуття такої громадянської війни – свій свого. ОМОН побіг і став там, де вулиця Пилипа Орлика. Я так розумію, не всі бігли, а там якийсь захист був. Вони там стали, а Самооборона просто відбила в людей поранених омонівців, бо там деякі були побиті так, що без допомоги рухатися не могли. Вони їх на ноші, просто брезентові такі, – і зразу туди до ОМОНа, віддали їх.

Ми на Інститутську пішли, вбік, а потім почався штурм. Якось так вийшло, що з Президентського палацу омонівці вийшли, почали людей розганяти. Частину зігнали на Майдан униз, частину почали гнати в бік Кловського узвозу. Дві чи три атаки було. Раз зігнали – люди назад відбилися, другий раз і третій раз. Ми бачимо, що воно вже застабілізувалося, що далі вже нормально. Зустріли третього нашого співробітника, Олександра Кашубу, він якраз нам розказав, що стояв біля Верховної Ради.

*А ви із якого інституту?*

Інститут теоретичної фізики ім. М.М. Боголюбова... Ще скажу, коли на Шовковичній були, то я там знайшов п'ятилітровий балон аерозолі із нервовопаралі-

тичним газом, такий самий газ на Грушевського ще в січні застосовували. Запах у нього був сірки такої, горілої сірки. Є люди, що легко реагують, а от астматики просто падають. Це ще на Грушевського було, я відчуваю, що запах є, а не задихаюсь, ніби нічого. Відчуваю, але можу його витримати. Але що цікаво: через деякий час починає серце боліти. Після подій на Грушевського я наступного дня просто не міг іти – важко, пройдеш трохи, і все. І тут так само було: після цього газу я п'ять хвилин походив, почало серце битися прискорено, відчувається, що щось не те. Я той балон узяв, думаю – куди його, віддав Самообороні. Коли ми вже на Кловському були, бачимо, що далі вже нічого, ми спустилися вниз до бульвару Лесі Українки, на Бессарабську площу і пішли на Майдан. Зайшли в центр під сценою, там був намет науковців.

*Яка це була частина дня?*

Це було десь біля 2-ї години дня. Якраз у той день відкривали дошку академіку Ситенку біля його дому, навпроти Оперного театру. Там якраз був співробітник наш, він якраз ішов до цієї дошки, запізнився, повинен був її відкривати. Бої ідуть, а він, йому 75 років чи скількись там, на своїй хвилі дядько. Ми пішли до намету, нас там питають, як там, що там було, звідки. А потім приходять хлопці, Самооборона, молоді, років 20 – 25. Там був хтось із керівників Майдану, я навіть не можу ідентифікувати, хто це був – вони йому розказують, що там уже стріляють, уже є поранені та вбиті, треба щось робити. Вони кажуть: «У нас же там є, ви дозволяєте? Будемо застосовувати». Я зрозумів, що є зброя. До нас підходять, кажуть: «Ви не відходьте, ми зараз вам дамо, і будете стріляти». – Ми кажемо: «Хлопці, краще взяти якихось більш кваліфікованих людей, від нас просто не буде такого ефекту». Але є зброя, яка – я не знаю. Чи це була нарізна зброя, чи ствольна, чи дрібнокаліберна, я точно не знаю, бо ми не бачили, але йшлося про зброю. Бо почали вже стріляти на Інститутській.

Побули на Майдані, там не було нічого, я вирішив поїхати на Оболонь, мені треба було поїхати. Я спустився, співробітники теж вирішили відійти. Кашуба пішов шукати, де поїсти, Коля Юров теж. Я поїхав на Оболонь. Приїхав на Оболонь, тільки зайшов, мені кажуть, що закрили метро – відключили, і все. Там телевізор працює, я справи зробив за півгодини і вирішив, що буду йти пішки. З Оболоні треба було йти, я через залізницю пройшов. Дійшов на Петрівку, обійшов залізницю, станцію метро «Тараса Шевченка», весь Поділ пройшов і дійшов до фунікулера. Від фунікулера йде узвіз Володимирський, і там уже стояв ОМОН, який не пускав людей. Я знав, що вони там стоять. Я зайшов у фунікулер, сів, а там якраз знайомий, нашого співробітника співавтор – Олександр Маловічко. Він каже, що хоче пройти до Костельної – вийти по Трьохсвятительській і дійти до костьолу, бо Український дім захопили, він хотів побачити, що там робиться. Кажу: «Добре, я з тобою піду». Ми пішли по Трьохсвятительській, там Інститут філософії. Проходимо, а за ним уже спецназ стоїть, причому це був не «Беркут». Не пускає. Підходимо, кажемо, що нам треба до костьолу. Він каже: «Ні, не можна». Я розвертаюся назад вертатись, а Маловічко, він десь 1941 чи 1942 року, питає того: «А у вас зброя є?» – Той йому показує дубинку, каже: «Така, може?» – Мало-

вічко взяв, каже: «О, залізна». – А далі: «А ще зброя є?» – Той каже: «Ні, немає». – А Маловічко тоді питає: «А як ви нас будете убивати?» – Той: «Та як, не будемо». Ми розвернулися, назад пішли на Михайлівську. Як ми йшли з Михайлівської, я побачив Гриценка.

Я побув на Майдані, подзвонив до своєї куми, вона збирає інформацію, що везти. Я приїхав до них, вона на Червоноармійській живе. Якраз був мій хресник, її син, в Богомольця працює в Інституті. Пішли разом знову на Майдан. А на Майдані вже інформація була, що прорвалися біля Консерваторії, що Консерваторія горить. Але насправді Консерваторія не горіла, але біля неї намети вже горіли. Бо омонівці уже фактично підійшли до наметів, до сцени залишалися, не знаю, десятки метрів. І ми почали каміння розбивати, передавати, поставили ланцюжок і передавали. Я деякий час побув, десь до 11-ї.

Зранку я прийшов на Майдан, вже боїв не було, горів Будинок профспілок. Була 8-ма чи 9-та година, я бачив, як вогонь пішов по оцій стороні, ближче до Михайлівської, горіли верхні поверхи, почало падати. Побув там десь до обіду. Майдан увесь був чорний. Люди готувалися до нового штурму. Носили каміння, розливали «коктейлі Молотова», збирали пляшки, приносили. Видно було, що робота була налагоджена... Якраз машина прорвалася звідкись, фура велика, і привезла на Грушевського шини. Уже застабілізувалася ситуація 19 лютого, переговори почалися, і я думав, що основні події 20 лютого почнуться у другій половині дня. Я вже поїхав в інститут, зранку їду і дивлюсь у смартфоні за новинами…

*Це четвер, 20 лютого?*

Дивлюся повідомлення. «*Эхо Москвы*» включив, а там повідомлення, що прорвалися до Верховної Ради, до Кабміну, що зайняли Кабмін. А по «Українській правді» такого не говорять. А там як було: така провокація була, бо тоді була зустріч з послами ЄС, а влада повідомляє, що майданівці захопили Верховну Раду. То на російських каналах, відповідно, таку інформацію вже пустили. Потім уже почалося, що вбивають. Я вже приїжджаю, включаю інтернет з новинами, і повідомлення про те, що «швидкі» вивозять людей, а є люди вбиті, поранені. Десь до обіду зайшов до замдиректора, він каже: «Все, зараз будуть відключати зв'язок, електрику, бо Макеєнко дав розпорядження закривати все». Я в маршрутку сів, людей багато, всі їдуть, вертаються, на заправках стоять великі черги, в магазинах теж люди щось скуповують... Зараз будуть проводити антитерористичну операцію, бо Верховна Рада не може голосувати. Макеєнко відмовився, сказав, що він не буде брати участі в цьому, студентів відпустили додому. Я приїхав на проспект Науки, перевдягнувся і на Майдан поїхав. Я в маршрутку не сів, а пішов пішки до «Либідської». І тут уже почали з державними прапорами йти й кричати: «Київ, вставай! Будемо самоорганізовуватися!» Бо «тітушок» тоді було багато, й люди збиралися чергувати на вулицях. Я не пам'ятаю, яким транспортом дістався. На «Либідську» вже до вечора пустили, але не працювали центральні станції: «Площа Толстого», «Майдан Незалежності». Я доїхав до «Олімпійської», пішов туди, і вже на Майдані був, коли Парасюк закликав завтра йти в наступ.

*Це вже ввечері, після того, як лідери опозиції оголосили всі рішення Верховної Ради?*

Увечері 20-го. Я не в центрі Майдана був, а трохи далі. Пройшовся, де Михайлівська.

Що цікаво: співробітниці поїхали, прибирали. Одна співробітниця, в неї там приятель у партії «УДАР», вона на Майдані почергувала й у Михайлівський собор пішла, прибирала там. Говорила, що вони йшли, розсипані рублі бачили: десятки, п'ятірки. Причому видно було, що не сувенірні. І ще казали, що 19-го числа бачили на «Либідській» людей, які міняли гроші: російські рублі на гривні. Міняли гроші люди у формі внутрішніх військ.

*Що вам не давало сидіти вдома? Мороз на вулиці 20 градусів…*

По-перше, коли вдома сидиш, ця інформація на нерви діяла. Вона така суперечлива, і дуже важко, коли ти не бачиш усе сам, напружено. Коли приходиш, напруження зразу спадає, бо ти бачив, що реально відбувається, от воно тут, ти навіть можеш допомогти, навіть якщо не допомагаєш, ти знаходишся тут і зразу менша напруга. Зовсім інакша ситуація. Люди роблять щось, і ти – щось дієш.

*А як страх?*

В мене така напруженість була, але коли приходиш, той страх пропадає. Я не думав навіть, що з 18-го на 19-те число в ніч вистоять. Думав, зачистять Майдан, але він ще десь все одно збереться. В міліцейському плані таке не вирішується. Чого на Майдан ішов? Бо знав, що так не може бути, потрібні зміни.

*А взагалі багато було ваших співробітників?*

Зустрічав їх, але ми так організовано не ходили разом.

*А загалом можна говорити про участь Інституту?*

Можна. Ніхто не керував, але ходили постійно.

*А от у тому наметі науковців хтось був із вашого інституту?*

Знаю, що Коля Юров там був зв'язаний, молодші люди були зв'язані з цим. Я просто ходив, коли працював вуличний університет, часто лекції слухав, там збиралися дуже великі групи людей, Дудинський Володя, цікаві питання піднімалися. Бо це був «Громадський сектор». Намет був ближче до сцени, я там менше був, це така більш закрита зона була, я намагався не лізти людям під ноги, коли люди своє роблять.

*Чи залишилася у вашій пам'яті якась зустріч на Майдані? Кожен, хто там був, каже, що там було скупчення просто неймовірних людей.*

Пам'ятаю – це ще десь до Нового року було, – я стою біля входу в метро, дивлюся, хлопчина вийшов звідти із Самооборони. Підійшов до мене: «Ви думаєте, що ми з ними так мирно розберемося? Ні, так не буде. Вони мирно не підуть». – «Надія мала, – кажу, – але ж треба ще пробувати»… А потім, коли вже було 20 лютого… Я знаходжу в інтернеті фотографію цього хлопця. Запам'ятав: Городнюк* він, здається, з Волинської області. Його 18-го числа побили біля Будинку профспілок, водою облили, й у нього вночі з 19-го на 20 серце зупинилося. Я сто процентів не

* Іван Городнюк з м. Березно Рівенської області. Помер 20 лютого від пневмонії, якою захворів через переохолодження під водометами.

скажу, що це він був, але хлопчина мені казав, що мирно ми з ними не розберемося. 15 грудня вже такий настрій був у людей, знали, що це буде серйозно…

## Сергій Гальчик:
## «Цей протест був підтриманий людьми, які прагнуть змін»

***Приїхав на Майдан зі Львова, прихильник правих сил Майдану, епізодично був учасником Афганської сотні***

Я пристав до Афганської сотні. Мені було надійніше серед людей, які мають бойовий досвід.

*Чи ви мали якесь бойове оснащення?*

Ті, що були на охороні постів, мали військові каски, які, однак, пробиваються кулями. Дехто мав бронежилети, а деякі мали окуляри для серфінгу. Від газу нервово-паралітичного, який тоді застосовували, деякі люди навіть непритомніли. Нам давали лимон, це трохи нейтралізувало дію газу. Багато автомобілів, що були припарковані на вулиці Грушевського, горіли, були перевернуті.

*Після цих подій щось змінилося в настроях людей? Майдан став іншим, скажімо, щодо складу?*

В кожної людини, в тому числі й у мене, були свої мотиви бути на Майдані. Вони були різні. Коли з'явилися перші жертви, люди переглянули своє бачення подій. Одні сховались або поїхали додому, інші, радикально налаштовані ідеалісти, залишались. Під час ночі штурму людей залишилось у центрі подій дуже мало. Але ті, що залишилися або якраз тоді вирішили, що треба приєднатися, то були люди дуже рішуче налаштовані. Ті, які боялися, не брали активної участі на самому Майдані, але вони забезпечували всім необхідним Майдан. У всякому разі після того, як були перші жертви, то навіть ті, хто був противником такої форми протесту, почали серйозно ставитися до Революції гідності. Іще раз підкреслю, що цей протест не був проплачений олігархами, а дійсно підтриманий людьми, які прагнуть змін.

*Ти сказав, що особисто знав Михайла Жизневського?*

Так, він був веселий хлопець, належав до УНА-УНСО. Білорус, жив із мамою, але деякий час жив у Києві. «Локі» був із УНА-УНСО. Я потім переглядав відео моменту його вбивства, то він якраз відводив людей з передової. Михайлу стріляли в спину.

*Можеш розповісти про останні дні?*

Усе було задимлено, у вогні. Ти боїшся стати на повний зріст, бо не знаєш, з якого боку в тебе стрілятимуть. Бойовики починали зачистку якраз від нашого намету. Я стояв під барикадою, підкидав шини у вогонь і кидав напалм.

Про події лютого мені важко говорити. Страх був через те, що ми думали, що програли, кінець усьому. Оборонялись чим могли: петардами, «коктейлями». Силовики також кидали «коктейлі Молотова» і гранати, до яких були прив'язані великі цвяхи, каміння... Це було зроблено для того, щоб коли розривалась граната, осколки розліталось і ранили людей. Від цього були дуже численні й важкі поранення. Якби не наша димова завіса, нам був би кінець за декілька годин. Бійці «Беркута» дуже озвіріли, бо вперше стикнулися з таким опором. З особистого досвіду знаю, що вони звикли бити або студентів, або пенсіонерів – це в них добре виходить. Всі акції спецпідрозділів міліції мають успіх через свою раптовість.

*Сьогодні, озираючись назад, як ти вважаєш, чи був потрібен Майдан?*

Гадаю, що так, Майдан був потрібен. Але жодна революція нічого не варта без тотальної зміни свідомості. Ця зміна має зачепити всі прошарки суспільства. Другий важливий момент – має відбутися тотальна люстрація. Інакше здобутки революції знівелюються. Тому що всі прошарки органів влади – це система, яку повністю треба ламати. Люди вийшли на Майдан, бо вони втомилися від брехні. Нам і нашим дітям жити в цій країні, крім нас ніхто її не змінить.

## Олег Магалецький:

## «19 і 20 лютого я був у різних чоботях»

Продовження свідчення*

18-го, з 8-ї години ранку з Майдану колоною пішли до Верховної Ради, ми там були до 10:30, чекали, що Верховна Рада проголосує за повернення до Конституції 2004 року. Але це не вдалося, почалися сутички. Ми стояли в першому ряді в Маріїнці, і Маріїнка перетворилася на військове поле. Я був у боях на Шовковичній, на Кріпосному... Бої почалися, ми побудували барикади на Банковій. Мені здається, що їхній план був – коли вони вже відрізали нас по Шовковичній – затиснути нас, не дати пройти до Майдану з боку Банкової та Шовковичної. Ми змогли цей план провалити. Я потрапив у штурм, коли нас гнали до Майдану, коли була тиснява, я був у 1-му чи 2-му ряді, коли «Беркут» стріляв. Коли кидали каміння, моя нога була затиснута з трьох боків – я ледь не поламав ногу. На мене падали люди, потім мені вдалося витягти ногу зі зашнурованого берця. В результаті в мене один берець був, а другого не було. Я напівбосоніж спускався до Майдану, мені чоловік, із яким я познайомився в Маріїнці, дав один чобіт, 19 і 20-го числа я був у різних чоботях.

*Ти був тоді всю ніч?*

Я розбивав бруківку, і десь о 2-й ночі зрозумів, що вже немає сил. У мене не було бронежилету і зброї, я вирішив, що бути на Майдані нераціонально. Мої батько і брат лишились на Майдані, бо вони тільки приїхали. Провели мене до

* Початок свідчення див. на с. 335.

пам'ятника княгині Ользі*, там мене мали забрати машиною. Зранку, коли мій брат і батько повернулися, я зрозумів, що Майдан вистояв, і ліг спати.

Наступної ночі було зрозуміло, що йде війна: метро вимкнули, Київ перекрили, намагаються вводити війська. Ми запланували палити державні установи – прокуратуру, суди, міліцію, це не вдалося зробити, не вистачило ресурсів, потрібен був транспорт, нам його не забезпечили. Ліг спати на роботі о 9-й годині ранку, прокинувся о 2-й дня – Майдан розстріляли. Я відчуваю провину, що не був із людьми, коли лунали постріли. Ніхто не чекав, що вони здадуться, ми націлені були, що 22-го буде жорсткий наступ, але Янукович утік, Верховна Рада прийняла повернення до Конституції 2004 року і відставку Януковича. Я думав, що той день буде критичний, а він виявився днем перемоги. У той день ми виграли Київ, але не Україну.

*Чи були у вашому середовищі люди з протилежними поглядами?*

Так склалося, що люди, які мали іншу точку зору, були з дальнього оточення. Кожний може мати свою точку зору. На етапі Євромайдану я намагався переконувати людей, але це не мало сенсу. Той день, коли вбили Нігояна, Жизневського, – це для мене був рубікон у спілкуванні з цими людьми. Якщо вони підтримують режим, що вбиває людей, то мені нема з цими людьми про що говорити – я їх просто відфільтрував.

*Чи змінив ти ставлення до Церкви?*

Я не змінив своїх релігійних переконань, скажемо так, я не став побожний. Але до Української Церкви я почав ставитися краще, тому що впродовж всього Майдану і в найстрашніші дні вона була з людьми.

## Микола Ільченко:

## «Може, можна було по-іншому? Можна, але... Як їх було спинити по-іншому?»

***52-річний киянин, кандидат хімічних наук***

**18 лютого була запланована мирна хода. Я абсолютно не був настроєний на те, що будуть якісь протистояння.** Ми пішли до Маріїнського парку і біля Будинку офіцерів зупинилися. Самооборона вишикувалася там, де стояли силовики, а ми за Самообороною десь метрів за 100. Почали кидати гранати. Покидали, постріляли, і все заспокоїлося. Потім почалося… Ми бачили, що там далі йдуть якісь бої, що кидають гранати. Звуки, чорний дим валить… Вони зробили основний удар по Маріїнському парку, проломили Самооборону і хотіли нас усіх взяти в *«цепь»*. Там було декілька тисяч людей, і був момент тоді для переговорів. Тому було прийнято рішення терміново відступати. Самооборона сама була вимуше-

* Пам'ятник княгині Ользі знаходиться на Михайлівській площі.

на відступати, тому що зрозуміли, що не втримають. Ми мусили просто тікати від «Беркуту», який з'єднався вже великими силами. Вони кидали світлошумові гранати дуже сильної дії й відтіснили нас аж до метро «Арсенальна». Ми пішли в обхід того всього і вийшли аж біля пам'ятника Лесі Українки. Враження в усіх було, що не програли, а просто відступаємо.

Прийшли на Майдан. Тут вже почали сильно тіснити з боку Грушевського: вони дійшли до Європейської площі. Уже йшли бої на першій дальній барикаді на Інститутській. Поки ми йшли, вони зайняли Жовтневий палац, і я зрозумів, що ніч буде дуже весела.

**Серйозна атака почалася в 20:00 з Інститутської.** І тільки трохи перевіряли активність з боку Європейської площі. І знову ж таки ніхто не біг. Я стояв ближче до десятої барикади з боку Європейської площі. Кидали гранати дуже далеко. І люди не могли просто так стояти, ми були дуже серйозно налаштовані атакувати. На передовій стояли хлопці зі щитами, бронежилетами. Там сказали, що категорично заборонено тим, хто без таких засобів, підходити на передову.

**Всю ніч із 18-го на 19-те ті, хто стояв на Майдані, працювали, як злагоджений механізм.** Жінки біля Головпоштамту колупали бруківку, передавали нам, а ми вже носили просто на передову. Ми страшно боялися всю ніч, але я абсолютно не бачив паніки. Потім нам сказали розбирати домики, які були навпроти сцени. Ламали, зносили все на передову, бо треба було вогонь палити, щоб їх зупинити. На першому етапі, на 20:00, нам практично нічим було зупиняти. Тільки вогонь нас порятував і дав нам трошки часу перепочити, тоді вже поробили «коктейлі Молотова», жінки подалі наливали бензин. Ніхто нікуди не біг. До 6-ї ранку я був такий втомлений, що сказав: «Я піду, бо зараз упаду, а лікарі замість того, щоб поранених витягувати, будуть зі мною возитися». Коли вже виходив, по Хрещатику йшли перші загони – підміна. Дійшов до площі Льва Толстого, їхати не можна було – поперекривали.

**19-го я не пішов, а 20-го...** Подивився, що все спокійно, о 9-й ранку поїхав на роботу, приїжджаю на роботу – а там уже!.. Я йшов дві години пішки, тому що до Європейської площі транспорт не ходив. Прийшов на Майдан, кажуть, що мій старший син на Майдані. Я шукаю, де мій син. Він стоїть на барикаді – перша верхня барикада на Інститутській біля готелю «Україна». Я туди не пройшов, тому що там чоловік сказав, що в мене немає каски. «Знаєте, куди йдете? Там працюють снайпери!» – «Але там мій син, я піду туди!» – «Ну, добре. Ми вас попередили, ідіть». Пропустили. Проходжу на барикаду. Там сидять хлопці, всі в касках, і син мій там, каже: «*Папа, ты нужен был на Майдане?*» Тут хлопці з «Правого сектора»: «Та сідайте, поїжте». – А я кажу: «А як снайпер?» – «Та він отам десь сидить. Та нічого, він не стрілятиме. Та він промахнеться. Сідайте коло мене, нічого вам не буде». Я так посидів до 11-ї години. Нам, тим, хто стояв на барикадах, принесли каски, все обмундирування. Оце все, що я можу розказати.

**Дуже цікаві люди стояли.** З ким не говорю – як ото дзвіночки, знаєте. Різні люди, з освітою – видно по тому, як говорять. Але дуже багато на Майдані стояло

таких, я би сказав, немолодих пар, саме пар. Вони були і на Грушевського, і біля Маріїнського парку. Я бачив пару років 75-ти. Вони прийшли й усю ніч стояли на Майдані. Видно було, що мінімум вища освіта, може, наукові ступені, посади. Але вони спокійно стоять…

**Люди показували, що зброя – це народ фактично.** Ніхто не гарантував, що граната не може розірватися коло мене. Просто про це не думаєш. Треба нести щось – ти несеш. Хлопця питаєш, що стоїть: «Куди тобі покласти бруківку, щоб ти міг кидати?» А в той же час летять гранати. Вони летіли метрів по 30… Тому те, що в тебе можуть попасти, – зрозуміло, ілюзії я ніякої не мав абсолютно. Просто люди, як машина, працювали… Хто мав більше сил – більше тягнув. Менше сил – сидів, відпочивав, але, відпочивши, знову повертався.

**Нас сильно підтримувала Церква.** Якби не було нашої Церкви, не було би православ'я, революції не було б. Так і запишіть! Я сам належу до Православної Церкви Московського патріархату, тому що з Чернігівської області. І мене тоді дуже напрягало, що наша Церква не то, що не підтримувала, вона предавала анафемі нас, але само керівництво Церкви – це не православ'я. Православ'я говорить: «Іди і зупиняй зло, якщо ти його побачиш і ти маєш сили, йди і його зупиняй».

*Ви ходили до каплички на Майдані?*

Ні, до каплички ні разу не приходив. Мені достатньо було молитви, яка лунала кожну годину вночі. Я не мав права заходити до каплички, бо не належу ні до Української Греко-Католицької Церкви, ні до Української Православної Церкви Київського патріархату. Всі Церкви молилися за нас. І як ми могли, куди ми могли відступати? Якщо з нами Бог, куди відступати?!

*Вам запам'ятались якісь люди, з якими ви там стояли?*

Вразили хлопці з «Правого сектора». Я вважаю, що це дуже сміливі люди, і розважливі, і дуже кмітливі люди. Вони знають, що вони роблять правильно, тому йдуть і роблять. Вони не демагоги. Не було б їх – ми б не вистояли. Не треба ілюзій ніяких… Вони кращі, ніж я, і людьми вони виявилися кращими.

**Я ні про що не жалкую, що було на Майдані.** Може, можна було по-іншому? Можна, але… Як їх було спинити по-іншому? Кому? Комусь випало – значить так Господь розпорядився. Я дуже поважаю хлопців із Небесної сотні, вони найкращі наші діти!

**Якось люди думали головою, що вони роблять.** Із першого дня на Майдані стояли кращі з кращих. Розумніші, цвіт нації. Там кого не візьми – вони всі різні, але всі один одного красивіший. Послухаєш – чогось навчишся, бачиш, що в людини трошки освіти є. Нікого я не бачив, щоб кричав: «Я от завтра вкраду зброю і тут вас усіх…». Оця розважливість людей, можливо, вона мене дуже вразила: люди мали можливість, але на справжню війну не пішли. Люди не допустили тої бойні, яка могла би бути.

## Артем Пасічник

# В нього граната влучила, а він питає про ноутбук!

***27-річний киянин, навчається в аспірантурі***

18 лютого запланована опозицією мирна хода до Верховної Ради переросла у зіткнення з силовиками – ситуація вже була неконтрольована. А я на той час був у бібліотеці, я над дисертацією працюю. Однак навіть бібліотеку в той день зачинили раніше. Мені весь час телефонувала мама. Вона дуже переживала, говорила, щоб я не йшов на Майдан, щоб не вскочив у халепу. Бо після подій на Грушевського, де я також був, мама мене контролювала. Я їй сказав, що їду додому. Зайшов у метро, але мені сказали, що метро перекрили, і що навряд чи воно сьогодні працюватиме. Стало зрозуміло, що, коли вже перекривають метро, це вже стовідсоткова гарантія того, що буде зачистка Майдану. Мені довелося йти пішки. А оскільки шлях був дуже далекий – на Оболонь мені потрібно було,– то довелося проходити через Майдан. Хоча, взагалі-то, можна було пройти повз Майдан, іншими вулицями... Однак чи то цікавість, чи бажання підтримати людей переважило, і я зрозумів, що все одно я маю там бути. Я не хотів брати активної участі, оскільки для цього потрібна була спеціальна екіпіровка, відповідний одяг. А я був у кросівках, у джинсах, у куртці і з ноутбуком. Мені знадобилося хвилин 30–40, аби дістатися до місця подій. І десь о 18-й годині, може, о 18:30 я вже був на Майдані. На Бессарабській площі я побачив, що рух автотранспорту повністю перекрито. Але неважаючи на те, що ні людей, ні машин не було, на вулиці з боку Бессарабської площі все виглядало доволі спокійно. Були якісь мітингувальники, які на той час жили у КМДА. А на Хрещатику мені було помітно, що люди ходили дуже напружені, готувалися до чогось серйозного. Хтось роздавав накази: «Якщо будуть штурмувати прохід через Хрещатик, запалюйте шини, не давайте їм пройти!» Хтось тягнув шини, одягав якесь обмундирування, аби себе захистити в разі нападу правоохоронців. Але я відзначив, що людей було не так багато, як в неділю на віче. Зі сцени лунали слова, звернені до правоохоронців, аби вони схаменулися, не виконували злочинних наказів влади… Спочатку я навіть не зрозумів, до кого звертаються. Але коли я озирнувся, тобто подивився в інший бік, то побачив, що на Інститутській стояло дуже багато міліціонерів, внутрішніх військ, спецпідрозділів МВС. Їх було дуже багато – від шоломів і щитів було чорно. І світло від ліхтарів відбивалося у тих щитах. Однак це не злякало мене до тієї міри, щоб я все кинув і пішов додому. У повітрі висіла напруга – було ясно, що сьогодні так просто все не скінчиться... Близько 7-ї вечора стало зрозуміло, що всі заклики до правоохоронців скласти зброю були марними. І десь о 7-й чи 8-й вечора почалася зачистка Майдану. Десь в районі Європейської площі лунали потужні вибухи. Бахкало і зовсім близько. Стало ясно, що почався штурм. Тоді я був ближче до Головпоштамту. Але, мабуть, через цікавість я себе переломив і вирішив подивитися, що діється на Європейській площі, бо, знаєте, вибухи мене

сильно стурбували. Там на той момент була велика барикада, і люди ще стримували натиск, хоча з кожною годиною, з кожним разом це було робити все важче. Врешті барикаду було зламано. Просування правоохоронців в бік сцени з Європейської площі відбувалося швидкими темпами, і його не зупиняли ні барикади, ні жива огорожа з людей. Водночас почався наступ з боку Інститутської. Вони поливали людей водою, закидали гранатами і стріляли якимись кулями. Був повний хаос. Я вагався, що робити, але таки вирішив залишитися.

*І що ви робили?*

Я зайняв місце біля однієї з барикад, яку вже розвалили. На тому місці вже була жива барикада. Спочатку я допомагав людям носити бруківку чи шини, чи доставляти «коктейлі Молотова». Але потім все так закрутилося, що я опинився серед тих людей, які жбурляють бруківку і «коктейлі Молотова». Тут, з одного боку, я себе дуже картаю, бо розумію, що на тому боці теж стояли молоді хлопці з внутрішніх військ, які не мали вибору, а тільки виконували наказ. Мені дуже шкода, але в той час я не відчував до них нічого, крім агресії. Я був дуже сильно збуджений. Я себе виправдовую ще й тим, що розумію: якби люди не робили цього всього, то за годину чи дві їх всіх би перебили або забрали би в каталажки, і потім невідомо, що з ними було б. Нічого людям не залишалося, як тільки чинити опір.

А в мене дуже добре виходить кидати не тільки каміння. Я свого часу займався баскетболом, тому оцим киданням я й хотів допомогти, хоча я ще й допомагав тягати бруківку, розбирати якісь дерев'яні будівлі, підкидав у вогонь ці дерев'яхи. Якщо когось ранили, я допомагав витягати його у безпечне місце і направляти до медиків чи кликати до потерпілого медиків. Мене вражала згуртованість людей, які фактично не знають одне одного. Вони стояли пліч-о-пліч, ніби вони були одним цілим. Дуже велика була солідарність і консолідованість.

Я стояв на одному місці, де люди понакидали каміння. І в якийсь момент, коли я намагався взяти камінь і жбурнути в бік «Беркута», я відчув вибух, він був дуже близько від мене. Фактично піді мною. Це одна мить. Розумієш, що щось трапилося. У тебе в очах все сіре від диму, у вухах дуже великий шум, ти падаєш на землю і відчуваєш гострий, пекучий біль в обох ногах. Фактично я не розумів, що зі мною. Здавалося, що це якийсь фільм, і це не я. Пару хвилин я перебував у якомусь шоковому стані, не міг оговтатися і навіть покликати на допомогу. Але ж розумієш, що втрачати свідомість ти не маєш права. І нарешті приходиш до тями і кричиш: «Допоможіть, люди!» Бо встати я вже не міг, тому що в мене були дуже сильно поранені ноги. Вони так сильно боліли, що я навіть боявся на них подивитися. Було дійсно страшно. Я вже покликав людей, кажу, допоможіть, бо мене поранило, мені потрібен лікар, відведіть мене до лікаря… Не пройшло й хвилини, може десь 30 секунд, як до мене хтось підбіг. Мене взяли під руки і повели до Будинку профспілок. Я вже говорив, що був у кросівках, у джинсах, з ноутбуком. У той момент, коли мене поранили, я зрозумів, що залишився уже без взуття, кросівки кудись поділися, на джинси було соромно дивитися, це були вже не джинси, а якась сукня. І я вже не пам'ятаю, чи був тоді зі мною ноутбук. Але я

був у такому шоковому стані, що мені вже до того не було ніякого діла. Мене вели до Будинку профспілок, де тоді була польова хірургія, польовий госпіталь для мітингувальників. Мені запам'яталася одна бабуся, вона так дивилася на мене, й решта людей на мене так дивилася: «Ой, Боже, що зробили з хлопцем! Що з ним буде!» І так вона на мене дивилася, що мені й самому було страшно і себе шкода. Але, аби підбадьорити і себе, і ту бабусю, коли мене вели під руки, я подивився на неї і сказав: «Все буде добре!» І рукою показав, що все окей. Вона теж зраділа, почала посміхатися, почала хреститися. Було сильно боляче, але, найголовніше, я розумів, що я живий, так трошки поранений. Мене відправили ліфтом на якийсь там поверх у Профспілках.

Поранених у Профспілках було дуже-дуже багато. Коли мене поклали на стіл, то я уже зміг подивитися, що з моїми ногами. Постраждала нижня частина кінцівок. Картина була дуже погана. Рани, розірвані м'язи, опіки. Все в крові. Зробили анестезію, таку місцеву, і почали видаляти осколки. Страшно боліло. Я кричав чи щось говорив, а мене постійно заспокоювали. Щоб анестезія почала діяти, мало пройти десь півгодини. Тому оті півгодини я абсолютно все відчував, що зі мною робили. Мені дали таку дерев'яну паличку, щоб я вставив її собі до рота... Потім я уже спілкувався з лікарями, пісні їм співав. Запитував їх про щось. Одна лікарка сказала: «Ні, мені цей малий подобається! Молодець! Так тримати!»

*А потім?*

На жаль, мені так і не встигли надати повноцінної допомоги. Тому що поки вони панькалися з моєю ногою, видаляючи осколки, прозвучала інформація, що до приміщення чи то вдерлися беркутівці, чи то виникла пожежа. Тому почалася швидка евакуація всіх присутніх. Люди швиденько одягалися й почали рухатися до виходу. І саме в цей момент я згадав про ноутбук. Там була дуже важлива інформація для моєї кандидатської, над якою я працював уже третій рік. Тому за цей ноутбук я дуже переживав. Я просто місця собі не знаходив. Я в кожного питав: «Ви не знаєте, де може бути мій ноутбук?» Лікарі відповідали: «Ми не знаємо, де твій ноутбук», і дивилися на мене, як на хворенького – в нього граната влучила, а він питає про ноутбук. Нам сказали відправлятися до Михайлівського собору, тому що там був шпиталь. А я відмовлявся туди йти, бо хотів знайти ноутбук. В мене була велика надія, що я його знайду там, де мене поранило. Але ситуація змінювалася. З кожною хвилиною людей все більше відтісняли. Штурм тривав, летіли шини, летіла бруківка. Мене здивувало те, що поруч мітингувальники маленькими рядами складали тіла загиблих. Вони були обгорнуті в поліетиленові кульки. І їх не мали змоги виносити. І мені здалося, що починаються у мене якісь галюцинації. Головне, думав я, продовжувати шукати ноутбук. Але сил уже не було. Я боявся, що втрачу свідомість. Я почав іти назад. Вже вирішив плюнути на той ноутбук. Я вже йшов до Будинку профспілок, аби попросити, щоб мене забрали до Михайлівського собору. Але на своїх ногах я вже йти не міг. Дорогою я зустрів якогось хлопця і попросив допомоги. Він мені допоміг. Крові я втрачав багато і відчував, що от-от знепритомнію. Я лежав на підлозі. Там люди допомогли розі-

братися, де тут медики. Потім до мене хтось підійшов і сказав, що зараз машина з Автомайдану відвезе мене до Михайлівського. А поки я лежав, всі на мене так дивилися, чи я ще живий. Мені було дуже страшно, і я всім говорив: «Все нормально! Не дивіться так на мене! Я ще живий! Все добре!» Потім мене привезли до шпиталю в соборі. Поклали в одному приміщенні на операційний стіл. Вони також ті осколки витягували. Вкололи знеболююче в ногу і почали зашивати рани, бо вони були величезні. Й оскільки треба було зупинити кровотечу, треба було їх зашити. Я попросив у них води, і ще, знаєте, попросив чогось солоденького. То ж мені дали води, потім медсестра дала мені гранульованого цукру, такого у кубиках. Я сказав медсестричці, що три кубики мені багато, щоб третій з'їла сама.

*Після тої операції ви залишилися в Михайлівському?*

Ні, мене відвезли до якогось підпільного госпіталю десь біля станції метро «Тараса Шевченка»... Якимись об'їзними шляхами доїхали туди.

*Я вже сама перейнялася вашим ноутбуком. То ви його все-таки знайшли?*

Так! Причому наступного дня, як не дивно. Мені зателефонували близько 4-ї ранку – це була лікарка з Будинку профспілок, яка говорила «мені подобається цей малий». Якимсь чином вона отримала цей ноутбук і відразу вирішила мені зателефонувати. Я їй сказав, що цією новиною вона врятувала мені життя. Коли я ще був у Михайлівському соборі, до мене підбіг хлопець, такий у камуфляжі і з оселедцем на голові. І він спитав: «Ну, як ти?» – А я його не пам'ятав, питаю: «Звідки ти мене знаєш?» – А він: «Я ж тебе довів до Будинку профспілок!» – Я зрадів і відразу спитав: «То ти, напевно, знаєш, де мій ноутбук?» Він сказав: «Не хвилюйся! Ноутбук у мене, з ним нічого не трапилося! Твоя сумка з ноутбуком у мене! Тобі її передадуть!» Певно, він і передав його тим медикам, які мене лікували. На жаль, ноутбук був пошкоджений. Але інформація не пропала – вдалося зберегти.

## Данило Віленський:

## «Він запитав, чи є мені 18. Я сказав, що є…»

***17-річний київський школяр***

Перший раз потрапив на Майдан з друзями. Це було в п'ятницю, на другий день, як тільки все починалося. Прийшов просто подивитися, що там, бо багато чув. Йшов дощ, зібралося, мабуть, вісім сотень людей. Дуже багато міліції було – на Інститутській десь 30 автобусів. Подивився – зрозумів, що на Майдані гарна публіка, і десь о 12-й повернувся додому. Наступного разу прийшов вже після Грушевського. Приніс їжу, розмовляв із хлопцями. Було цікаво, що є такі люди, які хочуть відстояти свою ідею і можуть за це навіть життя покласти. Дуже багато було хлопців зі Львова, з Івано-Франківська, взагалі з Заходу. Спілкувався з ними російською, я тоді ще українську розумів, але не розмовляв. Я вчив французьку

мову і вдома російською розмовляв. Але хлопці розуміли мене. Почав з ними дружити: спілкувався, приносив, що там було потрібно.

*Коли ти вирішив приєднатися до Самооборони?*

18 лютого ввечері, коли вже почалася фінальна фаза Майдану. Я знав там деяких людей. Мені навіть зараз немає 18-ти. Мої батьки хотіли мене вивезти з Києва на цей час. Почався транспортний колапс, атаки. Я живу біля «Арсенальної», чув усе, що було, бачив Антимайдан. Коли батьки вирішили мене вивезти до Борисполя, я не послухався й утік. Прийшов на Майдан майже без грошей, без телефону, просто без нічого. Це було вже пізно ввечері, дуже багато людей поранених було, були й убиті. Пам'ятаю, що намагався допомагати. Своїх друзів там не побачив, зв'язку не було, бо не було телефону. Якийсь хлопець попросив допомогти йому перенести пораненого – в того щось із ногою було. Я йому допоміг, і він мені запропонував іти до 2-ї Львівської сотні, бо я був нормальний, адекватний. Він запитав, чи є мені 18. Я сказав, що є. Ми там усю ніч щось робили. Було дуже важко, в мене не було теплого одягу, тільки куртка. Але я не відчував, що холодно, бо щось робив постійно.

*Скільки днів ти там пробув?*

З того дня – два з половиною тижні я жив на Майдані.

*Батьки знали?*

Не відразу. Я подзвонив бабусі, а вона розповіла батькам. Але це вже було, коли все скінчилось. Спочатку батьки не знали, де я був. Думали, десь у друзів. Вони шукали мене, але тоді це було дуже важко.

*Чому ти це зробив?*

Я почав захоплюватися Майданом, коли посварився зі своїми друзями і зрозумів, що це не те середовище, де мені б хотілося бути. Я виріс і дуже багато часу проводив із людьми, з дітьми… Можна, я на російській? …*У которых достаточно богатые родители, много денег, но нет никакого смысла в жизни. Мы сидели в «Арене», и я с ними поругался. Я начал пытаться найти, с кем общаться – потому что дома было скучно. И я пошел на Майдан: начал общаться с людьми там и увидел много контрастов. На Майдане люди были более открыты: голодный – давай накормлю, холодно – дам одеяло. Я начал ходить, помогать. У меня были деньги – я покупал еду, фейерверки, что-то покупал всегда.*

*Що ти робив на Майдані?*

18-го увечері багато часу допомагав тим, хто займався пораненими. Ми переносили постраждалих до намету, там їм надавали медичну допомогу. Одного разу ми сформували «черепаху» щитами дерев'яними і пішли потихеньку в атаку. Я був десь у середині майже. І один хлопець там був, позаду нас. Його поранило гранатою – він впав як підкошений. Наша «черепаха» розсипалася, ми віднесли того хлопця до медпункту.

У мене був дерев'яний щит дуже тонкий. Не знаю, навіщо я його тягав. Пробіг 10 метрів, присів і чекаєш, поки твої друзі прийдуть, потім хтось пробіг уперед –

і ти за ним… Це не було так, як на війні, зрозумійте. Це було щось таке: ми нічого не робили, а нас убивали. Ми ж нічого не могли зробити! Було багато жертв. Я був контужений, не розумів, що відбувається. Було багато дуже шуму. «Коктейлі» я майже не жбурляв, бо я погано їх жбурляю.

*Ви переносили поранених? Можливо хтось тобі особливо запам'ятався?*

Був один хлопець, не знаю, хто він – вперше його бачив. Старший за мене, мабуть, трохи. Цей хлопець був поранений у живіт… Його несли на щиті, передали комусь. Я думаю, що він вижив, бо я не бачив його обличчя у Небесній сотні. Він мені запам'ятався. Він був дуже спокійний, як його несли.

*А які здобутки Майдану особисто для тебе?*

Я став патріотом своєї країни. До цього мені було начхати на Україну. Я тут народився – ну й добре. Але я до того не цікавився українською культурою. Крім того, я багато друзів зустрів на Майдані, з якими зараз спілкуюся. Це люди, в яких є мета. Це дуже приємно. Мене змінив Майдан. Мені стало неважливо, хто ти й звідки. Я просто дивлюся на те, що робить людина і розумію, що це за людина. Я побачив на Майдані багато людей з різними життєвими історіями й зрозумів, що це добрі люди.

## Роман Бойко:

## «Для них це був як тир: люди йшли на ці кулі прямо по вулиці»

Продовження свідчення*

**Знову вийшов на Майдан 18-го. Це вже в лютому.** Піднімаючись на Інститутську через барикаду, я зустрів свого викладача Олександра Антонця. Поговорили з ним хвилин п'ять – бойовий дядько, казав: «Я вже старий, буду боротися за вас, за маленьких, які будуватимуть свою державу». Підійшли до метро «Хрещатик», бачу – купа людей біжить просто в мою сторону. І я розумію – це гаплик: океан людей, зліва барикаду не обійти – там урвище, посередині, у кращому випадку – три метри проходу. Не стояло вже питання чи боронити цю барикаду. Хлопці за барикадою розбили скло у метро «Хрещатик» і проникли всередину. Барикада посеред сталевого купола – я зрозумів, якщо розбити там скло, то люди проходитимуть через станцію – це вже поліпшення. Я підбіг, телескопічною дубинкою розбив скло, прибираю висячі шматки скла, і виходить сонний міліціонер: «Що ви тут робите?» – Йому кричать: «Ховайся! А то тебе затопчуть!» Я розбив і з іншого боку скло, побіг за барикаду, протягувати людей через верх. Людей із п'ять перетягнув… «Беркути» стріляли, а «тітушки» жбурляли з-за них каміння. Люди просто взяли в замок руки і нічого не робили. Нікого вже майже за барикадою не

* Початок свідчення див. на с. 333.

лишилося. Було два трупи: один із розбитою головою і один розчавлений. Почали витягати тих, хто залишився. З мого боку витягли двох мужиків. Бачу – лежить дівчина, я її хапнув і потяг з усією силою, але в мене влучила бруківка, при тому, що я бачив, що в цей момент бруківка падає комусь на обличчя. Це неймовірний біль! Одна частина бруківки розколола мені шолом, а друга відірвала мені шмат м'яса. Дивлюся на дівчину через протигаз: мені треба її відпустити і піти назад, бо тут я вже нічого не можу зробити. Відбігаю кроки на три, і мені в рюкзак влучають три кулі. Я побіг далі, ігноруючи це. Коли мене перебинтовував медик, я зрозумів, що, напевне, найгірше відчуття на світі, коли ти хочеш допомогти – і не можеш, просто не можеш у таких обставинах. Мої думки перервав медик, кажучи: «Усе, готовий! Куди хочеш – туди йди». Побачив біля Жовтневого групу переляканих хлопців, які просто не знали, що робити – просто стояли стінкою, як навчили. Побачив мужика з двохмодульною трубою, якою можна було натиском стріляти, і почав його прикривати, щитом. Він стріляв, вирішив висунутися, і йому дріб чи граната влучили у праве око. Я забіг за стінку, оголосив, що шукаю чотирьох хлопців із «коктейлями». Знайомий знайшов мені двох людей, зробили вилазку: вибігаємо на десять кроків, кидаємо «коктейлі», сідаємо. Славу Богу, все пройшло добре. Але потім беркутівці відкрилися з рушницями, і ми відійшли, бо програли цей бій. Половина почала спускатися по сходах до «Сбербанку», а я переліз через паркан, де годинник квітів. Стою й не знаю: «беркути» на «Глобусі», наші поставали стінкою як при штурмі, просто один в одного. І я пішов бродити між нашими і їхніми. Збирати мотлох і передавати його людям. Потім кажуть, що витісняють із Грушевського, таранять БТРом. Я підтягнувся до барикади біля Профспілок. Стояли два підрозділи з «Правого сектору». Я кажу: «Я з вами лишаюся». – «Давай не з нами, давай у сусідній підрозділ, бо ми – смертники». – «У якому сенсі смертники?» – «Беремося за ту роботу, яку ніхто не бере». – «Ні-ні, я з вами!»

*А ви можете цих людей описати?*

Молоді, за тридцять лише командувачі. Мене направили до підрозділу, який тримав барикаду. До мене підходить хлопець і дає салют. Ми поліпили салюти скотчем на себе. Потім мені дали пов'язку «Правого сектору», хоч їх і не давали, але мені дали. Ми стояли метрів за двадцять від барикади. Почувся гул, і барикаду розбило, наче під неї заклали вибухівку, під тиском БТРа вона почала підійматися вверх. У житті я такого ще жодного разу не бачив. Люди бачили, що він на них їде, і знали, що він не буде гальмувати, вони просто стояли на барикаді, і потім їх почали виносити на носилках, просто чоловік п'ять. І ще раз п'ять... Потім спалили один БТР на дальньому краї, і на цьому зачистка з БТРами закінчилася.

Ми звернули увагу на беркутівців біля Жовтневого палацу. Я не мав права голосу, тож стояв. Командувач сказав рушати й надягти протигази. Там стояв ряд біотуалетів, ми вийшли між ними і флагштоком, стали під стінкою. Стріляли салютами в «Беркут». Гранати час від часу вибухали під ногами, але на мене це не впливало, інші відходили, і від цього створювалися прогалини. І коли граната вибухнула всередині стінки, вона просто розсипалася, й пішла команда відступати.

Що тут зробиш: береш усе і відступаєш, а наступної миті вже команда повертатися, а «Беркут» уже тут. Ти стоїш, а хлопці – раз і побігли їх бити. Робиш крок уперед, упираючись щитом у його щит, і починаєш його бити. Стоїть: щит, над ним – голова, він нахилений, нічого не робив, бо був знерухомлений купою ударів. І я почав лупити його по шоломі тією телескопічною дубинкою, а вона навіть у дереві залишала значну вм'ятину. Я бив просто до нестями. Нас уже почали брати в кільце, командир це побачив – треба було якось швидко вислизнути – команда «назад». Я спустився в перехід біля «Сбербанку», його майданівці заклали так, щоб завалити, коли останні наші відійдуть. Я злітаю по сходах – була «манічка», що за мною женуться «беркути». Подивився на свою дубинку: залізний набалдашник був відсутній, і пружини погнулися десь на 90 градусів, навіть не знаю, що сталося з шоломом того «беркута». Знімаю протигаз, і в мене несамовито починає пекти обличчя. Пішов до Профспілок. Профспілки – то насправді був жах, не передати! Дим, спекотно, душно. Дуже довго стояли, коли зайняли вже пів-Майдану – було велике звалище між нами і «беркутами». Зробили барикади, перепхали рогачки, потроху їх майданівці використовували. Ми вже валилися з ніг.

19-го числа на Майдані вже був мій батько. Я трохи відлучився від підрозділу, віддав, що у мене було із захисту і підійшов до рогачки. Дві гумки були, а за що їх чіпляти – немає. Біля «Сбербанку» «беркути» взяли наші бочки з мотлохом, розпалили його і просто лежали на щитах. Мене це обурило. Я взяв і прилагодив цю рогачку калошею без підошви, щоб пуляти бруківку. Люди побачили й підтягнулися. Почали жбурляти. Половина летіла точно в ціль. Десь після третього шолому вони попідривалися, стали зі щитами. Почали бігати по площі 50х50, щоб ловити бруківку. Це взагалі цирк був – як песики за м'ячами. Потім принесли пакет зі склом з-під аміаку, відро металевих ключів. Метали усе, що було. І вони зробили вилазку з «коктейлями», які захопили раніше. Я зняв балаклаву й шолом, щоб було видно ірокез, і тут летить «коктейль» і розтікається по мені. А за мною батько з круглими очима: «Раз – і син, як свічка!» Військова форма взагалі не постраждала Я залишився цілий, жодних опіків. Із батьком зайшов переодягнутися до «Правого сектору». Я зайшов ще й у Профспілки, пройшовся по поверхах, подивився, на що там усе перетворилося. Мародерів було дуже багато, поки хлопці перекидалися з «Беркутом», вони розпивали коньяки та віскі з шаф, розкручували комп'ютери, лазили по складах.

**20-го я підійшов на Інститутську. Для них це був як тир. Люди йшли на ці кулі просто по вулиці.** Там уже була бійня, але я пройшовся по алеї між Інститутською і готелем «Україна» – там рів. Поглянув на барикаду перпендикулярно вулиці, там стріляли без перепочинку по всіх... У рові було ще 2–3 людини. Я звав людей до рову. Після цього відправились із батьком до Українського дому. Це був жах: вевешники там зробили звалище, полишали як докази підписані речі, там лежали коробки з-під телефонів, ноутбуків, всякої іншої техніки, що міліціонери покрали з магазину електроніки «*Моуо*» у Профспілках, запах перегару, в туалеті замість туалетного паперу лежав «Кобзар». Ми знайшли собі чотири бронепластини другого класу захисту та протигаз.

**21–22-ге – уже було спокійно**. Просто нічні чергування з «Правим сектором».

*Оглядаючись на Майдан з перспективи нинішнього дня, ви оцінюєте його як історичну подію?*

Я з'ясував для себе одну річ: ця революція була пологами нової України. Кожен приймав якусь участь: хтось стояв на барикадах, хтось готував їсти тощо. І нащадкам я буду казати, що брав участь у народженні нової України. Це були дуже важкі пологи, ми заплатили за них високу ціну, і досі платимо. Коли вбили Нігояна і Жизневського, я подумав: «Вірменин і білорус помирають за мою країну, а я сиджу вдома!» Я віддавав найліпше Майдану, але саме тоді, коли ми були потрібні, половини українців там не було. Важливо, що не має це все закінчуватися по закінченні Майдану. Ідеї, які народилися на Майдані, треба нести все своє життя. Ти нікуди не дінешся від тієї дівчини, яку полишив, від тих контужених мужиків із розбитими головами і скаліченими ногами, ти нікуди не дінешся від тих згорілих хлопців, які кричали. А якщо ти забудеш, то, виходить, для тебе це була гра, в яку ти просто грав.

## Юліан:

# «В найкритичніші моменти це була боротьба з моїм внутрішнім страхом»

Продовження свідчення*

18 лютого була мирна хода до Верховної Ради. Я тоді зранку прийшов на роботу, ввімкнув стрім, зрозумів, що працювати в мене все одно не виходить, і сказав, що йду до лікаря. Потім почалися бої на Інститутській. Я сильно туди не ліз, бо знав, що там варто бути людям у бронежилетах і в касках. Я зайшов у дворик на Шовковичній, там стояли якісь робітники, забрав у них лопату і пішов відколупувати й розбивати камінці. Приїхав водомет, приїхало дуже багато «Беркуту», нас погнали по Інститутській. Ми бігли, була паніка, люди падали, ми їх піднімали. Потім перелізли через барикаду, повитягали людей, які не могли перелізти. «Беркут» зайняв місток на Інститутській, почали кидати каміння, стріляти по людях, і я зрозумів, що зараз буде щось вирішуватися. Ми тоді там постояли до вечора, замерзли, пішли додому, попили чаю, перевдягнулися – і назад на Майдан. У ту ніч ми прийшли на барикаду з боку Профспілок. Хлопці успішно спалили БТР. А ми стали на Інститутській. Я бачив, що «Беркут» поволі прориває барикади, відтісняє людей, кидають гранати, причому не з простим газом: там були дуже дивні гранати – настільки їдкий газ, що маски вже не рятували. І в той момент, коли почав спускатися водомет, а за ним «Беркут», я зрозумів, що іншого виходу немає. Треба просто стояти, і все. Водомет наближався, а ми стоїмо. Мій друг па-

* Початок свідчення див. на с. 226.

дає, йому прострелили ногу. Я схопив чергову порцію газу, дезорієнтувався дуже сильно, потім якось прочистив очі – його немає. Він знайшовся у Профспілках, його там нашвидкуруч перебинтували. Ми його винесли з боку Костьольної, щоб пошукати таксі, а там багато людей, простих киян: «У нас є машини, давайте ми будемо везти куди треба, у лікарню, додому тощо». Нас віз водій із Василькова на повністю розбитому *Lanos*, який трошки раніше блокував «Беркут» у Василькові, тому машина була у такому стані. У цьому *Lanos* ми приїхали до мене додому, занесли мого друга й поклали на диван. У лікарню він їхати відмовився, тому що людей тоді викрадали. Я подзвонив татові. Тато сказав, що купити, я пішов в аптеку, купив два уколи, знеболювальне і те, що зупиняє кров, перебинтував рану, як міг. Уся підлога була в крові. Він полежав, нога не проходила. Потім ми подзвонили до знайомих із Могилянки, які працювали в громадських організаціях, поцікавилися, що з ним можна зробити. Вони дали адресу, це була якась зашифрована лікарня тільки для своїх. Подзвонили до знайомого, він приїхав, завіз його туди.

*Ти боявся?*

Боявся. В найкритичніші моменти це була боротьба з моїм внутрішнім страхом, тому що страх сковував. І я розумів, що з озброєним «Беркутом» я нічого не зроблю. Я випробовував себе, чого я вартий. Була особиста внутрішня боротьба між моїм страхом і між моїми переконаннями.

*А от люди, жінки ті ж самі, що їх спонукало?*

В критичні моменти ніхто не мав часу задумуватися. Ми просто розуміли, що коли люди добу стоять на передовій, їх треба піти й поміняти і постояти хоча би годину–дві зі щитом, щоб люди відпочили, тому що людей мало. Або, знову ж таки, підвозять колеса автомайданівці, прості кияни теж підвозять колеса, ми розуміємо, що їх тут скинуто багато, і ми потрібні – треба їх брати і нести. Спочатку була конфронтація між прихильниками радикальних засобів і людьми, які приходили на Майдан, наче на свято – колядували, світили ліхтариками... Після перших загиблих цих суперечок уже не було. Ненависті теж не було. Просто було бажання йти до кінця. Люди, які були геть чорні від диму, які були в бронежилетах, в касках, ставилися до цих боїв не як до бою, а як до якоїсь рутини. Вони просто думали, як краще кинути колесо, щоб не дати міліції пройти, або як краще збудувати барикаду, або як ефективніше кинути камінь. Тобто це була така спільна робота, обов'язок зробити те, що саме в цей момент потрібно було зробити, і це об'єднувало.

У мене якісь романтичні ідеали чесного бою – якщо це війна, то війна повинна бути чесна, якщо це бій з міліцією – теж повинні бути рівні умови. Проти мирних протестувальників вогнепальну зброю застосовувати не можна. У сутичках із «Беркутом» ми ще могли якось протистояти, а коли снайпери відстрілювали людей, причому з явним наміром їх убити, бо стріляли в голову, а не по ногах – був шок, розчарування і депресія.

*Чим були характерні ці люди на Майдані?*

Мені важко сказати. На Майдані зібралися патріоти і романтики. Напевно, так.

## **Андрій Гуменюк:**

## «Цей Майдан – це якась трошки реабілітація чоловіків перед жінками»

Продовження свідчення*

*В лютому ти знову був на Майдані? Якщо хтось дуже хоче, то навіть хвора нога не перешкода?*

18 лютого. Я якраз до Василя, колеги, дзвоню, а він каже: «Та ми тут на Шовковичній, тут вони стріляють!» Думаю – треба їхати. І все... Автобусами ми поїхали. Найбільше, що турбувало: чи ми встигнемо, щоб не запізно було. По дорозі коло Бродів ми стали, там два автобуси від облради їхали. По дорозі нас двічі зупиняли – три машини, з автоматами міліціонери. Уже вони оголосили антитерористичну операцію. Аж під ранок доїхали до Києва. І головне – чи не пізно? Ніби, не пізно, ще Майдан тримається.

20-го, вже десь четверта, і вже по-всьому було. І з цього боку від Михайлівської, там радіусом ідуть Костьольна – Михайлівська – Софіївська, один хлопець сидів, і снайпер його дістав. І так одною кулею – його, та куля об гранітний цей парапет рикошетом – і другого. Одним пострілом – двох. Люди в розпачі, побігли за цим снайпером... Не знаю, що там з ним зробили.

І ще одне. Зранку багато було всяких цих «тітушок». Ігорко до мене приїхав, і ми вже стоїмо, куримо. Тут наші афганці: «Ти куди дзвониш?! Тут наводчики снайперів. Хлопці, ви що, здуріли? Ви звідки?» І тут я – я ж все-таки в армії був: «Звідки? З 3-ї роти!» – «Що?! Руки покажи!» Ну я як показав свої руки, то всі питання відпали – чорні, задимлені, брудні. «Ну, вибачте». «Вибачте», а трохи нас не вбили...

То воно якось не спеціально, але потім думаєш... От знаєш, весь час був якийсь такий, що ми гибле покоління, люди таке робили все, а ми... І взагалі, я навіть тобі скажу, що українські чоловіки – вони в боргу перед жінками, бо роль чоловіка – це захистити. Роль жінки – зберегти сімейне вогнище, традиції, виховати дітей. Жінки українські це зробили. А чоловіки? І цей Майдан – це якась трошки реабілітація чоловіків перед жінками.

Я там плакав, я за все життя стільки не плакав. Усі плакали. Це так по-дурному! Кажу: «Куди ти ховаєшся від куль за тим щитом? Тут бетонна плита, лягай за ту плиту». Ні, він зі щитом за дерево хоче…

---

* Початок свідчення див. на с. 225.

## Левко Скоп:

# «І фактично беззбройний народ виграв»

***61 рік, художник зі Львова, іконописець***

Ніхто про Майдан не думав ще місяць перед тими всіма подіями, але був досвід Помаранчевої революції. Добиралися перший раз автобусом. Склалися по 100 гривень і поїхали в Київ. Зустріли тут багато людей, які були минулого разу – на Помаранчевій.

І почали на Майдані малювати. Ну, ясно, Богородицю і то все. Малювали, що хто хотів – не робили з того проблеми. Люди приходили сторонні, діти щось малювали. До речі, досить цікаві малюнки виходили. І ми почали то чіпляти на ялинку. А 11-го числа, коли «Беркут» розбив наш намет, ми перейшли на Костьольну.

*У грудні?*

Так, тоді вночі, коли всю ніч кричали: «Київ, вставай!» Ну, то не дуже весела ніч була. А ми знали, що буде штурм – висіло в повітрі. То я пам'ятаю, що ліг об 11-й годині, як діти лягають спати: «Якщо тривога, то будіть мене», – кажу. Ну і ясно – о 1-й годині атака «Беркуту». Всі вискочили надвір, і кожен став коло своєї барикади, а вони з другого боку заскочили і всі намети порозбивали. Тоді ми пішли ще один намет поставили. Мене один чоловік з Костьольної запросив, ми туди перебралися. І вже тоді я почав малювати. А там дуже гарна жінка була, завідувачка столовою, то я їй намалював дві ікони, і посвятили їх у церкві. Священик той подивився і каже: «Такі гарні ікони!» То я намалював ще ікони для каплички, які згоріли, до речі.

*Це в капличчі на Майдані?*

Так, що згоріла, і там дві ікони мої згоріли. А священик каже: «Намалюйте мені Аскольда, бо я на Аскольдовій могилі правлю! І хотів би вашої ікони Аскольда». То я намалював Аскольда. І я тоді почав малювати, і тоді мені пішло в кайф малювати на дошках з Майдану, інколи і три ікони на день малював. Щось там згоріло 28-го. Я не знаю, чи згоріли мої ікони, чи врятували їх…

А ще був проект один: я намалював цілу серію ікон і зробив аукціон на підтримку Автомайдану. І ті ікони почали купувати. Одну ікону купили, і тут же дві ікони мають купувати. А я йду і думаю: тим людям, які купують ікони, хочу намалювати ще й бонуси. Вони куплять Христофора, а я намалюю їм ще Святу Наталію! І ще одна хотіла купити, то я їй намалював Святу Уляну. І я почав ще і ще малювати, і мені дзвонить Автомайдан: «Ми можемо висилати ті ікони?» – А я кажу: «Давайте завтра, 18-го! Я донесу дві ікони, і ви вишлете їм із бонусом». А 18-го числа я то покинув, бо дзвінок: «На Інститутській суєта!» А в мене мій бронік, каска, то все мені видали, і я бігом туди біжу на Інститутську. То якраз туди прибіг і починаю каменюки кидати. І як ми почали кидати тим камінням! Нас водометом обілляли…

*На Інститутській водомет був?*

Так!

*Це коли палили підходи до Ради?*

Так-так. То водомет мене облив водою, коли я кидав каміння.

*То до 3-ї години?*

Так. А звідти почали гранати кидати постійно. Там вже суєта йшла – будь здоров! Багато дівчат, молодих хлопців, багато поранених було.

*Ще «Беркут» не побіг туди?*

Ні, «Беркут» нас потім відтісняв. Я був там пару годин. Рано прийшов, а вони вдарили. «Беркут» почав атакувати, потім знов пішов в атаку. І потім, коли вдарили, пішла суєта, хаос, там багатьох повбивали, я дивом лишився живий. Нас тоді відтіснили на Інститутську, ми почали ховатися, тікати. І я був дуже злий на тих всіх, тому що просто мало людей було. А скільки тих молодих, здорових, в яких жодних проблем не було – боягузи просто такі!

Ми весь час були на Майдані. Ми всі ті дні Майдан не покидали. Когось міг збити снайпер. Ми розбили там бруківку, розчищали і так ходили... Ми всі живі люди, я теж не якийсь герой. Є там ті, що сміливіші, смерті не бояться. Та ми всі боїмося смерті, але коли така ситуація, держава є в небезпеці, треба якось вирішити. Пацани кажуть: «Та куди ж ти, діду?» – Кажуть: «Не переводьте каміння!» – А потім кажуть: «Діду, тікайте!» – коли «Беркут» почав нас тиснути. Потім наших збили з ніг, на мене навалились.

Ми потім усі ці дні ходили вже до останнього по Майдану. Чули, як когось вбивали, йдеш – а там застрелили чи снайпер зняв, то таке було.

*А як люди реагували? У людей був страх?*

Ні, не бачив такого. Спокійно все. Ну, був страх, але який страх?

*Ну, от помирає людина поруч…*

От небіжчика виніс, бо треба було винести. Ну йдеш, вже священик відправляє. Явно снайпер убив, бо такий здоровий гарний мужчина. Приємного мало, звичайно, але нема страху, бо ти розумієш, що то вже є війна. І трошки по-інакшому вже до смерті якось ставишся.

Снайпери були в різних точках. Казали, на «Україні» сиділи, десь на Костьольній. А ми там ходили, барикади укріпляли. Там бої йшли, води повно було, стріляли, тріскали шиби, дим, пожежа. Я ходив з одним чоловіком. Він каже, що багато чоловіків повтікало.

В мене син старший постійно там був, а 18-го ще й Петро мій приїхав, а Михайло, теж син, він у різні часи був. А потім приїхав, і ми вже виставку робили до Шевченка.

Ще дивна історія. У тій каплиці ікони мої згоріли, а та виставка, що зробив Автомайдан, була в Українському домі. Коли його захопили, мої ікони… Я ж мав 18-го ікони піднести ще. Коли ж там Христофора малював для автомобілістів, там ціла виставка ікон була. І коли вже звільнили Український дім, я пішов туди, а там ікон немає. Одна зосталась на колодці така, я малював на колодці, такій рубаній

колодці. І ніхто не знає, де ікони. Я почав думати, що «Беркут» позабирав собі, але виявляється, що там доля була ще сумніша. Кажуть, їх рятували, склали десь в Профспілках, але вони згоріли.

*А як люди сприймали ті ікони?*

То страшне, як подобалось! Скільки раз люди казали: «Це найкращий мій подарунок!» А коли бачили, що «Беркут» має захоплювати, то мої ікони першими рятували. Хлопці кажуть, що був намет, там було багато ікон, то їх позабирали, повиносили кудись, хлопці повернулись, а ікони вивезли. Ікони рятували. А потім, як кажуть, вони згоріли.

Я прийшов на Аскольдову могилу до священика і кажу: «Слухайте, то згоріли мої ікони чи ні?» Він каже, що згоріли, а я кажу: «Давайте я вам ще намалюю!» – То він каже: «Намалюйте мені Аскольда!», – бо дуже йому той Аскольд подобався. І я намалював йому Аскольда. І він її забрав туди на Аскольдову могилу, і на другий день мене туди запросив, бо там було посвячення. І ту ікону він заніс до церкви, і там Владика був. Так гарно було! Мені приємно було. Тож на Аскольдовій теж маю одну. І багато бійців самі казали: «Мені Богдана намалюй, а мені – Андрія!»

*Тобто вони вважали, що це такий оберіг – ця ікона?*

Так! Дуже відчувалося, що для них то були обереги. І ще важливо було, що ті ікони були на дошках з Майдану. То давало таку подвійну, потрійну містику. З Майдану ті ікони були і в лікарні. Казав один: «Я буду це до смерті мати. Ще й дітям буду передавати!»

*А ви пам'ятаєте, хто вирішив поставити капличку на Майдані? Як то сталося?*

Ну, то такі речі в українців робляться зверху. Це не може бути, щоб не було каплиці! Це як Січ. Бо це Січ нагадувало. Там, де є житло українців, то хочеш – не хочеш, а мусить бути церква. Вона була. Бо люди хотіли сповідатися. Там різні конфесії були, правили. Але не можна і уявити, щоб не було каплиці. Це так нормально. Ясно, що людина могла піти в будь-яку церкву, помолитись. Скільки тих церков у Києві! Але таке щось своє власне – капличка, то має бути. Туди священики постійно приїжджали, різні священики. Київські священики правили, але я бачив, що і зі Львова були.

*А які типи ікон люди найчастіше просили? Були якісь улюблені?*

Я, знаєте, сам пропонував. Пропонував, у першу чергу, іменні. Богданів декілька намалював, Романи, Ірини були – різні. Катерини не було.

*Олександрійської?*

Катерини Олександрійської не було. Хоч я люблю її малювати, от пару днів назад якраз малював, але на Майдані Катерин не було.

Архангела Михаїла малював. Був там Мішка такий класний, каже: «Намалюй мені архангела Михаїла». Файний такий боєць, нормальний просто хлоп. І я одразу десь за день, за два на день народження йому намалював Михаїла.

А ще на Новий рік було цікаво. Я тоді був у наметі Кличка, намалював Юрія. І одразу Юрій, такий гарний, добрий майданівець, теж забрав його. І таких іменних я багато намалював. І так добре, що дні народження випадали на ці дні!

Ще малював щити – це був такий проект Мистецької сотні. У мене був один такий розмальований щит, його навіть показували по телебаченню.

*А де цей щит стояв?*

Як тільки я намалював той щит, то його одразу забрав боєць. Там була ціла виставка щитів. А той забрав, бо «а якщо пропаде». І той «куркуль» добре зробив, бо там потім були делегації іноземні, і вони щити ці дарували деякі. А той серйозно біля мене сидів, поки я малював, потім – щит під пахву і пішов. А там на самому Хрещатику, де сцена, там Гуцульська сотня. Я прийшов: «Хоч би сфотографуватися з тим щитом!» – Він каже: «Я його виніс надвір, бо всі фотографуються з тим щитом!»

*Ви згадали про Мистецьку сотню. Розкажіть трохи про цей проект. То ж близьке вам.*

Мистецька сотня працювала в Українському домі. Це була така група людей різних – вони різні проекти робили. Наприклад, було «Розмалюй щит». Потім різні музичні проекти, писанки такі великі розмальовували.

*А каски розмальовували?*

Каски робили в Українському домі. Але мені каски чогось не хотілося. Мене просили, я навіть пробував робити, але то не зовсім було моє.

*А там біля стели був іконостас на монументі. Знаєте, хто його робив?*

Це не іконостас, це шопку робили, там була ціла група задіяна. Там і Лозинський такий був, і ще пару чоловік. Вони зробили у Львові ту шопку і привезли сюди. Вони Миколая перед тим там поставили, а потім цю шопку. Це, власне, хлопці зі Львова – Національний музей. Так приємно було це побачити. А ще там був такий Мистецький Барбакан.

*А де?*

Навпроти станції «Хрещатик».

*Там такі плакати довкола виставили?*

Так! Я там був, робив з ними іграшки на ялинки.

*Коли було найважче?*

Оті похорони хлопців, самі бої, вночі 11-го, тоді, перший штурм коли. І розгін студентів. І 18-го, 19-го, 20-го.

*Що є найбільшим здобутком для вас з того Майдану?*

Мій здобуток у тому, що я там був – це по-перше. По-друге, я познайомився з багатьма фантастичними українцями, в дуже великій кількості. І якось воно так: дуже багато класних людей на квадратний метр. Це неземний рай! Ми всі люди, ми всі розуміємо, що всі мають недоліки, але так ідея об'єднала, сила така була! Так живеш: той добрий, той поганий, а той який – не знаєш. І парадоксально, що там на Майдані була така чистка людей. Бо поганий там не міг бути. Там перевірка була людей.

*Як ваші рідні ставились до вашої участі?*

Хтось був на Майдані весь час, хтось приїжджав – від'їжджав. Дочка не їздила,

бо вагітною була. Таня, жінка – була, малюночки малювала, такі по Києву були, для листівок. То вони сиділи там в «Громадському секторі»...

Але загально то перемога дуже велика. Та перемога сильно об'єднала всю країну. Було якось Київ окремо, Галичина окремо, всі окремо. А там же було дуже багато людей і з Криму, і з Донецька, Кіровограда, і ми всі спілкувались. Це було дуже-дуже класно! Майдан своє зробив. Може, буде ще один. І ще один, очевидно, буде. Майдан зробили люди, не керівники. А керівники завжди змазували все, як і зараз... Думали, людей поб'ють, розженуть – і люди розбіжаться. А не вийшло, бо люди дали опір. Ніхто на це не розраховував. І фактично беззбройний народ виграв!

## Павло Брадулов:

## «Мы заплатили большую цену»

Продовження свідчення*

**18 февраля толпы людей шли от Майдана, но и толпы шли на Майдан.** Я пошел на Майдан. Вышел из гостиницы, где Октябрьская больница – над домом, на Шелковичной, стоит черный столб дыма. Это было часов в 12, около обеда. И вся Шелковичная заставлена «скорыми» с сиренами, они заезжают в ворота Октябрьской, где бизнес-центр. Я перешел на улицу Бассейную, а там с Шелковичной шли раненые. Кто-то кого-то тащил, кто в касках, кто с дубинками. Бессарабская площадь и люди такие сидят в кафе – пьют кофе, смотрят. Я пришел под *КМДА*, ничего не понимаю, новости не грузятся, интернет медленно работает. Пошел в Консерваторию, там была моя знакомая. Она говорит: «Нас, наверное, сейчас будут эвакуировать». В это время вверху, с Городецкого бежала толпа, за ней «Беркут», и все забежали в консерваторию. И тут говорят – метро закрыли. Это 4 часа было или 5. В 5 часов мы выходим из Консерватории, «Беркут» вроде обратно отступил. А на Майдане разрыв за разрывом, и в микрофон кто-то – Луценко, может быть – кричит: «*Схаменіться, що ви робите?!*» Уже дым стоит, они подожгли палатку около «Глобуса». Я нашел ребят, они уже все «задоспешенные». У меня ничего нет, плюс ноут. И вот с той девчонкой мы пошли пешком. Город стоял в пробке, процентов 95 шли с Майдана, но и большая часть со шлемами, с флагами шла на Майдан. Я пешком добирался часа четыре и пришел под вечер, ночью мне ребята звонили и сказали, что нужно ехать подвозить медикаменты, воду. Я поехал с ними.

**19–21 февраля.** 19-го поехали днем на Майдан – там было вялое противостояние, «Беркут» стоял вдоль «Глобуса», вялая перестрелка, поливали водой. Ночью основные штурмы были. 20-е число – мосты не перекрывают, на заправках очереди, это когда было 20–30 погибших на Институтской. И потом исчезли силовики. И 21-е число, пятница, уже было понятно, что мы, скорее всего, победили. Мы поехали на Майдан. Это было очень мрачно.

* Початок свідчення див. на с. 322.

**Для меня фаза противостояния революции заканчивается Сухолучьем.** 21-го числа я был на Майдане вечером, это тоже запомнилось. Во-первых, сгоревший Дом профсоюзов, который еще дымился, темнота, потому что фонари практически не работали на Майдане, свет был только на сцене. И постоянно звучало «*Плине кача*». И вся вот площадь молчала и кричала: «*Герої не вмирають!*» В субботу мы поехали в Межигорье и попали в Сухолучье. При нас вышгородская милиция изымала 16 ружей каркасных, и ICTV это снимало.

*Расскажите о людях, которые там были, а то все – камни, гранаты, «молотовы»...*

Анастасия Рыженко запомнилась – девушка, которая не боится ничего. В своем микроавтобусе возила раненых. Друзья «Кобы» запомнились, что были 19 января. Илья, я забыл фамилию, он был одет в цивильную одежду. Только начали взрываться гранаты, он залез к «Кобе» в автомобиль и вылез уже в шлеме, в доспехах. Ну и стоял в первых рядах. Еще был один парень 17-летний, мы 21 февраля его забрали с Майдана, у него была истерика. Он, я могу ошибиться, в 10-й Сотне был и стоял на баррикаде на Европейской площади. Их загнали в Украинский дом, и потом они оттуда выдирались через черный выход, попали в оцепление, когда 18 числа Майдан давили к Дому профсоюзов. У него была психическая травма, его надо было успокоить. Он у меня ночевал дома, он из Днепродзержинска, студент.

*И что – после Майдана?*

Что-то случилось в нашей стране и с нашими людьми – вот это самое главное впечатление… Когда проходил страх перед «Беркутом», перед РОВД, когда понимаешь, что ты не один – нас много. А когда нас много, бить не будут. Потом, когда страх проходил бросать камни, именно страх ответственности, что нельзя бить. Потом огневые штурмы на Грушевского 22-го. И закрытое метро, которое никогда-никогда не закрывалось – оно не работает один день, второй, и на третий день наконец-то заработало. И 20–21 февраля расстрел людей и похороны на Майдане – вот это оставит большой отпечаток, что мы заплатили большую цену.

## Олексій Демченко:

## «Помогали очень многие, но не хватало тех, кто активно бы участвовал. Вот почему так много жертв получилось»

Продовження свідчення*

Это самый страшный день был – 18-го числа. Началось все на Институтской. Когда сначала мы там с сотником баррикады строили, бегали, когда «Партии Регионов» штаб подожгли, там эти стычки были. Я сотнику говорю: «Вот оттуда *Беркут* прет, нужно что-то предпринимать, а то отрежут». – Он говорит: «Это все маневры, не переживай». И вот эти маневры переросли… Когда начались погибшие – там из головы кровь течет, тот не встает, не подымается. Все бегут, а сзади

* Початок свідчення див. на с. 328.

«Беркут», и никто не может его поднять, я его один не утяну, а народ бежит – не останавливается. Я спрашиваю: «Куда вы бежите, вас в два–три раза больше, чем *Беркута*, остановитесь!» Испугались те пацаны со щитами – им «Беркут» уже в спину стреляет. Очень жестко было. И уже когда начался штурм... там было очень страшно – жуть эта черная, со всех сторон эти каски, со всех сторон «Омега», «Беркут», БТРры… Передвижения на крыше видишь – бегали снайперы. Потом, когда это все загорелось, бегаешь. Побежал – побросал. Смотришь, чего не хватает – резины не хватает. Взял пацанов, нашел большую длинную палку. На ЦУМе были покрышки на баррикаде, и с этой баррикады мы за один раз приносили по восемь покрышек. Я тяну их за собой на передний край и глаза закрываю, потому что там летят осколки. В костер покрышки по восемь штук, потому что огонь нас защищал, они не могли через этот огонь перейти. Потом побежали, когда водометы пошли. Я все хотел что-то с этим водометом придумать – и не успел, мне позвонил мой друг, у меня был рюкзак с его объективами, и они мне очень мешали. Я побежал к нему отдать эти объективы, и что-то мне еще захотелось вернуться. Только вернулся, вылажу, смотрю, что делать, и сразу – бах! Увидел вспышку и потух. И все – я потерялся на несколько секунд. Там что-то торчало, что-то выпало, тогда я смотрю – кровь, блин. *Я піднявся сам, своїм ходом, хлопці показували: «Тобі сюди, в ліфт заходь»*. В лифте был весь пол в крови. Я поднялся на 3-й этаж. Меня встретили девочки, посадили, подошел ко мне доктор Василий Евстафьевич, я тебе фамилию не скажу… Кривень?.. Один из докторов центра микрохирургии глаза. Он мне оказал первую помощь.

## Микола Петренко:

## «Ну, як же! Я ж чоловік. Що я там маю стояти? Думаю: “Піду на них, гадів”»

***Псевдо – «Майдан»***

22-го листопада ми прийшли на Майдан. Ішов дощ, і коли люди поставили біля стели Незалежності три намети, підбіг «Беркут». Прийшов судовий виконавець, люди почали йому кричати: «Ганьба!» Потім *эти гады* прибігли і розбили ті «малі архітектурні форми».

18 грудня півшостої вечора я прийшов, охорона сцени мене питає: «Хто? Звідки?» – Я кажу: «Хлопці, я киянин, я пісню про Майдан написав». Мене запустили. Женя Ніщук підійшов до мене. Я кажу: «В мене є пісня про Майдан». – «Добре, чекай своєї черги». Уже без п’ятнадцяти дванадцять, мені треба бігти на останнє метро, а він мене ще не випускає. І тут каже: «Іди». Я вийшов на сцену і заспівав перший раз «Майдан». Після того я тут став «Майданом». От я приходжу в Профспілки – треба пропуск. Я руку в кишеню, а на мене дивляться: «Майдан? Проходь». Один раз на сцену було важко пробитися, бо ведучі випускали своїх.

Там був такий Гонський, то він мене вже знав і випускав. Що мені трошки стидно – він каже: «Виступає народний артист Майдану Микола Васильович Петренко». 1 січня я написав «Поему про золотий унітаз».

Живу я на Нивках, і от 15-го чи 16-го мені хтось задзвонив, каже: «Штурм буде». Я приїхав і пішов в Укрдом, там багато людей у залі сиділо. Я їм грав на піаніно, співав свої пісні. 23 січня троє в штатському прийшли до мене додому. Я пішов, а через півгодини прийшли... Я звертаюсь у Михайлівському до отця Петра: «Дозвольте, я поживу, бо така ситуація сталася…» Мене поселили в монастирі.

А 18 лютого був об'явлений збір, і о 9-й ранку Парубій повів хлопців до Верховної Ради. Я йшов позаду. Йдемо потихеньку, всі спілкуються, розмовляють. І доходимо до Шовковичної, там аптека з лівого боку. Там люди зупинилися, дві машини стояли горизонтально, а одна – третя – вертикально. Люди полізли на машину. І почалось! Вони, гади, кидають газові гранати. Одна жіночка ходить, роздає марлеві пов'язки, люди розбивають каміння. Я теж хапаю ломік, теж розбиваю на два і передаю хлопцям, які кидають. А потім думаю: «Що я тут стою?» Я іду туди просто без нічого.

*Навіщо ж ви так пішли без нічого?*

Я ж чоловік. Що ж я там маю стояти? Думаю: «Піду на них, гадів». Я йду, а тут чоловіка вже несуть. Я не знаю, що з ним сталося. Роблю пару кроків, і вдруг – бабах! Куля в ліве око, а правим оком я не бачу. Пішла кров. Люди мене за руки вивели, а ще перед цим біля мене граната розірвалася. Від гранати плями на брюках були – прямо прожигає через одежу. В мене по сей день маленький шрам. Якась жінка до мене підбігла, щось там мокала, а потім «швидка» під'їхала. Я туди, а там двері відчинені. Лікарі мене як побачили – і давай мені рану обробляти. А далі вони мене повезли. Кажуть: «Прізвище?» – Я кажу: «Людкевич». Своє не сказав. «А де мешкаєте?» У мене син на проспекті Маяковського. Кажу: «Проспект Маяковського 8, квартира 148», хоч я на Щербакова живу. Привозять мене в лікарню (Швидкої допомоги), заводять до лікаря, там жіночка подивилася на мене і каже: «Ведіть його у прийомний покій». Молода дівка. Ми з нею ідемо, вона заходить у кабінет: «Це людина з Майдану». – Я їй кажу: «Нащо ти це робиш?» – «А нам міліція дала таку вказівку». Я був у шоці. Потім ми заходимо до лікаря, там вже чоловіка бідного привезли з Маріїнського: кров, голова замотана, страшно на нього дивиться. Я до нього присів, кажу: «Брате, тримайся, ми все одно переможемо». Він мені кивнув головою. Я через біль підхожу до тієї лікарки і кажу: «Шановна, коли міліція приїде?» – А вона: «Самий великий термін – дві години. Вас ніхто тут не тримає». За мною прийшла нянечка, піднялася на третій поверх, заходимо в палату: по-моєму, п'ять чи шість койок. Нянечка каже: «Перед вами всіх, хто були з Майдану, під домашній арешт відправили». Я думаю: «Мене вже не відправлять». Я спускаюсь по східцях. Ідуть собі дві жінки, і одна з них каже: «Ви тільки поступили, куди Ви йдете?». Кажу: «Зранку жодної цигарки в роті не було». Я чкурнув до трамваю. Приїжджаю на метро «Арсенальна», а там вже наших багато. Я кажу: «Хлопці, що там робиться?» – «У парку наших людей б'ють». Поїхали на Майдан.

Під вечір, коли вже барикади горіли, я шини підносив, кидав, що там можна було. Мене вразило, стільки там банок, закруток стояло, а намети ж згоріли!

Кидав, кидав і відчув, що мені зовсім «*хорошо*». Кажу: «Де тут хоч медпункт?» – «Іди на восьмий поверх у Профспілках». Іду на восьмий, а там госпіталь. До лікарки, вона мене подивилась, дала мені таблетки, каже: «Йдіть лягайте». А там лежить хлопець, руки на груди склав. Зліва від мене чоловік із бородою, у віці, солідний такий. Я лежу і раптом чую голос: «Вставай і йди звідсіля». І якась сила тягне мене йти на вулицю. Вийшов, поранених тут машини забирали. Не знаю, як я добрався до монастиря. Я прокинувся вже на ліжку і чую постріли, вибухи. Я так лежав до 20-го. Потім бачив наших із Небесної сотні – там, бідні, лежали.

*А чому вам хотілося бути на Майдані?*

Я – українець. Мене весь час тягне сюди. Майданний дух якось так заходить людині не в голову, а в підсвідомість, і, мабуть, на все життя залишиться. Тому що люди тут боролися за порядність і чесність. Люди прийшли сюди не за гроші, а прийшли за справедливість, за ідею. І це мені в душі дуже подобається.

*А чому все-таки ви пішли на Інститутську, де був бій, у вас же не було ніякої зброї?*

Тому що думаєш: перед цим «Беркутом» що? Струнко стояти? Я був ще на барикадах на Грушевського. Раз, коли там батюшки читали молитви, я підійшов близько до того «Беркута», зняв кашкет і кажу: «Що, й мене будете вбивати?» – А вони мені: «Там бандити стоять». – Я кажу: «Я ж з ними стою, я що, теж бандит?» Правда, не забрали мене.

*Що тепер будете робити?*

В мене така мрія є: от якщо виграю – побудувати церкву і людям допомагати.

*А що ви виграти маєте?*

Ну, там суперлото. Я так подумав собі, якщо виграю, храм Божий збудую і буду людям допомагати. В мене просто таке в душі бажання, бо я стільки бачив людей – калік, всяких нещасних, бомжів скільки без житла! А в мене така мрія, щоб для таких людей будинок на сорок поверхів побудувати, щоб для кожного свій дім був. Хай приходять, там собі живуть. Але поки Бог не дає.

*Щось змінилося у вашому житті після Майдану?*

Змінилося. Як поцілила куля в лоб, то вже по-іншому на життя дивлюся. Я раз ото на Грушевського вночі прийшов, і за мною граната розірвалася. Спочатку думаєш, матінко рідна, що вони, гади, там роблять, що шум такий? А потім спокійно так ходиш, свисту кулі навіть не чуєш. Я на собі це відчув. А тепер бігаю – шукаю. Там-от козаки стоять, я кажу: хлопці, дайте на пам'ять одну – не дають.

*Чому не дають?*

А як? Вони кажуть: «Це експонат для всіх людей».

*В музей?*

Думаю, може, в музей піду, пісню їм там заспіваю – може, дадуть мені на пам'ять одну таку кульку.

# «З НОСИЛКАМИ, В БІЛИХ ФУТБОЛКАХ З ХРЕСТАМИ»

**Маша Назарова**

# Монолог о том, как менять мир

***17 років, студентка 1-го курсу філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка***

[...] В 2013 году я выпустилась из школы с твердым намерением завоевать мир, но без малейшего понимания, куда подавать документы. Мои одноклассники весь год наперебой болтали про рейтинги вузов, на переменах устраивали друг другу блиц-опросы по истории и математике, а ближе к концу года закупались валерьянкой и кофеином. Я же наслаждалась сменой времен года, волонтерила на ГОГОЛЬFESTе, модерировала Немецкий разговорный клуб и абсолютно не ощущала нового этапа в жизни. Свои скудные познания в математике и физике я компенсировала гордым титулом победителя Всеукраинской олимпиады по немецкому и разнообразной школьной самодеятельностью. Я наотрез отказалась «идти на медаль» и страшно этим гордилась.

Примерно к началу весны я вспомнила, что с 9 класса хотела быть врачом [...]. И я упала к маме в ноги: «А давай я год поработаю, подготовлюсь к *ЗНО* и поступлю в мед!» Мама была непреклонна: «Поступи сейчас, отучись год, потом делай, что хочешь». Я приняла полубессознательное решение поступать в КНУ на философский, потому что там хорошее гуманитарное образование. Подготовка к *ЗНО* по немецкому заняла полчаса смеха над примерами заданий, которые, с моей точки зрения, соответствовали уровню 5 класса, подготовка к *ЗНО* по истории заняла ночь перед самим *ЗНО*. Я поступила на бюджетное отделение философского факультета. Не переживая, не обновляя по сто раз на день страницу с рейтингами, не подавая 15 заявлений в другие университеты – «на всякий случай».

Философский факультет стал лучшим этапом моей жизни [...]. Мечты о медицинском как-то развеялись, мне казалось, я нашла себя в философии.

21 ноября я пришла домой после пар, уставшая и нагруженная томами истории мифологии. Взволнованная бабушка с порога закричала: «Ты знаешь, что на Майдане?!» Я не знала. Она сунула мне в руки сверток бутербродов и сказала: «Все студенты там. Иди». За 9 лет до этого бабушка забирала меня, третьеклассницу, после школы, и мы шли на Банковую с термосами чая и бульона – согревать «оранжевых революционеров».

Начался студенческий Майдан. Мы с однокурсниками объявили *страйк*, укутались флагами, нарисовали плакаты и ушли с пар менять мир. Нас было человек 20, остальные... Не знаю, может, боялись, что стипендию заберут. Одна преподавательница поблагодарила нас и объявила всем оставшимся, что она не может уйти с лекции, но в знак солидарности проводить ее не будет. Час двадцать она молча стояла перед студентами.

Вместе с другими студентами мы ходили на демонстрации к Министерству образования, писали пронзительные посты в социальных сетях и искренне верили, что эта революция будет революцией юного интеллекта. Многие из нас всегда были осознанно патриотами своей страны, но в первый раз мы ощутили, что мы – украинцы, до дрожи и боли.

10 декабря мы смотрели онлайн-трансляцию с Майдана и активно переписывались «ВКонтакте». Ночью начался штурм. Внезапно все мысли в голове сменились на одну пульсирующую: «Я должна быть там». Ребята пытались меня отговорить, но, думаю, в тот момент меня не остановил бы никто. Я запихала в рюкзак все бинты, что нашла дома, флаконы перекиси и аммиака, схватила первую попавшуюся белую футболку, нарисовала на ней крест красным фломастером, надела ее поверх куртки и выскользнула из дома в два часа ночи. Домашние спали. Я живу на площади Славы. За 15 минут я добежала до милицейского кордона на Институтской. Там уже было много людей, пытавшихся пробиться на Майдан, но их не пускали. Я собрала в кулак все мужество и сказала: «Я – медик. Пустите!» Вышел капитан, отвел меня в сторону: «Мы не можем вас пустить, идите на Городецкого, там наших нет». На Городецкого была баррикада в полтора человеческих роста. Дежурные перебросили меня через баррикаду, кто-то сунул мне в руки оранжевую каску. В этот момент моя жизнь изменилась раз и навсегда.

Вокруг царил хаос, время от времени перемежавшийся окриками людей, которые взяли на себя командование. И из хаоса прорастал космос: люди строили баррикады, организовывали полевые кухни, назначали дежурства. «Беркут» был совсем рядом.

Начался штурм *КМДА*. Я завороженно смотрела, как легко, оказывается, революция берет свое: брызги разбитого стекла, перевернутый автомобиль, человек с закрытым лицом. Из ступора меня вывел крик: «*Скорую*!!!» Прямо ко мне вели под руки человека с разбитой головой. «Неужели я здесь одна?! Где *скорая*? Господи, не может быть, чтоб не было *скорой!*» Пока голова отказывалась верить, руки уже разрывали упаковку бинта. Доведенные до автоматизма движения: перекись, промокнуть, закрепить, мотать.

«Сколько пальцев видите? Не тошнит?» Из очередного ступора вывел возглас оператора центрального телеканала: «Не мотай, мы кровь снимем!» Как это – кровь снимем? Да я тебе, уроду, сейчас сама голову проломлю, снимешь сам себя! Это был мой первый раненый. Дальше я организовала медпункт возле Главпочтамта. Сотрудники Красного Креста подумали, что я фельдшер и оставили меня руководить. Я ни разу не отвечала неправдиво на вопрос, медик ли я? Нет, не медик. Я – студентка философского, мне 17 лет, моя мама спит дома и думает, что я тоже сплю. Вообще-то она меня даже на ночевки к подругам не отпускает. Я умею бинтовать, останавливать кровотечение, измерять давление, могу провести сердечно-легочную реанимацию, купировать эпилептический припадок, сделать инъекцию. Все эти таблетки я знаю, хотела быть врачом. Принесите, пожалуйста, чаю, я очень замерзла.

Через неделю я стала ответственным дежурным медицинских мобильных бригад в Доме профсоюзов. Координировала действия медиков и собирала им аптечки. Будущий министр здравоохранения* подарил мне ручку «Паркер» с гравировкой «Мария. *Sic itur ad astra*»**. Новый год я встречала на Майдане с моими новыми друзьями: фельдшерами, хирургами, травматологами и терапевтами. Мы застелили фармацевтический склад спасательными одеялами, мама принесла таз оливье, стоматолог из Львова принесла холодец, нам надарили конфет, потому что «все лучшее – медикам». На мне была корона из дождика и красный жилет с крестом. Праздник закончился для меня в 00:04 – первый вызов, носовое кровотечение. В 6 утра я наконец очнулась от безостановочной беготни: аптечка была почти пуста, на юбке застыл пантенол, руки вымазаны присыпкой из латексных перчаток. Такая вот медицинская Снегурочка.

На все свои экзамены зимней сессии я прибегала в форме «скорой помощи», влетала в аудиторию, совала преподавателю зачетку: «Можно, я первая? Очень спешу». С перепугу все экзамены я сдала на отлично.

Моя бабушка приходила на Майдан почти ежедневно, втайне от мамы, которой хватало переживаний за меня, и втайне даже от меня: по телевизору она как-то увидела, что казакам из 4-й Сотни Самообороны не хватает теплых вещей. Под слабое пререкание с дедушкой был вычищен шкаф с охотничьими вещами: советские портянки, носки толщиной в руку, свитера а-ля «стильный полярник». Она варила бульон и пекла пирожки для казаков, в то время как я перехватывала за день стакан супа и, если повезет, бутерброд. Меня она принципиально не кормила: «Ты домой придешь, покушаешь, а мальчики мерзнут». Однажды они с дедушкой специально съездили на дачу, чтобы привезти 2 огромных тяжеленных матраца и 6 ящиков зимних яблок. Всеобщий восторг не передать словами.

19 января я укладывала аптечки. Они у нас делились на терапию и перевязку: в первых – таблетки, во вторых – перевязочный материал. Было лень перебирать таблетки, и я упаковала все 16 перевязочных (хотя на день хватало 5) и отпустила сама себя на отдых. Таблетки можно и вечером перебрать. Выхожу из душа, окутанная ароматами роз, предвкушаю сладкий сон и... звонок: «Машка, началось!» С полумокрой головой, в платье, лыжной куртке и жилете с крестом я прибежала на Грушевского. Не в первый и не в последний раз я неосознанно делала что-то, что оказывалось правильным только потом – рука Господа? 16 перевязочных аптечек опустели уже через пару часов.

Стук, лязг, огонь, дым, копоть, крики... Страх? Нет. Вместе с коллегами мы стучали в двери Института литературы НАН, что по адресу Грушевского, 4. Заспанный сторож не слышал крики, не видел огня, не понимал, что происходит. «Мы – медики, нам нужно помещение!» Из тумбочек и столов сооружаем три операционных стола. Несколько десятков метров от огня. Две минуты бега с носилками.

* Олег Мусій.

** Так йдуть до зірок (лат.)

Внезапно обнаруживаю, что все действующие лица в медпункте двигаются по моей команде. Я заведую медициной, мой друг с позывным «Чечен» – нашей безопасностью. Обнаруживаю себя в каске и респираторе, которые кто-то на меня нахлобучил. Мой телефон разрывается от звонков незнакомых людей: «Вы – Маша? Нам дали ваш номер, что вам привезти?» Откуда у них мой номер? Голос сорван, я колю себе через куртку в плечо ампулу дексаметазона и продолжаю. К 3-м утра я обессилена, медиков не хватает, промываю очередную рану. Кто-то сует мне к уху телефон: «Какие потребности медпункта?» Я рявкаю, не отрываясь от раненого: «Реосорбилакт и катетеры!» Через 15 минут на пороге стоит солидный мужчина в костюме и с полными ящиками лекарств. Протягивает визитку: «Звоните». Очень большой чиновник...

Ко мне подходит здоровенный дядя в одноразовом хирургическом халате и громогласно вопрошает: «Вы начмед?» В этот момент воцаряется тишина. Мне 17 лет, я студентка философского, но это я организовала этот медпункт. У меня нет права ответить «Нет». Это моя ответственность. – «Я… Я на ближайшие несколько месяцев». – «Тогда командуйте, куда встать. Я – хирург, зовут Виталий». К 5-ти утра мы с Виталием практически одни: остальные «в поле» мотают легкие повреждения, несут к нам тяжелых. За полчаса он научил меня шить и дренировать рану. Ни один учебник не справился бы быстрее.

С той стороны в майдановцев бросали светошумовые гранаты. В моменты наибольшего отчаяния, растерянности и страха единственное, что помогает, – это смех: «Спорим, вытащенных нами из тех двух ребят осколков хватит, чтоб новую гранату склеить?» Осколки поражали в основном ноги, часто – заднюю поверхность бедра. Пациенты с такими ранениями лежали на столе на животе, подложив руки под голову. Мы придумали для них название: «пляжники». В моменты относительного затишья мы сидели на столах, травматолог Володя курил, держа сигарету хирургическим зажимом, и мы пели «*Червону руту*» под редкие звуки ударов о железо.

22 января. Когда за колонной медиков захлопнулась дверь эвакуационного выхода, брызнуло стекло на входной двери – в помещение медпункта влетела граната.

Сережа Нигоян и Миша Жизневский – наша первая ощутимая боль. Первые жертвы. Использованная эндотрахеальная трубка на полу. Пустые ампулы из-под адреналина и внутрисердечная игла. Хрупкая волонтерка-санитарка вытирает кровь на полу. Каждый из нас знает, что ранения несовместимы с жизнью. Каждый из нас не верит, что не смог. Не успел. Не спас.

Раздался крик: «*Українці непереможні!*» Неправда. Вот лежат двое мальчиков: Сережа и Миша. Дух их не сломлен. Много красивых слов сказали на их похоронах. Но они лежат и никогда не встанут. Простите, мальчики. Мы сделали все, что было в наших силах.

В то жуткое утро я попросила у очередных звонящих мне: «Купите дефибриллятор». – «Что это?» – «Это – сердце запускать. Купите дефибриллятор».

Вечером в ряд стоят четыре дефибриллятора. Суют в руки – а я только успеваю крикнуть куда-то в толпу: «Спасибо!» И даже не знаю, кому. И даже не успеваю пожать руку. Стоимость одного дефибриллятора – от 20 000 гривен... Спасибо...

В перерывах между воплями «Врача!!!» мы собирались в подсобке в Украинском доме. Это было сакральное место, ключ от которого был только у меня и у «Чечена». Мы садились за стол, повисала дымовая завеса, я лопала сгущенку прямо из банки, стоматолог Андрей брал гитару, и мы пели. «*До сповнення обітниці покличуть Бог і Україна! Хорунжий, хорунжий...*» Травматолог Саша без устали травил медицинские байки, в подаренной нам микроволновке я готовила ребятам деликатес: горячие бутерброды с сыром, благодаря толпам моих поклонников мы завели огромную коробку, куда складывали все их сладкие подарки. Засыпала я на диване под колыбельную Андрея, чтобы через несколько часов опять бегать по 22-градусному морозу от медпункта к медпункту, доставать спецформу для медиков, «упаковывать» под завязку медпункты, где и так не хватало только кабинета косметолога и родильного отделения. Про меня ходили слухи, что я хирург/анестезиолог/психиатр/жена полковника СБУ (нужное подчеркнуть). Нарицательным стал пароль: «Я от Маши», который открывал дверь любых складов, «потому что это для медслужбы».

Моими силами и силами Красного Креста, медиков, волонтеров и всех, кто звонил, покупал, привозил, доставал из-под земли, был открыт медпункт в Парламентской библиотеке на Грушевского, 1. 18 февраля я встретила именно там. Работа кипела, было опять много раненых, но у нас уже была медицинская аппаратура, не было недостатка в медикаментах, в больницы больше не было страшно отправлять – ведь в январе в приемных отделениях большинства больниц сидели сотрудники правоохранительных органов и записывали данные раненых майдановцев... В какой-то момент среди лязга инструментов, хлюпанья гипсовых бинтов и собственного командующего голоса я вычленила из шума странный звук. За дверью библиотеки была тишина. «Беркут» прорвал баррикады и оттеснил протестующих на Майдан. Мы были в тылу... У меня не поворачивается язык сказать «в тылу врага», но об этом чуть позже.

Я с одним хирургом вышла на переговоры. Подошел бравый офицер. Мы объяснили, что мы – медики, вооруженных среди нас нет, зато есть тяжелораненые, которых нужно эвакуировать. Офицер запретил вывоз раненых частными автомобилями (чтобы не перегружать «скорую», стабилизированных пациентов мы часто отправляли машинами волонтеров Автомайдана). «Скорую» мы ждали около 40 минут, и она была одна... А у нас – 9 тяжелораненых, один из них – с тяжелейшей черепно-мозговой травмой. В воздухе витало бессилие. Я схватила за куртку водителя «скорой»: «Отвези его в нейрохирургию. Умоляю! Остальных сами развезем». Нас было человек 25 медперсонала и несколько охранников из Самообороны – боясь милицейской агрессии, мы переодели их в халаты. Мы взяли раненых на носилки и пошли. В тот день закрыли метро, в городе были 10-балльные пробки, Украинский дом был захвачен милицией... Куда идти? Меня потянул за

рукав военный хирург Сергей: «Маша, ты старшая. Командуй». За мной стояло 30 взрослых людей с высшим образованием, научными степенями и без малейшего понимания, что делать. За мной были люди, чья жизнь зависела от того, насколько скоро мне удастся организовать их транспортировку до больницы. Со стороны Украинского дома раздался крик: *«Слава Україні!»* Я ответила абсолютно машинально. Я привыкла отвечать на эти слова. Мой голос разрезал тишину. Офицер «Беркута» приподнял бровь и сказал: «На, перевяжи бойца». Я обработала рану и вечером написала пост в «Фейсбуке»: *«Сьогодні перев'язувала руку беркутівцю. Пазурів нема, кров не зелена».*

Мы шли с носилками по Владимирскому спуску, я набирала все номера из контактов с пометкой «Автомайдан»: «Заберите раненых». На Почтовой площади мы ловили машины, на клочках бумаги записывали автономера, данные раненых и отправляли в больницы. Потом отправляли по домам медиков, большинство из которых были в состоянии шока. В конечном итоге, мы остались втроем с медсестрой и интерном. Стою посреди Почтовой площади, на мне форма «скорой помощи», горнолыжный шлем и аптечка. Нет ни копейки денег в кармане и текут слезы оттого, насколько сильно я хочу кушать. Но я знаю: мне надо на Майдан. Мы идем к фуникулеру, кассирша безмолвно пропускает нас без билетов. Михайловская площадь. Наконец, Майдан. И снова огонь, и снова хаос, и снова нет страха. Я бегу к своим друзьям в палатку 2-й Сотни Самообороны и кричу: «Дайте есть!» Из еды есть только батон, я запихиваю в себя 8 кусков за раз и убегаю на передовую. Через 20 минут эта палатка будет сожжена.

Был один очень смешной момент на баррикаде со стороны Европейской площади. С обеих сторон стоят люди, вооруженные кто гранатами, кто «коктейлями Молотова». И напряжение, от которого густеет воздух. Затишье перед бурей. Вдруг откуда-то из толпы раздается истеричный женский голос: *«Господи, що ж це коїться! Викличте хтось міліцію!»* Следующие пару минут тишина утонула в громогласном смехе с обеих сторон.

Мы эвакуировали людей из горящего Дома профсоюзов, Михайловский собор вновь, как два месяца назад, открыл для нас двери. Уставшие медики спали на одеялах на полу, между колоннами и сводами опять сооружались операционные столы, и святые смотрели на все это сверху. В радиусе пары десятков метров у стен собора все было завалено коробками, ящиками, мешками: продукты, одежда, медикаменты.

Я могу подробно описать все события, которые лицезрела. Помню имена и лица, помню цвета, запахи и звуки. Единственное «белое пятно» в памяти – это 20 февраля. Черный четверг Революции достоинства. Потом коллеги рассказывали, что видели меня там-то и там-то, кто-то узнавал меня на видео, кто-то находил случайные фотографии. Я не помню ничего. Может, к лучшему…

Хотя нет. Я помню кое-что. Помню темную жидкую субстанцию, которая течет по асфальту. Асфальту улиц, по которым я каждый день шла в школу. Улиц, где прошло мое первое свидание. Улиц, которые... которые – мое детство. Институтская, Шелковичная, Крепостной переулок. В ушах вата, перед глазами туман, и я

опять склоняюсь на одно колено перед человеком. Пульс, дыхание, кровотечение, эвакуация, обработка, повязка...

В последующие несколько дней мы открывали новые медпункты, лечили других и болели сами. Постоянно звучала «*Пливе кача*». Только 23 февраля я нашла в себе мужество пойти на заваленную цветами Институтскую. Я боялась смотреть на портреты. Свет лампадок смазывал реальность. В какой-то момент я очутилась на руках у фельдшера Ромы, который хлопал меня по щекам и совал под нос ватку с аммиаком. Из одного портрета на меня смотрел молодой парень, чье лицо я помнила с января. Тогда я доставала осколки из его ноги, он говорил: «Миленькая, мотай быстрее, мне к ребятам надо». Спустя месяц я была жива. А он был на портрете. Рома дотащил меня до постели, вколол успокоительное и взял на себя мои обязанности, пока мне нужно было просто выспаться.

Дальше была опять работа, мы ездили по киевским больницам и заботились о том, чтобы у пациентов было все необходимое. В Киевском военном госпитале заведующий травматологией спросил меня: «В одной палате есть ребята из внутренних войск. Зайдете к ним?» Я сначала даже не поняла вопроса. Конечно, мы зайдем.

Впервые за все время я смотрела этим ребятам в глаза. Они были ненамного старше меня. «Беркут» стоял за их спинами и бросал гранаты, пока у этих мальчиков был приказ стоять. В самом начале Майдана, в декабре, я разносила чай в баклажках и коробки с бутербродами. Я всегда подходила к их командирам и предлагала напоить ребят, потому что им тоже холодно. Некоторые отказывались – «Не положено!», другие велели подойти, когда будет пересменка, и я смогу напоить и накормить их в сторонке. Теперь эти мальчики смотрели на меня с больничных коек. И они меня боялись. Я оставила всем свой телефон и пообещала привезти все необходимое. Потом мы были в палате у полковника милиции – сквозное огнестрельное ранение брюшной полости, чудом не задет ни один орган. Он попросил не передавать никуда его данные и сказал: «В момент получения травмы я был с вами». «Как это?» – не поняла я. «Когда была не моя смена, я переодевался и был с вами. С Олесей Жуковской* был». Наконец, мы зашли в последнюю палату. Там лежал 19-летний мальчик без ноги. Крымский татарин, внутренние войска. Я оставила ему свой номер. Он не позвонил. Он тоже боялся. Мои коллеги через пару месяцев отправили его на протезирование в Германию.

Я отказывалась от общения с прессой. У меня не было сил, не было времени, и я понятия не имела, что они захотят от меня знать. Я не хотела поднимать тему эмоций: потому что ни разу не плакала. И ни разу не боялась. И ни разу не позволяла себе впасть в истерику, хотя поводов хватало. У меня не было права – на мне было слишком много ответственности. Тем не менее, в какой-то момент меня уговорили дать интервью для «1+1». Я припудрилась, отправила ключевым людям сообщения, что в ближайшее время буду недоступна («По вопросам медикаментов – к Ане, по вопросам эвакуации – к Ире, по всем остальным – к Леше»), и встретилась со съемочной группой «Вавилон'13» в Октябрьском дворце. Они

* Олеся Жуковська – медик-волонтер. Її свідчення див. на с. 622.

посадили меня у окна, пробитого пулей, и попросили говорить столько, сколько я посчитаю нужным. И я впервые заговорила.

Два часа я изливала себя, свою боль, свой страх и все события, очевидцем которых я была. В конце журналистка осторожно сказала мне, что они не смогут опубликовать все сказанное. Я сказала: «Это был просто сеанс психотерапии. Спасибо». Я все же появилась в их фильме «*Зима, що нас змінила*». Маме посыпались звонки друзей, переживавших за меня. А мне написали «ВКонтакте» десятки незнакомых людей из Украины, России, Казахстана: «Спасибо. Мир Украине!»

## Олена Фінберг:

## «Там, в центре боли, страдания, ужаса, никто не уходил без слов благодарности»

***Лікар-гомеопат***

**Скоро эти события обрастут легендами, каждый захочет рассказать о своем особом значении. И чем дальше от Майдана, тем больше будет этих легенд. Очень важно сохранить правду.**

Я – семейный врач-гомеопат. Гомеопатией занимаюсь более 35 лет, работаю в частной клинике. В самом начале, еще когда стоял студенческий Майдан, я себе сказала: «Мне 61 год. Сегодня – революция молодых. Я должна помочь детям. Буду носить еду, одежду, деньги, лекарства». Что и делала, как и большинство киевлян. Так было до той декабрьской ночи, когда «Беркут» попытался зачистить Майдан.

**Это была страшная ночь. И по ощущениям, которые мы пережили, и по переосмыслению происходящего...** Ночью я открыла «Фейсбук», увидела запись: «*Беркут* зачищает Майдан. Выезжаю с Оболони. Есть места в машине», – и номер телефона сына. Как поступает нормальная мама? Я тут же разбудила мужа, и через 10 минут мы поехали. Там наш сын, мы должны быть там! По дороге успела бросить в «Фейсбук»: «Едем с Лукьяновки, номер телефона такой-то, есть места в машине!» Тут же отозвались друзья, мы их подхватили и поехали уже вместе... Это была страшная ночь. На Майдане мы встретили множество наших друзей, знакомых, друзей и соучеников сына. Мы не умеем стрелять, да и физическое противостояние с «беркутами» вряд ли выдержали бы. Но ощущение необходимости своего присутствия, необходимости помочь, поддержать детей было абсолютным. Нас было много.

**А на следующий день я пришла в госпиталь *Профспілок* и предложила свою помощь в качестве терапевта.** На тот момент было много молодых врачей из Западной Украины – из Ужгорода, Львова. Студенты старших курсов, интерны.

Молодые люди, активные, энергичные, которые радостно выполняли свою работу. Было очень много больных. Бронхит, пневмония, вирусная инфекция – обычные болезни зимы. Были обострения гастрита, язвенной болезни, гипертонии, других хронических болезней. Дала координатору свой телефон. *Пани* София сказала: «Вы видите, сколько докторов сегодня. Завтра ваша помощь может понадобиться. Мы вам позвоним». И я пошла к выходу.

Госпиталь – это длинный коридор, где стояло несколько столов, стульев, лежали горы лекарств. Молодые доктора пытались найти в этих горах необходимое. Это было трудно, все время шел поток больных. Не было ни нормального рабочего места, ни распределения ролей. Каждый старался сделать все, иногда мешали друг другу. Все решалось «с колес». Постоянно приходили какие-то люди, приносили лекарства. Кто в маленьком пакетике несколько бинтов несет, кто ящик дорогих антибиотиков. Не было даже полочек, чтобы разложить эти лекарства. Все импровизировалось, делалось на ходу. Я начала сортировать, раскладывать лекарства. А уже через 5 минут подошел какой-то молодой доктор (он увидел у меня фонендоскоп на шее) и попросил: «Не могли бы вы послушать парня, мне кажется, у него пневмония». Я послушала, у парня действительно была пневмония. Потом еще один человек подошел, потом я сама увидела бойца, с одышкой и глубоким кашлем, и поняла, что мне есть, чем заняться. Ушла я в этот день в 10 часов вечера.

**Это была удивительная самоорганизация, которая совершенствовалась не по часам, а по минутам.** Сначала я видела только молодых людей, потом разглядела немало своих сверстников, с сединами, морщинами. Я стала туда приходить после работы на два–три часа, часто – в выходные дни. И так это продолжалось до…

**18 февраля, когда начались первые расстрелы.** Это был мой рабочий день. Я сидела на приеме и каждую свободную минуту открывала интернет. Было очень неспокойно на душе. А больные приезжали из разных районов Киева, из других городов, так, словно ничего страшного вокруг не происходило. В интернете я увидела обращение Ольги Богомолец – призыв всех врачей на Майдан. Прямо с работы пошла туда. Уже знала про убитых и раненых. Поразили работавшие на Бессарабке бутики и кафе. В часа три я была в *Профспілках*...

Я не хирург, хирургией последний раз занималась на 6-м курсе мединститута. Думала, никогда не пригодится.

В госпитале было уже много раненых, приносили ребят с рассеченными головами, с развороченными ранами. Страшные были раны. Из каждой раны торчали какие-то мелкие осколки. «Беркуты» к гранатам привязывали гнутые гвозди, колючки, железные штучки всякие, которые разрывали рану.

Было много медиков. Никто не спрашивал, что нужно делать. Молча подходили, начинали промывать раны, накладывать повязки, вводить антибиотики, ставить капельницы. Каждый стул в коридоре – малая операционная. Матрас на полу – для тех, кто уже не мог сидеть. Было много тяжелораненых. Этих мальчиков, младше моего сына, я буду всю жизнь, наверное, помнить. Мальчиков с рваными

ранами, с рассеченными головами, выбитыми глазами, мальчиков, залитых кровью, мальчиков, которых приносили уже мертвыми, мальчиков, которые умирали у нас на руках…

**Таких картинок много было…** Я промываю раны, парень весь в крови, голова разбита. В этот момент звонит телефон. Помогаю достать его из внутреннего кармана. «Мама, я в университете. Я кончаю лабораторную, я занят. Мама, извини, не могу разговаривать, занят. Пока».

Или еще: осторожно пытаюсь убирать осколки, почти физически ощущаю боль, которую испытывает раненый, а он говорит: «*Не хвилюйтесь, пані, все буде добре, у вас такі добрі ручки…*»

И крик помню: «Бабуню, боляче! Робіть що-небудь! Боляче!» И слезы на черном от копоти лице…

**Было очень тяжело дышать, пахло гарью и еще чем-то приторно-тошнотворным, все кашляли, лились слезы.** Я не сразу сообразила, что у ребят на одежде газы, и с каждым следующим бойцом приступы кашля и слезотечения усиливались. Много было обожженных. «Беркуты», как рассказывали бойцы, запускали какую-то розовую жидкость, которая тут же воспламенялась. Очень больно было этим мальчикам, анестезия была, сами понимаете, как в военно-полевых условиях.

Раненые шли потоком. Не было страха, тревоги. Как будто не с тобой все это происходит. Выполняешь работу, которую здесь и сейчас нужно выполнить.

Потом наступили какие-то минуты перерыва, я выглянула в окно. Увидела горящий Крещатик, горящий Майдан, людей со щитами. В приоткрытое окно услышала голос Евгения Нищука. Понятно было, что трибуна еще держится. А огонь уже был у порога *Профспілок.*

В какой-то момент поток раненых начал спадать. Было много автомайдановцев. Стояли двое, трое, пятеро человек из Автомайдана, развозили раненых. Бойцы не хотели ехать в больницы. Все знали, что оттуда милиция вытягивает, бросает в тюрьму. Раненых бойцов, после оказания первой помощи, многие киевляне забирали себе домой. А те, кто мог ходить, после перевязки снова бежали в бой. «*Не можу залишитись. Там наші хлопці!*» Такое не раз слышала…

Уже работали подпольные госпитали. Один из госпиталей – дорогой бутик на Городецкого, «*Helen Marlen*». Оттуда забрали шмотки, бросили матрасы на пол, завезли медикаменты. И это был госпиталь.

Второй, известный мне, был на Межигорской. Туда мы везли раненых. Это было уже после полуночи, уже были беркутовцы на пороге.

С одним из автомайдановцев мы повезли раненых на Межигорскую. Я не помню имени парня, который нас вез, не помню ни цвет, ни марку машины. Большой светлый «джип». И молодой очкарик за рулем. Ощущение, словно не я прохожу по горящему Майдану, не я усаживаю раненых в неизвестную машину и уезжаю в темноту. Вышли через какой-то запасной выход, водитель провел нас до Ново-

пушкинской, где стояла его машина. Мы поехали. На углу Большой Житомирской и Владимирской стояли какие-то вооруженные люди. Говорю: «О, наши!» – Он: «Нет, не наши! Сейчас может быть жарко!» В голове стучит: «Нас не тронут. Я – врач, в машине раненые!» Слава Богу, водитель среагировал быстро и адекватно.

Мощная машина, не приближаясь к отряду «титушек», заехала на тротуар, по тротуару – к Андреевскому спуску. Спустились на Подол по скользкой дороге на максимальной скорости. Потом я узнала, что на этом месте, вслед за нами ехала машина с журналистами, там убили журналиста...*

Оставили раненых в госпитале, водитель отвез меня домой. Я включила телевизор и увидела, что горят *Профспілки*. Это было страшно... Бросила в «Фейсбук»: «Я дома. Там – ад!» Мгновенно отозвалось человек тридцать, никто не спал. Я не могла писать, не могла говорить, ничего уже не могла. Начался жуткий озноб, дрожь, аж зубы стучали. Муж был в командировке, я была дома одна. Выпила остатки коньяка, стоявшего на кухне. Вероятно, этих остатков не так мало было, потому что едва до кровати дошла. И мгновенно отключилась. А проснулась в час дня, следующего. Болело все: руки, ноги, спина, глаза, голова, с трудом двигалась по квартире.

Это был тот страшный день, когда расстреливали ребят. Узнала, что продолжали гореть *Профспілки*. А на следующий день пошла в Михайловский.

Снова полный двор лекарств... Там, в госпитале, собралось много врачей, пришли те, кто работал в *Жовтневом*, в *Профспілках*. Госпиталь маленький очень получился, мало места было.

*Госпиталь был в самом Михайловском?*

В самом Михайловском. И снова нужно было рассортировать горы лекарств. Подъезжали машины, машины, машины с лекарствами, кто-то в пакетике нес бинтики и зеленку, какие-то таблетки. Мы смеялись, зеленки было столько, что в ней можно было утопить и «Допу», и «Гепу»**.

**Мне кажется, вот что еще важно сказать**. Все время всплывают разговоры о том, что в *Профспілках* сотни раненых сгорели. Уверена, это вранье! Перед тем, как уехать, я пробежала по третьему этажу, забежала на четвертый. Искала раненых. На 3-м на тот момент раненых уже не было, на 4-м одного мужчину встретила. Понимаю, что кто-нибудь мог быть в туалете, были закутки разные, где тоже кто-то мог спрятаться. Но там могли быть единицы, а не сотни людей. И когда мы уезжали, стояли три автомайдановца, спрашивали, кого увозить, а некого уже было. Это было минут за 30–40 до начала пожара. На 3-м этаже оставались еще медики, но уже очень мало, 10–20 человек. Сказали уходить всем.

*Оставались медики, а раненых вы уже не видели?*

Ни одного раненого. Мы забирали последних. Я уезжала одна из последних.

*Когда вы спускались, вы видели, что делается на 2-м и 1-м этаже?*

---

* В'ячеслав Веремій. Детальніше див. на сс. 387, 749.

** Члени «Партії Регіонів», харківські губернатор Михайло Добкін та мер Геннадій Кернес, які зібрали з'їзд «проти Майдану».

Я туда не заходила. На 1-м еще были люди, что-то там делали. На 2-й не заходила. Этажи 3-й и 4-й были самыми «рабочими». На третьем лечили, на четвертом – отдыхали бойцы. Что было на пятом, не знаю. Я рассказываю только то, что видела.

*Вернемся к медпункту в* Профспілках. *Вы говорили, что было много раненых. Можно ли их как-то описать? Вы уже говорили о рваных ранах, слезоточивом газе…*

Еще было много с ранениями глаз, рассеченными головами. Раны на голове не стягиваются, если их не сшить, кровотечение рекой. Много было черепно-мозговых травм. При этом не сразу оцениваешь тяжесть состояния. Тяжесть нарастает по мере того, как продолжается внутричерепное кровотечение. Ты только видишь, как больной «уходит». С черепно-мозговыми травмами отвозили в Институт нейрохирургии.

Существует протокол мероприятий первой догоспитальной помощи. Введение сыворотки, антибиотиков, кровоостанавливающих, гормонов. Он выполнялся по максимуму.

*Лекарств было достаточно?*

Более чем. Такого количества лекарств, собранных в одном месте, я в жизни не видела. Их уходило очень много, но все время подносили, подвозили. Какие-то удивительные фармацевты работали. Ты говоришь: «Мне нужно!..» И через минуту у тебя уже есть. Одноразовых халатов, инструментов, стерилизующих растворов, медикаментов – всего было достаточно. Эта служба была прекрасно организована.

*Можете ли уточнить – сколько тогда врачей работало?*

Боюсь, что не могу ответить точно. Около 50–70, по-моему. Но это не точная цифра – много. Можете себе представить: длинный коридор и каждые 5–10 метров стул стоит, возле него три человека. В 2-х, затем в 3-х кабинетах – операционные. Матрасы лежат, и возле них столько человек, сколько в данный момент нужно. И десятки автомайдановцев.

*Когда вы уезжали, уже была объявлена эвакуация из* Профспілок?

Я не слышала. Вы же понимаете, что оповещение в этот момент было весьма условным. Может быть, было, а я об этом не знала. Я уехала перед самым началом пожара.

*Люди, которые вам наиболее запомнились?*

Коллеги, конечно же. Но я даже их имен назвать не смогу. Мы не узнаем друг друга, если встретимся, мы в масках все время были. В ту самую страшную ночь, когда у всех слезились глаза, щипало кожу, когда все кашляли, все время подходил кто-то, кто промывал тебе лицо, просил снять очки и промывал глаза, просил выпить молоко, кто-то приносил еду, просил поесть, хотя никто есть не мог. Такой слаженной работы медиков, как музыкантов в оркестре, где у каждого своя расписанная партитура, я никогда в жизни не видела. Военно-полевой терапией, хирургией, я уверена, никто из нас не занимался раньше. Как в пчелином рое, где каждый знает свое задание, все работали абсолютно молча. Кто-то тихонечко

говорил успокаивающие слова мальчикам. Никто ни о чем не спрашивал. Только хирург произносил: такой инструмент, такой препарат. Мгновенно формировались бригады, их никто не назначал: «Ты будешь первым, вторым, третьим». Раз – и сформировалась бригада. Еще минута – вторая бригада… Это уникальный опыт.

*А сколько людей работало в бригаде? Какие это были специалисты?*

Никто никого не спрашивал о специальности. Знаю, были терапевты, педиатры, анестезиологи, неврологи, окулисты. Это мы уже потом, между прочим друг у друга узнавали. Главные – хирурги, конечно. Это было время хирургов. Кто-то говорит: «Я мою рану», другой: «Я шью», третий: «Я накладываю повязку». Обычно собирались два–три–четыре человека. По необходимости… В какие-то минуты понимали, что сейчас у окулиста больше работы… Значит, нужно идти к окулисту. Все происходило на каком-то таком удивительном интуитивном уровне.

*Самое сильное впечатление от Майдана?*

Ощущение общности, общего правильного дела. Желание каждого сделать все возможное по-максимуму. Там, в центре боли, страдания, ужаса, ни один не уходил без слов благодарности. А в ответ молча, про себя: «*Щасти, тобі, дитино!.. Залишайся живим...*»

Такое прекрасное украинское слово *шляхетність*. Благородство. То, что воспринимаешь кожей, не мозгами.

## Анна Волохова:

## «Я шла и понимала, что я в любой момент могу умереть»

Продовження свідчення*

**18 февраля...** Я прихожу на пару, предмет «Детская хирургия» – преподаватель включил стрим «Радио *Свобода*», мы все дружно смотрим, как люди двигаются в сторону Институтской. И часов в 10 утра мне звонят из Красного Креста: «Собирайся, у нас срочный сбор». Я говорю преподавателю: «Сергей Михайлович, я в Красном Кресте и у меня сейчас очень срочный сбор. Я должна уйти с пары, извините». А он спрашивает: «А ты знаешь, что я все это время работаю в госпитале в Парламентской библиотеке хирургом?» Я не знала этого, мы с ним обменялись телефонами, он сказал: «Если что, звони». Приезжаю на Институтскую, там огромное количество людей. Мы пришли к углу Институтской и Шелковичной, там уже бросаются камнями, это уже после того, как спалили офис «Партии Регионов». Подпалили какой-то жилой подъезд, на крышах стоят «беркуты». Ситуация неприятная. Я звоню преподавателю и говорю: «Приезжайте, вы понадобитесь». Его история в тот день с моей не пересеклась никак, я до госпиталя не дошла.

---

* Початок свідчення див. на с. 411.

**Но он, в свою очередь, сделал просто огромную вещь**. Приехал в госпиталь на Грушевского, там было много пострадавших, а «Беркут» уже захватил всю эту территорию. И он переодел половину пострадавших в медиков, а о другой половине «Беркуту» так объяснял: «Это все очень тяжелобольные, всех надо везти в *скорую*, мы вам никого не отдадим, мы их всех увозим». И так он их всех вывел из госпиталя.

**А я провела весь день на Институтской.** Мы стояли на углу Институтской и Шелковичной, там была такая маленькая стеклянная будочка, и мы почему-то решили в ней развернуть медпункт. Почему нам пришла в голову эта идея, до сих пор непонятно, потому что глупейшее вообще расположение – на перекрестке, еще и в будке. Повесили туда наклеечку с Красным Крестом, нам приносили медикаменты, начали поступать люди. Рядом с нами стояли пенсионерки с камнями в руках, стучали ими по фонарям. Гул был ужасный. Мы стоим, нам потихонечку начинают приносить майдановцев. Мы их бинтуем, ничего такого выдающегося не происходит.

В какой-то момент нам заносят майдановца с черепно-мозговой травмой и, буквально через минуту, приносят беркутовца с такой же травмой. И они рядом лежат, у них травмы одинаковые, мы их одинаково бинтуем. Люди к беркутовцу были очень агрессивно настроены, я до сих пор помню, как наши ребята и волонтер Света пытались унять толпу… Но люди разъяренные были. Мы всех утихомирили, поставили прессу по кругу, чтобы они никого не пускали и чтобы снимали.

**Человечность в людях все равно оставалась.** Потом у нас сидело три вэвэшника (или беркутовца), я не помню. У одного был пневмоторакс (воздух внутри плевральной полости) и ребра сломаны, двое контуженных – где-то рядом граната взорвалась. Мы аммиаком пытались как-то привести в чувства, но они сидели просто никакие. В какой-то момент один из них начал совсем «уплывать», мы поняли, что нужно его нести срочно в «скорую». Тогда произошла очень странная вещь: сначала его несли наши парни, а потом им нужно было бежать и забирать кого-то другого. Остался только один Костя – наш медик. Он поставил носилки, ему нужно срочно парней найти. К нему подошло пятеро парней из «Правого сектора» и помогли отнести вэвэшника в «скорую» безо всяких вопросов.

Когда проходили через пару дней по этим местам – увидели, что эта будка полностью вся сломана, со следами от пуль, с камнями. И наклеечка Красного Креста грязная, порванная, но висит. Через пару дней эту будку сняли, там теперь пустое место. А тогда мы решили, что пора отходить, отошли немножко дальше во дворик. Там мы находились часа два – на лавочках развернулись, поставили флаг на удочке, а на крыше ходят беркутовцы. Итак, у нас с одной стороны двора стоит колонна беркутовцев, а с другой – Шелковичная, и там ходят протестующие. И нам с обеих сторон, в основном, конечно, со стороны майдановцев, несут раненых. И вэвэшников, и всех. Когда мы начинали бинтовать вэвэшников, они говорили, что пойдут к своим врачам, но когда мы потом встретились с их врачами, поняли, что у них нет ничего, кроме бинта и зеленки. Были ребята с открытыми переломами, один мужчина с открытым переломом голени. У него перелом, а он сидит и курит. Были пожилые женщины с черепно-мозговыми травмами, причем они осознавали,

что происходит, не просто мимо проходили. Была очень напряженная ситуация, когда к нам вышел из подъезда беркутовец и попросил воды. Человек с оружием в руках, и ты ему так протягиваешь дрожащей рукой бутылочку: «Держите». Но когда они увидели, что мы реально бинтуем и их, и наших, – немножко смягчились. Был момент, когда мы несли одного вэвэшника в «скорую» вверх по Институтской, когда уже всю Институтскую зачистили, «Беркут» стройными рядами идет вниз, а мы несем вверх человека на носилках, его не видно. Один из них кричит: «Что, добегался, допрыгался, домайданился?!» – А мы отвечаем: «Вообще-то мы вашего несем». – Они сразу: «О, братишка, поправляйся!»

Тогда, 18 февраля, мы перемещались параллельно Институтской, двигаясь дворами, и остановились во дворе с фонтаном, поскольку у нас становилось все больше и больше кульков с медикаментами. Там же к нам подошли два парня, преподаватели из КПИ, эта фотка знаменитая – окровавленные сын и отец. Отец со сломанной рукой. Ребята начали их бинтовать, а я слышу, что дальше на Институтской кричат: «Медика, медика!» И мы побежали туда... Двигались за «Беркутом» и просто подбирали тех, кто оставался. Запомнился один представитель правоохранительных органов – сам подводил к нам майдановцев и говорил: «Забирайте их! Быстро!» Я считаю, что он поступил по-человечески.

**Если человек очень хочет, то он может сделать, по сути, невозможные вещи.** Позже начали приезжать автомайдановцы, потихоньку людей забирать. У одного мужчины были полностью отбиты органы. Он лежал на 2-м этаже, когда подъехала машина Автомайдана. Я пошла за ним: вокруг сидят ребята с черепно-мозговыми, некоторые, кому полегче, даже курили. А он с такими тяжелейшими травмами встал и пошел! Мы его поддерживали с двух сторон. У него были отбиты почки, селезенка и печень, это было видно по состоянию живота, по пальпации. И он встал и дошел до машины сам!

Часов в 6 вечера мы уже большинство развезли по больницам и решили, что остальные в надежных руках – там было несколько депутатов. Мы пошли в сторону Майдана. Идем, Институтская пустая, бутылки разбитые, лежат камни, все в крови, не так, чтобы прямо реки, но хватает. Такое ощущение опустошенности полной. Возле *Жовтневого* сидят беркутовцы, греются возле бочек. А мы же – Красный Крест, они уже на нас реагируют, подошли к беркутовцам, я увидела мальчика на носилках, кто-то попросил: «Пойди, поговори с ним, чтоб человек не отключался». Я подошла, мы начали говорить, я ему что-то рассказывала, что все будет хорошо. А он начинает плакать и говорит, что назвал «Беркуту» свой домашний адрес и боится, что что-то произойдет. Он мне дал свой телефон, попросил позвонить маме и сказать, что его забрали в больницу. Я позвонила, сказала ей все. Я его искала, а он позже сам нас нашел. Был на лечении в Румынии, сейчас он уже дома, в Кировограде, у него все хорошо. А я, на самом деле, очень за него переживала, ведь людей забирали прямо из больниц. Даже приезжала потом, 21 февраля, в БСП переодевалась в свой хирургический костюм, прикидывалась, что я там работаю, и мониторила, на каких этажах лежат наши. Боялась, что этого

парня, Пашу, могут забрать, чувствовала за него ответственность, поскольку он меня попросил. Мне необходимо было его найти. Потом мне позвонила его мама и сказала, что он с ней связался, что с ним все хорошо, но он не скажет, где он, потому что телефоны прослушиваются и вообще мало ли что. Тогда я выдохнула с облегчением. В какой-то момент просто лежала в кровати и рыдала, поскольку не знала, что это за волонтеры, куда его забрали. Тогда даже «Евромайдан SOS» не знал, какие волонтеры, куда кого забирают.

Возле *Жовтневого* парни нам говорят: «Девчонки, у нас разряжаются рации, сходите на базу (на Пушкинскую, 30), отдохните часок и возвращайтесь с зарядками для раций». Мы без задней мысли пошли. Проходит час, полтора и мы понимаем, что ребята нас просто выгнали, потому что там опасно. Мы очень сильно на них злились. Понимали, что они заботятся, но это было неуместно, как нам казалось.

Вернулись ночью, и все время сидели на телефоне, на новостях. Парни в это время работали под Домом профсоюзов, который уже подожгли, – носили трупы. В 3 часа ночи они пришли с Майдана, ничего толком не рассказывали, просто выпили водки и легли спать. Меня завезли домой, думаю, надо поспать обязательно. Ложусь и понимаю, что не могу. Включаю стрим «*Еспресо TV*» и смотрю онлайн: там все горит, страшно – зачистить могут в любой момент… Но поняла, что от меня тут, по сути, уже ничего не зависит. От меня будет что-то зависеть, если я высплюсь и буду готова работать. И, все-таки, легла спать.

**19 февраля…** Я не помню, для меня этого дня как будто не было. Вроде как, мы все сидели в Красном Кресте, кто-то даже ходил, дежурил. Я не помню, где я была, выходила я из дому или нет…

**Но я помню четко 20-е число, от самого начала до самого конца…** Я дома, часов в 7 утра мне звонит сотник, мой друг, и говорит: «Сейчас будет зачистка». Я звоню в Красный Крест, и мы решаем выезжать. Приезжаем, переодеваемся, идем. Выходим на Майдан. Атмосфера не такая, как обычно, военная. Зашли через баррикаду возле Бессарабки – уже разбирают брусчатку и здесь. Мы насторожились. Машина ездит туда-сюда очень быстро, мы не понимаем вообще, что происходит. Со всех сторон кричат: «Медика!» Носят непрерывно пострадавших, «скорые»… было часов 9 утра… все бегают и занимаются чем-то конкретным, никто ни с кем не разговаривает.

**В «Украине» самое страшное – там была атмосфера хаоса...** Поднимаемся чуть-чуть по Институтской. Возле «Глобуса» встречаем нашего знакомого медика – Рому. Общаемся с ним минуты две. Он говорит нам только то, что его двоюродный брат приехал на Майдан позавчера, а вчера его убили. Стоит Рома с мраморным лицом, мы идем дальше. Понимаем, что нужно идти в отель «Украина». На тот момент еще не было хирургов, операционных. Там были только несколько волонтеров, человек 10–20. И небольшое количество медикаментов, которые успели туда принести. И очень много людей, которые просто лежали на полу с абсолютно разными травмами, практически все с огнестрелами. Ноги, голова, руки, грудная клетка, все что угодно. Был мужчина, которого пытались реанимировать, но не

смогли. Трупы складывали просто под лестницу. Кого-то отнесли под лестницу, кого-то нет. Лежали живые люди рядом с трупами. Нужны уже были не бинты, а физрастворы, адреналин. Помню, я бегала и кричала: «Капельницу!» И все это в холле отеля было, весь этот «сюр». Я не знаю, сколько это происходило – 10 минут или 2 часа, не могу даже примерно определить. Помню одного мужчину с огнестрелом, которому не знаешь, как жгут наложить, потому что у него нога такая огромная, что ее не обхватить. Был дедушка, которого я просила не отключаться, у него были оторваны пальцы, перелом ноги и, по-моему, позвоночника. Во всяком случае, у него спина очень сильно болела. Я пыталась с ним разговаривать, бинтовать его.

Вообще, уже ничего не успеваешь и понимаешь просто свою беспомощность, потому что это не то, что ты зальешь ранку хлоргексидином, перемотаешь, и все будет хорошо. Это не тот момент… В большинстве случаев просто не успевали ничего сделать.

Я бегаю, ищу какие-то медикаменты, помогаю набирать в шприцы, врачи потихоньку подтягиваются. В какой-то момент ко мне подходит Леня, наш командир, и говорит: «Девочки, вы сейчас уходите». А у меня такая злость, потому что я понимаю, что оттого, что мы ушли в прошлый раз, никому легче не стало. Я начинаю возмущаться, что здесь нужны руки, нужна врачебная помощь. Мы с Катей имеем хоть какое-то представление о медицине, а кто-то там потерялся совсем. Леня говорит: «Нет, вы уходите, потому что ранили Ромку». Ромка – это наш краснокрестовец, с которым я утром ехала в машине. Я поворачиваю голову и смотрю: реально лежит Рома с огнестрелом в бедре. И у меня все перевернулось в голове. Если повреждается бедренная артерия, то человек может умереть в течение минуты–двух. Очень страшно было выходить, и очень страшно было возвращаться. После того, как мы увидели Рому, поняли, что стреляют по всем подряд. Я шла и понимала, что я в любой момент могу умереть.

Мы выбежали, а Ромку успели уже вынести. Мы не знали, в какую больницу его повезли. Началась эпопея обзвона больниц. Мы спрашивали у всех «скорых»: не видели ли они, куда несли краснокрестовца? Очень переживали, что с ним. Нашли – его в больницу на Подвысоцкого отвезли… Мы пошли на Пушкинскую, подумали часок и поняли, что нужно возвращаться на Майдан. Руководство Красного Креста дало добро, чтобы мы вернулись. Мы забрали большую часть запасов медикаментов, которые были в комитете, и на бусике поехали обратно. Нас подвезли под отель «Казацкий». Там увидели, как прямо на самом Майдане, возле фонтанов, лежали мертвые люди. Девчонки плачут, а у меня вообще никаких эмоций. Все вздыхают, а я просто иду. Шла, пыталась рационализировать мышление, начала звонить всем, говорить, чтобы приносили медикаменты на Пушкинскую или куда-то еще. Делала это, чтобы как-то забить себе голову мыслями.

Бежала Ольга Богомолец, спросила: «Куда идти?» – Мы ей говорим: «В *Украину*, только там стреляют снайперы, пожалуйста, будьте аккуратны». И она туда побежала. Позвонил мой преподаватель, тоже спросил: «Куда идти?» – Говорю:

«Идите в отель *Украина*, только аккуратно, потому что там снайперы». Мы там встретились с ним. Я его молча там обняла – просто потому что ты настолько был рад, что человек дошел и жив, и с ним все хорошо.

Там уже было 6 операционных столов, были штативы для капельниц, привезли медикаменты, приехала куча врачей. Все трупы были ограждены в одном месте, завешены простыней, чтобы не было их видно. Лежало 12 тел с листочками, на которых были написаны их имена, возраст и откуда они. Начали родственники приходить, опознавать. Священники пришли. Было, конечно, тяжело, но уже не так, как с утра, потому что с утра ты просто не знал, куда себя деть, хотелось забиться куда-то в угол и вообще не помнить об этом, думать, что это сон. Оказывается, наши люди умеют быстро делать военные госпитали. Буквально полтора–два часа – и все готово. Единственное, чтобы были эти полтора–два часа.

Я написала Ромке *sms*, что мы его любим. Его сразу повезли на операцию, у него бедренная артерия была не задета, и ему поставили аппарат внешней фиксации – такую железную «хрень» на ногу. И мне было очень приятно, когда от него пришел ответ: «Я вас тоже люблю, будьте осторожны!» То есть человек вышел из наркоза и в состоянии писать *sms*. Это безумно радовало.

До вечера у нас было всего 4 огнестрела: живот, рука, челюсть и, не помню, рука или нога. Парень с огнестрелом в верхнюю челюсть скончался. Его принесли, положили на стол, начали ковыряться в ране и не могли понять, что такое – он продолжает кровить, у него развивается шоковое явление. Потом повернули и поняли, что у него сквозное ранение через всю голову. Но его все-таки стабилизировали, это мой преподаватель сделал, ребята положили его на носилки и отнесли быстро в «скорую». По дороге в «скорую» он два раза отключался, ему запускали заново сердце. Когда он уже прибыл в больницу, только там он умер… Этот парень с огнестрелом в верхнюю челюсть в 4 часа вечера, тогда уже стрельбы не было, с другом просто стоял возле Октябрьского и пил чай. Его друг рассказал: «Пили чай, разговаривали, и он упал. И нет человека… попали в голову. Целились в человека, который просто пьет чай»…

Мы должны были стоять на сортировке больных, но поскольку только 4 человека поступило, никого сортировать не пришлось. Просто сидели, отходили потихоньку, но в таких условиях тяжело отходить. Часов в 8 вечера мы ушли с Красным Крестом. Несколько человек поехали к Ромке в больницу, обняли его, сказали, что он герой. Он уже улыбался. Можно сказать, что с ним все хорошо – он лечится в Австрии, на прошлой неделе ему сделали последнюю операцию – вживили титановую пластину в кость. Завтра к нему летит его девушка…

Я приехала домой вечером 20-го числа, и меня выплеснуло. Бабушка поставила передо мной тарелку с красным борщом… А я вижу лужу крови...

Сейчас этап восстановления, когда начинаешь как-то вливаться в нормальную жизнь. Надеюсь, что это будет последний этап, что все будет хорошо, что никакой войны у нас не будет в стране.

## Галя:

# «Мы шили не только на столах, а и на стульях, на полу»

Продовження свідчення*

**На самом деле о том, что будет 18 числа зачистка, говорили еще несколько дней до этого.** По всей видимости, какая-то информация была, потому что о ней говорили практически все. Сказать, что мы были уверены на 100 процентов, что зачистка будет, я не могу. Но пришел какой-то депутат или помощник депутата. Когда он разговаривал с одним координатором, я услышала, что, скорее всего, что-то будет плохое. Все были взбудоражены, и хирургические наборы держали при себе. Как раз за день до этого открыли еще одну операционную. Сначала один стол стоял там, 18 числа поставили второй... Потом еще два. То есть в общей сложности на 3-м этаже было 4 хирургических стола, которые полноценно функционировали.

**Количество раненых было огромнейшее. Просто безумно много их несли, несли, несли…** Естественно, этих операционных столов не хватало. Перевязки делали сначала на надувных матрасах. Первого пациента положили на операционный стол зашивать. И первое что сделали спецслужбы – кинули гранату нам под окна, в надежде, что мы оттуда уйдем. Не знаю, чем они руководствовались. Мы заклеили окна фольгой и продолжали работать. Был такой период, что у нас заканчивались инструменты. Медсестры простерилизовали, и мы работали горячими инструментами. Потому что один набор – на одного пациента. Медики шли постоянно, с самого утра до поздней ночи. Человек 40–50 было, и это только на 3-м этаже. Потом все начали спускаться на 1-й. Жили на 4-м, 3-м, 1-м. Десять операционных столов было.

*Врачей стало в два–три раза больше?*

Я бы сказала, в 10 раз больше. Потому что закрыли на Грушевского медпункт, в Парламентской библиотеке закрыли и в Украинском доме. В Октябрьском тоже закрыли и из Дома офицеров вывели. Остались одни «профсоюзники»... Все начали туда стекаться, там аккумулироваться, всех раненых несли уже туда. Помню, лежал молодой мужчина, у него было ранение в обе руки и одно проникающее в живот. Это маленький калибр был… Входные ворота были очень узкие, я очень сильно переживала, что «скорая» не ехала...

Автомайдан тоже забирал, очень много вывозил в больницы, таксисты подвозили...

*Были ли координаторы, которые этим занимались?*

Координировал Автомайдан, то есть кому, каким людям в руки отдаются раненые. Мы их шили, обезболивали, перевязывали, переодевали, чтобы их нигде не арестовали, чтобы не было видно, что это раненый, и отправляли в подпольные госпитали. «Скорая» очень хорошо работала. Не только государственная, но и

* Початок свідчення див. на с. 413.

частная – забирала ребят... Очень много было соматических заболеваний. Я пришла 17-го ночью на дежурство.

**И вот 17 числа я задержалась утром...** Потому что тогда было очень много пациентов. Я уже собиралась ехать, и тут принесли раненых... В этот день, когда, как вы знаете, очень много событий произошло, никаких ни эмоций, ничего не было. Такое ощущение, что это не один день был, а неделя. Бесконечное количество раненых. Они не понимают, что происходит, они еще под адреналином, не чувствуют боли, просто сидят и молчат. Кому-то молотком выбили лицо, там одни глазища торчат… Или мальчик с оторванной рукой – идет и до сих пор не может понять, что у него нет руки. Какой ужас будет, когда сойдет этот адреналин, и человек начнет задумываться о дальнейшей своей жизни! И как люди будут воспринимать свои физические травмы, я уже не говорю о наших психологических? Потому что это страшно, когда идет мальчик с оторванной рукой и еще так несет салфетку, чтобы нигде не капнуть кровью, и ты видишь, что у него не оторванная рука, а сожженная. Там у него одна кисть, скелет остался, а мягких тканей нет. Я думала, что в жизни такого не увидишь никогда, фильм ужасов! Оказывается, оно может быть у нас тут, в милом, дорогом Киеве. Я не знаю, как можно было бить по лицу, чтобы нос, например, вырвать. Там были у нас невероятно крутые хирурги – и челюстно-лицевые, и военно-полевые, абдоминальные, торакальные.

То, что происходило на улице, я не видела, потому что была в здании. И когда мы попытались выглянуть в окно, меня отдернули и сказали: «Стоп! Подожди, по окнам снайпер стреляет». Но, наверное, это первый раз там было перемирие с 6 до 8 вечера – 2 часа. Я уже на ногах больше суток, уже вторые пошли... Сейчас я уже и не вспомню, сбилась уже со счету, сколько на тот момент я не спала, потому что с утра я была на работе, а вечером – туда. И вот в этом промежутке я успела немного прилечь. Спать, естественно, никто не мог, просто прилечь, чтобы ноги так сильно не болели и спина...

**Я выглянула из окна 8-го этажа и увидела, как в толпу машина просто въезжает через эти баррикады.** Я поняла, что началось опять наступление, и побежала вниз. Дыма на тот момент столько было, видимо, начали гореть *Профспілки*. Дым стоял невероятный. Пациенты приносили на своей одежде и перцовые баллончики, втайне их обливали чем-то... И по вентиляции нам много пускали газа. Страшно, потому что слышно было, как «Беркут» пробивает черный ход на 1-м этаже. А этих черных ходов там несколько. Насколько я знаю, то на этаже их было три. Один – в торце возле 320 кабинета, другой – в углу. Там двери, как выяснилось, забаррикадировали, заложили мешками с песком. Слышно было, как они пробивают.

**Мы шили не только на столах, а и на стульях, на полу.** Раненого, который с мелким калибром, мы перевязывали прямо на полу, там даже коврика не было. Нам приходилось коленями его держать, бинтовать, одновременно ставить капельницу. Это было, конечно, невероятно… Минут, наверное, через 40–50 его только забрали. Обезболивающих у нас сильных не было.

Помню, все *Профспілки* уже выехали, оставались еще на 1-м этаже некоторые… Мы зашли, по времени сориентироваться не могу, *Профспілки* уже горели точно, дыма было очень много. Нам сообщили, что на 6-м этаже уже вооруженный «Беркут». Мы зашли на 3-й, там перевязку делали последнему раненому, и я говорю: «Ребята, бойцы, вперед!»

**В надежде, что медикам в спину стрелять не будут, мы ребят пропускали вперед себя и шли за ними...** Мы им давали какие-то коробки с медикаментами, а сами пытались хоть какую-то верхнюю одежду накинуть на себя, холодно же было... Проверяли все: проверили туалеты, проверили нет ли трупов, раненых, своих. На тот момент уже, как выяснилось, прострелили окна в 320-м, и кто-то еще, по-моему, оставался… Света – одна из координаторов – тыкала пальцем, какие коробки с медикаментами в первую очередь надо вынести.

**Мы были в Михайловском соборе, наверное, где-то час или полтора, и понимали, что к нам раненых просто не донесут.** Владелец одного кафе впустил нас к себе, мы развернули 3 операционных стола. И как только мы успели развернуть, где-то через 30 минут нам уже принесли раненых. Последний раненый был без двадцати семь. Потом был момент затишья, подходили еще с небольшими ранениями… Но я тогда уже не могла ни стоять, ни ходить. И Автомайдан меня завез домой. Едешь по набережной и смотришь, что какая-то гарь расходится из центра города, перекрыты посты, въезд в Киев – это как *облога* какая-то. Ощущение вот этой войны настолько острым было, даже не в сам момент боевых действий, а уже после, утром. В 3 часа дня я была уже на Майдане. Естественно, спать никто не мог, эмоции просто переполняли…

Часов в 7 вечера, говорю: «Ребята, хуже уже не будет...» Я до сих пор, наверное, ругаю себя за эти слова. Не подозревала, что еще может быть 20-е число. Раненые успевали попрощаться на операционном столе, и все. Стоят родные и близкие, плачут, кричат «реанимируй его», а реанимировать уже некого. И как объяснить, что он уже истек кровью. Или у него уже черепная коробка, как воздушный шарик… Таких было очень много, очень! Я до сих пор закрываю глаза и вижу их. Анатолий Борсюк, тележурналист, помогал носить трупы. Две девочки, Таня и София, занимались опознанием трупов, проверяли карманы, описывали, регистрировали их.

**А еще эти снайперы... Они отрабатывали свои навыки. Это была игра для них, наверное. Я не знаю, как это еще назвать.** Вот первые убитые были: левый/правый глаз, левая/правая сонная артерия. Я не могла представить, как это может произойти, когда подстрелили насмерть Лесю, совсем рядышком, метров 5–6 от нашего кафе. Мы на улице стояли во время перерыва, потому что не несли раненых, убитых и нервно курили, а закурили тогда все. Вот тогда это и случилось.

**Вот сейчас много критики в нашу сторону.** Наверное, так всегда бывает впоследствии. Пытаются в чем-то кого-то обвинить. Но я стараюсь от всего этого дистанцироваться – кто прав, кто виноват, кто правильно что-то сделал, кто неправильно. Сейчас обсуждать это, мне кажется, глупо, потому что каждый должен вынести какой-то определенный урок из этого всего, чтобы это все

не повторилось. Я никогда не думала, что для меня настолько ценными будут стерильный инструментарий, шовный и перевязочный материал. Вот этого тогда так не хватало.

**Безумно благодарна киевлянам...** Первый снег выпал, холодно было. Молодые ребята, люди постарше, в возрасте, пожилые стояли на Майдане живой изгородью между ребятами и спецназом. И вэвэшники там были, и «Беркут». Молодежь возила ребятам по 50–60 литров бульона, чая. Может, еще и об этом надо сказать, что мы вэвэшникам тоже помогали.

18 числа к нам на 3-й этаж поступило 3 и потом еще 2 вэвэшника, то есть 5 срочников, которых мы оперировали, делали перевязки, вытягивали осколки из ран, шили. Мы выкидывали их форму и переодевали их в хирургические халаты, чтобы кто-то из наших ребят не сорвался на них. Так что помощь на самом деле оказывалась всем. В Доме офицеров, рассказывала доктор Татьяна, беркутовцы завели одного своего, растолкав всех вокруг раненых, положили его на стол и сказали: «Шейте!» И взгляд, она говорит, очень жестокий был, очень страшно было стоять возле этого «Беркута». Но врачи выполнили свой профессиональный долг, несмотря на то, кто перед ними лежит. Очень много людей 19-го числа приносили фотографии своих родственников и узнавали, живы ли они или нет. Вы не представляете, какие были их лица, когда ты говоришь: «Да, я видела – живой, легкие ранения. Все нормально». Они бились в истерике, они готовы были руки-ноги целовать от известия, что их родные живы! А как страшно было сообщить о смерти родственников... Самое обидное, что, те, кто пришли сюда убивать, – никто из них не наказан...

Очень многие предлагали свою помощь. И эти люди стараются не афишировать ее, не говорят о том, что они были здесь. Они просто шли сюда через «Беркут» напролом… И это бесстрашие и радует, и пугает: человек на тот момент был готов уже на все. Честно, я тоже попрощалась с родными. Я просила брата не ехать сюда... Из нас двоих кто-то должен остаться в живых, потому что мама этого не переживет. Я позвонила отчиму и попросила: «Не пускайте брата, не факт, что я отсюда выйду». «Беркут» как раз был в метро, в подземке, а мы были в этих кафе, там, где пластиковые окна, совсем без защиты. И уже готовишься к худшему. А люди несли медикаменты, перевязочный материал, шовный, одежду, потому что у этих ребят одежда, обувь разорванная от гранат, их надо было срочно переодевать. 20-го числа, в первой половине дня, когда стреляли, было очень пасмурно, а когда перестали стрелять – настали такие сумерки… И одна женщина, Алла ее зовут, подошла ко мне. Мы стояли и курили, и у меня потекли слезы. Она меня обняла и говорит: «Не плачь, Бог есть». – Я говорю: «Здесь Бога нет». И вдруг выглянуло солнце и перестали стрелять, она ко мне подошла и говорит: «Видишь, уже лучше!» – А я говорю: «Наверное, Бог есть, сейчас он здесь».

## Євгенія Янченко:

## «Пострадали как Самооборона, так и цивильные люди»

Продовження свідчення*

А потом началось самое страшное. *Мирна хода*. Так получилось, что я тогда как раз попала на Шелковичную. Там уже в разгаре был штурм с «Беркутом».

Это было 18-го числа, по времени не скажу, середина дня, потому что я как раз с Красным Крестом повернула в сторону Мариинки. И там мы попали в самый ад, пошел штурм… Это было, действительно, страшно. Там столько людей погибло, столько раненых было.

*Буквально несколько часов продержался этот медпункт? Как все происходило? Его организовали в тот же день?*

Его организовали спонтанно, уже по факту, как и многие другие медпункты были организованы, когда началась Институтская. Выбиралось любое удобное место, где можно поставить стол и разложиться. Около «Украины» вообще на ступеньках первая перевязочная была.

*Когда медпункт был в Доме офицеров, там бригады были?*

Туда попал как раз Красный Крест, бригады. Многие, кто там был, не отошли от этого всего и еще не скоро отойдут. Они получили очень серьезную психологическую травму, потому что то, что происходило там, – это был ужас. Там колоссальное количество раненых было. И погибших было очень много. Взять даже нашего капеллана, он как раз там же пропал, подумали, что он погиб, а его закинули на Мариинке в палатку. Он когда открыл глаза, то лежал среди горы трупов, еще дышащих, но уже трупов. Палатка была пропитана кровью. Столько там погибших, это все нереально!

*А потом оказался в госпитале?*

Да. Я до сих пор ему боюсь задавать вопрос, каким чудом он оттуда выбрался. Знаю только, что его оттуда священник какой-то оттащил.

*То есть в какой-то момент бригады работали на улице? А потом?*

Потом загнали, грубо говоря, а выхода другого не было в Доме офицеров. Я не знаю, как ребята уже оттуда эвакуировались, а я прорвалась благодаря тому, что когда пытались блокировать, уже окончательно брать в кольцо Дом офицеров, я и несколько ребят из Самообороны прорвались в сторону «Арсенальной». Там есть кафе стеклянное, нас просто занесло туда, потоком людей вдавило.

---

* Початок свідчення див. на с. 261.

*Там Самооборона была и цивильные?*

Да, людей невероятное количество! Пострадали как Самооборона, так и цивильные, потому что людей было колоссальное количество. Все шли на *мирну ходу,* никто не собирался там воевать. И все это страшным таким казалось. Я сейчас оглядываюсь, такое ощущение, вроде это не с нами происходило. И мы тогда вернулись на Институтскую, буквально зашли за баррикады. Ребята уже начали закрывать баррикады, потому что приближался штурм Институтской, и пошел «Беркут» на *Жовтневий.* Я тогда эвакуировала всех девочек из сотни и видела, как «Беркут» захватил *Жовтневий*, как пошли на мост, как ребята отстреливались – все это видела собственными глазами, вблизи находясь от них. Уже горели палатки около стелы, харьковская палатка горела, и Петя просто за шкирку протащил меня вниз, в сторону *Профспілок*... Ну, понятно, женщин и детей отводим в первую очередь. Я переключилась тогда на *Профспілки*, мы пытались тогда как-то эвакуировать раненых. Никто ничего не организовывал, люди сами подходили и организовывались. Просто подъезжали водители: «Кого мы можем увезти? Девочки, мальчики, кого мы можем в больницу, кого куда?»

*Это вечер 18 февраля?*

Да, это уже сумерки были. Уже захватили на тот момент нашу сотню, пока ребята там отстреливались... Да и «отстреливались» – это громко сказано, потому что вооружения сильного и не было. Самое большое вооружение – это «коктейль Молотова». Причем те «коктейли», которые не разбивались, потом летели в обратную сторону. Самое страшное было, когда заняли мост, потому что для них это была самая лучшая позиция. Оттуда у них был обзор шикарный. А эвакуировали, как могли… Кого в Михайловский, кого по больницам, кого на квартиры...

*«Скорые» подъехать не могли?*

«Скорым» сложно было подъезжать. Медики пытались уже под Михайловский как-то организоваться. Но настолько стихийно... Потом перебрались в трапезную, потому что там можно было хоть какую-то операционную организовать. В 2 часа ночи только первый стол поставили. Справа, как заходишь в трапезную, была первая «хирургичка». Там еще львовяне наши как раз были, там и Арсен был, и Танюша, и многие другие.

Около трапезной был организован временный морг, туда сносили погибших. В ночь на 20-е это было уже 23 человека. И это только в Михайловском!

Мы обнимали друг друга, мы пытались как-то друг друга поддерживать. Когда я увидела Сеньку, которого не видела с момента штурма, мы стали посреди Михайловского, обнялись, рыдали, потому что мы просто живы, друг друга видим... И когда Михайловский там организовывался, мы, конечно же, там остались.

## Тетяна Могиліна і Олег Грушевський (псевдо)
## Розповідь на два голоси – жіночий і чоловічий

***Вона – 41-річна киянка,***
***яка основне своє покликання вбачає в тому, щоб бути мамою;***
***він – 32-річний харків'янин, провідник пасажирського вагона***

**Она:**

Со мной Оля Стрельцова* была, Олег Грушевский... У нас уже в последнее время закрепилась одна бригада, в которой мы все время работали: Юра, Женя, Вика, я. Потом уже Олег у нас был. С Олей Стрельцовой мы тоже выходили, дежурили вместе, может, раз 10. Потом все время пересекались на Майдане. Бригады у нас были по 3–4 человека.

**18 февраля: Институтская–Мариинский парк–Крепостной переулок–Дом офицеров... Было много раненых...** Мы приехали, когда была эта *мирна хода.* Все равно надо присутствовать медикам, потому что привыкли уже, что *мирна хода* заканчивается в основном побоищами. Мы поехали туда утром, сразу через Институтскую пошли в Мариинский парк, было очень-очень много людей. Я смотрела на это количество и понимала, что люди на Майдане, люди по Институтской, на Крепостном переулке, в Мариинском парке – это все «Беркут» взял в кольцо. Столько людей! Мне казалось, весь Киев там. И все заняты чем-то своим: кто-то кирпичики выбирает, кто-то что-то носит. Бабушки, женщины… Я шла и думала, ну это уже все, это последняя *мирна хода.* Потом мы услышали, что начали стрелять, гранаты взрывать. Наш медпункт находился в Доме офицеров. Мы дошли до Мариинского парка и взяли себе участок там, где Крепостной переулок, просто там не было медиков. Было много осколочных ранений. И потом уже, когда начался штурм, именно по Крепостному переулку, я бежала с открытым ящиком и кому-то еще пальцы перематывала. У нас была форма красная «Медична допомога». Ильков, как старший, начал кричать: «Все медики сюда! Все сюда!». И мы уже забежали в Дом офицеров. Это был просто какой-то кошмар. Море крови, три трупа, шум. Медики, как штативы, держат капельницы людям, бинтуют… Один «беркут» там лежал с разорванной попой, его тоже пытались обрабатывать, шить.

**Потом «Беркут» стучит в дверь, мы открываем, а нам: «Идите забирайте своих раненых, по ним проехала машина».** Когда пошел штурм Мариинского парка, мы быстро перекрыли дверь, заблокировали вход в Дом офицеров. И к нам все-таки залетел «Беркут». Они думали, что тут есть сотни, посмотрели, что только раненые. Они вышли из Дома офицеров, не били никого. Мы опять заблокировали дверь, потому что «Беркут» уже другой, который ниже званием, начал вламываться. Вот мы стояли как раз возле двери, и понеслась машина, которая была просто неуправляемая. Мне казалось, что она едет как-то сама. Она на такой скорости летела, по людям! На повороте чуть не перевернулась. Слышу: «Стреляют!» Когда мы вышли, лежали люди, но их не сбили, они были избиты вэвэшниками.

* Свідчення Ольги Стрельцової див. на с. 40.

А машина по ним, по раненым, просто проехала. Мы начали перекладывать их на щиты, кого-то в «скорую» запихивать, кого-то в Дом офицеров внесли, а у кого-то уже пульс еле-еле прощупывался.

**Много мы и вэвэшникам помогали...** Уже потом в Мариинском парке подбежал «Беркут», говорит – помогите нам. Подошел ко мне такой большой, два с чем-то метра, наверное, и просит: «Помогите, пожалуйста, посмотрите: мне голову шить надо?» Смотрю – у него голова в двух местах по сантиметров десять… Я думала, что его ударили кирпичом по голове. Я его обработала, говорю: «Вам надо шить».

Потом уже подбегают мужики, тоже как бы из «Беркута», и один говорит: «Идите, раненых собирайте по парку, их *титушки* добивают». И мы уже с Олежкой побежали, начали носить их. А некуда носить... Смотрю, «скорая» едет. Кто-то из нардепов был… Мы перекрывали собой дорогу «скорой», показываем: возьмите человека с переломанной рукой, ногой и разбитой головой, кровь лилась из-под шапки. Я даже боялась шапку ему поднять, потому что не знала, что там такое. Я показываю «скорой»: одного. Нет, показывает, нет. Он каждые 2 минуты терял сознание, этот человек. «Скорая» все-таки остановилась, потому что мы стояли на дороге. Но нам не разрешили его в машину засунуть, хотя там был один человек только, и этого тоже можно было положить… «Скорые» к Петровской аллее спускались и забирали только «титушек». Майдановских ребят они не брали. Я вызывала «скорую» на этот адрес – они просто не приезжали. Там машина «*ТСН*» стояла, мы посадили под нее раненых, и я просила корреспондентов, чтобы они не отходили, а снимали это все, потому что «титушки» ходили… Это столько злости надо иметь – добивать раненых людей битами! Женщины пожилые их окружили, просили: «*Синочок, дитяточко, не треба, не треба!*» – Он ее материт, говорит: «Уйди, а то и ты сейчас по голове получишь!» И «ТСН» увидели, что «скорые» не приезжают, не останавливаются, и согласились отвезти ребят на Майдан. И уже оттуда, через Автомайдан, их отвезли как-то.

**Штурм Украинского дома.** Потом мы еще встретили одного нашего медика и с этими нардепами пошли. Вышли на Грушевского, пошли к Украинскому дому, это уже был вечер. А у нас в Украинском доме находился штаб. И я понимаю, что какой-то шум происходит. «Олежка, посмотри, что там за шум». – Он посмотрел: «Штурм Украинского дома!» Полно людей, полно раненых, и мы начинаем бежать куда-то вниз. Ребята из Самообороны, врачи, выбивают стекла между 1-м и 2-м этажом.… Там такой парапет громадный, что меня два раза пытались туда закинуть, и уже на третий раз Олег психанул и как кидANул меня туда. Как там люди бежали, я не знаю, под ту горку.

**И мы ушли через третью баррикаду...** Потом пошли через Институтскую собирать людей, потому что знаем, что в таких случаях люди прячутся везде – во дворах, подъездах. Мы пошли собирать по подъездам раненых. Зашли в один дом, было очень много раненых там: и Хоненко, и депутаты, которые вызывали «скорые». «Скорые» на вызов депутатов приезжали. Там, человек 30–50 было, в этом подъезде. Мы оказывали первую помощь.

**И вернулись через Мариинский парк...** Прошлись, посмотрели. И уже опять спускаемся сюда, вдруг кто-то кричит: «Стоять, стрелять буду!» Кто-то из наших в ответ: «Мы – медики!» – А он: «Стоять, я сказал!» И затвор: чих-чих. Мы идем, не останавливаемся, думаю, сейчас будет стрелять, хоть остановись, хоть не остановись. И мы опять пришли к Украинскому дому, и я увидела такое… Менты грабили Украинский дом. Когда люди убегали, они оставили телефоны на зарядках, и телевизоры там громадные были. Менты выносили даже стулья! Вот так понаставляли стопкой и несли, рюкзаками обвешанные... Я кричу: «Корреспонденты!» Смотрю, идет с микрофоном «TVi». Кричу: «Снимайте! Смотрите, менты мародерничают!» – А он говорит: «Я не могу связаться с оператором, где-то оператор делся». Площадь пуста, никого нет. И мы зашли в Украинский дом, они нас, правда, пропустили. Наш штаб был так запрятанный, что они туда еще не добрались. У них обеспечения вообще никакого не было.

Мы забрали свои вещи, лекарства оттуда и пошли в Александровский костел. Там стоял блокпост. Нас остановили: «Что вы несете?» – Мы: «Лекарства». – «А что у вас есть?» – Говорю: «А что надо? Нате пантенол, окутол!..» У них глаза вот такие вот! «Адреналин можете дать?» – «Нате». – «А шприцы?» – «Нате». И вот так мы им надавали. – «Ой, большое вам спасибо, огромное!»

**Там снайперы работали.** Потом мы спустились и пошли в костел, оставили там свои вещи, нам там разрешили. И пошли на Майдан. Поставили флаг наш с красным крестом под елкой и уже для нас это был медпункт – люди приходили туда, мы сами бегали… Мы были до полшестого утра. И уехали домой поспать. В часов 9 утра уже звонят: «Таня, тут капец – *Беркут* отошел». Я спросонья, только 3 часа поспала: ну какой капец, думаю, классно, «Беркут» отошел. Положила трубку и заснула. Забегает моя родная сестра и говорит: «Таня, там уже столько людей убили! Там снайперы!» Мы быстро собрали аптечки свои, на такси приехали на Майдан, в «Украину». Когда приехали, там было 20 трупов. Уже была Оля Богомолец. Из нашей бригады ходила постоянно Катя Богомолец, она очень часто с нами дежурила, по-моему, ни одного боя не пропустила. Оля была постоянно на Грушевского, был и ее муж... Впечатление, что Мариинский парк пробежали за 15 минут. На адреналине. Просто понимаешь, что тут нужен. Я даже не думала тогда, в тот момент, что мои дети могут остаться без мамы. Просто бегала там.

А потом уже приехали 4 реанимобиля из Львова. Приехали медики львовские и говорят: «После 18-го в Мариинском парке кто-то видео снял, показали в *YouTube*, что там раненые афганцы и надо бежать туда». Мы бегом, с Олегом собираемся, реанимобиль вызвали туда. Еще девочка, журналистка «Фактов», туда попросилась. Мы бегом туда, а нас уже ни на один блокпост не пускают. Мы говорим: «Ну, подождите, мы же вчера вам помогали. Вы к нам обращались за помощью, дайте мы к Верховной Раде пройдем как медики, вот у нас удостоверение есть Красного Креста». Нет, у нас свои врачи, там никаких раненых нет, там все хорошо. И ни один блокпост не пропустил к стенам Верховной Рады.

*Вы говорили, что оказывали помощь «Беркуту»? Как часто они принимали от вас помощь? Все ли принимали?*

Те, кто нуждался в помощи, они принимали, потому что сами обращались. Но они в Мариинском парке и нашим ребятам помогали, координировали нас: «Там ранены, там машина переехала». Хотя Олега Грушевского под пистолетом забрали в тыл и заставляли таскать раненых беркутовцев. Махали пистолетом, фотографировали его, что если он не поможет, если то его застрелят, найдут. И такое было. В семье не без урода, понятно.

**Он:**

Я сам из Харькова. Когда начался Майдан, я электричками, автостопом ехал, потому что денег было немного, чтобы доехать до Киева. Доехал до Чернигова, у меня там друзья были. Пошли на черниговский Майдан. Когда его разогнали, я убежал от «Беркута» и стал добираться до Киева. Стал в ряды Самообороны 2-й Сотни, стоял на постах, баррикаде, наверное, с полмесяца, а потом в штабе дежурил днем постоянно. Ходили рейдами, когда где-то какая-то заварушка.

*Расскажите о событиях на черниговском Майдане.*

Там такая маленькая сцена была. По-моему, пару палаток стояло, я точно не помню. А потом одним приказом… Помню, что много милиции было. Мне надавали по голове, пришлось оттуда бежать. Все стояли за Украину, против Януковича, против его власти, Захарченко. Я где-то в числах 15–20-х декабря добрался в Киев, ведь в Новый год я там уже дежурил, там уже встречал.

**Она:**

Да, Новый год мы встречали на Майдане. Я пошла на Майдан, потому что дежурить некому было.

**Он:**

Конечно, очень хотелось бы сказать большое спасибо киевлянам, кто поддерживал Майдан. Раньше, я вам честно скажу, я Западную Украину не переносил, но после того, как они сделали переворот, можно сказать, в Украине, они показали, кто такие украинцы, кто такие настоящие бандеровцы – люди, которые стоят за свое. Понимаете, я после этого их полюбил, я ими горжусь. Особенно после Мариинского парка, когда автобусы приезжали, не один автобус, а десятки. Приезжали ребята и шли строем со щитами двухметровыми, деревянными, железными, самодельными. У меня даже слеза катилась, я очень сильно гордился ими.

*Расскажите о вашей сотне.*

**Он:**

В основном была Надвирна – это Западная Украина. Но были и молдаване из Одессы… Я вот из Харькова. Изо всей Украины там были люди: от 18-ти до 70 лет. Дед Вася, например. Ну такие ребята, я вам скажу, крепкие были. Сейчас вся наша сотня уехала в АТО.

Я только в двух боях участвовал – на Грушевского в январе и в Мариинском парке, это уже 18 февраля было.

На Грушевского, когда происходили первые жесткие противостояния, у меня даже шлема не было. Мы стояли возле Грушевского, 4. Потом сказали, что едут

водометы. Наша сотня сорвалась и побежала. Когда мы бежали все вверх, чтобы перегородить дорогу, стать живым щитом, я оглянулся и, если честно, мне стало и страшно, и гордо, потому что за нами такая толпа людей бежит. Человек 300, наверное, бежало. Мы перегородили. В течение буквально 5 минут где-то эти «мусорки» взялись. Ну, а мы стоим щитом, я стоял впереди, в самом первом ряду. Смотрю – со склонов, там два склона таких, валятся деревья, преграждается там вся дорога. Гражданские машины, обычные, мы пропускали на выезд. Предупреждали, чтобы все они разворачивались и уезжали – что с той стороны, что с той. Потому что мы знали, что будет бой. А потом мы спустились. Сказали, что водометов не будет. Нас отозвали назад. Но ребята там оставались, я не знаю какая сотня. И мы стали прямо у входа, у Лобановского, там, где гранаты летели, под колоннадой. Я надышался газом, и мы договорились с ребятами, что будем меняться.

**А у нас, на Майдане, медики – это, можно сказать, святое.** Медиков всегда берегли, всегда уважали, всегда к ним относились хорошо и, в первую очередь, всегда спасали медиков... Я побежал с девочками на Грушевского, они вытащили из-под автобуса какого-то человека. Я не военный, поэтому не знал, как мне надо было правильно выводить этих девочек назад. Но факт в том, что я накрыл их головы и свою щитом. Хотя надо было просто закрыть со спины... И когда бежал, с правой стороны упала граната… Что-то сильно ударило меня в хребет – я упал, меня подняли, принесли, положили на Грушевского. Потом, помню, я очутился в какой-то больнице.

**Она:**

Оказалось, что у него еще и инфаркт был.

**Он:**

Когда вышел из больницы, меня Таня отвезла в село. Я там 10 дней побыл. И пришел уже с Таней на Майдан как волонтер-медик. Прошли мы курсы Красного Креста.

*Почему вы решили стать волонтером-медиком?*

**Он:**

По примеру Тани. Таня открыла мне глаза на очень многие вещи. Как можно относиться к людям, как можно делать добро, помогать. Кроме того, мне нельзя было слышать шумы, взрывы, нельзя было идти в атаку. При взрывах у меня начинала гудеть голова, я присаживался – контузия о себе давала знать. С Таней познакомились мы после Нового года. Я сидел, мне скучно было, смотрю – ходят медики. Говорю им: «Можно я у вас охранником буду?» – Они мне: «Да, иди записывайся в штаб у *Профспілки*». Я записался. Их дежурство – и я сразу выходил. Я с ними целые ночи был на Майдане. Потом они разъезжались: Таня, Вика и Юра, он иногда присоединялся. И просто я ходил, видел, какую они помощь оказывают, и мне так захотелось. Плюс сыграл еще тот фактор, что я влюбился в Таню с первого взгляда, как только мы познакомились. И сыграл еще большой фактор, что Таня не разрешила мне вернуться в Самооборону. Хотя меня ребята забирали и в

17-ю Сотню, наша, харьковская, сотня забирала, но Таня сказала, либо ты со мной, либо ты без меня, но в сотне. Я захотел остаться с Таней. «Олег, это – революция, она пройдет», – так Таня называла мою любовь. Я с каждым днем ей стараюсь доказать, что это – не революция, что это – любовь.

Мы дежурили каждую ночь. За весь Майдан Таня суток 10 ночевала дома. А то бывало и днем приезжала. Даже когда я в больнице был, то она с ночи поехала домой, детей отправила в школу, часик, может, вздремнула, и ехала ко мне, потом от меня ехала домой, кормила детей и уезжала на Майдан.

*Таня рассказала о событиях последних дней. Может, у вас есть что добавить?*

Когда мы в Крепостном переулке, где Дом офицеров находится, поднимались по Институтской, народу было валом. До начала штурма мы ходили по Мариинскому парку, там еще ребятам чуть-чуть перемотали руки... Но когда начался штурм, я боялся больше всего за Таню. Таня, получается, делает перевязку, идет штурм, уже люди начинают отходить, я ее за бронежилет беру. В это время, я не знаю, как это у нее получалось, она хватает открытый ящик под мышку и еще делает перевязку. Это надо было просто видеть – она как фокусник какой-то, но на самом деле оно так и было. Я тоже делал перевязки, но больше физическую работу выполнял. И всегда носил на носилках раненых. Из Украинского дома выносил, когда снайпер уже работал, отца с сыном, они были в Самообороне. Сына, Устима, помню, водомет переехал. И беркутовцев выносил.

Это очень-очень страшно было. Я вам честно скажу, я очень боялся, когда мы узнали, что будет *мирна хода*. Чувствовалось что-то в воздухе нехорошее. Я боялся не за себя, а больше всего за Таню. Вот тогда, когда мы трезво стали думать, когда мы стали оценивать эту обстановку всю, тогда мы уже начали бояться.

**Она:**

Когда во Львове мы пришли на львовский Майдан, и я увидела польский ролик, где были вот эти все бои, штурмы, увидела это со стороны, я просто начала плакать. Потому что когда ты там находишься, это совсем другое чувство. А когда со стороны посмотреть – это жуть и страх. У меня сестра говорит, что каждую ночь плакала, когда я уходила…

**Он:**

Когда мы сидели в Доме офицеров, как раз была атака беркутовцев, один беркутовец забежал и кричит: «Идите забирайте своих раненых!» И я подбежал туда и вижу: у нашего одного бойца полголовы раздавлено, видно, колесом проехали. Я его занес, выбегаю обратно, беркутовец мне кричит: «Побежали, нашего вытаскивать!» Меня взяли в кольцо, приставили пистолет к голове и сказали: «Если хоть кто из наших не выживет (начали меня фотографировать) или калека, или еще что, мы тебя найдем и сами застрелим». Я чувствовал пистолет, страшно было... Я их потаскал, конечно, очень много, этих беркутовцев. Сколько я там был времени у них в окружении, точно сказать не могу, но приблизительно около 2 часов. Там еще из нашей группы были Юра и Вика, их тоже под пистолетом водили.

*А потом вас отпустили?*

**Он:**

Да, как-то нашел момент – за «скорыми»… Я вам скажу, что беркутовцы в тот день попались нам, можно так сказать, человечные, которые не добивали раненых, они звали нас в этих футболках «*Швидка медична допомога Майдану*». Они не трогали медиков. Очень много есть видео, фотографий, где вэвэшники, не беркутовцы, помогают нашим бойцам. Делают реанимацию, спасают людей, вытягивают, не дают «титушкам» добивать. В основном «титушки» – не беркутовцы – добивали. Они шли с железными прутами и просто трощили людей... Еще меня до сих пор обижает, что когда мы шли в Мариинский парк, то нашим ребятам, Самообороне, сказали не брать «коктейлей Молотова», ничего вообще. У нас *мирна хода*… Только одна единственная Сотня, 3-я, за которой Таня была закреплена как медик, взяла 2 ящика «коктейлей Молотова». А так ребята пошли с голыми руками. Там еще ходила так называемая Черная сотня, проверяли есть ли «коктейль Молотова» или нет. У нас одно оружие было: камни и «коктейли Молотова». Когда уже начали в наших ребят стрелять, тогда появилось на Майдане оружие: люди привозили свое зарегистрированное, но не стреляли. Сыграл тот фактор, что мы могли взять в кольцо беркутовцев и просто отогнать их в угол. Еще 18-го сыграл тот человеческий фактор, когда они дальше не пошли, что сразу баррикады выросли возле стелы, возле «Глобуса», где все горело. Там и «коктейли» горели, и все подряд: шины, палатки. Я уронил слезу, когда увидел, что моя 2-я Сотня горит. Когда БТР пробивал вторую баррикаду, ребята из моей сотни спалили этот БТР.

*Откуда у вас силы были вот так день за днем нести эту службу на Майдане?*

**Она:**

Конечно, газовые атаки повредили зрение и очень повлияли на здоровье. Кишечник, слизистая – почти у всех, кто там был на этих газовых атаках, начинались проблемы. Если ребята из сотни хоть как-то менялись, то медики были там сутками, постоянно. У меня был такой день, когда я реально почувствовала, что использовали нервно-паралитический газ. Когда я пошла утром домой, поспала и понимаю, что встать не могу вообще, просто у меня руки-ноги не слушаются. Я звоню ребятам и говорю: «Как вы?» – «Доходим». А на следующий день мы уже ходить не могли.

**Он:**

Было так, что вижу цель, не вижу преград. Я думаю, что это был девиз Майдана. Свобода – это цель, «Беркут» – это преграда. Мы не видим преград, мы идем напролом, мы должны это ломать, если мы хотим поменять свою Украину, жить в нормальной стране.

**Она:**

На все можно найти силы – перед смертью человек бессилен. Тяжело было, когда были похороны Сережи Шаповала*, мы же его знали, а Оля была медиком сама. Было очень тяжело подойти к сцене, я не могла. У меня не было слов даже, что Оле сказать, как ее утешить…

*Чоловік Ольги Стрельцової, загинув 18 лютого.

*Расскажите о людях Майдана, которые вам стали близкими.*

**Она:**

Я раньше думала: «Ну, Украина, люди какие-то скупые, жадные, каждый себе». А после Майдана я даже в «Фейсбуке» написала, что я такая гордая, что я – украинка. Потому что увидела, насколько у нас люди молодцы. Одна бабушка, когда была первая атака, принесла полкоробочки молока и пол-лимона, потому что узнала, что надо молоко и лимоны нести на Майдан. 18 января, когда открыли медпункт на Грушевского, 4, начали первых раненых нести, а у нас ничего нет. Шовного материала даже нет, никто не думал, что до этого дойдет. Инструментов хирургических – ничего нет. И этот Саша, хирург, который оперировал, мне говорит: «Таня, надо то, то, то». Я сразу в «Фейсбуке» выставила на страницах «Евромайдан 2013», «Евромайдан SOS», «*Швидка медична допомога для Майдану*», у себя, и в течение получаса начали звонить люди. В течение двух часов у нас было все: хирургические инструменты (скальпели, зажимы, иглы, кетгуты), перевязочный материал, зеленка, термальная вода, пантенол – все несли в «СушиЯ». Уже к вечеру наш хирург кричал: «Таня, пиши – хватит! Хватит нести!» Я уже потом пост выставляла: «Спасибо огромное! Хватит уже не на один день».

Были на баррикадах ребята и из России. Помню, уже в 20-х числах, подошел ко мне мальчик и попросил промыть ему глаза. И когда я промывала, он мне говорит: «Удивляюсь вашему украинскому народу». У нас говорит, в России, как только люди начинают собираться на какой-то там протест, выскакивает ОМОН, стреляет под ногами, над головой – люди убегают. «А у вас, украинцев, – в вас стреляют, а вас еще больше становится». Да, это борьба была всей Украины.

**Он:**

Много воспоминаний осталось, но самое лучшее воспоминание – это моя любимая Таня! И моя благодарность Богу за то, что я ее встретил.

Один случай был, это, конечно, отклонение от темы, но это тоже о людях. Когда вэвэшники шли пополнить счет на телефоне и купить что-то покушать, мы их отвели, вывели, Андрюха пошел в палатку, я – в *Профспілки*. Я набрал четыре здоровых кулька, Андрюха – два, и мы занесли их прямо в тыл, ребятам молодым. И в течение 5 минут все пакеты были пустые. Ребята-вэвэшники стояли голодные, их не кормили. Снимали обувь, а у них отмороженные ноги были. Один говорит: «Мы просто дезинформированы. Но мы присягу дали. Если бы я точно знал, что вы сломаете эту власть, то просто сейчас бы тут снял китель и назад уже не пошел бы».

*Вас лично Майдан изменил?*

**Он:**

Майдан изменил мое отношение к Родине, я полюбил Украину. А меня изменил не Майдан, а моя любимая Таня. Большую роль сыграла она. Открыла глаза на доброту, показала, как жить можно нормально…

**Она:**

Майдан изменил мою жизнь – мы встретились.

## Олеся Жуковська:

## «А мені кажуть: “Сонечко, в тебе снайпер стріляв”»

***21 рік, родом із міста Кременець Тернопільської області. За освітою – фельдшер, допомагала на Майдані медсестрою***

Про Майдан дізналася із телевізора ще тоді, коли студенти збиралися. Одразу після розгону поїхала в Київ. Просто втекла з дому і поїхала на Майдан.

Приїхала на 3–4 дні. Це були найкращі дні... Це така була свобода, порив великий. Я пам'ятаю, тоді зустрілася з подругою з Івано-Франківська. Майже в один час їхали. Це була єдина людина, яку я там знала. Було дуже захопливо. Я взагалі тоді не спала, мені не хотілося спати, цілу ніч була на Майдані, в мене там була своя бочка. Спочатку була одна бочка, біля стели. Можна було приходити грітися. Ті, хто завжди приходили до тої самої бочки, ставали друзями. Потім десь та бочка поділася, з'явилася інша. Ми збиралися кожну ніч з друзями. Зібралися люди з різних міст: я з Тернопільщини, багато зі Львова, з Луганська був один хлопець, він до нас прийшов одразу на 2-й день після Нового року, із Запоріжжя були хлопці, дівчина з Полтави. Потім ми власний намет збудували на Грушевського.

Перший раз на Майдані для мене було все нове: я ходила, розпитувала, цікавилась – більше спілкування було. Потім, коли приїхала знову, вже холодніше ставало, люди почали хворіти, то я записалась медволонтером. Хотіла бути в мобільній бригаді, тобто ходити по вулиці, щоб рух був, а сидіти десь там мені не подобалося.

Я ночувала в КМДА, Профспілках, Жовтневому, і в нашому наметі на Грушевського. Просто його ми збудували тільки 20-го числа. До 20-го доводилося де попало ночувати, добре, що брали добрі кияни до себе: помитися, поспати. Тоді було все мирно, ввічливо, доброзичливо... Була надія велика, що ми зможемо, ми переможемо. Потім настало якесь розчарування. Люди почали менше приїжджати. Це був грудень.

**На Новий рік знову було піднесення.** Якраз тоді я зі своїм хлопцем познайомилась на Майдані. Людей було багато. Було о пів на дванадцяту, а я хотіла Новий рік зустріти біля своєї бочки, поблизу сцени. Щоб дійти туди, ми йшли півгодини «паровозиком».

Але найбурхливіше було на Грушевського. Коли ходиш по цих гранатах, по полю цьому, де тебе можуть поранити, і не тільки. Було багато різних поранень, кровотеч, дуже бистро треба було реагувати, закапувати очі від сльозоточивого газу.

**Було дуже багато різних медичних пунктів.** У Профспілках, наприклад, записуєшся – тобі дають форму, спорядження, медикаменти. Призначають напарника, одного не пускали, якщо мобільна бригада. Брали своє спорядження, аптечку – все, і йшли. Кожному надавалася своя територія. Я хотіла бути саме на

Грушевського, там я і надавала допомогу. Коли ми втомлювалися, мерзли, то йшли до найближчого медпункту. Там можна було відпочити, випити чаю, також взяти медикаменти. Так само у той медпункт ми відтягували хворих. Це був медпункт на Грушевського, його «Беркут» розвалив. Потім його знову відновили. А інший медпункт був у бібліотеці на Грушевського.

**Абсолютно всі страждали від сльозоточивого газу**. Особливо в перші дні на Грушевського, коли ніхто не був до цього готовий. Не було масок в достатній кількості, про респіратор взагалі не йшлося. Вже 20-го було спорядження: балончики від цього газу, термальна вода, якою ми закрапували очі. Потім почали камені кидати, ті, хто були ближче до барикад. То вже були травми серйозніші, кровотечі. Також коли падали гранати, ці осколчасті, не знаю, як вони називаються. Ми відтягували поранених до медпункту, потім вже хірурги виймали осколки.

**А вже останній раз коли приїхала...** Я 18-го ввечері виїхала на Майдан, саме тоді, коли перекривали Житомирську трасу, Одеську. Я їхала із Тернопільської області, міста Кременець. Їхало багато людей із Західної України і саме через Житомирську трасу. З бітами, чим завгодно, бо знали, що доведеться прориватися – все ж перекривали. Ми приїхали аж над ранок… Все таке спалене – наша бочка, наш намет. Дуже боляче було на це все дивитися, такий хаос. 19-го було трохи спокійніше, я робила перев'язки. На Інститутській було багато поранених, а перев'язки постійно треба було міняти. В мене був медпункт під ялинкою. Працювала цілу ніч, в мене тоді ще було дуже багато сил, я тільки приїхала. Потім пішла спати в костьол. Там також був медпункт. Тоді ми нарахували близько 20 медпунктів на Майдані: Михайлівський собор, костьол, під ялинкою, медпункти в різних магазинах, на вулиці, в різних приміщеннях. Люди готувалися, бо знали – ще щось буде. 20-го, пам'ятаю, прокинулася о 8-й годині, спорядилася. В мене тоді було двоє напарників: хлопець і дівчина. Я тоді пішла від них, хоча не мала йти, але не послухалась. Пішла в Михайлівський собор, взяла медикаменти. І мала зустрітися з друзями біля Лядських воріт. Спустилася. Була 11:35. Ми спілкувалися, бо кожен тоді потребував слова, треба ж було поговорити, підтримати. Але бачила, що вже всюди були карети медичної допомоги, відтягували поранених. Почався хаос, але в тому місці, де я була, там, де готель «Козацький», було ще спокійно. А потім… – бум! – таке як граната впала. Я питаю, що сталося, а мені кажуть: «Сонечко, в тебе стріляв снайпер!» Дивлюся – а по мені кров тече. Мені допомогли швидко: під руки – і в машину. Я ще пам'ятаю спалах до цього фото. І фотографа пам'ятаю. Ще з ним була зустрілася.

10 днів пролежала в лікарні.

Звичайно, що не відновила здоров'я. Ще півроку має, як мінімум, пройти, щоб все відновилось. Просто вже тоді зняли шви. А набряк в мене досі є...

Ніхто не думав, що все до того призведе, що таке буде. Що буде розстріл людей, що стільки людей загине.

**І дуже хочеться, щоб це було недаремно. Будемо бачити.**

## Ірина Солошенко:
## «Це була така забава – стріляти по очах»

***44-річна киянка, лікар-логопед***

Уперше я вийшла 1 грудня... Потім просто брала участь, допомагала чимось. Могла приносити їжу, гроші, щось таке. На віче виходила. А коли 22 січня вбили Серьожу… Ми його бачили, спілкувалися трошки. Я просто взяла своє свідоцтво про середню медичну освіту (я ще й лікар, але логопед) і пішла в Будинок профспілок. І там почалися мої чергування як лікаря, як медичної сестри. З 22 січня...

Спочатку я чергувала в Профспілках 24, 26, 28 січня. А потім мене взяли в Український дім, там, на 3-му поверсі, облаштувала терапію. Всі хлопці, звісно, боялися звертатися до офіційної медицини, приходили до нас... У нас там навіть стаціонар був.

**А 18 лютого, звісно, все дуже змінилося.** Я прийшла на чергування. Такий був перший сонячний день, дуже гарний. Я якраз ішла повз тих хлопців, які вже підіймалися, і мене почало трясти. Я прийшла в Український дім, там був сотник 14-ї підсотні «Коломия». Я йому кажу: «Вуйку Василю, зараз щось буде». Мене просто трусило. Він каже: «Та ні, все буде добре». І тут подзвонили, що в Маріїнці вже почалися ці всі бійки, ці всі війни.

**А потім я була на Грушевського. Ми евакуацією Українського дому займалися, коли «Беркут» уже почав наступати**. 18-го ми вже бачили, як починають з Інститутської відтісняти, ми з Іваном відвели пораненого. І потім ми загубилися з Іваном. Я вже бачила, що «Беркут» починає відступати, і я такими толпами за Жовтневим прибігла на Грушевського, а там все біло-чорне від «Беркуту», а на самій Груші – 100–150 людей. І барикади не горіли. У нас ще був хлопець, він впав з барикади і зламав хребта. І він просто лежав. Коли я йшла на Інститутську, він, мабуть, три з половиною години лежав. «Швидка» не їхала. А там ще Ольга Іванівна була, вона зі мною також чергувала в Українському домі. Вона тримала його, гладила, казала, що все буде добре. А я кажу: «А *швидка*?» – Вона: «Не їде ніхто». Я вискочила і «швидку» просто затягла туди, вони його забрали. Я вже вийшла з Груші і підійшла до арки. Мої хлопці кажуть: «Сідай, сідай, там же людей вбивають!» Ми вже знали, що там людей убивають. Я присіла. Запитала, чому не горять барикади. Мені нічого не відповіли. І я так підвожуся трохи і бачу, що 10 чи 20 беркутівців мовчки розкидають барикади з шин. І все таке чорне. Я закричала: «Беркут!», і ми побігли з Іваном-медбратом, ми ж не вояки. І він каже: «На Майдан треба відступати». – Я стала і кажу: «Стоп! В Український дім! Там поранені, туди треба!» Він побіг на Майдан, а я – в Український дім. Забігла, там така гірка дуже крута. Не можна було поранених з боку «Беркуту» виносити. Ми там вибили вікна. У нас був один тяжкопоранений, під крапельницею, і на ношах ми його винесли. Ще був хлопчик на інвалідному візку, він сказав, що тут залишиться. Я йому кажу: «Ти що, думаєш, тебе пожаліють? Тебе не будуть бити?» Ми його також винесли. Ми йшли до Михайлівського, там робити медпункт.

**19-го якраз весь день я на Майдані провела.** Дуже багато контузій було. Дуже багато людей труїлися газами. Підносили поранених, коли їх там оглушить трохи. Якщо контузія дуже важка, ми в Михайлівський їх відводили, чи відносили, чи відвозили. А якщо вони трохи відходили, то бігли назад.

Потім все трохи заспокоїлося... І я навіть 19-го вже пішла додому і лягла спати, тому що дві доби мало спала. О першій чи о другій закуняла на дивані з ноутбуком… Тут почали мені хлопці дзвонити: «Іро, жах, тут нікого немає, а нас оточують, треба когось підіймати!» І я почала плакати: «Я не можу, в мене зараз немає нікого, всі хто є, вони вже там. Мені нема вже кого підіймати». Я їм сказала: якщо протримаєтесь до ранку, я, звісно, прийду. В мене дитина маленька, я її не залишу. А зранку я була на Майдані…

**Відвела дитину в школу. І вже о 8:30 була в Михайлівському. Це 20-го.** Мені хлопці дзвонили, казали, що палити вже немає чим, шин немає. Ви знаєте, що вони палили? Вони брали 5-літрові банки, кришили туди пінопласт і заливали олією, а потім підпалювали, щоб був такий вогняний і димовий щит, аби стріляти по них неможливо було прицільно. Шин більше не було, хлопці з себе куртки знімали...

Я дуже багато бачила людей з очима, які витікали. Дуже багато. 12-х я точно знаю, тому що забрала на лікування. Це була така забава – стріляти по очах.

Коли я вийшла з воріт Михайлівського, мене там перестріла іспанська журналістка і почала щось запитувати. І у цей час звуки змінилися, бо у цьому котловані були такі: салют зривався, потім світлошумова. Ти вже до них звикаєш. А тут якийсь гуркіт почався. Стало зрозуміло, що це якась важка зброя, і я побігла вниз. Коли в мене запитали: «Що це?» – Я кажу: «Мабуть, це атака *Беркуту*». Бо я думала, що це Майдан зачищають. Спустилася по Михайлівській і прибігла до «Козацького». Перші хлопці, які загинули, вони вже там лежали. Я скрізь пробігла, біля сцени – це, мабуть, секунди були. Я затрималася тому, що вели першу колону вевешників – вони здалися, і весь час був цей клич: «Медики до Жовтневого!» І я по цих сходах побігла до Жовтневого. Виносила поранених, була там весь день. Потім була контратака, тому що ніхто не розумів, що це вже все... Оскільки після війни було все розгромлено. Ми потім спустилися вниз і там, біля підніжжя Жовтневого, – «Ощадбанк Росії», чорна така арка. І там був медпункт. Ми його саме 20-го відкрили. Він там стояв дуже-дуже довго. Багато людей приходило по допомогу, коли погано комусь було.

*А на Майдані хто працював разом з вами?*

Дуже багато зі мною працювали. Зі мною працював Женька, його фото є, де про 20-те, там він у синій шапочці «Дніпро» на Інститутській за деревом сидить і тримає на руках пораненого. Це Женька Воленко. Дуже багато. Ми в «Фейсбуці» всі товаришуємо, а там ми не запам'ятовували, іноді й не знали, як кого звуть. От 20-го ситуація: я прибігла нагору в Жовтневий і бачу, що там є поранені, лежать троє. Я підбігаю до першого, лікар кричить: «Не треба, вже не треба!» Я підбігаю до другого, лікар каже: «Стоп!» Я дивлюся і кажу: «Ви їм очі хоч закрийте чимось». А третій хлопець лежав – я до нього вже не підбігала. Лікар каже: «А ось цьому

якраз треба». У нього була легеня наскрізь пробита. Ми крапельницю йому поставили і почали його нести. А ноші були такі звичайні, радянські, тобто не ці, легенькі. І дядько був такий кріпенький, ще й в броніку, і ми його перенесли, поклали. А я ще спереду пішла. До якогось кута дійшла і зрозуміла, що ноги в мене підгинаються, думаю, вийду й там можна буде когось покликати. Це відбувалося всередині Жовтневого, я там займалася танцями в дитинстві. І це якраз в цій кімнаті репетиційній був імпровізований чи то морг, чи… ніхто не знає. Туди поранених спочатку зносили.

Звідти вийшли, тому що боялися контратаки «Беркуту». І вийшли до колон Жовтневого. І першого пораненого я знесла вниз… Ми всі знесли, тому що хлопці підбігли – вони несли ноші, а я вже крапельницю несла. І коли ми підбігали до Профспілок, «Козацького», там стояли «швидкі». Але там каламбур такий виник. Легкопоранених несли на Михайлівський. Отож ми добігаємо з цим, наскрізним пораненням лівої легені. Я бігла і волала: «*Легкие!*» А фельдшеру здалося, що це «легке поранення». І він мені кричить: «Легких – в Михайловский!» – Я йому: «Та ж легені пробиті, відчиняй!» Він відчинив, ми запакували все, віддали крапельницю. Ванька сфотографував цей номер, який був, і ми сказали фельдшеру: «Якщо ти відвезеш не до лікарні, а ще кудись…» – Він сказав: «Ні, ні. Все нормально, ми веземо всіх тільки в лікарню». Почалася ця бійня, всіх везли в лікарню, вже ніхто нікого не викрадав.

*А ви працювали медсестрою?*

На Майдані я працювала медсестрою. А в Українському домі я робила уколи. Тобто я, звісно, не робила ніяких операцій. Але на нічних чергуваннях було до 30 пацієнтів, яким потрібно було зробити ін'єкції, дати порошки, зміряти температуру, тиск. Направити кудись до лікарів, якщо ти щось підозрював. Зробити чаю. У нас було два великих термоси. І всі хлопці з «козацьких сотень» приходили до нас за дуже смачним чаєм. Зі мною працювала ще монашка Ієремія зі Львова, за фахом гінеколог-акушер. Вона працює у Львові в лікарні. Вона також зі мною чергувала. Дуже багато було людей. Кожен раз різні.

## Анатолій Нечай:

# «Це був час хірургів»

***38-річний киянин, хірург-офтальмолог, родом із Бердянська***

Я потрапив вперше на Майдан у ніч на 18 лютого, якраз коли були найгарячіші події. Потрапив дуже просто, тому що взнав, що робиться, і не міг сидіти вдома. Тому сів у машину разом із дружиною, і ми поїхали спочатку розвозити ліки по лікарнях. Ольга Богомолець тоді давала посилання, в яку лікарню, які медикаменти потрібні. Порозвозили ліки і приїхали в Михайлівський. Я зайшов у трапезну, вночі, і став одразу до роботи. І вже виїхав з Михайлівського в той момент, коли

медпункт переїжджав на Трьохсвятительську, в госпіталь. Фактично ці всі дні я був тут. Увесь час був там, в трапезній, тому що роботи було дуже багато.

Було багато поранених – «швидкі» привозили, привозили волонтери на своїх автомобілях. У нас було в Михайлівському розгорнуто 8 операційних столів, які були зайняті весь час. Було на кожен стіл по 1–2 хірурги. Намагалися, щоб було 2 хірурги, 2 медсестри. Роботи вистачало всім, тому що було поранених багато, поранення були різні. Хірургія працювала на повну.

**Взагалі, це був час хірургів.** Знімали одного хворого з операційного столу, і на його місце зразу лягав інший хворий. Я з операційної вийшов на другу добу. Єдине було в нас вікно «спокою», коли Михайлівський собор взяли в кільце беркутівці. До нас не могли приїхати «швидкі», не могли волонтери на своїх машинах привезти людей, і ми дві години були в облозі. Після того, як священнослужителі Михайлівського собору вийшли й поговорили з тими людьми, які нас в облогу взяли, до нас почали пускати тільки «швидкі». Потім, не знаю, що змінилося, до нас уже могли прориватися і волонтери на своїх автомобілях, привозити потерпілих. Автомайданівці дуже багато привозили людей.

Зі мною весь час була дружина. Вона не лікар. Була волонтером – допомогти, піднести, потримати. Вона працює в Академії наук.

*Ви хірург?*

Хірург-офтальмолог. Це спеціальність хірургічна, тому, звичайно, я знаю, як надавати хірургічну допомогу. Поранення здебільшого були у нас внаслідок вибухів шумових гранат, які були перероблені на бойові бійцями «Беркуту» чи не знаю ким. Вона з шумової ставала бойовою, тому що до цієї шумової гранати на ізоленту чи на скотч прив'язували металеві якість деталі, скло, пластик. При вибуху вони не тільки робили шум, а розліталися дуже багатьма осколками, які наносили травми. Дуже багато було поранень у нас кульових, із гладкоствольної зброї – це дріб, картеч, саморобні якісь кулі... Багато було поранень від гумових куль з близької відстані. Коли з близької відстані, то велика площа ураження була.

*Яку ви тоді зробили найскладнішу операцію на Майдані?*

У мене був один хлопець, у якого було все тіло у рваних ранах від цих пакетів. Починаючи з голови і до п'ят ми майже кожні 5–10 сантиметрів мали обробляти, шити, витягували пластик, метал із тіла. Це в нас зайняло дуже багато часу на одного пацієнта. Дуже тяжкий був хлопець. Ми його, в принципі, нормально виходили, потім він подзвонив нам, дякував.

Що стосується мого профілю. Це вже було 19-го числа, вдень. Був чоловік, який отримав травму, в нього були розсічені верхня і нижня повіки, щока, і було наскрізне поранення ока. Ми надали, як я міг у тій ситуації, першу допомогу, шили. Оскільки я працюю в Центрі мікрохірургії ока, то, звичайно, звернувся до адміністрації, щоб цього хворого покласти в лікарню до нас. Необхідний був мікроскоп, бо якщо операції йдуть на оці, треба мати спеціальне обладнання. Без мікроскопа, без певної апаратури це зробити просто неможливо. Адміністрація нам заборонила, і ми мали цього хворого після первинної клінічної обробки від-

правити за місцем проживання в Черкаси. Долю цього пацієнта я теж знаю, бо ми з ним зв'язувалися. Він втратив око, про що мені дуже шкода. Це через те, що багато лікарень так себе вели в той час.

*Чи можете ви описати когось із лікарів або волонтерів, з ким ви найближче спілкувалися в той час, що це за люди?*

Я спілкувався із бригадою невідкладної медичної допомоги, яка працювала з нами. Це був дальній стіл в трапезній, «реанімаційний стіл», так вони його називали… Вони майже не виходили з Михайлівського до кінця. Це – Коля Лінько, він працює лікарем-хірургом в 1-й Київській лікарні. Віталій, він працює дитячим лікарем-реаніматологом в Охматдиті. Також ще двоє лікарів – Настя Лємонова, Наталія Чубата*, вони теж працюють у реанімації. Ми з ними працювали й тут. Так ми переїхали у госпіталь на Трьохсвятительську, 7. Ми працювали великою бригадою, брали чергування. За ці дні спрацювалися настільки, й коли була якась інша людина, то не знаходили спільної мови. Важливо було в стресовій ситуації швидко приймати рішення. Добре, коли людина розуміє з півслова, навіть не треба казати, що ти хочеш. Ще з нами працювали Лара Арнева, медсестра з Донецька. Альона Сотнікова, також медсестра операційна. Це мої медсестри, з якими ми працювали за операційним столом. Ліля Бондаренко, кардіолог, дуже нам допомагала. Багато-багато можна перераховувати. Дуже толковий, знаючий лікар – Андрій Головатенко. Він працює в якійсь приватній клініці, але був з нами теж весь час, в Михайлівському оперував.

*А до Центру мікрохірургії ока, де ви працюєте, зверталися поранені з Майдану?*

Наша лікарня себе проявила з дуже негативного боку під час подій на Майдані. Вона спеціалізована, може надавати дуже кваліфіковану допомогу, яку не можуть надати інші лікарні. Наприклад, та ж сама Олександрівська лікарня. Лікарня, в яку везли всіх пацієнтів-майданівців з пораненнями очей. То в них немає такого рівня спеціалістів, такого рівня апаратури, які є в нас. Але наш головний лікар вирішив, що він не буде брати участі в цьому, і клініка була закрита для прийому поранених майданівців. Майданівців, які зверталися до нас самостійно, ми потім «викрадали» через вікна, тому що їх викликали в міліцію. Ми «крали» своїх пацієнтів через вікна в приймальному відділенні, щоб їх не здали. Тому що в нашому приймальному відділенні, коли дізнавалися, що в нас є пацієнти з Майдану, викликали міліцію і здавали людей. Тому ми надавали їм допомогу первинну, яку могли, і потім їх вивозили. Доліковували уже в інших місцях, в інших клініках. Оперували під іншими прізвищами, з іншими діагнозами, щоб адміністрація не знала, хто це.

*Розкажіть, будь ласка, про це детальніше.*

Головний лікар зробив тоді офіційно так, що Центр мікрохірургії ока, весь заклад, чергує по дитячій травмі. На сайті Центру мікрохірургії ока й на дверях клініки висіло оголошення, що Центр не приймає недитячу травму. І «швидкі» просто не везли до нас поранених, бо було таке розпорядження. Хоча наш Центр був майже порожнім, пацієнтів було дуже мало на той час. Пацієнтам, які зверталися по самозверненню, наші лікарі по «швидкій» надавали допомогу. На ранок,

* Свідчення Наталі Чубатої див. на с. 629.

коли на роботі вже була наша адміністрація, завідуюча приймального відділення, зразу викликалися наряди міліції. Тому ми наших пацієнтів вивозили з клініки. Автомайданівці нам добре допомагали в цьому питанні, надавали транспорт. Ще такий був спосіб: наші пацієнти придумували собі якісь імена, і ми писали, що то якась побутова травма. Наша адміністрація зазвичай не цікавиться, які хворі до нас поступають. Таким чином, ми могли надати допомогу деяким людям. Але вже зараз, коли після таких травм оформляють інвалідність, ми не можемо надати документ, що пацієнт у нас був, тому що прізвище не те. Адміністрація досі стоїть в опозиції до всіх нас, лікарів-майданівців. Я позбавлений права оперувати вже 3 місяці, як, в принципі, всі інші наші лікарі, які працювали на Майдані. Нас усіх зараз репресують, скажімо так, на роботі. Не дають працювати. І ми не можемо дати документ, що людина була поранена, це блокується адміністрацією.

*Скільком приблизно людям з Майдану надали підпільно допомогу у вашому медичному центрі?*

Майданівцям? Вас цікавить статистика... Я думаю, що небагатьом. Наскільки я знаю, за весь час було офіційно надано клінікою допомогу 8 майданівцям. Це офіційна статистика. Дуже багато наших лікарів і наші професори деякі оперували в інших клініках. Ми зідзвонювалися, були на телефоні. І приватні клініки надавали безкоштовну допомогу. Видавали матеріали, дозволяли оперувати нашим хірургам на своєму обладнанні.

*Чи можете виокремити певні групи учасників Майдану за віком, регіоном чи за мотивами?*

Траплялися мені пацієнти майже з усієї країни. Мабуть, не було якогось такого регіону, якого не було б на Майдані. Кримчани – були кримчани. Я думав, що я не побачу на Майдані кримчан, або із Донецька, або Дніпропетровська. А їх було дуже багато. З нами працювали лікарі, які приїхали спеціально допомагати – із Луганська, Дніпропетровська, Донецька. За віком – попадали до нас хлопці і дівчата теж, від 16 років і закінчуючи нашими пацієнтами, яким було по 70–80 років.

## Наталя Чубата:

## «Ми інтубували на тротуарі, вену ставили на тротуарі, реанімували на тротуарі – у цьому болоті»

***23 роки, до Києва приїхала з містечка Рогатин Івано-Франківської області. Закінчила медичний університет ім. О. Богомольця, зараз навчається в інтернатурі. «До лютого, після прийняття тих законів у січні, – розповідає Наталя, – я була для всіх Маруся, прізвища не називала»***

Уперше потрапила ще на студентський Майдан в кінці листопада. Я вчуся в медуніверситеті ім. Богомольця в інтернатурі. З нашого університету було мало студентів, основна маса – це були студенти Києво-Могилянської академії. У мене теж там є друзі. І ми – компанія з Могилянки, КПІ, Богомольця – були на Майдані всі разом.

В ту ніч, коли розганяли, на Майдані залишилося не більше 100, може, 150 людей, переважно молодих. Коли зрозуміли, що йде «Беркут» розганяти, дівчат усіх зігнали під купол стели, а хлопці стояли довкола на сходинках. Там були не тільки київські студенти, а й зі Львова підтягнулися. У мене була подруга, Настя, вона була сама, її вдарили в живіт і розбили телефон. До Майдану я її не знала. Ми тікали на Костьольну, нас виловлювали. В основному били хлопців. Коли ми по Костьольній тікали, в мене дуже трусилися руки, мені здавалося, що мене хтось почне бити.

*Ви як лікар працювали на Майдані в медичній службі?*

Так. Спочатку це було роздавання таблеток від застуди, бо в основному були простудні захворювання. Могла йти бабуся, яка не мала відношення до Майдану, і попросити таблетку валідолу. Або знеболюючі давали, якщо голова боліла, або тиск міряли. Була дрібна робота в такому дусі – до того, як почалися події на Грушевського.

*Поруч з вами були інші лікарі?*

Дуже різні лікарі. Основна маса – дуже круті спеціалісти. Я 6 років вчилася в медичному університеті, але ніде не мала такої практики, як на Майдані. Тому що люди з'їхалися з усієї України – спеціалісти, які розказують тобі багато цікавих речей. Я просто їх слухала, мені хотілось, щоб вони ще щось розповідали. Я обожнювала з ними працювати. Це люди, з якими я досі спілкуюся.

Запам'ятався Юра, анестезіолог. Ми працювали тиждень з ним у Михайлівському. Знаю, що він із Чернівецької області. Він багато мене навчив. Я в анестезіології 3 роки, але він багато мені показав зі своєї практики, як він це робить. Він круто робить, я спостерігала за його роботою, в нього завжди все спокійно. От я завжди кіпіш піднімаю – все, кінець світу! – а в нього все нормально. Говорив, що в анестезіологів головне, щоб були розслаблені руки, більше нічого не треба. І він за цей тиждень мене дуже багато навчив. Йому років 50–55. Прізвища не пам'ятаю. Він крутий анестезіолог, можна сказати, військовий анестезіолог. Він закінчив університет у Молдові, в Кишиневі, на інтернатуру його направили в Придністров'я. Він розказував, що коли був в інтернатурі, молодий, а тут – бах! – і його відправили в зону бойових дій. І там війна не така, як на Майдані, а така, як зараз в нас на Сході. Це така була практика! Він був одним анестезіологом на округ. Думаю, багато хто пам'ятає Юру.

*Ви згадували про лікування застуд, міряння тиску, про валідол. Це була медична рутина мирного Майдану. А потім, коли вже було не до таких дрібниць, ви, здається, працювали у Профспілках?*

Я не любила Профспілки з самого початку: закрите приміщення, дуже багато людей, дуже брудно. Мені там не дуже подобалось, більше подобались мобільні бригади, які ходили по вулиці або чергували в окремих палатках. І в Профспілках я з'являлась рідко, більше чергувала в палатці, що була навпроти Профспілок.

*В ту ніч, коли горіли Профспілки, як ви це бачили зсередини?*

Ми зайшли в Парламентську бібліотеку, це ж мирна хода була. Потім пішов «Беркут», змів все на Грушевського. Ми перейшли в Профспілки. У Профспілках

тоді було безліч народу, коридори завалені пораненими. Пам'ятаю, нам говорили, щоб ми не підходили до вікон, бо стріляли. І коли я трохи наблизилась до вікна, дивлюсь на вулицю – а вони під сценою і притисли наших до сцени, дим валить з усіх сторін! Все було в тумані. Я працювала тоді з Васею: він шив, я йому допомагала. Уколи, крапельниці, зупинка кровотечі – у нас усе було конвеєром. Усе, що можна, ми зашивали. А потім була передишка. Може, десь з годинку була тиша, не поступав ніхто, одиничні випадки. Тоді знову почалось: розірвані ноги, руки, все в крові... Потім нам сказали, що нас підпалили. А ми і далі шиємо! Ми були на 3-му поверсі. Бачу, що всі почали медикаменти збирати, все що можна виносити – виносили, всіх переносили в Михайлівський. Пам'ятаю, заходжу в хірургію – я там щось допомагала, – і там був хлопець, з повністю розірваною рукою... І я виходжу в коридор, а в коридорі вже немає світла, і димить усе. Я закриваю двері й кажу, що, народ, давайте швидше, бо горимо. Я запам'ятала, коли ми виходили з Профспілок через чорний хід, який виходить на Костьольну, що після нас лишались хлопці, які повинні були винести поранених. Коли бігла по коридору, було багато людей, які лежали, 10–20. Ми бігли коридором, а вони під стінами на матрацах... Це було на 3-му поверсі, за інші поверхи я не знаю. Біля сходів був аптечний склад, ми намагались все винести. І коли ми вертались від сходів по цьому коридору до хірургії, 320-го кабінету, то думали, що вже всіх винесли, але на підлозі, по боках лежали люди. Я знаю, що після нас лишалися люди з «Правого сектору», бо в Профспілках, в основному, був «Правий сектор», який повинен був винести поранених.

*Поки ця евакуація з Профспілок ще жива у вашій пам'яті, постарайтесь згадати все, що можете. Кожна деталь важлива для історії.*

Ми спустилися з Профспілок вниз. Чи то був підвал, чи 1-й поверх. Було темно, ми були з ліхтариком. Хлопці мене вели, в мене був рюкзак, куртка. Я знаю, що Вася багато своїх офтальмологічних інструментів залишив у Профспілках у цьому кіпіші. Я пам'ятаю, ми спустилися на 1-й поверх, хтось стукає у вікна, там вогні горять, вибухи, все палає, на вулиці видно, а в нас темно. Я повертаю голову і бачу, як «Беркут» стукає нам паличками у вікно... Це, напевно, був найстрашніший момент... Але вони не розбили вікно, не стріляли... Ми всі були в медичних футболках, вибігали по Костьольній вгору. Прийшли в Михайлівський.

**У Михайлівському...** Частину розмістили в самому соборі, там лежали поранені. У соборі в нас була терапія. А потім операційну хірургії перенесли в трапезну. І через те, що я – анестезіолог, я пішла туди, де хірурги. Там ми почали все розкладати. 10 столів було. Отже, я була з реаніматологами, анестезіологами, хірургами. Із нас в ту ніч у Профспілках була я і ще один анестезіолог, і все. Пам'ятаю, хтось кричить: «Зупинка серця!» Ми йдемо реанімувати чоловіка на підлозі. Один качає, інший проводить штучну вентиляцію легень... І поки ми його качаємо, до мене підходить дядько і дьоргає мене, а я чи тиск міряла, чи пульс пробувала, і він каже: «Мені щось трохи недобре». – А я кажу в цьому кіпіші: «Присядьте на матрац, зараз до вас підійдуть». – А сама думаю: «Блін, чувак, відстань, що, не бачиш, чим

ми зайняті?» Десь через півгодини реанімований помер, ми його не врятували. Підходимо до дядька (він ліг на матрац) – а він мертвий… Поранень видимих в нього не було, швидше за все інсульт. Бо він казав, що голова болить і крутиться. Я маю це на своїй совісті, що я його послала подалі. Це було в Профспілках.

У Михайлівському все було організовано. Була медсестра, хірург, анестезіолог. Окремо організований нами був реанімаційний куток, в якому було все – апарат штучної вентиляції легень, ларингоскопи, відсмоктувач... Все, що потрібно для реанімації, все реанімаційне обладнання. Якщо потрібно було зробити первинну хірургічну обробку ран руки, ноги без наркозу, і людина не падає в обморок, то її клали на стіл, давали місцеве знезболювання і допомагали. Але якщо все було серйозно – йшли анестезіологи, робили наркоз. Були часто психомоторні збудження, відірвані руки, ноги, живіт поранений... У Профспілках не було такої організації.

*Чи довго ви були в Михайлівському після того, як евакуювалися із Профспілок?*

Ми побули день, а потім ніч в Михайлівському, а на ранок виїхали на «швидкій» на Майдан. Анестезіолог був, студент 6-го курсу, більше хірургією займався, він теж зі мною спустився, і ще один хірург. Нас спочатку посадили біля готелю «Козацький». Потім ми пішли вперед, де був пам'ятник засновникам Києва, і недалеко від нього відбувався увесь цей «дурдом-веселка». Пам'ятаю, ми там були та інші медики з мобільних бригад. Ми там кружком стояли, до нас приносили поранених, і ми їх уже там сортували. Відправляли частину в Михайлівський, частину на «швидкій». Єдиний був позитивний момент – дуже круто працювали «швидкі». Я від них такого не чекала. Швидко приїжджали, під'їжджали під самі барикади. Вогні – а вони заїжджали і забирали поранених від самих барикад. Мені було приємно це бачити. Я була з рюкзаком, який тягала за собою внизу, він був мокрий, ми інтубували на тротуарі, вену ставили на тротуарі, реанімували на тротуарі – в цьому болоті. Це було десь до вечора. А на вечір нас відправили у «Вареники», чи в «Чебуреки», не знаю, як називається те кафе. Хазяїн дав його для пункту медичної допомоги.

**Потім почали зносити мертвих...** Особисто я підписала 28 трупів. Там їх приносили і приносили. Коли говорять за Небесну сотню, мені хочеться сказати: яка сотня, там до фіга народу було! Не знаю, куди всі поділися. Були такі моменти: до мене підходить знайомий і каже: «Не можу свого друга знайти, з яким я приїхав. Ти не бачила його?» І називає мені прізвище. А я кажу: «Сєрьож, я півгодини тому його підписала». – А він: «Як ти його підписала?» – Я: «Він помер». Ми були в кафе декілька днів, потім повернулись в Михайлівський.

*Ви сказали, що підписали 28 мертвих...*

Так, практично в усіх були в кишенях записки з адресою, телефоном дружини або з даними, де народився, звідки. Із 28-ми четверо чи п'ятеро невідомих.

*Що саме ви робили, коли були асистентом у хірурга, медсестрою?*

Все, що можна було, те й робила. Оскільки я була неповноправним лікарем, то була медсестрою – перев'язочною, операційною. Але основний профіль анес-

тезистки – це ставити вену, асистент при інтубації, постановка шлункового зонда, наркоз…

*21 лютого втік Янукович. Це велике досягнення Майдану. Відбулися пертурбації на «владному Олімпі», але ж ранені залишилися… Для вас Майдан ще не закінчився?*

Ні, звичайно. Госпіталь на Трьохсвятительській працює й досі – я теж там була. Було дуже багато випадків, коли ми витягували осколки від пластикових куль через два місяці після поранення. Я була на Трьохсвятительській десь до середини квітня.

## Анатолій Поливян:

## «Мы видели в эти дни все самое лучшее в людях»

***56 років, родом із Конотопу, за освітою – фельдшер.***
***Успішно займається приватним бізнесом у Києві, громадський активіст***

**18 февраля был поход к Верховной Раде**. Там встретили жестко, «Беркут» уже применял конкретно оружие, были убитые... Ночью мне позвонили, сказали что Дом профсоюзов горит и нужно быстренько-быстренько принять медиков... Самое основное было в «*Млинцях*», «Чебуречной», меньше было в «Вареничной»... Размещать раненых негде было – только сделать антишоковое, перевязку и быстро на «скорой» отправить в больницу...

Так, 18-го в 3 часа ночи, в три–полчетвертого, попал к нам паренек, я не помню его фамилии, он был из Ивано-Франковска, дзюдоист, спортсмен, но умер, к сожалению. Такой крепкий парень, у него был вырван кусок мышцы, левая рука оторвана за локоть, торчала костяшка. Мы пробуем, пробуем запустить сердце, и ничего не получается! Уже горели Профсоюзы, на тот момент этот парень уже умер. Мы в жилетках повыскакивали. Это вот когда БТРы атаковали, поджали... Все было перекрыто, и, естественно, «Беркут» начал зажимать, зажимать в кольцо. Ребята еле-еле отстояли тогда ночью.

Когда рассвело – дымящий Дом профсоюзов, сотни начали переформировываться, выстраиваться, возле нас часть отдыхала, те, которые были на баррикадах, ребята менялись.

Выстраивались новые сотни. 19-го утром приносили еду. Госпитали быстро пополнялись медикаментами. Было ожидание, что начнется новый штурм... Делали палатки на улицах, чтобы медикаменты не намокли...

Быстро работали волонтеры-медики, очень интенсивно: принимали раненых, делали перевязки... То есть целые сутки интенсивной работы, формирования новых медпунктов, потому что в Доме профсоюзов, этот госпиталь, который три месяца просуществовал, его больше не было.

И так же небольшой был госпиталь в *Жовтневом*. Рассказывали, как туда «Беркут» заскочил и там тоже были потери. Один парень, сотник, выпустил сотню, чтобы их не зажал «Беркут», а сам отбивался от беркутовцев, его придавили машиной к стене, и он погиб. Нам рассказывал доктор всю эту историю. Говорит, мы ему еще оказываем помощь, а уже «Беркут» заскакивает, мы думали, что все, нас тоже не оставят... Но они занесли своего раненого солдатика, мы оказали ему помощь. Потом нам пришлось уйти из *Жовтневого*, то есть «Беркут» занял *Жовтневий*.

19-го более-менее было затишье. Должны быть переговоры, они были назначены на 20-е число. До вечера было относительно спокойно, и где-то в 11 часов я уехал домой. И первое, что я увидел уже в восемь утра – начале девятого, что едут «скорые». Я не очень далеко живу, поэтому мне 15 минут. Я приезжаю – сзади на площадке возле «Вареничной» лежало три погибших человека… Потом еще принесли трех, потом пришли бойцы с баррикад... Подошли люди, и мы стали в оцепление, чтобы трупы не украли... Но начали подносить погибших снова. И я думаю – сколько же? Уже 11 человек! А паренек с баррикад говорит, что их человек 50, он лично сам видел, как эти люди падали...

Еще как-то так поразило, что даже таксисты увозили. Мы порезали брезент, обернули тела. Практически у каждого были документы – паспорт. Мы разрезали штанину и писали на бедре имя, отчество, фамилию, откуда человек. Одному пареньку не было даже 18 лет, мы достали у него удостоверение, что он на третьем курсе колледжа...

Было много раненых, которые позже приходили, уже после 25 числа. У нас были эти медпункты до 5 числа, или до 7-го, я уже не помню, с 18-го. Очень хорошие доктора были: реаниматологи, хирурги. Был доктор Саша из Ивано-Франковской области, молодой парень. Была семья молодая, семья докторов, они сами из Ивано-Франковска, но работали в Словакии по контракту. Эта семья оставила работу там и приехали помогать на неделю. Они ходили по баррикадам, собирали всех простуженных, легкораненых, делали перевязки, а у кого уже посложнее ситуация, того забирали, оказывали помощь в медпункте. Работы очень много было для медиков.

*В Михайловский было сложно добираться. Поэтому часть врачей и вернулась сюда, когда они поняли, что в Михайловском достаточно медиков, а раненые не поступают – их просто не довозят. Поэтому то, что вы здесь были, – это трудно переоценить. Затем Прорезная открылась, но уже позже...*

Никогда мы не думали, что вот так придется. Ну видите, хорошо, что мы в тот момент оказались в этом месте.

*Возможно, кроме вашего опыта с этим полевым госпиталем, вы поделитесь вообще пережитым во время Майдана – вы здесь были в эпицентре событий…*

Мы видели, что люди очень искренне отдавали полностью самих себя: начиная от молодых людей до достаточно уже зрелых киевлян. Я очень горжусь тем, что я уже киевлянин. У нас на работе есть бухгалтер Таня, она с мужем от начала и до конца была на Майдане. Но она все делала и на работе, у нас всегда вовремя

получали зарплату. И таких было тысячи, наверное, сотни тысяч людей, которые поддерживали, приходили. Но самое главное, что у них не было на лице ни капли страха, они знали, за что они стоят, то есть это было действительно идейно. Но даже мои родственники в Конотопе, бывает, по-другому воспринимают все это.

## Світлана Абаєва

# Монолог матері та лікаря

***Лікар-реабілітолог із Хмельницького***

Осенью прошлого года мой сын* работал в Киеве. Я в это время находилась в Москве, работала реабилитологом: занималась с ребенком, который болен аутизмом. Еще в августе месяце мне было тревожно на сердце – еще тогда мои хозяева рассказывали о том, что Украины не существует как таковой: «Потенциально Украина – это у края, у большой страны. Хмельницкая область – это вообще Польша исконная, Черновцы – Румыния. А Луганск, Донецк, Николаев, Одесса, Севастополь – это исконно русские земли». Поэтому мы «спим и видим, как бы стать частью под крылом *большого брата*». Я была так удивлена, говорю: «Я живу там, никогда такого не слышала. Я езжу по всей Украине, я – русскоязычная украинка, у меня отец русский, моя девичья фамилия Никитова, но эта страна – это моя страна. Почему вы мне рассказываете о том, что творится в моей стране?»

О событиях в Украине узнавала из новостей по телевизору. И тут друзья мне дали сноску в соцсетях: на фотографиях мой сын – это был первый разгон Майдана – вытягивал через баррикаду священника. Я так и знала, что Саша был там! Он мне ничего не говорил. С этого момента мое внимание было приковано к Майдану. Мы созванивались: «Мама, у меня все хорошо». И иногда в соцсетях я видела, что мой сын там мелькает. В январе он приболел и приехал домой в Хмельницкий на Рождество, на Новый год. Я говорю: «Саш, ну как там Майдан?» А он рассказывает, что он уже сотенный 1-й Сотни Самообороны, что они аполитичны, что они убирают все флаги партий, которые пытается кто-то вывесить. Тогда же впервые я услышала от сына об его отношении к своей национальности. В семье его отец не говорил о том, что он еврей, болезненно это воспринимал... И первый раз, хотя сын учился в еврейской школе, я услышала, как он говорил от своего имени: «Я – бандеровский еврей!» Первый раз ассоциировал себя с евреями, до этого никогда не озвучивал. Он рассказал, как ему позвонили друзья из Харькова и говорят: «Что ты там делаешь, что там у вас в Киеве происходит? Бунт бандеров и евреев!» А сын занимается альпинизмом, скалолазанием, горной техникой... Он им говорит: «Ребята, мы с вами были вместе в связке, а это очень многое значит. Вы мне доверяете? Вот такие наши взгляды – давайте познакомимся: я – бандеровский еврей». На следующий день эта группа и их палатка стояли на Майдане.

---

* Свідчення Олександра Абаєва див. на с. 242.

На Грушевского он успел отхватить первое ранение травматиком в бедро – отлежался, и я посчитала, что это незначительно. Появлялся после этого дома один раз на два дня. В канун его отъезда я говорю: «Саш, я не хочу уезжать. Я хочу быть там, где ты». Он сказал: «Мам, у нас болеет бабушка. Нужно хоть кому-то зарабатывать деньги». Я с тяжелым сердцем собрала ИПП*, все перевязочные, еще раз проинструктировала его по первой медицинской помощи – я бывший военный медик, и его готовила как парамедика. Проинструктировала и уехала в Москву. Когда начались события в феврале, по телевизору в России блокировали все источники. У меня скандалы с хозяином: «Там у вас все ненормальные».

Я созваниваюсь с Сашей, рвусь к нему туда – сын говорит: «Мама, не смей ехать! У меня за спиной ребята, а я когда буду знать, что еще ты, я не буду адекватен. Пожалуйста, останься там, я должен быть хоть за тебя спокоен!» Очень болезненно было. Все, что я могла делать в той ситуации – а я человек верующий – это ходить в Церковь Евангельскую. И Бог распорядился так, что мне дали возможность говорить в микрофон о том, что происходит в Украине. И я говорила: «Не верьте тому, что пишут, молитесь за Украину!»

Потом уже восстановила хронологию, а тогда, в феврале, я не знала, что случилось, что там перестрелка. Но 19-го вечером у меня просто сдавило горло. Я начала молиться и просить Бога за жизни тех детей, которые там были. 20-го числа пытаюсь дозвониться сыну, утром увидела, что он где-то «лайкал» в «Фейсбуке», телеканалы блокируются полностью – нахожу в «Фейсбуке» трансляцию «5-го канала». Среди накрытых тел погибших узнаю ботинки и форму моего сына. Я пытаюсь дозвониться – заблокированы оба телефона. Я пишу друзьям: «Позвоните, пожалуйста, там, в Украине... А то, мне показалось, что я увидела, как ребенка на щите несли». – Мне отвечают: «Блокируют связь». Сын пропал. Я списалась с его девочкой. Она сказала, что все хорошо. Но на удивление, эти слова меня не успокаивали. Прошел день, 21-го утром позвонила какая-то девочка и сказала, что он отдыхает после ночи. 21-го в обед он сказал: «Мама, я жив». И опять связь отключилась... Еще прошли сутки в ожидании, в молитвах. И тут мне звонит знакомый: «Видел твоего Сашу по телевизору». – «Да, я знаю, что он *звезда*». Он владеет тремя иностранными языками, поэтому достаточно часто давал интервью. «Нет, он с тяжелыми ранениями в больнице». И в тот день первый раз мне ответил телефон: «Мама, не приезжай, у меня все хорошо». Через восемь часов я была уже в Киеве, но сына уже не застала. Мы должны были встретиться в Киеве 23-го, но ночью у него поднялась температура на фоне гангрены, и его увезли через Львов в Польшу. В 8 утра я была в Киеве, и в 8 утра он уже подъезжал к границе Польши. Я не могла ехать в Хмельницкий. Я вышла в Киеве и направилась на Майдан. Я не знала, где он был, только знала его позывной. Увидела ребят, бывших военных. Я вычислила, что это афганцы. Говорю: «Ребята, я разыскиваю тех, кто знает моего сына» – «А кто ваш сын?» – «Саша *Хан*». – «Вы мама *Хана*?» И вот с тех пор я стала «мамой *Хана*» на Майдане. На 20 дней ребята из сотни моего сына стали моей семьей. Такое ощущение, что в этой семье я жила. Как будто вернулась к себе

* Индивидуальный перевязочный пакет (рус.).

домой. А я не могла себе простить того, что сын был здесь, вся Украина была здесь, а я была там. И вот эта боль, эта обида на себя, терзала меня, я не выходила из медпункта. Мне нужно было где-то ночевать. Меня взяла к себе семья, где были две дочери и мать, которые фактически жили Майданом.

С тех пор началась и моя жизнь на Майдане. Перевязки, осколочные ранения. Что меня поразило: священники с обмотанными головами, разбитыми лицами, оборванными рясами и осколочными ранениями рук, ног. Кем я была в медпункте? Санитаркой, потому что убирала. Медсестрой, потому что делала манипуляции. Была реабилитологом, в своей квалификации, она пригодилась. Была мамой, была сестрой.

Первых три дня не могла выйти на Институтскую. Во-первых, не было времени. К концу третьего дня я прошлась... Я не знала, где был ранен мой сын. Ребята просто говорили: «Это мама *Хана*». И ко мне подходили и жали руку: «Я благодарен вам за сына!» Я была удивлена. Это были ребята, прошедшие такие страшные вещи – Афганистан... А ведь это война моего поколения, он тоже прошел через мое сердце: мой жених погиб в Афганистане. И теперь эти ребята, опаленные огнем, мужчины 45–50 лет говорили: «Мы доверяем вашему сыну, спасибо вам за сына!» А для меня это была новость. Для меня он был ребенком. Я поняла, что за эти 20 дней, что мы не виделись, это уже не мальчик. Он вырос, и вырос на 20 лет.

Медпункт был очень необычный у нас: Натан – невропатолог чудесный и ортодоксальный еврей, наш хирург Амина* – чеченка-мусульманка, я – евангельская христианка. И у нас не было точек неприязни, очень трепетные отношения... Бедные Натан и Амина, они были голодные потому, что у нас свиная тушенка, а они ели кашу. Натан заходил: «Я боюсь, что к утру все захрюкают», и оставался голодный, у него были одни глаза и уши. И так трогательно, когда открывалась дверь, опаленные, с обгоревшими руками люди заходили и говорили: «Натан, я нашел рыбную консерву!», «А это для Амины: я нашла яблочко!», «Я нашел какой-то кефир, творог!» Это трепетное, бережное отношение к их укладу жизни…

Или: Амина делает хирургические манипуляции, я жду, чтоб закончить перевязку, невропатолог превратился в манипуляционного брата и ставит капельницы и – время совершить молитвенный ритуал. «Света, подхвати!» Амина падает под ноги по диагонали, Натан (а он у нас добрый, но очень рассеянный как любой, наверное, одаренный человек) кричит: «Где мой *талит*, где мой *цицит*, Талмуд?!» И он накидывал *талит*, и все пытались затихнуть, дать людям помолиться так, как они считают нужным.

Амина – чеченка, мусульманка, будущий врач-хирург. Сейчас интернатуру проходит. Она делала перевязки, ставила капельницы и говорила о том, что у нее болит... Ее муж сидит в тюрьме в Одессе. Они уехали из Чечни, бежали от репрессий, но, благодаря Януковичу, ему дали срок здесь, в Украине: за организацию покушения на Путина – подготовка и организация террористического акта. Очередной суд был в канун 8 марта, и мужа не оправдали. Единственное отличие – суд был очень корректен.

* Ідеться про Аміну Окуєву.

Каждый день мы отправляли, как минимум, два человека – вызывали 20-ю бригаду, психиатрическую, потому, что эта боль пережитого, боль стресса, боль потерь, она сказывалась на людях. И не было куда излить, не было чем нейтрализовать... Кричали, это проявлялось в агрессии к самому себе, в нежелании лечиться. На второй–третий день я просто тащила, волочила, просила, уговаривала на перевязки. Люди пытались оставить физическую боль, чтобы заглушить душевную.

Новый Майдан для меня начался, когда приехал мой сын из Польши. На то время ему уже сделали девять операций: у него было ранение в шею пулевое, множество осколочных ранений в бедро, правое и левое, ранение большого пальца правой кисти и осколочное ранение кисти.

Я говорила с теми, кто транспортировал его, они сказали: «Светлана Викторовна, ваш сын родился не в рубашке, а в БТРе! Когда снимали с него куртку – с куртки падали пули. Комбинезон был весь изрезан осколками». Это просто чудо! Пуля прошла через шею – там две артерии, множество осколочных ранений, но артерии не задеты. Пуля вошла в правую ягодицу, буквально миллиметр от копчика, остановилась в левой, не задев жизненно важные органы. Ранение правой руки на уровне сердца – когда он держал щит... Бог не опаздывает, он приходит вовремя. Миллиметр – он сохранил ему жизнь. И все говорили: «Мы не знаем, как он там выжил», потому что те ребята, которые были с ним, они все насмерть. Возле него пятеро погибло из «Львівської брами», а он сам дошел обратно.

Я встретилась с ним на Майдане. Он стал старше лет на 10. И я видела, как подходили ребята, мои сверстники, афганцы, и они его воспринимали как равного.

За это время мой телефонный справочник уменьшился в половину, но появились новые телефоны – как новый этап моей жизни с другими людьми. Многие мне говорят: «Идиотка! Почему он был там? Почему ты его не забрала?! Что он там делал?! Какая вам нужна помощь?! Он заработал бешеные деньги! Он покрыл все свои расходы авансом, который получил! Он наказан за то, что эти вещи делал!» Это ранит. Действительно, я поняла и даже другим говорю: «Поймите, я – украинка!»

Как-то мы разговаривали с сыном: «Саш, ты сейчас страдаешь, ты стал инвалидом в 27 лет, но если бы сейчас повторилось все, что бы ты сделал?» Ведь эти события отразились и на его невесте – она была беременна и потеряла ребенка. Физическая боль наложилась на душевную. Он мне ответил: «Мам, я бы ничего не изменил. Да, мне больно, но я ничего не хотел бы менять. Что больно: больно то, что родные мне люди – и по крови, и по духу – пожертвовали собой. Сейчас больно еще и потому, что то, за что мы стояли, оно очень шатко».

Я прочитала в какой-то статье, что Украина – это страна спящих ангелов, но когда потревожат их землю, они просыпаются и дерутся, как боги, отстаивая свою землю. Я удивлена и обрадована тем, что эти ангелы – это наши дети.

# ПІДПІЛЬНІ ГОСПІТАЛІ

**Олексій Соловйов:**
***«Було створено цілу мережу підпільних госпіталів»***

**Оксана Сивак:**
***«Ми десь людей до трьохсот пролікували у наших госпіталях»***

**Володимир Курпіта:**
***«Ми відкрили госпіталь, бо не було іншої альтернативи»***

**Тетяна Удовицька:**
***«Мы должны были помочь людям, которые защищали наши интересы»***

**Іслам Дабабсех:**
***«Чего бояться, если погибают 19–20-летние ребята?»***

**Наталія Дефтеренко:**
***«Координатор занимается всем»***

## Олексій Соловйов:

# «Було створено цілу мережу підпільних госпіталів»

***53-річний киянин, лікар, родом із Донецька***

**Спочатку ходили на Майдан, щоб працювати «тушками».** Ходили, щоб створювати кількість людей. Як людей було багато – не штурмували. Тому ми приходили і годину, дві, три, півдня там були. Сидиш там цілу ніч біля бочок... Одного разу підходить якийсь хлопець, він представився англійцем. Але у нас потім виникла велика підозра, що це росіянин, який намагався видати себе за англійця. Він ставив якісь запитання, дуже упереджені, але з величезним акцентом, хоч речення, на диво, будував дуже правильно з погляду російської мови. А потім виявилось, що з тих 6–7 людей, які сиділи біля цієї бочки, 4 почали з ним розмовляти англійською мовою, а він так і не перейшов на англійську. Коли ми уже вирішили, що він козачок засланий, сказали йому: «Все, давай!» Він відійшов від нас метрів за 100, підійшов до іншої бочки, де теж сиділи люди. Я підійшов туди, щоб їх попередити, але там також розмовляли англійською мовою. Такий ось комічний епізод. Це тільки один.

**Але прийшов час, коли вже стало не до балачок. Найгірше було 20 лютого. Тоді вже людей цілеспрямовано розстрілювали.** Для лікарів найстрашнішими були 18–19 лютого, тому що була велика кількість поранених. А потім, коли почали вже просто розстрілювати 20-го, люди або гинули відразу, або у них були дуже тяжкі поранення, їх везли у лікарні. Тоді в лікарнях вже почали приймати.

*Пригадаєте когось із лікарів?*

От, наприклад, професорка… Того дня на Грушевського, коли розбили медпункт і кидали там гранати, одна із тих медсестер – доктор медичних наук, педіатр Віра Павлюк, яка в той час виносила поранених, її люди закривали собою... У мене є знайомі, які бігали волонтерами з червоними хрестами. Вони допомагали, перев’язували, а коли було спокійно – просто роздавали ліки. Але в той час, коли оця бійка почалась, то більш-менш відбулось розшарування. Лікарі, які боялися, відійшли, як я, наприклад. Бути «тушкою» ти можеш, а от піти на кулі та лягти поруч з цими хлопцями... Можливо, в цьому є сенс? Але я особисто для себе не вбачав у цьому ніякого сенсу.

Я поставив собі запитання, де я можу ліпше допомогти? Звичайно, виконуючи речі, які інші не вміють, а ти вмієш. Тому звернувся заздалегідь до колег, які створювали різні госпіталі, й опинився в одному з них. Немає сенсу зібратися багатьом лікарям в тому місці, де і так є кому працювати.

**Завдяки децентралізації було створено цілу низку підпільних госпіталів, які змогли надавати допомогу. Якби їх було декілька, то вони б захлинулися просто.** Я особисто на Майдані нікому медичну допомогу не надавав, а тільки в госпіталі. І лікарем був, і рани шив, і діагностиком, і водієм, і вантажником. Поранених

було дуже багато. А в нас тільки три операційних столи. А потім треба ж інших людей приймати, тому ми цих, майданівців, розвозили по місту або по лікарнях. Якщо можна було обійтися без лікарні (таких пацієнтів забирали з лікарень), то ми відвозили їх до інших волонтерів, які готові були взяти поранених до себе...

**Люди самоорганізовувалися і самі себе забезпечували. Народна ініціатива, народна творчість.** Інформація збиралась. Люди, які сиділи на телефоні, допомагали координувати. Ми не відчували проблем, тільки в перший вечір, в перші години, коли ми прийшли після роботи, почалися бійки, і стало зрозуміло, що буде багато поранених. Приїжджаю після роботи в госпіталь, а там уже троє поранених. Заходжу, а вже лікар зашиває голову, а на другому столі такий же з розбитою головою. Запитую: «Чим допомагати? Я – акушер-гінеколог, головний напрям діяльності – допологова (пренатальна) діагностика». Зізнався, що давно нічого руками не шив. А той, хто шив, сказав мені, що вже років 15 лікарем не працює. Виявилось, то керівник цього офісу. Все добре ми зашили цим пацієнтам. У нас були одноразові голки, нитки, дезінфіканти. Ми відразу почали надавати допомогу. Спочатку мало з чого було вибирати щодо підручних засобів. Але потім, буквально за 30 хвилин, підтягнулись колеги з лікарень, які кинули свою роботу і приїхали, були також педіатри. І вони з лікарні притягнули з собою нормальний стерилізований інструмент, медсестер фахових операційних. І після того пішла нормальна робота. Фінансування десь бралось. Гроші як папірці не потрібні були, було потрібне: паливо, медикаменти, їжа. І це все привозилось в тому чи іншому вигляді. Жодного разу не відчували потреби. Ми з моїми колегами та пані Судомою, пані Павлюк та пані Гончаровою кожного разу, коли йшли на Майдан, обов'язково щось купували. Наприклад, перев'язочні матеріали, перекис водню, а також їжу. І все заносили в намети. Таким чином воно все й працювало.

*Який день був найскладнішим для вас у госпіталі?*

Ніч з 18-го на 19 лютого. Було дуже багато людей. За моїми підрахунками, десь близько 50 пацієнтів ми прийняли. Питання не в тому, що їх багато, а що в нас три столи. Доки людина на тому столі лежить, ти не можеш туди іншу покласти. А пацієнти різні. Комусь треба невеличку рану обробити, а когось заносять вчотирьох, та людина навіть рухатись не може. Хтось із переламаними ногами… Відповідно, коли знімаєш зі столу, треба кудись покласти. Не пам'ятаю вже, скільки було ліжок: 15, може, 20, навіть менше – 10 чи 12. А люди приїжджають і приїжджають, їх треба кудись подіти. В лікарню не можна, бо їх забирають т. зв. правоохоронці, беркутівці. Люди боялися. Туди везли тих пацієнтів, яким не можна було в інших умовах надати допомогу.

Інших розвозили по різних підпільних точках. Кидаєш медичну роботу, розвозиш всіх по черзі на своєму автомобілі. І розвозимо до невідомих людей, які повідомляли свою адресу. Це було небезпечно, невідомо, чим закінчиться той дзвінок. Телефонує самотня жінка, говорить що готова прийняти до себе одного пораненого. Ти не знаєш, можливо, це якийсь СБУшний канал чи беркутівський збирають такі телефони, щоб потім приїхати та заарештувати? Вона телефонує, дає адресу. Ми не

знаємо, куди саме ми їдемо, чи там засідки немає? Беремо того пораненого, веземо. Героями були ті, хто загинув, хто був пораненим, бо вони свідомо йшли під кулі. А ми просто працювали. Цілодобово, хтось вдень, хтось вночі, чергуючись з роботою в лікарні. Або їдемо додому на декілька годин, щоб поспати, і до госпіталю знову. Потім поспав дві-три годинки, а вже приходять твої власні пацієнти. А хто і просто душ прийняв, переодягнувся – і знову в госпіталь, сидить і чекає. Є поранені – працюєш, немає поранених – не працюєш. Але у всіх залежність від комп'ютерів. Як тільки не було поранених, всі дивляться, що відбувається – як зомбі.

Найтяжчим було відчуття небезпеки та невизначеності. Віра і бажання перемоги були, але страшно було й подумати, що ми можемо програти. І мені особисто було тяжко переживати долі людей, які були пораненими. Цих знімків немає, бо й страшно було таке знімати.

**У мене в машині й досі лежить шолом, пробитий кулею.** До нас привезли хлопця з пораненням. Познайомився він з дівчиною, киянкою. Вони разом були на барикадах. І його контузило гранатою. Вона його звідти витягнула, відвезла в лікарню. У лікарні подивились, з'ясувалося, що, крім контузії невеличкої, нічого поганого не було. Він знову, в ту ж ніч, пішов на барикади. І вона з ним пішла, поруч були. І куля влучила йому в око, пробила шолом. І, слава Богу, що куля влучила в око. Його до нас привезли. Подивились, що ока немає, все зруйноване, і ми нічим не можемо йому допомогти. Йому потрібна була офтальмологічна допомога. Я з цією дівчиною відвіз його в Жовтневу лікарню, в офтальмологічний центр. Їдемо, вони поруч сидять, а ти розумієш, що це хлопець і дівчина, й вони зустрічаються. Вони-то між собою українською розмовляють, а родичі дівчини російськомовні. Вони їй телефонують, дівчина їм російською відповідає, що вона зі своїм коханим. А вони їй: «Кидай та їдь додому, невідомо, що далі з тобою там буде». У нього одного ока немає, а на другому – набряк. Сидить, нічого не бачить, а вона переповідає йому, куди вони їдуть, що тільки вчора вони тут гуляли. Ну й потім їдемо назад з ними, а вона говорить йому, що не може собі пробачити, що вдруге його відпустила на ті барикади. А він їй каже… Важко згадувати навіть… Я їхав за кермом і не міг без сліз це слухати: «Сонечко, це ж свобода наших майбутніх дітей».

*Чи ви бачили їх після цього?*

Бачив, аякже. Він вижив, і це головне. Ока одного немає, друге збереглося. Прооперували, зараз період реабілітації.

**От найтиповіша практика була.** Шукали дрібні осколки від шумових гранат. Це такі садистські засоби. Вони нібито не для вбивства людей, а тільки для відлякування. Там корпуси зроблені таким чином, що всілякі мацюпусінькі кульки розлітаються, ранять тканину. Знайти їх просто неможливо. Їх не бере рентген, їх просто не видно. А якщо їх не прибрати, то рана довго не загоюється, може утворюватись абсцес. Їх треба шукати вручну. З одного хлопця назбирали цих дрібних осколків у половину пальця гумової рукавички хірургічної.

Беркутівці, за правилами, мали кидати гранату за кілька метрів під ноги. А вони розраховували, там же певна кількість секунд, щоб вона вибухнула в повітрі.

*А можете розповісти, як працювала вся система медичної допомоги у ці дні? Як було узгоджено роботу мобільних бригад, польових пунктів, госпіталів?*

Механізм надання допомоги пораненому був такий. Спочатку витягають з поля бою людей санітари, умовно кажучи, бо серед тих санітарів і доктори наук були. Вони першу медичну допомогу надають, а потім передають далі, поближче до медпунктів. Медпункт був у бібліотеці на Грушевського, а потім в Профспілках. Там роблять, що можуть. А потім передають далі, на Михайлівський. Там немає нормальних операційних столів, немає наркозу, такого, щоб зробити повноцінну операцію. Це перша допомога на полі бою. Потім потрібно надавати спеціалізовану. Для цього потрібні умови. До нас у госпіталь потрапляли люди, яким вже надали якусь первинну допомогу. Якщо видно, що немає потреби в серйозній операції, людей везли до нас, щоб врятувати від переслідувань, арешту. І ми вже на місці розбиралися… Подяка велика колегам, які були на робочих місцях, а не на Майдані. Вони все це розуміли, намагались допомогти, намагались не впускати цих, типу правоохоронців.

Також ще кордони... Ця народна творчість, якби вона не спрацювала, нічого б не вийшло. Дівчата з хлопцями, або й самі дівчата, багато їх, стали перед лікарнею кордоном, відганяли міліціантів. Оскільки були потвори такі затяті, які хотіли всіх понищити. А були такі, які не хотіли цього робити, їх послали, а вони просто приїхали. Тим часом натовп дівчат на них напав: «Їдьте звідси!» Якби дівчат не було, то вони б тих людей заарештували. Було багато речей, коли це все разом спрацьовувало.

Був один хлопець, якого страшенно побили «тітушки» і беркутівці. Просто взяли в полон та методично тупо били задля власного задоволення. В нього на обличчі практично нічого не залишилося. Спотворене обличчя абсолютно – перелом щелепи, носа, вибиті зуби. Те, що можна було, ми зліпили. Була підозра, що перелом черепа, а це зовсім інший прогноз. Він не хотів їхати в лікарню. І вже в такій ситуації, з гематомами, переломами, ми зробили все, що могли... Надали допомогу ту, яку вважали за потрібне. А далі період реабілітації. Але оскільки була підозра, що може бути перелом черепа, тобто інфекція може потрапити безпосередньо до мозку, до оболонок, довелось його везти на Підвисоцького, бо там могли надати спеціалізовану допомогу. Я особисто підвозив цього хлопця. Там зробили знімок. Лікарі теж дуже добре поставились. Знайшли невропатолога, офтальмолога, зробили рентген дуже швидко. Я сидів, чекав, який буде вердикт. Якщо немає перелому, то, може, заберемо, відвеземо його кудись. Але перелом таки був, не дуже страшний. Був перелом кісток навколо очниці. Вони його залишили в себе.

*Хто вам найбільше запам'ятався з людей, яких ви зустріли на Майдані?*

Можна лиш умовно виділити. Їх тисячі, цих облич. Коли заплющуєш очі, вони перед тобою стоять. Усі люди, які навіть на годину чи на дві приходили, варті, щоб їх згадати. Зустрічаєш їх час від часу на Майдані, вони тобі як рідні. Особисто мені хто запам'ятався – Юрко без ніг, який всі місяці там був. За винятком, коли йому поталанило: він кашляв, і один хлопець з Яремча забрав його до себе полікуватись. І якраз вчасно забрав, бо Юрко жив у Будинку профспілок. А там все згоріло. Згорів би візочок. Але речі його та документи згоріли, за винятком паспорта, посвідчення, картки банківської, яку я просто силоміць забрав у нього

та поклав у себе на роботі… Оцей Юрко своєю присутністю на Майдані дуже багато впливав на людей. Бо якщо такі люди є, то, мабуть, треба замислитись…

А ще був такий місцевий командир на дальній барикаді біля ЦУМу. Він нікому не представлявся, як його прізвище та ім'я. Але прізвисько в нього було «Батя». Це дальня барикада була, до них рідко щось доходило. Але вони боронилися, ще й брали участь у подіях на Грушевського. Він сам по собі дуже цікавий, колоритний, ну красень просто. Оця людина запала мені в душу. Ми особисто йому допомагали – їжею, ліками. У них в тому наметі була ціла родина. Приїхав хлопець, як-то кажуть, бандерівець з Миколаївської області. Худий такий. Як він сам розповідав: «Мама, я не можу, я поїду». А в нього вагітна дружина. Дружина каже: «Я тебе нікуди не відпущу». Мама те ж саме каже. Закінчилось тим, що вони приїхали всією родиною: він, його вагітна дружина, мама й 16-річна рідна сестра. Потім вони всі втрьох випхали цю вагітну дружину – вона ж дитину має виношувати – додому. От вони всією родиною: цей хлопець, мама, сестра – в одному наметі жили. «Батя» в них начальник. Маму хлопці «мамою» називали, сестра для них вже всіх «сестра». Вночі ходили, коли було холодно, чай, їжу готували. Якщо ви самі ходили на Майдан в ті часи, то, може, звернули увагу – ще задовго до цих подій – кожне віче, кожне зібрання на парапеті навпроти пам'ятника засновникам Києва стояв чоловік, стояв годинами або, принаймні, допоки віче тривало. Я навмисне не спостерігав, але він там кожного разу стояв з прапором України на собі. Іноді хтось до нього підходив, нахилявся, щось запитував. Я його бачив там завжди, вночі приходив після роботи і його там зустрічав. І тієї ночі, коли ми були в лікарні, я потім на знімках побачив, що серед всього цього вогню, в диму, він знову з тим прапором там стояв. Тільки трохи зігнутий, на тому ж місці! Це вражає. Мабуть, у нього трохи не релігійного рівня ідея була, що мусив це робити, що це його стезя. Затятий чоловік, який вирішив, що це його внесок в загальну перемогу. Оця людина дуже запам'яталась. Я не кажу про відомих – Вербицький, Нігоян... Я їх зустрічав, коли вони живими були, а про таких нібито звичайних людей. Мені найбільше та родина запам'яталась, «Батя», Юра Пархоменко, якого на Майдані всі знали як «Юлій Цезар»…

## Оксана Сивак:

## «Ми десь людей до трьохсот пролікували у наших госпіталях»

***40-річна киянка, лікар, родом із Хмельницької області***

**19 січня, ми з подругою знайшли білі футболки, намалювали хрести і пішли на Грушевського.** На Грушевського, 4, був медпункт, там ми і працювали цілу ніч. Перев'язували, відправляли людей до лікарні. А на ранок з'ясувалося, що більшість людей була заарештована. Увечері я прийшла з хірургічним інструментарієм, і

ми вже зашивали поранених, щоб їх не відправляти до лікарень. До лікарень відправляли тільки тих, хто потребували подальшого оперативного лікування. А тих, кому ми надали допомогу: зашили, перев'язали, вони залишалися у нас десь два–три дні. А потім ми (нас п'ятеро було) вирішили, що треба цих людей кудись ховати, тому домовилися з церквами і зробили підпільний госпіталь. Туди ми забирали поранених, які не потребували подальшого оперативного втручання. Ми робили там перев'язки. Десь через тиждень, коли притихли ці всі події, не було вже поранених, але з'явилося дуже багато людей із пневмонією, різними простудними захворюваннями. У нас була така система: я була лікарем-координатором, були волонтери, які ходили по Майдану (тоді було 9 медпунктів), вони відбирали цих пацієнтів, телефонували мені (у нас на той момент була лютеранська церква і римо-католицька, що на Перова, 16), і ми вже з'ясовували, кого куди відправляти. Найважчих відправляли на Перова, бо це було на лівому березі, безпечно... Межа була – Лютеранська. Тут межа стояла «Беркуту», тому було досить небезпечно. Але хочу зазначити, що хоч там і менти були, внутрішні війська і «Беркут», в нас не було жодного разу ніяких проблем. Наш госпіталь був на 2-му поверсі, а ці хлопці приходили на 1-й, їх там поїли чаєм, а наших вони не чіпали. Хоча, думаю, вони підозрювали і знали, що там медпункт, тому що ми опівночі й о 2-й годині ночі приходили. Так ми прожили місяць. А ще в нас була «гаряча лінія», були свої водії, і таким чином ми десь до 300 пацієнтів пролікували у наших госпіталях. Мої друзі-лікарі приїжджали туди вночі в більшості випадків: лікували, крапали. В римо-католиків були монашки, одна з них була медсестрою. Ми робили призначення, вона їх виконувала, це нам спрощувало життя. Возили інкогніто в лікарні тих, кому треба було робити рентгени, якісь інші дослідження. Але все це робили мої друзі, одногрупники, куми. У нас така була мережа. Коли ми тільки почали це робити, хлопці придумали, що пацієнти будуть називатися «піци», наші госпіталі – «капучинами», бо це ж були капуцини й кірха святої Катерини. Був випадок, коли дзвонить Іван (я в цей момент зашиваю пацієнта, всюди вибухи), він у нас ще був новенький, і каже: «Доброго вечора, я тут дві "піци" маю для вас». Я нічого не розумію, він мені намагається щось пояснити, я починаю на нього кричати, що ніяку піцу я не замовляла. Він каже: «Зачекайте, я до вас прийду». Потім ми з'ясували, що це були пацієнти. І після того ми вже розуміли: «піца» – то пацієнти, «капучино» – то назва лікарні. І так місяць ми протрималися. Переховуючи людей, ми отримали дуже велику довіру.

Насправді таких підпільних маленьких госпіталів було багато, люди на квартири брали. Але недовіра була страшенна, люди боялися за периметр Майдану виходити. Але коли вони чули, що це монастир або церква… З часом вже всі про нас знали. У нас був спеціальний знак, тільки з ним могли наші волонтери ходити. І нас всі лікарі знали по всіх медпунктах. Паралельно вивозили людей до Львова, а звідти – до Польщі. А декількох ми вивезли в Литву, ще на той час це були досить легкі пацієнти. Під виглядом туристів ми двох чи трьох через Бориспіль відправили. А решту тільки через Львів. Ну і вже десь в 20-х числах, коли вже після 18-го в нас було багато поранених, поляки прислали військові літаки, і ми відбирали

тяжкопоранених, відправляли їх до Польщі. У людей не було документів, і консул сам особисто стояв перед літаком, ставив їм пропуск, і вже в Польщі робили цим людям тимчасові документи. По суті, він ризикував всім... Але Польща на те пішла, аби допомогти. Литовці робили те саме, візи ставилися за 15 хвилин, про це знали тільки посол і його помічниця, це все робилося дуже оперативно. Так до Польщі ми відправили десь 130 людей. Польща найбільше взяла. Чехи прилітали, вони, правда, від нас брали самі поранених – взяли 39 пацієнтів. А поляки просто прислали літак, і ми туди понавозили пацієнтів з усіх лікарень. Вони брали по 15 людей на літак, з них було там 6 дуже важких, лежачих, а 9 – сидячих. І коли я приїхала, мене лікар попросив підписати документ, що вони транспортабельні. Я знала тільки 4-х пацієнтів, решту бачила вперше. Ну, слава Богу, всі долетіли.

Потім прилетіли німці, ми до них 24 людини відправили. Посол зазначив, що такої оперативності й злагодженості не було ніде. Це їхня була 25-та місія, ми вирішили, що це було злагоджено, бо ми були волонтери і не зв'язувались ні з Міністерством охорони здоров'я, ні Міністерством оборони. Це вже був березень, тоді Майдан вже ніби переміг. Але не було оцих бюрократичних всяких моментів, я просто телефонувала головному лікарю, казала, що ми прийдемо. Ми приходили, дивились пацієнтів, які залишилися, й оперативно за 4 дні відібрали 24 найважчих. І серед них, до речі, паралізований Володя Гончаровський та Рома Ліндов з опіками.

*У вас була мережа госпіталів? Чи існувала різниця між цими госпіталями?*

Так, була мережа. Львівська площа – греко-католики відкрилися. Різниці ніякої не було. Просто нам потрібні були місця. Тому ми звертались до всіх церков. І я вам зараз скажу такий момент, він ніде не публікується. Лютерани як медпункт відкрилися ще в грудні, а в січні на наше прохання вони відкрилися як госпіталь. Ми туди закупили десь 15 ліжок – справжній госпіталь з усім необхідним. Римо-католики мали міні-готель для гостей, там в них все було: були кімнатки на одну або на дві особи, туалет і душ, там було дуже добре. На той час нам вистачало місць. Потім ми звернулись до греко-католиків, ті однозначно були готові, але ми в них відкрилися 18 лютого, по суті. Трапилось так: коли все почалося, я була на Грушевського в госпіталі. У нас було 15 пацієнтів, з них 6 досить важких, але, на жаль, ми попрацювали десь години зо дві й нас заблокували. Нам пощастило, що нас заблокували внутрішні війська, а з нами була охорона, хлопці, й досить багато лікарів. Я була організатором саме того дня цього медпункту. Нам сказали: все, вийти звідси більше не можемо, прийняти пацієнтів теж. Ми ще десь години півтори-дві зашивали пацієнтів, надавали їм допомогу. А в нас була домовленість ще з костьолом на Костьольній. Там отець Віталій... Був у нас дуже важкий хлопець (до речі, поїхав у Польщу). Приїхала «швидка», ми були змушені його віддати, тому що він, дійсно, був дуже важкий. І от коли йти на Поділ, там вже стояли менти. Я подзвонила в костьол, мені сказали: «У тебе є 10 хвилин, інакше ми закриваємо двері». Тому що вже йшла війна. Я пам'ятаю свій розпач, бачу, що за 10 хвилин ми не дійдемо, адже в нас важкі пацієнти, ми поки цього здамо… А там вже почали стріляти. І ми би вже ту барикаду не пройшли, там вже реально «Беркут» стріляв. Пам'ятаю, в мене не страх, а щось таке – спочатку розчарування, що нам сказали,

що двері закриваються, хоча я розумію, заради спасіння вони закривають двері, ми вже не дійдемо туди все одно. У мене 15 пацієнтів, більше 10 лікарів і медсестер, притому серед них молоді хлопці та дівчата, й ще охоронці. Охоронців (вони були в бронежилетах, зі зброєю) ми попросили залишити зброю, замотали їм голови бинтом, надягнули якісь халати, типу, вони теж поранені. 4 носилки, хтось на милицях… Так ми йшли, внутрішні війська не сказали ні слова – вони трошки розступилися, зробили широчезний коридор і нас випустили. Ми спустилися донизу і подзвонили – виїхав Автомайдан, приїхала «швидка», і ми цих важких пацієнтів віддали. Легших залишили на Покровській, там є греко-католицький монастир, а вже у цей час мені подзвонили, що на Львівській площі в нашій греко-католицькій церкві є вже 15 поранених. І ми вже звідти з лікарями піднялися, звісно, не з усіма. Дехто поїхав додому... Я та подружка моя найкраща, вона моєю одногрупницею була, поїхали в церкву, знаючи що там 15 поранених. Дзвоню всім своїм друзям, усі збіглися – це була моя група, серед них дві моїх куми. Подзвонила – і всі приїхали. І ми вже там в дві руки, в шість рук почали зашивати. Благо – нам швидко носили ліки, шовний матеріал. Потім набігло ще лікарів, і так ми пропрацювали всю ніч. І працювали увесь день до суботи… 20 числа ми повернулись на Грушевського.

Ще факт цікавий хотіла розказати. Михайлівська церква відкрилася, коли побиття студентів було, а цей місяць ми їх просили відкритися – нам відмовили. Відмовив настоятель, притому що Філарет сказав: «Так!», а настоятель сказав «*Нет!*» І 18 лютого, коли вже діватися нікуди було, пані Леся, вона зараз радник міністра зі зв'язків з релігією, каже, що коли туди збігся натовп, зо дві тисячі, вона подзвонила настоятелю, що він мусить відкрити двері. Він сказав: «Я не можу». Тому що за 10 днів до цього йому подзвонили і сказали, що якщо він відкриє, то закриють Київський патріархат, йому погрожували. На що пані Леся сказала: «Ви можете не відкриватися, але у вас на подвір'ї вже дві з половиною тисячі людей, з них половина поранених, тому це вже не має значення». Звісно, він тоді вже відкрив. Такий цікавий факт. Настоятель нам місяць відмовляв, ми просилися, тому що там гарна була локація. Ми розуміли, якщо буде якесь серйозне протистояння, то це і близько, і в них багато місця, але нам відмовляли, боялися.

Так ми працювали довго, потім вийшли знову на Майдан. В той день мені дуже пощастило, я була на Грушевського, 1. У нас були поранені, але важких не було, і я не бачила того жаху, який люди, котрі були на Інститутській та в інших госпіталях, бачили 20-го. Я не бачила тої кількості трупів, якось так Бог беріг. Потім тих всіх пацієнтів виписали, вірніше, ми їх перевели по лікарнях, бо не було сенсу їх тримати. Уже лікарні тоді схаменулися, ніхто нікого не арештовував. Госпіталь у лютеранській церкві проіснував найдовше, хлопці ходили до нас на перев'язки. Ми тільки десь у травні закрили госпіталь, але ми й досі там, у церкві.

Ми зараз є громадською організацією, юридично оформили свій статус. Так сталося, що ми отримали довіру від посольств, діаспори і маємо зараз декілька проектів. Ми є партнерами «Карітаса»*. Але це вже інша тема, інша розмова.

* Міжнародний благодійний фонд «Карітас України».

*Ви говорили, що вас було п'ятеро, коли ви починали створювати госпіталі. Хто, крім вас, цим займався?*

Це була Іванна, Іван Дем'янець, Оленка Ганцяк-Каськів і Артем Миргородський*. Ідея була Світлани Тараненко**, вона цю ідею дала і вимушена була тоді переїхати до Львова, бо сім'ю її переслідували, а в неї маленька дитина. А ми п'ятеро організувались, і вже потім до нас доєдналися інші волонтери. Колись ми в березні робили *team bilding* і вирішили зібрати всіх – нас щось було 35 людей, враховуючи дівчат, які сиділи на «гарячих лініях», водіїв і лікарів. Це була цікава зустріч, тому що багато хто тоді не бачився, тільки по телефону розмовляли.

*А все ж таки розкажіть про вашу п'ятірку, це ваші одногрупники?*

Ні, до того моменту я знала лише Оленку Ганцяк-Каськів – дуже хороша людина, вона очолює Патріарше товариство в Греко-Католицькій Церкві у Києві. Їй було легко домовитися зі всіма Церквами. Хлопці приєдналися вже потім, не пам'ятаю, як то сталося. Нам обов'язково потрібна була рекомендація, коли хтось новий приходив. Ми запитували, хто привів? Це було дуже серйозно, тому що треба було мати повну довіру, це була таємна інформація. Ми працювали вночі, я раніше 4-ї не приїжджала додому. Нам консьєржка розказувала, що приходили якісь люди, розпитували, коли ми повертаємося? А того дня, коли моєї подруги (вона лікар) арештували сина, йому 19 років, у мене почалася паніка. І ми відвезли своїх дітей за кордон, наших дітей три місяці тут не було. До того ж наша школа на Лютеранській, і ми то ходили до школи, то не ходили, адже треба було пройти два блокпости беркутівські. І наші друзі сказали: привозьте дітей, не ризикуйте. Вони і нас кликали, але в нас тут були справи. Ми відвезли дітей, тому були вільні: вдень ходили на роботу, а вночі займались волонтерством. На роботі всі знали, чим я займаюсь, з розумінням ставилися, і я могла раніше піти і пізніше прийти. З лікарні я, певно, була єдина, хто був на Майдані так активно. Решта, може, приходила, але інкогніто, тихенько. Наш головний лікар був категорично проти, в нього був план вивести нас, 140 людей, на Антимайдан. І він вивів. Це була субота, день до того, як Попова зняли. Була рознарядка на 140 людей, мені навіть ніхто не посмів подзвонити, щоб я туди вийшла. Він сам особисто людей рахував за списками – хто вийшов, хто ні, а зараз він, *естественно*, дуже любить Україну. Якось 22-го чи 23 лютого я йшла на Костьольну в костьол, подивитися, що там робиться, ми вже розуміли, що найстрашніше позаду… Дивлюсь, іде мій колега-анестезіолог. А він із Західної України, з Івано-Франківська родом. Я так зраділа, а він від мене тікав! Я спочатку не зрозуміла, думала, може, він мене не впізнав, так не може ж бути, ми разом працюємо! Тоді я зрозуміла, що він просто боїться. Він ще тоді не розумів, хто виграв, і боявся, що я скажу головному лікарю, що він був на Майдані.

*Чи робили ви операції?*

Операцій ми не робили, ми робили перев'язки, а якщо були сильні кровотечі – ми зашивали. І дуже було цікаво, коли нам вже після перемоги Майдану великі

---

* Свідчення Артема Миргородського див. на с. 680.

** Свідчення Світлани Тараненко див. на с. 170.

світила розказували, щó ми робили не так. Ми встали і сказали: «А де ви були тоді? Чому лікарні не приймали пацієнтів? Чому їх здавали й арештовували? Ми би того всього не робили». Справді, те треба було робити в лікарні. Але ми зашивали. Звичайно, рани потім гноїлися багато в кого, але на той момент хлопці категорично відмовлялися їхати до лікарні. Народ настільки був наляканий. Пам'ятаю одного чоловіка, його долю, на жаль, не знаю, в нього було поранене око. Там однозначно треба було їхати до лікарні, а він так бідний плакав і просився, щоб ми його туди не відвозили. Але вибору не було, треба було спасти око, а ми не могли цього ніяк на Майдані. Пам'ятаю його обличчя, ми ж тоді прізвищ не питали, навіть якщо й питали, люди все одно боялись називати. Вони в лікарні казали вигадане прізвище. І коли мені кажуть, що то неправда: лікарні приймали і ніхто нікого там не арештовував, я завжди відповідаю: «Чому ж я тоді з хірургічним інструментарієм бігла на Майдан, і я не одна така була? Туди великі хірурги, завідувачі відділень, такі серйозні кардіохірурги прибігали». Насправді київських дуже багато було лікарів. І коли їх питали, чи можуть вони до себе когось госпіталізувати, вони відповідали: «Ні, не можемо, головний лікар забороняє».

*Чи були випадки, коли ви таємно привозили до лікарень?*

У нашу лікарню – ні. Ми всіх своїх пацієнтів, кого треба було обстежити, в більшості випадків відвозили в 6-ту лікарню. У мене там дуже близький друг – одногрупник Віталік, завідувач терапії. Він робив рентген, обстежував, але все це робив підпільно. Хоча його головний лікар теж був проти, Віталік все ж таки узяв на себе таку відповідальність. Ми сміялися, бо він усім розповідав, що робить ремонт дома, а це – заробітчани. Але не треба було бути на Майдані, щоб зрозуміти що це люди з Майдану. Вони всі були чорні від диму, «пахли шашликом», як каже Анічка Квіт, – волонтер, яка з нами була. Пам'ятаю, якось кажу їй: «Мама знає чим ти займаєшся?» – Вона: «Знає, підозрює, бо питає: "Де ти була?" А я відповідаю: "Була на дискотеці". А мама: "Та тільки пахнеш ти чомусь шашликом"».

*А як ви організовували госпіталі? Складно було знайти гроші, медикаменти?*

Ні, ми це все не шукали. Ми багато медикаментів брали на Майдані з того, що люди приносили. Всі мене там знали, я приходила, давала список, який треба, мені збирали в сумку, і я відносила. Ті ліки, яких нам не вистачало, купували парафіяни. У нас своїх грошей не було. Отці назначали якусь жінку або чоловіка відповідальними, і ми навіть не знали, скільки там тих грошей є. Ми просто просили: нам треба купити те, те, те, і вони купували. Я знаю, що на Львівській площі в церкві Василія Великого щось тисяч 60 гривень зібрали – люди принесли дуже швидко. І ми, пам'ятаю, ще закупили вогнегасники. Ми ж не знали, скільки то буде часу і як воно буде, ми готувалися до тривалого протистояння. Дуже швидко люди зібрали гроші, медикаменти. Так само на Грушевського – приходили й питали, що треба? Ми вже потім казали: «Все, більше не треба». – «А що треба?» – «А те…» І відразу, за 40 хвилин, шовний матеріал приносили. З цим труднощів не було.

*Чи можете виділити на Майдані групу за віком, регіоном, професією?*

Спочатку вийшли студенти, а далі приєдналися всі. Я знаю і професорів, які кидали «молотова». Але там всі себе знайшли. Там було таке єднання, що всім хотілося там бути. Було багато безхатченків – вони там себе знайшли, тому що їх там годували, розуміли і підтримували. Першими, хто кидав «коктейлі», були молоді хлопці, відчайдушні – вони могли зробити будь-що... Але без таких людей також не можна, тому що інтелігенція стояла би з тими плакатами й досі, їх би постріляли. А ці хлопці йшли першими, а за ними йшли вже інші.

## Володимир Курпіта:
## «Ми відкрили госпіталь, бо не було іншої альтернативи»

***45 років, кандидат медичних наук, керівник громадської організації «Всеукраїнська мережа людей, що живуть з ВІЛ/СНІД»***

Я працюю у «Всеукраїнській мережі людей, які живуть з ВІЛ/СНІДом». У нас неурядова організація, в ній зараз працює 87 осіб, але із них активних учасників Майдану на першому етапі було 17.

Зранку 2 грудня ми зібрали весь свій колектив, сказали, що наша організація підтримує цей рух, але ми не можемо нікого змушувати брати в ньому участь. Ми зробили вільний графік для співробітників і сказали, що найголовніше, у зв'язку з тим, що події трапляються різні, щоб з огляду на безпеку ми знали, де хто є. Андрій Андрушків* був першим безпосереднім учасником різних майданних ініціатив, потім Іра – вони разом співпрацювали з ДемАльянсом, з цією групою людей. Андрій був першим, хто організовував їдальню в Будинку профспілок.

Наша організація займається наданням медичної допомоги. Коли почалися ті події, в нас дуже складні були стосунки з Міністерством охорони здоров'я, конкретно з пані Богатирьовою, яка підписала два укази. Перший – про необхідність всім медичним закладам повідомляти, хто в них перебуває з поранених, а також поранені, ушкоджені обов'язково мали свідчити в міліції. І другий, трохи пізніше, – про можливість використання водометів при низькій температурі. І от коли з'явився цей наказ про необхідність повідомлень, люди перестали офіційно звертатися в лікарні. З'явилася інформація, що відкривають медичні пункти в Будинку профспілок. Колеги, які там працювали, почали говорити: «У нас не вистачає місця, ми не знаємо, що робити, розміщуємо поранених людей по квартирах».

Тоді дівчата (це не моя була ініціатива): Іра Агеєва, Оля Гвоздецька, Аня Константинова, прийшли утрьох і сказали: «У нас же є конференц-зал, навіть два, ми готові допомагати». Таким чином з'явилася ідея госпіталю. І ми сформували цей госпіталь.

---

* Свідчення Андрія Андрушківа див. на с. 26.

**18 лютого, коли почався розстріл, ми працювали, навіть виїжджали безпосередньо на Майдан, забирали звідти...** Ми робили так, що бригада складалася найбільше з п'яти лікарів різного фаху, щоб вони могли підтримувати одне одного. У нас були представники з фармкомпаній, лікарі-кияни, які приходили сюди з приватних клінік та державних лікарень. Потім приїхали лікарі зі Львова, Хмельницького, Донецька, Кривого Рогу.

*Ви співпрацювали з медичною службою?*

Так, ми залишали телефони в медпунктах, які були в Парламентській бібліотеці, потім біля Грушевського на розі, в Будинку профспілок, КМДА. Залишали всюди наші візитки, писали, інколи нам телефонували: «Приїдьте, заберіть». Наприклад, з контузією забирали якогось хлопця з КМДА. А потім уже пішов такий вал, що до нас за ніч привозили 60 людей...

**Це в ті останні дні...** До нас приїжджала машина за машиною: то хтось з народних депутатів, то когось Ірена Карпа привозила, то люди звичайні когось привозили, а то наші чергові на машинах. Була одна сімейна пара – вони приїхала на своєму автомобілі, я запам'ятав тому, що в них здоровенний бус. Ми вже сказали, що поранених треба класти, бо їх сидячи не можна було вивозити. Вони привезли з собою пса здоровенного – реально здоровий пес, він там сидів, гавкав на всіх *(сміється).* І ми їздили з цим собакою.

Пам'ятаю, як до нас привезли дядька років під 60, напевно. Він на барикаді на Грушевського стояв. Каже нам: «Я за каменем нагнувся, і мене щось вдарило ззаду, подивіться, хлопці». Причому він абсолютно адекватний, ледь не сам прийшов. Ми відкриваємо, розрізаємо одяг, знімаємо з нього, і розуміємо, що в нього пиж – були такі металеві пижі, який входить десь у ділянці під лопаткою, проходить під шкірою і застрягає в шиї.

Інший випадок, був хлопець, який вистрибнув з 3-го чи 4-го поверху від пожежі і потрапив на сітку, яка була знизу. Він розповідав: «Я знепритомнів, а потім прийшов до тями й чую, знизу беркутівці говорять: "Та зараз він впаде, ми його тут і *докончим*"». І він проліз ще метрів 15, на наш бік, його підхопили і привезли до нас. Ми дуже переживали, що там якісь сильні переломи, забої або ще щось. А в нього нічого не було. Був просто забій, але жодної подряпини не було. Він поспав у нас, на другий день ми відвезли його на якусь квартиру.

**Тоді вже деякі лікарні почали приймати хворих.** Якщо обстеження було потрібне, ми працювали з «Оберегом». Але дивно, що «Оберіг» брав за це гроші, безкоштовно вони не робили. Люди передавали гроші, ми привозили, робили знімки... Ми відкрили картковий рахунок, і протягом 2–3-х днів зібрали близько 140 тисяч гривень. Гроші витрачалися так: потрібно зробити дослідження якесь – будь ласка, ось сума, поїхали на дослідження. Волонтери, які приходили до нас, працювали безкоштовно...

Після 18 лютого були переламані хребти, ноги, а також була величезна кількість уламкових поранень. Уламки доводилося вибирати. Був хлопчик із Харкова, який мав наскрізне поранення обох ніг, але в нього не зачепило ні артерії, ні кістки. У нас знеболення було тільки місцеве, наркозу не було можливості надати, і він, коли

йому робили ревізію цієї рани, читав «Отче наш» увесь час, голосно. Якраз зателефонувала його бабуся з Харкова, їй дали наш номер телефону. Я кажу: «Розумієте, він зараз не може, не хвилюйтеся, все добре, все добре». І вона плаче.

У нас були два лікарі з Інституту нейрохірургії. Вони одну чи дві зміни чергували, залишили свій номер телефону. І потім, коли нам привезли хлопця з переломом хребта, ми подзвонили цим лікарям: «Ми нічого не можемо зробити. Навіть сенсу немає його вивантажувати, щоб не зробити гірше. Ви візьмете його?» І вони відповіли: «Привозьте до нас, ми будемо ним займатися в Інституті нейрохірургії».

Був хірург з 4-ї лікарні. Коли привезли важке поранення, що потребувало серйозного операційного втручання, ми йому зателефонували, він сказав: «Ок, я тут, на місці». Тобто вже мережа, яка утворювалася, почала працювати, не тільки тут, у госпіталі. 4-та лікарня, Інститут нейрохірургії, *БСМП*, але *БСМП* далеко звідси трошки, 17-та лікарня, 12-та на Підвисоцького – це куди в щелепно-лицьову хірургію відвозили. От випадок один був: нам привезли хлопця, він звідкись з Дніпропетровська, у нього вивих щелепи з переломом та перелом ноги. Ми нічого не можемо зробити, тільки знеболили. Я посадив його у свою машину, поїхали на Підвисоцького. Чергова зміна приходить: «А що робити, що писати?» – Кажу: «Як що писати? Напишіть, що йшов, спіткнувся, впав, отямився...» І до чого я веду: не фіксувалося прізвище.

Коли розстріл почався, був ступор. Нікого не везли звідти. Не встигали. Ми телефонували кілька разів у штаб, а вони кажуть: «Немає кого». Пам'ятаю, на Михайлівській, внизу, де розвертається тролейбус, були покладені тіла...

*І там госпіталь був у кафе...*

Кафе, медпункт, і вони лежали. Серйозні речі. Тоді вже лікарні відкрились. Це ж був момент переламний, коли всі сказали: «Досить». І почали реально приймати. Ми ж відкрили госпіталь тому, що просто не було іншої альтернативи. Але ми намагалися створити альтернативу. Особливо тоді, коли був штурм в Будинку профспілок, де містився основний госпіталь. А потім, уже 21 лютого, я ніч стояв у медпункті біля Головпоштамту. А це вже був елемент перемоги з гіркотою – і вже не йшов такий вал... У нас був, пам'ятаю, хлопець-перекладач*. Він приїхав, каже, що так і так, був на Майдані. У нього було багатоуламкове поранення кінцівок, і дуже довго хлопці вибирали ці уламки. Каже: «Найбільше за що жалію – це те, що на Майдані залишилася моя сумка з комп'ютером і моєю дисертацією, яку я писав чотири чи п'ять років». Через два дні він приходить на перев'язку й каже: «Ви уявляєте, мені повернули мій комп'ютер!» Отакі речі, але це дрібниці, з яких складається щось велике...

А потім ми ще днів 10 стояли. У нас залишалися хворі, ми їх ще розвозили. Нам допомагали волонтери. В Чехію відправляли на лікування, Німеччину, здається. У нас були хлопці з переломами стегна, наприклад, з апаратами Ілізарова...

*З якими волонтерськими групами ви взаємодіяли?*

З різними волонтерськими організаціями. Знову ж таки, я буду тільки пріз-

* Ідеться про Артема Пасічника, його свідчення див на с. 569.

вища називати, я навіть не знаю, з яких груп вони приходили. Була Марічка Маковецька, вона працювала тоді в групі психологів на Майдані, була однією з координаторів у штабі. Ми через неї зв'язувалися. У нас залишались кошти. Ми передавали їх декілька разів на похорон, зрештою, 93 тисячі гривень перерахували до «Фонду допомоги жертвам».

Оце такі свідчення в мене – більше емоції. Але це був такий момент, коли люди гуртувалися самі по собі, можна було абсолютно спокійно з незнайомими людьми порозмовляти на Майдані. Було дуже страшно поза Майданом, особливо ввечері, коли снували якісь групи, і ніхто не знав, це «тітушки» чи ні. Насправді, я зрозумів, що люди в більшості своїй схильні об'єднуватися заради добра. От хоч би відданість лікарів, які тут чергували. Вони зранку їхали до себе на роботу, ввечері знову сюди приїжджали...

*Чи ви якось конспірувалися?*

Була конспіративність. Наприклад, ми відвезли двох поранених на квартиру до однієї бабусі, їх потрібно було на наступний день перев'язати. І ми відправили туди бригаду, щоб хлопців не везти сюди. Бригада приїхала до бабусі, а її ніхто про це не попередив. Вона через двері, не відкриваючи: «Хто?» – «Ми з госпіталю, прийшли на перев'язку». – «Я нічого не знаю, в мене нікого немає. Ідіть звідси, я зараз міліцію викличу». Вони вийшли. Тоді ми почали їй дзвонити: «Це наші приїхали». Був елемент конспірації, тому що ніхто не знав, чим це закінчиться.

## Тетяна Удовицька:

## «Мы должны были помочь людям, которые защищали наши интересы»

***45-річна киянка, старша операційна медсестра***

Впервые я попала на Майдан в январе, не помню, какого числа. Меня отправили на курсы повышения квалификации в БСП. Курсы были до 3-х часов дня, после этого мы были свободны. После 3-х часов я приехала в больницу, и врачи нашей больницы собирались на Майдан. Они спросили у меня: «Таня, чем можно помочь на Майдане? Мы сейчас едем туда, возможно, будем там всю ночь». Мы им собрали аптечку, помощь, какую могли, и проводили их в машину. Они уехали, и буквально через час мне позвонил наш доктор Олег Ростиславович Пилипчук* и говорит: «Таня, позвони по этому номеру телефона. Там хотят создать потайной госпиталь и нужна будет твоя помощь, так как этот госпиталь будет с хирургической активностью, там будет оборудована операционная, чтобы помогать раненым». Потом я позвонила своему сыну, и мы взяли то, что я посчитала нужным: инструменты, какие можно было, шовный материал, чтобы было хотя бы на первую помощь, и поехали. Нас там встретили координаторы, которые этот госпиталь создавали. Там

*Свідчення Олега Пилипчука див. на с. 107.

был уже Олег Ростиславович. И началась работа. Были уже медсестры, которые могли оказывать помощь. Со мной поехала медсестра из нашего отделения – Мария Ивановна Матвиенко. Там у них была комната – конференц-зал, мы из этой комнаты сделали как бы мини-операционную. Удивительно, когда мы говорили, что нужно, и координаторы высвечивали все в интернете, то это привозилось... Я такого никогда не видела, мне казалось, что это секунды были. Только говоришь, что нужна кварцевая лампа – появляется кварцевая лампа. Врачи говорят, какие нужны медикаменты – все появляется по первому же требованию. Составлялись списки, и мы буквально за час-два, честно вам говорю, сделали эту операционную. И была у нас рядом палата для приема пострадавших.

У нас были первые пациенты часов в 11-ть вечера. Первого нам привезли мальчика, Гриша его звали. Он надышался дымом на Майдане и был очень сильно избит. Ушибы у него были и рваные раны. Мы их обработали с нашими врачами, какие там были: с Марьей Ивановной, девочками-координаторами офиса, в котором мы находились. Был из Автомайдана Ростислав, его отправили в Прибалтику лечиться. У него был, по-моему, разрыв легкого. Он сначала у нас был. Ему диагностировали перелом ребра, предплечья, наложили гипс, но он не захотел дальше ехать в больницу, такое время было. Это было где-то после Рождества, почему-то мне так кажется. Ему вечером стало плохо, и его отвезли в клинику «Борис». Там его прооперировали, но он там тоже не остался. Уехал на квартиру (координаторы сняли). Он у нас капался, был с дренажами. И на 3–4-й день уехал в Прибалтику. Все остальные дни (я была в этом госпитале две недели) были разные, очень интересные люди. Самое запоминающееся – это дух патриотизма, не знаю, как правильно назвать то, что я там увидела. Человек, который только что вышел из этого ада, чуть-чуть почистив свои перышки, не боясь, опять говорил: «Я пойду туда, я нужен там, я должен, я буду там!»

*Расскажите о госпитале.*

Госпиталь был организован руководителями организации ЛЖВ («Люди, живущие с ВИЧ»). Он находится на Межигорской. У меня и грамота есть, ее вручили всем, кто из наших там был. Люди в этой организации вообще сказочные. Коллектив там золотой, потому что рядом стоял и начальник, и заместитель, и каждый начальник отдела, каждый подчиненный – там все были один за одного. Там начальник сейчас Владимир Иванович Жовтяк. Координаторы – девочки Наташа и Таня, они все нам помогали, они по образованию тоже медработники. Когда возникла эта организация, «Люди, живущие с ВИЧ», девочки стали работать там.

*Как подбирались группы врачей и медсестер? Какие дни были самые тяжелые?*

Координатор Наташа составляла списки… Самые тяжелые дни были в январе, я не помню какого числа я пришла, когда Автомайдан уже разгромили, после Рождества. Где-то числа 13–14-го. Вот это была очень тяжелая ночь. В первый же день после той тяжелой ночи, когда ОМОН побил людей из Автомайдана, мы составляли списки и искали, кто из врачей и медсестер может быть в этом госпитале. В основном подбирали своих, были все на телефонной связи. Я звонила в больницу, приезжали девочки мои из оперблока – Майя и Наташа. Когда у нас

были смены, то другие девочки нас страховали и были здесь, а мы там. И с нами были врачи из нашей больницы. Львовские врачи были – два врача-анестезиолога и жена анестезиолога-реаниматолога Димы – Илона. Юра был – врач из Львова. Это люди, у которых и дело, и слово не имеют разногласий. Они не боятся никакой работы. Я первый раз в жизни таких встретила. Наши врачи тоже хорошие, не хочу обидеть, но я была просто поражена работой львовских врачей. В первый день, когда они приехали, я их встретила. Я же тут хозяйка, как бы, мы все тут основывали, а они начали немного по-своему делать. А потом мы, вчетвером, вместе сели, поговорили. Если бы все врачи были такие, как Юра, Илона и ее муж Дима! Я была очень поражена! Наши мальчики очень хорошо работали, ортопеды в основном были, хирурги наши приезжали, дежурили. Были пациенты с воспалением легких, нужно было прокапать. Наши хирурги детские тоже очень много помогли, анестезиологи-реаниматологи были. Юрий Васильевич, Игорь Петрович – они раньше работали в больнице, потом уволились, перешли в другое место, тоже откликнулись, приехали и работали. Очень хорошее у нас было оснащение, аптека. Было абсолютно все, в нашей больнице даже нет всего того, что было там.

*Как долго функционировал этот госпиталь?*

Мы законсервировали госпиталь наш, когда в феврале неделю было затишье, где-то с 28–29 января по 5–10 февраля. Уходя, мы свернули госпиталь, сложили медикаменты, чтобы офис мог дальше работать. А нам позвонили 18 февраля, что нужно срочно возобновлять работу. Я была на работе и уехала в госпиталь приблизительно часов в 5 вечера. Там была очень жесткая работа, когда уже начали стрелять. Очень много было раненых, с осколками, пулевыми ранениями, ожогами, переломами. Ужасно было. Вспомнила, что мне нужно позвонить сыну... Посмотрела на часы, было уже 4 часа ночи. Время пролетело просто на одном дыхании, потому что надо было развернуть сразу госпиталь, расставить медикаменты, чтобы врачи могли ориентироваться, могли смотреть, что где лежит, чтобы все было под рукой. Надо было думать быстро, как простерилизовать инструменты, где и как накрыть стерильный стол. И сотрудники ЛЖВ – такие фокусники. Они очень быстро, четко, красиво все делали. Говоришь им, что нужен стол там-то и там-то – сразу моментально делали. Говорили, что нужен холодильник под медикаменты, и этот холодильник сразу же появлялся. Люди 18–19 февраля, в самые тяжелые дни, несли просто все!

*В те дни, когда функционировал госпиталь, как часто вы туда приходили?*

Все время, круглосуточно. Меня даже выгоняли домой. В январе были курсы, я их прогуливала и была там круглосуточно. И считаю, что я там прошла такие курсы!.. Две недели безвылазно, пока все немного не успокоилось. Были недели две как бы перемирие, когда мы расформировались. И потом я была там три дня подряд. Затем выехала на роботу, ведь уже разрешили в больнице принимать. Даже детским больницам были даны приказы, чтобы были готовы койки операционные. У меня в отделении 6 операционных, но я вынуждена была быть здесь, чтобы контролировать ситуацию, а там уже мои девчата работали.

*Что было самое сложное в вашей работе?*

Смотреть людям в глаза. Мальчишкам, девчонкам, которые там были. Это самое сложное. Все остальное было очень легко. Работали все на одном дыхании, и раненые понимали, что это нужно, и люди, которые помогали нам в этом госпитале, тоже все понимали. И все медработники понимали, что это нужно. Все понимали друг друга даже не с полуслова, а просто со взгляда, оборота, без лишних вопросов.

*А как самое близкое ваше окружение – семья, друзья – отнеслось к тому, что вы помогаете в госпитале?*

Сыновья мне помогали. Старший сын работает на заводе «Фармак». Все медикаменты, которые нам нужны были, он всегда подвозил, привозил продукты. У меня очень много друзей, которые передавали и привозили продукты с рынка. Младший сын тоже приезжал, но так как я не хотела, чтобы он пропускал институт, то настояла, чтобы он особо много не был со мной там. Пару раз нужны были ребята, он приезжал и был со мной. Потом уезжал. Знакомые отнеслись по-разному. Одни спрашивали, сколько я денег получила за это? Другие говорили: «Молодец!» Третьи говорили, что безумная… Папа мой сказал, что я доверяю твоему желанию, иди и делай, дочка, только будь осторожна.

*18–19 февраля к вам в госпиталь попало много пациентов?*

В ночь с 18 на 19 февраля мы, наверное, приняли более 40 пациентов… У нас было два операционных стола, две лампы. И когда поступали люди, то был такой круговорот, что одного снимают со стола, а другого кладут. Ранения были верхних конечностей, переломы. Работали, где могли: на кушетке, были стулья с подлокотниками, на них в сидячем положении – у мальчишек, мужчин, девчонок, которых не могли принять на операционных столах, – обрабатывали раны, зашивали, доставали пули, делали хирургическое вмешательство, быстро ставили капельницу. Кто мог оставаться в нашем госпитале, оставались у нас в палате, у нас уже была постовая медсестра. Работал мальчик Руслан, он следил за каждым больным, которым капельницы ставили, менял. Те, кто нуждались в более квалифицированной медицинской помощи, то руководство ЛЖВ организовало машины, на которых перевозили пациентов в больницы. Отсортировывали, кого куда везти – кому нужны были рентгены, кого в челюстно-лицевую… 18–19-го больницы уже начали принимать, не скрывая, что есть такие больные. У людей тоже не было веры в правительство, справедливость. В больницах, когда им оказывали помощь, то врачам они верили. Но было два человека, которые после операции, с аппаратами Илизарова приехали к нам, они почему-то больше верили нам. Их потом переправляли… Что сказать про работу? У меня такой характер, что я должна была быть везде. Может, это кому-то и не нравилось. Я понимаю, что нельзя объять необъятное, но почему-то в эти дни старалась это сделать. Я старалась и хирургам быстро подать стерильные инструменты, быстро их продезинфицировать, простерилизовать. Это не только я делала, а и Леночка, врач-стоматолог, она у нас была операционной медсестрой. Мы делали все – каждый и врач, и каждый волонтер, который раньше не имел отношения к медицине, делал

то, что нужно. Никто не стеснялся помыть пол, никто не стеснялся снять с раненого памперс, никто в тот момент не говорил, что я – профессор или я – доцент. Никто не говорил, что вот санитарка, пусть снимет – не было такого. Все были едины, как одно целое, как пять пальцев на руке, все вместе, как кулак. Работа заключалась в том, что мы должны были помочь людям, которые защищают наши интересы. Я никогда не думала, что будет такое. Страшно было, но страх как-то уходил. Страшно было за людей, потому что помещение было не приспособлено для того, чтобы носилки вносить, и их вносили в одеялах, этих мальчишек, я б не сказала бледных, а прозрачных. Очень страшно было, я стояла, смотрела и повторяла: хоть бы живой, хоть бы живой! Настолько изуродованных, настолько избитых, с такой жестокостью. Никогда не думала, что рядом с тобой где-то живет человек, который может так жестоко избивать человека рядом, независимо от того, какую он службу несет. Эта жестокость – я не знаю, когда мы ее переживем.

*Можете рассказать о ком-то из ваших майдановских пациентов?*

Был мальчик Юра из Крыма. В первый же день противостояния в январе, по-моему, он к нам попал. У него была контузия. И 18 февраля в ночь он тоже попал к нам – с контузией и ожогом верхних дыхательных путей. У него был кашель с удушьем, больше похож на астматический. В тех же условиях не поставишь квалифицированный диагноз, помогали, чем могли. Хороший мальчишка, добрый, сорванец, конечно. 18 лет, большой фантазер. После нашей помощи ему также ребята из «Люди, живущие со СПИДом» очень хорошо помогли. Они его определили на лечение, сначала в «Борисе» он лежал, потом его перевели в «*Добробут*», где он пролежал две недели, там его полностью обследовали. И его определили в семью где-то в селе. Совсем недавно он мне позвонил и сказал, что его отправляют в Западную Украину, на реабилитацию.

Еще Гриша. Ему лет 30, у него была контузия, после чего он оглох. В январе мы ему обработали, зашили раны, и он ушел снова. После того, как первый раз к нам попал, он уже знал, где госпиталь, и пришел 18 или 19 февраля к нам с поломанной рукой, мы наложили ему гипс. Я так думаю, что он был без семьи, без жилья. У него был какой-то дядя странный, он все время ему перезванивал, а когда я позвонила этому дяде, что Гришу нужно забрать, то дядя сказал: «Я не могу, у меня нет возможности, пусть будет у вас». …Сашка *Молдаван* из Молдавии. Его очень сильно побили, наверно, у него был ушиб легких. В его глазах был виден очень сильный испуг. Еще один Саша у нас был с пулевым ранением шеи. Мы достали большую пулю, скорее всего, охотничью, на гриб похожа.

**Мы могли, я думаю, с нашими врачами делать все!** Помню, мы извлекали пулю, она вошла со стороны в области лопатки и вышла в шею. Вообще все были сложные, тяжело было. Вот эти гранаты разрывные, человек весь был в мелких шрамах, эти осколки доставать надо было… Почему тяжело? У нас же опыта нет. Доставали, убирали, но все равно сложно. Какое состояние человека – нужно определить. В этой ситуации стараются все чем-то помочь, но тут главное, чтобы своей помощью еще и не навредить. Самая сложная была операция – это когда мы пулю доставали в наших условиях. Было очень много переломов верхних

и нижних челюстей, зубы вообще вдавленные, это ужасно. Глаза выбитые, ожоги очень сильные и лица, и рук, осколочные ранения… Да все было.

*Вы были активным участником Майдана 2004 года. Потом – разочарование. Что вас заставило выйти на Майдан снова?*

Во-первых, я очень люблю людей. Я пошла на Майдан за людьми, ради людей. Как бы выполнить свой долг, потому что я понимала и знала, что есть много пострадавших, что их будет еще больше, а руки медиков были очень нужны. Понимаете, вера к народу осталась, а веры к правительству не было. Вера к народу больше помогла: что народ может, люди могут. Душа рвалась туда, где люди творят историю не ради себя, а ради хорошего будущего. Поэтому, наверное, я и пошла. Потому что увидела, сколько там детей, именно детей, этих мальчиков, девочек. Нельзя было подвести, надо было быть рядом с ними. А во-вторых, – это, наверное, чувство профессионального долга. Я всегда хотела быть медсестрой, еще с садика, у меня мама покойная была медсестрой. Я думаю, что больше всего это меня позвало.

## Іслам Дабабсех:

## «Чего бояться, если погибают девятнадцати-двадцатилетние ребята?»

*37 років – народився в Палестині, лікар-хірург, працює у Києві*

*Расскажите о вашей первой помощи майдановцам в качестве врача.*

Зашивали голову. Я не только ребятам зашивал головы, а и беркутовцам. Как раз 19–20 февраля дежурил в больнице, где я работаю. И у нас в больнице было поступление – 73 беркутовца. И мы зашивали. И головы зашивали, и ноги зашивали, и ожоги были. Им, на самом деле, тоже можно посочувствовать, я имею в виду беркутовцев или милицейских. Потому что они рассказывали правду, что с ними сделали. Забрали у них все документы, значки даже, и сказали: «Видишь Майдан? Переходишь с той стороны – идешь домой. Без этого ты не пойдешь домой». Я с майдановцами общался, у них дух совсем другой. Они знали свою цель. Да, страх был у ребят, которые на Майдане. Но у них дух был сильнее. Правда, они не ожидали, что будут стрелять.

Я участвовал в боевых действиях на территории Палестины, спасал раненых. Те, кто стреляли в майдановцев, вряд ли хотели добра – стреляли на уничтожение. Если израильтяне стреляли в ноги, то эти стреляли в голову, туловище – насмерть. Использовали гранаты. Это страшно, когда из одного пациента достаешь в районе 10–15 осколков из разных мест: туловище, ноги, руки, лицо. Вот это – страшно...

*Вы раньше такое видели?*

Мне кажется, гранаты эти чисто русские, я такие гранаты резиновые и в то же время металлические видел в Израиле: внутри резины там металл. Это вместе и

металл, и резина. Но самое страшное, когда они кинули в ребят «ведро», это никак не управляемый процесс. «Ведро» используется для максимального повреждения.

*А «ведро» – это что?*

Граната заполняется металлическими гвоздиками или саморезами. И когда она разрывается, то горячие гвозди попадают в тело. Получилось так, что троим из таких пострадавших я оказал помощь. Это действительно страшно, потому что весь организм в дырках.

*Почему вы решили организовать госпиталь?*

По больницам был приказ – официально-неофициально – не принимать пострадавших майдановцев. А нужно было как-то оказывать помощь. Они ведь тоже люди. Или, вернее, они – люди, а вот мы? Нам нужно подумать, мы – люди или нет? Потому что они защищали и свои права, и наши. И придется нам думать теперь, кто мы, если мы не могли им помочь или не захотели в то время оказать им помощь. Я не говорю о себе. Я говорю о тех, кто давал приказы в той или иной больнице не принимать таких пострадавших.

*Нашлись люди, которые инициировали идею создать госпиталь?*

Они вначале инициативу создали, и мы присоединились к ним. Я знал об их инициативе и говорю: «Если нужна помощь, я помогу, у меня опыт есть». Вот прекрасный момент, я захожу и смотрю: на операционном столе пациент, они как раз его зашивали. Я говорю: «Там есть пуля». Там покраснение было нечистое. Я расширил рану и, действительно, достал оттуда осколки где-то двухсантиметровой резиновой пули.

*А как распространялась информация, что вы в госпитале помогаете майдановцам?*

Находясь на Майдане, я говорил: «Если нужно, ребята, я помогу, есть где». Даже был разговор, что некоторые ребята не знали, куда дальше идти. Я пригласил их к себе домой. Но никто не пошел, потому что… Ну я не русский и не украинец, они, может, тоже переживали или боялись.

*А вы не боялись, что могут сюда нагрянуть милиция или «титушки»?*

Они пришли. «Титушки». Но прошли мимо, видно, дошла к ним информация, только не знали конкретно, где мы.

*Повезло, что здесь трудно найти?*

Да. Это было 20 февраля, вроде бы. Даже на *ukr.net* была информация, что «титушки» дошли до «Тараса Шевченко». Я вам скажу откровенно: чего бояться, если погибают 19–20-летние ребята? Нечего бояться.

*То есть вы были готовы? Может, надо было обратиться к Майдану, чтобы какую-то сотню сюда привели, охраняли?*

Учитывая мой опыт, я вам скажу: в каждом Майдане есть «шестерки». Это те, кто идут на провокации. Провоцируют и потом создают условия, чтобы заложить всех остальных. Это везде есть.

*Это какие-то проплаченные люди? Кем? Властью?*

Проплаченные. Властью, конечно! А кто заинтересован? Снайперы, напри-

мер, стреляли сверху. Я видел раненых ментов и раненых ребят. Мне кажется, это одно и то же оружие было, которым их ранили. Я не разбираюсь, я не военный, но ранения похожи. Я не могу это утверждать, потому что я не специалист, но ранение было сверху и у ментов, ведь к нам в 18–20-х числах поступали в госпиталь и больницу милиционеры. Мне кажется, что провокаторы стреляли и туда, и туда. А это ведь у ментов была позиция сверху. Ребята были на Грушевского и на Институтской, снизу. Они были ранены тоже сверху. Значит, в них кто-то сверху стрелял, был снайпер на каком-то учреждении сверху: на крыше или на каком-то высоком этаже.

*А вы были на Грушевского, когда там была первая волна насилия, первые смерти?*

Был. Но не впереди. Как трус, оказался сзади. Я был там как врач, на всякий случай. Думаю – а вдруг я нужен буду. Потому что у меня, может, воспитание такое, я не мог сидеть дома. Что я буду рассказывать своим детям: «Я лежал дома на диване и не мог ничего сделать», – это как-то не по-мужски, мне кажется.

Я очень восхищен патриотизмом, который на данный момент есть у украинцев. Сомневаюсь, что где-то в мире есть такой патриотизм... Я понимаю, все могут мне сказать: «Каким ты можешь быть патриотом этой страны?» Но ведь Родина – это там, где ты чувствуешь себя хорошо, там, где твоя семья, твоя работа, где ты живешь и чувствуешь себя спокойно – вот это Родина.

*Для вас – это Украина?*

Да, я родился в Палестине, но я в Украине живу уже больше, чем я жил в Палестине. Я считаю, что моя Родина – это Украина, не только гражданство, а Родина.

## **Наталія Дефтеренко:**
## «Координатор занимается всем»

***38-річна киянка, працює у сфері медичного менеджменту***

Я участвовала преимущественно в нашей организации – в госпитале на Подоле, который был создан на базе нашего офиса.

У нас было, можно сказать, два госпиталя: первый в январе, две недели, когда «Беркут» уже начал расстреливать ребят, и их забирали в больницы, а из больниц – неизвестно куда, поэтому все боялись ложиться в больницу. Второй госпиталь мы открыли 18 февраля, как раз буквально вечером, перед самыми страшными событиями. И он у нас функционировал две недели без перерыва.

У нас два зала: один – конференц, там просто стулья, а второй – библиотека. Вот из библиотеки мы сделали палату, где ребята у нас лежали, а в конференц-зал привезли операционные столы. Все своими руками. И там же была операционная. Медикаменты, питание, деньги, все медицинское оборудование приносили нам люди. Если нам что-то нужно было, мы объявление делали в «Фейсбуке». Буквально в течение двух часов, а то, бывало, и 15 минут, нам все это привозили.

*И через «Фейсбук» указывали адрес госпиталя? Вы не боялись?*

В январе, когда был этот первый госпиталь, конечно, боялись. Мы тогда больше через знакомых какими-то подпольными кодами обменивались. Телефон мы никому не давали, тем более адрес. А с 18 февраля – мы уже не скрывались. Уже был адрес, официально, всем было известно, что существует такой общественный госпиталь на Подоле.

*Расскажите, какую работу вы выполняли как координатор? Как искали врачей, медсестер? Откуда были эти медики?*

У нас база данных о врачах и медсестрах осталась еще с первого госпиталя. На то время у нас был Володя Курпита, он сам врач и привел к нам своих знакомых врачей, те – знакомых знакомых, те – своих знакомых, и так у нас появились как-то врачи. Но в основном, у нас медсестры и врачи были из 1-й детской больницы, которая в Вышгороде. Мы старались, чтобы у нас была бригада: медицинская сестра, обязательно должен был быть хирург, травматолог и анестезиолог-реаниматолог – это обязательный набор врачей.

А вообще координатор занимается всем. Он принимает больных, сортирует раненых: кто может подождать, кого нужно сразу на операционный стол. Плюс эти бесконечные телефонные звонки – координация с Майданом, Автомайданом, волонтерами, благотворительными организациями, которые помогали нам. Это ведение базы, складывание графика дежурств врачей, медсестер, поиск препаратов. Переадресация в случаях с очень тяжело ранеными – мы тогда договаривались с больницами, которые могут принять, чтобы это было бесплатно, чтобы найти быстренько машину, которая отвезет ребят в больницу, сделает диагностику, перевезет в палату, оформит и все остальное.

*Кто-то из врачей запомнился вам наиболее? Расскажите подробнее о нем.*

У нас был сосудистый хирург. Он – военный хирург, и у него был опыт оказания помощи, он то ли в Сирии, то ли в Иране был. Как он появился – без понятия. Но он очень сильно помог, потому что много было осколков, которые на рентгене не проявлялись, их можно было нащупать только руками. И он это делал. Опыт у него был колоссальный практический. Все остальные – это были разные практикующие врачи, большинство хирурги, из больниц.

*В вашем госпитале делали операции?*

Да-да. Мы делали все – первая медицинская помощь вся полностью, кроме полостных операций.

*А сколько раненых прошло через ваш госпиталь?*

Где-то около шестидесяти, может быть, немного больше. Сначала бывало, что мы даже не успевали их записывать – кто, откуда, возраст, какие были ранения. Потом немножко разработали какую-то систему принятия ребят и переадресации их дальше в больницы, когда сложные были случаи, то мы уже как-то начали их регистрировать и как-то сводить в единое. До этого просто приезжала машина, высаживали ребят, оказывали медицинскую помощь и решали, что дальше с ними делать – это был какой-то непрерывный конвейер.

*У вас не было проблем с правоохранительными органами?*

Не было таких проблем. В первом госпитале у нас была или 10-я, или 7-я Сотня, которые всегда с нами дежурили. Эти ребята из Харькова, они были в качестве нашей охраны, плюс еще ребята из нашего офиса. А второй госпиталь – у нас уже сотни из Майдана не было, мы старались справиться своими силами – привлекали кто мужей, кто братьев, кто детей.

*Вы говорите, что сотрудничали с больницами. С какими именно? И как вы договаривались?*

У нас ведь были врачи, и врач уже под свою ответственность брал больного или договаривался с главврачом, или с приемной больницы, что он забирает этого пациента.

*Как долго вы работали в госпитале?*

Я была все две недели, с утра до вечера, иногда сутками. Моя смена начиналась с 8 утра. У нас была ночная смена координаторов – девочки сидели на телефоне, принимали ребят, если их ночью привозили.

*В семье не было проблем, что вы редко бывали дома?*

Еще какие! Когда я оставалась на сутки, муж говорил, что мы разведемся, но я оставалась на сутки.

*Причина такой реакции была в вашем отсутствии дома или это была разница во взглядах?*

Нет, разница была в страхе моего мужа за меня. Во время первого госпиталя был страх от того, что подымались волны, что разыскивают госпитали, людей бьют, забирают в тюрьмы, в СИЗО – тогда ведь люди пропадали. Второй госпиталь – это уже был страх мужчины за свою женщину, за мать двоих детей. Конфликты очень сильные были.

*18 февраля на Майдане происходили страшные вещи. А как это все выглядело у вас в госпитале?*

В ночь с 18 на 19-е у нас было около тридцати человек. Это был ад. Ребят привозили беспрерывно. Мы не успевали записывать. Мы оказывали первую медицинскую помощь, зашивали раны, обрабатывали, вытягивали осколки и отправляли в больницу. Это были сутки. Врачи уже падали с ног. Все были зеленые, холодные. Потому что это офис, а не больница, где предполагается все оборудование и все под рукой. И наоборот – отсутствие нормальных условий для операционной работы, конечно, во много раз усложняло оказание помощи.

*Какое самое сильное впечатление осталось у вас с тех пор?*

Я госпиталь помню от и до, каждый день, каждую минуту. Это осталось в памяти моей на всю жизнь, это нельзя будет вычеркнуть никогда. Имена сотрутся, какие-то детали – понятно, тоже, но весь этот ужас останется со мной навсегда. Потому что я никогда не могла бы подумать, даже год назад, что я буду участвовать в таких событиях.

# «ЦЕ БУЛО НАРОДЖЕННЯ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕОЛОГІЇ ВИЗВОЛЕННЯ»

***Петро Балог:***
***«Церква була совістю Майдану»***

***Євген Шаталов:***
***«Писание не говорит, что христиане не могут протестовать»***

***Богдан Огульчанський:***
***«Ми не маємо права мовчати, коли Божі правила порушуються»***

**Василь Рудейко:**
**«Там панувало християнство неконфесійне»**

## **Петро Балог:**
## «Церква була совістю Майдану»

***Ієрей Римо-Католицької Церкви в Україні***

На початку представників Церков було небагато. Потім з'явилися греко-католицькі священики, але на сцену вони не виходили. Однак почали приїздити протестувальники цілими групами із Західної України, а з ними і священики. Ці групи галицькі – їх десь третина на Майдані, для них поява священика на сцені – справа звичайна. «За волю! За Україну!» – це звикли вони чути на проповідях у церквах, це поєднане для них з вірою в Бога. Тому греко-католики влилися, бо слухачів було багато. Так «Слава Україні!» увійшло в ужиток. Я вчора повернувся з Харкова, а там у центрі міста пам'ятник, що у 2012 році Кернес поставив, а на ньому надпис фарбою: «Слава Україні!»

Була одна ніч, здається, 18 лютого, коли на сцені лише духовенство стояло. Після опівночі лишилися тільки сестри, священики. Гриценко тоді казав, що треба братися за справу, молитися – це добре, але треба щось робити. То йому відповіли, може, через те, що молилися, вдалося перебути ту найважчу ніч. Одна з монахинь вчила молитися, на сцені й францисканці з'являлися. Микола Мишовський постійно був на сцені. Православні Московського патріархату майже не з'являлися, але були Київського, автокефальні, греко-католики.

*Чи дійсно на Інститутську 18 лютого йшли після сповіді?*

Не знаю. Знаю, що 19 січня на Грушевського деякі з «Правого сектору» йшли після сповіді. До сповіді, до причастя – і на смерть. Служби в наметі не було під час віче, може, хіба зранку. А 18 лютого – не знаю.

*Чи заходили ви до молитовного намету?*

Так, одного разу, 22 лютого. Його організатором був православний, але там були здебільшого протестанти. Там можна було попити, поїсти, взяти Святе Письмо. А вони ще роздавали Євангеліє від Іоана, я в той час роздавав образки архангела Михаїла по тисячі за тиждень... А на молитві я там не був. І на сцені я не був, коли там відбувалися молитви, то я під сценою стояв.

*Чи були ідеологічні неузгодження з ієрархією Церкви, може, хтось вважав, що Церква не має втручатися в політику?*

Якщо говорити про римо-католиків, то я особисто не зустрічав таких. Серед вірних – так, але це виняткові голоси. Протестанти більше вагалися. Але саме протестанти організували конференцію в НаУКМА «Церкви на Майдані». Ми з УКУ робили конференцію «Теологія на Майдані».

*А що таке «теологія Майдану»?*

Теологія Майдану – це дух Майдану. Тобто такі речі, як боротьба, стояння, очікування справедливості й пошук правди, її відстоювання, жертвування заради справедливості.

*А що можна відповісти на те, що влада від Бога, і ми не маємо втручатися?*

Розрізняємо: що Бог хоче і що допускає. Є безбожна влада, яка переслідує християн і т. д. Бог її допускає, як і зло на світі. І влада деяка є добра, а є погана. Обидві від Бога, тому що Він їх дозволив. Коли даються злочинні накази, тоді гріх слухати владу. Це вчить і Катехизм Католицької Церкви, та й інші про це говорять. Католики випрацювали з огляду на досвід революцій у Латинській Америці теологію визволення – цілу доктрину про протистояння владі й несправедливість.

*Яка роль Церкви тоді, коли Майдан переростає у насильницьке протистояння?*

Роль Церкви завжди – проповідувати Євангеліє, захищати пригноблених, бідних. Коли можна вживати зброю для свого захисту, мають бути випрацьовані критерії в ситуаціях критичних, коли Церква потрактує це як захист, коли ти не маєш ціллю вбити опонента, а маєш ціль захиститися. Тут так само є критерії. Протистояти владі збройно можна, коли немає інших дипломатичних переговорних можливостей, всі вичерпані, коли відомо, що збройне повстання приведе до перемоги, це мусить бути загальне переконання. Не може бути за це лише частина країни, а більшість проти. Мусить бути прорахунок, що після скинення влади шкоди буде менше, аніж за часів існування влади. Не так, як після Жовтневої революції – Громадянська війна і мільйони жертв. Цей переворот має привести до миру. В таких умовах допустимий збройний переворот, який трактується як самозахист. Майдан був найбільшою релігійною революцією, яку я пам'ятаю. Навіть в Москві казали, що це ніби Ватикан підтримував, але Майдан дійсно був молитовний. Але Самооборона сама організувалася, так само і «Правий сектор». Серед них і православні є, і католики, і язичники. Церква була совістю Майдану. І тіло, зазвичай, чинило те, що совість казала, хоча не завжди. Пригадую, хтось зі сцени вигукнув: «Я проклинаю тебе, *Беркуте*, і ваші діти до якогось покоління будуть прокляті». Потім я питав Мишовського щодо цього, то він сказав, що той погарячкував, і потім перепрошував.

*Які періоди вашого власного досвіду Майдану можна виділити?*

Грудень, січень, лютий. Думаю, що більшість тижнів віча були переломні, особливо перші грудневі віча, 1-го та 8-го, коли на одному о. Любомир (Гузар) виступав, інші солідні представники; 1 грудня було багато з учасників Ініціативи: Сверстюк, Попович. Майже на всі я приходив. Щось можна було почути підготовлене, хтось щось цікаве пропонував або підсумки підбивалися. Звісно, всі напружені моменти, які консолідували людей, як спроби розгону чи події в парламенті 16 січня – ці антиукраїнські закони.

Було враження, що ось я беру участь у подіях, які на сотні років змінять історію світу. І події з Кримом показали, що це дійсно так. Бо якщо віримо теорії Бжезинського, що Росія без України ніколи не буде імперією, то Майдан робить неможливим входження України до Митного союзу і відтворення Радянського Союзу. Сили у світі будуть розставлені інакше, зміниться ціла історія світу. Не знаю, чи таке ж було у матросів, які ходили 1917 року по Петербургу. Звичайно,

негативне враження справляли ігнорування протестів, мовчання влади. Також поділ в суспільстві українському через вплив пропаганди, Антимайдан, Схід, який був проти. Ніби всі повинні об'єднатися проти бандитів, як то було в Польщі під час «Солідарності». У всіх регіонах був однаковий настрій – проти. Люди деякі в нас ще незрілі: хай буде бандит, зек, але наш.

А з позитивних вражень – те, що народ України, на відміну від багатьох республік, не такий совковий. Не погоджується – і все. Триває це вже 23 роки: то туди, то сюди, 50х50, Захід–Схід, але не піддається, як Білорусь, Казахстан, Вірменія. Маленькі Грузія та Азербайджан протиставилися. А тут Україна – одна з найбільших країн Європи – протиставилася. Не вся, частина, але це нестрашно, багато революцій так робилося. Об'єднання Італії так відбулося.

Це така гордість за народ. Унікально. Треба пошукати, чи було десь щось подібне. Але навряд чи вдасться знайти щось подібне в сучасному світі. Усі ці роки українці часто ганьбили себе: чи на кордонах, чи у повсякденному житті. А тут на Майдані була і організація, і стояння до кінця, і сама модель Майдану – три місяці мирне стояння. Не знаю, чи із Заходу приходили вивчати досвід? Майдан у Франції – це підпали машин, грабування і все таке. Де ви бачили на Майдані побиті вітрини? Консолідація. І релігійний елемент відіграв важливу роль.

## Євген Шаталов:

## «Писание не говорит, что христиане не могут протестовать»

***Вірний протестантської Церкви євангельських християн-баптистів***

**Вот такой был наш декабрь.** Я хожу в церковь, которая собирается на Бессарабке, очень близко к Майдану. Церковь Святой Троицы называется. Мы небольшая община, арендуем на Кропивницкого помещение. В декабре – уже как наступали холода, еще непонятно, что будет, как будет происходить – и мы всей Церковью по вечерам брали столики, покупали продукты, бутерброды делали, брали с собой кипяток в термосе, выходили, становились на Майдане. Мы видели как христиане свою миссию, чтобы первое, помочь людям такие базовые потребности решить: покормить, согреть и поговорить о Боге. Раздавали Евангелие: не то, что мы стали раздавать, а именно оно у нас лежало, кто интересовался, брал, и мы общались, молились с людьми. Вот это было начало декабря, еще не было молитвенной палатки. Для молитвы мы собирались на улице возле Архангела, возле Лядских ворот, и потом, в основном, стояли за столиком до полуночи, там мы стояли с 7-ми вечера до молитвы и после.

**Мы проповедовали людям, где была возможность.** Помню такой интересный разговор, у нас кто-то спросил: «А что же будет дальше? Как нам быть?» И кто-то из наших начал говорить, что смотрите, Христос тоже родился, был в палатке, грубо говоря, в пещере, был положен в ясли – и у нас тоже рождение новой нации. Такая произошла аллегория, что мы тоже сейчас в этом холоде, ночью, в палатках, но, на самом деле, это тоже своеобразное такое Рождество, и, наверное, сейчас нам легче всего понять Рождество Христа вот в таких условиях. Люди воспринимали положительно, иногда продолжали развивать аллегорию, что Янукович – это Ирод, рождение Христа – рождение нации. Ирод этого не хочет.

*А когда началась уже воинственная фаза, какие слова вы находили?*

19 января в ночь, когда на Грушевского начались столкновения, мы были там. Мы понимали, что Церковь должна быть с народом, который вышел за правду. Мы пошли пикетировать Верховную Раду. Потому что были приняты «законы 16 января», которые ставили крест на нашей организации: мы бы уже не смогли существовать. Нам нужно было бы закрыться и перерегистрироваться по-другому. То есть нас очень сильно касались эти законы, и мы 19 января пошли пикетировать Раду, говорили, что будем стоять, пока не изменят эти законы. Начались столкновения, мы в 300 метрах стояли от дома, от машин, и когда уже первая граната взорвалась, и стало понятно, что все побежали, мы ушли оттуда. Вначале было непонятно, что же делать будем...

Да, христианство учит так называемому ненасильственному сопротивлению, но, опять-таки, христианство также учит, что человек, который видит насилие и не вступается, то это неправильно: ты добро не делаешь – это грех. Если ты не выступаешь за правосудие, если ты не ищешь правду – по сути, это грех. Поэтому мы воспринимали насильственную стадию так, что она, во-первых, была спровоцирована властью: три месяца не слышала власть народ. Во-вторых, это все-таки больше защита: люди защищали себя. Да, они за месяц набрали себе всяких дубинок и так далее, но это все имело целью защиты себя от полиции. Поэтому: может ли человек защищать себя используя силу? Может. Писание этого не запрещает, наоборот, более того, умереть, защищая другого человека – это подвиг в христианстве. Поэтому, если мы понимаем, что насильственная фаза, в первую очередь, была самозащита. Применение насилия, к сожалению, наверно, было неизбежно.

Мы не кидали там камни в милицию, не бросали «коктейли Молотова», но мы носили шины, бросали в костер все, что можно было бросать, чтоб он горел, ломали брусчатку, строили баррикады. Мы, будучи на Майдане, делали то, что считали нужным. Там, где была нужда, и там, где можно не применять насилие, хотя если дошло до того, что нужно применить что-то, чтобы защитить кого-то, наверное, согласились бы, вынуждены были это сделать. С тех пор, с 19 января, началось активное строительство баррикад, мы строили баррикады. Было очень холодно, мы покупали вещи, свои собирали, покупали медикаменты… Ну и продолжали молиться. В декабре палатку поставили.

Еще у нас была такая практика: мы приходили на ночь и по пять человек ходили к «титушкам». Мы это называли «мирная стадия – духовная дистанция».

Также шли к Администрации Президента, там просили этих ребят, еще вэвэшников тогда, разрешения за них помолиться, обычно все соглашались, мы стояли возле них, молились о них, чтобы Бог сохранил им здоровье. Это декабрь и январь мы так делали. Конечно, после Грушевского уже нельзя было так делать, потому что ситуация очень обострилась, но мы духовным все равно занимались, молились.

*Начало январских событий на Грушевского часто связывают с провокацией. Ваш взгляд на эти события?*

Это было очередное вече, на нем было сказано, что так и так, приняли эти законы ужасные, надо что-то с этим делать. Тогда «Коба» из Автомайдана вышел и заявил: «Вы как хотите, а я после вече иду пикетировать Верховную Раду, и буду там стоять, не уйду, пока не отменят эти законы». И нам показалось, что это неплохая инициатива, нужно делать. Мы пошли, очень много людей пошло, и как-то оказались в числе первых. То есть мы буквально в 300 метрах к Верховной Раде, и стоит кордон милиции, не пускает. И депутаты там были, они говорили солдатам, милиции, у нас конституционное право свободы перемещения, и если мы ходим идти пикетировать Верховную Раду, никто не должен запрещать. В рупоре: «Пропустите, вы нарушаете Закон Украины, вы себя... пропустите нас». Солдаты и милиция ничего не говорили в ответ, просто стояли со щитами. И как-то начались уже небольшие толкучки. Кличко туда пришел, его там обрызгали этим огнетушителем. …Кличко говорил: «Держитесь, давайте отойдем». Люди же отвечали: «Как отойдем?» То есть Кличко понимал, что сейчас начнется заварушка, и я помню, как ребята тогда начали бегать и бить стекла в автобусах, которыми перегородили, начали раскачивать автобус, начали кидать в милицию эти петарды. Видно было, что толкают милицию щитами, бьют стекла, а в ответ полетели гранаты, это было первый раз, когда я услышал, что разрывается граната, светошумовая... Милиция начала кидать, чтобы людей немного отвести. Страшно становится, внутренности подскакивали... И после этих гранат все более активно пошло... И хорошо помню, мы тогда начали выносить контуженых людей, люди пугались, что же происходит – их гранатами контузило, их несли за руки, за ноги. И мы видим, как выстраивается сотня Самообороны из «Правого сектора»: подбежали с Майдана. Они на Европейской площади выстраиваются, мы тогда уже отошли, потому что уже гранаты начали кидать и газ пускать. И моя жена тоже сильно переживала, говорит: «Что делать, это же провокаторы? Они сейчас пойдут бить милицию, а милиция пойдет бить людей. Не идите туда». А они уже все в масках стоят: «Девушка, мы никакие не провокаторы, мы – Самооборона Майдана», – говорят моей жене. Она: «Что вы будете сейчас делать?» – «Мы пойдем туда, защищить людей». – «Но вы же будете бить милицию». – «Ну если надо, то будем бить». – «Не идите, останьтесь здесь, вы же спровоцируете». И я помню, как один из парней говорил: «Это наша война, они нас не слышат». Это должно было произойти. Это были не провокаторы, не левые люди, а сотня Самообороны, со щитами. И они куда-то побежали. Я так понимаю, когда сотня подошла – уже начались активные побоища. Они начали подбегать с Майдана, сотни, сотни. То есть были какие-то одиночные провокаторы на Грушевского, которые там били

стекла, это было видно, но прямо сказать, что все были провокаторы – нет. Это действительно была Самооборона, которая подошла – и все так и началось.

Меня удивляло, что не было такого человека, который бы руководил. Не было никакой руководящей организации. Лежала куча мешков, люди стояли с лопатами, просто сгребали снег в мешки, набирали снег, потом кто-то подходил, брал мешок, нес к баррикаде, и там уже говорили «кидай сюда», мог и сам кинуть, куда понимал… Приезжала машина, из багажника доставали шины, несли и либо кидали на кучу, а там люди уже просто растягивали, либо каждый ложил так, как считал нужным.

Люди, как муравьи, сами что-то набирали, мешки несли, ставили. Уже под самый конец мы делали баррикады, уже в феврале, но ими уже не воспользовались…

*Много говорится об экуменическом измерении Майдана. Как вы оцениваете встречу на Майдане христиан разных деноминаций? Состоялась ли эта встреча?*

Возле молитвенной палатки, я не помню, чтобы там не было людей, там всегда была куча верующих, всегда кто-то кого-то знал либо знакомился. Молились там. В основном, мы молились в контексте протестантской традиции: спонтанные молитвы, какие-то нужды озвучивались... Православные, если подходили, они не молились вслух: православным по канонам нельзя молиться с протестантами. Я думаю, про себя какой-то акафист они читали, еще что-то. Но своим присутствием они включались в молитву. Подходили и католики, они молились с нами.

Удивительно, насколько люди на Майдане были открыты к Евангелию, к Богу. На прошлой неделе несколько человек наших знакомых, друзей, они поехали в Крым, чтобы там передать военным Евангелие и посылки. И вот они пошли на этот пророссийский митинг, попытались там раздавать Евангелие, им сказали прямо, что здесь Богу места нет. Вот так сказали, выгнали. Это был Майдан российский, еще до референдума. В тот момент я еще раз убедился, насколько на Майдане Бог был постоянно, и между людьми чувствовалась эта доброта. Я ни разу не слышал, чтобы кто-то сказал на Майдане, что здесь для Бога места нет...

## Богдан Огульчанський:

# «Ми не маємо права мовчати, коли Божі правила порушуються»

***Протоієрей Української Православної Церкви Московського патріархату***

*Існує така принципова позиція Церкви, що від всяких політичних акцій священику треба утримуватися і виражати свої громадянські погляди в кабінці для голосування. З огляду на вашу участь у Майдані можна припустити, що ви міркували про це й виробили власну принципову позицію у відповідь?*

Після Майдану 2004 року нас достатньо суворо попередили, і мене особисто, що ніяких там політичних акцій, щоб жодних активностей не було… Перед цим були певні церковні заходи, рішення Синоду, Єпископату, щоб священики себе не проявляли в політичній активності. Але це формальна сторона справи. Мені було складно якоюсь мірою внутрішньо, тому що я мусив розрізняти себе як пастиря, який у своїй парафії зі своїми парафіянами має бути поза політикою, не піддаватись на політичні емоції… А з іншого боку, я, як людина з християнським світоглядом, маю власне бачення і переконання, що моральний нерв кожної людини має бути чутливим на несправедливість, на неправду, яка є в суспільстві, і християнин, передусім, має для себе визначатись з можливими кроками, реакцією на неправду, несправедливість, яка є навколо. То я завжди був прихильником того, що християнин не може і не має права мовчати – саме з моральної точки зору, моральної позиції. Якщо навіть наше суспільство загалом і Православна Церква зокрема, на жаль, не сприяли такій консолідації навколо вироблення моральної публічної позиції на неправду, то це, я вважаю, – наша провина, наша біда. Тобто мені було б набагато комфортніше, якби я знав точно, що в нашій Церкві є люди, з якими можна публічно виявити позицію.

Виходило так, коли йдеться про ідентифікаційні коди чи ще щось таке – збираються бабусі з іконами, клянуть Захід, а люди, які бачать масу несправедливості навколо в суспільному житті, не можуть ніяк консолідуватися для протистояння цій несправедливості. Це для мене проблема, і зараз це проблема. Я вважаю, що одне із важливих служінь Церкви – це будити, дзвонити в дзвони, прикликати людей різного рівня, від яких щось залежить… Ми не маємо права мовчати, коли Божі правила порушуються.

У своїй парафії я ніяк не декларував особистих поглядів, зрозуміло, що я не підтримував жодним чином тем, в яких виражалась лояльність системі, уряду, *русскому миру*. Якщо десь хтось пробував такі теми підіймати, то я не схвалював, хоча я особисто не маю й не декларую якоїсь протилежної концепції, що, мовляв, там *русский мир* – це погано тому-то, тому-то, тому-то. Оскільки люди різні, то священику потрібно так себе поводити, щоб в парафії не було розділення. І мені здається, що ми цього, власне, й досягли, намагалися принаймні.

*Коли ви вперше вийшли на Майдан? Чи в рясі ви були?*

Це було наступної ночі після розгону студентів. Ні, перший раз я приїхав не в рясі… Потім я виходив у рясі, вже коли бачив, що потрібне якесь моральне свідчення, що священик підтримує цю справу. І так і так, по-різному бувало. Коли там барикади почали ставити і треба було чергувати вночі, я був не в рясі, тому що тут я був рядовим учасником барикад й треба було просто щось носити, щось підтримувати, стояти. А вже коли була загроза наступу, то приїжджав у рясі.

Коли йшли активні напади, я навіть не кажу про «коктейлі Молотова», – у мене була розгубленість. Коли почалися на Грушевського ці події, я, звісно, як священик не міг їх підтримувати. Але потім, коли пішли вже оці трагічні смерті, коли почалася стрілянина, коли осколки летіли, то був досвід нашої Церкви – монахів і

священиків, і мирян. Була, як відомо, ця лінія, яка розділяла протилежні сторони, і на цій смузі деякий час стояли люди.

Мені не вдалося дійти до того самого місця, де оця смуга була, тому що там дим горів-валував, і мені ніхто не міг пояснити, хто там стоїть. Темрява. Я став трохи збоку, на підвищенні, був у єпитрахилі з хрестом, почав читати молитви серед ночі, які знаю. Стояв якийсь час. І мене почали використовувати. Спершу почали просити сповідати, так деякий час з кількома хлопцями поговорив на теми особисті, інтимні. І потім люди почали казати: «Отче, благослови», – підходили під благословення. Я спочатку намагався благословляти, вони кажуть «дякую», а самі витягають цеглину чи «коктейль», і біжать їх кидати... Бачив відчайдушність цих людей, які там були, трошки спілкувався з ними... Потім мені сказали: «Отче, все-таки тут небезпечно стояти». Тому це також було пережиттям.

Люди приходять до священика, невіруючі. Можна ставити питання, безперечно, але коли вони відкривають свій стан душі, то ти бачиш таку обгорілу-обгорілу пустелю... І от цей стан такого якогось внутрішнього спустошення відображався в готовності бігти під кулі й кидати «коктейлі»... Я не знаю, як бути з ними. Тобто вони підходять, кажуть: «Отче, скажіть, що мені робити? Так і зроблю». І що їм сказати? «Хлопці, тут не треба кидатись, це погано, йдіть додому», – не можу це сказати. З іншого боку: «Молодець, правильно, що кидаєш» – однак ще не стріляли, ще не було війни, вже «коктейлі Молотова» були, вже були підпалені шини, але ще не було війни… Казати, що «не стріляй, не кидай» – теж неправильно було б. І от я, до речі, радився з тими священиками, які теж там стояли, з греко-католицькими знайомими, і теж питав їх, як тут бути. Я не отримав і від них такої простої відповіді... Ось таке моє друге пережиття.

І от останнє таке, як сказати, особисте пережиття – це 18 лютого вже під вечір, після обіду. Я, власне кажучи, тоді не мав такої внутрішньої мотивації. Був вівторок, і в мене не було завдання бути цілий день. Оголошували мирний наступ. Що справи кидаю, йду туди в колоні – такої мети не ставив собі. Є треби*, які можна перенести, а є такі, що не можна: там хворий був, наприклад. Можливо, я собі, в деякій мірі шукав оправдання, що весь день там не готовий провести.

Я прийшов вранці, побачив людей, які зібралися на Інститутській, біля верхнього виходу з метро «Хрещатик».

Я не обходив всю групу, вийшов десь на середині колони. Не там, де була активна частина, бойові підрозділи – вони були спереду. Я з ними побув хвилин 15, пройшовся 100 метрів, здається, потім внутрішньо сказав собі, що в мене є обов'язки свої, священицькі, та поїхав. Десь після 3-ї, коли вже усе закінчилось, думаю під'їду, подивлюся. Щось чув, що там недобрі речі. Я під'їхав на «Арсенальну» – і побачив, що люди там з таким розчавленим виглядом були. Деякі з пораненими руками, ногами, скривавлені... Я вийшов нагору, подивився, що там ідуть військові в чорних одежах, йдуть міліціонери й побачив тролейбус пере-

* Ідеться про священнодії, такі як сповідь, причастя хворих, соборування, відспівування померлих, різноманітні освячення, що здійснюються на прохання віруючих.

кинутий, автобус… Я поїхав на Майдан, і о 5-й вечора, коли я підійшов, на сцені говорив Ніщук таку фразу: «Всім приготуватись, стали». Тоді вже сказали, що взяли Український дім, а також нібито вже Жовтневий палац. І я дивлюся: люди там взялися за руки, а згори, з боку Жовтневого палацу, йде натовп оцих «чорних» з усім обмундируванням. Угорі була якась барикада, вони пройшли ту барикаду, розвалили її відразу.

Я простояв там півтори-дві години, до 6-ї вечора, значить... З атрибутів священика в мене була тільки скуфія, я її носив у сумці. Надягнув на себе цю скуфію, думаю, хоч якийсь захист, не знаю. Я стояв там до 6–7-ї вечора, потім дивлюся, всі побігли, і я побіг, але не було команди зачистки остаточної. Раптом оголошення ультиматуму: до 6-ї години вечора покинути Майдан... І я відійшов з почуттям, що уже все, оце такий був у мене стан... Мені не вірилось, що це до ранку протримається. Уже під ранок я трошки ожив. Шини я не возив, возив манівцями продукти, воду, адже міліція перекривала. Я одягав рясу, казав, що їду в храм. Це був найтяжчий психологічний момент 18–19-го вночі. Отакий особистий досвід. Я вже після 19-го для себе зрозумів, що вистоїмо. Тобто для мене особисто найбільш драматична ніч була – з 18-го на 19 лютого. Таке особисте почуття участі для мене було 18-го. В інші дні я просто приїжджав, стояв там. Потім була ще якась епізодична допомога, якісь там листівки роздавали…

*А що ви проповідували на парафії як пастир у цей час?*

На парафії я, звичайно, оприлюднював позицію жалю, скорботи за загиблими, безперечно, і за мир ми всі там молилися, молитви читали... Я, власне, ніде не кривив душею, я просто намагався пояснювати ситуацію з духовної точки зору. В такому плані говорили, що, якщо ми маємо біду – це ознака того, що є причини в нашому суспільстві, які до цієї біди призвели: несолідарність наша, неготовність відповідати на неправду, нездатність спокійно й доброзичливо приймати ближнього, іншу людину з іншими поглядами. Тобто такі загальні речі говорив на парафії – не те, що там ті погані, ті хороші. Не можна сказати, що я на парафії щось приховував у проповідях, просто я, як і будь-який священик, не говорив, що ту політику підтримую, а ту не підтримую.

## **Василь Рудейко:**
## «Там панувало християнство неконфесійне»

***Ієрей Української Греко-Католицької Церкви,***
***доктор богослов'я, викладач Українського католицького університету***

Від 2 грудня до 22–23 лютого я з більшими чи меншими перервами був на Майдані. Десь через тиждень після того, як приїхав, я почав одягати підрясник й ходити на ті молитви на сцену. Бо початково я приїжджав просто як людина, яка

була не згідна з тим, що так можна міліції побити людей, які мирно собі співають якихось українських чи інших пісень та які не згідні з тим, що уряд обіцяв, а потім не виконав своєї обіцянки в один момент. І це для мене було таким поштовхом, щоб своєю присутністю там довести, що так робити не можна.

**Майдан починався як аполітичний та арелігійний.** У мене було відчуття таке перші дні, особливо на львівському Майдані, – бо я також на львівський ходив, коли приїжджав – що Церкву сприймають як якусь політичну організацію, й є небажання бачити там священнослужителів в одязі церковному на сцені. Тому перші часи мене те зупиняло. Тобто я з людьми розмовляв, побожні всякі теми були. Але отак вийти й щось там священнодіяти – мене це спочатку стримувало. Але після того, як було побиття другий раз на Банковій, тоді, по-перше, заклúкали священиків, щоб вони виходили і молилися… А по-друге, якось відчувалося, що ти не просто як громадянин повинен говорити, але як вірянин – хто вірить і хто може давати якісь свідчення про Церкву, про Христа. І мені було дуже приємно, що дуже багато греко-католицьких священиків відгукнулося, багато римо-католицьких, багато православних. І від самого початку, що мені сподобалося на Майдані, – там панувало християнство неконфесійне. Там було кілька молитовних наметів – вони не були якось конфесійно означені. Наш греко-католицький намет був найбільший, і туди просто всі приходили молитися. Але були й євангелики, які мали якісь там свої намети, вони Святе Письмо роздавали, були священики Київського патріархату, які свій намет мали. Ніхто не зважав на те, хто там приходить, виходить. Воно якось так відчувалося – таке християнство, позбавлене шкаралупи, оголене християнство, якщо можна так сказати. Там було видно чітко виражене християнське лице цього Майдану. Тобто люди асоціювали свою боротьбу як боротьбу на стороні добра. А іконою добра виступало християнство в цьому випадку.

*Твоє пережиття молитви на Майдані?*

Я в більшості випадків не брав участі в таких богослужіннях, як свята літургія чи вечірня, утреня, чогось подібного до того, бо від самого початку я відчув, що моєю специфікою перебування там має бути нічна варта. Молитовна нічна варта організована – це з опівночі до 8-ї години ранку, коли Майдан заспокоювався. Бо вдень було багато різних акцій, люди ходили, постійний рух. І там, насправді, було трохи важко з людьми говорити і щось доносити до них. Але вночі вони всі заспокоювалися, вони більш-менш не мали, що робити, крім того, щоб танцювати і скакати. Потім вже мали, що робити. Але на початках вони були відкриті для того, щоб до них говорити. Ми ніколи не встрявали в якісь політичні дискусії. Навіть коли були політики поруч. Тобто наше завдання було коротко помолитися, в 2–3 хвилини з проповіддю вкластися й піти гуляти по Майдану. І це гуляння по Майдану було дуже плідним, гадаю. Це те, що на мене як на священика дуже багато вражень справило.

*Якою була твоя постава як священика на Майдані?*

От Різдвяний піст був, перші ці дні, і я танцював там чи підскакував, коли кричали: «Хто не скаче, той москаль!» Мене всі знімали на камери, які мали, щоб

потім показати вдома, що от нормальний батюшка, стрибає з народом (*сміється*). І я їв канапки з салом, наприклад, також в цей піст. Я вийшов на сцену і сказав, що зараз Різдвяний піст і моя основна пропозиція для посту є постити істину в «Твіттері», «ВКонтакті» та «Фейсбуці». Того самого дня, ввечері, брати Капранови написали: «Зробили таке-то, священик зі сцени сказав, щоб постити в *Фейсбуці* істину… Ніколи цього не очікували, що таке скаже священик. В них є почуття гумору, у священиків» (*сміється*). Люди до цього не звикли. Це є зміна образу священика. Я вважаю, що її треба тепер всілякими способами підтримувати, не вбирати знову священика лише в церковний одяг. Що от він клир, і з ним треба поважно поводитись. Це насправді для євангелізації нищівний крок. Дуже добре, якщо по тобі зовнішньо видно, що ти священик. Але дуже погано, якщо по твоїй зовнішній поставі видно, що з тобою можна спілкуватися тільки як зі священиком.

*Як змінювався Майдан в твоїх очах?*

Ця от перша фаза Майдану до 19 січня була абсолютно чудесною для мене. Це було таке якесь постійне переживання апофеозу Добра і християнства на Майдані.

От, наприклад, було дуже чітко видно, що стоїть велика маса людей перед сценою, і вони слухають концерт *«Dzidzio»**, приміром, чи, не знаю, *«Ot-Vinta»***. Вони скачуть, танцюють, купа ейфорії – і потім робиться бім-бом – певна година. Виходить священик і починає співати Гімн України, а потім співає «Отче наш» – і все завмирає просто. От на тих кілька хвилин, поки священик співає... І нікого це не дратує. Тобто люди стоять, не рухаються. Священики говорять те, що вони там мають сказати, сходять вниз, і вся ота тисячна маса людей говорить: «Дя-ку-є-мо, дя-ку-є-мо!» Це от постійно. Таке живе благо. Я навіть десь написав у «Фейсбуці», що я на Майдані пережив поняття «євхаристії» – це коли стоїть народ, і він реально дякує. Не дякує завченими там візантійськими молитвами – «Благодаримо Тебе, Боже...» і так далі, – але простим українським «дякуємо». Тричі. Бо що таке євхаристія – це й є подяка. Ми не повинні десь у своїй церкві закритися й молитися. Ні, от ми тут, і це є свідченням того, що Церква поряд... За годину – знов танці-шманці, а потім знову – тиша і молитва. І молились не тільки ми, молилися всі, особливо, коли молитва була співаною – люди підхоплювали і співали «Отче наш», можливо, хтось вперше в своєму житті. На це треба звертати увагу. Таким чином, я собі думаю, багато людей просто переосмислили своє ставлення до Бога, до Церкви.

А далі, після 19 січня, то вже було складно. Тому що далі перестали танцювати. І далі усвідомили, що держава не жартує, що держава абсолютно не буде звертати уваги на те, що ми тут будемо стояти. І держава має достатньо сили для того, щоб стримувати тиск народу. Вже було, що вони агресивно намагалися все це витіснити. Це була проблема. І люди ставали, я не скажу, злішими, але гнівливішими ставали, зокрема, на бездіяльність опозиції.

19 січня люди ніби остаточно перестали вірити опозиції, що є певний план. Вони в якийсь момент відчули, що все: оце справжня брехня, нема більше на

* Український поп-гурт.

** Український фольк-рок гурт.

кого сподіватися, треба просто попробувати піти. А крім того, самі опозиційні лідери «підігріли» людей до того. Бо вони сказали: «Якщо не виконається там те-то, ми тоді підемо мирною ходою». І коли люди сказали: «Ну що, йдемо мирною ходою?» – вони почали знову намагатися придумати якесь… І тоді певна частина людей таки пішла, саме тоді відбулися оті перші такі, справді, жахливі речі, трагічні сутички. Потім через два дні – перші смерті, і з тим усім треба було собі давати як священикові раду. Бо люди приходили, і вони вже ставили не якісь там такі, як би то сказати, невинні запитання про віру, але дуже такі різкі, інколи, запитання, які стосувалися віри.

**Як діяти у випадку насильства, наприклад? Як християнинові відповідати на насильство?** Дуже складно відповісти… Як священик я відповідав, що не можна жодним чином оправдати агресію будь-яку, і з власного боку, передусім. Але як християнин я також відповідав, що ми маємо не тільки право, а й обов'язок захищати когось, кого утискають. Коли питали, чому помер Нігоян? Треба було відповідати: він помер для того, щоб ти жив і працював, і будував державу зовсім інакшу. І з часом кількість жертв тільки збільшувалася, і люди це знали, їхній гнів було дуже важко стримати, а особливо після 19–20 лютого. Тоді вже був жах. Тоді я відчув безпомічність проповіді. Але спрацювала літургія тоді. Люди заспокоїлися, коли ми почали молитися. І це для мене було найбільше свідчення того, що під час літургії особливо діяльний Христос.

**Тоді, коли людські аргументи відступають, може діяти тільки Бог.** І Бог їх заспокоїв. Ми молилися кожні півгодини, панахиду відсвятили, і до ранку майже не було викриків з бажанням заподіяти кому-небудь смерті. Люди просто піддалися настільки літургійному співу і текстам, які говорять про смерть як воскресіння.

Ті всі гарні тексти, які ми маємо на наших заупокійних богослужіннях, зробили чудо.

*Чи були якісь моменти, коли ти відчував себе на Майдані, як-то кажуть, не по собі?*

Журналістка була там, Іванка Рудакевич, якраз в ті дні, коли відбувалися ці розстріли жорстокі, і вона казала: «Коли я стояла там, на Майдані, біля мене люди кричали: "Слава нації! Смерть ворогам!" – я не кричала, а відчувала себе некомфортно». Я абсолютно те саме повторював оточуючим. Вони казали: «От, всі кричать, як про нас будуть думати?» – Я кажу: «Ви не думайте, як про вас будуть думати. Вони будуть думати і почувати себе також дискомфортно, тому що вони кричать всі, а тут хтось стоїть і не кричить. Яка його рація, що він не кричить? Він з нами тут, він нам допомагає, він молиться разом з нами, він захищає нас, але він не кричить *Смерть ворогам!* Чому? Мусять поставити собі те запитання і знайти відповідь правильну. А ми як християни їм повинні в тій відповіді допомогти. Суть Христової смерті не полягає в тому, щоб за неї Бог відплатив, ні. Суть Христової смерті полягає в тому, щоб всі зрозуміли, наскільки жахливу позицію вони займали до того, як хтось помер, і щоб відмовилися від цієї позиції, стали іншими».

*В чому, як ти це розумієш, полягає суть пам'яті про Небесну сотню? Коли цього року під час Великого посту читався канон Андрія Критського, я якось по-особливому пережила оті слова: «Немовлят удостоїв мучеництва».*

Суть пам'яті про Небесну сотню полягає в постійній пам'яті про те, що ті люди померли не задля того, щоб ми бажали комусь зла. Вони вийшли на Майдан, оскільки бажали добра собі, своїм друзям… Вони всім бажали добра, вони не вийшли громити Межигір'я Януковича. Ні. Вони не вийшли для того, щоб пограбувати якісь магазини, забрати собі чиїсь до́бра. Вони не вийшли, щоб когось вбити. Вони вийшли для чого? Вимога перша, яка була? – Відставка Януковича. Вимога друга – підписання угоди з Європейським союзом. Вимога третя – люстрація суддів. Для чого це все робилося? Для того, щоб комусь нашкодити? – Ні. Це робилося для того, щоб нас огородити і поставити на позицію гідності. І пам'ять про Небесну сотню в тому і полягає. Я від себе повинен вимагати гідності для того, щоб я міг жити, для того, щоб хтось біля мене міг жити… Це є суть пам'яті про Небесну сотню. Я вже відповідав нещодавно, десь вчора чи позавчора, комусь про те, як можна підсумувати кількома словами Майдан, власне, так, як на самому початку це робили отці, які виходили там і говорили проповіді. Вони порівняли Майдан із Різдвом. Там було побиття немовлят, тут було побиття студентів. Там був Ірод, який переслідував, тут був Янукович, який переслідував. І це все аж до хресної смерті дійшло в нас, до того, що просто хтось взяв і постріляв абсолютно невинних людей… І ми про це повинні просто пам'ятати, ніколи не забути. Не для того, щоб проклинати когось, абсолютно ні. А для того, щоб в наших душах ніколи не закралася спокуса стати на іншу сторону. Їх треба мати перед очима завжди для того, щоб не було спокуси стояти не на їхній, на чиїйсь іншій стороні. В цьому суть, я вважаю.

*Цей Майдан вже напевно ввійде в історію як Майдан гідності. Можливо, для когось це буде лише гарним, або, що жахливіше, – зручним ярликом для маніпуляцій. Кожному своє – і в розумінні якихось важливих речей, великих подій у кожного своє бачення. Чи можеш поділитися своїм розумінням цього дуже влучного окреслення Майдану?*

Мені взагалі зараз важко говорити про Майдан. Я вже брався кілька разів за якийсь такий етюд богослов'я Майдану, і я його не можу написати. Але таке «євангеліє Майдану» мусить бути написане. Мені зараз, наприклад, бракує якихось чіткіших позицій Церкви щодо Майдану. Здається, що, крім патріарха Філарета, ніхто не намагається осмислити екуменічного виміру цього дійства, яке там відбулося, включно зі спільним служінням служби Божої.

**Там були такі випадки, що греко-католики з православними молилися разом під час літургії в молитовному наметі.** Я сам в тому участі, на жаль, не брав. Бо вони відбувалися вдень, а я вдень ходив спати: я вночі ходив по Майдану, а вдень спав. Але ті люди, які приходили й зі мною потім розмовляли, вони там це пережили. Мені здається, що зараз наші Церкви, якщо і знають про ці випадки, то вони їх ігнорують. Вони просто вважають, що хтось там почудив… Єдиний,

хто зробив таку заяву чітку, це був патріарх Філарет. Він звернувся до Майдану з проханням: «Допоможіть нам об’єднатися!» Він так і зрозумів, що люди на Майдані вказали на цю абсолютну нікчемність церковного розділу. Що він реально не існує. Що це все є якийсь теологумен* отакий: ті всі розділення Церкви, різноманітні конфесії, в того такі цяцьки, в того інші. Насправді, коли народ України вийшов боротися зі злом, там було християнство дуже чітко видно. Там не було видно римо-католиків і не було видно греко-католиків, не було видно православних різних конфесій. Дуже чітко. І це те, що треба осмислювати.

Ну, а крім того, звичайно, культурологічно мусить бути осмислений Майдан. Дуже-дуже серйозно. Що означає цей Майдан як Майдан гідності?

Що означає для нас, українців, бути гідними? Для нас важливо зараз зрозуміти в тій от євроінтеграції, що євроінтеграція – це не є стирання ідентичності, й цього стирання не має бути. Якщо воно таким є, то нам треба від нього відмовитися в пам’ять про тих осіб, які мали лице. Кожен з тої Небесної сотні, як ми її сьогодні називаємо, мав лице. Ми не можемо сказати, що це тепер як би «кульки» досконалі, які десь там в небі літають й які не мають лиця. Ні, вони мали лице, вони мали дружин й дітей, вони кохали й вони співали, вони тішилися, вони молилися. І це були особистості. І вони мали дуже чітку ідентичність – вони були українцями. Навіть якщо вони були вірменами, вони все одно були українцями. Так «Кавказ» [Шевченка], як Нігоян, ніхто не цитував. І він приїхав у цю країну, він вийшов захищати цю країну – він себе вважав українцем. Це не було так, що він там захищав якусь абстрактну європейську націю чи щось подібне, ні. Є конкретика, є окреслення. І це окреслення ми повинні зберегти. Окреслення християнське, знову ж таки, неконфесійне, на тому наголошую, й окреслення українське, також без поділу на бандерівців і донбасівців.

* Богословська думка, що не є обов’язковою для всіх християн.

# «КОЖЕН НІС ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА СВОЄ»

**Артем Миргородський:**

*«Ми тоді називалися* **Евакуація плюс**
*та* **Безпечне транспортування поранених»**

**Саша Дубичева:**

***«Мы работали в режиме:
видишь дырку – закрываешь дырку»***

**Марина Лисак:**

*«Сначала –* **Ночной дозор,** *позже* **Эскадроны добра,**
*а потом работа в* **Волонтерской сотне»**

**Анна Поляк:**

***«Женя Котляр жив у нас з початку грудня.
20 лютого його вбили...»***

**Іванна Кобелєва:**

***«Я такий собі інтернетний боєць»***

**Оля Сало:**

***«Ми намагались не допустити застосування сили,
зменшити агресію»***

**Олена Чорноусова:**

***«В эти страшные дни мы все-таки пошли на Майдан»***

**Альона Зінченко:**

*«То, что произошло – превзошло и мои ожидания»*

**Ярина Квітка:**

*«18–19 лютого я була в інфоцентрі Михайлівського від* Громадського сектору Майдану»

**Наталка:**

*«Ми намагалися створити для Самооборони такий оазис для спілкування, відпочинку, малювання...», або Про події в Українському домі очима художниці*

**Катруся Вітвицька:**

*«Мы вышли, мы показали, мы победили»*

**Марина Пилипенко:**

*«Город, наверное, будет добрее после этих событий»*

**Богдана Костюк:**

*«Я поняла, насколько действительно необходима работа журналиста»*

**Галина Танай:**

*«Якщо в тебе є смартфон і* Фейсбук *– у таких умовах ти вже кореспондент»*

**Борис Даневич**

*Про правозахисні акції*

**Філіп Шимборскі:**

*«Ніхто так не голосував за Євросоюз, як українці»*

## Артем Миргородський:

## «Ми тоді називалися *Евакуація плюс* та *Безпечне транспортування поранених*»

***34-річний киянин, маркетолог***

Ми були закохані в той Майдан. Це було, мабуть, таке обопільне почуття: Майдан любив людей, а ми любили Майдан. Ми знайшли дуже багато знайомих – Майдан об'єднав дуже красивих людей. Тих, яких не можна було знайти отак в житті бізнесовому чи академічному.

В цілому я намагався знайти, як можна долучитися руками, фінансами. Хоч я не дуже багата людина, але якісь збереження були. Тобто в Барселону цього року я вже не полетів, але радий і без тої поїздки – всі ці кошти пішли в Майдан. І так багато хто з нас інвестував саме свої заощадження, бо ті два місяці ми не працювали. Тому що ти можеш робити лише одну справу якісно. Якщо ти не на Майдані, ти робиш щось для Майдану, щось пишеш, перебираєш якісь фотографії, зв'язуєшся із закордонними друзями. Наприклад, в мене була сім'я Ткаченків із Чикаго. Це наші кияни, які ось три роки назад переїхали, бо навчалися, і зараз мають дуже престижну роботу в Чикаго в одній із найбільших корпорацій Америки. То вони мені пересилали гроші, кожен день запитували, що відбувається, яка ситуація? Просили коментарів. Така сама була польська родина Дубовичів. Отаким чином, якщо ти не на Майдані, ти з кимсь спілкуєшся про Майдан, щось робиш для Майдану, їдеш закуповувати якісь речі в магазини... Може, це були якісь дрібниці, але, знаєте, день він же не такий великий.

Я ходив на Майдан звечора, тільки звечора, а зранку – якщо було віче. До 6-ї години вечора ми займались своїми справами, потім приготування, і десь о 6–8-й вечора з'являлись на Майдані. Ну і, взагалі, Майдан красивіший був уночі.

Спочатку залишав гроші у Будинку профспілок, в 320 кабінеті, а потім зрозумів, що кошти не треба давати, просто треба купувати потрібні речі. Ми підтримували намет від Старокостянтинова. От заходиш, питаєш хлопців, що треба, вони кажуть – ти дістаєш і передаєш прямо в руки.

*Розповідаючи про себе, ви часто переходите на «ми». Можете розшифрувати, що стоїть за цим «ми»?*

Дуже багато друзів було, які не брали активної участі на самому Майдані, бо в них є маленькі діти. То вони були на телефоні й чекали, коли ти подзвониш і скажеш, що потрібно. Вони вибігали в магазин, купували й на таксі привозили це все на Майдан, ми приймали і вже віддавали за призначенням.

*Це було велике коло таких залучених?*

Якщо говорити з мого досвіду, то це було чотири сім'ї, які ще на початку подзвонили і сказали: «Артем, ми чекаємо від тебе дзвінка. Тобто: переночувати людину візьмемо, будь-які медикаменти привеземо на таксі, тільки скажи, що

треба – ми веземо, ти зустрічаєш». Такий ось механізм. Це родини Глуховських, Кваснівських, Турло. Це люди з якими я вчився, працював.

Агресії чи ненависті у нас ніколи не було. Ми розуміли, що не хочемо цієї влади, цієї системи. Але, скажу відверто, Майдан – це був і певний фан для всіх нас, тому що там було цікаво. Це було як Козацька Січ – своя республіка, там було багато знайомих, нам було там дуже весело. До Грушевського, звичайно, коли веселощі вже закінчились, і до загибелі Нігояна. Перша смерть – і все стало інакше від того моменту.

19–20 січня стало зрозуміло, що наша пересічна волонтерська участь на Майдані має закінчитись, треба брати на себе відповідальність і створювати організаційні об'єднання. До 20 січня – це було таке випробування. Ті, хто приходили повболівати, відсіялися, залишилися ті, хто прийшли боротися. І серед тих, хто прийшли боротися, було декілька категорій людей. От ми вирішили працювати на Майдані, брати участь активно, але ми були пацифістами, ми не кидали «молотова», в нас не було зброї ніколи, ми ніколи не чинили агресивних дій. Навіть на барикадах були спостерігачами. Хоча часом захоплювались тими подіями, але ми, насправді, не воювали.

На цьому першому етапі викристалізувалися стосунки. На Майдані моїм другом став Дмитро Стригун. Він був одним із співробітників «Юніткредіт банку» і співпрацював з «Євромайдан SOS». Дмитро теж себе активно шукав, і ми часто перетинались на Майдані. В результаті, він увійшов до тієї організації, яку ми створили 21 січня.

Оці півтора місяці, з початку грудня до середини січня, ми фактично були в передчутті тих подій, які сталися на Грушевського. В той день після віче я пішов додому й по телевізору побачив, що відбувається на Грушевського. Увечері ми були там з хлопцями, почали тоді думати, що нам потрібно створювати якусь організацію. Було схоже, що події будуть прискорюватись і загострюватись.

Моя подруга Світлана Тараненко* зателефонувала мені: «Артем, у нас є ідея, я хочу запросити тебе на одну нараду». Так я опинився на нараді, де була присутня Олена Ганцяк-Каськів, сама Світлана, Віталій Богняк і ще декілька осіб. Наступного дня я познайомився з Андрієм Двояком, Іваном Дем'янцем, Аллою, забув уже прізвище, вона з Чикаго. І 21-го числа ми дуже швидко, за один день, створили організацію. Домовились, як ми працюватимемо далі.

Поряд з нашим офісом на Лютеранській, де знайомий підприємець нам дозволив у одній кімнатці знаходитись, була Жовтнева лікарня. Саме там були зроблені перші операції з видалення очей тим, хто постраждав на Грушевського. Там постійно чергувала міліція, і ми розуміли, що треба якось допомогти цим людям або втекти з тої лікарні, або знайти шляхи, якими вони можуть оминути переслідування з боку МВС.

Тим часом створили мережу серед своїх друзів, які мали приватні машини, та графік чергування на Майдані, купили 10 мобільних телефонів з номерами,

* Свідчення Світлани Тараненко див на с. 170.

зорганізували «гарячу лінію», роздрукували А4 аркуші, де були зазначені всі наші контакти. Ми тоді називалися «Е+» («Евакуація плюс») та «Безпечне транспортування поранених». Пішли по всіх медслужбах Майдану: в КМДА, Профспілки на 3-й поверх, на Грушевського в бібліотеку, вже потім Жовтневий з'явився та Український дім. У нас було 6–7 пунктів, де висіла ця інформація.

Ми звертались до всіх лікарів на Майдані, щоб вони шукали нам хворих та поранених, яких треба було вивозити за межі Майдану, оминаючи швидкі. Але ми не бралися втручатися у разі дуже важких ушкоджень. Забирали поранених середнього ступеня тяжкості й тих, хто просто був серйозно хворий. Тоді було мінус 15–20 градусів, була люта зима – багато людей хворіло на респіраторні захворювання, вони не могли на Майдані знаходитись, їх треба було хоча б на тиждень вивезти на лікування. От ми і домовилися з чотирма монастирями: першим був римо-католицький монастир капуцинів на бульварі Перова (лівий берег); потім домовились із собором св. Василія – це греко-католицька церква при монастирі отців Василіян поблизу Львівської площі; з церквою св. Катерини – німецькою кірхою на Лютеранській; і з Михайлівським собором Української Православної Церкви Київського патріархату.

*Як виникла ідея звернутись саме до Церков?*

У Світлани Тараненко виникла ця ідея. Вона звернулась до Олени, яка, маючи непоганий зв'язок із декількома єпархіями, особисто поїхала на зустрічі й домовилася. А ми вже дбали про логістику. Збудували систему: як правильно людей туди вивозити, як їх відбирати, бо були різні люди. Нам треба було створити систему, при якій от тільки з'являється така людина в медслужбі, у будь-якій точці Майдану, нас набирають, і ми протягом 10 хвилин підходимо і забираємо її.

Користувались допомогою підпільного госпиталю на Подолі, де центр по роботі з людьми зі СНІДом. 15–20 постраждалих ми туди вивезли, але коли про цю локацію почали писати на публічних сайтах, в медіа, ми зрозуміли, що тепер це небезпечно. А про ці монастирі ніхто не знав, це була прихована інформація. Взагалі, ми в телефонних розмовах вживали слово «піца»: «О, привіт, доставка піци, ми веземо вам три піци». Це ми людей називали «піцами». Потім по локаціях: римо-католицький монастир – це «капучино»: «ми їдемо на капучино – 2», «лате», «молоко» – різні були назви. Ми шифрувалися дуже серйозно. Дзвонили з різних телефонів.

*Чи багато людей було долучено до цієї справи?*

Близько сорока п'яти людей було задіяно в цій операції. Було 5–7 водіїв, десь 15–18 дівчат, які працювали з «гарячою лінією», було п'ятеро людей, які працювали в офісі – це і адміністративна робота, і якась бухгалтерія. Тоді був період, коли люди самі приходили, вони знали, чим можуть бути корисні, казали: «Я готовий возити, я готовий хоч би й в офісі у вас прибирати, бо хочу бути з вами».

*Це були здебільшого друзі?*

Тільки друзі. Так було, що багато людей просилися, щоб ми їх взяли в команду. В якийсь момент ми почали стримувати себе, не приймали вже навіть дуже охочих,

тому що нашій організації не було потрібно багато людей. Наприклад, всі польові роботи завжди робили четверо. Це – я, Іван Дем’янець, Андрій Двояк і Дмитро Стригун, як такі чотири польові командири. Ми чергували на Майдані зранку і до ночі, підмінювали один одного. В мене машина така бойова, як танк, є багато місця – повний багажник там був ліків, бронежилетів. І от цією машиною ми два місяці проїздили на Майдані. Вивезли нею людей п’ятдесят, а загалом ми вивезли десь триста людей з Майдану – потерпілих. Але вже починаючи з 22–23 лютого ми закінчили свою операцію на Майдані і почали займатися лише тими потерпілими, які були в лікарнях. Почали їх вивозити за кордон. І вивезли більше двохсот осіб.

*А які були переваги в тому, що ви співпрацювали з монастирями?*

Переваги дуже прості: по-перше, нікуди було везти. Якщо везти по квартирах – це розпорошувати людей, а їм потрібні були лікарі, ліки, догляд. Справу запрошувати лікарів, домовлятись, взяли на себе дуже великою мірою вже самі монастирі.

У нас був координуючий лікар – Оксана Сивак*. Вона має активну громадянську позицію з перших днів на Майдані. Теж шукала себе, створювала медичні служби, а потім долучилась до нашої організації. Коли ми не знали, що робити з хворим, ми радились з Оксаною. Називали діагноз, і вона радила, на яку локацію краще везти. Коли були не дуже важкі респіраторні захворювання, то хворі навіть ходили пішки з Майдану на Лютеранську, до кірхи. Що цікаво: там за 15 метрів стояв загін «Беркуту». І беркутівці через тиждень-два знали вже, чим ми займаємось, але вони нас не чіпали. Вони, знаєте, взагалі, як у 1944 році, – вже всі знали хто виграє, просто тягнули свою лямку, але не були агресивними.

*Тобто жодних інцидентів з потерпілими в монастирях не було?*

Не було. Тому ми й обрали монастирі. Монастирі – це взагалі була класна ідея від початку, тому що в монастир не зайдеш просто так, плюс в монастирях вже дуже добре все обладнано. Наприклад, на Перова там у них навіть міні-готель свій всередині. Там все організовано, умови – супер. Хлопці приїжджали з Майдану – вони ахали: «Які умови!» Людина на Майдані місяць-два, розумієте, ні помитися, ні привести себе в порядок, весь час тим кагалом – їм треба було трошки розслабитися. І ми таку можливість надавали, плюс підлікувалися трохи. Але вони не затримувались там довго, на жаль. Більшість через 3–5 днів намагалася втекти знову на Майдан.

*Чи потрібні були волонтери у монастирях?*

Волонтери в монастирях вже самі знаходились. Ви знаєте, Майдан – це такий феномен, коли тобі не треба було в принципі шукати ресурси. Я не знаю, як так траплялось: в нас завжди були і фінанси, і медикаменти, і люди. Люди з’являлись весь час. Вони з’являлись і не зникали. Якщо людина приходила, вона була з нами до кінця Майдану, не було такого: попрацювала і пішла – Майдан не притягував таких людей, тут – або з Майданом, або на Майдан ти навіть не потрапляєш.

Скрізь були волонтери: шукали лікарів, шукали ліки – і це як мурашник був. Кожен робив свою справу, ми вже навіть того не контролювали. Нам головне було

* Свідчення Оксани Сивак див на с. 644.

питання безпеки і довезти людину, куди треба. Виконували таку функцію: безпечне транспортування поранених, хоча вона, насправді, була значно ширшою. Ми зрозуміли, що це наша ніша, ніхто цим так системно не займається на Майдані. Чергували в 320 кабінеті Профспілок разом з Мусієм, з Андрієм Петровичем Гуком – ми разом працювали два місяці. В 320 кабінеті був штаб медичної служби Майдану, там були всі препарати, туди сходились майже всі хворі, постраждалі, і ми намагались чергувати в основному там.

В 20-х числах лютого, коли ми почали допомагати вивозити поранених за кордон, відбувались неймовірні речі. Перші польські військові літаки забирали постраждалих, польські дипломати та польський консул під свою відповідальність людей відправляли без документів. Бо в багатьох документи згоріли, або не було можливості їх знайти, до того ж ще були б потрібні візи, дозволи. Але часу для цього не було. То поляки, як справжні побратими, йшли нам назустріч. Потім литовці, латвійці, естонці, ще й румуни один літак прислали.

Ми б хотіли вже давно порозбігатись по домах, бо теж втомились. Але є десь до двох тисяч постраждалих людей на Майдані. І їм треба надати статус, їм потрібно виробити соціальні пільги, треба займатись їхнім лікуванням і реабілітацією. Нас цікавлять життя постраждалих людей, ми втягнулись в цю справу і продовжуємо це робити.

## Саша Дубичева:
## «Мы работали в режиме: видишь дырку – закрываешь дырку»

***27-річна киянка, родом із Дніпропетровська, проект-менеджер в IT-компанії***

**В день после разгона, ближе к полудню…** По принципу из Стругацких – когда нечего делать, садись и чисти автомат – думала о том, чем бы могла помочь в данный момент. Вышла в АТБ под домом, купила практически все, что у них было. И давай дома готовить. Возникла потребность в помощи, как эту всю горячую пищу, кастрюли и т. д. доставить на Михайловскую. Я пыталась написать об этом везде. Но когда уже все заканчивалось готовиться, раздался звонок от незнакомой девушки. Она назвалась администратором группы «Киев-Хост» и готова мне помочь с доставкой. Она приехала, мы это все погрузили в такси, привезли, раздали. Там получилось около 200 порций в общей сложности. Мы познакомились с водителем Валентином, у которого была большая машина, и Ольгой Годованец – она сама из Киева, но практически все время жила и находилась на Майдане. Мы работали в режиме: видишь дырку – закрываешь дырку. Нужна была помощь с горячей едой – мы ее предоставляли. Нужно было одеяло – везли.

*Вы так сразу объединились с этими людьми?*

Да, это буквально – сразу объединились. Мы потом виделись практически каждый день. Так как я переехала в Киев не так давно, у меня много друзей и в других городах. И не только мои личные друзья, а и знакомые знакомых. Те, кто искали возможности в Киеве остановиться для того, чтобы тоже помочь, стали останавливаться у меня. Мы называли это дело «Крыивкой». У меня, я подсчитала, с декабря месяца успело «отметиться» около сорока человек. Все эти люди без дела не стояли. Мы стали узнавать о более глобальных потребностях. Я начала собирать деньги в «Фейсбуке», плюс все, что можно было сделать своими руками, вся моя «Крыивка» с большим удовольствием делала.

*Вы в основном между собой координировали?*

Да, тот же «Киев-Хост» работал. Мы отправляли волонтеров, они спрашивали, кому надо поселиться в Киеве? Была смешная история, еще на Михайловской. Мне позвонила, по-моему, Оля, и сказала, что здесь ужасно холодно, можно ли пару килограммов имбиря, лимонов и несколько чеснокодавилок? Я в одном совершенно закрытом блоге вывесила пост: «Ребята, Михайловская замерзает, кто будет ехать, захватите вот этого всего!» Одна очень добрая душа решила, что сейчас всех спасет, что всем будет хорошо, и запостила это сообщение в «Евромайдан SOS» с моим телефоном. За сутки было несчетное количество звонков. Я думала, что невежливо выключить телефон и на людей рычать, потому что люди хотят помочь, поэтому, отвечая заученной фразой: «Нет, этого уже не надо. Нужно туда-то и туда-то. Огромное спасибо за помощь», нужно было выслушать отношение каждого к этой истории, ответить на вопросы, чем там еще можно помочь, как все будет потом?..

**Мы искали применение тому, кто что умел делать хорошо.** У меня жил в гостях товарищ из Севастополя. Он хороший программист, ему приятели из Киева рассказали об идее IT-Майдана. Они за пару дней сделали *«IT-намети»*. Все организовывалось таким методом. Шел снег, я и жившие у меня ребята поехали в строительный, купили полиэтилен, лопаты и прочее. Лопаты оказались лучшим согревающим средством. Чай с имбирем просто рядом не стоял! Лопаты в руки, 20 минут работы с полезными разговорами, и холода как не бывало, даже при минус семнадцати. Хотя я все-таки простудилась в ночь первой попытки разгона Майдана. Тогда Майдан был в блокаде.

**Я занималась, в числе прочего, дровами.** Дрова поступали следующим образом: мы заказывали грузовик на спецлесопилке, я с первых дней с ними сотрудничала. «Вам куда, в центр? Тогда себе 30 процентов скидки подсчитайте, и мы будем, где и когда вы скажете». Мы хотели их уже забрендировать, это был официальный дрововоз Майдана. Другие компании, насколько я знаю, туда не ездили. Зато эта ездила своим пятитонником. Я считаю, что нужно помнить людей, которые рисковали бизнесом, на тот момент это все было не так просто сделать. И собственно, поступление дров было такое: нужно было встретить где-то машину, куда она максимально могла с руганью проехать сквозь ГАИ, потом машина упира-

лась в милицейское ограждение, и туда должен был долететь десант с народными депутатами, журналистами, которые устраивали «хоровод с цыганами». Потому как несколько тонн на себе невозможно нести, надо было пробивать ограждения. Мы ожидали поставку ночью, у меня была договоренность с парой депутатов, журналистами… В грузовике я потом отсиживалась, наблюдая за происходящим на Майдане. До того как я туда попала, мне пришлось какое-то время провести на свежем воздухе, я крепко тогда заболела. Грузовик стоял на Михайловской… В тот вечер, дабы не терять времени, ожидая звонка от водителя, мы общались с милиционерами из оцепления. Они прямо при нас по рации говорили: «Мы готовы, ждем приказа». Мы кормили их пироженками, давали мазь от герпеса и спрашивали: «А какого это вы приказа ждете, дорогие друзья? Вы будете в меня стрелять?» – «Я? В вас? Да ни за что!» – «Ну, смотрите!» Примерно так. Пришел очень толстый лейтенант, необъятный, приказал немедленно это все прекратить, на что мне пришлось заметить – «Вот вам я пироженко не дам!» Было отвратительно, конечно. Не знаю, вроде они не делали ничего уж такого страшного, но само ощущение, когда ты стоишь в первом ряду, напротив этой милиции, очень странное. Я тогда в районе «Бэтмена» собирала мусор. Тогда был вывоз мусора, мы сносили мешки. Вот в какой-то момент, оторвав глаза, забросив очередной мешок мусора… Пять минут назад еще никого не было, а теперь стоит несколько тысяч милиционеров, и они продолжают спускаться и идти. И получилось, что я была у того ограждения, прямо, где они построились у *Профспілок.* У меня с собой тогда была табличка с надписью «Вы боитесь трибунала? А я боюсь вас. Но я здесь!» Это была чистая правда, потому что боялась я их до дрожи в коленках, чувствовала себя, как кролик перед удавом. Поэтому концентрировалась на ощущении таблички в руках. Потому что, думая об ощущении таблички в руках, не думалось больше ни о чем.

*А какие люди были рядом с вами?*

Такие же волонтеры, которые убирали, что-то делали. Рядом со мной стояла женщина, она посмотрела на это все, достала икону, перекрестила меня и начала молиться. Потом мой знакомый, с которым мы там вместе были, буквально, как ангел, тронул за плечо и очень аккуратно и спокойно меня оттуда вывел. Мы видели несколько запаниковавших девочек, которые бегали, кричали. Аккуратно их успокоили, вывели тоже переулками... Переулками мы побежали в грузовик. Это где-то в час ночи было… Шла возле ДемАльянса – и там дискотека какая-то. В час мы отметили, что ничего не началось (все были в курсе, что в час начнется штурм…). Холодно тогда было. На нас было несколько слоев одежды, шапок, капюшонов, которые затрудняли обзор. Буквально через пару минут все началось. Я услышала выстрелы. Я как раз была с Олесем Донием на телефоне, депутатом, который должен был встречать дрова. Рассказывала ему, что происходит, сказала несколько неприличных слов, потом слово «стреляют». Оказалось, что это был фейерверк, который пустили со сцены, чтобы дать сигнал о начале штурма. Но это был такой страшный момент. Пришлось, как сове, вертеть головой. Удалось выйти через двор Английского консульства. Потом вышли на Михайловскую площадь,

там нас поджидал грузовик, в котором я смогла согреться, так что получила не очень тяжелое воспаление легких.

**Потом Грушевского… Это был переломный момент не просто моего личного отношения к Майдану, а в моей жизни, наверное, вообще.** Банковая не производила такого впечатления, а вот Грушевского… Я плохо помню первые дни, помню одну сцену вечером, когда «коктейль Молотова» попал в бойца «Беркута», я ужасно расплакалась, кричала: «Боже мой, там же живой человек горит!» На следующий день я привезла медикаменты в медпункт на Грушевского. Тоже были вопросы с доставкой, там было опасно в тот момент. Мне удалось собрать все необходимое уже к вечеру. Мои друзья, кто успел приехать к тому моменту, работали медиками-добровольцами, они меня провели.

*Это все было в «полевом госпитале» на Грушевского, 4?*

Да. А медпункт в книжном появился после того, как разогнали тот. Бинты, зеленку киевляне приносили в избытке, а вот волонтеры говорили, что нужны уже специфические препараты. Вышли мы с моими друзьями-волонтерами покурить. За одну сигарету семь раз прокричали «коридор», это означало, что семь раненых за это время принесли. Когда мы заканчивали, была какая-то суета, кого-то вели… Вели Гаврилюка. Его провели возле нас на расстоянии вытянутой руки. Я во всех рассказах упоминаю этот момент, потому что ощущение было, будто в голове что-то закончилось, сломалось…

У меня была большая внутренняя агрессия, которую нужно было либо сбрасывать с «коктейлем» в руке, либо направлять на что-то более конструктивное. Я нашла в себе силы на второе. Мы быстро познакомились с начмедом полевых медпунктов на Грушевского. Мы – это я и ребята, которые помогали. Все время со мной кто-то был…

**Потом продолжалось Грушевского, разнесли наш первый медпункт**. Врачи были в ужасном моральном состоянии – разгромить медпункт и забрасывать его гранатами… Никто не мог в это поверить. Мне передали слова командира отряда, который это все делал: «Вы – никто, вы даже не Красный Крест!» Тогда мы оформили волонтерство в Красном Кресте для всего медперсонала, для кого смогли. Это сильно помогло. Все получили удостоверения, символику. Мы смогли возить подозрительные для милиции грузы, лекарства, прочее. Тогда я поняла, что хирургические инструменты – это хорошо, но этого недостаточно. Не хватало нормальной медицинской техники, например, врачи попросили дефибриллятор. Это все нужно было покупать самим. Стали собирать деньги, закупать, привозить. И в какой-то момент мне позвонили бодрые девицы, сказали, что заметили мою деятельность, что сами занимаются тем же, не встретиться ли нам? Так появился «Народный госпиталь». У каждого был свой механизм: кто-то лучше собирал деньги, кто-то лучше делал бытовые штуки, кто-то добывал рецептурные препараты, кто-то технику. События еще продолжались, и продолжали поступать раненые. Тогда была большая проблема с больницами. Активистов оттуда забирали. В процессе мы познакомились с группой «*Допомога постраждалим в Києві*». Они оказались прекрасными – послушали одного из наших наргосповцев и сказали:

«Так, ребята, когда вы с будущим и концепцией определитесь, позвоните нам, скажете, что надо. Мы пошли работать!» Они занимались тем, что людей, которых выписывали из больницы голыми, босыми, с назначением, но без единой ампулы из этого назначения, одевали, обували, искали им жилье или билеты домой, давали денег на лечение. Формировалась цепочка: мы занимались людьми до попадания в больницу, в больнице их встречала «*Варта*», которая не допускала того, чтобы их забрала милиция, а потом, когда люди выходили, в дело вступали эти ребята...

*На этапе событий на Грушевского вы скоординировались, собрались, начали действовать как уже осознанная группа с названием, структурой?*

Начмеды медпунктов узнавали о существовании адекватных людей, к которым можно обратиться даже со странными просьбами. Вот и кому-то из них пришла светлая мысль нас познакомить. Они сказали: «Ребята, вот тут есть еще другие люди, которые делают такую же штуку. Чтобы вы не дублировали друг друга, созвонитесь и скоординируйтесь». Так мы и сделали. Во время первой половины противостояний на Грушевского, работы было едва не больше чем за время противостояний. Пострадавшие не излечивались – бои шли непрерывно. И, если помните, были ужасные морозы. Антибиотики ящиками уходили. Были достаточно тяжелые случаи. И забавно, что ко второй части всего противостояния, скажем, мы о ней знали заранее, со своей стороны мы подготовились, как смогли: сделали запас, договорились с больницами, достали бронежилеты, баллистические очки для медиков.

Вечером, перед началом настоящей стрельбы, в *Профспілках* было совещание, куда мы были приглашены. Все разговоры были: «Как вы думаете будет?» – «Что может произойти для того, чтобы не было?» И нет, ничего не произошло. На следующий день у меня состоялся прекрасный телефонный разговор: «Саша, мы открываем новый медпункт, записывай». Я записала и спросила: «А где вы открываете новый медпункт?» – «А не знаем, эти же, наверное, сейчас что-нибудь захватят!» И да, захватили Дом офицеров. Открылся медпункт, но все пошло немного не так. Люди умирали на руках врачей только потому, что к ним не пропускали машины. У нас были волонтеры, которые на гражданских машинах пытались вывозить раненых. Мы слишком поздно, но успели подружиться с Автодозором. В отличие от Автомайдана, ребята-дозорщики город знают идеально. Звонишь диспетчеру, говоришь, что нужно шесть экипажей туда-то, четыре экипажа еще куда-то, и через 30 минут они рапортуют, что приехали. Так много раненых, много аппаратуры удалось из Дома профсоюзов, перед тем, как его подожгли, эвакуировать в Михайловский. По нашей информации, за час до пожара эвакуация была закончена. И слухи о людях, которые там горели, по мне – просто слухи. Мне медики позвонили, попросили машину на эвакуацию. Потом сказали, что эвакуация закончена. Сказали, что людей нет, все нормально.

Когда мы все перезнакомились, в группе у меня выделилась специализация по общению с нашей частной клиникой, куда мы сначала прятали, а потом укладывали особо тяжелых… В декабре у врачей в больницах был свой Майдан. Они включались в помощь Майдану и через знакомых стали выходить на нас, оглашать

свою готовность принимать больных. 20 февраля к ним приехал пациент с огнестрельным ранением в глаз. У меня был опыт поиска челюстно-лицевого хирурга со своими инструментами и препаратами. В больнице такого специалиста не было. В результате нашелся специалист из Охматдета, он согласился среди ночи приехать, захватив с собой инструменты, «починил» нам пацана, который потом уехал в Лондон. Насколько я знаю, была сложнейшая операция. Мы сразу договорились с «*Вартой*» о том, что всех тяжелых везут в нашу частную клинику, потому что там хирургия всех принимала. Единственное, чего не было – это челюстно-лицевой пластики. А с огнестрельным ранением принимали, нейрохирургия была по голове и т. д. Даже было несколько случаев, когда нас просили вывезти человека на лечение за границу, мы консультировались, но нас отправляли в эту же клинику, мол, зачем заграница, если там сделают.

*Это была благотворительность с их стороны или надо было собирать средства?*

Нет, это не было благотворительностью, к сожалению. Были договоренности с одним отделением еще, до событий на Грушевского, о том, что они готовы принимать пострадавших тайно, анонимно. И это была инициатива именно отделения, а не нового руководства, которого на то время даже еще не было. Я считаю, что это вполне честно, что мы отправляли туда тяжело пострадавших пациентов, на которых тратились препараты. Я видела, что старались минимизировать затраты, даже, откровенно говоря, какие-то процедуры не записывались, пару койко-дней пропускали – делали те скидки и поблажки, которые могли. Более того, даже когда у нас были пациенты в городских больницах, мы все равно помогали персоналу и больнице. Все равно закупали препараты какие-то, где просили поставить какое-то оборудование – ставили. Потому что цель у нас была не такая – оказывать людям помощь. Нам деньги дают для того, чтобы мы людей спасали.

Прямо сейчас у нас полностью продолжается работа по реабилитации, лечению. Есть пациенты, которые лечились капустным листом, довели себя до того, что гангрена уже начинает пахнуть. Есть забытые в государственных больницах пациенты: те же сироты, люди из других городов, за которыми никто не смотрел и не ухаживал. Волонтеры в больницах есть, но опять-таки, мы – волонтеры, мы не профессионалы. Бардака было много. Ничего плохого не хочу сказать, у нас пока гром не грянет, волонтеры не соберутся и систему не отработают. Поэтому, когда было горячо, бардака было невероятное количество. Это потом стали пытаться какие-то системы вводить и прочее. Вот как сейчас, например, есть Канцелярская сотня, которая занимается восстановлением документов из Межигорья. Сейчас спал накал страстей, и не могут найти людей для сотни. Хотя Небесная сотня полегла для того, чтобы ответственных взять за шкирку и привести к ответственности. Надо просто прийти и мобилизоваться. Но нет, у нас люди приходят, когда уже стреляют. Работа до сих пор идет. Я должна сдать очередной финансовый отчет, благо он у меня сейчас легкий – компенсация для врачей, которые работали по договоренности, мол, потом мы вам заплатим. То есть у меня расходы простые, отчет будет готовиться быстро.

*Что для вас является итогом этих тяжелых четырех месяцев?*

Многие говорят о том, что за это время нация объединилась, обрела собственную идею. Я с этим тезисом крепко не согласна. По-моему, нация была объединенная и до. Я, как человек с Востока, из Днепропетровска, никогда не чувствовала разделения. Еще во время революции 2004 года я знала, что *Схід* и *Захід* действительно *разом*. И эта история с тем, что *Країна Єдина*, это не очень актуально, это труизм. Она давно *єдина*, сколько я ее помню. Но вот из этой серии, может быть, стало чувство локтя. Ты стал понимать, кто чего стоит лично из твоих знакомых, и это на уровне всей страны. Кто за кого, кто разделяет, кто нет. У кого какая этическая составляющая. Люди узнали друг друга глубже, иногда гораздо глубже, чем хотелось бы, от чего возникло достаточно большое количество конфликтов. Это на уровне нации. На уровне всего остального… Я пока этим всем занималась, очень мало внимания уделяла политической составляющей. Передо мной не стояло никаких целей, и я не могу сказать, что обрела что-то или не обрела. Может, это очищающий огонь, через который надо было пройти. Может, это те сорок лет Моисея... Это не победа. Когда мы смотрели, причем случайно, прямую трансляцию заседания Верховной Рады, люди плакали от радости, а я не могла понять, чему они радуются, начинается ведь самое ужасное. В общем, результат, наверное, тот, что люди лучше узнали себя и окружающих. Другого я пока не вижу. Но точно знаю, что в дальнейшем с этим знанием нам будет проще, легче, эффективнее и лучше. Каким бы это знание ни было.

## **Марина Лисак:**
## «Сначала – *Ночной дозор*, позже *Эскадроны добра*, а потом работа в *Волонтерской сотне*»

***35-річна киянка, співвласниця агентства позитивних емоцій «Купи слона», яке займається різними видами діяльності, починаючи з семінарів і закінчуючи курсами івриту***

Сначала был этап вече, этап каких-то креативных идей и действий с плакатами: «*Я крапля в океані*»... Включились практически все вокруг. Киев – это маленькая деревня, все друг с другом знакомы. С Арсением Финбергом*, с которым мы уже позже объединились в «Эскадронах добра», пересеклись совсем не случайно. Это компания, с которой мы играли в автоквесты. Это с каких-то махровых, давних годов. Достаточно плотный костяк активных людей, которые занимаются разными специфическими творческими штуками. Конечно же, всем хотелось приносить пользу таким креативным способом. И это был такой приятный и веселый момент участия в Открытом университете, где знакомые показывали фильмы, читали лекции… Мы ходили слушать Валерия Пекаря и т. д.

* Свідчення Арсенія Фінберга див. на с. 176.

Майдан был саморегулирующимся, самоорганизующимся. В тот момент, когда появлялись задачи более актуальные, все переквалифицировались и занимались новыми делами. До событий на Грушевского основным было такое несколько странное проявление гражданской позиции: находиться в определенной точке определенное количество времени.

Еще до 19 января у нас был постоянный «Ночной дозор». И все спрашивали: «А что такое *Ночной дозор*?», глядя на девочек из нашей компании. А это была такая деятельность – покажи свое присутствие. То есть были на Майдане ночью своей компанией всегда, когда важно было присутствие большего количества людей. И все это было тихо и достаточно мирно. Для меня это теперь, как в прошлой жизни.

День начала Грушевского был последним днем, когда я была в Украине – мы улетели на месяц в Шри-Ланку. Там, конечно же, приходилось онлайн наблюдение за событиями. Улетели 19 января, а прилетели 18 февраля. На пересадке в Дубаи я сидела три часа – открываю интернет и вижу, что уже есть первые жертвы. Три часа лета вторым самолетом. Я прилетаю в Киев, и там, уже прямо на таможне, говорят, что БТРы едут разгонять Майдан. Достаточно сложно было добраться до дома, потому что транспорт не ходил, а таксисты хотели каких-то ненормальных денег, которых, в принципе, и не было. 19-го утром нужно было возить лекарства.

*Почему вы взялись за это дело?*

Участвуя в автоквестах, знаешь, как не встретиться с гаишником, как объяснить наличие медикаментов, еды в больших количествах в машине. Мы знали, что и как объехать. В этот момент весело уже точно не было. Хотя день 19-го был еще достаточно мирным, мы возили много теплых вещей, еду в больницы.

Я в «Фейсбуке» писала: «Мы выезжаем из точки такой-то, едем туда-то». Кто-то в этих точках подсаживался, присоединялся, люди звонили и говорили: «Подъедьте, заберите вещи, заберите медикаменты». Мы подъезжали, забирали, подвозили.

**А 20-го утром ты уже попадал в другой мир.** Часов в десять становится ясно, что все машины, которые у нас есть, должны ехать на Майдан забирать раненых – не справляется «скорая помощь». Я была на самом подъезде к Майдану, на улице Гринченко, как мне звонит сестра из Германии и говорит, что не надо ехать через Институтскую – на Институтской стреляют. Позвонила девочка из «Евромайдан SOS», хотела узнать, что происходит, так как они сидели на телефонах, и им нужны были сведения от очевидцев.

Сказали подъезжать к отелю «Казацкому», чтобы забрать раненых. Мы приехали, там в кафе «Вареничная» был госпиталь полевой, и рядом с ним уже лежали сложенные тела. Я подхожу, мне говорят, что раненых тут уже нет, если они есть, то, может быть, в Михайловском. Тогда часть привезенных медикаментов мы пешком отнесли в Михайловский. Был звонок: «Заберите медикаменты в районе автовокзала», мы поехали и вернулись к «Казацкому». Количество убитых людей стало в два раза больше. В тех одеялках, которые мы вчера возили, уже увозили убитых людей. Откуда-то появилась одна из сотен, которая стала в таком торжественном построении, чтобы люди не ходили. Кто-то одиноко запел «*Душу й тіло ми положим…*»

Нужно было действовать, что-то делать. Начали опять собирать медикаменты – ездить, забирать, передавать.

20–22 февраля мы с Арсением Финбергом пересекались, потому что занимались и едой, и тем, и сем. И тут он спрашивает, есть ли у нас возможность покупать какие-то дорогие препараты, а для этого нужна была некая сумма на кредитке, и потом куда-то это отвозить. И так с Арсюшей, с «Эскадронами добра», мы развозили по больницам эти дорогие, целевые лекарства. В Институте нейрохирургии мы впервые услышали, что там на совещании решают вопрос об отправке раненых в Чехию.

И, опять же, «Фейсбук» – наше все. Я обмолвилась, что хорошая новость за сегодня, что часть ребят заберут на лечение в Чехию. Мне написала девочка, которая связана с Американским посольством: «Марин, если у вас есть данные по ожоговым пациентам, вот есть специализированная клиника в Америке, которая берет ожоговых!» А сестра из Германии: «Если у вас есть общий каталог раненых, готовы и немецкие клиники брать». Так мы начали собирать все возможности.

А я окунулась в этот процесс с Израилем. Потому, что имею отношение к еврейской общине. В Израиле создали аккаунт, где разместили объявление о формировании списка раненых, которых можно будет отправить к ним на лечение. Меня это очень обрадовало, потому что я знаю, какая медицина в Израиле. Они написали, что будут брать тяжелых. Чехия вывозила на тот момент более легких ребят.

**И вот начался тот этап, который потом преобразовался в работу Волонтерской сотни.** То, что я называю: мы – Волонтерская сотня, получилось следующим образом. Были люди, которым я доверяю, которые в теме, сами вызвались помочь. Марина «Муха» Пуцкова – непременный участник с самого начала. Еще – Алена Дружинина, она тоже из еврейской общины. Для переводов всех выписок медицинских, писем нужен был человек, знающий русский, украинский, английский, а лучше – иврит. К нам присоединился один парень – он гражданин Израиля, но сейчас живет здесь, в Украине. Тяжелых раненых на бесплатное лечение не брали. В случае с Артемом Запотоцким, например, было озвучено, что на его лечение нужно около 100 000 долларов. Совершенно понятно, что эту сумму невозможно было собрать таким образом, как мы с «Эскадронами добра» по знакомым собирали, а нужно было работать с фондами. Поэтому я дернула Алену: «Аленка, вот тебе задача, подумай, к кому можно обратиться». Помимо этого, у нас была Млада, она занималась вопросами, связанными с Посольством Украины в Израиле: оформлением списков, документов. Ну и я – пятый человек из нашей такой украино-еврейской тусовки, которая сейчас переросла в компанию волонтеров.

И было еще пятеро девчонок, Юлиана одна из них, волонтеров в больницах, они на месте занимались именно этими ранеными персонально. Так мы с ними и познакомились. Это 17-я, 12-я, 9-я больницы и БСП. Это волонтеры, которые приехали 18–19 февраля и остались там курировать ребят.

*А что было в киевских больницах?*

О-о-о… Вам лучше сделать отдельную встречу с волонтерами, потому что они расскажут вам о-о-очень многое. В киевских больницах ситуация следующая: с одной стороны, есть врачи с золотыми руками, даже немцы приезжали, смотрели, делали консилиум: «Что вы хотите? У вас сделаны чудесные операции». Что плохо – это технические возможности. Абсолютно нет технических условий. У одного из тех ребят, десять человек, которых мы отвезли в Израиль, не заметили пулю. Можно представить, какого уровня техника. Но, с другой стороны, были и достаточно халатности. Опять же, врачи такие же люди, как и все остальные. Среди них есть и подлецы уникальные, да. И было слишком большое количество раненых.

И поскольку Израиль брал самых тяжелых... Сумасшедшие были 5 дней, которые длились для меня как год. Выяснилось, что государственные программы, предложенные Израилем, оказались не государственными, а это просто частная инициатива посла Украины в Государстве Израиль. Государственных денег ни в Украине, ни в Израиле на этих десятерых раненых нет. Средства нужно искать. Мало того, оказывается, из тридцати трех ребят из списка в первые два дня работы у нас умирает один мальчик, потом второй. А ты это чувствуешь как личную вину, потому что пока ты решаешь бюрократические проблемы, люди, которые не погибли в бою, они в мирное время – уже март, умирают, потому что все решается слишком медленно.

За эти пять дней нужно было: составить список от Посольства Украины для Израиля; понять, кого именно из ребят, находящихся в критическом состоянии, необходимо и возможно отправить первыми; найти специальный медицинский борт и средства на оплату рейса; собрать хотя бы залоговые суммы для клиник и найти сами клиники, и, наконец, решить вопросы с документами, паспортами.

Познакомилась с женщиной, которая вывозила своих волынских ребят, у нее там было 19 человек. Она вывезла на лечение всех, куда только смогла, кроме двух, один из них – это как раз Артем Запотоцкий, которого никто не хотел брать из-за очень тяжелого состояния. Эта женщина говорит, что спонсоры дают ей 30 000 на самолет, но найти специальный самолет – это отдельная история, и денег этих не хватало.

И как людей отправить? У многих документы сгорели. Если Австрия пошла на тот момент навстречу и давала по общегражданскому паспорту визу, то с Израилем этот финт не прокатил. Нужно было делать загранпаспорта всем. В общем, мы делали загранпаспорта, искали и договаривались с клиниками, искали залоговую сумму. Мне звонят: «Да, мы берем, но сначала найдите 10 000 долларов». Звоним, звоним, звоним. Александр Левин – председатель Всеукраинского Еврейского конгресса, дает 10 000 долларов. В этот момент первого нашего раненого за свои средства привезла в Израиль девочка-волонтер – просто сама посадила в самолет, рассчитывая, что будет государственная программа. Когда его в клинике увидели, сказали: «Ой, ребята, простите. Но, хотя бы на каждого по 10 000 залога дайте». И мы звоним опять: «Еще нужно 50 000». И вот – за день нашли 60 000 долларов на клинику, 38 000 – на самолет, дополнительно. И людей отправили: 9 мест – четверых лежачих и пятерых сидячих. Вывезли тех, кого получилось.

Наша представительница полетела туда, сделала все возможное: скидки, начиная от благотворительного ужина для директора клиники и врачей, которых просили отказаться от гонорара, заканчивая тем, что там нянечки сбрасывались по 1000 долларов на наших раненых; работала с послом Украины в Израиле, который очень шел навстречу. У нас была большая волонтерская компания – более ста человек в Израиле, позже и в Германии так было. Это, опять же, знакомые знакомых, друзья, которые позвонили спросить, чем они могут помочь: «Мы видели пост, что к нам летит самолет с ранеными. Чем мы можем помочь?» Конечно же, нужно сопровождение потому, что четко ясно – раненые выздоравливают там, где есть хорошая больница, врачи, волонтеры, которые проводят с ними время, психологически поддерживают. Это очень важно. И финансирование. Был достаточно долгий процесс работы с фондами: это оплата счетов, часто необходимость доказать, что эти деньги и наши действия нужны. С другой стороны, были раненые, которые возвращались с лечения в разных странах недолеченные, и их опять надо было куда-то отправлять.

*А что с теми ребятами, которых вы отправили в Израиль?*

У нас было пять человек в более легком состоянии, они уже вернулись в Киев, уже все в порядке. Среди них не только киевляне. Сергей Трапезун – учитель из Хмельницкой области, который сам себе перетянул ремнем ногу на Институтской, благодаря чему не истек кровью. Он как раз был из плюс-минус легких, в Киеве ему сделали операцию, полетел туда – там ему прочистили раны, которые после БСП были сильно инфицированы.

*Родственники могли сопровождать раненых?*

По-разному. Был 16-летний мальчик Вова Бедюк, сирота, опекун которого, брат Леша, летал с ним. Тоже такая интересная история: мальчики нашли свои еврейские корни, сейчас они занимаются документами, возможно, переедут жить в Израиль. Другая история мальчика, который первым прилетел на лечение в Израиль. Его родители узнали о том, что он был на Майдане, только увидев его по телевизору – он уже находился на лечении в Израиле: «Вот первый раненый прилетел в Израиль, его будут лечить». И родители, конечно, в шоке. Мама думала, что он у девушки в Одессе. Что делать, кому звонить?

*Они на вас скоро вышли, если вы знаете эту историю?*

Конечно. Из пяти человек, которые были более тяжелые, все спинальники, прогнозы были такие – лежачие на всю жизнь. Троим из них сделали операции, и они ходят самостоятельно. Запотоцкий находился на длительном процессе реабилитации, здесь ему говорили, что не будет сидеть. А он юрист, ему очень важно хотя бы сидеть – так он смог бы работать. Сидит он уже однозначно! И есть такой аппарат – робот, и вот он уже шагает в этом роботе, для того, чтоб не атрофировались мышцы. В принципе, назначена плановая операция, но когда она будет проведена, зависит от его состояния. Есть у нас Саша Гуч и Саша Шкиль. У них достаточно серьезные случаи, кроме ранений спины: у Шкиля в руке пуля была 7/45 калибр, по-моему, а Гуч – это тот, у которого вторую пулю в ноге не нашли, там была угроза ампутации. И с этой пятеркой тяжелых – все слава Богу!

Эпопея с Израилем, несмотря на то, что самолет был 7 марта, длилась много недель до того, как была проведена финальная оплата в апреле. Ну а наша история на этом только началась, потому что возвращаются раненые, которых нужно долечивать. И наша работа продолжается.

## Анна Поляк:

# «Женя Котляр жив у нас з початку грудня. 20 лютого його вбили...»

***Харків'янка, член громадської організації «Зелений фронт». Рік тому разом із сім'єю переїхала до Києва***

Все почалось досить просто: моєму чоловікові, Артему Поляку, добре дали по голові під стелою в ніч на 30 листопада. Але до того нам було відомо, що люди протестують на Майдані, Артем казав, що треба якось долучитися – я погоджувалася. Ми приїхали у Київ рік тому, я повернулася, а чоловік переїхав із Харкова. У нас маленька дитина, дві собаки, житло знімаємо. До появи дитини ми займалися досить радикальними речами в Харкові. Зараз наш радикалізм різко зменшився. Насправді, я не хотіла, щоб Артем ішов тієї ночі кудись.

Ну, от – і склалося так, що він перший раз пішов і заробив. Я вперше побачила, як виглядає гематома розміром з великий грейпфрут. Перше, що я сказала: «Давай приляжемо». Потім зрозуміла, що треба йти кудись у травмпункт, тому що це може бути струс мозку або щось інше нехороше. Ми поїхали в наш Центральний діагностичний центр на Оболоні, біля площі Шевченка. Там є травмотологія. Ми приїхали туди і зустріли ще одного хлопчину, молодого зовсім, лікаря. Йому там зламали руку, а він розповідав, що взагалі був непричетний до того, що відбувалося: просто там гуляв, роздивлявся. Але коли вже там когось били-добивали, коли він побачив травмованих людей, він побіг до них, оскільки він лікар. Намагався надати їм допомогу. В той момент він побачив двох «беркутів», які спочатку просто офігіли від такого нахабства з його боку, а потім все-таки зібралися з духом, наскочили на нього і зламали йому праву руку – робочу. Спеціалізується чоловік у хірургії. Так що ми провели непогано час у цьому травмпункті.

А 1 грудня сюди приїхав Женя Котляр, наш друг ще з подій у харківському парку Горького. У 2010 році там була така історія, що влада Харкова прокладала дорогу через парк Горького. Знищили велику кількість дерев. Складна була ситуація, декілька екологів і просто харків'ян, яким все це не подобалося, вийшли. Потім усе це розгорілося в серйозне протистояння: ми там були в наметах, люди сиділи на деревах. Я бачила, як люди з бензопилами різали дерева, на яких сиділи люди. Нас побили, розігнали. Але там ми перезнайомилося з багатьма хорошими людьми, які потім самоорганізувалися в організацію «Зелений фронт», яка вже не була суто екологічною.

Коли ми їхали з Харкова рік тому, думали, що не часто бачитимемо своїх друзів. Але під час Майдану вийшло так, що багато друзів надовго приїхали до нас: Женя, Андрій, Саша, Макс... Можна назвати трошки менше десятка. Вони жили в нас вдома. Хоча деякі знайомі залишались на Майдані жити. 1 грудня я подзвонила одному із харківських товаришів – Дмитру Пилипцю, який працює в харківській «Просвіті». Він багато зробив для харківського Майдану. Подзвонила і сказала, що якщо вони хочуть їхати сюди, то в них буде місце, де викупатися, поїсти і що завгодно. Допоможемо, чим зможемо, якщо не боїтеся дітей і собак. Сильні духом люди не побоялися. Передзвонив мені 1-го числа і Женя – запитав, чи можна прийти до нас. І він у нас жив весь час, лише з кількома перервами. Це наш друг, якого вбили 20 лютого. Я досі, коли дивлюся на цей диванчик, на якому він спав... Спочатку взагалі було якесь страшне відчуття, коли дивишся: там має бути Женька, а Женьки вже нема. Тепер до нас приїздить його тато. Такий був час. Словом, Женя жив у нас з початку грудня і до 20 лютого, проводив у нас тільки дні, а на ніч ходив на Майдан.

*Він був у Самообороні?*

Він записався в 3-ю Сотню, а потім поїхав додому десь на тиждень. Коли повернувся, поновлюватися в сотні не став, а просто обирав місце, де був найбільш потрібен. Певний час чомусь було небезпечно в районі Прорізної, то він був там. Виходить, був у тій же сотні, що й Нігоян. Татові своєму він не казав, куди поїхав.

Окрім Жені було декілька наших друзів, молодих зовсім – хлопці й одна дівчина. Один із волонтерів у хостелі на Подолі – там потрібні були руки. Людей треба було десь поселяти, шукали різні місця. Я не впевнена, чи це був хостел – може, чиясь вільна квартира доволі велика, біля метро «Тараса Шевченка». Там треба було підтримувати порядок, чергувати. Вони з товаришкою підписалися на це, і ще було людей з п'ять, які там допомагали.

Один хлопчина з моїх гостей розповідав веселі історії про те, як він зі священиком з Нетішина «коктейлі Молотова» розливав. Цей хлопчина зараз пішов у добровольці, студент-біолог, 20 років.

Приїжджали й молодші за віком. Але студентом був тільки цей Саша, який тепер вже не студент. Сподіваюся, він цілий-здоровий.

Інші люди – старші: Ігор Гуденко – можна знайти багато його відео з Майдану на *Youtube*. Він займається промисловим альпінізмом, а хобі в нього – відеозйомка. Робив зйомки з різних незвичних точок, ще виїздив на якісь приміські барикади. Але більше знімав. Потім його відео використали для «Вавилону'13». І люди з прокуратури також використали – як докази.

Ще був Андрій, який приїхав у перші дні, а потім ще раз приїздив. Здається, що в лютому він уже був у Харкові – там були свої завдання.

Дмитро Пилипець, який отримав кілька ножових поранень у Харкові. Потім ще додумався на Євромайдані одружитися. Абсолютно безстрашний хлопчина, і його дружина також. Вони у нас вдома не були, жили суто в наметах на Майдані. В лютому він ще раз повернувся, 17-го числа. Тоді вже казав, що багато людей з

Харкова вступили в Харківську сотню. Спочатку такої не було. Був тільки харківський намет, неподалік від стели.

Ще приїздив хлопчина з незавершеною освітою психолога – Максим. Окрім волонтерства в хостелі він встиг попрацювати в Службі психологічної допомоги і на телефоні. Він – переконаний пацифіст. Зовсім-зовсім проти будь-якого насилля, і те, що відбувалося, було для нього важким випробуванням. Але він протидіяв насиллю, як міг, ненасильницькими методами

Саша-студент і Женя Котляр займалися тим, що виносили поранених і загиблих в лютому. Вони не були медиками, але відтягували з передової людей і знову поверталися. І, бачите, як вийшло: у Саші жодної подряпини, а Женю вбили на Інститутській. У нього було два поранення – в шию і стегно, які стали смертельними. Коли давали виписку в міліцейському відділку, ми туди їздили з татом Жені, написали, що він помер від втрати крові по дорозі в лікарню. Потім, уже влітку, ми знайшли медика, який тоді бачив Женю. Цей чоловік – львів'янин, його прізвище Шабанов. Він підтвердив, що так, два поранення були, але поранення в шию не було одразу летальним, Женя ще міг рухатись. Потім його підстрелили в стегно, вже тоді, коли медики почали надавати допомогу з шиєю. Дивно, чому його до лікарні не довезли. Ми вже ніколи цього не дізнаємося.

Коли почались жорсткі події, я сподівалася, що якось це припиниться, згадуючи прекрасний 2004-й. Але воно не припинялося. Мій чоловік іноді ходив на нічне чергування. Було, що я просто вчепилася йому в штани і сказала: «Ти туди не підеш, пообіцяй мені!» Це ще нікого тоді не вбили, це був грудень або початок січня. Декілька разів я була вночі разом із ним. Можливо, це якийсь психологічний прийом: думати, що якщо я буду поряд із ним, із ним нічого не станеться. Або, якщо нас там будуть убивати, то вже обох. Дитину – Юру, йому два роки, віддавала подрузі. Юра радів новим людям – у нас постійно товклася купа народу. Мої батьки, які живуть неподалік, переймалися. Артемові батьки живуть у Харкові, вони там допомагали, чим могли, харківському Майдану. Одні й другі – вже немолоді люди.

В мене було якесь подвійне відчуття. З одного боку, приходять ці люди, ти розумієш, що вони роблять велике діло, хочеться їх підтримувати. З іншого боку, я не хотіла, щоб мій чоловік прописався на Майдані. З багатьох причин. Якщо б він, наприклад, втратив роботу, або якщо б його кудись загребли та посадили на два тижні…. Ми знімаємо квартиру... Тобто, куди ми підемо? Це речі такі побутові, але думаю, я не одна така. Потім ми виходили з чоловіком разом на ніч на чергування, записались у «Варту лікарні» – це був січень. Артем був у Жовтневій, я була в нашій Лікарні швидкої допомоги на лівому березі. Їздили туди своїм ходом.

*Як ви дізналися про те, куди потрібно було їхати чергувати?*

«Фейсбук» нам у руки, до того ж – Могилянка, друзі. Так вийшло, що я знала людей, які це робили, персонально. Зателефонувала своєму другові й однокурснику з філософського з Могилянки. Льоша каже: «Так, я там цю ніч чергую, приходь». Було таке, що мені треба було ввечері відвезти дитину до подруги з розрахунком

на кілька днів. Таксист запитав, куди я їду, що збираюся робити, і не взяв з мене грошей, коли до лікарні доїхали.

Ніч з 18-го на 19 лютого ми всю проходили, носячи ліки на Майдан і на Михайлівську. Ми знову віддали дитину, зрозуміли, що, мабуть, буде все погано. Якась випадкова жінка, яка теж говорила, що в неї дома дитина спить, нас підвозила до Львівської площі, а далі ми проходили пішки. Такий був час, коли по місту не можна було купити нормальний шовний матеріал, скальпелі, антибіотики – все, що потрібно для базової хірургії, стало дефіцитом.

*Ви за свої гроші це купували?*

Так.

*До Верховної Ради ви зранку ходили?*

Ходив Артем, але йому треба було піти близько 2-ї години на роботу. Він там був зранку, але звідти пішов дуже вчасно. Жені Котляру я подзвонила у Харків сама і кажу: «Ну і що ти думаєш?» Він каже: «От дивлюся – їхати треба». Я потім постійно думала, що це я його сюди запросила, щоб його вбили. З іншого боку, так і мій чоловік каже: «Виходить, Женьку вбили за те, що він за мене заступився, в сенсі за тих, хто був 30 листопада під стелою…»

Женя бігом знайшов квиток і приїхав вечірнім поїздом. Я завезла дитину подрузі, ми зустрілися біля Михайлівського пізно ввечері. Забрали Женькін рюкзак, бо він великий був і з ним незручно було на передовій. І Женя побіг вниз повз костел.

А ми пішли в Михайлівський, де були польові операційні, пішли питати, що потрібно принести. Я знаю, де можна купити шовний матеріал, катетери. Їх так просто не купиш. Потрібні аптеки при стаціонарах, які до ночі працюють. Але тоді розібрали все, був гострий дефіцит. І ми ходили так до ранку. Пам'ятаю, як вибігли дві тітоньки і кричали: «Де шовний матеріал?» І тут ми: «Кому потрібно?» – і вони одразу схопили все, що ми принесли, і потягли туди.

Ще раз я 19-го числа прийшла на Майдан, була така ніч... Я прийшла, принесла ліки. Вийшов Женя, провів мене трошечки. Ми з ним походили, попили чаю... Профспілки горіли. Женя ще посміявся: «Дивись, періодично звідти під'їжджають, якийсь шланг підвозять, ллють воду, а воно від того ще краще горить! Розважаються, як можуть». Потім я дивлюся, там на мості, вище... – Питаю: «А то наші?» – Він каже: «Ні, то не наші, то їхні!» Ще кивнув на готель «Україна» і каже: «Там снайпери сидять». А поряд якісь хлопці різали щось на зразок шини... Або просто каремат, здається. І запихали його в чехол від бронєка. – Я кажу: «Що це вони таке розумне роблять?» Женя каже: «Захищаються. Думають, якщо будуть якимись гумовими стріляти, то їх це захистить». Я питаю: «Може, тобі таке зробити?» А він каже: «Та це фігня, що ти! Нічого нас не врятує».

Так ми поспілкувалися, після цього почали летіти шумові гранати з їхнього боку, все частіше і частіше: одна, друга... Женя якось затурбувався. Я кажу: «Ходімо додому, скільки ти вже тут?» Він каже: «*Я еще здесь побуду...*»

А 20-го числа вранці я поїхала в обласну лікарню здавати кров. Взагалі-то я донором не дуже можу бути, бо в мене вага менше 50 кг. Але якихось базових за-

хворювань в мене не було... Потім з'ясувалося, що мені все ж таки не можна бути донором, не тому, що я комусь зроблю погано, а тому що я зі своїми захворюваннями не можу. Словом, я там фундаментально знепритомніла. Товариш мене звідти забрав. Виявляється, поки я там товклася, Женьку і вбили. Я йому подзвонила зранку 20-го числа, він мені сказав: «*Я еще тут немного отосплюсь, и к вам домой*». А там почали стріляти години з 8-ї. Я дзвонила Жені вдень, він не брав слухавки. Дзвонили Дмитру Пилипцю, він каже: «Та він вранці тут був, все гаразд». Я кажу: «Це ж вранці було». Женя зазвичай або віддзвонював, або відписував. У якийсь момент я почала дзвонити кожні 5 хвилин. А потім дзвонить мені сам Пилипець: «Щось немає нашого Євгена, шукай». Я подзвонила у «Варту лікарні», щоб вони там перевірили... Подзвонила на «Євромайдан SOS», обдзвонила лікарні – нема й нема... А моя товаришка, дитячий лікар, каже: «Обдзвонюй морги». Там були два: на Петра Запорожця і на Оранжерейній. Подзвонила в перший – там кажуть: «Немає». Подзвонила на Оранжерейну – кажуть: «Є такий». Ну, що ти можеш, – перепитати: «Точно він?» Беззмістовна розмова. Наступного дня ми поїхали туди, нам його не показали, але в нього були документи з собою.

Ми походили по Бабиному Яру колами, стали дзвонити його татові. Не було сенсу раніше дзвонити. Ми намагалися знайти всі можливі підтвердження. В мене було ще декілька розмов із харківськими друзями, питали: «А Женю точно вбили? Точно-точно?». Я кажу: «Так». – «Точно-точно-точно?» – я реву і жбурляю слухавку.

Коли подзвонили Женіному татові, мій чоловік із ним говорив. Спочатку привітався, після якоїсь паузи сказав, що хоче таке от повідомити, що його сина Женю вбито на Майдані. Як він кричав у слухавку, чула навіть я на якійсь відстані. Ці ридання тривали хвилин 5, потім його тато слухавку повісив. Ми передзвонили ще раз, тоді він тільки запитав «Коли?». А потім ми передзвонили ще раз, і тоді вже відбулася розмова.

Допомогли харківські друзі, харківський Євромайдан. Домовилися з татом Жені, що люди приїдуть до нього, заберуть на машині та привезуть сюди. Він приїхав до нас, нашого сина забрали вже мої батьки. І наступного дня почалися поїздки в міліцейський відділок...

Була якась така дивна ситуація, неясно було, в яку саме прокуратуру нам треба їхати. Коли ми зайшли у відділок разом із Женіним татом, йому показали фотографії чорно-білі, погано роздруковані на принтері. Він каже: «Це наче і не він...» А я дивлюся, і справді... Погана фотографія мертвої людини не дуже схожа на людину живу. І я навіть не була впевнена, що на цій фотографії зображено. Його тато каже: «Я не можу так сказати. Покажіть речі». А йому відповідають: «А раптом це чужі речі, ми вам не можемо їх дати». І я бачу, як він сидить на цьому стільці, хапається за голову і починає сподіватись. Я кажу: «Покажіть нам кольорові фотографії, у вас же є кольоровий принтер! Роздрукуйте їх, або покажіть у комп'ютері». Він каже: «Я піду спитаю дозволу». Блін, ми стоїмо в коридорі, а він ходить, питає дозволу! А тато Жені ходить і каже: «*Вот сейчас начинается самое страшное, я сейчас начинаю надеяться*». І я теж починала надіятися.

Роздрукували фотографії, а в нього телефон такий «Сигма» чорно-помаранчевий. Колір черевиків був його, всі речі були його. Відкрили їх, там була шоколадка, яку я йому перед тим вночі дала... Телефон, ну, все. І от тепер точно ніяких більше сумнівів не було. Його речі, його банківська картка. Це був кошмар.

Вийшло, що мені довелося багато їздити кудись із різними людьми... Возив нас брат моєї подруги на власному авто. Якби не він, то нам би було дуже складно з Женіним татом. А потім були волонтери, які допомагали в моргу з перевозкою. Там постійно стояли люди з машинами... Була певна координація, але були люди, які просто підходили, казали: «Ось я, ось мій мікроавтобус, я можу возити». Коли ми приїхали в морг, там черга стояла своїх забирати. Казали: «Оце ведуть маму двох дітей». І заходить молода зовсім жінка – лиця нема. Вона навіть не плакала.

У речах були документи, які підтверджували особу, і в нас не було тої проблеми, яка була в дуже багатьох. Женька з собою їх носив саме на такий випадок. Потім у нас була прокуратура, слідство велося, нам телефонували. В той час тато поїхав ховати Женю.

*З Женею Котлярем прощалися на Майдані?*

Прощалися. Привезли якраз з моргу, а звідти вже поїхали у Харків. Приїхали зовсім пізно вночі, а наступного дня з ним попрощались і поховали.

Влад Зубенко, інший харків'янин, був іще живий. У нього були важкі поранення, але була надія, що врятують. Взагалі молодий хлопчина, йому, здається, 23, а Жені – 33. Якраз уже була домовленість про те, щоб за кордон везти Влада. Ми з ним особисто знайомі не були.

Я навіть не можу вже чітко згадати, що в ті дні, кінець лютого – початок березня, відбувалося. Те, що вбили Женьку, мені просто стерло всі інші події. Досі не розумію, чому вони припинили стріляти. Чому треба було розстріляти стільки людей, щоб це припинилося. Я не розумію. Мабуть, якби я за всім цим уважно стежила, все одно б не розуміла...

А з дитиною мені допомагала подруга, яка була налаштована проросійськи, вона не підтримувала Майдан... А зараз, щодо бійців ДНР і ЛНР, вона каже: «*Сердце мое с ними*». Я це просто сприймаю, як якусь девіацію. Зараз вона переймається за цих хлопців-добровольців, які пішли воювати. Вона купила якісь речі – типу фляги і компаси. Мало грошей у неї, в принципі. Ми ж теж останнє витратили на екіпіровку наших хлопців – просто на ліки, на передачу грошей харківському госпіталю... Те, що збирали на житло, в нас був депозит... Але куди ми з тим депозитом, коли наші хлопці без касок... Виходить, що в нас стосунки не зіпсувались з тією людиною, яка налаштована зовсім по-іншому. Хоч я і сприймаю її позицію, як серйозну неадекватність. Наші друзі з Москви говорили, що читали списки загиблих на Майдані і плакали.

Зв'язки з майданівцями залишаються, тому що ті люди, з якими ми були ще в Харкові, на якихось акціях протесту в 2010 році, саме ці люди опинилися на Майдані, і були там присутні фізично, навіть значно більше, ніж ми. Бачите,

хтось життям поплатився. І, зрештою, зараз ці люди або на війні, або готуються до неї в Харкові.

**Можу додати ще дві маленькі анекдотичні історії**. Одна стосується різних речей, потрібних для приготування «коктейлів Молотова». Дзвонить мені товаришка. В неї син ще менший, ніж мій Юра. Це дуже мила дівчина, Люда називається, каже: «Слухай, а як роблять *коктейлі*?» Я дуже довго і нудно розповідала, вона перепитувала: «Це треба оці пляшки, який-небудь бензин...» І вона пішла з авоською купувати... Виявляється, до речі, коли хлопці пішли в «Епіцентр» купувати скипидар, їм не продали. А вона просто ходила по різних маленьких супермаркетах і казала: «А я оце тут ремонт роблю, якщо можна, побільше мені». І вона накупила серебрянки – цієї фарби. Накупила всього – так фундаментально, а потім відправляла порціями куди треба. І ще каже: «В мене багато баночок з-під йогуртів, вони для *коктейлів* підуть?» Кажу: «Вони занадто малі, краще такі, звичайні». – «А-аа, звичайні, ну, їх мало. А півлітрові підійдуть?» Я кажу: «Ні, треба щоб горличко було вузьке...» Пояснювала довго. Вона каже: «Як цікаво... А я оце жила й не знала...»

А друга історія – це історія про спирт. Спирт – добрий як універсальний дезінфектор. Навіть, якщо в польовій операційній треба продезинфікувати щось. Є розчини спеціальні, які використовують хірурги, але вони дуже дорогі. І я запитала маму, чи є в неї спирт. Мама на роботі купила в якоїсь колеги 5 літрів спирту. І ми його віднесли туди, на Майдан. А потім, 20-го числа, коли стались всі ті розстріли... Тітка, яка продавала мамі спирт, була налаштована, в принципі, прорегіонально. Але 20-го вона прибігла до мами і, ридаючи, повернула їй всі ті гроші за 5 літрів спирту. Оце був акт громадянської покути.

## Іванна Кобелєва:
## «Я такий собі інтернетний боєць»

***25-річна киянка, сфера діяльності – журналістика***

22 листопада ми ще після обіду намалювали в офісі плакати і з цими плакатами уже ввечері поїхали в той страшний дощ на Майдан, де було багато народу, і люди все підходили.

Загалом, мій Майдан ділиться на кілька етапів. До 30 листопада це був один Майдан, де всі стояли, співали, танцювали, щоб не змерзнути. Усі розуміли важливість того, щоб показати, що ми за євроінтеграцію. 29 листопада, коли стало зрозуміло, що ніякої угоди не буде, мене дуже розчарував заклик від опозиції розходитися до недільного віча. Коли стоять на площі десятки тисяч людей, і їм кажуть: «Розходьтеся, приходьте в неділю», це дуже неправильно, мені здається. Але коли 30 листопада ми дізналися, що побили студентів, брутально розігнали

Майдан, очевидно, що це вже був інший Майдан. Це був Майдан не за євроінтеграцію, а за зміну системи, тобто проти Януковича і проти діючої системи, яка може бити людей, знаючи, що покарання за це не буде. Наші друзі організували в Михайлівському соборі пункт допомоги для людей. Ми намагалися допомагати більше інформаційно, висвітлювати все, що відбувалося на той момент.

*Сьогодні 7 березня і твій Майдан іще триває?*

Так. У грудні ми ще працювали над спостереженням за виборами, які відбувалися тоді в п'яти округах. Паралельно я допомагала «Громадському сектору Майдану» в соцмережах, мені скидали якісь анонси, я мала розсилати релізи. Наприкінці грудня ми їздили до маєтку Захарченка* й у Межигір'я. У січні була, напевно, в усіх пауза, коли були свята, і на Майдані дуже мало людей було. Багато людей роз'їхалися. Ми тільки колядували, пам'ятаю, після Різдва для міліції в урядовому кварталі й бажали їм у новому році нового президента. До Водохреща була певна пауза, ми навіть поїхали до батьків. Але одразу ж почалося це криваве Водохреще. Наші друзі були першими в'язнями Грушевського. Коли ми дізналися про це, то одразу приїхали до Києва, щоб якось допомогти. Після того, оскільки я вже не працювала на своїй роботі, то могла весь час присвятити Майданові. Ми долучалися до організації акцій протестів, пікетували суд, де відбувалося слухання справи «Народ України проти Захарченка». Після того, як прийняли «закони 16 січня», ми ходили пікетувати Адміністрацію Президента. Я не ночувала на Майдані, на жаль. Мій чоловік ночував, а я залишалася там до останнього метро. Канапки я тільки один раз готувала. Мені навіть соромно через це, бо я такий собі інтернетний боєць. Бо коли відбувалися різні події, організовані «Громадським сектором», мені потрібно було бути на телефоні, щоб координувати людей.

**Під час найгарячіших подій на вулицях і майданах було морально важко сидіти в інтернеті.** Найскладніше було 18–21 лютого, коли в мене кожні 5 хвилин дзвонив телефон, і потрібно було постійно робити оголошення в соцмережах, потрібно було дзвонити кудись, щоб знайти потрібні контакти. Тим паче, розумієш, що ти не маєш права сіяти паніку, тому що на нашій сторінці у «Фейсбуці» є понад 20 тисяч підписників, і якщо б ми постійно кидали негативні новини, там би почалася паніка. Люди, мабуть, перестали би узагалі їхати на Майдан, хоч там потрібно було підвозити шини для того, щоб створювати димову завісу, вкрай потрібно було підвозити ліки. Тому важливо було не піддаватися паніці – натомість об'єктивно сприймати і передавати інформацію.

Фізично важко було дві доби в Межигір'ї рятувати документи, які журналісти діставали з води. Ми дуже швидко це мали перекласти сухим папером, а наша подруга-архівіст повинна була дуже мокрі документи спеціальним методом просушити. Важливо було зберегти ці документи в надії, що вони зможуть знадобитися при розслідуванні у прокуратурі. Ми просто допомагали журналістам. Журналісти зараз створили сайт «Януковичлікс» і виставили частину сфотографованих документів. Інші вони просканували й повинні їх теж виставити.

* Міністр внутрішніх справ в уряді В. Януковича.

*Розкажи про тих, хто разом із тобою працював в інформаційній службі Майдану.*

За ці три місяці я познайомилася з багатьма людьми, які стали для мене гарними друзями. Там і дівчата, і хлопці, які майже цілодобово сидять на нашій сторінці у «Фейсбуці», на наших блогах, викладають інформацію, перевіряють її, тому що нам багато людей пишуть. Я просто захоплююся тими волонтерами, які створили в Михайлівському монастирі пункт допомоги – це наші Олег Слабошпицький, Оленка Франківська, Сашко Мельник, Катя Оверченко*. Дуже надихало те, що наші друзі з 4-ї Сотні допомагали передавати від нас інформацію людям, які на Майдані, і навпаки. Це був важливий момент у координації наших спільних дій. Ці всі люди взагалі фантастичні. Я дуже щаслива, що мала можливість із ними познайомитися.

*Які механізми поширення інформації ви використовували?*

Ми використовуємо такий інструмент, як *google*-групи для спілкування. Так зручно робити *sms*-розсилки, коли планується якась акція. Іноді в день їх могло бути дві або навіть три – ми просто робили *sms*-розсилки, і люди приходили. Ті, хто приходили на акції, часто потім долучалися до нашої роботи. Дуже багато людей хотіли допомогти, але не знали, як саме. Я розумію, що не всі можуть іти на Майдан, хтось може долучатися або коштами, або роботою в онлайні. Наприклад, багато людей допомагали нам моніторити міжнародні ЗМІ, щоб знати, що вони пишуть про Україну, або шукати контакти, щоб ми в областях мали людей, які б там допомагали щось організовувати. Те ядро, яке було спочатку, залишилося й досі. Не всі можуть піти і вступити в певну сотню Майдану і там ночувати – в когось, наприклад, маленькі діти. Але вони можуть зробити щось корисне через «Фейсбук».

*Розкажи про акції, які ви організовували. І, знову ж таки, як вам це так успішно вдавалося?*

Усе відбувалося дуже швидко. Якщо людина пропонує якусь ідею, кілька людей до неї приєднуються, створюється робоча група, і люди працюють над втіленням ідеї. Мені здається, що найуспішнішими були акції з піаніно та дзеркалами. Пам'ятаєте, коли дівчата стали із дзеркалами перед кордонами силовиків, щоб ті дивилися на себе і розуміли, що зло, яке вони будуть робити, до них же і повернеться. Тоді ця акція облетіла всі світові ЗМІ, що було для нас на той час дуже важливо, як успішний хід в інформаційній війні, що велася проти України. Ми показували, що в нас на Майдані не екстремісти і фашисти, а нормальні люди, які мирно борються проти диктатури. Екран, який на Грушевського наші хлопці поставили, щоб крутити для силовиків новини «5-го» чи «24-го» каналів, показувати якісь відео – це теж була акція «Громадського сектору».

Ми облаштували один із дерев'яних будиночків на Майдані для юристів, які збирали заяви від людей як третіх осіб у цій справі. Це теж була важлива інформаційна подія, тому що ми давали тодішній владі зрозуміти, що не згодні з ними й очікуємо службового розслідування.

---

* Свідчення Катерини Оверченко див на с. 216.

*Такі креативні акції, про які ви щойно згадали, ви вигадували спільно чи за ними стоять окремі люди?*

По-різному. Багато ідей народжувалися спонтанно. Але зазвичай є кілька творчих людей, які генерують ідеї. У нас часто відбувалися зібрання, і просто на зборах ми, крім обговорення політичної ситуації, планували акції на наступні кілька днів. Загалом різні люди пропонували, і всі разом вже далі фантазували.

*Ти сумуватимеш за Майданом?*

Для мене мій Майдан ще не закінчився. Я думаю, і для багатьох українців теж. Не тільки тому, що там люди ще стоять, а й тому, що є багато роботи, щоб змінити систему, а не просто обличчя. Я поки що не бачу кінцевої точки, коли можна буде сказати, що все вже позаду, можна розслаблятися і займатися чимось іншим.

## Оля Сало:

## «Ми намагались не допустити застосування сили, зменшити агресію»

***32 роки, художниця-дизайнер зі Львова, громадська активістка***

**Кілька слів про мою дорогу до Майдану.** У 2010 році у Львові ми з колегами заснували громадський рух «Відсіч». Коли була інавгурація Януковича, ми зрозуміли, що нам треба постійно боротися проти його дій. Потім ми розпочали «антитабачникову» кампанію проти дій тодішнього міністра освіти. Виступали проти Податкового кодексу. Ми маємо досвід у проведенні таких акцій ще з часів всенародного руху «Україна без Кучми». До 2013 року ми активно працювали в таких напрямах. А далі зрозуміли, що крім протестів треба робити щось серйозніше. Тому ми вийшли з цього руху. Питання місцевих самоврядувань і зараз дуже актуальне, навіть після зміни влади. Важливою також була кампанія «Помста за розкол країни» – всеукраїнська громадянська кампанія, спрямована на недопущення прийняття законопроекту «Про засади державної мовної політики» та на нівелювання негативних наслідків від прийнятого закону. Ми вирішили, що наші депутати мають понести відповідальність за цей закон. Тому в 2012 році, під час парламентських виборів, ми поширювали листівки проти тих осіб, що голосували за цей абсурдний закон. На наших активістів влаштовували полювання, були спроби побиття. Але це нас тільки підбадьорювало, ми ставали сильніші. Уже в 2013 році ми почали масштабну кампанію «Відкрий Європу». Цільовою аудиторією була здебільшого молодь і викладачі. Цікаво було побачити реакцію молоді в різних регіонах. Зауважу, що луганська молодь була найпроблемнішою. У кримському Севастополі провели перший за всю історію тренінг українською мовою. Мали перекладача російською. Оскільки нам важливо було проводити тренінг українською, то молодь спершу уважно слухала, а потім попросили не перекладати російською, тому що українська мова їм була зрозуміла. Спершу вважали, що Севастополь – це

чи не найпроблемніше місто, а виявилося, що молодь там дуже відкрита й готова до дискусії. Зате в Луганську молодим людям було просто нецікаво.

Після подій 30 листопада я зрозуміла, що наш народ феноменальний. Швидко і масово почали організовуватися групи для протестів. Знову в нас виникло питання: що робити? Було середовище знайомих людей, що між собою координували. Ми вміємо багато, розуміємо, що таке організаційно-побутова робота. Тому одразу почали працювати. Назвалися «Громадським сектором Євромайдану». Потім спробували організувати медичну службу, але через короткий час медики самі зорганізувалися, й очевидно, що в них це виходило професійніше й ефективніше. Також організовували збір коштів для протестувальників. Потім координаційним центром став Будинок профспілок, у якому акумулювалися всі кошти. Коли спочатку були спроби «засвітитися» з боку політичних партій, то після розгону Євромайдану це все стало неактуальним. Моя думка, що найвагомішим внеском для Майдану було створення Самооборони. Також важливий крок було зроблено, коли Будинок профспілок став пунктом їжі, медичної допомоги, відпочинку, координування. Ми також були таким невеличким координаційним пунктом. Важливою була комунікація з волонтерами, допомога у створенні миротворчих загонів. Тоді жага помсти в людей мала настільки сильний характер, що стримувати їх було дуже важко. Ми намагалися не допустити застосування сили на Майдані, зменшити агресію. Це можна було зробити різними способами. І, мені здається, що ми їх активно задіювали.

Майдан постійно змінювався. Євромайдан був одним, після розгону Майдан став іншим. Вперше з 2010 року ми змогли поставити намет, до того часу нас просто розганяли. Це стало можливим тільки після 1 грудня. До того часу їх зносили. Після 1 грудня почалося облаштування Майдану. Пригадую перші дерев'яні будиночки – пункти роздачі їжі та одягу. Медична служба вже відділилась від Профспілок. Оскільки була величезна кількість людей, то ми розуміли, що зараз можна робити все, що захочемо. Вирішили йти до Українського дому, він нам був потрібен для перевалу людей на Майдані. Навіть виникла дискусія захоплювати його чи ні. Але це все на словах залишилося. Увечері була спроба штурму Українського дому, то одразу проти «хуліганів» порушили кримінальну справу. Тоді виникали ідеї цікаві та спонтанні, і їх було дуже багато.

Ми розуміли, що нам непотрібне зараз насильство і провокації. Ходили по Майдану і роз'яснювали, що шлях через агресію – це шлях до поразки. Читали лекції, робили тренінги, на яких навчали методів мирних протестів. Збирали людей у наметах, у Спілці журналістів; робили постійні акції, щоб чимось людей зайняти. Святкування Нового року теж розворушило людей. Тоді не мали єдиної думки, що маємо далі робити, не мали єдиного лідера. Цей хаос, що виник, був природний. Можемо на нього нарікати, але ми не могли його уникнути, враховуючи обставини, в яких розвився протест.

Коли прийняли диктаторські закони в середині січня, ми вийшли разом з усіма на акції протесту. Ми завжди діяли мирними методами, але тут це було вже недоречно. Влада сама не хотіла, щоб народ був мирним. Ми тоді зробили акцію із

дзеркалами «Подивіться на себе». Під час цієї акції дівчата стали перед військовими із дзеркалами, щоб вони подивилися, що це їхнє зло віддзеркалюється. Жінки намалювали губи помадою й поцілували ці люстерка – знак, ніби ми цілуємо бійців.

Я була на Майдані весь час, тільки один раз на свята повернулася до Львова на декілька днів – і знову в столицю. Треба згадати ці дні, коли страшно стало ходити по Києву – викрадали людей. Нам заборонили ходити по одному. Ночувала або в центрі, або в офісі. Тоді Майдан був найбезпечнішим місцем. Почалися перші вбивства, викрадення людей. У ці страшні події 18–20 лютого я хотіла йти в епіцентр подій, щоб бути хоча б чимось потрібною, але мене друзі стримали. Пішли в кафе «Купідон» – єдиний заклад, який у цей час працював. Побачили там закривавлених людей. Коли ми зайшли – кафе зачинили, і ми зрозуміли, що почалося найгірше. Це були страшні дні...

20 лютого загинув наш друг Богдан Сольчаник. Він приїхав на Майдан зранку, і через декілька годин його вбила куля снайпера. Наша громадська діяльність була актуальна до того, а після цих подій люди діяли вже безконтрольно. Тими днями було дуже небезпечно ходити чи їздити по Михайлівській та Житомирській. Там найбільше орудували «тітушки», які викрадали, били та вбивали людей, стріляли по автомобілях. Отож, весь день 20 лютого ми займалися оформленням документів на переправу тіла Богдана додому. Було страшно, через кожні декілька кроків несли або мертвих, або поранених. Момент, коли чоловік своїм шарфиком збирав кров на землі… Відбувалися настільки страшні речі, що ми самі не розуміли, що коїться. Не знали, що робити з тілами, як правильно зафіксувати вбитих, відправити їх додому. Люди боялися, бо не знали, що далі буде. Давали свідчення про те, що робили на Майдані, чим займалися. У міліцейському відділку було не менш страшно. У кабінеті слідчого бачила картину: багато чорних великих мішків із жахливим запахом. Як виявилося пізніше, це був одяг загиблих бійців. Ще хочу сказати, хоч ми виховані люди, але треба було зайти у відділок і не привітатися одне до одного. Коли ми пішли випити кави у їдальню відділку, то одразу настала неприємна напружена пауза в приміщенні. Зрозуміло, що тут ми клієнти небажані. У кабінеті іншого слідчого побачили таку картину – поруч з іконою висить портрет Фелікса Дзержинського. Як то кажуть – коментарі зайві. Вийшла подихати свіжим повітрям і побачила, що на подвір'ї відділку стоїть чоловік із сумкою речей. Я запитала його, котра година, а він мені так нахабно відповів. Вирішила, що в нього трапилось горе. Я перепитала, чи в нього хтось загинув, а той аж посинів від обурення. Пізніше я побачила, що він приніс речі своєму синові, бійцю «Беркуту», який стояв на барикадах. Таке враження, що він прощався із сином. Фактично ми вороги, але було дуже шкода цього чоловіка.

Найважче було прийняти те, що я не всюди могла встигнути. Може, я була десь потрібніша. Але це згодом нівелювалося. Страшно втрачати друзів… Страшно, коли ти стоїш на Грушевського, а місто горить, несуть поранених. Але країна мала через це перейти. Якби Майдану не було сьогодні, він би відбувся через рік чи навіть зараз і, може, ще з більшими жертвами. Скільки гинуло людей через

недбалість лікарів, через дії міліції. Це треба було зупиняти. Потрібно розуміти взаємозв'язок: якщо ми не будемо втручатися, то гинутимуть люди. Я стала свідком, коли в людини був серцевий напад, а медики в лікарні відмовилися надавати допомогу. Коли йшли в останні дні на Майдан, я вже розуміла, що будуть смерті. Я довго не дивилася відео з розстрілами протестувальників, але можу сказати, що коли ти дивишся ці події по телевізору – це жахливо. На самому ж Майдані бажання допомогти перемагало страх.

## Олена Чорноусова:
## «В эти страшные дни мы все-таки пошли на Майдан»

***60 років – за фахом менеджер, економіст, особа з активною життєвою позицією***

Я стала ходить весь декабрь. Мы ходили с соседкой вечером, поддерживали вечерний Майдан. Я для себя решила, что каждый день 2–3 часа я буду там. В то время, в которое я могла. Есть такой клип «Вечерний Майдан»… И вот этот клип показывает рождение новой энергии, нового гражданского общества. Я почувствовала, что Майдан – это живой организм. Сам Майдан подсказывал, что ему нужно делать. Были объявления, что нужны волонтеры там-то, нужно сделать то-то и то-то. Сначала я подошла в Дом профсоюзов. Они предложили работу на кухне. Я говорю: «Да я могу что-то и более серьезное делать». То есть я отказалась от волонтерства на кухне. Я все думала, что, может, нужен какой-то координатор – делать заказы, привозить. Я могу найти, где дешевле. В общем, я нашла сама себе занятие. Я звонила утром парню-волонтеру из Дома профсоюзов и говорила: «Я собираюсь к вам ехать, что привезти?». И он говорил, что нужно. С другой стороны, я звонила своим подругам и говорила: «Я еду на Майдан… Я буду делать закупку, сколько денег даешь?» Они говорили: «Я даю 100 гривен»... «Там у меня есть 300 гривен, нужны очки строительные». Я накануне находила, где эти очки дешевле, покупала на 300 гривен очки. Носки покупала, на 100, на 200, на 150 гривен.

*Это еще декабрь?*

Декабрь. Мы ждали, когда будет штурм – это бессонные ночи. У меня уже такое нервное напряжение было в ожидании военной техники, что мне казалось, я слышу шум танков или шум самолетов.

*Вы по вечерам приходили, потом своим ходом добирались домой?*

Мне было проще. Я на машине. Мы договаривались с соседкой, она шла с работы, из центра города, машину я оставляла на Пушкинской, потому что сил у меня особо не было. И я знала, что 3 часа мы поддерживаем массовку, находимся на Майдане, что-то делаем. Потом уже мы занимались тем, что разносили еду. Каждое воскресенье мы ходили на вече обязательно. Я подлечиваюсь и на вече уже прихожу. И было так, что встречала там массу друзей. Иду с мужем, берем

соседку, вторая соседка выходит из подъезда. Приходим вечером – сосед идет на ночное дежурство. То есть, у нас весь дом, вся улица была на 100 процентов захвачена этой деятельностью. Когда уже пошли военные действия, то муж со своим компаньоном отдали все бронежилеты, которые у них были в фирме. Покупали каски. Моя подруга мне говорила: «Мы уже отдали 10 тысяч гривен». Люди, каждый раз приходя на Майдан, отдавали какие-то деньги или делали какие-то закупки.

*Среди ваших знакомых, соседей и родственников было такое единство?*

Отличились московские родственники… Я даже не хочу об этом говорить, это зомбированные люди: «Дедушка воевал, а ты с фашистами!» Это просто фразы какие-то, которые вложены людям в голову, и они сами ни о чем думать не могут.

*А в Киеве люди сконсолидировались?*

Я бы сказала, что разделилось общество сильно. С одной стороны, консолидировались, объединились люди, а с другой стороны, проявилось, кто есть кто. Я помню, что на Майдане мне запомнилось два дня. Именно те, которые были с жертвами. 18 февраля. Мне пришло сообщение: «Мы идем к Верховной Раде». На 9 часов я договорилась встретиться в метро с приятельницей, на выходе на Институтской. Я помню ярко этот день, что в 9 часов я приехала, стояла и смотрела на идущих людей. Люди шли на работу – те, которые работают в Верховной Раде. Я их сразу отличаю от этих людей, которые стояли с ленточками, ждали своих товарищей. Я дождалась тех, с кем договорилась встретиться, и мы пошли. Люди шли с песнями украинскими, с флагами, ленточками. Наша цель – просто вокруг ходить, себя показывать, чтобы Верховна Рада приняла Конституцию 2004 года, чтобы вернуться к парламентско-президентской республике. Чтобы Януковичу облегчить выбор. Часа 2–3 было мирно. Потом мы услышали… Все происходило на Шелковичной. Улочки, которые выходят в правительственный квартал, были заблокированы автобусами. Стояли спецназовцы с другой стороны. И начали со стороны правительственного квартала, через беркутовцев, кидать в нашу сторону шумовые гранаты.

*С этой стороны Самооборона была, или только люди подтягивались?*

Были мирные люди. Потом уже, когда обстановка нагнеталась, я видела таких *хлопчиків* – видно, что это самообороновцы, они бегали, пытались как-то сгруппироваться.

*До этого были просто обыкновенные люди?*

Да, в основном женщины, пенсионеры были. Мы ходили, песни пели украинские народные. Остановились на углу Шелковичной и Институтской, потому что там был самый эпицентр. Там я даже видела Луценко. Сначала стали бросать шумовые гранаты, потом загорелись шины. Дымовая завеса пошла. И самое яркое – это когда беркутовцы вылезли на крышу здания на перекрестке Шелковичной и Институтской, и стали в нас стрелять. Мне прямо по щеке прошла такая болванка голубая, я не знаю, что это такое. Надо было сохранить, но я была в шоке. Такое негодование. Я вижу: стоит этот беркутовец на крыше, который за

мои деньги получает работу, обмундирование, его обучили, квартиру дали. И он в меня стреляет. И я просто не ухожу. Я не могу сдвинуться с места... Мне легче умереть, чем уйти. Чем его оставить без своего внимания.

*Вы были вместе с теми, кто пришел?*

Я была там, нас было три женщины. Мы отошли на метра 2 от того места, где в меня стреляли. Уже «скорые помощи» стояли, уже людей окровавленных вели под руки. Там кто-то упал. Мы кричали: «Фашисты!» Их было там три человека. Просто ненависть была. Даже не ненависть, а негодование. Как это – в мирных людей кидать гранаты… Паника была. По всем подворотням стоял «Беркут» и ждал команды. Потом они стреляли, полчаса это было – расстрел людей. Мне так показалось. Точно время в таких ситуациях невозможно отследить, оно идет то быстрее, то медленнее. Те, кто стрелял, куда-то ушли через чердак. И самообороновцы водрузили национальный флаг Украины. Было такое ликование, такая радость была, люди так радовались, что вот, справедливость восторжествовала. Все это продолжалось до 3-х часов. Видно было, что из Верховной Рады уходят. Садятся в машины. Я так поняла, что у них как раз там были припаркованы машины.

*Вы в этот момент не знали, что на Грушевского?*

Мы не знали. У нас не было связи с интернетом. Мы просто, сколько могли, там находились. Причем, потом уже ясно было – что-то будет нехорошее. И мы ушли в 3 часа.

*Еще была возможность отступить, к метро спуститься?*

Да. Было три попытки, гнали демонстрантов. Я поняла, что уже подсказка есть – надо уходить. И говорили – «Женщины, уходите!» Одна подруга ушла раньше, а с соседкой мы были до последнего. Мы увидели, что люди разбирают мостовую и строят новую баррикаду. Мы в гражданской одежде, с голыми руками… Это еще на перекрестке с Банковой. Мы там делали баррикаду. Просто не могли уйти. Вот ручеек людей – все гражданские стояли: одни выколачивали камни, вторые передавали их на баррикаду. Это было тоже стеной. Потом я почувствовала, что уже очень устала, что уже я убежать не смогу, поэтому мы нырнули в метро. Оно еще работало. В 3 часа мы ушли, и через полчаса начался расстрел. Это уже в интернете я посмотрела. И вот было несколько страшных дней. Я даже не понимала, что под каким обстрелом.

*19-го было чуть тише, а уже 20-го утром было самое большое количество убитых…*

Было очень страшно, машины жгли. Метро не работало. Мы ходили в Михайловский. Я уже не помню, что там было с продуктами. В общем, в эти страшные дни мы все-таки пошли на Майдан. Причем, так интересно, что муж мне говорит: «Ты не ходи!» Я ему говорю: «Ты не ходи!» И мы встречаемся на Майдане. В тот момент, когда там этот самый обстрел и когда все время говорили: «Женщин и детей просим покинуть Майдан». Я пришла буквально, когда уже произошел расстрел. И все ждали зачистку.

Я была 18-го. На следующий день меня не было. На волоске уже висело все. Но я не отпускала. Вот когда есть кто-то у постели умирающего, он не умрет. То есть пока не истощится тот, который его питает, человек живет. Так же и здесь. До последнего я свою энергию отдавала Майдану.

*Расскажите подробнее про больницы.*

В общем, в 12-й больнице было организовано волонтерство по медицинской помощи. Оно заключалось в том, чтобы доставить раненых и охранять их. После того, как выкрали в Октябрьской больнице раненого, все стали беспокоиться. Одна женщина, которая этим занималась, говорила: «Они могут с пулей в голове сидеть и не чувствовать. В шоке. Контуженые». Как живые мертвые. Они не понимают, что им нужно. Крови у них нет. Они считают, что они не раненые. А он контуженный и может инвалидом на всю жизнь остаться. Я видела двух парней, они уже стали волонтерами. Один парень после инсульта. Молодой, здоровый, видно, что интеллектуально развитый. Он все время плакал. Мне потом рассказали, что на его глазах расстреляли 6 человек. Он пытался их спасти, но их придавило решеткой. Это было или 19-го, или 20-го. И второй парень стоял, круглосуточно стоял. Когда приезжали машины, он всех встречал и говорил, куда идти. И потом там люди прибывали, я поняла, что там были женщины, которые еду готовили, подкармливали. Там была комната, администрация больницы выделила, где был чай постоянно, бутерброды. Все, кто хотел, мог подходить туда, кушать. Была женщина, которая прибирала там. Вот пришел человек, нашел себе работу, и целый день, как на смене, работал.

Я пыталась на своей машине возить людей в больницу. В КМДА пришла, говорю: «Я сейчас еду в больницу, могу взять людей, которые нуждаются в медицинской помощи». Я тогда не знала, что есть куча подпольных госпиталей. Нашла одного парня. Я его привезла, ему сделали обследование и сказали, что его надо в инфекционное везти. И я его повезла в инфекционное. Потом какой-то парень был, у него что-то с ухом было, видимо, взрывной волной там повредило. А врач-лор ушел. Сказали, что в Александровской лор есть. Я его повезла туда. Чувствовала, что я могу человеку помочь, значит, садилась, везла его. Один от меня сбежал. Я искала, прошла весь Майдан, кому нужна помощь, никто не хотел ехать в больницу. Говорили: «Пусть сюда врачи приходят, мы не можем оставить баррикады».

*На ваш взгляд, какой основной результат всех этих событий*?

Независимость, она не дается просто так, для этого нужно иметь гражданское общество, которого у нас не было до этих событий. Мы стали единым гражданским обществом, мы стали петь свой гимн, стали защищать свою землю. Было без разницы, кто из Луганска, кто из Донецка, кто из Западной Украины, крымские татары, – все были едины в своем порыве иметь независимое государство. Была борьба за справедливость. Это было объединение всех людей против тех беспринципных, аморальных бандитов, которые, в общем-то, пока никуда не делись, никто их не посадил, они сейчас будут маскироваться.

## Альона Зінченко:

# «То, что произошло – превзошло и мои ожидания»

***34 роки, науковий співробітник Інституту молекулярної біології і генетики, родом із Донецька***

В студенческом движении я практически не участвовала. Единственное, что помню, больно было утром в субботу, когда объявили, что ночью был разгон Майдана. Что-то оборвалось внутри. Собственно, это послужило толчком, чтобы начать туда приходить. Я помню, что в субботу утром рассказали, каким образом разогнали Майдан – это больше всего возмутило! После этого мы уже начали приходить на Майдан. Потом были события 1 декабря. По телевизору показывали, как на Банковой бросали камни в правоохранительные органы. Я не приветствовала это вообще никаким образом.

Было смешанное чувство, будто, что-то не то происходит. Но потом арестовали «первых» людей, вернее, даже не арестовали – над ними просто издевались. Мы с мужем начали ходить по вечерам по очереди. У нас был график: понедельник, среда, пятница – ходил он, собравшись со своими сотрудниками, которые поддерживали Майдан. Я со своей стороны организовалась с академической молодежью.

*«Рада молодих вчених» практически с первых дней поддерживала Майдан.*

У нас было две палатки от нашего Института молекулярной биологии и генетики. Лозунг *«Суспільство повинно еволюціонувати»* появился на палатке позже. Палатки со временем застроились, у нас появилось место, где встречались люди из разных регионов Украины – сначала это была бочка, потом эта бочка обросла лавочками, позже, когда пошел снег, появились какие-то накрытия. Наших палаток вообще не стало видно, и мы уже стали полушутя называть себя: *«Науковці і партизани»*. Очень многие *«науковці»* приезжали посмотреть на Майдан из-за границы: был парень из Голландии, который с трудом говорил по-украински, был парень из Швеции – ему было все это очень интересно. Он оказался одногруппником парня, которого избили на Банковой. «Я думал, что в Украине плохо, но не думал, что так все плохо» – это его слова.

*А в палатках этих кто-то жил?*

В палатках? Нет, там периодически просто оставляли вещи. Там, кстати, была мука, и я долго не могла понять, зачем там мука? Оказывается, была идея плеснуть водой и засыпать мукой маску «беркута». Меня это *ноу-хау* удивило сильно. Это технически сложно, но в принципе даже без воды можно засыпать, и будет эффект. Да, две пачки муки килограммовых лежали в палатке.

**Были времена, когда Майдан затихал.** Становилось жутко неприятно. Даже по выходным Майдан уже не собирал такого количества людей, как это было в начале декабря. Появилась какая-то безысходность, и не было уверенности и даже надежды на то, что Майдан может победить.

*Расскажите о людях Майдана.*

Люди оставляли свои семьи и приходили жить на Майдан. Один парень рассказывал, что он даже не попрощался с женой и ребенком. Он на Майдане провел почти три месяца. Он частный предприниматель, у него есть какая-то торговая точка на рынке, и его просто давили налогами так, что, говорит, я оставался не то, что в плюсе, иногда в минусе – жить так невозможно. Один парень поразил: долгое время на Майдане костры разводил, компоты варил. Васей зовут. Ну, Вася – Вася. А этот Вася, оказывается, шесть лет прожил в Дании и занимался продажей недвижимости. Такой вот классический житель Западной Украины, молодой достаточно, ему где-то 25–28 лет. В какой-то момент он решил этот бизнес организовать в Украине: продавал зарубежную недвижимость в Украине. И его бухгалтер долго его уговаривала делать двойную бухгалтерию, не показывать реальный доход: для государства один доход, а для себя свою бухгалтерию вести. Работая в Украине, он продавал недвижимость в Дании. «А почему, – говорит, – я в Дании отдавал все проценты своего дохода, как налоги отчислял. Почему я не могу этого делать в Украине?» Полгода никто его не трогал, все было нормально. А потом начались проверки. В общем, в результате начали тормозить его счета. Он говорит: «Я не мог объяснить за рубежом, почему не приходят деньги. Начали думать, что я их хочу кинуть на деньги». И в результате он остался без квартиры, без машины. Он уже достаточно хорошо зарабатывал. Говорит, «Я даже не мог забрать из офиса свои личные вещи. Я им благодарен, что живой остался. Но я потерял все. Все, что я имел, все, что я заработал в Дании за эти 6 лет, все, что я начал зарабатывать здесь – у меня не осталось ничего». Чтобы рассчитаться за рубежом с долгами, он был вынужден продать свою квартиру. Все, что у него осталось – это собака.

*А чем вы конкретно занимались на Майдане?*

Я ходила на кухни, резала бутерброды, чай разливала. В основном это была кухня ДемАльянса.

Со временем, после событий 22 января, мы приходили все чаще и чаще, все больше в это включались.

**Основное – это события 18–20 февраля. Эти три дня я была там, на Майдане.**

Когда призывали прийти на мирный митинг, я для себя решила, что пойду, но я была уверена, что он мирно не закончится. «Правый сектор» объявил о мобилизации. Утром я приехала около 10-ти. Уже основная масса разделилась на группы: одни пошли на Институтскую, другие – на Грушевского. Я сначала пошла на Институтскую, тогда был уже первый потерпевший. Но еще более-менее было тихо. Была преграждена улица, которая ведет прямо к Верховной Раде, там стояли два КамАЗа с вэвэшниками, была преграждена улица Шелковичная. Сходила на Грушевского – там было много репортеров, причем не украинских. Был момент, когда в 12 часов ровно зашли в буферную зону между беркутовцами или вэвэшниками и баррикадой. Это все сопровождалось салютом на фоне паленых шин и дыма. Было предчувствие чего-то нехорошего. Потом вернулась на Институтскую, где уже все начиналось полным ходом. Это было около часа дня, было очень много людей.

И вот как раз в тот момент полетели камни в сторону «Беркута» и вэвэшников. Тогда «Беркут» перекрыл Институтскую. Уже появились какие-то снайперы-неснайперы с винтовками на крыше дома на углу Шелковичной и Институтской, которые стреляли просто в людей резиновыми пулями. В ответ летели камни. С их стороны летели светошумовые гранаты просто в толпу. После каждой такой гранаты люди в один голос кричали: «Фашисты, фашисты!» Это было ужасно, но толпа не уменьшалась. На моих глазах загорелись эти два КамАЗа.

Я как раз находилась между Шелковичной и Липской, на Институтской. Это был какой-то рабочий механизм без управления. В момент начали подносить части каких-то заборов, какие-то щиты, сооружали баррикаду. В то же время абсолютно без команды люди стали поднимать брусчатку, разбивали ее, тут же организовалось две очереди, которые передавали камни. Причем никто не руководил абсолютно. Тут же летели гранаты, приезжала «скорая», при мне забрали двоих, тут же пылают автозаки, подожгли шины, уже появился дым, не очень видно, что происходит с той стороны. Все начали двигаться моментально, никто не останавливается – бегут. Везде разбитые камни. И вот бежишь и думаешь, как бы не упасть, потому что толпа задавит. В то же время со стороны Липской бросали светошумовые гранаты. Я все время смотрела по сторонам. Мужчины в касках, женщины в масках. Когда пускали газ, или это какие-то газовые гранаты были – все начинали кашлять. Тут же медики разносили лимоны и маски. Все начинали надевать маски, все это функционировало: все знали, что делать, хотя, по большому счету, руководства не было. Начали поливать людей из водометов на Шелковичной, все повалили в соседний двор, и на этом этапе я решила оттуда уйти: позвонила сотрудница, что ребенка надо забирать из садика. Это было где-то около трех или полчетвертого. Меня поразила огромная баррикада, которая организовалась на Банковой. Люди попереворачивали тротуар и поставили баррикаду из брусчатки выше меня ростом вдоль всей Банковой и поперек соседней улочки, которая идет во двор. Я решила пойти посмотреть, может, кто-то есть на Майдане в наших палатках, спустилась туда, никого там не нашла, сказали, что парня из наших «партизан» из Харькова поймали «титушки»: женщина, которая там готовила кушать, киевлянка, сказала, что позвонила ему, а поднял какой-то неизвестный и матом послал убираться со всеми палатками и вещами, сказал, что Коля у них. Как потом оказалось, Колю вечером отпустили. Побили, но отпустили. Часть парней и Вася в том числе забежали в какой-то подъезд и спрятались – кто-то квартиру открыл. Их там спряталось чуть ли не 13 человек.

Я решила вернуться на Грушевского. Подошла в тот момент, когда толпа побежала. Начался штурм Грушевского. Там было немного людей. Как-то у меня не сработало, что надо бежать тоже. Я стояла возле кафе рядом с гостиницей «Днепр», и просто зашла внутрь. Там не было никого из майдановцев, там было человек 15 посетителей, и вот буквально я зашла – ломанулась толпа, побежали все майдановцы с медиками, ломанулась толпа «Беркута» и милиции – вэвэшники бежали в конце. Это было какое-то реалити-шоу: стоишь перед зеркальными витринами, а на тебя несутся озверевшие, просто дикие лица. Они назад уже шли

хромая, у кого-то ноги перебиты, я не знаю, может, «коктейль Молотова» попал. Вели двух пленных парней в камуфляже, история умалчивает, где они, что они, потому что никого ведь в тот день в милицию не отвозили. И в этот момент милиция и беркутовцы начали разбор палаток на Грушевского. Там стояла одна большая. Там, по-моему, «2-я Сотня» было написано. Очень много было в гражданской одежде, очень тщательно все перебирали: брали курточки, по карманам обязательно, ботиночки, которые понравились – под мышку и уносили, карематы с собой забирали. Приехал маленький такой милицейский бобик, забрали буржуйку. Все, что пригодится, все забрали с собой. Мы закрылись внутри кафе, чтобы никто не зашел и не вышел. Потом объявили по радио, что все, кто после 18:00 будет находится на Майдане – экстремисты и рецидивисты, и администрация кафе сказала, что через 40 минут – все на выход. Мы как-то там сгруппировались кучкой, куда идти, не особо было понятно. Было два выхода: либо спускаться вниз к Контрактовой, к Речному вокзалу, либо наверх по Трехсвятительской. Майдан перекрыт, Мариинский перекрыт. Мы вышли небольшой группой, пошли в сторону Трехсвятительской. Уже начался коллапс с транспортом, потому что перекрыли метро, и вся Владимирская стояла. Проехать было невозможно, мы шли пешком. Шевченко стояла, практически не двигаясь. Проехал какой-то кортеж по встречной полосе. Я дошла уже почти до Владимирского собора, звоню мужу – а муж на Майдане. Я понимаю, что никуда оттуда без него не пойду, тем более, что он, конечно, туда приходил, но это был костюм, галстук, портфельчик – то есть воевать он был явно не готов. И я так поняла, что он был не один, он был с сотрудниками. Я разворачиваюсь и иду обратно на Майдан. Это было начало седьмого. Ребенка из садика мама одногруппника Леши забрала… Спускаюсь на Майдан, а тут уже захватили часть Крещатика, всю Грушевского и Европейскую. Я зашла со стороны ЦУМа, встретилась там с мужем, муж был еще с четырьмя сотрудниками, и они чего-то ждали. Говорю: «Чего ждем? Идем домой». – «Нет, давай еще постоим». А там съемки какого-то жуткого боевика. Этого никогда не забыть. Когда пылают шины, а света нет – свет же выключили на Майдане. Весь склон в шлемах и щитах. Даже не представляю, какое там количество было – от *Жовтневого* склон и сюда на уровне Родины-матери (стелы) – все это в шлемах и в щитах. И в них все отражается, горит. Горят шины, кричат со сцены какие-то призывы, какая-то регулировка, кто куда и что делать, несите это сюда, несите это туда… И опять же смотрю по сторонам: та брусчатка подымается и разбивается, складывается в кучи… Тащат какие-то предметы от ЦУМа, и шины, и какие-то доски – я так понимаю, чтоб это все горело. В общем, жуть. Мы ушли оттуда где-то в начале восьмого. Пошли пешком – ничего не ходит. Дошли до скоростного трамвая и уехали домой.

Утром 19-го числа очень было страшно, потому что везде были «титушки». Метро не работало. Я отвела ребенка в садик и приехала на Богдана Хмельницкого. Еще приехала одна девушка, и мы решили, что идем в Михайловский. Оставили машину, пошли пешком. Там начиналось движение. Михайловский собор открыл свои двери в очередной раз для пострадавших майдановцев. Медики спросили:

«Хоть какое-то представление о медицине есть?» Говорю: «Нет». – «Тогда вы не нужны. Нам нужны только медики, которые могут хоть что-то сделать». И мы остановились на кухне. Кухни еще тогда не было. Было просто место, генератор и три стола. Все остальное было прямо на земле. Продуктов повалило неимоверное количество. Уже тогда не было ГАИ, машины могли спокойно подъезжать прямо на территорию Михайловского. В основном люди несли сыр, колбасу, уже позже появились и какие-то готовые продукты – супы, борщи, блинчики и все, что хотите. Потом организовались полочки и какие-то тенты. Динамика была безумная в плане организации. Опять же, все своими силами. И очень много медикаментов было – люди в кульках несли неимоверное количество. Все время спрашивали из фармфирмы «Дарница», что нужно из медикаментов? Тут же на территории Михайловского организовался операционный центр. Тут же организовались движения, которые регулировали движения въезда-выезда, входа-выхода из Михайловского собора, тут же раздавали еду, тут же сортировали медикаменты, тут же, меня это впечатлило, в пятилитровые банки разливали перекись водорода.

*А зачем такое большое количество?*

Не знаю. Может, в медицинских целях, может – в каких-то других. Вечером опять пошли за ребенком, и тоже не успели, его забрали знакомые.

**20-го я снова приехала в Михайловский собор**. И пока я дошла, мимо меня штук десять проехало «скорой помощи». Это было около десяти утра. Я не могла понять, что происходит, куда в таком количестве? Причем они ехали практически одна за другой. Когда я подошла к собору, еще было не все понятно. То есть приходили майдановцы, перепуганные, с огромными глазами, больше не поесть, а как-то я не знаю, пересидеть. Организовались палатки прямо на территории. Около начала одиннадцатого или в половине одиннадцатого сказали, что есть погибшие, причем застреленные. Люди жутко воспринимали эти новости.

Кстати, не хватало «скорых». Люди просто забирали, оставляли свои данные, куча машин стояла на территории Михайловского собора, и они предлагали забрать пострадавших. Забирали с ранениями жуткими, люди корчились на передних сидениях, – их вывозили в больницы. Потом мы вызвались с одной девушкой отнести кофе и сигареты на Майдан.

*И еду?*

Никто не хотел тогда есть. Еще кто-то пришел и сказал, что ничего не надо, кроме кофе. Мы понесли кофе.

**Под «Казацким» лежало десять тел накрытых**. И люди вокруг стояли, тоже майдановцы, они их опознавали. Кого опознали – у них была разрезана одежда от бедра до колена, и было написано, как их зовут, номер телефона. Фломастером или еще чем-то.

Мы разнесли кофе, сигареты – разлетелись в секунды. Мы спускались два или три раза. Тела, которые лежали возле «Казацкого», просили отвезти на территорию Михайловского собора, следующий раз уже лежало шесть человек. В

общем, это был какой-то бесконечный ужас. И наша директор предложила кому-то место, если не сильно раненный, у себя дома. Я пошла, оставила свой телефон в Информационный центр – они курировали, что куда нести и кого куда везти…

*В информационный центр на Майдане ?*

Нет, это на территории Михайловского собора. Тогда же был *Жовтневий* занят, *Профспілки* сгорели, осталось только КМДА. Основная масса легла на КМДА и Михайловский собор. И в это время, когда я давала свой телефон, один дедушка спросил: «Нужна машина?» Какой-то парень сказал: «У меня джип. А что надо перевезти?» – «Надо перевезти 12 тел». И это все так без эмоций.

**Волонтеров очень много было именно 20-го числа.** Если 19-го были единицы и рук не хватало, то 20-го был даже перебор. Очень много принесли молока, воды, медикаментов.

В садике попросили забрать детей в час дня. Мы доехать не можем – метро, по-моему, еще не работало. Я попросила забрать и, на всякий случай, дала телефон свекрови. На тот случай, если что-то с нами случится, потому муж тоже был где-то на Майдане.

*Вы с ним связаться не могли?*

Нет, связывались, конечно. Потом даже пересеклись. С 6-ти до 8-ми мы прошлись по Майдану, посмотрели, пособирали наших *науковців*. Парней-«партизан», которые пострадали в Мариинском, забрала к себе домой женщина, которая готовила еду. Собственно, мы особо никого не нашли, и где-то часов в 8 поехали домой. И все: в пятницу 21-го садики были закрыты, и я осталась с ребенком дома.

Из наших «партизан», которых мы знали, никто не погиб. Из соседней палатки тоже никто – все живые.

Я записалась волонтером в *Слідчий комітет*. Он был создан на базе Автомайдана, сначала был его штаб в Украинском доме, на первом этаже под Автомайданом. Основная его роль – сбор информации и данных людей о насилии со стороны власти.

Был прочесан Мариинский – не было ничего. Мариинский убрали замечательно. Даже кровь смыли. Нашли только на склоне и где-то по катакомбам, как там они называются, какие-то ходы под Мариинским парком. Находили каски, символику… Кстати, на сегодняшний день нашли около 90 документов. *Власники* еще не отозвались. Есть список – паспорта, студенческие, пенсионные, даже акт на землю есть, есть *книжки залікові*, много документов разных. Одних только паспортов больше 20-ти.

*Найденных на Майдане?*

Нет, в *урядовом* квартале. Кстати, сейчас много групп, которые занимаются поиском пропавших. На сегодняшний день – 166 пропавших без вести. Причем майдановцы продолжали пропадать после 21 февраля. Одного застрелили на Крещатике 3 марта. 5 марта парня просто увезли с Майдана. Это не было персональное преследование кого-то. Он из Восточной Украины, они вышли втроем, и

подъехала «*Toyota*» белая, предложила забрать картошку с Бессарабки, сказали, что есть одно место – двое пешком, а один может проехать в машине. И вот машина по газам – и ни парня, ни картошки, ни машины нет.

Такие случаи пропавших майдановцев тоже не единичны. *Слідчий комітет* продолжает свое существование, но я уже там не принимаю участия. Есть еще «*Пошукова ініціатива*», есть еще какой-то комитет, который занимается поиском любой информации о пропавших без вести. На сегодняшний день они прочесывают леса, наши ездили в крематорий, но никто же не скажет, что на самом деле там сжигалось.

*Какое, на ваш взгляд, наибольшее достижение Майдана?*

По-первых, самое важное событие Майдана – это не то, что свергли Януковича, а то, что произошло становление нации, в корне поменялось сознание людей. Революция сознания произошла. Люди кардинально по-другому смотрят на вещи и на возможности самого народа. Не масса, а люди, которые могут и готовы бороться за свою независимость, за свои права. Я тоже не всегда верила, что Майдан победит, честно. Были моменты, когда этот лозунг «*Я не піду з Майдану до відставки Януковича*» мне казался не совсем как бы реалистичным – я не видела механизмов. Вот умом понимала что да, это было бы замечательно, за это и стоит Майдан, но я не видела механизмов, как это можно сделать. То, что произошло – превзошло и мои ожидания.

## **Ярина Квітка:**

## «18–19 лютого я була в інфоцентрі Михайлівського від *Громадського сектору Майдану*»

***Одна із засновниць фрі-920 фолькового гурту «Фолькнери»***

Я занотовувала все, що відбувалося... А чому почала писати? Бо в ці критичні моменти – 18–19 лютого я була в інфоцентрі Михайлівського від «Громадського сектору Майдану». Я взялася за таку роботу, коли люди приходили і говорили про зниклих, я це все записувала ще з кількома волонтерами, а потім передавала дані на «Євромайдан SOS». І було дуже багато таких розповідей, які, я розуміла, треба зафіксувати. І потім це треба буде видавати обов'язково, щоб люди розуміли, що було насправді. Тому що люди, які не були безпосередньо в події, вони не знають деталей. Вони не знають цих відчуттів.

Був такий випадок: 20-го, я вже не пам'ятаю, або 21 лютого підійшов старший чоловік із хлопцем-майданівцем – обоє з убитими горем лицями. І вони кажуть: «Ми шукаємо Ярослава Пашка. Я його дядько, а це його брат. Після 18-го числа він не виходить на зв'язок. Чи є він у списку загиблих?» У списку загиблих його

немає, у списках лікарень його також немає. А я за день перед тим була у лікарні на Бєлінського, 5. І вони мали двох пацієнтів з Майдану: одного дідуся, який був зафіксований у списках на Михайлівській в лікарні, а насправді він був там, і ще в них був хлопець на ім'я Ярослав, який там лежав із пневмонією. І я подумала – це Ярослав Пашко, про кого вони запитують. Подзвоню – може, це та сама особа. На щастя, виявилося, що це той самий Ярослав. Його родичі реально плакали від щастя.

Різні люди приходили в різні періоди – хто коли міг і кожен робив, що міг. Хтось чистив картоплю, хтось варив борщ, хтось чистив цибулю, часник, хтось робив канапки. Розливали це все, роздавали. Була така пані Оксана, якщо не помиляюсь, вона з Броварів. Вона щодня, починаючи від 1 грудня, здається, до нас приїжджала і варила їсти. Дуже позитивна така, відкрита жінка. У неї юридична освіта, нормально забезпечена людина. І вона відчуває відповідальність, якщо не стояти на передовій, то робити якийсь свій посильний внесок. Так кожен ніс відповідальність за своє.

Після 19 січня я вже зрозуміла, що почався інший етап в революції – той, який або змінить долю України на краще, або навпаки. Коли опозиція вийшла 19-го числа і знову просто «бла-бла-бла», і ніяких чітких рішень, дій... І коли стояли сотні «Правого сектору» з налаштуванням зовсім інакшим... Я, чесно кажучи, думала, що вони знов підуть на Банкову, і тому ми з кількома друзями побігли туди, і ще з одним журналістом – він стрімив від «Спільнобачення». Там міліція була – загородила дорогу, і ми намагалися сказати, щоб люди не йшли туди. Принаймні, жінки. Деякі розвертались і йшли. Але потім до нас прийшло повідомлення, що на Грушевського все почалося. І от ми прибігли на Грушевського. ...У перші дні це виглядало, знаєш, як войнушки, комп'ютерні ігри, але це в реальності. І певний час ти не міг повірити, що це реальність, і це все відбувається просто в центрі Києва, і летять «коктейлі Молотова», і бруківка летить у два боки, і горять автобуси. От тоді будо дуже страшно... Мені було трохи страшно за мого чоловіка, бо він завжди був дуже активним. Напевно, я була слабша і більше боялася. Ти сам себе можеш контролювати, а якщо ти знаєш, що в тебе є близька людина тут, і ти її не можеш контролювати – це більший страх.

21 січня було викрадення Луценка і Вербицького, й ми організували «Громадським сектором» акцію під СБУ і під... Що там біля Михайлівського? Ще якась там військова структура – міліція, МВС чи щось таке, я не знаю. Вийшли з плакатами Ігоря Луценка, Юрія Вербицького. Куди викрали цих людей, куди вони зникли? Ми знаємо, що ввечері Ігор Луценко знайшовся, а на другий день Вербицького знайшли вже мертвим. І це були такі перші загрозливі моменти, а потім це вже відбувалося систематично, коли працювали ескадрони смерті, які викрадали людей...

І 22 січня, коли вбили Нігояна і Жизневського, і Сеника поранили, він ще кілька днів жив, то це вже говорило про те, що влада на ніякі компроміси, на ніякі переговори не піде й навіть не збирається йти. 22-го числа вже остаточно стало зрозуміло, що вороття немає.

Пам'ятаю, я зловила себе на тому, що ми почали звикати. Тобто це як підготування – кожен раз було щось більше, щось страшніше, і ми це пережили. Далі знов щось страшне, ми знов пережили, і якось нормально живемо.

А от 18-го було вже дуже страшно. 18-го захопили Жовтневий, Український дім, зачистили Інститутську і були дуже близько до сцени. Я пам'ятаю, це... І от хлопці молодці, які стояли там на передових і витримали це все.

Ніч з 18-го на 19-те я працювала в онлайні, моніторила на Ярославовому Валу в «Громадському секторі». І це було дуже страшно, бо коли ти бачиш всю цю картину, і ти не там, то це капець... На картинці якось набагато страшніше, ніж коли ти в тому всьому береш участь.

Потім 20-го числа в четвер я прийшла на роботу, на Хрещатик, 26, там у нас був страшний кіпіш: «Евакуація, евакуація, людей стріляють!» Я пам'ятаю, десь о 2-й, напевно, чи раніше, мені сказали: «Все, йди геть. Ніякі програми, ніхто нічого не робить». І я не знала – можна йти на Майдан, не можна? Тому що там розстрілюють. Снайпери ж знімали просто людей. Я все-таки пішла і застала картину, біля кіосків цих, навпроти «МакДональдза» – 6 чи 8 тіл накритих вже лежало, їх священик відспівував. Частина була в готелі «Україна», частина ще десь...

Потім я пішла на Михайлівський, щоб працювати далі, і там лежали вбиті. І я знаю, що багато людей, і я в тому числі, кожного вечора молилися до архангела Михаїла, щоб він захистив Майдан. Без Божої допомоги тут явно не обійшлося.

## Наталка:

## «Ми намагалися створити для Самооборони таку оазу для спілкування, відпочинку, малювання...», або Про події в Українському домі очима художниці

***Художниця, вчителька малювання***

Наша група художників почала працювати в Українському домі після його захоплення Самообороною, щоправда, захоплення – надто грубе слово для цього випадку. Коли міліція вийшла звідти, через вибиті отвори туди зайшла Самооборона. Наступного дня у мене на роботі був вихідний, і я приїхала на Європейську площу: мені було цікаво, що вціліло, що ні… Чи не розбили верхні вітражі…

Через кілька днів я прийшла до Українського дому і принесла дитячі малюнки – я вчу дітей у школі малювати. Через те, що не хотіла псувати скотчем стіни, підготувала картони, на яких розмістила малюнки, які б створили якесь послаблення нервового напруження. Цей плакат «Україна очима дітей», можливо, десь у мене вдома й зберігається. Потім в Українському домі я познайомилася з Танею. Я запитала, чи можна з ними помалювати? Вона каже: «Так, можеш, бери собі аркуш». Почали малювати з натури Український дім усередині. Я собі на-

малювала акварелі з натури – це було, мабуть, в перші числа грудня, або останні числа січня, – зараз уже не вловлю. Познайомилась тоді з Максимом – це був наш перший самооборонець, який опікувався майном художників. Він привів товариша, який працював у театрі та потім загинув*. У Тані зберігається один малюнок напівабстрактний, намальований з натури: Грушевського, барикади – аматорська робота цього режисера за фахом, здається, чи оператора.

У мене є ціла низка історій таких, тобто я запам'ятовувала деякі розповіді, записувала за знайомими людьми із Самооборони. Потім їхнє життя геть змінилося або їх вже немає... Але від них це залишилося. У мене залишилися записки, де вони просять намалювати дещо. Записка є, а про людину я більше нічого не знаю...

**Шоломи ми почали розмальовувати з першого дня.** До речі, в Українському домі була дуже-дуже гарна атмосфера. Були гарні лекції. Гарно виступали сестри Тельнюк. Була Оксана Забужко, забігала, співала Марія Бурмака. Надзвичайно гарні речі в Українському домі відбувалися, щось таке неймовірне. І на фоні цього всього просто розмальовувати пластмасові й металеві шоломи було дуже приємно. А пластмасові шоломи почалися, мабуть, з КМДА, і коли побачили, що в Українському домі з'явилися художники, нам звідти їх перенесли... Дуже багато пластмасових шоломів зосталося в Анатолія... У нього вони зберігаються. Я сподіваюся, що він рано чи пізно цю колекцію знов дістане для перегляду. Частину робіт я заховала ще до штурму, заховала дуже ретельно, і сказала йому, де вони. І вони тепер теж зберігаються у нього, тобто ми не встигли їх доопрацювати.

Так ми жили до штурму. Я написала кільком своїм друзям у «Фейсбуці», що запрошую їх малювати, і один з них, Ігор, прийшов. Прийшла ще інша художниця, її імені не пам'ятаю. І так тривало до 18-го числа. Інші художниці – вони не дуже хотіли називати свої імена, але вони були серцевиною цього. Вони приходили часто, майже щодня, приходили з дітьми своїми. Ми дуже гарно спілкувалися і багато малювали. Спочатку приносили матеріали з дому, потім кияни почали приносити, щоб робота не припинялась. Це була, звичайно, робота для Самооборони... Багато людей з Майдану до нас приходили, але й не тільки звідти. Звичайно, відслідкувати всіх тих людей, які малювали, було майже неможливо. Тобто чи справді вони є Самооборона, чи це просто люди, які хочуть мати малюнок на пам'ять, на згадку. Дехто залишав нам фарби. Дехто залишав гроші, щоб ми могли підкупити фарби. І так-от ми проіснували весь цей період... У людей до Майдану не було такого величезного запиту на мистецтво.

У Самооборони були дуже подібні замовлення: дехто хотів червоно-чорний прапор, дехто – жовто-блакитний український, дехто – щоб було зображено калину, хтось хотів барикади, хтось – назву своєї сотні. Дуже багато людей хотіли, щоб їм зобразили або архангела Михаїла, або архангела Гавриїла – і з цим вони ходили на Грушевського... Так ми прожили до 18-го числа.

**18-го числа я прийшла в Український дім.** Тут у мене була призначена зустріч. Коли я йшла, чула невеличкі постріли та як розривалися гранати. Я проходила

* Ідеться про Андрія Мовчана – громадського активіста, волонтера Євромайдану.

Хрещатик, там був, звісно, дим, кіптява від шин, але я від цього намагалася абстрагуватися. Я йшла. Я знала, що все буде добре, як завжди. А коли я вже зайшла у приміщення, зрозуміла, що не все добре. На сходах Українського дому зазвичай сиділи та дивилися на екран люди: екран щодня працював, був мікрофон. Просвітницька сотня, Стрілецька асамблея вечорами робили телемости з різними країнами світу. А цього разу тут були розставлені якісь саморобні, щось схоже на шезлонги, ліжка. На тих ліжках під простирадлами були важкопоранені. Їх перев'язали, але кров сочилася назовні, через ці накриття. Я зрозуміла, що допомогти я їм мало чим зможу, але не могла піти додому. Просто розвернутися і піти я вже не змогла. Я залишилася тут. Потім підійшла до медиків, запитала, чи можу допомогти? Але ж у мене підготовки спеціальної немає. Потім я спакувала фарби, поклала ті шоломи, які я мала віддати, із записками на видне місце, але деякі забрала. Я думала, якщо буде щось недобре, то треба хоча б один-два шоломи, які мені подобалися, забрати додому.

А потім все почало миттєво змінюватися. Картинка за вікном там, на Грушевського, почала миттєво змінюватися. Частішими стали постріли, чулися вибухи гранат, голоси – хоча вони не були панічними, але звучали якось інакше. Хтось сказав, що барикаду прорвали, «Беркут» іде сюди. Я побачила за вікном, як безліч людей біжить від Грушевського: жінки, літні чоловіки намагаються повернутися на Майдан. Вони бігли дуже швидко. Деякі з них просто падали – натовп біжить, а частина людей падає. Люди відступали з барикад у бік Майдану.

Мені перехопило дух. У мене були пакунки з фарбами. Потім я скрутила Шевченка, якого намалювала (він у мене зараз вдома, я його обов'язково ще потім поверну). Так минуло ще декілька секунд. У той момент говорити з кимось було неможливо. Люди, які були поряд, стояли, не скажу, що безпорадно, але на щось чекаючи. От я й зараз бачу цю картинку: хто в якому місці стоїть, хто на якій відстані один від одного в Українському домі. Ця картинка зі мною поряд завжди є, з тими пораненими...

*Скільки людей тоді було в Українському домі?*

На щастя, небагато... Перед штурмом люди трошки такі притишені стали й рухаються в іншому темпі. Самообороні, яка приходила за шоломами, казала, щоб забирали усі шоломи, немає вже значення, кому він адресований, забирайте, надягайте, якщо вони потрібні... Я ще спускалася вниз попити чаю, бачила Сашу Плеханова. Йому якийсь хлопець робив татуювання на плечі, він так повернув голову, посміхнувся. Я особливо з Плехановим не була знайома, не пам'ятаю, що ми казали одне одному. Пам'ятаю тільки його посмішку таку. І він так трошки потирав новий малюнок, який йому зробили. Оце був останній день його життя, Саши Плеханова. Я дуже пам'ятаю цього студента з Івано-Франківська, психолога. У нього волосся було таке… вилося по плечі. Дуже такий юний був. Він зі мною ніколи не заговорював, але він підходив, тихо міг постояти, він дивився так проникливо, дуже багато було в очах. Можна було з цією людиною не спілкуватися, щоб зрозуміти... Він був дуже зрілим на свої 18–19 років. Власне, всі вони були дуже-дуже зрілими. Дуже-дуже вони усвідомлювали все те, що відбувається.

Так я пережила 18-те число... Я вже не могла дверима звідси вийти. Думаю, якби я вийшла трошки раніше з усіма речами, фарбами, малюнком, і потім почався оцей панічний рух людей в бік Майдану від Грушевського, то я б в цьому рухові теж могла б стати жертвою. Це для мене був уже другий штурм. Перед тим була імітація штурму, коли підняли тривогу. Я малювала, і замість того, щоб терміново збиратися і йти, я почала потихеньку збирати речі, спаковувати фарби. Коли нас через деякий час повернули в Український дім, нам дали прочуханки: невідомо, чим ви сюди прийшли займатися, якби це був справжній штурм, ви б не вижили. І через день був справжній штурм: тоді я вже не збирала речі, лише пам'ятаю, як тремтячою рукою написала з Біблії на ватмані «Виливай свою душу, як воду» та прочитала «Отче наш»… Там ще був священик, не пам'ятаю його імені та якого він був віросповідання, може, він і не був священиком. Він... помолився з нами молитвою «Отче наш». Я подумала, раптом що зі мною трапиться, моя мама дуже засмутиться. Потім ми почали підніматися цим нерухомим ескалатором нагору. Я побачила, як черниця та дві інші медсестри несуть на ношах пораненого... Несуть крапельницю в руках. Я пам'ятаю черницю, дуже-дуже молода та худесенька. Я не знаю, як вона могла втримати на собі носилки з цією важкою ношею. Ще був один поранений: козацька така зовнішність, хлопець із оселедцем, ішов з милицями, з пробитою п'яткою, з простреленою ногою. Інших поранених несли. Але, на жаль, тоді я не порахувала, скільки там було поранених, скільки лікарів.

Потім хтось із жінок сказав, що треба вибивати вікна, у нас уже більше не було жодних шансів... Час ішов на секунди... І почали бити. Вікно не піддавалося дуже довго. Здавалось, що минула вічність. Двоє чи троє з Самооборони били металевими ломом та щитом. Потім почали бити дерев'яними чи металевими палицями, точно не знаю. І попросили відійти від вікна, щоб уламками не поранило. Утворився цей невеличкий отвір. Двоє чоловіків вискочило надвір щось знімати. Пам'ятаю тільки лікаря – це досить відомий лікар із нашої медичної служби, просто імені його не можу згадати. Була мертва тиша. Ніхто не дозволив собі жодного панічного звуку. Лікар спокійно говорив до нас, щось було в його голосі магічне, що заспокоювало, такий був м'який тембр. Пам'ятаю, як четверо–п'ятеро людей вистрибнуло через те вікно, у мене хороша спортивна підготовка – я також стрибнула... Через те, що Український дім стоїть на пагорбі, то там були гранітні укріплення, вони трохи заважали руху, їх треба було брати у стрибку, тому літніх жінок просто виймали. У мене в руках був холст, рюкзак, пластмасові шоломи і скручений малюнок Шевченка, який я перед тим зробила. Я оглядалася, дивилася, чи виносять хворих. Я не бачила, щоб їх виносили. Усі, хто вистрибнув, пішли вгору на Трьохсвятительську, рухалися швидко. Я зупинялася кілька разів, у мене випав шолом, я не скажу, що він там був дуже естетично намальований, але важливо було те, що на ньому був зображений Нігоян. Я не знала, чи мені варто повертатися, я дуже багато вже всього загубила. Коли нас піднімали в Українському домі нагору, то ті речі, що в мене падали, я за ними вже не нахилялася.

Ми піднялися до Михайлівського. З одного боку, мені захотілося піти в собор з усіма, з іншого – в мене було повно речей. Я не знала, чи мені спускатися на

Майдан, чи пройти вуличкою через Софіївський собор. Я розуміла, що снайпери зверху є: вони «знімають» людей, продовжують «знімати» людей, убивати. Люди швидким кроком заходили в Михайлівський собор. Я бачила жінку, яка вела за руку дитину чи навіть двоє дітей. Тобто були люди, які прийшли до Верховної Ради зі своїми дітьми, вони йшли в цьому натовпі, коли стріляв снайпер.

Процесія, в якій я йшла від Трьохсвятительської, складалася виключно з жінок. У ній не було Самооборони... Коли ми піднялася до Михайлівського собору, я побачила двох хлопців, дуже юних таких, вони були закривавлені – обличчя закривавлені, на руках кров. На них навіть не було бронежилетів, були тільки наколінники. Я схопила, пам'ятаю, когось із них за плече чи за руку, кажу: «Хлопці, я вас забираю із собою». Тут же є таксі, намагалася затягнути в паніці їх в те таксі. Вони навіть не ворохнулися, тільки головою мотнули, що вони залишаються. А я пішла далі, на Майдан тоді не можна було повернутися.

З Майдану люди йшли і йшли, з деякими я по дорозі познайомилася. Серед них дехто взагалі не знали Києва і не знали, як вибратися на ті квартири, де вони пробували заночувати. Навіть не уявляли, як виглядає Київ. Потім поїхали «швидкі» із сиренами, мабуть, 5–7, вони їхали одна за одною.

Чітко пам'ятаю, я вирішила порахувати людей, що були поруч зі мною. Ось 10 людей, серед них йду я, переді мною ще 10 людей, які йдуть від Майдану. Одна молода жінка йшла назустріч, потім ще один чоловік йшов назустріч. Це на момент, коли вже відбувалася кривава бійня, один з 10-ти людей йшов назад, на Майдан. Це вільні люди, на них не було жодних спецзасобів, деякі жінки навіть на підборах. Це були люди, які вирішили в той момент йти в бік Майдану – назустріч невідомості.

*Чим для вас стали події на Майдані?*

Я знаю, що після цих подій я назавжди змінилася. Я інакше реагую на звуки, коли люди вибивають килим на вулиці. Ці звуки в мене асоціюються з тим, що я чула на Грушевського. Тепер, після пережитого на Майдані, ніколи салюти не будуть у мене асоціюватися з чимось гарним. І багато-багато різних речей, які назавжди проклали в мені певні асоціативні ряди, що вже нічим ніколи не будуть витерті. І мій рівень довіри до людей зазнав змін. Я почала проявляти до людей або надмірну увагу, або не виявляти довіри зовсім. Тобто якісь важливі речі відбулися в моїй картині світу, якісь речі відбулися в моєму сприйнятті людей, якісь речі відбулися в сприйнятті себе самої.

Зранку 19-го, коли я прокинулася, щоб іти на роботу, в мене було відчуття, що я знову народилася. Я пам'ятала своє минуле, але начебто минулого більше не існувало. Не існує мого попереднього життя, не існує друзів, не існує родини, от, я живу 5–10 днів після штурму, і я зовсім інакше реагую на людей. Може, це було на фоні стресу. Якщо мені щось не подобалося, що говорилося при мені, я не могла зробити вигляд, що не чую, я неодмінно говорила, що мені це неприємно. Зараз, можливо, я трошечки стабілізувалася. А на той момент я собі здавалася дуже чесною, дуже щирою. Тобто я не могла говорити неправду, мені не хотілося усміхатися там, де це не заслуговувало на усмішку. Я відчувала, що змінилася кардинально

у ставленні до людей, до подій. Звичайно, небезпека існує й надалі, кожного дня існує небезпека, продовжується окупація. Не зникало відчуження людей, яких я знала. Я постійно відчуваю відчуження, я почуваю себе, як у чорнобильській зоні. Люди, яких я раніше вважала друзями або дуже близькими знайомими, від мене відсторонюються. І навпаки, люди, з якими я познайомилася, які були лише моїми знайомим по листуванню, вони стали для мене дуже близькими. Таке враження, що оце моя родина.

*Розкажіть ще про ті шоломи, які ви малювали.*

Про шоломи... Люди вкладали якісь магічні смисли в те, що було намальовано. Мені телефонували знайомі й казали, що всі їхні речі згоріли, і також згорів шолом. Вони почали на мою електронну скриньку пересилати фотографії того, що згоріло, сподіваючись, що я відновлю малюнки. Одного разу я говорила про наші малюнки з жінкою в Українському домі. «Не можу зрозуміти, навіщо їм було стільки калини? – кажу я. – Чому вони просили так багато намалювати їм калини». А вона мені відповідає: «Тому що вони йшли помирати за цю калину, за цей прапор, який був намальований на їхніх шоломах».

Про Український дім я можу говорити багато, тому що сюди я приходжу дуже часто і тепер. На барикади, звичайно, я теж приходила, але розуміла, що я маю заощаджувати свій час, щоб робити плакати, написи, щоб тут щось могло функціонувати. І тут мені все подобалося. Мені подобались і мами Майдану – я добре пам'ятаю жінок, які виходили з написом «мама», і там стояли декілька днів. Більшість людей вірили, що це щось змінить, у них була така хибна, але щира віра в те, що якщо ми (жінки) тут будемо стояти без якихось спецзасобів, з цим написом «мама», то начебто не буде жорсткої розправи. І жінки ставали між Самообороною та «Беркутом», по-моєму, серед них були й вагітні жінки, молоді та старі.

*Ви з багатьма познайомилися на Майдані?*

От, всі ці знайомі, що в мене зараз є, теперішні, вони всі з Майдану – ми всі познайомилися на Майдані за різних обставин: з кимось в Українському домі, з кимось на вулиці, з кимось сконтактувалася у «Фейсбуці», стали друзями – потім скооперувалися. Так поступово утворилися всі ці проекти – Бібліотека Майдану, мистецька студія. Всі ці групи людей, які прийшли на Майдан допомагати – не стільки, може, допомагали, скільки скориговували процес у мирне русло, щоб послабити напругу, щоб створити тут таку людяну ситуацію – ось ми малюємо, спілкуємося, вислуховуємо один одного. Тобто ми намагалися створити для тих, хто стояв на Грушевського, на Майдані, для Самооборони, таку оазу для спілкування, для відпочинку, для малювання. Таку функцію ми прагнули виконувати. Ми проводили й різноманітні арт-сеанси: малювання, заняття живописом для Самооборони. Думаю, ми мало що знаємо про цих людей, що були в Самообороні, але їхні роботи збереглися, вони тут залишилися.

## Катруся Вітвицька:

## «Мы вышли, мы показали, мы победили»

***Громадська активістка***

Для меня Майдан начался фактически с 1 декабря, когда вышел миллион. Мы начали помогать, поддерживать. Помогали сначала продуктами, теплыми вещами. Девчонки мои привозили по 300 килограмм мяса. Мы все сбрасывались и покупали. И везде, везде шли на скидки, давали бесплатно: «Возьмите от нас». Например, я на рынке брала несколько ящиков лимонов, имбиря и перетирала – и это в чай. Обычные люди, которые это продавали, они, во-первых, от себя отдавали несколько килограмм, во-вторых, делали вообще по себестоимости – настолько все поддерживали. Сначала, когда было мирно, поддерживали этим всем.

**11 декабря начал «Беркут» давить, должна была быть зачистка**. Уже было закрыто метро, соответственно, никто не мог добраться. И все время эта угроза, что, если вы даже вызываете такси – не говорите, что едете на Майдан, потому что вас могут просто паковать, сажать. Люди бежали. Сразу же в «Фейсбуке» ребята бросали свои телефоны: «Я еду с такого района, могу забрать 3 человека». Начались перезвоны, начали просто подвозить людей, чтобы стояли. И тогда эту ночь выстояли, она была очень страшная, тяжелая была ночь. Тогда Киев тоже проявил себя. Благодаря Западной Украине все это произошло, но если бы Киев не откликнулся настолько, то, конечно, было бы все по-другому.

**Потом все вроде успокоилось.** Было более-менее мирно: Новый год, новогодние праздники.

**И, конечно же, 19 января, Крещение – штурм на Грушевского.** С этого момента мы уже начали помогать не просто продуктами. Мы покупали ребятам и броники, и каски, и средства защиты, и медикаменты. Мои девочки хрупкие просто под пулями носили сами на Грушевского в медпункты. У одной трое детей, у другой двое детей, все обеспеченные, замужем, работают, у всех бизнес. И они раскладушки для раненых носили, доставали лекарства, которые нельзя было достать. Короче, делали все, что могли.

Потом был момент, 20-е или 21-е, я не помню. Короче, кто-то написал: «Ребята, там на выездах из города стоят палатки непонятного происхождения – то ли это менты, то ли не менты, нужно смотреть». Я думаю: я не могу пойти на Грушевского, потому что рискую, а вот поездить, посмотреть я могу. Я взяла мальчика своего знакомого, мы с ним поехали, посмотрели. Действительно, стоят палатки. Непонятно, что за палатки. Возвращаемся в город и едем вот тут, по улице Артема недалеко. И я смотрю: стоит там человек 10, черных, темных. И я говорю: «Это *титушки*?», потому что я их вживую еще не видела. Он говорит: «Да, это *титушки*». Мы проезжаем и просто спускаемся, делаем круг, спускаемся сюда, и на вот этом месте, на углу, где Андреевский спуск, вот здесь 300–400 человек с битами, в масках – со всем. Мы вот так разворачиваемся, возвращаемся опять

наверх. Я смотрю: стоит милицейская машина. Я думаю: класс, «титушек» «пакуют», ура! Я, такая счастливая, подъезжаю. Смотрю, милиция курит и дает указания «титушкам». И в этот момент я поняла, что все! То есть это уже такой беспредел. И я помню, что мы опять же в «Фейсбуке» начали сбрасывать: видим «титушек» там-то, там, тра-та-та – «Киев, вставай!». И когда проезжаем Золотые ворота, там тоже человек 100 с битами. Уже побитые машины, уже все. И мы мимо них проезжаем, и я просто нажимаю на сигнал – я целую ночь этот сигнал не отпускала. Мы ездили просто по городу, будили Киев, чтобы мужчины выходили, защищали. Одного мальчика остановили, я говорю: «Ты куда?» Он говорит: «На Майдан». Я говорю: «Быстро сядь в машину, потому что ты не то что не дойдешь, тебя прибьют просто здесь, по дороге». Потому что они группами дежурили, не пускали, отлавливали тех, кто с Майдана шел, и тех, кто шел на Майдан. И на следующий день уже, на следующую ночь весь Киев пошел на дежурство.

Я помню, что мы после вот этого подъема, когда увидели, что весь город встал, что мужики дежурят, что все повыезжали на улицы дежурить и «титушек» уже отлавливали, паковали, привозили на Майдан, их стыдили и отпускали. Я считаю, что это было очень неправильно – их отпускать, потому что потом они все-таки убивали людей.

**И утром 22 января, я помню, меня будит моя подружка и рыдает.** Говорит: «Все, убили, убили Нигояна». Потом вторая смерть – белоруса. С этого момента вообще, конечно, совсем другое ощущение. Потому что до этого было ощущение еще, что такого не может произойти ничего. То есть да – могут избить сильно, могут посадить, грубо говоря, на два месяца. Все это понятно. Но когда уже вот первая смерть, причем это был огнестрел – все. С этого момента – жесть. Потом этот момент, когда нашего казака *Михайла Гаврилюка* раздели, тоже такой ужас был у всех: какое это зверье вообще, зверье!

И все это время мы помогали: лекарства, теплая одежда, грелки покупали. «Правому сектору» очень много помогали. Я разговариваю на русском языке. У меня вообще четыре крови: еврейская, польская, русская и украинская. То есть у меня никогда вопрос национальности не стоял. Просто раньше ты в это сильно не вникал, а сейчас, в связи с Майданом, это стало интересно, и когда начинаешь читать из разных источников, сейчас понимаешь, как можно вообще все выкрутить.

Кроме того, что первые две смерти – это были армянин и белорус, и следующий Вербицкий – это говорит только о том, что там стояли совершенно разные люди: по достатку, по всему вообще, но это были люди, объединенные одной идеей.

И потом уже начало февраля, когда тоже стало более-менее спокойно, я делала такие заготовки: опять же, клюква с сахаром, для чая. В *Профспілки* мы носили ребятам грелки для рук, ног, дрова, продукты.

**18 февраля**. Я приехала из-за города утром, услышала по радио, что начался разгон мирной демонстрации. Я сразу же залетаю в первую ближайшую аптеку и начинаю говорить: «Дайте мне перекись, все, что нужно, девочки, собирайте, по 20, по 30 штук». Они говорят: «Что, там началось?» – Я: «Да, началось, уже раненые есть». Значит, быстро девчонки начали собирать. Залетает пара молодая

и начинает то же самое спрашивать. Я говорю: «А вы куда?» – «В *Профспілки*». – «Вы на машине?» Они: «Нет». Я говорю: «Я на машине, давайте мне все, сносим в машину, я довожу до *Профспілок*». Я звоню сестре, сестра выбегает, а она как раз на Михайловской живет, и мы туда все: молоко, лимоны (от газа) – приносим в *Профспілки* это все, отдаем. Очень много уже людей, киевляне с работы, все бегут. И ведут пленного «беркута» или вэвэшника – побитый, конечно, и охраняют его, чтобы толпа не разорвала. И я говорю: «Да не бейте его, он же тоже человек».

Потом бегу в ближайшую больницу – у меня 17-я. Стоят афганцы, дядьки. Я к ним подбегаю: «Что нужно?» Один говорит: «*На, дитинко, список ліків. Що зможеш, те купиш*». А я говорю: «А есть уже?..» Он говорит: «Да, двух оперируют, ампутируют руки – гранаты». И я бегу в ближайшую аптеку, вне очереди меня пропускают, тоже собираю, все-все приношу. Он удивился очень: «Как ты так за 5 минут?» Я говорю: «Если что-то надо – потому что я перевязывать не умею, в горячую точку не пойду, но чем могу – бежать, нести, что угодно – поручайте просто».

И мы вот так стали под больницей. И начинается бесконечный поток скорби, бесконечный. Это был такой ад – просто не было минуты перерыва. Они заезжают, выносят, заносят. Там один мальчик на своей машине привез, но уже все – это был труп.

Журналисты были там какие-то, уже не помню, чьи. Выгнали журналистов «Интера» из больницы. И никто не знал, чем это закончится. Боялись, что придут за ранеными – такой тоже был страх. К вечеру было очень много людей, весь двор был в людях. Начали отдавать ребят, которые слабо раненые. Мы ждали, что нам тоже кого-то отдадут. И стоит машина, в машине малой, ну, годика два, наверно. И подходит девочка, меньше меня ростом, я говорю: «Ваше?» Она: «Да, да». И тут выходит врач и говорит: «Кто должен был забрать раненого, с перемотанной головой мальчишка?» Она говорит: «Я, я!» Он говорит: «У вас стекла затемненные?» Она: «Нет». – «Его будет видно». Одели ему капюшон. Она говорит: «У меня ребенок в машине, я отмажусь. Я забираю по-любому».

Подъезжает «скорая», вылетает водитель и начинает орать на весь двор: «*Беркут* кидает гранаты под *скорые помощи*. Что это за звери, чем их колют?!»

Врачи были просто зеленые, в холодном поту, они прямо на ходу откачивали ребят. И все в один голос – это просто зверства. Там же заблокировали Дом офицеров, невозможно было прорваться, там же погибли ребята. Там еще я слышала разговоры между врачами, что явно «Беркут» чем-то колют, каким-то наркотиком. Потому что они творили просто такой беспредел, что невозможно. Они добивали лежачих людей, уже вообще даже бездыханных, просто добивали. И не давали забирать «скорым», врачам не давали. Ну это даже объяснить невозможно.

И вот уже к ночи вышел главврач из больницы и сказал: «Ребята, расходитесь, может быть, к какой-то другой». А мы еще поехали в другую больницу – может, там что-то нужно. Все, уже лекарств навезли такое количество, уже ящиками выгружали. И к вечеру уже «скорые» не возили, потому что не было места, и привозили просто обычные люди, привозили ребят.

И тогда психика у всех пострадала сильно в эти дни, потому что все мирные люди, мы же не военные. А врачи? Они ведь не военные врачи. Они не то что покурить не выходили, они воду не пили, они не приседали. Если вначале еще хотя бы один врач выходил и принимал от бригады показания – все, уже после обеда даже врачи не выходили, потому что все были заняты.

19-е число какое-то такое было вообще непонятное. Мы приезжали в больницу, привозили уже еду. И помню 20-е. Мы не понимали масштабы того, что происходит. Если 18-го было 4 больницы, которые принимали, то 20-го числа уже принимал весь город, даже Институт ортопедии, Охматдет. Там лежали ребята, просто привозили всех.

И 21-го, по-моему, уже ушли менты, 22-го уже Янукович сбежал. И у меня был прямо взрыв конкретный – это не счастье, это не несчастье – это просто, видно, нервный срыв, когда Верховна Рада проголосовала за отставку Януковича. Я так плакала, просто рыдала, орала.

И мы вечером 22-го поехали на Михайловскую, на Майдан – повезли продукты туда, одеяла. Конечно, честно говоря, было такое неоднозначное ощущение: так смотришь – люди идут, они тебе все неприятны, потому что: «Где вы были все 20-го числа?» Если бы было столько же людей, как сейчас, то возможно... Хотя все равно был бы расстрел.

*Потом вы организовались и занялись отправкой раненых?*

Мы просто выходили на каких-то людей, собирали деньги, некоторые девочки свои деньги вносили. И ребят забрали в Израиль. Мои подруги отправили 10 человек.

*Это организации какие-то еврейские?*

Да. Это долгая история. Главное, что эти ребята, которым сказали, что они даже сидеть не смогут, они сейчас ходят – в Израиле их подняли на ноги. В Италию отправили тоже на реабилитацию, но не таких тяжелых, потому что Италия не может принимать тяжелых.

*Продолжаешь ли ты поддерживать людей, которые остались на Майдане?*

Мы познакомились с ребятами с Институтской и начали их поддерживать. Там есть такой *Микола Токар**, который чудом остался жив. И мы начали им помогать, их поддерживать, и до сих пор поддерживаем. Сначала было очень важно с ними разговаривать. Там 9-я Сотня. Их нельзя было заставить пойти в душ. Тут пришла соседка, они располагались там на улице Гончара, в здании *Народного Руху*. Пришла просто какая-то женщина с ключами от своей квартиры, сказала: «Пусть ребята ходят мыться, я уехала к подруге». А их нельзя было заставить, потому что: «Куда я пойду, а если война?» Там их сильно поломало, очень сильно. И вот сейчас у нас эти ребята, сотня «Аркада» они называются. Они прямо первая баррикада, самая верхняя. Страницу в «Фейсбуке» мы им создали. Хорошие ребята, из Львовской области частично. Вчера татарин уже присоединился.

Я, вообще, художник по костюмам. Помню, что я просто в какой-то день на съемках говорю: «Ребята, я на Майдан хочу купить грелки, – кто сколько хочет,

* Свідчення Миколи Токаря див. на с. 545.

у кого сколько есть». Наверно, за 5 минут собрала где-то больше 2 тысяч гривен. Трудности были вот с этими медикаментами, которые не продавали, например, противостолбнячная сыворотка. Вот это 18–20 февраля было трудно.

*Как менялось твое ощущение Майдана?*

Да, первый этап – 1 декабря. Это ощущение, что вот мы вышли, мы показали, мы победили. Сейчас все поменяется, сейчас накажут виновных, освободят ребят, все будет хорошо. Потом... Потом даже не знаю.

*Потом оказалось, что не совсем так?*

Потом понимание, что да, сейчас будет сложно, надо собраться, надо помогать, надо не расслабляться. Надо продержаться, но все равно мы победим. Хуже, чем 30 ноября, уже быть не может. А потом первые смерти. Думаешь: «Ого! Ну, все». Думаешь: «Ну вот, погибли люди». А 18-го и 20-го никто даже себе представить не мог, что будет расстрел. Причем такой хладнокровный. Кстати, есть столб. Я тебя приведу, познакомлю с ребятами, там есть у них один бывший снайпер в сотне. Он там где-то служил в Ираке. Короче, он разбирается. Там есть столб, в котором, сейчас, чтобы не соврать, 12 или 10 подряд всаженных пуль. Он говорит: «Это не пристрелка. Пристрелка – это один выстрел. Это кто-то не хотел убивать». Кто-то спас 10 жизней. «Потому что, – говорит,– на расстоянии 800 метров снайпер видит цвет глаз. Ему надо было обойму слить по-любому, это приказ. Он просто всадил это в столб. И причем ровно, это профессионал». Так мы начали узнавать, что еще были какие-то люди среди них.

*Что это были за люди, с которыми ты столкнулась, – по убеждениям, по возрасту?*

По возрасту вообще разные. Благодаря тому, что совершенно разные люди намешались, я в жизни бы нигде не познакомилась с этими ребятами, которых мы сейчас поддерживаем. Но я же говорю, что начиная от кого угодно: и бизнесменов, и олигархов, и телевизионщиков – все были, поддерживали все. Сначала втихаря, конечно, неофициально, не афишировали все. Потом уже плевали, уже помогали открыто. Никто уже не боялся помогать.

Мальчишки наши, которых мы поддерживаем, говорят: «Киевлянки нас просто вообще убили. У нас не такие женщины, у нас домашние. А тут вообще воевать умеют». Мои две девочки, Таня и Юля, они в ночь с 18-го на 19-е и с 19-го на 20-е стояли вот так посреди Майдана – ну, не возле сцены, просто, чтобы их было видно со всех сторон, – и разливали молоко. То есть они боялись, но они боялись, что будут бить. Но ведь их мог «снять» снайпер.

*Самые сильные твои воспоминания?*

Самый сильные? Ну это, наверно, увидеть погибших. Дедушка, которого привезли с пробитой головой. Дедушка в беретике такой, в плащике, понимаешь? Вот это, наверно, самые такие тяжелые.

*Какую ты самую большую ценность вынесла для себя?*

Я узнала столько людей, которых в другой ситуации я бы не узнала. А мне очень, правда, приятно с ними общаться, потому что они настоящие, они нормальные, у них абсолютно нормальное отношение к жизни, близкое мне. Второй момент – это

чувство патриотизма. Вот правда, не было этого раньше, никогда не было. Чувство гордости за свою страну, за своих людей. Я никогда не хотела уезжать из Украины, хотя есть много возможностей. И в Израиль уехать, в принципе, не проблема. Но мне никогда не хотелось. Вот это, наверно, как было, так и есть.

## Марина Пилипенко:

## «Город, наверное, будет добрее после этих событий»

***39-річна киянка, дизайнер інтер'єру***

Я узнала о Майдане случайно. Мы с другом в субботу или воскресенье в конце ноября вышли из дома погулять по Подолу, Крещатику и вдруг обнаружили, что люди собрались по непонятной причине. Уточнили почему, и впервые попали на Банковую – был первый конфликт с «Беркутом» возле Верховной Рады. В тот первый раз я очень хорошо поняла, чем этот Майдан отличается от Майдана 2004 года. Я поняла, что люди готовы драться. Я в тот момент сделала вывод, что это не будет мирный Майдан, у людей уже собралось очень много негатива по отношению к власти, потому что люди с нашей стороны были агрессивны. С той стороны – скорее немножечко где-то напуганы, потому что не ожидали такой реакции. А мужчины все готовы были драться, все. Обычные, совершенно обычные граждане, не было там никаких провокаторов, там были люди, такие же, как и мы, которые понимали, что наступил такой момент. И я не была увлечена на самом деле первый раз. Я просто поставила себе галочку, что заметила это несходство с предыдущим Майданом и честно говоря, долго старалась быть вне этой истории.

**Второй раз я попала на Майдан 11 декабря**. В 2 часа ночи я включила интернет и увидела, что там происходит что-то опасное. Когда зовут, когда людям страшно, надо вставать и идти. Участие в таких событиях – это же еще такое наблюдение за собой, на что ты способен и на что не способен. Тогда был мороз минус десять, я была одна, и мне не с кем было поехать. Я сразу оделась, но на пороге, на ступенечках сверху, я села и задала себе такой серьезный вопрос: «Страшно?» Ну страшно выходить ночью, садиться в машину, ехать неизвестно куда, неизвестно, что там будет. Я думаю, нет, покурю одну сигарету и решу для себя, может, мне надо вернуться. И вот это, наверное, была самая важная минута за все время, когда я поняла, что если я себе сейчас позволю испугаться, что если они потом победят, потому что власть манипулирует этим страхом, то мы будем бояться еще очень много лет каждый день, но уже немножечко по-другому. Я же читала «Архипелаг ГУЛАГ», и у меня сразу всплыло в голове, что надо страх свой превозмочь и бежать, идти, несмотря ни на что. И я помню, что я ехала по Подолу – пусто, два часа ночи, бежит парень, я останавливаюсь и спрашиваю: «Ты куда?» И я знаю, куда он бежит, потому что люди не бегают у нас по ночам просто так. Он: «Я на Майдан». Я говорю: «Садись». Ведь мне было очень страшно. С ним

мне было не так страшно. Мы поднялись на Софиевскую площадь, оставили машину, побежали вниз по Михайловской. Навстречу нам бежал «Беркут», ну такая группа – человек 20. И я помню, я схватила этого парня за руку и так спросила: «Бояться надо?» А он говорит: «Никогда и никого не нужно бояться». «Беркут», слава Богу, нами не заинтересовался, они побежали дальше.

На Майдане не было страшно. Там ты знаешь меньше, чем сидя дома и читая новости в интернете. Там ты видишь ровно столько, сколько ты видишь. Там не было страшно, потому что, видимо, это была какая-то картинка. В тот раз, когда я вернулась домой, я была абсолютно уверена в том, что это был спектакль, разыгранный непонятно для кого, непонятно зачем, я долго не понимала, что случилось. Сама зачистка не была настоящей – по моим ощущениям, по моему отсутствию страха, хотя тогда «Беркута» было невероятно много. Все улицы усыпаны шлемами, сплошной волной, и плюс ко всему они были практически вокруг нас и стояли рядом, и было немножечко так искусственно. Я понимала, что могут сделать все что угодно, но они не были агрессивны, команды никто не отдавал. Я не знаю, к чему это была попытка. Было ощущение спектакля, причем – это мое субъективное мнение – разыгранного даже не властью. Это нам показали, как будто бы нас хотели напугать, чтобы мы не разошлись, вот и все. До 19 января я ни разу туда после этого не пошла, ни на одно вече, потому что 11 декабря я очень засомневалась в чистоплотности оппозиции, с первого дня была очень категорически против них настроена.

**Третий раз я попала на Майдан, то есть на Грушевского, 19 января.** А, пожалуй, настоящее участие – такое от души, от сердца, превозмогая все, началось, безусловно, с 19 января. Когда ты понимаешь: что-то пошло не по плану у людей, которые всем этим руководят, и ты понимаешь, что это инициатива людей и что это человеческий фактор у народа сработал, и они пошли драться за себя. Да, они пошли драться за себя. И, опять же, интуитивно, я понимала, что это выбор людей, которые там были, которые хотят что-то изменить. И да, с 19 января, я и мои друзья участвовали – помогали, присутствовали.

Я ходила на Майдан регулярно, потому что мои ребята из Львова (да, я с ними подружилась), они там ночуют сутками. Я приезжала к ним просто уговорить их поехать отдохнуть – они отказывались уходить на случай, если что-то произойдет. Их нужно было иногда силой сажать в машину и говорить: «Так, немедленно!» Потому что нельзя себя так доводить, тем более зимой на холоде, на морозе, это нехорошо. И опять же, показывать людям, показывать мальчикам этим, что о них помнят, и знают, и гордятся ими.

19 января мы там были до середины ночи. Опять же, понятно было, что ничего такого катастрофического происходить не будет, им не дают команду. Хотя потом, конечно, я ошиблась, все-таки они пошли на людей, но днем. Просто я еще была убеждена, что это будет происходить ночью, для меня ночь – самое страшное время и, по сути, я там присутствовала, как правило, с позднего вечера до утра. Мне всегда казалось, что днем они нападать не будут. И вот главное всегда было

достоять до рассвета. Хотя мы, конечно, опять ошиблись. И утром, и днем происходили плохие вещи. Еще я понимала, что днем больше людей будет, поэтому если ты можешь ночью, если утром тебе не надо на работу вставать, то ты идешь туда.

**Потом было 18 февраля…** Я поздно встаю, не всегда знаю все новости. Я только сегодня поняла, что мы с Леночкой тогда поехали на Европейскую площадь на машине, когда первых людей уже стали убивать. Я только тогда поняла, что утром не посмотрела новости. Это был тот день, когда люди пошли *мирним наступом* к Верховной Раде, когда очень много людей убили там в Мариинском парке. Я была не в курсе, что это произошло. Леночка мне позвонила – давай поедем на Крещатик. Мы сели в машину, запарковались на Европейке и пошли на Крещатик. Спустились в «Глобус», *Brocard*. И пока мы были *Brocard,* все стали быстро закрывать магазины. Когда 19 января владельцам посоветовали закрыть магазины, они делали это долго. А в этот раз закрылись все в течение 15 минут. И когда мы заходили туда, нам казалось, что все хорошо, а выбегали уже, когда «беркуты» были на Крещатике, когда Европейская уже была их, и машина моя там была, не в нашей зоне.

И 18 февраля я была там с обеда до 10 часов утра следующего дня. Когда было дико страшно, наступало какое-то странное состояние и чувство юмора просыпалось, потому что люди в такой ситуации стараются подшучивать, поддерживать. Шутить по поводу брусчатки, которая киевлянам все равно не нравилась, по поводу чего угодно, даже горящего дома. Было ощущение, что наши судьбы как будто на чаше весов и кто-то не может принять решение, что с этим делать. Вот чувствуешь, что сейчас они могут решение принять вообще не в нашу пользу. И такой приступ паники, хотя я не большая паникерша. Но даже у меня были приступы паники, когда ты, в принципе, понимаешь, что, наверное, нужно уйти. Ты доходишь до конца Майдана и злишься на себя, возвращаешься обратно, говоришь: не дождетесь, не пойду! Там же очень долго было тихо, днем до вечера было состояние затишья, никто ни в кого ничего не бросал, «беркуты» стояли, майдановцы стояли, ничего не было. Институтская, мост, баррикады, ребята стоят, они ничего не делают, ничего не бросают, ничего не жгут, ничего вообще, просто стоят. А тут такая горочка к Октябрьскому, заборчик Октябрьский, и там стоит ряд беркутовцев, они смотрят на нас. Там небольшое расстояние, то есть просто горочка над дорогой, и все так спокойно, то есть в тот момент я вообще была уверена, что ничего страшного уже происходить не будет, ну хотя бы в этот день, в эту ночь. Потому что мир-мир, и те сверху, в смысле «Беркут», видят, что здесь просто люди приносят чай. Они видят прекрасно, что много женщин, видят, что ты же стоишь и смотришь на них. Первые дни ведь с ними общались, а сейчас никто, только одна женщина, но я ее где-то понимала, ей хотелось последнее хотя бы сказать: «Не делайте ничего, на кого вы кидаетесь?» Она пошла и что-то им объясняла, потом какой-то парень за ней сбегал и забрал ее, сказал: «Не надо, не трогайте».

Когда мирно-мирно, и в какой-то момент ты замечаешь краем глаза, не то что даже краем глаза, ты туда уже почти смотрел, что каждый второй из них руку поднял и бросил эти гранаты. Мне кажется, что они еще отличались, мы же

на слух стали воспринимать, на запах, то есть январские гранаты были, мне кажется, более безобидны, чем вот эти февральские, которые так взрывались! Это страшно. Она действительно может очень сильно покалечить. Их кидали много. И вот каждый второй бросил, и в тот момент я поняла, что вот эти, казалось бы, молодые ребята, которые видят, что на другой стороне стоят обычные граждане, они взяли, просто подняли руку и вот так вот их бросили, и все. И этот первый момент дал понять, что люди, которые стоят напротив тебя, могут тебя убить и готовы тебя убить, и даже сделают это с удовольствием. Очень страшные они были. За весь предыдущий месяц, когда накопилась наверняка агрессия, злость, усталость, и той, и этой стороне хотелось уже это закончить так или иначе. После этого ты, конечно, не уходишь. Потому, что девочки стоят рядом, бабушки, дедушка был, которому лет 75, какие-то аспиранты, обычные киевляне, которых я вижу каждый день.

Те, которые воевали, были изо всей Украины, а поддержка – те, которые просто стояли либо разбирали брусчатку, были, конечно, киевляне. Ребята, которые уже были готовы к этому, которые, в принципе, понимали изначально, что они туда пойдут, вот воевали они. А как я могу воевать? Меня никто и не пустит-то особо. Мальчики довольно серьезно следили за тем, чтобы женщины все-таки не совались в такие опасные места. Да ты и сама понимаешь, что путаться там под ногами нет смысла, потому что ты будешь мешать, и все.

**Мои ребята, львовяне, были там на баррикадах – все четверо.** Один из них, Вова, увидит меня близко к баррикадам, заберет и отведет к концу Майдана: «*Іди додому, не треба тобі тут бути*». Я так: «Угу, хорошо, хорошо»… Вова пошел – ты за ним идешь. Он так трижды делал, потом сказал: «*Добре вже, бо я бачу, що ти нікуди не підеш, стій отут, я буду приходити, я повинен знати, де ти стоїш*». А ты стоишь, и тебе важно, чтобы он появлялся каждый час… Я к ним была настолько привязана, что уже ради них одних не пойдешь оттуда – это все равно, что бросить своих друзей. И я понимала, что, когда утром они видят тебя на месте, им это тоже очень важно, как и всем людям важно, чтобы за них переживали, ждали. Мне Вова говорил: «Даже только то, что ты стояла за спиной, как-то мотивировало, чтобы там быть. Ты понимал, что тебе есть кого защищать».

**19 февраля утром осталось очень мало людей**. Я помню, кстати, как все очень ждали подкрепления из Западной Украины, а проехать тогда было очень трудно по дорогам, и все понимали, что они так едут долго потому, что по пути решают много проблем. Я помню это состояние одновременно и страха, и счастья, когда люди заговорили, что со стороны Михайловской подходит «Беркут», и тут же говорят что все – Западная Украина, Львов приехал. И можно забрать этих ребят, потому что они реально ни на что уже не способны, и счастье оттого, что первая помощь пришла, и все будет хорошо, и было такое вот сильное ощущение, что победа будет в любом случае. Ребята, которые воевали, безумно все устали. Я, наверное, впервые в жизни видела такую сильную усталость, когда люди держатся уже из последних сил.

Это было часов в 8 утра. Я помню серьезные лица тех мужчин, которые выбе-

гали из машин, мне еще, как ребенку, показалось, что все их машины белые, они, правда, все были очень светлые – разные бусики и легковые – когда они заезжали друг за дружкой. Мужчины выходили и бежали куда-то. Мужчины свеженькие, не в саже, все такие с серьезными лицами. Я помню, что, опять же, Вова и Юра были рядом и говорили: «*Львівські номери, львівські номери, наші приїхали*», и все.

Мы ушли с ребятами в девять-полдесятого, пока они собрались… Отошли метров на 300, и я с ужасом вижу, что гаишники оцепили центр. Их много, и не знаешь, чего от них ожидать. Я отказалась от такси, мы сели в троллейбус, потому что я понимала, если ребята отстояли такую ночь, а их сейчас заберут – по ним видно, где они были, они все в угаре… Всегда было видно. Я понимала, что троллейбус никто не будет трогать. Мы довольно далеко отъехали, до цирка, там уже поймали такси, и такси, понятное дело, сразу понимало, откуда мы. Мы всегда с Майдана добирались какими-то подворотнями, кругами, такси останавливали подальше, в какой-то момент я серьезно ждала, что ко мне придут, постучат в двери, скажут: «Что это, чем ты занимаешься, что за люди у тебя ночуют?»

А вот тот самый ужасный день, когда еще много людей убили, я проспала. Опять же, повторюсь, я всегда ожидаю плохого ночью и в то время я вообще жила на контроле до 5–6 утра, если ничего не происходит, то ложишься спать. Я проспала. На самом деле я проснулась от звонка Вовы, который звонил мне часов в 12, и в трубку кричал: «*Ми перемогли! Ми перемогли! Маринко, ми перемогли!*» Я такая: «Кого? Как? Что? Да ты что, здорово! Я сейчас приеду!» Когда я говорила «здорово», я даже не осознавала, что там произошло и какой ценой *перемогли*. Я приехала – все такие очень взбудораженные ходят. Я пришла к их палатке, я знала, где она. Я понимаю, что произошло что-то, для меня это звучало как победа, еще без осознания ценой чего. Увидела Ваню, такого хрупкого мальчика, – сидел под палаткой с такими безумными глазами, видно, что человек в странном состоянии, пережил что-то… Я присела возле него, а он держит этот щиток железный, в нем так три дырочки автоматных. Это была первая минута, когда я поняла, что стреляли из автомата. И вот этот Ваня так периодически смотрит на этот щиток и отводит взгляд кудато. И ребята мне говорят: отвези его домой, потому что ему очень трудно прийти в себя, он не понимает, что произошло. Я его силой практически забрала оттуда, привезла домой. Опять же – выдернуть, выдернуть хотя бы в тишину. И он пошел, помылся, я ему налила рюмочку коньяку, он выпил и стал говорить очень много. И я понимаю, что хоть я его не знала до этого, сейчас он не такой, каким был.

Он тут же захотел вернуться обратно, и я не смогла его удержать. Ребята за него очень сильно переживали. Потом он лежал в психиатрическом отделении во Львове, его туда отправили, потому что он не мог спать, все время что-то говорил, у него там была явная проблема. Эта проблема, наверное, началась на моих глазах. Мои ребята очень долго об этом не говорили. Все, что я узнала о происходившем, я узнала не от них. Когда все закончилось, все стали болеть – спало напряжение и организм уже реагировал там по-своему. Я понимаю: когда человек пережил что-то страшное, он не будет об этом говорить.

Так было с нашими бабушками, дедушками, которые категорически отказы-

вались комментировать войну. И так же эти ребята – молчали, ничего не рассказывали, ничем не хвастались, то есть вообще ничем. Просто, когда встречались друг с другом, было понятно, что они понимают что-то общее.

Вова у меня неделю болел, потом у него воспаление легких определили. Он неделю находился в больнице. После этого всего мы с ним оказались на Майдане, я ему так довольно робко предложила пойти на Институтскую. Мне показалось, что ему захочется туда пойти. А он сказал: «*Ні, я не можу туди йти*». Это был, пожалуй, такой единственный комментарий, даже не комментарий...

**Центр города точно уже не будет прежним, никак не будет.** Спустя еще дней десять мы идем с ним мимо Институтской, и каждый раз, идя мимо, ты отворачиваешься, потому что не можешь вообще никак смотреть в ту сторону, а они – так тем более. И Вова вдруг мне говорит: «*Я знаю, що ти хочеш сходити, і ти хочеш сходити зі мною...*», а мне, правда, хотелось пойти именно с ним, потому что мне казалось, что ему надо пойти. Я могла ошибаться. И мы так молча, абсолютно молча, практически ничего не комментируя поднялись наверх, подошли к Октябрьскому дворцу. Единственное, что он сказал (он, видимо, был возле Октябрьского все это время): «*О, тут вся земля була в крові, двері були замкнуті зсередини, і ми не могли нікого з поранених занести*». А мне было еще важно почему-то подойти к парапетику, откуда кидали гранаты, – посмотреть, насколько хорошо они нас оттуда видели, – видели хорошо.

**Чем я помогала?** Жилье, поддержка, накормить, когда надо было, и брусчатку разбирала. Я, например, не способна на какие-то маленькие дела. Не способна делать бутерброды, я их и дома не делаю, мне это не присуще никак. А вот на что-то более страшное и более опасное я способна вполне. Мне тогда многие друзья, которые боялись идти, говорили: «Ты очень храбрая». Это не храбрость, это характер такой. На меня и в обычной жизни трудно надавить, а тут сверху пытаются надавить – сиди дома, бойся… Я таким образом просто говорила им «нет», сделаю наоборот! Сейчас ощущение, что можно было бы сделать больше – не знаю, приютить там больше людей… Деньгами было помочь особо никак.

Всего в общей сложности ко мне приходили семь человек – обычные люди. Один мужчина лет 45, бывший гаишник, это все время вызывало шутки, как-то: «Гаишник, ну что ты здесь делаешь?» А он: «*Та ні, я ж людина передусім*». Вова – он столяр, ему 32. Еще один парень потерял работу, и еще один парень, который жил в Москве, но он купил во Львове чердачок, очень трудно определить его национальность, потому что он где-то наш, где-то русский, где-то еврей, и вот он был таким у них завхозом. У него это очень хорошо получалось, все, что нужно было достать для нужд в палатке, все поручалось ему. Самому молодому было 26. Они меня очень удивили. Во-первых, на Западной Украине я была только раз, и то не долго – один день. Во-вторых, мне всегда казалось, что просто они другие, вот и все. Мы тут одни, они там другие. Благодаря общению с ними я поняла, что у них очень высоко развито национальное сознание, и нам нужно этому учиться, и они действительно могут быть теми, кто может научить. Потому что в январе

еще, когда они только стали у меня появляться, я задала им вопрос. Мы сидим по вечерам и разговариваем, делимся впечатлениями, эмоциями, и я спрашиваю: «Ну как, вы что, готовы идти умирать? Как это – умирать за страну? Ну как это – умирать за страну в XXI веке? Что за чушь? За кого?» И этот Вова очень спокойно, очень сдержанно даже, сказал: «*Якщо треба померти за Батьківщину – значить, треба померти*». И все – у меня внутри аж оборвалось что-то, я поняла, что он это может сделать, что для него это настолько в характере, и вообще для него это норма – умереть за родину, что до сих пор мне было непонятно. Или у бывшего гаишника я спрашиваю: «Ну, Юра, как же, у тебя же жена? Как она тебя отпустила? Ты уже здесь две недели. Она за тебя переживает». – «*Що вона мені скаже? Вона каже:* "*Юро, їдь, бо там твоє місце*"». И я понимаю, что и жены у них такие же, собственно, как и они, вот оно что. То есть они там все такие. Я видела в них очень много храбрости... Я очень их зауважала, просто грандиозно. И поняла: здорово, что в Украине есть такой регион, Западная Украина, что мы без них вообще ничего из себя не представляем, они для нас являются примером, примером любви к стране.

**Что я вынесла ценного?** Что люди очень хорошие, что люди на самом деле многое могут, если захотят. И что страх нужно превозмогать, чтоб стыдно потом не было, потому что испугался – и ты будешь помнить, и уже от этого никуда не денешься... А еще – наверное, город будет добрее после этих событий какое-то время, потому что все были настолько вместе.

## Богдана Костюк:

## «Я поняла, насколько действительно актуальна и необходима работа журналиста»

***Журналіст***

Я – журналист-международник. Уже 21 ноября, после работы, я вместе со многими своими друзьями была на Майдане. Это был не рабочий нюанс, а гражданская позиция – выйти на Майдан и напомнить власти, что она обещала подписать Ассоциацию с Евросоюзом в Вильнюсе.

*То есть для вас основным мотивом была именно евроассоциация?*

Сперва да. Но уже после 30 ноября, после Банковой, когда коллеги получили на орехи, скажем так, то тут уже у нас в студии, во всяком случае, вопрос «за Евроинтеграцию» не стоял. Мы работали не столько как журналисты, сколько как граждане своей страны, чтобы донести правдивую информацию о том, что Украина борется за себя. Это уже наша революция, это уже наше дело, и мы сами будем строить Украину… Европу в Украине. Это вот такое осознание у нас. Мы это часто обсуждали. До сих пор дискутируем. И с другой стороны, я понимаю, что если б не было 30 ноября, то вышли бы тогда 1 декабря несколько десятков или несколько сотен тысяч человек, покричали бы и разошлись. А то, что власть нару-

шила статус-кво, стало сигналом, для кого-то, видно, это стало последней каплей. Люди вышли защищать не европейские ценности, а защищать себя, свои семьи и свою страну. Собственно, те же настроения от знакомых мужчин, в основном, я слышу не только в Киеве. У меня есть знакомые ребята-немайдановцы: в Одессе, Северодонецке, Донецке. Они говорят: «Да, мы будем защищать свою страну».

*Хорошо, давайте вернемся к тому моменту. Пришли вы в Михайловский собор. И что вы делали дальше?*

Дальше я позвонила маме. Мама – врач. Мама обзвонила наших соседей, и соседи собрали медикаменты, притащили в Михайловский монастырь... У меня все время подсознательно была тогда мысль: вот что будет, если сейчас нападет «Беркут»? Ведь сначала было такое ощущение.

*Вы говорите, что было ощущение опасности, но инстинкт самосохранения не сработал?*

У меня инстинкт самосохранения с журналистом борется вечно.

Поэтому я не убегаю – не получается. Я ищу хорошее место. Вот так получилось, что в процессе своей журналистской деятельности я регулярно общаюсь то с ребятами из Посольства США – как-то они меня вместе с пехотинцами на какой-то тренинг пригласили, то ребята из Посольства Израиля – тоже говорят: «А ты знаешь, что спина должна быть закрыта?» Вот это они мне за годы общения внушили, что спина должна быть прикрыта и лицо. Потом в нашем офисе оказалось, что я быстрее всех и правильно надеваю бронежилет. Говорят: «Ты б еще курсы обороны проводила: как шлем правильно надевать, бронежилет». У нас же молодняк: *«Та, ради Бога, що воно там може трапитися…»* 1 декабря я тут наорала на всех с согласия начальства: кто идет на Банковую – все одеть. Можно сказать, поругались с одним коллегой, он мне шоколад купил и сказал: «Слушай, как ты предугадала?» Да я не предугадала. Есть просто понятие военной журналистики. И есть правила.

*То есть вы перешли на правила военной журналистики с 1 декабря?*

Фактически да. Но в то же время я, как бы вопреки этим правилам, все время проходила в красном пальто. И, кстати, первый, кто меня одернул, – это был Лесь Подервянский, которого я не узнала, поскольку он был в камуфляже и в балаклаве. Но он на Грушевского меня тормознул так нежно: *«Бадяра, ну що ж ти тут шляєшся, як радість снайпера?»* За мной это дело закрепилось: «В красном пальто – радость снайпера...» Теперь я понимаю, что это так. Никогда об этом не думала – надеваешь бронежилет, каску и хрен с ним – какого там цвета пальто.

*Первый горячий момент после Банковой – это была ночь на 11 декабря. Вы там были в ту ночь?*

Да, услышала колокол Михайловского. Взяла свой рюкзачок с необходимыми вещами и вышла. Там еще соседей встретила. У нас двор совместный с «Интерконтиненталем». И вот мы выходим, смотрю, из Дипакадемии там какая-то охрана выходит тоже, четко колокол звонит, и люди идут по улицам – все в этом направлении. Опять перестало быть страшно: мужчины идут на Майдан.

Мы засели в Михайловском, по телевизору это все смотрели. Теперь вот задним умом так и не могу понять, как в течение трех-четырех часов 30 тысяч человек дошли до Крещатика? Я сейчас этого понять не могу. Притом, что таксисты бесплатно подвозили, притом, что маршрутки подвозили, притом, что Автомайдан тогда, собственно, реально оформился. Ну, вот как с такой скоростью, с того же Святошино, можно было пешком? Короче, много вещей, которые – это промысел Божий, и в них не стоит копаться. А тогда вот, с 10 на 11 декабря мы просидели фактически. Монахи кушать выносили, и этот мальчик, звонарь, – он отказался, чтобы его сменили, и вот он все эти 4 часа звонил в колокол. Потом подсоединился уже колокол Александровского костела, потом, мне кажется, еще и Владимирский собор: но это я уже не скажу точно, потому что не помню. В ту ночь я поняла, что тут не просто уже протесты, что это, очевидно, революция. Что надо готовиться к тому, что возможно любое развитие событий.

С другой стороны, я в чем-то рада, что я не дошла до Майдана, что осталась в Михайловском. Там монахи так красиво молитвы читали и людей успокаивали... Такая была торжественная обстановка. Я тогда действительно почувствовала, что Бог с нами – над нами. Вот как-то так. И опять же, я вообще вредная, я сама себе доверяю, насколько я доверяю людям, не скажу. Но тут я вдруг поняла, что мужики знают лучше, что делать, и поэтому потом уже, где бы я не оказывалась, мне какой-нибудь в камуфляже скажет: «Отходи»... «Геройствовать не надо – нам нужны живые герои», – как сказал один парень из ультрасов киевских. «Нам нужны живые…» И я это запомнила. И вот в этой новой жизни нынешней буду помнить и буду другим объяснять.

Ведь изначально Майдан был мирный. Даже когда обострились все протесты, даже в феврале люди не хотели никого убивать. Люди хотели выжить, чтобы жить, потому что, я думаю, мы все поняли еще в январе, что это все – только начало. Есть военное противостояние, а есть еще долгий труд, который сейчас вот, очевидно, начинается. Просто каждый, наверное, это понял в определенный момент Майдана.

Опять же, я помню Югославию, я помню ситуацию в Приднестровье. Сначала кровь, сначала конфликты, противостояния, особенно в Югославии. А сейчас, пожалуйста – пашут, работают, но избрали, опять же, европейский путь развития. Мне всегда казалось, что, может быть, слишком жестко покойный Вячеслав Чорновил говорил, что независимость не может достигаться без крови. Очевидно, то, что 22 года назад должно было произойти, – не произошло, произошло сейчас: то, что мы реально уходим из совка.

*Значит, прошла эта попытка штурма – Майдан устоял. И что было дальше?*

В принципе, были будни, было, опять же, много работы. Начали приезжать западные журналисты, знакомые. Наверное, самое такое вот перед Новым годом, оно потом аукнулось, это когда к нам приехали коллеги из армянской редакции – один раз, потом второй. Они нашли Бориса Егиазаряна*, нашли Сергея Нигояна… Мы еще с девочками говорили о Сергее: «Какой мальчик приятный». Потом,

* Свідчення Бориса Єгіазаряна див. на с. 508.

когда он погиб... Это было два шока, собственно… Во-первых, Нигоян, которого я вообще-то два раза в жизни видела, во-вторых, Михаил Жизневский – наши звукооператоры стонали, потому что Михаил прикрывал операторов, которые выходили с камерами на нейтральную полосу. Я об этом не знала, я его вообще не знала, а наши ребята знали...

Начало января было бешеным. Для меня – это сплошной Автомайдан. Борьба за каждого, по возможности, методами журналистики, освещение всех этих событий. У нас все время были разговоры, что пошли аресты активистов. И тут уже мы все забыли о приличии. Но, с другой стороны, у нас не было доступа к той стороне, то есть мы могли освещать только Майдан…

*Они вас не пускали?*

Выходил там кто-то из руководства МВД, читал бумажку – и до свидания. В МИДе тоже были такие брифинги: видно было, что стыдно *речнику МЗС* вот это все говорить. Потом МИД отказался от брифингов. Зато мы тут по полной программе сотрудничали с *Amnesty International,* с Захаровым *(Харківська правозахисна група).* Кроме того, начали тогда как раз МВД и Генпрокуратура обзванивать медиа, просить кадры, отснятые на Майдане, для изучения, для проведения своих там каких-то розыскных мероприятий.

Как говорит шеф-редактор, это дело усилилось после Грушевского. Между собой массмедиа договаривались – что давать, что нет. Давали общие кадры. Чтобы не было видно лиц.

*То есть вы считали, что они таким образом вычисляют людей?*

Да. Кроме того, радио «Свобода»... Вот 20 января наши хлопцы были первыми, которых «Беркут» избил. Мы их потом полдня искали. И когда нам пришло письмецо с кадрами, наше начальство с чистой совестью ответило: «Следователь такой-то ведет дело наших журналистов. Камеры *Беркут* разбил. Претензии к таким-то. У нас ничего нет». Так что было и такое. При старом режиме их обвиняли, что они спровоцировали, и все такое... Но это было стандартно. Короче, в тот момент мы поняли, что это уже, вообще, как война получается. Все быстренько посбрасывали – вон там у нас все нашлепочки прессы, – все быстренько поснимали и ходили в обычных шлемах.

*Тогда вы просто приходили и общались там с людьми?*

Да. Помню, на Грушевского, возле верхней баррикады, я услышала язык, которого вообще не поняла. Подошла, спросила по-английски. Там мужики в камуфляжах, в масках – то были люди из Израиля, репатрианты. Они уже давно там, у них всех военная подготовка. Их человек пять–шесть. В итоге, их командир дал интервью, не помню кому, они еще злились ужасно, потому что боялись, что их депортируют. Они сказали, что у них есть две исторические родины. Одну из них надо защищать сейчас, другую они уже умеют защищать в остальное время. Они первыми сказали, что когда все закончится в Киеве, то это не значит, что это все. Они сказали, что у нас есть еще внешний враг – Путин. И вам надо готовиться

к тому, что мы будем как Государство Израиль: «Понимаешь, – говорят, – мы долго прожили в Израиле, мы понимаем, что это такое».

Есть у меня еще один американец. Полковник в отставке ВМС... Только он приехал в Киев ненадолго, а тут все началось. Он забыл там про невесту, остался в Киеве. Мы с ним на Майдане познакомились. Он говорит: «Я кайфую, потому что тут люди знают английский, хорошо знают». Он пообщался через интернет со своими друзьями-ветеранами, вот они и есть теперь те иностранные спонсоры, которые помогли оборудовать госпиталь в Парламентской библиотеке. Они прислали оборудование через Красный Крест, прислали деньги, чтобы закупить лекарства.

*А вот, кстати, насчет языка. Ваш приятель не говорит по-русски, как он на Майдане себя чувствовал?*

Нормально. Он смеялся: «Чем больше укомплектован... Если человек в маске, бронежилете, с дубинкой и в шлеме – значит, 99 процентов, что он *English-speaking*». Что мне безумно понравилось... Вот эти израильтяне, этот Пол, потом я познакомилась с русским адвокатом из Москвы – парень такой, видно, что не бедный. Его настолько зацепило 30 ноября, что он весь январь и февраль летал за свой счет в выходные дни сюда... И тоже и спонсировал, и пару раз пришлось на баррикадах постоять. Очень до сих пор переживает, что в России такое невозможно. Но они как раз все меня и вдохновили, что надо написать что-то об этом. Я предложила тему, мне дали флаг в руки, так сказать. Я записала большущий даже не материал, а вышла как спецрубрика: *«Національність – майданівець»*. Я взяла еще Елену Финберг*, взяла парня из Беларуси, взяла мариупольского грека Гену, взяла крымчанина – крымского татарина – и украинца Сережку из Алушты. Короче, у меня было несколько героев, этнически разных, но они на баррикадах на Майдане себя нашли. Потом был широкий резонанс. В результате наша Центральная служба новостей радостно требовала от меня еще недели две, чтоб я писала комментарий на каждое выступление МИД России. И поляки-журналисты очень нам помогали. Все время у нас была какая-то, уже с Грушевского начиная, интернациональная журналистская тусовка благодаря именно польским журналистам, я считаю. Польша стала активно брать раненых наших...

*То есть польские журналисты доносили много информации?*

Они работали фактически так же, как наши. Они работали на линии огня. Ну есть вот «Рейтерс». Потом еще Глеб Гаранич, которого я сто лет знаю, он прошел все горячие точки, но побили его 30 ноября дома, в Киеве. А второй раз в Мариинском парке в него попала граната. Бронику, короче, гаплык. Но с ним, слава Богу, все в порядке.

*Расскажите о 18–20 февраля…*

18 февраля у меня вообще была героическая эпопея. Мне начальство сказало стоять возле *Жовтневого палацу*, я была вот в этом шлеме, но еще без броника. Я минут 10 постояла, потом смотрю: со стороны Грушевского валит черный дым. И возле *Жовтневого* народ заволновался. А люди все идут к Верховной Раде. Я за

* Свідчення Олени Фінберг див. на с. 597.

ними. И уже вроде «Беркут» отошел. Это я уже застала. Стою. Самооборона людей уже просит отойти. И тут вдруг оттуда пошли гранаты. И с грейдера начинает падать хлопец. Его ловят внизу, меня переклинивает, я прячу диктофон, подскакиваю, говорю: «Так, быстренько промывать глаза, быстренько попить, промыть горло. У кого есть маска? Воды!» Мужик какой-то рядом стоял, он быстренько куда-то уходит, через две минуты приносит минеральную воду, помогает мне каску снять. И тут над нами взрывается граната, и нас этим слезоточивым накрывает всех: этого мужика, этого парня опять, меня! Короче, уже все мы ругаемся, уже Самооборона к нам подскочила, отвела нас *в куточок* – людей уже мирных давай подальше. А народу полно, сильно уже и не отойдешь. Уже медики пришли, говорю: «Слушайте, могу быть полезна?» Они мне говорят: «Вот тут женщина ранена…» Один мужик раненый мне говорит: «Все, девушка, извините, я ушел на войну». И уходит куда-то… А та раненая женщина стоит, прислонившись к стене, у нее кровоточащий синяк на губе, как пятикопеечная монета. Значит, типичная травматика. Я ее беру под руку – ей лет 60… Она ходила пикетировать Верховную Раду! Короче, мы с этой женщиной доходим до *Жовтневого палацу*, я ее передаю врачам. Шины явно горят на Грушевского, там сзади гранаты пошли. Меня отпоили чаем. Хлопцы местные сразу посмотрели, говорят: «*Що, сльозогін?*» – «Да, вроде, да…» – «Тогда давайте глазки промоем, чаек кисленький попьем…» Только я разворачиваюсь, отхожу к верхней баррикаде, идет пожилая женщина с кровоточащей щекой, у нее дырка в щеке, она мне показывает, говорит: «В меня попала гайка!» Звоню Инне Станиславовне нашей, говорю: «*Пані* Инна, я прошу прощения, тут такая ситуация… Я вас умоляю, примите раненых. Или хоть придите, наденьте бронежилет». Говорит: «Я все понимаю». И получилось так, что я эту тетю к медикам отвела. Потом привели парня, у которого осколок в ноге, мне уже молча ткнули пакет первой необходимости: «Можете помочь, пожалуйста?» А через 20 минут уже хлопцы прибежали и говорят, что там уже бойня. Я выхожу от верхней баррикады, смотрю: народ уже выколупывает булыжник, еще не столько майдановцы, сколько обычные люди, начиная от старшеклассников, судя по их рюкзакам, и заканчивая вообще пенсионерами. И я ломанулась на студию, маме позвонила, успокоила, броник надела, еще отписала там что-то.

*Поработала журналистом...*

Да, поработала журналистом. А часа в три говорю: «Наверное, я пойду. Если реально что-то надо будет, то звоните». Инна говорит: «Нет, это вы звоните каждые два часа, потому что такая ситуация». И оказалось, что когда я выходила из офиса и еще со мной два человека наших на Майдан – уже на сутки получилось. Уже мы были перекрыты. Уже ничего не ходило...

И мы пошли из офиса на Майдан. Во всем здании осталась только наша контора, и оставалась охрана метро и охрана наша местная. Местный охранник ко мне подскочил, говорит: «Слушайте, тут через Лютеранскую к нам прибились два паренька раненых, нам надо их куда-то оттащить». А у меня в рюкзаке еще оставался бинт и клей Б-6. Я говорю: «Если у вас есть водка, то давайте как-то сделаем перевязки, потому что у меня есть клей». И у охранника в комнате, смотрю, сидят два

паренька лет по 17–18. Мы им там, что могли, сделали. Потом этот охранник одного подхватил на себя, я – второго на себя, и по Крещатику. А тут уже *бруківку* тоже снимают, тут уже шины передают, тут уже сидит, смотрю, продавщица из этого «*Здоровенькі були*» – этот вот ресторанчик, девочка там одна их сидит, «коктейли Молотова» разливает так спокойно. То есть народ уже при деле, паники нет, народ подходит с других улиц. Как-то мне стало проще, но пройти с раненым – это была катастрофа. Но самое прикольное – только мы провели его к Майдану, вдруг он начинает жутко материться. Я смотрю: *Профспілки горять!* У меня волосы, конечно, зашевелились. Я говорю: «Чувак, что мне с тобой делать?» Какой-то мужик бежал вниз, подхватил с другой стороны. Мы его четко довели до Костельной… Мне говорят, тут будут анестезиологи, а легких надо вывозить… Они мне приклеили белый такой квадрат с красным крестом на красное же пальто. На каске написано «пресса», на всякий случай. Я останавливаю одну машину – без проблем. Короче, вывезли очень быстро. Люди просто останавливались, соглашались. «Куда везти?» – и все, и поехал. А я уже перебежала, зашла домой, оставила вещи, мама, опять же, там какие-то лекарства собрала. Какие-то они там с соседями продукты сложили. Выпроводили меня с соседкой в Михайловский.

Позвонила начальству. И она говорит: «А вас попрошу попробовать 19-го прийти, потому что надо писать материал...»

Вот так у меня получилось, что я еще и сестрой милосердия поработала эти двое суток. Причем самое смешное, на самом деле, началось потом, когда на Майдане меня тормознул один мужик, полез обниматься – думаю, маньяк. Он говорит: «Сестричка, вы не помните, как вы меня тащили, а я, – говорит, – запомнил ваше красное пальто, и все не мог понять, почему у вас на каске написано *пресса*».

Помню, что 25 января наши Игорь Изфаков и Таня Ярмощук делали репортаж о священниках, которые стояли на Грушевского. И такую вот историю они сделали: отец Александр из Киевского патриархата, когда надо, «коктейли Молотова» кидал... А 21-го к нам пришли сотники, сказали: «Вот вы делали на радио *Свобода* репортаж с отцом Александром. Так он в плену в Мариинском парке». А мы уже наслышаны были, чем все это может кончиться. Начали осторожно – коллега пытался через Колисниченко…

*Это 21 февраля уже? Это когда уже капитулировали, по сути?*

Капитулировали, но еще в Мариинском... Уже «титушки» смылись от греха подальше, а внутренние войска стояли еще. И мы звонили Филарету, владыке Евстратию. Они переживали – мало ли что, все ж знали, что там может быть. И вдруг перезванивает о. Евстратий и говорит: «Вы не переживайте, мы его обменяли». Я говорю: «Как обменяли?» Он: «Майдан вэвэшника отдал, они отдали отца Александра, он сейчас уже в Октябрьской больнице. У него там рука сломана, ребра, будем, очевидно, во Львов перевозить». Еще ходили, бродили менты, а у нас 21-го в прямом эфире был Огрызко, бывший министр. И вот когда у него на глазах вся та история, все эти поиски разворачивались, он дождался и говорит: «Знаете что, – тем вот сотникам говорит, – я пойду с вами в Октябрьский. Бог его знает, что там вообще делается, а меня, в принципе, знают. Я могу как бывший министр

иностранных дел и на место поставить, если надо». Они пошли, через час перезвонили, что все в порядке, что отца Александра во Львов вывозят. Потом мы еще телефонами менялись, мне Огрызко вчера говорит: «Знаете, меня в Сумы пригласили». Я говорю: «А что так?» Он говорит: «Те ребята, которые отца Александра искали, это из Сум, из духовной семинарии». А оба были такие, знаете, «суровые мужчины». Говорю: «Как из семинарии? В смысле?»

*Это сотники были из духовной семинарии?*

Да. Мы с Владимиром Станиславовичем вчера еще и посмеялись. Он говорит: «Я бы в жизни не сказал. Ну, может, преподаватели, потому что на студентов никак не тянут»... Хотя, опять же, как они без касок выглядят, мы же не знаем?!

*Какие лично вы сделали выводы после этих событий?*

Я поняла, насколько действительно актуальна и необходима работа журналиста, хотя я в этой сфере работаю лет 20–22. А также, *що справді з'явився український народ як політична категорія.*

Теперь я поняла, как важно то, как ты пишешь, что ты пишешь, какими словами, каких людей ты находишь, которые анализируют какую-то тему для тебя. Какую огромную роль в таких событиях играет оперативность! Плюс для меня лично было важно, что я не ошиблась ни в одном из своих друзей, ни в одном из своих коллег. С другой стороны, я понимаю, когда Сережа Рахманин пишет, что многие ушли из друзей во время революции, а много появилось новых. Но вот мне повезло больше: мои друзья остались моими друзьями, в том числе по моим критериям морально-идеологическим. Также я поняла, что такое Родина. Я горжусь, что я киевлянка, я горжусь, что я гражданка Украины. Я уже не делю: малая родина или просто Родина. Вот она у меня есть, я очень рада, что она у меня есть. То есть теперь я знаю, что я буду с ней носиться, я буду делать все, чтобы она у меня была и чтобы она становилась лучше. Опять же, очень важен военный опыт. Это звучит, наверно, дико, но тем не менее… Это правда, я понимаю... Я в жизни не думала, что моя мама-врач, слушая мои рассказы, придет в ужас и скажет: «Боже мой, ты в полевой медицине понимаешь больше, чем я!» А я говорю: «Ничего я не понимаю»...

## Галина Танай:

## «Якщо в тебе є смартфон і *Фейсбук* – у таких умовах ти вже кореспондент»

*23-річна киянка, родом із Кривого Рогу, журналіст*

Я думаю, що справжня революція почалася 30 листопада. Те, що відбувалося до того, було якесь дитяче, й невідомо було, що з цього буде. Всі мої друзі приходили для масовості – підтримати своєю присутністю. 30 листопада прийшло усвідомлення того, що є речі, які пробачати не можна, є права, які ніхто не може порушувати.

*Ви особисто багато волонтерили на Майдані?*

Вийшло так, що десь до 11–12 грудня я була в Києві. Це якраз був перший штурм Майдану, якраз я була. У цей час я більше працювала як журналіст у прес-центрі зі своїми друзями, частково допомагала на кухні або просто розносила їжу, як усі люди. Бачиш, що не вистачає рук, – ідеш, робиш. Потім брала участь у різних акціях. Потім склалося так, що майже на місяць мені довелося виїхати з Києва, а потім я повернулася дуже-дуже вчасно, під 18 січня. Якщо доти ми думали, що це вже серйозно, то після 18 січня думаєш: «Ну, взагалі». Це ніби проходження Дантових кіл. У якийсь момент ти починаєш божеволіти від того, що відбувається навколо, і думаєш: «Ні, треба щось робити». Знову ж таки, коли руки, голова зайняті, набагато легше все це переносити. Тоді якраз почалися суди над активістами, перші проблеми з лікарями, лікарнями. Тому я чергувала в лікарнях, ми з друзями їздили на суди над активістами, якось намагалися давати інформацію безпосередньо звідти. Усі були страшенно зайняті – неможливо перебувати в усіх місцях одночасно, а треба ж було висвітлювати, що відбувається на тих судах... Хоча було зрозуміло, що це фарс, показуха, хоч було ясно, чим ці суди закінчаться, які рішення прийматимуть судді, але все одно було дуже важливо фіксувати всі ці моменти, фіксувати імена суддів, прокурорів, як і що відбувається на цих засіданнях.

*Ви були в залі засідань чи це були акції під судами?*

Це були і акції, і засідання. Спочатку ці засідання були переважно закритими, хоча за законом вони мають бути відкритими. Це ще залежало від суду, а потім уже почали пускати звичайних людей, журналістів, тому що зрозуміли, що суд просто можуть рознести, якщо людей не пустять. Коли вже почалися засідання в Апеляційному суді, тоді вже стало простіше потрапити на засідання, почалися певні поступки.

*А можете розповісти про якісь найгучніші справи?*

Найбільше я запам’ятала, мабуть, три справи. Одна з них стосувалася студентів із Театрального інституту Карпенка-Карого, яких затримали, побили і запроторили за ґрати. Хоча дивно уявити собі, щоб ті хлопці могли побити «Беркут» або займатися екстремізмом. Їм, звісно, світило до 15-ти років. Мене тоді вразило навіть не те, що з ними робили, бо до всякого цинізму звикаєш – тобто вже перестаєш дивуватися, як таке можливо робити. Мене вразило, як самовіддано їхні однокурсники й викладачі їх підтримували. Я пам’ятаю Лору – режисера та викладачку Театрального. Коли я побачила її на Ленінградській площі перед судом, у мене був шок. Таке враження, що людина від цієї втоми й переживань постаріла років на 15. Вона практично ночувала в цих судах – вона дуже-дуже багато зробила для своїх студентів.

Однією з найгучніших справ була справа Сашка Кравцова* з Автомайдану. Пам’ятаю, було засідання в Апеляційному суді. У мене від початку було відчуття, що Сашка випустять під домашній арешт, а інших – ні. Тому що справа Сашка була найгучніша. Там його дружина, зокрема, друзі зробили дуже багато, щоб

* Свідчення Олександра Кравцова див. на с. 438.

надати справі розголосу й витягти його. Тоді якраз було дуже багато людей, які хотіли потрапити на засідання, охорона та міліція не пускали людей до зали. Я пам'ятаю, що, коли ми таки прорвалися на наступне засідання, коли відбувався процес у справі іншої людини, нам із поетом Олегом Коцаревим дуже зворушливо намагався погрожувати, на вигляд такий зовсім хлопчик, працівник, здається, «Альфи». Говорив: «*Вот вы меня за погон дергали, а этого делать нельзя, я вот вам то, это*». Я так подивилася на нього: «Хлопчику, – кажу, – замовчи, бо зараз щось буде». Насправді ти розумієш, наскільки більшість цих людей просто паскудні всередині. У такі моменти усвідомлюється найглибше, що людині дана якась влада, повноваження, але це просто така порожня форма, в якій нічого немає. Хоча, слід віддати належне – траплялися в тих судах і нормальні хлопці з тієї ж міліції чи охорони. Чесно кажучи, коли дивишся на їхні обличчя – стає шкода. Думаєш: «Господи, що ви тут робите? Нормальні люди! Як вас сюди занесло, і чого ви звідси не пішли – неясно».

*А ви якось спілкувалися, можливо, в інших ситуаціях, із міліцією, з «Беркутом», з вевешниками?*

Спочатку спілкувалася, особливо з вевешниками. Ще на початку грудня, по-моєму, були суди над хлопцями, яких побили на Банковій. Вони опинилися в лікарні, а потім їм шили справи. Ми з моєю подругою були на акції під ізолятором тимчасового тримання. Потім моя подруга так просто зненацька, не знаю, чого її осінило, почала ходити від міліціонера до міліціонера й розказувати їм про те, в чому полягає їхній обов'язок, що вони не мають права позбавити життя чи здоров'я жодну людину, навіть злочинця. Поки ми з ними говорили, звісно, були ті, хто дивився на це дуже скептично, а частина просто починала плакати. У такі моменти розумієш, що, може, там є й нормальні люди, які не зачерствіли остаточно, але їх дуже-дуже мало. Для мене, наприклад, особливим цинізмом було те, що «Беркут» стояв за спинами вевешників, котрі стоять там у якихось черевиках на тонкій підошві, трусяться на холоді. Але потім, чесно кажучи, в мене відпало бажання з ними говорити, особливо після того, як у кількох сутичках з'ясувалося, що ті призовники так само стріляють і кидають каміння в мітингувальників. По суті, вони, крім віку, мало чим відрізняються від того ж «Беркуту». Та й взагалі, коли бачиш, на що здатні ці люди, перестаєш вважати їх за людей. Мабуть, найкраще, що ти можеш зробити, – це не спілкуватися з ними. Чесно кажучи, мене дуже обурювало, коли вже під час боїв на Грушевського якісь *сердобольные девочки* продовжували підгодовувати «Беркут» і вевешників бутербродами та чаєм. У якийсь момент прийшло усвідомлення, що коли вони не цілковиті моральні виродки, то психічно абсолютно поламані й слухатимуться будь-якого наказу. Зараз п'є чай із твоїх рук, а через півгодини провалить тобі голову. Може, це жорстоко, може, це неправильно, але я перестала вважати їх за людей. Звісно, не можна так узагальнювати, але на той момент мені, як мінімум, не хотілося говорити з ними як з людьми, і витрачати на них якісь психічні ресурси, оскільки було набагато більше людей, які справді потребували допомоги.

*Багато журналістів постраждали на Майдані?*

Так. Мене особисто це не торкнулося, тому що на Майдані я була не як журналіст. Просто як волонтер. Коли в тебе немає нормальної камери й відповідної техніки, навряд чи ти можеш щось особливо зафільмувати на той же телефон. Але, знову ж таки, правильно хтось казав, що, якщо в тебе є смартфон і «Фейсбук» – у таких умовах ти вже кореспондент. Звісно, це не претендує на жодну аналітику у висвітленні подій, але, тим не менше, це створювало постійний потік інформації. У цьому розумінні будь-хто міг бути кореспондентом. Щодо побиття журналістів – так, це правда. У мене дуже багато друзів, знайомих журналістів, які постраждали на Майдані. Це стало звичним явищем із перших днів. Це такий цинізм і зайве підтвердження того, наскільки все-таки ця влада й усі ці покидьки боялися, що люди можуть прозріти. Люди тієї ментальності, як наша попередня влада, настільки цього не приймають внутрішньо, що вже самі слова «демократія», «свобода слова» для них огидні. Тому це те, що вони намагаються всіма силами знищити. Для мене було відкриттям, що вони настільки цього бояться. От, наприклад, той же «Мистецький Барбакан». Здавалось би, тусять художники там, поети, музиканти. Картини намалювали, пообвішували стіни, вірші читають, але, як з'ясувалося, в 20-х числах лютого там, де якраз «Барбакан», вівся снайперський вогонь із трьох точок. Це, як на мене, підтвердження того, що все-таки свободи слова, думки, мистецтва вони бояться.

*Розкажіть про мистецькі акції на Майдані.*

Цю революцію робили також митці. І дуже активно робили. Класно, що відбулося стільки всього на Майдані й навколо Майдану – перформанси, акції музикантів, художників. Була основна сцена, на якій регулярно виступали гурти, співаки. Але був, наприклад, «Мистецький Барбакан». Те, що вони роблять, – це досить-таки специфічне, частково андеграундне мистецтво. Дуже круто, що ці люди працювали там і дуже багато зробили. Тому що в такій ситуації насправді дуже просто озлобитися – коли кров, страхіття, невпевненість у тому, що буде не те що завтра, а наступної миті. Мистецькі акції дуже допомагали не скочуватися в жорстокість, мстивість. Зрештою, це було дуже класно в іміджевому плані. Бо весь світ бачив картинку: тут не якісь маргінали, як намагалося представити російське телебачення, не бомжі, не криміналітет, а цілком нормальні, креативні, інтелектуальні люди, які прийшли боротися за свої права.

*Чи писалися вірші протягом цих подій?*

Практично ні. Може, один чи два тексти. От уже пізніше, через місяць, півтора – так. Коли можеш усе це перетравити, усвідомити. Я не те що скептично ставлюся до всього, що пишеться і робиться в такі періоди, – ні. Є справді чудові тексти, картини, які народжувалися під час Майдану, але, мабуть, це залежить від людини. Хтось може це робити просто в епіцентрі подій, а хтось – ні. Комусь потрібен час на осмислення подій.

*Як ви сприйняли події на Грушевського?*

Те, що відбулося на Грушевського 18 січня, – це було закономірно й необхідно. Хай би що там кричали політики, буцімто це все провокатори і так далі, але,

якби не це посилення протистояння та не кровопролиття, Майдан міг би просто згаснути, це треба було якось розворушити. Питання було в тому, хто нарешті наважиться... Тому що всі насправді розуміли: щось таке має трапитися, але просто в той момент вистачило сміливості, наприклад, у Коби вийти і сказати: «Все, ми йдемо на Грушевського». Комусь вистачило сміливості розписати, підпалити ментівський автобус – і без цих людей нічого не було б. Можна називати їх провокаторами, можна називати їх як завгодно, але просто це ті, хто наважився висунутися і зробити те, чого багато хто хотів, але не міг.

Я дуже запам'ятала ранок 22 січня. Треба було їхати на Лівобережку. Там на мості Патона традиційно проводиться акція до Дня злуки з прапором. Моя подруга була однією з організаторок. Тобто нам у будь-якому разі це пропустити не можна було, тому ми поспали півтори – дві години й поїхали на Лівобережку. Зійшли вниз, стоїмо із цим прапором, і тут по людях (хтось комусь подзвонив) пройшла чутка, що на Грушевського стріляли і наче загинули люди. На якусь секунду все всередині обривається, минає хвилина чи три, всі це обговорюють, і дівчина-організаторка каже: «Ні, це фейк. Я перевірила, там усе нормально. Нічого такого не було. Жертв немає». Звичайно, вона це сказала, щоб дати людям спокійно достояти цю акцію до кінця, тому що можна уявити, яка реакція була б у всіх, якби було підтвердження, що це справді так. У мене залишилося таке нехороше відчуття, що це не фейк. Потім, коли вже акція закінчилася, всі зібралися на схилі. Влад Лисичук сказав, що це все правда. Звісно, це шок, але ще більший шок був, коли ми дізналися, хто саме загинув. Усі, хто був на Майдані, знали Сергія Нігояна. Він добре грав на гітарі, взагалі такий талановитий хлопець. Він мав буквально того дня ввечері виступати на сцені Майдану. Взагалі, знаєте, люди на Майдані були дуже різні, але в той же час усі були чимось схожі. Бог його знає, чим? Чи якимось виразом обличчя, чи мімікою, чи пластикою рухів. Можливо, це закономірно, що, коли люди опиняються разом в одному місці, об'єднані однією метою, вони стають схожими. Саме це дуже вражало.

*Було б цікаво почути від вас про когось, хто вам найбільше запам'ятався з Майдану.*

Я познайомилася зовсім випадково з одним московським журналістом Артемом Голостяном із «*Коммерсанта*». От він дуже швидко став таким ідейним фанатом Майдану. Перші два рази він, по-моєму, приїздив у відрядження, втретє він взагалі приїхав за свої гроші, тому що не міг сидіти вдома, коли таке відбувається. Встиг надихатися газу на Грушевського, коли там фотографував. Я пам'ятаю його абсолютне захоплення, коли звалили Леніна. Ми якраз сидимо в Профспілках під ранок, п'ємо чай, щоб не заснути. Прибігає абсолютно щасливий Артем, каже: «Я ж там був на Бессарабці. Я ж це все фоткав. Там стільки всього...» Потім сидить, каже: «Слухайте, українці, ви такі абсурдні, але прекрасні. Я вас намагаюся зрозуміти, але не можу. Коли я стояв і дивився, як Леніна валяють, то зрозумів, що я вас не розумію. Я вас не розумію, але ви прекрасні». От ми з ним стояли біля Профспілок, поки він курив, говорили. Він розповідав про своє життя,

дитинство: він виїхав з Вірменії разом із батьками, коли йому було 6 чи 7 років. Він, пам'ятаю, говорив: «Нас було три родини. Одна поїхала жити в Київ, наша родина – в Москву, а третя – чи в Нью-Йорк, чи ще кудись. Усі чудово влаштували життя на новому місці, в усіх усе склалося добре». Але він сказав таку річ: «Ця країна не стала мені рідною, попри все. Мені здається, що, якби я опинився тут, ця країна стала б мені рідною, на відміну від Росії». Оце для мене було чудовим відкриттям. Звісно, що не всі журналісти в Росії продажні, на жаль, таких більшість, але є цілком нормальні люди. Коли знайомишся з такою людиною, це вселяє оптимізм. Тому що все-таки гарні люди є всюди, хотілося б, щоб їх було більше і щоб їм жилося легше. Пам'ятаю, як його дуже захоплювало, як стоять і співають гімн. Він казав: «Ну, не знаю. У вас мені так усе подобається. Я відчуваю, що треба звідси їхати, бо я в текстах перестаю бути об'єктивним, починаю так відверто захоплюватися всім, що відбувається. Так теж не можна. Яка ж тоді об'єктивність?» Потім постояв, каже: «Не знаю. Мені у вас так подобається. Може, це тому, що я взагалі не росіянин, а вірменин». Ми дуже сміялися тоді. Якось він мені дуже запам'ятався, тому що справді було дуже приємно: зустріти людину, яка є живим підтвердженням того, що всюди є люди, які нас підтримують.

*Що ви робили в ті найстрашніші дні лютого?*

Я була з самого ранку під Верховною Радою, в Маріїнці. Потім Майдан, Інститутська. Я не пам'ятаю по годинах... Пізніше чи в той момент «Беркут» пройшов, зачистив на Інститутській. Ні, це, мабуть, було трохи пізніше. Я забігла в два офіси, підзарядити телефон. Думаю: якраз щось перекусити треба, зарядитися й бігти далі. Тут через кілька хвилин «Беркут» прориває барикади наших на Грушевського і заходить уже безпосередньо на Майдан. Я визираю з вікна, бачу цю епічну картину: з «коктейлями», просто внизу «Беркут». Офіціантка перелякалася, тут же пішла зачинила двері на першому поверсі. Народ сидить. Усі замкнені нагорі. Просто внизу – «Беркут», «коктейлі» летять. Я завбачливо забрала телефон із зарядкою, бо розетки в них просто під вікнами, а там же величезні вікна прозорі. Я забрала, відійшла. Якась жіночка там підходила до вікна подивитися. Я, як відчувала, кажу: «Жіночко, відійдіть». Вона: «*А я хочу посмотреть*». Кажу: «Ось, біля пальми стійте, дивіться. Бог його знає, що може статися». Буквально тільки ми з нею відійшли, вони пальнули по вікну, я потім ще сфотографувала цей слід від кулі на склі. Вікно не посипалося, слава Богу, там товсте скло, щільне, але слід лишився. Сидимо. Усі такі знервовані, бо хтозна, що робити далі. Тут ми замкнені, тут «Беркут», взагалі не ясно, що робити. Потім, зрештою, там виявився якийсь дуже пробивний чоловік, він пішов говорити з «Беркутом», і вони домовилися, що людям дадуть вийти. Зрештою, там опинилися люди, половина точно, які просто зайшли перекусити. Люди, по суті, в пастці, нехай там я, я прекрасно усвідомлювала, що щось подібне може бути й можна очікувати чого завгодно. А там люди сидять з отакими очима, не розуміють, що відбувається. Зрештою, дозволили вивести групу, ми вийшли чорним ходом і пішли по Трьохсвятительській... Я тоді пішла додому, думаю, що треба хоч переодягнутися в сухе, бо на вечір мені по-

трібно було зустрічатися з активістами, які чергують у лікарні. Ще тоді мав Діма Дробот із Харкова повернутися, він дуже багато допомагав активістам, медикам, допомагав організовувати підпільні госпіталі.

Якраз тоді зустрілися ввечері, а на ніч я поїхала чергувати в Лікарню швидкої допомоги на Братиславській, і там уже стало ясно, що ситуація дуже недобра. Хлопців завозили просто потоком. Узагалі цей жах тривав три дні чи скільки, але здавалося, що це розтягнулося на тиждень. Тоді ще були проблеми з міліцією, тому що лікарі здавали міліції людей, яких привозили. У ЛШД волонтерів уже було доволі багато: постійно підвозять хлопців, міліція тут же крутиться. Оті ж виродки, які сиділи в неврології, на 3-му поверсі, здається, в них там орендовані приміщення. Коли я в грудні про це дізналася, в мене був якийсь когнітивний дисонанс. Як? Міліція офіційно орендує палати в лікарні, є договір оренди, і вони можуть сидіти там і чинити все те беззаконня. Це стало відомо після 1 грудня, коли ми приїхали розвідати туди, що та як із хлопцями після Банкової. З'ясувалося, що вони там в абсолютно нелюдських умовах, що з адвокатом один із побитих спілкувався, прикутий до батареї. Ніби людина може втекти в такому стані, коли ледве пересувається. Звісно, з того моменту мене вже перестало дивувати, що можуть творити лікарі та міліція в лікарнях.

Мені дуже запам'ятався лікар із ЛШД, який у ту ніч відкликав одного з хлопців-волонтерів, дав йому в руки такі величезні кусачки, сказав: «Там зараз будуть приводити хлопців у кайданках». Побиті хлопці, живого місця нема, вони вже в кайданках, менти вже чергують. Він дав кусачки, сказав так: «Перекушуєш, от туди чорний хід, і все. Забирайте». Це було несподівано. У ЛШД насправді багато добрих лікарів, але позиція головного лікаря... Не знаю, можливо, він був просто заляканий, але це його не виправдовує. При такій позиції керівництва люди хоча б такими підпільними методами все одно допомагали рятувати поранених. Кого могли, кому дозволяв стан, тих просто друзі, знайомі вивозили. Там були волонтери на своїх машинах, які на якісь там квартири, схованки вивозили поранених, щоб не дати їх у руки міліції.

Усе, що в ті дні відбувалося, було настільки сюрреалістичним, що в це важко повірити. Я пам'ятаю, що привезли Веремія, загиблого журналіста з «*Вестей*». Я ще встигала зібрати інформацію про нього, тому що на той момент головною задачею було просто збирати інформацію про поранених: діагноз, імена, прізвища, контакти якихось родичів, щоб бодай повідомити рідних і знати, що з людиною, де її в разі чого шукати. Бо коли там працювала міліція, якщо це взагалі можна назвати роботою, ми мало що могли для них зробити в медичному плані, але принаймні зібрати цю інформацію, щоб не загубити цих людей з очей – це було дуже важливо. Ми з Жанною Ройс, іншими волонтерами допомагали з'ясовувати всю цю інформацію. Тому я ще занотувала собі, що могла, про Веремія, діагноз... Минає якась година, черговий потік поранених, і тут повз мене провозять на каталці тіло, я підходжу до медсестри, щоб спитати, хто і що, вона каже: «Веремій». – Я кажу: «Як? Його ж везли на операцію». Вона каже: «Все». У цей момент воно на тебе так

навалюється: розумієш, що людину привозили ще живою, вона тобі ще сказала якесь слово, ти записуєш цю інформацію, а тут уже це все не потрібно, тому що все – людини вже немає.

Для мене була якась жахлива іронія в тому, що з-поміж журналістів першим загинув саме той, хто працював у газеті «*Вести*» і писав усі ці похабні статті про Майдан – наклепницькі абсолютно. Тобто від цього, де він працював, що він писав, мені не стало менше шкода його як людину. Це в будь-якому разі неправильно, абсурдно, коли таке стається. Потім, як з'ясувалося, моя подруга бачила, як його витягнули з таксі, побили. Просто момент, коли, по суті, вбивали, вона бачила. На моє ставлення ніяк не вплинув той факт, що він працював у «*Вестях*», що він писав, на кого працював. Але в цьому була така, справді, гірка іронія, що зараз не знаєш, як до цього ставитися. Можливо, дуже жорстоко, показово життя все розставило по місцях... Це ще раз показало, що насправді даремно сподіватися, що, коли твориться такий *беспредел*, тебе це не зачепить. Звісно, залишалися люди, які думали, що не треба ходити на Майдан, не треба це все робити, тому що їх це не торкнеться, їх не торкнуться проблеми з міліцією, ще щось. А тут укотре стало ясно, що це може торкнутися кожного – незважаючи, на кого ти працюєш, які твої погляди. Тебе просто можуть вбити на місці або навісити на тебе якусь кримінальну справу, забити до смерті – абсолютно нізащо, просто тому, що ти трапився їм на шляху. Ця жахлива смерть якось укотре це довела.

Ніч, звісно, була дуже важкою, тому що ці хлопці з'являлися один за одним, побиті, понівечені. Коли ти бачиш одну, дві поранені людини – це важко, ти розумієш, що так просто не має бути але коли ти бачиш це от настільки масово, ти просто відмовляєшся в це вірити...

*А вже коли нібито настала перемога Майдану, яка атмосфера там була?*

У мене було дуже дивне відчуття... Радістю це назвати важко. Це, радше, щось таке, коли, наприклад, виконав якусь тяжку роботу, досяг чогось, якоїсь поставленої мети. Думаєш, що радітимеш, коли все закінчиться, а в тебе просто спустошення й утома, й більше нічого. Це було, по-перше, спустошення та втома, а, по-друге, яка могла бути атмосфера, коли одну за одною виносять труни.

Пам'ятаю, що я заходжу в метро, в це практично порожнє метро на Хрещатику, їду додому. Тут, коли я виходжу на «Печерській», йду по вулиці – починає грати гімн. Спершу я подумала, що це глюки, потім почала дивитися навколо, може, в когось у телефоні грає... Бачу, що люди теж оглядаються і не розуміють, що відбувається. Тут до мене дійшло, що так – у метро грає гімн. Це була, як мінімум, несподіванка. Я все-таки вважала, що це виплід уже хворої уяви й утомленого мозку, поки мої друзі не підтвердили, що вони теж чули десь на станції «Театральній» гімн. Думаю: «Це ж треба!» Пам'ятаю, в мене була єдина думка: «Господи, скільки всього мало відбутися, щоб просто-напросто в метро увімкнули гімн». Пам'ятаю, що день у мене закінчився цим враженням. Загалом це були дуже дивні емоції, а які вони ще можуть бути, коли стільки всього на тебе навалюється, і ти не знаєш, що з цим усім робити.

*Ви гарно щойно сказали про здобуток Майдану через призму свого враження, через призму емоції. Але що, на вашу думку, є здобутком Майдану, якщо говорити загалом?*

По-перше, це зміни в мізках людей та усвідомлення того, що, хай би як пафосно це не звучало, твоя країна – це ти. Ти мусиш за неї боротися, і ніхто не зробить цього за тебе. Це дуже добре, тому що це відчуття прийшло на зміну тому, що я маленький, мій голос нічого не важить, я нічого не вмію, не можу або, що хай би що я говорив, мене не почують. Тому що, як виявилося, почути можуть, а як не схочуть, то все одно будуть змушені почути. Ще, напевно, через те, що це сталося такою нелегкою ціною – кров'ю заплатили, з'явилося усвідомлення, що ти просто не можеш опустити руки. Бо інакше що? Все було даремно? Ні. Щоб це не було даремно, треба працювати – не можна розслабитися, не можна дозволити політикам безконтрольно робити те, що вони вважають за потрібне, часто керуючись власними інтересами. Зараз прийшло чітке усвідомлення, що за кожним потрібно наглядати й – у разі чого – приходити з шинами. А ще я зрозуміла, що нас об'єднує набагато більше, ніж роз'єднує.

## Борис Даневич

# Про правозахисні акції

***32 роки, юрист, адвокат***

**1 грудня, Банкова**… Я потрапив туди, коли почались сутички, від газу там досить складно було перебувати. Ми прийшли з друзями, там були жінки, дівчата... Досить швидко пішли під Кабінет Міністрів, тому що там теж люди збиралися. У цей час було дуже добре чути вибухи гранат, а в якийсь момент пішла інформація, що на Банковій важка ситуація. Коли почало темнішати, я опинився в тому коридорі, який не пропускав людей (просто зівак, туристів, умовно не дуже тверезих відвідувачів Майдану) на Банкову, щоб не накопичувати там незрозумілу кількість людей, яка потім не зможе відступити...

Я багато потім спілкувався з різними знайомими, які були значно ближче до цих подій, у тому числі жінки, вони казали: «Там, може, десь були якісь провокатори, але було дуже багато людей щирих». Але на моє питання: «Чи хоч хтось із цих щирих людей, які там радикально протестували проти правоохоронців, був затриманий, побитий потім? Із тих дев'яти хлопців, які були затримані 1 грудня на Банковій, хоч хтось є радикальним протестувальником?» Відповідь була «Ні». То що ж сталося? Чому ті, хто був радикально налаштований, десь зникли? Вони змогли втекти. Тому що, коли була перша атака «Беркуту», майже кожен намагався рятувати себе і лише деякі рятували інших.

**Було зрозуміло, що це така система, з якою не так просто боротися.** Важливо включатися, можливо, навіть на рівні моральної підтримки хлопців, їхніх родичів. Уже потім, коли пройшло декілька днів після 1 грудня і почалися судові розгляди про застосування запобіжних заходів, коли цих хлопців залишали під вартою, я з'їздив в один із судів. Поспілкувався з адвокатами, знайомими з якимись опозиційними депутатами, які відразу з перших днів дуже активно підключалися. Було зрозуміло, що все досить сумно, тому що сфабриковуються ці справи і розглядаються без жодних натяків на коректність, правильність, відповідність законодавству. Однозначно сформулювати, що ніхто з дев'яти хлопців жодним чином не був налаштований рішуче, було складно. Бо, зрештою, з ними майже не було змоги спілкуватися. Але більшість з них, зрозуміло, були швидше такими ж, як і я, людьми, які прийшли побачити, що відбувається, й опинилися в цій ситуації.

Судово-правоохоронна система в той момент не просто неймовірно активно включилася у формат репресивної машини, але жорстко, брутально виконувала вказівки. Причому навіть без жодних натяків на спробу легітимізувати подібні дії, рішення, коли копіювалися під усіх затриманих однакові документи і підкладалися ніби докази. Незважаючи на те, що я – юрист-адвокат, я не мав досвіду, пов'язаного з кримінальним процесом, тому це були перші, як потім виявилося, підготовчі кроки до того, щоб у цей процес включитися на більш пізніх етапах Майдану.

**Ідеї народжувалися в процесі.** Хтось на прес-конференції сказав: «А ви знаєте, що зараз у Києві перебуває Генеральний секретар Ради Європи і він через кілька годин у сусідньому кварталі матиме зустріч? А чому б не звернутися до нього з листом?» І це було щось надзвичайне, тому що родичі затриманих хлопців за годинку організувалися, колега дуже активно включилася, підготували звернення. Це були якісь офіційні протокольні заходи, і при цьому вдалося познайомитися з цим же Генеральним секретарем Ради Європи. Цікаво було, що вдалося там і Руслану провести, щоб вона виступила і якийсь меседж до Генерального секретаря Ради Європи донесла. Здавалося, що це не дало ніякого ефекту, бо секретар був норвежець, такий весь спокійний, врівноважений. Але через день стало зрозуміло, що це все давало ефект, просто зразу здавалось, що вони нас не чують, ми їм не потрібні... Це була, можливо, така маска, гра, яка має бути в дипломатів.

Так само вдалося підготувати звернення від родичів, яке було просто на ходу в ліфті вручено цьому Генеральному секретарю, і, без перебільшень, коли на наступний день він запросив усіх цих родичів на офіційну зустріч, це здавалося неймовірним. Тобто: натовп людей у холі готелю передає якісь там документи. Раптом наступного дня це має ефект. Ці речі тоді сприймалися як дуже значна підтримка, для родичів затриманих хлопців це було дуже важливо. І навіть заради цього це все варто було робити.

**Власне тоді [в середині січня] виникла ідея створення сайту**… Обговорювалося з одним веб-дизайнером, як це можна втілити на якомусь сайті, але в результаті допоміг Геннадій Курочка, який сказав: «Я візьму такого-то програміста,

ще таку-то людину в допомогу, і ми зробимо сайт *majdan.com*, там буде нанесена карта з усіма ключовими об'єктами, потребами, яку можна буде в режимі онлайн оновлювати. Люди, які там знаходяться, якщо вони користуються комп'ютерами чи смартфонами, зможуть повідомляти про свою потребу». Цей проект існував і як окремий сайт, і як група у «Фейсбуці». Ми розуміємо, що на якомусь етапі це давало свій ефект. Для якоїсь частини людей це було потрібно. І для тих, хто отримував допомогу, і для тих, хто міг себе реалізувати, надаючи цю допомогу.

Це тривало десь із січня до початку березня досить активно, потім активність знижувалася. Я припинив займатися цим проектом наприкінці лютого, коли сконцентрувався на інших волонтерських активностях. Важливо було не тільки робити інформаційну підтримку, а з людьми просто спілкуватися, навіть з тими, що були на кухнях, в якихось наметах, у тому чи іншому штабі. Тому що їм це теж було дуже потрібно.

**А потім – Грушевського.** Наступні ночі та дні [після 19 січня] були пов'язані з черговими затриманнями. Після інформації одного з колег, що в Лікарню швидкої допомоги привезли якогось затриманого, потрібен адвокат. Адвокатів туди пускали. Якісь прояви людяності залишались. І в лікарні швидкої допомоги я вперше побачив це закрите відділення, побачив настільки сильно побиту людину. Це було жахливо. Влад мав сильний струс мозку, дуже багато забоїв, гематом… Але він досить свідомо все згадував і всю інформацію надавав. Це вже почалась інша фаза, коли «беркути» на тих, кого затримували, виміщували все, що тільки можна. Це було дуже жорстко. Коли почали спілкуватися з одним затриманим, він сказав, що там у палаті ще один лежить. І тоді ми розподілили зусилля. Виявилося, що там хлопчина неповнолітній, йому 17 років, він після операції й у нього багато переломів. Його навіть трохи порізали беркутівці. І це було теж по повній програмі кримінального процесу – експерти підключались якісь, щоб виявляти, чи підозрювані, вони ж потерпілі, мали справу з «коктейлями Молотова»: там якісь змиви з рук, слідчі, прокурори. Оскільки хлопець неповнолітній, то підключилися представники органів опіки і піклування. Теж цікава деталь, абсолютно цинічна, тому що до справи по цьому неповнолітньому хлопцю, Михайлу, підключилася прокурор, яка мала посаду старший прокурор відділу захисту прав дитини. Я її питаю: «Ну що, будете Михайла захищати, його права?» – «Ні, що ви. Буду звинувачувати». Кажу: «Чого ж ви з такого відділу будете звинувачувати?» – «Ну, це ж просто назва відділу», – сказала вона. Так тоді все відбувалося дивно.

Процес по неповнолітньому Михайлові був для мене перший і яскравий, але було помітно, як у це включаються різні люди, від тих, які лежали в лікарні, яких викликали як понятих, і вони з серйозним співчуттям намагалися навіть словами підтримати, допомогти, хоча це абсолютно їх не стосувалося. Було неймовірно важливо, що вдалося прямо на першому етапі домогтися, щоб хлопця, з його станом здоров'я, не садили в СІЗО. І це був один з перших випадків, коли затриманого відпустили під домашній арешт. Приїхали депутати від однієї з опозиційних партій, хотіли взяти хлопця під особисту поруку, але це не спрацювало, його відпустили під домашній арешт. Можна говорити, що там було багато факторів...

Були випадки, коли був повний зал преси, коли на вулицях стояли сотні людей. А тут, можливо, судді дозволили, бо хлопець неповнолітній та ще дуже тяжкий стан здоров'я. Важко сказати. Але в мене зразу було відчуття, що суддя якось не дуже жорстко, не дуже однозначно налаштована.

**Ми звіряли перелік затриманих, який отримали від «Євромайдан SOS», з тим, який був на прохідній у *РОВД*.** Це був дуже важливий для мене досвід. Я знаю, що значно більш досвідчені в кримінальному процесі, дуже професійні колеги багато часу приділяли, все, що можна, робили, а людей закривали, не відпускали… Те, що ми робили з колегами з «Євромайдан SOS», – це також частина інформаційної роботи.

*Незважаючи на ситуацію, адвокатів усе ж таки пускали?*

Треба розуміти, що не всі правоохоронці однаково були задіяні в якихось злочинних діях. Досить часто працівники конвойних служб, які охороняли тих хлопців у закритому відділку, абсолютно нормально поводились. Тоді теж вражало, наскільки поширилась різна допомога постраждалим у Києві.

**Та ж «Варта в лікарні».** Функції розподілили. Хтось займається охороною цих самих волонтерів, хтось фізичною охороною, якщо привозять когось з поранених, щоб їх зразу не захопила міліція. Хтось ліками, хтось спілкується з лікарями, хтось намагається з адвокатами координувати. Коли був дуже критичний час, люди проявляли себе інколи просто фантастично.

**20 лютого, коли ніби зупинилися ці активні протистояння, коли Інститутська, снайпери, загиблі...** Коли я туди вдень доїхав, уже хлопців забрали з-під «Козацького», але в дуже багатьох людей була якась суміш розпачу на обличчі, в декого – рішучість, відсутність страху, в декого – відсутність якихось емоцій, багато хто був втомлений... Я походив трохи по кухнях, по медпунктах порозпитував. Деякі розмови не можу забути. Там була кухня «Євроборщ», досить довго навпроти Профспілок. Там був такий дядько, який варив величезні казани борщу. Я питав, що йому потрібно, а він казав: «Та, все є, треба перцю гострого», – щось таке. А потім каже: «Та, я ж знаю, що це все тут згорить, вся ця кухня згорить, і я тут згорю, але звідси не піду». Там одна з великих кухонь, які дуже активно працювали, сотні-тисячі порцій готували, всіх годували, гріли. Мені жінка-координатор сказала: «Нам нічого не потрібно. Можете нам автомат Калашникова принести?» Сумно посміхаючись, зі сльозами каже: «Не можете, а решта в нас і так є». Зовсім інший тип людей, мабуть, уже був на Майдані, ніж до того. Транспорт не ходить, але люди з величезними сумками йдуть-йдуть-йдуть у Михайлівський...

20-го числа були якісь останні процесуальні дії по моєму затриманому, і його відпустили під домашній арешт. Було не зрозуміло, як йому поїхати. Я його відвіз, щоб він міг сісти на маршрутку і поїхати додому. Цього дня всім працівникам міліції видали табельну зброю. І я бачив, як перший заступник керівника цього *РОВД* сидів перед телевізором і дивився новини. Я до нього зайшов, поки там чекав на затриманого, і кажу: «Ну що у вас, яка інформація?» Він мені: «Так я ж розумію, що там стріляли і по ваших, і по наших. Фактично стріляли по своїх».

Він мав на увазі, що снайпери стріляли по його колегах, по міліціонерах. І це був зовсім інший настрій, ніж у молодих слідчих, оперативних уповноважених. Тому що там хлопчики, дівчатка зі зброєю ходили, ніби це дуже круто. Якась дівчина-слідча казала: *«Вот посмóтрите, что с вашим Майданом будет этой ночью»*.

Ми приїхали на Майдан, там у наметах влаштували медичні пункти під «Козацьким»… Дуже активно в консерваторії все облаштували: і хірургічне відділення, і кухня. Але і багато чого не вистачало. Кажуть: «Нам дуже потрібно те й те». Ми з друзями швидко поїхали… Коли вже збиралися повертатися, пішла інформація, що відбулось якесь голосування в парламенті… Незрозуміло було, куди дівся Янукович, але якесь відчуття, що зараз нічого такого відбуватися не буде. Ми ще з колегами пройшлися по Хрещатику, усвідомили, що, о, тут був ресторан «Шато» – тут тепер хірургічна, тут був ще якийсь магазин – теж хірургічне відділення. Було зрозуміло, що всі готові… Ми дійшли до перетину Хмельницького і Хрещатика, там «швидка допомога», крики. Там якраз намагалися врятувати Давида, хлопця з Грузії. Ми просто думали, що ми поїдемо за «швидкою», ну, знову ж таки, все ще було незрозуміло, як реагуватимуть на пораненого з Майдану, але тоді його не врятували. Мабуть, це була просто неймовірна перевтома і, швидше за все, серце, тому що в нього не було ніяких поранень на тілі, але він не спав, як його друзі сказали, вже четверту добу, не міг спати.

Потім відбулася ця перша зустріч ініціативи, яка згодом стала називатися «Родина-Майдан», різних абсолютно людей, більшість з яких ніколи не були знайомі до того. І які стали збирати кошти, допомагати родинам загиблих. Я включився в цю діяльність, і досі це продовжується.

## Філіп Шимборскі:

## «Ніхто так не голосував за Євросоюз, як українці»

***39 років, учитель англійської мови з Польщі***

**З Україною я завжди був близько.** У мене є предки українські, є предки польські, які мешкали в Україні колись. Ніколи не відчував себе тут чужим. Я дуже хотів приїхати, але в мене була робота. Чекав цілий грудень. І весь цей час думав, що робити? До Києва приїхав 26 грудня, зранку. Бачу, Майдан стоїть – це добре. Сів біля першої бочки і чекав… Хлопці, до яких я прийшов як волонтер, сказали: «У нас є недалеко поселення, ми можемо тебе взяти туди…» Так я потрапив до Жовтневого палацу.

З якоюсь роботою нічого не йшло, але я залишився зі «Свободою». І цілих два місяці, у грудні та січні, був зі «Свободою». Ми ходили пікетувати міністерства, Верховну Раду. Тоді це було так. Усі люди спали в коридорах. Під стінами –

пінопласти, матраци. Це все, що знайшли. Кожен коридор був за іншою сотнею. Отже, від Жовтневого палацу відправили мене до сотні.

**Так склалося, що я потрапив до Волинської сотні, вона була польсько-українською.** Коли я тут був, то мав таке враження, що тут відбуваються дуже важливі речі. І що тут треба бути. Коли повертався додому, було відчуття, що повертався до речей, які не є такими важливими. І це було важко, і потім стало ще важче, коли почались події на Грушевського. Телефонував знайомим, не знав, що з ними, де вони, живі чи поранені? Тоді вже не так легко було знайти інтернет на Майдані. Я постійно, як повертався з роботи, дивився в інтернеті стрілянину з Грушевського. Я зрозумів, що так не можу. Треба повертатись. Саме тоді я знайшов в інтернеті інформацію про фонд, з яким я тут зараз.

*Можеш сказати кілька слів про цю організацію?*

Фонд називається «Відкритий діалог». Це – польсько-український фонд, заснований ще після Помаранчевої революції. Були задіяні люди з України та Польщі. Я хотів продовжити місію. Фонд займався і займається нині моніторингом порушень прав людини по країнах колишнього Радянського Союзу – Україна, Казахстан, Росія... Але думаю, що небагато роботи фонду там зараз.

*Вони шукали волонтерів?*

Так. Тут уже була місія ОБСЄ. І вони хотіли нових напрямів роботи. Я подзвонив, мені сказали: «Так, нам потрібні волонтери. Якщо ви ще й знаєте українську, то взагалі дуже добре». У мене якраз на роботі починались вихідні два тижні після 20 січня. Але я вже зрозумів, що не зможу чекати так довго. Тому що це такий стрес, коли дивишся цю картинку на комп'ютері. Я мусив їхати назад. Подзвонив у школу, де працюю. У школі це дуже добре сприйняли. Сказали, що можу їхати.

*А яке було ставлення загалом?*

Дуже позитивне. Всі дуже допомагали... Я не уявляю, щоб хтось із моїх знайомих... Мама, батько хвилювались, але підтримували. 1 лютого я приїхав уночі автобусом зі своєю командою. Було десь 8–9 людей. Ми їхали, але не знали, що будемо робити. Нам дали роботу – моніторинг судових засідань. Тоді, на початку лютого, це були головні засідання в Апеляційному суді у справах заручників або у справах, що стосуються Майдану 23 січня. Були апеляції про заміну запобіжного засобу. Моя група, нас було троє, ходила кожен день. У нас було по 5–6 справ... Мали такі інструкції: завжди сідати спереду, навпроти суддів, щоб ті нас бачили. На третій день вони вже нас впізнавали. Друге – ми писали звіти. І третє – збирали контакти. Весь цей період до колапсу влади Януковича було дуже важко знайти інформацію, контакти людей, які заарештовані, і тих, яких відпустили із СІЗО додому.

*Як ви здобували інформацію?*

На Майдані вже були центри інформації. Зокрема, «Євромайдан SOS» – звідти ми брали багато інформації. Були також неофіційні документи в інтернеті. Просто через *Google Docs*, які називались «Судові засідання».

Кожен день ми знали приблизно, де і які справи були, чи нові справи будуть. Бо перші два тижні нових справ не було. Вже потім у нас були контакти адвокатів, з якими ми тут готувались. Ще до того, в лютому, почались справи автомайданівців. Повний масштаб, це мало бути десь 200 людей. Вони не встигли стільки зібрати, достатньо було 70 людей, щоб це зробити. Я сам підготував звіт про Автомайдан. Такий загальний. Це смішно було, тому що ці справи були такі абсурдні. Стільки нелогічностей... Було видно, що цей режим... Вони можуть задіяти для своїх нелегальних потреб усю державу, через прокуратуру.

**23 січня якраз були засідання по Автомайдану.** Такі жорстокі події, я й не уявляв, що влада може так брутально бити людей... Узагалі, що можна побити за те, що ти протистоїш владі. Це було так жорстко. Так страшно, що я не міг порівняти ні з чим. Мені це нагадувало те, що я знав про Варшаву 1940-х років. Коли такі речі робило гестапо в Польщі.

Я намагався знайти контакти до всіх. По-перше, треба було скласти список людей, які були тоді викрадені, побиті. Це не було так легко. Тому що більшість була під домашнім арештом або в СІЗО. Ми брали інтерв'ю за інтерв'ю. Мені вдалось майже з кожним поговорити... І після цього в мене склався образ того, як це виглядало вночі. Просто жах. Я був у шоці. Щось таке не може відбуватись у столиці європейської країни.

*Чи про всіх вдалось отримати інформацію?*

Не про всіх. У деяких справа була незакрита. Вони боялись говорити ще. А я не хотів їм зашкодити. Якщо хтось просив не писати про нього, не писав. Ми завершували проект після 20 лютого. Але я зібрав інформацію до 18-го. Тоді ще було небезпечно. Адже їх могли забрати назад у СІЗО і дати 15–20 років.

Але більшість людей, які були заарештовані, сприйняли це дуже позитивно. Було видно, що попри те, що вони були побиті, заарештовані, ці люди були дуже сильні всередині. І вони хотіли про це розповідати, хотіли, щоб ця інформація була поширена. Ми це зробили, написали звіт, перекладаємо його різними мовами.

**18 лютого була демонстрація під Верховною Радою, з якої все почалося**. Тоді був гарний день, було так усе красиво. Я пішов зранку, дійшов до Маріїнського парку. І повертався об 11-й, і вже почали кидали каміння, підпалювати. У мене була зустріч з адвокатом одного із хлопців. Готував інформацію, ми домовились зустрітись в офісі. Наша розмова закінчилась о 1-й годині.

В офісі була команда волонтерів, ми тут працювали. Майже всі волонтери хотіли піти на демонстрацію. Їм дали жовті жилети, бейджики, і вони пішли по двох. Коли я повертався, бачив, що може бути дуже погано. Дзвонив, щоб волонтери йшли додому. Але ніхто не повертався... Тоді я взяв цей жовтий жилет, бейджик і пішов на Інститутську. Я був на перехресті Шовковичної. Там була справжня війна. «Беркут» уже стріляв по людях. Я просто в шоці був. Люди повертались у крові.

На щастя, волонтери не постраждали, а нам сказали, що волонтери мають залишитись на квартирі, щоб ніхто не виходив на вулиці. Якщо хтось хоче піти

на барикаду, йому треба залишити фонд. І підписати, що він не є представником фонду.

Ми сиділи на квартирі, не мали що робити. Більшість волонтерів були студенти 19–21 років. Вони постійно виходили із квартири десь на каву. Я тут був найстаршим, і ще двоє координаторів. Ми намагались завести волонтерів назад до квартири. Притримати тут. Потім почав горіти Будинок профспілок, що просто навпроти.

Буквально перед нашим будинком почали будувати барикаду в цю ніч. І що робити? Ми писали справи. Потім втомились. Не було вже в цьому ніякого сенсу. Почали робити каву-чай, носили її на барикаду, в Профспілки, звідки вже носили поранених. Це виглядало страшно. Хтось пішов з волонтерів. Не можна було їх знайти. Один прийшов, уже втомився, хотів спати. Другий пішов. Це так дратувало. На мене справило найбільше враження, коли я взяв цю каву, заніс униз, під Профспілки. І там була сотня Самооборони. Я запитав, хто хоче каву-чай? І вони почали пити. Потім підійшов сотник: «Хлопці, швидко йдемо». Вони залишили каву, і просто так повертались у ніч. У них був якийсь камуфляж, шоломи, щити. Це виглядало так крихко.

Мені це нагадало Варшаву 1940-х років, коли було Варшавське повстання. Коли був дитиною, нам показували фільм, фотографії, постійно розповідали. Мені ця картинка нагадала це: Будинок профспілок, ці люди без зброї. Ніч. Це було так страшно. Десь 3–4-та година ночі, вже просто всі лягли, де могли. Поспали кілька годин. Коли ми засинали, то не знали, що тут буде, чи будуть танки перед будинком завтра. Я так думав, якщо міліція прийде, доведеться ходити по судах. Треба буде щось робити знову. Однак відпустили хлопців під домашній арешт. А тепер знову і знову ці побиті.

Коли ми прокинулись зранку і вийшли подивитись, що відбувається, – нічого не змінилось. Але вже не так стріляли. Ішло багато людей. І на Майдані горіла перша барикада. І Будинок профспілок – такий чорний. І люди, багато людей. І всі носять бруківку, харчі, ліки. Люди приходять цілий день із сумками.

*Ви теж уже вийшли?*

Уже не було сенсу тримати людей у квартирі, щось робили. Не як фонд, а кожен, хто хотів і що хотів. Це була середа. А в четвер зранку були судові засідання. Я встав дуже рано, тому що треба було їхати аж на Деснянський. Метро не працювало. Я поїхав на таксі. Ще взяв одну нашу волонтерку. Почались судові засідання. Нас не допустили. Сказали, що ніхто не може бути присутній. Ми сиділи назовні і чекали. І дівчина запропонувала поїхати в інший суд, тому що там мало бути також засідання. Цілий день не знали, де ця дівчина і що вона робить, адже її телефон був вимкнений. Повернулася просто чорна, в диму, сажі. Вона просто пішла на барикади... Це був четвер, день штурму, коли снайпери стріляли. Я сидів у Деснянському суді. Дзвонить моя координаторка і каже: «Філіп, повертайся до квартири. Тут стріляють». – Кажу: «Тут не стріляють». Вийшов із суду, сів у марш-

рутку. І вже по радіо в маршрутці почув, що мають закривати мости. Переїхав на другу сторону. Метро не працювало. Доїхав на «Лук'янівську», повертаюся в офіс. Прийшов на Майдан – вже закінчився штурм.

А ще одне таке, з цієї ночі, з 18 на 19 лютого. Цілу ніч гранати. Ні однієї хвилини перерви. Феєрверки. Якісь гвинтівки. І цілу ніч вогонь із Профспілок.

А вже 21-го я був у судах, прокурор клопотав про заміну СІЗО на домашній арешт.

*Навпаки? Не адвокат, а прокурор?*

Було видно, що вони бояться. Що буде щось змінюватись, і це надовго. Треба було організувати медичну допомогу. Бо ми розуміли, що судові засідання вже не так важливі. Що ми мали зробити, ми зробили. Перші дні були складні, адже ніхто не знав масштабу: які потреби, де поранені, звідки інформацію брати. Перший тиждень ми намагались знайти якісь контакти, їхали в лікарню. Весь тиждень після 20-го ми майже нічого не зробили. Потім ми знайшли контакти Центру безпечного транспортування, який до того ж був підпільним. Працювали від подій на Грушевського, від січня, в повному підпіллі. І вони відправляли до Польщі, але ми про це не знали.

*Вони були у «Фейсбуці». Принаймні в якийсь момент зробили сторінку...*

Але це було аж потім. І ми з ними зустрілися через тиждень після цих подій. Це був останній тиждень лютого. Ми ще пішли зустрітись з людьми з Польського інституту, тому що знали, що буде польський літак, чи можна передати якихось поранених на цей літак. І там ми дізнались, що буде наступна зустріч через годину в центрі Богомольця. Там почали обговорювати, як ми можемо допомогти. Бувало так, що ми знайшли пораненого і передали його іншій організації, яка могла транспортувати, наприклад, до Львова, де було б набагато безпечніше, або за кордон. Але щоб домовитись із Варшавою, аби нам передали гроші, знайти транспортування, лікарню – це втричі довше... Ми відправили до Польщі приблизно 25 людей.

**Усі поранені, яких забирали до Польщі, перебували в дуже важкому стані**. Майже всі мали вогнепальне поранення, і не одне, а декілька. І не тільки кінцівки, а й легені, внутрішнє. Поранення голови. Один чоловік втратив око. Це були дуже серйозні поранення, або була загроза ампутації ніг. Якщо було щось несерйозне, то не відправляли. Відправляли людей, яких було важко прооперувати в Україні, і відповідно надати їм допомогу.

Треба пам'ятати: більшість з них були активісти Самооборони. Багато з цих хлопців приїхали із малесеньких сіл і містечок. Багато з цих людей не були за кордоном. Один такий випадок: я відправляв маму і хлопця 17-ти років, який був у важкому стані. І я з ними спілкувався по телефону. Потім казали, що вона не знає, де в Києві вокзал. Не знає просто нічого. Їх завезли на вокзал, дали квиток, знайшли квартиру, знайшли лікарню. Зрозуміло, що вона не знайшла б сама. І от треба було допомогти з усім. Вони б не змогли доїхати. Деякі хлопці старші,

але більшість дуже молоді. Всі люди, з якими я говорив, були в такому стані, що хочуть вернутись у Крим, чи десь на війну. Вони ще не зафіксували, що для них війна закінчилась, що треба прийти в мирний стан. Дуже важливо, щоб вони з кимось поговорили.

Людей ще будемо відправляти до Чехії. Все, що відбувається, є скоординовано. У нас є інформація, ми перевіряємо: якщо цією людиною не займається Центр безпечного транспортування чи інші організації, то допомагаємо.

Ми будемо працювати до виборів у травні. Спостерігатимемо за виборами, щоб вони були чесні. До цього моменту продовжимо надавати гуманітарну допомогу. Я думаю, що через два, три, чотири тижні вже не буде потреби так допомагати пораненим. Більшість поранених повертається із-за кордону. Будемо займатись реабілітацією, психологічною допомогою, яка теж дуже потрібна.

*Розкажи про твій особистий досвід Майдану.*

Особисто для мене це дуже важливий момент. Я дуже радий, що я тут був. Це сприймаю як завдання. Є щось, що я можу зробити, і маю зробити. Бо це важливо.

*А чому це для тебе важливо?*

Є декілька таких принципів, на базі яких можна будувати все. І без яких не можна збудувати нічого. Це своє життя, свобода, воля, громада... Без життя немає нічого. Потім воля. Якщо в людини немає волі, вона нічого не зможе зробити, вона помре.

У нас у Польщі був доктор – лідер єврейської підпільної організації у Варшавському ґетто. Він брав участь у повстанні єврейського гетто у 1943-му. І він сказав, що (це дуже важливе для мене) найважливіше в житті є життя. А друге найважливіше – воля. Але буває, що людина готова віддати життя за волю. І тоді вже важко сказати, що є найважливіше. Але ці дві речі – воля і життя – є база всього іншого.

Тут люди почали боротись за свою свободу. Коли вони почали боротись за свою свободу, вони почали будувати громаду. Вони побачили, що можуть зробити щось разом. Що їх багато, що вони можуть зробити це самі. Не треба чекати, що їм хтось може щось дати. Тому що воля – це така річ, яку можна взяти. Її не можна комусь дати. І це важливо. Я вдома в мирні часи зосереджуюсь на екології. Я такий екотерорист. Щоб можна було думати про екологію, потрібна свобода. Без неї нічого не можна робити. Тому я залишив своє село і мою екологію, і все, що я там робив, бо тут треба боротись за свою волю і свободу. Бо свобода дуже нагадує тварину або рослину. Якщо її не вбити, вона буде рости і множитися. А ще до того я, попри все, що відбувається, дуже вірю в Євросоюз. Як спільнота націй, спільнота держав, які вирішили, що можуть жити разом, ділитись тим, що в них є. Я як громадянин Євросоюзу не можу просто стати і десь здалека спостерігати, як люди борються тут під прапором Євросоюзу. І це найбільша демонстрація за підтримку Євросоюзу, яка була в Європі за всі ці роки. Ніхто так не голосував за Євросоюз, як українці.

*Твої політичні погляди?*

Колись були. Але зараз немає. Я не довіряю ніякій партії, що існує в Польщі. Я зовсім не довіряю політикам. Я думаю, те ж саме я бачу й на Майдані. Головне, щоб люди могли бути разом. І таким чином контролювати політиків. Існує реально можливість, щоб діяти не через політиків, а примушувати їх робити те, що потрібно суспільству, потрібно світу. Можу сказати, я аполітичний. Але я не думаю, що можливим є існування країни без політики. Однак потрібно, щоб політика була знаряддям людей, а не навпаки.

У Польщі я дуже не люблю польський націоналізм, не люблю націоналістів. Я проти. Але тут я розумію: під прапором націоналізму йдеться про свободу. Мені це не заважає. Може прийти такий момент, коли ситуація буде стабільна, і, наприклад, йтиметься про права людини, про права жінок, деякі інші права. І тоді я буду по іншу сторону барикади. Так, як це є в Польщі.

*Що тебе вразило на Майдані?*

Багато що. Майдан дуже змінювався. І на кожному етапі – це різні речі. Мене дуже вразило, як люди співають гімн. За два тижні навчився співати гімн. У Польщі ніколи не співаю. Це так дивно – співати гімн. Один раз я пішов у Профспілки допомагати по кухні, чотири години працював аж до вечора. І десь о 9-й годині вечора прийшла чергова куховарка. І сказала: «Дякуємо. Можете прибрати і йти. Але давайте встанемо і заспіваємо гімн». Вау! – була моя реакція. І всі встали і заспівали Гімн України. Як гарно! Гімн – це дуже гарна пісня.

Іще одне. Так смішно. Я в Польщі не беру участі у великомасштабних операціях, бо там є націоналісти. Якось трапилось, що ми пішли до Профспілок, щоб розблокувати вантажівку із харчами, яку даішники заблокували. Щоб вони безпечно могли проїхати до Михайлівського собору. Нас було десь із 200 людей. І ми повертались Михайлівським униз, була там вулиця вузенька. І якщо там кричати, то дуже звучить. І вся та громада кричала: «Слава Україні! Героям слава!» І це таке відчуття, що ти зробив щось добре. Що ми всі – зробили щось добре разом, що ми так кричимо, і це так звучить. Тепер я зрозумів, що таке футбольні фанати. Це просто кайф...

# ЗАМІСТЬ ЕПІЛОГА

# «ЦЯ РЕВОЛЮЦІЯ БУЛА ПОЛОГАМИ НОВОЇ УКРАЇНИ»

**Костянтин Іванов:**

***«Мы осознанно использовали неубивающие* коктейли Молотова»**

## Костянтин Іванов:

## «Мы осознанно использовали неубивающие *коктейли Молотова*»

***35 років, одесит, бізнесмен, учасник Івано-Франківської сотні***

*Почему ты приехал из Одессы на Майдан?*

В актуальном раскладе Украины, то есть вливание или в Таможенный союз, или в ЕС, которого я тоже не горячий поклонник, я однозначно в таком раскладе выбираю ЕС и готов педалировать эту идею.

*Но у тебя нет уверенности, что это «рай», в который обязательно нужно идти?*

Даже есть понимание, что это не так.

*Но вместе с тем ты был готов подняться и поехать за 500 километров и выйти на площадь. Почему?*

Потому что ЕС – это невыгодно и отчасти неприятно, ТС – это страшно. Не в паническом, не в животном смысле, но это совершенно не та перспектива, которую я хочу подарить своему ребенку. В этом классическом антагонизме «колбасы по 2,20» и свободы слова я выбираю второе. На колбасу как-нибудь заработаем. Все формы политического сближения с Россией для меня табуированы. Поэтому я буду ратовать хоть за вступление в альянс североафриканских государств.

*Ты был там в момент первого разгона. Почему ты там оказался ночью?*

Рациональных причин, конкретных планов у меня не было.

*Все спонтанно рождалось на ходу?*

Отчасти, я последние четыре года мечтал выйти валить эту власть, но чтоб я был не один. То, что эта власть сделала со страной и опосредованно со мной, меня совершенно не устраивало. Я занимаюсь бизнесом и успел расслабиться с 2004 по 2010 год вполне. Хотя и был мировой кризис, это было спокойное, тихое время. Не надо было отстреливаться ни пулями, ни рублями. А с приходом к власти этих ребят начался просто ад. Четыре года я не работал, а воевал. Настроение у меня было подходящее. Но еще до разгона студентов я был готов протестовать цивилизованными методами, а после разгона включилось половое, наверное. Это невозможно схавать, когда у тебя на глазах происходит совершеннейший нравственный абсурд, а на следующее утро ты смотришь по телевизору, как пятнадцать «беркутов» вежливо демонтируют две палатки, хотя ты сам при этом видел кровь на брусчатке и как всех этих детей, уже выгнав с площади, догоняли и добивали в подземных переходах. Это попадает в категорию того, на что нельзя

не прореагировать – это остаток жизни в подушку плакать. Тогда я уже понимал, что протестовать я буду специфически. Еще не убивать, но уже включусь в силовое противостояние.

*И что произошло дальше? Я так понимаю, этот разгон был поворотным моментом?*

Дальше началась жесткая и массовая волна протеста. Жесткая в том, что стянулись со всей Украины землячества и стали постоянным лагерем, наплевав на запрет заготавливать «коктейли Молотова» – еще не использовали, но знали, к чему готовиться.

*Кто был инициатором «коктейлей»?*

Там не было инициаторов, это забавный феномен, с точки зрения социологии, но, по сути, весь Майдан – это одна большая народная самоорганизация. Когда я слышу рассказы про «руку госдепа», плевать хочется! Ерунда это все, я видел это изнутри – как знакомятся незнакомые люди, собираются в кучку по десять человек, обсуждают, кто что умеет, и говорят: «Ты будешь главный». Еще видел, как приезжают делегации с естественной структурой землячества, так как это единственная структура, которая была стартовой, с формальными или неформальными лидерами. Я видел, как лидеры собираются, организуют свои «круглые столы». Это было очень любопытно. Я видел первичную демократию в действии. Как из «охлоуровня» вырастает структура: управленческая, административная.

*То есть сложно местами проследить, кто подал идею?*

Да, это так. Грубо говоря, кто-то называет информационным стартером Мустафу Найема. Я могу допустить, что это так, но я бы отвечал, что нет. Он сыграл свою информационную роль, сделал вклад в то, что народ собрался. Но собрался бы и без него.

*Кто звал землячества?*

Сами, сарафанное радио, интернет.

*Ты безвылазно был на Майдане?*

Работа, поэтому нет. Но больше половины времени провел на Майдане.

*Где ночевал?*

Когда были военные действия, я в них участвовал. Если предполагался перерыв между ними, я спал прямо там. Если большой – тут я уже сибаритствовал, снимал хату неподалеку. В Одессу на поздних этапах я возвращался только потому, что работа. Я собирал деньги для этого дела, материальные ценности, необходимые на Майдане, и возил их.

*Что вы делали целый месяц в декабре, когда не было силового противостояния?*

Готовились, просто стояли, вопреки попыткам нас оттуда прогнать. Для меня было очевидно, что силовое противостояние будет. Я не понимал, почему это происходит. Но я понимал, что выбор со стороны власти был сделан в пользу этой стратегии, и он последовательно проводился в жизнь.

*Как получилось, что ты попал в сотню?*

Я примкнул к Ивано-Франковской сотне случайно, она стояла ближе по ходу моего движения.

*А все остальные в этой сотне были из Ивано-Франковска?*

Да.

*Ты сказал, что пока не было открытого противостояния, то вы ничем, по сути, не занимались.*

В какой-то момент начали заниматься тактической подготовкой. Мы отставали на шаг, как минимум. Выглядело так: проиграв «Беркуту» в рукопашной, мы начинали заниматься тактикой и техникой боя с «беркутами», а когда возникало следующее противостояние, оказывалось, что нужно было жечь покрышки, потому что по нам уже стреляли травматическими пулями. Когда мы научились защищаться от них, появились светошумовые гранаты, водометы и так далее. Не знаю, то ли это тактические просчеты, то ли святая вера в лучшее.

*Кстати, была ли вера в лучшее?*

Нет. До последних двух дней, когда пошел жесткий замес на выживание, и даже на пике своего оптимизма я давал пятьдесят процентов на то, что мы выиграем.

*Говорят, что в сотнях была строжайшая дисциплина?*

Да, правила были озвучены и прописаны, были императивными, вплоть до быстрых изгнаний человека за нетрезвый вид.

*Как твое ближайшее окружение в Одессе относилось к самой идее Майдана?*

Большая часть моего окружения была, как минимум, сочувствующей. Несколько человек были ярыми противниками. Но не среди ближайших друзей, а среди хороших знакомых, приятелей и уважаемых мною людей.

*И как развивались с ними отношения?*

Я не рвал отношений с людьми из-за разницы в политических убеждениях. Я понимал, что человек может быть против Майдана, тех целей и идеалов, за которые Майдан вышел воевать, он может быть за Россию... Я рвал отношения по принципу нравственного убожества: за одобрения разгона студентов, за одобрение призывов к насилию по отношению к мирному населению, за призывы к применению боевых патронов.

*Многие так говорили?*

Да, большое количество.

*Ты с ними рвал отношения?*

С теми, кто призывал к таким ублюдочным действиям – да. С теми же, кто хотел объединения с Россией и был против Майдана, не рвал. В силу определенных обстоятельств с теми, кто хочет в Россию, я сейчас порвал. То есть у нас формально нет военного положения, но если говорить о сути происходящего, то это – война, и любые декларации проявления симпатии к агрессору – это предательство и коллаборационизм.

*Создавало ли какие-то проблемы в бытовом плане, налаженной жизни, то, что ты неделями находился в Киеве?*

Некоторые проблемы с бизнесом это создавало. Задачи управления решались без меня. С одной стороны, бизнес-процессы отлажены, могу уехать на неделю, но не на все то время, что я уезжал все-таки. Косвенным спасающим обстоятельством было то, что в деловых отношениях наступило затишье, спад. Если бы то же самое происходило на пике деловой активности, то это закончилось бы крахом бизнеса. А так существенных проблем не возникло. Ничего не пришлось закрывать.

*Давай перейдем к следующему этапу, после Нового года.*

Было некоторое затишье, а потом ужесточение ситуации на Грушевского. Когда начал работать снайпер, когда была массированная стрельба травматическими пулями и эпизодическая стрельба боевыми.

*Давай в подробностях, с чего это началось. Откуда возникла стрельба?*

Началось с того, что через некоторое время без происшествий предприняли еще один шаг по разгону Майдана – пакет законов, ставящих нас вне закона. Но при этом опять-таки мы тактически отставали от применяемых к нам средств, а власть стратегически отставала от нашего настроения. И каждый раз использовала более жесткие методы террора с целью запугать и подавить, не понимая, не имея, видимо, фидбэка, что это только ожесточает.

*Вы не до конца представляли, какие методы они готовы применить, а они – ваш боевой дух и на какие жертвы вы готовы?*

Да. Мы воспринимали их как порядочных солдат правительственных войск, которые будут работать по писаным для них правилам, то есть светошумовые гранаты бросать в трех метрах от толпы, а не в толпу, не будут обвязывать их скотчем, болтами и гвоздями. Мы не рассчитывали на применение водометов при минус 20 градусах – это то, под что я попал. Мы рассчитывали, что с их стороны будет поведение по предписанным им законам. А они нас воспринимали долгое время как сборище терпил.

*Как вы это воспринимали?*

Да никак, уже как-то отбоялись. Ну, может быть, а может, и нет. Нам называли огромное количество – весь греческий алфавит – спецподразделений, которые, по задумкам разработчиков, умеют убивать лучше нас. Ну и хрен с ним! Ну не уйду же я из-за этого!

*То есть настал момент, когда вы не ушли бы, чем бы вам ни угрожали, хоть ядерным оружием.*

Да. Этого они не просекли.

*Что последовало за принятием диктаторских законов?*

Еще большее ожесточение. Лично меня они даже не ожесточили, меня не «цепляет». Я понимаю, что, с одной стороны, я себе наговорил в «Фейсбуке» и личных беседах лет на пятнадцать. Но месяц назад я решил, что я, в принципе, иду на пожизненное. В гробу я видал ваши законы!

*Как возникло ожесточение на Грушевского, когда это перешло в острую фазу?*

Было несколько факторов. Это – похищение наших, страшные пытки, некоторую часть убивали, некоторых специально возвращали для устрашающих рассказов. В том числе и тех, кто попадал в больницу. Из-за этого возникла необходимость полевых лазаретов полнофункциональных, вплоть до полостных операций.

*Но ведь не сразу люди стали попадать в Больницу скорой помощи?*

Сразу. Потому что «титушки», отлавливавшие по одному...

*Это началось еще до покрышек на Грушевского?*

Да, с самого начала. После того, как возник Майдан как массовое движение. Автомайдан в существенной степени стал жертвой. Про Булатова говорят, что это инсценировка, но я в это не верю. Я не общался лично с Булатовым, но общался с предыдущим пареньком, использованным для информационного освещения пыток, и в случае с ним я уверен. И я точно знаю еще примерно о 60-ти людях, с двадцатью я общался лично, которые просто отказались рассказывать о пережитом перед камерами.

*Получается, что на самом деле вы знали больше, чем вся страна, как теперь выясняется. Получается, что похищения и пытки имели место еще до «коктейлей Молотова». Можно ли сказать, что они стали реакцией и на это тоже, а не только на законы?*

В известной степени – да.

*Кто первый сказал: «Идем на Грушевского, будем бросать* коктейли*»?*

Не помню, но тут все было коллективно. Идею занять Грушевского, пойти на Институтскую озвучили со сцены лидеры оппозиции. Не помню, кто точно. И мы пошли. У нас вообще было специфическое отношение к официальной оппозиции. С одной стороны, многие себе их представляли как наших вожаков, но это совершенно не так. Мы их воспринимали как тех, посредством кого мы можем пытаться вести диалог с властью. Потому что они известны, их диалог можно освещать на телевидении, и это лучше, чем если бы диалог вели комиссары в пыльных шлемах. При этом если бы не мы, участвующие в жестком силовом противостоянии, то эта тройка пошла бы «в расход» сразу. Кого-то шлепнули бы, кого-то посадили. Они себе тоже наговорили лет на пятнадцать.

*Но ты не считаешь их вашими лидерами, а скорее медиаторами для переговоров?*

Да.

*Тогда почему вы по их призыву пошли на Институтскую?*

Потому что они осуществляли фидбэк в отношениях с властью в определенных вопросах. Мы были готовы им довериться на уровне «ОК, вам виднее». Пока они не призывали к чему-то, к чему мы не были готовы сами.

*Выходит, вы заготовили коктейли, шины, а они нажали на спусковой крючок?*

Скажем так: мы им поверили. Тут была забавная ситуация. У меня есть близкий друг Сережа Силантьев, одессит, нейрофизиолог, работает в Эдинбургском

университете – постдок, *PhD*, состоявшийся в научном плане человек, патриот Украины, который бросал работу там, приезжал сюда и участвовал во всех силовых операциях. Мы с ним друг друга находили всегда, старались. И когда имело место «мы пойдем под *кули в лоб*», мы с ним сговорились, где и как идем, решили, что идем первыми, с большими шансами не выживаем... Когда в итоге этого дня – не помню, был ли там Тягнибок, но Яценюк и Кличко точно были, они вернулись с переговоров с невнятным достижением: «Янукович обещал, что, если вы разойдетесь, они отпустят арестованных оппозиционеров», – уже «*Ганьба!*» звучала в их сторону. При всей невысокой оценке шансов мы вышли для того, чтобы не проиграть. И уйти ради того, чтоб отпустили заложников, – прости Господи.

*И что было дальше?*

На следующий день после первых жестких битв возле стадиона «Динамо», когда убили Нигояна – совершенно ублюдочная история, потому что вряд ли он был клиническим сумасшедшим, но, видимо, был блаженным. Его свои же старались оттеснить куда-то назад, а он лез в первые ряды с доброй улыбкой и христианскими лозунгами. Я в гробу видел христианские лозунги, но у меня бы палец на крючок не нажал. Ну, видно же, в кого ты стреляешь…

*Ты думаешь, они видели?*

На сто процентов уверен. И характерная травма врача-волонтера – выбитый позвонок ровно на перекрестье красного креста на спине – ночью очень удобная мишень. Даже в классических, не гражданских противостояниях врачи и журналисты гибнут. Но случайно. Любой нормальный солдат не будет срывать тактическую задачу, чтоб спасти жизнь журналисту или врачу, но он постарается в него не попасть. А здесь блики оптики у журналистов и красные кресты у врачей – это просто удобные мишени. Была ли это индивидуальная подоночность «беркутов» или в рамках какой-то доктрины террора – я не знаю. Но это прокачивало ненависть к ним. Страхом и не пахло. Видимо, никто не боялся. При том, что у врачей – выбитые позвонки, а у журналистов – выбитые глаза, все равно на следующий день приходили и те, и другие. И подтягивались новые.

*Чем жестче становилась ситуация, тем больше новых людей приходило?*

Небольшой приток был, и ожесточеннее становились старые люди. Мы не убивали, хотя и пошли на силовое противостояние. Единственное наше оружие – это был «коктейль Молотова». Штука, близкая к тому, что на Западе называется «напалм». В кустарных условиях изготавливается из бензина, олифы и алюминиевой стружки. В него можно или добавить пенопластовую крошку, или нет. Без пенопластовой крошки «молотов» сжигает на человеке одежду, обеспечивает ожоги, выводит из строя, но оставляет живим. Если добавить в нужной пропорции пенопласт, человек сгорает до угольков. Как ты понимаешь, пенопласт – это доступное сырье, мы осознанно использовали неубивающие «коктейли Молотова».

*Как ты думаешь, почему?*

Наверное, потому что было не до конца понятно, что до этого дойдет. Если

бы было понятно, что в нас начнут стрелять из «калашей», это был бы вопрос не этики, а техники, и мы начали бы убивать первыми. Наверное, до конца не понимали, что дойдет до апогея. Рассчитывали, что власть остановится. Понятно, что шаг за шагом шла эскалация, и последний шаг – автоматическое оружие. Черт его знает, может быть, из-за почти повальной религиозности.

*Вот ты человек совершенно светский, тебе не сложно было?*

Меня не заставляли молиться. У меня вся десятка молилась. Мусульмане и иудеи молились в другое время и по-другому, но это не вызывало конфликтов. Все рассказы о жутких нацистских бандеровцах – фейк: Майдан был островком совершеннейшей веротерпимости. Немного отступая в сторону, я в принципе не верю в лозунги и кричалки, но рефлексивно, на уровне осознанного компромисса могу покричать вместе со всеми. В принципе, я кричал и давал отклик на все, кроме «*Україна понад усе!*» По двум причинам. Во-первых, ни хрена не «*понад*» – при всей любви к Украине. А во-вторых, это калька с «*Deutschland über alles*».

В какой-то момент получилось, что я стою с ребятами, на два лозунга покричал в ответ, а на третий промолчал, и это получилось демонстративно. Меня пацаны спросили, почему вы не кричите в ответ на это. Я объяснил это так, как сейчас – не манипулятивно, как есть, не пытаясь никому ничего продать. Немножко неловкий момент, но десяти пацанам из трех сел Ивано-Франковской области объяснить, почему я не кричу «*Україна понад усе!*», было гораздо проще, чем «белой кости» одесской интеллигенции объяснять, почему мне не западло на «Слава Украине!» крикнуть «Героям слава!». Я бы сказал, что был выше уровень интеллигентности в ее первичном смысле как толерантности. Тут, конечно, нужно калибровать на эффект лесного пожара. Потому как, если все в одном строю, то между собой грызться – последнее дело. Это добавляло веротерпимости, но это добавляло явно на уже благодатную почву. Базис толерантности и веротерпимости был и без войны.

*Как тебе кажется, люди, которые туда пришли, это были открытые люди, готовые воспринимать окружающих такими, какие они есть? Тут есть некоторое противоречие. Как правило, у патриархальных религиозных людей с веротерпимостью не все хорошо.*

Я же не могу залезть к ним в голову. Но их консервативность стопроцентно интровертирована. Они категорически знают, как себя вести, но совершенно не пытаются навязать это окружающим. Я в каком-то смысле – это пафосно прозвучит – влюбился в этот народ. Изначально я воспринимал его как тактического союзника.

*То есть изначально они были для тебя временными попутчиками?*

Изначально, да.

*Я понимаю так, что ты готов был их принять, поскольку они в настоящий момент льют воду на ту же мельницу. Но правильно ли я понимаю, что в процессе того, как вы вместе лили воду на эту мельницу, у вас возникли более глубокие связи?*

Разумеется. И не только за счет того, что мы вместе стояли под пулями. Но и осознанно: совершенно четкое впечатление, что это люди, которые мне приятны.

*И вот уже Грушевского, и стреляют, и ты сказал, что сначала травматами, а потом боевыми. Когда это произошло?*

В первом столкновении на Грушевского были достаточно редкие травматы, но уже и по горизонтали от наступающего «Беркута», и от снайпера. При этом снайпер время от времени стрелял боевыми.

*Как вы это определили?*

По пулям.

*То есть вы это видели прямо на поле боя?*

Конечно, ведь если говорить о том же Сергее Нигояне, травматическая пуля не оставляет на шее входное отверстие.

*Как ты считаешь, после применения боевых патронов противником у многих поменялось отношение, многие готовы были убивать?*

В конечном счете, это проявилось в том, что начали убивать. Но это была издержка отсутствия лидера в волюнтаристском понимании. Демократическая система, какая была, – она медленная. Мы начали позже реагировать. Битвы на Грушевского выглядели таким образом. Расположение наше находилось довольно далеко: ни они гранату не докинут, ни мы бутылку «молотова». Не считая пальбы с их стороны (с нашей не было), мы строились в «черепаху», не изменившуюся со времен Древнего Рима. Приходили на дистанцию, раскрывали щиты, бросали метательное оружие, закрывали щиты, бежали. Один из самых острых эпизодов на Грушевского был, когда столкнулись две «черепахи»: «Беркута» и наша. Обзор-то очень плохой был, мы друг друга не увидели: столкнулись, и мгновенно завязалась рукопашная мясорубка. Это было прямо у входа на стадион, у колоннады типа ротонда. Ограниченное пространство, человек десять амбалов из «Беркута» и десять наших.

*И что было?*

Ну, жестко было. Чистая рукопашная.

*Как вы разошлись?*

Мы победили. Хотя они были и вооружены лучше, и, в среднем, гораздо крупнее. Характерный боец с нашей стороны все-таки весьма субтилен. Из этих гуцульских ребят значительное количество 60–70-килограммовых. А «беркуты» – все от моей комплекции и выше.

*И что было дальше, когда в какой-то момент на Грушевского все стихло?*

Да, а потом повторилось, потом опять стихло. Потом центр противостояния перенесся на Майдан: нас снова пытались зачистить. Это все под упоминавшуюся уже риторику, мол, ребята, вы ж понимаете, что мы с вами играем. Постепенно все перешло к предпоследнему дню, когда под рассказы о том, что «рота хороших профессионалов вас за полчаса зачистит», в предпоследнюю ночь вышел резервный полк

«Беркута», который все это время отдыхал в казармах, с моральной поддержкой из трех БТРов. БТРы мы сожгли, а «Беркут» прогнали.

*А вот вы все время не отдыхали. А была ли ротация?*

Приток свежей крови был слабый, ротация – внутренняя, фактор усталости был очень значительный.

*Не было такого, что киевляне приходили только в острые моменты и потом уходили?*

Бывало. Киевляне в этом смысле в нескольких ситуациях оказали существенную поддержку тем, что создавали живой щит. Но на ночь мирные киевляне в массе своей не оставались.

*На ночь оставались фактически только вы, те, кто принял решение биться до конца?*

Да, и хозчасть.

*И вы уже были очень вымотанные, уставшие к этому моменту?*

В значительной степени. То, что власть решила сделать кульминацию в этот момент, может, и к лучшему. Но, с другой стороны, «Беркут» тоже уставал: они выпустили резервный полк «Беркута» тоже не от хорошей жизни, а потому что весь остальной был измотан, с нижайшим боевым духом, да и дезертирство наблюдалось. Особенно на Западной Украине. Они сами просили народ, чтобы им заблокировали часть. В этом смысле над нами маячил еще и случайный фактор армии. Было понятно, что, при всей нашей браваде, если за дело возьмется Минобороны с приказом пленных не брать, то мы очень быстро все закончим.

*И вы это понимали?*

Да, но эта ситуация – как извержение вулкана. Либо да, либо нет. Если нет, то будем стоять до конца, и это будет, как минимум, еще долго. Если да – ну, не повезло. Армии много, она хорошо оснащена, еще и пулеметами. Даже с поправкой на то нулевое состояние всех моточастей.

*То есть ты считаешь, что против регулярной армии вы бы просто не выстояли?*

Конечно. Но регулярная армия, по-видимому, отказалась.

*Вы это обсуждали между собой?*

Более того, у Януковича не было других насущных проблем в этот момент. То, что он занимался сменой руководства Министерства обороны, менял главу Генштаба, замминистра обороны – это говорило о том, что он пытается сформировать ту верхушку армии, которая проявит к нему лояльность. У него это не получилось. Вполне возможно, что не получилось еще и по времени. Наверное, в конечном счете, можно было найти нужного подонка, который отдал бы тогда приказ. В этой ситуации непонятно, как отреагировали бы полевые командиры, потому что не любой полковник или майор согласится вести свой корпус на народ. Это оставляло шансы. Но получилось так, что противостояние достигло силовой

кульминации и было выиграно нами на тот момент, когда Янукович, как минимум, не успел решить вопрос армии.

*Давай о кульминации. Пришел отдохнувший «Беркут» и БТРы, БТРы вы сожгли, «Беркут» прогнали, и что было дальше?*

Было утро, когда вышел на площадь какой-то чекист и сказал в громкоговоритель о том, что СБУ объявляет антитеррористическую операцию «Бумеранг»: «Женщины и дети, покиньте площадь!»

*И что вы подумали в этот момент?*

Что женщинам и детям, и правда, лучше покинуть площадь. Ну, детей, конечно, не было. Женщин много было в хозчасти, но они тоже практически площадь не покинули.

*И что вы дальше делали? А они что дальше делали?*

Было дано время на раздумья. Мы ждали пассивно. На этой почве стали штурмовать арсеналы МВД в областях, и мы ждали, когда нам подгонят оружие. Но понятно было, что ждать надо часов шесть, а нам дали часа четыре. Но реальность оказалась чуть лучше: нам нужно было простоять не два, а полтора часа. Небольшое количество оружия все-таки у нас было, и в это время подтянулись ребята из лесничеств с карабинами, с нарезным оружием. Это было в последний день утром. До того, как началась активная фаза операции «Бумеранг», но было понятно, что снайперы будут в ней играть не последнюю роль. И мы пытались себя обезопасить от этого. Четырех снайперов из шести удалось обезвредить.

*Ты считаешь, их всего два осталось?*

Да. Снайпер – это вообще очень страшная тактическая единица.

*Но вы понимали, где они находятся?*

Их два потока искали. Первый – сыскной, а второй – «заточенные» на это дело антиснайперы-афганцы. Их с помощью своей оптики отслеживали.

*И что дальше?*

В какой-то момент начался совершеннейший ад, «беркуты» использовали «калаши», с нашей стороны было немного оружия, но, в основном, такие как дробовик: штука мощная, но с расстояния метров десяти. А они из «калашей» стреляли с расстояния от ста метров длинными очередями. Одна из моих травм – это на меня завалилась подбитая пулями баррикада. Предыдущей ночью они, на сто процентов зная, что у нас там только лазарет, сожгли Дом профсоюзов. Если цинично смотреть на этот вопрос, получается, что они оттянули часть наших ресурсов на эвакуацию лазарета; другое дело, что такие вещи не делают на войнах в классическом понимании. Они закидали дом зажигательными гранатами.

*И вы эвакуировали раненых?*

Да.

*И что было после того, как на тебя упала баррикада?*

Выбрался из-под нее как-то. Еще одна из травм – это я был в бронежилете 18-килограммовом, невыносимом совершенно. Но его достоинство в том, что он выдерживает попадание винтовочного патрона 7,62. Теоретически я знал, что выдерживать-то выдерживает, но это все равно ничего хорошего. Начиналась стрельба – я падал, и это чисто физически тяжело – сорок раз упасть и вскочить в 18-килограммовом бронежилете. Один раз попал под две пули в нем... Бронежилет действительно спасает, он распределяет давление.

*Хорошо, но вот они стреляют по вам из «калашей», а у вас помповые ружья, которые не достреливают это расстояние. На что вы рассчитывали?*

Мы рассчитывали на то, что их тактическая задача – зачистить площадь. И когда они вышли на ту дистанцию, с которой мы могли отстреливаться, – мы начали отстреливаться. Первым залпом ошеломив их, ломанулись в контратаку, сократив дистанцию до рукопашной. Погнали их, и так несколько раз. Потом скорректировалась ситуация. Они поняли, что они не зачистят площадь, что для этого нужно будет отстреливать, они засели и начали просто стрелять длинными очередями, а к нам подтянулись егеря. Винтовка, конечно, – не автомат, но у нее дальность и точность боя хорошая. Это заставило укрыться «Беркут». А в какой-то момент из арсеналов к нам пришло оружие; и когда мы оказались вооружены с ними одинаково, вечер утратил томность. Ровно в этот момент, минут через пять после этого, власть и капитулировала. Здесь не было никаких подковерных моментов. Это была чисто победа с одной стороны, поражение – с другой в прямом силовом противостоянии военном.

*Какой главный опыт ты вынес для себя?*

Что сила солому ломит – я и раньше знал. На самом деле глобальных катарсисных вещей не произошло. Из интересного – я поверил в психосоматику. Будучи человеком прагматичным, я всегда скептически относился к понятию героизма, войны, выигранной силой духа... Здесь я видел этому реальные подтверждения – имею в виду не себя, а этих пацанов, которые шли за идею, ни хера не боялись. Я видел, как 60-килограммовые 18-летние крестьяне в рукопашной один на один выносили стокилограммовых «беркутов», которые тридцать часов в неделю посвящают технической и тактической подготовке. Это производит впечатление, и это изменило мой взгляд конкретно на этот вопрос.

*То есть ты осознал скрытые резервы, которые есть у человека?*

То, что ты сейчас озвучила, – это как объяснение. У меня особо не было времени это осмысливать и анализировать, но, в первом приближении, я просто увидел, что так бывает. Вот когда время станет совсем спокойным, я, наверное, буду над этим долго думать. У меня изменилось отношение к этому народу, который изначально воспринимался как тактический союзник, а впоследствии – как свои. Я увидел, что они совсем не такие, какими их представляют. И даже не такие, какими я их себе представлял – классическими славянскими крестьянами, на почве образа, сформированного ездой по областям либо русской классикой.

Теми самыми, которые готовы тридцать лет хавать все что угодно, а в фазе русского бунта, бессмысленного и беспощадного, графским коням шомполом глаза выкалывать. У меня не было причин воспринимать их как-то иначе. Но я увидел, что это совершенно не то.

*А что это?*

Я увидел интеллигентность в первичном понимании этого слова – в смысле уровня рефлексии. Я увидел толерантность, причем не гротескную, регламентированную, как это происходит в Европе и Штатах, а изнутри, и это вызывает симпатию и уважение. И у меня изменилось отношение к попам. Я достаточно негативно отношусь к религии, а к институту Церкви – так вообще плохо. Тут они себя показали с очень достойной стороны, я имею в виду Михайловский собор. Во-первых, они зарядили набат, когда было избиение студентов. Во-вторых, позволили укрыться у себя многим, предоставили помещение под лазарет.

*Ты еще хотел про посттравматический синдром рассказать.*

Я раньше в это не верил, думал, что это американское, с жиру, бешенство, и способ обеспечить работу психологам. А тут началось: хороший сон – это горящий БТР плохой сон – это простреленное колено или мошонка. И сейчас это потихоньку начало сходить на нет. В последнее время я жутко не высыпаюсь. Я сейчас активно подымаю бизнес плюс занимаюсь гуманитарными вещами: расселение крымчан, материальное обеспечение, координация, связанная с Майданом, майданные и антимайданные вещи в Одессе. На сон остается 4–5 часов, и когда значительная часть этого времени проводится в таком состоянии, которое сном сложно назвать... Сон чисто соматически изменился, меня это жутко бесит.

Был момент передышки. Пошел покурить – рядом с лазаретными палатками увидел покрытые брезентом тела. Со стороны передовой подносят еще тела. Стою, как-то совершенно отрешенно на это смотрю, курю, и вдруг вижу – выносят и кладут под брезент тело не с передовой, а из палатки. Я сначала не понял, почему оттуда, а потом понимаю, что это тот, кого не вытащили. А секунд через тридцать – второго. И тут меня как прорвало, слезы рекой текут. Может, это был еще и накопившийся стресс, но именно этот эпизод… Причем в предыдущий раз я плакал, когда бабушка умерла в 2005-м, а до того – еще в том детстве, которого я не помню. Ты по ходу разговора спрашивала о ярких переживаниях, так вот это, наверное, самое яркое.

# Одна історія про свідчення

«Греки винайшли трагедію, римляни – послання,
Відродження – сонет, тоді як наша доба
винайшла новий літературний жанр – свідчення»*

Ім'я цієї людини навряд чи скаже щось широкому колові читачів. А проте річ зовсім не в імені, а в тій історії, причиною якої вона стала. Назвімо цю історію так: «Людина, яка перевернула свідчення». Цим чоловіком був Жан Нортон Крю.

На перший погляд, ця історія людини, якій, як і тисячам інших французів, довелося пройти через досвід Першої світової війни, нічим не вирізняється. Звичайному викладачеві літератури й англійської мови судилося опинитися в самому серці цього трагічного досвіду: від червня до грудня 1916 року він брав участь у Верденській битві. Та важливіше інше: 1922-го, через чотири роки після закінчення війни, Нортон Крю повертається до Вердена, здійснюючи своєрідну прощу на місце трагедії, і вирішує розповісти світові про страшну подію війни, зібрати разом свідчення тих, кому судилося пережити велику катастрофу, й у такий спосіб явити правду. Палке бажання подолати будь-який схематизм, що втискає сутність Першої світової війни в окремий розділ підручника з історії або у ще один захопливий роман про еталонний героїзм, спонукає Нортона Крю обрати шлях, який доти було ігноровано, а саме: скласти мозаїку війни за допомогою розповідей солдатів, які брали в ній участь. «Нам брехали про відвагу, патріотизм, жертовність, смерть, і з першими пострілами перед нами з цілковитою очевидністю розкрилася облуда, якою сповнені анекдоти, історія, література, мистецтво, байки ветеранів та офіційні промови»**. Раптом виявилося, що всі знання, пов'язані із ситуацією війни, нічого не варті. Навпаки, вони багато в чому засліплюють суспільство, позбавляючи людину змоги пробитися до того рівня розмови, коли залишається сама гранична правда про війну: її досвід необхідно перейняти в такий спосіб, аби вже ніколи не допустити її повторення.

Франція ще виразно пам'ятала про війну з Прусією 1870–1871 років, але ця пам'ять була дуже далека від реальності. У своїй книжці Нортон Крю переконує, що держава з негласної згоди та підтримки митців і журналістів виробила звичку ігнорувати правду про війну. Наче про щось недоречне, що суперечить духові справжнього патріотизму.

Після закінчення Першої світової війни з'являються друком безліч книжок, серед них і відомих письменників, проте розповідь про реальність війни залишається прерогативою визнаних загалом спеціалістів: істориків і військових найвищого рангу

* Wiesel E. *The Holocaust as a Literary Inspiration // Dimensions of the Holocaust*. – Evanston: Northwestern University Press, 1977. – P. 9.

** Norton Cru J. *Du témoignage.* – Paris: Gallimard, 1930. – P. 27.

Лише вони користувались потрібним авторитетом, який немовби наділяв їх правом правильно оцінювати події. І справді, хіба може звичайний солдат претендувати на об'єктивність погляду? Адже він не бачив загальної картини й повинен утриматися від суджень.

В історії Нортона Крю вражає насамперед те, як він довірився власній глибинній інтуїції щодо конечності пошуку принципово нового дискурсу та солідарності поглядів. Справді, тут ішлося про пошук солідарності, яка означає аж ніяк не однобічність тлумачень, а готовність прийняти й розділити правду іншої людини. Прикметно, що початковий порив Нортона Крю не обмежувався виданням власних спогадів, а одразу передбачав тривале, нелегке й відповідальне збирання свідчень інших людей.

Розпочинаючи працю всього свого життя, Нортон Крю прекрасно розумів, що його самотній голос солдата без сліду розчиниться в загальному масиві наявної інформації. Насправді йшлося не лише про публікацію книжки, а й про формування за допомогою свідчень нового світоглядного контексту. Праця тривала довгі роки, і врешті йому вдалося зібрати й класифікувати 246 текстів про війну, які він упорядкував за трьома категоріями, трьома способами говорити про неї: 1) героїчні описи, які звеличують події; 2) спроби висловити відразу до війни завдяки створенню образів неймовірного жахіття; 3) розповіді, в яких дотримано серединного шляху між уславленням героїв і гіперболізацією насильства (домінантою таких текстів є їхня правдивість). На думку Нортона Крю, цей третій спосіб розповіді досягає фундаментальної мети: він зберігає співвимірність людини та події, а також дає оповідачеві змогу залишатися відкритим до читача та до інших свідчень. Саме ці тексти стали основою книжки, яку він видає у 1929 році під назвою «Свідки: спроба аналізу та критичного прочитання спогадів фронтовиків, що написані французькою від 1915 до 1928 року»*. Нортон Крю констатує, що авторам такого роду текстів доводиться писати наче навмання, вони не просто викладають нові факти, а й вивільняють новий простір для своїх слів та їхнього сприйняття. Окрім того, такі оповіді шукають і нового читача. Саме ці, на перший погляд, вразливі та обмежені тексти, він називає свідченнями й пропонує як джерело для фундаментально нової інтерпретації війни. Важливо зазначити, що увага до свідчення не означає відмови від історичності події й не прагне заступити аналітичну працю історика. Річ не в тім, щоб кожен почав вважати себе істориком, а в тім, щоб відгукнувся на запрошення критично мислити подію.

Безумовно, немає жодного сенсу вважати Нортона Крю винахідником свідчення як особливого розповідного жанру, хоча б тому, що чимало наведених у книжці текстів початково писалися безвідносно до його задуму (а також тому, що тексти такого роду побутували набагато раніше за його працю). І саме тому участь Нортона Крю у становленні свідчення як особливого літературного та культурного феномена є ще прикметнішою: його позиція – це насамперед роль уважного слухача історій, це роль людини, яка наважилася на нове сфокусування погляду й на те, щоб довірити іншим виклад власного життєво важливого досвіду. Його праця, а також обраний ним метод здійснення цієї праці є яскравою демонстрацією того, в чому варто вбачати унікаль-

* Norton Cru J. *Témoins: essai d'analyse et de critique des souvenirs de combattants édités en français de 1915 à 1928.* – Paris: Les Étincelles, 1929. – 727 p. А вже за рік вийшла коротша й, відповідно, приступніша для широкого читача версія: *Du Témoignage.* – Paris: Gallimard, 1930. – 272 p.

ність свідчення як явища, що його не можна звести до жодного іншого способу розповіді: *свідчення вкорінене у правді про подію*.

Схожу вкоріненість можна окреслити як дотримання кількох засадничих принципів. По-перше, свідчення не претендує на те, щоб вичерпно розповісти про подію, навпаки – воно завжди передбачає, що **є інший спосіб висловити правду** про неї. За своєю природою воно є радше запрошенням до формулювання власної позиції, ніж готовим ключем. По-друге, спорідненість події передбачає, що свідчення неможливо звести до суми викладених у ньому фактів; свідчення – це історія в первісному значенні слова, йому притаманна **внутрішня динаміка**. По-третє, свідчення як спосіб явлення правди передбачає, що може бути явлена й неправда. Тому головним **критерієм правдивості є сам суб'єкт**, тобто свідок, який відповідає за свій вислів. Він не відтворює інформацію механічно, а бере безпосередню участь у тому, аби правду було проявлено. Ось чому слушним буде сказати, що свідчення – не замкнена розповідь, воно отримує продовження в житті суб'єкта (його особиста історія – головний критерій правдивості). По-четверте, свідчення є неможливим без зустрічі із співрозмовником, який готовий його почути; у цьому сенсі доконечною є подія зустрічі між оповідачем і тою людиною, яка готова прийняти розповідь. **За кожним свідченням стоїть досвід його прийняття слухачем.** Нарешті, кожне свідчення можна не лише розповісти інакше (тобто може бути інший оповідач, а разом з ним і нова розповідь про подію), а й почути та прийняти його можна інакше. У цьому сенсі **свідчення є водночас й універсальним, й унікальним**. Воно звернене до всіх і до кожного, оскільки залежно від слухача розказана історія не змінюється, але завжди змінюється історія прийняття.

Нортона Крю годі шукати серед імен, з якими прийнято ототожнювати феномен свідчення у XX–XXI сторіччях (таких як Е. Візель, П. Леві, А. Франк, А. Шпігельман, А. Солженіцин, В. Шаламов, С. Алексієвич…). Його місце не серед великих оповідачів і тим більше не серед великих теоретиків оповіді (П. Рикер, Х. Арендт, В. Беньямін, Дж. Аґамбен…). Він, по суті, є слухачем, уважним і критичним. Він є тим, без кого навіть найправдивіше та найяскравіше свідчення непомітно розчиняється в загальному потоці інформації та думок. Він є тим, хто здійснює маленьке диво гостинності стосовно свідка, роблячи крок йому назустріч і впускаючи його в історію власного життя, в Історію.

Книга «Майдан. Свідчення» має стати подією саме в тому сенсі, про який йшлося вище. Вона є ясним закликом продовжити традицію подібного читання, цього разу через звернення до неї з глибини власного пережитого и поділеного досвіду. Велика вдячність голосам, що пролунали в цій книзі, усім тим, хто дбайливо й уважно прийняв їх, а також кожному, хто наважиться на таку зустріч.

*Олексій Сігов*

## НАД ПРОЕКТОМ ПРАЦЮВАЛИ:

Організатор збирання свідчень: **Анна Прохорова**

**Інтерв'юери:**
Олена Андреєва (41 інтерв'ю), Юлія Гніт (40), Майя Тульчинська (25), Галина Русецька (18), Катерина Новікова (17), Анна Прохорова (14), Анастасія Фітісова (9), Лідія Кушплер (9), Наталія Бутлер (9), Анастасія Негруцька (8), Василь Карп'юк (8), Ірина Шелепова (8), Уляна Головач (8), Артемій Дейнека (7), Ольга Шевченко (7), Тетяна Безрук (7), Наталія Бондаренко (6), Олеся Гунько (6), Ірина Міняйло (5), Раїса Кадирова (5), Тетяна Куцовера (5), Наталія Фреїк (4), Світлана Конощук (4), Тетяна Стеценко (4), Анастасія Дем'янчук (3), Вікторія Беспалько (3), Фія Савченко (3), Андрій Гладун (2), Лариса Вирніна (2), Наталія Любива (2), Олександр Чорний (2), Галина Серчук (1), Денис Лаврик (1), Марина Черняхівська (1), Світлана Ільченко (1), Юлія Гушлевська (1)

**Розшифрування текстів:**
Заліна Крюкова (52 свідчення), Світлана Ільченко (30), Інна Бурбан (20), Марія Чадюк (16), Раїса Кадирова (14), Єгор Андреєв (12), Олена (Львів) (12), Марія Кривоконь (11), Наталія Бутлер (10), Юлія Гніт (10), Лідія Сіренко (9), Татяна Струк (8), Марина Неговська (7), Ольга Якименко (6), Євгенія Моляр (5), Ірина Риндюк (5), Юлія Куліш (5), Лариса Каплун (5), Майя Тульчинська (5), Тетяна Ганжа (5), Марія Литвін (4), Оля Шевченко (4), Катерина Скоропад (3), Марія Семашина (3), Оксана Щерба (3), Олеся Гунько (3), Анна Овчіннікова (2), Наталія Богдан (2), Валерія Юдіна (2), Катерина (2), Катерина Скороход (2), Марія Бондар (2), Марта Боянівська (2), Олександра Гуірлина (1), Анастасія Дем'янчук (1), Анастасія Фітісова (1), Анна Салко (1), Артемій Дейнека (1), Вероніка Пилипчук (1), Дарина Мудрак (1), Ірина Шевченко (1), Костянтин Понамаренко (1), Лада Філатова (1), Лідія Кушплер (1), Лілія Тарнопольська(1), Наталка Кіт (1), Олександр Чорний (1), Оля Мельник (1), Поліна Левицька (1), Сашко Мудрик (1), Тетяна Стеценко (1), Анна Тютюнник (1), Юлія Сокур (1), Ярослава Музиченко (1)

Координатор підготовки книги: **Олена Андреєва**

**Експертне оцінювання текстів:**
Наталія Андрієвська, Олена Андреєва, Максим Антонюк, Людмила Голібардова, Лариса Ілліч, Наталя Комарова, Інна Набока, Анастасія Негруцька, Віталій Пономарьов, Таїсія Сидорчук, Михайло Сосонкін, Евген Шведков

**Попереднє редагування:**
Олена Андреєва, Ізольда Антропова, Уляна Головач, Оксана Жмир, Тетяна Землякова, Володимир Каденко, Леся Лисенко, Юлія Мєдвєдєва, Оксана Пашко, Віталій Пономарьов, Катерина Сінченко, Олексій Сінченко

**Коректура:**
Валерія Богуславська, Марія Кривоконь, Ярослава Музиченко

## **ВИДАВНИЦТВО «**ДУХ І ЛІТЕРА**»**
## **СЕРІЯ «БІБЛІОТЕКА СПРОТИВУ, БІБЛІОТЕКА НАДІЇ»**

---

**Оля Гнатюк. Відвага і страх / Пер. з польської М. Боянівської. – К.: Дух і Літера, 2015. – 496 с. з іл. – ISBN 978-966-378-404-5**

Життя в окупованому Львові описано з перспективи особистої історії. Головну увагу зосереджено на поведінці людей, що постали перед загрозою смерті. Однак незвичність оповіді, що спирається на щоденники, спогади, листи і навіть протоколи допитів, полягає не тільки в цьому. Йдеться про долю людей і водночас долю польської, української та єврейської інтеліґенції, про складні стосунки між ними, про різні вияви солідарності та ворожості, в основі яких лежали відвага і страх. Читачеві запропоновано замислитися над тим, наскільки сучасні уявлення про Другу світову війну сформувалися під тиском національних наративів, що не залишали місця не тільки для інших наративів, а й для індивідуальних свідчень, якщо ті не вписувалися в панівний дискурс. Матриці національної історії стали тісними рамцями для історичних досліджень того періоду. Тож варто спробувати вийти поза ті межі.

Для культурологів, істориків, студентів гуманітарних спеціальностей та всіх читачів, зацікавлених проблематикою Другої світової війни.

**Світлана Алексієвич. *Час second hand (кінець червоної людини).* Пер. з рос. Л. Лисенко – К.: Дух і Літера, 2014. – 452 с. – ISBN 978-966-378-338-3**

Ця книга стала останньою в циклі з п’яти праць Світлани Алексієвич під загальною назвою «Червона людина. Голоси утопії».

«Комунізм мав божевільний план, – розповідає авторка у передмові до книги, – переробити “стару”людину, “ветхого Адама”. За сімдесят з гаком років у лабораторії марксизму-ленінізму створили окремий людський тип – “homo soveticus”». Монологи, що потрапили до книги, авторка записувала протягом останнього десятиріччя, мандруючи всім колишнім Радянським Союзом. «“Час секонд-хенд” – це мій діагноз нам, діагноз тому, що ми зробили за 20 років, нашому злочинному романтизмові та, як я зараз вважаю, нашій мовчанці, нашій теперішній німоті й мовчанню еліти. Ми поступилися владою бандитам».

**Тімоті Снайдер. *Перетворення націй.* К.: Дух і Літера, 2012. – 624 с. – ISBN 978-966-378-245-4**

У своїй книзі відомий американський історик, професор Єльського університету Тімоті Снайдер досліджує феномен народження модерних націй. Книга починається з розгляду створення в XVI ст. Речі Посполитої – найбільшої держави ранньомодерної Європи. Наприкінці ж XX ст., яким і закінчується дане дослідження, землі колишньої Речі Посполитої поділили між собою держави, названі за націями: Польща,

Україна, Литва та Білорусь. Відповідно до найпоширенішого на цей час уявлення про національність, державні кордони мали охоплювати мовні спільноти. Яким чином з однієї ранньомодерної національної ідеї постали чотири модерні? Відповідь автора покликана привернути увагу як фахових істориків, так і людей, яким небайдужі питання власної ідентичності.

**Сергій Єфремов.** ***Публіцистика революційної доби (1917–1920 рр.), в 2-х тт.:***

**1 т. – К.: Дух і Літера, 2014. – 648 с. – ISBN 978-966-378-350-5;**

**2 т. – К.: Дух і Літера, 2014. – 544 с. – ISBN 978-966-378-349-9**

У виданні представлено понад 800 публікацій, написаних С. Єфремовим з березня 1917 по червень 1920 рр., в яких розкривається загальна авторська візія розвитку Української революції 1917–1921 рр. Предметами публіцистичних спостережень та рефлексій С. Єфремова цього періоду є насамперед український національний рух, політична позиція Центральної Ради та Тимчасового уряду, політика урядів УНР та Української Держави, більшовицького та білого режимів, зростаюча суспільно-політична криза. Для істориків, політологів, усіх, хто цікавиться історією Української революції, державного будівництва, розвитку громадських рухів в Україні, а також постаттю С. Єфремова.

**Курт Зонтгаймер.** ***Як нацизм прийшов до влади.*** **Пер. з нім. – К.: Дух і Літера, 2009. – 320 с. – ISBN 966-7888-91-6**

Ця книжка про німецький досвід історії від кінця Першої світової війни до приходу до влади нацистів. Зацікавлення людства тими подіями пояснювати навряд чи треба – нацистська ідеологія, а за тим практика втілення ідей націонал-фашизму коштували людству десятків і десятків мільйонів людей, вбитих, знищених, загиблих від голоду та хвороб. Крок за кроком автор описує і осмислює трагічний німецький досвід – шлях від Веймарської республіки до гітлерівського рейху. Книга розрахована на всіх, хто цікавиться історією Європи, історією XX століття.

**Ханна Арендт.** ***Банальність зла.*** **Пер. з англ. – А. Котенко. / К.: Дух і Літера. – 2013. – 367 с. – ISBN 978-966-378-315-4**

Ханна Арендт (Hannah Arendt, 1906–1975) – історик, філософ, журналіст і громадський діяч, фахівець із політичних та соціологічних наук, один з найбільш глибоких мислителів XX ст.

У своїх філософських поглядах спиралася на вчення М. Гайдеґґера, Е. Гуссерля та К. Ясперса. За часів влади А. Гітлера брала активну участь у боротьбі проти нацистської ідеології. Через переслідування гестапо була змушена тікати з рідної Німеччини до Франції, а потім – до Америки. Арендт викладала в Берклі, Єлі та інших американських університетах і стала першою жінкою-професором у Принстоні. Лауреат цілої низки престижних премій у США та Європі, володар багатьох почесних титулів. Автор десятків монографій, серед яких «Люди за темних часів» (2008), «Джерела тоталітаризму» (2005), «Між минулим і майбутнім» (2002), що побачили світ у видавництві «ДУХ І ЛІТЕРА».

**На захисті свободи.** ***Діалоги Андре Ґлюксмана з Оленою Боннер.*** **К. : Дух і Література, 2014. – 280 с. – ISBN 978-966-378-352-9**

Ця книга – діалоги знакових постатей межі століть – французького філософа та політичного діяча Андре Ґлюксмана та відомого російського громадського діяча, правозахисника Олени Боннер. Теми діалогів: права людини, подолання наслідків комунізму, міжнародний тероризм, ксенофобія та антисемітизм в сучасному світі. Тексти зацікавлять усіх, хто відчуває свою відповідальність за життя людини в XXI столітті.

**Яцек Жаковський, Адам Міхнік, Юзеф Тішнер.** ***Розмови між паном і панотцем.*** **Пер. з польськ. – А. Павлишин. – К.: Дух і Літера. – 2013. – 624 с. – ISBN 978-966-378-314-7**

Ця книга – пошук відповідей на найважливіші запитання доби та узагальнення життєвого досвіду двох видатних європейських мислителів. Незвичність цього діалогу в тому, що його за участі колеґи-журналіста – блискучого інтерв'юера Яцека Жаковського – провадять уособлення двох різних світів: головний редактор найбільшої польської щоденної газети «Газети Виборчої» Адам Міхнік – світський політик, дисидент, інтелектуал, та знаний польський філософ і публіцист отець Юзеф Тішнер – римо-католицький священик, професор Папської академії. Їхні життєві шляхи настільки несхожі, проте їх об'єднувала одна мета – звільнення Польщі від тоталітарного комунізму, повернення її в лоно європейських демократій. Ця книга – справжня енциклопедія життя Польщі другої половини XX ст., водночас проникливая і барвиста від яскравого гумору співрозмовників бесіда про сенс життя, віри, свободи та ідентичності.

**Арендт Х.** ***Джерела тоталітаризму.*** **– 3-е вид./ Пер. з англ. – К.: Дух і Літера, – 2015. – 584 с. – ISBN 978-966-378-384-0**

Увазі читачів пропонується фундаментальна праця видатного американського вченого Ханни Арендт, яка доклала великих і плідних зусиль до глибокого вивчення тоталітаризму в історії людства. Розуміючи тоталітаризм як систему масового терору, що забезпечує в країні атмосферу загального страху, авторка досліджує умови його виникнення. Вона послідовно зіставляє дві форми тоталітаризму – націонал-соціалістську та інтернаціонал-більшовицьку, визначає роль, що її в тоталітарних системах відіграє ідеологія.

Поєднуючи теоретико-структурний підхід з історико-генетичним, Х. Арендт ґрунтовно розглядає головні джерела тоталітаризму – антисемітизм, що пройшов численні стадії розвитку, та імперіалізм, який витворив інший специфічний феномен XX ст. – натовп. У книзі досліджено особливості масового терору, питання про конкретно-історичну «частку історичної відповідальності» різних складників суспільства, метаморфози принципу класовості й партійності, специфічну роль бюрократії та партійної еліти.

Усе наведене надає праці Х. Арендт неабиякої злободенності як філософськи аргументованої пересторги для сучасного суспільства. Книгу адресовано широким колам читачів – історикам, політологам, студентам і викладачам, науковим працівникам, а також усім, кому небайдужий напрямок громадянського розвитку сьогодення і хто волів би брати в ньому справді свідому участь.

**Адам Міхнік.** ***У пошуках свободи.*** **Пер. з пол. – К.: Дух і Літера, 2009. – 548 с. – ISBN 978-966-378-098-6**

У книзі представлені есеї Адама Міхніка – польського громадського діяча, дисидента, публіциста, активного учасника політичної опозиції в Польщі 1968–1989 років, одного з лідерів легендарної «Солідарності», головного редактора «Газети Виборчої» з 1989 року до сьогодні.

А. Міхнік як представник першого післявоєнного покоління активно долучився до створення нової Польщі. Він пройшов крізь арешти та ув`язнення, долаючи наклепи, втрати, розчарування... Його мрією була демократична Польща, і він докладав максимум зусиль задля досягнення цієї мети. Події та роздуми про ці події знайшли своє відображення на сторінках книги. Періоду боротьби з комунізмом присвячені три перші есеї збірки, періоду змагань за вільну та демократичну Польщу – решта. У книгу увійшли нариси про ідейних наставників Міхніка – Антонія Слонімського та Яцека Куроня, про дилеми польського романтизму, про драматичне переплетіння польсько-українських та польсько-єврейських взаємин, які Міхнік розуміє і відчуває як мало хто.

**Зиґмунт Бауман, Леонідас Донскіс.** ***Моральна сліпота. Втрата чутливості у плинній сучасності.*** **К.: Дух і Літера, 2014. – 280 с. – ISBN 978-966-378-352-9**

Книга, написана у формі живого філософського діалогу, про втрату чутливості через такі особливості сучасного людського життя, як атомізація, фрагментація, самотність, ізоляція, непевність, незахищеність і ненадійність. Політична історія вчить, що ми можемо подавити в собі здатність співпереживати болю і стражданню інших людей, ми здатні на черствість і нелюдяність, прокидаючись лише тоді, коли трагедія чи агресивні напади торкаються нас особисто чи наших співвітчизників. Цей механізм відмови-повернення свідчить тільки про те, якими уразливими, крихкими, непередбачуваними й загальноцінними є людська гідність і життя. Ця книга, перекладена багатьма мовами, нарешті дійшла й до українського читача.

**Роман Шпорлюк.** ***Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща.*** **Пер. з англ. Г. Касьянова, М. Климчука, М. Рябчука, Я. Стріхи, Д. Матіяш та Х. Чушаак. – К.: Дух і Літера, 2013. – 552 с. – ISBN 978-966-378-321-5**

Книга «Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща» презентує найважливіші для розуміння ролі Центрально-Східної Європи тексти професора Гарвардського університету Романа Шпорлюка. Есеї присвячені новітній історії України, Росії та Польщі, що розглядається в контексті історії цілого реґіону. Вони дають змогу по-новому подивитися на історію кожної з цих країн зокрема, й водночас у їхньому тісному переплетенні. Зацікавлення Романа Шпорлюка географічно охоплюють Центральну та Східну Європу, історично – модерну добу, тематично – національні рухи у цьому реґіоні, які розглядаються в контексті світової історії.

**Олена Дзюба-Погребняк.** ***Перша світова війна в літературах південних слов'ян.*** **К.: Дух і Літера, 2014. – 496 с – ISBN 978-966-378-356-7**

2014 року минає сто років від початку Першої світової війни, що викликає нову хвилю інтересу до цієї теми істориків, філософів, соціологів, а також дослідників літератури. Велике місце тематика, пов'язана з Першою світовою війною, посідає в слов'янських літературах. У книзі розглянуто найхарактерніші тексти сербської, хорватської і словенсько літератур, написані безпосередньо у воєнні роки або в період між двома світовими війнами. Залучено також окремі твори чеської, словацької, польської, болгарської літератур. Спеціальні розділи присвячено українській та російській літературам.

**Стус Дмитро.** ***Василь Стус: життя як творчість.*** **3-тє видання. – К.: Дух і Літера, – 2015. – 384 с. з іл. ISBN 978-966-378-396-3**

Ніхто не знає, в чому полягає загадка слави. Часто трапляється, що про когось, хто все життя перебував у епіцентрі подій, забувають відразу після смерти. До Василя Стуса широка відомість прийшла після перепоховання в 1989-му. Що цьому причиною: поетична творчість? героїка життя? непримиренність позиції? здатність переййматися чужим болем? На ці та інші питання пробує знайти відповіді син поета – Дмитро, який майстерно поєднує об'єктивні біографічні відомості про життя Василя Стуса з власними спогадами і спостереженнями про батька, парадоксально зіставляє контексти, змішує високий науковий та белетристичний стилі. Пропонована книга – це Василь Стус очима дослідника і сина на тлі «запізнілого націєтворення».

Розрахована на широке коло читачів: від учнів до науковців.

kmbs
Києво-Могилянська
Бізнес Школа

Києво-Могилянська Бізнес Школа [kmbs] — школа для лідерів, які прагнуть змін — в собі, своїх компаніях, країні, світі. Заснована 1999 року при одному з найстаріших університетів Європи з майже 400-річною історією — Києво-Могилянській академії.

kmbs створює умови для проривного розвитку учасників — відкритих, творчих, наполегливих і відповідальних управлінців, що приведе до якісного стрибка у розвитку їхніх компаній, а отже — і нашої країни та світу в цілому.
www.kmbs.ua

**ДУХ І ЛІТЕРА**

науково-видавниче об'єднання, засноване у 1992 році вченими гуманітаріями — співробітниками кількох дослідницьких центрів Києво-Могилянської академії. Друкує переклади світової літератури та тексти вітчизняних класиків з філософії, історії, правознавства, соціології, політології, літературознавства та мистецтвознавства, досягаючи творчого поєднання «наук про літеру» з «науками про дух». Випускає одноіменний міждисциплінарний альманах «Дух і Літера», а спільно з Центром юдаїки — літературно-мистецький альманах «Єгупець».
www.duh-i-litera.com



**З питань замовлення та придбання літератури звертатися за адресою:**

Видавництво «ДУХ І ЛІТЕРА»

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ
Серія КВ № 5725

Національний університет «Києво-Могилянська академія»
5 корпус, кімн. 210, вул. Волоська, 8/5,
м. Київ, 04070, Україна

Тел./факс: +38 (050) 425-60-20
E-mail: duh-i-litera@ukr.net (відділ збуту);
litera@ukma.kiev.ua (видавництво)
**www.duh-i-litera.com**

**Надаємо послуги «Книга – поштою»**

**Друк та палітурні роботи:**

МАЙСТЕР КНИГ
м. Київ, вул. Виборзька, 84,
тел. (044) 458 0935
e-mail: info@masterknyg.com.ua
www.masterknyg.com.ua
Свідоцтво про реєстрацію ДК № 3861 від 18.08.2010 р.